

Sofija Petković

Rimske fibule u Srbiji

od I do V veka n.e.

BEOGRAD
2010

**RIMSKE FIBULE U SRBIJI
OD I DO V VEKA N.E.**

Archäologisches Institut

Monographie

Band 50

Sofija Petković

**RÖMISCHE FIBELN IN
SERBIEN VON 1. BIS 5.
JH. NACH CHR.**

Belgrad 2010

Arheološki institut
Posebna izdanja
Knjiga 50

Sofija Petković

RIMSKE FIBULE U SRBIJI OD I DO V VEKA N.E.

Beograd 2010

Izdavač/Verlag

Arheološki institut u Beogradu

Odgovorni urednik/Redakteur

Slaviša Perić

Recenzija/Rezension

Branka Migotti

Miloje Vasić

Lektor/Lektüre

Alčeksandar V. Popović

Prevod/Übersetzung

Milica Tapavički-Ilić

Crteži i karte/Zeichnungen und Mappe

Aleksandar Kapuran

Nikola Ivanković

Fotografije/Photos

Nebojša Borić

Aleksandar Kapuran

Radovan Petrović

Miloje Mandić

Pero Praštalo

Dizajn/Umbruch

Vojislav Filipović

Štampa/Druck

Alta Nova, Beograd

Tiraž/Auflage

400

Knjiga je štampana uz finansijsku pomoć Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije i Skupštine grada Beograda.

Dieses Buch wurde finanziell vom Ministerium für Wissenschaft und Technologische Entwicklung der Republik Serbien und Gemeinde des Stadt Belgrade unterstützt.

Knjiga je rezultat projekta osnovnih istraživanja Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj br. 147001.

Dieses Buch ist das Ergebnis des Projektes No. 147001 von Ministeriums für Wissenschaft und Technologische Entwicklung der Republik Serbien.

SADRŽAJ

1. UVOD	11
1. 1. Pojam, nastanak i konstrukcija fibula	13
1. 2. Materijal, način izrade i tehnike ukrašavanja fibula	15
1. 3. Namena rimskih fibula	17
1. 4. Aspekti proučavanja rimskih fibula	18
1. 5. Aspekti proučavanja fibula iz rimskih provincija na tlu Srbije	19
1. 6. Istorijat istraživanja rimskih fibula u Srbiji	21
2. METODOLOGIJA RADA	23
2.1. Teritorijalni i hronološki okviri rada	25
2. 2. Predmet proučavanja rada	26
2. 3. Metodološki postupak	27
3. TIPOLOGIJA I KATALOG FIBULA IZ RIMSKIH PROVINCIJA NA TLU SRBIJE	31
3. 1. Grupa I – fibule latenoidne forme	33
3.1.1. Tip 1 –jednodelne fibule sa kratkom spiralnom glavom	33
3. 1. 2. Tip 2 –dvodelne zglobne fibule sa dve igle	39
3. 1. 3. Tip 3 – dvodelne zglobne fibule u obliku kašike (L`felfibeln)	41
3. 1. 4. Tip 4 – »bojske« fibule	42
3. 2. Grupa II – rane rimske fibule	43
3. 2. 1. Tip 5 – dvodelne zglobne fibule u obliku klješta (Zangenfibeln)	44
3. 2. 2. Tip 6 – Fibule sa “okastom” glavom(Augenfibeln)	45
3. 2. 3. Tip 7 – Nertomarus fibule	47
3. 2. 4. Tip 8 – Aucissa fibule	49
3. 3. Grupa III – zglobne fibule (Scharnierfibeln)	54
3. 3. 1. Tip 9 – zglobne fibule trakastog luka slične Aucissa fibulama	54
3. 3. 2. Tip 10 – zglobne fibule sa lukom raščlanjene profilacije	60
3. 3. 3. Tip 11 – zglobne fibule sa uzdužnim rebrom na luku	67
3. 3. 4. Tip 12 – zglobne fibule ukrašene emajlom	70
3. 4. Grupa IV – izrazito profilisane fibule (Kräftigprofilierete Fibeln)	76
3. 4. 1. Tip 13 – noričko – panonske izrazito profilisane fibule	77
3. 4. 2. Tip 14 – crnomorske izrazito profilisane fibule	92
3. 4. 3. Tip 15 – izrazito profilisane fibule sa glavom u obliku sidra (Ankerfibeln)	105
3. 4. 4. Tip 16 – izrazito profilisane fibule sa glavom u obliku trube (Trompetenkopffibeln)	115

3. 4. 5. Tip 17 – izrazito profilisane fibule hibridnih oblika	122
3. 5. Grupa V – kolenaste fibule (Kniefibeln)	127
3. 5. 1. Tip 18 – kolenaste fibule sa spiralnom glavom	127
3. 5. 2. Tip 19 – zglobne kolenaste fibule	141
3. 5. 3. Tip 20 – kolenaste zglobne fibule sa širokim lukom savijenim u volutu	155
3. 6. Grupa VI – pločaste fibule (Scheibenfibeln)	161
3. 6. 1. Tip 21 – diskoidne fibule	161
3. 6. 2. Tip 22 – pločaste fibule ukrašene prolamanjem	176
3. 6. 3. Tip 23 – pločaste fibule sa motivom svastike	184
3. 6. 4. Tip 24 – pločaste fibule geometrijskih oblika	190
3. 7. Grupa VII – figuralno oblikovane fibule	197
3. 7. 1. Tip 25 - zoomorfne fibule	197
3. 7. 2. Tip 26 – fibule u vidu kulturnih scena	215
3. 7. 3. Tip 27 – fibule u obliku različitih kulturnih predmeta	217
3. 8. Grupa VIII – prstenaste fibule, kopče (Ringfibeln)	219
3. 8. 1. Tip 28 - prstenaste Ω - fibule	220
3. 8. 2. Tip 29 – prstenaste fibule sa spiralno uvijenim krajevima	222
3. 8. 3. Tip 30 – prstenaste fibule sa puno livenom stopom	224
3. 9. Grupa IX – lučne fibule	227
3. 9. 1. Tip 31 – lučne T – fibule sa spiralnom glavom (Armbrustfibeln)	227
3. 9. 2. Tip 32 – lučne zglobne T – fibule	240
3. 9. 3. Tip 33 – lučne zglobne fibule u obliku viljuške	252
3. 9. 4. Tip 34 – lučne krstobrazne fibule (Zwiebelknopffibeln)	257
3. 9. 5. Tip 35 – lučne žičane fibule sa posuvraćenom stopom	307
3. 9. 6. Tip 36 – lučne fibule trakastog luka sa posuvraćenom stopom	312
3. 9. 7. Tip 37 – lučne fibule sa spiralnom glavom i stopom povijenom na gore	320
4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	329
4. 1. Import i lokalna proizvodnja, radionice	331
4. 2. Datovanje fibula iz rimskih provincija na tlu Srbije	340
4. 3. Karakteristike fibula iz rimskih provincija na tlu Srbije	345
5. SCHLUSSFOLGERUNGEN	349
5. 1. Import und lokale Herstellung, Werkstätten	351
5. 2. Datierung der Fibeln aus der Römerprovinzen im heutigen Gebiet Serbiens	362
5. 3. Die Merkmale römerzeitlicher Fibeln aus dem Gebiet Serbiens	367

6. ZUSAMMENFASSUNG	371
7. BIBLIOGRAFIJA	383
8. ILUSTRATIVNI PRILOZI	417
8. 1. Tabele	419
8. 2. Karte	427
8. 3. Table	445

PREDGOVOR

U nastojanju da na najbolji i najsažetiji način prikazem ogroman i raznovrstan korpus fibula iz rimskih provincija na tlu Srbije, imala sam uspone i padove, nedoumice i naizgled nesavladive prepreke. Međutim, svo vreme pratila me zaista nesebična i dragocena pomoć kolega, prijatelja i porodice, kojima izražavam iskrenu zahvalnost na podršci i strpljenju.

Zahvaljujem se počivšem Prof Dr Aleksandru Jovanoviću na uvek optimističnom stavu, pomoću koga sam sa lakoćom savladala veliku temu. Dr. Miloju Vasiću koji mi je pomogao da napravim prve korake na putu naučnog i istraživačkog rada i ostao uvek dragoceni arbitar. Kolegama iz Arheološkog instituta, sa kojima sam u konstruktivnoj diskusiji razrešila mnoge nedoumice i koji su mi nesebično dali na uvid i obradu nepublikovanu građu sa svojih iskopavanja: Dr Ivani Popović, počivšem Dr Miodragu Tomoviću, Dr Miomiru Koraću, Dr Mirjani Arsenijević, kojoj posebno zahvaljujem na numizmatičkim podacima sa Viminacijuma, Dr Dragani Antonović, Dr Miloradu Stojiću, Dr Rastku Vasiću, a posebno mr Aleksandru Kapuranu, za ilustrativni deo moga rada, Nebojši Boriću za obradu fotografija, te mr Oliveri Ilić, Ljubici Cvetković i Branislavu Cakiću za logističku podršku.

Zahvaljujem se kolegama sa Odeljenja za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu na korisnim savetima i prijateljskoj podršci: Dr Miri Ružić, Dr Miroslavu Laziću, Dr Miodragu Sladiću, doc. Dr Đorđu Jankoviću, Prof Dr Mihailu Milinkoviću i doc. Dr. Miroslavu Vujoviću.

Istakla bih da je inspiracija, solidna baza i velika pomoć pri nastajanju ovog rada bila knjiga Dragoslava Bojovića, kustosa Muzeja grada Beograda, *Rimske fibule Singidunuma*. Stoga, kolegi Bojoviću izražavam veliku zahvalnost i poštovanje prema pionirskom radu na ovom polju istraživanja, koji će još dugo biti citiran.

Značajan doprinos mome radu bila je neophodna saradnja sa kustosima muzeja u Srbiji. Istakla bih kolege kojima dugujem zahvalnost za nesebično angažovanje oko prikupljanja građe za moj rad, za davanje ilustrativnog materijala na korišćenje, pa čak i fotografisanje pojedinih nalaza. Na prvom mestu zahvaljujem koleginici i saradnici mr Maji Živić, kustosu Narodnog muzeja u Zaječaru, zatim koleginicama i kolegama, mr Deani Grbić–Ratković, kustosu Narodnog muzeja u Beogradu, mr Peru Praštalu, bivšem kustosu Zavičajnog muzeja u Knjaževcu, Bojani Ilijić, kustosu Zavičajnog muzeja u Knjaževcu, Dragani Spasić– Đurić, kustosu Narodnog muzeja u Požarevcu, Radivoju Petroviću, kustosu Zavičajnog muzeja u Jagodini, Dr Slavici Krunić, kustosu Muzeja grada Beograda, Slobodanu Drči, kustosu Narodnog muzeja u Nišu, Ljiljani Mandić i mr Miloju Mandiću, kustosima Narodnog muzeja u Užicu.

Posebnu zahvalnost dugujem kolegama koji su mi omogućili i dozvolili da koristim njihove magistarske radove za moju tezu: mr. Deani Grbić–Ratković, kustosu Narodnog muzeja u Beogradu, mr Snežani Černač–Ratković, arheologu iz Beograda i mr Saši Redžiću, saradniku Arheološkog instituta u Beogradu.

Takođe, zahvaljujem kolegama koji su crtali fibule sa Romulijane: mr Ani Premk, saradnici arheološkog instituta u penziji, Jani Škundrić, arheologu iz Beograda i Nikoli Ivankoviću, apsolventu na Arhitektonskom fakultetu u Nišu.

Porodici i prijateljima zahvaljujem na beskonačnom strpljenju i podršci.

Sofija Petković

U Beogradu, februara 2010 godine.

UVOD

1

1. 1. POJAM, NASTANAK I KONSTRUKCIJA FIBULA

Fibule, kao predmet arheoloških istraživanja, predstavljaju jednu od najstarijih manifestacija materijalne kulture. Takođe, pripadaju grupi najzastupljenijih arheoloških nalaza, ujedno najraznovrsnijih po obliku.

Ideja fibule nastala je u starijem Bronzanom dobu, da bi se potpuno razvila tokom Gvozdenog doba, kada se već naslućuje raznovrsnost oblika koji će se pojaviti kasnije, u istorijskim periodima.

Osnovna funkcija fibule je pričvršćivanje tkanine od koje je sačinjena odeća, što govori i sam njen naziv (lat. *fibula*, -ae, od lat. glagola *figere*, *figo*, -xi, -xum, pričvrstiti, zakopčati). Premda bi odgovarajući naziv u srpskom jeziku bio kopča, pređica ili spona, u našoj, a i svetskoj arheologiji, prihvaćen je termin fibula. Osim reči *fibula*, u latinskom jeziku su poznati i drugi nazivi za ovu vrstu predmeta, kao *nusca*, *lacinia*, *bullia*, *lunula*, *monile*, *ligula*. U rimskom periodu, osim funkcije pričvršćivanja odeće, fibule su mogle biti namenjene spajanju kose u složenim ženskim frizurama ili su mogle služiti za zakopčavanje vojnih ogrtača (*paludamentum*, *sagum*) i pojaseva (*cingulum*).

Svaka fibula sastoji se od igle (*accus*) i tela (*corpus*), koje se može raščlaniti na glavu, za koju je igla pričvršćena, luk i stopu sa držačem, koji pridržava slobodan kraj igle. Igla može biti vezana za glavu fibule pomoću mehanizma opruge ili zglobnog mehanizma. Osim što pričvršćuju iglu za telo fibule, ovi mehanizmi je potiskuju na dole i tako omogućavaju sigurnije zatvaranje. Držači igle na stopi fibule mogu biti različitog oblika, a ponekad imaju dodatni osigurač, koji učvršćuje iglu u željenom položaju. Od osnovne ideje fibule vremenom se razvijaju mnogobrojni tipovi, koji se razlikuju po konstrukciji i ukrasu.

Po konstrukciji sve fibule se mogu podeliti na jednodelne i dvodelne.¹

Jednodelne fibule su starije i načinjene su od jednog komada bakarne ili bronzane žice, koji je savijen tako da formira iglu, glavu – oprugu, luk i stopu sa držačem igle. Opruga ovih fibula sastoji se od navoja sa obe ili sa jedne strane luka i dela bez navoja, to jest tetive koja može biti sa gornje ili donje strane, odnosno spoljašnja ili unutrašnja. Tetiva je imala funkciju potiskivanja igle na dole. Opruga se sa jedne strane nastavlja u iglu fibule, a sa druge u luk, koji je na kraju iskucan ili savijen tako da čini stopu sa držačem igle..

Dvodelne fibule sastoje se od tela, koje može biti liveno ili izrađeno iskucavanjem žice ili lima, i igle. Igla može biti iz jednog dela sa oprugom, pričvršćena za telo fibule pomoću kratkog dela žice - osovine. U tom slučaju, početak luka je iskucan i poprečno probušen ili valjkasto savijen, a opruga sa iglom je pričvršćena pomoću osovine koja prolazi kroz tako formiran otvor i navoje opruge. Jedan kraj opruge nastavlja se u iglu, dok je drugi savijen u tetivu, koja može biti

¹ Behrens 1954, 220; Bojović 1983, 15 – 16.

spoljašnja ili unutrašnja. Takođe, igla može na glavi biti pričvršćena pomoću zglobnog mehanizma. Zglob se sastoji od valjkasto savijenog početka luka koji čini glavu, prosečenog po sredini tako da se umetne igla, iskucana i valjkasto savijena na kraju kojim se pričvršćuje, i osovine, koja spaja glavu i iglu. Osim ove vrste zgloba, postoji i "viseći" ili slobodan zglob, koji se sastoji od dve perforirane, naspramno postavljene pločice, koje se nalaze ispod glave ili na donjoj strani tela fibule, igle savijene u "ušicu" na kraju koji se pričvršćuje i osovine, koja ih spaja.

Na glavi nekih fibula, iznad opruge ili zgloba nalazi se pločasto proširenje, nazvano potporna greda, koje ima funkciju da učvrsti mehanizam za pričvršćivanje igle za telo fibule i da ga sakrije. Kod rimskih fibula potporne grede pojedinih tipova bogato su ukrašavane.

Kod nekih tipova rimskih fibula iz potpornih greda razvile su se cilindrične "čaure" u kojima je smešten mehanizam opruge. "Čaure" čini iskucan i valjkasto savijen početak luka ili glava, ili su posebno načinjene od cilindrično uvijenog lima, naknadno apliciranog na korpus fibule. One mogu biti poluotvorene, kada pokrivaju samo gornji deo opruge, ili zatvorene, kada obuhvataju čitavu oprugu. Funkcija "čaure" je da zaštiti i sakrije mehanizam opruge, kao i da potiskuje iglu na dole i tako omogući sigurnije pričvršćivanje fibule. Ovaj mehanizam, karakterističan za ranocarske tipove rimskih fibula, evoluirao u zglobne mehanizme sa cilindričnom gredom, u kojoj je smeštena duga osovina sa pričvršćenom iglom.

Osim prema mehanizmu kojim se igla vezuje za korpus, fibule se mogu razvrstati, bez obzira da li su jednodelne ili dvodelne konstrukcije, prema obliku držača igle.² Najčešće je stopa fibule iskucana i bočno povijena na jednu stranu, tako da formira držač igle. Držači igle mogu biti različitih oblika: trougaoni, trapezoidni ili pravougaoni, koji su na kraju cilindrično savijeni u prijemnik igle. Držač igle može biti posebno načinjen od lima i apliciran na donju stranu stope fibule. Na trougaonim i trapezoidnim držačima igle ranocarskih tipova rimskih fibula javljaju se jedna ili dve maje kružne perforacije, koje služe sa učvršćivanje kraja igle.

Pravougaoni držači igle pojedinih tipova rimskih fibula mogu biti veoma izduženi, takozvani "visoki" držači igle, što omogućava jači potisak igle, odnosno čvršće zakopčavanje fibule, kao i obuhvatanje većeg obima tkanine koja se pričvršćuje.

Poprečni držači igle načinjeni su od pravougaone pločice izrezane od lima ili izlivene, aplicirane na donju stranu stope fibule. Prijemnik igle ovakvih držača je najčešće u obliku kukice na kraju, poprečno postavljene u odnosu na iglu. Neki od poprečnih držača igle su veoma izduženi, a ponekad nemaju prijemnik igle. U tom slučaju igla se oslanja na držač, a fibula je pričvršćena potiskom opruge ili zgloba na iglu.

Držači igle u vidu "rama", trougaonog ili trapezoidnog oblika, karakteristični su za republikanski i ranocarski rimski period i predstavljaju direktan nastavak tradicije srednjeg i poznog Latena. Na držaču igle ovog tipa može biti više trougaonih ili pravougaonih perforacija, a na ranocarskim noričko-panonskim fibulama javlja se sofisticiran ukras izveden prolamanjem.

Poseban oblik držača igle imaju lučne fibule sa posuvraćenom stopom, koje se oblikom zasnivaju na tradiciji srednjelatenskih i poznolatenskih tipova. Stopa ovih fibula je iskucana i posuvraćena na gore ili na dole i vezana krajem za luk obmotavanjem, odnosno navojima (Grupa IX, tipovi 35 – 36, T.LXXII - LXXV), ili pomoću pravougaone pločice, iskucane na kraju stope i pričvršćene "šapicama" (Grupa I, tip 1/D, T. II, 1- 2). U ovom slučaju donji deo stope čini držač igle.

² Coci 2004, 30 – 32.

Zglobne fibule sa dve igle, tip ranocarskih rimskih fibula zasnovan na tradicijama gvozdenog doba Balkana, imaju specifičan držač igala, formiran povijanjem iskucanih, bočnih strana trapezoidne stope na gore (Grupa I, tip 2, T. III, 1 - 4). Igle se zakopčavaju sa gornje strane stope, veoma čvrsto, zbog velikog potiska zglobnog mehanizma.

U poznocarskom periodu rimske fibule često imaju olučast držač igle, načinjen od cilindrično savijenog lima ili izlivenog otvorenog cilindra, pričvršćenog na donju stranu stope. Ovakvi držači mogu biti postavljeni duž čitave stope ili mogu biti kraći od nje. Olučasti držači igle mogu biti više ili manje otvoreni. Igla se zakopčava kroz otvor na držaču, koji je ostavljen za tu svrhu ili naknadno presečen.

Radi veće sigurnosti zakopčavanja, naročito masivnih krstoobraznih fibula, olučasti držači igle ponekad imaju osigurač.³ Osigurač je u vidu malog zavrtnja, vertikalno postavljenog kroz stopu i držač igle, pošto je igla zakopčana (T. LXV, 1, T. LXVII, 2 - 3 i T. LXVIII, 3). Tako je igla sigurno pričvršćena između bočnog zatvorenog dela držača igle i osigurača (T. LXIV, 3). Ova vrsta osigurača može imati kao dodatak u unutrašnjosti držača igle pločicu od lima sa uzdužnom perforacijom, koja se može pomerati napred i nazad. Pločica je kraća od stope, odnosno držača igle, i ostavlja prostor za zakopčavanje igle, kada je povučena u nazad. Pošto je igla zakopčana, pločica se pomera unapred i zatvara otvor na držaču igle. Tako je igla zatvorena između pločice i donjeg olučastog dela držača. Razvijeniji oblik osigurača ima dodatni deo u vidu lamele od lima, sa perforacijom na jednom kraju, kroz koju je pričvršćena zavrtnjem u držaču igle. Drugi, slobodan kraj lamele može se izvaditi kroz otvor držača igle, a zatim vratiti unutra, pošto je igla zakopčana. Igla je osigurana između lamele sa gornje i olučastog zatvornog dela držača sa donje strane.

Postoje i potpuno zatvoreni olučasti držači igle u koje se igla umeće potiskom iz pravca glave (T. LIX – LX i T. LXXI, 1 – 2). U tom slučaju igla je za korpus fibule vezana uzdužnom osovinom, koja se nalazi u cilindričnoj glavi ili gredi.⁴

1. 2. MATERIJAL, NAČIN IZRADE I TEHNIKE UKRAŠAVANJA FIBULA

Osnovni materijal od kojih su fibule izrađivane je metal. Nastanak prvih fibula povezan je sa počecima metalurgije bakra i bronz. Jedan od prvih funkcionalnih bronzanih predmeta bila je fibula. Od fibule je, među metalnim predmetima starijeg Bronzanog doba, osim nakita i oružja, starija po nastanku jedino igla, koja je služila za pričvršćivanje odeće. Fibule su najčešće izrađivane od obojenih metala i njihovih legura, kao što su bakar, srebro, zlato, olovo, bronza i kalaj. Od mlađeg gvozdenog doba, fibule se sve češće prave od gvožđa. Najjednostavniji i najstariji tipovi fibula izrađivani su od jednog komada bakarne ili bronzane žice. Krajem gvozdenog doba javljaju se tipovi fibula livenog tela. Fibule su livene od bronz, srebra, zlata i gvožđa.⁵

Fibule su ukrašavane na mnogo načina. Najstarije fibule Bronzanog doba ukrašavane su urezanim ornamentima na luku ili spiralno uvijenim krajevima igle ili glave. Neke fibule bronzanog doba bez sumnje su imale funkciju nakita, kao "pozamanterijske" fibule maštovitih oblika,

³ Saria 1928, 75 – 78, Abb. 2 – 7.

⁴ Saria 1928, 78 – 80, Abb. 8 - 10.

⁵ RGA, Fibel und Fibeltracht, II, '2 – 5, 11.

izrađene spiralnim uvijanjem bronzane žice, ili “naočaraste” fibule izrađene na isti način, koje imaju veliku spiralnu glavu i simetričnu spiralu na stopi. Tokom gvozdenog doba javljaju se lučne livene fibule, čije je telo bogato ukrašeno plastičnim ornamentom. Takođe, u ovom periodu fibule se ukrašavaju urezivanjem, granulacijom ili perlama od ćilibara.

Rimske fibule su, tokom svog milenijumskog razvoja, izrađivane i ukrašavane na najrazličitije načine. One se mogu posmatrati kroz mnoštvo tipova, u širokom hronološkom rasponu i na prostranoj teritoriji, s obzirom na trajanje i prostranstvo Rimske države.

Dve osnovne tehnike izrade rimskih fibula su savijanje i iskucavanje žice ili lima i livenje u kalupima. Dvodelne fibule su izrađivane iz više delova. Osim opruge sa iglom ili igle, korpus fibule je najčešće izrađivan spajanjem nekoliko posebno izrađenih delova: glave, luka, stope i držača igle. Takođe, moguće je na jednoj fibuli uočiti više tehnika izrade, a neretko su delovi napravljeni od različitih metala. Ovo je naročito izraženo na luksuznim primercima ranocarskih fibula (Grupa V, tip 20/C, kat. 912 – 913) i krstoobraznim fibulama pozne antike (Grupa IX, tip 34/E₄, kat. 1670 – 1673).

U republikanskom i ranocarskom periodu još uvek su veoma jaki uticaji poznolatskih tipova fibula, dok se kasnije rimske fibule modifikuju širenjem Rimske imperije, u dodiru sa “varvarskom” materijalnom kulturom. Izrađivane su od bronz, srebra, zlata, gvožđa i olova, a veoma retko od kosti,⁶ pre svega kao grobni prilozi.

Ukoliko su fibule pravljen od lima ili žice, korišćene su tehnike sečenja, savijanja i iskucavanja. Za ovu proizvodnju bio je potreban sasvim jednostavan alat: sečiva, makaze, razne vrste klešta i čekića i čvrsta podloga, nakovanj, kao i otvoreni plamen za zagrevanje materijala.

Najprostiji, jednodelni tipovi, izrađivani su iz jednog komada žice, od koga je savijanjem formirana opruga sa iglom, na jednoj, a luk sa stopom, na drugoj strani. Pojedini delovi fibule (luk, stopa) proširivani su i modelovani iskucavanjem.

Dvodelne fibule izrađivane su na sličan način, osim što je opruga sa iglom pravljen posebno, a zatim pričvršćivana za glavu, formiranu iskucavanjem i savijanjem ili bušenjem (Grupa IX, tip 31, T. XLV – XLVII, tipovi 35 – 37, T. LXXII - LXXVII).

Livenje fibula ili nekih delova fibula zahtevalo je veće umeće, a podrazumeva dva osnovna tehnološka postupka: puno livenje metala (gvožđa, bakra, bronz, srebra ili zlata) prema modelu, ili šuplje livenje bronz u tehnici *cire perdue*.

Prva, jednostavnija, tehnologija punog livenja⁷ podrazumeva izradu modela fibule od bronz, olova, gvožđa, drveta ili kosti, na osnovu koga se pravi dvodelni kalup od gline, koji se spaja, a da se pri tome ostavlja otvor za ulivanje tečnog metala i kanal za izlivanje viška. Pošto je kalup ispečen, u njemu se izliva osnovni oblik fibule. Posle hlađenja, kalup se razbija, a dobijeni predmet doradivan je iskucavanjem u kalupima – matricama od kamena ili pečene zemlje i brušenjem do konačnog oblika.

Drugi tehnološki postupak, odnosno šuplje livenje,⁸ podrazumeva izradu dvodelnog kalupa, izrezanog od kamena, najčešće izrađenog od pečene zemlje, a ponekad izlivenog u bronz, sa negativom fibule ili dela fibule. U ovakvom kalupu izrađuje se model od voska, oko koga se, kad se stvrdne, načini omotač od gline. Tako načinjen glineni kalup, na kome se ostavlja otvor, peče se zajedno sa modelom od voska. Pri pečenju vosak postaje tečan i iscuri iz kalupa u koji

⁶ Iz Srbije su nam poznate dve koštane fibule, kolenasta fibula iz tumula II – III v. na Čerkeskom polju kod Ulpijane (kat. 881) i fibula u obliku goluba iz groba spaljenog pokojnika sa nekropole «Pećine» na Viminacijumu (kat. 1060, T. XXXVII, 2).

⁷ Behrens 1954, 220 – 234; Drescher 1973, 48 – 62.

⁸ Cocis 2004, 24 – 25.

se sukcesivno ulije bronza. Po hlađenju, kalup se razbije, a dobijena fibula ili, češće, deo fibule doraduje se brušenjem. Potom se odvojeno liveni delovi spajaju lemljenjem.

Pošto je fibula izlivena, sledilo je pričvršćivanje igle pomoću zglobnog mehanizma ili pričvršćivanje posebno izrađene opruge sa iglom.

Ukras rimskih fibula mogao je biti urezan, punktiran, utisnut, iskucan, fasetiran ili izliven u kalupu. Na našim fibulama najčešće se javlja urezan ukras i ornament utisnut posebnim instrumentom, tako da čini motiv trouglova, kružića, "okaca" i sl. Takođe, čest je ukras izveden punktacijom, nizom uboda šiljatim instrumentom. Veoma često je fasetiranje, finalna, ukrasna obrada livenih fibula odsecanjem delova, odnosno "šlifovanjem". Pločaste fibule su često ukrašavane prolamanjem (Grupa VI, tip 22, tip 23/B – C, T. XXX - XXXIII). Ovakve fibule su livene u kalupu, a zatim su se željene perforacije prolamale i dodatno obrađivale.

Na rimskim fibulama su primenjivane zlatarske tehnike ukrašavanja, kao filigran (kat. 913, 933, 948, 1022, 1684) i granulacija (kat. 933, 1683), umetanje dragog i poludragog kamenja ili staklene paste (T. XXIX, 4, T. XXXIV, 8, T. XXXV, 1, 4), emajl (T. XI – XII, T. XIII, 1 – 5, T. XXIX, 1, 9, T. XXX, 9, T. XXXIV – XXXV, T. XXXVIII, 5 – 6, T. XXXIX, 4) i *niello* (T. VIII, 6, T. LVIII, 2, T. LIX, 1, 3, T. LX, 1 – 2, T. LXIX, 2, T. LXXI, 1). Navedene zlatarske tehnike ornamentacije s jedne strane nastavljaju tradiciju antičkih, pre svega helenističkih radionica, a sa druge uvode nove načine ukrašavanja, svojstvene "varvarskim" majstorima, što se naročito odnosi na emajl svojstven keltskom kulturnom krugu.⁹

Ipak, na fibulama iz rimskih provincija na tlu Srbije ukrašavanje filigranom i granulacijom najčešće je zamenjeno pseudofiligranom i pseudogranulacijom, ukrasom izvedenim sitnim urezima ili livenjem u kalupu, koji imitira pomenute vrhunske zlatarske tehnike.

Ukrašavanje *niello* tehnikom podrazumeva urezivanje ukrasa, koji se zatim ispunjava smesom rastopljenog srebra, olova i sumpora. Posle hlađenja predmet se glača i dobija se ukras crne boje, sjajne, staklaste strukture. Ovakav ukras prijanja uz metal, najčešće srebro ili zlato, stvarajući neku vrstu jedinjenja. Iako je ova tehnika ukrašavanja bila poznata još u staroj Mikeniji, tokom čitave antike i srednjeg veka, do danas je ostala šire nepoznata, očuvana kao retka tajna zlatarske tehnologije.

Posebno sofisticiranu tehniku ukrašavanja predstavlja *opus interrasile* (*opus interrasile*), ažuriranje zlatnog ili srebrnog lima spletom različitih motiva, što daje čipkasti efekat, primenjivano i na nekim krstoobraznim fibulama (Grupa IX, tip 34/G, kat. 1682, T. LXXI, 4).

1. 3. NAMENA RIMSKIH FIBULA

U rimskom periodu fibule su, pored osnovne namene pričvršćavanja odeće, imale i funkciju nakita i statusnog simbola, te su veoma bogato i raznovrsno ukrašavane.

Tako su neki tipovi fibula institucionalizovani u rimskoj vojsci poznocarskog perioda, kao što su krstoobrazne fibule (Grupa IX, Tip 34, T. LIII – LXXI) i neki tipovi pločastih fibula, ukrašenih prolamanjem ili u vidu svastike (Grupa VI, tip 22/A – D, T. XXX – XXXII, tip 23, T.

⁹ Sellye 1939; Exner 1939; Ettlinger 1973, 23 – 26; Rieckhoff 1975, 60 – 62.

XXXIII, 7 – 10, T. XXXIV, 1 - 5). Neke od prstenastih fibula su, takođe, bile deo vojne opreme (Grupa VIII, tipovi 28 – 30, T. XL – XLIII). Ovaj statusni i vojni aspekt fibula može se pratiti još od praistorije.

Postoje i tipovi fibula koji se po bogatstvu ukrasa moraju tretirati kao nakit, pre svega pločaste fibule ukrašene filigranom i granulacijom, sa umecima od dragog kamenja ili staklene paste, ili ukrašene emajlom, koje su obično malih dimenzija (Grupa VI, tip 21/C, tip 24/A-D). Kao što je pomenuto, neki primerci zglobnih fibula ukrašavani su raznobojnim emajlom i umecima od staklene paste (Grupa III, tip 12, Grupa VII, tip 27/A).

Posebnu grupu čine tipovi rimskih fibula koji su figuralno oblikovani, izrađeni od bronzne ili srebra u odgovarajućim kalupima (Grupa VII, tipovi 25 – 27). Ove fibule mogu biti zoomorfne (Grupa VII, tip 25, T. XXXVI - XXXVIII) ili u vidu figuralnih grupa kulturnog karaktera (Grupa VII, tip 26, T. XXXIX, 1 - 3). Takođe, postoje fibule u obliku različitih kulturnih predmeta ili atributa božanstava (Grupa VII, tip 27, T. XXXIX, 4 - 7). Osim kulturno – magijske funkcije, ovakve fibule su, zbog svoje estetske vrednosti, najverovatnije nošene kao nakit.

Iz navedenog se može zaključiti da su određene tipove rimskih fibula nosili isključivo muškarci, a neke tipove samo žene, što je potvrđeno i grobnim nalazima. Ipak, najveći broj jednostavnih, funkcionalnih tipova, nosila su oba pola. S obzirom na razlike u ženskom i muškom odevanju, žene su najčešće nosile jedan ili više parova fibula na ramenima, dok su muškarci pričvršćivali odeću, tuniku, togu ili ogrtač jednom fibulom. U svakom slučaju, fibule su, uglavnom, nošene stopom na gore, pričvršćene iglom za nabor odeće tako da se vidi ukrašena površina glave, luka i stope.

1. 4. ASPEKTI PROUČAVANJA RIMSKIH FIBULA

Posmatrano sa više aspekata, fibule su dragoceni arheološki nalazi.

Pre svega, rimske fibule su odlični hronološki indikatori, kada se nalaze u arheološkom kontekstu. Relativno česte stilske promene tipova i varijanti rimskih fibula, kao i brojnost ove vrste nalaza, dopuštaju statističku obradu hronoloških pokazatelja. Tipologija rimskih fibula u naučnoj literaturi ima veoma dugu istoriju.¹⁰ Najčešće su rimske fibule razvrstane po formi, koja je hronološki određena. S obzirom da su fibule često nalažene u zatvorenim arheološkim celinama, kao što su grobovi, ostave ili votivi, ponekad zajedno sa nalazima novca, bilo je moguće utvrditi njihovu relativnu i apsolutnu hronologiju. Dalje, one su veoma čest nalaz u rimskim utvrđenjima i naseljima, što je statističkom obradom pojedinih tipova dovelo do veoma preciznih apsolutnih datuma.

Drugi aspekt fibula, koji se često proučava, je etnička i socijalna pripadnost populacije koja je nosila određeni tip.

U ranom periodu Carstva, kao i u periodu kasne antike, odnosno rane Seobe naroda, mogu se pratiti pojedini “varvarski” ili romanizovani tipovi fibula, koji svedoče o kretanju poje-

¹⁰ Pomenućemo tipologije rimskih fibula najznačajnije za nalaze iz rimskih provincija na tlu Srbije: Almgren 1923; Kovrig 1937; Exner 1939; von Patek 1942; Behrens 1954; Kolnik 1965; Ambroz 1966; Thomas 1966; Diaconu 1971; Keller 1971; Böhme 1972; Peškar 1972; Ettliger 1973; Jobst 1975; Riha 1979; Bojović 1983; Feugère 1985; Pröttel 1989; Cocić 2004; Genčeva 2004.

dinih etničkih grupa na teritoriji Rimske države, bilo da se radi o vojnim sukobima ili mirnom naseljavanju. Pošto su fibule deo odeće, a kod "varvara" deo nošnje, moguće je etnički opredeliti pojedine karakteristične tipove. Ipak, kao delovi odeće, fibule su bile i predmet mode, te su neki novi, "varvarski" tipovi rado prihvaćeni u rimskoj populaciji. One, takođe, svedoče o trgovačkim i kulturnim vezama i kontaktima između Rima i barbarikuma (*barbaricum*), kao i o vezama unutar Carstva. Modifikacija "varvarskih" fibula i stvaranje novih rimskih tipova svedoče o romanizaciji pojedinih oblasti posle rimskih osvajanja.

Sledeći aspekt proučavanja fibula zasniva se na činjenici da one mogu biti pokazatelji privrednih i društvenih kretanja u Rimskoj imperiji, kao i ekonomskog i društvenog statusa pojedinih populacija ili teritorija u okviru Carstva. Fibule su proizvođene u velikim zanatskim centrima i carskim radionicama, ali i u malim lokalnim radnjama. One su bile veoma tražena roba, kojom se naveliko trgovalo, što se vidi po rasprostranjenosti pojedinih tipova u odnosu na centre proizvodnje.

Na osnovu kvaliteta sirovine i izrade fibula, kao i na osnovu njihove brojčane zastupljenosti na određenom arheološkom nalazištu, može se zaključiti o ekonomskom statusu stanovništva. Istu analizu moguće je sprovesti na nekropolama. Brojnost fibula, naročito luksuznijih primeraka, ukazuje na bogatstvo i blagostanje određene populacije, odnosno, na razvijenu privredu i trgovinu određenog naselja. Nasuprot tome, nedostatak fibula uvek ukazuje na siromašnju, najčešće ruralnu populaciju zemljoradnika i stočara.

Fibule mogu biti od neprocenjive koristi u identifikovanju i proučavanju rudnih oblasti i metalurških centara Rimskog carstva, kao i tehnoloških postupaka rimske metalurgije. Koncentracija i distribucija pojedinih tipova fibula ukazuju na radionice i razvijene metalurške centre, kao i na trgovačke puteve na teritoriji Carstva.

Fibule mogu biti proučavane sa istorijskog aspekta, odnosno, mogu znatno doprineti poznavanju rimske vojne i političke istorije. Pojedini tipovi fibula mogu dobro poslužiti u proučavanju rimske vojske, jer kao vojne oznake ili odličja čine deo vojne opreme pojedinih jedinica ili činova. S obzirom da su fibule masovno proizvođene na čitavoj rimskoj teritoriji, bile su zgodno medijsko sredstvo carske propagande, te se sreću primerci fibula sa carskim natpisima ili portretima.¹¹

Konačno, fibule su i predmet proučavanja istorije umetnosti, kao proizvodi *artes minores*. Neke od fibula su dela izuzetnih majstora zlatara i zaista su primerci primenjene umetnosti visoke estetike i dizajna.

1. 5. ASPEKTI PROUČAVANJA FIBULA IZ RIMSKIH PROVINCIIJA NA TLU SRBIJE

Pored ovih opštih karakteristika, fibule iz rimskih provincija na tlu Srbije, koje sam obradila u ovom radu, imaju specifičnosti vezane za ovaj prostor.

U periodu ranog Carstva na većem delu teritorije današnje Srbije nalazila se rimska provincija Gornja Mezija (*Moesia Superior*), na zapadu severoistočni deo provincije Dalmacije (*Dal-*

¹¹ Behrens 1950; Laur-Belart 1959; Ivanov 1972; Jovanović 1976; Mirković 1989; Popović 2002 A; Vasić 2002.

matia), na severoistoku deo provincije Dakije (*Dacia*), a na severu deo Donje Panonije (*Pannonia Inferior*).

U I veku n.e. na ovom prostoru, pored importovanih rimskih tipova, kao što su *Aucissa* fibule i lučne fibule sa zglobnim mehanizmom, javljaju se fibule poznolatenske sheme, kao i lokalna varijanta *Aucissa* fibula sa dve igle.¹²

Tokom prve polovine II veka na tlu današnje Srbije pojavljuju se noričko-panonski tipovi fibula, uglavnom jako profilisane fibule raznih varijanti.¹³

Od sredine II veka i tokom III veka na ovom prostoru uočavaju se lokalni tipovi vezani za autohtone radionice. To su, pre svega, srebrne "sidraste" fibule u dolini Drine, južnoj Panoniji i Dakiji., koje su u paru nošene sa ogrlicom od upletene srebrne žice i srcolikim privescima, o čemu svedoče predstave na nadgrobnim spomenicima. Ove fibule bile su deo ženske nošnje u rudarskoj populaciji koja je naseljavala rudne oblasti Dalmacije, Panonije i Dakije, možda potomaka plemena Pirusta i Breuka. "Sidraste" fibule često su nalažene u ostavama srebrnih predmeta.¹⁴

Među lokalne tipove spadaju i zglobne fibule sa izraženim grebenom na luku, koje su od sredine II do kraja III veka proizvođene na Dunavskom limesu Gornje Mezijske u oblasti Đerdapa, a javljaju se i u Dakiji i Donjoj Meziji.¹⁵

U II i III veku javljaju se zglobne i pločaste fibule ukrašene emajlom, koje su lokalno proizvođene u Panoniji pod uticajem sarmatske materijalne kulture.¹⁶

U periodu poznog Carstva teritorija Srbije podeljena je na provincije. Drugu Panoniju (*Pannonia Secunda*), Prvu Meziju (*Moesia Prima*), Priobalnu i Sredozemnu Dakiju (*Dacia Ripensis*, *Dacia Mediterranea*), Dardaniju (*Dardania*) i severoistočni deo Dalmacije (*Dalmatia*).

Lokalna proizvodnja fibula tokom III i IV veka dominira ovim prostorom, tako da se javljaju lokalne varijante rimskih tipova kolenastih, lučnih i pločastih fibula. Zanimljiv je tip fibula u obliku svastike sa konjskim protomima, vezan za određene konjičke jedinice rimske vojske (*equites pseudocomitatenses*), proizvođen na Dunavskom limesu u Drugoj Panoniji tokom druge polovine IV i početkom V veka.¹⁷ Takođe, određene varijante krstoobraznih fibula izrađivane su u nekoj od Konstantinovih carskih radionica tokom prve trećine IV veka na tlu današnje Srbije (*Naissus, Sirmium ?*).¹⁸

Najzad, treba pomenuti fibule sa posuvraćenom stopom, koje se vezuju za kulturu Černjahov-Sintana de Mureš, a javljaju se među našim nalazima druge polovine IV i prve polovine V veka. Ovaj tip fibula, koji se pripisuje kulturi "slobodnih Dačana", Karpa, Sarmata i Gota, javlja se na teritoriji Srbije na prostoru Dunavskog limesa od kraja III veka, pošto su Rimljani napustili Dakiju 272 godine. Ovi nalazi mogu se tumačiti prilivom izbeglica iz Dakije na desnu obalu Dunava, ali i trgovinskim kontaktima Rimljana sa "varvarima". Na tlu Srbije tip fibula sa posuvraćenom stopom modifikovao se u lokalne varijante proizvođene tokom IV i V veka, pre svega u radionicama u Priobalnoj Dakiji (*Romuliana, Aquae*). Iz ove varijante, u ranovizantijskom periodu, tokom VI veka razviće se karakteristični donjepodunavski tipovi fibula sa posuvraćenom i pseudoposuvraćenom, livenom stopom.

Među kasnoantičkim lokalnim tipovima posebno su zanimljive lučne fibule sa spiralnom

¹² Marović 1961, 106 - 120.

¹³ Jovanović 1978, 51-52.

¹⁴ Popović 1996 B, 139 i dalje.

¹⁵ Grbić 1995, 88 - 91.

¹⁶ Bojović 1983, 62.

¹⁷ Petković, 1999, 226.

¹⁸ Jovanović 1976; Popović 1997; Vasić 2001.

glavom, dugmetastim ili spiralno uvijenim završetkom stope i pravougaonim pločastim držačem igle, u arheološkoj literaturi poznate kao tip *Viminacium – Novae*. Ovaj tip fibula karakterističan je za rimske provincije u donjem Podunavlju od IV do početka VI veka. Izrađivane su od bronzne ili gvožđa, a nošene u paru, činile su deo ženske nošnje kod Gota i/ili Alana, kako je posvedočeno na viminacijumskoj nekropoli "Burdelj". Tip *Viminacium – Novae* nalažen je na utvrđenjima duž Dunavskog limesa, kao i u unutrašnjosti Srbije.¹⁹

1. 6. ISTORIJAT ISTRAŽIVANJA RIMSKIH FIBULA U SRBIJI

U našoj arheologiji odavno se pojavila potreba za naučnim radom koji bi obradio sve poznate fibule iz rimskih provincija na tlu Srbije, kao izuzetno značajne arheološke nalaze. Rimske fibule iz Srbije delimično su objavljene u naučnoj literaturi kod nas i u inostranstvu, ali nedovoljno i nesrazmerno malo u odnosu na monografije i studije o fibulama objavljene u susednim zemljama - Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj. Tako je prostor Srbije u naučnoj literaturi o fibulama ostao svojevrsna *terra incognita*.

Prvi radovi o rimskim fibulama iz Srbije bili su posvećeni objavljivanju muzejskih zbirki.²⁰ Među njima treba istaći monografsku studiju Dragoljuba Bojovića o rimskim fibulama Singidunuma, iz zbirke Muzeja grada Beograda, koja mi je nužno bila podsticaj i osnova za rad na ovoj temi.²¹ Takođe, monografija Prof Dr Aleksandra Jovanovića o rimskom nakitu u Dardaniji i radovi istog autora o rimskim fibulama,²² kao i mnogobrojne studije i monografije Dr Ivane Popović na temu rimskog nakita,²³ čine čvrst temelj mog rada.

Neophodno je istaći magistarske radove Deane Grbić-Ratković i Snežane Černač-Ratković o bronzanim predmetima nađenim pri arheološkim istraživanjima tri značajna rimska utvrđenja na Dunavskom limesu u Srbiji, Čezave (*Castrum Novae*), Dijane na Karatašu (*Diana*) i Pontesa kod Trajanovog mosta (*Pontes*), gde su date bronzane fibule sa pouzdanim arheološkim kontekstom.²⁴ Takođe, u magistarskom radu Saše Redžića, dat je obiman korpus fibula sa nekropola Viminacijuma (*Viminacium*), koje uglavnom potiču iz zatvorenih grobnih celina.²⁵

Poslednjih godina publikovane su i fibule iz arheoloških zbirki Narodnog muzeja u Šapcu i Zavičajnog muzeja u Jagodini.²⁶

¹⁹ Petković, Ružić 2005, 84.

²⁰ Fibule iz zbirke Narodnog muzeja u Beogradu publikovane su u: Saria 1928; Grbić 1930; Tatić-Đurić 1970; Trbuhović 1979; Trbuhović 1983 i Trbuhović 1989; iz Narodnog muzeja u Vršcu u Kondić 1961; iz Narodnog muzeja u Nišu u Jovanović 1975; iz Vojvođanskog muzeja u Dautova-Ruševljan 1977.

²¹ Bojović 1983.

²² Jovanović 1975; Jovanović 1976; Jovanović 1978; Jovanović 1995; Jovanović 1997; Jovanović 2004.

²³ Popović 1994; Popović, Borić Brešković 1994; Popović, Borić Brešković 1996; Popović 1996 A; Popović 1996 B; Popović 2001; Popović 2002 A; Popović 2004, Popović 2009.

²⁴ Grbić 1994; Černač 2001.

²⁵ Redžić 2006.

²⁶ Ković 2003; Dodić, Petrović, Aleksić 2004.

METODOLOGIJA RADA

2

2.1. TERITORIJALNI I HRONOLOŠKI OKVIRI RADA

U knjizi *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n.e.* poštovane su dve osnovne odrednice, teritorijalna i hronološka.

Prostor sa koga je prikupljen proučavani arheološki materijal, odnosno rimske fibule, čini teritorija današnje Republike Srbije. Na ovoj teritoriji formirano je više provincija Rimskog carstva u periodu od I do IV veka. Sve do početka IV veka, odnosno do Dioklecijanove administrativne reforme Carstva, ovim prostorom dominira provincija *Moesia Superior*. Postavlja se pitanje: zašto se nisam odlučila da teritorijalni okviri moga rada budu granice rimske Gornje Mezije? Za ovo postoje tri razloga:

1. Teritorija Gornje Mezije obuhvatala je i delove danas susednih država, severni deo Makedonije i severozapadni deo Bugarske, te bi rad na obradi rimskih fibula sa ovog prostora zahtevao međunarodnu saradnju. Smatrala sam da bi ovakav način rada komplikovao pitanje mog autorstva i znatno povećao finansijske troškove za izradu ovog rada.

2. U slučaju izbora Gornje Mezije za teritorijalnu odrednicu moga rada, nalazi iz rimskih provincija koje se delom nalaze na prostoru današnje Srbije, Donje Panonije, Dakije i Dalmacije, ostali bi van okvira teze, a upravo oni svedoče o genezi i distribuciji pojedinih tipova fibula. Takođe, većim delom ove fibule pripadaju zbirkama muzeja u Srbiji.

3. Podela prostora sa koga sam delom prikupila nalaze rimskih fibula za ovaj rad na rimske provincije, takođe je administrativnog karaktera, kao i podela centralnog Balkana na današnje države. Kulturološki posmatrano, ovaj prostor, a šire prostor Balkana i jugoistočne Evrope, čine jedinstvenu celinu od praistorije do danas.

Hronološka odrednica knjige je carski Rimski period od I do sredine V veka n.e. Donju hronološku granicu određuju prva rimska osvajanja na prostoru Panonske nizije i centralnog Balkana i formiranje provincija.²⁷ Gornju hronološku granicu ovog rada određuje sredina V veka, kada su rimske provincije na tlu Srbije bile opustošene u najezdi Huna 441 – 443. godine. Međutim, značajna hronološka prekretnica je i podela Rimskog carstva na istočni (*Pars Orientalis*) i zapadni deo (*Pars Occidentalis*) posle smrti Teodosija I, 395. godine. Ubrzo, pod vladavinom njegovih sinova, Arkadija na Istoku i Honorija na Zapadu, dva dela Carstva se politički i kulturno razdvajaju, sledeći svoje različite sudbine. Istočno rimsko carstvo, poznato u istorijskoj literaturi kao Vizantija, razvija se i jača tokom sledećeg milenijuma, dok zapadni deo Carstva doživljava katastrofalnu "varvarsku" invaziju i pad Rima 475. godine. Pomeranje hronološke granice ove knjige sve do kraja V veka, ili prvih decenija VI veka, kada su obnovljeni gradovi i utvrđenja u rimskim provincijama na tlu Srbije za vladavine careva Anastazija, Justina I i Justinijana I, dovelo bi do parcijalnog posmatranja nalaza rane Seobe naroda i ranovizantijskog perioda. Pošto

²⁷ Mirković 1968, 21- 31; Mócsy 1974, 66 i dalje.

mi je osnovna namera bila da prikupim i naučno obradim nalaze rimskih fibula, smatram da je gornja hronološka granica ovog rada opravdana. Bez obzira na to, pojedini tipovi nužno izlaze iz ovih hronoloških okvira, bilo da se radi o oblicima nastalim tokom I veka p.n.e. (Grupa I, tipovi 1 – 3, 5) ili tipovima nastalim u IV veku koji traju do početka VI veka (Grupa IX, tip 34/D – F, tipovi 35 – 37). Međutim, evidentna je proizvodnja i korišćenje fibula ovih tipova tokom rimskog carskog perioda od I do kraja IV/početka V veka n.e, te su nužno pripale korpusu nalaza obrađenih u ovom radu.

2. 2. PREDMET PROUČAVANJA RADA

Predmet proučavanja ove knjige su fibule iz rimskih provincija na tlu Srbije, u svim njihovim aspektima, uglavnom izrađene u radionicama na teritoriji Rimskog carstva. Većim delom to su tipovi rimskih fibula carskog perioda, ali se u našem materijalu nalazi i grupa fibula latenoidne forme, nastalih u lokalnim radionicama tokom I i II veka n.e (Grupa I). Takođe, od sredine III veka, a naročito u IV veku javljaju se “varvarizovani” tipovi rimskih fibula izrađeni u barbarikumu ili u radionicama na rimskoj teritoriji. Ovi nalazi posledica su intenzivnijeg kontakta romanizovanog stanovništva sa “varvarima”, kao i naseljavanja potonjih na teritoriju Carstva.

Korpus obrađenih fibula sastoji se od nalaza koji su publikovani u stručnoj i naučnoj literaturi i nepublikovanih primeraka iz muzejskih zbirki Srbije. Nažalost, veliki broj fibula iz ovih zbirki osim mesta nalaza ne poseduje druge podatke o arheološkom kontekstu. Ipak, broj fibula nađenih pri arheološkim iskopavanjima, sa pouzdanim arheološkim kontekstom, dovoljan je da bi se izvršile statističke analize hronoloških i stratigrafskih podataka. Međutim, postoji određena nesrazmera u broju nalaza ranocarskog perioda, I – II veka, i vremena Poznog carstva, III – IV veka, u korist ovog drugog. Ovo proizilazi iz činjenice da su arheološka nalazišta I – II veka u Srbiji veoma slabo istražena. Čak i u slučaju višeslojnih rimskih naselja i utvrđenja, istraženost poznijih horizonata je mnogo veća. Na nekim nalazištima, koja su, na osnovu istorijskih izvora i epigrafske građe, sigurno postojala još u I veku n.e, konstatovani su isključivo horizonti života počev od tetrarhijskog perioda.²⁸ Nalazi fibula sa nekropola Viminacijuma jednim delom koriguju pomenutu nesrazmeru. Ipak, nedostatak ove vrste nalaza, koji potiče iz arheološkog konteksta I – II veka na utvrđenjima, ali pre svega u rimskim gradovima i naseljima, onemogućava identifikaciju lokalnih radionica, kao i argumentovane zaključke o trgovini fibulama u tom periodu.

Treba napomenuti da je u knjigu uvršten i nepublikovan materijal, pre svega sa rimskih nalazišta u Srbiji na čijem istraživanju sam lično učestvovala: *Horreum Margi* (Ćuprija), *Timacum Minus* (Ravna kod Knjaževca) i *Romuliana* (Gamzigrad kod Zaječara), kao i materijal sa lokaliteta *Diana*, Čezava - *Castrum Novae*, *Pontes* i *Viminacium*, obrađen u magistarskim radovima Deane Grbić-Ratković, Snežane Černač-Ratković i Saše Redžića²⁹.

²⁸ Tipičan primer je veliki utvrđeni grad *Horreum Margi* (Petrović 1979; Vasić i dr. 1989; Vasić i dr. 2009; Vasić, Petković 2010.)

²⁹ Grbić 1994; Černač 2001; Redžić 2006.

2. 3. METODOLOŠKI POSTUPAK

Osnovu teksta knjige čini tipološka obrada nalaza sa katalogom. Ovako obrađena građa poslužila je za dalje analize fibula iz rimskih provincija na tlu Srbije:

1. za analizu nalaza fibula iz zatvorenih celina datovanih novcem na tlu Srbije,
2. za statističku analizu tipova fibula iz rimskih provincija na tlu Srbije po arheološkim slojevima i zatvorenim celinama,
3. za analizu geneze i razvoja tipova fibula iz rimskih provincija na tlu Srbije i
4. za analizu kulturnih uticaja i veza i postojanja radionica u rimskim provincijama na tlu Srbije.

Tipologija rimskih fibula u Srbiji zasniva se na raspoloživoj građi i postojećim tipologijama rimskih fibula. Pri tome, nije mi bila namera stvaranje još jedne razuđene tipologije rimskih fibula, tako da su tipovi u ovom radu određeni prema osnovnim morfološkim odlikama. U okviru nekih tipova određene su varijante, kada se određeni broj primeraka fibula jasno grupisao u okviru tipa po formi, ukrasu, funkciji ili hronologiji.

Tipovi su zatim svrstani u grupe, koje se zasnivaju na formalnoj sličnosti tipova i na njihovoj hronološkoj bliskosti.

Trudila sam se da razmatranje pojedinih tipova i prateći katalog nalaza sledi hronološki tok od najstarijih ka najmlađim tipovima, ali to nije bilo uvek moguće, bilo zato što su neki od tipova istovremeni ili što početak proizvodnje tipa nije jasno definisan.

Formiranje posebne tipologije rimskih fibula iz Srbije bilo je neophodno da bi se izdvojile i naglasile specifičnosti produkcije rimskih fibula na prostoru rimskih provincija na tlu naše zemlje, što je i cilj mog rada. Zato su sve postojeće tipološke i hronološke odrednice rimskih fibula posmatrane i korišćene kritički. Analogije pojedinih tipova, varijanti ili pojedinačnih primeraka su korišćene uz oprez i kritička razmatranja, gde je bilo potrebno. Smatram da bi automatsko preuzimanje postojećih tipologija rimskih fibula, kao i datovanje naših primaraka na osnovu poznatih analogija iz srednje i zapadne Evrope samo umanjilo vrednost ove knjige. Uz numeraciju tipova tipologije primenjene u ovom radu, paralelno je data numeracija poznatih, najčešće korišćenih tipologija rimskih fibula.³⁰

Kataloške odrednice ovog rada, uz opis, sadrže samo najosnovnije podatke o mestu nalaza, mestu čuvanja, mestu publikovanja, vrsti materijala, dimenzijama i eventualnoj varijanti pojedine fibule. Podatak o datovanju, dat je samo u slučaju pouzdano datovanog arheološkog konteksta. U napomeni dati su podaci vezani za arheološki kontekst nalaza i datovanje. Ostali značajni podaci dati su u tipološkoj odrednici, koja sadrži i poznate analogije iz relevantnih oblasti Rimskog carstva. Napominjem da katalog nalaza sadrži samo cele primerke fibula ili tipološki karakteristični fragmente.

Za sve vrste analiza osnovu čine fibule iz kataloga sa pouzdanim arheološkim kontekstom i većina zaključaka zasniva se na ovom delu materijala. To se, pre svega, odnosi na statističku analizu hronologije i stratigrafskih podataka nalaza fibula u rimskim provincijama na tlu Srbije. Takođe, analiza geneze i razvoja pojedinih tipova fibula zasniva se na materijalu sa pouzdanim arheološkim kontekstom.

³⁰ To su tipologije date u sledećim radovima: Almgren 1923; Kovrig 1937; Exner 1939; von Patek 1942; Keller 1971; Böhme 1972; Ettlinger 1973; Jobst 1975; Riha 1979; Pröttel 1985; Feugère 1985. Za prostor Balkana: Bojović 1983; Coci 2004. i Genčeva 2004..

Statistički metod bilo je moguće primeniti na raspoloživom uzorku fibula zahvaljujući dovoljnom broju primeraka sa arheološkim kontekstom. U svakom slučaju, statistika arheoloških nalaza primenjuje se na slučajnom uzorku do koga se došlo arheološkim iskopavanjima. U tom smislu, rezultati ne mogu biti konačni, jer se broj nalaza, kao i zastupljenost određenih vrsta i tipova, menja u odnosu na nova terenska istraživanja. U ovom radu statistička obrada fibula daje rezultate srazmerne sadašnjem stupnju istraženosti arheoloških nalazišta rimskog perioda u Srbiji.

Analiza kulturnih uticaja i veza sa susednim oblastima, kao i lociranje radionica za izradu fibula, ima za osnovu distribuciju pojedinih tipova. U ovom slučaju korišćeni su svi raspoloživi primerci fibula iz rimskih provincija na tlu Srbije sa poznatim mestom nalaza.

Međutim, za jedan deo našeg materijala, koji je u muzejske zbirke dospelo putem otkupa, nažalost često luksuznih i retkih primeraka fibula, mesto nalaza nije poznato. Ipak, fibule sa nepoznatih nalazišta, koje se čuvaju u muzejskim zbirkama Srbije, najverovatnije potiču sa teritorije obrađene u ovom radu. Posebno pitanje, kojim se nisam pozabavila u tezi, su rimske fibule sa teritorije Srbije koje se nalaze u privatnim zbirkama ili u zbirkama inostranih muzeja. Prikupljanje ovih nalaza zahtevalo bi istraživanje posebne vrste, kao i obilazak evropskih muzeja sa dozvolom za uvid u relevantne zbirke.

Nažalost, rimske fibule iz Srbije su danas, kao i nekad, predmet ilegalne trgovine arheološkim nalazima. Naročito su primerci od plemenitih metala, često umetničke izrade, ili retkih hibridnih tipova fibula, na meti trgovaca antikvitetima. Utoliko su dragoceniji ovakvi primerci, koji potiču sa arheoloških iskopavanja, jer nam ukazuju na postojanje lokalnih radionica visokog zanatskog i umetničkog nivoa.

Na osnovu analize prikupljenih nalaza fibula iz rimskih provincija na tlu Srbije nastala su zaključna razmatranja ove knjige. Na rezultate statističkih analiza dosledno je primenjen metod logičke indukcije.

Namera mi je bila da ovaj rad doprinese boljem poznavanju materijalne kulture rimskog perioda u Srbiji od I do V veka n.e, kao i da postavi nova pitanja, ukaže na probleme i moguće odgovore.

**TIPOLOGIJA I KATALOG
FIBULA IZ RIMSKIH
PROVINCIIJA NA TLU
SRBIJE**

3

3.1. GRUPA I – FIBULE LATENOIDNE FORME

U ovu grupu fibula svrstala sam sve tipove koji imaju sličnost sa srednjelatenskim forma-
ma fibula ili odgovaraju poznolatenskim tipovima I veka p.n.e. – I veka n.e, a nađeni su u arhe-
ološkom kontekstu ranocarskog perioda I – II veka n.e. Neki od ovih tipova i varijanti proizvode
se i kasnije, najverovatnije do sredine III veka.

3.1.1. TIP 1 – JEDNODELNE FIBULE SA KRATKOM SPIRALNOM GLAVOM

Varijanta A – sa lukom kružnog ili romboidnog preseka i punim držačem igle

Varijanta B – sa trakastim lukom i punim držačem igle

Varijanta C – sa trakastim lukom sa pločastim proširenjem i punim držačem igle

**Varijanta D – sa trakastim lukom i posuvraćenom stopom vezanom za luk pločastim pro-
širenjem («šapicom», «manžetnom»)**

Varijanta E – «Nauheim» fibule

Varijanta F – «Jezerine» fibule

Ovaj tip jednodelnih fibula izrađen je od jednog komada bronzane žice i ima glavu u vidu opruge od, najčešće, četiri navoja, sa unutrašnjom tetivom, koja se na jednoj strani nastavlja u iglu, a na drugoj u luk. Opruga ponekad može imati pet, šest ili sedam navoja. Luk je izvijen polu-
kružno ili je blago izdignut iza glave, a može biti uzak, kružnog ili romboidnog preseka (varijanta
A, kat. 1 – 20, T. I, 1-5). Takođe, luk može biti trakasto iskucan (varijanta B, kat. 21 – 30, T. I, 6),
a ponekad se bliže stopi javlja pravougaono ili trapezasto pločasto proširenje (varijanta C, kat. 31
– 36, T. I, 7 - 10). Stopa je uska, blago povijena na gore, a ponekad se završava dugmetastim za-
debljanjem ili spiralnim zavijutkom. Držać igle je pločast pravougaonog, ili trapezoidnog oblika,
na donjoj ivici savijen u prijemnik. Fibule varijanti A – C tipa 1 izrađivane su od bronzne i gvožđa.
Njihova prosečna dužina iznosi oko 5 cm. Luk prve dve varijante može biti duž grebena ukrašen
sitnim, poprečnim ili kosim urezima, ili motivima utisnutim matricom.

U stručnoj i naučnoj literaturi za ovaj tip fibula koriste se nazivi fibule «poznolatenske
sheme», »vojničke« ili »legionarske« fibule. Nije jasno zašto bi ovaj jednostavan, funkcionalan
tip bio isključivo u upotrebi muške, odnosno vojničke ili legionarske populacije. Same fibule,
najčešće neukrašene, sigurno nemaju nikakva vojna obeležja. Prema veličini, mogle su služiti za
pričvršćivanje kako muške, tako i ženske odeće. Uslovi nalaza, takođe, ne govore ništa određenije
o upotrebi ovih fibula u rimskoj vojsci.

Varijante A (Almgren 15) – B (Almgren 16) nastale su u poznom latenu na prelazu I veka p.n.e. u I vek n.e.³¹ Zastupljene su u arheološkim nalazima mlađeg gvozdenog doba na teritoriji Skordiska, Dačana i Tračana,³² kao i na nalazištima zarubinecke kulture u Ukrajini.³³

U zapadnoj Evropi pomenute varijante se javljaju na Rajnskom limesu, najverovatnije sredinom I veka, u vreme Klaudija i Nerona.³⁴ Krajem I veka n.e, u vreme Flavijevaca, sa Rajnskog limesa se šire u srednju Evropu, gde traju do kraja III veka.³⁵ Najverovatnije je tokom I veka n.e. poznolatenški tip prihvaćen u rimskoj vojsci u Podunavlju, odakle se proširio na sever duž Rajne.

Na rimskim lokalitetima u Bugarskoj i Rumuniji varijante A – B tipa 1 nalažene su u slojevima od I do početka III veka.³⁶ U Srbiji su fibule ovih varijanti nalažene u arheološkim celinama, datovanim od I veka p.n.e. do sredine III veka n.e. Ovakav kontekst nalaza ograničava proizvodnju varijanti A – B u rimskim provincijama na tlu Srbije na I – II vek n.e.

Na osnovu prikupljene građe jasno je da se varijante A – B javljaju na čitavoj teritoriji provincija Donje Panonije i Gornje Mezije, ne vezujući se posebno za vojna utvrđenja. Često je teško razdvojiti primerke koji pripadaju poznom latenu od fibula rimskog perioda, jer je proces romanizacije u provincijama na tlu današnje Srbije tekao veoma sporo u unutrašnjosti, van Dunavskog limesa i većih gradskih centara, što je evidentno i u ostalom arheološkom materijalu, pre svega grnčariji.

Sl. 1 - tip 1/C, Romuliana

Među fibulama iz rimskih provincija na tlu Srbije, osim prethodnih varijanti, koje su najzastupljenije, javljaju se sledeće varijante latenoidnih, jednodelnih fibula sa kratkom spiralnom glavom:

Varijanta C (kat. 31 – 36), slična prethodnim, ali sa pločastim zadebljanjem na trakastom luku, lokalna je pojava u Gornjoj i Donjoj Meziji.³⁷ Poznatim primercima iz Muzeja grada u Beogradu

i Muzeja Krajine u Negotinu pridodata su još dva primerka sa Romulijane, nažalost bez jasnog konteksta nalaza (kat. 33 – 33).³⁸ U Bugarskoj su konstatovana još tri primerka fibula varijante C. Za razliku od primeraka iz Srbije, one se dosta pouzdano mogu datovati u I vek n.e.³⁹ Ako se

³¹ Almgren 1923; Ambroz 1966, 23; Košević 1980, 26.

³² Todorović 1968, 54, *Fibule sa četvrtastom nogom*, T. XXV, 9, T. LIII, 1 – 3, 6 – 8, 18, 25 – 27; Todorović 1971, 146 – 151, T. LXVI, 1 – 5, 7 – 8, 11, T. LXVII.

³³ Kuharenko 1966, 33 – 34; Kasparova 1984, sl. 2, 16 – 20. Iako identične forme, ove fibule su većih dimenzija, 6 – 10 cm i uglavnom izrađene od gvožđa.

³⁴ Von Patek 1942, 129; Böhme 1972, 13 – 15, tip 14 i tip 15, T. 3 – 4, T. 5, 312 – 319; Rieckhoff 1975, 49 – 50, T. 3, 32 – 39.

³⁵ Peškar 1972, 88 – 89, T. I, 5 – 6; Ettliger, 1973, 41, T. 2, 11 – 12, tip 4; Riha 1979, 59 – 61, tip 1.6.

³⁶ Ljubenova 1981, 168, Sl. 108; Ljubenova 1985, 32, Sl. 16 a; Genčeva 2004, 18 – 20, tip 4, a – b, T. II, 1-8; CociŃ 2004, 39 – 41, T. I, 3- 10, T. II, 11 – 12.

³⁷ Bojović 1983, 19, T. I, 2 – 3, tip 1, var. 2. Genčeva 2004, 20, T. II, 9, tip 5 a.

³⁸ Petković, Živić 2006, 439. Ova dva primerka pripadaju grupi fibula I – III veka konstatovanih u Narodnom muzeju u Zaječaru, bez bližih podataka o mestu nalaza.

³⁹ Venedikov 1952, Sl.191, 7; Genčeva 2004, 20. Fibule nađene na lokalitetu Pavlikeni, u keramičarskim radionicama, u svetilištu na nalazištu Liljače – Vračansko i u Silistri, mogu se datovati u I – početak II veka.

uzmu u obzir primerci sa Romulijane (T. I, 9-10), varijantu C tipa 1 moguće je generalno datovati od I do početka III veka.

Varijanta D (kat. 37 – 41, T. II, 1 - 2) je veoma slična prethodnim varijantama po obliku spiralne glave od četiri navoja sa unutrašnjom tetivom i po konstrukciji trakastog luka, koji je po-

Sl. 2 – tip 1/C, Romuliana

lukružno izvijen ili blago izdignut ispred glave. Luk je uzdužno žljebljen sa dva ili tri žljeba. Međutim fibule ove varijante slede formu srednjelatenskih fibula i poznate su u arheološkoj literaturi kao «pseudo La Tène II» fibule, fibule «srednjelatenske sheme» ili fibule sa «manžetnom».⁴⁰ Karakteristika ove varijante je na gore posuvraćena stopa, vezana pravougaonim, pločastim proširenjem za sredinu luka. Na pločastom proširenju može biti urezan natpis, signatura radionice.

Varijanta D tipa 1 karakteristična je za Galiju, odakle se proširila duž Rajnsko–Dunavskog limesa u ranocaraskom periodu.⁴¹ Međutim, uzor ovoj varijanti mogu biti i srednjelatenske «kopljaste» fibule, nalaz karakterističan za kulturu Japoda,⁴² ali i Skordiska, od sredine III do kraja I veku p.n.e.⁴³

U Srbiji varijanta D tipa 1 nalažena je u vojnim logorima duž Dunava, nastalim u I ili početkom II veka, kao što su *Castra Tricornia* (kat. 37), *Viminacium* (kat. 39, T. II, 1) i *Transdierna* (kat. 40, T. II, 2), gde se izvesno može računati sa keltskim elementom u rimskoj vojsci ranocaraskog perioda. Za natpis AC na Tekijskoj fibuli nije mi poznata analogna signatura radionice, što bi možda ukazivalo na lokalnu proizvodnju ove varijante na limesu Gornje Mezije.⁴⁴ Ovoj pretpostavci ide u prilog i nalaz mlađeg primerka iz nekropole Naisa u Jagodin mali (kat. 39), datovan u drugu polovinu III – početak IV veka. Inače su fibule «srednjelatenske sheme» izrađivali putujući majstori, koji su formirali lokalne radionice u blizini vojnih logora.⁴⁵ Generalno, varijanta D je u Srbiji nalažena u slojevima I – III veka.

Varijanta E (kat. 42 – 44, T. II, 3 - 4) su jednodelne fibule sa spiralnom glavom od četiri navoja sa unutrašnjom tetivom, blago izvijenog, trakastog luka, koji se sužava ka uskoj, trougaoj stopi, sa punim trapezoidnim držačem igle ili držačem u vidu rama. Ove fibula poznate su u arheološkoj literaturi kao tip «Nauheim», a karakteristične su za kulturu Kelta u zapadnoj Evropi, često nalažene na *oppida* u Galiji.⁴⁶ Nastale sredinom I veka p.n.e, ove fibule se tokom druge polovine I veka p.n.e. i prve polovine I veka n.e. šire na Ibersko poluostrvo, u Severnu Italiju, Istru, a zatim i duž Rajnskog limesa. Postoji više varijanti fibula tipa «Nauheim», karakterističnih za različita područja u Evropi.⁴⁷

Na luku primerka iz Ritopeka (*Castra Tricornia*) (kat. 42, T. II, 3) nalazi se višestruko, astragaloidno zadebljanje, ukrašeno urezima, koje asocira na tipove grupe izrazito profilisanih

⁴⁰ Todorović 1968, 51 – 52, T. X, 4, 8, 9, 11; Feugère 1985, 193 – 197, tip 3 b 1 – 2.

⁴¹ Ettlenger, 1973, 42, tip 5; Rieckhoff 1975, 49, T. 3, 30 – 35.

⁴² Bižić 1951, 293, T. III, 36 – 38; Marić 1968, 30; Basler 1969, 10 – 11.

⁴³ Todorović 1968, 49; Todorović 1971, 74.

⁴⁴ Behrens 1950, 2, Abb. 1 – slična oznaka na jednoj fibuli iz Vindonise ACII, nije rastumačena.

⁴⁵ Feugere 1985, 194 – 196.

⁴⁶ Werner 1955, 173; Feugère 1985, 214 – 227, tip 5 a - c.

⁴⁷ Ettlenger, 1973, 33 – 36, tip 1, Kr@mer 1972, 111-132; Guštin 1987; Božić 1993, 141 – 143.

fibula I – II veka n.e (Grupa III). Na osnovu pomenutih stilskih odlika i činjenice da je ovaj tip fibula izuzetno redak na Balkanu, opravdano je datovanje primerka iz *Castra Tricornia* u poslednju trećinu I veka n.e.⁴⁸

Međutim, primerak sa Romulijane (kat.43, T. II, 4), sa glatkim lukom sa blago naglašenim uzdužnim rebrom i punim pravougaonim držačem igle, nađen je u južnoj kuli zapadne kapije mlađe fortifikacije palate cara Galerija, s početka IV veka, u sloju formiranom tokom poslednje trećine IV veka. S obzirom da je u istoj kuli pronađena srednjelatenska bronzana «kopljasta» fibula, u sloju s kraja IV – početka V veka, mora se pomišljati na postojanje latenskog nalazišta u

Sl. 3 – tip 1/E, Brzi Brod «Šestica»

neposrednoj blizini utvrđene palate, sa kojeg su ovi nalazi donešeni u kasnoantičkom periodu.⁴⁹ Ova fibula se može datovati u kraj I veka p.n.e. – početak I veka n.e.

Primerak nađen u Brzom Brodu kod Niša na lokalitetu «Šestica» (kat. 44) pripada klasičnom tipu «Nauheim» fibula sa držačem

igle u obliku rama. Na osnovu uslova nalaza datovan je u II vek, ali se može prihvatiti datovanje u kraj I veka, što ga dovodi u vezu sa formiranjem Gornje Mezije i dolaskom prvih legija u ovu provinciju.⁵⁰

Varijanta F (kat. 46 – 52, T. II, 5 - 6), fibule tipa «Jezerine» su još jedan poznolatenski tip, veoma raširen u srednjoj Evropi, ali karakterističan za zapadnobalkanski prostor,⁵¹ sever Apeninskog poluostrva i zapadni Mediteran.⁵² Glavu jednodelnih fibula ove varijante čini opruga od četiri navoja sa unutrašnjom tetivom. Širok, trakasti luk, plastično ukrašen otiskivanjem matrice,⁵³ prelazi u usku trougaonu stopu sa dugmetasto zadebljanim krajem, povijenim na gore. Na prelazu luka u stopu je prsten, sačinjen od namotane žice ili obmotane pravougaone pločice bronzanog lima. Držać igle je kratak, pravougaonog oblika, sa kružnom perforacijom.

U Srbiji je nađeno više primerka u Podunavlju: jedan iz rimskog horizonta na Gomolavi (kat. 45, T. II, 5), dva iz Zemuna (kat. 46 – 47), dva iz Singidunuma (kat. 48 - 49), iz Rečice kod Rama (*Lederata*) (kat. 50), sa utvrđenja *Diana* na Đerdapu (kat. 51, T. II, 6) i primerak, verovatno sa Dunavskog limesa, u Muzeju Krajine u Negotinu (kat. 52). Na osnovu arheološkog konteksta nalaza sa Gomolave i Dijane, mogu se datovati u I – II vek n.e. Ove fibule se mogu dovesti u vezu sa rimskom vojskom, odnosno formiranjem Dunavskog limesa tokom I veka n.e.

Latenoidne fibule varijanti C – F sa prostora današnje Srbije mogu se prilično široko datovati, na osnovu primeraka nađenih u arheološkim celinama, od I veka p.n.e. do III veka n.e. Buduća istraživanja ranorimskih vikusa (*vicus*) I – II veka, kao i naselja autohtonog stanovništva (*civitas peregrinae*) iz poznolatenskog perioda I veka p.n.e. – I veka n.e, doprinela bi boljem razumevanju porekla i hronologije varijanti fibula tipa 1 na našem prostoru. Generalno, može se reći da su neke varijante tipa 1 u I veku n.e. donešene posredstvom rimske vojske iz Galije, ali su, bez sumnje, druge lokalno nastale još u I veku p.n. e.

⁴⁸ Bojović 1983, 19.

⁴⁹ U selu Gamzigrad, udaljenom oko 2,5 km od Romulijane, konstatovano je latensko nalazište u bašti Višice Janković (Sladić 2006). Na pomenutoj «kopljastoj» fibuli naknadno je urezan natpis NAIX ili XINX.

⁵⁰ Mirković 1968, 23 -25.

⁵¹ Marić 1968, 35, T. XIV, 34, T. XVI, 12, 21, T. XXI, 8.

⁵² Ettliger 1973, 42 – 43; Rieckhoff 1975, 96, Fundliste 4, T. I, 5, T. 12 ; Adam, Feugère 1982, 178 – 182, Annexe 2.

⁵³ Adam, Feugère 1982, 134 – 145, Fig. 10.

1. Dumbovo. Muzej grada Novog Sada, ter. inv.1211. Tip 1/A. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Brukner 1982, T. XIV, 1. Dat: I vek.
2. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 3496. Tip 1/A. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje igla i kraj stope. Luk ukrašen sitnim poprečnim urezima. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 102, kat. 84, T. 11, 50. Dat: I – II vek.
3. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 3799. Tip 1/A. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom i kraj stope. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 103, kat. 91, T. 12, 54. Dat: I – II vek.
4. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 3840. Tip 1/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaju igla i stopa. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 103, kat. 92, T. 12, 55. Dat: I – II vek.
5. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 3913. Tip 1/A. Gvožđe. Dim: 4 cm. Cela. Luk izvijen iznad glave. Spiralno uvijen kraj stope. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 102, kat. 83, T. 11, 49, T. IX, 6. Dat: I – II vek.
6. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 4054. Tip 1/A. Gvožđe. Dim: 3,8 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 103, kat. 90, T. 12, 52. Dat: I – II vek.
7. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 1/A. Dim: 4,6 cm. Cela. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 69, T. XII, 131.
8. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 1/A. Dim: 3,9 cm. Cela. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 69, T. XII, 131.
9. Surčin – Kaluđerske livade. Muzej grada Beograda, inv. AA/4455. Tip 1/A. Bronza. Dim: 4,4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997, Sl. 2, 1. Dat: prva polovina III veka.
10. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2950. Tip 1/A. Bronza. Dim: 4,5 cm. Cela. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 5, T. I, 5. T. I, 1.
11. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 8638/83. Tip 1/A. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje vrh igle. Vrh stope istanjen i povijen na gore. Trougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 130, T. XIII, 130. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G 1 – 788. T. I, 4.
12. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 10725 a/83. Tip 1/A. Bronza. Dim: 5,5 cm. Fragmentovana igla. Dugmetasto zadebljan kraj stope. Trougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 131, T. XIII, 131. Nap: Nađena u grobu G 1 – 788. T. I, 2.
13. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 3357/81. Tip 1/A. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 132, T. XIII, 132.
14. *Viminacium* – «Velika kapija». Narodni muzej u Požarevcu, C 268/79. Tip 1/A. Bronza. Dim: 4,6 cm. Nedostaje vrh igle, a stopa je oštećena. Publikovana: Redžić 2006, kat. 133, T. XIII, 133. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena je u sloju sa novcem III veka, od kojih je najmlađi novac Aleksandra Severa.
15. Tekija (*Transdierna*). Arheološki muzej Đerdapa u Klakovu, ter. inv. 398. Tip 1/A. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla i spiralno uvijen kraj stope. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Cermanović-Kuzmanović, Jovanović 2004, 222, kat. 4. Dat: II vek.
16. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Klakovu, C 469/83. Tip 1/A. Bronza. Dim: 7,4 cm. Oštećen vrh igle. Luk romboidnog preseka ukrašen sitnim poprečnim urezima duž grebena. Na prelazu luka u stopu dva poprečna, a na stopi dva kosa ureza. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Černač 2001, kat. 1, T. I, 1. Dat: poslednja trećina I veka. T. I, 5.
17. *Timacum Minus* – Južna kapija. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. (C 90/97). Tip 1/A. Bronza. Dim: 5,4 cm. Nedostaje igla. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Trapezoidni držač igle. Dat: prva polovina III veka. Nepublikovana.
18. *Timacum Minus* – Severna Kapija. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 316. Tip 1/A. Bronza. Dim: 4,4 cm. Cela. Trapezoidni držač igle. Dat: III vek. Nepublikovana. T. I, 3.
19. *Naissus* - Jagodin Mala. Narodni muzej u Nišu, inv. 182/V. Tip 1/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Jovanović 1978, kat. 4, Sl. 103. Dat: I – II vek.
20. Sočanica (*Municipium DD*). Muzej Kosova u Prištini. Tip 1/A. Bronza. Dim: 5, 1 cm. Cela. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Čerškov 1970, T. XVII, 3. Dat: I - II vek.
21. Dumbovo. Muzej grada Novog Sada, ter. inv. 1194. Tip 1/B. Bronza. Dim: 2,5 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Brukner 1982, T. XIV, 5. Dat: I vek.

22. Banoštor (*Bonnonia*). Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici. Tip 1/B. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaju igla i stopa. Publikovana: Dautova-Ruševljan 1995, kat. 4, T. I, 4. Dat: I vek.
23. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 470. Tip 1/B..Bronza Dim: 4,5 cm. Nedostaje igla. Luk ukrašen nizom poprečnih ureza u obliku slova S. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 102, kat. 81, T. 11, 47. Dat: I – II vek.
24. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 3834. Tip 1/B..Bronza Dim: 5,8 cm. Cela. Luk ukrašen nizom poprečnih ureza u obliku slova S. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 103, kat.93, T.IX, 5. Dat: I – II vek.
25. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 3883. Tip 1/B..Bronza Dim: 5,3 cm. Nedostaje igla i deo stope. Luk ukrašen nizom poprečnih ureza. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 10, kat. 82, T. 11, 48. Dat: I – II vek.
26. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 4071. Tip 1/B..Bronza Dim: 4, 5 cm. Nedostaje igla. Luk ukrašen nizom poprečnih ureza. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 102, kat. 85, T. 12, 51. Dat: I – II vek. **T. I, 6**
27. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 3909. Tip 1/B. Bronza Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 103, kat. 95, T. 12, 56. Dat: I – II vek.
28. Železnik. Muzej grada Beograda, inv.2522. Tip 1/B. Gvožđe.Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Bojović 1983, kat. 7, T. I, 7.
29. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv.AA/2950. Tip 1/B. Bronza. Dim: 4,5 cm.Cela. Publikovana: Bojović 1983, kat.5, T.I, 5.
30. Ravna (*Camps*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 3/69. Tip 1/B. Bronza. Dim: 6,8 cm. Cela, deformisana. Nepublikovana.
31. Nepoznato nalazište (*Singidunum?*). Muzej grada Beograda, inv. AA/3980. Tip 1/C. Bronza. Dim: 4,1 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Bojović 1983, kat. 3, T. I, 3.**T. I, 7**
32. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv.AA/4216. Tip 1/C. Bronza. Dim: 4, 5 cm. Cela. Publikovana: Todorović 1971, T. LXVIII, 11; Bojović 1983, kat. 2, T: I, 2. **T. I, 8**
33. Nepoznato nalazište (Podunavlje?). Muzej Krajine u Negotinu. Tip 1/C. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Opruga sa unutrašnjom tetivom. Kraj stope povijen na gore i dugmetasto zadebljan. Nepublikovana.
34. Nepoznato nalazište (Podunavlje?). Muzej Krajine u Negotinu. Tip 1/C. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje vrh igle. Opruga od 12 navoja sa unutrašnjom tetivom. Nepublikovana.
35. *Romuliana*. Narodni muzej, Zaječar. Tip 1/C. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Petković, Živić 2006, kat. 1, T. I, 1, Sl. 1. **T. I, 9; Sl. 1**
36. *Romuliana*. Narodni muzej, Zaječar. Tip 1/C. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Petković, Živić 2006, kat. 2, T. I, 2. **T. I, 10; Sl. 2**
37. Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv.AA/850. Tip 1/D. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla i stopa. Na luku tri uzdužna ureza. Publikovana: Bojović 1983, kat.6, T. I, 6.
38. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv.AA/2951. Tip 1/D. Bronza. Dim: 3, 8 cm. Nedostaje stopa. Na luku tri uzdužna ureza. Publikovana: Bojović 1983, kat. 8, T. I, 8.
39. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 5620/82. Tip 1/D. Bronza. Dim: 5,6 cm. Cela. Publikovana: Redžić 2006, kat. 3, T. I, 3. Dat: druga polovina II – početak III veka. Nap: Nađena u grobu G – 1993. **T. I, 11**
40. Tekija (*Transdierna*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 321/69. Tip 1/D. Bronza. Dim: 4,7 cm. Oštećena stopa. Na luku dva uzdužna žljeba. Na pločici, kojom je stopa bila vezana za luk, urezan natpis AC. Publikovana: Cermanović-Kuzmanović, Jovanović 2004, 222, kat. 1.Dat: prva polovina I veka. **T.I, 12**
41. *Naissus* – Jagodin Mala. Narodni muzej u Nišu, inv. 197/V. Tip 1/D. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla, a stopa je oštećena. Na luku dva uzdužna žljeba. Publikovana: Jovanović 1978, kat. 38, Sl. 121. Dat: druga polovina III – početak IV veka.
42. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1646. Tip 1/E. Bronza. Dim: 6,1 cm. Nedostaje igla i držač igle, a stopa je oštećena. Na luku astragaloidno zadebljanje od po dva prstena i jedne perle u sredini, ukrašeno sitnim, poprečnim urezima i punktacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 1, T. I, 1. **T. I, 13**
43. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej, Zaječar, inv.G/1755. Tip 1/E. Bronza. Dim: 7,5 cm. Nedostaje igla. Dat: poslednja trećina IV veka. Nepublikovana. **T. I, 14**

44. Brzi Brod – «Šestica». Narodni muzej u Nišu, inv. 369/V. Tip 1/E. Bronza. Dim: 11 cm. Cela. Na prelazu luka u stopu četverostruko prstenasto zadebljanje. Držac igle u obliku rama. Publikovana: Jovanović 1978, kat. 19, Sl. 113. Dat: II vek. **Sl. 3**
45. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AP/5911. Tip 1/F. Bronza. Dim: 3 cm. Nedo- staje igla. Luk ukrašen sa tri uzdužna rebra, od kojih su bočna dva sastavljena od niza perlica. Na prelazu luka u stopu obmotan prsten od bronzanog lima. Kružna perforacija na držaču igle. Publi- kovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 101 – 102, kat. 62, T. 10, 39, T. IX, 1. Dat: I – II vek. **T. II, 15**
46. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda. Tip 1/F. Bronza. Dim: 7 cm. Cela. Luk ukrašen sa tri uzdužna rebra, od kojih su bočna dva ukrašena sitnim, poprečnim urezima. Na prelazu luka u stopu obmotan prsten od bronzanog lima. Kružna perforacija na držaču igle. Publikovana: Todorović 1968, T. LIII, 20.
47. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda. Tip 1/F. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Cela. Luk ukrašen sa tri uzdužna rebra. Na prelazu luka u stopu obmotan prsten od bronzanog lima. Kružna perforacija na držaču igle. Publikovana: Todorović 1968, T. LIV, 2
48. *Singidunum*. Muzej grada Beograda. Tip 1/F. Bronza. Dim: 7,7 cm. Publikovana: Todorović, 1971, T. LXVI, 9.
49. Nepoznato nalazište (*Singidunum?*). Muzej grada Beograda. Tip 1/F. Bronza. Dim: 3,7 cm. Oču- van manji deo luka i stopa. Na prelazu luka u stopu tri namotaja bronzane žice. Kružna perforacija na držaču igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 4, T. I, 4.
50. Rečica. Narodni muzej u Požarevcu. Tip 1/F. Bronza. Dim: 9,8 cm. Cela. Luk ukrašen uzdužnim žljebovima između kojih su utisnute cik – cak linije. Kružna perforacija na držaču igle. Publikovana: Todorović 1968, T. VI, 4.
51. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1860. Tip 1/F. Bronza. Dim: 6, 8 cm. Nedosta- je opruga sa iglom, a držac igle je oštećen. Duž rubova lukava dva plastična rebra ukrašena sitnim, poprečnim urezima. Na prelazu luka u stopu dva namotaja bronzane žice. Kružna perforacija na držaču igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 328, T. 36, 1. Dat: druga polovina I veka. **T. II, 6**
52. Nepoznato nalazište (Podunavlje?). Muzej Krajine u Negotinu. Tip 1/F. Bronza. Dim: 4, 8 cm. Cela. Luk ukrašen duž rubova žljebovima, a u sredini uzdužnim rebrom sa punktacijom. Zadebljanje na prelazu luka u stopu. Nepublikovana.

3. 1. 2. TIP 2 –DVODELNE ZGLOBNE FIBULE SA DVE IGLE

Varijanta A – sa širokim trakastim lukom koji se sužava ka stopi, ukrašenim urezanim geometrijskim motivima

Varijanta B – sa širokim lukom ukrašenim prolamanjem duž sredine i nizovima perli pričvršćenih žicom

Varijanta C – sa pravougaonom pločastom glavom i trakastim lukom

Ovaj tip fibula karakteriše zglobni mehanizam na glavi, koji je formiran savijanjem završetka luka, tako da formira cilindrični nosač osovine, koji je simetrično presečen za umetanje dve igle. Krajevi osovine mogu biti dugmetasto zadebljani. Luk je trakast, veoma širok na početku i sužava se ka stopi, polukružno izvijen. Može biti izrađen od bronzanog lima, ukrašen urezanim ili utisnutim ukrasom (varijanta A, kat. 53 – 56, T. III, 1 - 2) ili neukrašen (varijanta C, kat. 59, T. III, 4). Takođe, postoji varijanta ovog tipa (varijanta B, kat. 57 – 58, III, 3) sa raščlanjenim livenim lukom, uzdužno presečenim i ukrašenim bronzanim perlama. Ove perle pričvršćene su za luk osovinama od bronzane žice, provučenim kroz bočne perforacije na luku. Karakteristična je stopa fibula tipa 2, trapezoidnog oblika, sa bočnim stranama savijenim na gore, tako da formi-

raju dva simetrična olučasta držača za igle. Iako deluju masivno, fibule tipa 2 su u proseku duge oko 5 cm.

Ovaj tip fibula, nastao na prelazu stare u novu eru, rasprostranjen je u rimskim provincijama Dalmaciji, Gornjoj Meziji i Donjoj Panoniji i može se posmatrati kao poznolatenska ili kao ranorimska forma.⁵⁴

Zanimljiv je jedini primerak iz rimske Dakije koji pripada ranoj varijanti A, nađen u Abrudu, u sloju s kraja I – početka II veka n.e.⁵⁵ Ovaj nalaz svedoči o povezanosti rudnih oblasti Dalmacije, Donje Panonije, Gornje Mezije i Dakije.

Najverovatnije, tip 2 vodi poreklo od «ilirskih» fibula sa dve igle, poznatih iz Bosne, a pre svega sa nekropole «Vele livade» u Gostilju u Crnoj Gori, nastale tokom II veka p.n.e.⁵⁶ Ove fibule različitih formi, najčešće sa spiralnom glavom, nalažene su na nekropoli u Gostilju isključivo u grobovima muškaraca.⁵⁷ Međutim, identičan našoj varijanti A je primerak iz kenotafa K – 11, te bi ovaj oblik «ilirskih» fibula mogao biti i najmlađi.⁵⁸ U tom smislu, možda bi tip «ilirskih» fibula sa dve igle, osim fibulama tipa 2, bio preteča tipu «Jezerine» (Grupa I, tip 1/F) i *Aucissa* fibulama (Grupa II, tip 8).

Datovanje nevelikog broja primeraka iz rimskih provincija na tlu Srbije ne može se, na žalost, utvrditi na osnovu arheološkog konteksta, jer većina fibula potiče sa nepoznatih nalazišta. Fibule tipa 2 sa poznatim uslovima nalaza su primerak iz Saranova (kat. 57, T. III, 2), datovan u I vek p.n.e. – I veka n.e, iz Drvnika (kat. 58, T. III, 3) i sa viminacijumske nekropole «Više groblja» (kat. 59, T. III, 4), oba nađena u slojevima II veka. Generalno, romanizovani tip fibula sa dve igle javlja se u rimskim provincijama na tlu Srbije tokom prva dva veka n.e.

Na osnovu malobrojnih nalaza tipa 2 iz Srbije mogli smo izdvojiti već pomenute tri varijante, među kojima bi varijanta A (kat. br. 53 – 56) bila najstarija, dok bi varijanta B (kat. 57 – 58) i varijanta C (kat. 59) pripadale istom hronološkom okviru druge polovine I – prve polovine II veka.

Postavlja se pitanje čemu su služile ove fibule, odnosno kakvu je funkciju imao zglobni mehanizam sa dve igle. Jedino logično objašnjenje je da su upotrebljavane za pričvršćivanje debljih, težih, najverovatnije vunjenih tkanina. U tom smislu treba pomenuti mušku atribuciju «ilirskih» fibula sa dve igle, koja bi ukazivala da su ovakve fibule pričvršćivale vojni ogrtač, *paludamentum*. Možda bi, iz pomenutog razloga, fibule tipa 2 pripadale grupi «vojničkih» fibula.

53. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/304. Tip 2/A. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaju igle. Na luku urezan ukras od tri uzdužne šrafirane trake i dva para «okaca». Trapezoidna stopa i kratki olučasti držači igala. Publikovana: Bojović 1983, kat. 27, T. IV, 27.T. III, 1

54. Nepoznato nalazište, Narodni muzej u Beogradu. Tip 2/A.

55. Nepoznato nalazište, Narodni muzej u Beogradu. Tip 2/A.

56. Saranovo - Slatine. Privatna zbirka Ž. Andrejića iz Rače. Tip 2/A, Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaju igle i držač igala. Na glavi tri utisnuta kružića. Na luku četiri kružića i urez u vidu slova Y. Duž ivica luka sitni urezi. Pravougaona stopa i kratki olučasti držači igala. Publikovana: Andrejić 1986, T. LXII, A. Dat: kraj I veka p.n.e. – početak I veka n.e. T. III, 2

⁵⁴ Behrens 1954, 230; Kovrig 1937, 116, T. IV, 38 – 39, T. XX, 10; von Patek 1942, T. V, 4; Marović 1963, 77 Sl. 24, 3; Koščević 1980, 17, T. II, 13; Cermanović-Kuzmanović, Srejski, Velimirović-Žižić 1975, 230, G 146, 3, Sl. 119; Cermanović-Kuzmanović 1998, 15, 33; Bojović 1983, 25 – 26.

⁵⁵ Cocić 2004, 85, Pl. LIV, 792.

⁵⁶ Behrens 1954, 228, Abb. 6; Basler 1969, 10 – 11. Nekropola se pripisuje ilirskom plemenu Labeata i datuje u poslednju četvrtinu III – II vek p.n.e.

⁵⁷ Basler 1969, 8. Autor smatra da su najmlađi primerci sa lukom srcolikog oblika, nađeni u grobovima na periferiji nekropole.

⁵⁸ Basler 1969, 45, T. XXVIII, K 11/4. Ovaj primerak ukrašen je urezanim motivom u vidu slova Y i punktacijom.

57. Sopot – Drvnik. Muzej grada Beograda, inv. AA/2518. Tip 2/B. Bronza. Dim: 5,4 cm. Cela. Na pravougaonoj glavi, profilisanih kraćih strana, utisnuta tri kružića. Luk prosečen po sretni, ukrašen sa tri niza bronzanih perli. Trapezoidna stopa sa kratkim olučastim držačima igala ima kružnu perforaciju. Publikovana: Bojović 1983, kat.28, T. IV, 28. Dat: II vek. T. III, 3

58. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu. Tip 2/B

59. *Viminacium* - «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 10466/85. Tip 2/C. Dim: 5 cm. Cela. Pravougaona stopa sa olučastim držačima igala. Publikovana: Redžić 2006, kat. 4, T. I, 4. Dat: II vek. Nap: Nađena u sloju iznad grobova spaljenih pokojnika G 1 – 1547 i G 1 – 1548, datovanih u kraj I – prvu polovinu II veka. T. III, 4

3. 1. 3. TIP 3 – DVODELNE ZGLOBNE FIBULE U OBLIKU KAŠIKE (L` FELFIBELN, SCHÜSSELFIBELN)

Ovaj tip fibula je dvodelan i ima mehanizam opruge pričvršćen lemljenjem za unutrašnju stranu glave. Glavu formira kraj luka, polukružno proširen i kalotasto zaobljen u vidu recipijenta kašike. Luk je izrađen od srebrnog ili bronzanog lima, na opisan način proširen na početku, a sužava se ka trougaonoj stopi, koja na kraju može biti dugmetasto zadebljana. Blago je izvijen iznad glave, a zatim se koso pruža ka stopi. Držak igle je trougaonog oblika, ukrašen prolamanjem ili pun, ukrašen kosim urezima. Dimenzije tipa 3 veoma variraju, od 8 -12 cm dužine luksuznih, srebrnih primeraka (kat. 61 – 62), do 5 – 7 cm dužine fibula skromnije izrade (kat. 60, 63 – 64, T. III, 5). Najčešće, opruga sa iglom kod primeraka ovog tipa nedostaje, zbog načina na koji je pričvršćena za korpus fibule.

Fibule u obliku kašike (L` felfibel) razvile su se iz varijante poznolatenskih «Nauheim» fibula sa proširenom glavom, odnosno iz fibula sa glavom u vidu recipijenta (Schhselfibel) početkom I veka p.n.e.⁵⁹

Postoji mišljenje da su nastale u Galiji i srednjoj Evropi, gde su u velikom broju nalazene u poznim slojevima keltskih *oppida*.⁶⁰ Međutim, ovaj tip fibula je veoma zastupljen na dačkim *oppida* I veka p.n.e. – I veka n.e.⁶¹ Takođe, srebrni primerci javljaju se u dačkim ostavama srebrnih predmeta poslednje faze.⁶² U tom kontekstu treba pomenuti i nalaze fibula tipa 3 u opidumu Skordiska na Židovaru (kat. 60).⁶³ Evidentno je ovaj tip fibula nastao u keltskom kulturnom krugu, koji je obuhvatao Galiju, srednju Evropu, kao i teritorije Skordiska i Dačana na Balkanu, tokom I veka p.n.e.

Osim bronzanih fibula sa lokaliteta Židovar i Korbovo – «Zbradila», ostali, srebrni primerci iz rimskih provincija u Srbiji potiču sa nepoznatih nalazišta.⁶⁴

Sl. 4 – tip 3, nepoznato nalazište, Narodni muzej u Beogradu

⁵⁹ Kr@mer 1971, 111 i dalje; Feugère 1985, 234 – 236, tip 7 a – d.

⁶⁰ Bren 1966, 235 – 237, T. 432 – 433, 435 – u opidumu na lokalitetu Stradonice nađeno je 75 fibula ovog tipa, izrađenih od zlata, srebra, bronzne i gvožđa.

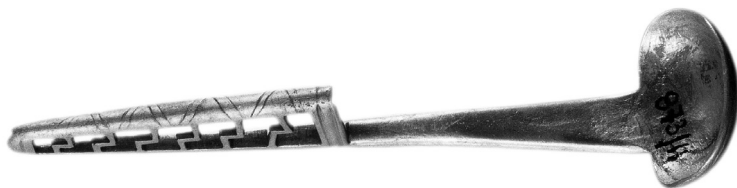
⁶¹ Berciu 1981, 87 – 89.

⁶² Popović 1994 D, 187.

⁶³ Jovanović 1997, 75, Sl. 55 – osim fibule pod kat. br. 60, nađen je još jedan fragmentovan, bronzani primerak u horizontu naselja nastalog početkom II veka, posle Trajanovih ratova sa Dačanima.

⁶⁴ Mala srebrna fibula kat. 63 (T. III, 5) iz Narodnog muzeja u Požarevcu, najverovatnije potiče sa Viminacijuma.

Fibule sa Židovara pripadaju hoizontu naselja nastalog početkom II veka, posle Trajanovih Dačkih ratova, čiji karakter nije razjašnjen dosadašnjim arheološkim istraživanjima. Evidentno je da poznolatenski *oppidum*

nije razoren u Dačkim ratovima, ali je naselje živelo veoma kratko posle Trajanovih osvajanja, formalno uključeno u provinciju Dakiju.⁶⁵

Sl. 5 – tip 3, nepoznato nalazište, Narodni muzej u Beogradu

Pomenuta fibula iz Korbova nađena je u horizontu s kraja

I – početka II veka, koji ima karakteristike poznolatenskih naselja, ali sa izraženom rimskom komponentom u pokretnom arheološkom materijalu.⁶⁶

Velike srebrne fibule iz Narodnog muzeja u Beogradu najverovatnije su pripadale nekoj od ostava datovanih u prelaz stare u novu eru.⁶⁷

60. Židovar. Narodni muzej u Vršcu, inv. 8/1996. Tip 3. Bronza. Dim: 7,3 cm. Oštećena glava, a opruga nedostaje. Luk i stopa ukrašeni uzdužnim žljebovima. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Držać igle ukrašen kosim urezima. Publikovana: Jovanović 1997, 75, Sl. 55. Dat: kraj I – početak II veka.

61. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 872/II. Tip 3. Srebro. Dim: 11,3 cm. Cela. Opruga od 5 navoja sa spoljnom tetivom. Kroz oprugu provučena alka od srebrne žice prevučeni i spiralno uvijeni krajeva. Na luku žljebovi duž rubova. Na trougaonom držaću igle je četvotougaona perforacija izvedena prolamanjem. Držać igle ukrašen urezanim vertikalnim linijama i cik–cak linijom. Publikovana: Grbić 1930, T. XXXIV, 1. Dat: poslednja četvrtina I veka p.n.e. – prva četvrtina I veka n.e. **Sl. 4**

62. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 873/II. Tip 3. Srebro. Dim: 8,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk uzdužno ukrašen žljebovima. Trougaoni držać igle ukrašen prolamanjem motivom meandra i urezanim dvostrukom cik–cak linijom. Držać igle ukrašen prolamanjem motivom meandra. Publikovana: Grbić 1930, T. XXIV, 2. Dat: poslednja četvrtina I veka p.n.e. – prva četvrtina I veka n.e. **Sl. 5**

63. Nepoznato nalazište (*Viminacium?*). Narodni muzej u Požarevcu. Tip 3. Srebro. Dim: 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk i stopa ukrašeni uzdužnim žljebovima. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Držać igle ukrašen kosim urezima. Nepublikovana. **T. III, 5**

64. Korbovo – «Zbradila». Muzej Krajine u Negotinu. Tip 3. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk i stopa ukrašeni uzdužnim žljebovima. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Nepublikovana. Dat: Poslednja trećina I – početak II veka.

3. 1. 4. TIP 4 – »BOJSKE« FIBULE (ALMGREN, LA TÉNE – FIBELN, T. I, 2)

Ovaj latenoidni tip jednodelnih fibula okarakterisan je spiralnom glavom od četiri navoja sa unutrašnjom tetivom, uskim trakastim lukom, koji je visoko, lučno izvijen iznad glave. Na prelazu u stopu luk se oštro, gotovo pod pravim uglom, savija i ukrašen je astragaloidnim zadebljanjem. Stopa je veoma duga, uska, trougaonog oblika. Na trougaonom držaću igle su perforacije, koje mogu biti četvrougaonog ili kružnog oblika. Fibule tipa 4 izrađivane su od bronzе i gvožđa.

⁶⁵ Jovanović 1997, 71 i dalje.

⁶⁶ Babović 1986, 116 – 117.

⁶⁷ Popović 1984, 13 – 18.

Bez mnogo osnova E. von Patek je ovaj tip pripisala plemenu Boja,⁶⁸ iako se nalazi ovakvih fibula javljaju na mnogo širem prostoru od teritorije ove keltske populacije. Međutim, naziv «bojske» fibule prihvaćen je u arheološkoj literaturi, te sam ga i ja prihvatila za ovaj poznolaten-ski tip fibula.

Rasprostranjenost «bojskih» fibula ukazuje na keltsku provenijenciju ovog tipa. Matični prostor tipa 4 nalazio se u oblasti istočnih Alpa, odakle se širio dolinom Rajne i Dunava na severozapad i jugoistok.⁶⁹ Osim nalaza iz srednje i zapadne Evrope,⁷⁰ fibule tipa 4 nađene su u Panoniji u Sisciji,⁷¹ u provinciji Dalmaciji konstatovane su na japodskim nekropolama u dolini Une i drugim nalazištima,⁷² a u južnoj Rusiji i Ukrajini javljaju se među nalazima zarubinecke, lužičke i pševorske kulture, od I veka p.n.e. do II veka n.e.⁷³ Proizilazi da su nosioci ovog tipa fibula, osim Boja, mogla biti i druga keltska plemena, a u jugoistočnoj Evropi Skordisci i Bastarni.

Početak proizvodnje ovog tipa nije pouzdano utvrđen, ali se može datovati u I vek p.n.e, dok se trajanje ovih fibula proteže do početka I veka n.e.⁷⁴

U svakom slučaju, ovom tipu sledi grupa tipova izrazito profilisanih dvodelnih fibula I – II veka n.e.

Primerke iz Siscije, kao i fibule nađene u Srbiji na lokalitetu Ušće u Posavini (kat. 65, T. III, 6) i u Zemunu (*Taurunum*) (kat. 66), koje se datuju u prelaz I veka p.n.e. u I vek n.e, možda treba posmatrati pre kao lokalne proizvode, nego kao import iz Galije.

65. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/1834. Tip 4. Bronza. Dim: 9,5 cm. Nedostaju opruga i igla. Publikovana: Bojović 1983, kat. 9, T. I, 9. T. III, 6

66. Zemun (*Taurunum*). Zavičajni muzej u Zemunu, inv.PA/3707. Tip 4. Bronza. Dim: 4,1 cm. Nedostaju opruga i igla. Publikovana: Todorović 1968, T. LIV, 16. Dat: kraj I veka p.n.e.

3. 2. GRUPA II – RANE RIMSKE FIBULE

U ovu grupu fibula svrstala sam tipove koji su nastali u I veku p.n.e. ili u I veku n.e, a čije trajanje ne prelazi okvire početka III veka. U rimskim provincijama na tlu Srbije, ovo je period rimskog osvajanja, ustanaka lokalnog stanovništva, formiranja provincija i limesa na Dunavu i početka romanizacije. Takođe, Dački ratovi krajem I – početkom II veka n.e. ostavili su pečat na život u ovim oblastima. Dolazak rimske vojske na tlo Srbije s jedne strane sa zapada, iz Galije, a s druge, s jugoistoka, iz Makedonije, Trakije i Male Azije, donelo je mnoštvo uticaja i različitih predmeta svakodnevnog života, među kojima i fibule. Iako je ovaj period u Srbiji slabo arheološki istražen, mnogobrojni nalazi, među kojima i fibule, govore o počecima romanizacije.

⁶⁸ von Patek 1942, 109, T. I, 5-6.

⁶⁹ V`lilig 1998, 40 – 42.

⁷⁰ Almgren 1923, 8 – 9, T.I, 2.

⁷¹ Kovrig 1937, 88, T. XXIV, 1; Koščević 1980, 13 – 14, T. I, 7, T. XXXIV, 7. Nađena su 4 identična primerka, od kojih jedan sa rano-carskim tipovima I veka n.e. i novcem Marka Agripe.

⁷² Marić 1968, 5, T. XXI, 39; Marović 1963, Sl. 23, 2.

⁷³ Ambroz 1966, 25, grupa 4, podgrupa 3, T. 3, 15.

⁷⁴ Bojović 1983, 20.

3. 2. 1. TIP 5 – DVODELNE ZGLOBNE FIBULE U OBLIKU KLJEŠTA (ZANGENFIBELN: ALMGREN T. XI, 244; KOVRIG XIV GRUPPE, T. III, 25)

Tip 5 po konstrukciji pripada grupi lučnih zglobnih fibula. Karakteristika ovog tipa je što imaju oblik klješta različitih namena.

Glavu fibule čine luk i igla, povezani zglobnim mehanizmom, sa slobodnim krajevima savijenim u obliku krakova klješta. Luk je polukružno izvijen, romboidnog, kružnog ili polukružnog preseka. Stopa fibule je uska, neizdiferencirana u odnosu na luk, trougaonog ili pravougao-

Sl. 6 – tip 5, Romuliana

Sl. 7 – tip 5, Romuliana

nog oblika, sa dugmetastim zadebljanjem ili spiralno zavijenim trnom na kraju. Luk može biti ukrašen, najčešće poprečnim ili kosim urezima (kat. 71, T. IV, 3) , ali se javljaju i primerci sa kompozitnim urezanim i utisnutim ukrasom (kat. 72). Takođe, pravougaoni ili trapezoidni držač igle može biti ukrašen urezanim motivima (kat. 70, T. IV, 2).

Ovaj tip fibula izrađivan je od bronzе i gvožđa. Prema formama klješta, koje se javljaju na fibulama tipa 5, izvesno je da se radi o predstavama metalurških alatki, korištenih pri livenju i kovanju.⁷⁵ Klješta su su atribut boga vatre i metalurgije, Vulkanu. Ovo božanstvo se, po uzoru na Hefestu, najčešće prikazuje sa čekićem i klještima u rukama.⁷⁶ Prema tome, rimske fibule u obliku klješta su povezane sa kultom Vulkanu, pokrovitelja metalurgije, odnosno livaca i kovača, ali i boga vatre, koji je štitio od požara. Neke od fibula tipa 5 oblikom i ukrasom, veoma liče na etrurska bronzana klješta, koja su pripadala ognjišnom mobilijaru.⁷⁷ Osim kultno-magijskog značenja, fibule tipa 5 su mogle imati funkciju strukovne oznake metalurških *collegia: ferrarii, ferrarmentarii, fabri, aurifices, argentarii, monetarii...*

Tip 5 ima veoma široku rasprostranjenost, odnosno javlja se gotovo na čitavoj teritoriji Rimskog carstva. Pretpostavljane matične oblasti fibula u obliku klješta su severna Italija i Alpska oblast, Galija, Donja Rajna, Balkan, pa čak i Grčka.⁷⁸ Takođe, hronološki okviri nalaza ovog tipa fibula su veoma široki, od I do IV veka, sa nešto većim brojem primeraka datovanih u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka.⁷⁹

Ipak, najverovatnije su nastale tokom ranocarorskog perioda u rimskoj provinciji Dalmaciji, odakle su se proširile na sever u Galiju i na istok u Panoniju i obe Mezije.⁸⁰ Nalazi fibula tipa 5 javljaju se u rudnim oblastima rimske provincije Dalmacije, Donje Panonije i Gornje Mezije.⁸¹

⁷⁵ Popović 1988, 143, T. XXVIII, 6, T. XXIX, 1 – 2.

⁷⁶ Srejšović, Cermanović-Kuzmanović 1979, 480; Popović 1988, 143.

⁷⁷ Jockenh`vel 2001, 94, Abb. 4.

⁷⁸ Kovrig 1937, 130; Behrens 1957, 67 i dalje; Ettlinger 1973, 134; FeugJre 1985, 426 – 431; Genčeva 2004, 77.

⁷⁹ Behrens 1957, 69; Ettlinger 1973, 134; J`bst 1975, 58; FeugJre 1985, 431.

⁸⁰ Behrens 1957, 67 – 73.

⁸¹ Kovrig 1937, 130; Patek 1942, 97- 98; Košćević 1980, 28.

Nije isključeno da se mogu povezati sa kultom panonskog božanstva Sedata, koji je autohtona paralela rimskom Vulkanu.⁸²

U Bugarskoj, fibule tipa 5 javljaju se u znatnom broju, uglavnom na teritoriji rimske Trakije i u okolini Serdike, što se može povezati sa rudarsko-metalurškim delatnostima ovih oblasti.⁸³

Zanimljivo je da sa teritorije rimske Dakije, jedne od najznačajnijih rudnih resursa ranog Carstva, potiče samo jedna fibula tipa 5.⁸⁴

Na rimskim lokalitetima u Srbiji nađeno je 6 primeraka klješastih fibula. Primerak iz Sirmijuma (kat. 67) pouzdano je datovan arheološkim kontekstom u II – prvu polovinu III veka, primerak iz Tekije (kat. 68) u II vek, a dve fibule sa Romulijane (kat. 70 – 71, T. IV, 2 - 3) u prvu polovinu III veka. Iz ovog hronološkog okvira izlazi gvozdena fibula, nađena u sloju poslednje trećine IV veka na utvrđenju *Timacum Minus* u Ravni kod Knjaževca (kat. 69, T. IV, 1), koja se može povezati sa poznim primercima tipa 5 iz Galije i Bugarske.⁸⁵

Bez obzira na mali broj primeraka, vidi se da su nalazi fibula tipa 5 koncentrisani u rudno-metalurškoj oblasti jugoistočne Srbije.

Sl. 8 – tip 5, nepoznato nalazište, Muzej rudarstva i metalurgije u Boru

67. *Sirmium* – lok. 35 – *Villa urbana*. Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici. Tip 5. Bronza. Dim: 6 cm. Cela. Publikovana: Parović Pešikan 1973, Pl. XXIII, 8. Dat: II – prva polovina III veka.

68. Tekija (*Transdierna*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter.inv.1052. Tip 5. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Cermanović-Kuzmanović – Jovanović 2004, 222, kat.5. Dat: II vek.

69. *Timacum Minus* – Zapadna kapija. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 366. Tip 5 Gvožđe. Dim: 7,5 cm. Nedostaje vrh igle. Nepublikovana. Dat: poslednja trećina IV veka. T. IV, 1

70. *Romuliana* – Kula 20. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/152. Tip 5. Bronza. Dim: 6,7 cm. Cela. Držac igle ukrašen sa tri kosa ureza. Publikovana: Srejić 1983, Sl. 14, e. Dat: prva polovina III veka. T. IV, 2; Sl. 6.

71. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/588. Tip 5. Bronza. Dim: 4,8 cm. Stopa nedostaje. Luk ukrašen poprečnim urezima. Publikovana: Srejić 1983, Sl. 14, g. Dat: prva polovina III veka. T. IV, 3; Sl. 7.

72. Nepoznato nalazište. Muzej rudarstva i metalurgije u Boru. Tip 5. Bronza. Dim: 7cm. Cela. Luk je ukrašen duž rubova urezanim motivom «jelove grančice», a u središnjem delu metopom između poprečnih žljebova u kojoj je zvezdoliki motiv izveden punktacijom, sa 6 «okaca» utisnutih između 6 krakova. Publikovana: Jovanović 2004, 207, Sl. 111. Sl. 8.

3. 2. 2. TIP 6 – FIBULE SA “OKASTOM” GLAVOM (AUGENFIBELN: ALMGREN GRUPPE III, KOVRIG III GRUPPE)

Fibule tipa 6 pripadaju grupi dvodelnih fibula sa spiralnom glavom. Karakteriše ih opruga od 5 ili više navoja sa spoljašnjom tetivom, koja je često pričvršćena držačem za luk. Luk je liven, masivan, trakastog oblika, visoko lučno izvijen, sa uzdužnim rebrom, a na početku pro-

⁸² Jovanović 1995, 112; Jovanović 2007, 66 – 68. Panonski Breuci, kao iskusni rudari, angažovani su tokom ranocarorskog perioda u rimskim *metalla* Dalmacije, Donje Panonije, Dakije i Gornje Mezije.

⁸³ Genčeva 2004, 78.

⁸⁴ CociŃ 2004, 155, pl. CLVII, 2005.

⁸⁵ Genčeva 2004, 77.

širen u trapezoidnu glavu, na kojoj su parom kružnih perforacija ili utisnutim parom «okaca», predstavljene «oči», po kojima je tip dobio ime. Na prelazu luka u stopu je prstenasto, astragaloidno ili rebrasto zadebljanje. Duga stopa je široka, trapezoidnog oblika, sa uzdužnim rebrom. Držać igle je trapezoidnog ili pravougaonog oblika.⁸⁶ Luk i stopa fibula tipa 6 mogu biti ukrašeni urezivanjem ili punktacijom.

Među fibulama sa «okastom» glavom mogu se izdvojiti tri hronološki izdiferencirane varijante: najstarija var. A, sa perforiranim «očima», mlađa var. B, sa utisnutim parom «okaca» i najmlađa var. C, bez «okastog» ukrasa na glavi. Tip 6 datuje se od prelaza I veka p. n. e. u I vek n. e. do II veka: var. A u prvu polovinu I veka, var. B u drugu polovinu I – II vek i var. C u II vek.⁸⁷

Matična oblast tipa 6 je Rajnski limes i *Germania Magna*, oblast između Rajne na zapadu, Baltičkog mora na severu i Visle na istoku, teritorija slobodnih germanskih plemena. Međutim, «okaste» fibule nalažene su širom Rimskog carstva, u pograničnim provincijama duž Rajne i Dunava, kao i u rimskim provincijama na Balkanu,⁸⁸ ali i u barbarikumu, na prostoru slobodnih germanskih plemena, istočno od Rajne i Dunava, na obali Baltičkog mora i u Skandinaviji, na severu i na severnoj obali Crnog mora, na jugu.⁸⁹

Sl. 9 – tip 6/A, Horreum Margi

Nastala pod uticajem *Aucissa* fibula, ova forma se proizvodi tokom I veka u radionicama na Rajnskom i Dunavskom limesu, u Galiji, kao i na teritoriji barbarikuma.⁹⁰ Fibule tipa 6 izrađivane su od bronzе, veoma retko od srebra ili gvožđa, a nosili su ih podjednako muškarci i žene.⁹¹

Konačno, «okaste» fibule mogu se definisati kao rani rimski tip fibula, nastao na u «germanskim» provincijama, izrađivan na teritoriji Carstva i prostoru slobodnih Germana (*Germania Libera*), rimskim tehnološkim postupkom, savladanim od strane germanskih «varvara».

U rimskoj Dakiji tip 6 nije konstatovan, dok je među fibulama iz rimskih provincija u Bugarskoj, pre svega iz Donje Mezije, veoma dobro zastupljen.⁹²

A. Haralambieva pretpostavlja lokalnu proizvodnju var. C, koju datuje u drugu polovinu I – početak II veka, u okolini utvrđenja *Appiaria* na Donjem Dunavu.⁹³

Ovo upućuje na zanimljiv zaključak da se «okaste» fibule u pograničnim provincijama na Balkanu javljaju do Trajanovog osvajanja Dakije, odnosno da se mogu povezati sa rimskom vojskom I veka na Dunavskom limesu.

⁸⁶ Almgren 1923, 21 -23, T. III, 45 – 54.

⁸⁷ Kunow 1998, 102 – 106.

⁸⁸ Almgren 1923, Karte 1; Kunow 1998, 112 – 117, Fundlisten, Abb. 6 – 7; Kovrig 1937, 112 – 113, T. III, 17 – 21; von Patek 1942, 195 – 196; Böhme 1972, 11, T. 1, 8 – 14; Bechert 1973, 17, T. 12, 117 – 119, T. 13 – 15; Ettliger 1973, 68 – 69, T. 6, 4 – 6; Riha 1979, 68 – 70, T. 7, 193 – 209; Košćević 1980, 17 – 18, T. VII, 43 – 47; Haralambieva 1997, 31 – 42, T. I – II; Genčeva, T. XXIX, 4 – 5.

⁸⁹ Almgren 1923, Karte 1; Peškar 1972, 70 – 74, T. 3, 4 – 9; Ambroz 1966, 35 – 36, T. 6, 15, 20 – 21.

⁹⁰ Kunow 1998, 106 – 110.

⁹¹ Kunow 1998, 111.

⁹² Genčeva 2004, 80.

⁹³ Haralambieva 1997, 35 – 36.

Što se tiče primeraka iz Srbije, fibula var. C sa utvrđenja u Hajdučkoj Vodenici (kat. 74, T. II, 5) nađena je u sloju druge polovine I – početka II veka, što se uklapa u navedeni kontekst. Druga fibula var. C čuva se u Jagodinskom muzeju (kat. 75, T. II, 6), a potiče sa nepoznatog nalazišta, najverovatnije iz doline Mlave. Međutim, rana fibula var. A (kat. 73, T. II, 4), nađena na lokalitetu *Horreum Margi*, ukazuje na ranu romanizaciju Pomoravlja. Za sada fibule tipa 6 nisu konstatovane među nalazima iz Singidunuma i Viminacijuma, legijskih logora Gornje Mezije. Ovo govori u prilog tezi da se tip 6 ne mora nužno vezivati za rimsku vojsku.

Mali broj «okastih» fibula u rimskim provincijama na tlu Srbije može se objasniti istovremenom dominacijom drugog tipa ranih rimskih fibula u Panoniji, Dalmaciji i Gornjoj Meziji, tipa *Aucissa* (Grupa II, tip 8, T. V, T. VI, 1 - 2).

73. *Horreum Margi* – «Briketnica». Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20057. Tip 6/A. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla. Glava profilisana prosečenim «okcima». Potporna greda kružnog preseka završava se dugmetastim zadebljanjima. Na luku dva uzdužna žljeba. Diskoidno zadebljanje na prelazu luka u stopu. Duž duge trapezoidne stope rebro. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat.42. Dat: II vek. T. IV, 4; Sl. 9.

74. Hajdučka Vodenica. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 6/C. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje igla. Luk uzdužno ukrašen trakom sa urezanim «mrežastim» motivom. Na prelazu luka u stopu žljeb. Trapezoidna stopa. Trougaoni držač igle. Publikovana: Jovanović 1984, 321, T. I, 5. Dat: druga polovina I – početak II veka. T. IV, 5

75. Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19929. Tip 6/B. Bronza. Dim: 5,7 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Luk uzdužno ukrašen žljebovima sa punktacijom. Na glavi bočna proširenja. Na prelazu luka u stopu žljeb i plastično rebro. Na dugoj trapezoidnoj stopi uzdužno rebro. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat.43. T. IV, 6

3. 2. 3. TIP 7 – NERTOMARUS FIBULE (NERTOMARUS – FIBELN: KOVRIG IV GRUPPE)

Dvodielne fibule tipa 7 imaju spiralnu glavu u cilindričnoj čauri. Glava je često ukrašena volutama i kružićima izvedenim u tehnici pseudofiligrana, odnosno apliciranjem tordirane žice. Liveni luk je trakast, blago izvijen iznad glave i ukrašen uzdužnim rebrima i/ili žljebovima. Rebra i žljebovi mogu biti dodatno ukrašeni sitnim poprečnim urezima i punktacijom. Luk se sužava ka stopi, koja nije jasno izdiferencirana. Držač igle trapezoidnog oblika često ima perforacije. Na glavi, na čauri opruge često se nalazi signatura radionice.

Sl. 10 – tip 7, Surčin – Kaluđerske livade

Ovaj tip fibula dobio je naziv po signumu *Nertomarus*, majstora keltskog porekla, a i ostala poznata imena proizvođača mogu se povezati sa keltskim plemenom Trevera.⁹⁴

⁹⁴ Behrens 1950,3 – 5, Abb. 2 – 4. Na fibulama ovog tipa javljaju se i druge signature keltskih majstora: ATEXTOS, LITAICCOS, SECCOS, TERT(i)V(s).

Sl. 11 – tip 7, Zemun (Taurunum)

osim uzdužnim žljebovima, može biti dodatno ukrašen emajlom (kat. 76), tauširanjem žicom od drugog metala, zlata, srebra ili bakra (kat. 79), pseudofiligranom ili pseudogranulacijom (kat. 81, T. IV, 7). Na ovim fibulama, uglavnom, nedostaje signatura radionice i pseudofiligranski ukras na glavi.

«Langton - Down» varijanta tipa 7 najčešće je nalažena zapadno od Rajne, u Galiji, Britaniji i Reciji.⁹⁷ Međutim, poznati su primerci iz Panonije,⁹⁸ severne Italije i Dalmacije,⁹⁹ kao i kastela *Almus* na granici Gornje i Donje Mezije.¹⁰⁰

Na osnovu nalaza iz arheoloških celina, tip 7 se može datovati u I – II vek.¹⁰¹

Formom *Nertomarus* fibule slede logičan razvoj od poznolatenskih «Nauheim» fibula (Grupa I, tip 1/E), preko «kašikastih» fibula (Grupa I, tip 3). Fibule tipa 7 zadržavaju liveni, iznad glave blago izvijeni luk sa uzdužnim ukrasom žljebova i/ili rebra i perforirani držač igle, dok se

Sl. 12 – tip 7, nepoznato nalazište (dolina Mlave), Zavičajni muzej u Jagodini

Fibule tipa 7 nastale su početkom I veka n.e. u dolini Rajne, odakle su se tokom prve polovine ovog veka proširile na zapad u Galiju i Britaniju, na jug u Panoniju i kopneni deo Dalmacije.⁹⁵

Sledeći stupanj razvoja *Nertomarus* fibula je tzv. «Langton – Down» tip, koji je samo razvijenija varijanta tipa 7.⁹⁶ Kod ove varijante luk je širi i masivniji, a

«kašikasta» pločica iznad spiralne glave širi i zatvara čineći cilindričnu čauru.¹⁰² Fibule tipa 7 svedoče o kontinuiranom tehnološkom razvoju keltskih majstora za izradu fibula od I veka p.n.e. do sredine II veka n.e. Njihova rasprostranjenost govori o dobro organizovanom izvozu fibula iz Galije, kao i o osnivanju filijala velikih radionica u rimskim provincijama širom Evrope.

Fibule ovog tipa, kao i ostale ranocarske tipove sa spiralnom glavom u čauri, nosile su žene, na ramenima, u paru.¹⁰³

Fibule tipa 7 iz Srbije uglavnom potiču iz Donje Panonije, osim jednog primerka sa Židovara (kat. 80) i jedne fibule iz Jagodinskog muzeja, nađene najverovatnije u dolini Mlave (kat.

⁹⁵ Behrens 1954, 225, Abb. 1, 7 – 8, Abb 2, 23 – 14; Kovrig 1937, 113 – 114, T. III, 26 – 27, T. XX, 3, T. XXXIX, 8 a – b; von Patek 1942, 116, T. XII, 1 – 4, 9; Marić 1968, 35, T. VI, 22, Košćević 1980, 18, T. VII, 48 – 49.

⁹⁶ Ettlenger 1973, 78 – 79, T. 7, 8.

⁹⁷ Ettlenger 1973, 78; Riha 1979, 98; Feugere 1985, 267.

⁹⁸ Kovrig 1937, 40, T. III, 27; Novi Banovci (*Burgenae*); von Patek 1942, T. XII, 3, 9.

⁹⁹ Ettlenger 1973, 78.

¹⁰⁰ Genčeva 2004, 79, T. XXIX, 2.

¹⁰¹ Ettlenger 1973, 77, 79; Riha 1979, 97, 99; Feugère 1985, 267.

¹⁰² Ettlenger 1973, 21.

¹⁰³ Ettlenger 1973, 28.

81, T. IV, 7), a pripadaju mlađoj «Langton – Down» varijanti tipa 7. Postavlja se pitanje da li one svedoče o intenzivnom importu iz zapadnih provincija Carstva u Donju Panoniju ili o postojanju filijale neke galske radionice za izradu fibula u ovoj provinciji.

76. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 7. Bronza. Dim: 4,5 cm. Oštećen držač igle. Zatvorena, cilindrična kapsula za oprugu na krajevima ukrašena poprečnim urezima i rozetom. Luk uzdužno ukrašen žljebovima, sitnim urezima i emajlom. Trapezoidni držač igle sa perforacijama. Publikovana: Kovrig 1937, 40, T. III, 27.

77. Surčin – Kaluđerske livade. Muzej grada Beograda, inv. AA/4440. Tip 7. Bronza. Dim: 4,1 cm. Cela. Zatvorena, cilindrična kapsula za oprugu ukrašena poprečnim urezima. Luk duž grebena i rubova ukrašen sitnim poprečnim urezima. Trapezoidni držač igle sa perforacijom. Publikovana: Petrović B. 1997, Sl. 2, 1. Dat: sredina I veka. **Sl. 10.**

78. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4403. Tip 7. Bronza. Dim: 6,5 cm. Cela. Zatvorena, cilindrična kapsula za oprugu. Luk duž grebena i rubova ukrašen plastičnim rebrima. Trapezoidni držač igle sa perforacijom. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 169.

79. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4698. Tip 7. Bronza. Dim: 4,8 cm. Cela. Zatvorena, cilindrična kapsula za oprugu. Luk duž rubova ukrašen plastičnim rebrima, a duž grebena žljebom tauširanim bakarnom žicom. Trapezoidni držač igle sa perforacijom. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 170. **Sl. 11**

80. Židovar. Narodni muzej u Vršcu, inv. 2/1996. Tip 7. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Poluotvorena, cilindrična kapsula za oprugu ukrašena radijalnim urezima na prelazu u luk. Luk na grebenu i duž rubova uzdužno ukrašen plastičnim trakama sa po dva niza punktiranih linija. Publikovana: Jovanović 1997, 75 – 76, Sl. 61. Dat: kraj I – početak II veka.

81. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19843. Tip 7. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Zatvorena, cilindrična kapsula za oprugu. Luk na grebenu uzdužno ukrašen plastičnom trakom sa nizom poprečnih linija, a duž rubova trakama sa valovnicama izvedenim pseudogranulacijom. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 44. T. IV, 7; **Sl. 12.**

3. 2. 4. TIP 8 – AUCISSA FIBULE

(AUCISSAFIBELN: ALMGREN T. XI, 242; KOVRIG VII GRUPPE)

Varijanta A – sa trakastim lukom sa uzdužnim urezanim ukrasom i stopom sa trougao-nim držačem igle i dugmetastim zadebljanjem na kraju

Varijanta B – sa trakastim lukom sa uzdužnim urezanim ukrasom i stopom sa trougao-nim držačem igle i krajem povijenim na gore

Varijanta C – sa pločastom glavom ukrašenom “okcima”, dugmetastim završecima na krajevima osovine i stope i pravougaonim držačem igle

Tip 8 je najrasprostranjeniji tip rimskih fibula ranocarskog perioda, koji je poznat, po signaturi keltskog majstora, kao *Aucissa* fibule. Međutim, na fibulama ovog tipa, koje spadaju u najbrojnije rimske fibule sa natpisom, često se javljaju i latinska imena majstora.¹⁰⁴

Aucissa fibule su dvodelne konstrukcije, sa zglobnim mehanizmom na pločastoj, profilisanoj trapezoidnoj glavi, ukrašenoj urezima i/ili parom utisnutih «okaca», na kojoj se često nalazi signatura radionice. Vrh glave je savijen u tulac, prosečen po sredini za umetanje igle, u kome je osovina. Na krajevima osovine su dugmetasta ili loptasta zadebljanja.

¹⁰⁴ Behrens 1950, 6 – 8; Noll 1952, 395. Najčešća keltska imena majstora su AVCISSA, ATRIXTO, VRNACVS, a latinska CARINVS, IVLIOS, MARVLLVS, VALE(rius), VRSINV(s).

Liveni luk je trakast ili polukružnog preseka, visok i polukružno izvijen. Za ovaj tip fibula karakterističan je uzdužan ukras luka, koji se sastoji od plastičnih rebara duž grebena i rubova luka, uzdužnih žljebova, uzdužnih nizova sitnih poprečnih ili kosih ureza i punktiranih linija (T. V).

Stopa je trougaona, odvojena od luka žljebom, prstenastim zadebljanjem ili poprečnim grebenom, a može se završavati dugmetastim, ponekad višečlanim, zadebljanjem (var. A, T. V, 1 - 4) ili može imati kraj povijen na gore, koji se završava trnom (var. B, T. V, 5 - 8). Držac igle je trougaon. Ove dve varijante su istovremene i pripadaju I i početku II veka n.e.¹⁰⁵ Varijanta B, bez dugmetastog zadebljanja na kraju stope, je najverovatnije izrađivana u Panoniji, odnosno u radionicama Siscije.¹⁰⁶

Posebnu varijantu (var. C) čine fibule tipa 8 sa utisnutim ukrasom «okaca» na glavi i stopi (kat. 104, 106, T. VI, 2) i punktiranim ili utisnutim geometrijskim motivima na glavi (kat. 103, 105, T. VI, 1). Luk im je trakast, polukružno izvijen, obično bez ukrasa ili ukrašen punktacijom i urezima, a trougaona stopa ima dugmetasti završetak i pravougaoni držac igle. Ovo je najmlađa varijanta *Aucissa* fibula, koja se može datovati u kraj I – prvu polovinu II veka.¹⁰⁷

Fibule tipa 8 izrađivane su od bronzе, veoma su retko pozlaćene ili načinjene od srebra. Među primercima obrađenim u ovom radu, samo jedna fibula sa Romulijane ima tragove pozlate (kat. 102, T. V, 8)

Smatram da dosadašnji pokušaji hronološkog razvrstavanja *Aucissa* fibula na osnovu preseka luka i signatura radionica, odnosno nedostatka signuma, nisu dali pouzdane rezultate.¹⁰⁸ Statistička analiza primeraka iz zatvorenih arheoloških celina, datovanih novcem i drugim pokretnim nalazima, te lociranje i istraživanje radionica i radioničkih centara, moglo bi dati sigurnije hronološke okvire ovog tipa.

Smatra se da je tip *Aucissa* fibula nastao na prelazu stare u novu eru u severnoj Italiji, ali se u isto vreme javlja u Dalmaciji, na Rajnskom limesu i u oblasti Alpa.¹⁰⁹ Tokom I veka raširio se po čitavoj teritoriji Rimskog carstva, od Britanije na zapadu, do Sirije i Mesopotamije na istoku i Afrike na jugu.¹¹⁰ Fibule tipa 8 su brojne i van teritorije Carstva, u barbarikumu.¹¹¹

Bez obzira na veliki broj poznatih signatura majstora na fibulama tipa 8, veoma je teško locirati odgovarajuće radionice, odnosno njihove filijale. Na osnovu koncentracije nalaza i pojave posebnih varijanti i podvarijanti, može se pretpostaviti postojanje radionica za izradu ovih fibula u Panoniji i Dalmaciji, u gradovima kao što su *Siscia* i *Salona*.¹¹²

Novija istraživanja karakterišu *Aucissa* fibule kao ranorimski, mediteranski tip druge polovine I veka p.n.e, koji se proširio na zapad, sever i istok u vreme vladavine Oktavijana Avgusta, putem rimskih osvajачkih pohoda.¹¹³ Sigurno je da su rimski vojnici nosili ove fibule, koje su

¹⁰⁵ Kovrig 1937, 115 – I vek do vremena Flavijevaca; Behrens 1950, 8 – prva polovina I veka za fibule sa signaturom *Aucissa*; Marović 1963, 75 – I - u Dalmaciji prva trećina II veka, na osnovu grobnih nalaza iz Nina sa novcem Avgusta – Hadrijana; Marić 1968, 36 – I vek; Košćević 1980, 15 – 16 – I vek.

¹⁰⁶ Kovrig 1937, 115; von Patek 1942, 107; Košćević 1975, 51. Na 60 primeraka tipa 8 iz Siscije konstatovane su signature AVCIIA, AVCOM(munis), CCARINVS, DVRNACO, PVALER(ius).

¹⁰⁷ Bojović 1983, 22.

¹⁰⁸ Böhme 1972, 11; Riha 1979, 114 – 115. U svakom slučaju tip 8 se datuje od vremena Julijevaca do početka II veka.

¹⁰⁹ Almgren 1923, 109; von Patek 1942, 106; Behrens 1950, 8; Marović 1961, 112; Ettlinger 1973, 21, 93 – 94, Karte 18; Feugere 1985, 323.

¹¹⁰ Behrens 1950, 6 – 7; Noll 1952, 396; Marović 1961, 106;

¹¹¹ Ambroz 1966, 26 – 27, T. 4, 9 – 23 – na Kavkazu u Severnoj Osetiji, u dolini Dnjepra, u Azerbejdžanu, Dagestanu, čak i u Sibiru, klasični primerci i lokalne varijante II – III v; Peškar 1972, 66 – 67 – u Češkoj i Slovačkoj, među kojima i nalaz iz keltskog opiduma Stare Hradisko (T. 4, 4).

¹¹² Marović 1961, 106 i dalje; Košćević 1975, 51.

¹¹³ Böhme-Schönbberger 1998 A, 358 – 359.

ponekad i izrađivane u malim radionicama u utvrđenjima, ali su ih isto tako nosile i žene, o čemu svedoče grobni nalazi.¹¹⁴

Treba ponovo naglasiti vezu fibula tipa 8 sa našim tipom 2, zglobnim fibulama sa dve igle,¹¹⁵ koje su se razvile iz «ilirskih» fibula sa dve igle, sa sigurnšću pripisanih muškoj, vojničkoj populaciji. Sličnost sa *Aucissa* fibulama pokazuju i poznolatenske, keltske fibule tipa Alesia,¹¹⁶ kao i rane zglobne fibule sa širokim lukom.¹¹⁷

Na osnovu svega navedenog smatram da matično područje nastanka *Aucissa* fibula ne može biti sa sigurnošću utvrđeno, a kao potencijalne mogućnosti treba uzeti u obzir Galiju, oblast Alpa, severnu Italiju i priobalni deo Dalmacije. U svakom slučaju, fibule ovog tipa ukazuju na puteve romanizacije i veoma su precizni hronološki pokazatelji.

Fibule tipa 8 iz rimskih provincija na tlu Srbije uglavnom su nalažene u najstarijim horizontima rimskih utvrđenja na Dunavskom limesu (*Taurunum, Castra Tricornia, Viminacium, Translederata, Pincum, Hajdučka Vodenica, Diana, Kurvingrad*), u dolini Timoka: *Timacum Minus* (kat. 93, 101), *Romuliana* (kat. 102), ranorimskim naseljima u Donjoj Panoniji (kat. 82, 95, 103), i, što je posebno zanimljivo, na Kosmaju (kat. 86 – 88), u rudarskim naseljima. Ovo su ujedno inicijalne oblasti romanizacije na prostoru današnje Srbije (Karta 1).

Premda se, uz italsku *terra sigillata* (*terra sigillata*) i žiške (Loeschke Typ I, IV, Iványi Typ I – II¹¹⁸), *Aucissa* fibule smatraju italskim importom, usled obilja varijanti i podvarijanti u provincijskom materijalu ne treba isključiti njihovu lokalnu proizvodnju već od sredine I veka. Zanimljivo je istaći da nijedan primerak tipa 8 obrađen u mom radu nema signaturu radionice. Zato, postoji mogućnost da su ove fibule lokalno izrađivane, u manjim radionicama ili filijalama većih panonskih i dalmatinskih centara, krajem I – početkom II veka na limesu Gornje Mezije.

U prilog mogućoj lokalnoj proizvodnji fibula tipa 8 na limesu u Donjem Podunavlju svedoče nalazi fibula iz Bugarske sa utvrđenja *Ratiaria, Almus, Augusta Traiana* i *Novae*, od kojih samo dva primerka imaju signaturu radionice.¹¹⁹

U Dakiji fibule tipa 8 predstavljaju import sa zapada, bilo da se radi o klasičnim varijantama *Aucissa* fibula (var. A – B) ili o poznijoj, lokalnoj (mezijskoj ?) varijanti (var. C). Datuju se u početak – prvu polovinu II veka na osnovu nalaza iz horizonta Trajanove gradnje na lokalitetu *Ulpia Traiana* i fibule sa utvrđenja *Coplceni*, opredeljene u prvu polovinu II veka.¹²⁰

Tip 8 u rimskim provincijama na tlu Srbije može se datovati, na osnovu nalaza sa pouzdanim arheološkim kontekstom, u drugu polovinu I – prvu polovinu II veka:

Sl. 13 – tip 8/B, Romuliana

¹¹⁴ B`hme-Sch`nberger 1998 A, 354 – 355.

¹¹⁵ Marović 1963, 77.

¹¹⁶ Feugere 1985, 301, Abb. 38.

¹¹⁷ Werner 1959, 179, Abb. 2, 1 – 2; Ettlinger 1973, 89 – 92, T. 8, 6 – 15, Typ 28 – poslednja četvrtina I v. p. n.e.

¹¹⁸ Iványi 1937, 10 – 11.

¹¹⁹ Genčeva 2004, 38 – 39, T. IX, 6 – 10, T. X, 1 – 4 – autorka smatra da su ove fibule poznije varijante druge polovine I – II veka import iz panonskih i dalmatinskih radionica. Primerci sa signumom AVCISSA i AVCSSA, su, takođe, mogle biti izrađivane u lokalnoj filijali ove radionice.

¹²⁰ CociŃ 2004, 77 – 79, Pl. XLV, Pl. XLVI, 666 – 668, Pl. XLVII, 670.

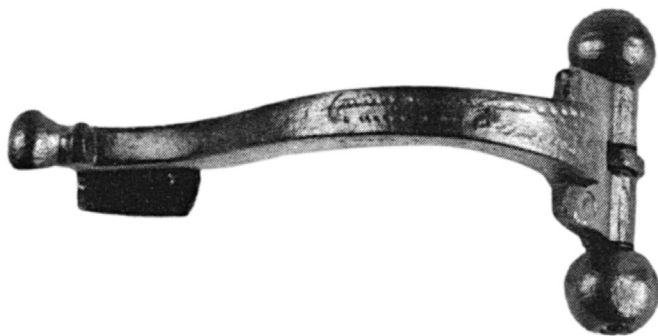
- varijanta A nađena je na Gomolavi u horizontu I – II veka (kat. 82), na Viminacijumu u sloju prve polovine II veka (kat. 89, T. V, 3), na Dunavskom limesu u utvrđenjima na Hajdučkoj Vodenici (kat. 91) i Kurvingradu (kat. 92), kao i na utvrđenju *Timacum Minus* u sloju s kraja I – početka II veka, odnosno prve polovine II veka (kat. 93, T. V, 4);
- varijanta B je nađena na Gomolavi (kat. 95, T. V, 5) u horizontu I – II veka, na Viminacijumu (kat. 99, T. V, 6) u sloju prve polovine II veka, u Dijani (kat. 100, T. V, 7) u sloju druge polovine I – početka II veka, na utvrđenju *Timacum Minus* (kat. 101) u sloju s kraja I – prve polovine II veka i u Romulijani (kat. 102, T. V, 8) u horizontu s kraja I – prve polovine III veka.
- varijanta C je nađena na lokalitetu Vojka – Brestove međe (*Mutatio Noviciana* ?) u horizontu s kraja I – prve polovine III veka.

Kao zanimljiv primerak ovog tipa izdvojila bih fibulu tipa 8/A, nađenu na Kosmaju (kat. 88, T. V, 2), koja ima poprečnu perforaciju na luku sa provučenom žicom, na koju su nekad bile, sa obe strane, pričvršćene bronzane perle.¹²¹

Fibula tipa 8/B sa Gomolave (kat. 95, T. V, 5) ima uzdužnu perforaciju na prvoj polovini luka, koji je ukrašen uz perforaciju i duž rubova pseudofiligranom, a na sredini luka utisnutim zvezdastim motivom (rozeta, solarni simbol ?). Stopa oštećenog vrha ima trougaoni držač igle. Nastala je pod uticajem ranih zglobnih fibula sa perforacijom na luku.¹²² Utisnuti zvezdasti motiv možda je signatura radionice.

Bronzana, pozlaćena fibula sa Romulijane (kat. 102, T. V, 8), ukrašena pseudofiligranom i pseudogranulacijom na glavi i luku, nađena u jugoistočnom delu utvrđene palate, svedoči o ranom horizontu života s kraja I – početka II veka na ovom lokalitetu. Napomenimo da je na

istom delu nalazišta, prilikom novijih istraživanja, konstatovana italska *terra sigillata*.

Sl. 14 – tip 8/C, Zemun (Taurunum)

Fibula tipa 8/C (kat. 105, T. VI, 1) nađena je kao prilog na potkolenici inhumiranog deteta u grobu G – 1677, na nekropoli «Više grobalja» na Viminacijumu. Nažalost, u grobu nije bilo drugih nalaza, kao ni u grobu inhumiranog pokojnika G – 1676, koji se nalazio iznad G- 1677. Grob G – 1676 se, najverovatnije, može datovati u II vek, a fibula je bez sumnje proizvod lokalne radionice.¹²³

82. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 453. Tip 8/A. Bronza. Dim: 5,2 cm. Cela. Dugmetasta zadebljanja na krajevima osovine. Publikovana: Dautova-Ruševljan – Brukner 1992, 102, kat. 68, T. IX, 3. Dat: I – II vek.

83. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4541. Tip 8/A. Bronza. Dim: 5,4 cm. Nedo-staje igla. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 173.

¹²¹ Analogan primerak nađen je u Sisciji: Koščević 1980, 16 – 17, T. II, 14 pripada «Dalmatinskoj varijanti», istovremenoj sa klasičnim *Aucissa* fibulama.

¹²² Koščević 1980, 14, T. II, 9.

¹²³ Veoma su slične dve fibule iz Bugarske (*Nicopolis ad Istrum*, Pavlikeni) – Genčeva 2004, T. XI, 10, T. XII, 2, kao i već pomenute fibule iz Rumunije (*Augusta Traiana*, Copaceni) – CociŌ 2004, Pl. XLVI, 667, Pl. XLVII, 670.

84. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1648. Tip 8/A. Bronza. Dim: 4,8cm. Nedostaje vrh igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 10, T. II, 10. **T. V, 1**
85. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1185. Tip 8/A. Bronza. Dim: 5,1 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Bojović 1983, kat. 12, T. II, 12.
86. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv.AA/4213. Tip 8/A. Bronza. Dim: 2,5 cm. Nedostaje deo luka sa stopom i igla. Publikovana: Bojović 1983, kat. 11, T. II, 11.
87. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv.AA/4018. Tip 8/A. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Bojović 1983, kat. 13, T. II, 13.
88. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4224. Tip 8/A. Bronza. Dim: 6,5 cm. Cela. Na grbenu luka poprečna perforacija sa ostatkom bronzane žice (za pričvršćivanje bronzanih perli ?). Publikovana: Bojović 1983, kat. 16, T. II, 16. **T. V, 2**
89. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12866/87. Tip 8/A. Dim: 6,6 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 2, T. I, 2. Dat: prva polovina II veka. **T. V, 3**
90. Sapaja (Translederata ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12769. Tip 8/A. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla. Luk uzdužno ukrašen sa dva žljeba i cik – cak linijom. Publikovana: Kondić 1961, kat. 1, T. I, 1..
91. Hajdučka Vodenica. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 8/A. Bronza. Dim: 5, 2 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Jovanović 1984, 322, T. I, 7. Dat: druga polovina I – početak II veka.
92. Velika Vrbica - Kurvingrad. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 8/A. Bronza. Dim: 4,5 cm. Iгла nedostaje, glava je deformisana. Pub: Trbuhović, Sl. 6, 8. Dat: kraj I – prva polovina II veka.
93. *Timacum Minus* – Severna kapija. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 317. Tip 8/A. Bronza. Dim: 5,8 cm. Cela. Nepublikovana. Dat: kraj I – prva polovina II veka. **T. V, 4**
94. Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Paraćinu. Tip 8/A. Bronza. Dim: 4,6 cm. Nedostaje igla. Nepublikovana.
95. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 517 Tip 8/B. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje vrh igle. Luk ukrašen sa četiri uzdužna pseudofiligranska rebra. U središnjem delu luka uzdužna perforacija, ispod koje je utisnut zvezdasti motiv. Publikovana: Dautova-Ruševljan – Brukner 1992, 102, kat. 69, T. 11, 45. Dat: I – II vek. **T. V, 5**
96. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4215. Tip 8/B. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Todorović 1971, T. LXVIII, 6.
97. Ritopek - Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/936. Tip 8/B. Bronza. Dim: 3,8 cm. Nedostaje glava, igla i deo držača igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 15, T. II, 15.
98. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 3410/81. Tip 8/B. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 1, T. I, 1.
99. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12866/87. Tip 8/B. Dim: 7 cm. Cela. Publikovana: Redžić 2006, kat. 6, T. II, 6. Dat: prva polovina II veka. **T. V, 6**
100. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 208. Tip 8/B. Bronza. Dim: 4,4 cm. Nedostaje igla. Glava ukrašena punktacijom. Duž luka dve punktirane linije između kojih je niz utisnutih kvadratića. Publikovana: Grbić 1994, kat. 329, T. 36, 2. Dat: druga polovina I – početak II veka. **T. V, 7**
101. *Timacum Minus* - Utvrđenje. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 14. Tip 8/B. Bronza. Dim: 5,5 cm. Cela. Nepublikovana. Dat: kraj I – prva polovina II veka.
102. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 8/B. Bronza, zlato. Dim: 6 cm. Nedostaje vrh igle. Pozlaćena. Na glavi i na prelazu luka u stopu ukrašena pseudofiligranom. Po sredini luka uzdužno, pravougaono udubljenje, a duž rubova trake ukrašene plastičnim valovnicama i pseudogranulacijom. Nepublikovana. Dat: kraj I – sredina III veka. **T. V, 8; Sl. 13**
103. Vojka – Brestove međe (*Mutatio Noviciana* ?). Zavičajni muzej u Zemunu. Tip 8/C. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Na gornjoj polovini luka pravougaonik izveden punktacijom. Publikovana: Dimitrijević 1966, T. XXV, 3. Dat: kraj I – prva polovina III vek.
104. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4542. Tip 8/C. Bronza. Dim: 5,4 cm. Nedostaje igla. Na glavi urezan motiv »okaca«, a na luku uzdužne punktirane linije. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 172. **Sl. 14.**
105. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 9649/85. Tip 8/C. Bronza. Dim: 8,4 cm. Cela. Na pravougaonoj glavi utisnute četiri rozete. Duž luka poprečni urezi, a duž rubova luka nizovi motiva u vidu slova S. Na prelazu luka u stopu poprečni urezi. Publikovana: Redžić 2006,

kat. 5, T. I, V. Nap: Nađena je u grobu inhumiranog deteta, G – 1677 na desnoj potkolenici. T. VI, 1 106. Nepoznato nalazište (*Pincum* ?). Muzej grada Beograda, inv. AA/179. Tip 8/C. Bronza. Dim: 5,6 cm. Cela. Na glavi i stopi urezan motiv »okaca«. Publikovana: Bojović 1983, kat. 17, T. II, 17. T. VI, 2

3. 3. GRUPA III – ZGLOBNE FIBULE (SCHARNIERFIBELN)

Kao posebnu grupu izdvojila sam fibule sa zglobnim mehanizmom za pričvršćivanje igle na glavi (T. VI – XIII). Iz ove grupe izuzeti su neki tipovi zglobnih fibula, koji su prema drugim kriterijumima, odnosno karakterističnim odlikama, uvršćeni u druge grupe. To se odnosi na kolenaste zglobne fibule, (grupa V, tipovi 19 i 20), koje su se razvile iz kolenastih fibula sa spiralnom glavom. Zatim, u grupu III nisu uvršćene pločaste i figuralne fibule (grupa VI i grupa VII), koje mogu imati zglobni mehanizam ili mehanizam sa oprugom u okviru istog tipa, pa čak i varijante, te se oni ne mogu smatrati bitnom karakteristikom. Tipovi lučnih fibula, sa velikom brojem primeraka (grupa IX, tipovi 32 – 34), imaju zglobni mehanizam, ali po svim drugim, izraženim odlikama forme, bez sumnje, pripadaju najbrojnijoj grupi lučnih T- fibula.

Takođe, kao što će pokazati analiza pojedinih tipova, grupa III hronološki uglavnom odgovara periodu ranog carstva, odnosno principata, od I do sredine/druge polovine III veka. Izuzetak predstavlja lokalni »mezijski« tip zglobnih fibula (tip 11), koji je nastavio da traje tokom druge polovine III, a možda i početkom IV veka.

Geneza svih tipova grupe III vodi ka *Aucissa* fibulama. Divergiranjem tipa 8, uz učešće nekih odlika starijih lokalnih tipova zglobnih fibula (zglobnih fibula sa dve igle – grupa I, tip 2, »dalmatinskih« zglobnih fibula, fibula tipa Alesia ili »zglobnih fibula sa širokim lukom«).

Na tipovima zglobnih fibula iz Gornje Mezijske, ovaj razvoj se posebno jasno uočava.¹²⁴

Pokušala sam da primenim hronološki redosled pri određivanju tipova zglobnih fibula, da bi se jasnije uočio njihov razvoj, ali to nije uvek bilo moguće dosledno sprovesti. U većini slučajeva period izrade i upotrebe pojedinih starijih i mlađih tipova i/ili varijanti se preklapao. Odnosno, čak i prestanak proizvodnje pojedinog tipa i/ili varijante nije značio prestanak njegove upotrebe.

3. 3. 1. TIP 9 – ZGLOBNE FIBULE TRAKASTOG LUKA SLIČNE AUCISSA FIBULAMA

Varijanta A – sa pravougaonom pločastom glavom, trakastim lukom i uskom trougaonom stopom sa dugmetastim zadebljenjem ili trnom na kraju, sa trougaonim držačem igle

Varijanta B – sa trapezoidnom ili trougaonom glavom, trakastim lukom i uskom trougaonom stopom sa krajem u vidu trna ili povijenim na gore, sa trapezoidnim držačem igle

Varijanta C – sa trakastim lukom koji se sužava ka stopi sa krajem povijenim na gore, sa trapezoidnim držačem igle

¹²⁴ Grbić 1986, 87 – 91.

Tip 9 čine dvodelne zglobne fibule trakastog luka sa pločastom glavom, koja može biti pravougaonog (var. A, T. VI, 3 - 5), trapezoidnog i trougaonog oblika (var. B, T. VI, 6 - 7, T. VII, 1 - 2) ili proširena u odnosu na luk (var. C, T. VII, 3 - 5). Držac osovine zglobnog mehanizma može biti formiran iskucavanjem i savijanjem početka pločaste glave na dole, što je ređe i karakteristično za varijantu A, ili poprečnim perforiranjem početka livene pločaste glave, što je uobičajeno za sve tri varijante. U oba slučaja glava je na sredini presečena za umetanje prilično masivne, poprečno iskucane igle, koja je na početku perforirana za osovinu i često ima proširenje u vidu trna, koje se oslanja na početak glave sa unutrašnje strane i potiskom obezbeđuje bolje zakopčavanje fibule. Glava može biti ukrašena utisnutim kružićima ili «okcima» (var. A - B, T. VI, 3, 7, T. VII, 1 - 2).

Luk je liven, trakastog oblika, pravougaonog preseka, blago lučno izvijen. Uglavnom je površina luka neukrašena, ali se na nekim primercima var. A - B javlja uzdužan urezan ili utisnut ukras u nizu. Najčešći ukras, niz utisnutih ševrona duž sredine luka, konstatovan je na jednoj fibuli var. A iz Muzeja grada Beograda (kat. 109) i na dve fibule var. B sa utvrđenja *Timacum Minus* (kat. 150 - 151, T. VII, 2). Urezani žljebovi duž rubova luka i poprečni urezi na njegovom početku i/ili kraju javljaju se na fibulama var. A iz *Horreum Margi* (kat. 128) i *Viminacijuma* (kat. 134), gde se javljaju u kombinaciji sa nizom utisnutih motiva u vidu položenog slova C. Na fibuli var. B sa utvrđenja *Diana* ovaj ukras je dopunjen poprečnim urezima duž žljebova (kat. 146). Na fibuli var. B sa Čezave (*Castrum Novae*) luk je ukrašen nizom utisnutih motiva u vidu položenog slova S («ležeća spirala»). Prelaz luka u stopu naglašen je suženjem, a često i simetričnim urezanim i/ili utisnutim ukrasom: kose linije, kružići, «okca». (var. A - B, T. VI, 3, 5, 7, T. VII, 1). Specifičan ukras, koji čine uzdužni žljebovi na luku, konstatovan je na maloj fibuli, varijante A, sa Pontesa (kat. 121, T. VI, 4).¹²⁵

Stopa je uska i duga, trougaonog oblika, sa dugmetastim zadebljanjem ili trnom na kraju (var. A - B, T. VI, 3, 5 : 7) ili jednostavno - kraja povijenog na gore (var. B - C, T. VII, 1 - 3). Držac igle je trougaonog oblika (var. A, T. VI, 3 - 5) ili trapezoidan (var. B - C, T. VI, 6 - 7, T. VII).

Najveći broj fibula tipa 9, koje sam obradila, je neukrašen (46 primeraka, odnosno 61, 33%), pre svega sve fibule var. C. Fibule var. A - B uglavnom imaju ukras utisnutih kružića ili «okaca» na glavi i prelazu luka u stopu (20 primeraka, odnosno 26, 66%). Dok se ukrašen luk na fibulama istih varijanti retko javlja (9 primeraka, odnosno 12%). Ukrašene fibule tipa 9 predstavljaju stilizovan zoomorfni oblik, najverovatnije zmiju (T. VI, 3, 5, 7, T. VII, 1 - 2). Uglavnom su izrađene od bronz, a samo jedan primerak var. A sa *Viminacijuma* (kat. 116) od srebra i dve fibule var. C, sa istog nalazišta, od gvožđa (kat. 172, 174, T. VII, 4).

Gotovo sve fibule tipa 9 obrađene u mom radu potiču iz Gornje Mezije, pri čemu je koncentracija nalaza najveća na Dunavskom limesu ove provincije (51 primerak, odnosno 68%), pretežno na dva nalazišta: *Viminacium* (33 primerka, odnosno 44%) i *Diana* (11 primeraka, odnosno 14, 66%). Po brojnosti slede nalazi iz Doline Timoka (8 primeraka, odnosno 10, 66%) i iz Pomoravlja (6 primeraka, odnosno 8%). Ostale fibule potiču iz unutrašnjosti Gornje Mezije i sa nepoznatih nalazišta (10 primeraka, 13, 33%).

Nalazi iz pouzdanih arheoloških celina datovanih novcem i drugim pokretnim materijalom čine nešto manje od polovine (48%) svih fibula tipa 9, koje sam obradila. Na osnovu statističke analize nalaza fibula tipa 9 iz Gornje Mezije (Tabela 1) dobija se sledeće datovanje:

¹²⁵ Ovakav ukras konstatovan je u Dakiji na fibulama iz Drobete i Porolisuma - CociŃ 2004, Pl. XLVIII, 678 - 679, 691 - 692.

- varijanta A – II – prva polovina III veka;
- varijanta B – II – III vek;
- varijanta C – druga polovina II – III vek.

Može se konstatovati da je tip 9 proizvođen tokom II i III veka, s tim što bi najstarija varijanta A trajala od kraja I do sredine III veka, varijanta B tokom čitavog II i III veka, a najmlađa varijanta C od sredine II do kraja III veka.

U naučnoj literaturi je prihvaćeno mišljenje naših autora da se ovaj tip fibula razvio iz *Aucissa* fibula uproštavanjem osnovne forme.¹²⁶ Naročito je značajan rad D. Grbić, koja je hronološki determinisala varijante tipa 9 na osnovu jasno stratificiranih nalaza sa Dijane. Takođe, Gornja Mezija je, najverovatnije, bila centar proizvodnje fibula ovog tipa, ali je moguće da su izrađivane i u radionicama Dakije i Donje Mezije. Kao moguće centre proizvodnje fibula tipa 9 treba izdvojiti podunavska utvrđenja *Diana* i *Drobeta*.¹²⁷ S obzirom na veliki broj nalaza fibula tipa 9, izdvojila bih još dve moguće radionice u Gornjoj Meziji: *Viminacium* i *Timacum Minus*.

Na nekropolama Viminacijuma nađene su 33 fibule tipa 9 (što čini 44% fibula tipa 9 iz Gornje Mezije). Većina pripada varijanti C (20 primeraka, odnosno 26, 66% fibula tipa 9), što bi ukazivalo na njihovu lokalnu proizvodnju. Viminacijum je od sredine II veka, osim legijskog logora i administrativnog punkta, postao i veliki gradski centar sa razvijenom industrijom i trgovinom. Pored već potvrđenih keramičarskih radionica,¹²⁸ sigurno su bili razvijeni i drugi zanati, o čemu svedoči bogatstvo nalaza sa nekropole. Period druge polovine II – prve polovine III veka, kada je proizvodnje fibula tipa 9/C najintenzivnija, poklapa se sa vremenom ekonomskog procvata Viminacijuma i delovanja radionica za izradu lokalne tera sigilate.

Sa nalazišta *Timacum Minus* u selu Ravna kod Knjaževca, nađeno je 5 fibula tipa 9. Ovim primercima možda treba dodati i dve fibule sa Romulijane, čime bi nalazi tipa 9 iz doline Timoka činili 10, 66% ovih fibula iz Gornje Mezije. Ove fibule pripadaju varijantama A i B. Smatram da je *Timacum Minus*, koji se tokom II – prve polovine III veka razvio iz vojnog utvrđenja u utvrđeni zanatsko-trgovinski centar, s obzirom na tragove metalurških aktivnosti, mogao biti mesto proizvodnje fibula tipa 9.¹²⁹

Znatan broj fibula tipa 9 iz Muzeja grada Beograda, kojima nije poznato mesto nalaza, možda ukazuje na radionicu koja je funkcionisala u Singidunumu ili u nekom od rudarsko – metalurških centara na Kosmaju (Stojnik, Babe).

Može se primetiti da su varijante A – B izrađivane u svim pretpostavljenim radionicama Gornje Mezije, dok je centar proizvodnje varijante C, najverovatnije, bio u Viminacijumu.

U svakom slučaju, nalazi obrađeni u mom radu, ukupno 75 fibula, potiču iz lokalnih radionica Gornje Mezije.

Fibule tipa 9 rasprostranjene su na teritoriji Gornje Mezije, Donje Panonije, Dakije, u istočnom delu Dalmacije i severnom delu Donje Mezije (Karta 2).¹³⁰

107. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2488. Tip 9/A. Bronza. Dim: 5,7 cm. Cela. Na glavi utisnuta tri kružića, a na prelazu luka u stopu jedan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 19, T. III, 19.

¹²⁶ Jovanović 1978, 53; Bojović 1983, 22 – 23; Grbić 1996, 88 – 89; Cocić 2004, 79 – 83.

¹²⁷ Popescu 1945, 487; Jovanović 1978, 54; Grbić 1996, 87 i dalje.

¹²⁸ Bjelajac 1990, 147; Redžić 2006, 163 – 164.

¹²⁹ Petrović 1995, 42; Petrović, Jovanović 1997, 20 – 23.

¹³⁰ Bojović 1983, 23; Cocić 2004, 184 – 185, Cat. 668 – 711, Pl. XLVI, 668 – 669, Pl. XLVII – XLIX; Genčeva 2004, 43 – 44, T. XII, 4 – 5, 7, T. XIII, 1 – 3.

- 108.** Grocka – Dubočaj. Muzej grada Beograda, inv. AA/1713. Tip 9/A. Bronza. Dim: 5,7 cm. Cela. Na glavi utisnuta tri kružića, a na prelazu luka u stopu jedan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 20, T. III, 20. Dat: II – III vek.
- 109.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4214. Tip 9/A. Bronza. Dim: 6,9 cm. Cela. Na glavi i na prelazu u stopu utisnut je po par »okaca«, a duž luka niz ševrona. Publikovana: Bojović 1983, kat. 18, T. III, 18.
- 110.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4157. Tip 9/A. Bronza. Dim: 5,6 cm. Nedostaje igla. Na glavi utisnuta tri kružića, a na prelazu luka u stopu jedan kružić i dva kosa ureza. Publikovana: Bojović 1983, kat. 21, T. III, 21.
- 111.** *Viminacium* – «Velika kapija». Narodni muzej u Požarevcu, C 367/80. Tip 9/A. Bronza. Dim: 6,2 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 7, T. II, 7. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Gordijana III.
- 112.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 5050/82. Tip 9/A. Bronza. Dim: 6,1 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 8, T. II, 8.
- 113.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 8655/83. Tip 9/A. Bronza. Dim: 5,8 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 9, T. II, 9.
- 114.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 8553/83. Tip 9/A. Bronza. Dim: 6,8 cm. Nedostaje igla. Na glavi utisnuta tri kružića, a na kraju luka jedan kružić i tri urezane kose linije. Publikovana: Redžić 2006, kat. 10, T. II, 10. Dat: kraj I – prva polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 770 sa novcem Flavijevaca
- 115.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 9077/83. Tip 9/A. Bronza. Dim: 6,1 cm. Nedostaje vrh igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 11, T. II, 11. Dat: druga polovina II – početak III veka.
- 116.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 13468/90. Tip 9/A. Srebro. Dim: 3,7 cm. Nedostaje deo luka sa stopom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 12, T. II, 12.
- 117.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 7593/83. Tip 9/A. Bronza. Dim: 4,5 cm. Cela. Publikovana: Redžić 2006, kat. 13, T. II, 13.
- 118.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 6740/84. Tip 9/A. Bronza. Dim: 6,4cm. Cela. Publikovana: Redžić 2006, kat.20, T. III, 20. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 - 910 sa novcem Trajana iz 99/100. godine..
- 119.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.272. Tip 9/A. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla, a luk je deformisan. Na glavi utisnuta dva »okca«, a na početku luka jedno »okce«. Duž luka urezana linija. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 2, 1. Dat: II – III vek.
- 120.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 9/A. Bronza. Dim: 6, 8 cm Cela. Na glavi utisnuta tri »okca«, a na prelazu luka u stopu dva i dve kose linije. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 2, 8. Dat: kraj II – početak III veka. **T. VI, 3**
- 121.** *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 545/85. Tip 9/A. Bronza. Dim: 4,4 cm. Nedostaje vrh igle. Publikovana: Černač 2001, kat. 9, T. III, 1. Dat: kraj II – prva polovina III veka. **T. VI, 4**
- 122.** *Velesnica*. Arheološki muzej Đerdapa. Tip 9/A. Bronza. Dim: 4,8cm. Cela. Na glavi utisnuta tri kružića, a na prelazu luka u stopu urezane ukrštene linije sa kružićima na krajevima. Na kraju stope zadebljanje. Publikovana: Vasić, Ercegović-Pavlović, Minić 1984, 126, Sl. 112, 3. Dat: II – IV vek.
- 123.** *Timacum Minus* – Severna kapija. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 122. Tip 9/A. Bronza. Dim: 6,6 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Na glavi su utisnuta tri kružića, a na kraju luka dva. Na kraju stope je trn, pločasto iskucan na vrhu. Publikovana: Petrović, Jovanović 1997, 85, kat. 2. Dat: II vek.
- 124.** *Timacum Minus* – Severna kapija. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 311. Tip 9/A. Bronza. Dim: 7,5 cm. Nedostaje igla. Na prelazu luka u stopu urezane kose linije, a na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Nepublikovana. Dat: prva polovina V veka. **T. VI, 5**
- 125.** *Timacum Minus* – Južna kapija. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 713. Tip 9/A. Bronza. Dim: 5,8 cm. Nedostaje igla. Na glavi utisnuta tri kružića, a na kraju stope zadebljanje u vidu trna. Nepublikovana. Dat: prva polovina III veka.
- 126.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/104. Tip 9/A. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Cela. Publikovana: Živić 2003, kat. 427.
- 127.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/586. Tip 9/A. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla. Na glavi utisnuta tri kružića, prelazu luka u stopu dva, a na stopi jedan. Publikovana: Srejić 1983, Sl. 14, a. Dat: druga trećina III veka.

128. *Horreum Margi* – Kasarna. Vojni muzej u Beogradu, C 19/90. Tip 9/A. Dim: 6 cm. Nedostaje igla. Luk ukrašen duž rubova urezanim linijama. Nepublikovana. Dat: prva polovina V veka.
129. Svilajnac. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 1657. Tip 8/A. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje deo luka sa stopom. Na glavi poprečno utisnuta tri niza od po 5 »okaca«, a luk uzdužno ukrašen nizom istih motiva. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 35.
130. Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19930. Tip 9/A. Bronza. Dim: 7,9 cm. Nedostaje igla. Na glavi utisnuta dva »okca«. Na prelazu luka u stopu simetrična pravougaona proširenja sa utisnutim »okcima«. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 36.
131. Donja Toponica. Muzej Toplice u Prokuplju. Tip 9/A. Bronza. Dim: 6,8 cm. Cela. Publikovana: Jovanović 1978, 62, kat. 16, Sl. 111.
132. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2887. Tip 9/B. Bronza. Dim: 4,7 cm. Cela. Na glavi utisnuta tri kružića, a na prelazu luka u stopu jedan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 22, T. III, 22. .
133. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/1064. Tip 9/B. Bronza. Dim: 4,5 cm. Cela. Publikovana: Bojović 1983, kat. 23, T. III, 23.
134. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 4594/82. Tip 9/B. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla. Duž luka utisnut niz motiva u vidu položenog slova C. Urezi duž ruba luka, a na kraju luka poprečan urez. Publikovana: Redžić 2006, kat. 14, T. III, 14.
135. *Viminacium* – «Kod brešta». Narodni muzej u Požarevcu, C 176/87. Tip 9/B. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla. Duž luka utisnut niz motiva u vidu položenog slova C. Urezi duž ruba luka, a na kraju luka poprečan urez. Publikovana: Redžić 2006, kat. 15, T. III, 15.
136. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 3243/81. Tip 9/B. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla. Na glavi utisnuta dva kružića, a na kraju luka jedan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 16, T. III, 16. Nap: Nađena u grobu G 1 – 256.
137. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 2911/81. Tip 9/B. Bronza. Dim: 5,6 cm. Cela. Publikovana: Redžić 2006, kat. 17, T. III, 17. Nap: Nađena u grobu G 1 – 236.
138. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12008/86. Tip 9/B. Bronza. Dim: 6,7 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 18, T. III, 18. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 1089 sa novcem Julije Mameje. T. VI, 6
139. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 3129/70. Tip 9/B. Bronza. Dim: 6,5 cm. Nedostaje igla. Na glavi utisnuta tri kružića. Na početku luka utisnut jedan kružić, a na kraju dva kružića iznad kojih su urezane dve kose linije. Duž luka urezan niz motiva u vidu plooženog slova S. Publikovana: Černač 2001, kat. 10, T. III, 2. Dat: kraj II - III vek. T. VI, 7
140. Ravna (*Campsia*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 374/67. Tip 9/B. Bronza. Dim: 7 cm. Cela. Nepublikovana. Dat: II – prva polovina III veka.
141. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1893. Tip 9/B. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Cela. Na glavi utisnuta dva kružića, a na početku luka jedan kružić. Na kraju luka urezane dve kose linije. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 2, 2. Dat: II – III vek. T. VII, 1
142. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 132. Tip 9/B. Bronza. Dim: 5, 4 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 2, 3. Dat: II vek.
143. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 77. Tip 9/B. Bronza. Dim: 4, 2 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 2, 4. Dat: II vek.
144. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1032. Tip 9/B. Bronza. Dim: 4,4 cm. Cela. Publikovana: Grbić 1994, kat. 341. Dat: III vek.
145. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1668. Tip 9/B. Bronza. Dim: 6,2 cm. Nedostaje veći deo luka sa stopom. Publikovana: Grbić 1994, kat. 342. Dat: III vek.
146. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 2178. Tip 9/B. Bronza. Dim: 4,6 cm. Cela. Na početku luka dva poprečna ureza. Duž rubova luka uzdužne urezane linije sa sitnim poprečnim urezima. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 2, 5. Dat: II – III vek.
147. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1037. Tip 9/B. Bronza. Dim: 4,4 cm. Oštećen vrh igle. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 2, 6. Dat: III vek.
148. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 132. Tip 9/B. Bronza. Dim: 4,6 cm. Cela. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 2, 7. Dat: II – III vek.
149. Rtkovo – Glamija. Arheološki muzej Đerdapa. Tip 9/B. Bronza. Dim: 3,1 cm. Nedostaje deo luka sa stopom. Publikovana: Gabričević 1986, 72, Sl. 19, 3. Dat: prva polovina V veka.

150. *Timacum Minus - Horreum*. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 504. Tip 9/B. Bronza. Dim: 5,8 cm. Nedostaje igla i zglojni mehanizam glave. Duž luka utisnut motiv ševrona, a na prelazu luka u stopu utisnute dve tačke. Nepublikovana. Dat: kraj III - početak IV veka.
151. *Timacum Minus* – Južna kapija . Zavičajni muzej u Knjaževcu, C 144/98. Tip 9/B. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla, oštećen je deo luka na prelazu u stopu. Na glavi utisnuta dva »okca«, a duž luka motiv ševrona. Na kraju stope je dugmetasto zadebljanje. Nepublikovana. Dat: druga polovina III veka. **T. VII, 2**
152. Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19928. Tip 9/B. Bronza. Dim: 5,4 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 38.
153. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2743. Tip 9/C. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Bojović 1983, kat. 24, T. III, 24.
154. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4158. Tip 9/C. Bronza. Dim: 4,7 cm. Nedostaje igla. Na luku utisnut kružić. Publikovana: Bojović 1983, kat. 25, T. III, 25.
155. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/1640. Tip 9/C. Bronza. Dim: 7,2 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Bojović 1983, kat. 26, T. III, 26.
156. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 4050/84. Tip 9/C. Bronza. Dim: 6 cm. Cela. Publikovana: Zotović, Jordović 1990, Sl. 11. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka.
157. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 4458/84. Tip 9/C. Bronza. Dim: 4,4 cm. Nedostaje igla i držač igle, a luk je deformisan. Publikovana: Zotović, Jordović 1990, Sl. 11. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka.
158. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 9256/85. Tip 9/C. Bronza. Dim: 6,9 cm. Cela. Publikovana: Redžić 2006, kat. 19, T. III, 19. Dat: druga polovina II – III vek. Nap: Nađena u grobu G 1 – 1362 sa fibulom tipa 18/D (kat. 737, T. XXIV, 3) i keramičkim posudama druge polovine II – III veka.
159. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 8220/83. Tip 9/C. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 21, T. IV, 21. Nap: Nađena u grobu G – 2904.
160. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 726/79. Tip 9/C. Bronza. Dim: 5,8 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 23, T. IV, 23.
161. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 6297/84. Tip 9/C. Bronza. Dim: 5,8 cm. Cela. Publikovana: Redžić 2006, kat. 24, T. IV, 24.
162. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 1591/84. Tip 9/C. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 25, T. IV, 25.
163. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 6742/84. Tip 9/C. Bronza. Dim: 6 cm. Cela. Publikovana: Redžić 2006, kat. 26, T. IV, 26. Dat: kraj I – prva polovina II veka. Nap: Nađena je u grobu G - 1129
164. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 9421/83. Tip 9/C. Bronza. Dim: 6,7 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 27, T. IV, 27. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Domicijana.
165. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 4711/84. Tip 9/C. Bronza. Dim: 5,5 cm. Cela. Publikovana: Redžić 2006, kat. 29, T. V, 29. Dat: druga polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 - 570 sa novcem Faustine Mlađe iz 145 - 161. **T. VII, 3**
166. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 965/79. Tip 9/C. Bronza. Dim: 6,2 cm. Nedostaje vrh igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 30, T. V, 30.
167. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 9342/85. Tip 9/C. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje vrh igle. Široka trapezoidna glava. Publikovana: Redžić 2006, kat. 31, T. V, 31. Dat: II vek. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 1370.
168. *Viminacium* – «Kod bresta». Narodni muzej u Požarevcu, C 832/88. Tip 9/C. Bronza. Dim: 5,8 cm. Nedostaje igla. Široka trapezoidna glava. Publikovana: Redžić 2006, kat. 32, T. V, 32.
169. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 13193/90. Tip 9/C. Bronza. Dim: 6,2 cm. Nedostaje igla. Široka trapezoidna glava. Publikovana: Redžić 2006, kat. 33, T. V, 33.
170. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 4710/82. Tip 9/C. Bronza. Dim: 4,6 cm. Nedostaje vrh igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 34, T. V, 34. Nap: Nađena u grobu G – 1579.
171. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 8806/83. Tip 9/C. Bronza. Dim: 6,6 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 35, T. V, 35.

172. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 4073/84. Tip 9/C. Gvožđe. Dim: 6,5 cm. Fragmentovana igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 36, T. V, 36. Nap: Nađena je u grobu inhumiranog pokojnika, G – 579 na levoj podlaktici.
173. *Viminacium* – «Velika kapija». Narodni muzej u Požarevcu, C 61/79. Tip 9/C. Bronza. Dim: 6,2 cm. Nedostaje vrh igle. Publikovana: Redžić 2006, kat.37, T.V, 37.
174. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 6167/84. Tip 9/C. Gvožđe. Dim: 7,5 cm. Nedostaje vrh igle. Publikovana: Redžić 2006, kat.38, T. VI, 38. Dat: druga polovina II veka. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 817 sa novcem Marka Aurelija kao cezara iz 148 – 149. godine i keramičkim materijalom II veka. T. VII, 4
175. *Viminacium* – «Kod bresta». Narodni muzej u Požarevcu, C 745/88. Tip 9/C. Bronza. Dim: 6,6 cm. Nedostaje vrh igle. Publikovana: Redžić 2006, kat.39, T. VI, 39.
176. *Idimium*. Narodni muzej u Beogradu, ter. inv. 63/60. Tip 9/C. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Vasić, Milošević 2000, 203, kat. 15.
177. Baraće –*Tabula Traiana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu.. Tip 9/C. Bronza. Dim: 6,5 cm. Cela. Na glavi utisnuta dva kružića. Publikovana: Vasić 1984, 355, T. II, 5.
178. Ravna (*Camps*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 5/69. Tip 9/C. Bronza. Dim: 7,8 cm. Nedostaje igla. Luk uzdužno ukrašen nizom uzisnutih ševrona. Trapezoidni držač igle. Nepublikovana.
179. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.360. Tip 9/C. Bronza. Dim: 5,3 cm. Oštećen držač igle. Na glavi zadebljanje u vidu trna. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 2, 9. Dat: IV vek. T. VII, 5
180. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/778. Tip 9/C. Bronza. Dim: 2,3 cm. Nedostaje deo luka sa stopom. Publikovana: Srejić 1983, Sl. 14, b. Dat: druga trećina III veka.
181. Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19930. Tip 9/C. Bronza. Dim: 5 cm. Cela. Na glavi utisnuta dva «okca». Na prelazu luka u stopu simetrična pravougaona proširenja sa utisnutim «okcima». Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 36.

3. 3. 2. TIP 10 – ZGLOBNE FIBULE SA LUKOM RAŠČLANJENE PROFILACIJE (KOVRIK GRUPPE VI; RICKHOFF TYP 4. 10; FEUGÉRE TYPE 23)

- Varijanta A – sa trakastim lukom uzdužno ukrašenim urezima i dugom trougaonom stopom
- Varijanta B – sa trakastim lukom uzdužno ukrašenim plastičnim ili urezanim ukrasom i stopom različitih oblika (pravougaona, trougaona, u vidu pinije ili lista bršljana) (Ettlinger Typ 31; Riha 5. 5, 5.12; Rickhoff Gruppe a/B; Feugere type 23 a)
- Varijanta C – sa segmentnim plastičnim ukrasom na luku i stopi sastavljenim od 1) konveksnih i konkavnih segmenata (Ettlinger Typ 32; Riha 5. 6; Rickhoff Gruppe a/C₂₋₃; Feugere type 23 c 2) ili 2) istih u kombinaciji sa četvorougao-nim pločastim segmentima, koji mogu imati utisnut motiv «okca» ili kružića u sredini, kao i sitne ureze duž ivica (Ettlinger Typ 35; Riha 5. 15 – 16; Rickhoff Gruppe a/C₄; Feugere type 23 c 3)
- Varijanta D – sa trakastim lukom sa “krilcima” i romboidnom stopom (Ettlinger Typ 34; Riha 5. 7; Rickhoff Gruppe a/A; Feugere type 23 d)
- Varijanta E – sa trakastim lukom profilisanih rubova i uskom trougaonom stopom (Ettlinger Typ 31)

Fibule tipa 10 su dvodelne sa zglobnim mehanizmom i livenim lukom raščlanjene profilacije. Osovina zgloba nalazi se u cilindričnoj, livenoj glavi, ređe u tulcu formiranom savijanjem

početka pločaste glave (var. A, kat. 186, T. VIII, 2). Takođe, početak pločaste, livene glave može biti poprečno perforiran za umetanje osovine (var. A, kat. 182 - 185, T. VIII; 1, var. B, kat. 185, T. VIII, 3).

Varijante ovog tipa izdvajaju se na osnovu forme livenog luka i oblika stope.

Varijanta A¹³¹ je karakteristična po livenom luku trakastog oblika, blagolučno izvijenim i jasno izdvojenim od duge trougaone stope poprečnim plastičnim rebrima i/ili žljebovima. Luk je uzdužno ukrašen urezima, zrakaste motive, ponekad u kombinaciji sa utisnutim «okcima» (kat. 185 - 186, T. VIII, 1 - 2). Takođe, luk može biti jednostavno ukrašen žljebovima ili poprečnim urezima duž rubova (kat. 182 - 184). Držać igle je trapezoidnog oblika i može biti perforiran. Veoma su slične fibulama tipa 8/C i 9/b - C.¹³² Bez obzira na isto poreklo iz klasičnih formi *Aucissa* fibula, smatram da se tip 10/A formom, a pre svega hronološki izdvaja od tipa 8/C, lokalne varijante, i mezijskog tipa 9.

Sl.15 - tip 10/A, nepoznato nalazište, Zavičani muzej u Paraćinu

6). Razlika se ogleda u zglobnom mehanizmu umesto spiralne glave i nešto širem luku. Raspored urezanih motiva, takođe, ponavlja ukrasnu shemu pomenutog poznolatenskog tipa fibula. Fibula iz Zavičajnog muzeja u Paraćinu (kat. 186, T. VIII, 2), nažalost, potiče sa nepoznatog nalazišta. Veoma bliski analogni primerci iz Bugarske, sa utvrđenja *Novae* i iz Butova, takođe nisu pouzdana datovani, ali E. Genčeva smatra da pripadaju II veku.¹³³ Smatram da je varijanta A tipa 10 isto-vremena sa tipom 8/C, varijantom *Aucissa* fibula, a možda i tipom zglobnih fibula 9/A, a da se razvila iz poznolatenskih fibula tipa 1/F i tipa 2/A, koje su izrađivane na Balkanu od početka I veka p.n.e. do početka - sredine II veka n.e.

Sl. 16 - tip 10/B, Romuliana

Fibule varijante B su manjih dimenzija (dužine 4 - 5, 5 cm), sa zglobnim mehanizmom na glavini i livenim, blago lučno izvijenim i niskim trakastim lukom, uzdužno ukrašenim plastičnim (izlivenim) i/ili urezanim ukrasom. Ukras je uglavnom geometrizovan: žljebovi, valovnica, pletenica, motiv «jelove grancice», kombinovan sa utisnutim ukrasom i punktacijom. Na jednoj fibuli sa

¹³¹ Bojović 1983: 27 - 28, tip 6, var. 1, T. IV, 30.

¹³² Cocić 2004, XLVI, 667, T. XLVII, 670; Genčeva 2004, T. XI, 10, T. XII, 2.

¹³³ Genčeva 2004, 43 - 44, T. T. XII, 4, T. XIII, 1 - autorka ove fibule svrstava u svoj tip 15 b, koji obuhvata i fibule u mom radu opredeljene u tip 9.

Romulijane primenjena je *niello* tehnika (kat. 194, T. VIII, 6). Stopa može biti različito oblikovana: trougaona, pravougaona, u vidu pinije (kat. 186 – 191, T. VIII, 3) ili lista bršljana (kat. 193, T. VIII, 4). Držač igle je trougaonog oblika.

Varijantu C, osim malih dimenzija (u proseku su dužine 3 – 4,5 cm), izdvaja podeljenost livenog, blago izvijenog i niskog luka na segmente. Stopa takođe može biti izdeljena na segmente. Broj ovih segmenata varira, ali se po obliku mogu izdvojiti u konveksne, konkavne, konične i pločaste. Na osnovu njihove kombinacije izdvojila sam dve podvarijante: C₁ sa lukom i/ili stopom sastavljenim od konveksnih, konkavnih i koničnih segmenata (T. IX, 1 – 4) i C₂ sa lukom na kome se, pored pomenutih oblika, javljaju pločasta, pravougaona ili kvadratna zadebljanja, često dodatno ukrašena urezanim X motivom ili utisnutim «okcem» u sredini (T. IX, 5 – 7). Držač igle je trougaonog oblika, ponekad sa jednom kružnom perforacijom.

Varijanta D, veoma malih dimenzija (dužine oko 3 – 4 cm), u mnogome je slična varijanti B, od koje je izdvajaju simetrična zadebljanja na rubovima luka: na početku, na sredini ili na kraju, odnosno na prelazu luka u stopu, tzv. «krilca». Liveni luk je blago izvijen i ukrašen uzdužnim žljebovima (T. IX, 8 – 9). Stopa je različitih oblika: trougaona, romboidna ili pravougaona, a držač igle je trougaonog oblika.

Fibule varijante E veoma su slične *Aucissa* fibulama i fibulama tipa 9/C. Liveni lučno izvijen luk je ukrašen uzdužnim žljebovima, ali su rubovi profilisani, odnosno nazubljeni. Stopa je trougaona sa dugmetastim zadebljanjem na kraju (T. IX, 10 – 11). Držač igle je trougaonog oblika.

Varijante B – E tipa 10 vode poreklo iz *Aucissa* fibula, divergiranjem varijanti ovog ranocarskog tipa.¹³⁴ Takođe, one se hronološki nadovezuju na period proizvodnje tipa 8, odnosno datuju se u drugu polovinu I – II vek,¹³⁵ sa mogućnošću trajanja početkom III veka.¹³⁶ U Dakiji se fibule tipa 10 datuju u prvu polovinu II veka, a u Donjoj Meziji u I – početak II veka.¹³⁷

Matično područje varijanti B – E tipa 10 je, najverovatnije, Galija, odakle se proširio na Rajnski limes, a zatim od Britanije, na zapadu, do rimskih provincija na Balkanu.¹³⁸

Fibule tipa 10/B – E, obrađene u mom radu, potiču iz Donje Panonije i Gornje Mezije i sobzirom na nevelik broj, najverovatnije predstavljaju import. Datovanje ovih primeraka, uglavnom u kraj I – II vek, poklapa se sa hronološkim okvirima ovakvih fibula u Dakiji i Donjoj Meziji.

Međutim, fibula var. B iz jedne od kula na zapadnom bedemu utvrđenja *Timacum Minus* (kula W 5), nađena je u sloju pouzdano datovanom u drugu polovinu III veka (kat. 193, T. VIII, 5). Takođe, iz Viminacijuma jedna fibula tipa 10/C₁ (kat. 197) potiče iz horizonta druge polovine II – prve polovine III veka na nekropoli «Više grobalja», a druga, tipa 10/C₂ (kat. 206, T. IX, 6) iz sloja datovanog Gordijanovim novcem iz 242/243 god. u sredinu – drugu polovinu III veka. Najmlađi nalaz fibula tipa 10, datovan u drugu polovinu III veka, potiče iz jednog groba na nekropoli «Jagodin mala» u Nišu, gde je u ženskom grobu nađen par fibula varijante C₂ (kat. 210 – 211), zajedno sa lakrimarijumom iz druge polovine III – IV veka. Smatram da ovi nalazi svedoče o upotrebi fibula tipa 10, nastalih na prelazu II u III vek, tokom čitavog III veka. Sasvim je moguće da su ove fibule čuvane tokom života dve generacije, kao uvozni, dragoceni primerci.

¹³⁴ Bojović 1983, 27.

¹³⁵ Kovig 1937, 114 – 115; Böhme 1972, 12; Rickhoff 1975, 56 – 57; Košćević 1980, 30.

¹³⁶ Riha 1979, 123, za tip 5. 5 – druga polovina I – poč. II v., 124, za tip 5. 6 – druga polovina I – poč. III veka, 126, za tip 5. 7 – I – II vek, 139, za tip 5. 12 – druga polovina I – poč. III veka, 149, za tip 5. 15 – treća četvrtina I – poč. III veka, 153, za tip 5. 16 – kraj I – poč. III veka, 155; Feugère 1985, 334.

¹³⁷ Cocić 2004, 85; Genčeva 2004, 40 – 41.

¹³⁸ Košćević 1980, 30; Bojović 1983, 27; Cocić 2004, 84 – 85, Pl. LIV, 782 – 791; Genčeva 2004, 39 – 41, T. X, 5 – 11.

Na osnovu pomenutog nalaza iz «Jagodin male» vidi se da su ih žene u Gornjoj Meziji nosile na lokalni način, u paru na ramenima.

Zanimljivo je da su, nasuprot fibulama tipa 10/C₂ iz Niša, dve fibule iste varijante datovane u kraj I – početak II veka, jedna sa viminacijumske nekropole «Pećine» (kat. 207), nađena u sloju sa novcem I veka i druga, posrebrana, iz vremena Domicijanovih i/ili Trajanovih Dačkih ratova, iz kuće domorodačkog naselja na lokalitetu Korbovo – «Zbradila – Fund» (kat. 209), nađena sa «kašikastom» bronzanom fibulom (grupa I, tip 3, kat. 64) i sa poznolatenskom i rimskom keramikom.¹³⁹

Od ukupnog broja fibula tipa 10, obrađenih u mom radu, većina potiče sa Dunavskog limesa Gornje Mezije i utvrđenja Donje Panonije (31 primerak, odnosno 79, 50%).

Najviše ima fibula varijante C (17 primeraka, odnosno 43, 60%), koja je konstatovana i van Limesa, na nekropoli Naisa (kat. 208 – 209). Zanimljivo je da varijanta C₂ sa pločastim segmentima ukrašenim urezanim motivima (X, kružić, «okce», radijalne linije) i punktacijom, nedostaje u Dakiji, a u Bugarskoj je zastupljena sa samo dva primerka, i to iz podunavskog utvrđenja *Dorticum*, koje pripada Gornjoj Meziji, i iz utvrđenja *Novae*.¹⁴⁰ Takođe, iz Siscije potiču samo dve fibule ove varijante.¹⁴¹ Ovakve fibule, čiji pločasti segmenti, osim geometrijskim motivima mogu biti ukrašeni urezanim «grančicama», ponekad ispunjenim staklenom pastom ili nielom, nalažene su u Galiji i Gornjoj Germaniji.¹⁴² Ova varijanta je najmlađa u okviru tipa 10 i preteča je zglobnih fibula ukrašenih emajlom.¹⁴³ Moguće je da se varijanta C₂ izrađivala i u nekoj radionici u Gornjoj Meziji, kako je pretpostavio A. Jovanović.¹⁴⁴ S obzirom na broj primeraka, pretpostavljena radionica bi se mogla nalaziti u podunavskom delu Gornje Mezije, možda u Viminacijumu.

Varijanta B, po zastupljenosti na drugom mestu (osam primeraka - 20,50%), osim na Limesu javlja se u Dolini Timoka na lokalitetima *Timacum Minus* i *Romuliana* (kat. 193 – 194). Varijante A (pet primeraka - 12,80%), D (5 primeraka - 12,80%) i E (4 primerka - 10,30%) približno podjednako su zastupljene među fibulama tipa 10. Fibula sa Romulijane (T. VIII, 6), ukrašena duž luka motivom jelove grančice u nielo tehnici ima analogije u Galiji i na Rajnskom limesu.¹⁴⁵

Varijanta A, koja je jedina lokalnog karaktera, nalažena je u Sremu (Dumovo, kat. 182 i Gomolava, kat. 183), u okolini Singidunuma (kat. 184 – 185) i Pomoravlju (kat. 186), te se može povezati sa autohtonim stanovništvom, odnosno poznolatenskom tradicijom. Jedna fibula ove varijante sa Gomolave (kat. 183) izrađena je od gvožđa, što je neuobičajeno za zglobne fibule tipa 10.

Fibule varijanti D i E su, osim na nekropolama Viminacijuma i u utvrđenju na Sapaji, nalažene i u Dolini Mlave (kat. 215 – 216, 220), odnosno duž puta *Viminacium – Horreum Margi*, koji je povezivao Podunavlje i Pomoravlje.

182. Dumovo. Muzej grada Novog Sada, inv. 805. Tip 10/A. Bronza. Dim: 5,3 cm. Nedostaje igla i držač igle. Kraj stope je profilisan i završava se dugmetastim proširenjem. Luk ukrašen uzdužnim urezima uz obe ivice. Publikovana: Brukner 1982, T. XIV, 2. Dat: I vek.

183. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 3488. Gvožđe. Tip 10/A. Bronza. Dim: 6

¹³⁹ Babović 1986, 118.

¹⁴⁰ Genčeva 2004, T. X, 10 – 11.

¹⁴¹ Košćević 1980, T. XXV, 212, T. XXVII, 243.

¹⁴² Ettlinger 1972, 103, T. 11, 8 – 15; Rickhoff 1975, 53 – 54, T. 8, 117 – 127; Riha 1979, 153 – 154, T. 45, 1327 – 1351. Najviše primeraka potiče sa nalazišta: *Vindonissa*, Augst, Baden, BesanHon, Kempten, Bregenz, Risstissen.

¹⁴³ Rickhoff 1975, 53, Anm. 374.

¹⁴⁴ Jovanović 1978, 54.

¹⁴⁵ Riha 1979, 144, Var. 5.13.1, T. 40, 1154 – 1162; Rickhoff 1975, 52, Gruppe B₂, T. 5, 70 – 75.

cm. Nedostaju igla i stopa. Luk ukrašen sa dva uzdužna ureza, a na prelazu u stopu dva poprečna ureza. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 102, kat. 70, T. 10, 42. Dat: I – II vek.

184. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3963. Tip 10/A. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaju igla i stopa. Luk ukrašen duž ivica poprečnim urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 31, T. IV, 31.

185. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/305. Tip 10/A. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla i vrh stope. Luk ukrašen uzdužnim urezima, a duž ivica nizom urezanih trouglova. Na stopi poprečni rezi i zrakasti urezani motiv. Publikovana: Bojović 1983, kat. 30, T. IV, 30. **T. VIII, 1**

186. Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Paraćinu. Tip 10/A. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Cela. Glava ukrašena radijalnim trakama sa sitnim urezima oko kojih je radijalno raspoređeno 7 «okaca». Luk uzdužno ukrašen dvema urazanim linijama sa nizovima od po 5 «visećih trouglova», a duž rubova trakama sa sitnim urezima. Na prelazu luka u stopu utisnuta 4 «okca». Nepublikovana. **T. VIII, 2; Sl. 15.**

187. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 87. Tip 10/B. Bronza. Dim: 6, 2 cm. Nedostaje igla. Duž sredine luka plastična pletenica, a duž rubova po jedna plastična linija. Na prelazu luka u stopu dvostruko prstenasto zadebljanje. Na kraju stope poprečno postavljeno dvostruko konično zadebljanje. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 102, kat. 67, T. 10, 40. Dat: I – II vek. **T. VIII, 3**

188. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 693/79. Tip 10/B. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaju igla i držač igle. Na prelazu glave u luk i na kraju luka po jedno prstenasto zadebljanje ukrašeno sitnim poprečnim urezima. Na početku luka utisnut niz pravougaonih udubljenja. Duž rubova luka po tri uzdužna žljeba. Prelaz luka u stopu konično profilisan, sa prstenastim zadebljenjem. Pravougaona stopa ukrašena uzdužnim urezima, a rub stope sitnim urezima. Na kraju stope konično zadebljanje u vidu pinije. Publikovana: Zotović, Jordović 1990, 85, T. XCII, 10. Dat: II vek. **T. VIII, 4**

189. *Viminacium* – «Kod bresta». Narodni muzej u Požarevcu, C 162/87. Tip 10/B. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Na prelazu glave u luk i na kraju luka po jedno prstenasto zadebljanje. Duž rubova luka po dva uzdužna žljeba. Stopa u vidu pinije. Publikovana: Redžić 2006, kat. 225, T. XXI, 225.

190. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 11414/85. Tip 10/B. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Na luku uzdužno rebro, a duž rubova luka po dva uzdužna žljeba. Prelaz luka u stopu konično profilisan, sa prstenastim zadebljenjem. Trougaona stopa u vidu pinije. Na kraju stope konično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 223, T. XX, 223. Nap: Nađena u grobu G – 4313.

191. *Sapaja (Translederata?)*. Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12821. Tip 10/B. Bronza. Dim: 5,2 cm. Nedostaje igla, a oštećena je glava i držač igle. Luk uzdužno ukrašen žljebovima između kojih su urezane 4 valovnice. Trougaona stopa ukrašena na isti način kao luk, sa zadebljanjem u vidu konične pinije na kraju. Publikovana: Kondić 1961, kat. 35, T. II, 17.

192. *Sapaja (Translederata?)*. Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12806. Tip 10/B. Bronza. Dim: 5,2 cm. Nedostaje vrh igle. Glava ukrašena punktiranom valovnicom. Na luku dva uzdužna rebra. Duga trougaona stopa ukrašena urezima duž rubova. Na kraju stope trapezoidno zadebljanje ukrašeno sitnim urezima na kraju. Trougaoni držač igle perforiran. Publikovana: Kondić 1961, kat. 36, T. II, 18.

193. *Timacum Minus* – Kula W 5. Zavičajni muzej U Knjaževcu, inv. 454. Tip 10/B. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla. Duž sredine luka plastična valovnica, a duž rubova po jedna plastična linija. Stopa u vidu lista bršljana, ukrašena punktacijom. Na kraju stope dugmetsto zadebljanje. Kružna perforacija na držaču igle. Nepublikovana. Dat: druga polovina III veka. **T. VIII, 5**

194. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 10/B. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla i vrh stope. Luk uzdužno ukrašen urezanim motivom »jelove grančice«. U urezima *niello* u tragovima. Na prelazu luka u stopu dva prstenasta zadebljanja. Publikovana: Petković, Živić 2006, T. I, 3, Sl. 2. Dat: druga polovina I – II vek. **T. VIII, 6; Sl. 16.**

195. Drenovac – Ušće. Narodni muzej u Šapcu, inv. A /855. Tip 10/C₁. Bronza. Dim: 4,1 cm. Cela. Pravougaona glava. Kratak luk čine dva konkavna segmenta između kojih je jedan konveksan. Na kraju duge trougaone stope prstanasto i polukružno zadebljanje. Publikovana: Ković 2003, kat. 13, T. III. **T. IX, 1**

196. *Singidunum* – Kalemegdan - Dizdareva kula. Muzej grada Beograda, ter.inv.13/73. Tip 10/C₁. Bronza. Dim: 2,5 cm. Nedostaje glava sa delom luka i igla. Očuvani deo luka čine tri konkavna i jedan

konveksni segment. Na prelazu luka u stopu plastično rebro ukrašeno poprečnim linijama. Publikovana: Bojović 1983, kat. 33, T. IV, 33.

197. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu. Tip 10/C₁. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje igla, a glava i držač igle su oštećeni. Luk čine tri konveksna, dva konkavna i, na prelazu u stopu, jedan koničan segment. Stopa je trougaona sa polukružnim zadebljanjem na kraju. Publikovana: Zotović, Jordović 1990, Sl. 11. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka.

198. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 475/78. Tip 10/C₁. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Na luku uzdužno rebro. Na prelazu luka u stopu prstenasto zadebljanje. Stopu čine jedan konveksan, jedan konkavan i jedan koničan segment. Na kraju stope polukružno zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 220, T. XX, 220. T. IX, 2

199. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 9671/83. Tip 10/C₁. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Veliku stopu čine dva konkavna i jedan konveksan segment. Na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 227, T. XXI, 227. Dat: II vek. Nap: Nađena u sloju sa novcem I – II veka.. T. IX, 3

200. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12785. Tip 10/C₁. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje vrh igle. Na početku luka konveksan segment između dva plastična rebra, ukrašena pseudogranulacijom. Na kraju trougaone stope dugmetasto zadebljanje ukrašeno pseudogranulacijom. Publikovana: Kondić 1961, kat. 32, T. II, 14.

201. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12831. Tip 10/C₁. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla. Na sredini luka dvostruki konkavni segment, a na početku i kraju po jedan konveksan i konkavan segment, odvojeni prstenastim zadebljanjima sa pseudogranulacijom. Na kraju trougaone stope dugmetasto zadebljanje. Publikovana: Kondić 1961, kat. 37, T. II, 19. T. IX, 4

202. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12804. Tip 10/C₁. Bronza. Dim: 4,3 cm. Cela. Na početku luka dvostruki konkavni segment i poprečno rebro, a na kraju dva konkavna segmenta, odvojena prstenastim zadebljanjima sa pseudogranulacijom. Na kraju trougaone stope dugmetasto zadebljanje ukrašeno pseudogranulacijom. Publikovana: Kondić 1961, kat. 38, T. II, 20.

203. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4395. Tip 10/C₂. Bronza. Dim: 3,9 cm. Nedostaje igla. Luk čine jedan konveksni segment i dva pravougaona pločasta segmenta sa utisnutim «okcem» u sredini i rubovima ukrašenim punktacijom. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat: 177.

204. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3959. Tip 10/C₂. Bronza. Dim: 2,5 cm. Nedostaje igla i držač igle. Luk čine jedan konveksan, jedan četvorougaoni pločasti i jedan konkavni segment. U sredini pločastog segmenta utisnut kružić. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 34, T. IV, 34.

205. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2952. Tip 10/C₂. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje vrh igle. Luk čine jedan konveksni segment i dva četvorougaona pločasta, sa kružićem u sredini. Pločasti segmenti ukrašeni punktacijom. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 35, T. IV, 35. T. IX, 5

206. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 5633/82. Tip 10/C₂. Bronza. Dim: 5,2 cm. Nedostaje vrh igle. Na sredini luka četvorougaoni pločasti segment, a na delu luka ka stopi plastično rebro. Na prelazu luka u stopu prstenasto zadebljanje. Stopu čine po jedan konkavan segment na početku i na kraju i dvostruki koničan segment između njih. Kružna perforacija na držaču igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 226, T. XXI, 226. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Gordijana III iz 242 /243. god. T. IX, 6

207. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 3842/81. Tip 10/C₂. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Na sredini luka četvorougaoni pločasti segment sa utisnutim «okcem» u sredini, po rubovima ukrašen sitnim urezima. Na početku i na kraju luka po jedno konično i po dva konveksna segmenta. Trougaona stopa sa koničnim zadebljanjem na kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 230, T. XXI, 230. Dat: I – poč. II veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem I veka.

208. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12795. Tip 10/C₂. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje igla. Na početku i kraju luka po jedan konkavan segment između kojih su dva četvorougaona pločasta segmenta ukrašena «okcem» i radijalnim urezima, odvojena sa dva konkavna segmenta. Trougaona stopa profilisana na kraju. Publikovana: Kondić 1961, kat. 34, T. II, 16. T. IX, 7

209. Korbovo – «Zbradila – Fund». Muzej Krajine u Negotinu. Tip 10/C₂. Bronza, srebro. Dim: 4,3 cm. Cela. Posrebrena. Na početku i kraju luka po jedan četvorougaoni segment sa utisnutim «ok-

cem» u sredini, rubova ukrašenih sitnim urezeima, a na sredini luka konveksni segment. Trougaona stopa na kraju profilisana prstenastim i dugmetastim zadebljanjima. Publikovana: Babović 1986, 118, Sl. 8. Dat: poslednja trećina I – početak II veka.

210. *Naissus* – Jagodin Mala. Narodni muzej u Nišu, inv. 447/V. Tip 10/C₂. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje vrh igle. Luk čine jedan konveksan i dva četvorougaona pločasta segmenta sa «okcem» u sredini. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Publikovana: Jovanović 1978, kat. 17, Sl. 112. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u paru sa sledećim kat. br. u ženskom grobu zajedno sa lakrimarijem druge polovine III – IV veka.

211. *Naissus* – Jagodin Mala. Narodni muzej u Nišu, inv. 447/V. Tip 10/C₂. Bronza. Dim: 4,5 cm. Cela. Luk čine jedan konveksan i dva četvorougaona pločasta segmenta sa «okcem» u sredini. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Publikovana: Jovanović 1978, kat. 18, Sl. 112. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u paru sa prethodnim kat. br. u ženskom grobu zajedno sa lakrimarijem druge polovine III – IV veka.

212. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 448 a/78. Tip 10/D. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaju glava i igla, a luk je oštećen. Luk uzdužno ukrašen plastičnim rebrima. Pri dnu luka simetrična proširenja u vidu «krilaca». Na prelazu luka u stopu «krilca». Romboidna stopa sa koničnim zadebljanjem na kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 221, T. XX, 221.

213. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 4636/84. Tip 10/D. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje vrh igle. Luk uzdužno ukrašen plastičnim rebrima. Na prelazu luka u stopu simetrična proširenja u vidu «krilaca». Romboidna stopa sa koničnim zadebljanjem na kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 222, T. XX, 222. Dat: druga polovina II veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Antonina Pija, kovanim 145 – 161. godine. **T. IX, 8**

214. *Sapaja (Transleiderata?)*. Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12807. Tip 10/D. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla. Luk uzdužno i duž rubova ukrašen pseudogranulacijom. Na prelazu luka u stopu simetrična proširenja u vidu «krilaca» sa dugmetastim završecima. Stopu čine jedan veći i jedan manji konkavni segment, ukrašeni pseudogranulacijom. Publikovana: Kondić 1961, kat. 30, T. II, 12. **T. IX, 9**

215. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19820. Tip 10/D. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom. Luk uzdužno ukrašen plastičnim rebrima. Na početku luka simetrična proširenja u vidu «krilaca». Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 20004, kat. 40.

216. Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19948. Tip 10/D. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla i stopa. Luk uzdužno ukrašen plastičnim rebrima. Na početku luka simetrična proširenja u vidu «krilaca». Na prelazu luka u stopu poprečno rebro. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 20004, kat. 39.

217. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 457/78. Tip 10/E. Bronza. Dim: 6 cm. Cela. Strane luka simetrično profilisane sa po 6 polukružnih proširenja. Duž rubova luka dva uzdužna žljeba i nizovi poprečnih ureza. Na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 228, T. XXI, 228. **T. IX, 10**

218. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 118/78. Tip 10/E. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje igla. Strane luka simetrično profilisane sa po 3 pravougaona proširenja. Na luku dva uzdužna, a na prelazu luka u stopu tri poprečna žljeba. Publikovana: Redžić 2006, kat. 229, T. XXI, 229. **T. IX, 11**

219. *Sapaja (Transleiderata?)*. Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12789. Tip 10/E. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaju igla i stopa. Strane luka profilisane sa po 4 trapezoidnih proširenja. Luk uzdužno i duž rubova ukrašen pseudofiligranom. Na prelazu luka u stopu poprečno rebro. Publikovana: Kondić 1961, kat. 29, T. II, 11.

220. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19817. Tip 10/E. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje glava sa iglom. Na luku dva uzdužna žljeba. Na prelazu luka u stopu poprečno rebro. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 20004, kat. 41.

3. 3. 3. TIP 11 –ZGLOBNE FIBULE SA UZDUŽNIM REBROM NA LUKU

Varijanta A – sa pločastom četvorougaonom glavom, konkavnih bočnih strana i trostrukim plastičnim zadebljanjem na prelazu luka u stopu

Varijanta B – sa pločastom četvorougaonom glavom, konkavnih bočnih strana i oštro profilisanim zadebljanjem na prelazu luka u stopu

Varijanta C – sa pločastom trapezoidnom glavom i profilisanim prelazom luka u stopu

Tip 11 su zglobne fibule sa kratkim, blago izvijenim, masivnim livenim lukom, profilisanim uzdužnim rebrom. Glava je pločasta, četvorougaona, sa konkavnim bočnim stranama (var. A – B, T. X, 1 – 6) ili pločasta, trapezoidnog oblika (var. C, T. X, 7 – 10). Luk, osim uzdužnim rebrom, na prelazu u stopu može biti profilisan poprečnim, višestrukim plastičnim zadebljanjima (var. A, T. X, 1 – 2), četvrtastim i trougaonim zadebljanjima oštre profilacije (var. B, T. X, 3 – 6) ili kombinacijom poprečnih plastičnih zadebljanja prstenastog, uglastog ili astragaloidnog oblika (var. C, T. X, 7 – 9). Stopa je duga, trougaona, sa uzdužnim rebrom, blago povijena na gore, sa dugmetastim zadebljanjem na kraju. Držač igle je pločast, pravougaonog oblika, ponekad može biti izdužen (tzv. «visoki» držač igle). Igla je lučno povijena na gore. Prosečna dužina fibula tipa 11 je 4 – 6 cm, ali se javljaju i primerci manjih dimenzija (kat. 228, 241). Osim plastičnim uzdužnim i poprečnim ukrasom, izvedenim livenjem, luk fibula tipa 11 može biti ukrašen fasetiranjem (kat. 230, T. X, 3) i urezivanjem (kat. 246, T. X, VI).

Ovaj tip zglobnih fibula karakterističan je isključivo za provincije u Donjem Podunavlju: Gornju Meziju, Dakiju i Donju Meziju, a sporadično se javlja u Panoniji (Karta 3).¹⁴⁶ Nastao je evolucijom zglobnih fibula tipa 9, uz dodavanje novih elemenata karakterističnih za galske fibule tipa 10, kao što je raščlanjen liveni

Sl. 17 – tip 11/B, Romuliana

luk, i noričko–panonske izrazito profilisane fibule (Grupa IV, tip 13), kao što su uzdužno rebro i plastična zadebljanja na luku i izdužen držač igle. D. Grbić smatra ovaj tip zglobnih fibula najmlađim derivatom *Aucissa* fibula, koji je proizvođen tokom druge polovine II i III veka.¹⁴⁷ Ovo mišljenje je prihvaćeno u naučnoj literaturi, s tim što se fibule tipa 11 datuju u drugu polovinu II – početak III veka.¹⁴⁸

Nažalost, samo nešto manje od polovine fibula tipa 11 iz Gornje Mezije (16 primeraka, odnosno 47, 05%), obrađenih u mom radu, potiču iz pouzdano datovanih arheoloških celina. Na osnovu ovih nalaza, može se zaključiti da fibule tipa 11 u Gornjoj Meziji uglavnom pripadaju drugoj polovini III veka (43, 75%), zatim drugoj polovini II – prvoj polovini III veka (31, 25%), a podjednako su zastupljene fibule datovane u II vek (12, 50%) i drugu polovinu III – prvu polovinu IV veka (12, 50%) (Tabela 2). Na osnovu ove analize, može se zaključiti da su fibule tipa

¹⁴⁶ Bojović 1983, 46 – 47; Grbić 1996, 88 – 89; Genčeva 2004, 44 – 45, T. XIII, 4 – 9, tip 15 v; CociŃ 2004, 81 – 83, T. L – LIII, Type 14 d; Kovrig 1937, T. XIV, 141, 143.

¹⁴⁷ Grbić 1996, 89.

¹⁴⁸ Genčeva 2004, 45; CociŃ 2004, 82 – 83.

11 u Gornjoj Meziji karakteristične za III vek, a da se pojavljuju tokom druge polovine II veka i traju početkom IV veka. Ako se ovo datovanje uporedi sa hronologijom ovog tipa u Dakiji i Donjoj Meziji, čini se da su naši primerci nešto mlađi, odnosno da duže traju. U tom kontekstu, može se pretpostaviti otvaranje novih radionica za izradu tipa 11 tokom druge polovine III veka u Gornjoj Meziji, koje su preuzele proizvodnju iz Dakije, zbog nestabilnih prilika i, konačno, napuštanja ove provincije 272. godine. Najverovatnije su ove radionice delovale u Podunavlju, možda u Singidunumu, Viminacijumu i Dijani, s obzirom na broj nađenih primeraka. Međutim, primerci iz Romulijane možda potiču iz radionica metalurške oblasti u okolini današnjeg Bora. Takođe, fibule iz Ulpijane mogle su biti lokalno izrađene.

Najmlađe primerke ovog tipa predstavljaju fibule varijante C: jedna iz Dijane, nađena u sloju s kraja III – početka IV veka (kat. 250, T. X, 8) i druga iz Ulpijane, nađena u horizontu s kraja III – IV veka (kat. 253). One svedoče o upotrebi fibula tipa 11 u Gornjoj Meziji i tokom tetrarhijskog perioda.

Iako su nalazi fibula tipa 11 koncentrisani na Dunavskom limesu, smatram da ih ne treba dovoditi u direktnu vezu sa vojskom. O tome svedoče nalazi iz Grocke (kat. 221, 247, T. X, 7) i sa Gamzigrada (kat. 243 – 246, T. X, 8), koji potiču iz ruralnih naselja (*villae rusticae, vici, pagi*). Ovakve fibule mogli su koristiti i žene i muškarci.

221. Grocka. Muzej grada Beograda, inv. AA/1642. Tip 11/A. Bronza. Dim: 4,2 cm. Igla nedostaje. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 153, T. XVII, 153.
222. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2567. Tip 11/A. Bronza. Dim: 5,7 cm. Igla nedostaje, a držač igle je oštećen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 150, T. XVII, 150.
223. *Viminacium* – «Drmske carine». Narodni muzej u Požarevcu, C 22/92. Tip 11/A. Bronza. Dim: 4,3 cm. Cela. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 121, T. XII, 121. T. X, 1
224. *Viminacium* – «Lanci». Narodni muzej u Požarevcu, C 162/89. Tip 11/A. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 122, T. XII, 122.
225. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 6138/84. Tip 11/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 126, T. XIII, 126.
226. Ravna (*Campsă*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 110/68. Tip 11/A. Bronza. Dim: 3,9 cm. Nedostaje igla. Nepublikovana. Dat: druga polovina III veka.
227. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1540. Tip 11/A. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje vrh igle. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 3, 1. Dat: druga polovina II veka.
228. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1756. Tip 11/A. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 3, 2. Dat: II vek. T. X, 2
229. Velesnica – Biljevina. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 11/A. Bronza. Dim: 6 cm. Cela. Publikovana: Minić, Ercegović Pavlović 1986, 303, Sl. 1, 2.
230. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2486. Tip 11/B. Bronza. Dim: 4,9 cm. Igla je oštećena. Na prelazu luka u stopu profilisana polukružnim fasetama. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 154, T. XVII, 154. T. X, 3
231. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4204. Tip 11/B. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaju igla i stopa. Na prelazu luka u stopu tri trouglasta zadebljanja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 151, T. XVII, 151.
232. *Viminacium*. Narodni muzej u Požarevcu. Tip 11/B. Bronza. Dim: 4 cm. Cela. Na prelazu luka u stopu dvostruko trouglasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Nepublikovana.
233. *Viminacium* – «Kod bresta». Narodni muzej u Požarevcu, C 101/85. Tip 11/B. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje vrh igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 119, T. XII, 119. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Aleksandra Severa. T. X, 4
234. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 11348/85. Tip 11/B. Bronza. Dim: 4,8 cm. Cela. Publikovana: Redžić 2006, kat. 123, T. XII, 123.

235. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 7907/85. Tip 11/B. Bronza. Dim: 4,4 cm. Nedostaje vrh igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 124, T. XII, 124.
236. *Viminacium* – «Kod bresta». Narodni muzej u Požarevcu, C 756/88. Tip 11/B. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 125, T. XIII, 125.
237. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 112734/87. Tip 11/B. Bronza. Dim: 4,1 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 127, T. XIII, 127.
238. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 4004/84. Tip 11/B. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Redžić 2006, kat. 129, T. XIII, 129.
239. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1144. Tip 11/B. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 3, 3. Dat: III vek. T. X, 5
240. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1832. Tip 11/B. Bronza. Dim: 4,4 cm. Nedostaje stopa. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 3, 4. Dat: kraj II – početak III veka.
241. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 94. Tip 11/B. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 3, 5. Dat: III vek.
242. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1706. Tip 11/B. Bronza. Dim: 5,2 cm. Nedostaje igla. Publikovana: Grbić 1994, kat. 352. Dat: druga polovina III veka
243. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/777. Tip 11/B. Bronza. Dim: 2, 4 cm. Nedostaje deo luka sa stopom. Na prelazu luka u stopu tri trouglasta zadebljanja. Publikovana: Srejović 1983, Sl. 14, f. Dat: druga trećina III veka.
244. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 11/B. Bronza. Dim: 4, 3 cm. Nedostaje igla. Na prelazu luka u stopu tri trouglasta zadebljanja. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petković, Živić 2006, T. I, 7, Sl. 4. Dat: II – prva polovina III veka.
245. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 11/B. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Na prelazu luka u stopu tri trouglasta zadebljanja. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petković, Živić 2006, T. I, 8. Dat: II – prva polovina III veka.
246. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 11/B. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Luk ukrašen urezanom cik–cak linijom duž ivica. Na prelazu luka u stopu tri trouglasta zadebljanja. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petković, Živić 2006, T. I, 9, Sl. 5. Dat: II – prva polovina III veka. T. X, 6, Sl. 17.
247. *Grocka*. Muzej grada Beograda, inv. AA/931. Tip 11/C. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla. Na prelazu luka u stopu dve trougaone fasete i dva prstenasta zadebljanja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 152, T. XVII, 152. T. X, 7
248. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 937/79. Tip 11/C. Bronza. Dim: 6 cm. Oštećen držač igle, a igla deformisana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 120 T. XII, 120.
249. *Ravna (Camps)*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 257/67. Tip 11/C. Bronza. Dim: 5 cm. Cela. Izdužen pravougaoni držač igle. Nepublikovana. Dat: druga polovina III veka.
250. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1170 a. Tip 11/C. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1996, Fig. 3, 6. Dat: III – početak IV veka. T. X, 8
251. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 876. Tip 11/C. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje glava fibule sa iglom. Publikovana: Grbić 1994, kat. 354. Dat: kraj III veka.
252. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1742. Tip 11/C. Bronza. Dim: 2,3 cm. Deo luka sa stopom fibule. Publikovana: Grbić 1994, kat. 355. Dat: III vek.
253. *Ulpiana*. Muzej Kosova u Prištini, C 618/ 81 - 87. Tip 11/C. Bronza. Dim: 5,1 cm. Nedostaje igla i držač igle. Publikovana: Petković 2004, kat. 4, T. I, 4. Dat: kraj III –IV vek.
254. *Ulpiana*. Muzej Kosova u Prištini, C 581/81 - 87. Tip 11/C. Bronza. Dim: 5,6 cm. Nedostaje igla. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petković 2004, kat. 5, T. I, 5. Dat: druga polovina II –III vek. T. X, 9

3. 3. 4. TIP 12 – ZGLOBNE FIBULE UKRAŠENE EMAJLOM

Varijanta A – sa niskim trakastim lukom raščlanjene profilacije (Almgren T. IX, 243; Exner Gruppe I; Ettliger Typ 36; Riha 5.17. 3, 5; Feugère type 26 b 3)

Varijanta B – sa glavom i stopom plastično oblikovanim u vidu simetričnih protoma reptila (Exner Gruppe II; Böhme Typ 41 m; Ettliger Typ 43; Riha 7. 16; Feugère type 26 c 4)

Varijanta C – sa glavom i stopom plastično oblikovanim u vidu simetričnih višečlanih zadebljanja (Exner Gruppe II; Böhme Typ 41 c, e, i; Ettliger Typ 44; Riha 7. 16; Feugère type 26 c 1 a, 26 c 2)

Tip 12 bogat je raznovrsnim formama i rešenjima, kako delova korpusa fibula, tako i samog ukrasa izvedenog u tehnici emajla. U okviru jasno izdvojenih varijanti, retko se sreću dva identična primerka. Ovo svedoči o majstorskoj izradi fibula ovog tipa, kao i o činjenici da su nošene kao nakit. U tom smislu, ukras, pa i sama forma, prilagođavani su ukusu kupca. Za sve varijante karakterističan je zglobni mehanizam, nizak, slabo izvijen liveni luk ukrašen emajlom, plastično, često figuralno oblikovana stopa i trougaoni ili trapezoidni držač igle.

Fibule varijante A su slične ostalim tipovima zglobnih fibula (grupa III, tipovi 9 – 11): imaju pločastu glavu, trapezoidnog (T. XI, 2, 4 – 7) ili polukružnog oblika (T. XI, 1, 3), sa zglobnim mehanizmom i liveni, nizak luk ukrašen emajlom, koji je skoro u vodoravnom položaju, a

Sl. 18 – tip 12/A, Zemun (Taurunum)

može biti blago izvijen (T. XI, 1, 7) ili prelomljen pod pravim uglom (T. XI, 2 – 6) iznad glave. Luk može biti ukrašen nizom četvorouganih udubljenja, ispunjenih emajlom zelene i/ili tamno plave boje, koji često nedostaje (kat. 255, 259 – 260, 264; T. XI, 1 – 3, 7). Takođe, luk može biti ukrašen pločastim pravougaonim ili kvadratnim proširenjem, na kome je urezan ukras, ispunjen zelenim ili crvenim emajlom – ukrštene linije (kat. 254, 257, 262; T. XI, 5) ili grančica (kat. 260; T. XI, 4). Jedinstven primerak sa Ulpijane ima duž luka urezan motiv «riblje kosti», a na trapezoidnoj stopi cik – cak linije ispunjene zelenim emajlom (kat. 263; T. XI, 6).

Stopa fibula ove varijante može biti zoomorfna, u vidu glave zmije (kat. 257, 263 – 264; T. XI, 2, 6 – 7), drugih reptila (kat. 255; T. XI, 1), ili u obliku ptice (kat. 262; T. XI, 5), kao i višečlano profilisana u obliku čaure maka ili pinije (kat. 256, 260 – 261, T. XI, 3 – 4). Držač igle je trougaon sa perforacijom.

Mislim da fibule varijante A imaju shematizovan zoomorfan oblik, gde stopa uglavnom predstavlja glavu, a segmentni ukras, ispunjem emajlom, šarene krljušti reptila.

Fibule varijante A najčešće su nalažene u Galiji i Donjoj Germaniji, gde se datuju u drugu polovinu I – prvu polovinu II veka.¹⁴⁹ U Britaniji se, tokom druge polovine I veka, javljaju lučne

¹⁴⁹ Exner 1941, 77, Gruppe I Typ 17 – 18, T. 6, 4 – 17; Böhme 1972, 15 – 16, Typ 17, e – f; Ettliger 1973, 105 – 106, Typ 36, T. 11, 16 – 20; Riha 1979, 157 – 160, Typ 5.17. 3, 5, T. 46, 1371 – 1384, T. 47, 1396 – 1400.

fibule ukrašene na sličan način, ali češće sa zglobnim mehanizmom u spiralnoj glavi ili čak sa mehanizmom opruge. Takođe, ove «engleske» fibule imaju viši, lučno izvijen luk.¹⁵⁰ Neke od ovih fibula imaju shematizovan oblik konja ili grifona, gde je na luku vidljivo zadebljanje u vidu grive ili kreste.¹⁵¹ S obzirom da su britanske fibule starije, sa izraženom keltskom tradicijom, može se pretpostaviti da su fibule tipa 12/A u kopnenim rimskim provincijama, ali opet na tradicionalno keltskom tlu, nastale po uzoru na njih. Zanimljivo je da se fibule varijante A sasvim retko javljaju u Panoniji i Dakiji, a na teritoriji današnje Bugarske ih uopšte nema.¹⁵²

Iz rimskih provincija na tlu Srbije potiče jedanaest fibula ove varijante: dve iz Donje Panonije, iz Batine i Zemuna (kat. 255 – 256, T. XI, 1), dve iz Dakije, sa Židovara i iz Botoša (kat. 257 – 258), i ostale iz Gornje Mezije, sa lokaliteta na Dunavskom limesu: *Singidunum*, Ritopek (*Castra Tricornia*), Sapaja, Kurvingrad (kat. 259 – 262, 264, T. XI, 2 – 5, 7) i jedna iz Ulpijane (kat. 263, T. XI, 6). Ove fibule datuju se u II vek.¹⁵³

Fibula iz rimskog sloja na Židovaru (kat. 257), predstavlja, koliko mi je poznato, jedinstven primerak. Pločasta, trapezoidna glava imala je zglobni mehanizam u tulcu formiranom savijanjem, slično kao kod fibula tipa 9. Pločasto proširen luk sa urezane tri ukrštene linije, nekad ukrašen emajlom, profilisan je na početku i na kraju poprečnim konveksnim segmentima i prstenastim zadebljanjima sa sitnim urezima, pseudofiligranom. Oblik stope nije moguće utvrditi zbog velikog oštećenja, ali je vidljiva perforacija na držaču igle. Na osnovu uslova nalaza ova fibula se datuje u kraj I – početak II veka.

Fibula iz utvrđenja na lokalitetu Kurvingrad, kod Velike Vrbice, na Dunavskom limesu (kat. 262, T. XI, 5), predstavlja najbližu analogiju primeraku sa Židovara – luk je pločasto proširen sa urezanim ukrštenim linijama ispunjenim crvenim emajlom, profilisan na početku i kraju, tako da podseća na žrtvenik (*ara*), dok je stopa oblikovana u vidu tela goluba raširenih krila, a glava je predstavljena trougaonim poljem sa crvenim emajlom. U tom kontekstu ova fibula se može povezati sa kultom Venere, kojoj je posvećen golub. Kontekst ovog nalaza nije poznat, ali fibula najverovatnije potiče iz horizonta s početka II veka.

U varijantu B svrstane su fibule sa niskim, gotovo pločastim, livenim lukom i simetrično oblikovanom glavom i stopom, koje su u vidu protoma ili glave i repa reptila (T. XII, 1 – 5). Na glavi je slobodan («viseći») zglobni mehanizam. Luk je najčešće romboidan (T. XII, 1, 3 – 4), ali može biti i drugih oblika (T. XII, 2, 5). Ukrašen je emajlom u kružnim ležištima ili na čitavoj površini. Na fibulama varijante B javlja se emajl crvene, žute, plave, zelene i mrke boje. Neke fibule ove varijante, kao primerci sa Viminacijuma, dodatno su ukrašeni pozlatom, pseudofiligranom i prolamanjem (kat. 266 – 267, T. XII, 3 – 4). Protomi predstavljaju glave zmije (T. XII, 2) ili kornjače (T. XII, 1, 3 – 6). Detalji su izvedeni urezivanjem, a oči su predstavljene kružnim udubljenjima ili utisnutim «okcima», koja mogu biti ispunjena emajlom. Držać igle je trougaonog ili trapezoidnog oblika. Varijanta B su jako shematizovane zoomorfne fibule, koje predstavljaju dvoglave reptile: zmije, kornjače, guštere ili žabe (?). Predstave kornjača imaju romboidne oklope ukrašene emajlom zelene, žute i mrke boje.

¹⁵⁰ Ettliger 1973, 109, Typ 39, T. 12, 6 – 9; Riha 1979, 158 – 159, Typ 5. 17. 4, T. 47, 1390 – 1393.

¹⁵¹ Ettliger 1973, T. 12, 6; Riha 1979, T. 47, 1393.

¹⁵² Kovrig 1937, 74, T. XV, 160 – jedan primerak iz Batine; Selley 1939, T. X, 7 – 9; von Patek 1942, 202, T. XIII, 1 – 3; Košević 1980, 30, T. XXVIII, 255 – tri primerka iz Siska (*Siscia*); CociŃ 2004, 87 – 88, Pl. LV, 807 – 808 – četiri primerka (*Porolissum, Apulim, Micia, CaŃei*).

¹⁵³ Bojović 1983, 63, tip 24, var. 1 – 2, prva polovina II veka. Ostali primerci iz Srbije, sa poznatim uslovima nalaza, datuju se od kraja I do druge polovine – kraja II veka.

Varijanta C je slična prethodnoj, s tim što su simetrični završeci fibule, glava i stopa, u obliku jednog ili više kružnih proširenja (T. XII, 6 -7; T. XIII, 1 - 2) ili u formi višečlanih zadebljanja, sličnih piniji (?) (T. XIII, 3 - 7). U suštini, ovakvi završeci predstavljaju shematizovane životinjske protome. Na glavi je slobodan zglobni mehanizam. Liveni luk je nizak, gotovo pločast ili blago izvijen i može biti različitih oblika: romboidan (T. XII, 6, T. XIII, 1 - 3), ovalan (T. XIII, 3) ili četvrtast (T. XIII, 4 - 6), a ukrašen je emajlom bele, zelene, crvene i žute boje u kružnim i/ili krstolikim ležištima ili na čitavoj površini u tehnici *mille fiori*. Fibule ove varijante mogu imati ležišta za umetke od staklene paste ili poludragog kamena (kat. 270, T. XII, 6; kat. 272 - 274, T. XIII, 1 - 3, Kat. 276, T. XIII, 5). Držac igle je trapezoidnog oblika.

Primerak iz Ritopeka (*Castra Tricornia*) (kat. 271, T. XII, 7) ima luk kapljičastog oblika, sastavljen iz jednog trougaonog i jednog polukružnog segmenta i četiri kružna proširenja ispunjena emajlom: na glavi, stopi i spoju pomenutih segmenata. Luk je ukrašen prolamanjem jednom trougaonom i jednom polukružnom perforacijom. Slična fibula, čiji luk čini trougaoni i kružni segment, ukrašena prolamanjem i emajlom, nađena je u grobu sarmatske žene, u humci na lokalitetu Abdszalók – Dobi u mađarskom Potisju.¹⁵⁴

Iz groba sarmatske žene potiče i fibula varijante C sa nekropole «Najeva ciglana» u Pančevu (kat. 270, T. XII, 6) ukrašena emajlom u tehnici *mille fiori*.

Zanimljiv je i primerak sa Sapaje (kat. 278, T. XIII, 7), koji na obe bočne ivice luka ima višečlana zadebljanja u vidu pinije, istovetna glavi i stopi, što čitavoj fibuli daje krstoliki oblik.

Fibule varijanti B i C (Exner Gruppe II) veoma su česte u Galiji, dolini Rajne i Panoniji, gde se datuju u II – prvu trećinu III veka.¹⁵⁵ Od sredine II veka javljaju se na gotovo čitavoj teritoriji Carstva i u «barbarikumu»: istočno od Rajne, između Dunava i Tise, u južnoj Ukrajini i na severnom Kavkazu, kao omiljeni tip rimskih fibula među germanskim plemenima i Sarmatima.¹⁵⁶

Zglobne fibule sa simetričnom glavom i stopom ukrašene emajlom su rimski tip fibula karakterističan za period Antonina i Severa, sa centrima proizvodnje u Galiji (posebno *Gallia Belgica*), dolini Rajne (Keln, Majnc i Trijer) i Panoniji (možda *Aquincum* i *Brigetio*).¹⁵⁷

U Dakiji fibule varijanti B i C predstavljaju import. Nađene su u Porolisumu i Apulumu, na nekropoli LocuŌteni, na lokalitetima Drajna de Jos i Bandul de Campie i datuju se u II vek. Zanimljivo je da se varijanta B retko javlja u ovoj provinciji i da su je nosili vojnici, sudeći na osnovu uslova nalaza.¹⁵⁸

U Donjoj Meziji varijanta B nije konstatovana, a tri fibule varijante C potiču iz legijskog logora *Novae*.¹⁵⁹

Što se tiče fibula varijanti B – C iz Srbije, u Gornjoj Meziji su nalažene u Podunavlju, a polovina, 7 primeraka, potiče sa nekropola Viminacijuma (kat. 266 – 267, 272 – 276; T. XII, 2 – 3; T. XIII, 1 – 4), od kojih su četiri datovane grobnim celinama u II vek. Dva primerka su nađene u utvrđenju na ostrvu Sapaja, ali bez bližih podataka (kat. 277 – 278, T. XIII, 5 – 6).

¹⁵⁴ Vaday 1989, 231, T. 4, 4.

¹⁵⁵ Sellye 1939, T. X – XII; von Patek 1942, T. XIV, 16, 19 – 23, T. XV, 1 – 2, 4 – 7; Exner 1941, 88, Gruppe II, «Gleichseitige Fibeln», T. 9 – 10; Böhme 1972, 36 – 38, Tip 41, T. 24, 930 – 935, 940 – 948, T. 25, 956 – 960; Ettliger 1973, 116 – 120, Typ 43, Typ 44, T. 13, 20 – 28, T. 14, 1 – 9; Rickhoff 1975, 59 – 60, T. 8, 133 – 138, T. 9, 139 – 140; Riha 1979, 191 – 194, Typ 7. 16, T. 62, 1627 – 1639, T. 63, T. 64, 1662 – 1667; Feugere 1985, 259 – 260.

¹⁵⁶ Thomas 1966; Ambroz 1966, 29 – 30, grupa 7, tip 4, T. 14, 11, 13 – 16; Peškar 1972, 97 – 99, T. 19, 1; Vaday, 1989, 85 – 86, Abb. 14, 13 – 16.

¹⁵⁷ Sellye 1939, 32 – 34; Exner 1941, 89 – 91; Thomas 1963, 349; Peškar 1972, 97 – 98; Bojović 1980, 62.

¹⁵⁸ CociŌ 2004, 124 – 125, Type 24 b – c, Pl. CVIII, 1515, 1519 – 1523.

¹⁵⁹ Genčeva 2004, 39 – 40, T. XI, 3 – 5.

Sa lokaliteta Ušće, koji se nalazi na teritoriji Donje Panonije, je fibula varijante B (kat. 265 T. XII, 1), datovana u drugu polovinu II veka.

Jedna fibula varijante C potiče iz dela provincije Dakije u južnom Banatu, sa nekropole «Najeva ciglana» u Pančevu (kat. 270, T. XII, 6), datovana grobnom celinom u drugu polovinu IV veka.

Ove fibule, najverovatnije, predstavljaju import iz panonskih radionica.

Što se tiče upotrebe fibula tipa 12/B – C, iako su nalažene u utvrđenjima, smatram da se ne mogu direktno povezati sa rimskom vojskom. Ove fibule ukrašene emajlom nosile su žene, i to po više komada, sudeći po grobnim nalazima i predstavama na nadgrobnim spomenicima, i muškarci, najčešće samo jednu.¹⁶⁰

Na viminacijumskoj nekropoli «Pećine» po jedna fibula varijante B i C je nađena u dva groba sa inhumacijom (kat. 266, 275, T. XII, 2, T. XIII, 4), za koje, nažalost, ne postoje podaci o polu pokojnika. Ostali nalazi iz ovih grobova (keramičke posude, fragmenti žiška i novac) pouzdano ih datuju u II vek, ali ne govore o polu sahranjenih individua. Ipak, s obzirom da je nađena po jedna fibula u svakom grobu, možda su ih nosili muškarci.

Međutim, jedna fibula varijante C, iz groba spaljenika G 1 – 1682 sa nekropole «Više grobalja» (kat. 273, T. XIII, 2), evidentno je pripadala ženi, s obzirom na ostale grobne nalaze: par zlatnih naušnica i srebrno ogledalo. Ovaj grob datovan je novcem divinizovane Faustine I, iz 141 – 161 godine, u drugu polovinu II veka.

Druga fibula sa viminacijumske nekropole «Više grobalja» potiče iz groba spaljenog pokojnika G 1 – 1536 (kat. 276, T. XIII, 4), u kome je nađena i pločasta fibula u obliku točka (grupa VI, tip 22/A, kat. 956). U ovom grobu je najverovatnije sahranjen muškarac, s obzirom na vojni karakter fibula u obliku točka. Grob je na osnovu stratigrafije nekropole datovan u II vek.

Na grudima inhumirane žene, u grobu 9, na sarmatskoj nekropoli «Najeva ciglana», nađena je fibula varijante C (kat. 270, T. XII, 6), zajedno sa niskom od staklenih perlica, gvozdenom šivaćom iglom i gleđosanim krčagom, prilogom koji datuje sahranu u drugu polovinu IV veka.

Na osnovu iznetih analiza, može se reći da su tokom II veka fibule tipa 12/B – C bile omiljeni nakit žena i muškaraca u provincijama na tlu Srbije. Za sada, nije moguće utvrditi da li su izrađivane u provincijskim radionicama na našoj teritoriji.

255. Batina. Magyar Nemzeti Muzeum, Budapeszt. Tip 12/A. Bronza. Dim: 5,2 cm. Cela. Polukružna dvostruka glava ukrašena sitnim urezima. Na prelazu glave u luk dvostruko prstenasto zadebljanje. Na luku je 6 pravougaonih ležišta za emajl. Na prelazu luka u stopu trostruko prstenasto zadebljanje. Stopa fibule formirana u obliku glave reptila – oči predstavljene utisnutim kružićima, a krljušti sitnim lučnim urezima. Trougaoni držač igle sa perforacijom. Publikovana: Kovrig 1937, 74, T.XV, 160. Nap: Čitava fibula predstavlja reptila sa lepezastim repom (?) ili ribu. **T. XI, 1**

256. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda, inv.AA/4768. Tip 12/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Luk ukrašen uzdužnom trakom sa dvostrukom valovnicom, a na sredini je pločasto, kvadratno proširenje sa urezanim ukrštenim linijama sa kružićima na krajevima. Urezani ukras je ispunjen zelenim emajlom. Stopa profilisana u vidu čaure maka. Trougaoni držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 222. Dat: II vek. **Sl. 18.**

257. Židovar. Narodni muzej u Vršcu, inv. 3/1996. Tip 12/A. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla, a stopa je jako oštećena. Pravougaona glava. Na početku i na kraju luka plastični, konkavni poprečni segmenti, širi od luka, ukrašeni pseudofiligranom. Na sredini luka pločasto, pravougaono proširenje, ukrašeno urezanim ukrštenim linijama, u kojima nedostaje emajl. Publikovana: Jovanović 1997, 76, Sl. 58.

¹⁶⁰ Exner 1941, 46; Böhme 1972, 38; Rickhoff 1975, 60 – 62.

258. Botoš – «Živanićeva dolja». Narodni muzej u Zrenjaninu, inv. 4 195. Tip 12/A. Bronza. Dim: 5,6 cm. Oštećen držač igle. Trapezoidna glava sa cilindričnim tulcem za zglobni mehanizam. Nizak, trapezoidni luk, prelomljen pod uglom od 90° iza glave, širi se trapezoidno ka stopi, koja nije izdiferencirana. Luk je uzdužno ukrašen sa tri pravougaona ležišta za emajl. Publikovana: Barački 1975, 20 – 21, Sl. 9. T. XI, 7
259. *Singidunum* – Kalemegdan – Donji grad. Muzej grada Beograda, inv. 27/78. Tip 12/A. Bronza. Dim: 4,4 cm. Nedostaje igla. Glava i luk ukrašeni pseudogranulacijom. Na luku 6 pravougaonih ležišta za emajl, koji nedostaje. Stopa u vidu zmijske glave. Trougaoni držač igle sa perforacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 268, T. XXVIII, 268. Dat: prva polovina II veka. Nap: Čitava fibula predstavlja zmiju. T. XI, 2
260. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/861. Tip 12/A. Bronza. Dim: 3,8 cm. Nedostaje igla. Polukružna glava sa lunulastim zadebljanjem ukrašena urezanim cik – cak linijom. Na luku nareckanih ivica je 7 pravougaonih ležišta ispunjenih zelenim emajlom. Stopa profilisana u vidu čaure maka. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 269, T. XXVIII, 269. Dat: II vek. T. XI, 3
261. Sapaja (*Transleiderata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12788. Tip 12/A. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla. Na pločastoj glavi utisnuto «okce», a na sredini luka je pravougaono, pločasto proširenje, ukrašeno urezanim motivom grančice sa tri para listića, koji je ispunjen zelenim emajlom. Stopa profilisana u vidu konične pinije. Trougaoni držač igle perforiran. Publikovana: Kondić 1961, kat. 33, T. II, 15. T. XI, 4
262. Velika Vrbica - Kurvingrad. Narodni muzej u Beogradu, inv. II/735. Tip 12/A. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Trapezoidna glava. Na početku i na kraju luka plastična poprečna rebra, šira od luka. Na sredini luka pločasto, pravougaono proširenje, ukrašeno urezanim ukrštenim linijama sa ostacima crvenog emajla. Stopa u vidu ptice (goluba) raširenih krila, na čijim leđima je trougaono ležište sa ostacima crvenog emajla, a rep je ukrašen urezima. Trougaoni držač igle sa perforacijom. Publikovana: Tatić-Đurić 1970, kat. 31, T. II, 2. T. XI, 5
263. *Ulpiana*. Muzej Kosova u Prištini, C 312/81 - 87. Tip 12/A. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje igla. Glava i stopa su trapezoidnog oblika. Na glavi urezane dve uzdužne linije, a na stopi dve uzdužne cik – cak linije. Luk ukrašen urezanim motivom «riblje kosti». Urezani ukras ispunjen zelenim emajlom. Trougaoni držač igle sa perforacijom je oštećen. Publikovana: Petković 2004, kat. 1, T. I, 1. Dat: kraj I – prva polovina II veka. T. XI, 6
264. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. II/728. Tip 12/A. Bronza. Dim: 5,3 cm. Na trapezoidnoj glavi i na stopi bradavičasta zadebljanja. Na početku luka dve poprečne punktirane linije. Na trakastom luku 6 kvadratnih ležišta ispunjenih naizmenično tamno plavim i zelenim emajlom. Kratka trapezoidna stopa fasetirana. Publikovana: Tatić-Đurić 1970, kat. 30, T. II, 1. T. XI, 8
265. Ušće – «Plantaža». Muzej grada Beograda, inv. AA/2030. Tip 12/B. Bronza. Dim: 4,7 cm. Nedostaje igla. Oštećena glava i stopa u obliku protoma kornjače, kao i držač igle. Na pločastom romboidnom luku pet kružnih ležišta za emajl, koji nedostaje. Na luku tragovi emajla mrke boje. Publikovana: Bojović 1983, kat. 270, T. XXVIII, 270. Dat: druga polovina II veka. T. XII, 1
266. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 5120/82. Tip 12/B. Bronza. Cela. Dim: 4,3 cm. Lučna fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom na glavi. Glava i stopa oblikovane u vidu zmijskih protoma, sa utisnutim kružićima, koji predstavljaju oči, ukrašene sitnim urezima (pseudofiligran). Duž sredine luka istaknuto pravougaono polje, čiji su rubovi ukrašeni sitnim urezima (pseudofiligran), sa pravougaonim perforacijama na početku i kraju luka. U središtu luka je kvadratno pločasto zadebljanje, koje je pozlačeno i ukrašeno utisnutim trouglovima, ispunjenim crvenim emajlom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 233, T. XXI, 233. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G – 1807. T. XII, 2
267. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 1033/79. Tip 12/B. Bronza. Cela. Dim: 5,5 cm. Fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom na glavi. Glava i stopa oblikovane u vidu protoma kornjače, sa očima istaknutim simetričnim kružnim zadebljanjima. Luk šestougaonog oblika ukrašen prolamanjem sa četiri četvorougaone perforacije u čijem središtu je pločasto zadebljanje u vidu romba. Podužni rubovi luka profilisani u vidu trostrukog slova C. Trougaona polja prema glavi i stopi fibule ukrašena sa po četiri utisnuta kružića. Fibula ukrašena žutim, crvenim i plavim emajlom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 244, T. XXII, 244. T. XII, 3

268. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. II/305. Tip 12/B. Bronza. Dim: 4,6 cm. Oštećena glava i igla. Fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom, sa lukom u obliku dvostrukog romba. Luk ukrašen utisnutim kružićima i zelenim emajlom, a na bočnim temenima kružnim proširenjima. Glava i stopa fibule u vidu protoma kornjače. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Tatić-Đurić 1970, kat. 18, T. III, 3. **T. XII, 4**

269. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. II/307. Tip 12/B. Bronza. Dim: 4,5 cm. Oštećena glava, a igla nedostaje. Pločasta glava elipsoidnog oblika. Fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom, sa pločastim elipsoidnim lukom sa bočnim polukružnim proširenjima. Duž luka traka sa utisnutim nizom od 6 «okaca». U središtu luka elipsoidno polje ispunjeno sa 6 utisnutih kružića i zelenim emajlom. Stopa u obliku glave kornjače, ukrašena punktacijom i emajlom. Trougaoni držač igle sa perforacijom. Publikovana: Tatić-Đurić 1970, kat. 29, T. III, 4. **T. XII, 5**

270. Pančevo – «Najeva ciglana». Narodni muzej u Pančevu, inv. A/2891. Tip 12/C. Bronza. Dim: 5,3 cm. Oštećena glava i stopa, a osovina nedostaje. Slobodan zglojni mehanizam. Glava i stopa simetrične, kružnog oblika, sa po dva kružna, radijalno postavljena proširenja sa kružnim udubljenjima za emajl. Pločasti luk romboidnog oblika sa kružnim ležištem za umetak od staklene paste ili poludragog kamena, oko koga je romboidno ležište za emajl u sredini, ukrašeno emajlom bele, svetlo zelene i crvene boje u tehnici *mille fiori*. Publikovana: Đorđević 1994, 50, T. V, 12. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu žene G – 9 sa niskom od perlica od staklene paste i maslinasto-zeleno gledosanim krčagom.. **T. XII, 6**

271. Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Narodni muzej u Beogradu, inv. II/ 2643. Tip 12/C. Bronza. Dim: 5, 3 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Slobodan zglojni mehanizam. Pločasti luk kapljicaastog oblika, sastavljen od gornjeg trougaonog i donjeg polukružnog dela. Na rubu luka 4 kružna proširenja - iznad glave i stope i na bočnim stranama. Na gornjem delu luka trougaona perforacija, a na donjem polukružna. Luk ukrašen sitnim urezima, a na proširenjima su utisnuta «okca» u kojima su ostaci emajla. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Tatić-Đurić 1971, kat. 26, T. II, 13. **T. XII, 7**

272. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 9850/83. Tip 12/C. Bronza. Nedostaje igla i držač igle, a glava je oštećena. Dim: 5, 2 cm. Slobodan zglojni mehanizam. Glava i stopa simetrične, kružnog oblika, sa po tri kružna, radijalno postavljena proširenja. U sredini glave i stope su kružne perforacije (za umetak od staklene paste ?). Sredina proširenja na glavi i stopi je kružno udubljena za emajl. Pločasti luk romboidnog oblika sa romboidnim udubljenjem za emajl u sredini, čije su strane trostruko profilisane. Ukrašena emajlom zelene i tamnocrvene boje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 245, T. XXII, 245. **T. XIII, 1**

273. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 11446/85. Tip 12/C. Bronza. Dim: 4,6 cm. Cela. Slobodan zglojni mehanizam. Luk u obliku romba sa po tri kružna proširenja na temenima iznad glave i držača igle i po jednim kružnim proširenjem na preostala dva temena. Proširenja ukrašena utisnutim motivom koncentričnih kružića. U središtu luka kružno ležište za umetak od staklene paste ili poludragog kamena. Rub luka trostruko profilisan. Luk ukrašen emajlom plave, bele i žute boje u tehnici *mille fiori*. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 246, T. XXII, 246. Dat: sredina – druga polovina II veka. Nap: Nađena je u grobu spaljene pokojnice G 1 – 1682 sa zlatnim mindušama - karičicama, srebrnim ogledalom i novcem divinizovane Faustine I iz 141 – 161. godine. **T. XIII, 2**

274. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 5623/84. Tip 12/C. Bronza. Dim: 2,7 cm. Nedostaje igla i držač igle, a luk je oštećen. Slobodan zglojni mehanizam. Luk u obliku romba sa proširenjem u vidu pinije iznad glave i manjim dugmetastim proširenjima na bočnim temenima. U središtu luka kružno ležište za umetak od staklene paste ili poludragog kamena. Luk ukrašen emajlom crvene, crne i narandžaste boje u tehnici *mille fiori*. Publikovana: Redžić 2006, kat. 247, T. XXII, 247. **T. XIII, 3**

275. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 11173/85. Tip 12/C. Bronza. Nedostaje igla. Dim: 3,3 cm. Fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom na glavi. Glava i stopa simetrično oblikovane u vidu pinija. Pločasti luk ovalnog oblika ukrašen je u središtu ovalnim poljem ispunjenim žutim emajlom. Duž rubova ovalnog polja utisnuto osam kružića i jedan kružić u sredini. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 232, T. XXI, 232. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G – 4016 sa novcem II veka i firma lampom sa pečatom OCTAVI. **T. XIII, 4**

276. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 10807/85. Tip 12/C. Bronza. Nedostaje igla. Dim: 3,2 cm. Fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom na glavi. Glava i stopa sime-

trično oblikovane u vidu četvoročlanih zadebljanja (pinija ?). Pločasti luk pravougaonog oblika sa malom ovalnom perforacijom u središtu (za umetak od staklene paste ?). Rubovi luka uzdužno trostruko profilisani, a kraće strane prema glavi i stopi dvostruko. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 231, T. XXI, 231. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka. Nap: Neđena je u grobu G 1 – 1536 (tipa Mala Kopašnica - Sase II) sa pločastom fibulom u obliku točka (Grupa VI, tip 22/A, kat. 956) T. XIII, 5

277. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12783. Tip 12/C. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla. Fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom na glavi. Glava i stopa simetrično oblikovane u vidu pinija na prstenastoj osnovi. Pločasti luk pravougaonog oblika. Rubovi luka uzdužno trostruko profilisani i ukrašeni pseudogranulacijom i sitnim urezima, a kraće strane prema glavi i stopi dvostruko. Pravougaono polje u sredini luka ukrašeno urezanim cik-cak linijama i ispunjeno emajlom. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.28, T. II, 10. T. XIII, 6

278. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12736. Tip 12/C. Bronza. Dim: 4,9 cm. Nedostaje igla, jedno bočno zadebljanje na luku i držač igle. Fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom na glavi. Glava i stopa simetrično oblikovane u vidu pinija na prstenastoj osnovi. Trakasti, širok luk sužava se ka glavi i ka stopi. Na sredini luka pločasto pravougaono proširenje ukrašeno sa dva urezana kvadratna polja ispunjena sa po 3 utisnuta krstića ispunjena emajlom i simetrična bočna zadebljanja na rubovima luka u vidu pinija. Ostatak luka ukrašen poprečnim nizovima utisnutih krstića sa emajlom. Publikovana: Kondić 1961, kat.31, T. II, 13 T. XIII, 7.

3. 4. GRUPA IV – IZRAZITO PROFILISANE FIBULE (KR@FTIGPROFILIERTE FIBELN: ALMGREN GRUPPE IV)

Grupu IV (T. XIV – XXI) u mom radu nazvala sam izrazito profilisanim fibulama, što bi odgovaralo prevodu nemačkog termina Kr@ftigprofilierete Fibeln, umesto do sada u našoj naučnoj literaturi korišćenog naziva jako profilisane fibule.¹⁶¹ Ova grupa odgovara grupi IV Oskara Almgrena,¹⁶² odnosno u nju su svrstani tipovi rimskih fibula sa izrazitom profilacijom luka i različito oblikovanom glavom, stopom i držačem igle.

Ovu, veoma brojnu grupu fibula na tlu Srbije, čine dva glavna tipa: noričko-panonske izrazito profilisane fibule, tip 13 i crnomorske izrazito profilisane fibule, tip 14, sa više varijanti. Osim toga, ovde su svrstani specifični tipovi, kao izrazito profilisane fibule sa glavom u obliku sidra, tzv. «lengeraste» fibule (Ankerfibeln), tip 15, karakteristične za rimske provincije u srednjem Podunavlju: Donju Panoniju, Gornju Meziju i Dakiju, i izrazito profilisane fibule sa glavom u obliku trube (Trompetenfibeln), tip 16, izrađivane u Panoniji i zapadnim provincijama Carstva. Takođe, izdvojila sam retke izrazito profilisane fibule hibridnih oblika u poseban tip, tip 17, dalje klasifikovan po varijantama: A - zoomorfne, B – antropomorfne, C – kolenaste i D – «kašikaste» izrazito profilisane fibule.

Treba istaći da fibule grupe IV čine petinu svih fibula obrađenih u mom radu, a od ove grupe brojnije su samo lučne T-fibule, grupa IX (Armbrustfibeln), koje pripadaju poznocarskom periodu.¹⁶³

¹⁶¹ Pridevski prilog «jako» ukazuje na intenzitet, što se ne može odnositi na profilaciju fibula. Reč «izrazito» ukazuje na njihovu specifičnost u odnosu na druge grupe fibula, koje takođe moraju imati određenu profilaciju luka. Najbolji termin u srpskom jeziku bio bi **fibule sa izrazitom profilacijom luka**.

¹⁶² Almgren 1923, 34 i dalje, T. IV, Gruppe IV.

¹⁶³ Fibule grupe IX čine nešto više od trećine (36, 6%) svih fibula u ovom radu, ali samo krstoobrazne fibule, tip 34, čine petinu (20 %) svih obrađenih fibula.

Napomenuću da su neki od tipova ove grupe, odnosno njihove varijante, mogli biti svrstani u grupu I (fibule latenoidnih oblika) ili II (rane rimske fibule), ali sam smatrala da je bolje izdvojiti formu izrazito profilisanih fibula i pratiti njen razvoj u okviru jedne grupe.

Izvesno je da sve fibule ove grupe vode poreklo od izrazito profilisanih fibula nastalih u poznom latenu (LT III, LT D1 – 2), u kulturi keltskih *oppida* u srednjoj Evropi.

3. 4. 1. TIP 13 – NORIČKO–PANONSKE IZRAZITO PROFILISANE FIBULE

Varijanta A – sa dva astragaloidna zadebljanja na luku i stopom sa dugmetastim završetkom (Almgren T. XI, 236; Garbsch Typ A 236 a, A 236 i; Ettliger Typ 14)

Varijanta B – sa potpornom gredom, jednim astragaloidnim zadebljanjem na luku i stopom sa dugmetastim završetkom (Almgren Gruppe IV, Typ 68 – 70; Jobst Typ 4 b - c)

Varijanta C – sa potpornom gredom, jednim astragaloidnim zadebljanjem na luku i trapezastom stopom (Kovrig T. XVI, 161; Jobst Typ 4 f; Riha 2.9.5; CociŃ Type 8 a 11)

Varijanta D – bez potporne grede, sa uzdužnim rebrom i jednim astragaloidnim ili polukružnim zadebljanjem na luku i stopom sa dugmetastim završetkom (Almgren Gruppe IV, Typ 83 – 84; Jobst Typ 5 c – d; CociŃ Type 8 b 1 - 3)

Varijanta E – bez potporne grede, sa jednim astragaloidnim zadebljanjem i pločastim proširenjem na luku i stopom sa dugmetastim završetkom (Kovrig T. XVI, 162; CociŃ Type 8 a 12)

Fibule tipa 13 mogu biti jednočlane ili dvočlane konstrukcije. Izrađivane su livenjem i karakteristične su po kratkom, visokom luku, ponekad oštro izvijenim iznad glave, profilacijom na sredini korpusa, u vidu jednog astragaloidnog zadebljanja ili polukružnog, diskoidnog zadebljanja, kojom je luk odvojen od stope (T. XIII, 8 – 10, T. XIV – XV). Stopa je duga, uglavnom trougaonog oblika, sa dugmetastim zadebljanjem na kraju, ali može biti i trapezoidnog oblika (T. XIV, 7 – 9). Držać igle je trougaon, perforiran, kod starijih primeraka, ili trapezoidnog i pravougaonog oblika.

Varijanti A (T. XIII, 8 – 10) pripadaju najstarije fibule tipa 13, nađene u Srbiji. One su jednodielne konstrukcije i većih dimenzija, u proseku duge od 4, 5 do 9 cm. Lepezasto proširena glava nastavlja se u oprugu sa iglom na jednoj strani, a u blago izvijen luk na drugoj strani. Luk je profilisan sa dva astragaloidna (T. XIII, 8, 10) ili prstenasta zadebljanja (T. XIII, 9). Stopa je veoma uska i duga, trougaonog oblika, sa dugmetastim zadebljanjem na kraju (T. XIII, 8), koje može biti povijeno na gore (T. XIII, 9). Držać igle je trougaonog oblika, u vidu rama (kat. 278, 282, T. XIII, 9) ili prolomljen, sa više perforacija pravougaonog i/ili kružnog oblika (kat. 279 – 281, 283, T. XIII, 8, 10). Luk i držać igle mogu biti ukrašeni urezima (kat. 282, T. XIII, 9).

Varijanta B, izrazito profilisane fibule sa potpornom gredom za oprugu na glavi i jednim astragaloidnim zadebljanjem na luku, je najzastupljenija među fibulama tipa 13 iz Srbije (kat. 290 – 398, T. XIV, 1 – 6). Fibule ove varijante su dvodielne konstrukcije, prosečne dužine 3 - 6 cm. Na početku livenog luka je glava polukružnog (T. XIV, 1, 4), trapezoidnog (T. XIV, 5 – 6), trougaonog (T. XIV, 3) ili pravougaonog oblika sa, najčešće, pravougaonom potpornom gredom

Sl. 19 – tip 13/B, Romuliana

(T. XIV, 1 – 2, 4 – 6), a ponekad polukružnog oblika (T. XIV, 3), ispod koje je kružno proširenje sa perforacijom za provlačenje opruge. Neke fibule tipa 13/B imaju na gređi trn, koji, povijen na gore preko opruge, dodatno osigurava mehanizam. Opruga se nastavlja u iglu. Luk je kratak, visoko izvijen, sa astragaloidnim zadebljanjem na kraju. Ovo zadebljanje može biti i polukružno (T. XIV, 1) ili pr-

stenasto (T. XIV, 2, 4). Stopa je duga, trougaonog oblika, sa dugmetastim zadebljanjem na kraju. Držać igle može biti trougaonog ili trapezoidnog oblika, sa jednom ili dve perforacije. Ređe se javlja držać igle pravougaonog oblika (T. XIV, 2).

Varijanta C je dvodelne konstrukcije, malih dimenzija (dužine 3 – 4 cm), sa glavom trapezoidnog ili polukružnog oblika (T. XIV, 7 – 9), koja može imati pravougaonu potpurnu gredu za oprugu (T. XIV, 7), livenim lukom poligonalnog preseka, sa jednim astragaloidnim (T. XIV, 7, 9) ili prstenastim zadebljanjem (T. XIV, 8). Karakteristika ove varijante je trapezoidna stopa, koja može biti ukrašena urezima (T. XIV, 7 – 8). Ukraš je smešten duž rubova stope, najčešće u vidu tremolirane ili cik-cak linije (T. XIV, 7) ili sitnih, poprečnih ureza (T. XIV, 8). Držać igle je pravougaonog oblika, a može biti izdužen (T. XIV, 9).

Takođe, varijanta D je dvodelne konstrukcije, a karakteriše je odsustvo potpurne grede za oprugu i uzdužno rebro na luku i dugoj, trougaonoj stopi (T. XV, 1 – 7). Dimenzije fibula ove varijante su ujednačene, u proseku 4,5 – 5,5 cm. Glava ovih fibula može biti različitog oblika: polukružna (T. XV, 1, 4, 6 – 7), trougaona (T. XV, 2), pravougaona (T. XV, 3) ili trapezoidna (T. XV, 5). Na donjoj strani glave je poprečno, pločasto proširenje sa perforacijom za osovinu opruge. Na glavi se najčešće nalazi povijeni trn, koji učvršćuje oprugu (T. XV, 1, 3 – 7). Na prelazu luka u stopu je astragaloidno zadebljanje (T. XV, 1 – 4) ili polukružno poprečno rebro (T. XV, 5 – 7). Na kraju duge, trougaone stope je jednostavno (T. XV, 1 – 2, 4 – 5) ili višečlano (T. XV, 3, 6 – 7) dugmetasto zadebljanje. Držać igle je pravougaonog oblika, a može biti izdužen (T. XV, 6 – 7).

Varijanta E (T. XV, 8) se od prethodne razlikuje po preseku luka, na kome su dva uzdužna rebra, i po karakterističnom pločastom, četvorougonom proširenju iza astragaloidnog zadebljanja, na početku trougaone stope. Široka, trapezoidna glava se lučno završava i ima trn za pričvršćivanje opruge. Na kraju stope je izrazito dugmetasto zadebljanje, a držać igle je pravougaonog oblika. Ova varijanta je, možda, prelazni oblik ka formi fibula sa glavom u obliku sidra (grupa IV, tip 15).

Izrazito profilisane fibule tipa 13 vode poreklo od poznolatenskih fibula (LT D 2) iste forme, jednodelne konstrukcije i sa držaćem igle u obliku rama, koje su se razvile iz srednjelaten-skih fibula sa posuvraćenom stopom, vezanom za luk astragaloidnim zadebljanjem.¹⁶⁴ Najstarija varijanta izrazito profilisanih fibula jednodelne konstrukcije, bez potpurne grede za oprugu, sa jednim dugmetsim zadebljanjem na luku i držaćem igle u obliku rama, poznata kao tip Almgren 65,¹⁶⁵ nastala je na prostoru severne Italije i jugoistočnih Alpa.¹⁶⁶ Sličan ovom tipu, ali sa «rešet-

¹⁶⁴ RGA, § 17, 462; Demetz 1998, 138 – 139.

¹⁶⁵ Almgren 1923, 34, Gruppe IV, T. IV, 65.

¹⁶⁶ Buora – Candussio – Demetz 1991, Abb. 1.

kasto» perforiranim, trougaonim držačem igle je tip Almgren 66¹⁶⁷. Fibule tipa Almgren 65 – 66 datuju se u drugu trećinu, odnosno drugu polovinu I veka p. n. e.¹⁶⁸ Od ovih tipova nastale su sve varijante noričko–panonskih izrazito profilisanih fibula, koje se datuju u I – prvu polovinu II veka.

Varijanta A karakteristična je za žensku nošnju I – prve polovine II veka u Noriku i Panoniji.¹⁶⁹ Najverovatnije je i nastala na ovom prostoru početkom carskog perioda.¹⁷⁰ Ove fibule nošene su na ramenima u paru. Tokom I i početkom II veka proširile su se sa noričko – panonskog područja na zapad, istok i jugoistok, na prostor današnje Švajcarske, Slovačke, Češke i Poljske, te u Gornju Meziju i novoosnovanu Dakiju, severoistočne delove Dalmacije (današnja Bosna), Donju Meziju i Trakiju, sve do severne obale Crnog mora.¹⁷¹

Među fibulama iz Srbije pet primeraka potiče iz Donje Panonije: iz utvrđenja *Burgenae* (kat. 279) i *Rittium* (kat. 280), iz rimskog naselja na Gomolavi (kat. 281 – 282, T. XIII, 8) i iz okoline Šapca (kat. 283, T. XIII, 9), a šest fibula iz Gornje Mezije: iz rudne oblasti na Kosmaju (kat. 284 – 286), sa Dunavskog limesa, iz *Castra Tricornia* (kat. 287), iz Baraća (*Tabula Traiana*) (kat. 238) i sa utvrđenja *Timacum Minus* u dolini Timoka (kat. 239). Ovi nalazi, koji uglavnom potiču iz naselja nastalih pored utvrđenja, mogle su nositi žene doseljene iz Panonije ili pripadnice lokalnog stanovništva koje su prihvatile noričko–panonsku modu. U svakom slučaju, fibule varijante A izrađivane su tokom I veka u panonskim radionicama, najverovatnije većim delom u Sisciji, koja je bila jedan od centara njihove proizvodnje.¹⁷² Primerci iz Srbije sa pouzdanim arheološkim kontekstom datuju se u I – II vek.

U Rumuniji fibule varijante A nalažene su u Gornjoj Dakiji, koja je kulturno i ekonomski bila povezana sa Panonijom, a datuju se u prvu polovinu II veka. Veliki broj primeraka, kao i postojanje lokalnih podvarijanti, možda ukazuje na proizvodnju ovih fibula u provinciji *Dacia Superior*.¹⁷³

Iz Bugarske, poznat je samo jedan primerak varijante A sa «rešetkastim» držačem igle iz Serdike, dok su fibule sa držačem igle u vidu rama nalažene na Dunavskom limesu i u unutrašnjosti Donje Mezije, kao i na obali crnog Mora. Bugarski primerci predstavljaju import iz Panonije i datuju se od vremena Tiberija do početka II veka.¹⁷⁴

Varijanta B je najrasprostranjenija forma izrazito profilisanih fibula u čitavom Rimskom carstvu, koja se razvila početkom I veka iz severnoitalskih latenskih formi na prostoru Norika i Panonije. Rasprostranjenost ovih fibula pokazuje širenje matičnog tipa tokom I veka, uglavnom na istok i jugoistok Carstva, kao i duž Rajnskog limesa, te u *barbaricum* na desnoj obali Rajne i levoj obali Dunava.¹⁷⁵ U zapadnim delovima Carstva, pre svega Galiji, ove fibule su slabo zastupljene.¹⁷⁶

¹⁶⁷ Almgren 1923, 34, Gruppe IV, T. IV, 66.

¹⁶⁸ Demetz 1998, 139.

¹⁶⁹ Garbsch 1965, 27 – 43, Abb. 2 – 14, Karte 6, Typ A 236 a – n.

¹⁷⁰ von Patek 1942, 88; Peškar 1972, 75 – 76.

¹⁷¹ Garbsch 1965, Karte 6; Ettliger 1972, 64 – 65, Typ 14, T. 5, 10 – 13; Peškar 1972, 75 – 76, T. 7, 4, T. 8, 1 – 2; CociŃ2004, 72 – 73, T. ; Genčeva 2004, 25 – 26, T. IV, 2 – 4; XXXIX, 602 – 604, T. XL, T. XLI, 618 – 626; Ambroz 1966, 39, T. 7, 16 – 17;

¹⁷² Košćević 1980, 19, tip 9, T. VIII, 50 – 52, T. IX, 55, 57.

¹⁷³ CociŃ2004, 73.

¹⁷⁴ Genčeva 2004, 25 – 26.

¹⁷⁵ Almgren 1923, 36, Gruppe IV, T. IV, 68 – 70; Kovrig 1937, 116 – 117, VIII Gruppe, T. V, 40 – 52, T. VI, 53 – 59; von Patek 1942, 91 – 93; B`hme 1972, 13, Typ 12, T. 2, 42 – 45; Bechert 1973, 16 – 17, Abb. 7, 1; Rickhoff 1975, 42 – 43, T. 2, 15 – 21; Peškar 1972, 76 – 80, T. 9 – 10; Ettliger 1972, 61 – 63, Typ 13, T. 5, 4 – 6, T. 18; Riha 1979, 72 – 75, Gruppe 2, Typ 2. 9. 1 – 4, T. 9, T. 10, 252 – 255; Jobst 1975, 30 – 36, Typ 4, Var. b – c, e, T. 1, 8, T. 2 – 3, T. 6, 36 – 43; Ambroz 1966, 36 – 38, grupa 10, podgrupa 1, T. 7, 1 – 4

¹⁷⁶ Tip izrazito profilisanih noričko – panonskih fibula nedostaje u Galiji – Feugere 1985, 176 – 185.

Remzo Košćević u monografiji o fibulama iz Siscije, u okviru tipa 11, izdvaja više varijanti panonskih izrazito profilisanih fibula,¹⁷⁷ među kojima je i donjopanonska, lokalna varijanta (Okorag tip) sa lukom izvijenim u vidu volute i koničnim delom glave, koji se oslanja na potpornu gredu.¹⁷⁸ U Sisciji su, osim lokalnih podvarijanti, izrađivane fibule tipa 13/B (Almgren 68 – 69).¹⁷⁹

Dragoslav Bojović među fibulama iz Singidunuma i okoline, u okviru tipa 9, izrazito profilisanih fibula sa potpornom gredom, izdvaja čak 14 varijanti, koje datuje od prve polovine I do početka III veka.¹⁸⁰ Smatram da fibule Bojović tip 9, varijante 7, 8 i 14 treba izdvojiti od izrazito profilisanih fibula sa potpornom gredom uobičajene forme, zbog zoomorfnog, odnosno antropomorfno, i trapezoidnog oblika stope, kao i uticaja autohtone, možda ilirske, odnosno «varvarske», dako – sarmatske kulture na formiranje ovih varijanti fibula. U mom radu fibule Bojović tip 9, var. 8 – 9 pripadaju tipu hibridnih izrazito profilisanih fibula, zoomorfne i antropomorfne varijante (tip 17, var. A – B), dok izrazito profilisane fibule sa trapezoidnom stopom čine posebnu varijantu C u okviru tipa 13. Datovanje pomenutih fibula u II vek takođe potvrđuje novi, mlađi stupanj razvoja tipa 13/B.

Iz provincije Dakije potiče veliki broj varijanti izrazito profilisanih fibula tipa 13/B, koje se datuju uglavnom u vreme Trajana i Hadrijana, ali se javljaju i mlađi primerci, datovani do sredine II veka.¹⁸¹ Arheološkim istraživanjima potvrđeno je da su ove fibule proizvođene u rimskim gradovima *Porolissum* i *Napoca*, kao i utvrđenju *Micia*.¹⁸²

Fibule tipa 13/B iz Bugarske potiču sa Dunavskog limesa, gde su donošene iz Panonije od vremena Klaudija, a mogu se datovati u Donjoj Meziji od formiranja ove provincije do sredine II veka.¹⁸³

Sl. 20 – tip 13 /B, Romuliana

Na teritoriji današnje Srbije fibule tipa 13/B konstatovane su u Donjoj Panoniji (kat. 291 – 312, 41 primerak, odnosno 30, 15 % tipa 13/B), sa po 2 primerka u Surduku (*Rittium*) i Orašcu, 22 primerka u Novim Banovcima (*Burgenae*), 3 primerka na Gomolavi, 5 primeraka u Ušću i po jednim primerkom na ostalim nalazištima. Ove fibule generalno se datuju na osnovu arheoloških nalaza u I – II vek, osim zanimljivog primerka od srebra sa nekropole spaljenih pokojnika iz Mačvanske Mitrovice, datovane u II – III vek. Koncentracija fibula ove varijante u Novim Banovcima (*Burgenae*) možda ukazuje na proizvodnju u lokalnoj radionici.

Iz dela provincije Dakije u današnjem južnom Banatu potiče samo jedan primerak tipa 13/B iz rimskog horizonta s kraja I – početka II veka na Židovaru (kat. 313).

¹⁷⁷ Košćević 1980, 20 – 23.

¹⁷⁸ Košćević 1980, 22, T. XI – XIV, T. XV, 101 – 102.

¹⁷⁹ Košćević 1975, 55 – 58.

¹⁸⁰ Bojović 1983, 31 – 38, T. V, 40 – 44, T. VI – VIII, T. IX, 73 – 79, T. X, T. XI, 89 – 92.

¹⁸¹ CociŃ 2004, 45 – 63, T. V – XXIII.

¹⁸² CociŃ 2004, 35 – 36.

¹⁸³ Genčeva 2004, 30 -31.

Najveći broj fibula varijante B nađen je u Gornjoj Meziji (kat. 314 – 394, 94 primeraka, odnosno 69, 12%). Nalazi su koncentrisani na Dunavskom limesu:¹⁸⁴ u okolini Singidunuma (8 primeraka, kat. 349 - 357), u Ritopeku - *Castra Tricornia* (11 primeraka, kat. 314 - 324), u Grockoj (kat. 325, T. XI, 2), na nekropolama Viminacijuma (8 primeraka, kat. 358 – 366, T. XIV, 3), iz utvrđenja Sapaja (7 primeraka, kat. 367 - 374), na Čezavi – *Castrum Novae* (kat. 375, T. XIV, 4), iz utvrđenja na Hajdučkoj Vodenici (kat. 376), iz Tekije – *Transdierna* (kat. 377 – 378), sa Karataša – *Diana* (379 – 381) i iz utvrđenja na lokalitetu Kurvingrad (kat. 382). Nalazi sa Limesa pripadaju vremenu druge polovine I – prve polovine II veka, odnosno od vladavine Klaudija do vremena Antonina. Ipak, čini se da najveći broj nalaza pripada horizontu zemljanih utvrđenja iz vremena Domicijana i Trajanovoj obnovi limesa, što bi suzilo datovanje tipa 13/B na Dunavskoj granici Gornje Mezije u kraj I – početak II veka.

Ovo datovanje potkrepljuju nalazi fibula tipa 13/B iz grobova na Viminacijumu. Na nekropoli «Više grobalja» jedna (kat. 358) je nađena u dečjem grobu G – 308, datovanom u kraj I – prvu polovinu II veka, a druga (kat. 360) u grobu spaljenika G 1 – 1197 iz druge polovine I – prve polovine II veka, dok je na nekropoli «Pećine» fibula varijante B (kat. 363, T. XIV, 3) nađena u grobu spaljenika G 1 – 767 iz prve polovine II veka.

U unutrašnjosti Gornje Mezije, veliki broj fibula tipa 13/B nađen je na Kosmaju (23 primerka, kat. 326 – 357), nažalost bez bližih podataka o uslovima nalaza, što govori o prosperitetu rudarskih naselja, nastalih na prelazu I u II vek, u blizini *metalla*, gde je eksploatisano srebro.¹⁸⁵

Takođe, sa rudarsko–metalurškom aktivnošću mogu se povezati nalazi fibula tipa 13/B (5 primeraka, kat. 391 – 395) iz Doline Mlave, koja je pripadala oblasti *Metalla Pincensia*.

U Dolini Timoka nađene su fibule tipa 13/B u utvrđenju *Timacum Minus* (2 primerka, kat. 383 – 384), u sloju s kraja I – prve polovine II veka i na lokalitetu Gamzigrad – *Felix Romuliana* (5 primeraka, kat. 385 – 389) u horizontu rimskog naselja (*villa rustica* ?) II – prve polovine III veka, koji je prethodio izgradnji Galerijeve palate. Primerci iz doline Timoka su nešto mlađi od fibula varijante B sa Limesa i mogu se datovati u II vek. Ovi nalazi fibula ukazuju na ranu romanizaciju Doline Timoka, koja je povezivala glavne komunikacije u Gornjoj Meziji, Pomoravlje i Podunavlje. Takođe, oni mogu ukazivati na početke rudarsko – metalurške aktivnosti u ovoj oblasti (*civitas Moesorum*).¹⁸⁶

Nalazi tipa 13/B konstatovani su i u Pomoravlju (kat. 396 – 397) i *Naisussu* (kat. 390).

Smatram da su fibule tipa 13/B karakteristične za panonski import u Gornjoj Meziji ranocarskog perioda, I – II veka.

Izrazito profilisane fibule sa trapezoidnom stopom, tip 13/C, razvile su se krajem I veka u Panoniji, odakle su se proširile u srednje Podunavlje, u provincije *Noricum*, *Raetia*, *Moesia Superior* i *Dacia*, kao i *barbaricum*, tokom prve polovine II veka.¹⁸⁷

Zanimljivo je da nisu konstatovane u zapadnim rimskim provincijama, ali se javljaju u severnoj Italiji i severoistočnom delu provincije Dalmacije.¹⁸⁸ Nalazi poluproizvoda iz Akvileje svedoče o proizvodnji ove varijante, a pretpostavlja se da su izrađivane i u Sisciji.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Bojović 1983, 31 i dalje.

¹⁸⁵ Tomović 1995, 121 – 124; Tomović 1995 A, 206 – 207.

¹⁸⁶ Dušanić 1980, 26 – 37; Petrović 1995, 35 – 36; Petrović 1995 A, 195 – 197.

¹⁸⁷ Kovrig 1937, 118 – 119, T. XVI, 161; von Patek 1942, 95; Peškar 1972, 81 – 82, T. 12, 1 – 3; Jobst 1975, 36 – 37, Typ 4 f, T. 6, 44 – 46; Ettliger 1972, 66, Typ 15, T. 5, 9; Riha 1979, 75, Typ 2. 9. 5, T. 10, 261 – 262; Košević 1980, 23, T. XVII, 122, 125; Bojović 1983, 38, tip 9, var. 14, T. XI, 93 – 94.

¹⁸⁸ Peškar 1972, 81; Jobst 1975, 36.

¹⁸⁹ Košević 1983, 23.

Prilično su brojni nalazi u sarmatskom barbarikumu, koji predstavljaju import iz radionica Donje Panonije i Dakije.¹⁹⁰

Međutim, najveći broj fibula tipa 13/C nađen je u rimskoj Dakiji, a arheološkim istraživanjima sigurno je identifikovan centar njihove proizvodnje u Napoki, gde je nađeno pet nedovršenih primeraka, kao i stotine kalupa za izradu ove varijante. Takođe, veliki broj fibula ove forme nađen u Porolisumu, možda svedoči o još jednom centru njihove proizvodnje u Dakiji.¹⁹¹ Šorin Kočiš razlikuje dve varijante izrazito profilisanih fibula sa trapezoidnom stopom: varijantu 11 a, sa stopom ukrašenom duž rubova tremoliranom, odnosno cik–cak linijom (podvarijanta 11 a 1) ili utisnutim kružićima ili «okcima» (podvarijanta 11 a 2), i varijantu 11 b sa neukrašenom stopom. Analizom fibula tipa 13/C u rimskoj Dakiji, autor je došao do zaključka da su proizvođene od početka do poslednje četvrtine II veka i da su bile omiljene u vojsci, ali i među civilima, o čemu svedočeći veliki broj nalaza iz utvrđenja, gradova i ruralnih naselja.¹⁹²

U Bugarskoj su nađena samo tri primerka fibula var. C, datovana u II vek, od kojih dva u utvrđenju *Novae*, a jedan u hramu Dijane i Apolona u Plovdivu.¹⁹³

U Gornjoj Meziji nalazi fibula tipa 13/C, koji najverovatnije potiču sa Kosmaja (kat. 298 – 299, T. XIV, 7), čuvaju se u Muzeju grada Beograda, a značajniji su i primerci iz Viminacijuma, naročito grobni nalazi sa nekropole «Pećine» (kat. 400 – 403, T. XIV, 8 – 9).

U grobovima inhumiranih pokojnika G – 2060 i G – 1961 (kat. 401 – 402, T. XIV, 8) nađena je po jedna fibula tipa 13/C, koje su ujedno jedini nalazi iz tih grobova. Takođe, u grobu spaljenog pokojnika G 1 – 204, jedini nalaz je srebrna fibula varijante C.¹⁹⁴ Sva tri groba pripadaju horizontu nekropole II veka. Primerak sa nekropole «Više grobalja» (kat. 400) potiče iz sloja ispod žrtvenih površina datovanih u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka. Na osnovu ovih datovanja, pretpostavljam da je hronološki okvir upotrebe tipa 13/C u Gornjoj Meziji II vek i da predstavljaju import iz rimske Dakije.

Tip 13/D, izrazito profilisane fibule bez potporne grede, mlađi je od prethodnih i razvio se iz varijante B.¹⁹⁵ Nastale na prostoru Panonije početkom II veka, ove fibule su se u narednih sto godina proširile na sever, u Norik i Reciju, i na jug i istok, u Dalmaciju, Gornju i Donju Meziju, Dakiju i barbarikum, sve do severne obale Crnog mora.¹⁹⁶

Iako se ranije smatralo da su izrazito profilisane fibule bez potporne grede nastale na teritoriji slobodnih Germana, novija istraživanja su dokazala njihovo panonsko poreklo, kao i najveću zastupljenost u rimskim provincijama na tlu jugoistočne Evrope (posebno *Pannonia*, *Dacia*, *Moesia Superior*).¹⁹⁷ Radionice za izradu fibula tipa 13/D konstatovane su u Brigeciju, Sisciji, Napoki i Porolisumu.¹⁹⁸

U Donjoj Panoniji konstatovano je 19 (44, 19% fibula ove varijante iz Srbije) primeraka fibula tipa 13/D (kat. 404 – 422), nažalost najčešće bez bližih podataka o uslovu nalaza. Izuzetak

¹⁹⁰ Vaday 1989, 77 – 78, Abb. 12, 9.

¹⁹¹ CociŃ 2004, 58 – 59, Type 8 11 a - b, T. XIX, 259 – 272, T. XX, T. XXI, 302 . 317.

¹⁹² CociŃ 2004, 59 – 60, 172 – 174, kat. 258 - 319.

¹⁹³ Genčeva 2004, 33, tip 9 d, T. VII, 4 – 6.

¹⁹⁴ Srebrni primerak tipa 13/C sa Viminacijuma je, koliko mi je poznato, jedinstven među nalazima fibula ove varijante.

¹⁹⁵ Almgren 1923, 39 - 42, Gruppe IV, Typ 83 – 84; Peškar 1972, 80; Bojović 1983, 38 – 39, tip 10.

¹⁹⁶ Kovrig 1937, 119, T. V, 50 – 52, T. VI, 53 – 56; von Patek 1942, 95 - 97; Peškar 1972, 80 - 81, T. 12, 7 – 9; Koščević 1980, 22, T. XV, 106 – 107, T. XVI, T. XVII, 127, 131, 135; Ettliger 1972, 66, Typ 15, T. 5, 7 – 8; Jobst 1975, 40 – 42, T. Typ 15 c – d, T. 7, 50 – 53; CociŃ 2004, 64 – 67, tip 8 b 1 – 2, T. XXIV – XXV, T. XXVI, 543 – 549; Genčeva 2004, 32 – 33, tip 9 g, T. VII, 1 – 3; Ambroz 1966, 38 – 39, T. 7, 13 – 14.

¹⁹⁷ Jobst 1975, 40 – 41; CociŃ 2004, 65 – 66.

¹⁹⁸ Kovrig 1937, 91, T. XXVII, 1 a – b; Koščević 1980, 22; CociŃ 2004, 66 – 67.

je nalaz iz utvrđenja u Banoštoru (*Bononia*) (kat. 404, T. XV, 1), datovan u I – II vek, kao i nalazi iz Ušća (kat. 415 - 422, T. XV, 2), generalno datovani u II vek. Primetna je koncentracija fibula ove varijante u Sirmijumu (4 primerka, kat. 406 – 409) i Ušću (8 primeraka, kat. 415 - 422).

U Gornjoj Meziji nađene su 24 fibule tipa 13/D (55, 81% fibula ove varijante iz Srbije), dok u delu provincije Dalmacije i Dakije na tlu današnje Srbije nema ovih nalaza.

Fibule varijante D koncentrisane su na Dunavskom limesu. U Singidunumu su, prilikom arheoloških iskopavanja, nađena 3 primerka: jedan u sloju II veka u kastrumu (kat. 423) i dva na lokalitetu Knez Mihajlova ul. br. 30, u sloju druge polovine II – početka III veka (kat. 424 – 425, T. XV, 3). Takođe, iz okoline Singidunuma potiču primerci sa nepoznatim mestom nalaza iz Muzeja grada Beograda (kat. 428 – 431). Fibule ove varijante nađene su u utvrđenjima *Castra Tricornia* (kat. 426, T. XV, 6), na Sapaji (*Translederata* ?) (kat. 440), na Čezavi (*Castrum Novae*) (kat. 441), u sloju s kraja II – prve polovine III veka, na Karatašu (*Diana*) (kat. 442 – 444, T. XV, 5), u slojevima II i III veka i na utvrđenju kod Trajanovog mosta (*Pontes*) (kat. 445), u sloju druge polovine II – prve polovine III veka. Takođe, nađene su na nekropolama Viminacijuma (kat. 436 – 439, T. XV, 4). U grobu inhumiranog pokojnika G – 1133, koji pripada horizontu III veka na nekropoli «Više grobalja», kao jedini nalaz konstatovana je bronzana fibula tipa 13/D (kat. 436, T. XV, 4) na ramenu sahranjene individue. Ostale fibule sa nekropola «Pećine» i «Pirivoj» nađene su u slojevima II – III veka.

U unutrašnjosti provincije treba pomenuti nalaze fibula varijante D iz rudne oblasti na Kosmaju (kat. 432 – 435), iz Brestovika (kat. 427) i iz Ulpijane (kat. 446). Fibula iz Ulpijane nađena je u horizontu druge polovine II – III veka.

Na osnovu iznetih podataka, smatram da se tip 13/D može datovati u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka u Gornjoj Meziji, dok su nalazi iz Donje Panonije nešto stariji, najverovatnije iz prve polovine II veka. Ako se fibule ove varijante iz Dakije pouzdano datuju u prvu polovinu, najkasnije treću četvrtinu II veka,¹⁹⁹ može se pretpostaviti postojanje radionica za njihovu izradu u Gornjoj Meziji, koje su delovale od sredine II do sredine III veka. Ovaj period, inače, koincidira sa razvojem zanatstva Gornje Mezije. Hipotetične radionice mogle su se nalaziti u Singidunumu, Viminacijumu i Dijani, što se poklapa sa pretpostavljenim radioničkim centrima za izradu zglobnih fibula tipa 11, takođe izrađivanog tokom druge polovine II – prve polovine III veka. Uzevši u obzir i formalnu sličnost tipa 11 i tipa 13/D, pretpostavljam da su ove fibule mogle biti istovremeno izrađivane u istim zanatskim centrima. Posle svega ostaje dilema da li su fibule tipa 11, koje su derivat *Aucissa* fibula, uticale na nastanak tipa 13/D, ili su oba tipa nastala sintezom formi zglobnih i izrazito profilisanih fibula I – II veka. Drugo rešenje čini mi se verovatnijim. Razvoj zglobnih i izrazito profilisanih fibula I – II veka, mogao je dovesti do sličnih formi, sa istim estetskim kriterijumima, koje su se razlikovale samo u tipu mehanizma za pričvršćivanje igle, zglobnom ili sa spiralnom oprugom.

Varijanta E, veoma slična prethodnoj, najverovatnije je izrađivana u Panoniji i Dakiji tokom II veka. Mali broj poznatih primeraka ne dopušta preciznije datovanje ovih fibula.²⁰⁰ Naša fibula iz Viminacijuma (T. XV, 8) razlikuje se u konstrukciji glave, koja nema potpurnu gredu, već je opruga od 12 navoja učvršćena trnom. Takođe, trapezoidna, polukružno zaobljena glava, podseća na fibule sa «sidrastom» glavom (grupa IV, tip 15). Nažalost, ni viminacijumski primerak nije moguće datovati na osnovu arheološkog konteksta.

¹⁹⁹ CociŃ 2004, 66.

²⁰⁰ Kovrig 1937, 74, T. XVI, 162 – Drnovo (*Noeviodunum*); Košćević 1980, 23, T. XVII, 122, 125 – *Siscia*, 9 primeraka; CociŃ 2004, 60, Type 8 a 12, Pl. XXI, 320 – 321 – *Micia* i *Porolissum*, sa jedinim primerkom iz datovanog sloja (prva polovina II veka).

279. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 13/A. Bronza. Dim: 4,3 cm. Fragmentovana. Držac igle u vidu rama. Publikovana: Kovrig 1937, 34, T. I, 7.
280. Surduk (*Rittium*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 13/A. Bronza. Dim: 5, 2 cm. Fragmentovana. Trapezoidni držac igle sa dve kružne perforacije. Publikovana: Kovrig 1937, 35, T. I, 9.
281. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 334. Tip 13/A. Bronza. Dim: 7,8 cm. Cela. Tri pravougaone i jedna kružna perforacija na držaču igle. Publikovana: Dautova-Ruševljan – Brukner 1992, 102, kat. 71, T. 10, 43, T. IX, 2. Dat: I – II vek. **T. XIII, 8**
282. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 334. Tip 13/A. Bronza. Dim: 9 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držac igle je oštećen. Dve pravougaone i jedna kružna perforacija na držaču igle. Publikovana: Dautova-Ruševljan – Brukner 1992, 102, kat. 72, T. 11, 44. Dat: I – II vek.
283. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/767. Tip 13/A. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla. Držac igle u vidu rama. Luk ukrašen urezanom cik – cak linijom između zadebljanja. Publikovana: Ković 2003, kat. 17, T. IV, 17. **T. XIII, 9**
284. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3960. Tip 13/A. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje opruga sa iglom i deo držača igle. Perforacije na držaču igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 39, T. V, 39. **T. XIII, 10**
285. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4165. Tip 13/A. Bronza. Dim: 3,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i deo držača igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 37, T. V, 37.
286. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4037. Tip 13/A. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje opruga sa iglom i deo luka sa stopom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 38, T. V, 38.
287. Ritopek (*Castra Tricornia*). Narodni muzej u Beogradu, inv. 2496/III. Tip 13/A. Bronza. Dim: 9,7 cm. Oštećen držac igle. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 186. Dat: II vek.
288. Baraće (*Tabula Traiana*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 13/A. Bronza. Dim: 4,6 cm. Opruga sa iglom nedostaje, a stopa je oštećena. Publikovana: Vasić 1984, T. II, 6.
289. *Timacum Minus* - Utvrđenje. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 4. Tip 13/A. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje stopa. Zadebljanje na luku u vidu trostrukog, a na prelazu u stopu u vidu dvostrukog prstena. Publikovana: Petrović – Jovanović 1997, 87, kat. 3. Dat: II vek.
290. Surduk (*Rittium*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,2 cm. Fragmentovana. Trougaoni držac igle sa dve kružne perforacije. Publikovana: Kovrig 1937, 44, T. V, 42.
291. Surduk (*Rittium*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,6 cm. Cela. Trougaoni držac igle. Publikovana: Kovrig 1937, 47, T. V, 45.
292. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 13/B. Bronza. Dim: 6,7 cm. Cela. Trougaoni držac igle sa dve kružne perforacije. Publikovana: Kovrig 1937, 44, T. V, 42. Nap: Još 2 primerka se čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu.
293. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,4 cm. Cela. Trougaoni držac igle. Publikovana: Kovrig 1937, 47, T. V, 45. Nap: Još 13 primeraka se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu.
294. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,2 cm. Cela. Duž stope rebro. Pravougaoni držac igle. Publikovana: Kovrig 1937, 44, T. VI, 57. Nap: Još 5 primeraka se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu.
295. Popinci. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,6 cm. Cela. Trougaoni držac igle. Publikovana: Kovrig 1937, 47, T. V, 45.
296. Rakovac. Arheološki muzej u Zagrebu, inv. 1930. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5 cm. Cela. Stopa uzdužno ukrašena urezanom valovnicom. Trougaoni držac igle. Publikovana: Dautova-Ruševljan 1995, T. I, 7. Dat: I – II vek.
297. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 446. Tip 13/B. Bronza. Dim: 6,5 cm. Cela. Trougaoni držac igle sa dve perforacije. Publikovana: Dautova-Ruševljan – Brukner 1992, 102, kat. 73, T. 10, 41. Dat: I – II vek.
298. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 3420. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,2 cm. Cela. Trougaoni držac igle. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 102, kat. 75. Dat: I – II vek.
299. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. G. 3473. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,8 cm. Nedostaje igla. Trapezoidni držac igle. Publikovana: Dautova-Ruševljan, Brukner 1992, 102, kat. 76, T. IX, 4. Dat: I – II vek.
300. Mačvanska Mitrovica (*Sirmium?*). Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici. Tip 13/B. Srebro. Dim: 4 cm. Cela. Publikovana: Ercegović–Pavlović 1980, Pl. V, 5. Dat: II – III vek.

- 301.** Ub. Vojni muzej u Beogradu, inv. A/30684. Tip 13/B. Bronza. Dim: 6,1 cm. Nedostaje igla i držač igle. Nepublikovana.
- 302.** Glušci. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/881. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4 cm. Cela. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Ković 2003, kat. 1, T. I.
- 303.** Uzveće – Crkvina, Narodni muzej u Šapcu, inv. A/ 216. Tip 13/B. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Ković 2003, kat. 2, T. I.
- 304.** Klenak - Brajkovo. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/891. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Publikovana: Ković 2003, kat. 5, T. I.
- 305.** Orašac – Ulice. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/764. Tip 13/B. Bronza. Dim: 2,5 cm. Nedostaje igla, a stopa je oštećena. Trougaoni držač Publikovana: Ković 2003, kat. 3, T. I.
- 306.** Orašac – Ulice. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/763. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 7, T. II.
- 307.** Mišar – Savsko polje. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/132. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5 cm. Cela. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 6, T. I. **T. XIV, 1**
- 308.** Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2646. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,1 cm. Igla nedostaje. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Bojović 1983, kat. 53, T. VI, 53
- 309.** Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2391. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4 cm. Igla nedostaje. Trougaoni držač igle sa dve perforacije je oštećen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 57, T. VII, 57
- 310.** Ušće – “Plantaža”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1958. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,2 cm. Igla nedostaje. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 77, T. IX, 77. Dat: II vek.
- 311.** Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/1975. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,6 cm. Igla nedostaje, a držač igle je oštećen. Duž luka i stope uzdužno rebro. Publikovana: Bojović 1983, kat. 90, T. XI, 90
- 312.** Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2516. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje glava i igla, a trapezoidni držač igle je oštećen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 91, T. XI, 91
- 313.** Židovar. Narodni muzej u Vršcu, inv. 71/1996. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,1 cm. Nedostaje opruga sa iglom, polovina potporne grede i držač igl. Publikovana: Jovanović 1997, 76, Sl. 56. Dat: kraj I – početak II veka.
- 314.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1255. Tip 13/B. Bronza. Dim: 6,3 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a trougaoni držač igle sa dve perforacije je oštećen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 41, T. V, 41.
- 315.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/859. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,6 cm. Nedostaje igla. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Bojović 1983, kat. 45, T. VI, 45.
- 316.** Ritopek (*Castra Tricornia*) - Vodice. Muzej grada Beograda, inv. AA/904. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje potporna greda , opruga sa iglom i držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 56, T. VII, 56.
- 317.** Ritopek (*Castra Tricornia*) – Kamenita glavica. Muzej grada Beograda, inv. AA/1256. Tip 13/B. Bronza. Dim: 3,2 cm. Oštećena je opruga, a igla nedostaje. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 61, T. VIII, 61.
- 318.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/872. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 63, T. VIII, 63.
- 319.** Ritopek (*Castra Tricornia*) - Vodice. Muzej grada Beograda, inv. AA/1211. Tip 13/B. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 66, T. VIII, 66.
- 320.** Ritopek (*Castra Tricornia*) – “Monitor”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1215. Tip 13/B. Bronza. Dim: 2,8 cm. Nedostaje igla. Zadebljanje na luku u vidu azurirane perle. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 68, T. VIII, 68.
- 321.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1808. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 70, T. VIII, 70.
- 322.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4208. Tip 13/B. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a pravougaoni držač igle je oštećen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 72, T. VIII, 72.
- 323.** Ritopek (*Castra Tricornia*) – “Monitor”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1214. Tip 13/B. Bronza. Dim: 6,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Duž stope plastično rebro. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 86, T. X, 86.
- 324.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/2729. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla, a pravougaoni držač igle je oštećen. Zadebljanje na luku u vidu trostrukog prstena.

Duž stope rebro. Publikovana: Bojović 1983, kat. 89, T. XI, 89.

325. Grocka. Muzej grada Beograda, inv. AA/1792. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,4 cm. Nedostaje vrh igle. Zadebljanje na luku u vidu trostrukog oštro profilisanog prstena. Duž stope rebro. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 92, T. XI, 92. **T. XIV, 2**

326. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4025. Tip 13/B Bronza. Dim: 5,1 cm. Nedostaje igla, a trougaoni držač igle sa dve perforacije je oštećen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 40, T. V, 40.

327. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4173. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,7 cm. Nedostaje igla, a trougaoni držač igle sa jednom perforacijom je oštećen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 42, T. V, 42.

328. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3958. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,1 cm. Nedostaje igla. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Bojović 1983, kat. 43, T. V, 43.

329. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4209. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a trougaoni držač igle sa dve perforacije je deformisan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 46, T. VI, 46.

330. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4032. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla, a trougaoni držač igle sa dve perforacije je oštećen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 47, T. VI, 47.

331. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4039. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a trougaoni držač igle sa dve perforacije je oštećen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 49, T. VI, 49.

332. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3956. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,1 cm. Nedostaje igla. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Bojović 1983, kat. 50, T. VI, 50.

333. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4023. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,1 cm. Cela. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Bojović 1983, kat. 51, T. VI, 51.

334. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3957. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Pravougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Bojović 1983, kat. 52, T. VI, 52.

335. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4169. Tip 13/B Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 57, T. VII, 57.

336. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/300. Tip 13/B Bronza. Dim: 3,8 cm. Nedostaje igla. Trougaoni držač igle sa jednom perforacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 60, T. VII, 60.

337. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4028. Tip 13/B Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a trougaoni držač igle sa jednom perforacijom je oštećen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 62, T. VII, 62.

338. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4036. Tip 13/B Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje vrh igle, a trougaoni držač igle je deformisan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 64, T. VIII, 64.

339. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4036. Tip 13/B Bronza. Dim: 4 cm. Cela. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 65, T. VIII, 65.

340. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4031. Tip 13/B Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 67, T. VIII, 67.

341. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4162. Tip 13/B Bronza. Dim: 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Zadebljanje na luku u vidu dvostrukog prstena. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 69, T. VIII, 69.

342. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4034. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,4 cm. Nedostaje igloa. Na luku dva uzdužna rebra. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 71, T. VIII, 71.

343. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4208. Tip 13/B Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje potporna greda i opruga sa iglom, a držač igle je oštećen. Na luku dva uzdužna rebra. Publikovana: Bojović 1983, kat. 73, T. IX, 73.

344. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4033. Tip 13/B Bronza. Dim: 4

cm. Nedostaje igla. Na luku dva uzdužna rebra Pravougoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 74, T.IX, 74.

345. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4212. Tip 13/B Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom i vrh stope. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 75, T.IX, 75.

346. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4159. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,9 cm. Nedostaje potporna greda, opruga sa iglom i držač igle. Na luku dva uzdužna rebra Publikovana: Bojović 1983, kat. 76, T.IX, 76.

347. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4026. Tip 13/B Bronza. Dim: 5,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a širok pravougaoni držač igle je oštećen. Zadebljanje na luku u vidu polukružnog grebena. Duž stope rebro. Publikovana: Bojović 1983, kat. 85, T.X, 85.

348. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/2569. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i deo luka sa stopom. Duž luka rebro. Zadebljanje na luku u vidu dvostrukog oštro profilisanog prstena. Publikovana: Bojović 1983, kat. 88, T.X, 88.

349. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4038. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,1 cm. Nedostaje igla. Zadebljanje na luku u vidu trostrukog prstena. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Bojović 1983, kat. 44, T. V, 44.

350. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2619. Tip 13/B Bronza. Dim: 5,3 cm. Cela. Na luku dva, a na stopi jedno uzdužno rebro. Pravougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Bojović 1983, kat. 54, T. VII, 54.

351. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2423. Tip 13/B Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a trougaoni držač igle sa dve perforacije je oštećen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 55, T. VII, 55.

352. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2435. Tip 13/B Bronza. Dim: 4, 1 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Pravougaoni držač igle sa jednom perforacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 59, T. VII, 59.

353. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2624. Tip 13/B Bronza. Dim: 5 cm. Cela. Duž stope rebro. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 78, T.IX, 78.

354. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2624. Tip 13/B Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Duž stope rebro. Publikovana: Bojović 1983, kat. 82, T.X, 82.

355. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/301. Tip 13/B Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Na luku dva, a na stopi jedno uzdužno rebro. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 84, T.X, 84.

356. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2569. Tip 13/B Bronza. Dim: 4, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Duž luka i stope rebro. Zadebljanje na luku u vidu trostrukog prstena Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 87, T.X, 87.

357. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4545. Tip 13/B Bronza. Dim: 6, 3 cm. Cela. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 178.

358. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2761/84. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,7 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Pravougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Redžić 2006, kat. 40, T. VI, 40. Dat: kraj I – prva polovina II veka. Nap: Nađena je u dečjem grobu G – 308, sa ćilibarskim perlicama i bronzanom iglom.

359. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6763/84. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Publikovana: Redžić 2006, kat. 47, T. VII, 47.

360. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 8402/85. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,3 cm. Fragmentovana igla. Trougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 43, T. VI, 43. Dat: druga polovina I – prva polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 1197 sa dva žiška tipa Ivanyi II.

361. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1315/79. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 41, T. VI, 41.

362. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 10793/84. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje igla. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 42, T. VI, 42.

363. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 9431/83. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,2 cm. Cela. Trougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 44, T. VI, 44. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 767. **T. XIV, 3**

364. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 12877/87. Tip 13/B. Bronza. Dim: 3,3

cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 45, T. VI, 45.

365. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3413/81. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje vrh igle, a držač igle je oštećen. Publikovana: Redžić 2006, kat. 46, T. VII, 46.

366. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 7931/83. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 48, T. VII, 48.

367. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12775. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,6 cm. Cela. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Kondić 1961, kat.2, T. I, 2.

368. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12771. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,6 cm. Nedostaje igla. Trapezoidni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Kondić 1961, kat.3, T. I, 3.

369. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12780. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4 cm. Cela. Zadebljanje na luku u vidu polukružnog grebena. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.7, T. I, 5.

370. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12815. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,2 cm. Cela. Zadebljanje na luku u vidu polukružnog grebena. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.10.

371. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12777. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,9 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 8, T. I, 6.

372. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12770. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,7 cm. Nedostaje igla. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 9.

373. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12750. Tip 13/B. Bronza. Dim: 6 cm. Cela. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.12, T. I, 8.

374. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12750. Tip 13/B. Bronza. Dim: 6,2 cm. Oštećena opruga. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.13.

375. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 1312/68. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,5 cm. Cela. Trougaoni držač igle sa jednom perforacijom. Publikovana: Černač 2001, kat. 3, T. I, 3. Dat: poslednja trećina I –početak II veka. **T. XIV, 4**

376. Hajdučka Vodenica. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 13/B. Bronza. Dim: 6,7 cm. Cela. Zadebljanje na luku u vidu trostrukog prstena. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Jovanović 1984, 321, T. I, 4. Dat: druga polovina I – početak II veka.

377. Tekija (*Transdierna*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 516. Tip 13/B. Bronza. Dim: 6,5 cm. Nedostaje igla. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Cermanović-Kuzmanović - Jovanović 2004, 222, kat. 3. Dat: druga polovina II - prva polovina III veka.

378. Tekija (*Transdierna*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 1206. Tip 13/B. Bronza. Dim: 2,6 cm. Nedostaje opruga sa iglom i kraj stope. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Cermanović-Kuzmanović - Jovanović 2004, 222, kat. 2. Dat: prva polovina II veka.

379. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1065/84. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,6 cm. Nedostaje igla. Pravougaona potporna greda. Na luku dvostruko bikonično zadebljanje. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 330, T. 36, 3. Dat: druga polovina I – početak II veka..

380. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 2480/88. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Pravougaona potporna greda. Na luku bikonično zadebljanje. Duž luka dva, a na stopi jedno rebro. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 331, T. 36, 6. Dat: druga polovina I veka..

381. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.1901. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,6 cm. Nedostaje vrh igle. Pravougaona potporna greda. Na luku dvostruko bikonično zadebljanje. Stopa ukrašena sitnim urezima. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 332. Dat: II vek.

382. Velika Vrbica - Kurvingrad. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Trbuhović 1986, 61, Fig. 6, A. Dat: kraj I – prva polovina II veka.

383. *Timacum Minus* - Utvrđenje. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 21. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,6 cm. Nedostaje deo potporne grede i opruga sa iglom. Trougaoni držač igle sa jednom perforacijom. Publikovana: Petrović, Jovanović 1997, 87, kat. 4. Dat: kraj I – prva polovina II veka.

384. *Timacum Minus* – Severna kapija. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 315. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Duž luka i stope rebro. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Nepublikovana. Dat: kraj I – prva polovina II veka.

- 385.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/273. Tip 13/B. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla. Trougaoni držač igle. Nepublikovana. Dat: II – prva polovina III veka.
- 386.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/604. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Srejić 1983, Sl. 14, d. Dat: II – prva polovina III veka.
- 387.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Petković, Živić 2006, T. I, 4, Sl. 3. Dat: II – prva polovina III veka. **T. XIV, 5; Sl. 19.**
- 388.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje deo opruge i igla. Pravougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Petković, Živić 2006, T. I, 5. Dat: II – prva polovina III veka. **T. XIV, 6; Sl. 20.**
- 389.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 13/B. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Duž luka rebro. Zadebljanje na luku u vidu trostrukog prstena oštre profilacije. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Petković, Živić 2006, T. I, 6. Dat: II – prva polovina III veka.
- 390.** *Naissus* – Gradsko polje. Narodni muzej u Nišu, inv. 616/R. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,9 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom, a oštećen je držač igle. Publikovana: Jovanović 1978, 61, kat. 1, Sl. 98. Dat: kraj I veka.
- 391.** Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19853. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,1 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 45.
- 392.** Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20088. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 46.
- 393.** Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20089. Tip 13/B. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje deo potporne grede i opruga sa iglom. Trougaoni držač igle sa dve perforacije. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 47.
- 394.** Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19854. Tip 13/B. Bronza. Dim: 4,4 cm. Nedostaje deo potporne grede i opruge sa iglom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 50.
- 395.** Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19943. Tip 13/B. Bronza. Dim: 6,2 cm. Nedostaje igla. Trougaoni držač igle sa perforacijama. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 52.
- 396.** Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20049. Tip 13/B. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla, a stopa je oštećena. Trougaoni držač igle. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 48.
- 397.** Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20093. Tip 13/B. Bronza. Dim: 5,3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 49.
- 398.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2618. Tip 13/C Bronza. Dim: 3,7 cm. Cela. Duž luka dva rebra. Trapezoidna stopa ukrašena urezanom cik – cak linijom duž ivica. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 93, T.XI, 93. **T. XIV, 7**
- 399.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4123. Tip 13/C Bronza. Dim: 2,7 cm. Nedostaje glava i veći deo luka. Trapezoidna stopa ukrašena urezanom cik – cak linijom duž ivica. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 94, T.XI, 94.
- 400.** *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3501/84. Tip 13/C. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Publikovana: Redžić 2006, kat. 49, T. VII, 49.
- 401.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5687/82. Tip 13/C. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Duž stope pravolinijski punktiran ukras. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 50, T. VII, 50. Nap: Nađena u grobu G – 2060.
- 402.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5492/82. Tip 13/C. Bronza. Dim: 3,8 cm. Nedostaje vrh igle. Duž ruba stope punktiran ukras. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 51, T. VII, 51. Nap: Nađena u grobu G – 1961. **T. XIV, 8**
- 403.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2759/82. Tip 13/C. Srebro. Dim: 4 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 52, T. VII, 52. Nap: Nađena u grobu G 1 – 204. **T. XIV, 9**

404. Banoštor (*Bononia*). Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/229. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,5 cm. Cela. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu trostrukog prstena. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Dautova-Ruševljan 1995, T. I, 5. Dat: I – II vek. T. XV, 1
405. Sremski Karlovc. – Lipovac. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/ 995. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,5 cm. Cela. Trouglasta glava. Zadebljanje na luku u vidu trostrukog prstena. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Dautova- Ruševljan 1995, T. I, 6.
406. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 13/D. Bronza. Dim: 5,5 cm. Cela. Trapezoidna glava. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 51, T. VI, 56.
407. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,5 cm. Cela. Trapezoidna glava. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 51, T. VI, 56.
408. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 13/D. Bronza. Dim: 5,6 cm. Cela. Trapezoidna glava. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 51, T. VI, 56.
409. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,7 cm. Cela. Trapezoidna glava. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 51, T. VI, 56.
410. Novi Banovci (*Burgenae*). Vojni muzej u Beogradu, inv. A/24085. Tip 13/D. Dim: 5,1 cm. Nedostaje igla. Trapezoidna glava. Zadebljanje na luku čine dva prstena i polukružno zadebljanje. Trapezoidni držač igle. Nepublikovana.
411. Drenovac – Ušće. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/846. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,1 cm. Cela. Polukružna glava. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 10, T. II.
412. Drenovac – Ušće. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/847. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,1 cm. Cela. Polukružna glava. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 11, T. II.
413. Mišar – Savsko polje. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/129. Tip 13/D. Bronza. Dim: 5,7 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Trougaona glava. Publikovana: Ković 2003, kat. 10, T. II.
414. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/831. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,9 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Polukružna glava. Publikovana: Ković 2003, kat. 12, T. II.
415. Ušće – “Dragan Marković”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1925. Tip 13/D. Bronza. Dim: 5,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a pravougaoni držač igle je oštećen. Trougaona glava. Na glavi dva kosa ureza. Zadebljanje na luku u vidu dva prstena i polukružnog grebena. Publikovana: Bojović 1983, kat. 95, T: XI, 95. Dat: II vek.
416. Ušće – “Plantaža”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1973. Tip 13/D. Bronza. Dim: 5,4 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a pravougaoni držač igle je oštećen. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu prstena i polukružnog grebena. Publikovana: Bojović 1983, kat. 96, T: XI, 96. Dat: II vek.
417. Ušće – “Plantaža”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1938. Tip 13/D. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a pravougaoni držač igle je oštećen. Polukružna glava. Trostruko prstenasto zadebljanje na luku. Publikovana: Bojović 1983, kat. 98, T: XII, 98. Dat: II vek.
418. Ušće – “Plantaža”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1960. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,9 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Trougaona glava. Zadebljanje na luku u vidu dva prstena i polukružnog grebena. Dva uzdužna rebra na stopi. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 100, T: XII, 100. Dat: II vek. T. XV, 2
419. Ušće – “Plantaža”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1970. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu dva prstena i polukružnog grebena.. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 102, T: XII, 102. Dat: II vek.
420. Ušće – “Dragan Marković”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1836. Tip 13/D. Bronza. Dim: 5,4 cm. Nedostaje igla. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu dva prstena i polukružnog grebena.. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 105, T: XII, 105. Dat: II vek.
421. Ušće – “Plantaža”. Muzej grada Beograda, inv. AA/2013. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu polukružnog grebena. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 109, T. XIII, 9. Dat: II vek.
422. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2439. Tip 13/D. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu dva prstena i polukružnog grebena.. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 106, T: XIII, 106.
423. *Singidunum* – Kalemegdan - *Castrum*. Muzej grada Beograda, C 16/80. Tip 13/D. Bronza. Dim: 6,7 cm. Nedostaje igla. Trapezoidni držač igle. Dat: II vek. Publikovana: Bojović 1996, Fig. 7, 9.
424. *Singidunum* – Knez Mihajlova ul. br. 30. Muzej grada Beograda. Tip 13/D. Bronza. Dim: 5,1 cm. Nedostaje igla. Polukružna glava. Prstenasto, oštro profilisano zadebljanje na luku. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, Sl. 55, 1. Dat: druga polovina II – početak

III veka. T. XV, 3

425. *Singidunum* - Knez Mihajlova ul. br. 30. Muzej grada Beograda. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje deo opruge sa igom. Pravougaona glava. Zadebljanje na luku u vidu trostrukog prstena. Duž stope rebro. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, Sl. 55, 1. Dat: druga polovina II – početak III veka.
426. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/2655. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,4 cm. Cela. Trougaona glava. Zadebljanje na luku u vidu polukružnog grebena. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 110, T. XIII, 110. T. XV, 6
427. Brestovik. Muzej grada Beograda, inv. AA/1179. Tip 13/D. Bronza. Dim: 5,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu prstena i polukružnog grebena.. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 103, T: XII, 103.
428. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2507. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu dva prstena i polukružnog grebena.. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 97, T: XII, 97.
429. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2891. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Trougaona glava. Zadebljanje na luku u vidu dva prstena i polukružnog grebena.. Duž stope dva rebra. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat.99, T: XII,99.
430. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2626. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje igla. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu polukružnog grebena.. Duž ivica luka urezan ukras u vidu poprečnih crtica i uzdužnih cik – cak linija. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 108, T: XIII, 108. T. XV, 7
431. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4206. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu dva prstena i polukružnog grebena. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 185.
432. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4206. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,1 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu prstena i polukružnog grebena. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat.101, T: XII,101.
433. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda. Tip 13/D. Bronza. Dim: 3,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu dva prstena i polukružnog grebena. Publikovana: Bojović 1983, kat.107, T: XIII,107.
434. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. 4217. Tip 13/D. Bronza. Dim: 2,8 cm. Nedostaje glava i deo luka. Zadebljanje na luku u vidu polukružnog grebena. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat.111, T: XIII,111.
435. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4029. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu prstena. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat.112, T: XIII,112.
436. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu C 6759/84. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,1 cm. Cela. Polukružna glava. Astragaloidno zadebljanje na luku. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 54, T. VII, 54. Nap: Nađena je u grobu inhumiranog pokojnika, G – 1133 na desnom ramenu. T. XV, 4
437. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu C 1563/79. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,6 cm. Cela. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu polukružnog grebena. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 55, T. VII, 55.
438. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu C 7385/83. Tip 13/D. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Trapezoidna glava. Zadebljanje na luku u vidu polukružnog grebena. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 56, T. VII, 56.
439. *Viminacium* – “Pirivoj”. Narodni muzej u Požarevcu C 572/04. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,2 cm. Cela. Trapezoidna glava. Astragaloidno zadebljanje na luku. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 57, T. VII, 57.
440. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12798. Tip 13/D. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu polukružnog grebena. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.4, T. I, 4.
441. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 1598/68. Tip13/D. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla. Polukružna glava. Zadebljanje na luku u vidu dva prstena i polukružnog grebena. Duž stope rebro. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Černač 2001, kat, 6, T. II, 3. Dat: kraj II –III vek.

442. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1075 a/84. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Trapezoidna glava. Na luku prstenasto i polukružno zadebljanje. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 333, T. 36, 4. Dat: sredina II veka.
443. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 2488/88. Tip 13/D. Bronza. Dim: 6,2 cm. Cela. Trapezoidna glava. Na luku polukružno zadebljanje. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 334, T. 36, 5. Dat: druga polovina II veka. T. XV, 5
444. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 2245/88. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,1 cm. Cela. Trapezoidna glava. Duž luka dva rebra. Na luku dvostruko bikonično zadebljanje. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 335, T. 36, 4. Dat: II vek.
445. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 152/85. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4,4 cm. Cela. Polukružna glava. Duž luka rebro. Zadebljanje na luku u vidu polukružnog grebena. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Černač 2001, kat. 2, T. I, 2. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka.
446. *Ulpiana*. Muzej Kosova u Prištini, C 550/ 81 - 87. Tip 13/D. Bronza. Dim: 4 cm. Trapezoidna glava. Nedostaje opruga sa iglom. Dvostruko prstenasto zadebljanje na luku. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Petković 2004, kat. 3, Pl. I, 3. Dat: druga polovina II – III vek.
447. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 449/80. Tip 13/E. Bronza. Dim: 5,8 cm. Nedostaje igla. Polukružna glava, Duž luka dva, a duž stope jedno rebro. Iza astragaloidnog zadebljanja pravougaono, poprečno proširenje na luku, ukrašeno sa dva poprečna žljeba. Veliki trapezoidni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 53, T. VII, 53. T. XV, 8

3. 4. 2. TIP 14 – CRNOMORSKE IZRAZITO PROFILISANE FIBULE

- Varijanta A – izrazito profilisane fibule sa spiralnom glavom 1) sa kratkom ili 2) sa dugom oprugom sa spoljašnjom tetivom, astragaloidnim zadebljanjima na početku i kraju luka, sa izduženom listolikom stopom sa dugmetastim zadebljanjem na kraju**
- Varijanta B – izrazito profilisane fibule sa spiralnom glavom sa oprugom sa spoljašnjom tetivom, sa astragaloidnim zadebljanjem na prelazu luka u izduženu listoliku stopu sa dugmetastim zadebljanjem na kraju**
- Varijanta C – izrazito profilisane fibule sa spiralnom glavom 1) sa kratkom ili 2) sa dugom oprugom sa spoljašnjom tetivom, bez zadebljanja na luku, sa izduženom listolikom stopom sa dugmetastim zadebljanjem na kraju**
- Varijanta D – izrazito profilisane fibule u obliku “samostrela”, sa spiralnom glavom sa dugom oprugom sa spoljašnjom tetivom, kratkim lukom sa zadebljanjima na početku i kraju, izduženom stopom sa višečlanim zadebljanjem na kraju i jako izduženim pravougaonim držačem igle**

Tip 14 (T. XVI – XVII) čine fibule jednodielne ili dvodielne konstrukcije sa spiralnom glavom sa oprugom od 8 ili više navoja i spoljašnjom tetivom, koja je učvršćena držačem u vidu povijenog trna. Karakteristični luk je visoko izvijen, kružnog ili polukružnog preseka, profilisan bikoničnim, koničnim ili astragaloidnim zadebljanjima na početku i kraju ili samo na prelazu luka u stopu. Zadebljanja na luku mogu biti ukrašena uzdužnim urezima, pseudoažurirana (T. XVI, 2, 7). Stopa je duga, u obliku lista lovora sa dugmetastim zadebljanjem na kraju, najčešće koničnog oblika. Stopa može biti uzdužno ukrašena punktiranom linijom ili nizom utisnutih kružića, trouglova i sl (T. XVI, 1 – 3, T. XVII, 4 – 5). Držač igle je trapezoidnog oblika, osim kod varijante D, gde je izdužen pravougaoni (T. XVII, 8).

Ovaj tip sa mehanizmom opruge na glavi samo uslovno se može posmatrati u okviru izrazito profilisanih fibula, jer obuhvata varijante i primerke bez izrazite profilacije luka, ali je uobičajeno da se na osnovu prihvaćenih tipologija svrastava u ovu grupu.²⁰¹

U okviru crnomorskih, izrazito profilisanih fibula iz rimskih provincija na tlu Srbije izdvojila sam četiri varijante, koje se razlikuju po profilaciji luka.

Varijanta A (T. XVI, T. XVII, 6), ujedno najčešća, dvodelne je konstrukcije. Na početku i kraju luka ima bikonično (T. XVI, 1, 3, T. XVII, 6), konično (T. XVI, 5) ili astragaloidno zadebljanje (T. XVI, 2, 4), ili su ona kombinovana na istoj fibuli (T. XVI, 6 – 7). Spiralna glava od 8 ili više navoja ima spoljašnju tetivu, koja se oslanja na zadebljanje na početku luka, a pričvršćena je trnom. Ispod zadebljanja na početku luka je poprečna pločica sa perforacijom za osovinu opruge iz koje polazi pomenuti trn, koji je povijen na gore. Stopa je listolika, ponekad izduženog trapezoidnog (T. XVI, 4, T. XVII, 6) ili trougaonog (T. XVI, 7) oblika, sa dugmetastim, koničnim ili sferičnim zadebljanjem na kraju. Stopa je često uzdužno ukrašena punktacijom ili nizom utisnutih motiva (T. XVI, 1 – 3). Držać igle je trapezoidnog oblika. U okviru varijante A izdvajaju se dve podvarijante, na osnovu odnosa dužine luka i spiralne glave: 1) sa lukom dužine 3 – 6 cm i spiralom opruge kraćom od luka, od 8 – 15 navoja i 2) sa lukom dužine od oko 3 cm i spiralom opruge dužom od luka, od 20 – 30 navoja. Evidentno je da spirala opruge varijante A₂ nema funkcionalnu, već ukrasnu namenu.

Varijanta B (T. XVII, 1 – 3) je, takođe, dvodelne konstrukcije, dužine 3 – 5 cm. Razlikuje se od prethodne varijante po tome što se bikonično, sferično ili prstenasto zadebljanje nalazi samo na kraju luka, odnosno na prelazu luka u listoliku stopu. Spiralnu glavu formira opruga od 8 ili više navoja sa spoljašnjom tetivom, koja je pričvršćena na početku luka držačem povijenim na dole (T. XVII, 1 – 2) ili trnom povijenim na gore, koji polazi od poprečne pločice ispod početka luka, perforirane za osovinu opruge (T. XVII, 3). Stopa je listolika, ponekad uzdužno ukrašena punktacijom (T. XVII, 1, 3), ili izduženog pravougaonog oblika (T. XVII, 2) sa koničnim dugmetastim zadebljanjem na kraju. Držać igle je trapezoidnog oblika.

Varijanta C (T. XVII, 4 – 5, 7) je jednoderne konstrukcije, sa visoko izvijenim lukom, oštro profilisanim na prelazu u listoliku stopu, na kome nema dugmetastih zadebljanja. Početak luka se organski nastavlja u spiralnu glavu sa spoljašnjom tetivom, koja može biti pričvršćena trnom povijenim na gore, koji polazi sa donje strane luka (T. XVII, 5, 7). Stopa u je obliku lovorovog lista, uzdužno ukrašena punktacijom ili nizom utisnutih kružića (T. XVII, 4 – 5), ili izdužena pravougaona (T. XVII, 7), a na kraju ima dugmetasto konično zadebljanje. Držać igle je trapezoidnog oblika. Varijanta C se može podeliti na dve podvarijante na osnovu odnosa dužine luka i spiralne glave: 1) sa lukom dužine 3 – 10 cm i spiralom opruge kraćom od luka, od 8 – 10 navoja i 2) sa lukom dužine od oko 3 cm i spiralom opruge dužom od luka, od 20 – 30 navoja. Kao i kod tipa 14/A₂ duga spirala opruge varijante C₂ je estetskog karaktera.

Varijanta D (T. XVII, 8) je dvodelne konstrukcije. Spiralna glava ima dugu oprugu od 20 i više navoja sa spoljašnjom tetivom. Osovину opruge drži poprečna, perforirana pločica sa donje strane početka luka. Tetiva opruge oslonjena je na jezičasto zadebljanje, koje je sa gornje strane početka luka, neku vrstu potporne grede. Jako izvijen liveni luk je trougaonog preseka, odnosno ima uzdužno rebro, a na prelazu u stopu je prstenasto profilisan. Trougaona stopa, takođe, ima uzdužno rebro i na kraju višečlano zadebljanje. Izrazito izdužen držać igle pravougaonog oblika

²⁰¹ Almgren 1923, 44, Grupe IV, Typ 82, T. IV, 82; Kovrig 1937, 119, VIII Gruppe, T. III, 22 – 24; Ambroz 1966, 40 – 43, grupa 11, serija I – II, T. 7, 10, T. 8.

je koso postavljen u odnosu na luk fibule. Ova varijanta se može posmatrati i kao fibula u vidu «samostrela» (Armbrustfibeln, T – fibule), ali zbog profilacije luka i konstrukcije spiralne glave svrstala sam je u tip 14.

Oskar Almgren je poreklo i proizvodnju fibula tipa 14 ograničio na prostor Podunavlja i južne Rusije.²⁰² Daljom analizom ovog tipa, njegova matična teritorija sužena je na donje Podunavlje i Pont.²⁰³ U najnovijim publikacijama o fibulama preovladava mišljenje, zasnovano na velikom broju konstatovanih primeraka, da je tip 14 nastao krajem I – početkom II veka, na Dunavskom limesu Gornje Mezije, gde su se nalazile i prve radionice za njegovu proizvodnju.²⁰⁴ Na osnovu mišljenja Aleksandra Jovanovića i Dragoslava Bojovića, pretpostavljene radionice delovale su u Singidunumu, Viminacijumu, Lederati, Droboti i Pontesu.²⁰⁵ Međutim, arheološkim iskopavanjima ovih nalazišta do sada nisu nađeni dokazi o proizvodnji fibula tipa 14, kao što su poluproizvodi, kalupi i radionice.

Širenjem duž Dunava tokom prve polovine II veka, pre svega posredstvom rimske vojske, fibule ovog tipa dospele su u Panoniju, Dakiju, Donju Meziju i gradove na obali Crnog mora.²⁰⁶

Sasvim izuzetno fibule tipa 14 javljaju se na Rajnskom limesu.²⁰⁷

Na Pontu se tip 14 modifikovao u specifične varijante, koje se odlikuju dugom spiralnom glavom, bogato ukrašenim, astragaloidnim zadebljanjima na luku, ponekad trakastim lukom, dugom, uskom stopom umesto listolike i pravougaonim držačem igle. Centar proizvodnje ovih fibula nalazio se u Kimerijskom Bosforu, u Tanaisu, gde su nađeni polufabrikati.²⁰⁸

Tokom II – III veka razvija se lokalna varijanta crnomorskih fibula, koju karakteriše unutrašnja tetiva opruge i izdužen pravougaoni držač igle. Ove fibule karakteristične su, osim za crnomorske gradove i centre Kimerijskog Bosfora, za severni Kavkaz, Donje Povolžje i Severnu Osetiju.²⁰⁹

Sa Dunavskog limesa i Ponta fibule tipa 14 izvožene su u *barbaricum*, gde su postale omiljene kod Sarmata i Karpa.²¹⁰ One su i proizvođene na «varvarskoj» teritoriji, ali i u Dakiji, kao modifikovana forma sa kratkim lukom i dugom spiralnom glavom, gde se nazivaju «karpским» tipom fibula.²¹¹ Iako postoje mišljenja da su ove fibule nastale na dačkoj teritoriji, u Dolini Sireta, još krajem I veka i da ih u Dakiji treba datovati do sredine II veka, fibule tipa 14/C₂ javljaju se do sredine/drugе polovine III veka na sarmatskim i karpским nalazištima.²¹² Najverovatnije, neke od varijanti T – fibula sa spiralnom glavom vode poreklo od ovih fibula.²¹³

U ovom radu prikupljeno je 108 fibula tipa 14 iz Srbije, koje, uglavnom, potiču sa Dunavskog limesa Gornje Mezije, osim 6 primerka varijante A₁: tri iz Pomoravlja (kat. 531 – 533), jedne iz Medijane i po jedne sa nekropola Naisa i Ulpijane (kat. 534 – 536) (Karta 4). Fibule ovog

²⁰² Almgren 1923, 44, T. IV, 82, 87.

²⁰³ Ambroz 1966, 40 – 41; Jovanović 1978, 52; Košćević 1980, 24, tip 12; Bojović 1983, 40 – 41, tip 11.

²⁰⁴ CociŃ 2004, 42 – 44, Type 6; Genčeva 2004, 36 – 37.

²⁰⁵ Jovanović 1978, 52 – autor smešta centre proizvodnje u utvrđenja na Limesu Lederatu, Drobotu i Pontes; Bojović 1983, 41 – D. Bojović smatra da su radionice funkcionisale u gradovima nastalim uz legijske logore legija IV Flavije i VII Klaudije, *Singidunum* i *Viminacium*.

²⁰⁶ Kovrig 1937, 119, T. III, 22 – 24; von Patek 1942, 112, T. VI, 11; Košćević 1980, 24, T. XIX, 138 – 140; CociŃ 2004, 44, Pl. II, 19 – 24, Pl. III, 25 – 39; Genčeva 2004, 36, T. VIII, 1 – 6; Ambroz 1966, 40, var. I – 1, T. 8, 1 – 5.

²⁰⁷ B`hme 1972, 13, T. 2, 46.

²⁰⁸ Ambroz 1966, 40, var. I – 2 i var. I – 3, T. 8, 6 – 8, 10 – 11.

²⁰⁹ Ambroz 1966, 42 – 43, var. II, T. 8, 9, 12 – 23.

²¹⁰ Bichir 1973, 102, Pl. CXII, 2; Vaday 1989, 77, Abb. 12, 8.

²¹¹ CociŃ 2004, 44 – 45, Type 7, T. III, 40 – 41, T. IV, 42 – 59, T. V, 60 – 61. Ove fibule odgovaraju podvarijantama 14/A₂ i 14/C₂.

²¹² CociŃ 2004, 45; Vaday 1989, 79, Abb. 12, 18 – 19, T. 135, 9, T. 140, 2; Bichir 1973, 46, T. XXXVII, 5, T. XLII, 5, T. XLVII, 2 a – b, 5 a – b.

²¹³ Bojović 1983, 74 – 75.

tipa su uglavnom izrađene od bronzе, osim jednog primerka varijante A₁ iz Viminacijuma (kat. 492) i para fibula iz ostave u Barama (kat. 512 – 513), koje su od srebra, te viminacijumske fibule varijante D od mesinga (kat. 555, T. XVII, 8).

Varijanta A₁ zastupljena je sa 89 primeraka (81, 5 % svih fibula tipa 14 iz Srbije), od kojih većina potiče sa Dunavskog limesa, a nekoliko primeraka, kao što je navedeno, nađeno je uz put, nastao u vreme Domicijanovih Dačkih ratova, u Pomoravlju, Naisu i Ulpijani (Karta 4).²¹⁴

Značajna koncentracija fibula tipa 14/A₁ (17 primeraka, odnosno 19, 10% fibula var. A₁) uočava se u Singidunumu (kat. 448 – 451, T. XVI, 1) i njegovoj okolini (kat. 458 – 464, T. XVI, 2), kao i u utvrđenjima i naseljima na Dunavu, koja gravitiraju ovom legijskom logoru: Ritopek – *Castra Tricornia* (kat. 452 – 454), Grocka (kat. 455) i Brestovik (kat. 456 – 457). Primerci nađeni u kastrumu Singidunuma (kat. 448 – 450) datuju se u prvu polovinu II veka.

Iz naselja rudne oblasti na Kosmaju potiče znatan broj fibula ove varijante (10 primeraka, odnosno 11, 24% var. A₁). Nažalost, ove fibule nemaju pouzdan arheološki kontekst za datovanje.

Najviše fibula tipa 14/A₁ nađeno je na nekropolama Viminacijuma (kat. 475 – 511, T. XVI, 3 – 4, 37 primeraka, odnosno 41, 60% var. A₁). Ovi nalazi su posebno značajni, jer su većim delom pouzdano datovani grobnim celinama ili stratumima nekropole.

Najstariji su nalazi iz grobova sa nekropole «Pećine». Fibula (kat. 487) nađena je u grobu inhumirane devojčice G – 2501, koji je datovan novcem Flavijevaca u kraj I – prvu polovinu II veka. Iz groba sa inhumacijom, najverovatnije žene, G – 3160, datovanog novcem Trajana u prvu polovinu II veka, potiče fibula (kat. 481) nađena sa fragmentovanim fibulom iste varijante i parom fibula tipa 14/B (kat. 542 – 543). Trajanovim i Hadrijanovim novcem datovane su u prvu polovinu – sredinu II veka fibule iz grobova spaljenika G 1 – 216 (kat. 483) i G 1 – 518 (kat. 482), dok su šire opredeljeni u II vek primerci iz grobova G – 2976 (kat. 488), G 1 – 163 (kat. 480) i G 1 – 214 (kat. 493). Novcem Marka Aurelija, datovan je grob G 1 – 695, u kome je nađena fibula var. A₁ (kat. 495), u drugu polovinu II veka.

U drugu polovinu, odnosno kraj II veka i početak, odnosno prvu polovinu III veka, datovane su fibule var. A₁ iz sloja (kat. 476 – 477, 479) i iz groba spaljenika G 1 – 797 (kat. 478) na nekropoli «Više grobalja». Istom periodu pripadaju nalazi tipa 14/A₁ sa nekropole «Pećine» iz G 1 – 12 (kat. 486) i G 1 – 978 (kat. 490) i fibule iz sloja sa lokaliteta «Kod bresta» (kat. 509) i «Velika kapija» (kat. 511).

Novcem Gordijana III datovane su fibule var. A₁ iz grobova spaljenika G 1 – 1004 (kat. 491, T. XVI, 4) i G 1 – 2178 (kat. 496) na nekropoli «Pećine» u sredinu – drugu polovinu III veka. Generalno, u III vek datuju se primerci iz grobova sa inhumacijom G – 5317 (kat. 494) i G – 864 (kat. 501) sa iste nekropole, kao i nalaz iz sloja (kat. 508) sa lokaliteta «Kod bresta».

Sl. 21 – tip 14/A1, Svilajnac – Viteževo – Zletovo

²¹⁴ Dušanić 1996, 48 – 49 i nap. 59 – 61. Put koji je povezivao *Viminacium* i *Scupi*, nazvan *Via Nova*, a izgrađen 85 – 89. godine n.e, išao je dolinom Velike Morave, prolazio kroz *Naissus*, gde se odvajao zapadni krak ka Ulpijani, i dalje, ka Jadranskom moru.

Na osnovu ove analize (Tabela 3) zaključujem da se fibule tipa 14/A₁ iz Viminacijuma datuju u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka, odnosno u period vladavine Antonina i Severa.

Iz utvrđenja na ostrvu Sapaja (Translederata ?) potiče 13 fibula varijante A₁ (kat. 514 – 526, 14, 6% fibula var. A₁), nažalost bez podataka o uslovima nalaza. Međutim, u horizontu s kraja I – početka II veka utvrđenja na Čezavi (*Castrum Novae*) nađene su dve fibule ove varijante (kat. 527 – 528, T. XVI, 5). Fibula sa lokaliteta Manastir – Gospođin Vir (kat. 529), u blizini Trajanove table, možda pripada istom vremenu, dok je primerak iste varijante (kat. 530) na utvrđenju Ravna (*Campsia*) nađen u sloju II – prve polovine III veka.

U Pomoravlju, fibula iz Gornjeg Štiplja kod Jagodine (kat. 531) nađena je u arheološkom kontekstu II veka, a nalaz iz okoline Svilajнца (kat. 532) može se datovati u kraj II – III vek.

Treba pomenuti grobne nalaze fibula tipa 14/A₁ iz Naisa (kat. 535), koji se datuje u II vek i sa Severne nekropole Ulpijane (kat. 536), datovan u II – III vek.

Sigurno najstariji nalazi tipa 14/A₁ su srebrne fibule iz ostave iz Bara (kat. 512 – 513), koje su, najverovatnije, izrađene tokom druge polovine I veka, a pohranjene u ostavi srebrnog nakita i novca krajem istog veka, odnosno u vreme Domicijanovih Dačkih ratova. Izražena autohtona dako–mezijska komponenta u tipovima srebrnog nakita iz ostave,²¹⁵ kao što su tordirani torquesi, narukvice sa zmijskim završecima i narukvice prevučenih, spiralno uvijenih krajeva, prsten od spiralno uvijene žice u vidu zmije, privesci u vidu sekire i listolikog oblika, razne ukrasne pločice i slično, navodi na zaključak da su i fibule varijante A₁ nastale u lokalnoj tradiciji. U prilog ovome govori i činjenica da su izrađene od srebra.²¹⁶

S obzirom na sadržaj monetarnog dela ostave, srebrni nakit, pa i fibule o kojima je reč, mogli su nastati od kraja I veka p.n.e. do poslednjih decenija I veka n.e.²¹⁷

Ako se uzmu u obzir i nalazi fibula var. A₁ sa utvrđenja Čezava – *Castrum Novae* (kat. 527 – 528) iz horizonta s kraja I – početka II veka i fibula sa viminacijumske nekropole «Pećine», iz groba G – 2501 (kat. 487), nađena sa novcem Flavijevaca, nastanak ovog tipa izrazito profilisanih fibula se može odrediti u vreme Domicijanovih i Trajanovih ratova sa Dačanima, odnosno u poslednje decenije I i početak II veka. Povezanost nastanka fibula tipa 14/A₁ sa organizovanjem rimske vojske u Podunavlju Gornje Mezije za dejstva protiv Dačkog kraljevstva i njihova koncentracija na Dunavskom limesu navodi na zaključak da su one vojničke fibule.²¹⁸ Međutim, nalazi iz grobova opovrgavaju vojnički karakter fibula var. A₁ i pokazuju da su ovakve fibule od njihovog nastanka, krajem I veka, sve do III veka nosile žene, pa i deca.

U četiri groba na nekropoli «Pećine» u Viminacijumu, na osnovu ostalih grobnih nalaza, sa fibulama tipa 14/A₁ izvesno su sahranjene žene ili devojčice. U G - 3160 inhumirana je ženska osoba, koja je nosila dva para fibula tipa 14, i to jedan var. A₁ (kat. 481), a drugi var. B. Bogat prilozima, grob devojčice G – 2501 je, uz zlatne naušnice u vidu Heraklovog čvora, igračku od terakote u obliku goluba, stakleni balsamarij, keramički žižak, tera sigilatu (tri tanjira) i novac, sadržao i fibulu var. A₁ (kat. 487). Oba groba datuju se u kraj I – prvu polovinu II veka. U grobu G 1 – 12 sa kremacijom, iz druge polovine II – prve polovine III veka, uz fibulu var. A₁ (kat. 486) nađeno je fragmentovano srebrno ogledalo. Na osnovu bogatog nakita, datovan je u III vek grob žene G – 5317, koja je sahranjana sa fibulom var. A₁ (kat. 494).

²¹⁵ Popović 1994 B, 26 – 28; Popović, Borić-Brešković 1996, 46 – 50.

²¹⁶ Popović 1994 B, 25.

²¹⁷ Popović, Borić-Brešković 1996, 132 – 134. U ostavi je nađeno 270 denara, od kojih 139 pripadaju republikanskom kovanju, 19 dinastiji Julijevaca – Klaudijevaca, 98 dinastiji Flavijevaca, 13 primeraka pripada Galbi i Viteliju, a jedan Jubi.

²¹⁸ Cocić 2004, 44. U Dakiji ovaj tip fibula nalažen je isključivo u Trajanovoj fazi rimskih utvrđenja ili naselja, odnosno povezan je sa rimskom vojskom, a datuje se u prve decenije II veka.

Takođe, u grobu 7 sa kremacijom na «Severnoj nekropoli» Ulpijane sahranjena je žena, s obzirom na par zlatnih naušnica sa pravougaonim umetkom od staklene paste. U grobu je, osim bronzanog primerka var. A₁ (kat. 536), nađena i pločasta emajlirana *tutulus* – fibula (tip 21/A, kat. 925).

Statistika svih datovanih primeraka tipa 14/A₁ iz Gornje Mezije pokazuje da je ova varijanta, nastala krajem I veka, intenzivno proizvođena tokom II i prve polovine III veka, a da se, u manjem obimu, javlja i tokom druge polovine III veka (Tabela 3).

U Gornjoj Meziji konstatovana su samo tri primerka fibula varijante A₂ i to u Viminacijumu (kat. 537 – 538). Samo se fibula iz groba spaljene žene G 1 – 1025, sa nekropole «Više grobala» (kat. 537, T. XVII, 6), na osnovu grobnih priloga i novca divinizovane Faustine I, može datovati u sredinu II veka.

Sl. 22 – tip 14/A1, Ulpiana

Fibule varijante B takođe su konstatovane samo na nekropolama Viminacijuma. Na lokalitetu «Velika kapija» nađena je fibula var. B (kat. 540) na žrtvenoj površini datovanoj u drugu polovinu II – početak III veka, zajedno sa primerkom var. A₁ (kat. 511), dok je na nekropoli «Pećine» fibula iste varijante (kat. 544, T. XVII, 3) bila u sloju druge polovine II veka, sa novcem Antonina Pija. Na istoj nekropoli nađene su fibule ove varijante: u već pominjanom grobu G – 3160 iz prve polovine II veka, par (kat. 542 – 543, T. XVII, 1 – 2) i jedan primerak iz groba spaljenika G 1 – 724 (kat. 541), zajedno sa novcem I veka i Trajana, te sa keramičkim nalazima II – prve polovine III veka, datovan u II vek. Evidentno je da se varijanta B može opredeliti u II vek, najverovatnije predstavlja lokalnu, viminacijumsku varijantu tipa 14, i istovremeno je u upotrebi sa fibulama var. A₁.

Fibule varijante C₁ konstatovane su u Singidunumu, gde je u kastrumu nađen primerak u sloju sa Nervinim novcem (kat. 545), i na Viminacijumu, gde je samo fibula iz groba G – 270 na nekropoli «Više grobalja» (kat. 546) nađena sa priložima s kraja I – prve polovine II veka. Ostale fibule iz Viminacijuma nađene su u sloju, bez elemenata za datovanje (kat. 547 – 550, T. XVII, 4 – 5). Osim što su jednodelne konstrukcije i bez zadebljanja na luku, koji je trakast ili polukružnog preseka, ove fibule već imaju sve karakteristike tipa 14 u Gornjoj Meziji: spiralnu glavu sa spoljašnjom tetivom, pričvršćenom trnom, stopu u vidu lovorovog lista, uzdužno ukrašenu punktacijom, dugmetasto zadebljanje koničnog oblika na kraju stope i trapezoidni držač igle. Smatram da je Bojović ispravno pretpostavio da je ovo najstarija, lokalna varijanta, koja je poslužila kao uzor za fibule tipa 14.²¹⁹ Osim u Gornjoj Meziji, jedan primerak var C₁ konstatovan je u Sisciji.²²⁰

²¹⁹ Bojović 1983, 41 – 42, tip 11, var. 1, T. XIII, 113.

²²⁰ Košević 1980, 24, T. XIX, 138.

Varijanta fibula C₂ zastupljena je sa četiri primerka nađena na nekropolama Viminacijuma. Na nekropoli «Više grobalja» po jedna fibula nađena je u grobovima sa kremacijom G 1 – 882 (kat. 551) i G 1 – 1644 (kat. 553, T. XVII, 7), datovanim u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka, a jedna je nađena u dvojnog grobu supružnika G – 1219, datovanom u isti period. Još jedan primerak potiče iz groba spaljenika G 1 – 796 sa nekropole «Pećine», datovanog u II – III vek. Fibule ove varijante, koje se javljaju u Viminacijumu u drugoj polovini II i prvoj polovini III veka, možda svedoče o značajnom učešću dako–sarmatskog etnosa u stanovništvu ovog grada.

Jedna fibula varijante D (kat. 555, T. XVII, 8) nađena je u dvojnog grobu G – 854, datovanom u II vek, sa parom srebrnih «sidrastih» fibula (kat. 577 – 578) i žiškog tipa VII Ivanyi. Smatram da se ova varijanta razvila iz fibula tipa 14/A₂ i 14/C₂, pod uticajem izrazito profilisanih fibula 13/D, što se uočava na profilaciji luka. Posebnu karakteristiku viminacijumskog primerka čini duga opruga spiralne glave sa spoljašnjom tetivom, koja se oslanja na jezičasto zadebljanje na početku luka, koje je ukrašeno fasetiranjem.

M. Parduc je smatrao da se ovaj tip fibula formirao u prvoj polovini II veka na sarmatskom području u Potisju pod uticajem latenske keltsko–dačke kulture, a da je karakterističan za nalaze Sarmata u drugoj polovini II – prvoj polovini III veka (180 – 260/270 god.).²²¹ Fibule tipa 14/D pripadaju grupi fibula u obliku «samostrela», u okviru koje je T. Kolnik izdvojio dva tipa sa varijantama.²²² Prema ovoj tipologiji, fibula iz Viminacijuma odgovara tipu sa izduženim držačem igle i spiralnom glavom sa spoljašnjom tetivom, odnosno «sarmatskom» tipu.²²³ Međutim, ovakve fibule dobro su zastupljene i u Dakiji, a poznije, modifikovane varijante javljaju se u pševorskoj i černjahovskoj kulturi.²²⁴

Naša fibula var. D, pouzdano datovana grobnom celinom u II vek, kao i primerci var. A₂ i C₂, govori o uticaju dako – sarmatske kulture u Viminacijumu.

Konačno, može se reći da je tip 14 izrađivan od kraja I do sredine III veka u provincijama Gornjoj Meziji i Dakiji, a da su «varvarizovane» varijante, sa kratkim lukom i dugom oprugom spiralne glave, izrađivane u Potisju, na teritoriji Sarmata i Karpa u drugoj polovini II – prvoj polovini III veka, odakle su dospеле na teritoriju pomenutih provincija.

448. *Singidunum* – Kalemegdan - *Castrum*. Muzej grada Beograda, ter. inv. 50/76. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 6,5 cm. Cela. Na glavi prstenasto, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 115, T. XIII, 115. Dat: prva polovina II veka. Nap: nađena u sloju sa novcem Hadrijana. **T. XVI, 1**

449. *Singidunum* - Kalemegdan - *Castrum*. Muzej grada Beograda, ter. inv. 4/78. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 2,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Na glavi loptasto, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 128, T. XV, 128. Dat: prva polovina II veka. Nap: nađena u sloju sa novcem Hadrijana.

450. *Singidunum* - Kalemegdan – Zapadno podgrađe. Muzej grada Beograda, ter. inv. 3/70. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 2 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom. Na glavi konično zadebljanje ukrašeno urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 139, T. XVI, 139. Dat: II vek.

451. *Singidunum* – Ugao ul. Tadeuša Koščušskog i Gospodar Jovanove. Muzej grada Beograda. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu bikonična zadebljanja.

²²¹ Parducz 1950, 133, T. VIII, 8 a – b, T. XIV, 5 a – b, T. XC, 16; Parducz 1956, 159 – 160.

²²² Kolnik 1965, 189 – 199, Abb. 5 – 8.

²²³ Kolnik 1965, 195, tip III, var. B /b, Abb. 5, 1, 3, 6, 8, Abb. 7, 3 – 5, 10. U Slovačkoj ovaj tip se datuje u II – početak III veka. Ne treba ga mešati sa severnoevropskim tipom fibula sa izduženim držačem igle i spiralnom glavom sa unutrašnjom tetivom (Almgren Gruppe VII, B`hme Typ 37).

²²⁴ Bichir 1984, 63 – 64, Pl. XXXVIII, 5, Pl. XLII, 5, Pl. XLV, 2, Pl. XLVII, 2 a – b, 5 a – b; Vaday 1989, 78, Abb. 12, 10 – 15; Ambroz 1966, 72 – 74, T. 12, 13 – 17, 20 – 21, grupa 18.

- Trougaoni držač igle. Publikovana: Nikolić – Pop Lazić 2005, Sl. 14, 4.
- 452.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/ 881. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 2,7 cm. Nedostaje igla. Na glavi dvostruko, prstenasto, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 123, T. XIV, 123.
- 453.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/ 2549. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,1 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Na glavi prstenasto i bikonično zadebljanje ukrašeno urezima, a na prelazu luka u stopu tri prstenasta i jedno bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Stopa uzdužno ukrašena dvema punktiranim linijama. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 132, T. XV, 132.
- 454.** Ritopek (*Castra Tricornia*) – Kamenita glavica. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 1258. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,1 cm. Nedostaje opruga sa iglom i oštećen je držač igle. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 135, T. XV, 135.
- 455.** Grocka. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 932. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje deo opruge, igla i držač igle. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 136, T. XVI, 136.
- 456.** Brestovik. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 1180. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,3 cm. Cela. Na glavi dvostruko, prstenasto, a na prelazu luka u stopu trostruko, prstenasto zadebljanje. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 114, T. XIII, 114.
- 457.** Brestovik – Brđanski bunar. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 930. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,4 cm. Cela. Na glavi prstenasto i bikonično zadebljanje ukrašeno urezima, a na prelazu luka u dva prstenasta i jedno bikonično zadebljanje sa urezima. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 130, T. XV, 130.
- 458.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 2546. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,4 cm. Nedostaje igla i držač igle. Na glavi i prelazu luka u stopu bikonična zadebljanja ukrašena urezima. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 116, T. XIV, 116. T. XVI, 2
- 459.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 2621. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5 cm. Oštećen trapezoidni držač igle. Na glavi i prelazu luka u stopu bikonična zadebljanja. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 117, T. XIV, 117.
- 460.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 10733. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,4 cm. Cela. Na glavi prstenasto i bikonično zadebljanje ukrašeno urezima, a na prelazu luka u stopu dva prstenasta i bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 120, T. XIV, 120.
- 461.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 2622. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,1 cm. Cela. Na glavi prstenasto, a na prelazu luka u stopu prstenasto i bikonično zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 122, T. XIV, 122.
- 462.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 3000. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen. Na glavi prstenasto, a na prelazu luka u stopu dva prstenasta i loptasto zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 124, T. XV, 124.
- 463.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 302. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,4 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je deformisan. Na glavi i na prelazu luka u stopu bikonična zadebljanja ukrašena urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 131, T. XV, 131.
- 464.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 2623. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje vrh igle, a držač igle je oštećen. Na glavi bikonično zadebljanje ukrašeno urezima, a na prelazu luka u stopu dva prstenasta i bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 134, T. XV, 134.
- 465.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/ 4223. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4,8 cm. Cela. Na glavi prstenasto i bikonično zadebljanje ukrašeno urezima, a na prelazu luka u stopu dva prstenasta i bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 118, T. XIV, 118.
- 466.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/ 4124. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i stopa. Na glavi i na prelazu luka u stopu dva prstenasta zadebljanja. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 119, T. XIV, 119.

467. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/ 4152. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje deo opruge i igla, a stopa i držač igle su oštećeni. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 121, T. XIV, 121.
468. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/ 4154. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen Na glavi i na prelazu luka u stopu dva bikonična zadebljanja ukrašena urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 125, T. XV, 125.
469. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/ 4153. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen Na glavi i na prelazu luka u stopu bikonična zadebljanja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 126, T. XV, 126.
470. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/ 4155. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen Na glavi i na prelazu luka u stopu bikonična zadebljanja ukrašena urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 127, T. XV, 127.
471. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/ 4155. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,1 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen Na glavi bikonično, a na prelazu luka u stopu dvostruko prstenasto zadebljanje. Publikovana: Bojović 1983, kat. 129, T. XV, 129.
472. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/ 4124. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno prstenast i bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 133, T. XV, 133.
473. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/ 4156. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 2,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom i stopa Na glavi i na prelazu luka u stopu bikonična zadebljanja ukrašena urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 137, T. XV, 137.
474. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 1,8 cm. Nedostaje igla, deo luka i stopa. Na glavi bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 138, T. XV, 138.
475. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1264/80. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,7 cm. Nedostaje igla, a stopa je oštećena. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 94, T. X, 94.
476. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3459/84. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 2,8 cm. Nedostaje kraj stope. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 85, T. IX, 85.
477. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5206/84. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 110, T. XI, 110. Dat: sredina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Klaudija I, Antonina Pija I Gordijana III.
478. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6005/84. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla, a stopa je oštećena. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka. Publikovana: Redžić 2006, kat. 86, T. X, 86. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 797.
479. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 9968/95. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4,2 cm. Cela. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Publikovana: Redžić 2006, kat. 109, T. XI, 109.
480. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2278/80. Tip 14/A₁. Dim: 3,9 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 75, T. IX, 75. Dat: II vek Nap: Nađena u grobu G 1 – 163.
481. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 9236/83. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje igla i deo luka. Na glavi konično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 77, T. IX, 77. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena je u grobu G – 3160 sa novcem Trajana, perlicama od staklene paste, dve fibule tipa 14/B (kat. 542 – 543) i stopom fibule tipa 14.
482. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6010/82. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 6 cm. Cela. Na glavi jedno, a na prelazu luka u stopu dva prstenasta zadebljanja. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 78, T. IX, 78. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 518 sa tri novčića I veka i novcem Trajana i Hadrijana. T. XVI, 3
483. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3287/81. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Na glavi bikonično, a na prelazu luka u stopu bikonično i dva prstenasta zadebljanja. Publi-

kovana: Redžić 2006, kat. 79, T. IX, 79. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 216 sa Trajanovim novcem i novcem I veka.

484. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 4457/82. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,6 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično i dva prstenasta zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 80, T. IX, 80. Nap: Nađena u grobu G – 1434.

485. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3387/81. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,7 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 81, T. IX, 81.

486. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6337/82. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,1 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Publikovana: Redžić 2006, kat. 87, T. X, 87. Nap: Nađena u grobu G 1 – 12 sa fragmentom srebrnog ogledala.

487. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6894/82. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu prstenasto zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 88, T. X, 88. Dat: kraj I - prva polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G – 2501 sa novcem Flavijevaca, parom zlatnih naušnica, balsamarijem i keramičkim zdelama I – prve polovine II veka i igračkom od pečene zemlje u vidu goluba.

488. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 8546/83. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,5 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 89, T. X, 89. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G – 2976.

489. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 11305/85. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Dat: prva polovina III vek. Publikovana: Redžić 2006, kat. 90, T. X, 90.

490. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 10580/83. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 91, T. X, 91. Dat: II - III vek. Nap: Nađena u grobu G 1 – 978.

491. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 11056/85. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 92, T. X, 92. Dat: sredina - druga polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 1004 sa novcem Gordijana III. **T. XVI, 4**

492. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3442/81. Tip 14/A₁. Srebro. Dim: 7,2 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 97, T. X, 97.

493. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2635/81. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,2 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena nizom utisnutih kružića. Igla je duža od luka i obavijena oko držača igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 98, T. XI, 98. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G 1 – 214.

494. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 12623/87. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 6,3 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 99, T. XI, 99. Dat: III vek. Nap: Nađena u grobu G – 5317 inhumirane žene sa fragmentovanim balsamarijem, dva bronzana prstena sa umetkom od staklene paste, polihromnom ogrlicom od staklenih perlica i bronzanom narukvicom prevučenih i spiralno uvijenih krajeva..

495. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 7557/83. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 100, T. XI, 100. Dat: druga polovina II veka. Nap: Nađena u sloju iznad groba G 1 - 695 sa novcem Marka Aurelija kao cezara iz 145. godine.

496. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5887/82. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Publikovana: Redžić 2006, kat. 101, T. XI, 101. Dat: sredina - druga polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 2178 sa novcem Gordijana III.

497. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5475/82. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 2,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 102, T. XI, 102. Dat: II – prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 2022 sa lončićem sa jednom drškom od kaolinske gline..

498. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5107/82. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4 cm.

Nedostaje opruga sa iglom. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 103, T. XI, 103

499. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3609/84. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3, cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 104, T. XI, 104.

500. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3461/81. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,7 cm. Cela.. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 105, T. XI, 105.

501. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 9376/83. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,5 cm. Cela.. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 106, T. XI, 106. Dat: III vek. Nap: Nađena u grobu G – 864.

502. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 12745/87. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 107, T. XI, 107.

503. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 4753/82. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla, a luk je fragmentovan. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno prstenasto zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 108, T. XI, 108.

504. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3004/81. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 2,8 cm. Cela. Na prelazu početku luka konično, a na prelazu u stopu bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 115, T. XII, 115.

505. *Viminacium* – “Kod bresta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 226/87. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje ukrašeno urezima i jedno prstenasto. Publikovana: Redžić 2006, kat. 93, T. X, 93.

506. *Viminacium* – “Kod bresta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 502/87. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično. Publikovana: Redžić 2006, kat. 82, T. IX, 82.

507. *Viminacium* – “Kod bresta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 952/92. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno prstenasto zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 96, T. X, 96.

508. *Viminacium* – “Kod bresta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1011/81. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 83, T. IX, 83. Dat: III vek.

509. *Viminacium* – “Kod bresta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1030/92. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje vrh igle. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 95, T. X, 95. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka.

510. *Viminacium* – “Kod bresta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3387/81. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 84, T. IX, 84.

511. *Viminacium* – “Velika kapija”. Narodni muzej u Požarevcu, C 40/85. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 2,6 cm. Nedostaje vrh iglee. Na glavi i na prelazu luka u stopu loptasta zadebljanja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 76, T. IX, 76. Dat: druga polovina II – početak III veka. Nap: Nađena na žrtvenoj površini sa fibulom tipa 14/B (kat. 540).

512. Bare. Narodni muzej u Požarevcu, inv. 1290. Tip 14/A₁. Srebro. Dim: 5,2 cm. Cela. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: *Viminacium* 1980, kat. 39; Popović, Borić-Brešković 1996, 30, kat. 18, Sl. 13, 3, T. XII, 1. Dat: druga polovina I veka.

513. Bare. Narodni muzej u Požarevcu, inv. 1291. Tip 14/A₁. Srebro. Dim: 4 cm. Cela. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: *Viminacium* 1980, kat. 40; Popović, Borić-Brešković 1996, 31, kat. 19, Sl. 13, 2, T. XII, 2. Dat: druga polovina I veka.

514. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12814. Tip . Bronza. Dim: 6,8 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 15, T. II, 9.

515. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12779. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 6,3 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje ukrašeno urezima.

- Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 16.
516. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12787. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,9 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 17.
517. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12762. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 6,4 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 18.
518. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12762. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4,8 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 19.
519. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12779. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4,4 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 20.
520. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12797. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 21.
521. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12791. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 22.
522. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12802. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4,6 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno masivno, bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 23.
523. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12778. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 24.
524. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12810. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 25.
525. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12766. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 26.
526. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12800. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4,5 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 27.
527. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Na glavi konično, a na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Trougaoni držač igle. Publikovana: Černač 2001, kat. 7, T. II, 4. Dat: druga polovina I – prva polovina II veka. **T. XVI, 5**
528. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 3158/70. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla. Na glavi i na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje. Trougaoni držač igle. Publikovana: Černač 2001, kat. 8, T. II, 5. Dat: druga polovina I – prva polovina II veka.
529. Manastir – Gospođin Vir. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 6,2 cm. Cela. Na glavi bikonično zadebljanje ukrašeno urezima, a na prelazu luka u stopu loptasto zadebljanje. Trougaoni držač igle. Publikovana: Minić 1984, Sl. 1. **T. XVI, 6**
530. Ravna (*Campsia*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 99/70. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Nepublikovana. Dat: II – prva polovina III veka.
531. Jagodina – Gornje Štiplje. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19931. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 6,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Na glavi i na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 54. Dat: II vek.
532. Svilajnac - Viteževo - Zletovo. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20060. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje vrh igle. Na glavi i na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje ukrašeno urezima. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 56. Dat: kraj II - III vek. **T. XVI, 7; Sl. 21.**
533. Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20090. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4, 2 cm.

Nedostaje opruga sa iglom. Na glavi i na prelazu luka u stopu bikonična zadebljanja. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 55.

534. *Mediana*. Narodni muzej u Nišu, inv. 104/R. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Na glavi i na prelazu luka u stopu bikonična zadebljanja ukrašena urezima. Publikovana: Jovanović 1978, kat. 3, Sl. 100. Dat: II vek.

535. *Naissus* - Centar. Narodni muzej u Nišu, inv. 87/R. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 6,2 cm. Cela. Na glavi i na prelazu luka u stopu bikonična zadebljanja ukrašena urezima. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Ajdić 1972, 37. Dat: II vek Nap: Nađena u grobu sa priložima II veka.

536. *Ulpiana* – Severna nekropola. Muzej Kosova u Prištini, inv. 945. Tip 14/A₁. Bronza. Dim: 4,9 cm. Na glavi i na prelazu luka u stopu bikonična zadebljanja ukrašena urezima. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Arheološko blago Kosova 1998, kat. 234. Dat: II - III vek. Nap: Nađena u grobu – spaljeniku br. 7 sa parom zlatnih naušnica sa umecima od staklene paste i pločastom *tutulus* – fibulom ukrašenom emajlom (Grupa VI, tip 21/A, kat. 926). **Sl. 22.**

537. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 7185/84. Tip 14/A₂. Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Na početku luka konično, a na prelazu u stopu bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 117, T. XII, 117. Dat: sredina II veka. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 1025 sa žiškom tipa VII Ivanyi, keramičkim posudama I – II veka, perlicama od staklene paste, bronzanim torkvesom sa omčom i kukicom za zakopčavanje, bronzanim priveskom i novcem divinizovane Faustine I. **T. XVII, 6.**

538. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 496/78. Tip 14/A₂. Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Na početku luka i na prelazu u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 116, T. XII, 116.

539. *Viminacium* – “Kod bresta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 250/87. Tip 14/A₂. Bronza. Dim: 1,9 cm. Nedostaje stopa. Na prelazu luka i na prelazu u stopu po jedno bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 118, T. XII, 118.

540. *Viminacium* – “Velika kapija”. Narodni muzej u Požarevcu, C 41/85. Tip 14/B. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 70, T. IX, 70. Dat: druga polovina II – početak III veka. Nap: nađena na žrtvenoj površini sa fibulom tipa 14/A₁ (kat. 511).

541. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 7870/83. Tip 14/B. Bronza. Dim: 4,1 cm. Cela. Na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 71, T. IX, 71. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G 1 – 724 sa novcem I veka i Trajana, žiškom tipa X Ivanyi i keramičkim posudama II – III veka..

542. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 9234/83. Tip 14/B. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje igla. Na prelazu luka u stopu loptasto zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 72, T. IX, 72. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena je u grobu G – 3160 sa sledećim kat. br, fibulom tipa 14/A₁ (kat. 481), fragmentima fibule istog tipa i Trajanovim novcem. **T. XVII, 1**

543. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 9235/83. Tip 14/B. Bronza. Dim: 4,7 cm. Cela. Na prelazu luka u stopu prstenasto zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 73, T. IX, 73. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena je u grobu G – 3160 sa prethodnim kat. br, fragmentima dve fibuloe tipa 14/A i Trajanovim novcem. **T. XVII, 2**

544. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 13214/90. Tip 14/B. Bronza. Dim: 2,9 cm. Cela. Na prelazu luka u stopu dvostruko prstenasto zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 74, T. IX, 74. Dat: druga polovina II veka. Nap: Nađena je u sloju sa novcem Antonina Pija. **T. XVII, 3**

545. *Singidunum* - Kalemegdan - *Castrum*. Muzej grada Beograda, ter. inv. 2/78. Tip 14/C₁. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Oštećena stopa i držač igle. Bez zadebljanja na glavi i luku. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 113, T. XIII, 113. Dat: kraj I – početak II veka. Nap: nađena u sloju sa novcem Nerve.

546. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2499/84. Tip 14/C₁. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Dat: kraj I – prva polovina II veka. Publikovana: Redžić 2006, kat. 69, T. VIII, 69. Nap: Nađena je u grobu G – 270 sa žiškom Ivanyi tip III.

547. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5847/84. Tip 14/C₁. Bronza. Dim: 2,3 cm. Nedostaje igla i deo stope. Publikovana: Redžić 2006, kat. 67, T. VIII, 67.

548. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 12919/89. Tip 14/C₁. Bronza. Dim: 4,5

cm. Cela. Stopa uzdužno ukrašena punktacijom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 66, T. VIII, 66. T. XVII, 4

549. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3359/81. Tip 14/C₂. Bronza. Dim: 8,7 cm. Nedostaje igla. Stopa uzdužno ukrašena nizom utisnutih “okaca”. Publikovana: Redžić 2006, kat. 65, T. VIII, 65. T. XVII, 5

550. *Viminacium* – “Kod bresta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 163/87. Tip 14/C₁. Bronza. Dim: 8,7 cm. Nedostaje vrh igle. Stopa uzdužno ukrašena nizom utisnutih “okaca”. Publikovana: Redžić 2006, kat. 68, T. VIII, 68.

551. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6603/84. Tip 14/C₂. Bronza. Dim: 2,5 cm. Igla je fragmentovana i nedostaje kraj stope. Redžić 2006, kat. 111, T. XI, 111. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 882.

552. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 7431/85. Tip 14/C₂. Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Redžić 2006, kat. 114, T. XII, 114. Dat: druga polovina II – III vek. Nap: Nađena je u dvojnog grobu, istovremeno sahranjenih supružnika, G – 1219 sa lončićem sa dve drške i bronzanom ukrasnom iglom sa glavom u vidu pinije.

553. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 11304/85. Tip 14/C₂. Bronza. Dim: 3,5 cm. Cela. Redžić 2006, kat. 113, T. XII, 113. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 1644. T. XVII, 7

554. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 8662/83. Tip 14/C₂. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Redžić 2006, kat. 112, T. XI, 112. Dat: II – III vek. Nap: Nađena u grobu G 1 – 796.

555. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2871/81. Tip 14/D. Mesing. Dim: 5 cm. Cela. Na početku luka petougao no proširenje, na prelazu luka u stopu dvostruko trougaono, a na kraju stope dvostruko loptasto zadebljanje. Rebro duž luka i stope. Veliki, izduženi držač igle pravougaonog oblika. Redžić 2006, kat. 289, T. XXVI, 289. Dat: II vek. Nap: Nađena je u dvojnog grobu G – 854, sa parom srebrnih fibula tipa 15/B (kat. 577 - 578) i žiškom II veka (tip VII Ivanyi). T. XVII, 8

3. 4. 3. TIP 15 – IZRAZITO PROFILISANE FIBULE SA GLAVOM U OBLIKU SIDRA (ANKERFIBELN)

Varijanta A – sa pravougaonom potpornom gredom, zadebljanjem na prelazu luka u stopu i dugmetastim zadebljanjem na kraju stope (Kovrig IX Gruppe, T. VIII, 74; Bojović tip 13, var. 1, 3 – 4; CociŃ Type 20 a; Genčeva tip 11 a)

Varijanta B – sa pravougaonom potpornom gredom proširenih kraćih strana i zadebljanjem na prelazu luka u stopu, sa kružnim simetričnim proširenjima ili loptastim zadebljanjima na početku stope i dugmetastim zadebljanjem na kraju, tako da čitava fibula ima oblik shematizovane ovnujske (?) glave (Kovrig IX Gruppe, T. VIII, 73; Bojović tip 13, var. 2; CociŃ Type 20 b; Genčeva tip 11 b)

Varijanta C – sa pravougaonom potpornom gredom, zadebljanjem na prelazu luka u stopu, plastičnim zadebljanjem u vidu ptice (?) na početku stope i dugmetastim zadebljanjem na kraju (Kovrig IX Gruppe, T. VIII, 79)

Varijanta D – sa zglobnim mehanizmom u valjkastoj glavi, zadebljanjem na prelazu luka u stopu i dugmetastim zadebljanjem na kraju stope

Tip 15 (T. XVIII – XIX) čine dvodelne, izrazito profilisane fibule sa mehanizmom opruge od 8 – 20 navoja sa spoljašnjom tetivom, koja se oslanja na pravougaonu potpurnu gredu i širokom polukružnom glavom sa simetričnim kracima, glavom u obliku sidra. Kraci glave su često dugmetasto zadebljani (T. XVIII, 2 – 3, 5, T. XIX, 1 – 4, 6). Luk je kratak, polukružnog (T. XVIII,

1 – 4, T. XIX, 2 – 4, 6) ili trapezoidnog preseka (T. XVIII, 5, T. XIX, 1, 5), sa izrazitim zadebljanjem na prelazu u stopu, koje može biti astragaloidno (T. XVIII, 1 – 2, 4, T. XIX, 2 – 3, 6), polukružno (T. XVIII, 3, 5, T. XIX, 1, 4) ili figuralno oblikovano (T. XIX, 5). Duga stopa trougaonog oblika završava se dugmetastim zadebljanjem. Držač igle je, najčešće, trapezoidnog oblika, a ređe pravougaonog (kat. 562 – var. A) ili trougaonog (kat. 566, 571 – 572, 582 – srebrni primerci var. A – C). Samo na jednoj fibuli var. A iz Ušća (kat. 558) i fibuli sa zglobnim mehanizmom, var. D sa Viminacijuma (kat. 584, T. XIX, 5), javlja se izdužen pravougaoni držač igle.

Dimenzije fibula tipa 15 su 4, 5 – 5, 5 cm, a kod raskošnijih srebrnih primeraka var. B do 6, 5 cm.

Može se reći da su fibule tipa 15 van navedenih formalnih sličnosti, veoma heterogene po obliku, naročito po ukrasu. Primerci izrađeni od srebra, ukrašavani tehnikom granulacije, pseudofiligrana i urezivanja, predstavljaju, u pravom smislu, dela primenjene umetnosti većih majstora za izradu nakita.²²⁵ Iz navedenih razloga podela na varijante zasniva se na karakterističnim sličnostima ponekad veoma različitih primeraka fibula i, kada je bilo moguće, formalno–hronološkom stupnju razvoja.

Fibule tipa 15 podelila sam u četiri varijante:

Varijanta A (kat. 556 – 566, T. XVIII, 1 – 2) je po obliku najjednostavnija i čine je bronzane fibule sa glavom u vidu sidra, čiji su kraci ponekad dugmetasto zadebljani, sa mehanizmom opruge sa spoljašnjom tetivom i pravougaonom potpornom gredom sa držačem tetive. Na prelazu luka u stopu je astragaloidno ili poprečno polukružno (diskoidno) zadebljanje. Duga, trougaona stopa ima dugmetasto zadebljanje na kraju i trapezoidni držač igle. Kraci «sidraste» glave fibula ove varijante mogu biti slabije izraženi (kat. 556, 558, 560, 562 – 565, T. XVIII, 1), a umesto pravougaone grede, na primercima iz Singidunuma, Nove Božurne i muzeja u Užicu (kat. 560, 564 – 565) javlja se pravougaoni okvir za oprugu, a potonje dve fibule imaju trougaoni držač tetive. Fibule var. A ponekad imaju trougaoni (kat. 566) ili pravougaoni držač igle, koji može biti izdužen (kat. 558, 562). Samo

Sl. 23 – tip 15/A, Horreum Margi

dva primerka su izrađena od srebra: fibula iz kultne ostave nađene u Novoj Božurni kod Prokuplja (kat. 564) i fibula sa nepoznatog nalazišta, koja se čuva u Narodnom muzeju u Beogradu (kat. 566).

Na osnovu formalnih pokazatelja, fibule var. A predstavljaju najstariji oblik tipa 15, nastao iz izrazito profilisanih fibula tipa 13/E (T. XV, 8). Međutim, ram za oprugu, kao začetak čaure, odnosno tulca za oprugu, iz koje se razvio zglobni mehanizam u cilindričnoj glavi i izduženi držač igle pravougaonog oblika ukazuju na pozniji nastanak ove varijante.

Varijanta B (kat. 567 – 579, T. XVIII, 3 – 5, T. XIX, 1 – 2) predstavlja klasični oblik fibula tipa 15 sa glavom u vidu sidra, sa dugmetastim zadebljanjima na kraju krakova, sa velikom

²²⁵ Fibule tipa 15, naročito srebrni primerci, imaju bogat, kitnjast ukras, koji uključuje sve zlatarske tehnike poznate u antici: livenje, cizeliranje, punktaciju, granulaciju, filigran, inkrustaciju staklene paste i poludragog kamenja (Koščević 1980, T. XX, 147)

pravougaonom potpornom gredom, ponekad trapezasto proširenih krajeva (T. XVIII, 3, 5, T. XIX, 1), na koju je oslonjena duga opruga sa spoljašnjom tetivom, pričvršćenom držačem. Luk je kratak, sa astragaloidnim ili diskoidnim zadebljanjem na prelazu u stopu. Glavnu karakteristiku tipa 15/B čine simetrična, polukružna (T. XVIII, 3, 5, T. XIX, 1) ili četvrtasta (T. XVIII, 4, T. XIX, 2) proširenja na početku stope. Ona mogu biti ukrašena dugmetastim ispupčenjima, granulama (kat. 568 – 569, XVIII, 3) ili trougaonim fasetama (kat. 579, T. XIX, 2). Početak stope može biti ukrašen urezanim X motivom (kat. 574, T. XVIII, 4). Duga trougaona stopa ima dugmetasto zadebljanje na kraju. Držač igle je trapezoidnog ili trougaonog oblika. Smatram da čitava fibula ima zoomorfan oblik, odnosno da predstavlja glavu bovida, ili jarca, ali najpre ovna, sobzirom na uvi-jene krake «sidraste» glave. Tako, glava i luk fibule predstavljaju rogove i čelo životinje, a stopa sa zadebljanjem na kraju njušku. Karakteristična proširenja na stopi i pomenuti ukras granula, faseta i ukrštenih linija, predstavljaju oči. Zanimljivo je mišljenje da «sidraste» fibule predstavljaju simbiozu dva oblika – sidra i delfina, koja se javlja na srebrnom novcu i posuđu helenističkog perioda II – I veka p.n.e, kao i na novcu Flavijevaca.²²⁶ Međutim, meni je oblik delfina na fibulama tipa 15 neprepoznatljiv, a sličnost sa oblikom sidra samo formalna.

Sl. 24 – tip 15/A, nepoznato nalazište, Narodni muzej u Beogradu

Varijanta C se razlikuje od prethodne po tome što ima manju potpurnu gredu, često na krajevima ukrašenu dugmetastim zadebljanjima (kat. 580, 582, T. XIX, 3 - 5), ali, pre svega, po plastičnom, ornitomorfnom ukrasu na početku stope, između simetričnih polukružnih ili četvrtastih proširenja. Glava ptice (?) je okrenuta prema glavi fibule, lepezasti rep prema stopi, dok proširenja na početku stope mogu činiti raširena krila. Ako se zaista radi o predstavi ptice, onda je to, najverovatnije, golub.²²⁷ Međutim, čitava fibula i dalje ima oblik ovnujske (?) glave, te se radi o zoomorfnoj kompoziciji – ptica (golub ?) koja sleće na glavu rogate životinje (ovna ?).

Fibule varijanti B – C često su izrađene od srebra (kat. 568 – 572, 576 – 578, 581 – 582).

Varijanta D zastupljena je samo jednim primerkom sa Viminacijuma (kat. 584, T. XIX, 6) i predstavlja pozni oblik tipa 15, koji umesto mehanizma opruge ima zglobov u cilindričnoj glavi, iznad koje je sidrasto proširenje na početku luka. Krajevi kraka su profilisani, a luk je izuzetno kratak, sa astragaloidnim zadebljanjem na prelazu u stopu. Duga trougaona stopa ima uzdužno rebro i dugmetasto zadebljanje na kraju. Držač igle je izdužen, pravougaonog oblika. S obzirom na tip zglobov mehanizma i držača igle, ovo je najmlađa varijanta tipa 15.

²²⁶ Kovrig 1937, 119; Popović 1996, 152 – 153, Figs. 18 – 20.

²²⁷ Na fibulama tipa 15 javlja se i predstava ptice sa dugim kljunom, okruglastim telom i dugim, uskim repom, koja bi mogla biti barska ptica vodomar.

Geneza fibula tipa 15 nije potpuno jasna. Izvesno je da su nastale na teritoriji rimskih provincija Donje Panonije, Dalmacije, Gornje Mezije i Dakije najkasnije sredinom II veka.²²⁸ Takođe, tačno je mišljenje da su se razvile iz noričko–panonskog tipa izrazito profilisanih fibula (tip 13/B).²²⁹ Međutim, razlog za nastanak novog tipa fibula, koji afirmiše autohtonu tradiciju balkanskog gvozdene doba na teritoriji Carstva, i to u vreme potpune romanizacije ovih oblasti, sredinom i u drugoj polovinom II veka, tumači se različito u naučnoj literaturi. Osim toga, ne postoji saglasnost u pogledu balkanskog etnosa, koji bi bio inicijator nastanka i nosilac fibula tipa 15.²³⁰

Najverodostojniji su stavovi Ivane Popović i Aleksandra Jovanovića, koji povezuju ženski nakit sastavljen od dva ili više pari srebrnih fibula, povezanih lancima od upletene srebrne žice u tzv. tehnici «lisičjeg repa», sa srcolikim i listolikim privescima, sa populacijom koja se bavila eksploatacijom rudnika srebra u Podrinju, kasnije rudnoj oblasti *argentariae Pannonicae*, još u perdrimsko vreme, sigurno tokom latena.²³¹ Hipoteza da se ovo stanovništvo može izjednačiti sa panonskim plemenom Breuka, čija teritorija je obuhvatala jugozapadni deo današnjeg Srema i Podrinje, nije dovoljno potvrđena istorijskim podacima i arheološkim nalazima.²³²

Teza oba autora da su fibule tipa 15 nastale u okviru rudarske populacije Podrinja, te su dalje distribuirane migracijom ovog stanovništva u okolne rudarske oblasti Dalmacije, Dakije i Gornje i Donje Mezije ne može se u potpunosti potkrepiti arheološkim nalazima. Tako, fibule tipa 15 u Panoniji uglavnom potiču iz utvrđenja i gradova: Drnovo pri Krškem (*Noeviodunum*), Vince, *Intercisa*, *Siscia*, *Sirmium*, *Burgenae*, *Rittium*.²³³ Po jedan primerak nađen je u ostavama Salačka I i Salačka II, datovanim najmlađim novcem Galijena iz 258. godine²³⁴

Analiza primeraka tipa 15 iz rimske Dakije pokazuje raznovrsnost nalazišta fibula sa sidrastom glavom: osim u ostavama srebrnih predmeta iz sredine III veka (Acel, Vrtop, Bumblešti, Balačita, Mocacel),²³⁵ ove fibule su nalažene u gradovima (*Ulpia Traiana*, *Napoca*, *Apulum*), utvrđenjima (*Porolissum*, *Micia*, *Drobeta*, Bućumi, Đerla, itd.), ruralnim naseljima i vilama (Manereu, Mikasasa, Dranik, itd), a samo u jednom rudarskom naselju (*Alburnus Maior*). Zato Š. Kočiš doводи u pitanje hipotezu o širenju fibula tipa 15 preko ilirskih rudara doseljenih sa porodicama u rudne oblasti Dakije.²³⁶

Zanimljivo je konstatovati da u grobovima nekropola u Kominima (*Municipium S...*) i Kolovratu, koje se povezuju sa rudarskom populacijom, nisu nađene fibule sa sidrastom glavom.²³⁷ U

²²⁸ Kovrig 1937, 119; von Patek 1942, 100; CriŃan 1959, 358 – 359, 366 – 367; Jovanović 1978, 77 – 78; Bojović 1983, 44 – 45; Popović 1996, 139 – 154; CociŃ 2004, 110 – 111.

²²⁹ Jovanović 1978, 78; Košćević, 1980, 25; Bojović 1983, 45; Genčeva 2004, 34.

²³⁰ von Patek 1942, 29 – 32 – smatra da su nastale na praistorijskim tradicijama na području Ilira i Tračana; CriŃan 1959, 365 – 367 – zaključuje da su fibule tipa 15, kao i lanci ogrlica od upletene srebrne žice, nastale u rimskom kulturnom krugu na latenskim tradicijama trako – dačke i kelto – ilirske populacije, koja je primala kulturne impulse iz grčke i skitske kulture sa Ponta; Jovanović 1995, 112 – 113 – iznosi zanimljivu hipotezu o matičnom području tipa 15 u donjem Podrinju (*argentariae Pannonice*) i Breucima kao nosiocima; Popović 1996, 149 – 153, vidi kao nosioce tipa 15 ilirsko stanovništvo severoistočne Dalmacije (Japodi ?), odnosno srednjeg i donjeg Podrinja (Breuci?), povezano sa eksploatacijom srebra u *argentariae Delmaticae* i *argentariae Pannonice*, sa administrativnim centrom u Gradini kod Srebrenice (*Domavia*).

²³¹ Jovanović 1995, 111 – 114; Jovanović 1999, 63 – 65; Popović 1996, 139 – 154.

²³² Teza, koju zastupa A. Jovanović (videti nap. 200), zasniva se na teritoriji koje je ovo pleme zauzimalo u predrimskom periodu, I veku p.n.e, prisustvu kulta rudarskog božanstva Sedata, distribuciji ostava srebrnih predmeta tipa Bela Reka – Acel i grobova spaljenika tipa Mala Kopašnica – Sase, kao i nadgrobni spomenicima iz Podrinja, na kojima su predstavljene žene u karakterističnoj nošnji sa srebrnim fibulama povezanim lancima sa privescima (Popović 1996, 140 – 145, nap. 4, Figs. 2 – 8).

²³³ Kovrig 1937, 55 – 56; Jovanović 1978, 78; Košćević 1980, 25.

²³⁴ Popović 1996, 141, nap. 4.

²³⁵ CriŃan 1959, 354 – 355. Ostave su nastale posle upada Gota 238. i Karpa 242. godine.

²³⁶ CociŃ 2004, 111, 200 – 203, Type 20, kat. 1247 – 1336, Pl. LXXXII – XCIV..

²³⁷ Cermanović-Kuzmanović 1995, 227 – 229, Sl. 1 - 2; Cermanović-Kuzmanović 1997, 388, G. 236, G. 239, T. I, 10 - 11 – umesto «sidrastih» fibula nalažene su srebrne kolenaste fibule (grupa V) povezane srebrnim lancima tipa «lisičjeg repa».

Dalmaciji su, osim nalaza iz ostava (Janja, Dvorska), fibule tipa 15 nalažene u grobovima (Gornji Vakuf, Bare – Tribovo, Stup, Duklja – *Doclea*, Bukovica kod Županjca - *Delminium*, Starigrad).²³⁸

U Bugarskoj, fibule sa sidrastom glavom su, većinom, nađene na Dunavskom limesu Donje Mezije: osim najpoznatijeg nalaza ostave ili grobnice sa sedam srebrnih fibula iz Arčara (*Rattaria*), konstatovane su u utvrđenjima u Vidinu (*Bonnonia*), Lomu (*Almus*) i Novama (*Novae*).²³⁹

Analizom distribucije i brojne zastupljenosti fibula tipa 15 dolazi se do zaključka da je najveća koncentracija nalaza u rimskoj provinciji Dakiji, zatim u Donjoj Panoniji i Gornjoj Meziji, a kao granična područja prostiranja tipa, sa manjim brojem nalaza, mogu se označiti na zapadu Dalmacija, na jugoistoku Donja Mezija i na severu Gornja Panonija. U tom smislu nije bez osnova teza Š. Kočiša da je matično područje fibula sa glavom u vidu sidra južni deo Panonije, severni deo Dalmacije i severozapad Gornje Mezije, a ne srednje Podrinje, kako smatra I. Popović.²⁴⁰ U svakom slučaju, to je već pomenuta oblast rimskih rudnika srebra, *argentariae Pannonicae*.

Sl. 25 – tip 15/B, Bela Reka – Šabac

Nalazi fibula najjednostavnije i verovatno najstarije, var. A tipa 15 iz Srbije možda potvrđuju ovo mišljenje (Karta 5). Naime, tri fibule ove varijante potiču iz rimskog naselja u Ušću kod Obrenovca (kat. 557 – 559, T. XVIII, 2), jedna iz sloja II veka u naselju na savskoj padini uz kastrum Singidunuma (kat. 560), jedna sa nepoznatog nalazišta u okolini Šapca (kat. 556, T. XVIII, 1), zatim iz utvrđenja na Sapaji (*Translederata* ?) (kat. 561), iz sloja II – III veka na lokalitetu «Briketnica» u Čupriji (*Horreum Margi*) (kat. 562), sa nepoznatog nalazišta u okolini Jagodine (kat. 563), u ostavi s kraja II – prve polovine III veka u Novoj Božurni kod Prokuplja (kat. 564) i sa nepoznatog nalazišta iz okoline Užica (kat. 565). Hronološki, tip 15/A pripada II veku.

Najzanimljiviji je nalaz srebrne fibule var. A iz kulturne ostave nađene u Novoj Božurni, možda posvećene nekom ženskom božanstvu.²⁴¹ Ona je, najverovatnije, činila par sa kolenastom srebrnom fibulom (tip 19/C, kat. 880), koji je sa još dva para masivnih, srebrnih fibula sa glavom u vidu trube (tip 16/B, kat. 596 – 599), međusobno povezanih lancima od upletene srebrne žice, činio karakterističan set ženskog nakita. Ukoliko su kompozitni srebrni privesci,²⁴² sastavljeni od pravougaonih i kružnih alki sa privescima u vidu zvona, praporaca i bršljanovog lista, takođe deo ovog nakita, smatram da je izvesna njegova kulturna namena. Naime, ovako masivan srebrni ukras morao je biti nošen samo u posebnim prilikama, a privesci–zvonca su mogli imati ulogu perkusione pratnje pri izvođenju kulturnog plesa. Povezanost simbola bršljanovog lista i ritualnog

²³⁸ Kovrig 1937, 119, Anm. 63 ; Jovanović 1999, 64; Cermanović-Kuzmanović, Srejić, Velimirović-Žižić 1975, 74, G. 84, Sl. 121 – fibula tipa 15/A nađena je u grobu spaljenika sa Domicijanovim novcem.

²³⁹ Genčeva 2004, 34 – 36, tip 11, T. VII, 10 – 12. Osim ovih primeraka E. Genčeva navodi po jednu fibulu iz Suhodola kod Sofije i iz Slivnice.

²⁴⁰ Cocić 2004, 110 – 111.

²⁴¹ Jovanović 1999, 67 – 68; Popović 1999, 78 – 79, 81 – 82, Sl. 1, 1, Sl. 4.

²⁴² Jovanović 1978, 82, kat. 10, Sl. 164.

ekstatičnog plesa, praćenog raznim udaraljka, navodi me na pomisao da se radi o dionizij-skom kultu.

Fibule varijante B iz Srbije uglavnom potiču iz Donje Panonije (Karta 5): iz Sirmijuma (kat. 566), Beške (kat. 567 – 568, T. XVIII, 3), Surduka (*Rittium*) (kat. 569), Bele Reke (kat. 570 – 571), Varne (kat. 572) i sa nepoznatog nalazišta (kat. 573) kod Šapca. Naravno, najznačajnije nalaze predstavljaju par srebrnih fibula iz groba G. XIX na nekropoli u Beškoj (kat. 567 – 568, T. XVIII, 3) i par srebrnih fibula iz ostave srebrnih predmeta i novca u Beloj Reci (kat. 571 – 572), jer su nađene u datovanim zatvorenim celinama.

Fibule iz Beške se mogu, na osnovu stratigrafije ove nekropole i grobnih nalaza, datovati u III vek.²⁴³ Smatram da je tačnije datovanje groba G. XIX u prvu polovinu III veka, ali su srebrne fibule, bogato ukrašene granulacijom, punktacijom i urezivanjem, mogle biti izrađene i tokom druge polovine II veka.

Sl. 26 – tip 15 /B, Bela Reka – Šabac

Fibule iz ostave u Beloj Reci, pohranjenoj krajem II veka, mogle su nastati tokom II veka, ako se uzme u obzir monetarni deo ostave, sa najstarijim Trajanovim denarom iz 101 – 102. godine, a najmlađim Komodovim novcem iz 182. godine.²⁴⁴ Takođe, trougaoni držač igle ukazuje na ranije datovanje ovih fibula, možda u prvu polovinu II veka.

U Gornjoj Meziji, osim fibule sa Kosmaja (kat. 575), fibule tipa 15/B potiču iz Viminacijuma (kat. 576 – 579, T. XVIII, 5, T. XIX, 1 – 2).

Jedna srebrna fibula ove varijante (kat. 576) je nađena na nekropoli «Više grobalja» u sloju iznad groba G 1 – 1121, datovanog novcem Marka Aurelija iz 163/164. godine. Iako se ovaj sloj datuje u kraj II – prvu polovinu III veka, fibula je mogla pripadati nekom starijem grobu II veka, koji je oštećen mlađom sahranom.

Na nekropoli «Pećine» u dvojnog grobu G – 854 nađen je par srebrnih fibula varijante B (kat. 577 – 578, T. XVIII, 5, T. XIX, 1). Iz ovog groba, datovanog u II vek, potiče i izrazito profilisana fibula od mesinga u obliku «samostrela», tipa 14/D (kat. 555, T. XVII, 8). Može se pretpostaviti da su srebrne fibule pripadale sahranjenoj ženi, a fibula u vidu «samostrela» muškarcu.

Sa «Pećina» potiče i bronzana fibula tipa 15/B, nađena u sloju druge polovine II veka (kat. 579, T. XIX, 2).

Iz navedenog proizilazi da se fibule varijante B nađene na teritoriji Srbije datuju u II – prvu polovinu III veka.

U Srbiji su fibule varijante C zastupljene primercima bez bližih podataka o uslovu nalaza: fibulama iz Sirmijuma i Novih Banovaca (*Burganae*), koje se sada nalaze u Arheološkom

²⁴³ Marijanski-Manojlović, 35 – 36, 73 – Datovanje grobova sa incineracijom na osnovu nalaza novca i stratigrafije, kreće se u rasponu od prvih decenija III do početka IV veka. Sud sa dve drške iz G. XIX, crveno pečen sa crvenim premazom, datuje se u III – prvu polovinu IV veka (Brukner 1981, T. 108, 33, tip 13).

²⁴⁴ Popović, Borić-Brešković 1994, 87 - 90.

muzeju u Zagrebu (kat. 580 – 581, T. XIX, 3 – 4), raskošnom srebrnom fibulom iz okoline Viminacijuma (kat. 583) i jednom fibulom sa nekropole «Pirivoj» na Viminacijumu (kat. 582, kat. XIX, 5), nađenom u ukopu iz druge polovine IV veka, koji je uništio više grobova iz III i prve polovine IV veka.

Bronzana fibula sa viminacijumske nekropole «Pećine» (kat. 584, T: XIX, 6) je jedini poznati primerak tipa 15/D. Nažalost, nema pouzdanih elemenata za datovanje ove fibule, ali bi se na osnovu zglobnog mehanizma u cilindričnoj glavi i izduženog pravougaonog držača igle mogla hronološki opredeliti u drugu polovinu III veka.

Datovanje tipa 15 od kraja I do kraja III veka određeno je primerkom iz groba sa Domicijanovim novcem iz Dokleje i nalazom fibule sa zglobnim mehanizmom iz Viminacijuma.²⁴⁵

S obzirom na već pomenute predstave na nadgrobni spomenicima,²⁴⁶ izvesno je da su fibule tipa 15 nosile žene i to u jednom ili više parova, povezanih lancima sa privescima u obliku bršljanovog lista. O tome svedoče i grobni nalazi parova srebrnih «sidrastih» fibula,²⁴⁷ a u Srbiji primerci iz grobova u Beškoj (kat. 568 – 569) i Viminacijumu (kat. 577 – 578).

Osim ukrasne, ovi setovi nakita imali su i apotropejsku, odnosno kulturnu namenu. Naime, privesci u vidu lista bršljana ili lunule označavaju zdravlje, plodnost i izobilje, a povezani su sa kultom Dionisa²⁴⁸ i ženskim božanstvima plodnosti.²⁴⁹ Fibule varijante B i C tipa 15 imaju zoomorfan oblik, bilo da se posmatraju kao sinteza forme delfina i sidra ili kao shematizovana predstava glave ovna ili jarca²⁵⁰, koji ukazuje na htonske i orgijastičke kultove (Apolon, Neptun – Bind, Dionis, Silvan). Predstave golubice na fibulama tipa 15/C, mogu se dovesti u vezu sa Afroditom - Venerom.²⁵¹ Zanimljivo je da žena, prikazana sa nakitom sastavljenim od lanaca sa srololikim privescima na nadgrobnom spomeniku

Sl. 27 – tip 15/C, nepoznato nalazište (Viminacium ?), Narodni muzej u Požarevcu

²⁴⁵ Videti nap. 208.

²⁴⁶ Popović 1996, 141, 144 – 145, Figs. 2 – 8 – ovakav nakit prikazan je na nadgrobni spomenicima iz Podrinja i zapadne Srbije (Voljevica, Crvica, Skelani, Bajine Bašta i Seča Reka), Hercegovine (Lisičići kod Konjica) i Bosne (Zenica); CociŃ 2004, 159, Pl. CLXXVIII, 2 - Oltenija.

²⁴⁷ Videti nap. 207 i 209 - Gornji Vakuf, Bare – Tribovo, Stup, Doclea, Bukovica, Starigrad, Ratiaria.

²⁴⁸ Srejšović, Cermanović-Kuzmanović 1979, 117 – 119.

²⁴⁹ Simbol mladog meseca povezan je sa boginjom Selenom - Lunom, ali i Artemidom – Dijanom, Hekatom i Izidom – Srejšović, Cermanović – Kuzmanović 1979, 239 – 240, 378.

²⁵⁰ Hronološki udaljenu analogiju zoomorfne kompozicije fibula tipa 15 predstavlja unikatna fibula iz groba 145 III faze japodske nekropole u Jezerinama (360 – 250. godine p.n.e.), koja je komponovana tako da joj glavu čini protom bovida, a stopu glava ovna – Marić 1968, 20 – 21, T. III, 1.

²⁵¹ Srejšović, Cermanović – Kuzmanović 1979, 70.

iz Crvice, drži u levoj ruci pticu.²⁵² Takođe, žena prikazana sa parom fibula, ogrlicom, dijademom i narukvicom na desnoj ruci, na nadgrobnom spomeniku iz Zenice, u levoj ruci drži pticu, najverovatnije golubicu.²⁵³

Na osnovu analize ostave iz Nove Božurne, može se pretpostaviti postojanje kulta nekog ženskog božanstva autohtone tradicije, povezanog sa opisanim nakitom i fibulama tipa 15.²⁵⁴

Smatram da se nastanak i širenje fibula tipa 15 može objasniti afinitetom autohtonog stanovništva Donje Panonije, Gornje Mezije, Dakije i severoistočnog dela Dalmacije ka kulturnoj slici ove hipotetične boginje. Zato nije moguće pripisati fibule sa «sidrastom» glavom određenom etnosu, jer su kulturno prožimanje i društvena simbioza Ilira, Kelta, Tribala, Meza i Dačana, stvorili jedinstven kulturno-idejni prostor još u predrimsko vreme, tokom mlađeg gvozdenog doba. Evidentno je ovakav nakit bio deo ženske nošnje na širem području Balkana u II – prvoj polovini III veka. On se može posmatrati i kao reminiscencija na ženski srebrni nakit starijeg gvozdenog doba.²⁵⁵

556. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/804. Tip 15/A. Bronza. Dim: 5,5 cm. Nedostaje vrh igle. Na prelazu luka u stopu loptasto zadebljanje. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 21, T. IV, 21. **T. XVIII, 1**

557. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2515. Tip 15/A. Bronza. Dim: 5,4 cm. Cela. Na krajevima krakova glave dugmetasta zadebljanja. Trostruko prstenasto zadebljanje na prelazu luka u stopu. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 145, T. XVI, 145. **T. XVIII, 2**

558. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2480. Tip 15/A. Bronza. Dim: 4,5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Trostruko prstenasto zadebljanje, oštre profilacije na prelazu luka u stopu. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 147, T. XVII, 147.

559. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2479. Tip 15/A. Bronza. Dim: 2,6 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom. Trostruko prstenasto zadebljanje, oštre profilacije na prelazu luka u stopu. Publikovana: Bojović 1983, kat. 149, T. XVII, 149.

560. *Singidunum* - Kalemegdan – Zapadno podgrađe. Muzej grada Beograda, inv. AA/1624. Tip 15/A. Bronza. Dim: 2,2 cm. Nedostaje igla i veći deo luka sa stopom. Pravougaoni okvir za oprugu sa držačem tetive. Duž luka rebro. Publikovana: Bojović 1983, kat. 148, T. XVII, 148. Dat: II vek.

561. Sapaja (*Transleiderata* ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12756. Tip 15/A. Bronza. Dim: 5,2 cm. Nedostaje igla. Na krajevima krakova glave dugmetasta zadebljanja. Astragaloidno zadebljanje na prelazu luka u stopu. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 40, T. III, 22.

562. *Horreum Margi* – “Briketnica”. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20051. Tip 15/A. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje igla. Pravougaona potporna greda. Na prelazu luka u stopu trostruko prstenasto zadebljanje. Duž stope rebro. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 58. Dat: II – III vek. **Sl. 23.**

563. Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini. Tip 15/A. Bronza. Dim: 2,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i stopa. Pravougaona potporna greda. Na prelazu luka u stopu trostruko trougaono zadebljanje. Nepublikovana.

564. Nova Božurna. Muzej Toplice u Prokuplju. Tip 15/A. Srebro. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Pravougaoni okvir za oprugu sa trougaonim držačem tetive ispod glave. Na prelazu luka u dugu trougaonu stopu dvostruko astargaloidno zadebljanje. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Jovanović 1978, 82, kat. 8, Sl. 162. Dat: kraj II – prva polovina III veka. Nap: Nađena u kulturnoj ostavi sa raznorodnim

²⁵² Popović 1996, Fig. 4.

²⁵³ Popović 2002, Sl. 17.

²⁵⁴ Videti nap. 211 – predstave Maje – Rozametre i boginje koja sintetizuje attribute Epone, Orcije i *Terra Mater* na drškama srebrnih patera iz Nove Božurne i Gornjih Branetića na Rudniku ukazuju na postojanje lokalnog kulta, koji je mogao asimilovati poštovanje Venere Uranije i orgijastičkih kultova Dionisa i Silvana.

²⁵⁵ Na primer, u Srbiji: u Kruševici kod Raške, u grobu iz prve polovine V veka p.n.e. lanac od srebrne upletene žice spajao je par lučnih srebrnih fibula sa pločastom nogom i par bogato ukrašenih srebrnih igala (Srejović, Vukadin 1988, 9, T. I – III), a u ostavi ili grobu iz Čuruga nađena su dva para srebrnih šarnirskih fibula i par bronzanih «petljastih» fibula sa trouglastim privescima na lancicama (Vasić R. 1995, 83 – 88, Sl. 1).

nalazima od srebra i zlata, koji se mogu razvrstati u tri hronološke grupe: mlađe gvozdeno doba, I – prva polovina II veka i kraj II – prva polovina III veka. Među ovim nalazima izdvajaju se dva para srebrnih fibula sa glavom u vidu trube (tip 16/B, kat. 596 – 599) i srebrnom kolenastom fibulom (tip 19/C, kat. 880)

565. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Užicu, inv. 2375. Tip 15/A. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje igla. Pravougaoni okvir za oprugu sa trougaonim držačem tetive ispod glave, ukrašeni urezima. Duž luka i stope rebro. Na prelazu luka u dugu trougaonu stopu astargaloidno zadebljanje. Trapezoidni držač igle je, takođe, ukrašen urezima. Nepublikovana.

566. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 857/II. Tip 15/A. Srebro. Dim: 6,7 cm. Nedostaje vrh igle. Duž polukružnog dela glave urezi. Na krajevima krakova dugmetasta zadebljanja. Na prelazu luka u stopu dvostruko prstenasto zadebljanje. Manji prsten ukrašen urezima. Na početku trougaone stope dva mala, simetrična polukružna proširenja, a na kraju dugmetasto zadebljanje. Na stopi punktiran ukras. Čitava fibula u vidu životinjske (ovnujske ?) glave. Trouglaoni držač igle sa perforacijom ukrašen urezima. Publikovana: Popović 1994 A, 234, kat. 103. **Sl. 24.**

567. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 15/B. Bronza. Fragmentovana. Pravougaona potporna greda. Glava u vidu sidra sa dugmetastim zadebljanjima na krajevima krakova. Dvostruko astragaloidno zadebljanje na prelazu luka u trougaonu stopu. Na početku stope simetrična pravougaona proširenja, a na kraju dugmetasto zadebljanje. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 55, T. VII, 72.

568. Beška – Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/791. Tip 15/B. Srebro. Dim: 6,5 cm. Oštećena potporna greda. Glava na početku i na krajevima krakova ukrašena sitnim urezima. Na krajevima krakova dugmetasta zadebljanja. Na prelazu luka u stopu trostruko prstenasto zadebljanje. Prvi prsten ukrašen urezima. Na početku trougaone stope dva manja, simetrična dugmetasta ispupčenja, a na kraju jedo veće. Duž stope punktirana linija i urezana valovnica. Trapezoidni držač igle. Prijemnik igle ukrašen trostrukom urezanom cik – cak linijom. Čitava fibula u vidu životinjske (ovnujske ?) glave. Publikovana: Marijanski-Manojlović 1987, T. 7, G. XIX, 1. Dat: prva polovina III veka. **T. XVIII, 3**

569. Beška – Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/792. Tip 15/B. Srebro. Dim: 6,5 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a potporna greda je oštećena. Glava na početku i na krajevima krakova ukrašena sitnim urezima. Na krajevima krakova dugmetasta zadebljanja. Na prelazu luka u stopu trostruko prstenasto zadebljanje. Prvi prsten ukrašen urezima. Na početku trougaone stope dva manja, simetrična dugmetasta ispupčenja, a na kraju jedo veće. Duž stope punktirana linija i urezana valovnica. Trapezoidni držač igle. Prijemnik igle ukrašen trostrukom urezanom cik – cak linijom. Čitava fibula u vidu životinjske (ovnujske ?) glave. Publikovana: Marijanski-Manojlović 1987, T. 7, G. XIX, 2. Dat: prva polovina III veka.

570. Surduk (*Rittium*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 15/B. Srebro. Fragmentovana. Pravougaona potporna greda. Glava u vidu sidra sa dugmetastim zadebljanjima na krajevima krakova. Dvostruko astragaloidno zadebljanje na prelazu luka u trougaonu stopu. Na početku stope simetrična pravougaona proširenja, a na kraju dugmetasto zadebljanje. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 55, T. VII, 72.

571. Bela Reka - Šabac. Narodni muzej u Beogradu, inv. 832/II. Tip 15/B. Srebro. Dim: 5,3 cm. Cela. Na krajevima krakova glave dugmetasta zadebljanja. Na prelazu luka u stopu dvostruko prstenasto zadebljanje. Manji prsten ukrašen urezima. Na početku trougaone stope dva mala, simetrična polukružna proširenja, a na kraju dugmetasto zadebljanje. Na stopi punktiran ukras. Trouglaoni držač igle. Čitava fibula u vidu životinjske (ovnujske ?) glave. Publikovana: Popović 1994 A, Sl. 2, 2, T. II, 2. Dat: kraj II veka. **Sl. 25.**

572. Bela Reka - Šabac. Narodni muzej u Beogradu, inv. 833/II. Tip 15/B. Srebro. Dim: 5,2 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Na krajevima krakova glave dugmetasta zadebljanja. Na prelazu luka u stopu prstenasto zadebljanje. Na početku trougaone stope dva mala, simetrična polukružna proširenja, a na kraju dugmetasto zadebljanje. Na stopi punktiran ukras. Trouglaoni držač igle. Čitava fibula u vidu životinjske (ovnujske ?) glave. Publikovana: Popović 1994 A, Sl. 2, 3, T. II, 3. Dat: kraj II veka. **Sl. 26.**

573. Maovi – Varna – “Turske bašče”. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/793. Tip 15/B. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Na krajevima krakova glave dugmetasta zadebljanja. Na prelazu luka u stopu trostruko prstenasto zadebljanje. Na početku trougaone stope dva simetrična polukruž-

na proširenja, a na kraju dugmetasto zadebljanje. Između proširenja urezan motiv u vidu slova X. Čitava fibula u vidu životinjske (ovnujske ?) glave. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 22, T. V, 22. T. XVIII, 4

574. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/ 893. Tip 15/B. Bronza. Dim: 3,8 cm. Nedostaje igla, a glava i stopa su oštećene. Nedostaju krajevi krakova glave. Na prelazu luka u stopu dugmetasto zadebljanje. Na početku stope dva mala polukružna proširenja. Publikovana: Ković 2003, kat. 23, T. V, 23.

575. Nepoznato nalazište (Kosmaj), inv. AA/4012. Tip 15/B. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Na krajevima krakova glave dugmetasto zadebljanje. Duž luka rebro. Na prelazu luka u stopu dvostruko prstenasto zadebljanje. Na početku trougaone stope dva mala, simetrična polukružna proširenja, a na kraju dugmetasto zadebljanje. Čitava fibula u vidu životinjske (ovnujske ?) glave. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 146, T. XII, 146.

576. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu C 2976/84. Tip 15/B. Srebro. Dim: 2, 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle, a potporna greda i stopa su oštećene. Potporna greda ukrašena kosim urezima. Na prelazu luka u stopu polukružno i prstenasto zadebljanje. Na početku trougaone stope dva mala, simetrična polukružna proširenja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 62, T. VIII, 62. Dat: kraj II – prva polovina III veka. Nap. Nađena u sloju iznad groba G 1 – 1121, koji je datovan, novcem Marka Aurelija iz 163/164. godine, u poslednju trećinu II veka.

577. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu C 2861/81. Tip 15/B. Srebro. Dim: 5,4 cm. Cela. Na krajevima krakova glave dugmetasto zadebljanje. Na prelazu luka u stopu polukružno zadebljanje. Na početku trougaone stope dva mala, simetrična polukružna proširenja, a na kraju dugmetasto zadebljanje. Čitava fibula u vidu životinjske (ovnujske ?) glave. Trapezoidnim držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 59, T. VIII, 59. Dat: II vek. Nap: Nađena u dvojnog grobu G - 854 u paru sa sledećim kat. br, sa fibulom tipa 14/D, u obliku “samostrela” (kat. 555) i žiškom II veka (tip VII Ivanyi). T. XVIII, 5

578. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu C 2861/81. Tip 15/B. Srebro. Dim: 5,3 cm. Cela. Na krajevima krakova glave dugmetasto zadebljanje. Na prelazu luka u stopu polukružno zadebljanje. Na početku trougaone stope dva mala, simetrična polukružna proširenja, a na kraju dugmetasto zadebljanje. Čitava fibula u vidu životinjske (ovnujske ?) glave. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 60, T. VIII, 60. Dat: II vek. Nap: Videti nap. prethodnog kat.br. T. XIX, 1

579. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu C 12707/87. Tip 15/B. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla, a potporna greda je oštećena. Na prelazu luka u stopu dvostruko prstenasto zadebljanje. Na početku trougaone stope simetrična pravougaona proširenja sa dve simetrične trougaone fasete, a na kraju dugmetasto zadebljanje. Čitava fibula u vidu životinjske (ovnujske ?) glave. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 61, T. VIII, 61. Dat: druga polovina II veka. T. XIX, 2

580. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 15/C. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla. Pravougaona potporna greda sa simetričnim kupastim zadebljanjima na krajevima. Glava u vidu sidra sa dugmetastim zadebljanjima na krajevima krakova. Na prelazu luka u dugu trougaonu stopu je prstenasto zadebljanje ukrašeno sitnim urezima i astragaloidno zadebljanje. Na početku stope je plastično zadebljanje u vidu ptice (?) između simetričnih kružnih proširenja sa dugmetastim zadebljanjima. Na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Trapezoidni držač igle. Čitava fibula u vidu životinjske, ovnujske (?) glave. Publikovana: Kovrig 1937, 56, T. XXX, 2. T. XIX, 3

581. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 15/C. Srebro. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a potporna greda i držač igle su oštećeni. Pravougaona potporna greda. Glava u vidu sidra sa dugmetastim zadebljanjima na krajevima krakova. Na prelazu luka u dugu trougaonu stopu su jedmo prstenasto i jedno astragaloidno zadebljanje, ukrašena sitnim urezima. Na početku stope je plastično zadebljanje u vidu ptice (?) između simetričnih kružnih proširenja sa dugmetastim zadebljanjima. Na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Trapezoidni držač igle. Čitava fibula u vidu životinjske, ovnujske (?) glave. Publikovana: Kovrig 1937, 56, T. XXX, 9. T. XIX, 4

582. *Viminacium* – “Pirivoj”. Narodni muzej u Požarevcu C 528/04. Tip 15/C. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a potporna greda, glava i zadebljanje na stopi su oštećeni. Pravougaona potporna greda sa kružnom perforacijom za kačenje na lanac ogrlice (?). Na prelazu luka u stopu dva prstenasta zadebljanja ukrašena sitnim urezima (pseudofiligran). Na početku trougaone stope plastično zadebljanje profilisano u obliku ptice (?) između simetričnih kružnih proširenja sa kupastim zadebljanjima. Na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Pravougaoni držač igle. Čitava fibula u

vidu životinjske (ovnujske ?) glave. Publikovana: Redžić 2006, kat. 64, T. VIII, 64. Dat: kraj III – prva polovina IV veka. Nap: Nađena u ukopu iz druge polovine IV veka, koji je uništio više grobova s kraja III – prve polovine IV veka. T. XIX, 5

583. Nepoznato nalazište (*Viminacium* ?). Narodni muzej u Požarevcu. Tip 15/C. Srebro. Dim: 5,5 cm. Cela. Pravougaona potporna greda, proširenih kraćih strana, duž kojih je ukrašena uzdužnim, a na sredini kosim urezima. Glava u vidu sidra iznad koje je polukružno zadebljanje, naglašeno lučnim rebrom sa sitnim poprečnim urezima. Na njemu su tri dugmetasta zadebljanja, spojena lučnim rebri, od kojih polaze radijalni urezi ka luku. Na prelazu glave u luk poprečno rebro. Na prelazu luka u dugu trougaonu stopu je diskoidno zadebljanje i žljeb ukrašen poprečnim urezima. Na početku stope je plastično zadebljanje u vidu ptice (?) između simetričnih kružnih proširenja sa dugmetastim zadebljanjima. Na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Trougaoni držač igle. Čitava fibula u vidu shematizovane antropomorfne figure (?). Nepublikovana. Nap: Potiče iz policijske zaplene od uhapšenog lica iz sela Poljane. SI. 27.

584. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu C 1541/79. Tip 15/D. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje vrh igle. Zglobni mehanizam u cilindričnom tulcu. Na krajevima krakova glave profilisano zadebljanje. Na prelazu luka u stopu trostruko, oštro profilisani zadebljanje. Na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 63, T. VIII, 63. T. XIX, 6

3. 4. 4. TIP 16 – IZRAZITO PROFILISANE FIBULE SA GLAVOM U OBLIKU TRUBE (TROMPETENKOPFFIBELN)

Varijanta A – sa pravougaonom potpornom gredom, glavom proširenom u vidu trube, lukom savijenim u volutu i višečlanim zadebljanjem na prelazu luka u dugu trougaonu stopu sa dugmetastim zadebljanjem na kraju (Kovrig VIII Gruppe, T. V, 49, T. VI, 57; Košćević tip 11, T. XI, 74 – 79, T. XVII, 116 - 118)

Varijanta B – sa glavom proširenom u vidu trube, lukom savijenim u volutu i višečlanim zadebljanjem na prelazu luka u dugu trougaonu stopu sa dugmetastim zadebljanjem na kraju (Kovrig VIII Gruppe, T. VI, 60, T. V, 62 – 65)

Varijanta C – sa glavom proširenom u vidu trube, lukom savijenim u volutu i velikim koničnim ili bikoničnim zadebljanjem na prelazu luka u dugu trougaonu stopu sa dugmetastim zadebljanjem na kraju (Almgren Gruppe IV, Typ 85; Kovrig VIII Grupe, T. VII, 67 – 68, 70)

Varijanta D – sa glavom proširenom u vidu trube, lukom sa polukružnim ili elipsoidnim simetričnim perforacijama sa strane i višečlanim zadebljanjem na prelazu luka u dugu trougaonu stopu sa dugmetastim zadebljanjem na kraju (Almgren Gruppe IV, Typ 86; Kovrig VIII Grupe, T. V, 61, T. VI, 69)

Varijanta E – sa glavom proširenom u vidu trube sa alkicom na temenu, diskoidnim lukom u vidu «štita» i dugom trougaonom stopom sa dugmetastim zadebljanjem na kraju

Tip 16 (T. XX) čine dvodelne, izrazito profilisane fibule sa glavom u obliku trube ispod koje je poprečno iskucana pločica sa perforacijom za osovinu opruge od 10 – 20 navoja, sa spojašnjom tetivom. Stariji primerci imaju pravougaonu potpornu gredu i držač tetive (T. XX, 1 – 3). Luk je kratak, izvijen u vidu volute iznad glave, a kod mlađih primeraka spojen sa glavom (T. XX, 8). Na prelazu luka u stopu je astragaloidno (T. XX, 1 – 2, 4), diskoidno (T. XX, 3, 8), veliko

konično ili bikonično zadebljanje (T. XX, 5 – 7) ili pločasto zadebljanje u vidu štita (T. XX, 8). Stopa je uglavnom trougaonog oblika sa dugmetastim zadebljanjem na kraju, a može biti veoma izdužena (T. XX, 1 – 3). U jednom slučaju se javlja stopa u vidu izduženog lovorovog lista (kat. 588, T. XX, 4). Ponekad je stopa profilisana uzdužnim rebrom (T. XX, 1, 5, 8 – 9) ili ukrašena urezima (T. XX, 2, 4, 8). Držac igle može biti trougaonog (T. XX, 1 - 2), trapezoidnog (T. XX, 3), pravougaonog (T. XX, 4 – 5) ili izduženog pravougaonog oblika (T. XX, 7).

Fibule sa «trubastim» glavom su izrađivane od srebra,²⁵⁶ bronzе i gvožđa, a dimenzije im variraju od 2, 5 do 6 cm.

U okviru fibula tipa 16 izdvojila sam pet varijanti:

Varijanta A (T. XX, 1 – 3) predstavlja prototip izrazito profilisanih fibula sa glavom u obliku trube. Čine je izrazito profilisane fibule sa trubasto zadebljanom horizontalnom glavom vezanom izduženim delom za pravougaonu potpurnu gredu sa držačem za oprugu tetive. Luk je kratak, izvijen u vidu volute iznad glave, kružnog ili polukružnog preseka, višestruko astragaloidno ili diskoidno zadebljan na prelazu u stopu. Stopa je duga, trougaonog oblika sa dugmetastim zadebljanjem na kraju. Držac igle je trougaonog oblika sa kružnim perforacijama (T. XX, 1 - 2) ili trapezoidan (T. XX, 3).

Sl. 28 – tip 16/B, Kladovo

Fibule varijante B (T. XX, 4) imaju potpuno oformljenu glavu u obliku trube, sa poprečnom pločicom, sa perforacijim za osovinu opruge i držačem tetive na donjoj strani i oprugom sastavljenom od 10 – 15 navoja, koja se nastavlja u iglu. Luk je visoko izvijen iznad glave, kružnog preseka, astragaloidno (kat. 588, 591 – 593, 598 – 599, 600, T. XX, 4) ili višestruko prstenasto zadebljan (kat. 589 – 590, 594 – 597) na prelazu u stopu. Stopa je duga, trougaonog oblika sa dugmetastim zadebljanjem na kraju, a može imati uzdužno rebro ili urezan ukras uzdužnih pravih (kat. 592) ili valovitih (kat. 588, 593) linija. Rub glave može biti ukrašen sitnim poprečnim urezima (kat. 591, 596 – 597) ili prstenasto zadebljan (598 – 599, 600). Držac igle je trapezoidnog, pravougaonog ili izduženog pravougaonog oblika (kat. 594 – 597). U okviru ove varijante javljaju se masivni, bogato ukrašeni, srebrni primerci sa širokom glavom (kat. 589, 594 – 599).

Varijantu C (T. XX, 5 – 7) čine panonske fibule sa glavom u vidu trube, koje su manjih dimenzija, sa glavom velikog prečnika, sa dugom oprugom sa spoljašnjom tetivom, pričvršćenom za poprečnu pločicu sa donje strane glave i kratkim lukom kružnog preseka, izvijenim u vidu volute iznad glave. Osim široke glave, nesrasmerno velike u odnosu na korpus fibule, glavna karakteristika ove varijante je veliko konično ili bikonično zadebljanje na prelazu luka u stopu. Ovo zadebljanje je često poprečno žljebljeno, a u žljebove je umetnuta srebrna žica (T. XX, 6 – 7). Osim toga, karakterističan ukras se javlja na gvozdenim primercima var. C, gde se srebrna žica,

²⁵⁶ Par srebrnih fibula (kat. 594 – 595) iz ostave iz okoline Kladova bio je pozlaćen.

gusto mrežasto prepletena, aplicira na glavu i luk fibule (kat. 604, T. XX, 6). Na isti način može biti ukrašena i stopa gvozdениh fibula. Trougaona stopa je dugmetasto zadebljana, sa pravougaonim držačem igle. Fibule ove varijante su malih dimenzija, 2, 5 – 4 cm, iako zbog velike glave deluju masivno. Izrađivane su od bronzе i gvožđa.

Varijanta D (T. XX, 8) predstavlja mlađu formu fibula sa «trubastom» glavom, kod kojih je široka glava spojena sa lukom, tako da sa obe strane luka formira polukružne (kat. 606, 608 – 609) ili elipsoidne (kat. 607, T. XX, 8) otvore. Stopa je trougaonog oblika, ponekad ukrašena punktiranim ili urezanim ukrasom, sa dugmetastim zadebljanjem na kraju i izduženim pravougaonim držačem igle. Fibule ove varijante su prosečno duge 3, 5 – 4, 5 cm i izrađivane su od bronzе.

Varijanta E (kat. 610, T. XX, 9) je veoma retka forma fibula sa glavom u vidu trube u jugoistočnoj Evropi, poznata kao britanski tip «trubastih» fibula. Karakterišu je horizontalna, trubasto zadebljana glava sa poprečnom pločicom za pričvršćivanje opruge sa donje strane i izlivenom alkom na temenu, koja je služila sa pričvršćivanje lanaca ili privezaka. Luk je izuzetno kratak, polukružnog preseka, a na prelazu u stopu se nalazi kružno, pločasto zadebljanje u vidu štita, ukrašeno emajlom. Trougaona stopa ima uzdužan žljeb i bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Držać igle je trapezoidan.

Prihvaćeno je mišljenje da su se izrazito profilisane fibule sa glavom u vidu trube razvile tokom II veka u Noriku i Panoniji, pod uticajem germanskih «trubastih» fibula tipa Almgren 101, izrađivanih u I - prvoj polovini II veka na teritoriji slobodnih Germana i na Limesu Gornje Germanije i Recije.²⁵⁷ Posebne varijante fibula sa glavom u vidu trube javljaju se tokom prve polovine II veka i severnije, u okviru pševorske i vilbark kulture.²⁵⁸

Sl. 29 – tip 16/B, Nova Božurna

Varijanta A tipa 16 (T. XX, 1 – 3) predstavlja prototip panonskih «trubastih» fibula, a izrađivana je u Sisciji.²⁵⁹ Iz nje se tokom prve polovine II veka, pod uticajem fibula tipa Almgren 101, razvija varijanta B.²⁶⁰

Varijanta C tipa 16 je klasičan panonski tip, datovan u II vek. Izrađivan je od srebra, bronzе ili gvožđa, sa apliciranim delovima od drugih metala: bakarnog lima na stopi, mrežasto upletene srebrne žice na glavi i luku i srebrne žice obmotane na prelazu luka u stopu. Na primercima ove varijante često se koristi filigran i granulacija, a u velikom broju su nađeni u Sisciji, gde se, verovatno, nalazila radionica za njihovu proizvodnju.²⁶¹ Panonske fibule tipa 16/C su izvožene na sever u Norik i Reciju i na jug u Gornju i Donju Meziju, Dakiju i Pont.²⁶²

²⁵⁷ Almgren 1923, 43, Gruppe IV, Typ 74 – 80, T. IV, 74 – 80; Kovrig 1937, 118, T. VI, 60 – 61, T. VII, 62 – 71; von Patek 1942, 112, 290, T. XXII, 5 – 10; Behrens 1954, 226, Abb. 5, 1 – 4; Peškar 1972, 87; Böhme-Schönbauer 1998, 181 – 184, Abb. 1, Fundliste.

²⁵⁸ Dabrowska 1998, 149 – 151;

²⁵⁹ Košćević 1980, 25, T. XVII, 116 – 118.

²⁶⁰ Košćević 1980, 25, T. XXI, 151 – 153, 156 – 158.

²⁶¹ Kovrig 1937, 118, T. VII, 67 – 71; von Patek 1942, 113, T. XXII, 5 – 8; Košćević 1980, 25, T. XXI, 160 – 161, T. XXII, 164 – 169.

²⁶² Jobst 1975, 42; Bojović 1983, 43; Cocić 2004, 113 – 114, Type 21 b 2, T. XCVI, 1352 – 1354, T. XCVII, T. XCVIII, 1365 – 1375; Genčeva 2004, 34, tip 10 a, T. VII, 7; Ambroz 1966, 38, T. 7, 9.

Varijanta D je samo mlađi oblik prethodne varijante, karakterističan za drugu polovinu II – početak III veka, čiji je centar proizvodnje i dalje Panonija, sa mogućnošću postojanja lokalnih radionica u okolnim, podunavskim provincijama, Dakiji i Gornjoj Meziji.²⁶³

Fibule varijante E se mogu datovati u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka, a karakteristične su po alki za kačenje lanca na glavi i štitastom zadebljanju sa emajlom na kraju luka. Nalažene u Engleskoj i Majncu (*Mogontiacum*), a jedan primerak potiče iz severozapadne Bugarske (*Moesia Superior* ?). U stručnoj literaturi nazivaju se «britanskim» fibulama sa glavom u vidu trube.²⁶⁴

Poznata je samo jedna datovana fibula varijante A iz Srbije, sa utvrđenja Čezava - *Castrum Novae* na Dunavskom limesu, iz sloja s kraja I – prve polovine II veka (kat. 587, T. XX, 3), dok se u Narodnom muzeju u Šapcu i Muzeju grada Beograda nalazi po jedan primerak ove varijante, sa nepoznatim mestom nalaza (kat. 585 – 586, T. XX, 1 – 2).

Fibule varijante B nađene su u Novim Banovcima (kat. 588 – 590, T. XX, 4), Singidunu (kat. 591), utvrđenju na Sapaji (kat. 593) i u Ulpijani (kat. 600), a parovi ovakvih srebrnih fibula nađeni su u ostavama srebrnih predmeta s kraja II – prve polovine III veka u Kladovu i Novoj Božurni (kat. 594 – 599).

Sl. 30 – tip 16/B, Nova Božurna

Dva para srebrnih fibula tipa 16/B iz ostave nađene u blizini Kladova i četiri para ovakvih fibula iz ostave u Novoj Božurni ukazuju na dva zanimljiva zaključka: prvo, da su, kao i srebrne «sidraste» fibule i/ili kolenaste fibule, zajedno sa lancima, upletenim u tehnici «lisičjeg repa» i srololikim privescima činile deo srebrnog ženskog nakita lokalnog stanovništva i drugo, da čine deo kulturnih ostava srebrnih predmeta iz druge polovine II – prve polovine III veka u Srbiji. Nalaz iz Nove Božurne, o kome je već bilo reči u kontekstu nalaza «sidraste» fibule iz ove ostave, predstavlja kultnu ostavu srebrnih i zlatnih predmeta, posvećenih nekom ženskom božanstvu (*Venus Urania, Maia- Rosmetra, Terra Mater, Epona - Orcia* ?).²⁶⁵ Najverovatnije, i nalaz iz okoline Kladova, koji sačinjavaju, pored para srebrnih «trubastih» fibula, jedna srebrna fibula srednjelatenske sheme, datovana u drugu polovinu I veka p.n.e, sa lančićem i priveskom u vidu božanstva Harpokrata, prikačenim kasnije, tokom II – III veka, par srebrnih narukvica otvorenog tipa sa završecima u vidu zmijskih glava i jedan srebrni, tordirani torkves otvorenog tipa, predstavlja kultnu ostavu, iako ne treba odbaciti mogućnost da se radi o grobnom nalazu.

U istom kontekstu treba pomenuti i ostavu nakita sa Crnog vrha kod Jagodine.²⁶⁶ Iako u ovoj ostavi nisu konstatovane srebrne fibule tipa 15 i 16,²⁶⁷ ostali nalazi odgovaraju setovima nakita autohtone populacije: srebrni tordirani torkvesi, srebrne ogrlice od upletene žice sa privesci-

U istom kontekstu treba pomenuti i ostavu nakita sa Crnog vrha kod Jagodine.²⁶⁶ Iako u ovoj ostavi nisu konstatovane srebrne fibule tipa 15 i 16,²⁶⁷ ostali nalazi odgovaraju setovima nakita autohtone populacije: srebrni tordirani torkvesi, srebrne ogrlice od upletene žice sa privesci-

263 Bojović 1983, 43 – 44, tip 12, var. 3, T. XVI, 142 – 144; CociŃ 2004, 114, Type 21 b 4, T. XCVIII, 1377 – 1380.

264 Behrens 1954, 226, Abb. 5, 1 – 2; B`hme 1972, 51, Abb. 6, 14 – 15; Genčeva 2004, 81, tip 41, T. XXIX, 9.

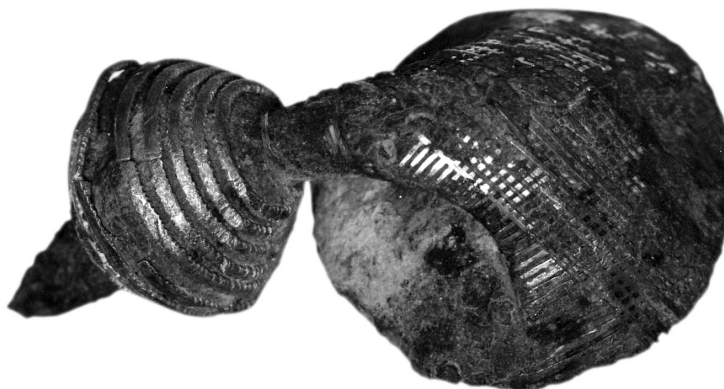
265 Jovanović 1999, 67 – 68; Popović 1999, 78, 81 – 82.

266 Popović 2002, 71 – 78.

267 Treba imati u vidu, da je ostava nađena uz pomoć metal-detektora od strane «divljih kopača», te je moguće da deo predmeta nije ponuđen na otkup Narodnom muzeju u Beogradu.

ma u vidu bršljanovog lista, srebrne narukvice sa krajevima u vidu zmijskih glava, trakaste srebrne i bronzane narukvice sa ukrasom u vidu Heraklovog čvora, kao i posebni oblici poput srebrnih naušnica sa privescima u vidu bršljanovog lista, privezak u vidu dvosekle sekire (*labrys*), trakasta srebrna dijadema sa privescima i zlatnom aplikacijom i, posebno, dva kružna priveska od srebrnog lima.²⁶⁸ Na oba priveska je identična predstava, izvedena iskucavanjem i utiskivanjem: u astragaloidnom okviru su tri ženske osobe, najverovatnije božanstva, sa zrakastim krunama i nakitom od upletenih lanaca, koji u tri kraka padaju na grudi.²⁶⁹ Privesci, prečnika od 3,5 cm, imaju bronzane trakaste alke za kačenje. Veoma slični privesci nađeni su na lokalitetu Crvene livade u Jagodini, na ulazu u kuću koja pripada horizontu s kraja I veka p.n.e. – II veka n.e, datovanom «dačkom» grnčarijom rađenom rukom, poznolatenskom sivom, glačanom keramikom, rađenom na vitlu, i ulomcima rimskih posuda I – II veka.²⁷⁰ Privesci iz Jagodine su, takođe izrađeni od srebrnog lima, kružnog oblika, nešto većih dimenzija (5 cm), sa trakastom bronzanom alkam za kačenje. Na svakom je, u astragaloidnom okviru, prikazano žensko božanstvo sa zrakastom krunom, astragaloidnom ogrlicom

(torkvesom ?), parom fibula na ramenima (prikazanih krugom sa tačkom u sredini), povezanih girlandom, najverovatnije lancem, sa delovima lanca koji slobodno, koso padaju. Sa obe strane božanstva su parovi kalotastih ispupčenja, povezanih parovima vertikalnih linija, možda predstava prestola ili kola. Milorad Stojić je tačno povezo predstave ženskih božanstava na privescima sa nekom od boginja

Sl. 31 – tip 16/C, Jagodina – Vojska

nja plodnosti tipa Kibela – *Magna Mater* – Artemida – Hekata, odnosno, najverovatnije, Selenom – Lunom.²⁷¹ Dodala bih da se, najverovatnije, radi o trijadi boginja plodnosti, ako uzmemo u obzir predstave na privescima iz ostave sa Crnog vrha i činjenicu da su na Crvenim livadama nađena tri priveska. Blizina oba nalazišta možda ukazuje na lokalni kult.

Napomenuću da je formalna sličnost primeraka tipa 16/B, nađenih u Kladovu i Novoj Božurni, izuzetno velika, te da možda ukazuje na lokalnu izradu ovakvih fibula u Gornjoj Meziji. Na osnovu datovanih primeraka (kat. 594 – 600), fibule var. B u provinciji *Moesia Superior* datuju se u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka, s mogućnošću da traju do kraja III veka.²⁷²

Panonske fibule sa glavom u vidu trube, varijanti C (kat. 601 – 605, T. XX, 5 – 7) i D (kat. 606 – 609, T. XX, 8), potiču uglavnom iz Donje Panonije, s izuzetkom primeraka iz Viminacijuma (kat. 603, T. XX, 6), Jagodine (kat. 604, T. XX, 7) i Grocke (kat. 609). Jedino je fibula sa Viminacijuma datovana novcem Gordijana III u sredinu III veka. Ove fibule, bez sumnje, predstavljaju import iz panonskih radionica, najverovatnije Siscije.²⁷³

²⁶⁸ Popović 2002, 18 – 59.

²⁶⁹ Popović 2002, kat. 17 – 18.

²⁷⁰ Stojić 1995, 80 – 81, Sl. 3.

²⁷¹ Stojić 1995, 81.

²⁷² Fibula sa Ulpijane, kat. 600, nađena je u horizontu s kraja III – IV veka.

²⁷³ Košević 1980, 25 – 26.

Fibula var. E nađena je na lokalitetu «Nemačko groblje» kod Ečke (kat. 610, T. XX, 9), prilikom zemljanih radova na putu Beograd – Zrenjanin 1957. godine, kada je delom uništeno šest grobova sarmatske nekropole, generalno datovane u II – III vek. Ovaj zanimljivi nalaz, koji potiče iz zapadnih delova Carstva, dospeo u južni Banat trgovinom ili kao ratni plen, ukazuje na kontakte sarmatske populacije sa rimskom vojskom.

585. Nepoznato nalazište (Pocerina). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/17. Tip 16/A. Dim: 5,3 cm. Nedostaje igla, a kraj stope je oštećen. Na prelazu luka u stopu astragaloidno zadebljanje. Duž stope rebro. Trougaoni držač igle sa tri kružne perforacije. Publikovana: Ković 2003, kat. 4, T. I, 4. T. XX, 1
586. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2620. Tip 16/A. Bronza. Dim: 4,8 cm. Cela. Na prelazu luka u stopu bikonično zadebljanje. Stopa uzdužno ukrašena dvema urezanim linijama. Trougaoni držač igle sa dve kružne perforacije. Publikovana: Bojović 1983, kat. 79, T.IX, 79. T. XX, 2
587. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 3128/70. Tip 16/A. Bronza. Dim: 4 cm. Igla oštećena. Zadebljanje na luku u vidu polukružnog grebena. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Černač 2001, kat. 5, T. II, 2. Dat: druga polovina I – prva polovina II veka T. XX, 3
588. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 16/B. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Na prelazu luka u stopu astragaloidno zadebljanje. Listolika stopa uzdužno ukrašena trakom sa urezanim valovnicom, sa dugmetastim zadebljanjem na kraju. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Brunšmid 1901, 157, Sl. 109, k; Kovrig 1937, 52, T. VII, 62. T. XX, 4
589. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 16/B. Srebro. Dim: 5,3 cm. Cela. Na prelazu luka u stopu trostruko prstenasto zadebljanje. Na trougaonoj stopi uzdužno rebro, a na kraju dugmetasto zadebljanje. Publikovana: Kovrig 1937, 53, T. VII, 65.
590. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 16/B. Bronza. Fragmentovana. Na prelazu luka u stopu trostruko prstenasto zadebljanje. Na trougaonoj stopi uzdužno rebro, a na kraju dugmetasto zadebljanje. Publikovana: Kovrig 1937, 53, T. VII, 65.
591. *Singidunum* - Knez Mihajlova ul. br. 30. Muzej grada Beograda. Tip 16/B. Bronza. Dim: 3,9 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Oštećen držač igle. Duž kružne ivice glave sitni urezi. Na prelazu luka u stopu astragaloidno zadebljanje. Publikovana: Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, Sl. 55, 4. Dat: druga polovina II – početak III veka.
592. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/1074. Tip 16/B. Bronza. Dim: 4,7 cm. Nedostaje igla i držač igle. Na prelazu luka u stopu astragaloidno zadebljanje. Trougaona stopa uzdužno ukrašena dvema urezanim linijama, sa dugmetastim zadebljanjem na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 140, T. XVI, 140.
593. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12772. Tip 16/B. Bronza. Dim: 6,3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Na prelazu luka u stopu astragaloidno zadebljanje. Duga trougaona stopa uzdužno ukrašena urezanim valovnicom. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat. 11, T. I, 7.
594. Kladovo. Narodni muzej u Beogradu, inv.861/II. Tip 16/B. Srebro, pozlata. Dim: 5 cm. Oštećena je opruga i glava, a vrh igle nedostaje. Na prelazu glave u luk trougaono zadebljane ukrašeno sitnim urezima. Na luku uzdužno rebro. Na prelazu luka u stopu prstenasto zadebljanje ukrašeno urezima i veliko diskoidno zadebljanje. Na kraju stope četverostruko prstenasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Popović 1994 B, Sl. 2, 2, T. II, 2. Dat: II – III vek. Sl. 28.
595. Kladovo. Narodni muzej u Beogradu, inv.861/II. Tip 16/B. Srebro, pozlata. Dim: 5,4 cm. Oštećena je opruga i glava. Igla nedostaje. Na prelazu glave u luk trougaono zadebljane ukrašeno sitnim urezima. Na luku uzdužno rebro. Na prelazu luka u stopu prstenasto zadebljanje ukrašeno urezima i veliko diskoidno zadebljanje. Na kraju stope četverostruko prstenasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Popović 1994 B, Sl. 2, 3, T. II, 3. Dat: II – III vek.
596. Nova Božurna. Muzej Toplice u Prokuplju. Tip 16/B. Srebro. Dim: 5,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Rub glave ukrašen sitnim urezima, Na prelazu luka u stopu dva prstenasta zadebljanja ukrašena sitnim urezima između kojih je veliko diskoidno zadebljanje. Duga trougaona stopa ima uzdužno rebro, a na kraju četverostruko prstenasto zadebljanje. Prvi prsten ukrašen sitnim urezima. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Jovanović 1978, 82, kat. 12, Sl. 166. Dat: kraj II – prva polovina III veka. Sl. 29.

597. Nova Božurna. Muzej Toplice u Prokuplju. Tip 16/B. Srebro. Dim: 5,2 cm. Nedostaje igla. Rub glave ukrašen sitnim urezima, Na prelazu luka u stopu dva prstenasta zadebljanja ukrašena sitnim urezima između kojih je veliko diskoidno zadebljanje. Duga trougaona stopa ima uzdužno rebro, a na kraju četvorostruko prstenasto zadebljanje. Prvi prsten ukrašen sitnim urezima. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Jovanović 1978, 82, kat. 12, Sl. 166. Dat: kraj II – prva polovina III veka.
598. Nova Božurna. Muzej Toplice u Prokuplju. Tip 16/B. Srebro. Dim: 5,3 cm. Nedostaje igla. Rub glave ukrašen prstenastim zadebljanjem. Na luku jedno prstenasto i jedno veliko bikonično zadebljanje. Na prelazu luka u stopu jedno diskoidno i jedno prstenasto zadebljanje. Duga trougaona stopa ima uzdužno rebro, a na kraju dvostruko prstenasto i veliko dugmetasto zadebljanje. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Jovanović 1978, 82, kat. 13, Sl. 166 a. Dat: kraj II – prva polovina III veka. **Sl. 30.**
599. Nova Božurna. Muzej Toplice u Prokuplju. Tip 16/B. Srebro. Dim: 5,3 cm. Nedostaje igla. Rub glave ukrašen prstenastim zadebljanjem. Na luku jedno prstenasto i jedno veliko bikonično zadebljanje. Na prelazu luka u stopu jedno diskoidno i jedno prstenasto zadebljanje. Duga trougaona stopa ima uzdužno rebro, a na kraju dvostruko prstenasto i veliko dugmetasto zadebljanje. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Jovanović 1978, 82, kat. 13, Sl. 166 a. Dat: kraj II – prva polovina III veka.
600. *Ulpiana*. Muzej Kosova u Prištini, C 191/81 – 87. Tip 16/B. Bronza. Dim: 4,6 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Rub glave ukrašen prstenastim zadebljanjem. Na prelazu luka u stopu astragaloidno zadebljanje. Na kraju duge trougaone stope veliko dugmetasto zadebljanje. Publikovana: Petković 2004, kat. 2, Pl. I, 2. Dat: kraj III – IV vek.
601. Klenak – Brajkovo. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/892. Tip 16/C. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Na prelazu luka u stopu veliko konično zadebljanje. Na trougaonoj stopi uzdužno rebro, a na kraju trostruko prstenasto zadebljanje. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 18, T. IV, 18. **T. XX, 5**
602. Zminjak – Crkvina. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/267. Tip 16/C. Bronza. Dim: 2,5 cm. Nedostaje igla. Na prelazu luka u stopu konično zadebljanje. Na kraju stope bradavičasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 19, T. IV, 19.
603. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 13300/90. Tip 16/C. Bronza. Dim: 4 cm. Cela. Na prelazu luka u stopu je veliko, konično zadebljanje sa spiralnim žljebovima u kojima je namotana srebrna žica. Na kraju trougaone stope dugmetasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 58, T. VII, 58. Dat: sredina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Gordijana III kovanog u Viminacijumu 239/240. god. **T. XX, 6**
604. Jagodina - Vojska. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19881. Tip 16/C. Gvožđe, srebro. Dim: 4,1 cm. Nedostaje opruga sa iglom i stopa. Fibula je izrađena od gvožđa, a na glavu i luk je aplicirana mreža od srebrne žice. Na prelazu luka u stopu je veliko bikonično zadebljanje, sa spiralnim žljebovima u kojima je umetnuta srebrna žica. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 57. Dat: II vek. **T. XX, 7; Sl. 31.**
605. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini. Tip 16/C. Bronza. Dim: 2,4 cm. Nedostaje opruga sa iglom i deo luka sa stopom. Nepublikovana.
606. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 16/D. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Sa obe strane luka polukružne perforacije. Na prelazu luka u stopu diskoidno zadebljanje. Na trougaonoj stopi punktiran ukras. Kraj stope u vidu pinijske na prstenastoj osnovi. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 53, T. VII, 63.
607. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2553. Tip 16/D. Bronza. Dim: 4, 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Sa obe strane luka elipsoidne perforacije. Na prelazu luka u stopu dva diskoidna zadebljanja. Stopa ukrašena urezima u vidu nervature lista. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 142, T. XVI, 142. **T. XX, 8**
608. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2017. Tip 16/D. Bronza. Dim: 2, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i stopa. Glava oštećena. Sa obe strane luka polukružne perforacije. Na prelazu luka u stopu dva diskoidna zadebljanja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 144, T. XVI, 144.
609. Grocka. Muzej grada Beograda, inv. AA/933. Tip 16/D. Bronza. Dim: 3, 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom i stopa. Sa obe strane luka polukružne perforacije. Na prelazu luka u stopu trostruko prstenasto zadebljanje. Publikovana: Bojović 1983, kat. 143, T. XVI, 143.

610. Ečka – «Nemačko groblje». Narodni muzej u Zrenjaninu, inv. 651. Tip 16/E. Bronza. Dim: 6,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Diskoidni luk u vidu štita sa četiri polukružna zadebljanja na rubu, ukrašen emajlom crvene i plave poje u sredini. Na trougaonoj stopi uzdužni žljeb i dugmetasto zadebljanje na kraju. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Barački 1974, 28, Sl. 25; T. 14, 19. Dat: II – III vek. T. XX, 9

3. 4. 5. TIP 17 – IZRAZITO PROFILISANE FIBULE HIBRIDNIH OBLIKA

Varijanta A – izrazito profilisane zoomorfne fibule

Varijanta B – izrazito profilisane antropomorfne fibule

Varijanta C – izrazito profilisane kolenaste fibule

Varijanta D – izrazito profilisane «kašikaste» fibule

U tip 17 (T. XXI) svrstala sam primerke koji imaju osnovne karakteristike izrazito profilisanih fibula: mehanizam opruge na glavi i visoko izvijen, izrazito profilisan luk sa zadebljanjem na prelazu u stopu, ali u ostalim delovima forme mogu biti najrazličitije oblikovani. U okviru tipa izdvojila sam varijante koje su figuralno oblikovane, zoomorfne (var. A) i antropomorfne (var. B) fibule, kao i one koje predstavljaju hibridne oblike mlađih (var. C) ili starijih (var. D) formi.

Sl. 32 – tip 17/A, nepoznato nalazište,
Narodni muzej u Beogradu

U varijantu A svrstala sam izrazito profilisane fibule zoomorfni oblika. Ovim fibulama dvodelne konstrukcije zoomorfno oblikovani mogu biti glava i luk, kao kod srebrnih primerka iz Buđanovaca (kat. 609) i Narodnog muzeja u Beogradu (kat. 612 – 613), ili stopa, kao kod fibula iz Ušća (kat. 610, T. XXI, 1) i iz doline Mlave (kat. 611). Zanimljivo je da su u prvom slučaju fibule oblikovane u vidu rogatih životinja (ovan, goveče)²⁷⁴, a u drugom ptica (golub, paun), što je u shematizovanom vidu kasnije primenjeno na fibulama varijanti B – C tipa 15. Nažalost, osim fibule iz

Buđanovaca, nađene u ostavi srebrnih i zlatnih predmeta s kraja I – početka II veka, ostali primerci ove varijante nisu datovani arheološkim kontekstom. Ipak, na osnovu mehanizma opruge sa pravougaonom potpornom gredom na glavi i trougaonog oblika držača igle, smatram da se tip 17/A može datovati u I – prvu polovinu II veka.²⁷⁵ U tom slučaju, ove fibule različitog oblika,

²⁷⁴ Videti nap. 220 – poznata je jedinstvena japodska fibula iz Jezerina, datovana u prvu polovinu III veka p.n.e, kojoj luk čini čilbarska perla, glavu protom bovida (bivola ?), a stopu glava ovna. Glava ovna javlja se i na japodskim fibulama iz Kopolja i Sanskog Mosta.

²⁷⁵ D. Bojović datuje izrazito profilisane fibule sa predstavom ptice na stopi u II vek, bez posebnog obrazloženja (Bojović 1983, 36, tip 9, var. 7, T. IX, 80.)

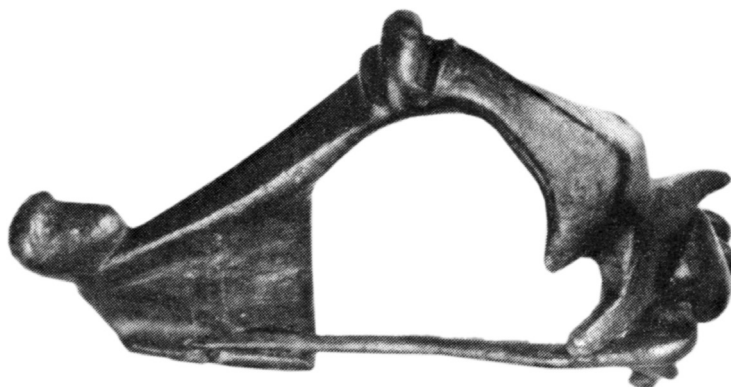
ali iste formalne ideje, zajedno sa fibulama tipa 15/A, činile bi osnovu za nastanak klasičnih «lengerastih» fibula tipa 15/B – C. Iako nađene u malom broju, fibule tipa 17/A možda ukazuju i na matično područje tipa 15, današnji Srem, odnosno jugozapadni deo Panonije. Napomenuću još da su neki od primeraka sa vrhunskim majstorstvom izrađeni od srebra (kat. 609, 612 – 613), kao i da osnovnim rešenjem podsećaju na keltske fibule s početka mlađeg gvozdenog doba (laten A).²⁷⁶ Za sada, mali broj fibula tipa 17/A sa pouzdanim arheološkim kontekstom ne dopušta sigurnije zaključke.

Varijanta B (kat. 614 – 616, T. XXI, 2 – 3) se od noričko–panonskih izrazito profilisanih, dvodelnih fibula tipa 13 razlikuje po zadebljanju na kraju stope, oblikovanom u vidu ljudske glave. Razumljivo je da su ovi «portreti», s obzirom na veličinu, jako shematizovani, sa detaljima (kosa, oči, nos, usta) datim urezima ili sitnim trougaonim fasetama, ali se čini da predstavljaju muškarce sa bradom, što asocira na predstavu nekog muškog božanstva, možda Jupitera ili Neptuna, odnosno božanstva *Liber Pater* ili Binda. Predstava glave muškarca sa bradom na stopi fibule, takođe se javlja na fibulama s početka mlađeg gvozdenog doba.²⁷⁷ Inače, fibule tipa 17/B imaju polukružnu ili trougaonu, zaobljenu glavu sa potpornom gredom pravougaonog oblika, a na primerku iz Ritopeka javlja se trougaoni držač tetive, ukrašen urezivanjem (kat. 615, T. XXI, 3). Na prelazu u stopu luk je astragaloidno zadebljan. Stopa je duga, trougaonog oblika sa velikim, trapezoidnim držačem igle. Duž luka i stope je uzdužno rebro. Čitava fibula, posmatrana sa stopom na gore, ima oblik ljudske figure.

Varijanta B tipa 17, poput prethodne, podseća na formu ranih «sidrastih» fibula, tip 15/A. Nažalost, arheološki kontekst ovih nalaza nije poznat, te se na osnovu formalnih odred-

Sl. 33 – tip 17/A, nepoznato nalazište,
Narodni muzej u Beogradu

Sl. 34 – tip 17/B, nepoznato nalazište,
Muzej grada Beograda

²⁷⁶ RGA, § 17, 458 – 460, Abb. 89.

²⁷⁷ Videti nap. 220.

nica, kao što je uzdužno rebro na luku i stopi i širok, trapezoidni držač igle, mogu datovati u II vek.²⁷⁸ Napomenuću da i zoomorfne fibule iz Narodnog muzeja u Beogradu, sa glavom i lukom u vidu glave bovida, imaju kraj stope zadebljan u vidu ljudske glave (kat. 612 – 613). Crte lica na ovim minijaturnim «portretima» su plastično oblikovane (nos, obrve) i dopunjene utiskivanjem (oči), urezivanjem i punktacijom (nos, usta) i imaju latenske stilske karakteristike. S obzirom na pretpostavljeno datovanje ovih fibula u kraj I – prvu polovinu II veka, smatram da su mogle služiti kao uzor fibulama tipa 17/B.

Smatram da su zoomorfne i antropomorfne izrazito profilisane fibule karakteristične za jugozapadni deo Panonije, odnosno rimsku Donju Panoniju, jer su konstatovane uglavnom na tom prostoru. U Srbiji su fibule var. A tipa 17 nađene u Buđanovcima i Ušću (kat. 609 – 610, T. XXI,

Sl. 35 – tip 17/C, Surčin – Kaluđerske livade

1), a van Donje Panonije u dolini Mlave (kat. 611), dok su fibule var. B nađene na lokalitetu Mišar – Savsko polje u Mačvi (kat. , T. XXI, 2) i na Dunavskom limesu u Ritopeku -*Castra Tricornia* (kat., T. XXI, 3). Van Srbije poznata je jedna fibula tipa 17/A sa predstavom ptice (?) na stopi iz Siska (*Siscia*) i dva primerka iste varijante iz Rumunije, datovana u prvu polovinu II veka, jedna iz Sarmizegetuze (*Ulpia Traiana Sarmizegetusa*), a druga iz utvrđenja Ilišua na severnoj granici rimske Dakije.²⁷⁹ Jedna izrazito profilisana fibula sa predstavom ljudske glave na kraju stope nađena je u grobu 295, VI faze japodske nekropole u Ribiću, datovanom od 10. do 110. godine n.e.²⁸⁰

Varijantu C čine veoma različiti primerci sa elementima izrazito profilisanih i kolenastih fibula.

Fibula iz Surduka (*Rittium*) (kat. 617) ima, poput kolenastih fibula (grupa V, tip 18/A), veliku, pločastu polukružnu potpornu gredu, ispod koje je mehanizam opruge, i širok, trakast luk, kolenasto prelomljen. Međutim, veoma kratak luk završava se dvostrukim polukružnim, diskoidnim zadebljanjem na prelazu u dugu trougaonu stopu, što je karakteristika izrazito profilisanih fibula. Kraj stope, polukružno zadebljan i izdužen pravougaoni držač igle, opet su karakteristika kolenastih fibula. Ova fibula nastala je, najverovatnije, tokom druge polovine II veka, kada se preklapa vreme proizvodnje izrazito profilisanih i kolenastih fibula u rimskim provincijama na tlu Srbije.

Na Sapaji je nađena slična fibula (kat. 620, T. XXI, 5) sa polukružnom potpornom gredom, ukrašenom uz rub cik-cak linijom, širokim, trakastim, kolenasto prelomljenim lukom, koji se završava astragaloidnim zadebljanjem na prelazu u stopu. Stopa je, kao kod izrazito profilisanih fibula, trougaonog oblika, dugmetasto zadebljana, sa širokim trapezoidnim držačem igle. Smatram, da se i ova fibula može datovati u II vek.

²⁷⁸ D. Bojović datuje ovakve fibule u I – početak II veka, na osnovu grobnog nalaza iz Ribića u Bosni (Bojović 1983, 36, tip 9, var. 8, T. IX, 81).

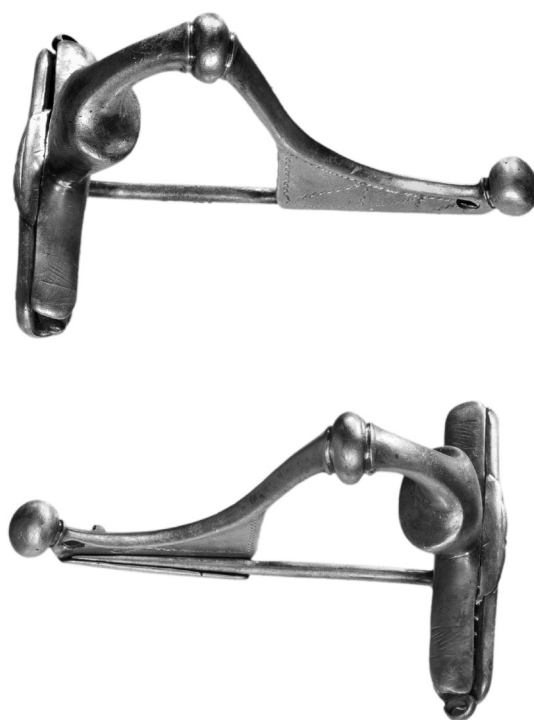
²⁷⁹ Košćević 1980, 23, T. XVIII, 132; CociŃ 2004, 58, Pl. XIX, 256 – 257 – oba autora ističu sličnost fibula ove varijante sa poznijim «sidrastim» fibulama.

²⁸⁰ Marić 1968, T. XXI, 12.

Donekle slična prethodnim fibulama je ona nađena na lokalitetu Kaluđerske livade u Surčinu (kat. 618): luk je kratak, širok, trakast i kolenasto prelomljen, sa dva diskoidna zadebljanja na prelazu u dugu trougaonu stopu, sa dugmetastim zadebljanjem na kraju i izduženim pravougaonim držačem igle. Razlika se ogleda u oblikovanju glave, koju čini trubasto proširen početak luka, ispod koga je masivna pravougaona greda sa kanelovanom kapsulom za dugu oprugu od 12 navoja. Ova fibula predstavlja kombinaciju «trubastih» izrazito profilisanih fibula (tip 16) i kolenastih fibula sa oprugom u čauri (tip 18/E), te se može datovati u drugu polovinu III veka.²⁸¹

Sasvim posebna je fibula sa lokaliteta «Pećine» na Viminacijumu (kat. 619, T. XXI, 4). Formom masivnog, prelomljenog luka i trubasto proširene stope, pripadala bi kolenastim fibulama, međutim ona ima široku pravougaonu gredu, ukrašenu loptastim zadebljanjima u gornim uglovima, iznad mehanizma opruge, koji sada nedostaje. Takođe na prelazu luka u stopu je poprečno zadebljanje, greben, a luk i stopa su ukrašeni simetričnim trougaonim ležištima ispunjenim belim emajlom. Ova jedinstvena fibula datovana je novcem Gordijana III i Trebonijana Gala u sredinu III veka.

U kategoriju *unica* spada i srebrna fibula varijante D, iz Narodnog muzeja u Beogradu (kat. 623), koja ima «klašikastu» glavu ispod koje je velika pravougaona greda ukrašena urezima. Korpus je oblikovan kao kod izrazito profilisanih fibula tipa 13, a držač igle je trougaonog oblika, što bi sve ukazivalo na datovanje ove fibule u I vek.

Sl. 36 – tip 17/D, nepoznato nalazište, Narodni muzej u Beogradu

611. Buđanovci – Grčki gaj. Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici, inv. A 1234. Tip 17/A. Srebro. Dim: 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Stopa je oštećena. Glava fibule u vidu glave ovna. Na početku glave trostruko prstenasto zadebljanje predstavlja njušku životinje. Poslednji prsten ukrašen urezima. Oči predstavljene urezanim «okcima», a kovrdže dlake na čelu - spiralnim urezima. Na sredini luka plastično izvedeni ovnujski rogovi. Kratak i širok donji deo luka predstavlja vrat životinje. Na prelazu luka u stopu trostruko prstenasto zadebljanje. Publikovana: Pejović 1990, Sl. 3 – 4. Dat: kraj I – početak II veka.

612. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2478. Tip 17/A. Bronza. Dim: 5,5 cm. Igla nedostaje. Polukružna glava. Izvijen profilisan luk. Na prelazu luka u stopu jedno prstenasto i jedno bikonično zadebljanje. Stopa plastično oblikovana u vidu glave grifona (?) ili ptice sa dugim repom, verovatno pauna. Detalji na stopi izvedeni urezima. Trougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 80, T. IX, 80. T. XXI, 1

613. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19857. Tip 17/A. Bronza. Dim: 3,9 cm. Nedostaje glava, opruga sa iglom i veći deo luka. Na sredini luka zadebljanje u vidu perle. Stopa plastično oblikovana u vidu ptice (?). Trougaoni držač igle. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 51.

²⁸¹ Petrović B. 1997, Sl. 2, 7; Petrović B. 1997 A, 140, kat. 192 – fibula je nađena u sloju s kraja III veka.

614. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 869/II. Tip 17/A. Srebro. Dim: 7,6 cm. Cela. Iznad dugačke opruge pravougaona potporna greda od srebrnog lima. Na početku polukružne glave prstenasto zadebljanje ukrašeno sitnim urezima. Na sredini luka plastično izvedeni volujski rogovi, ukrašeni urezima. Na luku urezana "okca" predstavljaju oči životinje. Trostruko prstenasto zadebljanje ukrašeno urezima na prelazu luka u stopu predstavlja njušku bovida. Dugačka trougaona stopa uzdužno je ukrašena prepletom izdevenim punktacijom. Na kraju stope zadebljanje u vidu ljudske glave, na kojoj su detalji lica izvedeni urezivanjem i punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1930, 178 – 179, T. XXIV, 4. **Sl. 32.**

615. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 871/II. Tip 17/A. Srebro. Dim: 7,6 cm. Cela. Iznad dugačke opruge pravougaona potporna greda od srebrnog lima. Na početku polukružne glave prstenasto zadebljanje ukrašeno sitnim urezima. Na sredini luka plastično izvedeni volujski rogovi, ukrašeni urezima. Na luku urezana "okca" predstavljaju oči životinje. Trostruko prstenasto zadebljanje ukrašeno urezima na prelazu luka u stopu predstavlja njušku bovida. Dugačka trougaona stopa uzdužno je ukrašena prepletom izdevenim punktacijom. Na kraju stope zadebljanje u vidu ljudske glave, na kojoj su detalji lica izvedeni urezivanjem i punktacijom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1930, 178 – 179, T. XXIV, 5. **Sl. 33.**

616. Mišar – Savsko polje. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/131. Tip 17/B. Bronza. Dim: 5,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen. Pravougaona potporna greda. Polukružna glava. Duž luka i stope rebro. Na prelazu luka u stopu dva prstenasta i jedno polukružno zadebljanje. Na kraju duge trougaone stope zadebljanje u vidu ljudske glave sa detaljima izvedenim fasetiranjem i urezivanjem. Čitava fibula u vidu stilizovane ljudske figure. Publikovana: Ković 2003, kat. 8, T. II, 8. **T. XXI, 2**

617. Ritopek (*Castra Tricornia*) - Vodice. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 848. Tip 17/B. Bronza. Dim: 6,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Pravougaona greda sa trougaonim držačem tetive, koji je ukrašen urezima uz ivice. Trougaona, zaobljena glava. Duž luka i stope uzdužno plastično rebro. Na prelazu luka u stopu dva prstenasta i jedno bikonično zadebljanje. Kraj stope je plastično oblikovan u vidu ljudske glave. Detalji kose izvedeni urezivanjem, a usta predstavljena urezanim trouglom. Čitava fibula u vidu stilizovane ljudske figure. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 81, T. IX, 81. **T. XXI, 3**

618. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4574. Tip 17/B Bronza. Dim: 4,1 cm. Cela. Pravougaona potporna greda. Polukružna glava. Duž luka rebro. Na prelazu luka u stopu dva prstenasta i jedno polukružno zadebljanje. Kraj stope u vidu ljudske glave. Detalji kose i lica izvedeni urezivanjem. Čitava fibula u vidu stilizovane ljudske figure. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 182. **Sl. 34.**

619. Surduk (*Rittium*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 17/C. Bronza. Dim: 2,7 cm. Cela. Polukružna potporna greda. Opruga od deset navoja sa spoljašnjom tetivom. Kratak, širok trakasti luk, sa dvostrukim diskoidnim zadebljanjem na prelazu u stopu. Duga trougaona stopa ima polukružno, diskoidno zadebljanje na kraju. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 61, T. IX, 93.

620. Surčin – Kaluđerske livade. Muzej grada Beograda, inv. AA/4576. Tip 17/C. Bronza. Dim: 5,2 cm. Nedostaje igla. Opruga od dvanaest navoja je ispod masivne pravougaone grede, u kapsuli koja je kanelirana na čeonj strani. Kratak i širok luk je savijen u vidu volute, a prema potpornoj gredi se širi u glavu u vidu "trube". Na prelazu luka u izduženu trougaonu stopu je dvostruko diskoidno zadebljanje između dva prstenasta zadebljanja. Stopa, na početku ukrašena sa dva kosa ureza, završava se dvostrukim prstenastim i dugmetastim zadebljanjem. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997, Sl. 2, 7. Dat: kraj III veka. **Sl. 35.**

621. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 1310/79. Tip 17/C. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Velika pravougaona potporna greda ukrašena u uglovima, iznad glave, dugmetastim zadebljanjima. Kratak, širok luk, prelomljen pod pravim uglom, sa poprečnim zadebljanjem, grebenom na prelazu u stopu. Sa obe strane grebena nalazi se po jedno trougaono ležište ispunjeno belim emajlom. Duga, trougaona stopa se trubasto širi ka prstenasto zadebljanom kraju. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 167, T. XVI, 167. Dat: sredina III veka. Nap: Nađena je u sloju sa novcem Gordijana III i Trebonijana Gala iz 253. godine. **T. XXI, 4**

622. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12799. Tip 17/C. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna greda ukrašena urezanim cik-cak linijom duž ruba. Na

prelazu u stopu astragaloidno zadebljanje. Trougaona stopa sa bradavičastim zadebljanjem na kraju. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.56, T. IV, 37. T. XXI, 5

623. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 870/II. Tip 17/D. Srebro. Dim: 9,6 cm. Cela. Duga opruga sa spoljašnjom tetivom. Glava u vidu plitkog recipijenta, «kašike» sa pravougaonom potpornom gredom ukrašenom urezima. Na sredini luka dva prstenasta i jedno loptasto zadebljanje. Duga trougaona stopa sa loptastim zadebljanjem na kraju. Trougaoni držač igle, ukrašen urezima. Publikovana: Grbić 1930, 179, Sl. 3, T. XXIV, 3. Dat: I – II vek. Sl. 36.

3. 5. GRUPA V – KOLENASTE FIBULE (KNIEFIBELN)

Grupa kolenastih fibula (T. XXII – XXVIII) dobila je naziv na osnovu oblika luka, koji je «kolenasto» izvijen iznad glave skoro pod uglom od 90 °. Fibule grupe V razvrstala sam prema tipu mehanizma za pričvršćivanje igle u kolenaste fibule sa spiralnom glavom (tip 18) i zglobne kolenaste fibule (tip 19). Kao poseban tip (tip 20) izdvojila sam zglobne kolenaste fibule sa širokim lukom, savijenim u vidu volute iza glave. Kao karakteristiku kolenastih fibula treba istaći izdužen držač igle, što je razumljivo s obzirom na oblik luka, koji može biti pravougaonog oblika ili poprečno postavljen u odnosu na luk, sa prijemnikom igle u vidu kukice na kraju.

Kolenaste fibule predstavljaju izrazito rimsku grupu fibula, karakterističnu za produkciju II – III veka u svim delovima Carstva, naročito u pograničnim provincijama.²⁸²

Starije forme, sa mehanizmom opruge na glavi (tip 18), ispod potporne grede, koja može biti različitog oblika, razvijaju se preko oblika sa spiralnom glavom u čauri (tip 18/E) u zglobne kolenaste fibule (tipovi 19 – 20).

Fibule grupe V čine 16, 15% svih fibula obrađenih u mom radu. Među njima, razlikuje se niz varijanti u okviru osnovnih tipova. Ova raznolikost kolenastih fibula nađenih u rimskim provincijama na tlu Srbije ukazuje, s jedne strane, na intenzivnu trgovinu sa susednim provincijama i drugim delovima Rimskog carstva, a s druge strane, na lokalnu proizvodnju, pre svega u Donjoj Panoniji i Gornjoj Meziji tokom druge polovine II – III veka.

3. 5. 1. TIP 18 – KOLENASTE FIBULE SA SPIRALNOM GLAVOM

Varijanta A – kolenaste fibule sa polukružnom potpornom gredom iznad opruge (Almgren T. XI, 247; Kovrig X Gruppe, Typ 80 – 92; B`hme Typ 19 a – b, h; Jobst Typ 13 C - D)

Varijanta B – kolenaste fibule sa pravougaonom potpornom gredom iznad opruge (B`hme Typ 20 a; Jobst Typ 13 A)

Varijanta C – kolenaste fibule sa pravougaonom potpornom gredom iznad opruge i širokim, trakastim lukom (Kovrig X Gruppe, Typ 102; B`hme Typ 20 b, e; Jobst Typ 13 A)

Varijanta D – kolenaste fibule sa trougaonom potpornom gredom iznad opruge (Kovrig X Gruppe, Typ 95; B`hme Typ 20 g)

²⁸² RGA, § 31, 514 – 516, Abb. 113, 1 – 4; B`hme-Sch`nberger 1998 A, 362 – 363, Abb. 9.

Varijanta E – kolenaste fibule sa oprugom u čauri (Almgren T. XI, 248; Kovrig X Gruppe, Typ 99 – 101; B`hme Typ 21 b; Jobst Typ 12 A-C)

Varujanta F – kolenaste fibule sa oprugom hibridnih oblika

Varijanta G – kolenaste fibule sa oprugom bez potporne grede, izrađene od gvožđa

Dvodielne fibule tipa 18 karakteriše spiralna glava od 8 – 10 navoja sa spoljašnjom tetivom ispod potporne grede, koja može biti polukružnog (var. A, T. XXII), pravougaonog (var. B – C, T. XXIII) ili trougaonog oblika (var. D, T. XXIV, 1 – 3). Posebnu varijantu (var. E) čine fibule sa oprugom u čauri (T. XXIV, 4 – 6). Luk je kolenasto izvijen iznad glave, uglavnom gladak, polukružnog preseka (T. XXII, 1 – 2, 4 – 7, T. XXIII, 1, 3, 5, T. XXIV, 1, 3 – 4), a može biti fasetiran, tako da je trapezoidnog (T. XXII, 3, T. XXIII, 2, 4, T. XXIV, 5) ili pravougaonog (T. XXIV, 6) preseka ili imati uzdužno rebro, pa je trougaonog preseka (T. XXIV, 2). Stopa je organski spojena

Sl. 37 – tip 18/A, Horreum Margi

sa lukom i trapezasto ili «trubasto» proširena prema završetku, a može imati bradavičasto zadebljanje na kraju (T. XXII, 3 – 4, 6, T. XXI-II, 1 – 2, T. XXIV, 1 – 3). Rub stope je ponekad prstenasto ili polukružno zadebljan (T. XXII, 2, 4, 7, T. XXIII, 1 – 4, T. XXIV, 1 – 4), a može biti i nazubljen (T. XXII, 5). Držać igle može biti izdužen, pločast, pravougaonog oblika, koso postavljen u odnosu na luk (T. XXII, T. XXIII, 1 – 5, 7, T. XXIV, 1 – 3, 7, 9 – 11) ili izdužen, poprečno postavljen u odnosu na luk, sa prijemnikom igle u vidu kukice (T. XXIII, 6, T. XXIV, 4 – 6, 8).

Fibule ovog tipa, prosečnih dimenzija 3 – 4 cm, uglavnom su izrađivane od bronzе (97 %), veoma retko od srebra (2 %) ili gvožđa (1 %).

U okviru tipa 18 izdvojila sam sedam varijanti koje se razlikuju po formi delova korpusa.

Varijanta A (kat. 624 – 700, T. XXII), uz sve karakteristike tipa 18, izdvaja se po pločastoj, polukružnoj potpornoj gredi, koja može

biti veoma široka. Kraj grede prema luku može biti zaobljen (T. XXII, 1 – 2, 6), ravno isečen (T. XXII, 3, 5, 7) ili volutasto savijen (T. XXII, 4). Potporna greda može biti ukrašena duž ruba urezanim cik–cak linijom (T. XXII, 2, 5, 7). Ponekad je čitava greda ukrašena urezanim cik–cak i/ili valovitim linijama ili punktacijom (T. XXII, 7). Prelaz glave u luk je ponekad prstenasto profilisan (T. XXII, 1 – 4). Fibule ove varijante imaju izdužen pravougaoni držać igle, koso postavljen u odnosu na luk.

Varijanta B (kat. 701 – 729, T. XXIII, 1 – 5) razlikuje se od prethodne po obliku pravougaone potporne grede. Fibule ove varijante najčešće imaju držać tetive, a greda može biti ukrašena urezima (T. XXIII, 3).

Varijanta C (kat. 730 - 732, T. XXIII, 6 - 7), takođe, ima pravougaonu potpornu gredu, ali je luk trakast i širok, a prelaz u stopu je naglašen poprečnim rebrima. Stopa je polukružno zadebljana na završetku, a držač igle je izdužen, poprečno postavljen (T. XXIII, 6) ili pločast, pravougaonog oblika (T. XXIII, 7). Potporna greda može biti ukrašena urezanim i punktiranim motivima.

Fibule varijante D (kat. 733 - 738, T. XXIV, 1 - 3) imaju navedene karakteristike tipa 18 i trougaonu potpornu gredu, koja može biti ukrašena fasetiranjem (T. XXIV, 1) ili urezanom cik - cak linijom (T. XXIV, 2). Rub stope je prstenasto zadebljan, a na kraju je bradavičasto zadebljanje. Držač igle je idužen, pravougaonog oblika.

Varijanta E (kat. 739 - 745, T. XXIV, 4 - 6), okarakterisana spiralnom glavom u kapsuli pravougaonog preseka, predstavlja prelazni tip ka kolenastim zglobnim fibulama sa cilindričnom glavom (tip 19). Držač igle je poprečno postavljen u odnosu na luk.

Varijantu F čine kolenaste fibule različitih oblika: sa «trubastom» glavom iznad opruge (kat. 746, T. XXIV, 7), u obliku dvosekle sekire (kat. 747, T. XXIV, 8) i slična izrazito profilisanim fibulama, sa pravougaonom gredom, kolenastim lukom i trougaonom stopom sa dugmetastim zadebljanjem na kraju (kat. 748, T. XXIV, 9).

Gvozdene fibule varijante G (kat. 749 - 751, T. XXIV, 10 - 11) svrstala sam u tip 18, zbog kolenaste profilacije trakastog luka i izduženog pravougaonog držača igle. Ove fibule imaju kratku spiralnu glavu od 4 navoja sa unutrašnjom tetivom.

O matičnom području kolenastih fibula sa spiralnom glavom i polukružnom potpornom gredom postoje različita mišljenja, koja se slažu da su ove fibule nastale krajem I - početkom II veka na području pograničnih provincija Carstva u srednjoj Evropi. Pored mišljenja da su ove fibule nastale na noričko - panonskom prostoru,²⁸³ postoji teza o germansko-retskom poreklu kolenastih fibula.²⁸⁴ Karakteristično je da se fibule tipa 18 razlikuju po tipu opruge, odnosno primerci zapadne varijante (Recija, Gornja Germanija, Britanija) imaju oprugu sa unutrašnjom tetivom, dok oni nastali u srednjoj i jugoistočnoj Evropi (Panonija, Dakija, Gornja i Donja Mezija, Dalmacija) imaju spoljašnju tetivu. Rasprostranjenost tipa 18 duž Rajnskog i Dunavskog limesa, navela je Astrid Beme da ih smatra vojničkim fibulama.²⁸⁵

Izvan Limesa, u zapadnim delovima Carstva, fibule tipa 18 su retke: u Galiji je ovaj tip nepoznat,²⁸⁶ dok je u Britaniji nađeno nekoliko primeraka.²⁸⁷ Na teritoriji slobodnih Germana javljaju se sasvim retko.²⁸⁸ Takođe, kolenaste fibule sa spiralnom glavom slabo su zastupljene u Švajcarskoj.²⁸⁹

Međutim, osim u pograničnim provincijama Panoniji, Dakiji, Gornjoj i Donjoj Meziji, ove fibule predstavljaju čest nalaz, kao i u barbarikumu na levoj obali Dunava, pre svega kod Sarmata.²⁹⁰ Osim toga, dobro su zastupljene u Trakiji i gradovima na Pontu (*Hersones, Olbia*).²⁹¹

Kolenastie fibule sa spiralnom glavom počinju da se izrađuju krajem I veka.²⁹² Fibule ovog tipa datuju se od prve polovine II do kraja III - početka IV veka, a radionice za njihovu

²⁸³ Kovrig 1937, 120 - 121; von Patek 1942, 130 - 137, 298.

²⁸⁴ B`hme 1972, 19; B`hme - Sch`nberger 1998 A, 362 - 363.

²⁸⁵ B`hme 1972, 52 - 53; B`hme - Sch`nberger 1998 A, 363, Abb. 9.

²⁸⁶ Feugère 1985, 175 - 185.

²⁸⁷ B`hme 1972, 57 - 59, Fundlisten 7 - 12.

²⁸⁸ Almgren 1923, 212.

²⁸⁹ Ettliger 1973, 135, Typ 53, T. 15, 20 - 22; Riha 1979, 84 - 86, Typ 3. 12, T. 12, 291 - 298.

²⁹⁰ P<rducz 1944, 64, T. XXXV, 20 a - b; Peškar 1972, 95 - 96, T. 17, T. 18, 1 - 7; Vaday 1989, 79 - 81, T. 13.

²⁹¹ Ambroz 1966, 28, T. 6, 16, 18; Genčeva 2004, 48, T. XIV, 5.

²⁹² Kovrig 1937, 120; Košćević 1980, 28; Genčeva 2004, 47.

izradu potvrđene su nalazima poluproizvoda, modela ili kalupa u Panoniji (*Brigetio*, *Flavia Solva*, *Siscia*) i Dakiji (*Napoca*).²⁹³

U Srbiji, fibule tipa 18/A potiču iz Donje Panonije (kat. 624 – 650) i Gornje Mezije (kat. 652 – 699), a samo po jedan primerak iz provincija Dakije, iz Kovina (kat. 651) i Dalmacije, iz Kolovrata (kat. 700) (Karta 6).

U Donjoj Panoniji (Tabela 4), fibule var. A datovane arheološkim kontekstom nađene su u Hrtkovcima, na lokalitetu Vranj, gde se nalazi *villa rustica* iz III – prve polovine IV veka (kat. 624 – 635), na nekropoli II – III veka u Mačvanskoj Mitrovici (kat. 627, T. XXII, 1) i na lokalitetu «Plantaža» u Ušću, u horizontu II veka (kat. 638 – 641). Međutim, u Novim Banovcima nađena je 21 fibula ove varijante (Videti: kat. 628 – 629), što možda ukazuje na delovanje lokalne radionice, u kojoj je ranije proizvođen tip 13/B.

U Gornjoj Meziji (Karta 6, Tabela 4), najveći broj fibula tipa 18/A potiče sa nekropola Viminacijuma (18 primeraka, odnosno 38, 30%), a zatim sledi Kosmaj (kat. 657 – 663) (7 primeraka, odnosno 15%) i utvrđenja na Dunavskom limesu Ritopek – *Castra Tricornia* (kat. 652 – 656, T. XXII, 2) i Sapaja – *Translederata* (kat. 684 – 688, T. XXII, 5) (po 5 primeraka, odnosno po 10, 64%). Osim toga, ovakve fibule nađene su u utvrđenjima: Čezava – *Castrum Novae*, u sloju s kraja II – prve polovine III veka (kat. 689, T. XXII, 6), Ravna – *Campsia*, u sloju II – prve polovine III veka (kat. 690) i *Diana*, u sloju s kraja II – početka III veka. Takođe, u unutrašnjosti provincije konstatovane su: na Gamzigradu, dva primerka iz horizonta II – III veka (kat. 692 – 693), u *Horreum Margi*, dva primerka datovana u II – III vek (kat. 694 – 695), u Gornjem Štiplju i u okolini Paraćina po jedna (kat. 696 – 698), kao i u Ulpijani, u horizontu s kraja IV – prve polovine V veka (kat. 699).

Srebrna fibula tipa 18/A iz Kolovrata, nađena je u grobu 313 sa kremacijom, pouzdano datovanim u drugu polovinu III veka (kat. 700).²⁹⁴ Imala je zakačen srebrni lančić sa alikicom na kraju, upleten u tehnicu «lisičjeg repa», te je, najverovatnije, činila deo karakterističnog, ženskog, srebrnog nakita, koji čini par fibula, spojenih lancima sa srcolikim privescima. Takođe, kolenaste srebrne fibule činile su deo ovakvog nakita nađenog u grobovima na obližnjoj nekropoli u Kominima.²⁹⁵

Na Viminacijumu su nađene dve srebrne kolenaste fibule var. A: prva na nekropoli «Više grobalja» u grobu G – 780, kao jedini nalaz na grudima inhumiranog muškarca (?) (kat. 666), a druga u sloju na nekropoli «Pirivoj» (kat. 682).

Većina fibula tipa 18/A sa Viminacijuma potiče iz datovanih grobnih celina, ali ću se posebno osvrnuti na one koje su sadržale i novac. U grobu sa kremacijom G 1 – 798, na nekropoli «Više grobalja», sa fibulom ove varijante (kat. 669) nađen je i novac Flavijevaca, Trajana i Hadrijana, što je opredeljuje u prvu polovinu II veka, a fibula iz groba spaljenika G 1 – 661 na nekropoli «Pećine» (kat. 675) datovana je novcem Faustine Mlađe u sredinu/dругu polovinu II veka. Ovim fibulama treba dodati primerak sa viminacijumskog lokaliteta «Velika kapija» (kat. 680), nađen u sloju zajedno sa novcem III veka, od koga je najmlađi novčić Aleksandra Severa. Uz analizu svih datovanih primeraka iz Srbije (Tabela 4), ove fibule sa Viminacijuma datuju var. A u Gornjoj Meziji u II – prvu polovinu III veka, odnosno u vreme dinastija Antonina i Severa. Iz ovog hronološkog okvira izlazi fibula iz Ulpijane, nađena u horizontu s kraja IV – prve polovine V veka (kat. 699), koja je možda bila u sekundarnoj upotrebi.

²⁹³ Kovrig 1937, 120, T. IX, 89 - 90; von Patek 1942, 137; B`hme 1972, 19; Jobst 1975, 66; Košćević 1980, 28, inv. br. 3301; Bojović 1983, 58, tip 22; Cocić 2004, 88 – 105, Type 19, T. LVIII, 854.

²⁹⁴ Cermanović-Kuzmanović 1995, 227.

²⁹⁵ Cermanović-Kuzmanović 1997, 338; Cermanović-Kuzmanović 1998, 15 – 16, 39, 41.

Nalazi fibula tipa 18/A iz Srbije ne pružaju dovoljno argumenata za vojnu atribuciju ove varijante kolenastih fibula. Štaviše, bronzanu fibulu nađenu u paru sa primerkom tipa 18/B u bogatom grobu G – 1396 na «Više grobalja» u Viminacijumu (kat. 670, T. XXII, 3), i srebrnu fibulu iz groba G 1 - 313 na Kolovratu (kat. 700), sigurno su nosile žene. Ostali grobovi sa nekropole Viminacijuma ne mogu se bliže opredeliti u muške ili ženske, osim grob G – 780 sa «Više grobalja», u kome je mogao biti sahranjen muškarac sa jednom srebrnom fibulom, koja je pričvršćivala ogrtač (kat. 666).

Takođe, fibule ove varijante su nalažene u utvrđenjima na Dunavskom limesu (*Burgenae* – kat. 628 - 629, *Castra Tricornia* – kat. 652 – 656, *Translederata* – kat. 684 – 688, *Castrum Novae* – kat. 689, *Campsas* – kat. 690, *Diana* – kat. 691), ali i u unutrašnjosti u naseljima rudnih oblasti (Kosmaj, dolina Mlave, Kolovrat), poljoprivrednim dobrima (Hrtkovci – Vranj, Ušće, Gamzigrad, Gornje Štiplje, Paraćin) i gradovima (*Viminacium*, *Horreum Margi*, *Ulpiana*), što osporava njihov isključivo vojnički karakter.

Fibule var. B iz Srbije potiču iz rudne oblasti Donje Panonije, *argentariae Pannonicae* (kat. 701 – 707), a nalazi iz Gornje Mezije su koncentrisani oko legijskih logora u Singidunumu i Viminacijumu (Karta 6).

Dve fibule ove varijante potiču iz horizontu s kraja II – III veka u Singidunumu (kat. 708 – 709, T. XXIII, 1 – 2). U okolini Beograda jedna je nađena u *Castra Tricornia* (kat. 710), jedna u Brestoviku (kat. 711), dve potiču iz rudarskih naselja na Kosmaju (kat. 712 – 713), dok se četiri primerka sa nepoznatih lokaliteta čuvaju u Muzeju grada Beograda (kat. 714 – 717, T. XXIII, 3).

Na nekropolama Viminacijuma nađeno je 10 fibula tipa 18/B (kat. 718 – 727, T. XXIII, 4 – 5). Nažalost, arheološkim celinama su datovana samo tri primerka: fibula iz groba G – 1396 na «Više grobalja» (kat. 718, T. XXIII, 4) nađena u paru sa fibulom tipa 18/A (kat. 670, T. XXII, 3) i priložima II veka, fibula iz groba spaljenika G 1 – 281 sa iste nekropole (kat. 720), datovana firma – lampom sa signaturom OCTAVI u prvu polovinu II veka i primerak nađen u sloju prve polovine III veka na lokalitetu «Velika kapija» (kat. 727).

Osim toga, iz horizonta II – III veka na lokalitetu Gamzigrad – *Romuliana* potiču dve fibule var. B (kat. 728 – 729).

Ova, prilično retka varijanta kolenastih fibula sa spiralnom glavom,²⁹⁶ veoma je dobro zastupljena u Srbiji. Karakteristika naših primeraka je opruga sa spoljašnjom tetivom, držač tetive i izdužen pravougaoni držač igle. Fibule ovog tipa nađene su u većem broju u Rumuniji.²⁹⁷ Više primeraka konstatovano je u Laurijakumu i Karnuntumu, ali sa oprugom sa unutrašnjom tetivom i širokim pravougaonim držačem igle.²⁹⁸ Datovanje fibula ove varijante u Gornjoj Meziji je druga polovina II – III vek. Kada se posmatra njihova rasprostranjenost u Srbiji (Karta 6), mogu se povezati sa rudarsko–metalurškim oblastima u Donjoj Panoniji, na Kosmaju, u okolini Viminacijuma i istočnoj Srbiji.

Fibule var. C (kat. 730 – 732, T. XXIII, 6 – 7) zastupljene su sa samo 6 primeraka: 4 iz Novih Banovaca – *Burgenae* (kat. 730) i po jednim iz Ritopeka – *Castra Tricornia* (kat. 731, T. XXIII, 6) i sa Kosmaja (kat. 732, T. XXIII, 7), koji nemaju poznate uslove nalaza.

²⁹⁶ B`hme 1972, 20, Typ 20 a, T. 7, 407 – 408; Jobst 1979, 64, Typ 13 A, T. 18, 126 – 133, T. 19, 124; Košćević 1980, T. XXII, 171, 174; Bojović 1983, 56 – 57, tip 21, var. 1 - 4.

²⁹⁷ Coci` 2004, 98 – 99, Type 19 b 1, Pl. LXXVII, 1179 – 1190, Pl. LXXIX, 1191 – 1199.

²⁹⁸ Jobst 1979, 64.

Ovu varijantu Verner Jobst svrstava zajedno sa prethodnom i datuje u drugu polovinu II – prvu trećinu III veka, uz konstataciju da predstavlja karakterističnu panonsku formu.²⁹⁹ Osim fibula koje navodi ovaj autor (*Lauriacum* – dva primerka, *Carnuntum* – pet primeraka), Ilona Kovrig daje još devet primeraka iz Panonije, od kojih četiri potiču iz Novih Banovaca – *Burgenae*.³⁰⁰ Ivan Peškar publikuje jednu fibulu var. C sa nepoznatog nalazišta u Slovačkoj.³⁰¹ U rimskoj Dakiji su konstatovane samo dve fibule tipa 18/C, datovane u drugu polovinu II veka.³⁰² Evidentna je koncentracija tipa 18/C na Dunavskom limesu Panonije. S obzirom na broj nađenih primeraka, možda su izrađivane u Karnuntumu i Burgenama.

Smatram da su panonske fibule tipa 18/C prototip zglobnim kolenastim fibulama sa cilindričnom glavom i trakastim, širokim lukom (tip 19/D), i tipu sa lukom savijenim u volutu (tip 20).

Fibule tipa 18/D nađene su u Srbiji (Karta 6) na lokalitetu Vojka – Brestove međe (*Mutatio Novicianana* ?) (kat. 733, T. XXIV, 1) u horizontu II – prve polovine III veka, na lokalitetu Ušće – «Plantaža» u sloju II veka (kat. 734), na Viminacijumu u grobu G 1 – 1362 (kat. 737, T. XXIV, 3), sa fibulom tipa 9/C (kat. 158) i keramičkim posudama druge polovine II – III veka, i na Romulijani u horizontu II – III veka (kat. 738). Još dva primerka iz Muzeja grada Beograda potiču sa nepoznatih nalazišta (kat. 735 – 736, T. XXIV, 2).

Fibule ove varijante nalažene su u Panoniji, gde su mogle biti izrađivane u Sisciji, a nekoliko primeraka je poznato iz rimske Dakije.³⁰³ Jedna fibula ove varijante, ali sa unutrašnjom tetivom opruge, nađena je u kastelu na lokalitetu Cugmantel u Nemačkoj.³⁰⁴ Fibule var. D iz Srbije datovane su arheološkim kontekstom u drugu polovinu II – III vek.

Za razliku od prethodnih, var. E je veoma rasprostranjena u pograničnim provincijama na Dunavskom i Rajnskom limesu, u Britaniji, Siriji i severnoj Africi, a datuje se u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka.³⁰⁵ Međutim, u Srbiji je nađeno samo sedam fibula ove varijante (kat. 739 – 745), ali četiri od njih u datovanim arheološkim celinama.

Iz južnog Banata, koji je pripadao provinciji Dakiji, a kasnije delom Prvoj Meziji, na sarmatskoj nekropoli Jabuka – Nadela kod Pančeva, u grobu inhumiranog pokojnika nađena je kao jedini nalaz fibula var. E (kat. 741).

U Viminacijumu, na nekropoli «Kod bresta», u grobu sa inhumacijom G – 28, datovanim novcem Gordijana III u sredinu/dругu polovinu III veka, nađena je srebrna fibula ove varijante (kat. 743, T. XXIV, 4). Takođe, srebrna fibula nađena je na levom ramenu inhumirane osobe u grobu G – 985, na nekropoli «Više grobalja» (kat. 744, T. XXIV, 5). Pokojnik je u ustima imao novčić prve polovine II veka, kao obol, što bi grob datovalo generalno u II vek. Fibula tipa 18/E potiče sa lokaliteta «Velika kapija», iz sloja datovanog novcem Gordijana III u sredinu/ drugu polovinu III veka. Smatram da se var. E u Srbiji može datovati u kraj II - III vek.

Osim ovih nalaza, iz Donje Panonije potiču dve fibule var. E – iz Sirmijuma (kat. 739) i Novih Banovaca (*Burgenae*) (kat. 740, T. XXIV, 6), nažalost bez podataka za datovanje.

²⁹⁹ Jobst 1979, 64, T. 19, 135 - 136.

³⁰⁰ Kovrig 1937, 63, T. IX, Typ 102.

³⁰¹ Peškar 1972, T. 18, 7.

³⁰² Cocić 2004, 99, Type 19 b 3, Pl. LXXVIII, 1202 – 1203 - IliŃua i *Apulum*.

³⁰³ Kovrig 1937, 61, T. IX, Typ 95; von Patek 1942, 238; Košćević 1980, T. XXIII, 183, 186; Cocić 2004, 102, Type 19 c- d, Pl. LXXIX, 1217 – 1218.

³⁰⁴ B`hme 1972, 20, Typ 20 g, T. 8, 417.

³⁰⁵ Kovrig 1937, 62 – 63, T. X, Typ 99 – 101; B`hme 1972, 21, 58 – 59, Typ 21 b, Fundliste 10 – 11; Jobst 1979, 60 – 61, Typ 12 A – C, T. 15 – 17; Cocić 2004, 94 – 96, Type 19 a 6 – 7, Pl. LXIV, 951 – 960, Pl. LXV – LXXII; Genčeva 2004, 48, tip 16 v, T. XIV, 12 – 13.

S obzirom na ogromnu produkciju tipa 18/E u Dakiji, čak i varvarskih, jednodelnih kopija, izrađivanih u barbarikumu na levoj obali Dunava, nije razumljiv mali broj ovih fibula u Donjoj Panoniji i Gornjoj Meziji, osim ako ukazuje na paralelnu proizvodnju zglobnih kolenastih fibula tipa 19, koje su kod nas konstatovane u velikom broju.

Kolenasta fibula var. F sa glavom u obliku trube iz Narodnog muzeja u Šapcu, nađena je na lokalitetu Banovo polje – Crkvine (kat. 746, T. XXIV, 7). Takve fibule proizvođene su u Dakiji tokom druge polovine II veka.³⁰⁶

Fibula iz Muzeja grada Beograda (kat. 747, T. XXIV, 8) samo uslovno pripada tipu 18, zbog kolenastog luka, spiralne glave ispod trougaone potporne grede i izduženog pravougaonog držača igle. Međutim, mogla bi biti svrstana u grupu figuralno oblikovanih fibula, odnosno tip fibula u vidu kulturnih predmeta (grupa VII, tip 27), jer predstavlja dvoseklu sekiru (*labrys*) ili falus. Š. Kočiš sličnu fibulu dosta ubedljivo tumači kao predstavu ovna.³⁰⁷ Međutim, naš primerak je formom bliži fibulama iz Panonije i sarmatskog barbarikuma.³⁰⁸ Ovakve kolenaste fibule nastale su pod uticajem germanskih kolenastih fibula,³⁰⁹ a proizvođene su u Panoniji (*Brigetio*).³¹⁰ Fibule ovakve forme, nađene u Porolisumu, datuju se u prvu polovinu II veka.³¹¹ Fibula iz Muzeja grada Beograda se može datovati u III vek.³¹²

Fibula var. F sa nepoznatog nalazišta na Kosmaju (kat. 748, T. XXIV, 9) predstavlja hibrid izrazito profilisanih fibula sa uzdužnim rebrom na luku, tipa 13/D, i kolenastih fibula sa pravougaonom potpornom gredom, tipa 18/B. Ove fibule, koje se datuju u II – početak III veka, konstatovane su u većem broju u Dakiji, a nalažene su u Laurijakumu, Karnuntumu, Virunumu, Augustu i na Pontu (*Hersones, Neapolis*).³¹³

D. Bojović je gvozdene fibule var. G u svrstao u poseban tip i opredelio u lokalnu produkciju slabijeg kvaliteta.³¹⁴ Publikovane fibule (kat. 749 – 750, T. XXIV, 10) nađene su na lokalitetu «Plantaža» u Ušću, koji pripada vremenu od kraja I do kraja III veka, odnosno II – III veku. Međutim, na lokalitetu Gamzigrad – *Romuliana*, prilikom istraživanja u Kuli 19, u sloju iz poslednje četvrtine IV veka, nađena je fibula var. G, oštećene glave, bez opruge i igle. Najverovatnije, ove fibule predstavljaju lokalnu varijantu kolenastih fibula, delom nastalu na latenskoj tradiciji, koja se može datovati u III – IV vek. Kratka spiralna glava od 4 navoja, sa unutrašnjom tetivom, podseća s jedne strane na poznolatske fibule tipa 1/A – B, I veka p.n.e. – II veka n.e, a s druge na kasnoantičke fibule tipa *Viminacium – Novae* (tip 37), IV – V veka. Možda fibule var. G predstavljaju sponu između pomenutih tipova, na šta bi ukazivalo i njihovo datovanje.

624. Hrtkovci – Vranj. Muzej Vojvodine u Novom Sadu. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla i držač igle. Kanelovan luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Publikovana: Dautova-Ruševljan 2002, T. I, 1. Dat: III – prva polovina IV veka.

625. Hrtkovci – Vranj. Muzej Vojvodine u Novom Sadu. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Kanelovan luk. Publikovana: Dautova-Ruševljan 2002, T. I, 2. Dat: III – prva polovina IV vek.

³⁰⁶ CociŃ 2004, 115, Type 21 c, Pl. XICX.

³⁰⁷ CociŃ 2004, 116, Type 22 d, Pl. CI, 1426.

³⁰⁸ Kovrig 1937, 64, T. X, Typ 104; von Patek 1942, T. XXII, 16, T. XXIII, 9; Parducz 1956, 162, T. XXIV, 3; Vaday 1989, 80 – 81, Abb. 13, 16, T. 131, 2.

³⁰⁹ Almgren 1923, T. VI, 137, Gruppe V; Nowakowski 1998, 199 – 200, Abb. 3 – 4.

³¹⁰ Kovrig 1937, 121.

³¹¹ CociŃ 2004, 102 – 103, Type 19 e 1, Pl. LXXX, 1219 – 1222.

³¹² Bojović 1983, 58.

³¹³ CociŃ 2004, 60 – 61, Type 8 a 13, Pl. XXII, 322 – 332 – prva polovina II veka; Jobst 1979, 56 – 57, Typ 10 B, T. 14, 90 – 95 – kraj II – prva trećina III veka; Riha 1979, 80, Typ 3. 2, T. 11, 278; Ambroz 1966, 38, grupa 10, podgrupa 1, T. 7, 11 – 12;

³¹⁴ Bojović 1983, 52, T. XVIII, 162 – 163.

626. Beška – Brest. Vojvodanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/347. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Cela. Luk kanelovan. Diskoidno proširen kraj stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Marijanski – Manojlović 1987, T. 46, 1.
627. Mačvanska Mitrovica (*Sirmium*). Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Cela. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ercegović-Pavlović 1980, T. IV, 2. Dat: II – III vek. T. XXII, 1
628. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 18/A Bronza. Dim: 3,5 cm. Cela. Na polukružnoj potpornoj gredi utisnuta tri «okca», a duž njenog ruba urezana cik–cak linija. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 57, T. IX, 81. Nap: Još 10 primeraka (dimenzija 3 – 4 cm) čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.
629. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 18/A Bronza. Dim: 3,5 cm. Cela. Duž ruba potporne grede i na prelazu u luk urezana cik–cak linija. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 57, T. IX, 82. Nap: Još 9 primeraka (dimenzija 3 – 4 cm) čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.
630. Popinci. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 18/A Bronza. Dim: 4,2 cm. Cela. Duž ruba potporne grede i na prelazu u luk urezana cik–cak linija. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 57, T. IX, 82.
631. Drenovac – Ušće. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/848. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4,2 cm. Cela. Na prelazu luka u potpurnu gredu prstenasto zadebljanje. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 28, T. VI.
632. Drenovac – Ušće. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/849. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,6 cm. Cela. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 29, T. VI.
633. Drenovac – Ušće. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/851. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,6 cm. Cela. Na prelazu luka u potpurnu gredu prstenasto zadebljanje. Kanelovan luk Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 30, T. VI.
634. Mačvanski Pričinović – Tolić. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/197. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Na prelazu luka u potpurnu gredu prstenasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 26, T. V.
635. Bogosavac – Okno. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/787. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla. Potporna greda ukrašena urezanom cik – cak linijom. Na prelazu luka u potpurnu gredu prstenasto zadebljanje. Luk kanelovan. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 27, T. V.
636. Provo – Selište. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/198. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 25, T. V.
637. Nepoznato nalazište (Mačva). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/43. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje stopa. Publikovana: Ković 2003, kat. 24, T. V.
638. Ušće – “Plantaža”. Muzej Grada Beograda, inv. AA/1956. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4 cm. Cela. Duž ruba potporne grede urezana cik – cak linija. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 165, T. XIX, 165. Dat: II vek.
639. Ušće – “Plantaža”. Muzej Grada Beograda, inv. AA/1976. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje igla. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 171, T. XIX, 171. Dat: II vek.
640. Ušće – “Plantaža”. Muzej Grada Beograda, inv. AA/2017. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla, a potporna greda je oštećena. Duž ruba potporne grede urezana cik – cak linija. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 174, T. XIX, 174. Dat: II vek.
641. Ušće – “Plantaža”. Muzej Grada Beograda, inv. AA/1997. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,9 cm. Nedostaje igla. Duž ruba potporne grede urezana cik – cak linija, a na prelazu glave u luk dva niza sitnih ureza. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 178, T. XX, 178. Dat: II vek.
642. Ušće – “Plantaža”. Muzej Grada Beograda, inv. AA/1974. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje igla. Duž ruba grede i na prelazu glave u luk urezana cik – cak linija. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 179, T. XX, 179. Dat: II vek.

643. Ušće – “Plantaža”. Muzej Grada Beograda, inv. AA/2041. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Duž ruba potporne grede urezana cik – cak linija. Kanelovan luk. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 185, T. XX, 185. Dat: II vek.
644. Ušće – “Plantaža”. Muzej Grada Beograda, inv. AA/1966. Tip 18/A. Bronza. Dim: 2,8 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom. Prelaz glave u luk profilisan, a luk kanelovan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 188, T. XXI, 188. Dat: II vek.
645. Ušće – “Plantaža”. Muzej Grada Beograda, inv. AA/2015. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Duž ruba potporne grede urezana cik – cak linija. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 189, T. XXI, 189. Dat: II vek.
646. Ušće. Muzej Grada Beograda, inv. AA/2495. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,6 cm. Cela. Duž ruba potporne grede i na prelazu glave u luk urezana cik–cak linija. Na prelazu glave u luk sitni urezi. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 170, T. XIX, 170.
647. Ušće. Muzej Grada Beograda, inv. AA/2438. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla. Duž ruba potporne grede urezana cik – cak linija. Luk na početku profilisan. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 173, T. XIX, 173.
648. Ušće. Muzej Grada Beograda, inv. AA/2454. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,9 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Duž ruba potporne grede i na prelazu glave u luk urezana cik – cak linija. Duž luka rebro. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 180, T. XIX, 180.
649. Ušće. Muzej Grada Beograda, inv. AA/2429. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Duž ruba potporne grede i na prelazu glave u luk urezana cik – cak linija. Duž luka rebro. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 181, T. XIX, 181.
650. Ušće. Muzej Grada Beograda, inv. AA/2439. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Duž ruba potporne grede urezana cik–cak linija. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 204, T. XXII, 204
651. Kovin – Malo Bavanište – Brza vrba. Arheološka zbirka u Kovinu. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,2 cm. Igla oštećena. Na rubu stope polukružno zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Medović 1969, 162, T. XLIII, 2. Dat: II – III vek.
652. Ritopek - Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1317. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla. Duž ruba potporne grede urezana cik – cak linija. Na kraju stope bradavičasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 169, T. XIX, 169.
653. Ritopek - Vodice. (*Castra Tricornia*) Muzej grada Beograda, inv. AA/1301. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla. Duž ruba potporne grede urezana cik – cak linija. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 175, T. XIX, 175.
654. Ritopek - Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1277. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Duž ruba potporne grede i na prelazu glave u luk urezana cik – cak linija. Duž luka rebro. Na kraju stope bradavičasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 183, T. XX, 183.
655. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1242. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Duž ruba potporne grede i na prelazu glave u luk urezana cik – cak linija. Na kraju stope bradavičasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 172, T. XIX, 172. T. XXII, 2
656. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1326. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Na prelazu glave u luk trougaono zadebljanje. Na kraju stope bradavičasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 177, T. XX, 177.
657. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4136. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla i držač igle. Na prelazu glave u luk urezana cik – cak linija. Publikovana: Bojović 1983, kat. 167, T. XIX, 167.
658. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4132. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Duž ruba potporne grede i na prelazu glave u luk urezana cik–cak linija. Dve kose cik–cak linije na glavi. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Publikovana: Bojović 1983, kat. 168, T. XIX, 168.

659. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4130. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen. Na prelazu glave u luk trougaono zadebljanje. Publikovana: Bojović 1983, kat. 176, T. XX, 176.
660. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/1956. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Cela. Duž ruba potporne grede urezana cik–cak linija. Izdužen pravougoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 182, T. XX, 182.
661. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4172. Tip 18/A. Bronza. Dim: 2,6 cm. Nedostaje opruga sa iglom i deo luka sa stopom. Duž ruba glave urezana cik–cak linija. Luk kanelovan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 186, T. XX, 186.
662. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4128. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla i držač igle. Kanelovan luk. Bojović 1983, kat. 190, T. XXI, 190.
663. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/1659. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje vrh igle i stopa. Duž ruba potporne grede i na prelazu glave u luk urezana cik–cak linija. Publikovana: Bojović 1983, kat. 166, T. XIX, 166.
664. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4778. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Duž potporne grede urezana cik – cak linija., a na sredini urezanom cik – cak linijom izveden motiv u vidu slova V. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 196.
665. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2373/84. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Cela. Polukružna potporna greda. Prstenasto zadebljanje na prelazu glave u luk i na rubu stope. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Zotović, Jordović 1990, 105, T. CLXXXIV, 5. Dat: II - III vek.
666. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5162/84. Tip 18/A. Srebro. Dim: 2,8 cm. Cela. Polukružna potporna greda. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 138, T. XIV, 138. Dat: III vek. Nap: Nađena je u grobu G – 780, na grudima inhumiranog pokojnika.
667. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 7278/84. Tip 18/A. Bronza. Dim: 2,6 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna greda. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 140, T. XIV, 140. Dat: II vek. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 1038 sa firma lampom sa signaturom FAOR.
668. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 11826/85. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna greda. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 142, T. XIV, 142. Dat: II vek. Nap: Nađena je u grobu G – 2103 sa žiškrom Ivanyi tip VII, koji se datuje u kraj I – II vek.
669. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6013/84. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,7 cm. Cela. Polukružna potporna greda. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 143, T. XIV, 143. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 798 sa novcem I veka i novcima Trajana i Hadrijana.
670. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 9470/85. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Polukružna potporna greda. Na prelazu potporne grede u luk prstenasto zadebljanje. Kanelovan luk. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 144, T. XIV, 144. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G – 1396 u paru sa fibulom tipa 18/B (kat. 718, T. XXIII, 4), novcem I veka, žiškrom Ivanyi tip VII, datovanim u kraj I – II vek i balsamarijem Ružić tip III/4 a, datovanog u II – III vek. **T. XXII, 3**
671. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2899/84. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,8 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna greda. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 150, T. XIV, 150.
672. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 9401/85. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,6 cm. Cela. Polukružna potporna greda. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 151, T. XIV, 151.
673. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3805/84. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4,4 cm. Cela. Polukružna potporna greda ukrašena sitnim urezima duž ruba i na prelazu u luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 153, T. XV, 153.
674. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 10465/83. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Polukružna potporna greda. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 141, T. XIV, 141. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G – 3477 sa novcem I – II veka.

675. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 7329/83. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna greda. Duž luka rebro. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 144, T. XIV, 144. Dat: sredina i druga polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 –661 sa novcem Faustine Mlađe iz 145 – 146. godine.
676. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 8535/83. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna greda. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 148, T. XIV, 148.
677. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 9828/83. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna greda Na prelazu potporne grede u luk i na kraju stope prstenasto zadebljanje. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 149, T. XIV, 149.
678. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 11855/84. Tip 18/A. Bronza. Dim: 2,5 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna greda ukrašena sitnim urezima duž ruba Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 154, T. XV, 154. Nap: Nađena je u grobu G – 4851.
679. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1622/79. Tip 18/A. Srebro. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla i držač igle. Polukružna potporna greda profilisana u obliku pelte. Na prelazu potporne grede u luk dvostruko prstenasto zadebljanje. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Publikovana: Redžić 2006, kat. 156, T. XV, 156. **T. XXII, 4**
680. *Viminacium* – “Velika kapija”. Narodni muzej u Požarevcu, C 267/79. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna greda. Na prelazu potporne grede u luk prstenasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 146, T. XIV, 146. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem prve polovine III veka, od kojih je najmlađi primerak Aleksandra Severa.
681. *Viminacium* – “Kod brešta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 421/87. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna greda. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 147, T. XIV, 147.
682. *Viminacium* – “Pirivoj”. Narodni muzej u Požarevcu, C 578/04. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,8 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna greda ukrašena sitnim urezima duž ruba. Duž luka rebro. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 155, T. XV, 155.
683. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19804. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 68.
684. Sapaja (*Translederata* ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12754. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,4 cm. Cela. Polukružna potporna greda ukrašena urezanom cik – cak linijom duž ruba. Kanelovan luk. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.54, T. IV, 35.
685. Sapaja (*Translederata* ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12759. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Polukružna potporna greda ukrašena urezanom cik – cak linijom duž ruba i na prelazu u luk. Nazubljen rub stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.55, T. IV, 36. **T. XXII, 5**
686. Sapaja (*Translederata* ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12786. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje vrh igle. Polukružna potporna greda. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.61, T. V, 42.
687. Sapaja (*Translederata* ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12757. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,1 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.62.
688. Sapaja (*Translederata* ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12759. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Polukružna potporna greda Stopa profilisana sa dva žljeba. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.63, T. IV, 43.
689. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 1598/68. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Rub potporne grede ukrašen sitnim urezima. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Černač 2001, kat. 11, T. III, 3. Dat: kraj II – prva polovina III veka. **T. XXII, 6**
690. Ravna (*Campsas*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 398/67. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4 cm. Cela. Izdužen pravougaoni držač igle. Nepublikovana. Dat: II – prva polovina III veka.

691. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.921. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Duž ruba velike potporne grede punktirana linija, a na gredi punktirana valovnica. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 356, T. 39, 2. Dat: kraj II – početak III veka. **T. XXII, 7**
692. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 18/A. Bronza. Dim: 2, 9 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Petković, Živić 2006, kat. 10, T. I, 10. Dat: II – III vek.
693. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Petković, Živić 2006, kat. 11, T. I, 11. Dat: II – III vek.
694. *Horreum Margi* – «Briketnica». Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20050. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Polukružna potporna greda ukrašena sa tri urezane cik–cak linije. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 63. Dat: II – III vek.
695. *Horreum Margi* – «Briketnica». Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20058. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4, 4 cm. Nedostaje igla. Polukružna potporna greda ukrašena urezanom cik–cak linijom. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 65. Dat: II – III vek. **Sl. 37.**
696. Gornje Štiplje. Zavičajni muzej u Jagodini, inv.19942. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3, 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Polukružna potporna greda ukrašena sa tri urezane cik – cak linije. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 67. Dat: II – III vek.
697. Paraćin. Zavičajni muzej u Paraćinu. Tip 18/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Polukružna potporna greda ukrašena sa dve urezane cik–cak linije. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Nepublikovana.
698. Paraćin. Zavičajni muzej u Paraćinu. Tip 18/A. Dim: 3,3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Polukružna potporna greda ukrašena urezanom cik–cak linijom. Stopa lepezasto proširena i nazubljena na kraju. Poprečni držač igle sa kukicom. Nepublikovana.
699. *Ulpiana*. Muzej Kosova u Prištini, C 28/81. Tip 18/A. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen. Polukružna potporna greda. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petković 2004, kat. 6, Pl. I, 6. Dat: kraj IV – prva polovina V veka.
700. Kolovrat. Zavičajni muzej u Prijepolju. Tip 18/A. Srebro. Dim: 3, 7 cm. Cela. Kanelovan luk. Izdužen pravougaoni držač igle. Za iglu pričvršćen srebrni lančić sa alkicom na slobodnom kraju, dužine 6,5 cm, izrađen pletenjem u tehnici «lisičjeg repa». Publikovana: Cermanović-Kuzmanović 1995, 227, Sl. 2. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u grobu spaljenika G 1 -313.
701. Štitar – Sokina Mehana. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/268. Tip 18/B. Srebro. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla i držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 33, T. VI.
702. Mišar – Savsko polje. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/127. Tip 18/B. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 31, T. VI.
703. Orašac – Ulice. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/762. Tip 18/B. Bronza. Dim: 4, 2 cm. Nedostaje igla. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 32, T. VI.
704. Ub – Sovljak. Vojni muzej u Beogradu, inv. A/30687. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Izdužen pravougaoni držač igle. Nepublikovana.
705. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2740. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla i držač igle. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Publikovana: Bojović 1983, kat. 193, T. XXI, 193.
706. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2481. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 195, T. XXI, 195.
707. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2437. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 199, T. XXII, 199.
708. *Singidunum* - Kalemegdan – Zapadno podgrađe. Muzej grada Beograda, ter.inv 53/71. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla. Vrh stope ukrašen sitnim urezima. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 198, T. XXI, 198. Dat: druga polovina II – III vek. **T. XXIII, 1**
709. *Singidunum* - Kalemegdan – Zapadno podgrađe. Muzej grada Beograda, inv AA/3419. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Kanelovan luk. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat.200, T. XXII, 200. Dat: druga polovina II – III vek. **T. XXIII, 2**

710. Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv.AA/1309. Tip 18/B. Bronza. Dim: 2,5 cm. Nedostaje stopa. Publikovana: Bojović 1983, kat. 196, T. XXI, 196.
711. Brestovik. Muzej grada Beograda, inv AA/2734. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat.203, T. XXII, 203.
712. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv AA/3955. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Prstenasto zadebljanje na prelazu luka u stopu. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 191, T. XXI, 191.
713. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv AA/4135. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Prstenasto zadebljanje na prelazu luka u stopu. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 197, T. XXI, 197.
714. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv AA/2629. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 192, T. XXI, 192.
715. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv AA/298. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Rub potporne grede ukrašen urezanom cik – cak linijim. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 194, T. XXI, 194. **T. XXIII, 3**
716. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv AA/2566. Tip 18/B. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla, a držač igle oštećen. Polukružno zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 201, T. XXII, 201.
717. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv AA/2565. Tip 18/B. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen. Polukružno zadebljanje na kraju stope. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 202, T. XXII, 202.
718. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 9471/85. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,7 cm. Cela. Kanelovan luk. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 157, T. XV, 157. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G – 1396 u paru sa fibulom tipa 18/A (kat. 670, T. XXII, 3), novcem I veka, žiškom Ivanyi tip VII, datovanim u kraj I – II vek i balsamarijem Ružić tip III/4 a, datovanog u II – III vek. **T. XXIII, 4**
719. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 98/78. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje stopa. Publikovana: Zotović – Jordović 1990, Sl. 4. Dat: druga polovina II – III vek.
720. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 2518/84. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 162, T. XV, 162. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 281 sa firma lampom sa pečatom OCTAVI.
721. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 1617/84. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,9 cm. Nedostaje igla i držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 165, T. XVI, 165.
722. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 8311/83. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 160, T. XV, 160.
723. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 4436/82. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,8 cm. Cela. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 163, T. XV, 163. Nap: Nađena u grobu G – 1358. **T. XXIII, 5**
724. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 3412/81. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,5 cm. Cela. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 164, T. XV, 164.
725. *Viminacium* – «Kod bresta». Narodni muzej u Požarevcu, C 6/85. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje igla. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 158, T. XV, 158.
726. *Viminacium* – «Kod bresta». Narodni muzej u Požarevcu, C 154/87. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 159, T. XV, 159.
727. *Viminacium* – «Velika kapija». Narodni muzej u Požarevcu, C 141/79. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,1 cm. Cela. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 166, T. XVI, 166. dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Aleksandra Severa.
728. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 18/B. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petković, Živić 2006, kat. 13, T. I, 13, Sl. 6. Dat: II – III vek.

729. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 18/B. Bronza. Dim: 2,9 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petković, Živić 2006, kat. 14, T. I, 14. Dat: II – III vek.
730. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 18/C Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 63, T. X, 102. Nap: Još tri primerka čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.
731. Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/986. Tip 18/C. Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Na potpornoj gredi urezan niz “ševrona”. Na prelazu luka u stopu dvostruko poprečno zadebljanje, iznad koga je poprečna linija izvedena punktacijom. Polukružno zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečan držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 206, T. XXII, 206. **T. XXIII, 6**
732. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3961. Tip 18/C. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Potporna greda uzdužno ukrašena urezanim cik–cak linijom. Na prelazu luka u stopu poprečno zadebljanje ukrašeno urezanim motivom “riblje kosti”. Publikovana: Bojović 1983, kat. 205, T. XXII, 205. **T. XXIII, 7**
733. Vojka – Brestove međe (*Mutatio Noviciana?*). Zavičajni muzej u Zemunu. Tip 18/D. Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Uzdužno rebro na potpornoj gredi. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Dimitrijević 1966, T. XXV, 1. Dat: kraj I – prva polovina III vek. **T. XXIV, 1**
734. Ušće – “Plantaža”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1968. Tip 18/D. Bronza. Dim: 4,2 cm. Opruga sa iglom i držač igle nedostaje. Potporna greda ukrašena dvostrukom cik–cak linijom. Kanelovan luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Publikovana: Bojović 1983, kat. 208, T. XXII, 208. Dat: II vek
735. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2390. Tip 18/D. Bronza. Dim: 4,1 cm. Opruga sa iglom nedostaje. Potporna greda ukrašena dvostrukom cik–cak linijom. Na luku rebro. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 207, T. XXII, 207. **T. XXIV, 2**
736. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4548. Tip 18/D. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Na prelazu glave u luk trougaono zadebljanje. Na rubu stope polukružno, a na kraju stope bradavičasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 198.
737. *Viminacium* – “Više globalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 9261/85. Tip 18/D. Bronza. Dim: 3,8 cm. Cela. Trougaona potporna greda. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 152, T. XIV, 152. Dat: druga polovina II – III vek. Nap: Nađena u grobu G 1 – 1362 sa fibulom tipa 9/C (kat. 157) i keramičkim posudama druge polovine II – III veka. **T. XXIV, 3**
738. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 18/D. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Na glavi dve perforacije za osovinu opruge. Kratak pravougaoni držač igle. Publikovana: Petković, Živić 2006, kat. 12, T. I, 12. Dat: II – III vek
739. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 18/E. Bronza. Dim: 4,9 cm. Cela. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 62, T. X, 99.
740. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 18/E Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Pravougaona potporna greda iznad kapsule za oprugu pravougaonog preseka. Oštro prelomljen luk. Trapezoidna stopa. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 57, T. X, 101. **T. XXIV, 6**
741. Jabuka – Nadela. Narodni muzej u Pančevu. Tip 18/E. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Cela. Pravougaona glava iznad čaure, ukrašena sa dve kose cik–cak linije. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Đorđević 1994, T. I, 9. Dat: III – IV vek. Nap: Nađena u grobu G – 3 inhumiranog pokojnika.
742. *Viminacium* – «Velika kapija». Narodni muzej u Požarevcu, C 326/79. Tip 18/E. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla. Luk ukrašen urezanim tekućom spiralom. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 134, T. XIII, 134. Dat: sredina i druga polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Gordijana III.
743. *Viminacium* – «Kod bresta». Narodni muzej u Požarevcu, C 578/88. Tip 18/E. Srebro. Dim: 2,5 cm. Cela. Polukružna glava iznad čaure. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 135, T. XIII, 135. Dat: sredina i druga polovina III veka. Nap: Nađena je u grobu G – 28 sa novcem Gordijana III iz 243. godine. **T. XXIV, 4**

744. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 6046/84. Tip 18/E. Srebro. Dim: 3 cm. Cela. Polukružna glava iznad čaure. Kanelovan luk. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 136, T. XIII, 136 Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G – 985 sa novcem prve polovine II veka. T. XXIV, 5
745. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 1277/79. Tip 18/E. Bronza. Dim: 2,5 cm. Nedostaju igla i stopa. Polukružna glava. Publikovana: Redžić 2006, kat. 137, T. XIII, 137
746. Banovo polje – Crkvina. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/211. Tip 18/F. Bronza. Dim: 3,1 cm Nedostaje igla. Početak luka u obliku trube. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 20, T. IV, 20. T. XXIV, 7
747. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2647. Tip 18/F. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla. Profilisana trostruka potporna greda, koja se sastoji od polukružnog dela ukrašenog cik-cak linijom duž ruba i dva trougaona dela, od kojih gornji ima uzdužno rebro. Na početku i kraju luka po jedno prstenasto zadebljanje. Prizmatičan luk, šestougaonog preseka. Na luku dva ureza u vidu slova X. Kratka cilindrična stopa sa bradavičastim zadebljanjem na kraju. Poprečni držač igle sa kukicom. Čitava fibula možda predstavlja stilizovanu sekiru. Publikovana: Bojović 1983, kat. 209, T. XXII, 209. XXIV, 8
748. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4225. Tip 18/F. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Trougaona potporna greda. Duž luka i stope rebro. Na prelazu luka u stopu polukružno zadebljanje. Na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 161, T. XVIII, 161. XXIV, 9
749. Ušće – «Plantaža». Muzej grada Beograda, inv. AA/2006. Tip 18/G. Gvožđe. Dim: 5,5 cm. Nedostaje igla. Izdužen pravougoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 162, T. XVIII, 162. Dat: II – III vek. T. XXIV, 10
750. Ušće – «Plantaža». Muzej grada Beograda, inv. AA/2053. Tip 18/G. Gvožđe. Dim: 5 cm. Nedostaje igla, a izdužen pravougoni držač igle je oštećen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 163, T. XVIII, 163. Dat: II – III vek.
751. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 321/02. Tip 18/G. Gvožđe. Dim: 5,2 cm. Nedostaje glava i igla, a kraj stope je oštećen. Pravougaoni držač igle. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka. T. XXIV, 11

3. 5. 2. TIP 19 – ZGLOBNE KOLENASTE FIBULE

- Varijanta A – zglobne kolenaste fibule sa cilindričnom glavom i glatkim lukom**
- Varijanta B – zglobne kolenaste fibule sa cilindričnom glavom i uzdužnim plastičnim rebrom na luku (Kovrig X Gruppe, Typ 98, 103)**
- Varijanta C – zglobne kolenaste fibule sa cilindričnom glavom i kanelovanim lukom (Kovrig X Gruppe, Typ 97)**
- Varijanta D – zglobne kolenaste fibule sa cilindričnom glavom i širokim, trakastim lukom (Kovrig X Gruppe, Typ 120)**
- Varijanta E – zglobne kolenaste fibule hibridnih oblika**

Tip 19 (T. XXV – XXVI, T. XXVII, 1 – 2) čine fibule dvodelne konstrukcije sa zglobnim mehanizmom u livenoj cilindričnoj glavi, kroz koju je provučena osovin, a koja je na sredini presečena za umetanje igle. Iznad glave se često nalazi zadebljanje polukružnog (T. XXV, 2 – 4, T. XXVI, 1 – 2, 5 – 6, T. XXVII, 1 – 2), ređe uglastog (T. XXVI, 7 – 8) oblika, koje je rudiment potporne grede i nema funkcionalan značaj. Cilindrična glava se nastavlja u početak kolenastog luka, kod fibula bez zadebljanja iznad glave (T. XXV, 5 – 8, T. XXVI, 3 – 4, T. XXVII, 3 – 5). Luk je kolenasto izvijen i organski povezan sa stopom. Kod fibula bez zadebljanja iznad cilindrične

glave luk je ponekad volutasto savijen na početku (T. XXV, 6 – 7). Stopa se trubasto širi prema završetku i često ima bradavičasto zadebljanje na kraju (T. XXV, 1, 3 – 5, 7 – 8, T. XXVI, 3 – 4, 6 – 7, XXVII, 1 – 2). Držač igle može biti pravougaon (T. XXV, 2, 4 – 6, T. XXVII, 1), izdužen pravougaoni (T. XXV, 1, T. XXVI, 2, 5 – 8, T. XXVII, 2, 4) ili poprečno postavljen sa kukicom na kraju (T. XXV, 3, 7 – 8, T. XXVI, 1, 3 – 4, T. XXVII, 3, 5).

Fibule tipa 19 su uglavnom izrađivane od bronz, a veoma retko od srebra (Kolovrat - kat. 812, *Viminacium* - kat. 858 – 859, T. XXVI, 8, T. XXVII, 1, kat. 883, T. XXVII, 4, Nova Božurna - kat. 880). Dimenzije im variraju, zavisno od varijante, od 2 do 5 cm.

Prema obliku luka razvrstala sam fibule tipa 19 u četiri varijante (var. A – D), dok kole-naste zglobne fibule hibridnih oblika čine petu varijantu (var. E).

Varijantu A (kat. 752 – 783, T. XXV, 1 – 5) karakteriše gladak luk, polukružnog preseka. Iznad livene glave, cilindričnog oblika, nalazi se polukružno zadebljanje, koje nedostaje kod jed-

Sl. 38 – tip 19/A, Toponica

Viminaciju ma ima zglobni mehanizam sa dve igle, što je uslovalo dvostruki pravougaoni držač igle (kat. 777, T. XXV, 4). Fibule ove varijante su neukrašene, osim primerka iz utvrđenja *Timacum Minus*, kome je početak i kraj luka ukrašen pseudofiligranom (kat. 780, T. XXV, 5).

Varijantu B (kat. 784 - 812, T. XXV, 6 – 8, T. XXVI, 1 – 4) čine fibule sa uzdužnim rebrom na luku, trougaonog preseka. Ove fibule imaju livenu cilindričnu glavu (T. XXV, 7 – 8, T. XXVI, 3 – 4), u jednom slučaju cilindričnu glavu u kojoj je zglobni mehanizam, a koju čini tulac od lima, umetnut u savijeni početak luka (kat. 785, T. XXV, 6). Ponekad se javlja polukružno zadebljanje iznad cilindrične glave (T. XXVI, 1 – 2). Stopa je blago trubasto proširena, a u jednom slučaju ima listoliki završetak (kat. 785, T. XXV, 6). Na kraju stope može biti bradavičasto zadebljanje (T. XXV, 7 – 8, T. XXVI, 3 – 4). Fibule var. B mogu imati držač igle pravougaonog oblika (T. XXV, 6), izduženi pravougaoni ili poprečni držač igle (T. XXV, 1 – 2) ili poprečni, volutasto profilisani držač igle (T. XXV, 7 – 8, T. XXVI, 3 – 4).

Najčešća varijanta C (kat. 813 – 881, T. XXVI, 5 – 8, T. XXVII, 1 – 2) ima kanelovan luk, poligonalnog preseka. Iznad cilindrične livene glave uvek se nalazi polukružno zadebljanje, ponekad uglavnom profilisano (T. XXVI, 7 – 8). Stopa je blago trubasto proširena, ponekad sa dugmetastim zadebljanjem na kraju (T. XXVI, 6 – 7, T. XXVII, 1 – 2). Podjednako su zastupljeni izduženi, pravougaoni i izduženi poprečni držač igle. Pravougaoni držači igle mogu imati narec-kane strane (T. XXVI, 5) ili urezan ukras (T. XXVII, 2).

Varijanta D (kat. 882 - 884, T. XXVII, 3 - 5) ima cilindričnu glavu, trakast luk i različito oblikovanu stopu. Držač igle je izduženi pravougaoni (T. XXVII, 4) ili poprečni (T. XXVII, 3, 5).

Varijanta E (kat. 885 - 888, T. XXVII, 6 - 9) predstavljena je hibridnim oblikom kolena-stih zglobnih i izrazito profilisanih fibula, sa karakterističnim polukružnim zadebljanjem iznad cilindrične glave, kao i zadebljanjima na kolenastom luku, astragaloidnim (T. XXVII, 6, 9) ili polukružnim, diskoidnim (T. XXVII, 8 - 7).

Sudeći po rasprostranjenosti tipa 19, kolenaste fibule sa zglobnim mehanizmom u cilindričnoj glavi najverovatnije su nastale na teritoriji Gornje Mezije (Karta 7). Osim u ovoj provinciji dobro su zastupljene na panonskom prostoru (*Carnuntum, Poetovio, Siscia, Mursa, Burgenae*), naročito u Donjoj Panoniji, u gradovima i utvrđenjima rimske Dakije (*Ulpia Traiana, Apulum, Romula, Micia, Gornea, Dierna, Drobeta*) i na Dunavskom limesu (*Almus, Ratiaria, Novae, Apiaria, Durostorum*), i, ređe, u unutrašnjosti Donje Mezije (Pernik, Radomir, Ljuljin).³¹⁵ Van ove teritorije, u ostalim provincijama Carstva, fibule tipa 19 se veoma retko, pojedinačno javljaju.³¹⁶ Van Gornje Mezije fibule ovog tipa datuju se od sredine II do kraja III veka.³¹⁷

Fibule varijante A nalazene su u Donjoj Panoniji (kat. 752 - 756), od čega 5 primeraka potiču iz Novih Banovaca (*Burgenae*), jedan iz Sirmijuma, a tri iz granične oblasti sa Dalmacijom. Nažalost, uslovi nalaza nisu poznati i nema podataka za njihovo datovanje.

U Gornjoj Meziji nalazi fibula tipa 19/A koncentrisani su u Podunavlju (Karta 7). Fibule ove varijante potiču iz Singidunuma (kat. 757, T. XXV, 1), *Castra Tricornia* (kat. 758), sa nekropola Viminacijuma (kat. 759 - 777, T. XXV, 2 - 4), i iz Sapaje (*Translederata* ?). U unutrašnjosti provincije dva primerka var. A nađena su u utvrđenju *Timacum Minus* (kat. 779 - 780, T. XXV, 5), a po jedan primerak u Dolini Mlave (kat. 782) i Toponici kod Niša (kat. 783).

Datovanje fibula var. A zasniva se na nalazima iz grobnih celina i slojeva sa nekropola Viminacijuma.

Na nekropoli «Više grobalja» fibule tipa 19/A nađene su u grobovima spaljenih pokojnika: u G 1 - 251, koji se na osnovu grobnih priloga datuje u II - prvu polovinu III veka (kat. 761), u G 1 - 1071, koji je oštećen grobom G 1 - 1068 iz II veka i datovan novcem Antonina u prvu polovinu II veka (kat. 762) i u G 1 - 995, datovanom stratigrafijom nekropole u drugu polovinu II - prvu polovinu III veka (kat. 763). Na istom lokalitetu dve fibule var. A nađene su u sloju druge polovine II - prve polovine III veka.

Takođe, na nekropoli «Pećine», fibule var. A nađene su u grobovima sa kremacijom: u G 1 - 1101, datovanom novcem dinastije Severa u prvu polovinu III veka (kat. 765), u grobu - bunaru G 1 - 1146 sa nalazima druge polovine III veka i novcem Gordijana III (kat. 766), u G 1 - 108, datovanom novcem Antonina Pija u prvu polovinu II veka (kat. 767, T. XXV, 2).

Na lokalitetu «Velika kapija», tri fibule tipa 19/A nađene su u sloju datovanom novcem prve polovine III veka, sa najmlađim kovanjem Aleksandra Severa (kat. 773 - 775).

Na nekropoli «Kod brešta», fibula var. A iz G 1 - 15 datovana je novcem Hadrijana i Antonina Pija u drugu trećinu II veka (kat. 777, T. XXV, 4).

Osim fibula tipa 19/A iz Viminacijuma, luksuzan primerak iz utvrđenja *Timacum Minus* datovan je arheološkim kontekstom u III vek (kat. 780, T. XXV, 5).

³¹⁵ Kovrig 1937, 61 - 62, T. X, 97 - 98, T. XI, 120; von Patek 1942, 135, T. XXII, 21; Košćević 1980, 27, T. XXIV, 194, 196; CociŃ 2004, 96 - 97, 103 - 104, Pl. LXXIII, 1134 - 1138, Pl. LXXIV, Pl. LXXV, 1153 - 1158, Pl. LXXX, 1229 - 1231 - Types 19 a 8, 19 e 3; Genčeva 2004, 49 - 51, T. XV, 4 - 10, 12 - 13, tip 17.

³¹⁶ B`hme 1972, 51; Bojović 1083, 58.

³¹⁷ CociŃ 2004, 97, 104; Genčeva 2004, 50 - 51.

Na osnovu analize datovanih fibula tipa 19/A iz Gornje Mezije (Tabela 5), smatram da su one proizvođene tokom II i prve polovine III veka. Sredinom III veka ova varijanta je prestala da se izrađuje, o čemu svedoči mali broj nalaza koji se mogu pripisati arheološkim celinama mlađim od ovog vremena. Takođe, indikativno je da svi nalazi sa nekropola Viminacijuma potiču iz grobova sa kremacijom tipa Mala Kopašnica – Sase II.

U Srbiji, zglobne kolenaste fibule sa uzdužnim rebrom na luku i stopi, var. B, nalažene su u Donjoj Panoniji na Dunavskom limesu – *Burgenae* (kat. 784, 4 primerka) i *Taurunum* (kat. 785), kao i u graničnoj oblasti sa Dalmacijom i Gornjom Mezijom – Ušće (kat. 787 – 791, 5 primeraka, T. XXV, 6), Bogatić (kat. 786, T. XXV, 5) i Mačva (kat. 792, T. XXV, 7) (Karta 7).

U Gornjoj meziji fibule tipa 19/B potiču iz rudne oblasti na Kosmaju (kat. 796 – 799), iz Podunavlja – *Castra Tricornia* (kat. 393 – 395, 3 primerka, T. XXV, 8), *Viminacium* (kat. 800 – 808, 9 primeraka, T. XXVI, 1 – 4), iz Doline Mlave (kat. 809) i Pomoravlja (kat. 810 – 811) (Karta 7).

U delu provincije Dalmacije u Srbiji, jedna srebrna fibula nađena je na nekropoli u Kolovratu (kat. 812).

Fibule var. B su mlađe od tipa 19/A, odnosno mogu se datovati na osnovu grobnih celina iz Viminacijuma i Kolovrata u drugu polovinu II – III vek (Tabela 5).

U grobu G 1 – 461 sa nekropole «Više grobalja», opredeljenom novcem Faustine Mlađe iz 145 – 161. godine u drugu polovinu II veka, nađena je fibula var. B (kat. 800, T. XXVI, 2). Sa iste nekropole, iz groba G 1 – 548, datovanog u III vek, jedini nalaz je fibula tipa 19/B (kat. 801). U sloju sa novcem III veka, na istom lokalitetu, nađena je fibula var. B (kat. 802).

Na nekropoli «Pećine», u grobovima inhumiranih pokojnika G – 1006 i G – 3936, datovanim u drugu polovinu III veka novcem Galijena i Emilijana i/ili načinom sahranjivanja, nađena je po jedna bronzana fibula tipa 19/B (kat. 803, 805).

U grobu sa kremacijom G 1 – 113 B, iz horizonta druge polovine III veka na nekropoli u Kolovratu, potiče srebrna fibula var. B (kat. 812).

Fibule varijante C, sa kanelovanim lukom, karakteristične su za Gornju Meziju, gde su, najverovatnije, proizvođene. U Srbiji su nalažene u graničnoj oblasti Donje Panonije i Gornje Mezije (kat. 813 – 815), sa znatnom koncentracijom u Ušću (kat. 816 – 824, devet primeraka, T. XXVI, 5 - 6), u Singidunumu (kat. 825 – 827) i njegovoj okolini (kat. 843 – 853, 11 primeraka, T. XXVI, 7), na Kosmaju (kat. 834 – 842, devet primeraka), na Dunavskom limesu – *Castra Tricornia* (kat. 828 – 833, pet primeraka), *Pincum* (kat. 854), *Translederata* (kat. 871 – 874, četiri primerka), Velike Livadice (kat. 875), *Diana* (kat. 876 – 877), na nekropolama Viminacijuma (kat. 855 – 870, 16 primeraka, T. XXVI, 8, T. XXVII, 1 – 2) i u unutrašnjosti provincije – *Romuliana* (kat. 879), Doničko brdo (kat. 878), Nova Božurna (kat. 880) i Ulpijana (kat. 881) (Karta 7).

Na osnovu grupisanja nalaza fibula tipa 19/C, može se pretpostaviti postojanje bar dve radionice u Gornjoj Meziji: u Singidunumu i u Viminacijumu. Takođe, možda su fibule ove varijante izrađivane u Ušću i u rudarsko – metalurškoj oblasti na Kosmaju. Skoro dve trećine svih fibula ove varijante nađenih na tlu Srbije potiče sa Dunavskog limesa, uključujući legijske logore i gradove *Singidunum* i *Viminacium* (43 primerka, odnosno 63, 24%). Od preostalih fibula tipa 19/C, po devet primeraka nađeno je u Ušću i na Kosmaju (po 13, 24%). Ovo fibule varijante C sa jedne strane dovodi u vezu sa pograničnom vojskom, a sa druge sa rudarsko–metalurškim oblastima *argentariae Pannonicae*.

Na osnovu nalaza iz datovanih arheoloških celina, vreme proizvodnje fibula varijante C tipa 19 može se ograničiti na drugu polovinu II i III vek. Trajanje ovog tipa u IV veku, nije potvr-

đeno našim nalazima.³¹⁸ Jedna fibula tipa 19/C je zaista nađena na Romulijani u Kuli 19 mlađe fortifikacije u horizontu nastalom tokom poslednje trećine/četvrtine IV veka. Međutim, ona je ovde mogla dospeti sa zemljom iz mlađih slojeva II – III veka, koja je korištena za nivelaciju unutrašnjosti kule.³¹⁹

Datovani primerci fibula 19/C potiču sa novijih iskopavanja Singidunuma, na lokalitetu Knez Mihailova 30 (kat. 825 – 826), i sa utvrđenja *Diana* na Karatašu (kat. 876 – 877) iz horizonta druge polovine II – početka III veka.

Za datovanje var. C zanimljiva je srebrna fibula nađena u, već pominjanoj, kultnoj ostavi u Novoj Božurni, zajedno sa jednom srebrnom «sidrastom» fibulom (kat. 564) i dva para srebrnih fibula sa «trubastom» glavom (kat. 596 – 599). Ovaj kulturni tezaurus, sa više hronoloških i funkcionalnih nivoa, pohranjen je u periodu od kraja II do sredine III veka.³²⁰

U prvu polovinu III veka može se datovati i koštana (*Sic!*) fibula tipa 19/C nađena u grobu ugledne Tračanke sa bogatim nakitom i predmetima od srebra, u tumulu na Čerkeskom polju kod Ulpijane.³²¹ Ova fibula je, bez sumnje imala kulturni karakter, jer je teško zamisliti njenu funkcionalnu vrednost.

Za hronologiju tipa 19/C posebno su važni nalazi sa viminacijumskih nekropola. Fibula ove varijante (kat. 857) nađena je u grobu sa kremacijom G 1 – 258 sa nekropole «Više grobalja», datovanom novcem Lucile, pojasnom garniturom od srebra i keramičkim žiškom u obliku glave Silena u poslednju trećinu II veka. Međutim, na istoj nekropoli nađena je fibula var. C (kat. 863) u grobu inhumiranog pokojnika G – 374 iz druge polovine III veka. Još dve bronzane fibule ove varijante (kat. 855 – 856) nađene su u sloju druge polovine II – III veka na lokalitetu «Više grobalja».

Na lokalitetu «Pećine», novcem Marka Aurelija datovan je u drugu polovinu II veka grob G – 235, u kome je nađena srebrna fibula tipa 19/C (kat. 864, T. XXVI, 8). U isto vreme datovana je fibula (kat. 866) iz punjenja rova na ovom lokalitetu. Grob G 1 – 934, generalno datovan u II vek na osnovu nalaza novca, te keramičkih i staklenih posuda, takođe sadrži fibulu var. C (kat. 868).

Najzad, na viminacijumskoj nekropoli «Kod bresta», u sloju datovanom novcem Trebonijana Gala u drugu polovinu III veka, nađena je fibula ove varijante (kat. 870, T. XXVII, 2).

Smatram, da su osim upotrebne namene, fibule tipa 19/C imale i kultno–apotropejsku funkciju, što se naročito odnosi na srebrne primerke iz grobova sa Viminacijuma (kat. 864 – 865, T. XXVI, 8, T. XXVII, 1) i ostave iz Nove Božurne (kat. 880) i na koštanu fibulu iz tumula kod Ulpijane (kat. 881). Ukoliko su ih kao vojničke fibule nosili muškarci, srebrne primerke su evi-

Sl. 39 – tip 19/C, Romuliana

³¹⁸ Bojović 1983, 58 – autor je, bez primeraka pouzdano datovanih arheološkim kontekstom, pretpostavio njihovu upotrebu tokom IV veka.

³¹⁹ Isti je slučaj sa latenskim fibulama Nauheim (kat. 43) i «kopljastog» tipa, nađenim u istom sloju u kuli 19 (Videti nap. 19).

³²⁰ Jovanović 1999, 65 – 67.

³²¹ Srejšević 1986, 180 – 185.

dentno koristile žene, i to ponekad u parovima, vezanim lancima. Koštana fibula u grobu spaljene pokojnice u tumulu na Čerkeskom polju, uz sve luksuzne srebrne predmete, imala je poseban značaj u pogrebnom kultu. Naime, sačinjena od pomenutog materijala, ona je bila namenjena samo za upotrebu u Hadu, isključivo od strane mrtvih.

Sličan kultno–apotropejski smisao ima mala zlatna fibula tipa 19/C, iz groba 3, na nekropoli Ljuljin kod Jambola, nađena sa luksuznim bronzanim posudama druge polovine II – III veka i tri Trajanova denara.³²²

Varijanta D zastupljena je u Srbiji sa samo tri primerka: jedan, sa nepoznatog nalazišta, čuva se u Muzeju grada Beograda (kat. 882, T. XXVII, 4), a dva su iz Viminacijuma, sa lokaliteta «Kod bresta» (kat. 883, T. XXVII, 5) i «Pećine» (kat. 884, T. XXVII, 6). Nažalost, jedino je poslednja fibula nađena u sloju datovanom u kraj III – početak IV veka. Za ove fibule nisu mi poznate direktne analogije. Međutim, fibula iz Muzeja grada Beograda slična je jednom «rajnskom tipu» kolenastih fibula sa oprugom u čauri.³²³ Fibula iz Viminacijuma, sa lokaliteta «Kod bresta», odgovara tipu Kovrig 120³²⁴, dok fibula sa lokaliteta «Pećine», oblikom luka potseća na germanske kolenaste fibule sa spiralnom glavom.³²⁵ U svakom slučaju, fibule ove varijante čine prelazni oblik od tipa 18/C ka tipu 20.

Sve fibule varijante E iz Srbije (kat. 885 – 888, T. XXVII, 6 – 9) predstavljaju hibridne oblike između izrazito profilisanih i kolenastih fibula. Kolenasta profilacija luka i polukružno zadebljanje iznad cilindrične glave sa zglobnim mehanizmom, naveli su me da ih svrstam u tip 19. Fibula iz Botoša (kat. 886, T. XXVII, 7) sa alkicom za kačenje na polukružnoj glavi, slična je «galskim» fibulama prve polovine II veka, koje su u paru, povezane lančićem, nosile žene.³²⁶ Može se reći, da i ostale fibule var. E imaju analogije među nalazima iz Saalburga i Augsta.³²⁷ Jedino je fibula iz Viminacijuma (kat. 888, T. XXVII, 9) nađena u sloju datovanom u II vek. S obzirom na formu fibula tipa 19/E, naročito trapezoidni oblik držača igle, smatram da se mogu datovati u prvu polovinu II veka.

Kolenaste zglobne fibule generalno se povezuju sa rimskom vojskom, međutim, na osnovu analize fibula tipa 19 iz rimskih provincija na tlu Srbije nema elemenata za njihovu vojnu atribuciju. Naravno, ovakve fibule nosili su i rimski vojnici, ali kao funkcionalni deo odeće, a ne kao vojnu oznaku ili deo uniforme. Nalazi fibula tipa 19 iz ženskih grobova i ostava (kat. 812, 880, 810), kao deo ženskog seta nakita sa lancima pletenim u tehnici «lisičjeg repa» pokazuje da su na Balkanu bile deo ženske nošnje.

752. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Pravougaoni poprečni držač igle sa otvorom za iglu u vidu pelte. Publikovana: Kovrig 1937, 64, T. X, 103, a.

753. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kovrig 1937, 62, T. X, 98. Nap: Još četiri primerka čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

754. Nepoznato nalazište (Mačva). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/895. Tip 19/A. Bronza. Dim: 2 cm. Cela, deformisana. Kanelovana glava. Pravougaono zadebljanje iznad glave. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 38, T. VII.

³²² Genčeva 2004, 50, T. XV, 5.

³²³ B`hme 1972, 21, Typ 21 f, T. 9, 464 – 467; Jobst 1979, 63, Typ 12 F, T. 17, 120.

³²⁴ Kovrig 1937, T. XI, 120.

³²⁵ Almgren 1923, Gruppe V, Serie 10, Typ 148 – 149, Serie 12, Typ 151, T. VI, 148 – 149, 151.

³²⁶ B`hme 1972, 18, Typ 18 c – d, T. 6, 351, 353.

³²⁷ B`hme 1972, 18, Typ 18 e, T. 6, 354; Riha 1979, 179, Typ 7. 1. 1, T. 57, 1498 – 1500.

755. Ub. Vojni muzej u Beogradu, inv. A/30688. Tip 19/A. Bronza. Dim: 2,6 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom. Polukružno zadebljanje iznad glave. Nepublikovana.
756. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2440. Tip 19/A. Olovo. Dim: 3,4 cm. Nedostaje igla, a stopa i držač igle su oštećeni. Pravougaono zadebljanje iznad glave. Publikovana: Bojović 1983, kat. 230, T. XXIV, 230.
757. *Singidunum* – Kalemegdan – Donji grad. Muzej grada Beograda, ter. inv. 120/78. Tip 19/A. Bronza. Dim: 2,7 cm. Nedostaje igla. Pravougaono zadebljanje iznad glave. Rub stope prstenasto zadebljan i ukrašen sitnim urezima. Na kraju stope bradavičasto zadebljanje. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 229, T. XXIV, 229. T. XXV, 1
758. Ritopek – “Monitor” (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1220. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla i držač igle. Polukružno zadebljanje iznad glave. Rub stope polukružno zadebljan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 231, T. XXIV, 231.
759. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Zotović, Jordović 1990, Sl. 4. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka.
760. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 4456/84. Tip 19/A. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje držač igle. Polukružno zadebljanje iznad glave. Publikovana: Zotović, Jordović 1990, Sl. 11. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka.
761. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2537/84.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Cela. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Zotović, Jordović 1990, 106, T. CXLIX, 8. Dat: II – prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 251 sa novcem I veka, keramičkim žiškom tipa Ianyi X i loncem druge polovine II – prve polovine III veka.
762. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 7493/85.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,1 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 182, T. XVII, 182. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 1071 sa novcem Antonina. Ovaj grob oštećen je ukopom G 1 – 1068, koji je datovan grobnim priložima u II vek.
763. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 7040/84.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 2,7 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 185, T. XVII, 185. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 995.
764. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5301/84.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla, a izdužen poprečni držač igle oštećen. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Publikovana: Redžić 2006, kat. 199, T. XVIII, 199.
765. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 12122/86.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 175, T. XVI, 175. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 1101 sa novcem dinastije Severa.
766. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 13518/90.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Listoliko zadebljan kraj stope. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 176, T. XVI, 176. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u grobu – bunaru G 1 – 1146 sa novcem Gordijana III i keramičkim posudama III – prve polovine IV veka.
767. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1516/79.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,7 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 177, T. XVII, 177. Dat: druga polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 108 sa novcem Antonina Pija. T. XXV, 2
768. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2062/80. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,9 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 181, T. XVII, 181.
769. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 13248/90.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 183, T. XVII, 183.
770. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5079/82.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 2,8 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 190, T. XVIII, 190.

771. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1428/79.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 197, T. XVIII, 197.
772. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 995/79.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 198, T. XVIII, 198.
773. *Viminacium* – “Velika kapija”. Narodni muzej u Požarevcu, C 261/79.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3, 8 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 178, T. XVII, 178. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem III veka, od kojih je najmlađi primerak Aleksandra Severa.
774. *Viminacium* – “Velika kapija”. Narodni muzej u Požarevcu, C 229/79. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 179, T. XVII, 179. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem III veka, od kojih je najmlađi Aleksandra Severa.
775. *Viminacium* – “Velika kapija”. Narodni muzej u Požarevcu, C 206/79. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 195, T. XVIII, 195. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem III veka, od koga je najmlađi primerak Aleksandra Severa.
776. *Viminacium* – “Kod bresta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 719/79.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 196, T. XVIII, 196. T. XXV, 3
777. *Viminacium* – “Kod Bresta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 640/88.. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,4 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Dve igle. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Dvostruki pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 208, T. XIX, 208. Dat: druga trećina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 15 sa novcem Hadrijana iz 132 – 134. godine I novcem Antonina Pija. T. XXV, 4
778. Sapaja (*Translederata* ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12812. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Izdužen poprečni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.55, T. V, 41.
779. *Timacum Minus* - Utvrđenje. Narodni muzej u Nišu, inv. 213/R. Tip 19/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Profilisan poprečni držač igle. Publikovana: Jovanović 1978, 62, kat. 13, Sl. 109.
780. *Timacum Minus* - Utvrđenje. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 105. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla, a držač igle oštećen. Dvostruko polukružno zadebljanje iznad glave. Rub stope ukrašen dvostrukim prstenastim zadebljanjem sa sitnim urezima (pseudofiligran). Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Petrović, Jovanović 1997, 88, kat. 5. Dat: III vek. T. XXV, 5
781. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19810. Tip 19/A. Bronza. Dim: 4,1 cm. Nedostaje igla. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle profilisan u vidu pelte. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 74.
782. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv.19809. Tip 19/A. Dim: 4,4 cm. Nedostaje igla. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 73.
783. Toponica. Narodni muzej u Nišu, inv. 576/R. Tip 19/A. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Nedostaje igla, a držač igle oštećen. Polukružno zadebljanje iznad glave. Na kraju stope tri uglasta zadebljanja, možda stilizovana glava životinje (?). Profilisan poprečni držač igle. Publikovana: Jovanović 1978, 62, kat. 13, Sl. 109. Sl. 38.
784. Novi Banovci (*Burganae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 19/B. Bronza. Dim: 3,6. Cela. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Kovrig 1937, 64, T. X, 103, b. Nap: Još 3 primerka čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.
785. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4715. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Profilisan poprečni držač igle sa otvorom za iglu u vidu pelte. Publikovana: Petrović B.1997 A, kat. 201.
786. Bogatić – Stamenića brdo. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/212. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4,4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 35, T. VII.

787. Drenovac – Ušće. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/854. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4,9 cm. Cela. Cilindrična glava od uvijenog bronzanog lima sa zglobnim mehanizmom. Kraj stope pločasto zadebljan u vidu lista. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 34, T. VII. T. XXV, 6
788. Ušće Muzej grada Beograda, inv. AA/2596. Tip 19/B. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 226, T. XXIV, 226.
789. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2644. Tip 19/B. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 236, T. XXV, 236.
790. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2400. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla. Na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 249, T. XXVI, 249.
791. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2574. Tip 19/B. Bronza. Dim: 3,7 cm. Oštećena igla i držač igle. Na kraju stope bradavičasto zadebljanje. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 250, T. XXVI, 250.
792. Nepoznato nalazište (Mačva). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/825. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4,2 cm. Cela. Luk savijen u volutu. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Ković 2003, kat. 41, T. VIII. T. XXV, 7
793. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/895. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Luk savijen u volutu. Na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Profilisan poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 248, T. XXVI, 248. T. XXV, 8
794. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1645. Tip 19/B. Bronza. Dim: 2,5 cm. Nedostaje stopa. Dvostruko trapezoidno zadebljanje iznad glave. Publikovana: Bojović 1983, kat. 253, T. XXVI, 253.
795. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1327. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 262, T. XXVII, 262.
796. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4122. Tip 19/B. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje držač igle. Kanelovana čaura zgloba. Na kraju stope bradavičasto zadebljanje. Publikovana: Bojović 1983, kat. 251, T. XXVI, 251.
797. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4133. Tip 19/B. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla i držač igle. Na kraju stope bradavičasto zadebljanje. Publikovana: Bojović 1983, kat. 252, T. XXVI, 252.
798. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4167. Tip 19/B. Bronza. Dim: 2,5 cm. Nedostaje deo luka sa stopom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 254, T. XXVI, 254.
799. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4163. Tip 19/B. Bronza. Dim: 2,2 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom. Kanelovana čaura zgloba. Luk savijen u volutu. Publikovana: Bojović 1983, kat. 255, T. XXVI, 255.
800. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3927/84. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4,3 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 200, T. XVIII, 200. Dat: druga polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 461 sa novcem Faustine Mlađe iz 145 – 161. godine, listolikim vrhom koplja, bronzanim alkama, staklenim perlama i koštanim žetonima. T. XXVI, 2
801. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 4577/84. Tip 19/B. Bronza. Dim: 5,2 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 203, T. XIX, 203. Dat: III vek. Nađena je u grobu G 1 – 548 tipa Mala Kopašnica – Sase III.
802. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6535/84. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4,4 cm. Nedostaje vrh igle. Zadebljanje na kraju stope u vidu piniije. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 206, T. XIX, 206. Dat: III vek. Nap: Nađena u sloju sa novcem druge četvrtine III veka.
803. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 11116/85. Tip 19/B. Bronza. Dim: 3,9 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 188, T. XVII, 188. Nap: Nađena u grobu G – 3936.

- 804.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 4541/82. Tip 19/B. Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 189, T. XVII, 189. **T. XXVI, 1**
- 805.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1428/81. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje igla. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 201, T. XIX, 201. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 1006 sa jednim novčićem Emilijana i tri novčića Galijena.
- 806.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 9317 a/83. Tip 19/B. Bronza. Dim: 3,7 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 202, T. XIX, 202.
- 807.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 12287/87. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4 cm. Cela. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 204, T. XIX, 204. **T. XXVI, 3**
- 808.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 4337/82. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Zadebljanje na kraju stope u vidu pinijske. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 205, T. XIX, 205. Nap: Nađena u grobu G 1 – 358. **T. XXVI, 4**
- 809.** Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19808. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4,1 cm. Nedostaje igla. Luk izvijen u volutu. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić 2004, kat. 72.
- 810.** Paraćin. Zavičajni muzej u Paraćinu. Tip 19/B. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa kukicom. Nepublikovana.
- 811.** Paraćin. Zavičajni muzej u Paraćinu. Tip 19/B. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa kukicom. Nepublikovana.
- 812.** Kolovrat. Zavičajni muzej u Prijepolju. Tip 19/B. Srebro. Dim: 3,5 cm. Cela. Luk izvijen u volutu. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa kukicom ukrašen urezanim X motivom. Publikovana: Cermanović-Kuzmanović 1995, 227, Sl. 1. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u grobu spaljenika G 1 – 113 B.
- 813.** Glušci – Ribarice. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/725. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 39, T. VII.
- 814.** Mačvanski Metković – Dvor. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/210. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,7 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 37, T. VII.
- 815.** Mesarci – Grčka bara. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/192. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 36, T. VII.
- 816.** Ušće – «Plantaža». Muzej grada Beograda, inv. AA/2049. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,6 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 211, T. XXIII, 211. Dat: II – III vek. **T. XXVI, 5**
- 817.** Ušće – «Plantaža». Muzej grada Beograda, inv. AA/1944. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,9 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle nareckan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 213, T. XXIII, 213. Dat: II – III vek.
- 818.** Ušće – «Plantaža». Muzej grada Beograda, inv. AA/1928. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle prosečen i nareckan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 220, T. XXIII, 220. Dat: II – III vek. **T. XXVI, 6**
- 819.** Ušće – Poljoprivredno dobro «Dragan Marković». Muzej grada Beograda, inv. AA/1837. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,4 cm. Igla oštećena. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 221, T. XXI-II, 221. Dat: II – III vek.
- 820.** Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2741. Tip 19/C. Bronza. Dim: 2,7 cm. Nedostaje stopa. Polukružno zadebljanje iznad glave. Publikovana: Bojović 1983, kat. 215, T. XXIII, 215.
- 821.** Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2482. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,4 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 223, T. XXIV, 223.

822. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2392. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle nareckan. Publikovana: Bojović 1983, kat. 224, T. XXIII, 224.
823. Ušće Muzej grada Beograda, inv. AA/2431. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,1 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečan držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 234, T. XXIV, 234.
824. Ušće Muzej grada Beograda, inv. AA/2645. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 235, T. XXV, 235.
825. *Singidunum* - Knez Mihajlova ul. br. 30. Muzej grada Beograda. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla, a držač igle oštećen. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ivanišević – Nikolić Đorđević 1997, Sl. 55, 5. Dat: druga polovina II – početak III veka. .
826. *Singidunum* - Knez Mihajlova ul. br. 30. Muzej grada Beograda. Tip 19/C. Bronza. Dim: 2,7 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Ivanišević – Nikolić Đorđević 1997, Sl. 55, 6. Dat: druga polovina II – početak III veka. .
827. *Singidunum* - Ugao ul. Tadeuša Koščušskog i Gospodar Jovanove. Muzej grada Beograda. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla i držač igle. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Publikovana: Nikolić, Pop Lazić 2005, Sl. 14, 3.
828. Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/851. Tip 19/C. Bronza. Dim: 2,8 cm. Nedostaje igla, a držač igle oštećen. Pravougaono profilisano zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 214, T. XXIII, 214.
829. Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1320. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,1 cm. Držač igle oštećen. Pravougaon profilisano zadebljanje iznad glave. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 246, T. XXV, 246.
830. Ritopek – «Monitor» (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1217. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla, a držač igle oštećen. Pravougaono zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 245, T. XXV, 245.
831. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1338. Tip 19/C. Bronza. Dim: 2,8 cm. Nedostaje držač igle. Pravougaono zadebljanje iznad glave. Publikovana: Bojović 1983, kat. 228, T. XXIV, 228.
832. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/2654. Tip 19/C. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje držač igle. Pravougaono zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Publikovana: Bojović 1983, kat. 238, T. XXV, 238.
833. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/933. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla, a glava i držač igle oštećeni. Pravougaono profilisano zadebljanje iznad glave. Publikovana: Bojović 1983, kat. 243, T. XXV, 243.
834. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4126. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 225, T. XXIV, 225.
835. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4170. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje igla. Polukružna glava. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 227, T. XXIV, 227.
836. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4175. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 232, T. XXIV, 232.
837. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4127. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje igla. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 233, T. XXIV, 233.
838. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4137. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,6 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Polukružno zadebljanje iznad glave. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 239, T. XXV, 239.

839. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4171. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Polukružno zadebljanje iznad glave. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 247, T. XXVI, 247.
840. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4129. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Dvostruko trapezoidno zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle prosečen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 256, T. XXVI, 256.
841. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4164. Tip 19/C. Bronza. Dim: 4,9 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 261, T. XXVI, 261.
842. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4134. Tip 19/C. Bronza. Dim: 4,9 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom. Polukružno zadebljanje iznad glave.ukrašeno sitnim urezima duž ruba. Publikovana: Bojović 1983, kat. 260, T. XXVI, 260.
843. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2990. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,5 cm.Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle prosečen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 212, T. XXIII, 212.
844. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/1064. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,8 cm.Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave.. Izdužen pravougaoni držač igle. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope Publikovana: Bojović 1983, kat. 216, T. XXIII, 216.
845. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2628. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,7 cm.Nedostaje vrh igle. Polukružno zadebljanje iznad glave.Prstenasto zadebljanje na rubu, a bradavičasto na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 217, T. XXIII, 217.
846. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/1634. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Pravougaono zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 219, T. XXIII, 219.
847. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2627. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,5 cm.Cela. Trapezoidno zadebljanje iznad glave. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 222, T. XXIII, 222. T. XXVI, 7
848. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/297. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave.Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Profilisan poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 237, T. XXV, 237.
849. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/240. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,1 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Polukružno zadebljanje iznad glave.Profilisan poprečni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 240, T. XXV, 240.
850. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2636. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,3 cm.Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 241, T. XXV, 241.
851. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2424. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3 cm.Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečan pravougaoni držač igle sa otvorom za iglu u vidu pelte. Publikovana: Bojović 1983, kat. 242, T. XXV, 242.
852. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2631. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 244, T. XXV, 244.
853. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4552. Tip 19/C. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla. Luk savijen u volutu. Polukružno zadebljanje na rubu stope, a zadebljanje u vidu pinije na kraju. Poprečni držač igle sa otvorom za iglu u vidu pelte. Publikovana: Petrović B.1997 A, kat. 202. Dat: III vek.
854. Nepoznato nalazište (*Pincum* ?). Muzej grada Beograda, inv. AA/1793. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Pravougaona glava. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 218, T. XXIII, 218.
855. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu. Tip 19/C. Bronza. Dim: 4 cm. Oštećena stopa i držač igle. Polukružno zadebljanje iznad glave. Publikovana: Zotović, Jordović 1990, Sl. 4. Dat: II – III vek.
856. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Polukružno zadebljanje iznad glave.Bradavičasto zadebljanje na

kraju stope. Publikovana: Zotović, Jordović 1990, Sl. 11. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka.

857. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 2390/84. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Kanelovan luk. Izdužen poprečni držač igle. Publikovana: Zotović, Jordović 1990, T. CLXXXVII, 2. Dat: poslednja trećina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 - 258 sa novcem Lucile, delovima srebrnog vojnog pojasa i žiškom u obliku glave Silena.

858. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 10028/85. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 172, T. XVI, 172.

859. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 9688/85. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 173, T. XVI, 173.

860. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 7369/85. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,7 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 174, T. XVI, 174. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 1047.

861. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 9386/85. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 192, T. XVIII, 192.

862. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 2701/84. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,3 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 193, T. XVIII, 193.

863. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 3031/84. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,7 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 194, T. XVIII, 194. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena je u grobu G – 374.

864. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 872/79. Tip 19/C. Srebro. Dim: 3,5 cm. Cela. Dvostruko trapezoidno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 168, T. XVI, 168. Dat: druga polovina II veka. Nap: Nađena je u grobu G - 235 sa novcem Marka Aurelija kao Cezara iz 140 – 144. godine. **T. XXVI, 8**

865. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 2933/81. Tip 19/C. Srebro. Dim: 2,8 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 169, T. XVI, 169. **T. XXVII, 1**

866. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 13429/90. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,8 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 170, T. XVI, 170. Dat: druga polovina II - prva polovina III veka. Nap: Nađena je u žrtvenom rovu sa Hadrijanovim novcem i fibulom u obliku svastike (Grupa VI, tip 23/A, kat. 994).

867. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12273/87. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,6 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 171, T. XVI, 171.

868. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 10228/83. Tip 19/C. Bronza. Dim: 2,7 cm. Cela. Polukružna glava. Kanelovan luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 186, T. XVII, 186. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G 1 – 934 sa novcem i keramičkim krčagom II veka i staklenim balsamarijima II – IV veka.

869. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 3416/81. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 187, T. XVII, 187.

870. *Viminacium* – «Kod bresta». Narodni muzej u Požarevcu, C 715/88. Tip 19/C. Bronza. Dim: 4,8 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk. Stopa ukrašena sa dva poprečna žljeba. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle ukrašen horizontalnim i kosim urezima. Na držaču igle prijemnik je profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 207, T. XIX, 207. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Trebonijana Gala iz 251 – 253. godine. **T. XXVII, 2**

871. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12765. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,9 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk, Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.57, T. IV, 38.
872. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12768. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,4 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk, Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.58, T. IV, 39.
873. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12751. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,1 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk, Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.59, T. IV, 40.
874. Sapaja (*Translederata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12765. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Dvostruko trapezoidno zadebljanje iznad glave. Kanelovan luk, Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Kondić 1961, kat.64, T. V, 44.
875. Velike Livadice. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 19/C. Bronza. Dim: 4,4 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Na prelazu luka u stopu dvostruko prstenasto zadebljanje. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle nareckane strane. Publikovana: Letica 1984, 180, T. I, 1. Dat: III vek.
876. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1178. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,9 cm. Nedostaje igla. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 357, T. 39, 1. Dat: druga polovina II – početak III veka.
877. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.24/92. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,9 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 358. Dat: druga polovina II – početak III veka.
878. Batočina - Doničko brdo . Narodni muzej u Kragujevcu. Tip 19/C. Bronza. Dim: 3,8 cm. Cela. Polukružno zadebljanje iznad glave. Zglobni mehanizam sa dve igle. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petrović D. 1965, Sl. 40, 4.
879. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 202/02. Tip 19/C. Bronza. Dim: 4 cm. Igla i držač igle oštećeni. Polukružno zadebljanje iznad glave. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka. **Sl. 39.**
880. Nova Božurna. Muzej Toplice u Prokuplju. Tip 19/C. Srebro. Dim: 3, 3 cm. Cela. Polukružna glava. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Jovanović 1978, 82, kat. 14, Sl. 167. Dat: kraj II – prva polovina III veka.
881. *Ulpiana* – Čerkesko polje. Muzej Kosova u Prištini. Tip 19/C. Kost. Fragmentovana. Dim: 4 cm. Profilisan poprečni držač igle. Publikovana: Srejić 1986, T. I, 2 – 3. Dat: prva polovina III veka.
882. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2632. Tip 19/D. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla. Širok, trakast luk savijen pod pravim uglom. Kraj stope pločasto proširen. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 263, T. XXVII, 263. **T. XXVII, 3**
883. *Viminacium* – «Kod brešta». Narodni muzej u Požarevcu, C 57/85. Tip 19/D. Srebro. Dim: 4,3 cm. Nedostaje igla. Širok, kratak luk savijen pod pravim uglom, ukrašen uzdužnim urezima uz rubove i poprečnim urezom na prelazu u stopu. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat.210, T. XIX, 210. **T. XXVII, 4**
884. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 7428/83. Tip 19/D. Bronza. Dim: 3,8 cm. Nedostaje igla. Širok, trakast luk Stopa ukrašena sa dva poprečna žljeba uz rub. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Dat: kraj III – početak IV veka. Publikovana: Redžić 2006, kat.211, T. XIX, 211. Nap: Nađena u sloju sa Aurelijanovim novcem. **T. XXVII, 5**
885. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2573. Tip 19/E. Bronza. Dim: 2, 1 cm. Nedostaje deo luka sa stopom, a igla je oštećena. Glava u vidu “trube”. Duž luka rebro, a na sredini luka tri polukružna zadebljanja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 258, T. XXVII, 258. Nap: Hibrid izrazito profilisane fibule sa glavom u vidu “trube”, zglobne fibule sa raščlanjenim lukom i kolenaste zglobne fibule. **T. XXVII, 6**
886. Botoš – «Živanićeva dolja». Narodni muzej u Zrenjaninu, inv. 4196. Tip 19/E. Bronza. Dim: 4,5 cm. Oštećen vrh igle i držač igle. Polukružna, pločasta glava sa alkicom (za pričvršćivanje lanca ?) na temenu, ukrašena kosim urezima. Kratak luk sa uzdužnim rebrom i velikom polukružnim zadebljanjem na prelazu u stopu. Veoma duga, raščlanjena stopa sastoji se od četiri koveksna i dva konkavna segmenta na kraju. Trapezoidni držač igle sa perforacijom. Publikovana: Barački 1975, 20 – 21. Sl. 10. Nap: Pripada tipu «britanskih» fibula. **T. XXVII, 7**

887. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/2573. Tip 19/E. Bronza. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom. Polukružna, pločasta glava. Gladak luk prema glavi. Na sredini luka dva prstenasta i jedno polukružno zadebljanje. Duž luka prema stopi rebro. Publikovana: Bojović 1983, kat. 259, T. XXVII, 259. Nap: Hibrid izrazito profilisane i kolenaste zglobne fibule. T. XXVII, 8

888. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 991/79. Tip 19/E. Bronza. Dim: 4,2 cm. Nedostaje igla. Polukružna, pločasta glava. Gladak luk prema glavi. Na sredini luka dva prstenasta i jedno poluloptasto zadebljanje. Duž luka prema stopi rebro. Stopa u obliku čaure maka. Publikovana: Redžić 2006, kat. 219, T. XX, 219. Dat: II vek. Nap: Nađena u sloju sa firma lampom sa pečatom CRESCES. Hibrid izrazito profilisane i kolenaste zglobne fibule. T. XXVII, 9

889. Čičevac. Narodni muzej u Kruševcu. Tip 19/E. Bronza. Dim: 5,1. Cela. Polukružna, pločasta glava ukrašena sitnim urezima duž ruba. Na početku i na kraju luka pseudofiligransko, prstenasto zadebljanje. Duž duge trougaone stope rebro, a na kraju zadebljanje u vidu pinije. Trapezoidan držač igle. Publikovana: Rašković 1998, 175, Sl. 4.

3. 5. 3. TIP 20 – KOLENASTE ZGLOBNE FIBULE SA ŠIROKIM, TRAKASTIM LUKOM SAVIJENIM U VOLUTU

Varijanta A – sa širokim trakastim lukom sa uzdužnim žljebljenim ili plastičnim ukrasom i/ili plastičnim, poprečnim ukrasom u vidu rebara i faseta (Kovrig X Gruppe, Typ 112)

Varijanta B – sa širokim, trakastim lukom sa perforiranim središnjim delom (Kovrig X Gruppe, Typ 114)

Varijanta C – sa širokim, trakastim lukom sa uzdužno apliciranom trakom od zlatnog ili srebrnog lima sa utisnutim i/ili filigranskim ukrasom (Kovrig X Gruppe, Typ 115)

Tip 20 (kat. 890 – 913, T. XXVIII) čine kolenaste fibule sa zglobnim mehanizmom u cilindričnoj glavi i kratkim, širokim lukom na početku savijenim u volutu, koja se spaja sa krajem luka sa unutrašnje strane. Stopa je duga, trapezoidnog oblika, sa bradavičastim zadebljanjem na kraju. Držač igle je izdužen, pravougaonog oblika (T. XXVIII, 1, 3) ili poprečno postavljen u odnosu na luk, sa kukicom na kraju (T. XXVIII, 2, 4 – 8). Fibule ovog tipa su malih dimenzija, od 2, 5 cm do 4 cm. Uglavnom su izrađene od bronce, ali je četvrtina primeraka (25%) fibula tipa 20 iz Srbije luksuzne izrade. Među njima četiri fibule su izrađene od srebra (kat. 895 - 896, 900, 906), jedna od srebra u kombinaciji sa zlatnim limom (kat. 913), a jedna od bronce i srebra (kat. 912). Takođe, ukras na fibulama ovog tipa izrađivan je u tehnici filigrana (kat. 913) i pseudofiligrana (kat. 900, 902 – 903, 906, 912, T. XXVIII, 4).

Sl. 40 – tip 20/A, Glavnik

Na osnovu oblika i ukrasa luka izdvojila sam tri varijante tipa 20.

Varijanta A, ujedno najzastupljenija, izdvaja se po uzdužnom ukrasu na luku, koji može biti u vidu žljebova (kat. 900, 892, 893 – 898, 901, T. XXVIII, 1 - 2), plastičnih rebara (kat. 891, T. XXVIII, 3) ili pseudofiligranski (kat. 900, 902 – 903, T. XXVIII, 4). Ponekad se uzdužni ukras

Sl. 41 – tip 20/A, Visibaba – Krčevine

kombinuje sa poprečnim žljebovima na prelazu u stopu. Na nekim primercima luk je ukrašen poprečnom fasetom (kat. 899, 904 – 905, T. XXVIII, 5) ili poprečnim plastičnim i pseudofiligranskim rebrima (kat. 894, 900, 906). Na pojedinim fibulama var. A javlja se utisnut motiv «okca» (kat. 902, 906) ili urezanih ukrštenih linija u vidu slova X (kat. 903, T. XXVIII, 4).

Varijanta B ima kratak, širok luk volutasto izvijen iznad cilindrične glave i dugu, trapezoidnu stopu, koji su po sredini perforirani, tako da se stiče utisak udvojenog luka, odnosno stope. Sime-

tričnu udvojenost forme fibula tipa 20/B ponekad naglašavaju dva dugmetasta zadebljanja na kraju stope (kat. 909 – 911, T. XXVIII, 7 – 8). Perforacije na fibulama var. B mogu biti trougaonog (kat. 907), pravougaonog (kat. 908, T. XXVIII, 6) i elipsoidnog (kat. 909 – 911, T. XXVIII, 7 – 8) oblika. Posmatrane stopom na gore, kako su najverovatnije nošene, ove fibule oblikom podsećaju na geometrizovanu predstavu pilona.

Varijanta C predstavljena je luksuznim fibulama, ukrašenim na specifičan način, ume-
tanjem trake od srebrnog, odnosno zlatnog, lima u ležišta na izlivenom korpusu. Na bronzanom primerku iz Užica, srebrna traka je ukrašena utiskivanjem i iskucavanjem motiva «jelove grančice» i vinove loze sa vrežama i plodovima (kat. 912). Na isti način ukrašene su bronzane krstoobrazne fibule tipa 34/E₄ iz Sočanice (*Municipium DD*), sa nepoznatog nalazišta na planini Čičevica

Sl. 42 – tip 20/A, nepoznato nalazište, Narodni muzej u Beogradu

na Kosovu i sa nekropole na lokalitetu Prilipac – Munjsko brdo u zapadnoj Srbiji (kat. 1670 – 1673). Ovo možda ukazuje na postojanje centra za proizvodnju luksuznih fibula, u kojem je izrađivan aplicirani ukras od plemenitih metala, u jugozapadnom delu Gornje Mezije, odnosno u Dardaniji, ili u istočnom delu Dalmacije. Evidentno je da se pretpostavljena oblast u kojoj je delovala ova radionica poklapa sa rudnim oblastima Dalmacije i Dardanije.

Srebrna fibula tipa 20/C, koja se čuva u Narodnom muzeju u Beogradu (kat. 913), obložena je zlatnim limom sa filigranskim ukrasom na cilindričnoj glavi, luku i kraju stope. Na luku je filigranom izveden natpis C “ 7

“ R / S “ V “ B za koji nemam razrešenje, dok je na stopi predstavljen srcoliki bršljanov list. Ovaj natpis bi eventualno mogao biti signatura radionice.

Poreklo i datovanje fibula 20, nije u potpunosti jasno. One su relativno često nalažene u Panoniji, na Dunavskom limesu (*Carnuntum*, *Gorsium*, *Aquincum*, Dalj, *Taurunum*) i u južnim delovima ove provincije (*Siscia*, *Mursa*, Ušće).³²⁸

U rimskoj Dakiji fibule tipa 20/A potiču iz utvrđenja na severnoj granici provincije (*Porolissum*, *Buciumi*, *Gherla*) i iz gradova i utvrđenja u unutrašnjosti (*Ulpia Traiana*, *Apulum*, *Micia*). Na osnovu arheološkog konteksta ovi nalazi se datuju u kraj II – početak III veka.³²⁹ Međutim, samo jedna fibula varijante B nađena je u Dakiji na lokalitetu CinciŃ (*villa rustica*) u sloju III veka.³³⁰

U Donjoj Meziji tri fibule varijante A nađene su na Dunavskom limesu (*Novae*, *Apiaria*), dok se za primerke iz privatnih kolekcija ne zna mesto nalaza.³³¹ Takođe, u ovoj provinciji konstatovano je samo pet fibula varijante B (*Novae* – jedan primerak, severoistočna Bugarska – tri i Dobrudža - jedan primerak).³³² Nažalost, fibule tipa 20 iz Bugarske nisu bliže datovane uslovima nalaza i opredeljuju se u drugu polovinu II – III vek.

Jedna fibula varijante C, veoma slična primerku iz Narodnog muzeja u Beogradu (kat. 912), nađena je u Mađarskoj i čuva se u Nemzeti Muzeumu u Budimpešti. Ona je izrađena od srebra, ukrašena na luku i stopi umetnutim zlatnim limom sa vegetabilnim motivima izvedenim filigranom.³³³

U drugim provincijama, Noriku, Gornjoj Germaniji, Galiji i Britaniji, veoma retko se javljaju fibule slične varijanti A, ali sa mehanizmom opruge u čauri. One su datovane u kraj II – početak III veka.³³⁴

U Srbiji su fibule tipa 20/A nalažene (Karta 8) u graničnoj oblasti između Donje Panonije, Gornje Mezije i Dalmacije (kat. 890 – 893, T. XXVIII, 1, 3), u Gornjoj Meziji, na Limesu: Singidunum (kat. 894) i Viminacijum (kat. 895 – 899, T. XXVIII, 2), i u unutrašnjosti ove provincije: Dolina Mlave (kat. 900) i Glavnik na Kosovu (kat. 901). Iz dela rimske Dalmacije na tlu Srbije, jedna fibula var. A potiče iz rimskog naselja u selu Visibaba (kat. 902). Četiri fibule istog tipa, koje se čuvaju u Muzeju grada Beograda i Narodnom muzeju u Beogradu, potiču sa nepoznatih nalazišta u Srbiji (kat. 903 – 906, T. XVIII, 4 – 5).

Neke od fibula tipa 20/A nađene su u pouzdano datovanim arheološkim celinama.

Sl. 43 – tip 20/C, Užice – «Šumarska škola»

³²⁸ Kovrig 1937, 65 – 66, T. XI, 112, 114 – 115; Košćević 1980, 28, T. XXIV, 201. Takođe, videti kat. 889 – 892, 906.

³²⁹ CociŃ 2004, 104 – 105, Type 19 f 1, Pl. LXXXI, 1232 – 1245.

³³⁰ CociŃ 2004, 103, Type 19 e 2 a, Pl. LXXX, 1223.

³³¹ Genčeva 2004, 49, tip 16 d, T. XV, 2.

³³² Genčeva 2004, 51, tip 17 v, T. XV, 11.

³³³ Kovrig 1937, 121 – 122, T. XI, 115 – 115a, T. XXXIX, 3 a – b.

³³⁴ Jobst 1975, 62 – 63, Typ 12 E, T. 17, 118 – 119.

U Singidunumu, na lokalitetu Knez Mihailova 48, fibula var. A nađena je u sloju druge polovine III veka.

Na viminacijumskim nekropolama, u sloju druge polovine II – III veka, nađen je na lokalitetu «Više grobalja» jedan bronzani (kat. 898), a na lokalitetu «Pećine» jedan srebrni primerak (kat. 896). Takođe, na «Pećinama» jedna fibula var. A nađena je u sloju koji je novcem Trajana Decija datovan u drugu polovinu III veka (kat. 897, T. XXVIII, 2), a u grobovima kremiranih pokojnika G 1 – 555 i G 1 – 308, datovanim na osnovu grobnih priloga i stratigrafije nekropole u II vek, nađene su jedna srebrna (kat. 895) i jedna bronzana fibula (kat. 898).

U Glavniku srebrna fibula tipa 20/A nađena je u grobu druge polovine III – prve polovine IV veka (kat. 901), a takođe i bronzani primerak iz rimskog naselja (*villa rustica* ?) u selu Visibaba kod Požege (kat. 902) datovan je u isti period.

Sl. 44 – 20/C, nepoznato nalazište,
Narodni muzej u Beogradu

Na osnovu navedene analize, fibule tipa 20/A iz Srbije mogu se datovati od sredine II do kraja III veka, sa mogućnošću trajanja tokom prve polovine IV veka.

Pet fibula tipa 20/B nađeno je u Gornjoj Meziji (Karta 8): u okolini Uba (kat. 907), u sloju III veka u legijskom logoru Singidunuma (kat. 908, T. XXVIII, 6), u Viminacijumu, na nekropoli «Više grobalja» u sloju druge polovine II – prve polovine III veka (kat. 909, T. XXVIII, 7), a na nekropoli «Pećine» u grobu G – 4456 sa novcem II veka (kat. 910, T. XXVIII, 8) i u sloju prve polovine III veka (kat. 911). Fibule ove varijante mogu se datovati u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka.

Dve luksuzne fibule varijante C: sa lokaliteta «Šumarska škola» u Užicu (kat. 912) i iz Narodnog muzeja u Beogradu (kat. 913), mogu se datovati samo na osnovu stilskih odlika u drugu polovinu III veka.

Smatram, da su fibule tipa 20 izrađivane u Gornjoj Meziji od sredine II do kraja III/početak IV veka, ali za sada nije moguće identifikovati radionice za njihovu izradu.

890. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/894. Tip 20/A. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje igla. Široki luk ukrašen sa dva uzdužna žljeba, a na prelazu u stopu jednim poprečnim žljebom. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 40, T. VIII, 40. T. XXVIII, 1

891. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2393. Tip 20/A. Bronza Dim: 3,2 cm. Cela. Široki luk ukrašen uzdužnim žljebovima duž ivica i plastičnim rebrom po sredini. Na prelazu luka u dugu trapezoidnu stopu dva poprečna ureza. Stopa je kanelirana. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 257, T. XXVI, 257. T. XXVIII, 3

892. Ub. Vojni muzej u Beogradu, inv. A/30686. Tip 20/A. Bronza. Dim: 2,3 cm. Nedostaje stopa sa držačem igle. Široki luk ukrašen uzdužnim žljebom. Na prelazu luka u stopu dva poprečna žljeba. Nepublikovana.

893. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4770. Tip 20/A. Bronza Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Široki luk ukrašen uzdužnim žljebovima po sredini i duž ivica. Na prelazu luka u dugu trapezoidnu stopu dva poprečna ureza. Stopa je kanelirana. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 257, T. XXVI, 257.

894. *Singidunum* – Knez Mihajlova ul. br. 48. Muzej grada Beograda, inv. AA/4627. Tip 20/A. Bronza Dim: 3,7 cm. Nedostaje igla i držač igle. Veoma široki luk ukrašen uzdužnim rebrom po sredini i duž ivica. Na prelazu luka u dugu trapezoidnu stopu dva poprečna rebra. Stopa se širi u vidu "trube". Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 205. Dat: druga polovina III veka.

895. *Viminacium* – "Pećine". Narodni muzej u Požarevcu, C 6116/82. Tip 20/A. Srebro. Dim: 2,6 cm. Cela. Široki luk uzdužno ukrašen sa dva žljeba. Na prelazu luka u stopu prstenasto zadebljanje. Na rubu duge stope polukružno zadebljanje. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 209, T. XIX, 209. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G 1 – 555 sa delovima bronzanog vojnog pojasa.

896. *Viminacium* – "Pećine". Narodni muzej u Požarevcu, C 9075/83. Tip 20/A. Srebro. Dim: 3,4 cm. Cela. Široki luk uzdužno ukrašen sa tri žljeba. Na kraju trapezoidne stope bradavičasto zadebljanje. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 212, T. XIX, 212.

897. *Viminacium* – "Pećine". Narodni muzej u Požarevcu, C 6701/82. Tip 20/A Bronza. Dim: 3,2 cm. Cela. Široki luk uzdužno ukrašen sa tri žljeba. Na kraju trapezoidne stope piramidalno zadebljanje. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 213, T. XX, 213. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Septimija Severa i Trajana Decija, iz 249 – 250. godine. T. XXVIII, 2

898. *Viminacium* – "Pećine". Narodni muzej u Požarevcu, C 3816/81. Tip 20/A Bronza. Dim: 4,3 cm. Cela. Široki luk uzdužno ukrašen žljebom. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 214, T. XX, 214. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G 1 – 308, koji je oštećen grobom G 1 – 309 u kome je nađen novac Faustine Mlađe.

899. *Viminacium* – "Više grobalja". Narodni muzej u Požarevcu, C 71/78. Tip 20/A. Bronza. Dim: 3,7 cm. Cela. Deformisana igla i držač igle. Široki luk ukrašen poprečnom fasetom. Na kraju trapezoidne stope piramidalno zadebljanje. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Zotović – Jordović 1990, sl. 4. Dat: druga polovina II – III vek.

900. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19793. Tip 20/A. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje igla i držač igle. Široki luk uzdužno ukrašen žljebovima. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 75.

901. Glavnik. Muzej Kosova u Prištini, inv. 1205. Tip 20/A. Srebro. Dim: 3,2 cm. Nedostaje igla. Široki luk uzdužno ukrašen pseudofiligranom, a na prelazu u dugu trapezoidnu stopu dvostrukim, poprečnim pseudofiligranskim zadebljanjem. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečan držač igle sa kukicom. Publikovana: Popović 1994 D, 306, kat. 243. Dat: druga polovina III – prva polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu inhumiranog pokojnika. **Sl. 40.**

902. Visibaba - Krčevine. Narodni muzej u Užicu, inv. 2079 a. Tip 20/A. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla. Široki luk ukrašen sa tri uzdužna žljeba, a rubovi sitnim urezima, pseudofiligranom. Na početku stope utisnuta dva, a na kraju tri «okca», dok je rub ukrašen pseudofiligranom. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa kukicom. Nepublikovana. Dat: druga polovina III – prva polovina IV veka. **Sl. 41.**

903. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 2699. Tip 20/A. Bronza. Dim: 3,3 cm. Nedostaje igla. Široki luk ukrašen uzdužnim rebrom i plastičnim zadebljanjima sa kosim urezima duž ivica, pseudofiligranom. Na kraju luka dva urezana motiva u vidu slova X. Trapezoidna stopa na rubu ukrašena sitnim urezima. Na stopi poprečna, elipsoidna perforacija. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa spiralno uvijenom kukicom ukrašen urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 264, T. XXVII, 264. T. XXVIII, 4

904. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 2633. Tip 20/A. Bronza. Dim: 4,1 cm. Nedostaje igla. Široki luk ukrašen poprečnom fasetom. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa spiralno uvijenom kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 265, T. XXVII, 265. T. XXVIII, 5

- 905.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 2953. Tip 20/A₂. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Široki luk ukrašen poprečnom fasetom. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 266, T. XXVII, 266.
- 906.** Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 952/II. Tip 20/A. Srebro. Dim: 3,5 cm. Nedostaje igla. Na prelazu širokog luka u dugu trapezoidnu stopu dva poprečna niza sitnih ureza, pseudofiligran. Na početku stope urezano jedno, a na kraju tri "okca". Poprečan držač igle sa kukicom. Publikovana: Popović 1994 D, 305, kat. 241. Dat: druga polovina III veka. **Sl. 42.**
- 907.** Ub. Vojni muzej u Beogradu, inv. A/30685. Tip 20/B. Bronza. Dim: 2, 2 cm. Nedostaje stopa sa držačem igle. Široki luk ukrašen trougaonom perforacijom na sredini. Nepublikovana.
- 908.** *Singidunum* - Kalemegdan - *Castrum*. Muzej grada Beograda, C 1/84. Tip 20/B. Bronza Dim: 3 cm. Cela. Pravougaona perforacija po sredini duž širokog luka i trapezoidne stope. Luk ukrašen rebri i kosim urezima duž ivica. Na prelazu luka u stopu dva poprečna rebra. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Publikovana: Bojović 1996, Fig. 7, 11. Dat: III vek. **T. XXVIII, 6**
- 909.** *Viminacium* – "Više grobalja". Narodni muzej u Požarevcu, C 12189/85. Tip 20/B. Bronza. Dim: 3,4 cm. Nedostaje igla. Elipsoidna perforacija po sredini duž širokog luka i stope, koja se sužava. Luk ukrašen rebri duž ivica. Na prelazu luka u stopu dva poprečna rebra. Na kraju stope dva simetrična bradavičasta zadebljanje. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 216, T. XX, 216. **T. XXVIII, 7**
- 910.** *Viminacium* – "Pećine". Narodni muzej u Požarevcu, C 11514/87. Tip 20/B. Bronza. Dim: 2,8 cm. Nedostaje igla. Pravougaona perforacija po sredini duž širokog luka, koja se nastavlja u širu elipsoidnu perforaciju duž stope, koja se sužava. Luk ukrašen sa po tri simetrična žljeba duž ivica. Na prelazu luka u stopu dva poprečna žljeba. Na kraju stope dva simetrična bradavičasta zadebljanje. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 217, T. XX, 217. Dat: II – prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 4456 sa novcem II veka. **T. XXVIII, 8**
- 911.** *Viminacium* – "Pećine". Narodni muzej u Požarevcu, C 7760/85. Tip 20/B. Bronza. Dim: 2,4 cm. Cela. Elipsoidna perforacija po sredini duž širokog luka, koja se nastavlja u kružnu perforaciju na stopi, koja se sužava. Na kraju stope dva simetrična bradavičasta zadebljanje. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 218, T. XX, 218. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem prve polovine III veka, od kojih su najmlađi primerci Aleksandra Severa iz 224. godine.
- 912.** Užice – «Šumarska škola». Narodni muzej u Užicu, inv. 24 a. Tip 20/C. Bronza i srebro. Dim: 3,3 cm. Cela. Široki luk po sredini ima uzdužno, pravougaono ležište u koje je aplicirana srebrna traka sa motivom «jelove grančice» utisnutim uz rubove, između kojih je vegetabilni motiv vreža izveden pseudofiligranom. Dugmetasto zadebljanje na kraju stope. Poprečni držač igle sa kukicom. Nepublikovana. **Sl. 43.**
- 913.** Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 628/II. Tip 20/C. Srebro, zlato. Dim: 4,1 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava obložena zlatnim limom sa ukrasom u vidu kružića izvedenih filigranom. Široki luk obložen zlatnim limom na kome je natpis u dva reda izveden filigranom: C " 7 " R / S " V " B. Luk se nastavlja u dugu, trapezoidnu stopu obloženu zlatnim limom sa filigranskim ukrasom u vidu lista bršljana. Bradavičasto zadebljanje na kraju stope. Poprečan držač igle sa kukicom. Publikovana: Kovrig 1937, 121 – 122, T. XXXIX, 4; Popović 1994 D, 306, kat. 242. Dat: druga polovina III veka. **Sl. 44.**

3. 6. GRUPA VI – PLOČASTE FIBULE (SCHEIBENFIBELN)³³⁵

Fibule koje pripadaju grupi VI, razlikuju se po formi, a delom i po funkciji, od tipova prethodnih grupa.

Po konstrukciji fibule ove grupe su dvodelne, a mogu imati dve vrste mehanizma za pričvršćivanje igle – mehanizam opruge sa spiralnim navojima i tetivom, koja je osovinom pričvršćena za poprečnu, perforiranu pločicu na unutrašnjem delu luka ili slobodan zglobovi mehanizam, koji se u stručnoj literaturi naziva i «viseći šarnir», sastavljen od dve naspramne, poprečne perforirane pločice na unutrašnjem delu luka, koje nose osovinu za koju je pričvršćena igla. Njihova osnovna karakteristika je pločast, najčešće simetričan, luk bez izdiferencirane glave i stope fibule. Na pločastim fibulama držač igle može biti različitih oblika, podužno ili poprečno postavljen na unutrašnjem delu pločastog luka, na suprotnom kraju od opružnog ili zglobovi mehanizma. Na fibulama ove grupe javlja se i jednostavan držač igle u vidu kukice od savijene žice, koja je zalemljena na unutrašnjem delu luka.

Razvijenu tipologiju rimskih i germanskih fibula sa teritorije slobodnih Germana (*Germania libera*) dao je u dve obimne studije S. Tomas.³³⁶

Pločaste fibule razvrstala sam u četiri tipa, u okviru kojih je bilo moguće izdvojiti više varijanti, upravo zbog velike raznovrsnosti oblika u okviru grupe VI: tip 21, čine kružne fibule diskoidnog oblika, koje mogu imati luk sastavljen od pločastog, kružnog lima, na koji je apliciran konični deo, *tutulus* (var. A), ili cilindrični deo u vidu recipijenta (Dosenfibeln) (var. B₂), ili kružni luk izliven iz jednog dela, ukrašen emajlom, umetnutim gemama ili limom sa utisnutim ukrasom (var. B₁, C, D), tip 22 čine livene fibule različitih oblika ukrašene tehnikom prolamanja, u tip 23 izdvojila sam fibule u obliku svastike, a tip 24 sastavljen je od pločastih fibula geometrijskih oblika, odnosno nekih osnovnih formi, kao što su fibule u obliku romba (var. A), kvadrata (var. B), pelte (var. C), lunule (var. D) i krsta (var. E).

U proizvodnji fibula grupe VI primenjivan je veliki broj tehnika: livenje, utiskivanje, urezivanje, iskucavanje, prolamanje, filigran i granulacija, emajl, inkrustacija, tauširanje, što ukazuje na luksuznu izradu. U svakom slučaju, pločaste fibule su često bile nošene kao nakit ili kao insignija, najčešće vojne počasti.

3. 6. 1. TIP 21 – DISKOIDNE FIBULE

Varijanta A – diskoidne *tutulus* fibule (Tutulusfibeln) (Almgren T. X, 224; Exner Typ III, 58; B`hme Typ 41 p – q; Ettliger Typ 50; Riha Typ 7. 11. 1 – 3; Feugere type 25 a - b)

Varijanta B – diskoidne fibule sa plastičnim ukrasom 1) na pločastom luku (Almgren T. X, 223; B`hme Typ 44 b; Riha Typ 7. 2 – 3; Ettliger Typ 39) ili 2) na pločastoj površini plitkog, cilindričnog luka (B`hme Typ 44 d; Riha Typ 3. 14)

³³⁵ Almgren 1923, 99 – 131, T. X, 222 – 235 – autor je prvi izdvojio ovu grupu fibula (Scheibenfibeln), podelivši ih na rimske i «varvarske», odnosno germanske, prema mehanizmu za pričvršćivanje igle.

³³⁶ Thomas 1966, 119 i dalje; Thomas 1967, 1 i dalje – pločaste fibule razvrstane su u šest tipova: A – diskoidne fibule, B – tutulus fibule, C – fibule u vidu svastike, D – fibule u vidu rozete, E – listolike fibule i F – zoomorfne fibule.

Varijanta C – diskoidne fibule ukrašene emajlom (Almgren T. X, 222; Exner Typ III, 24 - 26; B`hme Typ 41 x - z; Ettlinger Typ 39 - 40, 45; Jobst Typ 27; Riha Typ 3. 15, Typ 7. 13 - 14)

Varijanta D – diskoidne fibule – broševi sa 1) umetkom od poludragog kamena, staklene paste ili geme u središtu pločastog ili plitkog cilindričnog luka ili 2) srebnom emblemom u središtu luka u vidu plitkog recipijenta (Almgren T. X, 225; B`hme Typ 45; Riha Typ 3. 17)

U tip 21 svrstala sam pločaste fibule sa lukom kružnog ili ovalnog oblika, koji je liven iz jednog dela (T. XXIX, 6 - 8, T. XXX, 1 - 7) ili sastavljen od kružne pločice na koju je apliciran liveni kružni ili konični deo (T. XXIX, 1, 3, 5, 10, T. XXX, 8 - 9), ili konični ili cilindrični deo od iskucanog lima (T. XXIX, 2, 4, 9, T. XXX, 10). Posebnu varijantu (var. D) čine fibule sa livenim lukom u vidu plitkog, ovalnog recipijenta u koji je umetnuta pločica od lima, ukrašena iskucavanjem i urezivanjem (T. XXX, 11 - 12). Kod fibula ovog tipa igla je pričvršćena mehanizmom opruge (T. XXIX, 9 - 10, T. XXX, 1 - 2, 6 - 7, 9 - 10) ili pomoću slobodnog zgloba (T. XXIX, 1 - 8, T. XXX, 3 - 5, 11 - 12). Držač igle može biti pločast, trapezoidnog ili pravougaonog oblika (T. XXIX, 1 - 7, T. XXX, 2 - 3), ili izdužen, pravougaonog oblika (T. XXIX, 8 - 10, T. XXX, 8 - 10).

Na osnovu različitog oblika i ukrasa luka izdvojila sam četiri varijante.

Varijantu A (kat. 914 - 926, T. XXIX, 1 - 5) čine fibule sa konusom, odnosno tutulusom na luku, koji u središtu može biti raščlanjene profilacije. Rub luka može biti prstenasto zadebljan (T. XXIX, 5) ili ukrašen parnim brojem (4, 6, 8) kružnih (kat. 914 - 915, 926, T. XXIX, 1, 3 - 4), četvrtastih (kat. 916, 923, 925) ili bradavičastih (kat. 921, T. XXIX, 2) zadebljanja.

Sl. 45 – tip 21/A, nepoznato nalazište,
Zavičajni muzej u Jagodini

Luk fibula tipa 21/A najčešće je ukrašen koncentričnim, naizmeničnim prstenovima i žljebovima (T. XXIX, 1 - 5). Takođe, na fibulama ove varijante često se javlja emajl crvene, zelene, plave i bele boje (kat. 914 - 919, 922, 925 - 926, T. 1, 3, 4 - 5). Kod nekih primeraka ukrašenih emajlom primenjena je polihromna tehnika *mille fiori* (kat. 914, T. XXIX, 1), kombinacija sa inkrustacijom perlica od staklene paste (kat. 922, T. XXIX, 4) ili sa ukrasom izvedenim prolamanjem (kat. 918 - 919). Igla je pričvršćena slobodnim zglobnim mehanizmom, a držač igle je trapezoidnog ili pravougaonog oblika.

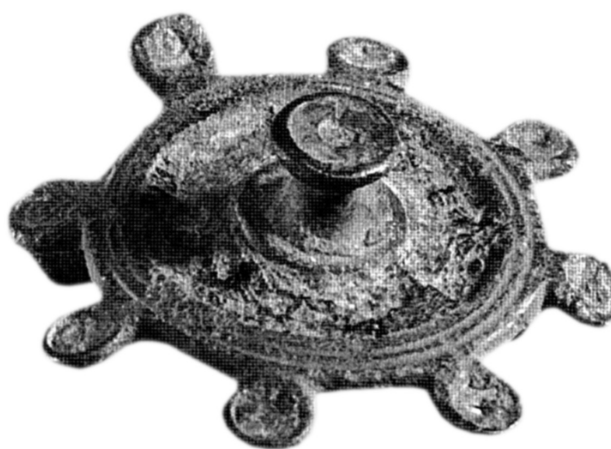
Fibule varijante B karakteriše plastičan, liveni ukras na pločastom, diskoidnom luku. U okviru ove varijante mogu se izdvojiti dve podvarijante:

1) tip 21/B₁ (kat. 927 - 932, T. XXIX, 6 - 8), koji čine fibule pločastog, diskoidnog luka plastično ukrašenog koncentričnim prstenovima i/ili žljebovima, u kombinaciji sa utisnutim motivima «okca» (kat. 927, T. XXIX, 6) i sitnim urezima, odnosno pseudofiligranom (kat. 927, 931 - 932, T. XXIX, 6, 8). Luk ovih fibula može biti ukrašen radijalnim motivima u *niello* tehnici (kat.

929, 932). Rub luka je ponekad nazubljen (kat. 927, T. XXIX, 6) ili može imati 8 bradavičastih zadebljanja (kat. 928 – 929, 931, T. XXIX, 7 – 8). U središtu luka se često nalazi kružna perforacija za ukrasni zakivak ili umetak od staklene paste (T. XXIX, 6 – 8). Fibule var. B₁ imaju slobodan zglobni mehanizam i pravougaoni držač igle.

2) tip 21/B₂ (kat. 933 – 934, T. XXIX, 9 – 10). Luk je u vidu kapsule (Dosenfibel), sastavljen iz dva dela – osnove u vidu plitkog cilindričnog recipijenta i kružnog, pločastog dela, koji je postavljen na ovaj držač. Za razliku od prethodne podvarijante, fibule ovog tipa imaju mehanizam opruge pričvršćen pomoću poprečne pločice na donjoj strani luka i izdužen, pravougaoni držač igle. Ove luksuzne fibule imaju luk ukrašen filigranom i granulacijom (kat. 933, T. XXIX, 9) ili plastičnim, figuralnim ornamentom (kat. 934, T. XXIX, 10).

Pločaste, diskoidne fibule ukrašene emajlom svrstala sam u varijantu C (kat. 935 – 945, T. XXX, 1 – 7). Fibule ove varijante imaju mehanizam opruge (kat. 935 – 938, 942 – 944, T. XXX, 1 – 2, 6 – 7) ili slobodan zglobni mehanizam (kat. 939 – 941, 945, T. XXX, 3 – 5) za pričvršćivanje igle na donjoj površini luka. Držač igle je trapezoidnog (T. XXX, 3, 6) ili pravougaonog (T. XXX, 2) oblika. Luk je najčešće kružnog oblika (T. XXX, 2, 4 – 7), ali može biti i elipsoidan (T. XXX, 1, 3). Može biti ukrašen emajlom crvene, zelene i plave boje, na čitavoj površini, u koncentričnim poljima odvojenim plastičnim prstenovima i/ili žljebovima (kat. 935, 937). Ponekad je

Sl. 46 – tip 21/A, Ulpiana

emajl različitih boja naizmenično raspoređen u odnosu na središte luka, u radijalnim ležištima (bela – zelena, kat. 940, T. XXX, 4, žuta – tamno plava – crvena, kat. 941, T. XXX, 5). Na luku nekih fibula, emajlom crvene i/ili zelene boje izveden je šestokraki zvezdoliki motiv (rozeta ?) sa «okcem» u sredini (kat. 938, 942 – 944, T. XXX, 2, 6, 7). Na elipsoidnom luku pojedinih primera emajlom su izvedeni posebni motivi (kat. 936, T. XXX, 1 – pelta i sroliki motiv crvene boje na plavoj osnovi i kat. 939, T. XXX, 3 – riba uokvirena nizom trouglova, zelene boje).

Posebno luksuznu varijantu tipa 21 čine fibule – broševi var. D (kat. 946 – 950, T. XXX, 8 – 12). Fibule podvarijante D₁ tipa 21 slične su varijantama B₁₋₂, s tim što u središtu kružnog luka, ukrašenog koncentričnim poljima sa plastičnim, livenim ili filigranskim ukrasom, imaju umetnutu gemu od poludragog kamena ili staklene paste (kat. T. Kat. 946 – 948, XXX, 8 – 10). Na gemama su muški anfas portreti, uokvireni plastičnim prstenom (kat. 246, T. XXX, 8) ili radijalnim urezima, odnosno predstavom zrakaste krune (kat. 947 – 948, T. XXX, 8 – 10), koji najverovatnije predstavljaju Sola, boga Sunca.

U fibule varijante D₂, svrstala sam prave fibule – broševe, ovalnog ili kružnog luka u vidu plitkog recipijenta, sa plastično naglašenim rubom oko figuralnog ukrasa, koji je izveden iskućavanjem, urezivanjem i tauširanjem na umetnutoj srebrnoj pločici (kat. 949 – 950, T. XXX, 12). Na ovim fibulama zastupljeni su kulturni sadržaji – borba Herakla (Herkula) sa Nemejskim lavom (kat. 949, T. XXX, 11) i portret boga Dionisa (kat. 950, T. XXX, 12).

Na fibulama tipa 21/D, mehanizam za pričvršćivanje igle sa donje strane luka može biti opruga (T. XXX, 8 – 10) ili zglob (T. XXX, 11 – 12), a držač igle je pravougaonog oblika (T. XXX, 8 – 10) ili u vidu poprečne kukice od savijene žice (T. XXX, 11 – 12).

Pločaste fibule, ukrašene koralom, ćilibarom i emajlom, nastale su tokom poznog latena (laten III).³³⁷ Takođe, fibule – agrafe ukrašene filigranom, granulacijom, inkrustacijom poludragog kamenja i emajla izrađivane su prema grčkim uzorima u Bosforskom kraljevstvu tokom helenističkog perioda od početka II veka p.n.e. do I veka n.e.³³⁸ S. Rikhof je na osnovu ukrasa izdvojila tri hronološke grupe (A – C) rimskih pločastih, diskoidnih fibula u rasponu od sredine I do sredine III veka.³³⁹

Varijanta A nastala je na prelazu I u II vek, najverovatnije u tri oblasti – severnoj Galiji (*Gallia Belgica*), na Rajnskom limesu i u Panoniji, odakle se tokom II i prve polovine III veka proširila na čitavoj teritoriji Carstva.³⁴⁰ Najverovatnije je rasprostranjenosti tipa 21/A doprinelo kretanje rimske vojske. Ovaj tip fibula konstatovan je i germanskom barbarikumu i na Pontu.³⁴¹

U rimskoj Dakiji fibule var. A su prilično retke, a nalažene su u okviru Trajanove faze utvrđenja i vojnih naselja, te se datuju u prvu polovinu II veka.³⁴²

U Bugarskoj je jedna fibula ove varijante, ukrašena emajlom, nađena u tumulu iz prve polovine II veka na lokalitetu Toros kod Loveča.³⁴³

U Srbiji je nađeno 13 *tutulus* fibula, pri čemu je najveći broj nađen na Dunavskom limesu Gornje Mezije: jedna u *Castra Tricornia* (kat. 917, T. XXIX, 3), pet na nekropolama Viminacijuma (kat. 918 – 922, T. XXIX, 2, 4), jedna u utvrđenju Ravna – *Camps*a (kat. 924) i jedna u utvrđenju na lokalitetu Kurvingrad u Velikoj Vrbici (kat. 925, T. XXIX, 5) (Karta 9).

Pouzdana datovane arheološkim kontekstom, fibule tipa 21/A iz Gornje Mezije pripadaju periodu II – prve polovine III veka.

Na Viminacijumu, iz sloja druge polovine II – prve polovine III veka na nekropoli «Više grobalja» potiču dve fibule (kat. 918 i 920). U grobu sa kremacijom G 1 – 1136, na istoj nekropoli, nađena je luksuzna fibula var. A (kat. 922, T. XXIX, 4), zajedno sa novcem I – II veka, od kojeg je najmlađi Hadrijanov iz 134 – 138. godine. U Ravni na Dunavu, u horizontu II – prve polovine III veka, takođe je nađena fibula ove varijante (kat. 923).

Značajna je fibula var. A sa severne nekropole Ulpijane, iz groba kremirane pokojnice, groba 7 (kat. 926), nađena sa izrazito profilisanom fibulom crnomorskog tipa (Grupa IV, tip 14/A₁, kat. 536) i parom zlatnih naušnica sa umetkom od staklene paste, što je datuje u II vek.

Fibule var. A sa nepoznatih lokaliteta, koje se čuvaju u Muzeju grada Beograda (kat. 916) i Zavičajnom muzeju u Jagodini (kat. 925), na osnovu oblika i ukrašavanja površine zelenim emajlom, mogu se datovati u II vek, dok su fibule iz Ritopeka – *Castra Tricornia* (kat. 917, T. XXIX, 3) i Viminacijuma (kat. 919, 920, T. XXIX, 2) možda nešto mlađe.

Jedna fibula ove varijante, ukrašena emajlom u tehnici *mille fiori*, potiče iz Donje Panonije, sa lokaliteta Selište u Slepčeviću (kat. 915, T. XXIX, 1), i na osnovu ornamenta može

³³⁷ Rieckhoff 1975, 63.

³³⁸ Ambroz 1966, 30 – 31, grupa 8, tip 1, T. 14, 18 – 19, 21, 23 – 25.

³³⁹ Rieckhoff 1975, 64 – 69 – grupa A, fibule sa plastičnim ukrasom, bez emajla, druga polovina I – prva polovina II veka, grupa B – fibule ukrašene emajlom, uglavnom monohromne, kraj I – prva polovina II veka i grupa C – polihromne fibule ukrašene emajlom u tehnici *mille fiori*, fibule ukrašene inkrustacijom ili prolamanjem, druga polovina II – prva polovina III veka.

³⁴⁰ Exner 1941, 115, T. 17, 10 – 12; von Patek 1942, T. XVI, 10 – 17; B`hme 1972, 38, T. 25, 266 – 272; Ettlinger 1973, 130, Type 50, T. 15, 6 – 10; Riha 1979, 186, Typ 7. 11, T. 60, 1584 – 1593; Feugere 1985, 351 – 354, type 25 a – b.

³⁴¹ Thomas 1963; Ambroz 1966, T. 15, 2 – 3.

³⁴² CociŃ 2004, 121 – 122, Type 24 a 1, Pl. CIV, 1473 – 1481 – *Porolissum, Micia, Buciumi, Tibiscum*.

³⁴³ Genčeva 2004, 68, tip 26 b, T. XXV, 14.

se datovati u III vek, dok se fibula iz sarmatskog naselja na lokalitetu «Ciglana» u Banatskom Despotovcu (kat. 916), na osnovu forme i ostataka zelenog emajla, može opredeliti u vreme formiranja provincije Dakije posle Trajanovih ratova, početak II veka.

Evidentno je da fibule tipa 21/A predstavljaju import u rimskim provincijama na tlu Srbije i da su u vreme Antonina i Severa bile omiljene među pripadnicima rimske vojske na Limesu, ali su ih nosile i žene, kao luksuzan nakit, o čemu svedoče grobni nalazi iz Viminacijuma (kat. 922, T. XXIX, 4) i Ulpijane (kat. 926).

Fibule tipa 21/B Astrid Beme opredeljuje kao germanske, nastale na teritoriji slobodnih Germana i na Rajnskom limesu krajem II veka, a u upotrebi do kraja III veka.³⁴⁴ Međutim, fibule var. B₁ poznate su sa nalazišta u Švajcarskoj, Galiji, Britaniji i Porajnju od prve polovine I veka.³⁴⁵ Takođe, fibule var. B₁₋₂ javljaju se na obali Azovskog mora i u gradovima na obali Crnog mora (*Tanais*, *Neapolis*, *Olbia*) još u helenističkom periodu od II veka p. n. e. do I veka n.e.³⁴⁶ Posebno su zanimljive fibule tipa B₂ sa lukom u vidu kapsule, koje se, kao što smo naveli, proizvode u helenističkim centrima na obalama Crnog mora od II veka p. n. e, ali su isto tako karakteristični nalazi sarmatske kulture

Sl. 47 – tip 21/C, Surčin – Kaluđerske livade

u Karpatskom basenu tokom II – III veka, a javljaju se u okviru kulture Černjahov – Sintana de Mureš sve do prelaza IV u V vek n.e.³⁴⁷ Iako kasniji razvoj diskoidnih i fibula u vidu kapsule izlazi iz okvira ovog rada, napomenuću da se one javljaju, u velikom broju različitih tehnika izrade, formi i ukrasa, tokom pozne antike i ranog srednjeg veka, na prostoru ranovizantijskog Mediterana, u germanskim državama V – VII veka u srednjoj i zapadnoj Evropi i u Britaniji.³⁴⁸

U Rumuniji i Bugarskoj nađena su samo po tri primerka fibula tipa 21/B₁, datovana u II vek.³⁴⁹

Fibule var. B₁ su u Srbiji retke i datuju se u period od druge polovine I do druge polovine III veka. Fibule ove varijante nađene su u Ušću (kat. 927, T. XXIX, 6), Singidunumu (kat. 927), Viminacijumu (kat. 929 – 930, T. XXIX, 7 – 8) i Naisu (kat. 931) (Karta 9).

Fibula sa lokaliteta *Singidunum* – Knez Mihailova ul. br. 30 (kat. 928) nađena je u horizontu druge polovine II – početka III veka.

³⁴⁴ B`hme 1972, 42 – tip 44 b (T. 29, 1120 – 1121) odgovara mom tipu 21/B₁ i datuje se u kraj II – prvu polovinu III veka, a tip 44 d (T. 29, 1128) odgovara mom tipu 21/B₂ i pripada III veku.

³⁴⁵ Ettliger 1973, 110 – 111, Typ 39, T. 12, 10 – 13; Riha 1979, 180 – 181, Typ 7. 2 – 3, T. 57, 1502 – 1526.

³⁴⁶ Ambroz 1966, 31, T. 15, 1, T. 14, 21, 23.

³⁴⁷ Vaday 1989, 92 – 93.

³⁴⁸ RGA, § 38, 541 i dalje, T. 26, 2 – Blussangeaux, Dép. Doubs, T. 27, 4 – Castel Torsino, Prov. Ascoli Piceno, T. 28, 1 – Teneš, Alžir, T. 28, 2 – Nocera Umbra, Prov. Perugia, T. 28, 3 – Rifnik, Slovenija, Abb. 146, 3, Abb. 153, Abb. 161, Abb. 164 – 165, Abb. 166, 3 – 8, Abb. 168 – 169. Videti: Martin 1994.

³⁴⁹ CociŃ 2004, 123 – 124, Type 24 a 6, Pl. CVI, 1498 – 1500 – dve fibule potiču iz Apuluma, a jedna iz Tibiskuma; Genčeva 2004, 68, tip 26 a, T. XXV, 12 – 13 – dva primerka nađena su u svetilištu s kraja I – prve polovine II veka u selu Ljiljače, a jedna u Serdici.

Fibula sa nekropole «Više grobalja» u Viminacijumu (kat. 930, T. XXIX, 7), jedini je nalaz iz oštećenog groba inhumiranog pokojnika G – 1923. Na ovom delu nekropole javlja se stariji horizont grobova sa kremacijom iz druge polovine II – prve polovine III veka (G 1 – 1560) i mlađi horizont inhumiranih grobova IV veka (G – 1911 – 1915), između kojih se nalaze grobovi sa inhumacijom, najverovatnije druge polovine III veka, kojima pripada i grob sa fibulom var. B₁. U grobu spaljenog pokojnika G 1 – 110, na lokalitetu «Pećine» u Viminacijumu, nađena je luksuzna srebrna fibula ukrašena pseudofiligranom (kat. 931, T. XXIX, 8), zajedno sa perforiranim novcem Oktavijana Avgusta iz 28 – 26. p.n.e., koja se može datovati u kraj I – prvu polovinu II veka n.e.

Zanimljiva fibula nađena na Gradskom polju u Nišu (kat. 932), ukrašena radijalnim, kapljicastim motivom u *niello* tehnici, može se, na osnovu ukrasa i analogija, datovati u sredinu – drugu polovinu I veka.³⁵⁰ Takođe, u Muzeju grada Beograda čuva se gotovo identična fibula (kat. 929) sa nepoznatog nalazišta iz okoline Beograda.

U svakom, slučaju fibule tipa 21/B₁, nađene u Srbiji, predstavljaju import sa severozapada, iz Norika i Recije, alpskih provincija i Porajnja. Najstarije primerke (kat. 929, 931 – 932) doneli su pripadnici rimske vojske, najverovatnije u vreme Flavijevaca ili Trajana, dok su ostale fibule var. B₁ u Gornju Meziju dospele uvozom ili kretanjem vojnih trupa tokom II – III veka.

Fibule tipa 21/B₂ pripadaju romanizovanoj varvarskoj populaciji na teritoriji Srbije i veoma su retke (Karta 9). Jedna srebrna fibula ukrašena filigranom i granulacijom (kat. 933, T. XXIX, 9) potiče iz ženskog groba sa sarmatske nekropole u dvorištu Eparhije banatske u Vršcu, dok je druga, sa zanimljivom predstavom jelena i natpisom CERVV (s) (kat. 934, T. XXIX, 10) nađena u grobu 38, koji najverovatnije pripada horizontu poslednje četvrtine IV – početka V veka nekropole Singidunuma, na uglu ulica Tadeuša Koščušskog i Gospodar Jovanove, na kojoj su konstatovane sahrane sa elementima kulture Istočnih Germana. Najbliža analogija ovoj fibuli je diskoidna, pločasta fibula sa predstavom košute, izvedenom crnim emajlom, uokvirenom vrežama bršljana na plavoj pozadini, iz Laurijakuma.³⁵¹ Analogije sa sarmatske teritorije u Mađarskoj su plavo emajlirana, diskoidna pločasta fibula sa predstavom košute iz groba sa lokaliteta Puštamonoštor,³⁵² te fibula iz Balaca i grobni nalaz iz Kišombora.³⁵³

Predstave jelena, košuta i srna javljaju se i na jednorednim češljevima od jelenjeg roga, karakterističnim za poznu fazu kulture Černjahov – Sintana de Mureš u Karpatskom basenu.³⁵⁴ Evidentno je kultno značenje ovih predstava, čije tumačenje iziskuje sveobuhvatnu analizu. Na fibuli iz Singidunuma se, pored predstave jelena i inverznog natpisa CERVV(s) iznad njega, nalazi niz simbola: biljka iza jelena, vreže ispred, romb iznad leđa, a petokraka zvezda i slovo T ispod trbuha životinje.

Fibula iz Vršca pripada nalazima poznosarmatske faze u Banatu i može se datovati od sredine III do prvih decenija V veka.³⁵⁵ Poznate analogije iz sarmatskih nekropola u Mađarskoj datuju se u isti period.³⁵⁶ Zanimljivo je da je fibula iz Vršca nađena u grobu 16 na desnom ramenu pokojnice, dok je na levom ramenu bila srebrna T – fibula sa jednom «lukovicom» iznad spiralne

³⁵⁰ Riha 181, T. 57, 1523 – vreme dinastije Klaudijevaca.

³⁵¹ Jobst 1975, 109 – 110, Gruppe II, Typ 27 d, T. 45, 309 – datuje fibulu na osnovu stilskih karakteristika u kraj III – početak IV veka.

³⁵² Vaday 1989, 263, Abb. 14, 11, T. 87, 5 – grob inhumirane žene pripada poznosarmatskoj fazi, odnosno vremenu od sredine III do početka V veka, a u njemu je konstatovana još jedna oštećena, pločasta diskoidna fibula.

³⁵³ Sellye 1939, T. XIII, 12, T. XVIII; von Patek 1942, T. XX, 15; Parducz 1950, T. XLII, 1 a – b.

³⁵⁴ Petković 2001, 234 i nap. 33.

³⁵⁵ Barački 1972, 7; Barački 1991, 29 – 30.

³⁵⁶ Parducz 1950, 14, T. XXXIV, 3 – Kiszombor, grob 72, nekropola B i T. LIII, 1 a – c - Kl<rafalva, grob 40, nekropola B.

glave (Grupa IX, tip 31/D, kat. 1174). Uz ostale elemente nošnje sarmatskih žena na nekropoli u dvorištu Eparhije banatske, niske od staklenih perli, vez na odeći sa prišivenim perlicama, amuleti u vidu zvonca i «burenceta», u ovom slučaju se može konstatovati i nošenje para, doduše različitih, srebrnih fibula na ramenima. Nalaz «lukovičaste» T – fibule iz ovog groba ukazuje na uticaj germanske materijalne kulture u poznosarmatskoj fazi južnog Banata. Logično je pretpostaviti i povratni uticaj mnogo sofisticiranije sarmatske kulture na germansku populaciju.

Obe fibule var. B₂ nosili su pripadnici naroda koji su štitili granice Carstva pred varvarskim najezdama sa istoka, bilo kao najamnici u rimskoj vojsci (*limitani*, *laeti*) ili saveznici (*foederati*). Ovakve fibule su, najverovatnije, izrađivane u barbarikumu, pod uticajem velikih zanatskih centara iz gradova na obalama Crnog Mora i Mediterana, a možda i u okviru njihovih filijala u Karpatskom basenu. Postoji mišljenje da su pločaste fibule u barbarikumu izrađivali putujući, rimski majstori, koji su svoju delatnost obavljali s obe strane Limesa, povremeno boraveći na rimskoj ili «varvarskoj» teritoriji.³⁵⁷ U tom smislu, one predstavljaju «varvarske» nalaze u rimskim provincijama na tlu Srbije.

Na osnovu dosadašnjih istraživanja, matično područje pločastih, diskoidnih fibula ukrašenih emajlom može se pretpostaviti u nekoliko oblasti Rimskog carstva i barbarikuma, međusobno veoma udaljenih. Postoje mišljenja o zapadnoj, galskoj provenijenciji ovih fibula ili se često vezuju za Rajnski limes i teritorije slobodnih Germana na desnoj obali Rajne (*Germania libera*).³⁵⁸ Zanimljiva je produkcija rimskih, pločastih emajliranih fibula u Britaniji, koja se zasniva na autohtonoj, keltskoj tradiciji.³⁵⁹ Takođe, na osnovu rasprostranjenosti, Panoniju je moguće izdvojiti kao jedan od centara proizvodnje emajliranih fibula.³⁶⁰ Međutim, A. Vadaj smatra da su pločaste fibule ukrašene emajlom u Panoniju i sarmatski barbarikum stizale sa zapada Carstva, preko Gornje Mezijske. «Uvoz» ovih fibula je, prema autorki, počeo veoma rano, od druge polovine II veka. Svoju tezu potkrepljuje nedostatkom ove vrste nalaza u Dakiji i Donjoj Meziji, a kao centre distribucije izdvaja *Aqincum* i gradove u Donjoj Panoniji.³⁶¹ Konačno, sobzirom na broj nalaza pločastih, emajliranih fibula i njihovu tipološku raznolikost, matičnu oblast tipa 21/C možemo tražiti u helenističkim gradovima na Pontu i u istočnoj Egeji, na Krimu, severnom Kavkazu, možda čak i u sarmatskim oblastima u blizini Bosforskog kraljevstva.³⁶² Zanatski centri na obalama Crnog mora sa dugom tradicijom izrade nakita, između ostalog polihromnih fibula – broševa ukrašenih umecima

Sl. 48 – tip 21/C, nepoznato nalazište (dolina Mlave), Zavičajni muzej u Jagodini

³⁵⁷ Bode 1998, 333.

³⁵⁸ Exner 1941, 41 – navodi radionice u Kelnu, Majncu i Triru; Thomas 1967, 55 – daje veliki broj nalaza sa teritorije slobodnih Germana; B`hme 1972, 38, 48 - 49.

³⁵⁹ B`hme 1972, 50, Abb. 6, 17 – 21 – na nekima od njih predstava triskelosa.

³⁶⁰ Sellye 1939, 89; Exner 1941, 41 – 43; von Patek 1942, 49

³⁶¹ Vadaj 1989, 81 – 82.

³⁶² Ambroz 1966, 32, grupa 8, tip 2, T. 14, 20, 22, 26 i T. 15, 2 – 4, 6; Vadaj 1989, 81 – 82.

od poludragog kamenja i staklene paste i/ili emajlom,³⁶³ mogli su proizvoditi pločaste, diskoidne fibule ukrašene emajlom od kraja I – prve polovine II veka n.e. Na kraju, ne treba zaboraviti na latensku tradiciju ukrašavanja emajlom u centralnoj i jugoistočnoj Evropi.³⁶⁴

Iz Srbije nam je poznato 11 diskoidnih, emajliranih fibula var. C, a većina, nažalost, potiče sa nepoznatih nalazišta (kat. 939 – 945, T. XXX, 3 – 7). Od ostalih, jedna je nađena u Donjoj Panoniji, na lokalitetu Surčin (kat. 935), dve u Dakiji - u Pančevu (kat. 936, T. XXX, 1) i u grobu 6 sarmatske nekropole u dvorištu Eparhije banatske u Vršcu (kat. 937), i jedna u Gornjoj Meziji, u grobu G – 880 nekropole «Pećine» u Viminacijumu (kat. 938, T. XXX, 2) (Karta 9).

Među fibulama var. C iz Srbije, mogu se izdvojiti jednostavne fibule, sa mehanizmom opruge, ukrašene žljebovima i jednobojnim emajlom: crvenim, fibula nađena na lokalitetu «Kaluđerske livade» u Surčinu (kat. 935), a plavim par fibula iz groba 6, datovanog u drugu polovinu III – IV vek, na lokalitetu Vršac – Dvorište Eparhije banatske (kat. 937).

Sledeću grupu čine slične fibule sa šestokrakim, zvezdolikim ukrasom, rozetom i «okcem» u središtu luka, prevučene emajlom crvene (kat. 938, 942, T. XXX, 2, 6) ili zelene boje (kat. 943 – 944, T. XXX, 7), među kojima je datovan u prvu polovinu III veka primerak iz G – 880, sa lokaliteta *Viminacium* – «Pećine» (kat. 938, T. XXX, 2). Ovakve fibule karakteristične su za Panoniju, kao i za germanski i sarmatski barbarikum.³⁶⁵ Slična prethodnim je oštećena fibula u vidu rozete iz Zavičajnog muzeja u Jagodini, ukrašena zelenim i crvenim emajlom (kat. 945).

Polihromna fibula tipa 21/C, sa slobodnim zglobnim mehanizmom i naizmeničnim, radijalnim poljima belog i zelenog emajla iz Muzeja grada Beograda (kat. 940, T. XXX, 5), može se na osnovu analogija datovati u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka.³⁶⁶

Fibula var. C iz Narodnog muzeja u Beogradu (kat. 941, T. XXX, 5), ukrašena sa 12 poluovalnih i šest trougaonih ležišta, naizmenično ispunjenih žutim, tamno - plavim i crvenim emajlom, možda predstavlja prototip polihromnih fibula sa ležištima ispunjenim emajlom u vidu šahovskog polja, ponekad uz upotrebu tehnike *mille fiori*.³⁶⁷ Za ovu fibulu nisu mi poznate analogije.

Ovalna, pločasta fibula nađena na lokalitetu Pančevo – «Gornjovaroška ciglana», ukrašena crvenim emajlom motivima pelti i srcolikih listova bršljana na plavoj emajliranoj pozadini (kat. 936, T. XXX, 1), može se, na osnovu uslova nalaza i analogija, datovati u drugu polovinu III veka.³⁶⁸

Posebno je zanimljiva ovalna, pločasta fibula iz Muzeja grada Beograda, ukrašena predstavom ribe, uokvirene nizom trougaonih ležišta ispunjenih zelenim emajlom (kat. 939, T. XXX, 3). Iako su pločaste fibule u obliku ribe (Grupa VII, tip 25/L)³⁶⁹ prilično česte na teritoriji Carstva, poznat nam je još samo jedan analogan primerak ove diskoidne fibule, najverovatnije iz Vindonise.³⁷⁰ Međutim, jedan minijturni olovni tanjir iz Singidunuma, ovalnog oblika, sa reljefnom predstavom ribe, interpretiran kao votiv, dečja igračka ili amulet, ukazuje na kultno–magijski

³⁶³ Ambroz 1966, 30 – 31, grupa 8, tip 1 a, sa «biljnim» ornamentom, T. 14, 24.

³⁶⁴ Jobst 1975, 107; Popović, P. 2001.

³⁶⁵ Thomas 1966, 131, 177, Abb. 4; B`hme 1972, 38, Typ 41x, T. 26, 989 – 990, Fundliste 34; Riha 1979, 87, Typ 3. 15. 1, T. 13, 306; Vaday 1979, Abb. 14, 5, 9, T. 110, 1, 5.

³⁶⁶ Sellye 1939, T. V, 4; Parducz 1950, T. XXVI, 2, T. CXXXV, 3 a – b; B`hme 1972, 38, Typ 41 y, T. 26, 993; Vaday 1989, 83, Abb. 14, 2, 7 – 8, T. 76, 4, T. 112, 1. Riha 1979, 188 – 189, Typ 7. 13, T. 61, 1607 – 1609.

³⁶⁷ B`hme 1972, 38, Typ 41 z, T. 26, 1007 – 1015; Jobst 1975, 109, Typ 27 c, T. 45, 307; Riha 1979, Typ 7. 14. 4, T. 62, 1623 – 1624.

³⁶⁸ Jobst 1975, 108, Typ 27 c, T. 44, 306.

³⁶⁹ Videti dalje pod 3. 7. 1. Tip 25 – zoomorfne fibule.

³⁷⁰ Ettlinger 1973, 127, 163, T. 14, 23 – kao odrednica mesta nalaza ove fibule samo «Aargau». Nalazila se nekad u Praistorijskoj zbirci kantona Argau, sada u Vindonissa – Museum – u u Brigu, najverovatnije potiče iz Vindonise.

aspekt sličnih predmeta.³⁷¹ Smatram da je na ovalnim, pločastim fibulama iz Muzeja grada Beograda i Muzeja Vindonise (Vindonissa Museum), takođe predstavljena riba na ovalnom tanjiru (*lanx, lancula*). Ne treba isključiti ni mogućnost hrišćanske simbolike na ovim predmetima, što bi ukazivalo na postojanje ranohrišćanske zajednice u Singidunumu s kraja II – III veka.

Na osnovu navedene analize vidi se da fibule tipa 21/C većinom pripadaju III, a možda i početku IV veka i da su često povezane sa sarmatskom populacijom sa leve obale Dunava. O tome svedoči i odsustvo fibula ove varijante u utvrđenjima na Limesu i u unutrašnjosti Gornje Mezije.

Fibule varijante D - diskoidne, pločaste fibule sa dragim kamenom, gemom ili kamejom u središtu luka, povezane su sa antičkom tradicijom klasične Grčke i helenizma, o čemu svedoče mnogi likovni prikazi.³⁷² Ove fibule su tokom čitave antike smatrane za luksuzan nakit, a u periodu poznog Carstva i Justinijanove obnove bile su oznaka carskog dostojanstva.³⁷³ Fibule ukrašene dragim kamenjem i gemama služile su kao sredstvo carske propagande, kada su na gemama i kamejama predstavljeni likovi imperatora i članova njegove porodice, ili su omogućavale širenje zvaničnog kulta i religijskih ideja Carstva, ako su gema ili kameje bile ukrašene kulturnim predstavama.³⁷⁴ U Rimskom carstvu su predstave careva povezivane sa zvaničnim kultom u cilju propagande državne ideologije, što se ogleda u likovnoj umetnosti, kao i na predstavama na novcu, sitnoj plastici, nakitu i drugim utilitarnim predmetima.³⁷⁵ Na teritoriji Srbije konstatovane su u sarmatskoj nekropoli u Vršcu i Viminacijumu (Karta 9).

Fibule tipa 21/D₁, nađene u grobovima inhumiranih žena na nekropoli «Dvorište Eparhije banatske» u Vršcu (kat. 946 – 948, T. XXX, 8 – 10), u središtu ukrašenog, diskoidnog luka imaju kružno ležište u kome je gema od staklene paste sa muškim likom, koji ikonografski odgovara predstavama Sola. Analogna fibula nađena je u bogatom ženskom grobu 54 na nekropoli Terekšentmikloš - Šurjan (T`r`kszent mikl`s - Surj<n - cjtelep), zajedno sa zlatnim torkvesom, srebrnom bulom, komplikovanim nakitom od bronzne, korala i školjki pričvršćenog bronzanom «sarmatskom» T – fibulom, polihromnom ogrlicom od staklenih perli i još jednom pločastom, zeleno emajliranom fibulom u obliku pelte (Grupa VI, tip 24/C). Nažalost, gema, koja se nalazila u kružnom ležištu u središtu luka, nedostaje.³⁷⁶ Ovakve fibule nastale su po uzoru na ovalne fibule u vidu kapsule, izrađene od srebra i zlata, ukrašene filigranom i granulacijom, sa dragim kamenom, staklenom pastom ili gemom u središtu luka, koje su još uvek izrađivane u crnomorskim radionicama tokom III – IV veka.³⁷⁷ Iz mađarske je poznato još nekoliko pločastih, diskoidnih fibula ukrašenih «maskama», odnosno gemama od staklene paste sa portretima.³⁷⁸

Sl. 49 – tip 21/D 2, Viminacium – «Pećine»

³⁷¹ Vujović 2006, 311 i dalje, Sl. 1.

³⁷² Ambroz 1966, 30.

³⁷³ Janes 1998, 387 i dalje; Ivčić 2001, 133 – fibule tipa 21/D, sa privescima ukrašenim dragim kamenjem mogao je da noci samo car.

³⁷⁴ O carskoj propagandi putem *imitatio deorum* na nakitu, pre svega gemama, kamejama i vitrejama videti u Popović 2001 A, 377 i dalje.

³⁷⁵ Osim na nakitu, fibulama i delovima vojne opreme, poznati su carski portreti na keramičkim žiškama – Ivanyi 1937, 14 – 15.

³⁷⁶ Vaday 1989, 92, Abb. 18, 10, T. 141, 4.

³⁷⁷ Vaday 1989, 93.

³⁷⁸ Vaday 93 – 94, Abb. 18, 6, T. 83, 6 – Kecskemét - Szentkdt, Tiszaf`ldvar - Téglagy<r, Csongr<d - Hat<r, Endr`d – Kocsorhegy.

Dve pločaste, diskoidne fibule, ukrašene umetnutim gemama od staklene paste sa predstavom uokvirenog muškog portreta anfas, navodi E. Riha, od kojih je jedna tutulus – fibula (Grupa VI, tip 21/A) iz Augusta,³⁷⁹ a druga je zanimljiva diskoidna fibula iz Avenša, prstenasto zadebljanog ruba, ukrašenog pseudogranulacijom i, dva simetrična kružna ležišta, uokvirena na isti način, u kojima su geme od plave staklene paste sa muškim, anfas portretima.³⁸⁰ U svakom slučaju, prikazani portreti ne mogu biti predstave Meduze (*Sic!*). Radi se o jako shematizovanim muškim portretima, bez posebnih individualnih crta, ali bi prstenasti, astragaloidni ili zraka-sti okviri, možda ukazivali na predstavu Sola. S druge strane, ako ovakve fibule posmatramo u kontekstu carske propagande, fibula iz Avenša nam ukazuje na par savladara, ozvaničen tetra-rhijskom ideologijom. S obzirom na arheološki kontekst nalaza i ozvaničenje kulta Nepobedivog Sunca (*Sol Invictus*) u vreme tetra-rhije i vladavine Konstantina I, smatram da se portreti na fibula iz Vršca odnose na vladare s kraja III – početka IV veka. Najverovatnije se radi o predstavi Konstantina I. Naime, ove fibule su možda distribuirane na sarmatsku teritoriju kao sredstvo rimske propagande posle uspešnog pohoda ovog cara protiv Gota 322. godine.

Radionice za izradu fibula tipa 21/D₁ nalazile su se na rimskoj teritoriji ili u gradovima na Pontu, međutim, poput fibula var. B₂, mogli su ih izrađivati putujući majstori na «varvarskoj», u našem slučaju sarmatskoj, teritoriji.³⁸¹

Sl. 50 – tip 21/D₂, nepoznato nalazište, Narodni muzej u Beogradu

Luksuzna fibula tipa 21/D₂, sa kulturnom predstavom Herakla u borbi sa Nemejskim lavom, nađena u Viminacijumu, na nekropoli «Pećine» (kat. 949, T. XXX, 11), po mišljenju I. Popović, izrađena je u tradiciji helenističkog zlatarstva u lokalnoj, viminacijumskoj radionici.³⁸² Iako je ovaj primerak generalno datovan arheološkim kontekstom u drugu polovinu I veka,³⁸³ iz više razloga smatram opravdanijim pozniiji datum njene izrade. Kao prvo, ekonomski razvoj Viminacijuma, kao i čitave Gornje Mezije počinje u II veku, da bi procvat doživeo od druge polovine II do sredine III veka i, kasnije, nakon krize tokom druge polovine III veka, u vreme tetra-rhije i IV veku. Pri tome, naročito je intenzivna zanatska delatnost u Viminacijumu u vreme dinastije Severa i sredinom III veka.³⁸⁴ Drugi razlog za pozniije datovanje viminacijumske fibule je sama predstava Herakla, koji se javlja u zvaničnom, carskom kultu od vremena Septimija Severa. *Imitatio Herculi*

poznata je i kod Karakale, Aleksandra Severa i Galijena, a pun zamah dobija u okviru prve tetra-rhije, sa Maksimijanom Herkulijem i Galerijem, kao osnivačima divinizovane, herkulijanske

³⁷⁹ Ettlinger 1973, 130, T. 15, 8; Riha 1979, 186 – 187, Typ 7. 11. 2, T. 60, 1594.

³⁸⁰ Riha 1979, 201, Abb. 32, a.

³⁸¹ Videti nap. 321.

³⁸² Popović 1994 C, 54.

³⁸³ Viminacijum 1980, kat. 48.

³⁸⁴ Bjelajac 1991, 174 - 175; Spasić-Đurić 2002

dinastije.³⁸⁵ Zato, smatram da je fibula najverovatnije nastala krajem II ili u prvoj trećini III veka u vreme Severa, iako ne treba odbaciti mogućnost da je izrađena u cilju propagande herkulijan-ske dinastije u vreme prve tetrahije, krajem III – početkom IV veka.

Fibula var. D₂ iz Narodnog muzeja (kat. 950, T. XXX, 12) sa predstavom Dionisa, odno-sno najverovatnije Aleksandra Severa kao *Imitatio Alexandri*, pripada istoj produkciji, možda iz iste radionice. U svakom slučaju, ova fibula je bila sredstvo carske propagande dinastije Severa, a mogla je biti dar imperatora za lojalnost i isticanje u vojnoj ili civilnoj službi.³⁸⁶

Sve navedeno ukazuje na datovanje fibula tipa 21/D₂ u Gornjoj Meziji u severijanski pe-riod, odnosno kraj II – prvu trećinu III veka.

Fibule tipa 21 u rimske provincije na teritoriji Srbije doneli su pripadnici rimske vojske krajem I – početkom II veka (*tutulus* – fibule var. A i jednostavne emajlirane fibule var. C), da bi ovaj tip ušao u modu tokom II i III veka, kada ih nose i žene i muškarci (var. B₁ – C). U to vreme su služile i kao sredstvo carske propagande (var. D₁₋₂). U III - IV veku tip 21 je bio posebno omi-ljen kod sarmatskih žena višeg staleža, koje su nosile po dve ili više ovakvih fibula (var. B – D), o čemu nam svedoče grobni nalazi iz Vršca. Moda fibula tipa 21 kod Sarmata, možda svedoči o potrebi da se kao rimski saveznici diferenciraju u odnosu na druge varvare sa leve obale Dunava, Karpe i Gote.³⁸⁷

914. Slepčević – Selište. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/794. Tip 21/A. Dim: 3, 2 cm. Cela. Slobodan zglobni mehanizam. Pločasti luk sa tutulusom. Rub luka zadebljan, profilisan sa osam polukružnih udubljenja i osam kružnih proširenja. Oko tutulusa prsten. Kružno polje između tutulusa i prstena ispunjeno crvenim emajlom, ostatak luka plavim i belim emajlom (*mille fiori*). Kružna proširenja na rubu luka ispunjena plavim emajlom. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 43, T. VIII, 43. T. XXIX, 1

915. Banatski Despotovac – «Ciglana». Narodni muzej u Zrenjaninu, inv. 701. Tip 21/A. Dim: 3, 8 cm. Cela. Slobodan zglobni mehanizam. Pločasti luk sa tutulusom. Rub luka zadebljan pseudofiligran-skim prstenom i profilisan sa osam kružnih proširenja ukrašenih utisnutim «okcima». Oko tutulusa je plastični prsten, a oko njega koncentričan pseudofiligranski prsten. Pravougaoni držač igle. Na luku ostaci zelenog emajla. Publikovana: Barački 1975, 16, Sl. 1.

916. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda. Tip 21/A. Bronza. Dim: 3, 8 cm. Nedostaje igla, a luk je oštećen. Slobodan zglobni mehanizam. Kupast luk sa tutulusom. Na luku tri koncentrična prstena i dva koncentrična žljeba. Središnji žleb ukrašen zelenim emajlom. Dva prstena uz rub luka ukrašena sitnim urezima. Na rubu luka osam radijalnih pravougaonih proširenja, od kojih jedno nedostaje. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 273, T. XXVIII, 273.

917. Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Narodni muzej u Beogradu, inv. II/2636. Tip 21/A. Bronza. Dim: 2, 9 cm. Nedostaje igla, a luk je oštećen. Slobodan zglobni mehanizam. Kupasti luk sa tutulu-som. Uz rub luka koncentričan žleb sa sitnim urezima. Na rubu luka četiri radijalna kružna proši-renja, od kojih jedno nedostaje. Unutrašnjost tutulusa i kružna proširenja ispunjeni plavo-zelenim emajlom. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Tatić-Đurić 1971, kat. 15, T. I, 12. T. XXIX, 3

918. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1514/82. Tip 21/A. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Cela. Slobodan zglobni mehanizam. Pločasti luk sa tutulusom. Na luku tri koncentrična prstena i dva koncentrična žljeba. Luk ukrašen prolamanjem, tako da od tutulusa ka najmanjem prstenu, koji je ukrašen sitnim urezima, polazi šest radijalnih krakova, ispunjenih crvenim emajlom. Srednji prsten ispunjen crvenim emajlom. Središnje dugme i žleb uz rub luka ispunjeni zelenim emajlom. Prsten na rubu luka ukrašen sitnim urezima. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Zoto-vić – Jordović 1990, 64, T. XXVIII, 2. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka. Nap: Može se posmatrati i kao tip 22/A.

³⁸⁵ Popović 2001 A, 384 – 385.

³⁸⁶ Popović 2001 A, 385.

³⁸⁷ Videti slično za germanske federate s desne obale Rajne u Bode 1998, 333.

- 919.** *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 12061/85. Tip 21/A. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla i držač igle, a luk je oštećen. Slobodan zglobni mehanizam. Pločasti luk sa tutulusom. Na luku dva koncentrična prstena i jedan koncentrični žljeb. Luk ukrašen prolamanjem, tako da od tutulusa ka manjem prstenu polazi šest radijalnih krakova. Središnje dugme ukrašeno u središtu utisnutim kružićem i šest kružića oko njega, ispunjeno crvenim emajlom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 240, T. XXII, 240. Nap: Može se posmatrati i kao tip 22/A.
- 920.** *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6342/84. Tip 21/A. Bronza. Dim: 3, 4 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Slobodan zglobni mehanizam. Na luku, iznad zglobnog mehanizma, izlivena alkica za kačenje priveska ili lančića. Pločasti luk sa tutulusom. Na luku tri koncentrična prstena ukrašena sitnim urezima. Publikovana: Zotović – Jordović 1990, 32, Sl. 14. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka.
- 921.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 7250/83. Tip 21/A. Bronza. Nedostaje vrh igle, a luk je oštećen. Dim: 3, 6 cm. Slobodan zglobni mehanizam. Pločasti luk sa tutulusom. Rub luka prstenasto zadebljan sa osam bradavičastih zadebljanja, od kojih jedno nedostaje. Na luku urezana dva koncentrična žljeba. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 237, T. XXI, 237. T. XXIX, 2
- 922.** *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 7981/85. Tip 21/A. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Kupasti luk sa tutulusom. Uz rub luka i oko tutulusa po jedan prsten. Na rubu luka šest kružnih proširenja ispunjenih naizmenično žutim i zelenim emajlom sa crnom perlicom od staklene paste u sredini. U središtu tutulusa kružno ležište za umetak od staklene paste ili poludragog kamena. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 243, T. XXII, 243. Dat: prva polovina II veka. Nap. Nađena u grobu G 1 - 1136 sa novcem Julijeveca i Hadrijana iz 134 – 138. god, keramikom s kraja I – početka II veka, melonastim perlama od plavo – zelene staklene paste, fragmentima koštane ukrasne igle i olovnim tegom. T. XXIX, 4
- 923.** Ravna (*Campsas*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 127/70. Tip 21/A. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Slobodan zglobni mehanizam. Kupast luk sa tutulusom. Uz rub luka i oko tutulusa po jedan prsten. U središtu tutulusa dugmetasto zadebljanje, a između tutulusa i prstena žljeb. Na rubu luka šest pravougaonih proširenja. Nepublikovana. Dat: II – prva polovina III veka.
- 924.** Velika Vrbica – Kurvingrad. Narodni muzej u Beogradu, inv. II/1078. Tip 21/A. Bronza. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Kupast luk sa tutulusom. Na luku tri prstena – jedan uz rub , a dva oko tutulusa , od kojih je središnji ukrašen sitnim urezima. Tragovi zelenog emajla na luku. Držač igle trapezoidnog oblika. Publikovana: Tatić–Đurić 1971, kat. 8, T. I, 13. T. XXIX, 5
- 925.** Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20071. Tip 21/A. Bronza. Dim: 2 cm. Nedostaje igla, a luk i držač igle su oštećeni. Slobodan zglobni mehanizam na glavi. Kupast luk sa tutulusom. Na luku tri koncentrična prstena ukrašena sitnim urezima. Na rubu luka osam radijalnih pravougaonih proširenja, od kojih tri nedostaju. Ukrašena zelenim emajlom. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 78. Sl. 45.
- 926.** *Ulpiana* – Severna nekropola. Muzej Kosova u Prištini, inv. 936. Tip 21/A. Bronza. Dim: 2, 4 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Pločasti luk sa tutulusom. Uz rub luka tri, a oko tutulusa jedan prsten. Na rubu luka osam kružnih proširenja sa utisnutim “okcima” ispunjenim emajlom. U središtu tutulusa u kružnom dugmetu utisnuto “okce” ispunjeno emajlom.. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Arheološko blago Kosova 1998, kat.936. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu 7 spaljenog pokojnika sa crnomorskom izrazito profilisanom fibulom (tip 14/A₁, kat. 536) i parom zlatnih naušnica sa umetkom od staklene paste Sl. 46.
- 927.** Ušće. Muzaj grada Beograda, inv. AA/2386. Tip 21/B₁. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla, a luk je oštećen. Slobodan zglobni mehanizam na glavi. Na luku tri koncentrična prstena i dugmetasto ispupčenje u sredini. Prsten uz rub luka ukrašen sitnim urezima. Uz rub luka utisnut niz “okaca”. Rub nazubljen. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 274, T. XXVIII, 274. T. XXIX, 6
- 928.** *Singidunum* - Knez Mihajlova ul. br. 30. Muzej grada Beograda. Tip 21/B₁. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Na luku dva koncentrična prstena i mala kružna perforacija u sredini. Publikovana: Ivanišević – Nikolić Đorđević 1997, Sl. 55, 21. Dat: druga polovina II – početak III veka.
- 929.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4392. Tip 21/B₁. Bronza. Dim: 3, 2 cm.

Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam na glavi. Na luku dva koncentrična prstena i dva koncentrična žljeba. U sredini luka kružna perforacija. Uz središnji žljeb radijalni ukras trouglova u *niello* tehnici. Na rubu osam bradavičastih proširenja. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 215.

930. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 10675/85. Tip 21/B₁. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Cela. Slobodan zglobni mehanizam. Pločasti luk ukrašen sa tri koncentrična žljeba i plastičnim prstenom oko središta sa utisnutim kružićem u sredini. Uz rub luka plastični prsten sa osam bradavičastih zadebljanja, od kojih jedno nedostaje. Olučasti držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 234, T. XXI, 224. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena je u grobu G – 1923. T. XXIX, 7

931. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 1582/79. Tip 21/B₁. Srebro. Nedostaje igla. Dim: 2, 8 cm. Slobodan zglobni mehanizam. Pločasti luk ukrašen sa dva koncentrična prstena ukrašena sitnim urezima oko središta (pseudofiligran) i jednim prstenom sa sitnim urezima bliže rubu. Između prstenova je plastični ukras od dvanaest (12) rozeta izvedenih u tehnici pseudofiligrana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 235, T. XXI, 235. Dat: kraj I - prva polovina II veka. Napomena: Nađena u grobu G 1 – 110 sa perforiranim novcem Oktavijana Avgusta iz 28 – 26. god. p.n.e. T. XXIX, 8

932. *Naissus* – Gradsko polje. Narodni muzej u Nišu, inv. 336/V. Tip 21/B₁. Bronza. Dim: 3, 1 cm. Nedostaje igla, a oštećeni su luk i držač igle. Slobodan zglobni mehanizam na glavi. Na luku tri koncentrična prstena i dva koncentrična žljeba. U sredini luka kružna perforacija. Između žljebova utisnut radijalan, kapljičast motiv u kome nedostaje *niello*. Prsten uz rub luka ukrašen sitnim urezima, pseudofiligranom. Na rubu šest plukružnih proširenja, od kojih jedno nedostaje. Publikovana: Jovanović 1978, kat. 87, Sl. 143.

933. Vršac – «Dvorište Eparhije banatske». Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/2624. Tip 21/B₂. Srebro. Dim: 4, 8 cm. Cela. Mehanizam opruge na izduženom držaču. Rub plitkog, cilindričnog luka ukrašen filigranskim prstenom. Površina luka podeljena sa dva koncentrična plastična prstena na tri koncentrične ukrasne trake, a u središtu luka je cilindrično ispupčenje sa dugmetastim zadebljanjem u sredini. Koncentrične trake su ukrašene filigranom i granulacijom: prva nizom granula, druga filigranskom valovnicom (?) i granulama, a treća nizom od 8 filigranskih kružića sa granulom u sredini. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Barački 1961, 121, T. XIII, 13. Dat: druga polovina III - IV vek. Nap: Nađena u bogatom grobu G – 16, na desnom ramenu inhumirane pokojnice, dok je na levom ramenu nađena srebrna T-fibula (Grupa IX, tip 31/D, kat. 1175). U ovom grobu je nađen i par bronzanih naušnica - karika sa spiralno namotanom žicom, veliki broj polihromnih perli od staklene paste, amuleti – školjka i zvonce, dva keramička bikonična pršljenka i duboka bikonična zdela, gvozdeni nož, kožna torbica sa srebrnim okovima, itd. T. XXIX, 9

934. *Singidunum* – Ugao ul. Tadeuša Koščušskog i Gospodar Jovanove. Muzej grada Beograda, C 60/91. Tip 21/B₂. Bronza. Dim: 3, 1 cm. Cela. Mehanizam opruge na izduženom držaču. Na rubu luka dva koncentrična prstena ukrašena urezima – pseudofiligran, a u sredini predstava jelena u profilu na levo. Iznad životinje inverzni natpis CERVV(s), ispred zmija, ispod jelena, između prednjih i zadnjih nogu je zvezda, a ispod nje inverzno slovo , iza predstava biljke (?). Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ivanišević – Kazanski 2002, Fig. 10, Pl. IV, 38, 1. Dat: poslednja četvrtina IV – početak V veka. Nap: Nađena u grobu 38, cisti od tegula oštećenoj pljačkanjem na levom ramenu počojnika. V. Ivanišević i M. Kazanski datuju ovaj grob u treću fazu nekropole, period D 3/E, poslednju trećinu V – početak VI veka, na osnovu nalaza livene srebrne naušnice sa poliedarskom jagodom i ove fibule. Međutim, oba nalaza ukazuju na stariju, drugu fazu nekropole, period D2/D3, odnosno 380 – 410. godine. T. XXIX, 10

935. Surčin – Kaluđerske livade. Muzej grada Beograda, inv. AA/4570. Tip 21/C. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla. Mehanizam sa oprugom. Na luku tri koncentrična prstena i jedan žljeb. Kružno polje u sredini i žljeb uz rub luka ispunjeni crvenim emajlom. Na luku radijalan astragaloidan ukras. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997, Sl. 2, 8. Sl. 47.

936. Pančevo – «Gornjovaroška ciglana». Narodni muzej u Pančevu, inv. A/544. Tip 21/C. Bronza. Dim: 3, 6 cm. Cela. Mehanizam sa oprugom. Rub diskoidnog luka prstenasto zadebljan. Na luku dva simetrična pelta motiva i dva simetrična srolika motiva ispunjena crvenim emajlom, dok je ostatak luka prevučen plavim emajlom. Publikovana: Barački 1975, 42 – 43, Sl. 31. T. XXX, 1

937. Vršac – «Dvorište Eparhije banatske». Narodni muzej u Vršcu. Tip 21/C. Bronza. Dim: 2, 5 cm.

Fragmentovana. Dva fragmenta diskoidne fibule sa mehanizmom opruge i pravougaonim držačem igle. Rub luka prstenasto zadebljan, a na oštećenoj površini su ostaci plavog emajla. Publikovana: Barački 1961, 119, T. IV, 12. Dat: druga polovina III - IV vek. Nap: Nađena u grobu G – 6, na grudima inhumirane pokojnice. U grobu je nađen mali fragment luka, sa držačem igle, druge bronzane diskoidne fibule, veliki broj perli od staklene paste i poludragog kamena, keramički pršljenak, olovno ogledalo, bronzani privesci – amuleti, dobošasti i zvonasti, bronzane alke i bikonični keramički kračag sa jednom drškom, niže nogu.

938. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 2979/81. Tip 21/C. Bronza. Cela. Dim: 2 cm. Mehanizam sa oprugom. Pločasti luk sa prstenom duž ruba ispunjenim crvenim emajlom. U središtu luka utisnuto «okce» oko koga je šestokraki zvezdoliki motiv (rozeta) ispunjen crvenim emajlom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 239, T. XXII, 239. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 880. **T. XXX, 2**

939. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4320. Tip 21/C. Bronza. Dim: 3, 7 cm. Nedostaje igla, a luk i držač igle su oštećeni. Slobodan zglojni mehanizam. Rub luka ukrašen bradavičastim proširenjima. U središtu luka je plastično predstavljena riba (šaran?), a uz rub luka je niz plastičnih trouglova. Na luku tragovi zelenog emajla. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 272, T. XXVIII, 272. **T. XXX, 3**

940. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2794. Tip 21/C. Bronza. Dim: 3cm. Nedostaje igla i držač igle. Slobodan zglojni mehanizam na glavi. Iznad glave polukružno proširenje sa perforacijom. Na luku tri prstena U sredini luka "okce". Središnji deo luka ukrašen radijalnim, naizmeničnim površinama belog i zelenog emajla. Publikovana: Bojović 1983, kat. 275, T. XXVIII, 275. **T. XXX, 4**

941. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. II/832. Tip 21/C. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Mehanizam sa oprugom.. Na luku 12 radijalno postavljenih, poluovalnih ležišta i u središtu 6 radijalnih, trougaonih ležišta za emajl. Ležišta su naizmenično ispunjena žutim, tamno plavim i crvenim emajlom. Publikovana: Tatić-Đurić 1971, kat. 5, T. I, 1. **T. XXX, 5**

942. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. II/729. Tip 21/C. Bronza. Dim: 2, 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Mehanizam sa oprugom.. Rub luka prstenasto zadebljan. U središtu luka plastično izveden šestokraki, zvezdoliki motiv sa utisnutim kružićem u sredini. Na luku tragovi crvenog emajla. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Tatić-Đurić 1971, kat. 1, T. I, 8. **T. XXX, 6**

943. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. II/864. Tip 21/C. Srebro. Dim: 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Mehanizam sa oprugom. Rub luka prstenasto zadebljan. U središtu luka plastično izveden šestokraki, zvezdoliki motiv sa utisnutim kružićem u sredini. Luk ukrašen zelenim emajlom, a ukras naglašen crvenim emajlom. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Tatić-Đurić 1971, kat. 6, T. I, 8.

944. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. II/306. Tip 21/C. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom i deo luka. Mehanizam sa oprugom.. Rub luka, prstenasto zadebljan, ima 6 polukružnih proširenja, od kojih 2 nedostaju. Na luku je plastično izveden šestokraki, zvezdoliki motiv, a u središtu je kružni prsten sa utisnutim kružićem u sredini. Na luku tragovi zelenog emajla. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Tatić-Đurić 1971, kat. 14, T. I, 6. **T. XXX, 7**

945. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv.20142. Tip 21/C. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla i držač igle, a oštećen je luk. Slobodan zglojni mehanizam. Pločasti luk ukrašen sa tri koncentrična prstena. U središtu ispunjen zelenim emajlom, a na ostatku luka tragovi crvenog emajla. Duž ruba luka niz polukružnih proširenja ispunjenih crvenim emajlom. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 79. **SI. 48**

946. Vršac – «Dvorište Eparhije banatske». Narodni muzej u Vršcu. Tip 21/D₁. Bronza. Dim: 2, 5 cm, R geme = 1, 7 cm. Fragmentovana. Deo diskoidnog luka fibule sa izduženim, trapezoidnim držačem igle. U središtu luka je umetnuta gema kružnog oblika - muški portret anfas u prstenastom okviru. Lik muškarca ima veoma krupne oči, smeštene uz koren dugog nosa i okruglo lice sa slabo naglašenom bradom. Na gemi je najverovatnije predstavljen Sol, bog sunca. Publikovana: Barački 1961, 119, T. III, 6 – 6 a. Dat: druga polovina III - IV vek. Nap: Nađena je u grobu inhumiranog pokojnika G – 3, oštećenog zemljanim radovima, sa nekoliko perli od staklene paste. **T. XXX, 8**

947. Vršac – «Dvorište Eparhije banatske». Narodni muzej u Vršcu. Tip 21/D₁. Bronza. Dim: 3, 3 cm, R geme = 1 cm. Luk oštećen. Diskoidna fibula sa mehanizmom opruge. Površina luka, ukrašena

trakama plastičnog ukrasa, veoma je oštećena patinom U središtu luka je umetnuta gema kružnog oblika - muški portret anfas, okruglog, lika, u prstenastom okviru sa radijalnim urezima. Lik muškarca ima naglašene, bucmaste obraze, krupne oči, puna, nasmešena usta i predstavlja Sola, boga sunca. Publikovana: Barački 1961, 119, T. III, 6 – 6 a. Dat: druga polovina III - IV vek. Nap: Fibula je nađena u robu G – 10, na grudima inhumirane žene, sa ostalim bogatim nalazima, srebrnim naušnicama, polihromnom niskom perli od staklene paste, bronzanim dobošastim i zvonastim privescima – amuletima, keramičkim bikoničnim pršljenkom i krčagom sa jednom derškom, itd. **T. XXX, 9**

948. Vršac – «Dvorište Eparhije banatske». Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/»565. Tip 21/D₁. Srebro, staklena pasta. Dim: 3, 5 cm, R kameje = 1, 2 cm. Cela. Srebrna fibula sa mehanizmom opruge. Luk ukrašen uz rub filigranskim prstenom, a u središtu kružnim ležištem, oivičenim prstenastim zadebljanjem, sa umetnutom kamejom od staklene paste. Na luku su još dva, koncentrična, filigranska prstena, koji dele luk na tri ukrasne trake, dve ispunjene nizom trougaonih, plastičnih motiva i jednu ispunjenu nizom kružnih motiva u tehnici filigrana. Držač igle u vidu poprečne kukice. Kameja je kružnog oblika sa muškim portretom anfas, uokvirenim sa dva astragaloidna prstena. Detalji lica, obrve, oči i usta, predstavljeni su urezima, kao i uvojci kose uz obraze. Osoba na čelu ima zrakastu dijademu ili lovoriv venac, prikazan radijalnim urezima od čela ka temenu. Lice je usko sa izraženom, šiljatom bradom, a vrat je tanak. Publikovana: Barački 1961, 120, T. VII, 16, a – b. Dat: druga trećina – treća četvrtina IV veka. Nap: Fibula je nađena u bogatom grobu G- 9, na grudima inhumirane ugledne sarmatske žene, sa još dve fragmentovane bronzane diskoidne fibule sa mehanizmom opruge, koje su možda bile ukrašene emajlom. U grobu je nađeno dva para srebrnih naušnica, sa listolikim i poliedarskim privescima, bronzani privesci – amuleti: 2 dobošasta, lunulast i sa kauri – školjkom, ogrlica od ćilibarskih perli i polihromna ogrlica od perli od staklene paste, keramički pršljenak, keramički bikonični krčag sa jednom drškom, bronzane i srebrne alke itd. Portret na kameji možda predstavlja nekoga od careva dinastije Konstantina I, njega samog ili jednog od njegovih sinova. **T. XXX, 10**

949. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 194. Tip 21/D₂. Srebro, zlato. Dim: 3 x 4 cm. Cela. Pločasta, srebrna fibula, ovalnog oblika sa slobodnim zglobnim mehanizmom. Luk u vidu plitkog recipijenta sa dvostrukim rubom, koji uokviruje ležište za ukras. Rub se sastoji od horizontalnog dela sa urezanim motivom kimationa i pseudofiligranskog, prstenastog dela. U ležište je umetnuta srebrna pločica, na kojoj je iskucavanjem i urezivanjem izvedena scena borbe Herakla (Herkula) sa Nemejskim lavom. Herakle, predstavljen kao mladić, okrenut je na levu stranu prema lavu, dok se desno, iza njegovih leđa nalazi maslinovo drvo. Urezani detalji su tauširani zlatom. Držač igle u vidu poprečne kukice od žice. Publikovana: *Viminacijum* 1980, kat. 48; Popović 1994 D, 278, kat. 181. Dat: kraj I veka (kraj II - prva trećina III veka). **T. XXX, 11; Sl. 49.**

950. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 867/II. Tip 21/D₂. Bronza, srebro. Dim: 3, 9 cm. Nedostaje igla. Pločasta, diskoidna bronzana fibula, sa slobodnim zglobnim mehanizmom. Luk u vidu plitkog recipijenta sa dvostrukim prstenastim rubom. U recipijent je umetnuta elipsoidna, srebrna pločica sa plastično iskucanim muškim portretom u profilu na levo, uokvirenim astragaloidnim prstenom. Prikazana osoba nosi lovorov venac, vezan na potiljku trakom, sa krajevima puštenim niz vrat, i dijademu ukrašenu bršljanovim lišćem i plodovima vinove loze, a na bisti je vidljiva drapirana odeća. Držač igle u vidu poprečne kukice od žice. Publikovana: Popović 2001 A, 383 – 385, Sl. 12. Dat: prva trećina III veka. Nap: Portret, koji bez sumnje predstavlja boga Dionisa, ima karakterne odlike careva iz dinastije Severa, pre svega Karakale. Međutim, u okviru carske propagande jedino se Aleksandar Sever, kao *imitator Alexandri*, preko Aleksandra Velikog, može dovesti u vezu sa Dionisom. **T. XXX, 12; Sl. 50.**

3. 6. 2. TIP 22 – PLOČASTE FIBULE UKRAŠENE PROLAMANJEM (B`HME TYP 46; ETTLINGER TYP 49; RIHA TYP 3. 18)

Varijanta A – diskoidne fibule u obliku točka (Jobst Typ 31 A)

Varijanta B – diskoidne fibule sa ukrasom pelti (Jobst Typ 31 A, C)

Varijanta C – diskoidne fibule sa natpisom (Jobst Typ 31 B)

Varijanta D – fibule u obliku više truba, tj. «vojnih» rogova, mogu biti sastavljene od 1) dva, 2) tri i 3) četiri ili više vojnih rogova («truba») spojenih piskovima i trubastim delovima (Jobst Typ 31 G)

Varijanta E – fibule u obliku 1) lista (Jobst Typ 31 E) ili 2) lista na dršci (Jobst Typ 32)

Varijanta F – fibule u obliku edikule

Pločaste fibule tipa 22 (T. XXXI – XXXIII) izrađene su livenjem u kalupu, a ukrašene na poseban način prolamanjem perforacija različitog oblika, tako da se u negativu (perforacije) i u pozitivu (delovi pločastog luka) dobija željeni ornament. Livenjem u kalupu su već bile naznačene željene perforacije, koje su daljom obradom prolamane, odnosno isecane, a neravne ivice su obrađivane struganjem i turpijanjem. S obzirom na male dimenzije fibula tipa 22, 3 – 4 cm, njihova izrada je podrazumevala visoko umeće majstora, naročito na pojedinim primercima sa složenim ukrasom (T. XXXI, 8 – 10, 12, T. XXXII, T. XXXIII, 6 – 7). Iгла je pričvršćena na donjoj strani luka, najčešće slobodnim zglobnim mehanizmom, a ponekad se javlja mehanizam opruge sa spoljašnjom tetivom (T. XXXI, 7, T. XXXII, 1 – 2, T. XXXIII, 4 – 5). Držać igle je poprečno postavljen, izduženog oblika, sa kukicom na kraju. Pored ažuriranog ornamenta, na luku pojedinih fibula ovog tipa, javlja se i ukrašavanje urezivanjem i/ili utiskivanjem (T. XXXI, 4 – 7, 10, T. XXXIII, 2) i emajlom (T. XXXI, 3).³⁸⁸

Fibule tipa 22 uglavnom su izrađene od bronzе, premda ima primeraka od plemenitih metala, srebra (kat. 974, T. XXXIII, 1) i zlata (kat. 977), ili posrebrjenih (kat. 962, 986, T. XXXI, 6).

U varijantu A (kat. 951 – 963, T. XXXI, 1 - 6) svrstane su fibule diskoidnog, odnosno kružnog luka u obliku točka. Dok je luk nekih fibula ove varijante u obliku stvarnog, kolskog točka sa šest paoka (kat. 953, 963, T. XXXI, 1), druge, šest do osam polumesečastih ili peltovidnih perforacija na kružnom luku, sa utisnutim «okcem» u središtu i nazubljenim rubom, predstavljaju simbol nebeskog točka, odnosno sunčevog diska (kat. 951 – 952, 955 – 958, 960 – 962, T. XXXI, 4 - 6). Osim toga, u varijantu A svrstala sam fibule sa kružnom perforacijom u sredini i zvezdolikim lukom, odnosno lukom u vidu rozete (kat. 954, 959, T. XXXI, 2 – 3), koje takođe imaju oblik sunčanog točka. Sve fibule ove varijante imaju slobodan zglobni mehanizam i poprečni držać igle sa kukicom, osim jedne sa pravougaonim držačem igle (kat. 959, T. XXXI, 3). Ista fibula ukrašena je emajlom u tehnici *mille fiori*.

Fibule varijante B (kat. 964 – 969, T. XXXI, 7 – 11) su veoma slične prethodnim, pri čemu je ukras različitog oblika izveden prolamanjem različitog broja perforacija u vidu pelti. U nekim slučajevima ove perforacije mogu da čine oblik trozupca ili kaduceja (kat. 964, 969, T. XXXI, 7, 11), motiv tekuće spirale (kat. 966, T. XXXI, 9) ili složen motiv u vidu dvostrukih voluta (kat.

³⁸⁸ Dve *tutulus* fibule tipa 21/A sa lokaliteta «Više grobalja» u Viminacijumu (kat. 918 – 919) ukrašene su prolamanjem luka sa šest trougaonih perforacija, radijalno postavljenih u odnosu na *tutulus*, tako da se dobija forma točka, i urezivanjem, utiskivanjem motiva «okaca» i emajlom crvene i zelene boje. Datuju se u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka, a mogu se posmatrati i kao tip 22/A. (Videti: Zotović – Jordović 1990, 64, T. XXVIII, 2.)

965, T. XXXI, 8). Javljaju se i fibule sa tri zadebljanja na rubu luka, ukrašene kružnim i peltoidnim perforacijama (kat. 967 – 968, T. XXXI, 10). Fibule ove varijante imaju slobodan zglobni mehanizam ili oprugu sa spoljnom tetivom (kat. 964, T. XXXI, 7). Držač igle je izdužen, poprečan, sa kukicom na kraju.

Fibule varijante C (kat. 970, T. XXXI, 12) takođe imaju kružni disk na kome je prolamanjem izveden monogram, sastavljen od slova R, M i A u ligaturi, koji se razrešava kao ROMA.

Varijantu D (kat. 971 – 982, T. XXXII) čine fibule u obliku dva, tri ili više vojnih rogova, muzičkih, duvačkih instrumenata sa uvijenim korpusom, koji polazi od piska, i širokim, trubastim završetkom. Pomoću perforacija u obliku pelti, luk ovih fibula izveden je u vidu dva roga, spojena piskovima – podvarijanta 1 (kat. 971 – 973, T. XXXII, 4, 6), tri roga spojena piskovima – podvarijanta 2 (kat. 974 – 978, T. XXXII, 1 – 2,

Sl. 51 – tip 22/D 2, Dragovo – Ilinjača

5, 9) ili 4 – 8 vojnih rogova spojenih piskovima i/ili trubastim krajevima – podvarijanta 3 (kat. 979 – 982, T. XXXII, 3, 7 – 8). Iгла može biti pričvršćena mehanizmom opruge (T. XXXII, 1 – 2) ili slobodnim zglobom (T. XXXII, 3 – 9). Izduženi držač igle je poprečno postavljen, sa kukicom na kraju.

Fibule varijante E (kat. 983 – 989, T. XXXIII, 1 – 5) imaju listoliki luk ukrašen prolamanjem polumesečastih i peltoidnih perforacija. Mogu se izdvojiti dve podvarijante: sa korpusom u vidu lista – podvarijanta 1 (kat. 983 – 986, T. XXXIII, 1 – 3) i sa korpusom u vidu lista na dršci, koju čini stopa fibule – podvarijanta 2 (kat. 987 – 989, T. XXXIII, 4 – 5).

Na fibulama var. E₂ listoliki luk može biti u obliku bršljanovog lista (kat. 988, T. XXXIII, 4) ili u vidu pelte (kat. 987, 989, T. XXXIII, 5). Ove fibule imaju mehanizam opruge, dugu, pravougaonu stopu, sa prstenstim zadebljanjem na kraju i izdužen, poprečni držač igle.

Konačno, poslednju varijantu F (kat. 990 – 992, T. XXXIII, 6 – 7) čine fibule sa lukom ukrašenim prolamanjem, tako da ima izgled edikule, odnosno tetrastilnog pročelja rotunde, hrama ili mauzoleja. Ove fibule imaju slobodan zglobni mehanizam i izdužen, poprečni držač igle.

Poreklo rimskih, pločastih fibula ukrašenih prolamanjem, bez sumnje, treba tražiti u pograničnim provincijama duž Rajne i Dunava, gde su se razvile na tradiciji keltskog kulturnog kruga u izradi ukrasnih predmeta tehnikom prolamanja.³⁸⁹ Takođe, nalazi fibula tipa 22 najčešći su u utvrđenjima Rajnskog, Dunavskog i Dačkog limesa.³⁹⁰ Ovaj tip se, u stručnoj literaturi, datuje od sredine II do kraja III veka.³⁹¹

³⁸⁹ B`hme 1972, 44; Jobst 1975, 116 – 117.

³⁹⁰ von Patek 1942, 127 – 128, T. XVIII, 7; B`hme 1972, 43 – 44, Typ 46, T. 29, 1136 – 1149, T. 30, 1150; Ettlenger 1973, 129, Typ 49, T. 15, 2 – 5; Jobst 1975, 116 – 120, Typ 31, T. 47, T. 48, 338 – 344; Riha 1979, 88, T. 13, 310 – 311; Bojović 1983, 64 – 65, tip 25, T. XXIX, 276 – 288; CociŃ 2004, 125 – 129, Types 25 – 26, Pl. CIX – CX – *Porolissum*, Potaissa, Buciumi, Gil'lu, ClŃeiu, S'pata de Jos; Genčeva 2004, 70, 74 – 75, tip 28, tip 31 b, T. XXVI, 1 – 8, T. XXVII, 12 – 14 – *Almus*, *Oescus*, *Novae*.

³⁹¹ Garbsch 1966, T. 25, 8; Werner 1969, T. 40, 30; B`hme 1972, 44; Jobst 1975, 117 i dalje; Bojović 1983, 65 – 66.

Fibule u obliku točka, var. A, nalažene su u Srbiji na Dunavskom limesu: *Singidunum* (kat. 952), *Viminacium* (kat. 955 – 960, T. XXXI, 3 - 4), *Diana* (kat. 961, T. XXXI, 5), ali i u unutrašnjosti Gornje Mezije: Kosmaj (kat. 953, T. XXXI, 1), *Timacum Minus* (kat. 962, T. XXXI, 6), Rgotina (kat. 963) (Karta 10). Jedna fibula sa nepoznatog nalazišta čuva se u Muzeju grada Beograda (kat. 954, T. XXXI, 2), a jedna potiče sa sarmatskog nalazišta «Najeva ciglana» u Pančevu (kat. 951).

Što se datovanja tiče (Tabela 6), fibule tipa 22/A u obliku kolskog točka nađene su na Kosmaju (kat. 953, T. XXXI, 1) i na poznorimskom lokalitetu IV veka u Rgotini kod Zaječara (kat. 953). Najstariji nalaz fibule u vidu nebeskog točka, odnosno Sunčevog diska potiče iz Singidunuma (kat. 952), sa lokaliteta u Knez Mihailovoj ul. br. 30, iz sloja druge polovine II – početka III veka, zatim sledi nalaz iz horizonta II – III veka na utvrđenju *Diana* (kat. 961, T. XXXI, 5) i fibule iz grobova G 1 – 1536 i G 1 – 327, datovani u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka, sa viminacijumske nekropole «Više grobalja». U prvu polovinu III veka datovana je fibula nađena u sloju sa novcem Aleksandra Severa na lokalitetu «Više grobalja» u Viminacijumu (kat. 955), fibula sa nalazišta «Najeva ciglana» u Pančevu (kat. 951) pripada vremenu druge polovine III – IV veka, a na sektoru južne kapije utvrđenja *Timacum Minus* ovakva fibula (kat. 962, T. XXXI, 6) je nađena u sloju poslednje trećine IV veka. Fibule zvezdolikog luka, iste varijante, mogu se na osnovu grobnog nalaza iz Viminacijuma (kat. 959, T. XXXI, 3) datovati u prvu polovinu III veka, čemu u prilog ide i ukras emajlom u tehnicu *mille fiori* na ovoj fibuli.

Fibule sa pločastim, diskoidnim lukom ukrašenim prolamanjem perforacija u vidu pelti, truba i krugova, var. B, u Srbiji potiču iz Singidunuma i njegove okoline (kat. 964 – 969, T. XXXI, 7 – 9), Viminacijuma (kat. 967 – 968, T. XXXI, 10) i sa lokaliteta Gradina na Jelici (kat. 969, T. XXXI, 11) (Karta 10). Datovane fibule ove varijante u Srbiji nađene su u kastrumu Singidunuma, iz horizonta s kraja II – III veka (kat. 964, T. XXXI, 7) i u grobu G 1 – 189, sa viminacijumske nekropole «Više grobalja», datovane novcem Antonina Pija i grobnim prilozima u drugu polovinu II veka (kat. 968, T. XXXI, 10).

Nažalost, diskoidna fibula var. C sa natpisom ROMA, izvedenim prolamanjem, koja se čuva u Muzeju grada Beograda (kat. 970, T. XXXI, 12), potiče sa nepoznatog nalazišta, te nema osnova za njeno datovanje. Međutim, identične fibule iz Rumunije i Bugarske datuju se u kraj II – prvu polovinu III veka.³⁹² Smatram, da bi naš primerak mogao da se hronološki opredeli u vreme Severa. U tom kontekstu, treba se podsetiti da je veći deo stanovništva balkanskih provincija, Gornje i Donje Mezije i Dakije, dobio pravo rimskih građana tek Karakalnim ediktom iz 212. godine. Možda su ove fibule bile sredstvo carske propagande upriličene za taj događaj. Evgenija Genečeva pretpostavlja da su izrađivane u radionicama na Balkanu,³⁹³ što bi potkrepilo ovi hipotezu. U tom slučaju, fibule varijante 22/C mogle bi se veoma precizno datovati u 212. godinu, s mogućnošću njihove proizvodnje u narednih nekoliko godina Karakaline vladavine, najkasnije do 217. godine.

Fibule varijante D, koje su rasprostranjene širom Carstva, u Srbiji su zastupljene (Karta 10) u Donjoj Panoniji: Gomolava (kat. 971), Ušće (kat. 974 – 975, 979, T. XXXII, 1 – 3), na Dunavskom limesu Gornje Mezije: Ritopek – *Castra Tricornia* (kat. 972 – 976, T. XXXII, 4 – 5),

³⁹² CociŃ2004, 128 - 129, Type 26 a, Pl. CX, 1563 – 1564 – *Porolissum*, Słpata de Jos; Genčeva 2004, 74 – 75, tip 31 b, T. XXVII, 12 – 14 – *Novae*.

³⁹³ Genčeva 2004, 75.

Viminacium (kat. 973, 978, T. XXXII, 6 – 7), Mora Vagei (kat. 982, T. XXXII, 8) i u unutrašnjosti ove provincije: Dragovo – Ilinjača (kat. 977, T. XXXII, 9). Ova varijanta fibula se može datovati od sredine II do IV veka (Tabela 6): na Viminacijumu fibula tipa 22/D₃ nađena je u sloju druge polovine II veka (kat. 981, T. XXXII, 8), nalaz var. D₂ iz Dragova pripada vremenu II – III veka, a primerci sa Gomolave, var. D₁ (kat. 971) i utvrđenja Mora Vagei, var. D₃ potiču iz horizonta druge polovine III – početka IV veka, odnosno kraja III – IV veka.

U isti period datuju se fibule varijante E₁, nađene u jugozapadnom delu Dakije i severoistočnom delu Mezije (kat. 983 – 986, T. XXXIII, 1 – 3) (Karta 10, Tabela 6), na osnovu nalaza iz Singidunuma, Knez Mihailova br. 30 (kat. 984, T. XXXIII, 2), iz druge polovine II – početka III veka i fibule sa sarmatskog lokaliteta Pančevo – Vojilovica – «Rafinerija» (kat. 983, T. XXXIII, 1), datovanog u drugu polovinu III – prvu polovinu IV veka.

Listolike, pločaste fibule, ukrašene prolamanjem, varijante E₂ (kat. 987 – 989, T. XXXI-II, 4 – 5) je A. Beme izdvojila u poseban tip tzv. fibula sa glavom u vidu pelte, a V. Jobst u tip fibula sa polukružnom glavom.³⁹⁴ Međutim, konstrukcijski one pripadaju pločastim fibulama sa lukom u obliku lista, dok je stopa pravougaonog oblika, prstenasto zadebljanog kraja, oblikovana u vidu drške. Znači, ove fibule nemaju izdvojenu «glavu u obliku pelte», već je igla pričvršćena sa donje strane luka pomoću mehanizma opruge. Izuzimajući stopu (dršku lista) ovih listolikih fibula, evidentna je njihova sličnost sa prethodnom varijantom E₁. Takođe, luk fibula Var. E₂ nije «u obliku pelte», već se par perforacija u vidu pomenutog motiva ili u vidu voluta nalazi na polukružnoj osnovi (T. XXXIII, 5).³⁹⁵ Na kraju, fibule ove varijante mogu biti u obliku srcolikog, bršljanovog lista na dršci (T. XXXII, 4)³⁹⁶. Datuju se u kraj II – prvu polovinu III veka.

Posebno zanimljivu varijantu predstavljaju pločaste fibule u vidu edikule, koja predstavlja tetrastilno pročelje rotonde nekog hrama ili mauzoleja, var. F (kat. 990 – 992, T. XXXIII, 6 – 7). Sve tri fibule iz Srbije nađene su u arheološkom kontekstu: fibula iz Pančeva, sa lokaliteta Vojilovica – «Rafinerija» (kat. 990, T. XXXIII, 6), u grobu datovanom u drugu polovinu III – prvu polovinu IV veka, primerak iz Singidunuma (kat. 991, T. XXXII, 7) u sloju druge polovine II – prve polovine III veka, a nalaz iz utvrđenja *Idimum* (kat. 992) u sloju datovanom novcem Konstatntina I i Konstantina II, kovanim 330 – 335, u drugu trećinu IV veka. Iz navedenog, za tip 22/F predlažem datovanje u III – prvu polovinu IV veka. Što se tiče analognih primeraka, poznata mi je samo jedna fibula iz Eskusa, koju E. Genčeva, na osnovu tehnologije izrade, neopravdano datuje u drugu polovinu II veka.³⁹⁷ O značenju ovih fibula detaljno raspravlja A. Jovanović, dajući više mogućnosti za njihovo tumačenje.³⁹⁸ Ipak, pretpostavljam da je većina fibula ukrašenih prolamanjem vojničkog karaktera, te da su često služile kao sredstvo carske propagande u vojsci, a s obzirom na datovanje, zasnovano na pouzdanim uslovima nalaza, možda ih treba povezati sa tetrarhijskom ideologijom.³⁹⁹

Smatram da su pločaste fibule, ukrašene prolamanjem, izrađivane na tlu Srbije, u rimskim provincijama Donjoj Panoniji i Gornjoj Meziji od kraja II do sredine – druge polovine IV veka (Tabela 6). Neke od varijanti i podvarijanti tipa 22 se najverovatnije mogu dovesti u vezu sa rim-

³⁹⁴ B`hme 1972, 44, Typ 47, T. 30, 1154 – 1167; Jobst 1975, 120 – 121, Typ 32, T. 48, 345 – 347 – autor ipak smatra da se mogu posmatrati i kao varijanta pločastih fibula ukrašenih prolamanjem.

³⁹⁵ Videti primerke navedene u prethodnoj nap.

³⁹⁶ von Patek 1942, T. XVII, 17, T. XVIII, 18; B`hme 1972, 44, Anm. 340; Jobst 1975, 121.

³⁹⁷ Genčeva 2004, 70, tip 27 d, T. XXV, 19.

³⁹⁸ Jovanović 2007, 70 – 73.

³⁹⁹ Za predstave rotonde sa heksastilnim ili tetrastilnim pronaosom na tetrarhijskom novcu kovanom u Maksencijevim kovnicama videti u: Vasić 1997, 469 – 470.

skom vojskom, pre svega fibule varijante A - u vidu točka, sa izraženom solarnom simbolikom,⁴⁰⁰ i varijante D – u vidu vojnih truba. Ovakve fibule su mogle biti oznake određenih vojnih rodova, činova ili jedinica. Tome u prilog govori činjenica da fibule u vidu točka, sa «okcem» u sredini mogu biti posrebrene (kat. 962, T. XXXI, 6), dok su fibule u vidu tri vojna roga, var. D₂, osim od bronzne, izrađivane i od srebra (kat. 974, XXXII, 1, kat. 976, T. XXXII, 5) i zlata (kat. 978). Možda su fibule u vidu «vojnih» rogova, odnosno truba, bile oznaka *cornicines*, koji su imali značajnu ulogu u rimskim legijama. U tom smislu fibula u vidu tri «vojna « roga iz *Castra Tricornia*, sa jasno predstavljenim piskovima i širokim trubastim otvorima, ne predstavlja tri «roga izobilja» (*cornucopia*) kako pretpostavlja A. Jovanović.⁴⁰¹ S druge strane, fibule iz Karnuntuma i muzeja u Galaci, kao i primerak iz utvrđenja u Bologi u Rumuniji, zaista jesu predstave «roga izobilja».⁴⁰² Jedna fibula istog tipa nađena je i u grobu sa kremacijom na nekropoli «Pećine» u Viminacijumu (Grupa VII, tip 27/D, kat. 1101). Najbliža analogija fibuli iz Ritopeka, doduše sa predstavom jednog roga, je bronzani primerak iz Porolisuma.⁴⁰³

Iako su pločaste fibule uglavnom opredeljene kao deo ženske odeće,⁴⁰⁴ odnosno nakita, mogle su da služe i za pričvršćivanje muške tunike, toge ili vojnog ogrtača (*paludamentum*) na desnom ramenu ili grudima.⁴⁰⁵ Ovo se posebno odnosi na pločaste fibule u vidu točka (tip 22/A) i u vidu više «vojnih» truba (tip 22/D), koje su mogle biti vojničke oznake.

951. Pančevo – «Najeva ciglana». Narodni muzej u Pančevu, inv. A/459. Tip 22/A. Bronza. Dim: 4 cm. Cela. Slobodan zglobni mehanizam. Devet polumasečastih perforacija, radijalno raspoređenih oko središta kružnog luka fibule. U središtu luka utisnut motiv «okca». Rub luka nazubljen. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Barački 1975, 42 – 43, Sl. 29. Dat: druga polovina III – IV vek.

952. *Singidunum* - Knez Mihajlova ul. br. 30. Muzej grada Beograda. Tip 22/A. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Cela. Slobodan zglobni mehanizam. Šest perforacija u vidu pelti, radijalno raspoređenih oko središta kružnog luka fibule. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Ivanišević – Nikolić Đorđević 1997, Sl. 55, 7. Dat: druga polovina II – početak III veka.

953. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4013. Tip 22/A. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Šest trougaonih perforacija, radijalno raspoređenih oko središta kružnog luka fibule. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 276, T. XXIX, 276. T. XXXI, 1

954. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/938. Tip 22/A. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Slobodan zglobni mehanizam. U središtu kružnog luka fibule kružna perforacija u osmougaonom okviru. Rub luka profilisan sa osam radijalnih polukružnih udubljenja, odnosno osam radijalnih polukružnih proširenja. Čitava fibula osmokrakog zvezdolikog oblika. Izdužen poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 280, T. XXIX, 280. T. XXXI, 2

955. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 2141/84. Tip 22/A. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Osam polumesečastih perforacija, radijalno raspoređenih oko središta kružnog luka fibule. Rub luka nazubljen. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Zotović – Jordović 1990, Sl. 4. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Aleksandra Severa.

956. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 10806/85. Tip 22/A. Bronza. Dim:

⁴⁰⁰ Točak sa četiri ili šest paoka simbol je vrhovnog božanstva keltskog panteona, nebeskog gromovnika, boga Sunca i vatre, Taranisa, odnosno Jupitera u *interpretatio romana* – Eliade 1991, vol. II, 117.

⁴⁰¹ Jovanović 2007, 61 i dalje.

⁴⁰² Jovanović 2007, 62, nap. 5 i 6; CociŃ 2004, 206, Pl. CIII, 1465 – autor ovu fibulu neopravdano opredeljuje kao tip 23 b, fibule u vidu trube.

⁴⁰³ CociŃ 2004, 120, Type 23 b, Pl. CIII, 1464 – kraj II – početak III veka.

⁴⁰⁴ B`hme 1972, 47; Riha 1979, 42;

⁴⁰⁵ Petrović 1995, kat. 26, kat. 34, kat. 45 – na nadgrobnim spomenicima iz Timakum Minusa jedan municipalni dekurion, jedan centurion legije *X Fretensis* i dekurion kohorte *II Aurelia Dardanorum*, kao i njegov sin, nose na desnom ramenu pločaste diskoidne fibule; Popović 2001 A, 385.

3, 3 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Osam polumesečastih perforacija, radijalno raspoređenih oko središta kružnog luka fibule. Rub luka nazubljen. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 250, T. XXIII, 250. Dat: druga polovina II - prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 1536 (tipa Mala Kopašnica – Sase II) sa emajliranom fibulom (Grupa III, tip 12/C, kat. 276).

957. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 10012/85. Tip 22/A. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Nedostaje igla, a luk je oštećen. Slobodan zglobni mehanizam. Osam polumesečastih perforacija radijalno raspoređenih oko središta kružnog luka fibule. Rub luka nazubljen. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 252, T. XXIII, 252.

958. *Viminacium* – «Više grobalja» – «Carine». Narodni muzej u Požarevcu, C 2707/84. Tip 22/A. Bronza. Dim: 3, 7 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Osam polumesečastih perforacija, radijalno raspoređenih oko središta kružnog luka fibule. Rub luka nazubljen. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 254, T. XXIII, 254. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 327 (tipa Mala Kopašnica – Sase II), sa bronzanom alkom i kaolinskim lončićem sa jednom drškom.

959. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 8874/85. Tip 22/A. Bronza. Dim: 4, 4 cm. Cela. Slobodan zglobni mehanizam. U središtu kružnog luka fibule kružna perforacija, oko koje je prstenasto zadebljanje. Rub luka profilisan sa osam radijalnih polukružnih udubljenja, odnosno osam radijalnih polukružnih proširenja. Čitava fibula osmokrakog zvezdolikog oblika. Luk ukrašen zelenim i crvenim emajlom u tehnici *mille fiori*. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 242, T. XXII, 242. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena je u grobu žene sa bogatim nakitom i keramičkim posudama II – prve polovine III veka, u koji je naknadno inhumirano dete u drvenom kovčegu, G – 1486, sa novcem I – II veka. **T. XXXI, 3**

960. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1413/79. Tip 22/A. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Osam polumesečastih perforacija, radijalno raspoređenih oko središta kružnog luka fibule u kome je utisnut motiv “okca”. Rub luka nazubljen. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 253, T. XXIII, 253. **T. XXXI, 4**

961. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.2484/88. Tip 22/A. Bronza. Dim: 3, 8 cm. Nedostaje igla i držač igle. Slobodan zglobni mehanizam. Osam polumesečastih perforacija, radijalno raspoređenih oko središta kružnog luka fibule. U središtu luka utisnut motiv “okca”. Rub luka nazubljen. Publikovana: Grbić 1994, kat.403, T. 46, 4. Dat: II – III vek. **T. XXXI, 5**

962. *Timacum Minus* – Južna kapija. Zavičajni muzej u Knjaževcu, C 5/97. Tip 22/A. Bronza, srebro. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla. Posrebrena. Slobodan zglobni mehanizam. Osam polumesečastih perforacija, radijalno raspoređenih oko središta kružnog luka fibule. U središtu luka utisnut motiv “okca”. Rub luka nazubljen. Poprečni držač igle sa kukicom. Nepublikovana. Dat: poslednja trećina IV veka. **T. XXXI, 6**

963. Rgotina. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 22/A. Bronza. 3, 3 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Šest trougaonih perforacija, radijalno raspoređenih oko središta kružnog luka fibule. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Lalović – Jovanović 1981, 81, T. IV, 3. Dat: IV vek.

964. *Singidunum* - Kalemegdan - *Castrum*. Muzej grada Beograda, ter.inv. 40/76. Tip 22/B. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Opruga sa iglom nedostaje. Na luku četiri perforacije u obliku pelti. Ove perforacije na luku čine oblik trozupca kaduceja. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 283, T. XXIX, 283. Dat: kraj II – III vek. **T. XXXI, 7**

965. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2991. Tip 22/B. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Četiri perforacije u obliku pelti radijalno raspoređene oko šestougaone perforacije u središtu kružnog luka fibule. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 277, T. XXIX, 277. **T. XXXI, 8**

966. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4013. Tip 22/B. Bronza. Dim: 3, 6 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Četiri perforacije u obliku pelti radijalno raspoređene oko središta kružnog luka fibule. U središtu luka dugmetasto zadebljanje. Perforacije daju luku oblik kružne tekuće spirale sastavljene od četiri motiva u vidu slova C. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 279, T. XXIX, 279. Napomena: Ovaj primerak se može posmatrati i kao varijanta A. **T. XXXI, 9**

967. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 10863/84. Tip 22/B. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Cela. Slobodan zglobni mehanizam. Na luku kružnog oblika radijalno u odnosu na središte četiri

perforacije u vidu pelti. Na rubu luka tri pravougaona proširenja. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 255, T. XXIII, 255.

968. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2100/84. Tip 22/B. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Slobodan zglobni mehanizam. Na luku kružnog oblika radijalno u odnosu na središte tri kružne i tri perforacije u vidu pelti. Na rubu luka tri trougaona proširenja. Poprečni držač igle. Publikovana: Zotović – Jordović 1990, T. CLIX, 4. Dat: druga polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 189 (tipa Mala Kopašnica - Sase I), sa novcem Antonina Pija, bronzanom narukvicom sa prevučenim i spiralno uvijenim krajevima i fragmentom keramičkog žiška tipa Ivanyi X T. **XXXI, 10**

969. Jelica – Gradina. Narodni muzej u Čačku, C 27/00. Tip 22/B. Bronza, gvožđe. Dim: 3, 3 cm. Nedostaje veći deo gvozdene igle. Slobodan zglobni mehanizam. Na kružnom luku dve simetrične perforacije u vidu pelti i dve u vidu truba. Ove perforacije u središtu luka čine oblik trozupca ili kaduceja. Rub luka ukrašen sitnim kosim urezima. Poprečni držač igle sa kukicom. Nepublikovana. T. **XXXI, 11**

970. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4013. Tip 22/C. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Nedostaje igla, glava i držač igle. Na luku, između četiri polukružne radijalne perforacije, prolamanjem izveden monogram, koji se može razrešiti kao ROMA. Publikovana: Bojović 1983, kat. 278, T. XXIX, 278. T. **XXXI, 12**

971. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AP/5527. Tip 22/D₁. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaju glava, igla i držač igle. Fibula u obliku dva “vojna” roga spojena trubastim krajevima, tako da čine motiv pelte. Na jednom kraju luka jedna, a na drugom dve male perforacije, najverovatnije za pričvršćivanje igle i držača igle. Publikovana: Dautova-Ruševljan – Brukner 1992, 103, kat. 109, T. 13, 61. Dat: druga polovina III – početak IV veka.

972. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/874. Tip 22/D₁. Bronza. Dim: 4, 7 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Fibula u obliku dva “vojna” roga spojena piskovima, tako da čine motiv pelte. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 286, T. XXIX, 286. T. **XXXII, 4**

973. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5764/82. Tip 22/D₁. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Fibula u obliku dva spojena “vojna” roga. Na luku dve perforacije u vidu pelti. Poprečni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 259, T. XXIII, 259. T. **XXXII, 6**

974. Drenovac – Ušće. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/850. Tip 22/D₂. Srebro, bronza. Cela. 3, 5 cm. Mehanizam opruge sa iglom izrađen od bronzne. Srebrni luk u obliku tri “vojna” roga, od kojih su dva spojena piskovima, a treći je između njihovih trubastih završetaka. Čitava fibula u vidu motiva pelte. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Ković 2003, kat. 42, T. VIII, 42. T. **XXXII, 1**

975. Ušće – Poljoprivredno dobro “Dragan Marković”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1814. Tip 22/D₂. Bronza. Dim: 4, 2 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Nedostaje opruga sa iglom. Fibula u obliku tri “vojna” roga, od kojih su dva spojena piskovima, a treći je između njihovih trubastih završetaka. Čitava fibula u vidu motiva pelte. Izdužen poprečni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 287, T. XXIX, 287. Dat: II – III vek. T. **XXXII, 2**

976. Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1280. Tip 22/D₂. Srebro. Dim: 2, 5 cm. Nedostaje igla. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Fibula u obliku tri “vojna” roga. Piskovi rogova spojeni za glavu fibule, a na trubastom delu središnjeg roga pričvršćen je poprečan držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 301, T. XXIX, 301. T. **XXXII, 5**

977. Dragovo – Ilinjača. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 2458. Tip 22/D₂. Bronza. Dim: 3, 8 cm. Cela. Slobodan zglobni mehanizam. Fibula u obliku tri “vojna” roga, od kojih su dva spojena piskovima, a treći je između njihovih trubastih završetaka. Pisak trećeg roga je spiralno uvijen i spaja se sa držačem igle u vidu slova C, sa spiralno uvijenim krajem. Čitava fibula u vidu motiva pelte. Publikovana: AP 9/1967, T. XL, 3. Dat: II – III vek. T. **XXXII, 9; SI. 51.**

978. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 2010/II. Tip 22/D₂. Zlato. Cela. 3, 5 cm. Zlatna fibula u obliku tri “vojna” roga, od kojih su dva spojena piskovima, a treći je između njihovih trubastih završetaka. Čitava fibula u vidu motiva pelte. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Popović 1996, 99, kat. 146.

979. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/ 2575. Tip 22/D₃. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla, deo luka i držač igle. Slobodan zglobni mehanizam. Fibula kružnog oblika formirana od šest “vojnih”

rogova, koji spojeni piskovima formiraju motiv rozete. Publikovana: Bojović 1983, kat. 281, T. XXIX, 281. T. XXXII, 3

980. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4714. Tip 22/D₃. Bronza, posrebrena. Dim: 4 cm. Nedostaje igla, a luk i držač igle su oštećeni. Mehanizam sa oprugom. Fibula u obliku četiri "vojna" roga, od kojih su dva spojena piskovima, a dva trubastim krajevima. Svi piskovi se spajaju na početku stope fibule. Stopa je trapezoidna sa polukružnim zadebljanjem na kraju. Čitava fibula u vidu motiva pelte. Poprečni držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 220.

981. *Viminacium* – "Pećine". Narodni muzej u Požarevcu, C 4009/81. Tip 22/D₃. Bronza. Dim: 3 cm. Oštećen luk i držač igle. Slobodan zglobni mehanizam. Fibula u obliku više spojenih "vojnih" rogova. Poprečni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 258, T. XXIII, 258. Dat: druga polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 333 sa novcem Antonina Pija. T. XXXII, 7

982. Mihajlovac - Mora Vagei. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 22/D₃. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla i držač igle. Slobodan zglobni mehanizam. Fibula u obliku četiri radialno postavljena «vojna» roga, koji čine motiv pelti. Oni su piskovima vezani za rub luka fibule, koji je sastavljen od četiri «vojna» roga kružno spojena među sobom trubastim delom za pisak. Publikovana: Cernanović-Kuzmanović – Stanković 1986, Fig. 10, 8. Dat: kraj III – prva polovina IV veka. T. XXXII, 8

983. Pančevo – Vojlovica – Rafinerija nafte, Narodni muzej u Pančevu. Tip 22/E₁. Bronza. Dim: 2, 9 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Na luku četiri polukružne perforacije. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Batistić – Popadić 1985, 63, T. VII, 111. Dat: druga polovina III – prva polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu G-32 sa fibulom tipa 22/F (kat.990), niskom od polihromnih perli od staklene paste, keramičkim bikoničnim pršljenkom i keramičkom posudom sa jednom drškom, rađenom rukom. T. XXXIII, 1

984. *Singidunum* - Knez Mihajlova ul. br. 30. Muzej grada Beograda. Tip 22/E₁. Bronza. Dim: 2, 7 cm. Nedostaju glava i igla, a držač igle je oštećen. Na gornjem delu luka dve perforacije u obliku pelti i jedna mala kružna perforacija između njih. Na donjem delu luka jedna veća perforacija u obliku pelte. Rub luka iznad glave fibule profilisan sa tri zadebljanja ukrašena urezima, a rub donjeg dela luka simetrično ukrašen sitnim urezima. Listoliki luk fibule se može posmatrati i kao heraldički par životinja (konja ili grifona?). Publikovana: Ivanišević – Nikolić Đorđević 1997, Sl. 55, 20. Dat: druga polovina II – početak III veka. T. XXXIII, 2

985. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4014. Tip 22/E₁. Bronza. Dim: 3, 1 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam na glavi. Na luku četiri perforacije u obliku pelti. Na rubu luka iznad glave i iznad držača igle pravougaona proširenja. Rub donjeg polovine luka nazubljen. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 282, T. XXIX, 282. T. XXXIII, 3

986. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4714. Tip 22/E₁. Bronza, srebro. Dim: 4 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Posrebrena. Mehanizam sa oprugom. Na gornjem delu luka jedna veća perforacija u obliku pelte, a na donjem delu luka dve. Na rubu donjeg polovine luka dva simetrična trougaona proširenja, između kojih je, iznad držača igle, polukružno proširenje sa utisnutim motivom "okca". Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 220.

987. Zemun (*Taurinum*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4251. Tip 22/E₂. Bronza. Dim: 3, 7 cm. Nedostaje igla. Mehanizam sa oprugom. Gornji deo luka u vidu lista polukružnog oblika sa dve perforacije u obliku voluta završava se poprečnim zadebljanjem. Donji deo luka u vidu drške lista završava se prstenastim zadebljanjem. Izdužen poprečni držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 219.

988. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2881. Tip 22/E₂. Bronza. Dim: 4, 1 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen. Gornji deo luka u vidu lista bršljana, sa polukružnim proširenjem na vrhu, sa dve perforacije u obliku pelti. Donji deo luka u vidu drške lista završava se pravougaonom stopom. Izdužen poprečni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 288, T. XXIX, 288. T. XXXIII, 4

989. *Viminacium* – "Velika kapija". Narodni muzej u Požarevcu, C 422/80. Tip 22/E₂. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Nedostaje igla. Mehanizam sa oprugom. Gornji deo luka u vidu lista polukružnog oblika sa dve perforacije u obliku voluta. Donji deo luka u vidu drške lista završava se dvostrukim prstenastim zadebljanjem. Izdužen poprečni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 260, T. XXIII, 260. T. XXXIII, 5

990. Pančevo – Vojlovica – Rafinerija nafte, Narodni muzej u Pančevu. Tip 22/F. Bronza. Dim: 3, 8 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Na luku dve polukružne, dve pravougaone perfo-

racije i jedna, središnja pravougaona sa polukružni završetkom, čine edikulu u vidu pročelja tetrastilnog hrama. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Batistić – Popadić 1985, T. VII, 110. Dat: druga polovina III – prva polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu G-32 sa fibulom tipa 22/B₁ (kat. 983), niskom od polihromnih perli od staklene paste, keramičkim bikoničnim pršljenkom i keramičkom posudom sa jednom drškom, rađenom rukom. T. XXXIII, 6

991. *Singidunum* - Knez Mihajlova ul. br. 30. Muzej grada Beograda, inv. AA/4621. Tip 22/F. Bronza. Dim: 3, 6 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglojni mehanizam. Na luku fibule tri polukružne i tri pravougaone perforacije čine edikulu u vidu pročelja tetrastilnog hrama. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Ivanišević – Nikolić Đorđević 1997, Sl. 55,9. Dat: druga polovina II – početak III veka. T. XXXIII, 7

992. *Idimum*. Narodni muzej u Beogradu, inv. IV/1531. Tip 22/F. Bronza. Dim: 2, 4 cm. Nedostaju glava i igla, a oštećeni su luk i držač igle. Na luku tri pravougaone perforacije čine edikulu u vidu pročelja tetrastilnog hrama. Publikovana: Ilijašević 1988, 118, kat. 5, T. I, 2. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Konstantina I i Konstantina II iz 330 – 335.god.

3. 6. 3. TIP 23 – PLOČASTE FIBULE U OBLIKU SVASTIKE

Varijanta A – pločaste fibule u vidu svastike (Almgren T. X, 231; B`hme Typ 49 a – c; Jobst Typ A – B; CociŃ Type 33 a 1; Genčeva tip 32 a)

Varijanta B – diskoidne pločaste fibule u vidu svastike upisane u krug (B`hme Typ 49 d; Jobst Typ C)

Varijanta C – četvorougaone pločaste fibule sa motivom svastike izvedenim prolamanjem (CociŃ Type 33 a 2)

Varijanta D – pločaste fibule u vidu svastike sa konjskim protomima (Almgren T. X, 232; Bojović tip 27; CociŃ Type 33 b; Genčeva tip 32 b)

U tip 23 (T. XXXIII, 8 – 11, T. XXXIV, 1 – 5) svrstala sam sve pločaste fibule u obliku svastike ili sa predstavom ovog motiva, izvedenog prolamanjem.

Varijantu A (kat. 993 – 995, T. XXXIII, 8) čine pločaste fibule, čiji je luk izliven u obliku svastike sa slobodnim zglobnim mehanizmom na donjoj strani i poprečnim držačem igle sa kukicom na kraju. Luk može biti ukrašen urezivanjem.

Varijanta B₁ (kat. 996, T. XXXIII, 9) je u suštini diskoidna, pločasta fibula ukrašena prolamanjem, koja se od varijanti A - C tipa 22 razlikuje po tome što je na luku u pozitivu predstavljen motiv svastike u krugu. Varijanti B₂ pripada diskoidna, pločasta fibula u obliku svastike, koju formiraju četiri dvosekle sekire (*labrys*) spojene drškama u središtu luka (kat. 997), što je izvedeno prolamanjem četiri srcolike perforacije na luku. Na fibulama varijante B₁₋₂ igla je pričvršćena na donjoj površini luka mehanizmom opruge, a držač igle poprečno postavljen sa kukicom na kraju.

Sl. 52 – tip 23/B 1, Timacum Minus

Na pločastim fibulama varijante C (kat. 998 – 999) prolamanjem je u pozitivu (T. XXXIII, 10) i/ili negativu (T. XXXIII, 11) izveden motiv svastike na luku kvadratnog oblika. Držač igle je poprečan sa kukicom na kraju, a mehanizam za pričvršćenje igle, nažalost, nije sačuvan kod naših primeraka.

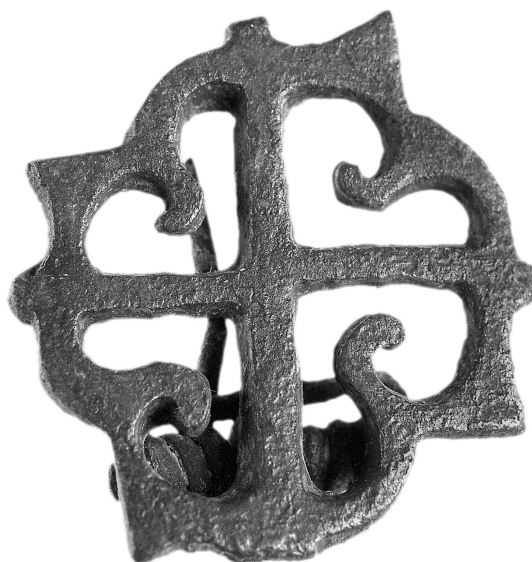
Fibule varijante D (kat. 1000 – 1019, T. XXXIV, 1 – 5) imaju luk u obliku svastike sa kracima koji se završavaju glavama konja. Motiv «okca» ili koncentričnih krugova sa tačkom u sredini utisnut je u središtu luka i na protomima, gde predstavlja oči konja. Iгла može biti pričvršćena uz luk mehanizmom opruge (T. XXXIV, 1) ili slobodnim zglobovom (T. XXXIV, 2 – 5). Karakteristično za ovu varijantu je što su neki primerci posrebreni (kat. 1010 - Brestovik, kat. 1012 – *Viminacium* – «Više grobalja», kat. 1017, T. XXXIV, 5 – *Timacum Minus*, kat. 1018 - Dragovita). Među njima izdvaja se fibula iz Timacum Minusa (kat. 1017, T. XXXIV, 5), koja je još i ukrašena crvenim i zelenim emajlom u utisnutim «okcima».

Fibule svih varijanti tipa 23 su malih dimenzija, 2, 5 – 3, 5 cm i izrađene su od bronzе, a neki primerci mogu biti posrebreni.

Smatram da tipološko razvrstavanje fibula u vidu svastike prema smeru kretanja njihovih krakova, na desnu ili levu stranu, nije opravdano.

Fibule u obliku svastike tipa 23/A pripadaju produkciji pograničnih rimskih provincija duž Rajne i Dunava, s tim što su za zapadne provincije Germaniju i Reciju karakteristični primerci sa mehanizmom opruge sa unutrašnjom tetivom, dok su za Norik, Panoniju, Dakiju i Gornju i Donju Meziju tipične fibule sa oprugom sa spoljašnjom tetivom ili sa zglobovim mehanizmom.⁴⁰⁶ Ovakve fibule se u manjem broju javljaju i na Limesu u Holandiji i Britaniji.⁴⁰⁷ Prihvaćeno datovanje ove varijante je od druge trećine II do sredine III veka.⁴⁰⁸ Osim toga, fibule slične forme, nastale na antičkoj tradiciji, javljaju se među langobardskim nalazima s kraja VI – VII veka u severnoj Italiji.⁴⁰⁹ U Srbiji su nađene na lokalitetu Bijeljina – Graduština kod Šapca (kat. 993), u Singidunumu, na lokalitetu Knez Mihailova ul. br. 44, u horizontu s kraja III – prve polovine IV veka (kat. 994) i na viminacijumskoj nekropoli «Pećine», u žrtvenom rovu druge polovine II – prve polovine III veka (kat. 995, T. XXXI, 8).

Rasprostranjenost i datovanje relativno retkih fibula varijante B je isto kao kod prethodne varijante.⁴¹⁰ Fibula iz utvrđenja *Timacum Minus* (kat. 997, T. XXXIII, 9) je slučajna nalaz, bez

Sl. 53 – tip 23/B 2, Zemun (Taurinum)

⁴⁰⁶ B`hme 1972, 45; Jobst 1975, 123; Coci` 2004, 135 – 136, Type 33 a, Pl. CXV, 1626 – 1628; Genčeva 2004, 75, tip 32 a, T. XXVIII, 1 – 2.

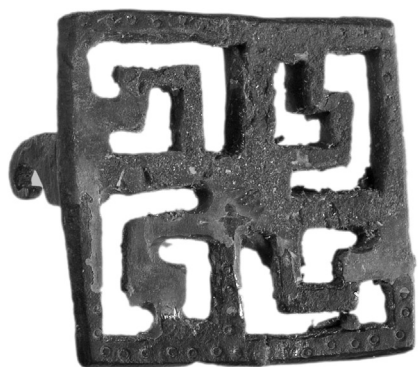
⁴⁰⁷ B`hme 1972, 45, Fundliste 45.

⁴⁰⁸ B`hme 1972, 46 – kraj II – početak III veka; Jobst 1975, 123 – poslednja četvrtina – prva polovina III veka; Coci` 2004, 136 – druga trećina II – prva trećina III veka.

⁴⁰⁹ Vinski 1968, 133; Jobst 1975, 123.

⁴¹⁰ B`hme 1972, 45 – 46, Anm. 355; von Patek 1942, 227, T. XVIII, 14; Peškar 1972, 101, T. 19, 6; Jobst 1975, 123, Typ 34 C, T. 49, 354 – 355. Uz deset navedenih primeraka treba dodati fibulu nađenu na lokalitetu Ravna – *Timacum Minus* (kat. 996) i zanimljivu fibulu u vidu svastike sastavljene od četiri bojne sekire iz Zemuna (*Taurinum*) (kat. 997).

bližih podataka za datovanje. Takođe, nisu poznati uslovi nalaza zanimljive fibule iz Zemuna, u vidu četiri dvosekle sekire (*labrys*) dugih sečiva, koje čine svastiku (kat. 997). Solarni simbol svastike, prikazan pomoću spojenih sekira, izražava princip muške, ratničke snage i indicira vojnički karakter ove fibule. Takođe, simbol labrisa može se dovesti u vezu sa kultom Jupitera Dolihena.⁴¹¹ Smatram da je ona predstavljala oznaku ili čin pripadnika vojne posade pograničnog utvrđenja Taurunuma. Fibule u obliku jedne dvosekle sekire karakteristične su za Rajnski limes.⁴¹² Na osnovu načina izrade, veoma sličnog fibulama tipa 22/A – C, fibule tipa 23/B se mogu datovati od kraja II do sredine IV veka.

Sl. 54 – tip 23/C, Romuliana

Fibula sa Romulijane, koja je oštećena, odnosno dopola istopljena dejstvom visoke temperature, nađena je južno od Galerijevih termi u ruševinskom sloju nastalom sredinom V veka (441/3. godine), te se može datovati u IV – prvu polovinu V veka.

Fibule u vidu svastike sa konjskim protomima, var. D, najmlađa su forma fibula tipa 23, nastala na rimskoj tradiciji pod «varvarskim» uticajem sarmatskih plemena.⁴¹⁴ Centar njihove proizvodnje nalazio se u provinciji *Pannonia Secunda*,⁴¹⁵ s obzirom na broj nađenih

Fibule varijante C su konstatovane samo u Srbiji, na Viminacijumu (kat. 998, T. XXXIII, 10) i Romulijani (kat. 999, T. XXXIII, 11), dok je jedna slična fibula nađena u Porolissumu.⁴¹³ Međutim, ova fibula iz Rumunije ima pločasti luk u vidu svastike, ukrašen prolamanjem četiri perforacije u obliku latiničnog slova L, tako da se prvi motiv ponavlja i u negativu. Nasuprot tome, fibule iz Viminacijuma i sa Romulijane imaju pločasti luk kvadratnog oblika na kome su perforacijama u vidu latiničnog slova L u negativu izvedeni motivi svastike upisane u kvadrat.

Primerak iz Viminacijuma nađen je u dečjem grobu G – 2196 na nekropoli «Više grobalja». U drvenom sanduku su uz fibulu, nađenu na desnom ramenu pokojnika, nađeni niska od melonastih staklenih perli plavo – zelene boje u predelu karlice (*Sic!*), crveno pečeni lončić sa jednom drškom pored desne potkolenice i kružna bronzana oplata u predelu desnog stopala. S obzirom da je ukopan u ispunu žrtvenog rova, nastalu tokom II i prve polovine III veka, i na grobne nalaze, ovaj grob bi se mogao datovati u drugu polovinu III - IV vek.

⁴¹¹ Jobst 1975, 111, Typ 28, Axtfibeln Var. c; Coci 2004, 119, Typ 23 a 2 – fibule u vidu jedne dvosekle sekire.

⁴¹² Böhme 1972, 39, Typ 42 d, Anm. 285, T. 27, 1030 – 1038.

⁴¹³ Coci 2004, 135, Type 33 a 2, Pl. XCV, 1630.

⁴¹⁴ Vinski 1968, 133; Petković 1999, 225 – 226.

⁴¹⁵ Buora 1992, 106.

primeraka, najverovatnije u Burgenama. Fibule ovog tipa rasprostranjene su tokom III veka u utvrđenjima na severnoj granici provincije Dakije, a kasnije u IV veku u Drugoj Panoniji, Prvoj Meziji i Priobalnoj Dakij, dok se pojedinačno javljaju u Prvoj Panoniji, severnoj Italiji i Bugarskoj.⁴¹⁶

Smatram da se fibule tipa 23/D mogu dovesti u vezu sa regrutovanjem «varvara», pre svega Sarmata, odnosno Alana, u pomoćne konjičke odrede rimske vojske krajem IV – početkom V veka. One su uz jednoredne češljeve od jelenjeg roga, sa trostranom drškom ukrašenom konjskim protomima, bile oznake pripadnika *equites pseudocomitatenses* u Iliriku u periodu 380 – 408. godine.⁴¹⁷

U Srbiji (Karta 16), osim poznatih primeraka iz Novih Banovaca – *Burgenae* (kat. 1000 – 1007, T. XXXIV, 1) i fibule iz Brestovika (kat. 1010), koji nemaju bližih podataka za datovanje, ostali nalazi tipa 23/D imaju pouzdan arheološki kontekst. Obe fibule iz Singidunuma nađene su u horizontu druge polovine IV – prve polovine V veka (kat. 1008 – 1009, T. XXXIV, 2). Fibule sa viminacijumske nekropole «Više grobalja» mogu se generalno datovati od sredine III do kraja IV – početka V veka (kat. 1011 – 1014, T. XXXIV, 3 – 4), a primerak sa «Pećina» u drugu polovinu III – početak IV veka (kat. 1015). Nalazi tipa 23/D iz utvrđenja u Boljetinu (*Smorna*) (kat. 1016), utvrđenja *Timacum Minus* (kat. 1017, T. XXXIV, 5), iz Dragovite kod Niša (kat. 1018) i Doline Mlave (kat. 1019) datuju se u IV vek. Ovo daje hronološki okvir var. D od druge polovine III do sredine V veka.

Smatram da se fibule tipa 23 nađene na tlu Srbije mogu datovati u III – IV vek, odnosno od kraja II, vremena Septimija Severa, do prve decenije V veka, zaključno sa Arkadijevom vladavinom. Ovo je ujedno period intenzivnog prisustva rimske vojske u utvrđenjima na Dunavskom limesu i u unutrašnjosti duž važnih komunikacija u Gornjoj Meziji, što odgovara rasprostranjenosti fibula u obliku svastike (Karta 16). Takođe, mislim da je vojnička atribucija ovih fibula opravdana. Fibulu var. C (kat. 998, T. XXXIII, 10), nađenu u dečjem grobu na viminacijumskoj nekropoli «Više grobalja», nosio je na desnom ramenu dečak, koji je nasledio ovu insigniju od oca, najverovatnije veterana rimske vojske, što je poznato u slučaju docnijih krstoobraznih fibula. Takođe, fibula var. D (kat. 1011, T. XXXIV, 3), iz dečjeg groba G – 2059, sa ove nekropole pripada istom kontekstu.

Treba napomenuti da je posrebrivanje, koje se javlja na nekim primercima tipa 23/D, konstatovano i na pločastim fibulama u vidu više vojnih rogova, tipa 22/D. Možda je materijal od koga je fibula izrađena: bronza, srebro ili zlato,⁴¹⁸ označavao rang u okviru vojne oznake, ili možda čak odličja.

Treba napomenuti da je posrebrivanje, koje se javlja na nekim primercima tipa 23/D, konstatovano i na pločastim fibulama u vidu više vojnih rogova, tipa 22/D. Možda je materijal od koga je fibula izrađena: bronza, srebro ili zlato,⁴¹⁸ označavao rang u okviru vojne oznake, ili možda čak odličja.

Sl. 55 – tip 23/D, Boljetin (*Smorna*)

⁴¹⁶ Buora 1992, 105 – 107, Fig. 1; Petković 1999, 217, Map 2; Gudea 2002, 101 – 104; CociŃ 2004, 135 – 136, Type 33 b, Pl. XCV, 1631 – 1638; Genčeva 2004, 75, tip 32 b, T. XXVIII, 3.

⁴¹⁷ Petković 1999, 226 – 228.

⁴¹⁸ Fibula u vidu tri vojna roga, tipa 22/D₂ iz Narodnog muzeja u Beogradu (kat. 978) izrađena je od zlata.

993. Beljin – Graduština. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/263. Tip 23/A. Bronza. Dim: 2, 4 cm. Nedostaje igla, a luk je oštećen. Slobodan zglobni mehanizam. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Ković 2003, kat. 53, T. X, 53.
994. *Singidunum* - Knez Mihajlova ul. br. 44. Muzej grada Beograda, inv. AA/4607. Tip 23/A. Bronza. Dim: 2, 7 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Poprečni držač igle sa kukicom. Bjelajac – Simić 1991, T. VI, 6. Dat: kraj III – prva polovina IV veka.
995. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 13431/90. Tip 23/A. Bronza. Dim: 2, 6 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Kraci luka ukrašeni uzdužnim urezima, što čini motiv krsta. Uz rub luka kraci ukrašeni uzdužnim urezima i sitnim poprečnim urezima. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 266, T. XXIV, 266. Dat: druga polovina II - prva polovina III veka. Nap: Nađena u žrtvenom rovu sa Hadrijanovim novcem i zglobnom kolenastom fibulom (Grupa V, tip 19/C, kat. 866). **T. XXXIII, 8**
996. *Timacum Minus* - Utvrđenje. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 230/0. Tip 23/B₁. Bronza. Dim: 3, 1 cm. Cela. Mehanizam sa oprugom.. Na kružnom luku prolamanjem izveden motiv svastike upisane u krug. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Petrović – Jovanović 1997, 89, kat. 10. **T. XXXIII, 9; Sl. 52.**
997. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4252. Tip 23/B₂. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Nedostaje držač igle. Mehanizam sa oprugom. Luk u vidu svastike, koju formiraju četiri radialno postavljene sekire širokog sečiva, spojene krajevima drški u središtu, a sečivima na rubu luka. U središtu luka utisnut motiv “okca”. Publikovana: Petrović B.1997 A, kat. 218. **Sl. 53.**
998. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 12202/85. Tip 23/C. Bronza. Dim: 2, 5 cm. Nedostaje glava i igla fibule, a luk je oštećen. Pločasti luk kvadratnog oblika ukrašen je prolamanjem motivom svastike. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 257, T. XXIII, 257. Dat: druga polovina III - IV vek. Nap: Nađena je u grobu G – 2196. **T. XXXIII, 10**
999. *Romuliana* - Terme. Narodni muzej u Zaječaru, C 104/04. Tip 23/C Bronza.. Dim: 3 cm. Nedostaje glava i igla fibule, a luk je oštećen. Pločasti luk kvadratnog oblika ukrašen je prolamanjem motivom svastike. Poprečni držač igle sa kukicom. Nepublikovana. Dat: IV – prva polovina V veka. **T. XXXIII, 11; Sl. 54.**
1000. Novi Banovci (*Burgenae*). Narodni muzej u Beogradu, inv. KA/1138. Tip 23/D. Bronza. Dim: 3, 6 cm. Nedostaje igla. Mehanizam sa oprugom. Na kracima svastike oči konja predstavljene utisnutim «okcima». U središtu luka ovalno udubljenje za umetak od staklene paste ili emajl. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Vinski 1968, 132, T. VIII, 42 e. **T. XXXIV, 1**
1001. Novi Banovci (*Burgenae*). Narodni muzej u Beogradu, inv. KA/1139. Tip 23/D. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. U središtu luka utisnuto «okce», a na kracima svastike oči konja predstavljene istim motivom. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Vinski 1968, 132, T. VIII, 42 f.
1002. Novi Banovci (*Burgenae*). Narodni muzej u Beogradu, inv. KA/1143. Tip 23/D. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a luk je oštećen. Protomi na dva kraka svastike su oštećeni. U središtu luka utisnuto «okce», a na kracima svastike oči konja predstavljene istim motivom. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Trbuhović 1988, 156, Sl. 2.
1003. Novi Banovci (*Burgenae*). Narodni muzej u Beogradu, inv. KA/1142. Tip 23/D. Bronza. Dim: 2, 9 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle, a luk je oštećen (očuvana polovina). U središtu luka utisnuto «okce», a na kracima svastike oči konja predstavljene istim motivom, 156, Sl. 5.
1004. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 23/D. Bronza. Dim: 3, 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a luk je oštećen. Protomi na dva kraka svastike su oštećeni. U središtu luka utisnuto «okce», a na kracima svastike oči konja predstavljene istim motivom. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Vinski 1968, 132, T. VIII, 42 a.
1005. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 23/D. Bronza. Dim: 2, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle, a luk je oštećen. Protomi na dva kraka svastike su oštećeni. U središtu luka utisnuti koncentrični kružići sa tačkom u sredini, a oči konja na kracima svastike predstavljene istim motivom. Publikovana: Vinski 1968, 132, T. VIII, 42 b.
1006. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 23/D. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a luk je oštećen. Protomi na tri kraka svastike su oštećeni. U središtu luka utisnuto «okce» i na očuvanom kraku svastike oko konja predstavljeno istim motivom. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Vinski 1968, 132, T. VIII, 42 c.

- 1007.** Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 23/D. Bronza. Dim: 3, 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle, a luk je oštećen. Protom na jednom kraku svastike je oštećen. U središtu luka utisnuti koncentrični kružići sa tačkom u sredini, a oči konja na kracima svastike predstavljene istim motivom. Publikovana: Vinski 1968, 132, T. VIII, 42 d.
- 1008.** *Singidunum* - Kalemegdan - *Castrum*. Muzej Grada Beograda, ter.inv. 6/73. Tip 23/D. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla i držač igle, a luk je oštećen. Slobodan zglojni mehanizam. U središtu luka utisnut motiv «okca». Dva kraka svastike sa konjskim protomima nedostaju. Na očuvanim kracima oči konja predstavljene utisnutim «okcima». Publikovana: Bojović 1983, kat. 290, T. XXX, 290. Dat: druga polovina IV – prva polovina V veka.
- 1009.** *Singidunum* - Kalemegdan – Zapadno podgrađe. Muzej Grada Beograda, inv. AS/ 786. Tip 23/D. Bronza. Dim: 3, 1 cm. Cela. Slobodan zglojni mehanizam. U središtu luka utisnut motiv «okca». Oči konja predstavljene motivom «okca». Držač igle u vidu kukice. Publikovana: Janković M. 1987, kat. Dat: druga polovina IV – prva polovina V veka. T. XXXIV, 2
- 1010.** Brestovik. Muzej Grada Beograda, inv. AS/654. Tip 23/D. Bronza, srebro. Dim: 2, 6 cm. Nedostaje igla i držač igle, a luk je oštećen. Posrebrana. Slobodan zglojni mehanizam. U središtu luka utisnut motiv «okca». Tri kraka svastike sa konjskim protomima nedostaju. Na očuvanom kraku oko konja predstavljeno «okcem». Publikovana: Janković M. 1997, kat. 562.
- 1011.** *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 11546/85. Tip 23/D. Bronza. Dim: 2, 8 cm. Cela. Slobodan zglojni mehanizam. U središtu luka utisnut motiv “okca”. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 267, T. XXIV, 267. Nap: Nađena je u dečjem grobu G – 2059 sa bronzanom alkom ispod nogu. Dat: druga polovina III - IV vek. T. XXXIV, 3
- 1012.** *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1493/82. Tip 23/D. Bronza, srebro. Dim: 3, 6 cm. Cela. Posrebrana. Slobodan zglojni mehanizam. U središtu luka utisnut motiv “okca”. Oči konja predstavljene motivom “okaca”. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 268, T. XXIV, 268. T. XXXIV, 4
- 1013.** *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3786/84. Tip 23/D. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla, a luk je oštećen. Slobodan zglojni mehanizam. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 270, T. XXIV, 270.
- 1014.** *Viminacium* – “Kod bresta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 263/87. Tip 23/D. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Nedostaje igla i držač igle, a luk je oštećen. Slobodan zglojni mehanizam. Publikovana: Redžić 2006, kat. 269, T. XXIV, 269.
- 1015.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1309/79. Tip 23/D. Bronza. Dim: 2, 8 cm. Nedostaje igla, a oštećen luk i držač igle. Slobodan zglojni mehanizam. Publikovana: Redžić 2006, kat. 271, T. XXIII, 271. Dat: druga polovina III – početak IV veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Gordijana III, novcem Trebonijana Gala iz 253. godine i novcem druge polovine III veka.
- 1016.** Boljetin (*Smorna*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 23/D. Bronza.
- 1017.** *Timacum Minus* - Utvrđenje. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. . Tip 23/D. Bronza, srebro. Dim: 2, 9 cm. Nedostaje igla i držač igle. Posrebrana. Slobodan zglojni mehanizam. U središtu luka utisnut motiv «okca». Oči životinja na kracima svastike predstavljene motivom «okca». «Okca» su ispunjena crvenim i zelenim emajlom. Publikovana: Jovanović 1993, 61, T. I, 1. Dat: IV vek. T. XXXIV, 5; Sl. 55
- 1018.** Dragovita. Narodni muzej u Nišu, inv. 180/SV. Tip 23/D. Bronza, srebro. Dim: 3, 4 cm. Nedostaje zglojni mehanizam, igla i držač igle. Posrebrana. U središtu luka utisnut motiv «okca». Oči životinja na kracima svastike predstavljene motivom «okca». Publikovana: Jovanović 1978, 69, kat. 81, Sl. 145. Dat: IV vek.
- 1019.** Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20042. Tip 23/D. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Nedostaje zglojni mehanizam, igla i držač igle, a luk je oštećen. Jedan krak svastike nedostaje, a jedan je oštećen. U središtu luka utisnut motiv “okca”. Oči životinja na očuvanim kracima predstavljene “okcima”. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 82. Dat: IV vek.

3. 6. 4. TIP 24 – PLOČASTE FIBULE GEOMETRIJSKIH OBLIKA

Varijanta A – pločaste fibule u obliku romba, 1) sa dvostrukim, dugmetastim proširenjima na temenima, ukrašene utisnutim motivom «okca» u sredini (Ambroz grupa 8, tip 3; Ettlenger Typ 42, Gruppe 2; Riha Typ 7. 4. 1; Feugère type 24 b 1) ili 2) sa kružnim proširenjima na temenima, ukrašene emajlom u malim ležištima i umecima od staklene paste ili poludragog kamena (Ettlenger Typ 44, Gruppe 4; Riha Typ 7. 17; Feugère 26 b 1)

Varijanta B – pločaste fibule u obliku kvadrata ili pravougaonika (Ettlenger Typ 44, Gruppe 4; Feugère type 26 d 2)

Varijanta C – pločaste fibule u obliku pelte (Böhme Typ 41 v; Jobst Typ 27 a)

Varijanta D – pločaste fibule u obliku lunule (Ettlenger Typ 41; Feugère type 24 d 1)

Varijanta E – pločaste fibule u obliku krsta

U tip 24 svrstala sam sve pločaste fibule koje imaju luk u vidu nekog geometrijskog oblika, koji, bez sumnje, ima simboličko značenje, kao što su romb (T. XXXIV, 6 – 9), kvadrat (T. XXXV, 1 – 2), pelta (T. XXXV, 3 – 6), lunula (T. XXXV, 7) i krst (T. XXXV, 8 – 10).

Varijantu A₁ (kat. 1020 – 1021, T. XXXIV, 6 – 7) čine pločaste fibule sa lukom u obliku romba, koji na temenima iznad glave i držača igle ima dvostruka dugmetasta proširenja, a na bočnim temenima po jedno. Ova dvostruka proširenja predstavljaju rudimentirane protome. U središtu luka utisnut je motiv koncentričnih krugova sa «okcem» u sredini. Igla je pričvršćena slobodnim zglobnim mehanizmom, a držač igle je pločast, pravougaonog oblika.

Pločaste fibule varijante A₂ (kat. 1022 – 1024, T. XXXIV, 8 – 9) imaju luk u obliku romba sa kružnim proširenjima na temenima. Ponekad se javljaju i kružna, perforirana proširenja na stranama romboidnog luka, ležišta za perlice od staklene paste (T. XXXIV, 9). Takođe, na temenima umesto proširenja kružnog oblika mogu biti palmete (kat. 1024). Luk je ukrašen koncentričnim žljebovima i prstenovima u kombinaciji sa utisnutim motivom «okaca» i emajlom plave, crvene i zelene boje u malim ležištima romboidnog, kružnog ili trougaonog oblika. U središtu luka može se nalaziti ležište za umetak od staklene paste ili poludragog kamena (kat. 1024). Mehanizam za pričvršćivanje i prihvatanje igle kao kod prethodne var. A₁.

Varijantu B (kat. 1025 – 1027, T. XXXV, 1 – 2) čine pločaste fibule sa lukom kvadratnog oblika, ukrašenog emajlom u tehnici *mille fiori*. Mehanizam za pričvršćivanje igle nije sačuvan na ovim primercima. Držač igle je izdužen, pravougaonog oblika (T. XXXV, 1), ili poprečno postavljen (T. XXXV, 2), te je moguće pretpostaviti da su ove fibule imale mehanizam opruge.

Varijantu C (kat. 1028 – 1033, T. XXXV, 3 – 6) čine pločaste fibule sa lukom u vidu pelte, koji je najčešće ukrašen emajlom. Između krakova pelte na luku se izdvaja trapezoidno proširenje (stopa ?), ispod kojeg se nalazi držač igle, a koje može da se završava dugmetastim zadebljanjem (kat. 1032 – 1033, T. XXXV, 5 – 6), palmetom (kat. 1029, T. XXXV, 4) ili konjskim protomima (kat. 1028, T. XXXV, 3). Luk može biti ukrašen utisnutim koncentričnim krugovima ili motivom «okca» (kat. 1028, T. XXXV, 3 i kat. 1030). Na nekim primercima u središtu luka se nalazi ovalno ležište, uokvireno plastičnim i pseudofiligranskim prstenom, sa trnom za pričvršćivanje umetka od staklene paste ili poludragog kamena, ili možda game (kat. 1029, 1032, 1033, T. XXXV, 4 – 6). Takođe, luk je ukrašavan crvenim i zelenim emajlom (kat. 1028, 1032, 1033, T. XXXV, 3, 5 – 6) ili na jednoj fibuli figuralnim motivom konjskih protoma, izvedenim plavim emajlom na podlozi od

crvenog emajla (kat. 1029, T. XXXV, 4). Fibule ove varijante imaju slobodan zglojni mehanizam, sudeći po očuvanim primercima, a držač igle može biti u vidu kukice od savijene žice (kat. 1028), olučastog oblika (kat. 1029) i izdužen, pločasti pravougaonog oblika (kat. 1031), što možda ukazuje na primenu mehanizma opruge za pričvršćivanje igle.

Varijantu D čine pločaste fibule sa lukom u vidu mladog meseca, lunule (kat. 1034, T. XXXV, 7), sa slobodnim zglobnim mehanizmom i pravougaonim držačem igle. Na sredini konkavnog ruba luka je dugmetasto zadebljanje.

Fibule varijante E (kat. 1035 – 1037, T. XXXV, 8 – 10) imaju pločast luk u vidu malteškog krsta, sa kracima jednake dužine, proširenim pri kraju, slobodan zglojni mehanizam za pričvršćivanje igle i paravougaoni, pločasti držač igle. Luk ovih fibula može biti ukrašen duž ruba punktacijom (kat. 1035, T. XXXV, 8) ili urezanim žljebovima (kat. 1037, T. XXXV, 10). Takođe, ukras na luku može biti izveden sitnim, kosim urezima i utisnutim «okcima» (kat. 1036, T. XXXV, 9).

Pločaste fibule tipa 24/A₁ karakteristične su za čitavu teritoriju Carstva, helenističke gradove na Pontu i barbarikum na severnoj obali Crnog mora, a datuju se u I vek.⁴¹⁹ Možda poreklo ovih fibula treba tražiti u helenističkim centrima na Pontu, jer iz ove oblasti i sa okolne sarmatske teritorije potiču najstariji primerci.⁴²⁰ Međutim, one se vrlo rano, u vreme Julijevaca–Klaudijevaca javljaju u Galiji, na Rajnskom limesu i u oblasti Alpa.⁴²¹

Jedna fibula var. A₁ najverovatnije iz okoline Singidunuma, čuva se u Muzeju grada Beograda (kat. 1020, T. XXXIV, 6), a druga, u Narodnom muzeju u Beogradu, potiče iz Zemuna (kat. 1021, T. XXXIV, 7). S obzirom da su slučajni nalazi, nema bližih podataka za njihovo datovanje. Ipak, možda ih treba dovesti u vezu sa prisustvom sarmatskog plemena Jaziga na levoj obali Dunava, nasuprot Taurunuma i Singidunuma. U tom slučaju, naši primerci se mogu datovati u I – početak II veka. Međutim, zanimljivo je da su na Dunavskom limesu Donje Mezije nađene tri fibule var. A₁, koje se datuju u Flavijevski period.⁴²² U rimskoj Dakiji ih nema, što bi ukazivalo da su proizvedene do Trajanovih ratova, a da ih kasnije zamenjuju fibule var. A₂.

Fibule romboidnog luka, varijante A₂, takođe su veoma rasprostranjene, od Galije do Ponta.⁴²³ Datuju se od kraja I do sredine III veka.⁴²⁴ Dve fibule ove varijante, ukrašene naranđastim emajlom u vidu rozete u središtu luka, na plavo–zelenoj osnovi, nađene su u utvrđenju *Novae* i datuju se u II vek.⁴²⁵ Fibule tipa 24/A₂, slične našim primercima, nađene su u Dakiji u horizontu II veka (*Porolissum, Apulum, Ulpia Traiana*).⁴²⁶

U Srbiji sam konstatovala samo tri fibule tipa 24/A₂: u sarmatskom naselju u Botošu (kat. 1025, T. XXXIV, 8), u Narodnom muzeju u Beogradu (kat. 1026, T. XXXIV, 9) i Zavičajnom muzeju u Jagodini (kat. 1027). Ni za jednu nisu poznati uslovi nalaza, koji bi pomogli pri datovanju. Na osnovu navedenih analogija iz Rumunije i Bugarske, kao i načina ukrašavanja emajlom

⁴¹⁹ von Patek 1942, 121, T. XV, 3; Sellye 1939, T. XII, 7 – 9; Ambroz 1966, 33, grupa 8, tip 3, T. 15, 4 – 5 – I vek p.n. e. – I vek n.e.; Ettliger 1973, 114 – 115, Typ 42, Gruppe 2, T. 13, 2 – 3 – prva polovina I veka; Riha 1979, 182, T. 58, 1527 – 1539 – I vek; Feugère 1985, 337, type 24 b 1.

⁴²⁰ Ambroz 1966, 33.

⁴²¹ Ettliger 1973, 114 – 115; Rieckhoff 1975, 66; Feugère 1985, 340.

⁴²² Genčeva 2004, 66, tip 25 a, T. XV, 1 – 2 – dve fibule nađene su u horizontu zemljanog utvrđenja *Novae*, a jedna u Bršljanu kod Silistre.

⁴²³ von Patek 1942, 121, T. XV, 7; Ambroz 1966, 33, grupa 8, tip 3, T. 15, 8; Ettliger 1973, 120, Typ 44, Gruppe 4, T. XIV, 10 – 11; Riha 1979, 194 – 195, Typ 7. 17, T. 64, 1669 – 1674; Feugère 1985, 338, type 26 d 1.

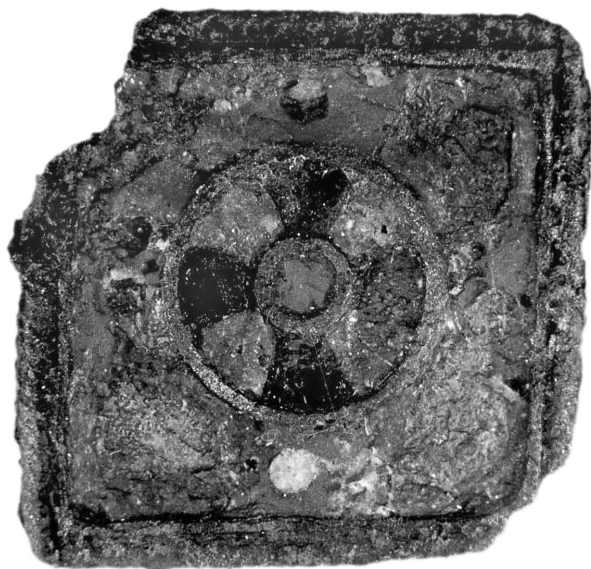
⁴²⁴ Ambroz 1966, 33 – sa novcem Maksimina Tračanina, Ettliger 1973, 24 – prema ukrasu oko 100. god.; Riha 1979, 194 – kraj I – II vek; Feugère 1985, 364, kraj I – II vek.

⁴²⁵ Genčeva 2004, 73, T. XXVII, 7.

⁴²⁶ CociŃ 2004, 124, Type 24 b 1, Pl. CVII, 1507 – 1508, 1510, 1513.

u kombinaciji sa utisnutim «okcima» i ležištima za perlice od staklene paste,⁴²⁷ mogu se datovati u II vek.

Fibule varijante B su veoma retke i karakteristične za Galiju i druge rimske provincije sa keltskim autohtonim stanovništvom.⁴²⁸ Hronološki odgovaraju vremenu proizvodnje romboidnih fibula varijante A₂ i zavisno od složenosti ukrasa izvedenog emajlom, datuju se od kraja I do III veka.⁴²⁹

Sl. 56 – tip 24/B, nepoznato nalazište, Zavičajni muzej u Jagodini

Među našim fibulama nalaze se tri fibule tipa 24/B: fibula kvadratnog luka, ukrašenog krivolinijskim, vegetabilnim motivom od crvenog i zelenog emajla, sa izduženim, pravougaonim držačem igle, sa lokaliteta *Viminacium* - «Pećine» (kat.1025, T. XXXV, 1), fibula sa nepoznatog nalazište, koja se čuva u Muzeju grada Beograda, pravougaonog luka, ukrašenog emajlom u tehnici *mille fiori*, sa poprečnim držačem igle (T. 1026, T. XXXV, 2) i slična fibula iz Zavičajnog muzeja u Jagodini (kat. 1207).

Fibula iz Viminacijuma nađena je u sloju koji se generalno datuje od sredine II do kraja III / početka IV veka, ali se na osnovu ukrasa može datovati u II vek. Fibule sa nepoznatih nalazišta (okolina Singidunuma, Kosmaj, Pomoravlje, dolina Mlave), sa pravougaonim lukom, ukrašenim u tehnici *mille fiori* mogu se datovati u III vek.

Fibule tipa 24 /C, sa lukom u vidu pelte, ukrašenim emajlom, javljaju se u više oblasti Carstva: u Britaniji, severozapadnom delu Galije (*Gallia Belgica*), Rajnskom limesu Gornje Germanije, Dunavskom limesu, naročito u Panoniji, kao i u germanskom i sarmatskom barbarikumu.⁴³⁰ Za fibule ove varijante iz Britanije karakterističan je figuralan ukras izveden emajlom plave i crvene boje, koji se može povezati sa određenim vojnim jedinicama: predstava konjanika sa kopljem na primerku iz Kenčestera (Kenchester) i protomi delfina na fibuli iz Volvershila (Wolvershill).⁴³¹ Fibule u vidu pelte, ukrašene emajlom, datuju se od sredine II do prve polovine / sredine III veka.⁴³²

Fibule var. C nisu konstatovane u rimskoj Dakiji, a iz Donje Mezije potiče samo jedan primerak, sa trapezoidnim proširenjem (stopom?) sa konjskim protomima između kojih je polukrug, iz valetudinarijuma legijskog logora *Novae*.⁴³³

⁴²⁷ Ettliger 1973, 24 – 25.

⁴²⁸ Ettliger 1973, 120, Typ 44, Gruppe 4, T. 14, 12; Feugere 1985, 338, 26 d 2.

⁴²⁹ Ettliger 1973, 24 – 26 – autorka izdvaja sedam grupa, odnosno načina ukrašavanja emajlom, koji se mogu hronološki opredeliti.

⁴³⁰ Thomas 1966, 143, 178, Liste 8; B`hme 1972, 38, 66, Typ 41 v, T. 25, 981 – 982, Fundliste 33; Jobst 1975, 108, Typ 27 a, T. 44, 304 – 305; Vaday 1989, 85, Abb. 14, 17, T. 141, 2.

⁴³¹ B`hme 1972, 50, Abb. 1, 10 – 11 – predstava konjanika na britanskoj fibuli i konjskih protoma na fibuli iz Vršca, može se povezati sa konjičkim odredima rimske vojske, *equites*, dok se protomi delfina na primerku iz Volvershila mogu dovesti u vezu sa flotom, *classis*.

⁴³² Jobst 1975, 108.

⁴³³ Genčeva 2004, 75, T. XXVII, 16.

Međutim, iz Srbije je poznato šest fibula tipa 24/C, od kojih dve potiču sa sarmatskih nalazišta Padej – «Ciglana Barnhat» i Vršac – Dvorište Eparhije banatske u južnom Banatu (kat. 1028 – 1029, T. XXXV, 3 – 4), dve iz Viminacijuma sa lokaliteta «Velika kapija» i «Više grobalja» (kat. 1030 – 1031), a po jedna se nalazi u Narodnom muzeju u Beogradu (kat. 1032, T. XXXV, 5) i Zavičajnom muzeju u Jagodini (kat. 1033, T. XXXV, 6). Poslednje dve fibule ukrašene su zelenim i crvenim emajlom i umetkom od staklene paste ili poludragog kamena, koji na oba primerka nedostaje (T. XXXV, 5 – 6). Bez obzira što nemaju poznate uslove nalaza, najverovatnije se mogu dovesti u vezu sa vojnim posadama legijskih logora u Singidunumu i Viminacijumu, a na osnovu ukrasa mogu se datovati u drugu polovinu II – početak III veka, možda uže u vreme Severa.

Na fibulama var. C sa Viminacijuma nije sačuvan emajl, ali je jedan primerak ukrašen utisnutim koncentričnim krugovima u središtu luka i «okcima» na kružnim proširenjima na rubu krakova pelte (kat. 1030). Ova fibula slična je primerku iz Padeja (kat. 1028, T. XXXV, 3), koji ima stopu (?) sa konjskim protomima, a na luku par utisnutih «okaca» i tragove emajla,⁴³⁴ i pomenutoj fibuli iz Nova. Pretpostavljam da je luk sva tri primerka bio prevučen emajlom jedne, možda zelene, boje. Viminacijumska fibula nađena je u ukopu sa novcem Avgusta i Trajana, koji se može datovati u prvu polovinu II veka. Smatram da se monohromne fibule tipa 24/C, ponekad ukrašene utisnutim koncentričnim krugovima, «okcima» i proširenjima na stopi u vidu konjskih protoma, na osnovu uslova nalaza i načina ukrašavanja, mogu datovati u II vek.

Sl. 57 – tip 24/C, nepoznato nalazište, Zavičajni muzej u Jagodini

Zanimljiva je fibula var. C iz Vršca, nađena u grobu 14 na sarmatskoj nekropoli u dvorištu Eparhije banatske (kat. 1029, T. XXXV, 4) ukrašen konjskim protomima izvedenim crvenim emajlom na plavoj pozadini, koji se nalaze sa obe strane ovalnog ležišta za umetak ili gemu od staklene paste. Ovakve fibule su karakteristične za Britaniju i najverovatnije su oznake pripadnika konjičkih jedinica, *equites*.⁴³⁵ Međutim, ova fibula je nađena u grobu žene, o čemu svedoče ostali nalazi: par srebrnih naušnica sa poliedarskom perlom od almandina i listolikim priveskom, ogrlica od staklenih perli, bronzane salteleone i keramički pršljena. U ovom grobu nađen je i keramički lončić rađen rukom, koji formom i tehnologijom izrade pripada «dačkoj» keramici. «Dački» lonci javljaju se na sarmatskim nalazištima od II do kraja IV veka.⁴³⁶ Nakit sa srebrnim privescima u kombinaciji sa poliedarskim perlama od almandina javlja se u sarmatskom mate-

⁴³⁴ Ovakav oblik pelta – fibula genetski je povezan sa fibulama u vidu dvosekle sekira sa peltom na kraju drške, koje se vezuju za kult Jupitera Dolihena. Videti nap. 381.

⁴³⁵ Videti nap. 401. Takođe, fibule ukrašene plavim emajlom karakteristične su za britansku produkciju.

⁴³⁶ Barački 1972, 8; Vaday 1989, 178, Abb. 54.

rijalu iz vremena hunske dominacije, tokom poslednje četvrtine IV - prve polovine V veka.⁴³⁷ Luksuzna fibula u obliku pelte mogla je biti nasledstvo, pohranjeno u grobu s kraja IV veka.

Jedna oštećena fibula u obliku lunule, var. D, nađena je na viminacijumskoj nekropoli «Pećine» u grobu G – 2028 sa grobnim priložima iz druge polovine III – prve polovine IV veka (kat. 1034, T. XXXV, 7). Međutim, pločaste fibule u obliku lunule, sa dugmetom od crvene staklene paste ili bronzne u središtu luka, koje se javljaju u Britaniji, Galiji i alpskim provincijama, datuju se u I – početak II veka.⁴³⁸ Fibule var. D konstatovane su i u Bugarskoj.⁴³⁹

Iz Srbije su mi poznate tri fibule varijante E, sa pločastim lukom u obliku krsta (kat. 1025 – 1027, T. XXXV, 8 – 10): iz Sirmijuma, iz Batočine sa lokaliteta Doničko brdo i iz Naisa. Ove fibule nisu nađene prilikom arheoloških iskopavanja, te nema bližih podataka za njihovo datovanje. Iako pločaste krstoobrazne fibule mogu pripadati ranovizantijskom periodu, odnosno vremenu VI – početka VII veka,⁴⁴⁰ uvrstila sam ih u moj rad, jer potiču sa nalazišta sa izrazitom ranohrišćanskom tradicijom (*Sirmium*, *Naissus*) i/ili sa prisutnim rimskim horizontom III – IV veka (Doničko brdo). Takođe, krstolike fibule nađene su u poznorimskom horizontu s kraja IV - početka V veka u Trieru, Kelnu i Karnuntumu.⁴⁴¹

Naročito je zanimljiv nalaz fibule var. E iz ostave bronzanih predmeta sa obale Nišave u Naisu (kat. 1027, T. XXXV, 10). Ona je nađena sa hronološki heterogenim arheološkim materijalom, koji datira od vremena Konstantina I do Justinijana I. U ovoj ostavi bronzanih predmeta pripremljenih za pretapanje, najverovatnije pohranjenoj tokom druge polovine VI veka, nađena je i bronzana glava statue Konstantina I, kao i novac istog vladara i Justinijana I. U tom smislu, ova fibula bi mogla da se datuje od početka IV do sredine VI veka.

Na lokalitetu Doničko brdo, konstatovan je rimski horizont III – IV veka, iz koga potiču kolenasta zglobna fibula (Grupa V, tip 19/C, kat. 878) i dve zoomorfne fibule (Grupa VII, tip 25/B₂, kat. 1058 i tip 25/C_{1a}, kat. 1063), te je moguće datovanje pločaste krstoobrazne fibule sa ovog lokaliteta (kat. 1026, T. XXXV, 9) i u IV vek.

Z. Vinski je s pravom pretpostavio da su krstoobrazne pločaste fibule prvo izrađivane u istočnom delu Mediterana i da su u Dalmaciji (*Salona*, *Narona*) delovale radionice za izradu primeraka od plemenitih metala.⁴⁴² Smatram da bi, s obzirom na zlatarsku ostavu sa obale Nišave i kasnoantičku tradiciju proizvodnje predmeta i posuđa od plemenitih metala, *Naissus* mogao biti još jedan centar njihove proizvodnje u Iliriku.⁴⁴³ Takođe, nalazi fibula tipa 24/E iz Sirmijuma i Siscije, možda ukazuju na kontinuitet radionica za izradu fibula u ovim gradovima tokom IV – VI veka.⁴⁴⁴ Evidentno su, tokom IV – prve polovine V veka, u pomenutim centrima izrađivane oficijelne krstoobrazne fibule sa lukovicama (Grupa IX, tip 34), ali su, pored carskih radionica, njih mogle proizvoditi i privatne radionice, koje su radile za državne potrebe.⁴⁴⁵ Zanatski centri za

⁴³⁷ Vaday 1989, 62, Abb. 5, 2, T. 18, 2, 4 – ogrlica iz ženskog groba iz Jašberenja (J<szberény - Als\muszaj) sa srebrnim privescima u vidu konjskih protoma i lunule sa poloedarskom, almandinskom jagodom. Slične lunule nađene su u Intercisi i ostavi iz Ašara (;<szτ).

⁴³⁸ Ettlinger 1973, 113, Typ 41, T. 12, 18 – 19; Riha 1979, 183, Typ 7. 5, T. 58, 1542 – 1553; Feugere 1985,

⁴³⁹ Genčeva 2004, 67, tip 25 v, T. XXV, 5 – 8.

⁴⁴⁰ RGA, § 47, 567 – 571, Abb. 163; Fuchs – Werner 1950, 43 – 45, T. 49 – 50; Vinski 1968, 106 – 108, 143 – 146, T. III, T. IV, 7, 9, T. V, 8, 11 – 16, T. VI, 17, 20; Vinski 1974, 21 – 23, T. XIII, 5, 9 – 11, T. XIV, 4 – 10 – Vinski datuje u VI vek i fibule u obliku malteškog krsta, koje su jedini nalazi u grobu iz Lisičića, u dva groba iz Knina (G - 114, G -117), kao i slučajne nalaze iz Salone, Narone, Siscije, Sirmijuma i Batočine.

⁴⁴¹ Vinski 1968, 120 – 121.

⁴⁴² Vinski 1974, 21 – 22.

⁴⁴³ Popović 1997, 134 – 138.

⁴⁴⁴ Popović 1997, 138 – 142; Košćević 1975, i dalje; Košćević 1980, 36.

⁴⁴⁵ Popović 1997,144

izradu predmeta od bronz, srebra i zlata, mogli su, posle hunske invazije prekinuti rad na nekoliko decenija, ali je njihova delatnost nastavljena u vreme cara Anastazija, krajem V – početkom VI veka.⁴⁴⁶ U nedostatku novih nalaza sa pouzdanim arheološkim kontekstom pločaste fibule u obliku krsta mogu se generalno datovati od IV do kraja VI/početak VII veka.

1020. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2797. Tip 24/A₁. Bronza. Dim: 3, 8 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglojni mehanizam. Luk u obliku romba sa po dva dugmetasta proširenja na temenima iznad glave i držača igle i po jednim dugmetastim proširenjem na preostala dva temena. U središtu luka urezana tri koncentrična kružna žljeba sa tačkom u sredini, od kojih jedan ukrašen punktacijom. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 267, T. XXVIII, 267. T. XXXIV, 6

1021. Zemun – Goveđi brod (*Taurunum*). Narodni muzej u Beogradu, inv. II/3958. Tip 24/A₁. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Nedostaje igla, a luk i držač igle su oštećeni. Slobodan zglojni mehanizam. Luk u obliku romba sa po dva dugmetasta proširenja na temenima iznad glave i držača igle i po jednim dugmetastim proširenjem na preostala dva temena. U središtu luka urezana dva koncentrična kružna žljeba sa tačkom u sredini. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Tatić-Đurić 1971, kat. 17, T. II, 11. T. XXXIV, 7

1022. Botoš – «Živanićeva dolja». Narodni muzej u Zrenjaninu, inv. 4189. Tip 24/A₂. Bronza. Dim: 4 cm. Oštećen luk. Slobodan zglojni mehanizam. Luk romboidnog oblika, sa 4 kružna proširenja, sa utisnutim «okcem», na temenima i 4 kružna perforirana proširenja na rubovima strana (od kojih 2 nedostaju). Rub luka je ukrašen filigranom. Površina luka podeljena je na 4 romboidna polja sa «okcem» u sredini, naizmenično ispunjena plavim i crvenim emajlom. Perforirana, kružna proširenja su ležišta za perlice od staklene paste. Držač igle u vidu kukice. Publikovana: Barački 1975, 20 – 21, Sl. 8. T. XXXIV, 8

1023. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. II/304. Tip 24/A₂. Bronza. Dim: 4, 8 cm. Nedostaje igla i držač igle. Slobodan zglojni mehanizam, Luk u obliku romba sa kružnim proširenjima na temenima. Na luku tri romboidna žljeba, a u središtu dva koncentrična kružna žljeba sa utisnutim «okcem» u sredini. Sa obe strane koncentričnih krugova su još dva «okca». Na luku ostaci zelenog emajla. Publikovana: Tatić-Đurić 1971, kat. 16, T. III, 2 T. XXXIV, 9

1024. Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini. Tip 24/A₂. Bronza. Dim: Nedostaje igla, a luk je oštećen. Slobodan zglojni mehanizam. Luk u obliku romba sa proširenjima u vidu palmeta na temenima. Na proširenjima je utisnut motiv «okca». U središtu luka je dvostruko profilisano, «bademasto» ispupčenje sa ležištem za emajl, koji nedostaje. Nepublikovana.

1025. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 13149/90. Tip 24/B. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje glava sa iglom. Luk u obliku kvadrata ukrašen vegetabilnim motivima (?) emajlom zelene i crvene boje. Izdužen, pravougaoni držač igle ispod jednog od temena. Publikovana: Redžić 2006, kat. 248, T. XXII, 248. T. XXXV, 1

1026. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. II/741. Tip 24/B. Bronza. Dim: 2, 7 cm. Nedostaje igla i zglojni mehanizam, a držač igle i luk su oštećeni. Na luku tri jednaka pravougaona ležišta ispunjena emajlom crvene, zelene, plave i bele boje u *mille fiori* tehnici. Poprečni držač igle. Publikovana: Tatić-Đurić 1971, kat. 35, T. I, 16. T. XXXV, 2

1027. Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini. Tip 24/B. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla i držač igle. Slobodan zglojni mehanizam. Luk u obliku kvadrata sa kvadratnim ležištem za emajl. U središtu luka dva koncentrična prstena. Središte luka ispunjeno crvenim emajlom, a kružni pojas oko središta naizmeničnim zelenim i crnim segmentima. Ostatak luka ukrašen u tehnici *mille fiori* crvenim, zelenim i žutim emajlom. Nepublikovana. Sl. 56.

1028. Padej – «Ciglana Barnahat». Narodni muzej u Kikindi, inv. A/1044. Tip 24/C. Bronza. Dim: 4, 2 cm. Oštećen luk. Slobodan zglojni mehanizam. Luk u obliku pelte sa trapezoidnim proširenjem (stopom ?) sa konjskim protomima iznad držača igle (jedan protom nedostaje). Na luku i na stopi utisnuto po jedno «okce». Vidljivi ostaci emajla. Držač igle u vidu kukice od savijene žice. Publikovana: Barački 1975, 41, Sl. 27. T. XXXV, 3

⁴⁴⁶ Petković – Živić 2006, 135 i dalje – najnovijim istraživanjima na Romulijani potvrđen je kontinuitet metalurških aktivnosti od kraja IV do druge polovine VI veka.

- 1029.** Vršac – «Dvorište Eparhije banatske». Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/2606. Tip 24/C. Bronza. Dim: 4, 2 cm. Cela. Slobodan zglobni mehanizam. Luk u obliku pelte sa proširenjem (stopom ?) u vidu palmete iznad držača igle. U središtu luka ovalno ležište sa trnom za umetak od staklene paste ili poludragog kamena. Simetrično u odnosu na pomenuto ležište su konjski protomi ispunjeni crvenim emajlom, dok je ostatak luka prevučen plavim emajlom. Olučasti držač igle. Publikovana: Barački 1961, 120, T. XI, 3. Dat: poslednja četvrtina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 14, najverovatnije žene, sudeći po ostalim grobnim nalazima (niska od polihromnih, staklenih perli, bikonični keramički pršljenak, par srebrnih naušnica sa listolikim privescima i poliedarskom perlom od almandina, bronzani privezak – zvonice i bronzane alke za pletenicu). Kao prilog, niže nogu pokojnice, stavljen je keramički, rukom rađen «dački» lončić. **T. XXXV, 4**
- 1030.** *Viminacium* – “Velika kapija”. Narodni muzej u Požarevcu, C 59/79. Tip 24/C. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla, a luk, glava i držač igle su oštećeni. Luk u obliku pelte, sa kružnim proširenjima na kracima. U središtu luka dva koncentrična žljeba sa utisnutim kružićem u sredini. Na kružnim proširenjima utisnut motiv “okca”. Publikovana: Redžić 2006, kat. 261, T. XXIII, 261. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena u ukopu sa novcem Avgusta i Trajana.
- 1031.** *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3276/84. Tip 24/C. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla i glava, a luk je oštećen. Luk u obliku pelte. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 262, T. XXIII, 262. Nap: Nađena je u grobu G – 430.
- 1032.** Nepoznato nalazište (Obala Dunava između Vinče i Smedereva ?). Narodni muzej u Beogradu, inv. II/1011. Tip 24/C. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Igla nedostaje, a luk i držač igle su oštećeni. Pločasta fibula sa slobodnom zglobnim mehanizmom. Luk u obliku pelte. U središti luka dva koncentrična prstena sa ovalnim ležištem za umetak od staklene paste ili kamena u sredini. Na luku ostaci zelenog emajla. Kratka pravougaona stopa sa dugmetastim zadebljanjem na kraju. Publikovana: Tatić-Đurić 1971, kat. 36, T. II, 3. **T. XXXV, 5**
- 1033.** Nepoznato nalazište. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20078. Tip 24/C. Bronza. Dim: 3, 1 cm. Igla nedostaje, a luk i držač igle su oštećeni. Pločasta fibula sa slobodnom zglobnim mehanizmom. Luk u obliku pelte, čiji se krajevi završavaju kapljičastim zadebljanjima. U središti luka tri koncentrična prstena, od kojih je središnji izveden pseudogranulacijom, sa ovalnim ležištem za umetak od staklene paste ili kamena u sredini. Između prstenova ostaci zelenog emajla, a ostatak luka prevučen crvenim emajlom. Kratka pravougaona stopa sa dugmetastim zadebljanjem na kraju. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 76. **T. XXXV, 6; Sl. 57.**
- 1034.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5780/82. Tip 24/D. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla i držač igle, a luk je oštećen. Slobodan zglobni mehanizam Luk u obliku lunule (mladog meseca), sa tri pravougaona proširenja na rubu, od kojih je jedno iznad zglobnog mehanizma, a drugo iznad držača igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 263, T. XXIII, 263. Dat: druga polovina III – prva polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 2028 sa kalotastom staklenom zdelom ukrašenom brušenjem, fragmentom firmalampe, tipa Ivanyi XVII, od sive pečene zemlje i lončićem sa jednom drškom od kaolinske gline. **T. XXXV, 7**
- 1035.** *Sirmium*. Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici. Tip 24/E. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Nedostaje glava i igla, a luk je oštećen. Luk u obliku grčkog krsta proširenih krakova. Duž ruba luka punktiran ukras. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Vinski 1974, 22, T. XIV, 5. **T. XXXV, 8**
- 1036.** Batočina - Doničko brdo – Gradac. Narodni muzej u Beogradu. Tip 24/E. Bronza. Dim: 3 cm. Slobodan zglobni mehanizam. Nedostaje držač igle, a igla je oštećena. Luk u obliku grčkog krsta proširenih krakova. Duž krakova i na njihovim krajevima nizovi kosih ureza, a u središtu luka i na svakom kraku po jedno utisnuto “okce”. Publikovana: Vinski 1968, 108, T. VI, 17. **T. XXXV, 9**
- 1037.** *Naissus*. Narodni muzej u Beogradu, inv. 123/IV. Tip 24/E. Bronza. Dim: 4, 5 cm. Nedostaje glava, igla i držač igle (nedovršen primerak ?). Luk u obliku grčkog krsta proširenih krakova. Duž ruba luka punktiran ukras. Publikovana: Vinski 1968, 109, T. VI, 20. Dat: IV – prva polovina VI veka. Nap: Nađen u ostavi bronzanih predmeta otkrivenoj 1900. god. na desnoj obali Nišave, u kojoj su, pored poznate bronzane glave statue Konstantina I, bronzanog novca istog cara i novca Justinijana I, nađeni fragmenti bronzane zlatarske vage, gvozdeni žig sa natpisom IVS, bronzane naušnice sa poliedarskom jagodom i velika ukrasna igla sa krstobraznim privescima na lančiću. Ostava je pohranjena, najverovatnije sredinom VI veka, ali se, hronološki i funkcionalno raznorodni predmeti, pripremljeni za pretapanje, mogu datovati u period od početka IV do sredine VI veka. **T. XXXV, 10**

3. 7. GRUPA VII – FIGURALNO OBLIKOVANE FIBULE

Grupu VII čine tipovi figuralno oblikovanih fibula različitih konstrukcijskih rešenja, koje mogu biti zoomorfne - tip 25, u vidu kulturnih scena, sa predstavama božanstava ili mitoloških slika – tip 26 i u vidu različitih kulturnih predmeta, odnosno simbola – tip 27.

Po konstrukciji, ove fibule mogu biti pločaste, kolenaste ili T – fibule sa mehanizmom opruge ili zglobovom za pričvršćivanje igle. Na fibulama grupe VII, takođe, javljaju se različiti oblici držača igle.

Namena ove grupe fibula je bila ukrasna, odnosno nošene su kao nakit, ali je njihov kulturno – apotropejski karakter veoma izražen. Takođe, neki tipovi se mogu posmatrati i kao oznake vojnih jedinica – pre svega fibule u obliku konja (tip 25/A), u obliku orla (tip 25/D) i u obliku delfina (tip 25/I), životinja koje se javljaju na delovima vojne opreme, pre svega pojasnim garniturama (*cingulum militae*).

Figuralne fibule, javljaju se među keltskim fibulama ranog latena (laten A – B) i poznate su u vreme helenizma na obalama Crnog mora.⁴⁴⁷ Izrađivane su tokom čitavog perioda Rimskog carstva, da bi u zoomorfnom obliku postale posebno omiljene tokom ranog srednjeg veka.⁴⁴⁸

3. 7. 1. TIP 25 – ZOOMORFNE FIBULE

(ALMGREN T. X, 222, 229; AMBROZ GRUPA 8, TIP 5; B`HME TYP 43;
ETTLINGER TYP 46 – 48; RIHA TYP 3. 21, TYP 4. 6; TYP 7. 22 – 23, 25;
JOBST TYP 29; COCI TYPE 22, GENČEVA TIP 29)

- Varijanta A – fibule u obliku konja sa zglobnim mehanizmom u valjkastoj glavi (1) ili pločaste sa slobodnim zglobnim mehanizmom (2)
- Varijanta B – fibule u obliku jelena lučne T- konstrukcije (1) ili pločaste sa slobodnim zglobnim mehanizmom
- Varijanta C – fibule u obliku goluba sa mehanizmom opruge (1) ili slobodnim zglobnim mehanizmom (2), skupljenih (a) ili raširenih (b) krila
- Varijanta D – fibule u obliku orla sa mehanizmom opruge (1) ili pločaste sa slobodnim zglobnim mehanizmom (2)
- Varijanta E – fibule u obliku zeca sa mehanizmom opruge (1) i sa zglobnim mehanizmom (2)
- Varijanta F – fibule u obliku lava
- Varijanta G – fibule u obliku leoparda
- Varijanta H – fibule u obliku psa
- Varijanta I – fibule u obliku delfina sa mehanizmom opruge (1), zglobnim mehanizmom u valjkastoj glavi (2) ili slobodnim zglobnim mehanizmom (3)
- Varijanta K – fibule u obliku kornjače sa mehanizmom opruge (1) ili slobodnim zglobnim mehanizmom (2)
- Varijanta L – fibule u obliku ribe
- Varijanta M – fibule u obliku insekta

⁴⁴⁷ RGA, § 17, 458 – 469, Abb. 89; Ambroz 1966, 34, T. 15, 9 – 13.

⁴⁴⁸ RGA, § 47, 569, Abb. 162; Fuchs – Werner 1950, 55 – 63; Vinski 1974, 16 – 21.

Zoomorfne fibule tipa 25 svrstala sam prema predstavama određene životinje u 13 varijanti, što govori o bogatstvu bestijara prikazanog na ovoj vrsti predmeta iz rimskih provincija na tlu Srbije.

Varijantu A čine fibule u obliku konja, koje se dalje mogu podeliti u plastično izlivenne fibule, podvarijante 1 (T. XXXVI, 1 – 4) i pločaste fibule, podvarijante 2 (T. XXXVI, 5 – 6). Ove fibule, dimenzija 3 – 5, 5 cm, izrađivane su od bronzne.

Fibule plastično izlivenne u vidu konja, po konstrukciji i formi luka, odgovaraju kolena-

Sl. 58 – tip 25/A 1, nepoznato nalazište, Muzej grada Beograda

stom zglobnim fibulama (Grupa V, tip 19), pri čemu je valjkasta glava, sa zglobnim mehanizmom fibule u vidu zadnjih nogu životinje, «lukovica» predstavlja rep, luk čini telo, stopa je u obliku glave, a poprečni, izduženi držač igle čini prednje noge (T. XXXVI, 2 – 4). Osim toga, fibule ove varijante formom mogu odgovarati zglobnim T – fibulama (Grupa IX, tip 32) (kat. 1046 – 1047). Takođe, fibule var. A₁ mogu biti slične ranim krstoobraznim fibulama (Grupa IX, tip 34/A), gde je ponovljena prethodna shema delova fibule, s tim da su izražene lukovice na kraju kanelovane potporne grede, koja predstavlja zadnje noge životinje, dok je središnja lukovica u vidu repa (T. XXXVI, 1). Detalji su predstavljeni plastičnim rebrima, urezima i utisnutim kružićima (griva, rep, dlaka i oko životinje, orma).

Fibule var. A₂ (T. XXXVI, 5 – 6) imaju luk izliven i obrađen prolamanjem u obliku konja na ispaši, slobodan zglobni mehanizam i izdužen pravougaoni držač igle. Detalji su izvedeni urezivanjem.

Fibule u obliku jelena ili srndaća, varijante B, takođe se mogu podeliti na plastično oblikovane, lučne T – fibule sa spiralnom glavom (T. XXXVI, 7) ili valjkastom glavom sa zglobnim mehanizmom (kat. 1054), podvarijante 1 i pločaste fibule, podvarijante 2 (T. XXXVI, 8). Izrađivane su od bronzne, dimenzija 3 – 6 cm.

Varijanta B₁ ponavlja shemu fibula u vidu konja, var. A₁, tako da spiralna glava sa potpornom gredom ili cilindrična glava predstavlja zadnje noge životinje, «lukovica» - rep, luk fibule - telo, stopa – glavu, a prednje noge čini izdužen, poprečni držač igle (T. XXXVI, 7).

Pločaste fibule var. B₂ imaju luk u vidu jelena ili srndaća u trku, slobodan zglobni mehanizam i izdužen držač igle. Detalji su izvedeni urezima i utisnutim kružićima i «okcima» (T. XXXVI, 8).

Fibule u obliku goluba, varijanta C, mogu se podeliti na one sa mehanizmom opruge, podvarijante 1 (T. XXXVII, 2 – 4, 6), i one sa slobodnim zglobnim mehanizmom, podvarijante 2 (T. XXXVII, 1, 5 – 8), na donjoj površini luka. Takođe, ove fibule mogu predstavljati pticu skupljenih (T. XXXVII, 1 – 3, 6, 8) ili raširenih krila (T. XXXVII, 4 – 5, 7). Ove fibule imaju pločast luk, ali im je stopa plastično oblikovana u vidu glave ptice, a glava fibule, odnosno potporna gređa je u obliku lepezastog golubijeg repa. Detalji su izvedeni urezivanjem, a mogu biti ispunjeni

emajlom (T. XXXVII, 8). Izrađivane su od bronzne, srebra (T. XXXVII, 7) i kosti (T. XXXVII, 2) i malih su dimenzija (2 - 4 cm).

Fibule u obliku orla raširenih krila, varijante D, mogu biti plastično modelovane, sa mehanizmom opruge, podvarijanta 1 (kat. 1068), a češće su pločaste sa slobodnim zglobnim mehanizmom, podvarijanta 2 (T. XXXVII, 9 - 10), za pričvršćivanje igle na donjoj strani luka. Fibule var. D₁ predstavljaju orla raširenih krila, u stojećem stavu sa raširenim nogama sa kandžama i glavom okrenutom na levu stranu. Pločaste fibule var. C₂ predstavljaju orla u letu, sa kandžama skupljenim ispod grudi i glavom u profilu, okrenutom na desnu ili levu stranu. Detalji su predstavljeni urezima i utisnutim «okcima» (oko, perje, kandže). Fibule ove varijante su malih dimenzija (2, 5 - 4 cm), izrađene od bronzne.

Varijantu E čine pločaste fibule u obliku zeca, koje mogu imati mehanizam opruge (T. XXXVIII, 1 - 2) ili zglojni mehanizam (T. XXXVIII, 3) za pričvršćivanje igle na donjoj strani luka. Zec je prikazan u trku (T. XXXVIII, 1 - 2) ili kako sedi (T. XXXVIII, 3). Detalji su izvedeni urezivanjem i utiskivanjem, a jedna fibula je ukrašena crvenim emajlom u malim ležištima u vidu dva zeca između kojih je zeljasta biljka (T. XXXVIII, 3).

Fibule u obliku lava, varijanta F, mogu biti plastično oblikovane sa mehanizmom opruge u čauri (T. XXXVIII, 4) ili pločaste sa slobodnim zglobnim mehanizmom (T. XXXVIII, 5). U prvom slučaju, životinja je u poluležećem stavu na trakastom luku kolenaste fibule sa spiralnom glavom u čauri i izduženim, pravougaonim držačem igle. Pločasta fibula, koja predstavlja lava u stojećem stavu, ukrašena je kružnim ležištima sa crvenim emajlom, slobodan zglojni mehanizam je ispod glave, a poprečni držač igle ispod repa životinje. Na obe fibule detalji su izvedeni urezivanjem.

Varijanta G predstavljena je pločastom fibulom u vidu ležećeg leoparda, sa plastično oblikovanom glavom (T. XXXVIII, 6). Šare na krznu predstavljene su kružnim ležištima ispunjenim emajlom. Fibula ima slobodan zglojni mehanizam i pravougaoni držač igle na donjoj strani luka.

Varijantu H predstavlja pločasta fibula u vidu lovačkog psa, dugih ušiju, u trku (T. XXXVIII, 7). Ova fibula ima mehanizam opruge, a luk joj je ukrašen urezanim cik-cak linijama.

Varijantu I predstavljaju fibule u obliku delfina, sa mehanizmom opruge, podvarijanta 1, koja formom podseća na kolenaste fibule sa spiralnom glavom (Grupa V, tip 18) (T. XXXVIII, 8), sa zglobnim mehanizmom u valjkastoj glavi, podvarijanta 2, koja formom podseća na kolenaste zglojne fibule (Grupa 5, tip 19) (T. XXXVIII, 9) i sa slobodnim zglobnim mehanizmom, podvarijanta 3 (T. XXXVIII, 10). Uglavnom je telo delfina plastično oblikovano tako da glava delfina čini glavu, odnosno potpornu gredu fibule, luk fibule telo životinje, a repno peraje stopu (T. XXXVIII, 8 - 9). Međutim, na nekim primercima glava fibule je u vidu repnog peraja, luk u obliku tela, a stopa fibule u vidu glave delfina (T. XXXVIII, 10). Među fibulama sa mehanizmom opruge, var. I₁, je i jedna pločasta fibula sa lukom u vidu delfina sa krunom u vidu «Neptunovog trozupca», ukrašena crvenim i zelenim emajlom (kat. 1083). Detalji su plastično izvedeni, dopunjeni urezivanjem i utiskivanjem (glava, oči, leđno peraje, repno peraje).

Dve pločaste, diskoidne fibule sa lukom u obliku kornjače čine varijantu K (T. XXXVIII, 11 -12). Jedna ima mehanizam opruge i oklop predstavljen mrežastim urezima, ukrašen kružnim jamicama sa emajlom, var. K₁ (T. XXXVIII, 11), a druga, sa slobodnim zglobnim mehanizmom, var. K₂, ima diskoidan luk ukrašen ovalnom površinom prevučenom zelenim emajlom (T. XXXVIII, 12).

Varijantu L čine pločaste fibule u obliku ribe (T. XXXVIII, 13). Iгла je pričvršćene slobodnim zglobnim mehanizmom, a držač igle je trapezoidnog oblika.

Jedna fibula u obliku insekta, cikade (T. XXXVIII, 14), čini varijantu M. Luk je sastavljen od parova simetričnih trougaonih, «bademastih» i kružnih ležišta za emajl crvene i plave boje. Ova fibula ima slobodan zglojni mehanizam i pravougaoni držač igle.

Zoomorfne rimske fibule se često javljaju, kao i druge predstave životinja na utilitarnim predmetima. Uzor za tip 25, kao što je navedeno, predstavljaju keltske zoomorfne fibule ranog latena (laten A - B) s jedne strane, i helenistički primerci s druge.⁴⁴⁹ Izrađivane su širom Carstva od I veka do kraja IV / početka V veka, da bi nastavile da traju i u ranovizantijskom pe-

Sl. 59 – tip 25/A 1, Lubnica

riodu VI – VII veka.⁴⁵⁰ Zoomorfne fibule se generalno dele u dve hronološke grupe, koje su formirane na osnovu konstrukcije i ukrasa: 1) pločaste zoomorfne fibule ukrašene emajlom, iz I – II veka i 2) plastično ili poluplastično oblikovane zoomorfne fibule, ukrašene urezivanjem, datovane u III – IV vek.⁴⁵¹ Međutim, ovakva podela nije uvek ispravna, zbog ranih formi plastičnih, zoomornih fibula, kao što su «lavlje» fibule,⁴⁵² ili zbog poznih pločastih zoomornih fibula.⁴⁵³ Za datovanje zoomornih fibula iz rimskih provincija u Srbiji koristila sam tri kriterijuma: 1) arheološki kontekst, 2) konstrukciju i ukras i 3) poznate datovane analogije.

Fibule u obliku plastično oblikovanog konja, koje konstrukcijski odgovaraju tipu 19 kolenastih fibula, nađene su u Novim Banovcima (*Burganae*) (kat. 1038), Ušću (kat. 1039) i na Dunavskom limesu u *Castra Tricornia* (kat. 1040), Begaljici (kat. 1042, T. XXXVI, 2), Viminacijumu (kat. 1044, T. XXXVI, 3) i na Sa-

paji (*Translederata*) (kat. 1045, T. XXXVI, 4). Nažalost, uslovi nalaza ovih fibula nisu poznati, te ih datujem kao fibule tipa 19, u drugu polovinu II – III vek. Ovo je potvrđeno i njihovim datovanjem u Dakiji i Donjoj Meziji.⁴⁵⁴ Na nekropoli *Lauriacum* - Cigelfeld, koja se datuje u III – IV vek, u sloju su nađene dve kolenaste fibule u obliku konja.⁴⁵⁵ Ovakve fibule nađene u Saloni, Sisciji i Mursi, datuju se u kasnoantički period.⁴⁵⁶

⁴⁴⁹ Videti nap. 417.

⁴⁵⁰ Jobst 1975, 113; Vinski 1974, 16 - 21

⁴⁵¹ B`hme 1972, 41; Jobst 1975, 113.

⁴⁵² Riha 1979, 105 – 106, Typ 4. 6, T. 21, 549, Abb. 5, a – b; Feugere 1985, 383, type 18 b 1 - 2 – datuju se u prvu polovinu I veka.

⁴⁵³ Vinski 1974, 18 – 21, T. IX, 8 – 12, T. X, 1 – 4, 6 – 7, T. XI, 10 – 14T. XII, 1 – 2, 6 – 7 – pločaste bronzane, srebrne i pozlćene fibule u obliku konja, ženke pantera i lava iz severne Italije, Dalmacije (*Salona*) i Korinta datuju se u VI – VII vek; RGA, § 569, Abb. 162 – mediteranske zoomorfne pločaste fibule V – VII veka.

⁴⁵⁴ Coci 2004, 118 – 119, Type 22 a 3 – 4, Pl. C, 1408 – 1414 – sa mehanizmom opruge ili zglobo, II – prva polovina III veka; Genčeva 2004, 71 – 72, tip 29 b, T. XXVI, 12 - 14 – II – početak III veka.

⁴⁵⁵ Jobst 1975, 114, Typ 29 A, T. 46, 320 – 321.

⁴⁵⁶ Vinski 1974, 17 – 18, T. 1 – 2, 6.

Slične fibule, koje konstrukcijski pripadaju lučnim, zglobnim T – fibulama, tipa 32, nađene su na Sapaji (*Translederata*) i u Lubnici kod Zaječara (kat. 1046 – 1047), dok je fibula u obliku konja, koja pripada formom tipu 34/A lučnih, krstoobraznih fibula, nađena u Ritopeku (*Castra Tricornia*) (kat. 1041, T. XXXVI, 1). Smatram da ih treba datovati u drugu polovinu III, odnosno kraj III – početak IV veka, kao tipove kojima odgovaraju po konstrukciji.

S obzirom da su sve fibule tipa 25/A₁ nađene u utvrđenjima, kao i da konstrukcijski pripadaju tipovima koji se mogu povezati sa vojskom (tip 19, tip 32 i naročito tip 34/A), smatram da su ovakve fibule mogle služiti kao oznaka konjičkih jedinica *equites*. U Novim Banovcima (*Burgenae*), pored fibule ove varijante (kat. 1038) i osam fibula u vidu svastike sa konjskim protomima, tipa 23/D (kat. 1000 – 1007), nađene su i dve fibule var. A₂ (kat. 1048 – 1049, T. XXXVI, 5), što ukazuje na stacioniranje odreda *equites* u ovom utvrđenju.

Pločaste fibule u obliku konja na ispaši, var. A₂, osim u Burgenama, nađene su u Viminacijumu (kat. 1050, T. XXXVI, 6) i Preševu (kat. 1052). Viminacijumska fibula potiče iz groba sa kremacijom G 1 – 614, sa nekropole «Pećine», datovanog novcem Faustine Mlađe i Marka Aurelija kao cezara u sredinu II veka. Dve analogne fibule, datovane u II vek, potiču iz Dakije (Buciumi, nepoznato nalazište), a jedna iz Donje Mezije (*Augusta Traiana*).⁴⁵⁷ Takođe, fibule ove varijante iz Panonije datuju se u ranocarski period.⁴⁵⁸

Pločasta fibula var. A₂ sa Sapaje, koja ima oblik konja u kasu, sa jednom podignutom nogom (kat. 1051), ima analogan primerak u fibuli iz Nikopolja (*Nicopolis ad Istrum*) u Bugarskoj, opredeljenoj u prvu polovinu II veka.⁴⁵⁹

Na osnovu svega iznetog, fibule var. A₂ mogu se datovati u II vek.

Fibula u obliku srndaća, var. B₁, nađena u Drenovcu kod Ušća (kat. 1053, T. XXXVI, 7), po konstrukciji liči na fibule tipa 31/D, lučne T – fibule sa «lukovicom» iznad spiralne glave, ali ima pravougaonu potpornu gredu i oštru profilaciju luka, što je povezuje sa grupom izrazito profilisanih fibula (grupa IV). Ovaj jedinstveni primerak, mogao bi se datovati od sredine II do kraja III veka. Međutim,

Sl. 60 – tip 25/B 1, Lubnica

fibula iz Lubnice kod Zaječara (kat. 1054) ima valjkastu glavu sa zglobnim mehanizmom, te konstrukcijski odgovara tipu 32/B lučnih T – fibula, te se može datovati u drugu polovinu III veka.

Pločaste fibule var. B₂ u obliku srndaća u trku, sa slobodnim zglobnim mehanizmom, nađene u Sirmijumu (kat. 1055), Novim Banovcima (kat. 1056) i na Doničkom brdu kod Batočine (kat. 1057, T. XXXVI, 8), slične su primercima sa lokaliteta *Carnuntum*, *Poetovio*, *Aquilea* i *Salona*,

⁴⁵⁷ Coci 2004, 118 – 119, Type 22 a 1, Pl. C, 1398 – 1399 – II vek; Genčeva 2004, 71 – 72, tip 29 b, T. XXVI, 16 – II – početak III veka.

⁴⁵⁸ Jobst 1975, 114 – 115, Typ 29 B, T. 46, 322.

⁴⁵⁹ Genčeva 2004, 72, tip 29 b, T. XXVI, 15.

kao i fibulama sa nepoznatih nalazišta iz okoline Trsta, datovanim od IV do VI veka.⁴⁶⁰ Inače, pločaste fibule u obliku srndaća ili jelena, polihromno ukrašene emajlom u malim, kružnim ležištima ili na čitavoj površini, karakteristične su za II vek.⁴⁶¹

Fibule u obliku goluba, var. C, rasprostranjene su na čitavoj teritoriji Carstva i u barbarikumu od I do kraja IV veka.⁴⁶² Fibule u obliku goluba I – II veka su pločaste, sa plastično izdvojenom glavom ptice, sa zglobnim mehanizmom, ukrašene emajlom, inkrustacijom koštanih pločica ili nielom, dok su fibule ovog oblika III – IV veka plastično izlivenne od bronzne ili srebra sa mehanizmom opruge ili zgloba, sa urezanim detaljima, ponekad sa lunulastim privescima na lančićima. Krila goluba mogu biti raširena ili skupljena. Takođe, fibule u vidu goluba javljaju se tokom ranog srednjeg veka među ranovizantijskim i varvarskim nalazima V – VII veka.⁴⁶³

U Srbiji fibule tipa 25/C nalažene su uglavnom u Gornjoj Meziji, najviše u Viminacijumu (kat. 1058 – 1060, 1067, T. XXXVII, 1 – 2, 8), na Dunavskom limesu: *Singidunum* (kat. 1066, T. XXXVII, 7), *Translederata* (kat. 1061, T. XXXVII, 3) i Hajdučka vodenica (kat. 1064, T. XXXVII, 6) i jedna u unutrašnjosti provincije na lokalitetu Doničko brdo – Gradac (kat. 1062). Jedna fibula nađena je u Donjoj Panoniji u Vojki (*Mutatio Noviciiana* ?) (kat. 1063, T. XXXVII, 4), a olovna matrica za izradu kalupa za livenje fibula nađena je u graničnoj oblasti Donje Panonije i Gornje Mezijske, u Mačvi (kat. 1064, T. XXXVII, 5).

Fibule u obliku goluba sa skupljenim krilima sa mehanizmom opruge, var. C_{1a}, dobro su datovane nalazima iz grobova viminacijumske nekropole. Na nekropoli «Više grobalja», u grobu G 1 – 87, koji pripada horizontu sahrana prve polovine II veka, iznad kojih je sredinom II veka formirana kulina, nađena je bronzana fibula ove varijante (kat. 1058).

Na istoj nekropoli, ali u grobu inhumirane žene G – 1193, nađena je slična fibula (kat. 1059, T. XXXVII, 1), zajedno sa parom bronzanih naušnica, sa izlivenom poliedarskom jagodom na jednom kraju, ogrlicom od perlica od staklene paste i krupnih ćilibarskih perli i novcem Julije Mameje, kovanim u vreme Aleksandra Severa. Pokojnica je sahranjena sa nakitom karakterističnim za kulturu Černjahov – Sintana de Mureš, čiji uticaji dopiru na teritoriju Gornje Mezijske od sredine IV veka. S druge strane, novac iz groba ukazuje na datovanje od sredine – druge polovine III veka. To znači da bi grob mogao biti datovan od druge polovine III do kraja IV veka.

Sa nekropole «Pećine», iz groba G 1 – 27 potiče jedinstven primerak fibule u obliku goluba izrađene od kosti (kat. 1060, T. XXXVII, 2). Poznata mi je samo još jedna koštana fibula iz tumula na Čerkeskom polju kod Ulpijane (Grupa V, tip 19/C, kat. 881). Grob G 1 – 27 datuje se na osnovu keramičkih priloga u II vek. S obzirom da su obe koštane fibule grobni nalazi, možda se može pomišljati na ritualno polaganje ovih predmeta u grob. Takođe, napomenuću da kolenaste zglobne fibule sa kanelovanim lukom, tipa 19/C, kao i fibule u obliku goluba, tipa 25 / C_{1a}, mogu biti izrađene od srebra i tada se javljaju kao deo seta nakita sa parom fibula i upletenim lancima sa privescima u vidu lista ili lunule.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Vinski 1974, 18 – 19, T. X, 10, 13 – 14, T. XI, 1 – 2 – fibule iz Salone (VI vek) i Karnuntuma (IV vek), ukrašene su utisnutim motivom «okaca», kao primerak sa Doničkog brda.

⁴⁶¹ von Patek 1942, T. XXI, 11; Sellye 1939, T. XIII, 19 – 20; Riha 1979, 200 – 201, Typ 7. 25, T. 67, 1735 – 1736.

⁴⁶² von Patek 1942, 221 – 222, T. XXI, 19, 23; Parducz 1950, T. XXVII, 1 a – b; Ambroz 1966, 35, T. 15, 21, 13 – II vek; B`hme 1972, 40, Typ 43 c, e, T. 27, 1046 – 1048, Fundliste 37 – I – II vek, T. 27, 1051 – IV vek; Ettlinger 1973, 124, Typ 46, T. 14, 17 – 19 – I – II vek; Riha 1979, 89 – 90, Typ 3. 21. 2, T. 13, 317 – druga polovina II – III vek, 198, Typ 7.22, T. 66, 1711 – 1713 – I vek; Jobst 1975, 113 – 114, T. 45, 318 – druga polovina II veka; Vaday 1989, 95, Abb. 19, 7, T. 68, 2 – druga polovina III veka.

⁴⁶³ RGA, § 47, 569, Abb. 162, 1 – 3.

⁴⁶⁴ Videti: 3. 5. 2. Tip 19, kat. 864 – 865, 880, kao i nap. 292.

Fibula nađena na ostrvu Sapaja (kat. 1061, T. XXXVII, 3), sa izduženim držačem igle, koji je perforiran za kačenje lančića sa priveskom, ima analogije u srebrnom primerku, sa privescima u vidu lunula na lančićima, iz ženskog groba na sarmatskoj nekropoli Martfu u Mađarskoj.⁴⁶⁵ Nalaz sa Sapaje se može datovati, kao pomenuta srebrna fibula, u drugu polovinu III veka.

Može se zaključiti da su fibule tipa 25/C_{1a} u provincijama na tlu Srbije bile veoma dugo u upotrebi, od prve polovine II do kraja IV veka.

Fibule u obliku goluba raširenih krila, sa mehanizmom opruge, var. C_{1b}, su retke u Srbiji. Poznat mi je primerak sa lokaliteta Vojka – Brestova međe (*Mutatio Noviciana* ?), ukrašen urezanim cik-cak linijama (kat. 1063, T. XXXVII, 4), nađen u rimskom naselju koje je trajalo od kraja I do druge polovine III veka. Međutim, u Narodnom muzeju u Šapcu, čuva se olovna matrica za izradu kalupa od pečene zemlje, koji su služili za livenje ovakvih fibula (kat. 1064, T. XXXVII, 5), nađena u Mačvi. Ovo ukazuje na izradu fibula tipa 25/C_{1b} u graničnom području između Donje Panonije i Gornje Mezijske, u rudnoj oblasti eksploatacije srebra *argentariae Pannonicae*.

Zglobne fibule u obliku goluba, var. C₂, nađene u Srbiji, veoma se široko datuju od sredine I do prve polovine V veka. Fibula nađena u Hajdučkoj vodeni (kat. 1065, T. XXXVII, 6) pripada horizontu druge polovine I – početka II veka, primerak sa viminacijumske nekropole «Više grobalja», ukrašen emajlom crvene boje (kat. 1067, T. XXXVII, 8), nađen je u horizontu II – prve polovine III veka, dok srebrni nalaz iz groba 63, sa «varvarske» nekropole Singidunuma na uglu ulica Tadeuša Koščušskog i Jovanove (kat. 1066, T. XXXVII, 7), pripada fazi datovanoj u kraj IV – početak V veka.

U Dakiji su konstatovane fibule u obliku goluba svih navedenih varijanti, sa mehanizmom opruge ili slobodnim zglobovom, raširenih i skupljenih krila, koje se datuju u II vek.⁴⁶⁶ Samo tri zglobne fibule u vidu goluba nađene su u Donjoj Meziji.⁴⁶⁷ Znatan broj fibula ove varijante potiče iz Panonije.⁴⁶⁸

Fibula iz Ušća, u vidu orla raširenih krila, u stojećem stavu, tipa 25/D₁ (kat. 1068) je slučajna nalaz i nema podataka za datovanje, a nisu mi poznate analogni primerci. S obzirom na luk u vidu plastično predstavljenog orla u stilu naivnog realizma, mehanizma opruge i popreč-

Sl. 61 – tip 25/D₁, Ušće

⁴⁶⁵ Vaday 1989, 95, T. 68, 2 – autorka dovodi ovu fibulu u vezu sa «sidrastim» srebrnim fibulama sa privescima na lančićima iz Dakije i Donje Mezijske. Međutim, matično područje ovog nakita je Donja Panonija, severozapadni deo Gornje Mezijske i severoistočni deo Dalmacije, odnosno Podrinje (Videti: Popović 1996 B, 139 i dalje.)

⁴⁶⁶ Coci 2004, 117 – 119, Type 22 j, Pl. CII, 1437 – 1442.

⁴⁶⁷ Genčeva 2004, T. 15, 9 – 11.

⁴⁶⁸ Videti nap. 432.

nog držača igle na donjoj strani luka, ovu fibulu datujem u drugu polovinu ili kraj II – III vek. Smatram da su ovakve fibule bile uzor kasnoantičkim pločastim fibulama u obliku orla, var. D₂.

Pločaste fibule var. D₂ sa slobodnim zglobnim mehanizmom i lukom u vidu orla raširenih krila, u Srbiji su nađene u nevelikom broju, uglavnom u Donjoj Panoniji: u vili rustici na lokalitetu Vranj u Hrtkovcima, datovanoj u III – prvu polovinu IV veka (kat. 1069, T. XXXVII, 9), u Novim Banovcima (*Burgenae*) (kat. 1070) i dva primerka u Ušću (kat. 1071 – 1072), od kojih

Sl. 62 – tip 25/D₂, Ušće

jedan sa lokaliteta Poljoprivredno dobro «Dragan Marković», nađen u horizontu II – III veka. U Gornjoj Meziji dve fibule ove varijante potiču iz Singidunuma (kat. 1073, T. XXXVII, 10) i njegove okoline (kat. 1074), a jedna iz Medijane (kat. 1075). Fibula nađena na lokalitetu *Singidunum* - Knez Mihailova ul. br. 30, datovana je uslovima nalaza u drugu polovinu II – početak III veka.

Pločaste fibule u obliku orla raširenih krila karakteristične su od druge polovine II veka za Galiju, Rajnski limes i Panoniju, ali su konstatovane i u Britaniji i Siriji.⁴⁶⁹ Ukrašene utisnutim motivom «okaca», fibule iz Panonije i Sirije (*Dura Europos*) datuju se u kasnoantički period, od kraja III do kraja IV / početka V veka.⁴⁷⁰

Na osnovu uslova nalaza, smatram da se fibule tipa 25/D₂ iz Srbije mogu datovati od vremena Severa do doba tetrarhije, od kraja II do prelaza III u IV vek, s mogućnošću da su korišćene u IV veku.

U Srbiji su nađene tri pločaste fibule u obliku zeca, od kojih dve imaju luk u vidu shematizovane predstave životinje u trku i mehanizam opruge na donjoj strani luka, var. E₁: *Singidunum* (kat. 1076, T. XXXVIII, 1) i *Viminacium* – «Pećine» (kat. 1077, T. XXXVIII, 2), a jedna var. E₂, sa nepoznatog nalazišta iz okoline Beograda, ima luk sa poluplastičnom predstavom zeca u sedećem stavu i slobodan zglojni mehanizam (kat. 1078, T. XXXVIII, 3). Luk je ukrašen crvenim emajlom u ležištima u vidu dva zeca, simetrično postavljena u odnosu na kupus u sredini predstave. Fibula iz kastruma Singidunuma nađena je u sloju III veka, dok su druge dve fibule slučajni nalazi.

Fibule u obliku zeca konstatovane su u Britaniji, Galiji, na Rajnskom limesu, u podunavskim provincijama - Panoniji, Dakiji, Gornjoj i Donjoj Meziji i gradovima na Pontu i datuju se u II – III vek.⁴⁷¹

U Dakiji je, u zanatskoj radionici u Napoki, nađen kalup za izradu pločastih fibula u vidu zeca u trku, kao što su primerci iz Porolisuma, Singidunuma (kat. 1076, T. XXXVIII) i Viminacijuma (kat. 1077, T. XXXVIII, 2). Pri tome su fibula iz Singidunuma i jedna iz Porolisuma

⁴⁶⁹ von Patek 1942, T. XX, 7 – 8, T. XXI, 20; B`hme 1972, 40, Typ 43 a, Fundliste 35; Ettliger 1973, 125, Typ 47, T. 28, 7; Rieckhoff 1975, 65, T. 9, 144.

⁴⁷⁰ Rieckhoff 1975, 65.

⁴⁷¹ von Patek 1942, 221, T. XXI, 13; Sellye 1939, T. XIII, 3; Ambroz 1966, 35, grupa 8, tip 5, T. 15, 17 – 18 – u Pantikapeji i Olbiji, sa zglobnim mehanizmom, ukrašene emajlom, datuju se u I – II vek; Riha 1979, 200 – 202, Typ 7. 25, T. 67, 1737 – fibula ukrašena emajlom datuje se u II – III vek; Coci 2004, 116, 118 – 119, Type 22 f, Pl. CI, 1429 – 1430 – dve fibule iz Porolisuma datuju se u II vek; Genčeva 2004, 72 – *Carnuntum, Flavia Solva*.

ukrašene ureznom cik-cak linijom.⁴⁷² Olovna matrica za kalup za izradu takvih fibula nađena je u Novama u Donjoj Meziji.⁴⁷³

Fibula var. E₂ sa poluplastičnim lukom u vidu zeca koji sedi, na kome su crvenim emajlom prikazani konfrontirani zečevi između kojih kupus (kat. 1078, T. XXXVIII, 3), ima analogan primerak iz Britanije, iz Ričboroua (Richborough).⁴⁷⁴ Slična poluplastična fibula, sa lukom u obliku zeca u sedećem stavu, koji jede grozd, nađena je u Karnuntumu.⁴⁷⁵

Na Kosmaju, u nekom od rudarskih naselja (Guberevac, Stojnik, Babe) nađene su dve fibule var. F, u obliku lava. One se međusobno veoma razlikuju po konstrukciji:

Prva, var. F₁ (kat. 1079, T. XXXVIII, 4), je kolenasta fibula sa oprugom u čauri i izduženim, pravougaonim držačem igle (Grupa V, tip 18/E), na čijem je trakastom luku apliciran lav u punoj plastici, u polusedećem stavu Sfinge, okrenut glavom ka stopi fibule. S obzirom da se fibule tipa 18/E datuju u drugu polovinu II – prvu polovinu III, odnosno naši primerci uglavnom u III vek, smatram da je fibula tipa 25/F₁ izrađena u isto vreme.⁴⁷⁶ Međutim, uzor za ovaj primerak su galske «lavlje» fibule koje se datuju u I vek.⁴⁷⁷

Druga fibula, var. F₂ (kat. 1080, T. XXXVIII, 5), pripada retkim pločastim fibulama, sa lukom u obliku lava, ukrašenim emajlom, generalno datovanim u II vek, koje su konstatovane u Britaniji, Galiji, na Rajnskom limesu, u severnoj Italiji i Panoniji.⁴⁷⁸

Naša fibula je identična primerku iz Badena (*Aquae Helveticae*), te je najverovatnije izrađena u istoj radionici.⁴⁷⁹ Datovanje naših fibula tipa 25/ F odgovara vremenu intenzivne eksploatacije srebra u rudnicima na Kosmaju, II – prvoj polovini III veka.

Pločasta fibula varijante G iz Sirmijuma (kat. 1081, T. XXXVIII, 6), sa lukom u obliku ženke leoparda koja leži, čije je krzno prikazano kružnim jamicama ispunjenim emajlom, ima direktnu analogiju u primerku iz Siscije.⁴⁸⁰ Ove dve fibule najverovatnije su izrađene u istom kalupu, odnosno u istoj radionici. Veoma slična je fibula iz Salone.⁴⁸¹ Ovakve fibule, sa Rajnskog limesa, iz Panonije i crnomorskog područja, datuju se u II vek.⁴⁸² Pored njih, treba pomenuti veoma slične fibule sa lukom u vidu ležećeg leoparda, koji umesto zadnjih nogu ima kraj trupa u vidu trapezoidnog, odnosno lepezastog proširenja, možda repnog peraja (*Sic!*). One možda pred-

Sl. 63 – tip 25/F, Kosmaj - Stojnik

⁴⁷² Coci 2004, Pl. CI, 1429.

⁴⁷³ Genčeva 2004, 72, T. XXVII, 2 – autorka pretpostavlja da su fibule izrađivane u radionici u okviru legijskog logora.

⁴⁷⁴ Jovanović 2007, 131, nap. 31.

⁴⁷⁵ Buora, Werner 2002, 218 – 219, III n. 16.

⁴⁷⁶ Videti: 3. 5. 1. Tip 18, naročito kat. 740, T. XXIV, 6.

⁴⁷⁷ Kovrig 1937, 87, T. XX, 4; Riha 1979, 105 – 106, Typ 4. 6, Abb. 5, a – b, T. 21, 549; Košćević 1080, 31, tip 20, T. XIX, 143; Feugere 1985, type 18 b 1 – 2.

⁴⁷⁸ B`hme 1972, 40 – 41, Typ 43 I, Anm. 305, T. 27, 1059 – 1061; Ettlenger 1973, 126, Typ 48, T. 29, 9; Vinski 1974, T. XII, 5 – Siscia, II – III vek.

⁴⁷⁹ Ettlenger 1973, T. 28, 9.

⁴⁸⁰ Vinski 1974, T. XI, 8.

⁴⁸¹ Vinski 1974, T. XI, 6.

⁴⁸² von Patek 1942, 221, T. XX, 11 – Arrabona, sredina – druga polovina II veka; Exner 1941, 68 – 69 – Rheinabern, sredina II veka; Ambroz 1966, 34, T. 15, 15 – Pantikapeja, Severna Osetija, II vek.

stavljaju fantastičnu neman, «morskog leoparda».⁴⁸³ Ovakve fibule konstatovane su u horizontu s kraja I – prve polovine II veka u Donjoj Germaniji (Nijmegen – *Neomagus*), Galiji, Reciji (*Vindonissa*), Panoniji i Donjoj Meziji.⁴⁸⁴ Takođe, istovremene su fibule u vidu Dionisa koji jaše na ženki leoparda.⁴⁸⁵ Leopard sa fibula u vidu kultne grupe sa Dionisom, gotovo je identičan životinjama sa fibula tipa 25/G. Kao što je pomenuto, na svim navedenim varijantama ovih fibula krzno leoparda prikazano je kružnim jamicama, koje su ispunjene naizmenično crvenim – zelenim ili plavim – narandžastim emajlom ili samo crnim emajlom. Na osnovu svega navedenog predlažem datovanje fibule iz Sirmijuma u II – početak III veka.

Sl. 64 – tip 25/F, Kosmaj

Samo jedna pločasta fibula sa lukom u obliku psa u trku, var. H (kat. 1082, T. XXXVIII, 7) potiče iz Srbije, sa lokaliteta Ušće – «Plantaža», datovana na osnovu uslova nalaza u II – III vek. Međutim, na telu psa sa dužom dlakom, prikazanom urezanim cik-cak linijama i ševronima, nalazi se zečja glava sa dugim, uzdignutim ušima, zaobljenog vrha i sa zaobljenom njuškom. Ogrlica psa prikazana je urezima. Jedino tumačenje ove, naizgled čudne simbioze, može biti činjenica da su obe životinje, zec i pas bile posvećene Dijani, odnosno Hekati.

U tom smislu, na fibuli iz Ušća je prikazan sablasni zec-pas, fantastična životinja iz Hekatine noćne pratnje. Poređen sa rimskim fibulama u obliku psa,⁴⁸⁶ naš primerak ostaje bez analogije. Treba pomenuti pločaste fibule u vidu psa koji goni zeca iz Dalmacije, Panonije i Donje Mezije.⁴⁸⁷ Ovaj motiv keltske tradicije, javlja se na sitnoj bronzanoj plastici i nadgrobnim spomenicima Donje Panonije, kao motiv «panonskog lova», a predstavlja život kao agon, koji simbolizuje dionizijsku beskonačnu cikličnost.⁴⁸⁸

U Srbiji je nađeno pet rimskih fibula u obliku delfina, i to varijante I₁: u Ušću, pločasta fibula sa mehanizmom opruge, ukrašena zelenim i crvenim emajlom (kat. 1083), i u Ritopeku – *Castra Tricornia*, plastična, kolenasta fibula sa spiralnom glavom (kat. 1084, T. XXXVIII, 8), varijante I₂: u Ušću, plastična, kolenasta fibula sa zglobnim mehanizmom u cilindričnoj glavi (kat. 1085, T. XXXVIII, 9), iz Pomoravlja, fibula slična prethodnoj (kat. 1086) i varijante I₃, sa Viminacijuma, plastično oblikovana sa slobodnim zglobnim mehanizmom (kat. 1087, T. XXXVI-II, 10). Nažalost, nije moguće datovati ove fibule na osnovu uslova nalaza.

⁴⁸³ Poznate su pločaste, emajlirane fibule u vidu hipokampa, «morskog konja» ili dvoglave morske nemani – Ambroz 1966, 35, T. 15, 16, 20; Ettliger 1973, 126, Typ 48, T. 28, 8; Riha 1979, Typ 7. 25, 203, T. 67, 1743, T. 68, 1744 – 1745; Coci 2004, 116 – 117, Type 22 c, m, Pl. CI, 1424 – 1425, Pl. CIII, 1451 – 1453.

⁴⁸⁴ Sellye 1939, 79, T. XIII, 21; Ettliger 1973, 126, Typ 48, T. 14, 22; Feugere 1985, 394; Genčeva 2004, 72, T. XXVII, 3.

⁴⁸⁵ Planck 1972, 198, Abb. 1, T. 32, 5 – Rottweil, prva polovina – sredina II veka; Vinski 1974, 19, T. XI, 7 – *Salona*; Riha 1979, 200 – 201, Typ 7. 25, T.

⁴⁸⁶ Feugere 1985, type 29 a; Coci 2004, 116, Type 22 e, Pl. CI, 1427 – 1428 – utvrđenja Kopačeni i Gerla; Genčeva 2004, 72, T. XXVII, 1 – *Nicopolis ad Istrum*.

⁴⁸⁷ von Patek 1942, T. XXI, 16; Cermanović-Kuzmanović 1968, 284, T. II, 6 – *Doclea*; Ljubanova 1981, Sl. 118 – 1 – Pernik. Ove fibule datuju se u prvu polovinu II veka.

⁴⁸⁸ Jovanović 2007, 32 – 33, 128 i dalje.

Pločaste fibule u vidu delfina, ukrašene zelenim i crvenim emajlom, iz Švajcarske, datuju se u II vek.⁴⁸⁹ U Dakiji je nađeno pet sličnih fibula, u vidu plastično modelovanog delfina, četiri sa mehanizmom opruge u čauri, a jedna sa zglobnim mehanizmom u cilindričnoj glavi i repnim perajem u vidu krsta.⁴⁹⁰ Autor datuje ove fibule u II vek, ali je fibula iz Tibiskuma, sa repnim perajem u vidu krsta, verovatno mlađa, s obzirom na ranohrišćansku simboliku.

S obzirom na mali broj nalaza fibula tipa 25/I, kao i na činjenicu da se javljaju u utvrđenjima i gradovima u Dakiji, koje nije moguće dovesti u direktnu vezu sa mornaricom, *classis*, povezivanje naših fibula sa ovim rodrom rimske vojske ostaje hipotetično. Dva nalaza fibula u vidu delfina iz Ušća, možda ukazuju na stacioniranje flote i postojanje pristaništa u blizini sela Ušće.⁴⁹¹ Deo dunavske flote *Classis Flavia Pannonica* sa sektora Basijane, bio je raspoređen duž toka Save, nizvodno do ušća u Dunav.⁴⁹²

Dve pločaste, poluplastične fibule u obliku kornjače nađene su u Singidunumu i Viminacijumu (kat. 1088 – 1089, T. XXXVIII, 11 – 12). Fibula nađena na lokalitetu *Singidunum* – Studentski trg 9 (kat. 1088, T. XXXVIII, 11), potiče iz sloja druge polovine III veka.⁴⁹³ Međutim, karakterističan ukras emajlom u jamičastim ležištima na zoomorfnim fibulama datuje se, kao što je navedeno, u II vek. S druge strane, ova fibula ima sličnosti sa diskoidnim fibulama, ukrašenim emajlom u tehnici *mille fiori* u vidu šahovskog polja, koje se datuju u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka,⁴⁹⁴ te smatram da je nastala u ovo vreme.

Viminacijumska fibula (kat. 1089, T. XXXVIII, 12) nađena je na nekropoli «Pećine» u grobu sa kremacijom G 1 – 394, sa novcem Hadrijana, što je datuje u prvu polovinu II veka.

Analogije za naše fibule tipa 25/K mi nisu poznate, ali treba imati u vidu veliki broj zglobnih, emajliranih fibula u obliku shematizovane predstave kornjače tipa 12/B.⁴⁹⁵

Jedna pločasta fibula u obliku ribe predstavlja varijantu L (kat. 1090, T. XXXVIII, 13), a potiče iz horizonta II – prve polovine III veka na viminacijumskoj nekropoli «Više grobalja». Ovakve fibule, koje mogu biti ukrašene emajlom, česte su u rimskim provincijama, a datuju se od kraja I do kraja III vek.⁴⁹⁶ Ne treba isključiti ranohrišćansku simboliku ove životinje.

Sl. 65 – tip 25/K, Singidunim

⁴⁸⁹ Ettliger 1973, 125, Typ 47 – Historisches Museum, Basel; Riha 1979, 203, Typ 7. 25, T. 68, 1746 – Augst.

⁴⁹⁰ Coci 2004, 117, Type 22 I, T. CII, 1444 – 1449 – *Porolissum*, Bućumi, *Potaissa*, Orejul Bistrice, *Apulum*, *Tibiscum*.

⁴⁹¹ Popović 1996, 138 – 140 – utvrđenje, podignuto početkom IV veka na granici između Druge Panonije i Prve Mezije, na levoj strani ušća potoka Vukodraž u Savu, bilo je povezano mostom sa rimskim naseljem na desnoj obali potoka, u današnjem Ušću.

⁴⁹² Dimitrijević 1996, 154 – 156 – O tome svedoče nalazi tegula sa pečatom CL(assis) F(lavia) P(annonica), CLASSIS i C(lassis) F(lavia) P(annonica) sa rimskog nalazišta u selu Progar na Savi. Takođe, sistem kanala povezivao je Savu i Dunav na sektoru između Sirmijuma, Bononije i Akuminkuma.

⁴⁹³ Bikić - Nikolić-Dorđević – Simić 2002, 199 – 202.

⁴⁹⁴ B`hme 1972, 38, Typ 41 z, T. 26, 1007 – 1015; Riha 1979, 190, Typ 7. 14. 4, T. 62, 1623 – 1624.

⁴⁹⁵ Videti: 3. 3. 4. Tip 12, kat. 265, 267 – 270, T. XII, 1, 3 – 6.

⁴⁹⁶ B`hme 1972, 40, Typ 43 g, T. 27, 1053 – 1054, Fundlisten 39 – 40 – kraj I – sredina III veka; Rieckhoff 1975, 65 – 66, Anm. 441, Typ A 4, T. 9, 145 – poslednja četvrtina I veka; Riha 1979, 202, Typ 7. 25, T. 67, 1741 – 1742 – druga polovina II – III vek.

Varijanta M, predstavljena je zglobovom fibulom iz Botoša u obliku cikade raširenih krila, koja je ukrašena emajlom (kat. 1091, T. XXXVIII, 14). Sobzirom da potiče sa sarmatskog nalazišta, analogije sa crnomorskom prostora datuju ovu fibulu od sredine III do V veka.⁴⁹⁷

Na kraju, sažeto predstavljam moguću kultno–magijsku simboliku zoomorfni fibula, bez dalje diskusije.⁴⁹⁸ Kao što sam navela, mnoge od ovih fibula imale su ukrasnu funkciju, neke možda namenu oznaka vojnih jedinica (konj, lav, orao, delfin), ali je većina imala kultno – apotropejsko značenje.

Konj je životinja izrazito dualističke prirode, ujedno je solarni i htonski simbol i bio je posvećen Posejdonu i Apolonu – Heliju. Takođe, keltska boginja Epona, koja se javlja i na rimskim spomenicima, ponekad se predstavlja u hipomorfnom obliku, a najčešće kako jaše konja ili stoji između dva konja. Povezan sa Eponom konj simbolizuje plodnost, ali i htonski princip kao psihopomp.

Jelen, takođe, ima dualističku prirodu. On je simbol sunca i nebeske svetlosti, ali i sveta mrtvih i podzemlja. Kult jelena izražen je kod Kelta, a njihov bog Kernunos (*Cernunnos*), koji je gospodar divljih zveri i prirode, ali i božanstvo ratnika i rata, predstavljan je sa jelenjim rogovima. Šamani stepskih naroda su, takođe, nosili krunu od jelenjih rogova. Mnoga keltska i germanska plemena smatrala su jelena za svog mitskog pretka. Ova životinja u indoevropskoj tradiciji označava plodnost, ali je u isto vreme pogrebna životinja i omiljena divljač u ritualnom lovu vojne aristokratije. Lov na jelena simbolizuje tragičnu smrt heroja. U pogrebnom običaju petrekature kod Vlaha u istočnoj Srbiji, jelen ima važnu ulogu psihopompa.

Golub, odnosno golubica posvećena je Afroditi – Veneri. U antičkoj i ranohrišćanskoj simbolici predstavlja dušu. U hrišćanstvu, golub je simbol Sv. Duha.

Orao je izrazit solarni simbol indoevropske tradicije i vezuje se za vrhovnog boga Zevsa – Jupitera, kome je posvećen. Označava u tom smislu sunce, vatru, munju i muški princip, te simbolizuje snagu i pobjedu. Simbol je rimskih careva, Rimske imperije i vojske. Stavljani su na signume rimske vojske da bi obezbedio pobjedu i oznaka je trijumfa. Takođe, predstavlja deifikovanog imperatora.

Zec je životinja lunarne i htonske simbolike, posvećen je Dijani, ali pre svega Hekati. Dovodi se u vezu i sa Dionisom, a preko keltske tradicije, označava ciklično obnavljanje sveta. Povezan je sa srebrom, te je atribut provincije Hispanije, ali ponekad i Gornje Mezije.

Lav je izrazito solarni simbol moći, koji se dovodi u vezu sa Heraklom, a posredno i Zevsom – Jupiterom. Oznaka je ratničke snage i vojne moći. Ipak, javlja se i na rimskim nadgrobnim spomenicima, gde ima profilaktičku ulogu. Lavovi na nadgrobnim spomenicima simbolizuju i obnavljanje života povezano sa dionizijskim kultom, ili kultovima Sabazija, Kibeles, Serapisa i Mitre.⁴⁹⁹

Leopard je životinja lunarne simbolike. Naglasiću da su na fibulama prikazane ženke leoparda, sa dojčkama koje ukazuju da imaju mlade, te u tom smislu simbolizuju plodnost. Ova životinja je posvećena Dionisu i simbolizuje potčinjenu Persiju. Leopard je simbol izobilja, plodnosti i Orijenta.

Pas je u grčkoj mitologiji smatran za psihopompa, a troglavi Kerber je užasni čuvar Hada. Pridavale su mu se i isceliteljske sposobnosti. Zato je ova životinja posvećena Hekati i

⁴⁹⁷ Vinski 1957; Ambroz 1966, 35, T. 15, 22, 24 – 25.

⁴⁹⁸ Za kultno–magijsko značenje i simboliku pojedinih životinja u antičkom svetu koristila sam: Marić R. 1933, Grevs 1974, Cermanović-Kuzmanović, Srejović 1979, Chevalier, Gheerbrant 1983, Rode 1991, Eliade 1991, Gacović 2002 i Jovanović 2007.

⁴⁹⁹ Zotović R. 1994, 128 – 130.

Asklepiju. U keltskoj mitologiji pas, koji goni zeca, predstavlja sudbinu i učestvuje u cikličnom obnavljanju života.

Delfin je omiljena životinja bronzanog doba Egeje, često prikazivan u umetnosti i na predmetima minojske i mikenske kulture. U grčkoj mitologiji povezan je sa Dionisom i simbolizuje metamorfozu i mudrost. Takođe mu se pripisuje proročki dar.

Kornjača je životinja posvećena Hermesu i Apolonu. Od njenog oklopa napravljen je rezonator lire. Kod pitagorejaca simbolizuje vreme. Ova životinja simbolizuje isceljenje i dom, a povezana sa Panom, univerzum.

Simbolika ribe u antičkom svetu nije u potpunosti jasna. U ranohrišćanskim zajednicama označavala je misteriju pričešća i bila je zamena za simbol krsta.

Cikade se najčešće povezuju sa solarnim kultom, a pčele su, kao emanacija sunčeve svetlosti, posvećene Apolonu. Međutim, pčela je posvećena i Afroditi, a tada simbolizuje plodnost i izobilje.

1038. Novi Banovci (*Burgenae*). Tip 25/A₁. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Nedostaje igla. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Luk u obliku konja, tako da glava fibule čini zadnje noge životinje, poprečni držač igle prednje noge, a stopa glavu. Iznad glave fibule zadebljanje u obliku repa konja. Griva naglašena poprečnim urezima. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Vinski 1974, 17, T. IX, 4. Nap: Konstrukcijski pripada tipu zglobnih kolenastih fibula (Grupa V, tip 19).

1039. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2513. Tip 25/A₁. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Nedostaje stopa, a držač igle je oštećen. Zglobni mehanizam u kanelovanoj valjkastoj glavi. Luk u obliku konja, tako da glava fibule čini zadnje noge životinje, poprečni držač igle prednje noge, a stopa glavu. Iznad glave fibule zadebljanje u obliku repa konja sa poprečnim urezima, a na prelazu luka u stopu dva prstenasta zadebljanja čine ogrlicu. Publikovana: Bojović 1983, kat. 296, T. XXX, 296. Nap: Konstrukcijski fibula pripada tipu zglobnih kolenastih fibula (Grupa V, tip 19).

1040. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/858. Tip 25/A₁. Bronza. Dim: 3, 4 cm. Nedostaje stopa. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Luk u obliku konja, tako da glava fibule čini zadnje noge životinje, poprečni držač igle prednje noge, a stopa glavu. Iznad glave fibule zadebljanje u obliku repa konja, a na prelazu luka u stopu prstenasto zadebljanje čini ogrlicu. Publikovana: Bojović 1983, kat. 295, T. XXX, 295. Nap: Konstrukcijski fibula pripada tipu zglobnih kolenastih fibula (Grupa V, tip 19).

1041. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/889. Tip 25/A₁. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Oštećena stopa i držač igle. Zglobni mehanizam u valjkastoj kanelovanoj glavi sa «lukovicama» na krajevima osovine. Luk u obliku konja, tako da glava fibule čini zadnje noge životinje, poprečni držač igle prednje noge, a stopa glavu. Iznad glave fibule zadebljanje u obliku repa konja ukrašeno urezanim motivom «jelove grančice». Dvostruko prstenasto zadebljanje ukrašeno sitnim urezima na sredini luka i na prelazu luka u stopu predstavlja sedlo. Sa tri kosa ureza i «okcem» predstavljena je konjska oprema, a poprečnim urezima griva. Kraj stope, odnosno njuška konja nedostaje. Publikovana: Bojović 1983, kat. 298, T. XXX, 298. Nap: Konstrukcijski fibula pripada tipu ranih krstobraznih fibula sa kanelovanom gredom (Grupa IX, tip 34/A). T. XXXVI, 1

1042. Begaljica. Muzej grada Beograda, inv. AA/1247. Tip 25/A₁. Bronza. Dim: 4, 1 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Luk u obliku konja, tako da glava fibule čini zadnje noge životinje, poprečni držač igle prednje noge, a stopa glavu. Iznad glave fibule zadebljanje u obliku repa konja ukrašeno urezanim motivom «jelove grančice». Prstenasto zadebljanje na prelazu luka u stopu predstavlja ogrlicu. Publikovana: Bojović 1983, kat. 297, T. XXX, 297. Nap: Konstrukcijski fibula pripada tipu zglobnih kolenastih fibula (Grupa V, tip 19). T. XXXVI, 2

1043. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4249. Tip 25/A₁. Bronza. Dim: 3, 4 cm. Oštećen držač igle. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Luk u obliku konja, tako da glava fibule čini zadnje noge životinje, poprečni držač igle prednje noge, a stopa glavu. Iznad glave fibule zadebljanje u obliku repa konja, a na prelazu luka u stopu dvostruko prstenasto zadebljanje čini ogrlicu. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 229. Nap: Konstrukcijski fibula pripada tipu zglobnih kolenastih fibula (Grupa V, tip 19). Sl. 58.

- 1044.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12524/87. Tip 25/A₁. Bronza. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Luk u obliku konja, tako da valjkasta glava fibule čini zadnje noge životinje, poprečni držač igle prednje noge, a stopa glavu. Iznad glave fibule zadebljanje u obliku repa konja. Oči životinje predstavljene utisnutim kružićima, a griva i dlaka urezanim motivom ševrona duž luka fibule. Publikovana: Redžić 2006, kat. 273, T. XXIV, 273. Nap: Konstrukcijski fibula pripada tipu zglobnih kolenastih fibula (Grupa V, tip 19). T. XXXVI, 3
- 1045.** Sapaja (*Translederata* ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12908. Tip 25/A₁. Bronza. Dim: 4, 8 cm. Nedostaje igla i držač igle. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Luk u obliku konja, tako da valjkasta glava fibule čini zadnje noge životinje, poprečni držač igle prednje noge, a stopa glavu. Iznad glave fibule je zadebljanje u obliku repa konja. Na prelazu luka u stopu profilacijom predstavljena konjska orma. Griva i dlaka repa predstavljene su kosim urezima. Publikovana: Kondić 1961, kat. 41, T. III, 24. Nap: Konstrukcijski fibula pripada tipu zglobnih kolenastih fibula (Grupa V, tip 19). T. XXXVI, 4
- 1046.** Sapaja (*Translederata*?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12912. Tip 25/A₁. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje deo luka sa stopom. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Luk u obliku konja, tako da valjkasta glava fibule čini prednje noge životinje. Na početku luka, iznad glave fibule, plastično je oblikovan vrat sa glavom konja. Držač igle je najverovatnije predstavljao zadnje noge životinje, a stopa rep (?). Publikovana: Kondić 1961, kat. 43, T. III, 25. Nap: Konstrukcijski fibula pripada tipu zglobnih T - fibula (Grupa IX, tip 32).
- 1047.** Lubnica. Narodni muzej u Zaječaru, inv. OA/36. Tip 25/A₁. Bronza. Dim: 5, 1 cm. Nedostaje igla i držač igle. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Luk u obliku konja, tako da glava fibule čini zadnje noge životinje, poprečni držač igle prednje noge, a stopa glavu. Iznad glave fibule zadebljanje u obliku repa konja Dvostruko prstenasto zadebljanje na sredini luka i na prelazu luka u stopu predstavlja sedlo. Griva i dlaka repa predstavljeni urezima. Na glavi životinje oči čine utisnuta «okca», a trapezoidno zadebljanje na temenu predstavlja perjanicu. Nepublikovana. Nap: Konstrukcijski fibula pripada tipu zglobnih T – fibula (Grupa IX, tip 32/B). SI. 59.
- 1048.** Novi Banovci (*Burgenae*). Tip 25/A₂. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom. Na luku predstava konja na ispaši izvedena prolamanjem. Griva životinje predstavljena poprečnim urezima. Poprečni držač igle. Publikovana: Vinski 1974, 17, T. IX, 3.
- 1049.** Novi Banovci (*Burgenae*). Tip 25/A₂. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom. Na luku predstava konja na ispaši izvedena prolamanjem. Griva životinje i trava predstavljene poprečnim urezima. Poprečni držač igle. Publikovana: Vinski 1974, 17, T. IX, 5. T. XXXVI, 5
- 1050.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6978/82. Tip 25/A₂. Bronza. Dim: 3, 7 cm. Nedostaje igla. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom. Na luku predstava konja na ispaši izvedena prolamanjem. Griva i rep životinje predstavljene urezima. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 272, T. XXII, 272. Dat: sredina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 614 sa novcem Faustine Mlađe i Marka Aurelija kao cezara. T. XXXVI, 6
- 1051.** Sapaja (*Translederata* ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12922. Tip 25/A₂. Bronza. Dim: 3, 3 cm. Nedostaje igla. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom u obliku predstave konja u hod, izvedene prolamanjem. Oko životinje predstavljeno utisnutim kružićem, a dlaka grive i repa kosim urezima. Publikovana: Kondić 1961, kat. 44, T. III, 26.
- 1052.** Preševo. Narodni muzej u Vranju. Tip 25/A₂. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom u obliku predstave konja u kasu izvedene prolamanjem. Oko životinje predstavljeno utisnutim motivom “okca”. Publikovana: Jovanović 1978, 68, kat. 84.
- 1053.** Drenovac – Ušće. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/845. Tip 25/B₁. Dim: 3, 4 cm. Cela. Fibula sa spiralnom glavom i lukom plastično oblikovana u vidu jelena (srndača), tako da zadnje noge životinje čine glavu fibule, iznad koje je uzdignut, dugmetasto oblikovan rep. Telo jelena čini luk fibule, a glava životinje stopu. Glava je realistički oblikovana sa plastičnim predstavljenom njuškom, ušima i rogovima, sa urezanim detaljima. Na leđima jelena i oko vrata prstenasta zadebljanja, možda predstava orme (?). Prednje noge životinje čine izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 45, T. VIII, 45. Nap: Konstrukcijski fibula pripada tipu T – fibula sa spiralnom glavom i jednom “lukovicom” na početku luka (Grupa IX, tip 31/D). T. XXXVI, 7

- 1054.** Lubnica. Narodni muzej u Zaječaru, inv. OA/36. Tip 25/B₁. Bronza. Dim: 4, 2 cm. Nedostaje igla. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Fibula plastično oblikovana u vidu jelena (srndaća), tako da zadnje noge životinje čine glavu fibule, iznad koje je uzdignut, dugmetasto oblikovan rep. Telo jelena čini luk fibule, a glava životinje stopu. Glava je realistički oblikovana sa plastičnim predsvljenom njuškom i rogovima, sa urezanim detaljima. Na leđima jelena i oko vrata prstenasta zadebljanja, možda predstava orme (?). Prednje noge životinje čine poprečni držač igle sa kukicom. Nepublikovana. Nap: Konstrukcijski fibula pripada tipu zglobnih T – fibula (Grupa IX, tip 32/B). **Sl. 60.**
- 1055.** *Sirmium*. Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici. Tip 25/B₂. Dim: 3, 4 cm. Nedostaje igla, a luk je oštećen. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom. Luk u obliku jelena u trku (nedostaje glava životinje). Publikovana: Vinski 1974, 18, T. X, 11.
- 1056.** Novi Banovci (*Burgenae*). Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici. Tip 25/B₂. Dim: 4, 2 cm. Nedostaje igla, a luk je oštećen. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom. Luk u obliku jelena u trku (nedostaje glava životinje). Dlaka na repu naznačena poprečnim urezima. Publikovana: Vinski 1974, 18, T. X, 12.
- 1057.** Batočina - Doničko brdo – Gradac. Narodni muzej u Kragujevcu. Tip 25/B₂. Bronza. Dim: 5, 8 cm. Pločasta fibula sa lukom u obliku jelena u trku. Oko životinje i dlaka na glavi predstavljeni sa tri utisnuta "okca". Na telu životinje četiri ureza u vidu slova V, između kojih su tri "okca". Publikovana: Petrović D. 1965, Sl. 40, 2. T. XXXVI, 9
- 1058.** *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu. Tip 25/C_{1a}. Bronza. Dim: 2, 4 cm. Nedostaje deo opruge sa iglom. Luk u obliku tela goluba sa skupljenim krilima, a stopu čini shematizovana glava ptice. Na donjem delu grudi goluba je izduženi pravougaoni držač igle. Publikovana: Zotović – Jordović 1990, T. CIV, 4. Dat: prva polovina II veka. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 87 sa novcem Trajana. Grob pripada horizontu sahrana iz prve polovine II veka, ispod kuline.
- 1059.** *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 7142/84. Tip 25/C_{1a}. Bronza. Dim: 3, 4 cm. Cela. Fibula sa spiralnom glavom. Luk u obliku tela goluba sa skupljenim krilima. Glavu fibule čini trapezoidni rep ptice ukrašen sitnim urezima, koji predstavljaju perje. Stopu fibule čini shematizovana glava goluba ukrašena uzdužnim urezom (ćuba ?). Olučasti držač igle ispod grudi goluba. Publikovana: Redžić 2006, kat. 278, T. XXIV, 278. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena je u grobu G – 1193 sa parom bronzanih naušnica sa poliedarskom jagodom, perlama od stakla i ćilibara i bronzanim novcem Julije Mameje iz vremena vladavine Aleksandra Severa, kovanim u Nikeji. T. XXXVII, 1
- 1060.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 764/78. Tip 25/C_{1a}. Kost. Dim: 3, 3 cm. Nedostaje bronzana (srebrna?) opruga sa iglom. Luk u obliku goluba sa skupljenim krilima. Glavu fibule čini trapezoidni rep ptice ukrašen urezima, koji predstavljaju perje. Stopu fibule čini realistički izrezbarena glava goluba. Pravougaoni držač igle ispod grudi ptice. Publikovana: Redžić 2006, kat. 275, T. XXIV, 275. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu spaljenog pokojnika G 1 – 27 sa prilozima keramičkih posuda, koje se datuju u II vek. T. XXXVII, 2
- 1061.** Sapaja (*Translederata* ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12921. Tip 25/C_{1a}. Bronza. Dim: 4, 1 cm. Cela. Fibula sa spiralnom glavom. Luk u obliku tela goluba sa skupljenim krilima, a stopu čini plastično oblikovana glava ptice. Duž luka rebro. Krila su predstavljena nizom simetričnih kosih ureza na luku. Dvostruko prstenasto zadebljanje na početku trapezoidnog repa ptice, koji je na kraju ukrašen poprečnim urezom. Na donjem delu grudi goluba je izdučen pravougaoni držač igle sa kružnom perforacijom za kačenje lančića sa priveskom. Publikovana: Kondić 1961, kat. 45, T. III, 27. T. XXXVII, 3
- 1062.** Batočina - Doničko brdo – Gradac. Narodni muzej u Kragujevcu. Tip 25/C_{1a}. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen. Luk u vidu goluba sa skupljenim krilima. Oko ptice predstavljeno ubodom, a prelaz trupa u rep dvostrukim prstenastim zadebljanjem. Trapezoidni rep goluba čini stopu fibule. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Petrović D. 1965, Sl. 40, 1.
- 1063.** Vojka – Brestove međe (*Mutatio Noviciana?*). Zavičajni muzej u Zemunu. Tip 25/C_{1b}. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Nedostaje igla. Fibula sa spiralnom glavom. Luk u obliku tela goluba sa raširenim krilima, a stopu čini geometrizovana glava ptice. Trapezoidni rep goluba i krila uzdužno su ukrašeni urezanim cik – cak linijama. Na donjem delu grudi goluba je olučasti držač igle. Publikovana: Dimitrijević 1966, T. XXV, 2. Dat: kraj I – prve polovina III vek T. XXXVII, 4
- 1064.** Nepoznato nalazište (Mačva ?). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/49. Tip 25/C_{1b}. Olovo.

Dim: 3, 5 cm. Matrica za izradu kalupa. Luk je oštećen. Luk u obliku tela goluba sa raširenim krilima, a stopu čini geometrizovana glava ptice. Trapezoidni rep goluba je delimično oštećen i deformisan. Na donjem delu grudi ptice je olučasti držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 46, T. IX, 46. T. XXXVII, 5

1065. Hajdučka vodenica. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 25/C_{2a}. Bronza, gvožđe. Dim: 3, 1 cm. Iгла je korodirala. Slobodan zglojni mehanizam. Luk u obliku goluba sa skupljenim krilima. Glavu fibule čini trapezoidni rep ptice. Stopu fibule čini shematizovana glava goluba ukrašena uzdužnim urezom (ćuba ?). Poprečni držač igle sa kukicom ispod grudi goluba. Publikovana: Jovanović 1984, 322, T. I, 6. Dat: druga polovina I – početak II veka. T. XXXVII, 6

1066. *Singidunum* - Ugao ul. Tadeuša Koščušskog i Gospodar Jovanove. Muzej grada Beograda, C 13/92. Tip 25/C_{2b}. Srebro. Dim: 4, 1. Nedostaje igla. Fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom. Luk u obliku goluba raširenih krila, a stopa u vidu plastično oblikovane glave ptice. Na luku urezan ukras u vidu slova Y, a na trapezoidnom repu ptice u obliku trougla. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Ivanišević - Kazanski 2002, Pl. VI, G. 63, 2. Dat: kraj IV – prva polovina V veka. Nap: Nađena u dvojnogrobu muškarca i žene G. 63, koji pripada drugoj fazi nekropole, periodu D2/D3, 308 – 410. god.. T. XXXVII, 7

1067. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 1234/80. Tip 25/C_{2b}. Bronza. Dim: 2, 3 cm. Nedostaju glava i igla, a držač igle je oštećen. Luk u obliku tela goluba sa blago raširenim krilima, a stopu čini shematizovana glava ptice. Dva polumesečasta udubljenja na krilima i dva trouglasta na trapezoidnom repu ptice ispunjena crvenim emajlom. Na donjem delu grudi goluba je izduženi poprečni držač igle. Publikovana: Zotović – Jordović 1990, Sl. 14. Dat: II – prva polovina III veka. T. XXXVII, 8

1068. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/4262. Tip 25/D₁. Bronza. Dim: 2, 5 cm. Nedostaje igla. Pločasta fibula sa spiralnom glavom i lukom u obliku orla raširenih krila i nogu sa kandžama. Glava ptice okrenuta na desno. Oko predstavljeno utisnutim kružićem. Na repu tri uzdužna ureza. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 232 Sl. 61.

1069. Vranj – Hrtkovci. Vojvođanski muzej u Novom Sadu. Tip 25/D₂. Bronza. Dim: 3, 9 cm. Oštećen luk, a držač igle nedostaje. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom i lukom u obliku orla raširenih krila. Glava ptice, koja nedostaje, bila je okrenuta na desno. Publikovana: Dautova-Ruševljan 2002, T. I, 3. Dat: III – prva polovina IV veka. T. XXXVII, 9

1070. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 25/D₂. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom i lukom u obliku orla raširenih krila. Glava ptice okrenuta na levo. Oko orla predstavljeno utisnutim «okcem». Po jednim «okcem» ukrašena su krila, leđa i rep ptice. Publikovana: Kovačević 1960, 32, Sl. 57.

1071. Ušće – Poljoprivredno dobro «Dragan Marković». Muzej grada Beograda, inv. AA/1832. Tip 25/D₂. Bronza. Dim: 3, 8 cm. Oštećena igla i luk. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom i lukom u obliku orla raširenih krila. Glava ptice okrenuta na levo. Levo krilo ptice je oštećeno. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 300, T. XXX, 300. Dat: II – III vek.

1072. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/4261. Tip 25/D₂. Bronza. Dim: 4, 1 cm. Nedostaje igla. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom i lukom u obliku orla raširenih krila. Glava ptice okrenuta na levo. Oko predstavljeno utisnutim motivom «okca». Duž vrata tri, na krilima pet i na repu jedno utisnuto «okce». Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 231. Sl. 62

1073. *Singidunum* - Knez Mihajlova ul. br. 30. Muzej grada Beograda. Tip 25/D₂. Bronza. Dim: 3, 7 cm. Cela. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom i lukom u obliku orla raširenih krila. Glava ptice okrenuta na desno. Oko predstavljeno utisnutim motivom «okca». Krila, trup i rep ptice ispunjeni utisnutim «okcima» (29). U središtu luka rudimentna predstava kandži orla. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Ivanišević – Nikolić Đorđević 1997, Sl. 55, 8. Dat: druga polovina II – početak III veka. T. XXXVII, 10

1074. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AS/788. Tip 25/D₂. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla i držač igle. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom i lukom u obliku orla raširenih krila. Glava ptice okrenuta na desno. Oko predstavljeno utisnutim motivom «okca». Na grudima i krilima po jedno «okce». Perje ptice predstavljeno sitnim urezima. U središtu luka rudimentna predstava kandži orla. Publikovana: Janković M. 1997, 329, kat. 560.

1075. *Mediana*. Narodni muzej u Nišu. Tip 25/D₂. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Pločasta fibula sa

lukom u obliku orla raširenih krila, sa glavom okrenutom na dsno. U središnjem delu luka pravougaono polje sa kosim urezima, koji shematski prikazuju kandže ptice. Publikovana: Jovanović 1978, 68, kat. 83.

1076. *Singidunum* - Kalemegdan - *Castrum*. Muzej grada Beograda, C 15/94. Tip 25/E₁. Bronza. Dim: 3, 6 cm. Cela. Pločasta fibula sa spiralnom glavom i lukom u obliku zeca u trku. Telo životinje ukrašeno je urezanim cik – cak linijom, sitnim urezima i punktacijom. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1996, Fig. 7, 10. Dat: III vek. T. XXXVIII, 1

1077. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 447/78. Tip 25/E₁. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Nedostaje vrh igle. Pločasta fibula sa spiralnom glavom i lukom u obliku zeca u trku. Oko životinje predstavljeno utisnutim kružićem. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 274, T. XXIV, 274. T. XXXVIII, 2

1078. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2434. Tip 25/E₂. Bronza. Dim: 2, 5 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom i lukom u obliku zeca koji sedi. Oko životinje predstavljeno utisnutim “okcem”. Na telu dva simetrična udubljenja u obliku zečeva između kojih je udubljenje u vidu zeljaste biljke, ispunjena crvenim emajlom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 291, T. XXX, 291. T. XXXVIII, 3

1079. Kosmaj – Stojnik. Narodni muzej u Beogradu, inv. 2452/III. Tip 25/F. Bronza. Dim: 3, 4 cm. Igla nedostaje. Fibula sa spiralnom glavom, pravougaonom potpornom gredom i pločastim pravougaonim lukom na kome stoji figura lava u punoj plastici. Životinja je okrenuta glavom ka stopi fibule. Lav stoji na zadnjim nogama, dok su mu prednje ispružene u klečeći stav «Sfinge». Na geometrizovanoj glavi plastično su istaknute njuška i uši životinje. Griva je predstavljena poprečnim kanelurama na glavi, vratu i grudima lava. Rep je opušten. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 230. T. XXXVIII, 4; Sl. 63.

1080. Kosmaj (Stojnik, Babe, Guberevac ?). Narodni muzej u Beogradu, inv. F/1168. Tip 25/F. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom na glavi i lukom u obliku lava u trku. Glava životinje je iznad glave fibule, dok se poprečni držač igle nalazi ispod zadnjih nogu lava. Griva je predstavljena nazubljenom ivicom i spiralnim urezima. Oko je predstavljeno kružnim udubljenjem ispunjenim žutim emajlom. Na trupu životinje još tri kružna udubljenja ispunjena crvenim emajlom. Na šapama dlaka predstavljena sitnim urezima. Rep ispružen i povijen na gore. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 235. T. XXXVIII, 5; Sl. 64.

1081. *Sirmium*. Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici. Tip 25/G. Bronza. Dim: 4, 4 cm. Nedostaje igla. Fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom i lukom plastično oblikovanim u vidu ženke pantera koja leži. Zadnje šape životinje su savijene, a prednje ispružene. Glava u poluprofilu na levo sa plastično naznačenim detaljima. Na repu pantera kosi urezi, a telo prekriveno kružnim udubljenjima, koja su bila ispunjena emajlom. Plastično su naznačene dojke životinje. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Vinski 1974, 19, T. XI, 9. T. XXXVIII, 6

1082. Ušće – “Plantaža”. Muzej grada Beograda, inv. AA/2055. Tip 25/H. Bronza. Dim: 3, 7 cm. Cela. Pločasta fibula sa spiralnom glavom i lukom u obliku psa u trku. Pas ima zečju glavu sa dugim ušima (*sic!*). Oko vrata dva ureza predstavljaju ogrlicu psa. Oko predstavljeno utisnutim “okcem”. Telo životinje ukrašeno je cik – cak linijom izvedenom motivom urezanih ševrona, koja predstavlja dlaku. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 294, T. XXX, 294. Dat: II - III vek. T. XXXVIII, 7

1083. Ušće. Narodni muzej u Beogradu, inv. 4031/III. Tip 25/I₁. Bronza. Dim: 5cm. Pločasta fibula sa spiralnom glavom. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen. Luk fibule u obliku delfina izvijenog u vidu slova S. Urezima predstavljeno oko životinje i oko vrata ogrlica (?). Na glavi delfina kruna u vidu “Neptunovog trozupca”. Leđno i repno peraje ukrašeno urezima. Na luku tragovi zelenog i crvenog emajla. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 236.

1084. Ritopek – Plavnički potok (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1263. Tip 25/I₁. Bronza. Dim: 3, 7 cm. Nedostaje igla i držač igle. Fibula sa spiralnom glavom i lukom u obliku delfina izvedenog u punoj plastici. Glava delfina sa otvorenim čeljustima predstavlja potpurnu gredu opruge. Oči životinje predstavljene utisnutim “okcima”. Plastično izvedeno lažno peraje na luku fibule. Rep delfina ukrašen sitnim urezima čini stopu fibule. Konstrukcijski pripada tipu kolenastih fibula sa spiralnom glavom (Grupa V, tip 18). Publikovana: Bojović 1983, kat. 292, T. XXX, 292. T. XXXVIII, 8

- 1085.** Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2484. Tip 25/I₂. Bronza. Dim: 3, 1 cm. Cela. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Luk u vidu delfina izvedenog u punoj plastici. Glava delfina iznad glave fibule, a rep čini stopu fibule. Peraja i oči životinje predstavljeni urezima. Rub repa ukrašen sitnim urezima. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 293, T. XXX, 293. Nap: Konstrukcijski pripada tipu kolenastih zglobnih fibula (Grupa V, tip 19). **T. XXXVIII, 9**
- 1086.** Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20082. Tip 25/I₂. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Nedostaju igla i stopa. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Fibula u vidu plastično oblikovanog delfina, tako da široko repno peraje čini početak luka iznad glave, a telo delfina luk. Glava delfina, koja nedostaje, najverovatnije je činila stopu fibule. Leđno peraje predstavljeno je plastičnim, trougaonim grebenom na luku fibule. Konstrukcijski pripada tipu kolenastih zglobnih fibula (Grupa V, tip 19). Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić – Petrović – Aleksić 2004, kat. 83.
- 1087.** *Viminacium* – “Pirivoj”. Narodni muzej u Požarevcu, C 553/04. Tip 25/I₃. Bronza. Dim: 3, 7 cm. Nedostaje igla. Slobodan zglobni mehanizam. Fibula u vidu plastično oblikovanog delfina, tako da glavu fibule čini široko repno peraje, a stopu izdužena njuška životinje i kružni predmet, rozeta (?), nareckanih ivica sa perforacijom u sredini, koji drži u ustima. Glava delfina realistično oblikovana, sa urezanim detaljima nozdrva i očiju. Leđno peraje predstavljeno plastičnim, nazubljenim grebenom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 280, T. XXV, 280. **T. XXXVIII, 10**
- 1088.** *Singidunum* – Studentski trg br. 9. Muzej grada Beograda, C 28/96. Tip 25/K. Bronza. Dim: 2, 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Glava fibule čini poprečno iskucan rep životinje, sa perforacijom za osovinu opruge. Luk fibule plastično oblikovan u vidu kornjače. Središnji deo luka, koji predstavlja oklop je diskoidan sa prstenastim zadebljanjem uz rub. Oklop je predstavljen mrežastim urezima sa kružnim janicama za emajl, koji nedostaje. Na rubu luka pet zaobljenih proširenja, koja predstavljaju glavu i noge kornjače, i jedno trouglasto, koje predstavlja rep. Oči predstavljene ubodima, a detalji glave i prsti na nogama urezima. Publikovana: Krunic 1997, kat. 69. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u sloju, koji pripada antičkom horizontu 3, datovanom novcem III veka od Julije Domne do Dioklecijana. **T. XXXVIII, 11; Sl. 65.**
- 1089.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 4793/82. Tip 25/K. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla i zglobni mehanizam, a luk je oštećen. Pločasti luk u obliku kornjače. Središnji deo luka, koji predstavlja oklop je elipsoidnog oblika sa prstenastim zadebljanjem uz rub. Na rubu luka su četiri polukružna proširenja, od kojih jedno nedostaje, koja predstavljaju noge životinje i jedno trapezoidno proširenje iznad držača igle, koje predstavlja glavu. Središnji, ovalni deo luka, koji predstavlja oklop, ispunjen je zelenim emajlom. Trougaoni držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 249, T. XXII, 249. Dat: sredina – druga polovina II veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 394 sa novcem Hadrijana. **T. XXXVIII, 12**
- 1090.** *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5295/84. Tip 25/L. Bronza. Dim: 4, 3 cm. Cela. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom. Luk u obliku ribe (grgeča ?) sa predstavom škrge, leđnog i repnog peraja. Oko ribe predstavljeno utisnutim kružićem. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Zotović – Jordović 1990, Sl. 14. Dat: II – prva polovina III veka. **T. XXXVIII, 13**
- 1091.** Botoš – «Živanićeva dolja». Narodni muzej u Zrenjaninu, inv. 4188. Tip 25/M. Bronza. Dim: 4, 1 cm. Cela. Slobodan zglobni mehanizam. Luk u obliku insekta, cikade, raširenih krila. Telo insekta predstavljeno je sa dva, temenima spojena, trougaona ležišta ispunjena plavim emajlom, na kojima su kružna ležišta sa crvenim emajlom (glava ?), a krila simetričnim bademastim ležištima ispunjenim crvenim emajlom. Držač igle u vidu kukice. Publikovana: Barački 1975, 20 – 21, Sl. 11. **T. XXXVIII, 14**

3. 7. 2. TIP 26 – FIBULE U VIDU KULTNIH SCENA

Fibule tipa 26 (T. XXXIX, 1 – 3) imaju pločast, liveni luk na kome su predstavljene određene kultne scene sa mitološkim sadržajem ili pojedina božanstva. Imaju slobodan zglojni mehanizam i držač igle pravougaonog ili trapezoidnog oblika na donjoj strani luka. Malih su dimenzija (2 – 3, 5 cm), izrađene od bronz (T. XXXIX, 1 – 2) ili srebra (T. XXXIX, 3).

U Srbiji su nađene tri fibule tipa 26: na Kosmaj, fibula u vidu jahača na konju u galopu (kat. 1092, T. XXXIX, 1), u Ušću na Ibru, fibula u obliku ženskog božanstva (kat. 1093, T. XXXIX, 2) i u Ulpijani srebrna fibula u vidu Lede sa labudom (kat. 1094, T. XXXIX, 3).

Fibule u vidu kulturnih scena i božanstava su veoma retke u Rimskom carstvu.⁵⁰⁰ Najbliže analogije našoj fibuli u vidu jahača na konju u galopu potiču iz Panonije i Augsta (*Colonia Augusta Raurica*), a konstatovane su i u Galiji i Britaniji.⁵⁰¹ Jahač na konju u galopu je predstava heroiziranog pretka, na Balkanu izražena u kultu Tračkih konjanika i Podunavskih jahača, a u rimskoj ikonografiji prikazuje heroizovanog ili deifikovanog imperatora. Značenje naše fibule sa Kosmaja treba tražiti u ovim okvirima.

Predstave ženskih i muških božanstava u stojećem stavu na pločastim fibulama takođe su poznate iz Galije, a analogan primerak našoj boginji je predstava Lune iz Augsta.⁵⁰² Fibulu iz Augsta E. Riha vidi kao muško božanstvo, međutim, kosa skupljena u punđu na zatiljku, kao i velika lunula iznad glave, pre ukazuju na predstavu Lune. Štaviše, potvrdu za ovu tezu predstavlja i pločasta fibula u vidu poprsja Lune sa krunom u obliku mladog meseca iz groba u Vetrozu (Vétroz), koju Riha pominje.⁵⁰³ Pločaste fibule u vidu lunule (Grupa VI, tip 24/D), koje se datuju u I – početak II veka,⁵⁰⁴ veoma su slične kruni božanstva iz Augsta. Smatram da su fibule u obliku lunule i u vidu Lune imale apotropejski karakter, a da su ih nosile žene da bi uvećale lepotu, zdravlje i plodnost. Na osnovu pouzdano datovane analogije, fibula iz Ušća na Ibru može se opredeliti u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka.

Na kraju, predstava Lede sa labudom je mitološka scena u pravom smislu reči. Njen prikaz na srebrnoj fibuli iz Ulpijane govori o izraženoj helenističkoj tradiciji u ovom gradu. Osim izuzetnog kvaliteta zlatarske izrade, plemeniti metal, srebro, ukazuje na visok društveni položaj

Sl. 66 – tip 26, Ušće na Ibru

⁵⁰⁰ Riha 1979, 20, Abb. 6 – 7.

⁵⁰¹ von Patek 1942, T. XIX, 17; Riha 1979, 201, T. 67, 1730.

⁵⁰² Videti nap. 460. Riha 1979, 199, Typ 7. 22, T. 66, 1708 - nađena sa ulomcima keramičkih posuda druge polovine II – prve polovine III veka i novceme Elagabala iz 218 – 222. god.

⁵⁰³ Ettlenger 1973, 115, Typ 42, T. 13, 18.

⁵⁰⁴ Videti nap. 408.

vlasnika ili, pre, vlasnice ovog predmeta. Pomenuću bogate grobne priloge izrađene od srebra iz tumula na Čerkeskom polju kod Ulpijane u kome je sahranjena bogata Tračanka.⁵⁰⁵ Smatram da je srebrna fibula sa predstavom Lede i labuda, takođe, mogla pripadati nekoj uglednoj Tračanki iz Ulpijane, a možda potiče iz nekog oštećenog groba ili grobnice. U tom kontekstu, može se datovati u prvu polovinu III veka.

Sl. 67 – tip 26, Ulpiana

1092. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4024. Tip 26. Bronza. Dim: 2, 3 cm. Nedostaje igla. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom. Luk u obliku jahača na konju u galopu, možda Podunavski jahač ili neki heroj. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 299, T. III, 299. T. XXXIX, 1

1093. Ušće na Ibru. Narodni muzej u Beogradu, inv. 699/IV. Tip 26. Bronza. Dim: 3, 7 cm. Igla nedostaje. Pločasta fibula u obliku stojeće ženske figure. Odeća je duga, sa naborima u donjem delu, koji su predstavljeni kanelurama, sa pojasom prikazanim prstenastim zadebljanjem. Glava je nesrazmerno velika. Lice je okruglo sa shematski prikazanim crtama lica izvedenim urezivanjem. Kosa prikazana urezima razdeljena je na sredini čela i skupljena u pundu na zatiljku. Ruke su opružene pored tela. Najverovatnije fibula predstavlja neko žensko božanstvo, možda Dijanu, Lunu ili neku nimfu. Publikovana: Antička bronza u Jugoslaviji 1969, kat. 325. T. XXXIX, 2; Sl. 66.

1094. Ulpiana. Narodni muzej u Beogradu, inv. 866/II. Tip 26. Srebro. Dim: 3, 4 cm. Nedostaje igla. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom. Luk predstavlja plastičnu predstavu Lede i labuda u koitusu, izvedenu prolamanjem i urezivanjem. Leda, predstavljena u profilu s desne strane, sa shematski prikazanim crtama lica i desnom dojkom, leži na leđima podbočena desnom rukom. Njena frizura je detaljno predstavljena urezima. Labud predstavljen u profilu s leve strane, raširenih krila, vrata izvijenog na dole, ljubi Ledu. Perje ptice predstavljeno je sitnim urezima u obliku slova S. Publikovana: Popović 1994, kat. 200. Dat: II – prva polovina III veka. T. XXXIX, 3; Sl. 67.

⁵⁰⁵ Srejić 1986 A, 179 i dalje.

3. 7. 3. TIP 27 – FIBULE U OBLIKU RAZLIČITIH KULTNIH PREDMETA

Varijanta A – u obliku krčaga

Varijanta B – u obliku dvostrukog tirsra

Varijanta C – u obliku kaduceja

Varijanta D – u obliku roga izobilja

U tip 27 svrstala sam fibule u obliku predmeta, koji su atributi pojedinih božanstava ili odražavaju kultnu namenu.

Varijantu A predstavljaju pločaste fibule sa lukom u vidu krčaga sa jednom drškom, sferičnog recipijenta, izduženog koničnog vrata i koso razgrnutog oboda, sa dugmetasto naglašenim dnom, koji je ukrašen emajlom (T. XXXIX, 4) ili umetkom od staklene paste ili poludragog kamena u središtu (kat. 1096). Rub ovih fibula je ukrašen punktacijom ili pseudogranulacijom. Iгла je pričvršćena slobodnim zglobovom, a držač igle je trapezoidnog ili pravougaonog oblika

Varijantu B (T. XXXIX, 5) čine fibule sa lukom u vidu dva tirsra spojena drškama u obliku latiničnog slova S, sa pinijskim na oba kraja, koje imaju slobodan zglobni mehanizam i poprečan držač igle sa kukicom na kraju.

Jednodelna fibula sa lukom u vidu završetka kaduceja čini varijantu C (T. XXXIX, 6). Luk je izliven iz jednog dela sa iglom i držačem igle (*Sic!*). Na jednom kraju luka igla je uvijena u oprugu od dva navoja, dok je na suprotnom kraju luk savijen u poprečni držač igle.

Varijantu D (T. XXXIX, 7) čini fibula sa lukom plastično oblikovanim u vidu roga izobilja (*cornucopia*), sa slobodnim zglobnim mehanizmom i poprečnim držačem igle u vidu kukice.

Pločaste fibule u obliku krčaga, konstatovane u Galiji, Švajcarskoj, na Rajnskom limesu i u Dakiji, datuju se u kraj I - II vek.⁵⁰⁶ U Srbiji su nađene u Singidunumu, u sloju iz sredine II veka (kat. 1095, T. XXXIX, 4), i Zemunu (*Taurunum*) (kat. 1096). Dok je luk fibule iz Singidunuma polihromno ukrašen emajlom crvene, zelene i žute boje, što je karakteristično za II vek, fibula iz Taurunuma nema tragove emajla, već je kružna perforacija u središtu luka ležište za umetak od staklene paste ili poludragog kamena, što je način ukrašavanja pločastih fibula u I – početkom II veka.

Fibule u obliku dva tirsra spojena drškama u vidu latiničnog slova S, koje nemaju direktnih analogija, nađene su u Ritopeku (*Castra Tricornia*) (kat. 1097, T. XXXIX, 5), Viminacijumu (kat. 1098) i Dolini Mlave (kat. 1099). Ove fibule imaju slobodan zglobni mehanizam i poprečan držač igle. Fibula sa Viminacijuma, nađena je u sloju sa novcem I i II veka na nekropoli «Više grobalja». Slične fibule, ali mnogo grublje izrade, u vidu latiničnog slova S sa palmetama na krajevima, sa mehanizmom opruge i poprečnim držačem igle, nađene su na Rajnskom limesu, u Dakiji i Donjoj Meziji i datuju se u II – početak III veka.⁵⁰⁷ Stručnjaci smatraju da su ovo uprošćene zoomorfne fibule, koje predstavljaju zmaja ili dvoglavu neman (*Amphibia*).⁵⁰⁸ Međutim, mislim da su fibule iz Gornje Mezije u vidu dvostrukog tirsra starije, odnosno da se mogu datovati u kraj I – prvu polovinu II veka, te da predstavljaju prototip fibula iz Dakije, Donje Mezije i Germanije.

⁵⁰⁶ Ettlinger 1973, 126 - 127, Typ 48, T. 28, 11; Riha 1979, 203, Typ 7. 25, T. 68, 1759 - 1769 - fibule iz Augsta imaju u središtu luka kružno polje sa emajlom svetlo plave ili narandžaste boje; Coci 2004, 120 - 121, Type 23 f, Pl. CIV, 1471 - 1472 - fibule iz Porolisuma imaju čitav luk prevučeni emajlom.

⁵⁰⁷ B`hme 1972, 46, Typ 48 c, T. 30, 1175 - 1177; Coci 2004, 116, Type 22 b, Pl. CI, 1415 - 1421; Genčeva 2004, 74, tip 31 a, T. XXVII, 11. Fibule iz Germanije imaju oprugu sa unutrašnjom, a fibule iz Dakije i Donje Mezije sa spoljašnjom tetivom.

⁵⁰⁸ B`hme 1972, 46; Coci 2004, 116

U tom smislu, ove druge su reducirana predstava dvostrukog tirsra, a «palmete» su u stvari degenerisane pinije.

Fibule varijanti A i B predstavljaju kultne predmete dionizijskog kulta, koji je u Gornjoj Meziji bio veoma rasprostranjen kroz poštovanje Liber Patera (*Liber Pater*). Krčag sadrži vino, a dvostruki tirs sa izvijenim drškama asocira i na vinovu lozu, što naše fibule povezuje sa simbolima Dionisovih misterija.⁵⁰⁹ One su mogle imati i zaštitnu namenu – obezbeđivale su dobro zdravlje, plodnost, dug život i izobilje.

Fibula var. C (kat. 1100, T. XXXIX, 6) sa nepoznatog nalazišta, koja se čuva u Muzeju grada Beograda je *unica*. Izrađena od jednog komada bronz u vidu mističnog kaduceja, mogla je za vlasnika imati posebno značenje. Iako prihvatam mišljenje D. Bojovića da ova fibula predstavlja kaducej,⁵¹⁰ postoji mogućnost da se posmatra kao fibula sa natpisom, sastavljena od dva slova C između kojih je I.⁵¹¹ Evidentno je kult Merkura bio omiljen u Gornjoj Meziji II – III veka, ali, zbog jednodelne konstrukcije, smatram da je naša fibula starija.

Bronzana fibula u obliku roga izobilja (*cornucopia*), var. D, nađena je na viminacijumskoj nekropoli «Više grobalja» u grobu kremiranog muškarca, viteškog staleža, G 1 – 507, sa bogatim grobnim priložima, koje čine: gvozdeni prsten, gema od opala sa predstavom rimskog vojnika, koja je najverovatnije bila umetak prstena, vojni pojas (*cingulum militae*) sa kopčom, sa pravougaonim okovom izjedna izlivenim sa pređicom u vidu slova D, koji je uzdužno ukrašen sa tri trake ispunjene emajlom i pravougaonim okovima ukrašenim žutim i crnim emajlom u tehnici *mille fiori* po sistemu šahovskog polja, fragmentovan gvozdeni strigil, dva gvozdена bodeža i fragmentovana keramička zdelica ukrašena barbotinom. Grob je dvoetažni, tipa Mala Kopašnica – Sase II, zapečenih zidova, sa loše spaljenim kostima i sadržajem pepela i gareži sa lomače pomešanih sa grobnim priložima na dnu. Na osnovu grobnih nalaza i stratigrafije nekropole, grob G 1 – 507 se datuje u II vek. Ova osoba je evidentno imala visok vojni rang u legiji *VII Claudia*, sudeći po luksuznom pojasu.

Analogije našoj fibuli u vidu roga izobilja potiču iz Panonije (*Carnuntum*), sa severozapadne granice Dakije (Bologa) i iz Donje Mezije (*Martianopolis*).⁵¹²

Fortuna, čiji je rog izobilja atribut, bila je omiljeno božanstvo među pripadnicima rimske vojske, iz razumljivih razloga.

1095. *Singidunum* - Kalemegdan - *Castrum*. Muzej grada Beograda, C10/78. Tip 27/A. Bronza. Dim: 4, 4 cm. Nedostaje igla. Pločasta fibula sa slobodim zglobnim mehanizmom. Luk u obliku krčaga sa jednom drškom. Prelaz oboda u vrat kračaga naglašen plastičnim zadebljanjem sa punktacijom. Drška krčaga ukrašena punktacijom. Dno predstavljeno bradavičastim zadebljanjem. U središtu luka utisnut motiv «okca» ispunjen žutim emajlom. Luk ukrašen emajlom zelene, crvene i žute boje. Trapezoidni držač igle sa kružnom perforacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 271, T. XXVIII, 271. Dat: sredina II veka. T. XXXIX, 4

1096. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4754. Tip 27/A. Bronza. Dim: 2, 8 cm. Nedostaje igla, a luk je oštećen. Pločasta fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom, Luk u obliku kračaga sa jednom drškom, koja nedostaje. Rub luka ukrašen pseudogranulacijom. Dno krčaga predstavljeno bradavičastim zadebljanjem. U središtu luka kružna perforacija za umetak od poludragog kamena ili staklene paste. Olučast držač igle. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 210.

1097. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1235. Tip 27/B. Bronza. Dim:

⁵⁰⁹ U tom smislu, možda «palmete» na S fibulama predstavljaju listove vinove loze.

⁵¹⁰ Bojović 1983, 70, tip 29, var. 2, T. XXXI, 302.

⁵¹¹ Razrešenje natpisa CIC možda C(ohors) I C(...).

⁵¹² von Patek 1942, T. XVIII, 22; Coci 2004, 120, Type 23 b, Pl. CIII, 1465; Genčeva 2004, 69, tip 27 b, T. XXV, 16 – fibula iz Devnaja (*Martianopolis*) nađena je u grobnici sa novcem Hadrijana iz 119. godine.

3, 4 cm. Nedostaje igla. Fibula sa slobodnim zglobnim mehanizmom sa u obliku dvostrukog tirsra postavljenog u vidu slova S. Na oba kraja luka fibule po jedno zadebljanje u vidu piniije, a drške tirsra su plastično zadebljane. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 289, T. XXX, 289. T. XXXIX, 5

1098. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2289/84. Tip 27/B. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Nedostaje igla i zglojni mehanizam, a luk je oštećen. Luk u obliku dvostrukog tirsra postavljenog u vidu slova S. Na oba kraja luka fibule po jedno zadebljanje u vidu piniije (jedno nedostaje), a drške tirsra su plastično zadebljane. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 264, T. XXIII, 264. Dat: II vek. Nap: Nađena u sloju sa novcem I i II veka.

1099. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20081. Tip 27/B. Bronza. Dim: 2 cm. Fragment luka u obliku dvostrukog tirsra postavljenog u vidu slova S. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 81.

1100. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/902. Tip 27/C. Bronza. Dim: 4, 3 x 5, 4 cm. Cela. Jednočlana fibula sa spiralnom glavom od dva navoja u obliku stilizovanog vrha kaduceja. Na luku fibule simetrično postevaljena proširenja u obliku slova C. Gornji deo luka savijen u oprugu sa iglom, a donji u izdužen poprečni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 302, T. XXX, 302. XXXIX, 6

Viminacium – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 4310/84. Tip 27/D. Bronza. Dim: 4, 5 cm. Cela. Slobodan zglojni mehanizam. Luk u obliku roga izobilja. Poprečni držač igle sa kukicom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 265, T. XXIII, 265. Dat: II vek. Nap: Nađena u grobu G 1 – 507 spaljenog muškarca, najverovatnije višeg vojnog ranga, sa bogatim grobnim priložima, koji se mogu datovati u II vek (gvozdeni prsten, gema od opala sa predstavom rimskog vojnika, delovi bronzanog, vojnog pojasa, ukrašenog žutim i crnim emajlom u tehnici *mille fiori*, po sistemu šahovskog polja i u uzdužnim trakama, gvozdeni strigil, dva fragmentovana gvozdena bodeža, fragment zdelice sa barbotin ukrasom). XXXIX, 7

3. 8. Grupa VIII – prstenaste fibule (Ringfibeln)

Grupu VIII čine tipovi fibula kružnog, prstenastog luka sa kojim je neposredno povezana igla. Po konstrukciji su slične kopčama, tako da lik ovih fibula odgovara predici, a igla trnu. Međutim, suprotno od kopči, ove fibule su samostalno nošene, odnosno nisu povezane sa remenom pojasa ili obuće. Takođe, grobni nalazi ukazuju da su nošene na ramenu ili grudima, te da im je funkcija bila pričvršćivanje tkane ili kožne (krznene) odeće, najverovatnije različitih ogrtača.⁵¹³ Prstenaste fibule mogu biti otvorenog (tip 28 i 29, T. XL - XLI) ili zatvorenog tipa (tip 30, T. XLII - XLIII). U prvom slučaju otvoreni krajevi luka su zadebljani na različite načine i igla, provučena kroz tkaninu, se oslanja na njih, dok se kod prstenastih fibula zatvorenog tipa igla oslanja na bradavičasta zadebljanja na početku puno livene stope, koja može biti različitih oblika i spaja krajeve fibule. Otvoreni krajevi ili stopa nošeni su okrenuti na gore, odnosno vrh igle se nalazio sa gornje strane fibule, da tkanina ili koža prikopčane odeće ne bi iskliznula. Igla, duža od prečnika luka, postavljena je ukoso u odnosu na uzdužnu osu fibule.

S obzirom na navedenu funkciju, prstenaste fibule su mogle biti deo vojničke opreme, kada su služile za pričvršćivanje vojničkog ogrtača (*Paludamentum*, *Sagum*) na desnom ramenu.

⁵¹³ Sellye 1990, 36 – 47, T. I. Takođe videti kat. 1106, 1111 – 1112, 1114, 1128, 1135, 1137.

Prstenaste fibule su izrađivane od srebra, bronzе ili gvožđa, ali im je igla najčešće gvozdена. Dimenzije (prečnik) im variraju od sasvim malih ($R = 3$ cm) do velikih primeraka ($R = 8$ cm), što je zavisilo od vrste odeće na kojoj su nošene.

Rimske prstenaste fibule su nastale pod germanskim uticajem, ali su povratno delovale na izradu različitih tipova ove grupe fibula u Britaniji i germanskom barbarikumu tokom kasnoantičkog perioda i ranog srednjeg veka.⁵¹⁴

3. 8. 1. TIP 28 – PRSTENASTE Ω - FIBULE (B`ME TYP 50 B; ETTLINGER TYP 51; JOBST GRUPPE III, TYP 35; RIHA TYP 8. 1; BOJOVIĆ TIP 30)

Tip 28 (kat. 1101 – 1112, T. XL) ima prstenasti luk, otvorenog tipa, čiji su krajevi savijeni, tako da čitava fibula ima oblik grčkog slova Ω . Luk može biti kružnog (T. XL, 1 – 2), romboidnog (T. XL, 3 – 4) i pravougaonog preseka (T. XL, 5 – 6). Zadebljanja na krajevima luka mogu biti u vidu zmijskih protoma (T. XL, 1, 4), konusa (T. XL, 2), piniја (T. XL, 3) ili dugmetastog oblika (T. XL, 5 – 6). Luk može biti ukrašen urezivanjem (T. XL, 6).

Fibule tipa 28 su izrađivane od bronzе, a prečnik im iznosi od 3 do 8 cm.

Ω – fibule su karakteristične za Rajnski i Dunavski limes, alpske provincije, Britaniju i Hispaniju, za koju se smatra da je matično područje ovog tipa.⁵¹⁵ U Porajnju su u upotrebi od poznog latena (laten III) do kraja carskog perioda, a varijanta sa krajevima zadebljanim u vidu

piniја karakteristična je za Limes u Germaniji i Reciji u II – prvoj polovini III veka.⁵¹⁶ U Švajcarskoj se ovaj tip fibula datuje od I do IV veka.⁵¹⁷

U Dakiji se tip 28 datuje u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka, dok je u Donjoj Meziji nađena samo jedna fibula ovog tipa.⁵¹⁸

U Srbiji su fibule tipa 28 konstatovane (Karta 12) u Ušću (kat. 1101 – 1103, T. XL, 1), Ritopeku – *Castra Tricornia* (kat. 1104), na Kosmaju (kat. 1105, T. XL, 2), u Viminacijumu (kat. 1106 – 1107, T. XL, 3 – 4), utvrđenjima *Diana* (kat. 1108) i *Pontes* (kat. 1109, T. XL, 5), u Romulijani (kat. 1110, T. XL, 6) i na nekropoli na lokalitetu Bjelin – Radoinja (kat. 1111).

Na osnovu uslova nalaza fibule tipa 28 iz Srbije datuju se u III – IV vek, s mogućnošću šire hronologije od II do sredine V veka (Tabela 7).

Sl. 68 – tip 28, Romuliana

⁵¹⁴ Teegen 1998, 345 – 34.7

⁵¹⁵ Ettlinger 1973, 131 – 132; Rieckhoff 1973, 74; Riha 1979, 205. U Španiji su ove fibule nađene u velikom broju, naročito u vojnom utvrđenju *Numantia*. Ovakve fibule konstatovane su među iberskim nalazima srednjeg i poznog latena (LT II – III).

⁵¹⁶ B`hme 1972, 46, Typ 50 b, T. 31, 1216 – 1219; Rieckhoff 1973, 74, Omegafibeln Typ 1 – 2, T. 10, 161 – 166; Jobst 1975, 124, Typ 35, T. 49, 356 – 357.

⁵¹⁷ Ettlinger 1973, 131 – 133, Typ 51, T. 15, 12; Riha 1979, 205 – 208, Typ 8. 1, T. 1765 – 1825 – u velikom broju su nađene u Augstu (*Colonia Augusta Raurica*), Vindišu (Vindonisa) i Bernu.

⁵¹⁸ Coci 2004, 130 – 131, Type 28 a 1 – 3, Pl. CXII, 1573 – 1578, 1581; Genčeva 2004, 76, tip 34, T. XXVIII, 5.

Za datovanje su posebno značajni nalazi iz grobova: u grobu G – 5227, na nekropoli «Pećine» u Viminacijumu, fibula ovog tipa nađena je sa Hostilijanovim novcem iz 251. godine i priložima koji je datuju u drugu polovinu III veka (kat. 1106, T. XL, 3), a na nekropoli Bjelin – Radoinja jedan primerak tipa 28 nađen je u grobu muškarca G. 6/54 sa grobnim priložima druge polovine IV – prve polovine V veka (kat. 1111), a drugi u humki II, u grobu G. 1, sa keramičkim sudom sa dve drške datovanim u IV vek (kat. 1112).

U rimskim provincijama na tlu Srbije fibule tipa 28 nosili su muškarci i to pripadnici vojske.⁵¹⁹

1101. Ušće – «Plantaža». Muzej grada Beograda, inv. AA/ 1971. Tip 28. Bronza. Dim: 4, 1 cm. Nedostaje igla i završetak jednog kraja. Luk romboidnog preseka. Završeci u obliku pinija. Publikovana: Bojović 1983, kat. 304, T. XXXI, 304. Dat: II - III vek.

1102. Ušće – «Plantaža». Muzej grada Beograda, inv. AA/2074. Tip 28. Bronza. Dim: 4, 1 cm. Cela. Luk kvadratnog preseka. Završeci u obliku stilizovanih zmijskih glava. Publikovana: Bojović 1983, kat. 305, T. XXXI, 305. Dat: II - III vek. **T. XL, 1**

1103. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2402. Tip 28. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Luk romboidnog preseka. Završeci u obliku pinija. Publikovana: Bojović 1983, kat. 303, T. XXXI, 303.

1104. Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/ 852. Tip 28. Bronza. Dim: 3, 8 cm. Nedostaje igla i završeci oba kraja. Luk romboidnog preseka. Publikovana: Bojović 1983, kat. 306, T. XXXI, 306.

1105. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/ Tip 28. Bronza. Dim: 3, 3cm. Nedostaje igla. Luk kružnog preseka. Konični završeci. Publikovana: Bojović 1983, kat. 307, T. XXXI, 307. **T. XL, 2**

1106. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12467/87. Tip 28. Bronza. Dim: 4, 4cm. Cela. Luk romboidnog preseka. Završeci u vidu pinija. Publikovana: Redžić 2006, kat. 281, T. XXV, 281. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 5227 sa Hostilijanovim novcem iz 251. godine, žiškom tipa XVI Ivanyi, sa pečatom CRESCES i bronzanom fibulom tipa 29 (kat.1120, T. XLI, 5). **T. XL, 3**

1107. *Viminacium* – «Lanci». Narodni muzej u Požarevcu, C 225/89. Tip 28. Bronza. Dim: 4, 4cm. Nedostaje gvozdена igla. Luk romboidnog preseka. Završeci u vidu zmijskih glava. Publikovana: Redžić 2006, kat. 282, T. XXV, 282. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Trajana Decija. **T. XL, 4**

1108. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.482/81. Tip 28. Bronza. Dim: 3, 6 cm. Cela. Luk pravougaonog preseka. Završeci u vidu glave i repa zmije. Publikovana: Grbić 1994, kat. 404, T. 46, 1. Dat: III vek.

1109. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 244/84. Tip 28. Bronza. Dim: 5,1 cm. Nedostaje igla. Luk pravougaonog preseka. Dugmetasti završeci. Publikovana: Černač 2001, kat. 13, T. III, 4. Dat: prva polovina IV veka. **T. XL, 5**

1110. *Romuliana* – Kula 20. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/151. Tip 28. Bronza. Dim: 7, 3 cm. Nedostaje igla. Luk pravougaonog preseka. Duž luka urezan niz «okaca» (16). Dugmetasti završeci. Publikovana: Janković 1983, 115, kat. 94. Dat: poslednja četvrtina IV veka. **T. XL, 6; Sl. 68.**

1111. Bjelin – Radoinja. Narodni muzej u Užicu, inv. 963 a. Tip 28. Bronza, gvožđe. Dim: 5 cm. Gvozdена igla fragmentovana. Luk romboidnog preseka. Višečlano profilisani završeci. Publikovana: Jurišić 1961, Sl. 25. Dat: druga polovina IV – prva polovina V veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 6/54 na desnom ramenu sa grobnim priložima druge polovine IV – prve polovine V veka..

1112. Bjelin – Radoinja. Narodni muzej u Užicu, inv. 564 a. Tip 28. Bronza. Dim: 6, 8 cm. Nedostaje igla. Luk trougaonog preseka. Izduženi konični završeci u vidu pinije. Publikovana: Jurišić 1961, Sl. 11. Dat: IV vek. Nap: Nađena na grudima pokojnika u G. 1, humka II, sa keramičkim sudom sa dve drške datovanim u IV vek.

⁵¹⁹ Videti: kat. 1106, 1111 i 1112.

**3. 8. 2. TIP 29 – PRSTENASTE FIBULE SA SPIRALNO UVIJENIM
ILI PROŠIRENIM, ZADEBLJANIM KRAJEVIMA
(B`HME TYP 51 B – C; JOBST GRUPPE III, TYP 36 A;
RIHA TYP 8. 2. 4; BOJOVIĆ TIP 31)**

Fibule tipa 29 imaju prstenasti luk otvorenog tipa, čiji su krajevi spiralno uvijeni (T. XLI, 1 – 3, 5 – 6) ili zadebljani (T. XLI, 5). Luk može biti pravougaonog (T. XLI, 1, 4 - 5), romboidnog (T. XL, 2, 3, 6) ili polukružnog (T. XLI, 5) preseka. Uglavnom su izrađivane od bronzе (75% naših fibula, kat. 1113, 1115 – 1117, 1119 – 1124, 1126- 1127, T. XLI, 3 – 6), a ima ih i od gvožđa (25% naših fibula, kat. 1114, 1118, 1125, 1128, T. XLI, 1). Ponekad se na bronzanim primercima javlja gvozdena igla. Prečnik ovih fibula iznosi od 2, 5 do 5, 9 cm.

Prstenaste fibule od bronzе i gvožđa rasprostranjene su u pograničnim provincijama Carstva, gde se datuju u drugu polovinu III – IV vek, a nosili su ih muškarci, najverovatnije rimski vojnici, na desnom ramenu.⁵²⁰

U Dakiji su fibule ovog tipa u upotrebi od sredine II do sredine III veka, a konstatovane su u utvrđenjima (*Porolisum*, *Feldioara*) i gradovima (*Apulum*, *Potaissa*).⁵²¹ U Donjoj Meziji ova- kve fibule su nađene u utvrđenjima u Arčaru (*Ratiaria*) i Tutrakanu (*Transmarisca*).⁵²²

Fibule tipa 29 su veoma rasprostranjene u Srbiji (Karta 12). Potiču iz Donje Panonije: Dumbovo (kat. 1113), Beška – Brest (kat. 1114 – 1115, T. XLI, 1 – 2), Surčin – Kaluđerske livade (kat. 1116), Ušće (kat. 1117). Takođe, nalažene su u Gornjoj Meziji: u okolini Singidunuma (kat. 1118), u Viminacijumu (kat. 1119 – 1120, T. XLI, 4 - 5), u utvrđenju Čezava – *Castrum Novae* (kat. 1121) i *Diana* (kat. 1122), u Romulijani (kat. 1123 – 1125) i Ulpijani (kat. 1126, T. XLI, 6). Nađene su i u severoistočnom delu Dalmacije, na teritoriji današnje Srbije: na gradini Jerinin grad u Gornjoj Crnući kod Čačka (kat. 1127, T. XLI, 7) i na nekropoli Bjeljin – Radoinja (kat. 1128) kod Nove Varoši.

Prstenaste fibule iz Srbije datuju se, na osnovu uslova nalaza, uglavnom u IV vek, premda se javljaju od druge polovine III veka i traju još početkom V veka (Tabela 7).

Za hronologiju fibula tipa 29 u Srbiji posebno su značajni nalazi iz grobova: na nekropoli u Beškoj, u grobu G. 13, datovanom Licinijevim novcem iz 313. godine u prvu polovinu IV veka, pored desne podlaktice nađena je gvozdena prstenasta fibula (kat. 1114, T. XLI, 1), na viminacijumskoj nekropoli «Pećine» u grobu G – 5227 iz druge polovine III veka, nađena je sa jednom Ω – fibulom (kat. 1106, T. XL, 3) i Hostilijanovim novcem iz 351. godine prstenasta bronzana fibula zadebljanih krajeva, sa gvozdenom iglom (kat. 1120, T. XLI, 5), a na nekropoli Bjeljin – Radoinja, u grobu G. 11, sa prilogom koničnog staklenog pehara, koji se može datovati u drugu polovinu IV – prvu polovinu V veka, na desnom ramenu pokojnika, nađena je gvozdena fibula tipa 29.

Takođe, fibule ovog tipa nađene su u pouzdano datovanim horizontima s kraja III – prve polovine IV veka na Čezavi (kat. 1221) i u Ulpijani (kat. 1126, T. XLI, 6), kao i u precizno stratificiranim slojevima u Kuli 19 na Romulijani, datovanim u poslednu četvrtinu IV veka (kat. 1123 – 1124) i u kraj IV – početak V veka (kat. 1125).

⁵²⁰ Keller 1971, 55 - 56; B`hme 1972, 46, Typ 51 b – c, T. 31, 1226 – 1231; Jobst 1975, 125, Typ 36 A, T. 49, 358 – 359, T. 50, T. 51, 367; Mikl-Curk 1976, 39, T. XXVI, 3, 9; Petru – Petru 1978, 55, T. II, 10 – 13, 20; Riha 1979, 209, Typ 8. 2. 4, T. 69, 1834, 1836; Feugere 1985, 421, type 30 g 1 – 2.

⁵²¹ Coci 2004, 130 – 131, Types 28 a 4, 28 b 2, Pl. CXII, 1579 – 1580, 1582, 1586.

⁵²² Genčeva 2004, 77, tip 35, T. XXVIII, 6.

Prstenaste fibule iz rimskih provincija u Srbiji nosili su muškarci, a s obzirom da uglavnom potiču iz utvrđenja, najverovatnije pripadnici rimske vojske.

- 1113.** Dumbovo. Muzej grada Novog Sada, ter. inv. 960. Tip 29. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla. Luk romboidnog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Publikovana: Brukner 1976, T. XIV, 7. Dat: IV vek.
- 1114.** Beška – Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/ 384. Tip 29. Gvožđe. Dim: 4, 5 cm. Cela. Luk kružnog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Publikovana: Marijanski – Manojlović 1987, T. 15, G. 13, 1. Dat: prva polovina IV veka Nap: Nađena u grobu G.13 pored desne podlaktice sa novcem Licinija iz 313. godine. **T. XLI, 1**
- 1115.** Beška – Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/ 804. Tip 29. Bronza, gvožđe. Dim: 3, 8 cm. Gvozdena igla je oštećena. Luk romboidnog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Publikovana: Marijanski – Manojlović 1987, T.46, 7. **T. XLI, 2**
- 1116.** Surčin – Kaluđerske livade. Muzej grada Beograda, inv. AA/4423. Tip 29. Bronza. Dim: 3, 8 cm. Nedostaje igla. Luk romboidnog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 240. Dat: IV vek.
- 1117.** Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2403. Tip 29. Bronza. Dim: 5, 9 cm. Nedostaje igla. Luk romboidnog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Publikovana: Bojović 1983, kat. 309, T. XXI, 309. **T. XLI, 3**
- 1118.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2748. Tip 29. Gvožđe. Dim: 5, 2 cm. Nedostaje igla, a jedan kraj oštećen. Luk pravougaonog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Publikovana: Bojović 1983, kat. 308, T. XXI, 308.
- 1119.** *Viminacium* – «Terme». Narodni muzej u Požarevcu, C 59/04. Tip 29. Bronza. Dim: 3, 1cm. Oštećen jedan kraj luka. Luk pravougaonog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Publikovana: Redžić 2006, kat. 283, T. XXV, 283. Dat: poslednja trećina IV – početak V veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Valentinijana i Valensa. **T. XLI, 4**
- 1120.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12468/87. Tip 29. Bronza, gvožđe. Dim: 3, 7 cm. Cela. Luk pravougaonog preseka. Gvozdena igla, jako korodirana. Prošireni, zadebljani krajevi luka. Nepublikovana. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 5227 sa Hostilijanovim novcem iz 351. godine, žiškrom tipa XVI Ivanyi sa pečatom CRESCES i fibulom tipa 28 (kat. 1106, T. XL, 3). **T. XLI, 5**
- 1121.** Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 1804/69. Tip 29. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla. Luk romboidnog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Publikovana: Černač 2001, kat. 12, T. III, 5. Dat: kraj III – prva polovina IV veka.
- 1122.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1178. Tip 29. Bronza. Dim: 4, 5 cm. Nedostaje igla. Luk romboidnog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Publikovana: Grbić 1994, kat. 405, T. 46, 2. Dat: druga polovina III veka.
- 1123.** *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 732/02. Tip 29. Bronza. Dim: 2, 6 cm. Cela. Luk pravougaonog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka.
- 1124.** *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 732 a/02. Tip 29. Bronza. Dim: 2, 6 cm. Nedostaje igla. Luk pravougaonog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka.
- 1125.** *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 378/02. Tip 29. Gvožđe. Dim: 2, 5 cm. Nedostaje igla. Luk pravougaonog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Nepublikovana. Dat: kraj IV – početak V veka.
- 1126.** *Ulpiana*. Muzej Kosova u Prištini, C 543/81 – 87. Tip 29. Bronza. Dim: 2, 7 cm. Jedan kraj oštećen. Luk polukružnog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Publikovana: Petković 2004, kat. 12, Pl. II, 6. Dat: kraj III – IV vek. **T. XLI, 6**
- 1127.** Jerinin grad - Gornja Crnuća. Narodni muzej u Čačku. Tip 29. Bronza. Dim: 2, 4 cm. Nedostaje igla. Luk trapezoidnog preseka, ukrašen uz spoljnu ivicu sitnim urezima. Krajevi luka spiralno uvijeni. Publikovana: Ludajić – Popović – Milinković 1986, T. XI, 5. Dat: IV – prva polovina V veka. Nap. Nađena u kasnoantičkom utvrđenju koje je trajalo od početka IV do sredine V veka. **T. XLI, 7**
- 1128.** Bjelin – Radoinja. Narodni muzej u Užicu, inv. 559. Tip 29. Gvožđe. Dim: 4, 4 cm. Nedosta-

je vrh igle. Luk pravougaonog preseka. Krajevi luka spiralno uvijeni. Publikovana: Jurišić 1961, Sl. 19. Dat: druga polovina IV – prva polovina V veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 11 na desnom ramenu, sa koničnim peharom, koji se može datovati u drugu polovinu IV – prvu polovinu V veka.

3. 8. 3. TIP 30 – PRSTENASTE FIBULE SA PUNO LIVENOM STOPOM (B`HME TYP 51 D; JOBST GRUPPE III, TYP 36 B)

Varijanta A – sa stopom u obliku slova U ili V (Sellye Typ I)

Varijanta B – sa stopom pravougaonog oblika sa pravougaonim, pločastim zadebljanjem na kraju (Sellye Typ II)

Varijanta C – sa pravougaonom ili stopom u obliku slova U ili V sa zadebljanjima u vidu voluta (ptičjih protoma) (Sellye Typ II, Typ IV)

Fibule tipa 30 imaju prstenast luk zatvorenog tipa, koji se završava livenom stopom u vidu rama, koja može biti u obliku latiničnog slova U (T. XLII, 2) ili V (T. XLII, 1) – varijanta A, pravougaonog oblika, sa pločastim pravougaonim zadebljanjem na kraju (T. XLII, 3 – 6) – varijanta B i pravougaonog oblika ili u vidu slova U ili V, sa zadebljanjima u vidu voluta (T. XLIII, 2), odnosno ptičjih protoma (T. XLIII, 1, 3 – 4) – varijanta C. Luk može biti različitog preseka: pravougaonog (T. XLII, 1, 3), romboidnog (T. XLII, 4), trougaonog (T. XLIII, 1, T. XLIII, 3 – 4), trapezoidnog (T. XLII, 6) i polukružnog (T. XLII, 2, 5, T. XLIII, 2). Na prelazu luka u stopu, kod pojedinih primeraka javljaju se simetrična, bradavičasta zadebljanja, za oslanjanje igle (T. XLII, 4, 6, T. XLIII). Fibule ovog tipa izrađene su od srebra (kat. 1135, T. XLII, 6) i bronz. Bronzani primerci često imaju gvozdeni iglu. Ove fibule su većih dimenzija, dužine od 4 do 6, 9 cm.

Iako se prstenaste fibule zatvorenog tipa sa livenom stopom u vidu rama javljaju krajem III – IV veku na Rajnskom limesu, te u Reciji i Noriku, karakteristične su za Panoniju.⁵²³ Fibule iz ove provincije I. Selje datuje, na osnovu analize grobnih nalaza, u drugu polovinu III – prvu polovinu IV veka.⁵²⁴ Međutim, konstatacija iste autorke da ovih fibula nema u Dakiji, a da su veoma retke u Gornjoj Meziji, nije tačna.⁵²⁵

U Dakiji su ovakve fibule konstatovane u slojevima nastalim posle Markomanskih ratova, a u upotrebi su bile do sredine III veka.⁵²⁶ Posebno je zanimljiva velika bronzana fibula iz utvrđenja Feldioara, kojoj je stopa ukrašena realistično prikazanim konjskim protomima.⁵²⁷ Ova fibula je, slično fibulama u vidu svastike sa konjskim protomima (Grupa VI, tip 24/D) ili zoomorfnim fibulama u vidu konja (Grupa VII, tip 25/A), mogla biti oznaka konjičkih vojnih jedinica *equites*.

U Srbiji, u Gornjoj Meziji nađeno je osam fibula tipa 30 (od toga četiri u Viminacijumu) i jedna u severoistočnom delu Dalmacije na nekropoli Bjelin – Radoinja, koja ujedno predstavlja najjužniji nalaz ovog tipa. (Karta 12).

Najjednostavnija varijanta A nađena je u Rakovcu (kat. 1129, T. XLII, 1) i Viminacijumu (kat. 1130, T. XLII, 2) (Karta 12).

⁵²³ B`hme 1972, 46, Anm. 369, Typ 51 d, T. 31, 1232 – 1233; Jobst 1975, 125 – 126, Anm. 548, Typ 36 B, T. 51, 368 – 372, T. 52, 373 – 374; Sellye 1990, 18 – 26.

⁵²⁴ Sellye 1990, 26 – 27.

⁵²⁵ Sellye 1990, 18 – 19.

⁵²⁶ Coci 2004, 129 – 130, Type 27 b, Pl. CXI, 1568 – 1572.

⁵²⁷ Coci 2004, Pl. CXI, 1572.

Varijanta B konstatovana je u Rakovcu (kat. 1131, T. XLII, 3), Singidunumu (kat. 1132, T. XLII, 4) i Viminacijumu (kat. 1133 – 1135, T. XLII, 5) (Karta 12).

Fibule varijante C su nađene na nekropoli u Beškoj (kat. 1136) i nekropoli «Pirivoj» u Viminacijumu (kat. 1137), u utvrđenju na Velikom Vetrenu na Juhoru (kat. 1138) i na nekropoli Bjelin - Radoinja (kat. 1139) (Karta 12).

Fibula tipa 30 sa Pontesa, zbog oštećenja, nije mogla biti svrstana ni u jednu varijantu (kat. 1140).

Na osnovu uslova nalaza, fibule tipa 30 iz Srbije mogu se datovati u III – IV vek, sa mogućnošću trajanja do sredine V veka (Tabela 7).

Na viminacijumskoj nekropoli «Više grobalja» fibula var. B nađena je u sloju prve polovine III veka (kat. 1133). Na lokalitetu «Terme» u Viminacijumu primerak iste varijante nađen je u sloju datovanom novcem Proba, Aurelijana i Maksimijana u kraj III – početak IV veka (kat. 1134, T. XLII, 5). Na lokalitetu Veliki Vetren na Juhoru, fibula var. C nađena je u kasnoantičkom utvrđenju datovanom u poslednju četvrtinu IV – prvu polovinu V veka (kat. 1138, T. XLIII, 3). Fibula iste varijante potiče iz urne G₁. 3 u humci II na nekropoli Bjelin – Radoinja, a datovana je keramičkom zdelom u IV vek (kat. 1139, T. XLIII, 4). Na Pontesu je fibula tipa 30 nađena u sloju prve polovine IV veka (kat. 1140).

Oblik stope na fibulama tipa 30 može se protumačiti kod varijante B kao edikula, odnosno pylon (kat. 1131 – 1134, T. XLII, 3 – 5), a u slučaju srebrnog primerka iz Viminacijuma (kat. 1135, T. XLII, 6) kao simetričan par delfina, čiji spojeni repovi čine stopu, a protomi se nalaze na početku luka. Ukoliko su na fibuli iz Viminacijuma zaista predstavljeni delfini, ona je mogla biti oficijelna oznaka pripadnika mezijske mornarice na Dunavu, *classis Flavia Moesiaca*.⁵²⁸

Kraj stope fibula varijante C iz Beške i sa Velikom Vetrena rešen je u vidu protoma barskih ptica, patki (kat. 1136, 1138, T. XLIII, 1, 3), na primerku iz Radoinje su protomi paunova (kat. 1139, T. XLIII, 4), dok stopu fibule sa nekropole «Pirivoj» u Viminacijumu (kat. 1137, T. XLIII, 2) možda čine dvostruki protomi ptica grabljivica (orlova ?).

Sasvim je izvesno da su fibule tipa 30 izrađivane u Panoniji, i to na osnovu velikog broja nađenih primeraka i dva poluproizvoda u Savariji, ali je moguće postojanje radionica i u drugim centrima (*Brigetio, Intercisa, Siscia*).⁵²⁹ Ovom spisku dodala bih hipotetičnu radionicu u Viminacijumu, koja je mogla da snabdeva Gornju Meziju i Dakiju fibulama tipa 30. Naravno, moguće je i da su ove fibule u pomenute provincije uvožene iz Panonije.

1129. Rakovac. Arheološki muzrj u Zagrebu, inv. 15648. Tip 30/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Luk pravougaonog preseka, ukrašen nizom urezanih ševrona. Stopa u obliku slova V. Publikovana: Dautova-Ruševljan 1995, T. VIII, 14. **T. XLII, 1**

1130. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 979/79. Tip 30/A. Bronza, gvožđe. Dim: 6, 3 cm. Cela. Luk polukružnog preseka. Gvozdena igla. Stopa u vidu slova U. Na prelazu luka u stopu simetrična polukružna proširenja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 286, T. XXV, 286. **T. XLII, 2**

1131. Rakovac. Arheološki muzrj u Zagrebu, inv. 15649. Tip 30/B. Bronza, gvožđe. Dim: 4 cm. Nedostaje gvozdena igla (korodirala). Luk pravougaonog preseka. Stopa u obliku slova U, sa pravougaonim, pločastim zadebljanjem na kraju, ukrašena kosim urezima. Publikovana: Dautova-Ruševljan 1995, T. VIII, 11. **T. XLII, 3**

1132. *Singidunum* - Ugao ul. Tadeuša Koščuškog i Gospodar Jovanove. Muzej grada Beograda.

⁵²⁸ Petrović 1991, 207 i dalje.

⁵²⁹ Sellye 1990, 27 – 32.

Tip 30/B. Bronza. Dim: 4, 2 cm. Nedostaje igla. Luk romboidnog preseka. Pravougaona stopa ukrašena sitnim poprečnim urezima, sa pravougaonim, pločastim zadebljanjem na kraju, koje je ukrašeno urezanom cik – cak linijom. Publikovana: Nikolić – Pop Lazić 2005, Sl. 14, 7. T. XLII, 4

1133. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 638/79. Tip 30/B. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla. Luk polukružnog preseka. Pravougaona stopa sa pravougaonim, pločastim zadebljanjem na kraju, koje je ukrašeno poprečnim žljebom i sitnim urezima. Publikovana: Redžić 2006, kat. 285, T. XXV, 285. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa keramičkim materijalom druge polovine II – početka III veka.

1134. *Viminacium* – «Terme». Narodni muzej u Požarevcu, C 69/04. Tip 30/B. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Luk polukružnog preseka. Pravougaona stopa sa pravougaonim, pločastim zadebljanjem na kraju, ukrašena poprečnim urezima i cik – cak linijom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 288, T. XXV, 288. Dat: kraj III – početak IV veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Proba, Aurelijana i Maksimijana. T. XLII, 5

1135. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 3102/81. Tip 30/B. Srebro. Dim: 5, 3 cm. Cela. Luk trapezoidnog preseka. Gvozdена igla. Pravougaona stopa sa pravougaonim, pločastim zadebljanjem na kraju, ukrašenim poprečnim žljebom, a na prelazu luka u stopu pravougaona proširenja sa uzdužnim žljebom, možda protomi delfina (?). Publikovana: Redžić 2006, kat. 287, T. XXV, 287. Nap: Nađena u grobu G – 929. T. XLII, 6

1136. Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/865. Tip 30/C. Bronza. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje igla. Luk trougaonog preseka. Stopa u obliku slova U sa pet piramidalnih zadebljanja na kraju, koji predstavljaju ptičje protome. Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 35, G. 56, 1. Nap: Nađena u grobu G. 56, kao jedini nalaz, na čeonom delu lobanje pokojnika (*Sic!*) T. XLIII, 1

1137. *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 691/04. Tip 30/C. Bronza, gvožđe. Dim: 5, 7 cm. Cela. Luk polukružnog preseka. Gvozdена igla. Pravougaona stopa sa simetričnim zadebljanjima na kraju u vidu dvostrukih voluta. Publikovana: Redžić 2006, kat. 284, T. XXV, 284. T. XLIII, 2

1138. Veliki Vetren – Juhor. Narodni muzej u Beogradu. Tip 30/C. Bronza, gvožđe. Dim: 5, 6 cm. Nedostaje gvozdена igla (korodirala). Luk trougaonog preseka. Stopa u obliku slova U, sa simetričnim zadebljanjima na kraju u vidu dvostrukih voluta, odnosno ptičjih protoma. Publikovana: Stojić 2003, 103, kat. 375, Sl. 28. Dat. poslednja četvrtina IV – prva polovina V veka. T. XLIII, 3

1139. Bjelin – Radoinja. Narodni muzej u Užicu, inv. 580. Tip 30/C. Bronza. Dim: 6, 8 cm. Igla fragmentovana. Luk trougaonog preseka. Stopa u obliku slova V, sa simetričnim zadebljanjima na kraju u vidu voluta, odnosno ptičjih protoma, između kojih je palmeta. Publikovana: Jurišić 1961, Sl. 29. Dat: IV vek. Nap: Nađena u urni G₁, 3 u humci II sa zdelom IV veka. T. XLIII, 4

1140. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 206/84. Tip 30. Bronza. Dim: 5, 2 cm. Nedostaje igla, deo luka i stopa. Luk trougaonog preseka. Nepublikovana. Dat: prva polovina IV veka.

3. 9. GRUPA IX – LUČNE FIBULE

Grupu IX čine tipovi fibula nastali u III veku, koje karakteriše polukružno izvijen, visok luk i horizontalna stopa, najčešće kraća od luka, koja može biti pravougaonog, trapezoidnog ili romboidnog oblika. Držać igle je pločast, pravougaonog oblika ili olučast, odnosno cilindrično uvijen u odnosu na stopu. Tipovi u okviru grupe su izdvojeni, pre svega, na osnovu različitog oblika mehanizma za pričvršćivanje igle na glavi fibule: 1. mehanizam opruge sa unutrašnjom ili spoljnom tetivom, pri čemu opruga može biti duga, kod T – fibula i fibula sa posuvraćenom stopom (tip 31 A - D, 35 – 36, T. XLIV – XLVI, LXXII - LXXV) ili kratka, kod fibula sa posuvraćenom stopom i fibula tipa *Viminacium - Novae* (tip 35 – 37, T. LXXII - LXXVII), 2. mehanizam opruge ispod velike, pločaste potporne grede, kod T – fibula u vidu Neptunovog trozupca (tip 31/E, T. XLVII, 1 - 3), 2. mehanizam opruge u čauri, kod posebne varijante T - fibula (tip 31/F, T. XLVII, 4 – 5), 4. zglojni mehanizam u valjkastoj glavi, kod zglojnih T – fibula i «viljuškastih» fibula (tip 32 – 33, T. XLVIII - LII) i 5. zglojni mahanizam sa različito profilisanim gredom krstobraznih fibula (tip 34, T. LIII - LXXI).

Fibule grupe IX preovlađuju među nalazima poznocarskog perioda, od sredine/kraja III veka do sredine V veka, a neki tipovi kontinuirano traju tokom V – prve polovine VI veka. Fibule ove grupe uglavnom su izrađivane od bronzе⁵³⁰ (582 primerka, odnosno 88, 20% fibula grupe IX), ređe od gvožđa (41 primerak, odnosno 6, 20% fibula grupe IX) i srebra (31 primerak, odnosno 4, 70% fibula grupe IX), a konstatovani su i primerci od zlata (6 primeraka, odnosno 0, 90% fibula grupe IX).

Ovoj grupi pripadaju tipovi fibula koji su bili institucionalizovani u rimskoj vojsci ili administrativnom sistemu poznog Carstva: krstoobrazne fibule (tip 34), a najverovatnije i zglojne T – fibule (tip 32), koje im prethode, te fibule sa lukom u vidu viljuške (tip 33) i sa potpornom gredom u vidu trozupca (tip 31/E), povezane sa Dunavskom flotom (*classis Flavia Pannonica*, *classis Flavia Moesiaca*).

Značajan deo fibula grupe IX čine «varvarizovani» tipovi sa spiralnom glavom i posuvraćenom stopom (tip 35 – 36) ili stopom povijenom na gore, sa dugmetasto zadebljanim ili spiralno uvijenim krajem (tip 37).

3. 9. 1. TIP 31 – LUČNE T - FIBULE SA SPIRALNOM GLAVOM (ARMBRUSTFIBELN)

Varijanta A – sa trakastim lukom i pravougaonom stopom sa pravougaonim držaćem igle

Varijanta B – sa plastično ukrašenim trakastim lukom, pravougaonom ili trapezoidnom stopom i olučastim držaćem igle

Varijanta C – sa lukom trougaonog ili trapezoidnog preseka, pravougaonom stopom i olučastim držaćem igle

Varijanta D – sa jednom «lukovicom» iznad glave na početku luka trapezoidnog preseka i pravougaonom stopom sa pravougaonim ili olučastim držaćem igle (Bh-gelknopffibeln)

⁵³⁰ U literaturi se sreću opisi materijala od koga su izrađene lučne fibule, kao bakar, mesing, i sl. Međutim, pošto se radi o legurama bakra, različitog sastava, koje su u rimsko vreme tretirane kao bronzа (*aes*), a na fibulama iz Srbije nije izvršena fizičko – hemijska elementarna analiza, koristila sam termin bronzа.

Varijanta E – sa pločastom potpornom gredom u obliku Neptunovog trozupca, lukom trougaonog preseka i trapezoidnom stopom sa pravougaonim držačem igle

Varijanta F – sa spiralnom glavom u čauri, sa lukom trougaonog ili trapezoidnog preseka i pravougaonom stopom sa olučastim držačem igle

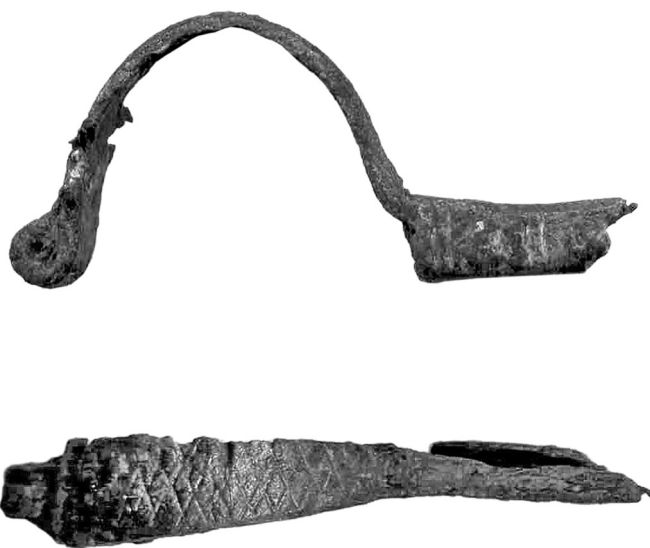
Tip 31 čine dvodelne, lučne fibule sa spiralnom glavom, čija forma podseća na slovo T, poznate u stručnoj literaturi i kao fibule u obliku samostrela (Armbrustfibeln). Ovaj tip fibula jednostavne forme, sa spiralnom glavom i visoko izvijenim, livenim lukom, razvio se iz ranih fibula srednjelatenske i poznolatenske sheme. Naizgled homogen oblik fibula tipa 31 razlikuje se po obliku i ukrasu luka, stope i držača igle, te sam po toj osnovi izdvojila šest varijanti.

Varijantu A (kat. 1141 – 1147, T. XLIV, 1) čine jednostavne fibule sa glavom formiranom savijanjem početka luka na dole u cilindrični držač osovine, oprugom od 6 – 14 navoja sa unutrašnjom tetivom, sa trakastim lukom i pravougaonim držačem igle.

Jedna fibula iz groba sa nekropole druge polovine III – IV veka u Mošorinu, izrađena je od srebra (kat. 1141), dok su fibule nađene u sloju druge polovine IV veka, u utvrđenju *Idimum* i u sloju iz sredine IV veka u utvrđenju *Timacum Minus*, od gvožđa (kat. 1146 - 1147, T. XLIV, 1). Ostali primerci iz Srbije su od bronzе: Pančevo – Vojlovica – Rafinerija nafte (kat. 1142), Kosmaj i nepoznato nalazište, sada u Muzeju grada Beograda (kat. 1143 – 1144) i Sapaja (*Translederata*) (kat. 1145). Dimenzije bronzanih fibula su od 2,5 do 5,5 cm, a gvozdениh od 5,5 do 8,5 cm.

Osim datovanih fibula iz Mošorina i Ravne (*Timacum Minus*), fibula iz Pančeva nađena je u grobu na sarmatskoj nekropoli iz druge polovine III – IV veka. Zato, fibule tipa 31/A u Srbiji mogu se datovati od sredine III do kraja IV veka (Tabela 8). Mali broj ovih fibula nađen je u Srbiji na sarmatskim nekropolama u Sremu i južnom Banatu, u okolini Singidunuma i utvrđenjima *Idimum* i *Timacum Minus* (Karta 13).

Varijantu B (kat. 1148 – 1160, T. XLIV, 2 – 4) čine T – fibule sa glavom formiranom iskucavanjem početka luka, koji može biti povijen na dole (T. XLIV, 2 - 3), na gore u valjkasti držač osovine (T. XLIV, 4) ili poprečno iskucan sa perforacijom za osovinu (kat. 1154, 1156),

Sl. 69 – tip 31/B, Romuliana

sa oprugom od 8 – 12 navoja sa unutrašnjom tetivom, trakastim lukom koji je ukrašen. Osnovan, plastični ukras luka ovih fibula čine uzdužni žljebovi ili rebra (kat. 1148, 1153, 1155, T. XLIV, 2 – 3), koji mogu biti u kombinaciji sa urezanim cik-cak linijama i fasetiran ukras (kat. 1149 – 1152, 1154, 1156, 1158, 1160, T. XLIV, 4), često u kombinaciji sa urezanim motivom u vidu slova X. Pored toga, neke od fibula ove varijante imaju luk ukrašen urezanim mrežastim motivom (kat. 1157) ili motivom «jelove grančice» (kat. 1159). Stopa, koja može biti pravougaona (kat.

1148 – 1158, T. XLIV, 2 – 3) ili trapezoidna (kat. 1159 – 1160, T. XLIV, 4), najčešće je ukrašena fasetiranjem ili poprečnim urezima. Držac igle je olučast. Dimenzije ovih fibula se kreću od 3,2 do 9 cm. Samo jedna mala, srebrna fibula nađena je u dečjem grobu u Vršcu (kat. 1150), dok su ostale izrađene od bronce.

Fibule var. B nalažene su u Drugoj Panoniji: Ušće (kat. 1148), na sarmatskim nekropolama u južnom Banatu: Pančevo – Vojlovica (kat. 1149) i Vršac (kat. 1150), u Prvoj Meziji: Kosmaj (kat. 1151 – 1152, T. XLIV, 2), okolina Singidunuma (kat. 1153 – 1154), *Viminacium* (kat. 1155, T. XLIV, 3), Čezava – *Castrum Novae* (kat. 1156), u Priobalnoj Dakiji: *Romuliana* (kat. 1157 – 1159, T. XLIV, 4) i Dardaniji: *Ulpiana* (kat. 1160) (Karta 13).

Za datovanje var. B značajni su grobni nalazi, fibula iz groba 38 na nekropoli Vojlovica – Rafinerija nafte u Pančevu, datovana grobnim prilozima u IV vek (kat. 1149), srebrna fibula iz dečjeg groba G – 15 na nekropoli Vršac – Dvorište Eparhije banatske, datovanog u drugu polovinu IV veka i fibula iz groba IV veka sa severne nekropole Ulpijane (kat. 1160). Fibula ove varijante nađena je na Čezavi u horizontu poslednje četvrtine IV – prve polovine V veka (kat. 1156), jedan primerak iz Romulijane pripada horizontu istog vremena (kat. 1157), dok su dva nađena u sloju prve polovine V veka (kat. 1158 – 1159, T. XLIV, 4). Smatram da se fibule tipa 31/B mogu datovati u drugu polovinu IV – prvu polovinu V veka (Tabela 8).

Sl. 70 – tip 31/B, Romuliana

Sl. 71 – tip 31/B, Romuliana

Varijanta C (kat. 1160 – 1172) se razlikuje od prethodnih po obliku livenog luka, koji je trougaonog (T. XLIV, 5, 8) ili trapezoidnog preseka (T. XLIV, 6 – 7). Glavu čini početak luka, iskucan i povijen na dole, tako da formira cilindričan držač osovine (T. XLIV, 5 – 6) ili poprečno iskucan početak luka, sa perforacijom za osovinu (T. XLIV, 7 – 8). Opruga može biti kratka, sa 5 – 8 navoja (kat. 1163, 1165, 1170 – 1171, T. XLIV, 7 – 8) ili duga, sa 14 – 16 navoja (kat. 1161 – 1162, 1166, T. XLIV, 6), i ima unutrašnju tetivu, osim kod primerka sa Pontesa, koji ima spoljnu (kat. 1166, T. XLIV, 6). Pravougaona stopa ima olučast držač igle. Fibule var. C su duge od 3,5 do 8,5 cm. Uglavnom su izrađivane od bronce, osim četiri primerka sa Romulijane, koji su od gvožđa (kat. 1168 – 1170, 1172, T. XLIV, 8).⁵³¹

U Srbiji fibule varijante C nađene su: na sarmatskom lokalitetu u Bočaru (kat. 1161), u grobu druge polovine III veka G – 294 na viminacijumskoj nekropoli «Pećine» (kat. 1162, T. XLIV, 5), u utvrđenju na ostrvu Sapaja (*Translederata* ?) (kat. 1163 – 1165), u utvrđenju *Pontes*, u sloju prve polovine V veka (kat. 1166, T. XLIV, 6), a najveći broj u kasnoantičkoj Romulijani, u

⁵³¹ Gvozdene T-fibule tipa 31/C iz Romulijane, uz drugi arheološki materijal (fibule sa posuvraćenom stopom tipa 35 i 36, troslojni češljevi sa jednim redom zubaca), svedoče o naseljavanju «varvarske» populacije, nosilaca černjahovske kulture, tokom poslednje četvrtine IV veka – Petković 2006, 32 – 38, Pl. III, 1, 3 – 4, Pl. IV, 1, 4 – 5; Petković 2008; Petković 2010 A, 192 – 194, Sl. 167.

kuli 19 i na sektoru termi, u slojevima datovanim od poslednje četvrtine IV do treće četvrtina V veka (kat. 1167 – 1172, T. XLIV, 7 – 8) (Karta 13).

Smatram da se fibule tipa 31/C mogu datovati u poslednju četvrtinu IV – V vek, s mogućnošću ranije pojave tokom druge polovine III veka (Tabela 8).

Sl. 72 – tip 31/B, Ulpiana

biti dugmetasto zadebljani (T. XLVI, 1, 3). «Lukovica» iznad opruge na početku luka je najčešće u vidu različito oblikovane pinije (T. XLV, 1, 2, 5), a može biti loptasta (T. XLVI, 3) ili dvostruka loptasta (T. XLV, 4) i polukružna u vidu sečiva sekire (T. XLV, 3). Liveni, visoko izvijen luk je trapezoidnog (T. XLV – XLVI, 1, 3), ređe trougaonog preseka (T. XLVI, 2), ponekad ukrašen fasetiranjem i urezanim X motivom. Stopa je pravougaonog oblika, sa olučastim držačem igle, najčešće ukrašena fasetiranjem. Samo jedna fibula izrađena od srebra, sa sarmatske nekropole Vršac – Dvorište Eparhije banatske, ima izdužen, pravougaoni držač igle (T. XLV, 1).

Fibule tipa 31/D izrađene su od bronzе, retko od srebra (kat. 1175, T. XLV, 1, kat. 1197), i većih su dimenzija, dužine od 6 do 8,5 cm.

Na teritoriji Srbije, jedna fibula var. D nađena je u Ušću (kat. 1173), a dve na sarmatskim nekropolama: u Banatskim Karlovcima, na lokalitetu «Put za Alibunar» (kat. 1174) i u grobu 16 na nekropoli u dvorištu Eparhije banatske u Vršcu (kat. 1175, T. XLV, 1). Međutim, najveći broj fibula ove varijante nađen je u Podunavlju, odnosno na Limesu, i u kasnoantičkoj Romulijani (kat. 1203 – 1212) (Karta 13).

Fibule tipa 31/D nađene su u Singidunumu – jedna u kasnoantičkom naselju druge polovine IV – prve polovine V veka (kat. 1177, T. XLV, 2), a druga u sloju III veka u kastrumu (kat. 1178, T. XLV, 3). U okolini Beograda (*Singidunum*) nađene su u Grockoj (kat. 1180), Brestoviku (kat. 1181) i na Kosmaju (kat. 1182). U utvrđenjima na Dunavskom limesu fibule var. D konstatovane su u Ritopeku – *Castra Tricornia* (kat. 1178 – 1179, T. XLV, 4), u horizontu poslednje četvrtine IV – prve polovine V veka u Čezavi – *Castrum Novae* (kat. 1188, T. XLVI, 2), u sloju iz

⁵³² Bojović 1983, 76.

⁵³³ Almgren 1923, 75, *Entwicklungen der Gruppe VI*, T. VIII, 185 – 186.

⁵³⁴ Nažalost, opruga sa iglom nije očuvana na većini naših primeraka (82%). Na fibulama gde je mehanizam opruge sačuvan (sedam primeraka, 18%), javljaju se duge opruge sa 16 – 18 navoja i spoljnom tetivom (tri primerka) i opruge sa 8 – 16 navoja i unutrašnjom tetivom (četiri primerka).

III veka u Tekiji – *Transdierna*, na Karatašu – *Diana* - u sloju iz IV (kat. 1190 – 1191, 1193, 1195 – 1196) i s kraja IV – početka V veka (kat. 1192, 1194), na Trajanovom mostu – *Pontes* - u slojevi-
ma datovanim u drugu polovinu III veka (kat. 1197), drugu trećinu IV veka (kat. 1198, T. XLVI,
3) i prvu polovinu V veka (kat. 1199 – 1200), takođe, u sloju prve polovine V veka u Rtkovu (kat.
1201), i u objektu iz prve polovine IV veka u Velesnici (kat. 1202).

U kasnoantičkom naselju u utvrđenju carske palate *Felix Romuliana*, fibule tipa 31/D, ge-
neralno se datuju u poslednju četvrtinu IV veka, a traju do sredine V veka (kat. 1203 – 1212).⁵³⁵

Posebno ću se osvrnuti na grobne nalaze fibula tipa 31/D sa nekropole u dvorištu Epar-
hije banatske u Vršcu i sa viminacijumskih nekropola, koji pripadaju vremenu od sredina III do
kraja IV veka.

U Vršcu, srebrna fibula var. D, sa veoma dugom oprugom sa spoljnom tetivom i izduženim, pravougaonim dr-
žačem igle (kat. 1175, T. XLV, 1) nađena je u grobu ugledne sarmatske žene (G –
16), na levom ramenu pokojnice, dok je na desnom ramenu nađena srebrna dis-
koidna fibula, ukrašena filigranom i gra-
nulacijom (grupa VI, tip 21/B₂, kat. 933,
T. XXIX, 9), zajedno sa ostalim nakitom
i grobnim priložima datovanim u dru-
gu polovinu III – IV vek. Neuobičajena
forma i način nošenja ove fibule, kao i
prisustvo srebrnog primerka tipa 21/B₂, ukazuju na sarmatsku provenienciju. Sarmati su, naj-
verovatnije, izrađivali fibule var. D van teritorije Carstva, u barbarikumu.⁵³⁶ Zato, ovaj primerak
tipa 31/D treba posmatrati kao «varvarsku» imitaciju rimskih fibula, koje su, čini se označavale
određen rang u vojsci.⁵³⁷ Ovo otvara pitanje položaja žena u sarmatskom društvu, gde su odre-
đene, ugledne pripadnice zajednice nosile muške statusne simbole. To su mogle biti majke ili
udovice pripadnika plemenske vojne elite.⁵³⁸

Sl. 73 – tip 31/C, Romuliana

Na nekropoli «Više grobalja» u Viminacijumu, u grobu G – 424, na levom ramenu pokoj-
nika nađena je fibula var. D, a u predelu karlice jako oštećen novac druge trećine IV veka. U dva
groba na viminacijumskoj nekropoli «Pećine» konstatovani su primerci ove varijante: u grobnici
G – 4816, datovanoj novcem i drugim priložima u drugu polovinu IV veka, u kojoj je sahranjeno
više individua, i u grobu G – 431, datovanom u drugu polovinu III veka.

Smatram da se nalazi fibula ove varijante u Srbiji mogu povezati sa formiranjem stajaće
pogranične vojske na Dunavskom limesu (*limitanei*), te bi njihov hronološki okvir činila dva isto-
rijska događaja – obnova Limesa u vreme prve tetrarhije i hunsko razaranje Dunavske granice,

⁵³⁵ Od deset fibula var. D sa ovog nalazišta samo jedna nema podatke o uslovu nalaza (kat. 1203), sedam je nađeno u sloju poslednje
četvrtine IV veka (kat. 1205 – 1207, 1209 – 1212), jedna u horizontu poslednje četvrtine IV – prve polovine V veka (kat. 1204) i
jedna u sloju formiranom od sredine do poslednje četvrtine V veka (kat. 1208).

⁵³⁶ Posle napuštanja Dakije od strane Rimljana, 272. godine, sve do Gotskih ratova Konstantina I, teritorija južnog Banata bila je
prepuštena Sarmatima. Takođe, od druge trećine IV veka, ova oblast se opet može posmatrati kao *barbaricum*. U svakom slučaju,
Rimljani su imali konstantne sukobe sa Sarmatima između Dunava i Tise, od vremena formiranja provincije Dakije, početkom II
veka, do kraja IV veka. (Videti: Barački 1991, 29 – 30; Dorđević 1996, 132 – 133).

⁵³⁷ Bojović 1983, 77; Ivčević 2000, 128.

⁵³⁸ O velikom ugledu majki pripadnika plemenske elite s leve obale Dunava, možda svedoči visok status majki rimskih careva «dač-
kog» porekla Galerija i Maksimina Daje – Srejšević 1995, 300 – 305; Tomović 2005, 108 – 109.

441 – 443. godine (Tabela 8). Brojne fibule var. D iz Romulijane s kraja IV – prve polovine V veka, ukazuju na prisustvo vojne posade u utvrđenju palate u kasnoantičkom periodu. S obzirom da su arheološka istraživanja ovog horizonta kasnoantičke Romulijane otkrila niz zanatskih radionica i ekonomskih objekata, ambara i skladišta,⁵³⁹ ovde je, na carskom posedu, mogao biti smešten strateški centar za snabdevanje vojske na Limesu, naseljen «varvarskom» i autohtonom populacijom, koja je imala i određenu vojnu obavezu. U svakom slučaju, smatram da su fibule var. D nosili muškarci, na desnom ili levom ramenu, gde su pričvršćivale vojnički ogrtač (*paludamentum, sagum*).⁵⁴⁰

Fibule u vidu Neptunovog trozupca, sa pločastom potpornom gredom sa tri šiljka, var. E (kat. 1213 – 1220, T. XLVII, 1 – 3), imaju luk trougaonog preseka, tri bradavičasta zadebljanja ili zadebljanja trougaonog oblika na prelazu u pravougaonu ili trapezoidnu stopu i pravougaoni držač igle kraći od stope. Duga opruga, koja nije očuvana ni na jednom primerku, nalazila se ispod pločaste potporne grede sa tri šiljka, koji su se mogli završavati «lukovicama». Fibule tipa 31/E su većih dimenzija, 6,5 – 7, 5 cm, i izrađivane su od bronz.

Sl. 74 – tip 31/D, Romuliana

Ova varijanta fibula karakteristična je za Dunavski limes Druge Panonije, Prve Mezije i Priobalne Dakije i datuju se od sredine III do sredine V veka. Uglavnom, potiču iz utvrđenja na Dunavskoj granici: Zemun – *Taurunum* (kat. 1213), Sapaja – *Translederata* (kat. 1215, T. XLVII, 1), *Diana* (kat. 1217 – 1218, T. XLVII, 2 – 3), *Pontes* (kat. 1219), Prahovo – *Aquae* (kat. 1220). Pored toga, jedan primerak konstatovan je na sarmatskom nalazištu u Banatskom Karlovcu (kat. 1214), a jedna fibula potiče iz sela Landol kod Smedereva (kat. 1216) (Karta 13).

Fibule var. E, datovane arheološkim kontekstom, potiču iz utvrđenja *Diana*- jedna fibula iz horizonta paljevine iz sredine V veka (kat. 1217, T- XLVII, 2), a druga iz sloja IV veka (kat. 1218, T. XLVII, 3), i *Pontes* – fragment fibule iz sloja treće četvrtine IV veka. A. Jovanović smatra da su ove fibule karakteristične za tetrarhijski period kraja III – početka IV veka i da su mogle biti oznaka pripadnika Dunavske mornarice.⁵⁴¹ J. Kovačević fibulu sa Sapaje (kat. 1215, T. XLVII, 1) opredeljuje kao nalaz Seobe naroda i datuje je u V vek.⁵⁴² Mislim da se datovanje

⁵³⁹ Janković 1983, 98 i dalje; Petković 2006, 32 i dalje; Petković 2008 A, 62, Sl. 3; Petković 2010 A, 190 – 192.

⁵⁴⁰ O tome svedoče grobni nalazi iz Viminacijuma (kat. 1183 – 1185).

⁵⁴¹ Jovanović 1995, 158 – 165, Figs. 1 – 2, Map 1.

⁵⁴² Kovačević 1966, 37, Sl. 76.

fibula tipa 31/D upravo kreće u hronološkom okviru datom od strane oba autora, od kraja III / početka IV veka do sredine V veka (Tabela 8). Takođe, smatram verodostojnom pretpostavku da su ovakve fibule bile oznake mornarice na srednjem Dunavu, kao i lučne «viljuškaste» zglobne fibule tipa 33, koje, takođe, predstavljaju osti, odnosno Neptunov trozubac.⁵⁴³ Najverovatnije su lokalno proizvođene, možda u Dijani, gde su nađena čak dva primerka.

Sa utvrđenja *Diana* potiču dve lučne T – fibule sa oprugom u čauri, var. F. Jedna je nađena u sloju s kraja II – početka III veka (kat. 1221, T. XLVII, 4), a druga u sloju prve polovine III veka (kat. 1222, T. XLVII, 5).

Teza O. Almgrena da su lučne T – fibule sa spiralnom glavom nastale od sličnog tipa fibula sa posuvraćenom stopom u okviru kulture Černjahov – Sintana de Mureš (grupa IX, tip 35)⁵⁴⁴ izmenjena je velikim brojem nalaza iz pograničnih provincija Rimskog carstva. M. Šulce - Dorlam je utvrdila da su ove fibule nastale u okviru pševorske kulture, u bar-

Sl. 75 – tip 31/D, Romuliana

barikumu na levoj obali srednjeg Dunava, krajem II i početkom III veka.⁵⁴⁵ Problem nastanka i razvoja fibula ovog tipa u novije vreme se analizira sa stanovišta vrste materijala i tehnologije njihove izrade, a zatim formalnih i stilskih karakteristika.⁵⁴⁶

Od početka III veka, lučne T - fibule sa spiralnom glavom izrađuju se u Dakiji, kao i na teritoriji slobodnih Dačana i Karpa, van ove provincije, a javljaju se u velikom broju tokom druge polovine III i u IV veku.⁵⁴⁷ Bronzane fibule ovog tipa nađene u Dakiji izrađivane su rimskom tehnologijom, dok su gvozdene bile proizvodi «varvarskih» majstora, te Š. Kočiš njihov veliki broj tumači naseljavanjem varvara na teritoriju ove provincije.⁵⁴⁸

Smatram da se nalazi fibula varijanti A – C tipa 31 u rimskim provincijama na tlu Srbije mogu tumačiti preseljenjem dela stanovništva iz Dakije na desnu obalu Dunava, posle napuštanja ove provincije 272. godine. Takođe, doseljavanje varvara sa leve obale Dunava na teritoriju Carstva i njihov angažman u rimskoj vojsci tokom druge polovine III i IV veka, mogli su prouzrokovati pojavu fibula tipa 31/A – C na teritoriji današnje Srbije.

Prihvaćeno je mišljenje da lučne T – fibule sa jednom «lukovicom» predstavljaju germanske fibule nastale tokom IV – V veka pod uticajem ranocarških «legionarskih» fibula (grupa I, tip 1/A – B), rimskih zglobnih T – fibula III veka (grupa IX, tip 32) i krstoobraznih fibula poznog Carstva (grupa IX, tip 34).⁵⁴⁹ S druge strane, fibule tipa 31 divergiraju u niz tipova tokom Seobe naroda u V – VI veku, uglavnom karakterističnih za germanska plemena koja su se kretala širom Evrope.⁵⁵⁰

⁵⁴³ Videti: 3. 9. 3. Tip 33.

⁵⁴⁴ Almgren 1923, 88, *Entwicklungen der Gruppe VI*, T. VIII, 185 – 186.

⁵⁴⁵ Schulze 1977, 168.

⁵⁴⁶ Becker 1998, 264 – 269.

⁵⁴⁷ Bichir 1974; Bichir 1984; Coci 2004, 139 – 142, Type 36, Pl. CXX – CXXVII.

⁵⁴⁸ Coci 2004, 141 – 142.

⁵⁴⁹ Bojović 1983, 74 – 77, tipovi 33 i 34; Vo8 1998, 271 – 276.

⁵⁵⁰ Schulze - Dorlam 1986, 689 – 697.

Evidentno je da su varvari, pre svega istočni Germani, angažovani u rimskoj vojsci pograničnih provincija na tlu Srbije, nosili fibule tipa 31/D, o čemu svedoči veliki broj nalaza iz utvrđenje na Limesu. Moguće je da su ovakve fibule bile institucionalizovane kao oznake limitana, ali su isto tako mogle biti raširene kao moda među pripadnicima pogranične vojske.

Tip 31/E predstavlja lokalnu varijantu T – fibula, koji se može povezati sa Dunavskom flotom rimske pogranične vojske. Fibule var. E su nađene u utvrđenjima, koja su, s obzirom na svoj položaj, imala i pristaništa, kao što su *Taurunum*, na ušću Save u Dunav, *Transdierna* na ostrvu Sapaja, koja je branila ušće Karaša u Dunav, *Diana*, na izlazu iz Đerdapske klisure i *Pontes*, koji je branio Trajanov most, a kasnije prelaz preko Dunava.

Tip 31/F, takođe predstavlja lokalnu varijantu i čini prelaznu formu između T – fibula sa spiralnom glavom i zglobnih T – fibula tipa 32. Rano datovanje fibula nađenih na Dijani u kraj II - prvu polovinu III veka, ukazuje da se potonji tip mogao razviti iz varijante F.

1141. Mošorin – «Kraljev surduk». Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. Ac/2283. Tip 31/A. Srebro. Dim: 2, 5 cm. Cela. Glavu formira početak luka iskucan i povijen na dole. Opruga od 6 navoja sa unutrašnjom tetivom. Publikovana: Dautova-Ruševljan 1995, 248 – 249, T. III, 3. Dat: druga polovina III – IV vek. Nap: Nađena u grobu inhumiranog pokojnika datovanom u drugu polovinu III – IV vek.

1142. Pančevo – Vojlovica – Rafinerija nafte. Narodni muzej u Pančevu. Tip 31/A. Bronza. Dim: 4, 3 cm. Nedostaje igla. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 14 navoja sa unutrašnjom tetivom. Stopa na kraju ima poprečni žljeb. Publikovana: Đorđević 1994, T. VII, 1. Dat: III – IV vek. Nap: Nađena u grobu 13.

1143. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4160. Tip 31/A. Bronza. Dim: 4, 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Publikovana: Bojović 1983, kat. 330, T. XXXIV, 330.

1144. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2999. Tip 31/A. Bronza. Dim: 5, 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Publikovana: Bojović 1983, kat. 329, T. XXXIV, 329.

1145. Sapaja (Translederata ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12758. Tip 31/A. Bronza. Dim: 2, 3 cm. Oštećen držač igle. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 10 navoja sa unutrašnjom tetivom. Publikovana: Kondić 1961, kat. 51, T. IV, 32.

1146. *Idimum*. Narodni muzej u Beogradu, inv. IV/1531. Tip 31/A. Gvožđe. Dim: 8, 4 cm. Oštećena opruga i držač igle. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Trakasti luk se sužava ka stopi. Na prelazu luka u stopu dva poprečna žljeba. Publikovana: Ilijašević 1988, 118, kat. 3, T. I, 5. Dat: druga polovina IV veka.

1147. *Timacum Minus* – Kula W 6. Narodni muzej u Knjaževcu, inv. 455. Tip 31/A. Gvožđe. Dim: 5, 5 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 8 navoja sa unutrašnjom tetivom. Nepublikovana. Dat: sredina IV veka. T. XLIV, 1

1148. Ušće – «Plantaža». Muzej grada Beograda, inv. AA/2068. Tip 31/B. Bronza. Dim: 5, 4 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 9 navoja sa unutrašnjom tetivom. Uzdužan žljeb na luku. Stopa na početku ukrašena sa četiri poprečna ureza, a na kraju sa tri. Između ureza šestougona fasetirano polje. Publikovana: Bojović 1983, kat. 335, T. XXXIV, 335.

1149. Pančevo – Vojlovica – Rafinerija Nafte. Narodni muzej u Pančevu. Tip 31/B. Bronza. Dim: 4, 8 cm. Nedostaje polovina opruge i tetiva. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na gore. Opruga od 10 navoja (polovina nedostaje). Luk fasetiran. Publikovana: Batistić – Popadić 1985, 65, T. IX, 140. Dat: IV vek. Nap: Nađena u grobu G – 38 sa nalazima datovanim u IV vek – sivim bikoničnim krčagom sa jednom drškom, ukrašenim glačanjem, polihromnom ogrlicom od perlica od staklene paste, čilibara, almandina, kosti i bronzanom naušnicom – karikom sa spiralno uvijenom žicom..

1150. Vršac – «Dvorište Eparhije banatske». Narodni muzej u Vršcu. Tip 31/B Srebro. Dim: 3, 2 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 8 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk i pravougaona stopa fasetirani. Publikovana: Barački 1961, 121, T. XI, 10. Dat: druga

polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 15, na grudima inhumiranog (ženskog ?) deteta. U ovom grobu nađen je i par srebrnih naušnica – karika sa spiralno namotanom žicom s obe strane lobanje, dve bronzane narukvice otvorenih krajeva i narukvica od perlica od staklene paste na desnoj ruci, a niže nogu minijaturna keramička posuda sa jednom drškom, rađena rukom.

1151. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4237. Tip 31/B. Bronza. Dim: 4, 1 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 8 navoja sa unutrašnjom tetivom. Krajevi osovine dugmetasto zadebljani. Luk fasetiran. Stopa na početku ukrašena sa dva poprečna ureza, a na kraju urezom u vidu slova X. Publikovana: Bojović 1983, kat. 332, T. XXXIV, 332.

1152. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4121. Tip 31/B. Bronza. Dim: 4, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Luk fasetiran na početku i na kraju. Stopa na početku ukrašena sa dva uzdužna ureza. Publikovana: Bojović 1983, kat. 333, T. XXXIV, 333.

1153. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/303. Tip 31/B. Bronza. Dim: 3, 9 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a držač igle je oštećen. Na luku uzdužni žljeb. Stopa na ukrašena sa šest poprečnih ureza. Bojović 1983, kat. 331, T. XXXIV, 331. **T. XLIV, 2**

1154. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2421. Tip 31/B. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovinu. Luk ukrašen sa tri uzdužna ureza, a na početku i na kraju urezanim motivom u vidu slova X i fasetama. Stopa fasetirana i ukrašena sa četiri urezana X motiva. Publikovana: Bojović 1983, kat. 334, T. XXXIV, 334.

1155. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 10660/85. Tip 31/B. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Luk fragmentovan. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 10 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk uzdužno ukrašen sa dve prave i tri cik – cak linije. Publikovana: Redžić 2006, kat. 315, T. XXIX, 315. Nap: Nađena je u grobu G – 1912. **T. XLIV, 3**

1156. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 31/B. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovinu. Luk fasetiran. Stopa neukrašena. Publikovana: Vasić 1984, Sl. 12, 16. Dat: poslednja četvrtina IV – prva polovina V veka.

1157. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/276. Tip 31/B. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Luk ukrašen urezanim mrežastim motivom. Publikovana: Janković 1983, 115, kat. 87. Dat: poslednja četvrtina IV – prva polovina V veka. **Sl. 69.**

1158. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/356. Tip 31/B. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na gore. Luk ukrašen fasetiranjem na početku i kraju. Duž luka poprečni urezi čine četiri metope u kojima je urezan motiv u obliku slova X. Stopa ukrašena urezima duž ivica, nazubljenog kraja. Publikovana: Janković 1983, 114, kat. 88. Dat: prva polovina V veka. **T. XLIV, 4; Sl. 70.**

1159. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/775. Tip 31/B. Bronza. Dim: 9 cm. Nedostaje opruga sa iglom i držač igle. Luk uzdužno ukrašen motivom “jelove grančice”. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na gore. Stopa ukrašena poprečnim urezima i fasetiranjem. Publikovana: Janković 1983, 114, kat. 93. Dat: prva polovina V veka. **Sl. 71.**

1160. *Ulpiana* – Severna nekropola. Muzej Kosova u Prištini, inv. 944. Tip 31/B. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 12 navoja sa unutrašnjom tetivom. Krajevi osovine dugmetasto zadebljani. Luk na početku ukrašen fasetama i urezanim motivom u vidu slova X, a na kraju trostrukim fasetama. Stopa na početku i na kraju ukrašena kvadratnim fasetama. Duž luka i stope rebro. Na prelazu luka u stopu obmotana bronzana žica u pet namotaja. Olučasti držač igle. Publikovana: Arheološko blago Kosova, kat. 247. Dat: IV vek. Nap: Nađena u grobu datovanom u IV vek. **Sl. 72.**

1161. Bočar – «Ekonomija OZZ Bočar». Narodni muzej u Kikindi, inv. A/11957. Tip 31/C. Bronza. Cela. Dim: 5, 3 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 16 navoja sa unutrašnjom tetivom. Žljeb na prelazu luka u stopu. Publikovana: Barački 1975, 21, Sl. 14.

1162. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1192 a/79. Tip 31/C. Bronza. Dim: 6, 2 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 15 navoja sa unutrašnjom tetivom. Krajevi osovine dugmetasto zadebljani. Stopa ukrašena fasetiranjem. Redžić 2006,

kat. 314, T. XXIX, 314. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 294 sa fibulom tipa 32/B (kat. 1261). T. XLIV, 5

1163. Sapaja (Translederata ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12767. Tip 31/C. Bronza. Dim: 3, 9 cm. Cela. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovину. Opruga od 7 navoja sa unutrašnjom tetivom. Publikovana: Kondić 1961, kat.47, T. III, 29.

1164. Sapaja (Translederata ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12829. Tip 31/C. Bronza. Dim: 4, 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovину. Publikovana: Kondić 1961, kat.49.

1165. Sapaja (Translederata ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12753. Tip 31/C. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 5 navoja sa unutrašnjom tetivom. Publikovana: Kondić 1961, kat.50, T. IV, 30.

1166. Pontes. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 39/85. Tip 31/C. Bronza. Nedostaje igla. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 14 navoja sa spoljnom tetivom. Stopa ukrašena trougaonim fasetama i sitnim urezima na kraju. Publikovana: Černač 2001, kat. 25, T. V, 2. Dat: prva polovina V veka. T. XLIV, 6

1167. Romuliana – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 326/02. Tip 31/C. Bronza. Dim: 2, 9 cm. Nedostaje opruga sa iglom i deo luka. Stopa ukrašena poprečnim urezima i polukružnim fasetama. Nepublikovana. Dat: kraj IV – početak V veka.

1168. Romuliana - Terme. Narodni muzej u Zaječaru, C 31/95. Tip 31/C. Gvožđe. Dim: 6, 8 cm. Nedostaje igla, opruga jako korodirana. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Nepublikovana. Dat: kraj IV – prva polovina V veka.

1169. Romuliana - Terme. Narodni muzej u Zaječaru, C 37/95. Tip 31/C. Gvožđe. Dim: 8, 6 cm. Nedostaje vrh igle, opruga jako korodirana. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Nepublikovana. Dat: treća četvrtina V veka.

1170. Romuliana – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 85/97. Tip 31/C. Gvožđe. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje igla. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovину. Opruga od 8 navoja sa unutrašnjom tetivom. Krajevi osovine dugmetasto zadebljani. Stopa ukrašena uzdužnim urezima. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka. T. XLIV, 8

1171. Romuliana – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 794/02. Tip 31/C. Bronza. Dim: 4, 5 cm. Cela. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovину. Opruga od 6 navoja sa unutrašnjom tetivom. Stopa ukrašena fasetiranjem. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka. T. XLIV, 7; Sl. 73.

1172. Romuliana - Terme. Narodni muzej u Zaječaru, C 719/04. Tip 31/C. Gvožđe. Dim: 4, 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Nepublikovana. Dat: treća četvrtina V veka.

1173. Ušće – “Plantaža”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1959. Tip 31/D. Bronza. Dim: 8, 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Izdužena “lukovica”. Luk na početku i kraju ukrašen fasetiranjem. Stopa ukrašena fasetiranjem. Publikovana: Bojović 1983, kat. 347, T. XXXVI, 347.

1174. Banatski Karlovac – «Drum za Alibunar» - nekropola. Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12725. Tip 31/D. Dim: 6 cm. Bronza. Cela. Konična «lukovica» na prstenastoj osnovi. Opruga od 16 navoja sa spoljnom tetivom. Olučasti držač igle. Dat: III – IV vek. Publikovana: Barački 1975, 16 – 17, Sl. 2. Nap: Nalaz iz uništenog groba sarmatske nekropole.

1175. Vršac – «Dvorište Eparhije banatske». Narodni muzej u Vršcu. Tip 31/D. Srebro. Dim: 7 cm. Cela. «Lukovica» u vidu pinije na dršci. Opruga od 18 navoja sa spoljnom tetivom. Pravougaona stopa, zaobljenog kraja, je fasetirana. Izdužen pravougaoni držač igle. Publikovana: Barački 1961, 121, T. XIII, 7. Dat: druga polovina III – IV vek. Nap: Nađena u bogatom grobu G – 16, na levom ramenu inhumirane pokojnice, dok je na desnom ramenu nađena srebrna diskoidna fibula, ukrašena filigranom i granulacijom (grupa VI, tip 21/B₂, kat. 933). U ovom grobu je nađen i par bronzanih naušnica - karika sa spiralno namotanom žicom, veliki broj polihromnih perli od staklene paste, amuleti – školjka i zvonce, dva keramička bikonična pršljenka i duboka bikonična zdela, gvozdeni nož, kožna torbica sa srebrnim okovima, itd. T. XLV, 1

1176. Singidunum – Kalemegdan – Zapadno podgrađe. Muzej grada Beograda, inv. AA/2312. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. “Lukovica” u vidu pinije. Stopa ukrašena fasetiranjem i poprečnim urezima na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 348, T. XXXVI, 348. Dat: druga polovina IV – prva polovina V veka. T. XLV, 2

- 1177.** *Singidunum* – Kalemegdan – *Castrum*. Muzej grada Beograda, C 9/84. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Iznad glave umesto lukovice polukružno zadebljanje u vidu sečiva sekire, ukrašeno sitnim urezima. Luk na početku i na kraju ukrašen fasetiranjem i urezanim X motivom. Publikovana: Bojović 1996, Fig. 7, 16. Dat: III vek. **T.XLV, 3**
- 1178.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1327. Tip 31/D. Bronza. Dim: 5, 9 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Dvostruka loptasta "lukovica". Luk na prelazu stopu ukrašen simetričnim polukružnim i pravougaonim zadebljanjem. Stopa ukrašena fasetiranjem i urezanim X motivom na kraju.. Publikovana: Bojović 1983, kat. 345, T. XXXVI, 345. **T.XLV, 4**
- 1179.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1498. Tip 31/D. Bronza. Dim: 5, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i glava. Stopa ukrašena fasetiranjem. Publikovana: Bojović 1983, kat. 346, T. XXXVI, 346.
- 1180.** Grocka – Dubočaj (*Aureus Mons*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1721. Tip 31/D. Bronza. Dim: 4, 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom i stopa. Loptasta lukovica na koničnoj osnovi. Luk na početku ukrašen fasetiranjem, a na kraju poprečnim urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 342, T. XXXV, 342.
- 1181.** Brestovik. Muzej grada Beograda, inv. AA/1276. Tip 31/D. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk na početku i na kraju ukrašen fasetiranjem. "Lukovica" u vidu pinije. Stopa ukrašena fasetiranjem, a na kraju poprečnim urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 344, T. XXXV, 344.
- 1182.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4168. Tip 31/D. Bronza. Dim: 4, 1 cm. Nedostaje opruga sa iglom i stopa, a luk je deformisan. "Lukovica" u vidu pinije. Luk na početku ukrašen fasetiranjem. Publikovana: Bojović 1983, kat. 343, T. XXXV, 343.
- 1183.** *Viminacium* – "Više grobalja". Narodni muzej u Požarevcu, C 3279/84. Tip 31/D. Bronza. Dim: 7, 3 cm. Nedostaje deo opruge, koja je imala 8 navoja i unutrašnju tetivu. "Lukovica" u vidu pinije na izduženoj dršci. Stopa ukrašena poprečnim urezima na početku i fasetiranjem. Kraj stope profilisan u vidu slova V. Publikovana: Redžić 2006, kat. 308, T. XXVIII, 308. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 424 sa novcem druge trećine IV veka. **T.XLV, 5**
- 1184.** *Viminacium* – "Pećine". Narodni muzej u Požarevcu, C 11838/85. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije na valjkastoj dršci. Stopa ukrašena fasetiranjem i poprečnim urezima i urezanim motivom u vidu slova V na kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 309, T. XXVIII, 309. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u porodičnoj grobnici G – 4816 sa novcem druge polovine III i IV veka, dva zeleno gledosana žiška tipa XXII Ivanyi i drugim priložima druge polovine IV veka..
- 1185.** *Viminacium* – "Pećine". Narodni muzej u Požarevcu, C 1918/80. Tip 31/D. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Opruga oštećena. "Lukovica" u vidu pinije. Opruga od 16 navoja je imala spoljnu tetivu, koja nedostaje. Dugmetasta zadebljanja na krajevima osovine, od kojih jedno nedostaje. Stopa ukrašena fasetiranjem. Publikovana: Redžić 2006, kat. 310, T. XXVIII, 310. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 431. **T. XLVI, 1**
- 1186.** *Viminacium* – "Više grobalja". Narodni muzej u Požarevcu, C 8964/85. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 7 cm. Cela. Loptasta "lukovica". Opruga od 16 navoja sa unutrašnjom tetivom deformisana i jako patinirana. Stopa ukrašena nizom urezanih X motiva. Publikovana: Redžić 2006, kat. 311, T. XXVIII, 311. Dat: III vek. Nap: Nađena u sloju sa novcem Aleksandra Severa.
- 1187.** *Viminacium* – "Pećine". Narodni muzej u Požarevcu, C 5786/82. Tip 31/D. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje deo opruge, a igla je fragmentovana. Umesto "lukovice" iznad glave je polukružno zadebljanje u vidu sečiva sekire. Opruga je imala 8 navoja i unutrašnju tetivu. Stopa neukrašena. Publikovana: Redžić 2006, kat. 313, T. XXVIII, 313.
- 1188.** Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa. Tip 31/D. Bronza Dim: 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Izdužena "lukovica" u vidu pinije, ukrašena prstenom sa pseudogranulacijom, na tročlanoj prstenastoj osnovi, sa prvim prstenom izvedenim pseudogranulacijom. Na prelazu luka u stopu obmotana bronzana žica u tri navoja. Fasetirana stopa. Publikovana: Vasić 1984, Sl. 17, 4. Dat: poslednja četvrtina IV – prva polovina V veka. **T.XLVI, 2**
- 1189.** Tekija (*Transdierna*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 896/70. Tip 31/D. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Izdužena "lukovica". Stopa fasetirana i ukrašena na kraju urezom u vidu slova V. Publikovana: Cermanović-Kuzmanović – Jovanović 2004, 223, kat. 8. Dat: III vek.

- 1190.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1920. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije. Stopa ukrašena fasetiranjem i poprečnim urezima. Publikovana: Grbić 1994, kat. 382, T. 43, 5. Dat: IV vek.
- 1191.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 135. Tip 31/D. Bronza. Dim: 7, 9 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije. Stopa ukrašena fasetiranjem. Publikovana: Grbić 1994, kat. 383, T. 43, 6. Dat: IV vek.
- 1192.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1122. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 1 cm. Nedostaje opruga sa iglom i deo "lukovice". "Lukovica" na valjkastoj osnovi. Stopa ukrašena fasetiranjem. Publikovana: Grbić 1994, kat. 384, T. 43, 2. Dat: kraj IV – početak V veka.
- 1193.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1830 b. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije. Stopa ukrašena fasetiranjem i poprečnim urezima. Publikovana: Grbić 1994, kat. 385, T. 43, 3. Dat: IV vek.
- 1194.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 2256. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije na koničnoj osnovi. Stopa neukrašena. Publikovana: Grbić 1994, kat. 386, T. 43, 1. Dat: kraj IV – početak V veka.
- 1195.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 29/92. Tip 31/D. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije. Stopa ukrašena fasetiranjem. Publikovana: Grbić 1994, kat. 387. Dat: IV vek.
- 1196.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 922. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 1 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije. Stopa ukrašena fasetiranjem. Publikovana: Grbić 1994, kat. 388, T. 43, 4. Dat: IV vek.
- 1197.** *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 537/83. Tip 31/D. Srebro. Dim: 4, 9 cm. Nedostaje deo luka sa stopom. Ovalna "lukovica". Opruga od 16 navoja sa unutrašnjom tetivom. Na krajevima osovine lukovičasta zadebljanja. Nepublikovana. Dat: druga polovina III veka.
- 1198.** *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 156/84. Tip 31/D. Bronza. Dim: 7 cm.. Cela. Dvostruka loptasta "lukovica". Opruga od 12 navoja sa unutrašnjom tetivom. Na krajevima osovine lukovičasta zadebljanja. Stopa na početku i kraju ukrašena poprečnim urezima. Publikovana: Černač 2001, kat. 22, T. IV, 5. Dat: druga trećina IV veka. **T.XLVI, 3**
- 1199.** *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 311/84. Tip 31/D. Bronza. Dim: 5, 9 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Velika loptasta "lukovica". Stopa ukrašena fasetiranjem. Publikovana: Černač 2001, kat. 24, T. V, 1. Dat: prva polovina V veka.
- 1200.** *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije. Publikovana: Černač 2001, kat. 23. Nap: Slučajan nalaz iz izbačene zemlje.
- 1201.** Rtkovo – Glamija. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. «Lukovica» u vidu pinije na cilindričnoj osnovi. Pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sitnim urezima na kraju. Publikovana: Gabričević 1986, Fig. 19, 5. Dat: prva polovina V veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Valentinijana I, Gracijana, Teodosija I, Honorija i Arkadija.
- 1202.** Velesnica. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 31/D. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. «Lukovica» u vidu pinije na cilindričnoj osnovi Luk trapezoidnog preseka fasetirana. Pravougaona stopa fasetirana i ukrašena urezom u vidu slova V na kraju. Publikovana: Vasić R. 1986, Fig. 26. Dat: prva polovina IV veka. Nap: Nađena u objektu od suvozida sa Licinijevim novcem i keramičkim posudama druge polovine III – prve polovine IV veka.
- 1203.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/274. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Loptasta "lukovica". Stopa ukrašena fasetiranjem. Publikovana: Živić 2003, kat. 422.
- 1204.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/355. Tip 31/D. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Stopa ukrašena fasetiranjem. "Lukovica" u vidu pinije. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV – prva polovina V veka.
- 1205.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/427. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije. Stopa ukrašena fasetiranjem. Publikovana: Janković 1983, 115, kat. 85. Dat: poslednja četvrtina IV veka.
- 1206.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/585. Tip 31/D. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu čaure maka. Greben luka ukrašen sitnim urezima. Stopa ukra-

šena poprečnim urezima i fasetiranjem. Publikovana: Živić 2003, kat. 414. Dat: poslednja četvrtina IV veka. **Sl. 74.**

1207. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/773. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije na valjkastoj osnovi. Stopa ukrašena fasetiranjem. Publikovana: Janković 1983, 115, kat. 86. Dat: poslednja četvrtina IV veka. **Sl. 75.**

1208. *Romuliana* - Terme. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/995. Tip 31/D. Bronza. Dim: 4, 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom i deo luka sa stopom. "Lukovica" u vidu pinije. Nepublikovana. Dat: sredina – treća četvrtina V veka.

1209. *Romuliana* – Istočna kapija. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1048. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 9 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije. Stopa ukrašena fasetiranjem. Nepublikovana. Dat: poslednje četvrtina IV veka.

1210. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1251. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu bikonične pinije na pseudofiligranskoj osnovi. Luk ukrašen poprečnim urezima i puntacijom. Stopa ukrašena fasetiranjem. Nepublikovana. Dat: poslednje četvrtina IV veka.

1211. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 471/02. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 1 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije. Stopa ukrašena poprečnim urezima. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1212. *Romuliana* - Terme. Narodni muzej u Zaječaru, C 730/05. Tip 31/D. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. "Lukovica" u vidu pinije. Stopa ukrašena fasetiranjem. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1213. *Zemun (Taurunum)*. Muzej grada Beograda, inv. AA/4767. Tip 31/E. Bronza. Dim: 3, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i veći deo luka sa stopom. Potporna greda u vidu trozupca, sa lukovičastim zadebljanjima na kraju svakog kraka. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 259.

1214. Banatski Karlovac. Narodni muzej u Vršcu. Tip 31/E. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Potporna greda u vidu trozupca, sa lukovičastim zadebljanjima na kraju svakog kraka. Luk trougaonog preseka. Na prelazu luka u stopu tri zadebljanja u vidu trna. Pravougaona stopa na kraju ukrašena sa dva poprečna žljeba. Olučasti držač igle. Publikovana: Barački 1991, T. XI, 9. Nap: U Banatskom Karlovcu na više lokaliteta konstatovane su sarmatske nekropole, kao i naselbinski objekti – ognjišta i sl. Iz druge polovine III – IV veka.

1215. *Sapaja (Translederata ?)*. Narodni muzej u Vršcu. Tip 31/E. Dim: 7, 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk polukružnog preseka. Potporna greda u vidu trozupca sa zadebljanjem u vidu pinije na središnjem kraku i dugmetastim zadebljanjima na bočnim kracima. Na prelazu luka u stopu tri zadebljanja u vidu trna. Trapezoidna stopa sa uzdužnim rebrom. Olučasti držač igle. Publikovana: Kovačević 1960, 37, Sl. 76. **T. XLVII, 1**

1216. Landol. Narodni muzej u Smederevu, inv. Tip 31/E. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Potporna greda u vidu trozupca sa dugmetastim zadebljanjem na središnjem kraku, ukrašena urezanom cik – cak linijom. Luk trougaonog preseka. Na prelazu luka u stopu dva simetrična zadebljanja u vidu trna. Trapezoidna stopa na kraju ukrašena poprečnim žljebom i sitnim urezima. Olučasti držač igle. Publikovana: Jovanović 1995, Fig. 1.

1217. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 6. Tip 31/E. Bronza. Dim: 7, 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Potporna greda u vidu trozupca sa dugmetastim zadebljanjem na kraju svakog kraka. Luk trougaonog preseka. Na prelazu luka u stopu dva simetrična zadebljanja u vidu trna. Trapezoidna stopa na kraju ukrašena sitnim urezima. Olučasti držač igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 381, T. 42, 4. Dat: sredina V veka. **T. XLVII, 2**

1218. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1956. Tip 31/E. Bronza. Dim: 7, 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom i levi zubac na potpornoj gredi. Na kraju središnjeg kraka dugmetasto zadebljanje, dok je očuvani bočni krak ukrašen sitnim urezima. Luk trougaonog preseka. Na prelazu luka u stopu dvostruko trougaono zadebljanje. Trapezoidna stopa fasetirana i na kraju ukrašena urezanim X motivom. Olučasti držač igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 380, T. 42, 5. Dat: IV vek. **T. XLVII, 3**

1219. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 301/84. Tip 31/E. Bronza. Dim: 5, 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom i levi zubac ("krilce") potporne grede. Luk polukružnog preseka. Stopa pravougaona sa olučastim držačem igle. Publikovana: Černač 2001, kat. 26. Dat: treća četvrtina IV veka.

1220. Prahovo (*Aquae*). Muzej Krajine u Negotinu. Tip 31/E. Bronza. Dim: 6, 9 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Potporna greda u vidu trozupca sa dugmetastim zadebljanjem na kraju svakog kraka. Luk trougaonog preseka. Na prelazu luka u stopu dva simetrična zadebljanja u vidu trna. Trapezoidna stopa na kraju ukrašena poprečnim žljebom i dvostrukim urezom u vidu slova V. Olučasti držač igle. Publikovana: Jovanović 1994, Fig. 2.

1221. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.1713. Tip 31/F. Bronza. Dim: 4, 8 cm. Nedostaje igla. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu dvostruko prstenasto zadebljanje. Pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Grbić 1994, kat. 379, T. 42, 3. Dat: kraj II – početak III veka. T. XLVII, 4

1222. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 940/86 Tip 31/F. Bronza. Dim 5, 2 cm. Nedostaje igla. Na temenu čaure dugmetasto zadebljanje. Luk trougaonog preseka. Na prelazu luka u stopu diskoidno i prstenasto zadebljanje. Pravougaona stopa širi se na kraju, fasetirana. Olučasti držač igle. Publikovana: Grbić 1994, kat. 378, T. 42, 2. Dat: prva polovina III veka . T. XLVII, 5

3. 9. 2. TIP 32 – LUČNE ZGLOBNE T – FIBULE

Varijanta A – sa trougaonim proširenjem iznad glave na početku luka na kome je ponekad «lukovica», sa uzdužnim rebrom na luku, dvostrukim zadebljanjem na prelazu luka u stopu, sa dugom pravougaonom ili romboidnom stopom sa uzdužnim rebrom i olučastim držačem igle (Kovrig XII Gruppe, Typ 172 – 173)

Varijanta B – sa zadebljanjem u vidu «lukovice» iznad glave na početku luka, sa lukom trougaonog ili trapezoidnog preseka, sa dugom pravougaonom ili trapezoidnom stopom sa olučastim držačem igle, koja može biti ukrašena fasetama ili urezivanjem (Kovrig XII Gruppe Typ 176, 182, 184 - 186)

Varijanta C – sa trapezoidnim proširenjem sa «lukovicom» iznad glave na početku luka, lukom trougaonog ili trapezoidnog preseka i dugom pravougaonom stopom sa olučastim držačem igle, koja može biti ukrašena fasetama ili urezivanjem (Kovrig XII Gruppe, Typ 171, 175)

Varijanta D – sa pločastim polukružnim, pravougaonim, trougaonim ili petougaonim proširenjem iznad glave na početku luka, lukom trougaonog preseka i dugom pravougaonom stopom sa olučastim držačem igle

Varijanta E – sa zadebljanjem u vidu «lukovice» iznad glave na početku trakastog luka i pravougaonom stopom sa olučastim držačem igle, koja se sužava na kraju i može biti ukrašena poprečnim žljebovima

Varijanta F – sa zadebljanjem u vidu «lukovice» iznad glave na početku luka trapezoidnog preseka sa nazubljenim grebenom i pravougaonom stopom sa olučastim držačem igle, koja se sužava na kraju

Varijanta G – zglobne T – fibule hibridnih oblika

Osnovne karakteristike fibula tipa 32 (T. XLVIII – LI) su zglobni mehanizam u cilindričnoj glavi, visoko izvijen, liveni luk trougaonog ili trapezoidnog preseka, ređe trakast, i romboidna ili pravougaona stopa sa olučastim držačem igle.

Na osnovu različito oblikovane glave, odnosno proširenja ili zadebljanja na početku luka, kao i drugih elemenata (presek luka, oblik stope), izdvojila sam sedam varijanti tipa 32 (A – G).

Fibule var. A (kat. 1223 -1237, T. XLVIII) imaju zglobni mehanizam u valjkastoj glavi, liveni luk trougaonog preseka i romboidnu stopu sa uzdužnim rebrom i olučastim držačem igle. Na početku luka, iznad glave, nalazi se trougaono proširenje (T. XLVIII, 1, 3, 5), na kome je ponekad zadebljanje u vidu lukovice (T. XLVIII, 2, 4), a na kraju dvostruko (T. XLVIII, 1 –) ili jednostruko (T. XLVIII, 5) trougaono zadebljanje. Izrađivane su od bronzе, a mogu biti i pozlaćene (T. XLVIII, 4) ili napravljene od srebra (T. XLVIII, 3). Dimenzije im se kreću od 4, 4 do 6, 5 cm, ali je većina primeraka duga oko 5 cm.

U Srbiji su konstatovane u graničnoj oblasti Donje Panonije i Gornje Mezije: Slepčević – Selište (kat. 1223, T. XLVIII, 1), Ub (kat. 1224 – 1225), Ušće (kat. 1226, T. XLVIII, 2) i u podunavskom delu Gornje Mezije: Ritopek – *Castra Tricornia* (kat. 1227), *Viminacium* (kat. 1229 – 1234, T. XLVIII, 3 – 5), Čezava – *Castrum Novae* (kat. 1235, T. XLVIII, 5) (Karta 14).

Datovanje fibula var. A u Srbiji zasniva se na grobnim nalazima sa nekropola Viminacijuma. Na nekropoli «Više grobalja» u G – 980, datovanom u drugu polovinu III veka, nađena je srebrna fibula ove varijante (kat. 1229, T. XLVIII, 3), zajedno sa srebrnim prstenom otvorenog tipa sa završecima u vidu zmijskih glava. Na nekropoli «Pećine» bronzana, pozlaćena fibula var. A nađena je u grobu spaljenog pokojnika G 1 – 1107 (kat. 1230, T. XLVIII, 4), zajedno sa masivnim, srebrnim prstenom sa ovalnom glavom, u

Sl. 76 – tip 32/B, nepoznato nalazište, Narodni muzej u Beogradu

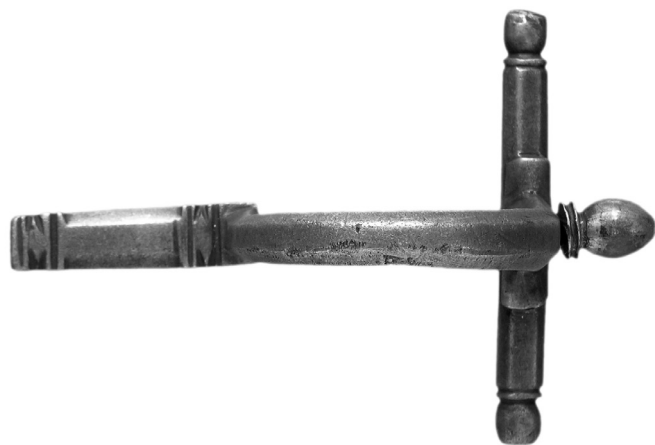
koju je umetnuta gema sa scenom lova (panter koji napada jelena), koji se može datovati u kraj II – prvu polovinu III veka, a druga u G 1 – 449 (kat. 1231), datovanom novcem Aleksandra Severa u prvu polovinu III veka. Osim toga, jedna fibula ove varijante nađena je u sloju s kraja III – prve polovine IV veka u utvrđenu Čezava – *Castrum Novae* (kat. 1235, T. XLVIII, 5).

Na osnovu ove analize, fibule tipa 32/A datuju se generalno u III vek (Tabela 9).

Fibule varijante B (kat. 1238 - 1281, T. XLIX) imaju zglobni mehanizam u valjkastoj glavi, često profilisanih krajeva, sa dugmetastim zadebljanjima na kraju osovine (T. XLIX, 2 – 5). Glava može biti kanelirana (T. XLIX, 6). Na početku luka, iznad glave je jedna «lukovica» u obliku pinije (T. XLIX, 1, 6), loptasta (T. XLIX, 2), ovoidna (T. XLIX, 4 – 5) ili izduženog oblika (T. XLIX, 3). Luk je trougaonog (T. XLIX, 1, 5), trapezoidnog (T. XLIX, 2 – 4, 6), a kod jednog primerka, šestougaoanog preseka (kat. 1254). Na prelazu u stopu može biti ukrašen žljebovima, prstenastim ili trostrukim bradavičastim zadebljanjima i žljebom sa namotanom žicom (T. XLIX, 2, 3, 5). Duž luka se ponekad javlja ukras u vidu niza utisnutih trouglova (kat. 1259, 1261, T. XLIX, 4). Na jednoj fibuli iz Narodnog muzeja u Beogradu (kat. 1250), duž luka je izveden motiv «jelove grančice» u *niello* tehnici. Istom tehnikom na levoj bočnoj strani je napisano VTERE FELIX, a na desnoj je motiv vreže, odnosno vinove loze. Stopa fibula var. B je pravougaona, sa olučastim držačem igle, ukrašena fasetiranjem i poprečnim urezima (T. XLIX, 2, 4 – 6).

Dimenzije fibula var. B kreću se od 5, 5 do 8 cm, a najčešće su duge oko 6 cm. Uglavnom su izrađivane od bronzе (31 primerak, odnosno 70, 5%), ali često i od srebra (12 primeraka, odnosno 27, 30%, kat. 1248 – 1250, 1254 – 1259, 1261 – 1262, 1279, T. XLIX, 3 – 5). Konstatovan je jedan pozlaćen, srebrni primerak, ukrašen *niello* tehnikom (kat. 1250), kao i jedan od gvožđa (kat. 1278), koji je možda matrica za izradu kalupa.

Fibule tipa 32/B u Srbiji rasprostranjene su u graničnoj oblasti Donje Panonije i Gornje Mezije: Gomolava (kat. 1238), Klenak – Brajkovo (kat. 1239, T. XLIX, 1) i Ušće (kat. 1240), na Kosmaju (kat. 1243 – 1245), na Dunavskom limesu Gornje Mezije: *Singidunum* (kat. 1241 – 1242, T. XLIX, 2), *Castra Tricornia* (kat. 1251 – 1252), *Viminacium* (kat. 1255 – 1265, T. XLIX, 3 – 5), Lepenski Vir (kat. 1267), Ravna – *Camps*a (kat. 1268), Tekija – *Transdierna* (kat. 1269), *Diana* (kat. 1270 – 1275), Rtkovo (kat. 1276), i u utvrđenjima u unutrašnjosti ove provincije: *Idimum* (kat. 1266), *Horreum Margi* (kat. 1280), *Romuliana* (kat. 1277 – 1278), *Mediana* (kat. 1279) i Ras – Gradina (kat. 1281) (Karta 14). Evidentno je da su nalažene u vojnom kontekstu, u utvrđenjima na Limesu ili manjim fortifikacijama, koje su kontrolisale rudne oblasti i važnije komunikacije.

Sl. 77 – tip 32/B, *Horreum Margi*

Najviše fibula var. B konstatovano je na nekropolama Viminacijuma (12 primeraka) i u utvrđenju *Diana* (šest primeraka), što možda ukazuje na njihovu lokalnu proizvodnju na ovim nalazištima.⁵⁵¹ Među fibulama var. B iz Viminacijuma, dve trećine čine srebrni primerci (osam primeraka, odnosno 66, 66%). Takođe, koliko je bilo moguće utvrditi, ove fibule su podjednako nosili muškarci i žene.⁵⁵² Nalaz gvozdene fibule ove varijante u sloju poslednje četvrtine IV veka, u okviru metalurške radionice u kuli 19, predstavlja poznu «varvarizovanu» podvarijantu ili odbačenu matricu

za pravljenje keramičkih kalupa u kojima su izrađivane ovakve fibule. Međutim, na Romulijani je nađena samo još jedna bronzana fibula var. B, i to u horizontu s kraja IV – prve polovine V veka.

Više od polovine fibula tipa 32/B iz Srbije nađeno je u datovanim arheološkim celinama (25 primeraka, odnosno 56, 82%).

U *Singidunumu*, jedna fibula var. B nađena je u sloju prve polovine III veka na lokalitetu Knez Mihailova ul. br. 30 (kat. 1241), a druga u zidanoj grobnici u Marinkovoj bari, zajedno sa bogatim priložima druge polovine III – početka IV veka (kat. 1242, T. XLIX, 2).

Na viminacijumskoj nekropoli «Više grobalja», u datovanim celinama, konstatovane su fibule ove varijante: jedna srebrna u sloju druge polovine III veka (kat. 1256), par srebrnih u grobu devojčice ili devojke (*Infans II – Iuvenilis*) G – 2197, datovanom u drugu polovinu III – poč-

⁵⁵¹ U Dijani su, tokom II – III veka, verovatno proizvođene zglobne fibule trakastog luka tipa 9 i zglobne fibule sa uzdužnim rebrom na luku, tipa 11 (Videti: Grbić 1996). U istoj radionici mogle su se izrađivati i fibule tipa 32/B od sredine III veka.

⁵⁵² Na viminacijumskim nekropolama, npr: «Više grobalja», G – 2197 – devojčica ili devojka, par srebrnih fibula tipa 32/B (kat. 1257 – 1258); G – 528 – muškarac, jedna srebrna fibula tipa 32/B (kat. 1259); «Pećine», G – 294 – žena, srebrna fibula tipa 32/B u paru sa primerkom tipa 31/C (kat. 1261), G – 1891, muškarac, jedna srebrna fibula var. 32/B (kat. 1262) i G – 882 – muškarac, jedna bronzana fibula tipa 32/B (kat. 1265).

tak IV veka (kat. 1257 – 1258, T. XLIX, 3) i jedna srebrna u grobu G – 528, datovanom novcem Proba i Aurelijana u poslednju četvrtinu III – početak IV veka.

Na nekropoli «Pećine» iz datovanih grobova potiču sledeći primerci: srebrna fibula iz groba prve polovine IV veka, G – 294 (kat. 1261, T. XLIX, 4), nađena u paru sa fibulom tipa 31/C, srebrni primerak iz groba G – 1891, datovanog nalazom bronzanog prstena sa gemom u kraj II – prvu polovinu III veka (kat. 1262, T. XLIX, 5), i bronzani primerak iz groba druge polovine III veka, G – 882 (kat. 1265).

Na lokalitetu «Velika kapija», u sloju datovanom novcem Pautile, Julije Mameje i Aleksandra Severa u prvu polovinu – sredinu III veka, nađena je bronzana fibula var. B (kat. 1260).

U Dunavskom utvrđenju *Diana* fibule tipa 32/B konstatovane su u slojevima III i početka IV veka (kat. 1270 – 1274, T. XLIX, 6).

U utvrđenjima Gornje Mezije fibule ove varijante nađene su: u Idimumu, u sloju druge polovine III veka, sa više komada Galijenovog novca, kao i jedan primerak u Tekiji – *Transdierna* i Medijani (kat. 1266, 1269, 1279); u Lepenskom viru (kat. 1267) fibula var. B nađena je u kuli datovanoj u kraj III – IV vek, a u utvrđenjima *Camps*a (kat. 1268) i Rtkovo (kat. 1276) potiču iz horizonta poslednje četvrtine IV – prve polovine V veka. U isto vreme, poslednju četvrtinu IV – prvu polovinu V veka, datuju se fibule iz Romulijane i Rasa (kat. 1277 – 1278, 1281).

Na osnovu uslova nalaza fibule tipa 32/B iz Srbije datuju se u III – IV vek, uže u drugu polovinu III – početak IV veka (Tabela 9). Ove fibule predstavljaju prototip za krstoobrazne fibule tipa 34/A, koje su nastale u poslednjoj četvrtini III veka. U tom smislu, moguće je da su fibule var. B, izrađivane od različitih metala (bronzina, srebro, srebro sa pozlatom) da bi označile čin ili rang odličja u rimskoj vojsci i državnoj ili municipalnoj administraciji.

Fibule varijante C (kat. 1282 – 1288, T. L, 1 – 2) imaju zglojni mehanizam u cilindričnoj glavi, koja može biti kanelovana (T. L, 2), iznad koje je, na početku luka, trougaono, pločasto proširenje sa malom pinijom na temenu. Luk je visoko izvijen, trapezoidnog preseka, a stopa je pravougaona, sa olučastim držačem igle, ukrašena fasetiranjem. Izrađene su od bronzine, dimenzija 5 – 6, 5 cm.

Fibule ove varijante nađene su u Donjoj Panoniji i okolini Singidunuma (kat. 1282 – 1287, T. L, 1 – 2), a samo jedna u Viminacijumu (kat. 1288). (Karta 14). Datuju se u III vek (Tabela 9).

Varijantu D (kat. 1286 – 1296, T. L, 3 – 6) čine fibule sa zglobnim mehanizmom u valjkastoj glavi, koja može biti kanelovana (T. L, 3), iznad koje je pločasto proširenje različitih oblika: petougono (T. L, 3), polukružno (T. L, 4), trougaono (T. L, 5) ili pravougaono (T. L, 6). Luk je visoko izvijen, trougaonog preseka. Stopa je duga, pravougaonog oblika, sa olučastim držačem igle, a može biti fasetirana (T. L, 3) ili sa polukružnim krajem povijenim na gore (T. L, 5).

Fibule ove varijante izrađivane su od bronzine, a mogu biti i srebrne (kat. 1293 – 1294, T. L, 5) i većih su dimenzija, 5 – 7, 5 cm.

U Srbiji su konstatovane u celinama datovanim u III vek, u Donjoj Panoniji: Dumbovo (kat. 1289, T. L, 3), Ušće (kat. 1290, T. L, 4), i na Dunavskom limesu Gornje Mezije: *Castra Tricornia* (kat. 1291), *Viminacium* (kat. 1292 – 1295, T. L, 5 – 6), Lepenski vir (kat. 1296) (Karta 14, Tabela 9).

Za datovanje su značajna dva grobna nalaza iz Viminacijuma: grob G 1 – 1574 na nekropoli «Više grobalja», sa jednom bronzanom fibulom var. D (kat. 1292), datovan je žiškoma tipa Ivanyi X i keramičkim posudama iz kraja II – prve polovine III veka, a u grobu G - 4534 na nekropoli «Pećine», nađena je jedna srebrna fibula (kat. 1294), zajedno sa novcem Julije Domne iz 211 – 217. godine.

U Srbiji je moguće datovati tip 32/D u prvu polovinu III veka.

Varijantu E (kat. 1297 – 1306, T. LI, 1 – 4) čine fibule sa zglobnim mehanizmom u valjkastoj glavi, ponekad pločasto zaravnjenoj sa obe strane luka (T. LI, 1), iznad koje je mala «lukovica» na prstenastoj osnovi, koja može biti u vidu pinije (T. LI, 1 – 3) ili sferična (T. LI, 4). Luk je visoko izvijen i trakast, odnosno pravougaonog preseka. Može biti ukrašen poprečnim urezima (T. LI, 3) ili uzdužnim, urezanim ukrasom (kat. 1303). Stopa je pravougaonog oblika, koji se sužava na kraju i može biti ukrašena poprečnim žljebovima (T. LI, 1, 3). Držać igle je olučast. Izrađivane su od bronzе i ređe, srebra (kat. 1301, 1303), dimenzija 4,5 – 6 cm.

Na primerku sa Pontesa (kat. 1306, T. LI, 4) cilindrična glava se sužava ka krajevima, koji su prstenasto profilisani, a krajevi osovine su dugmetasto zadebljani, tako da čitava fibula ima krstoobraznu formu, te se može posmatrati i kao hibridni oblik fibula tipa 34/G. Treba naglasiti da je ova fibula nađena u jami ukopanoj sa nivoa nastalog početkom V veka, zajedno sa okovom kopče vojničkog pojasa tipa *Aquilea*, oplatama “hunskog” refleksnog luka i grnčarijom IV – V veka, što je datuje u kraj IV – početak V veka.

Sl. 78 – tip 32/E, Kosmaj – Stojnik

Fibule varijante F se razlikuju od primeraka var. B po karakterističnom ukrasu, sastavljenom od niza dubokih, poprečnih ureza duž luka, tako da mu je greben nazubljen (kat. 1307 – 1312, T. LI, 5 – 6). Ni ovu varijantu nije moguće datovati na osnovu nalaza iz Srbije: Ušće (kat. 1307 – 1308), Kosmaj (kat. 1309), *Viminacium* – «Više grobalja», u sloju iz druge polovine II – prve polovine III veka (kat. 1310, T. LI, 5) i primerak iz Muzeja grada Beograda (kat. 1311, T. LI, 6).

Na kraju, varijantu G, hibridne, zglobne T – fibule predstavlja jedna mala, srebrna i pozlaćena fibula sa lokaliteta *Viminacium* – «Pirivoj», nađena u sloju druge polovine III veka, koja ima karakteristike više varijanti tipa 32 (var. B, C, F). Ona može biti potvrda iznetoj pretpostavci da su zglobne T – fibule izrađivane u viminacijumskim radionicama, naročito srebrni primerci.⁵⁵³

Lučne zglobne T – fibule karakteristične su za provincijsku produkciju III veka u pograničnim oblastima širom Carstva.⁵⁵⁴ Smatra se da tip 32 predstavlja vojničke fibule, nastale na

⁵⁵³ Videti za tip 32, var. B.

⁵⁵⁴ Kovrig 1937, 125, XII Gruppe, T. XVII, 171 – 173, 175 – 176, XIII Gruppe, T. XVIII, 182, 184 – 186; B`hme 1972, 26 – 28, Typ 28, T. 16, 698 – 706, T. 17 – 20, Fundlisten 25 – 28; Jobst 1975, 87 – 91, Typ 25, T. 28, 209 – 214, T. 29, T. 30, 222 – 224; Riha 1979, 166 – 168, Typ 6. 4, T. 49, 1430 – 1432, T. 50, T. 51, 1445 – 1446; Coci 2004, 148 – 154, Type 39, Pl. CXLVI, 2003 – 2007, Pl. CXLVII – CLXVI; Genčeva 2004, tip 23 a – b, T. XIX, 2 – 9.

Rajnskom i Dunavskom limesu u vreme Septimija Severa, krajem II veka. Proizvođene su sve do vremena prve tetrarhije, odnosno Dioklecijana, kada su, u poslednjim decenijama IV veka, zamenjene lučnim krstoobraznim fibulama (grupa IX, tip 34).⁵⁵⁵ Takođe, prihvaćeno je mišljenje da su se lučne krstoobrazne fibule direktno razvile iz lučnih zglobnih T – fibula.⁵⁵⁶

Za fibule tipa 32 iz Srbije specifična je varijanta A, sa «lukovicom» ili trougaonim zadebljanjem na početku luka i rebrom duž luka i romboidne stope, najverovatnije nastala u Dakiji.⁵⁵⁷ Nastale krajem II veka, ove fibule su izrađivane do poslednje četvrtine III veka, kada su dačke radionice prestale sa proizvodnjom.

Osim toga, srazmerno značajan broj srebrnih fibula tipa 32 još je jedna karakteristika nalaza ove vrste iz Gornje Mezije i Donje Panonije.⁵⁵⁸ Među našim fibulama gotovo petina je izrađena od srebra (18 primeraka, odnosno 19, 78%). Fibule tipa 32 su nosili vojnici na Dunavskom limesu Donje Panonije i Gornje Mezije, o čemu svedoči veliki broj primeraka iz utvrđenja, ali i žene, na šta ukazuju grobni nalazi iz Viminacijuma.

1223. Slepčević – Selište. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/808. Tip 32/A. Bronza. Dim: 4, 4 cm. Cela. Trougaono zadebljanje na prelazu luka u stopu ukrašeno sitnim urezima. Romboidna stopa. Publikovana: Ković 2003, kat. 49, T. IX, 49. **T. XLVIII, 1**

1224. Ub. Vojni muzej u Beogradu, inv. A/30690. Bronza. Tip 32/A. Dim: 2, 7 cm. Nedostaju igla i stopa. Nepublikovana.

1225. Ub – Radljevo. Ub. Vojni muzej u Beogradu, inv. A/30689. Bronza. Tip 32/A. Dim: 2, 5 cm. Nedostaju igla i deo luka sa stopom. Nepublikovana.

1226. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2540. Tip 32/A. Bronza. Dim: 5 cm. Cela. Romboidna stopa. Publikovana: Bojović 1983, kat. 352, T. XXXVI, 352. **T. XLVIII, 2**

1227. Ritopek (*Castra Tricornia*) – Kamenita glavica. Muzej grada Beograda, inv. AA/1257. Tip 32/A. Bronza. Dim: 5, 3 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Pravougaona stopa. Publikovana: Bojović 1983, kat. 350, T. XXXVI, 350.

1228. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4019. Tip 32/A. Bronza. Dim: 4, 3 cm. Nedostaje glava sa iglom i deo luka. Romboidna stopa. Publikovana: Bojović 1983, kat. 351, T. XXXVI, 351.

1229. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6088/84. Tip 32/A. Srebro. Dim: 4, 4 cm. Nedostaje vrh igle. Romboidna stopa. Publikovana: Redžić 2006, kat. 316, T. XXIX, 316. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena je u grobu G – 980, koji je oštećen (kosti desne ruke i desne noge dislocirane), među dislociranim kostima, zajedno sa srebrnim prstenom sa završecima u vidu zmijskih glava i bronzanim ukrasnim zakivkom. **T. XLVIII, 3**

1230. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 12156/86. Tip 32/A. Bronza, zlato. Dim: 6, 5 cm. Cela. Pozlaćena. Temena trougaonog proširenja iznad glave dugmetasto zadebljana. Romboidna stopa. Publikovana: Redžić 2006, kat. 317, T. XXIX, 317. Dat: kraj II – prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 1107 sa srebrnim prstenom sa ovalnom glavom, na kojoj je gema sa predstavom pantera, koji lovi jelena. **T. XLVIII, 4**

1231. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5382 a/82. Tip 32/A. Bronza. Dim: 5, 3 cm. Nedostaje igla, a luk je fragmentovan. Na temenu trougaonog proširenja iznad glave zadebljanje u vidu pinije. Romboidna stopa. Publikovana: Redžić 2006, kat. 318, T. XXIX, 318. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 449 sa novcem Aleksandra Severa.

1232. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 219/78. Tip 32/A. Bronza. Dim: 5, 3 cm. Cela. Teme trougaonog proširenja iznad glave dugmetasto zadebljana. Romboidna stopa. Publikovana: Redžić 2006, kat. 319, T. XXIX, 319.

1233. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6134/84. Tip 32/A. Bronza.

⁵⁵⁵ von Patek 1942, 145; Jobst 1975, 87 – 88.

⁵⁵⁶ Kovrig 1937, 125 – 126; Keller 1971, 27; Pr`ttel 1988, 352, Abb. 1, 1 – 2.

⁵⁵⁷ Coci 2004, 151, Type 39b1, Pl. CLII – CLVI.

⁵⁵⁸ Coci 2004, 226 – 227, kat. 2136 – 2138, 2154, 2167 – relativno malo srebrnih lučnih, zglobnih T – fibula potiče iz Dakije: 3 iz Potaise, a po jedna iz Porolisuma i ostave srebrnih predmeta u Acelu.

Dim: 5, 2 cm. Nedostaje igla i dugmetasto zadebljanje iznad glave. Romboidna stopa. Publikovana: Redžić 2006, kat. 322, T. XXIX, 322.

1234. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5114/84. Tip 32/A. Bronza. Dim: 2, 8 cm. Nedostaje deo luka sa stopom. Teme trougaonog proširenja iznad glave dugmetasto zadebljano. Romboidna stopa. Publikovana: Redžić 2006, kat. 321, T. XXIX, 321.

1235. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 1154/68. Tip 32/A. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Romboidna stopa. Publikovana: Černač 2001, kat. 19, T. IV, 3. Dat: kraj III – prva polovina IV veka. T. XLVIII, 5

1236. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2718. Tip 32/A. Bronza. Dim: 4, 8 cm. Cela. Pravougaona stopa. Publikovana: Bojović 1983, kat. 349, T. XXXVI, 349.

1237. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4544. Tip 32/A. Bronza. Dim: 5, 1 cm. Cela. Romboidna stopa. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 248.

1238. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. A/5384. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje lukovica. Stopa ukrašena fasetiranjem i poprečnim urezima. Publikovana: Dautova-Ruševljan 1992, kat. 102, T. 13, 60. Dat: druga polovina III – IV vek.

1239. Klenak – Brajkovo. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/890. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6, 7 cm. Nedostaje igla. “Lukovica” u vidu pinijske na valjkastoj osnovi. Stopa fasetirana. Publikovana: Ković 2003, kat. 50, T. IX, 50. . XLIX, 1

1240. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2742. Tip 32/B. Bronza. Dim: 2, 6 cm. Nedostaje igla i stopa. Glava četvorougonaog preseka. Izdužena “lukovica”. Luk trougaonog preseka. Polukružno zadebljanje na prelazu luka u stopu. Publikovana: Bojović 1983, kat. 353, T. XXXVI, 353.

1241. *Singidunum* – Knez Mihajlova ul. br. 30. Muzej grada Beograda. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6, 6 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Cilindrična glava. Izdužena “lukovica” na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Stopa ukrašena fasetama i urezanim poprečnim žljebovima na početku i kraju. Publikovana: Ivanišević – Nikolić Đorđević 1997, Sl. 55, 10. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka.

1242. *Singidunum* – Marinkova bara. Narodni muzej u Beogradu, inv. KA/3388. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Cela. Cilindrična glava. “Lukovica” i zadebljanja na krajevima osovine sferičnog oblika na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu tri bradavičasta zadebljanja. Stopa fasetirana. Publikovana: Pop – Lazić 2002, Sl. 20, 7. Dat: druga polovina III – početak IV veka. Nap: Nađena u grobnici od opeka (?) G – 146 sa tri keramička krčaga, ogrlicom od zlatnih i staklenih perli, tri bronzane *bullae*, konjskom opremom (*Sic!*), gvozdenim ekserima, fragmentima posuda, et c. T. XLIX, 2

1243. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3954. Tip 32/B. Bronza. Dim: 2, 6 cm. Nedostaje igla i veći deo luka sa stopom. Cilindrična glava. “Lukovica” i zadebljanja na krajevima osovine u vidu pinijske. Luk trapezoidnog preseka. Publikovana: Bojović 1983, kat. 359, T. XXXVII, 359.

1244. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4008. Tip 32/B. Bronza. Dim: 3, 4 cm. Deo luka sa stopom. Luk trapezoidnog preseka. Dvostruko prstenasto zadebljanje na prelazu luka u stopu. Stopa fasetirana, sa prstenastim zadebljanjem na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 360, T. XXXVII, 360.

1245. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4226. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6, 1 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava. “Lukovica” u vidu pinijske na koničnoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu tri bradavičasta zadebljanja. Stopa ukrašena poprečnim urezima. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 249.

1246. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2617. Tip 32/B. Bronza. Dim: 5, 3 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Glava četvorougonaog preseka. “Lukovica” i zadebljanja na krajevima osovine loptastog oblika na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Stopa fasetirana i ukrašena urezom u vidu slova V na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 355, T. XXXVII, 355.

1247. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2457. Tip 32/B. Bronza. Dim: 4, 4 cm. Nedostaje igla. Glava četvorougonaog preseka, lučno profilisana sa obe strane luka. “Lukovica” loptasta na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu trougaono zadebljanje sa tri bradavičasta zadebljanja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 357, T. XXXVII, 357.

1248. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 173/IV. Tip 32/B. Srebro. Dim: 6, 3 cm. Cela. Cilindrična glava zaravnjena i profilisana sa obe strane luka, prstenasto profilisanih kra-

jeva. "Lukovica" u vidu pinije na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Na krajevima osovine lukovičasta zadebljanja. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu tri bradavičasta zadebljanja. Stopa fasetirana. Publikovana: Kondić 1994, kat. 290.

1249. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 832/IV. Tip 32/B. Srebro. Dim: 4, 3 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava zaravnjena sa obe strane luka, prstenasto profilisanih krajeva. "Lukovica" u vidu pinije na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Na krajevima osovine zadebljanja u vidu čaure maka. Luk trougaonog preseka. Stopa fasetirana. Publikovana: Kondić 1994 A, kat. 291.

1250. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 941/II. Tip 32/B. Srebro, zlato, *niello*. Dim: 4, 2 cm. Nedostaje igla, osovina i «lukovica». Glava i stopa pozlaćene. Kanelovana glava zaravnjena i profilisana sa obe strane luka. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen motivom «jelove grančice» u *niello* tehnicu. Na levoj bočnoj strani luka natpis VTERE FELIX, a na desnoj motiv vinove loze izvedeni u *niello* tehnicu. Na prelazu luka u stopu žljeb sa prstenom od granulirane zlatne žice i namotana zlatna žica u više navoja. Pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i fasetirana. Publikovana: Popović 1994 D, kat. 244. **SI. 76.**

1251. Ritopek (*Castra Tricornia*) - Vodice. Muzej grada Beograda, inv. AA/963. Tip 32/B. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Glava četvorougaoog preseka. Na krajevima osovine bila su lukovičasta zadebljanja. Dvostruka "lukovica" na izduženoj osnovi. Luk trougaonog preseka. Na kraju stope dugmetasto zadebljanje. Publikovana: Bojović 1983, kat. 356, T. XXXVII, 356.

1252. Ritopek (*Castra Tricornia*) –Kamenita glavica. Muzej grada Beograda, inv. AA/1259. Tip 32/B. Bronza. Dim: 2, 4 cm. Nedostaje igla i veći deo luka sa stopom. Cilindrična glava. Dvostruka "lukovica". Na krajevima osovine lukovaičasta zadebljanja. Luk trougaonog preseka. Publikovana: Bojović 1983, kat. 358, T. XXXVII, 358.

1253. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/976. Tip 32/B. Bronza. Dim: 4, 9 cm. Nedostaje igla i "lukovica", a glava je oštećena. Glava četvorougaoog preseka. Luk trapezoidnog preseka. Trougaono zadebljanje u vidu trna na prelazu luka u stopu. Publikovana: Bojović 1983, kat. 354, T. XXXVII, 354.

1254. *Viminacium*. Narodni muzej u Beogradu, inv. 940/II. Tip 32/B. Srebro. Dim: 7, 1 cm. Oštećena glava. Cilindrična glava prstenasto profilisanih krajeva. Dugmetasta zadebljanja na krajevima osovine. "Lukovica" u obliku pinije na prstenastoj osnovi. Luk šestougaoog preseka. Na prelazu luka u stopu tri bradavičasta zadebljanja. Duga pravougaona stopa. Publikovana: Popović 1994 D, kat. 246.

1255. *Viminacium*. Narodni muzej u Beogradu, inv. 940/II. Tip 32/B. Dim: 7, 1 cm. Srebro. Nedostaje dugmetasto zadebljanje na jednom kraju osovine. Cilindrična glava, zaravnjena sa obe strane luka, prstenasto profilisanih krajeva. «Lukovica» u vidu pinije na dršci. Na krajevima osovina dugmetasta zadebljanja. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu tri bradavičasta zadebljanja. Duga pravougaona stopa. Publikovana: Popović 1994 D, kat. 246.

1256. *Viminacium* – "Više grobalja". Narodni muzej u Požarevcu, C 957/79. Tip 32/B. Srebro. Dim: 6, 6 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava. Poluobličasta sferična "lukovica" na trostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka. Pravougaona stopa kraja povijenog na gore. Publikovana: Redžić 2006, kat. 325, T. XXX, 325. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa Karovim novcem.

1257. *Viminacium* – "Više grobalja". Narodni muzej u Požarevcu, C 12208₁/85. Tip 32/B. Srebro. Dim: 5, 3 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava ukrašena poprečnim urezima na krajevima. Lukovičasta zadebljanja na krajevima osovine. Izdužena "lukovica". Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu žljeb sa srebrnom žicom namotanom u dva navoja. Pravougaona stopa se širi na kraju, duž rubova ukrašena žljebovima. Publikovana: Redžić 2006, kat. 331, T. XXXI, 331. Dat: druga polovina III – početak IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 2197, pored lobanje, u paru sa fibulom pod sledećim kat. br. i keramičkom šoljom, niže nogu, datovanom u drugu polovinu III – početak IV veka. **T. XLIX, 3**

1258. *Viminacium* – "Više grobalja". Narodni muzej u Požarevcu, C 12208₂/85. Tip 32/B. Srebro. Dim: 5, 4 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Cilindrična glava. "Lukovica" u vidu pinije. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu tri bradavičasta zadebljanja i žljeb sa srebrnom žicom namotanom u 4 navoja. Pravougaona stopa se širi na kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 332, T. XXXI, 332. Dat: druga polovina III – početak IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 2197, pored lobanje, u paru sa fibulom pod prethodnim kat. br. i keramičkom šoljom, niže nogu, datovanom u drugu polovinu III – početak IV veka.

- 1259.** *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 4105/84. Tip 32/B. Srebro. Dim: 5, 7 cm. Nedostaje igla i “lukovica”. Cilindrična glava pločasto zaravnjena sa obe strane luka, na krajevima ukrašena urezanim X motivom i prstenasto profilisana. Lukovičasta zadebljanja na krajevima osovine. Luk trougaonog preseka, ukrašen duž grebena nizom utisnutih trouglova. Na prelazu luka u stopu četvorostruko prstenasto zadebljanje. Pravougaona stopa ukrašena fasetiranjem i sitnim urezima na kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 338, T. XXXI, 338. Dat: poslednja četvrtina III – početak IV veka Nap: Nađena u grobu G – 528 sa antoninijanima Proba i Aurelijana.
- 1260.** *Viminacium* – “Velika kapija”. Narodni muzej u Požarevcu, C 38/79. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Cilindrična glava. “Lukovica” u vidu male pinije. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu tri bradavičasta zadebljanja i žljeb sa namotanom bronzanom žicom. Pravougaona stopa se širi na kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 333, T. XXXI, 333. Dat: prva polovina – sredina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Plautile, Julije Memeje i Aleksandra Severa.
- 1261.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1192/79. Tip 32/B. Srebro. Dim: 5, 4 cm. Cela. Cilindrična glava na krajevima prstenasto profilisana. Lukovičasta zadebljanja na krajevima osovine. “Lukovica” na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom utisnutih trouglova. Pravougaona stopa se širi na kraju, ukrašena fasetiranjem i poprečnim urezima. Publikovana: Redžić 2006, kat. 339, T. XXXII, 339. Dat: prva polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 294 sa kopčom vojnog pojasa, tipa sa pravougaonim okovom i predicom u obliku slova D, i T – fibulom sa spiralnom glavom, tipa 31/C (kat. 1162). **T. XLIX, 4**
- 1262.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5324/82. Tip 32/B. Srebro. Dim: 6, 7 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava pločasto zaravnjena sa obe strane luka, na krajevima prstenasto profilisana. Lukovičasta zadebljanja na krajevima osovine. “Lukovica” na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka. Na prelazu luka u stopu četvorostruko prstenasto zadebljanje. Pravougaona stopa se širi na kraju, ukrašena fasetiranjem i poprečnim urezima. Publikovana: Redžić 2006, kat. 337, T. XXXI, 337. Dat: kraj II – prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 1891 zajedno sa bronzanim prstenom sa pločastom, elipsoidnom glavom, sa gemom od oniksa sa predstavom škorpije, koji se može datovati u kraj II – prvu polovinu III veka. **T. XLIX, 5**
- 1263.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 10991/82. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6, 8 cm. Nedostaje igla i lukovičasto zadebljanje na jednom kraju osovine. Cilindrična glava na krajevima prstenasto profilisana. Lukovičasta zadebljanja na krajevima osovine. “Lukovica” u vidu tordirane pinije na dugoj dršci. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa na kraju ukrašena poprečnim žljebom i urezanim X motivom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 341, T. XXXII, 341.
- 1264.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 4218/82. Tip 32/B. Bronza. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje igla i polovina cilindrične glave. Cilindrična glava na krajevima prstenasto profilisana. Lukovičasta zadebljanja na krajevima osovine. Izdužena “lukovica”. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu obmotana bronzana žica. Pravougaona stopa se širi na kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 342, T. XXXII, 342.
- 1265.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 3005/81. Tip 32/B. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla.. Cilindrična glava na krajevima prstenasto profilisana. Zadebljanja na krajevima osovine u vidu koničnih pinija. “Lukovica” u vidu konične pinije na cilindričnoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa ukrašena poprečnim žljebovima i urezanim X motivom na kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 344, T. XXXII, 344. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 882.
- 1266.** *Idimum*. Narodni muzej u Beogradu, inv. IV/1530. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava zaravnjena sa obe strane luka. “Lukovica” u vidu pinije na cilindričnoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen sa dve punktirane linije. Na prelazu luka u stopu tri bradavičasta zadebljanja. Pravougaona stopa ukrašena poprečnim žljebovima. Publikovana: Ilijašević 1988, kat.4, T. I, 3. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa više komada Galijenovog novca
- 1267.** Lepenski Vir – Bunar. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 32/B. Bronza. Dim: 8, 1 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava zaravnjena sa obe strane luka sa dugmetastim zadebljanim krajevima. “Lukovica” u vidu pinije. Luk trougaonog preseka. Na prelazu luka u stopu žljeb sa namotanom bronzanom žicom. Trapezoidna stopa fasetirana. Publikovana: Šljivar 1986, T. VI, 6. Dat: kraj III – IV vek.

- 1268.** Ravna (*Campsia*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 61/68. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava zaravnjena sa obe strane luka. Luk trapezoidnog preseka. "Lukovica" u vidu pinijske na prstenastoj osnovi. Pravougaona stopa fasetirana. Nepublikovana. Nap: poslednja četvrtina IV – prva polovina V veka.
- 1269.** Tekija (*Transdierna*). Arheološki muzej Đerdapa, ter. inv. 1037/70. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Glava šestougaonog preseka. «Lukovica» u vidu pinijske na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Cermanović-Kuzmanović – Jovanović 2004, 223, kat. 9. Dat: druga polovina III veka.
- 1270.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.1607. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6, 1 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Cilindrična glava. "Lukovica" u vidu pinijske. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu dvostruko prstenasto zadebljanje. Pravougaona stopa se širi na kraju. Publikovana: Grbić 1994, kat. 376, T. 42, 1. Dat: prva polovina III veka.
- 1271.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.1637. Tip 32/B. Bronza. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje igla. Glava šestougaonog preseka. Dugmetasta "lukovica" i zadebljanja na krajevima osovine. Luk trougaonog preseka. Na prelazu luka u stopu žljeb sa obmotanom bronzanom žicom. Pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Grbić 1994, kat. 377. Dat: III vek.
- 1272.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 444. Tip 32/B. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje igla i polovina glave sa "lukovicom". Glava šestougaonog preseka. Dugmetasta zadebljanja na krajevima osovine. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu žljeb sa obmotanom bronzanom žicom. Pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Grbić 1994, kat. 389, T. 44, 1. Dat: druga polovina III veka. **T. XLIX, 6**
- 1273.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.1183. Tip 32/B. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje igla i polovina glave. Cilindrična. "Lukovica" i zadebljanja na krajevima osovine u vidu pinijske. Luk trougaonog preseka. Pravougaona stopa ukrašena fasetiranjem i poprečnim urezima. Publikovana: Grbić 1994, kat. 390, T. 44, 2. Dat: kraj III veka.
- 1274.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.1851. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6, 8 cm. Nedostaje glava. "Lukovica" u vidu pinijske na diskoidnoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu žljeb. Pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Grbić 1994, kat. 391, T. 44, 3. Dat: početak IV veka.
- 1275.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.1636. Tip 32/B. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje glava. "Lukovica" u vidu pinijske na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu žljeb. Pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Grbić 1994, kat. 392, T. 44, 4. Dat: početak IV veka.
- 1276.** Rtkovo – Glamija. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 32/B. Bronza. Dim: 5, 4 cm. Nedostaje glava sa iglom. Mala dvočlana «lukovica». Luk trapezoidnog preseka ukrašen sa tri bradavičasta zadebljanja na kraju. Pravougaona stopa ukrašena poprečnim urezima na početku i kraju. Publikovana: Gabričević 1986, Fig. 19, 10. Dat: kraj IV – prva polovina V veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Valentinijana I, Gracijana, Teodosija I, Honorija i Arkadija.
- 1277.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/589. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava. "Lukovica" u vidu izdužene pinijske na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu prstenasto zadebljanje i žljeb. Oko žljeba prsten od bronzane žice. Pravougaona stopa fasetirana. Nepublikovana. Dat: kraj IV – prva polovina V veka.
- 1278.** *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1757. Tip 32/B. Gvožđe. Dim: 6 cm. Nedostaju igla i "lukovica", a stopa je oštećena. Cilindrična, profilisana glava. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu žljeb. Pravougaona stopa fasetirana. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka..
- 1279.** *Mediana*. Narodni muzej u Nišu, inv. 101/R. Tip 32/B. Srebro. Dim: 5, 7 cm. Cela. Cilindrična glava zaravnjena sa obe strane luka, dvostruko prstenasto profilisanih krajeva. Na krajevima osovine lukovičasta zadebljanja. "Lukovica" u vidu pinijske. Luk trapezoidnog preseka. Stopa fasetirana i ukrašena poprečnim žljebovima na početku i kraju. Publikovana: Jovanović 1975, 235, Sl.1. Dat: druga polovina III veka.
- 1280.** *Horreum Margi*. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 19949. Tip 32/B. Srebro. Dim: 6, 5 cm. Cela. Cilindrična glava zaravnjena sa obe strane luka, prstenasto profilisanih krajeva. Na krajevima osovine lukovičasta zadebljanja. "Lukovica" u vidu pinijske na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Stopa ukrašena poprečnim žljebovima i fasetama na početku i kraju. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 103. **Sl. 77.**

- 1281.** Ras – Gradina (*Arsa*). Narodni muzej u Novom Pazaru. Tip 32/B. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava zaravnjena sa obe strane luka. «Lukovica» u vidu pinijske na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen punktacijom. Trapezoidna stopa ukrašena sa dva poprečna žljeba na kraju. Publikovana: Popović M. 1999, 109, Sl. 58, 1. Dat: poslednja četvrtina IV veka. Nap: Nađena u kući 13, koja pripada horizontu nastalom tokom poslednje četvrtine IV veka.
- 1282.** Ušće – “Plantaža”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1991. Tip 32/C. Bronza. Dim: 5, 1 cm. Nedostaje igla. Glava četvorougaoonog preseka. Bradavičasta “lukovica” na trapezoidnom proširenju. Luk trougaonog preseka. Stopa fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 365, T. XXXVIII, 365. Dat: III vek.
- 1283.** Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2499. Tip 32/C. Bronza. Dim: 4, 7 cm. Nedostaje igla. Glava četvorougaoonog preseka. Bradavičasta “lukovica” na trapezoidnom proširenju. Luk trapezoidnog preseka. Stopa fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 362, T. XXXVII, 362. T. L, 1
- 1284.** Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2399. Tip 32/C. Bronza. Dim: 5, 9 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Glava četvorougaoonog preseka. Bradavičasta “lukovica” na trapezoidnom proširenju. Luk trougaonog preseka. Stopa fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 364, T. XXXVIII, 364.
- 1285.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2843. Tip 32/C. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla i jedno zadebljanje na kraju osovine. Cilindrična kanelovana glava. Ovalna “lukovica” na trapezoidnom proširenju i krajevima osovine. Luk trapezoidnog preseka. Stopa fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 361, T. XXXVII, 361.
- 1286.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2576. Tip 32/C. Bronza. Dim: 4, 9 cm. Nedostaje igla i lukovica. Cilindrična glava. Luk trougaonog preseka. Stopa fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 363, T. XXXVII, 363.
- 1287.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2570. Tip 32/C. Bronza. Dim: 5, 1 cm. Cela. Cilindrična kanelovana glava. “Lukovica” u vidu male pinijske na trapezoidnom proširenju. Luk trapezoidnog preseka. Stopa fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 366, T. XXXVIII, 366. T. L, 2
- 1288.** *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 11339/85. Tip 32/C. Bronza. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Cilindrična glava. “Lukovica” u vidu pinijske. Luk trougaonog preseka. Stopa fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 329, T. XXX, 329. Dat: druga polovina III veka.
- 1289.** Dumbovo. Muzej grada Novog Sada, ter. inv. 1181. Tip 32/D. Bronza. Dim: 6 cm. Cela. Valjkasta glava kanelovana. Petougaoon, pločasto proširenje iznad glave. Stopa fasetirana. Publikovana: Dautova-Ruševljan 1995, T. II, 8. Dat: III vek. T. L, 3
- 1290.** Ušće – “Plantaža”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1937. Tip 32/D. Bronza. Dim: 6, 7 cm. Cela. Luk deformisan. Cilindrična glava. Pločasto polukružno proširenje iznad glave. Luk trougaonog preseka. Na prelazu luka u stopu dvostruko prstenasto zadebljanje. Stopa ukrašena poprečnim žljebom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 367, T. XXXVIII, 367. Dat: III vek. T. L, 4
- 1291.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/862. Tip 32/D. Bronza. Dim: 3, 2 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom, a glava je oštećena. Cilindrična glava. Pločasto trougaono proširenje iznad glave. Luk trougaonog preseka. Publikovana: Bojović 1983, kat. 368, T. XXXVIII, 368.
- 1292.** *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 10735/85. Tip 32/D. Bronza. Dim: 5, 7 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava. Pločasto proširenje pravougaoonog oblika iznad glave. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu trostruko prstenasto zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 336, T. XXXI, 336. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 1574 sa žiškom tipa X Ivanyi, keramičkim posudama s kraja II – prve polovine III veka i perforiranim novcem I veka.
- 1293.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 10081/83. Tip 32/D. Srebro. Dim: 6, 8 cm. Nedostaje igla, a proširenje iznad glave je oštećeno. Cilindrična glava. Pločasto, trougaono proširenje iznad glave, oštećenog vrha. Luk trougaonog preseka. Na prelazu luka u stopu polukružno zadebljanje. Pravougaoona stopa zadebljanog kraja, povijenog na gore. Publikovana: Redžić 2006, kat. 323, T. XXX, 323. Dat: III vek. Nap: Nađena u sloju sa novcem III veka. T. L, 5
- 1294.** *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 11597/84. Tip 32/D. Srebro. Dim: 5, 1 cm. Nedostaje glava sa delom luka. Luk trougaonog preseka. Na prelazu luka u stopu dvostruko

rebrasto zadebljanje. Pravougaona stopa zadebljanog kraja, povijenog na gore. Publikovana: Redžić 2006, kat. 324, T. XXX, 324. Dat: prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 4534 sa novcem Julije Domne iz 211 – 217. god.

1295. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 6798/82. Tip 32/D. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Fragmentovana igla. Cilindrična glava, suženih krajeva. Izdužena, pločasto proširenje pravougaonog oblika iznad glave. Luk trougaonog preseka. Publikovana: Redžić 2006, kat. 327, T. XXXI, 327. Nap: Nađena u grobu G – 2418, kao jedini nalaz. **T. L, 6**

1296. Lepenski Vir – Bunar. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 32/D. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava. Izduženo, pločasto proširenje pravougaonog oblika iznad glave. Luk trougaonog preseka. Publikovana: Šljivar 1986, T. VI, 7. Dat: kraj III – IV vek.

1297. Ušće – Poljoprivredno dobro “Dragan Marković”. Muzej grada Beograda, inv. AA/1927. Tip 32/E. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Cela. Cilindrična glava pločasto zaravnjena sa obe strane luka. “Lukovica” poluobličasta, u vidu pinije. Na prelazu luka u stopu poprečni žljebovi. Stopa ukrašena poprečnim žljebovima na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 371, T. XXXVIII, 371.

1298. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2398. Tip 32/E. Bronza. Dim: 5, 7 cm. Cela. Cilindrična kanelovana glava pločasto zaravnjena sa obe strane luka. “Lukovica” poluobličasta, u vidu pinije. Na prelazu luka u stopu poprečni žljebovi. Stopa ukrašena poprečnim žljebovima na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 369, T. XXXVIII, 369. **T. LI, 1**

1299. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2530. Tip 32/E. Bronza. Dim: 4, 3 cm. Nedostaje igla, a luk je deformisan. Cilindrična glava pločasto zaravnjena sa obe strane luka. “Lukovica” poluobličasta, u vidu pinije. Na prelazu luka u stopu poprečni žljebovi. Stopa ukrašena poprečnim žljebovima na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 370, T. XXXVIII, 370.

1300. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2487. Tip 32/E. Bronza. Dim: 6, 2 cm. Nedostaje igla. Glava četvorougaonog preseka pločasto zaravnjena sa obe strane luka. “Lukovica” poluobličasta, u vidu pinije na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Na prelazu luka u stopu poprečni žljebovi. Stopa ukrašena poprečnim žljebovima na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 372, T. XXXIX, 372.

1301. Stojnik – Kosmaj. Narodni muzej u Beogradu, inv. 184/IV. Tip 32/E. Srebro. Dim: 3, 4 cm. Nedostaje igla. Glava četvorougaonog preseka pločasto zaravnjena sa obe strane luka, na krajevima prstenasto profilisana. “Lukovica” u vidu pinije na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Dugmetasta zadebljanja na krajevima osovine. Luk ukrašen uzdužnim žljebovima. Pravougaona stopa ukrašena poprečnim žljebovima na početku i kraju. Publikovana: Kondić 1994 A, kat. 288. **SI, 78.**

1302. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 4987/84. Tip 32/E. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Cela. Glava četvorougaonog preseka. “Lukovica” u vidu pinije na prstenastoj osnovi. Stopa ukrašena poprečnim žljebovima na početku. Publikovana: Redžić 2006, kat. 330, T. XXX, 330. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 630. **T. LI, 2**

1303. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 11197/85. Tip 32/E. Srebro. Dim: 4, 8 cm. Nedostaje igla i “lukovica”. Cilindrična glava na krajevima prstenasto profilisana. Lukovičasta zadebljanja na krajevima osovine. Trakasti luk ukrašen uzdužnim žljebovima sa poprečnim sitnim urezima. Na prelazu luka u stopu dvaput obmotana traka od srebrnog lima. Pravougaona stopa ukrašena na početku i na kraju poprečnim urezima. Publikovana: Redžić 2006, kat. 340, T. XXXII, 340. Nap: Nađena u grobu G – 4041.

1304. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 12854/87. Tip 32/E. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje dugmetasto zadebljanje na jednom kraju osovine. Cilindrična glava pločasto zaravnjena sa obe strane luka i na krajevima prstenasto profilisana. Dugmetasta zadebljanja na krajevima osovine. Poluobličasta “lukovica” u vidu pinije na cilindričnoj osnovi. Pravougaona stopa ukrašena poprečnim urezima na početku i sredini. Publikovana: Redžić 2006, kat. 343, T. XXXII, 343. Nap: Nađena u grobu G – 5414.

1305. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 2043/69. Tip 32/E. Bronza. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Poluobličasta “lukovica” u vidu pinije na prstenastoj osnovi. Početak luka i kraj stope ukrašeni poprečnim murezima. Publikovana: Černač 2001, kat. 20, T. IV, 4. Dat: kraj III – prva polovina IV veka. **T. LI, 3**

1306. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 35/89. Tip 32/E. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava dvostruko prstenasto profilisanih, suženih krajeva. “Lukovica” i zadebljanja na krajevima osovine sferična na prstenastoj osnovi. Na prelazu luka u stopu poprečan žljebov. Publikovana: Černač 2001, kat. 28, T. V, 4. Dat: kraj IV - početak V veka. Nap: Nađena u jami 343,

ukopanoj sa nivoa III limitanske faze, zajedno sa okovom kopče vojnog pojasa tipa *Aquilea*, oplatama "hunskog" refleksnog luka i grnčarijom IV – V veka. T. LI, 4

1307. Ušće – "Plantaza". Muzej grada Beograda, inv. AA/2000. Tip 32/F. Bronza. Dim: 6, 1 cm. Nedostaje igla i "lukovica", a glava je oštećena. Cilindrična glava pločasto zaravnjena sa obe strane luka. Greben luka nazubljen poprečnim urezima. Na prelazu luka u stopu poprečni žljebovi. Stopa ukrašena poprečnim žljebovima na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 375, T. XXXIX, 375. Dat: III vek.

1308. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2436. Tip 32/F. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje igla, a glava je oštećena. Cilindrična glava pločasto zaravnjena sa obe strane luka. "Lukovica" poluobličasta, u vidu pinije. Greben luka nazubljen kosim urezima. Na prelazu luka u stopu poprečni žljebovi. Stopa ukrašena poprečnim žljebovima na sredini i kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 374, T. XXXIX, 374.

1309. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4017. Tip 32/F. Bronza. Dim: 3, 4 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom. Cilindrična glava. "Lukovica" u vidu pinije na koničnoj osnovi. Greben luka nazubljen poprečnim urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 376, T. XXXIX, 376.

1310. *Viminacium* – "Više grobalja". Narodni muzej u Požarevcu, C 599/79. Tip 32/F. Bronza. Dim: 6 cm. Cela. Cilindrična glava. Poluobličasta "lukovica" u vidu pinije. Greben luka nazubljen kosim urezima. Publikovana: Zotović – Jordović 1990, Sl. 4. Dat: druga polovina II – prva polovina III veka. T. LI, 5

1311. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2410. Tip 32/F. Bronza. Dim: 6, 1 cm. Cela. Cilindrična glava pločasto zaravnjena sa obe strane luka. Greben luka nazubljen poprečnim urezima. Stopa neukrašena. Publikovana: Bojović 1983, kat. 373, T. XXXIX, 373. T. LI, 6

1312. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2508. Tip 32/F. Bronza. Dim: 4, 8 cm. Nedostaje igla i stopa, a glava je oštećena. Cilindrična glava pločasto zaravnjena sa obe strane luka. "Lukovica" poluobličasta, u vidu pinije na koničnoj osnovi. Greben luka nazubljen kosim urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 377, T. XXXIX, 377.

1313. *Viminacium* – "Pirivoj". Narodni muzej u Požarevcu, C 60/03. Tip 32/G. Srebro, zlato. Dim: 4 cm. Cela. Pozlaćena. Cilindrična glava sa krajevima profilisanim u vidu čaure maka. "Lukovica" u vidu pinije na dugoj dršci. Luk trapezoidnog preseka, grebena nazubljenog kosim urezima. Na prelazu luka u stopu tri bradavičasta zadebljanja ispod kojih je žljeb sa namotanom zlatnom (?) žicom. Pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 334, T. XXXI, 334. Dat: druga polovina III veka. Nap: Hibridni oblik varijanti B, C i F tipa 32. T. LI, 7

3. 9. 3. TIP 33 – LUČNE ZGLOBNE FIBULE U OBLIKU VILJUŠKE

Varijanta A – 1) sa trougaonim zadebljanjem ili 2) zadebljanjem u vidu «lukovice» iznad valjkaste glave, sa uzdužno perforiranim, dvostrukim «viljuškastim» lukom, trougaonim zadebljanjima na prelazu luka u stopu i romboidnom stopom sa uzdužnim rebrom i olučastim držačem igle (Kovrig XII Gruppe, T. XVII, 174, 177; Coci Type 34b)

Varijanta B – sa zadebljanjem u vidu «lukovice» iznad valjkaste glave, velikom elipsoidnom ili pravougaonom perforacijom duž trakastog luka i romboidnom ili pravougaonom stopom sa olučastim držačem igle (Coci Type 35b2)

Varijanta C – sa zadebljanjem u vidu «lukovice» iznad valjkaste glave, sa uzdužno dvostruko perforiranim, trostrukim «viljuškastim» lukom, trougaonim zadebljanjima na prelazu luka u stopu i romboidnom stopom sa uzdužnim rebrom i olučastim držačem igle (Kovrig XII Gruppe, T. XVII, 180, B`hme Typ 30, T. 31, 831; Coci Type 34a2a)

Varijanta D – sa trougaonim pločastim proširenjem, sa zadebljanjem u vidu «lukovice» na temenu, iznad valjkaste glave, sa uzdužno dvostruko perforiranim, trostrukim «viljuškastim» lukom, trougaonim zadebljanjima na prelazu luka u stopu i romboidnom stopom sa uzdužnim rebrom i olučastim držačem igle (Kovrig XII Gruppe, T. XVII, 178 – 179; Coci Type 34a2b)

Varijanta E – sa proširenjem u vidu pelte sa «lukovicom» iznad valjkaste glave, sa lukom u vidu dvostruke volute, sa simetričnim perforacijama u vidu pelti, elipsa i/ili voluta, trougaonim zadebljanjima na prelazu luka u stopu i romboidnom stopom sa uzdužnim rebrom i olučastim držačem igle (Kovrig XII Gruppe, T. XVII, 181)

Lučne fibule tipa 33 imaju zglobni mehanizam u valjkastoj glavi, liveni luk raščlanjen na dva ili tri dela, što im daje oblik viljuške, i olučasti držač igle (T. LII). Luk ovih fibula može biti raščlanjen na različite načine, na osnovu čega sam izdvojila pet varijanti.

Varijanta A (kat. 1314 – 1319, T. LII, 1 - 2) na početku luka, iznad valjkaste glave, ima zadebljanje trougaonog oblika (podvarijanta 1, T. LII, 1) ili u vidu lukovice (podvarijanta 2, T. LII, 2), uzdužno perforiran, odnosno udvojen luk, trougaona zadebljanja na kraju luka, romboidnu stopu sa uzdužnim rebrom i olučast držač igle. Delovi luka imaju trougaoni presek. Na prelazu luka u stopu, između pomenutih zadebljanja, može biti obmotana srebrna žica (T. LII, 2). Fibule ove varijante izrađivane su od bronzе, a ponekad od srebra (kat. 1314). Dužina im iznosi od 4, 5 do 6 cm.

Fibule varijante B (kat. 1320 – 1324, T. LII, 3 – 4) imaju zadebljanje u vidu «lukovice» iznad valjkaste glave sa zglobnim mehanizmom, širok trakast luk sa velikom, uzdužnom perforacijom elipsoidnog ili pravougaonog oblika i romboidnu ili pravougaonu stopu sa olučastim držačem igle. Luk može biti ukrašen punktacijom (T. LII, 3) ili uzdužnim i poprečnim urezanim žljebovima. Izrađene su od bronzе, dimenzija 4 – 5,5 cm.

Varijanta C (kat. 1325 – 1327, T. LII, 5) je veoma slična var. A, osim što je luk trostruk, odnosno ima dve uzdužne perforacije. Svaki deo luka je trougaonog preseka. Iznad valjkaste glave nalazi se «lukovica», na kraju luka trougaona zadebljanja i obmotana srebrna žica, a stopa je romboidna sa olučastim držačem igle. Fibule ove varijante izrađene su od bronzе, a dimenzije im se kreću od 5 do 7 cm.

Fibula varijante D (kat. 1328, T. LII, 6), takođe, ima trostruki luk u obliku viljuške, pri čemu su delovi luka tanki, kružnog preseka. Zglobni mehanizam se nalazi ispod trougaone, pločaste glave sa «lukovicom» na temenu. Na prelazu luka u stopu su trougaona zadebljanja. Stopa je romboidna sa uzdužnim rebrom i olučastim držačem igle.

Varijanta E (kat. 1329, T. LII, 7) ima luk u vidu dvostruke volute, raščlanjen elipsoidnim i perforacijama u vidu pelte. Stopa je romboidna sa uzdužnim rebrom i olučastim držačem igle.

Zglobne fibule u obliku viljuške sa dvostruko ili trostruko raščlanjenim lukom su karakteristične za provincije Panoniju i Dakiju, datuju se u kraj II – prvu polovinu III veka, a konstatovane su i na Rajnskom limesu.⁵⁵⁹

Fibule tipa 33/A₁ nađene su u Viminacijumu: srebrni primerak na lokalitetu «Kod bresta» u sloju druge polovine III veka (kat. 1314), a bronzani na lokalitetu «Pećine» u sloju, datovanom novcem Gordijana III iz 242/243. godine u sredinu – drugu polovinu III veka.

⁵⁵⁹ Kovrig 1939, 76 – 77, 124 – 125, T. XVII, 174, 177 – 178, 179 – 181; Coci 2004, 137 – 138, Type 34a2 – b, Type 35b2, Pl. Pl. CXVI, 1643 – 1654, Pl. CXVII, Pl. CXVIII, 1666 – 1671, Pl. CXIX; B' hme 1972, 29, Typ 30, T. 21, 831.

Varijanta 33/A₂ zastupljena je u Singidunumu, gde je jedna fibula nađena u sloju druge polovine III veka (kat. 1316, T. LII, 2), a druga na nepoznatom lokalitetu (kat. 1317), u Viminacijumu, odakle potiče jedan primerak bez uslova nalaza (kat. 1318), i u okolini Svilajнца, fragmentovana fibula nađena je u horizontu kraja II – III veka na nalazištu Viteževo – Zletovo (kat. 1319) (Karta 15).

Analogni primerci našim fibulama var. A potiču iz Panonije (*Aquincum, Brigetio, Vindobona, Carnuntum*), Dakije (*Porolissum, Napoca, Drobeta*, Ilišua, Gradinari) i Donje Mezije (*Novae*).⁵⁶⁰ Š. Kočiš pretpostavlja da su tokom prve polovine III veka izrađivane u Dakiji. Moguće je da se njihova proizvodnja tokom druge polovine III veka nastavila u Gornjoj Meziji.

Fibule sa lukom istog oblika kao kod var. A, ali sa spiralnom glavom ili spiralnom glavom u čauri, nađene su širom Carstva od Britanije do Rajnskog limesa, u Laurijakumu, na Siciliji i u Siriji (*Dura Europos*), a datuju se u kraj II – početak III veka.⁵⁶¹ Iz ovih formi razvio se u Panoniji tip 33/A, sa zglobnim mehanizmom u valjkastoj glavi, tokom prve polovine III veka. Smatram da vojnička atribucija ovakvih fibula, sa spiralnom glavom ili zglobnim mehanizmom, nije sigurna.⁵⁶²

Fibule varijante B nađene su u Donjoj Panoniji: *Sirmium* (kat. 1320, T. LII, 3), *Burgenae* (kat. 1321), Ušće (kat. 1322), nažalost bez bližih podataka za datovanje. U Gornjoj Meziji, jedna fibula ove varijante nađena je u Singidunumu, u zidanoj grobnici s kraja III – prve polovine IV veka (kat. 1323), a jedna u Ritopeku (*Castra Tricornia*) (kat. 1234, T. LII, 4) (Karta 15). Fibule sličnog oblika, ali užeg luka i ukrašene urezivanjem karakterističnog motiva u vidu slova X, u većem broju su nađene u utvrđenjima severne Dakije, u horizontu s kraja II – prve polovine III veka.⁵⁶³ Š. Kočiš pretpostavlja da su izrađivane u Dakiji i da su ih nosili pripadnici rimske vojske. Takođe, u Dakiji je konstatovan i tip gotovo identičan našoj varijanti B, datovan u prvu polovinu III veka, ali sa lukom koji se trapezoidno sužava ka stopi, koja je uvek romboidnog oblika.⁵⁶⁴ Ove fibule su, takođe, izrađivane lokalno, a nađene su isključivo u utvrđenjima severnog dela Dakije.⁵⁶⁵ Na osnovu navedenog, smatram da su malobrojni nalazi iz Donje Panonije i severoistočnog dela Gornje Mezije, mogli dospeti iz Dakije, posle povlačenja Rimljana iz ove provincije 272. godine.

Fibule koje imaju sličan oblik luka, ali mehanizam opruge za pričvršćivanje igle, nađene su u rimskom utvrđenju u Salburgu (Saalburg), i u Austriji (*Carnuntum, Lauriacum, Maiersdorf*).⁵⁶⁶

Tri bronzane fibule varijante C potiču iz Viminacijuma (kat. 1325 – 1327, T. LII, 5). Jedna je nađena u grobu sa kremacijom G 1 – 329 na nekropoli «Više grobalja», datovanom u kraj II – prvu polovinu III veka, zajedno sa fragmentima srebrnog ogledala i gvozdenim predmetom (drškom škrinje ?) (kat. 1325), a dve na lokalitetu «Pećine» (kat. 1326 – 1327, T. LII, 6), od kojih druga potiče iz otpadne jame keramičarske radionice, koja je delovala tokom III veka. Analogni primerci za fibule varijante C, takođe, potiču iz Panonije i Dakije.⁵⁶⁷ Jedna srebrna fibula tipa

⁵⁶⁰ Kovrig 1939, 76 – 77, T. XVII, 174, 177; Coci 2004, 212 – 213, Type 34b, Pl. CXVII; Genčeva 2004, tip 23 v, T. XIX, 10 – 11.

⁵⁶¹ Almgren 1923, T. VIII, 189; B`hme 1972, 25, Typ 26 a - c, T. 14, 614 – 624, 635 – 637, T. 15, 639 – 640; Jobst 1975, 73 – 74, Typ 16a - b, T. 25, 188 – 189.

⁵⁶² Pomenuti nalazi, nemaju pouzdan arheološki kontekst, koji bi potvrdio tezu da su ovo vojničke fibule (Videti prethodnu nap, kao i kat. 1314 - 1318).

⁵⁶³ Coci 2004, 138, 213, Type 35b2, Pl. Pl. CXVIII, 1667 – 1671, Pl. CXIX – nađene su u utvrđenjima *Porolissum*, Ilišua, Kašeju, Romica, Gerla, *Potaissa*.

⁵⁶⁴ Coci 2004, 150, Type 39a3e, Pl. CLI, 2050 – 2060.

⁵⁶⁵ Coci 2004, 224, Type 39a3e – *Porolissum, Micia, Potaissa*, Ilišua, Kašeju, Razbojeni.

⁵⁶⁶ B`hme 1972, 25, Typ 26 f, T. 15, 652 – 654; Jobst 1975, 74, Typ 16 c, T. 25, 190 – 192.

⁵⁶⁷ Kovrig 1939, 77, T. XVII, 180; Coci 2004, 137, Type 34a2a, Pl. CXVI, 1640 – 1651.

33/D nađena je u Cugmantelu (Zugmantel).⁵⁶⁸ Viminacijumski primerci se uklapaju u prihvaćene hronološke okvire ove varijante, kraj II – prvu polovinu III veka.⁵⁶⁹

U Dakiji su ove fibule isključivo nalažene u utvrđenjima, što govori o njihovoj vojničkoj atribuciji.⁵⁷⁰ Ukoliko predstavljaju stilizovan Posejdonov trozubac (*tridentum*), mogle bi biti oznake mornarice, *classis*. U tom slučaju, viminacijumske primerke nosili su pripadnici *classis Flavia Moesiaca*.⁵⁷¹

Jedna fibula var. D nađena je u grobu G 1 – 734 na viminacijumskoj nekropoli «Pećine», koji je datovan u kraj II – prvu polovinu III veka. Po tri ovakve fibule nađene su u Panoniji (*Carnuntum*, nepoznata nalazišta) i Dakiji (*Apulum*, Orlea, nepoznato nalazište).⁵⁷² Veliki broj ovakvih fibula, ali sa spiralnom glavom ispod trougaone pločice na početku luka, poznat je iz utvrđenja na Rajnskom limesu, gde se datuju u kraj II – prvu polovinu III veka.⁵⁷³ A. Beme smatra su ih nosili pripadnici germansko–retske provincijske vojske, a s obzirom da oblik ovih fibula podseća na Posejdonov/Neptunov trozubac, možda su bile oznake rimske flote na Rajni.

Oštećena fibula varijante E, nađena na ostrvu Sapaja (*Translederata* ?) (kat. 1328, T. LII, 7) identična je fibuli iz Brigecija.⁵⁷⁴ To su jedini, meni poznati, primerci ovakvih fibula. Kao i fibule prethodnih varijanti, treba ih povezati sa rimskom Dunavskom flotom (*classis Flavia Pannonica*, *classis Flavia Moesica*).

Na kraju, fibule tipa 33 mogu se posmatrati kao razvijenija forma tipa T – fibula sa spiralnom glavom i potpornom gredom u vidu Neptunovog trozupca (Grupa IX, tip 31/E).

1314. *Viminacium* – “Kod bresta”. Narodni muzej u Požarevcu, C 69/85. Tip 33/A₁. Srebro. Dim: 4, 8 cm. Cela. Publikovana: Redžić 2006, kat. 346, T. XXXIII, 346. Dat: druga polovina III veka..

1315. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 5662/82. Tip 33/A₁. Bronza. Dim: 6, 2 cm. Cela. Dvostruko trougaono zadebljanje iznad glave u vidu “roščića”. Na kraju luka i na početku stope po dva simetrična zadebljanja u vidu trna. Publikovana: Redžić 2006, kat. 347, T. XXXIII, 347. Dat: sredina i druga polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Gordijana III iz 242/3. god. T. LII, 1

1316. *Singidunum* – Kalemegdan – Donji grad. Muzej grada Beograda, ter.inv. 19/78. Tip 33/A₂. Bronza, srebro. Dim: 5, 9 cm. Nedostaje igla. Posrebrana. Cilindrična glava prstenasto profilisanih krajeva. «Lukovica» na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Bočni delovi luka trougaonog presaka sa trougaonim zadebljanjima na početku i kraju. Na prelazu luka u stopu obmotana srebrna žica u šest navoja. Iznad stope tri bradavičasta zadebljanja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 378, T. XL, 378. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Galijena. T. LII, 2

1317. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/4253. Tip 33/A₂. Bronza. Dim: 5, 3 cm. Nedostaje igla. Posrebrana. Cilindrična glava prstenasto profilisanih krajeva. «Lukovica» na koničnoj osnovi. Bočni delovi luka trougaonog presaka sa trougaonim zadebljanjima na početku i kraju. Na prelazu luka u tri bradavičasta zadebljanja. Publikovana: Petrović B.1997 A, kat. 250.

1318. Nepoznato nalazište (*Viminacium*). Narodni muzej u Požarevcu, inv. A/612. Tip 33/A₂. Bronza. Dim: 5 cm. Cela. Cilindrična glava prstenasto profilisanih krajeva. «Lukovica» na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Dugmetaste «lukovice» na krajevima osovine. Bočni delovi luka trougaonog presaka sa trougaonim zadebljanjima na početku i kraju. Na prelazu luka u stopu obmotana bronzana žica u šest navoja. Iznad stope tri bradavičasta zadebljanja. Nepublikovana.

1319. Svilajnac – Viteževo - Zletovo. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20064. Tip 33/A. Bronza.

⁵⁶⁸ B`hme 1972, 29, Typ 30, T. 21, 831.

⁵⁶⁹ Coci 2004,137.

⁵⁷⁰ Coci 2004, 212 - 213, Type 34a2a,– u utvrđenjima *Porolissum*, *Potaissa*, Ilšua, Bućumi, Razbojeni, Komalau, Vratice, Apahida.

⁵⁷¹ Petrović 1991, 207 i dalje.

⁵⁷² Kovrig 1939, 77, T. XVII, 178 - 179; Coci 2004, 212, Types 34 a1, 34a2b, Pl. CXVI, 1639, 1653.

⁵⁷³ B`hme 1972, 25 - 26, Typ 27 b - c, T. 15, 667 – 681, T. 16, 662 – 695, Fundlisten 19 – 20.

⁵⁷⁴ Kovrig 1939, 77, T. XVIII, 181.

Dim: 4, 5 cm. Nedostaje glava sa iglom. Bočni delovi luka trougaonog preseka. Na kraju romboidne stope dva ureza u vidu slova V. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 102. Dat: kraj II – III vek.

1320. Nepoznato nalazište (*Sirmium* ?). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/723. Tip 33/B. Bronza. Dim: 4, 5 cm. Cela. Cilindrična glava. «Lukovica» u vidu izdužene, tordirane pinije. Pravougaona perforacija duž luka. Bočni delovi luka pravougaonog preseka. Luk duž rubova i oko otvora ukrašen punktacijom. Pravougaona stopa fasetirana i ukrašena punktacijom duž rubova. Publikovana: Ković 2003, kat. 52, T. X. T. **LII, 3**

1321. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 33/B. Bronza. Dim: 5, 6 cm. Nedostaje glava, igla i držač igle. Izdužena «lukovica». Pravougaona perforacija duž luka. Duž bočnih delova luka, pravougaonog preseka, uzdužna rebra. Duž romboidne stope uzdužno rebro. Publikovana: Kovrig 1937, 71, T. XIV, 144.

1322. Ušće. Narodni muzej u Beogradu, inv. 4035/III. Tip 33/B. Dim: Bronza. 4 cm. Cela. Cilindrična glava. Izdužena «lukovica». Ovalna perforacija duž luka. Bočni delovi luka pravougaonog preseka. Nepublikovana.

1323. *Singidunum* – Ul. Majke Jevrosime br. 47. Muzej grada Beograda, inv. AA/30. Tip 33/B. Bronza. Dim: 2, 4 cm. Nedostaje igla, «lukovica» i stopa. Cilindrična glava. Pravougaona perforacija duž kratkog luka. Bočni delovi luka pravougaonog preseka. Na kraju luka poprečni žljebovi. Publikovana: Bojović 1983, kat. 380, T. XL, 380. Dat: kraj III – prva polovina IV veka. Nap: Nađena u zidanoj grobnici sa svodnom gornjom konstrukcijom na delu nekropole datovanom u kraj III – prvu polovinu IV veka.

1324. Ritopek (*Castra Tricornia*) – «Monitor». Muzej grada Beograda, inv. AA/1221. Tip 33/B. Bronza. Dim: 5 cm. Cela. Cilindrična glava. Izdužena «lukovica». Ovalna perforacija duž luka. Bočni delovi luka pravougaonog preseka. Publikovana: Bojović 1983, kat. 379, T. XL, 379. T. **LII, 4**

1325. *Viminacium* – “Više grobalja”. Narodni muzej u Požarevcu, C 2710/84. Tip 33/C. Bronza. Dim: 5, 2 cm. Nedostaje igla. Cilindrična glava prstenasto profilisanih krajeva. Iznad glave i na krajevima osovine dugmetaste “lukovice”. Delovi luka trougaonog preseka. Na kraju luka i na početku stope po dva simetrična zadebljanja u vidu trna. Publikovana: Redžić 2006, kat. 348, T. XXXIII, 348. Dat: kraj II – prva polovina III veka. Nap: Nađena je u grobu G 1 – 329 datovanom u kraj II – prvu polovinu III veka.

1326. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 1853/80. Tip 33/C. Bronza, srebro. Dim: 6, 8 cm. Nedostaje vrh igle i “lukovica” na jednom kraju osovine. Cilindrična glava prstenasto profilisanih krajeva. Iznad glave i na krajevima osovine dugmetaste “lukovice”. Na početku luka dva simetrična trougaona zadebljanja. Delovi luka trougaonog preseka. Na kraju luka i na početku stope trougaona zadebljanja između kojih je obmotana srebrna žica u šest navoja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 349, T. XXXIII, 349. T. **LII, 5**

1327. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 11273/85. Tip 33/C. Bronza. Dim: 5, 6 cm. Nedostaje igla i deo glave. Cilindrična glava prstenasto profilisanih krajeva. Iznad glave i na krajevima osovine dugmetaste “lukovice”. Na početku luka dva simetrična trougaona zadebljanja. Delovi luka trougaonog preseka. Na kraju luka i na početku stope trostruka bradavičasta zadebljanja između kojih je obmotana bronzana žica u sedam navoja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 350, T. XXXIII, 350. Dat: III vek. Nap: Nađena u otpadnoj jami 3 u zanatskom centru datovanom u III vek, zajedno sa dva žiška tipa X Ivanyi, kalupima za terakote i imitaciju *terra sigilata* – e.

1328. *Viminacium* – “Pećine”. Narodni muzej u Požarevcu, C 69/85. Tip 33/D. Bronza. Dim: 5, 4 cm. Oštećen luk. Na trougaonoj glavi poluobličasta “lukovica” u vidu male pinije na koničnoj osnovi. Delovi luka štapičasti, kružnog preseka. Na prelazu luka u stopu trougaono zadebljanje. Publikovana: Redžić 2006, kat. 345, T. XXXIII, 345. Dat: kraj II – prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G 1 – 734. T. **LII, 6**

1329. Sapaja (*Transleiderata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12809. Tip 33/E. Bronza. Dim: 3, 9 cm. Nedostaje glava sa iglom. Duž luka u obliku volute (?) tri rebra nazubljena sitnim poprečnim urezima. Luk ukrašen psimetričnim perforacijama u vidu pelti i ovalnog oblika. Na prelazu luka u stopu trougaono zadebljanje. Publikovana: Kondić 1961, kat. 53, T. IV, 34. T. **LII, 7**

3. 9. 4. TIP 34 – LUČNE KRSTOOBRAZNE FIBULE (ZWIEBELKOPFFIBELN)

Varijanta A (Keller Typ 1, Pr`ttel Typ 1) – 293 – 324. godine, doba I tetrarhije – Konstantin I i Licinije

Varijanta B (Keller Typ 2, Pr`ttel Typ 2) – 306 – 361. godine, doba II tetrarhije – Konstancije II

Varijanta C (Keller Typ 5, Pr`ttel Typ 5) – 330 – 395. godine, Konstantin I – Teodosije I

Varijanta D (Keller Typ 3, Pr`ttel Typ 3/4) – 364 - 380. godine, Valentinijan I i Valens – Hadrijanopoljska bitka /Teodosije I

Varijanta E (Keller Typ 4, Pr`ttel Typ 3/4) – 380 – 408. godine, Teodosije I – Arkadije

Varijanta F (Keller Typ 6, Pr`ttel Typ 6) – 395 – 450, Arkadije – Teodosije II

Varijanta G (Pr`ttel Sonderformen) – 284 – 324, Dioklecijan – Konstantin I i Licinije

U tip 34 (T. LIII – LXXI) svrstala sam posebnu formu lučnih, zglobnih fibula, sa glavom koju čini duga greda, poprečno postavljena u odnosu na luk pod pravim uglom, i tri zadebljanja u vidu lukovica – jedno na početku luka i dva na krajevima grede. Luk je visoko izvijen, trougaonog ili trapezoidnog preseka, a stopa je pravougaona ili trapezoidna. Držač igle je olučast, a može imati različite vrste osigurača za iglu (T. LXIV, 3, T. LXV, 1, T. LXVI, 3, T. LXVII, 1, 3, T. LXVIII, 3).⁵⁷⁵

U stručnoj literaturi ovakve fibule nazivaju se lukovičaste (Zwiebelknopffibeln, bulbous fibulae) ili krstaste (crossbow broches), prema karakterističnom obliku glave.⁵⁷⁶ Luk, a naročito stopa ovih fibula često imaju bogat ukras, izveden fasetiranjem, urezivanjem, utiskivanjem ili zlatarskim tehnikama, kao što su *niello* (T. LVI, 4, T. LVII, 3, T. LVIII, 2 – 3, T. LIX, 1 – 3, T. LX, 2, T. LXV, 2, T. LXVIII, 3, T. LXIX, 2, T. LXX, 3, T. LXXI, 1) ili umetanje traka od srebrnog ili zlatnog lima duž luka i /ili stope, koja je toreutski ukrašena vegetabilnim motivima ili urezivanjem i nielom (T. LX, 1). Fibule tipa 34 mogu biti ukrašene granulacijom, filigranom (T. LXXI, 5) ili pseudofiligranom.

Poslednja tehnika se sastoji u urezivanju sitnih, poprečnih linija duž prstenasto izlivenih delova fibule, najčešće osnove lukovica ili zadebljanja na prelazu luka u stopu, tako da se stiče privid filigranske žice (T. LIV, 1, T. LV, T. LVI, 1, 3 – 4, LVII, 2, T. LVIII, 3, LXI, 2, LXII, 1, LXV, 2, LXVII, 2, LXVIII, 3, LXIX, 1, LXX, 1, 3, LXXI, 1). Ponekad su alkice od srebrne ili zlatne žice, ukrašene sitnim urezima navlačene na luk ili krajeve grede (T. LIV, 2, T. LVII, 4). U jednom slučaju javlja se tehnika čipkastog ažuriranja srebrnog lima, *opus interrasile*, na luku u obliku rama (T. LXXI, 4). Na prelazu luka u stopu nekih krstoobraznih fibula nalazi se kao ukras namotana

Sl. 79 – tip 34/A 1, Romuliana

⁵⁷⁵ Videti: 1. 1. Pojam, nastanak i konstrukcija fibula i Saria 1928, 73 i dalje.

⁵⁷⁶ Bojović 1983, 82, tip 37 – autor ovaj tip naziva krstaste fibule; Jovanović 1975, 235 i dalje – krstoobrazne. Smatram da je pridev krstoobrazne ili krstolike bliži srpskom jeziku, jer označava kakvog je oblika (oblika krsta) nešto (fibula).

Sl. 80 – 82 - tip 34/A 2, Romuliana

srebrna ili zlatna žica (T. LV, 1 – 2), dok se kod docnijih primeraka javljaju pseudonavoji, izvedeni žljebovima (T. LXV, 2). Ovakav ukras javlja se kod nekih varijanti zglobnih T – fibula (grupa IX, tip 32), koje su, inače, prototip krstobraznih fibula, a tumači se razvojem ovih formi iz fibula sa posuvraćenom stopom.

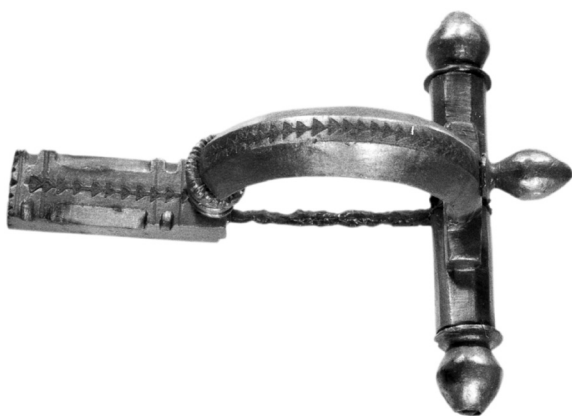
Postoje dva osnovna načina izrade fibule tipa 34:⁵⁷⁷ 1) livenje u kalupu i 2) oblikovanje delova korpusa iskucavanjem lima, koji se spajaju lemljenjem. Na nekim fibulama kombinuju se oba tehnološka postupka, tako da se masivan luk sa gornjim delom stope izlije, na njega se aplicira gređa sa lukovicama od lima, a na stopu olučasti držač igle (T. LIX, 1 – 4, T. LX, 2, T. LXXI, 1 – 2). U nekim slučajevima čitava fibula je sastavljena od delova izrađenih iskucavanjem lima, koji su spojeni lemljenjem (T. LX, 1), kada su vidljivi spojevi na «šavovima». Kod nekih primeraka od lima su izrađene samo krupne lukovice (T. LXIX, 2, T. LXX, 3). Takve lukovice su pričvršćivane za gređu stablom sa zavrtnjem.

Zglobni mehanizam krstoobraznih fibula nalazi se na donjoj strani gređe, gde je ona uzdužno presečena za umetanje igle, koja se pričvršćava za osovinu. Kod mlađih primeraka (tip 34/F) igla je pričvršćena za središnju lukovicu, pomoću koje se pomera napred–nazad po unu-

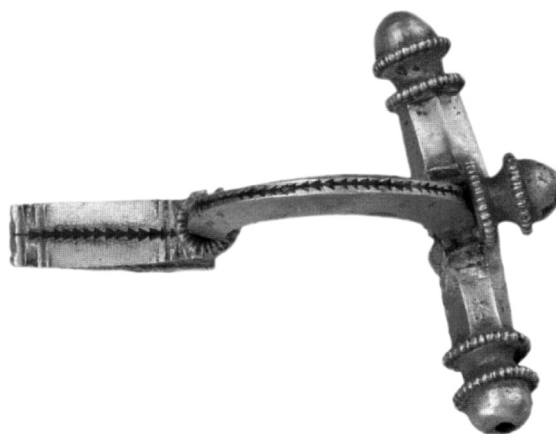
⁵⁷⁷ Drescher 1959, 170 – 179.

trašnjoj podužnoj osovini. Na taj način igla se stavlja u valjkasti držač igle, koji nije bočno presečen, i mogućnost da se igla otvori se svodi na minimum, odnosno sigurnost zakopčavanja je velika. Ovo, kao i razni oblici osigurača igle na stopi, bili su potrebni, jer su krstoobrazne fibule služile za pričvršćivanje teških vojničkih ogrtača (*paludamentum, sagum, chlamyda*) na desnom ramenu.

Fibule tipa 34 izrađivane su većinom od bronzе, ali se među našim materijalom u visokom procentu javljaju pozlaćeni primerci (36 primeraka, odnosno 14, 12%). Pozlaćene krstoobrazne fibule, zajedno sa šest zlatnih primeraka, čine čak šestinu svih fibula tipa 34 iz Srbije (16, 78 %). Manji je broj srebrnih (četiri primeraka, odnosno 1, 77%) i posrebrnenih (pet primeraka, odnosno 1, 96%) krstobraznih fibula. Ipak, zlatne, srebrne, pozlaćene i posrebrnene fibule čine petinu naših fibula tipa 34 (51 primerak, odnosno 20, 51%). Nijedan tip fibula iz provincija na tlu Srbije nema tako visok procenat primeraka od plemenitih metala, što govori u prilog njihovoj oficijelnoj upotrebi.

Sl. 83 – tip 34/A 2, nepoznato nalazište,
Narodni muzej u Beogradu

Sl. 84 – tip 34/A 2,
Narodni muzej u Beogradu

Likovne predstave kasnoantičkog perioda prikazuju najviše velikodostojnike Carstva, pa i same careve sa krstoobraznim fibulama na ogrtaču pričvršćenom na desnom ramenu. Poznat je prikaz krstoobrazne fibule na predstavi Galerija sa na njegovom slavoluku u Solunu,⁵⁷⁸ na mermernoj statui tetrarhijskog cara u Narodnom muzeju u Beogradu,⁵⁷⁹ na predstavi velikodostojnika (*togati*) na bazi obeliska Teodosija I u Carigradu,⁵⁸⁰ Stilihona na konzularnom diptihu iz Monce,⁵⁸¹ Konstancija III na konzularnom diptihu iz Halberštada, pratioca cara Justinijana I i carice Teodore na mozaiku u apsidi crkve San Vitale u Raveni.⁵⁸² Takođe, poznate su likovne predstave zapovednika rimske vojske ili državnih činovnika sa ogrtačem pričvršćenim krstobraznom fibulom na desnom ramenu na freskama grobnica IV veka i nadgrobnim spomenicima.⁵⁸³ Na osnovu likovnih predstava i grobnih nalaza, evidentno je da su ove fibule nosili muškarci, stopom okrenutom na gore.

⁵⁷⁸ Theune-Grosskopf 1995, 86, Abb.58; Janes 1998, 388, Note. 9.

⁵⁷⁹ Tomović 1997, 420 – 421, Sl. 1 – 2, Sl. 5 – 6.

⁵⁸⁰ Pr`ttel 1988, 371, Abb. 9, 1.

⁵⁸¹ Volbach 1958, 57.

⁵⁸² Volbach 1958, 166.

⁵⁸³ Zabehlicky 1980, 1101 – 1103, Kat. 1, Kat. 4, Kat. 5; Theune – Grosskopf 1995, 83 – 87; Abb. 55, Abb. 59; Ivčević 2001, 165, Sl. 1; Jovanović 2007, 112 – 113, Sl. 15, 6; Pop – Lazić, 166 – 167, Fig. 7.

Sl. 85 – tip 34/B 3, Viminacium – «Pećine»

Sl. 86 – tip 34/B 3, Viminacium – «Kod bresta»

Sl. 87 – tip 34/C 1 b, Prahovo (Aquae)

Izvesno je da su ovakve fibule, bile oznaka vojne, a kasnije i činovničke počasti, da ih je poklanja car lično, povodom državnih praznika (*dies imperii*) i jubileja svoje vladavine (*vota*).⁵⁸⁴ Zato su ih izrađivale carske radionice, koje su putovale širom Carstva, zajedno sa imperatorom.⁵⁸⁵

Krstoobrazne fibule iz provincija na tlu Srbije svrstala sam u sedam varijanti u okviru tipa 34. Generalno, u svojoj podeli, pridražavala sam se starijih, opšteprihvaćenih tipologija.⁵⁸⁶ Međutim, zbog specifičnosti i velikog broja nalaza iz dobro datovanih arheoloških celina, donekle sam pomerila redosled i hronologiju pomenutih varijanti.

U rimskim provincijama na tlu Srbije prikupila sam 255 krstoobraznih fibula.

Varijantu A⁵⁸⁷ (kat. 1130 – 1369, T. LIII – LIV, 1 – 2), ujedno najstariju, čine lučne krstoobrazne fibule sa plastičnim završecima u vidu pinija na glavi, valjkastom gredom kružnog ili poligonalnog preseka, lukom trougaonog ili trapezoidnog preseka i pravougonom stopom ili stopom koja se sužava, ukrašenom fasetama, podvarijanta 1 (T. LIII), ili urezima, podvarijanta 2 (T. LIV, 1 – 2). Među fibulama ove varijante ima i veoma luksuznih primeraka, kao što je zlatna fibula iz Romulijane, nađena u grobnici Galerijevog velikodostojnika (T. LIV, 2). Konstatovane su u Donjoj Panoniji, na Dunavskom limesu Gornje Mezije, u Braljini kod Kruševca i u Romulijani (Karta 16). Fibule var. A čine 17, 17% krstobraznih fibula u Srbiji. Na osnovu analize datovanih primeraka, ova varijanta pripada kraju III i prvoj četvrtini IV veka. Ako ovaj datum smestimo u istorijski kontekst, mogu se datovati od prve tetrahije do kraja zajedničke vladavine Konstantina I i Licinija, 293 – 324. godine (Tabela 10).

Fibule varijante B⁵⁸⁸ (kat. 1370 – 1419, T. LIV, 3 – 4, T. LV - LVIII) okarakterisane su plastičnim završecima u vidu kanelovanih pinija na glavi, valjkastom gredom kružnog ili poligonalnog preseka, profilisanom s obe strane luka volutama, odnosno ptičjim protomima, lukom trougaonog ili trapezoidnog preseka, koji ponekad na prelazu u stopu ima trougaono, listoliko zadebljanje (T. LVI, 2) i pravougonom stopom ili stopom koja se sužava, ukrašenom fasetama, podvarijanta 1 (T. LIV, 3 – 4, T. LV, T. LVI, 1 - 2), urezima i utisnutim kružićima, podvarijanta 2 (T. LVI, 3 – 4), ili utisnutim peltama, podvarijanta 3 (T. LVII – LVIII). Fibule var. B, takođe mogu biti luksuzne izrade, pozlaćene i

Sl. 88 – tip 34/C 2 a, Ulpiana

Sl. 89 – tip 34/C 2 b, Viminacium – «Pećine»

⁵⁸⁴ Theune-Grosskopf 1995, 84 – 89; Janes 1998, 388 – 390; Diaconescu 1999, 205 – 217, Abb. 1, 1 – 2, Abb. 2, 1, Abb. 4, 3.

⁵⁸⁵ Vasić 2001, 195 – 197.

⁵⁸⁶ Keller 1971, 26 i dalje; Jobst 1975, 91 – 106. T. 30 – 43; Pr`ttel 1988, 347 i dalje.

⁵⁸⁷ Keller Typ 1, Pr`ttel Typ 1.

⁵⁸⁸ Keller Typ 2, Pr`ttel Typ 2.

Sl. 90 – tip 34/C 3 a, Naissus – Jagodin Mala

ukrašene nielom, naročito poslednja podvarijanta, čija je stopa ukrašena sa po 2 ili 3 para pelti (kat. 1409 – 1410, 1412 – 1415, T. LVII, 1 – 2, T. LVIII, 1 – 2). Ova varijanta čini 19, 61% fibula tipa 34 u Srbiji. Najviše ih ima u Drugoj Panoniji i Prvoj Meziji (*Singidunum*, *Viminacium*, *Horreum Margi*), a konstatovane su u Priobalnoj Dakiji (*Romuliana*) i jedan srebrni primerak u Dardaniji (Zaskok, kat.1406) (Karta 16). Na osnovu datovanih, pre svega grobnih nalaza, mogu se opredeliti u vreme Konstantina I i njegove dinastije, odnosno od 306. do 361/363. godine (Tabela 10). Na nekim od primeraka javlja se natpis (kat. 1381,

T. LV, 2). Natpisi na fibulama var. B, sa pomenom cezara i avgusta ili vota, povazuju se sa carskom propagandom u vreme Licinija i Konstantina I, početkom IV veka.⁵⁸⁹

Primerki var. C⁵⁹⁰ (kat. 1420 – 1435, T. LIX – LX), predstavljaju «carske fibule», koje se javljaju u malom broju, sa plastičnim završecima u vidu masivnih lukovica na glavi, profilisanom, kratkom gredom, sa širokim, kratkim lukom trapezoidnog preseka, uzdužno ukrašenim trakom

Sl. 91 – tip 34/C 3 b, Romuliana

sa motivom «jelove grančice», podvarijanta 1 (T. LIX), geometrijskim i vegetabilnim motivima ili prethodnim motivima u kombinaciji sa portretnim medaljonima izvedenim u *niello* tehnici i pravougaonom stopom ukrašenom kao luk, podvarijanta 2 i 3, sa utisnutim peltama (T. LX, 2), ili rubova profilisanih nizom pelti (T. LX, 1). Fibule ove varijante nađene su na lokalitetuma *Singidunum*, *Viminacium*, *Idimum*, *Ravna - Campsa*, *Prahovo - Aquae*, *Romuliana*, *Ćičevac*, *Naissus i Ulpiana* (Karta 16).

⁵⁸⁹ Ivanovski 1987, 81 i dalje; Mirković 1989, 39 i dalje; Vasić 2001, 93 i dalje.

⁵⁹⁰ Keller Typ 5, Pr`ttel Typ 5.

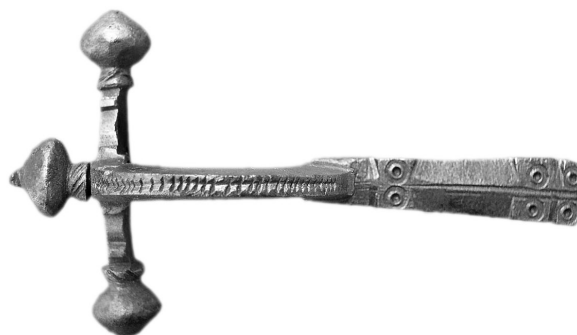

Sl. 92 – tip 34/C 3 b, nepoznato nalazište, Narodni muzej u Beogradu

U Niškoj tvrđavi, tri primerka su konstatovana u ostavi bronzanih predmeta, sa fibulama varijanti D i E, pohranjenoj oko 378. godine (kat. 1427 – 1429), a grobni nalazi potiču iz Viminacijuma, sa nekropole «Pećine» (kat. 1422, 1431 – 1432, T. LXIX, 3 – 4), iz Jagodin male u Nišu (kat. 1433, T. LX, 2) i kasnoantičke nekropole Romulijane (kat. 1434, T. LX, 1). Na osnovu uslova nalaza ove fibule se mogu datovati od druge trećine do kraja IV veka, odnosno od smrti Konstantina I do deobe Carstva, posle smrti Teodosija I, 337 – 395. godine.

Najzanimljivije su, naravno, fibule sa «carskim» portretima, koje se pripisuju Flavijskoj dinastiji Konstantina I i njegovih naslednika.⁵⁹¹

Među fibulama iz Bugarske, primerak iz sela Kolarci, sa stopom čiji su rubovi profilisani peltama, ima samo jedan portret na kraju stope, odnosno držača igle trapezoidnog preseka.⁵⁹² Predstava muškarca u poluprofilu na levo, sa «paž» frizurou, u drapiranoj odeći, sa pločastom diskoidnom fibulom na desnom ramenu, je gotovo identična portretima sa fibule iz Romulijane (T. LX, 1). Ono što je zanimljivo je predstava vinove loze sa lišćem, sa obe

Sl. 93 – tip 34/D 2,
Timacum Minus – «Slog»

⁵⁹¹ Laur – Belart 1959, 64 i dalje; Ivanov 1972, 9 i dalje; Jovanović 1976, 2 i dalje.

⁵⁹² Ivanov 1972, 21, Sl. 15 – autor smatra da je ovaj portret predstava divinizovanog Konstantina I.

Sl. 94 – tip 34/ D 2, Romuliana

strane portreta. Osim toga, ukras stope na obe pomenute fibule, teško da je stariji od poslednje četvrtine IV veka,⁵⁹³ a grob iz Romulijane je sasvim pouzdano datovan skupnim nalazom novca iz torbice pokojnika u kraj IV veka.⁵⁹⁴ Ako je na fibuli iz Kolarca predstavljen neki car, onda je bio sam na prestolu, te je jedina mogućnost Julijan (361 – 363), te su dionizijski motivi u tom kontekstu objašnjivi, zbog pokušaja paganske restauracije ovog cara. Međutim, na fibuli sa Gamzigrada na luku se nalaze još dva portreta, a vidljiva su i tri medaljona sa ukrštenim linijama, hristogramom, koji dodatno komplikuju tumačenje ukazujući na hrišćansku simboliku.⁵⁹⁵ Možda treba dopustiti mogućnost, da su portreti na fibulama var. C kultne predstave (Dionis, Hrist, Apostoli ?). Mešanje paganskih i hrišćanskih ikonografskih simbola nije neobično u vreme utemeljenja hrišćanstva i intenzivnih hrisoloških rasprava. Na kraju, sintezom svih poznatih teorija tumačenja portreta na krstoobraznim fibulama tipa 34/C, za sada nije moguće dati njihovo definitivno tumačenje.⁵⁹⁶

Sl. 95 – tip 34/D 3, Viminacium – «Pećine»

Fibule varijante D (kat. 1436 – 1594, T. LXI – LXIV)⁵⁹⁷ imaju plastične završetke u vidu izrazitih lukovica na glavi, trougaonu gredu profilisan sa obe strane luka, koji je trougaonog ili trapezoidnog preseka, uzdužno ukrašen urezivanjem. Stopa je duga, pravougaonog ili trapezoidnog oblika, ukrašena fasetama, podvarijanta 1 (T. LXI), utisnutim »okcima«, podvarijanta 2 (T.

⁵⁹³ Ovako ukrašena stopa javlja se na najmlađoj varijanti krstoobraznih fibula, tipa 34/F, koje se mogu datovati u kraj IV – V vek (Keller Typ 6, Pr`ttel Typ 6)

⁵⁹⁴ Pored leve potkolenice u grobu su nađeni ostaci (kožne?) torbice u kojoj se nalazilo pravougaono gvozdeno ocilo, kremen i 6 novčića cara Valensa, od kojih je najmlađi iz 378. godine, a pored torbice je nađena kopča vojničkog pojasa sa pravougaonim okovom i predicom «sarmatskog» tipa – Petković 2009, 267 – 268, Figs. 41 – 47; Živić 2009, Cat. No. 50 a – e, Pl. X; Vasić 2009, 313.

⁵⁹⁵ Migotti 2008, 38 – 39 – autorka zapaža hrišćanske motive na poznijim primercima ove varijante.

⁵⁹⁶ Migotti 2008, 16 – 22.

⁵⁹⁷ Keller Typ 3, Pr`ttel Typ 3 / 4.

Sl. 96 – tip 34/D 4, Timacum Minus

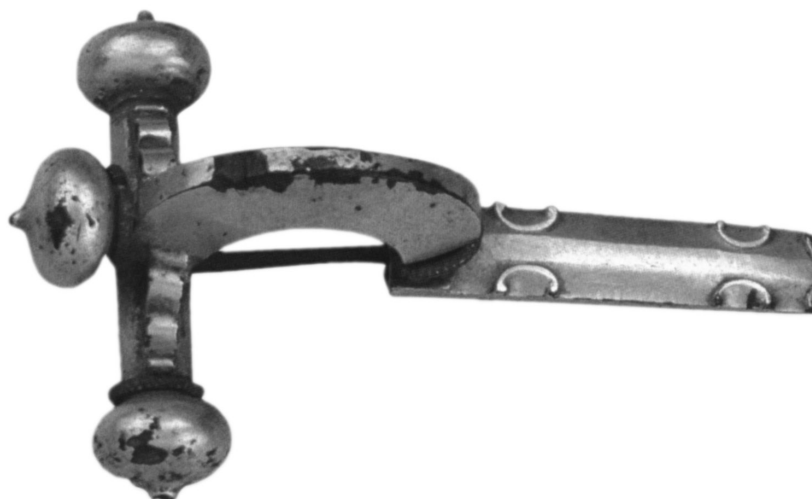
Sl. 97 – tip 34/E 1, Timacum Minus – «Slog»

LXII – LXIII, LXIV, 1 - 2), utisnutim peltama, podvarijanta 3 (T. LXIV, 3-4, LXV), ili udubljenjima trougaonog, četvorougaonog ili ovalnog oblika duž rubova, podvarijanta 4 (T. LXVI). Ukas u vidu utisnutih «okaca» može biti simetrično raspoređen duž rubova stope ili grupisan u parovima na početku i kraju stope, ali njegovom analizom nije moguće utvrditi bilo kakvu pravilnost.

Fibule varijante D su druge po zastupljenosti među krstoobraznim fibulama u Srbiji i čine gotovo četvrtinu ovih nalaza, odnosno 23,14% (Karta 16). Rasprostranjene su u svim rimskim provincijama na tlu Srbije, kako na Limesu, tako i u unutrašnjosti. Analizom primeraka sa pouzdanim arheološkim kontekstom, pre svega iz nekropola u Beškoj, Svilošu i Viminacijumu, fibule

Sl. 98 – tip 34/E 2, Viminacium – «Pećine»

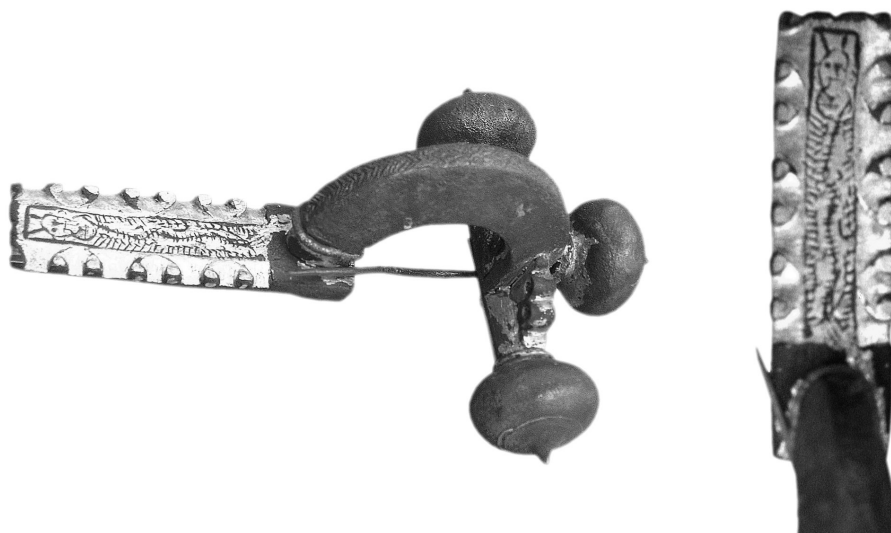

Sl. 99 – tip 34/E 2, Sirmium

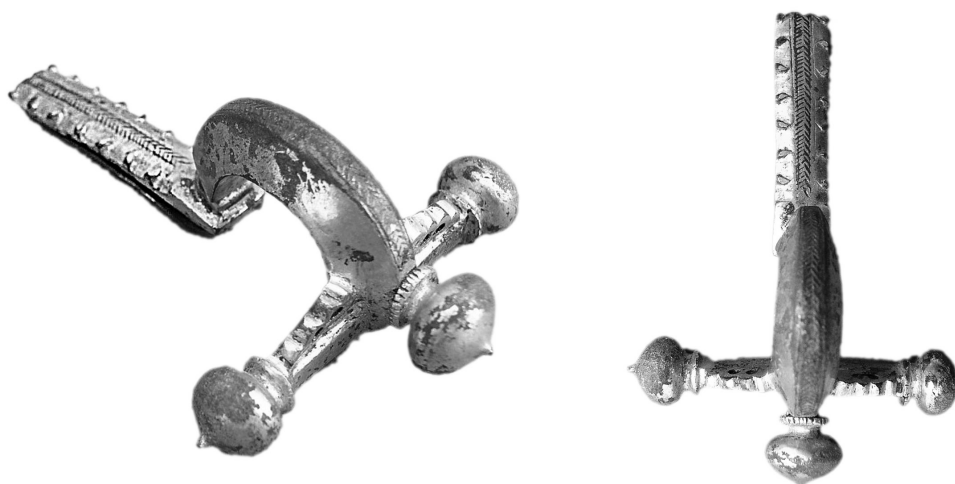
tipa 34/D mogu se datovati od vladavine Valentinijana I i Valensa, do velikog sloma rimske vojske posle poraza u Hadrijanopoljskoj bici, odnosno dolaska Teodosija I na vlast, 364 - 380. godine.

Varijanta E je slična prethodnoj (kat. 1595 – 1674, T. LXVII – LXX),⁵⁹⁸ ali je luk masivniji i kraći, a stopa je šira i duža. Ove fibule sa plastičnim završecima u vidu masivnih lukovica na glavi, profilisanom trougaonom gredom, širokim lukom trapezoidnog preseka, uzdužno ukrašenim urezivanjem i dugom pravougaonom stopom ukrašenom kao luk i utisnutim »okcima«, podvarijanta 1 (T. LXVII, T. LXVIII, 1), utisnutim peltama, podvarijanta 2 (T. LXVIII, 2 - 3, T. LXIX), udubljenjima trougaonog, četvorougona ili ovalnog oblika duž rubova, podvarijanta 3, (T. LXX), ili trakom od srebrnog lima, koja se pruža duž luka i stope, sa urezanim motivom vino-

⁵⁹⁸ Keller 1971, Typ 4, a, c, Abb. 11, 9, 11; Pr`ttel 1988, 357 – 364, Typ 3 / 4, Abb. 4a, Abb. 4 b.

Sl. 100 – tip 34/E 2, Viminacium – «Pećine»

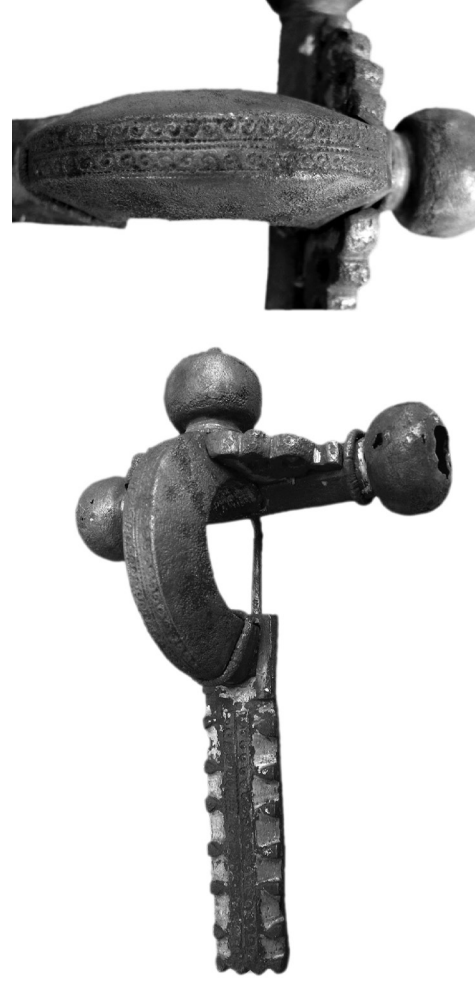
Sl. 101 – tip 34/E 2, Timacum Minus – «Ropinski potok»

ve loze, ponekad ispunjenim nielom i nizom okaca ili utisnutih kružića duž rubova, podvarijanta 4. Za ovu varijantu je karakterističan ukras u vidu uzdužnih traka na luku i stopi, ispunjenih najrazličitijim urezanim i utisnutim motivima (poprečnim i kosim linijama, trouglovima, kružićima, cik-cak i valovitom linijom, pletenicom, vrežama ili kombinacijom ovih motiva. To čitavoj fibuli daje dekorativnost, na izvestan način baroknu zasićenost ukrasom.

Među fibulama var. E izdvaja se jedan nalaz iz Viminacijuma, za koji smatram da je imitacija ili falsifikat fibula tipa 34/C. Ova bronzana, pozlaćena fibula ima širok luk trapezoidnog preseka, uzdužno ukrašen u *niello* tehnici trakom sa motivom «jelove grančice», i dva romba sa tačkom u sredini između kojih su volute, koji predstavljaju par očiju (Udžat). Duga pravougaona stopa uzdužno je ukrašena u *niello* tehnici trakom sa urezanim predstavom fantastičnog bića, demona zmijolikog tela i glave sa klempavim ušima ili naušnicama - karikama i parom rogova.

Sl. 102 – tip 34/E 2, Ulpiana

Sl. 103 – tip 34/E 3, Viminacium – «Pećine»

Ovo biće oko vrata ima torques sa solarnim, zrakastim simbolom, a okruženo je bujnom vegetacijom. Stopa je fasetirana i ukrašena sa tri para pelti i volutama na kraju (T. LXIX, 2). Fibula je nađena na nekropoli «Pećine», u grobu G – 3123, sa keramičkim kračagom i staklenim peharom druge polovine IV – prve polovine V veka. Fantastično biće prikazano na fibuli moglo bi da predstavlja Silvana,⁵⁹⁹ kako se prikazuje u provinciji Dalmaciji, Satira, Silena, ili pre Libera – Dionisa - Fauna. S druge strane, ovakva fibula mogla bi da bude parodija na zvanični carski kult, ali izuzetan kvalitet izrade, pozlata i crtež izveden u *niello* tehnici, isključuju tu mogućnost. Zato, smatram da se radi o falsifikatu, na kome je majstor imitirao predstave viđene na fibulama var. C, koje nije razumeo. Ipak, ostaje nedoumica oko predstave Udžat – očiju na luku ove fibule. Na osnovu svega iznetog, pomišljam na hermetički ili gnostički koncept ornamenta na viminacijumskoj fibuli, koji je sintetizovao sva mistična «znanja» sa teritorije Rimskog carstva, egipatska,

⁵⁹⁹ Zotović R. 1994, 178 – 179, Fig. 1.

Sl. 104 – tip 34/ E 4, Sočanica (Municipium DD)

Sl. 105 – tip 34/E 4, Prilipac – Munjsko brdo

judejska, orijentalna, dionizijska i novopitagorejska.⁶⁰⁰ U religijskom previranju IV veka, na krstoobraznim fibulama je, pored dionizijskih i hrišćanskih, moguće očekivati i gnostičke simbole.

Tip 34/E ja najzastupljeniji među nalazima krstoobraznih fibula u Srbiji (Karta 16). Fibule var. E čine gotovo trećinu ovih nalaza (80 primeraka, odnosno 31, 37 %). Analizom velikog broja pouzdano datovanih primeraka iz Srbije dobijen je hronološki okvir od poslednjih decenija IV veka do početka V veka, odnosno od početka vladavine Teodosija I do kraja vladavine njegovog sina Arkadija , 380 – 408. godine.

⁶⁰⁰ Eliade 1991, II, 233 – 236, 291 - 294.

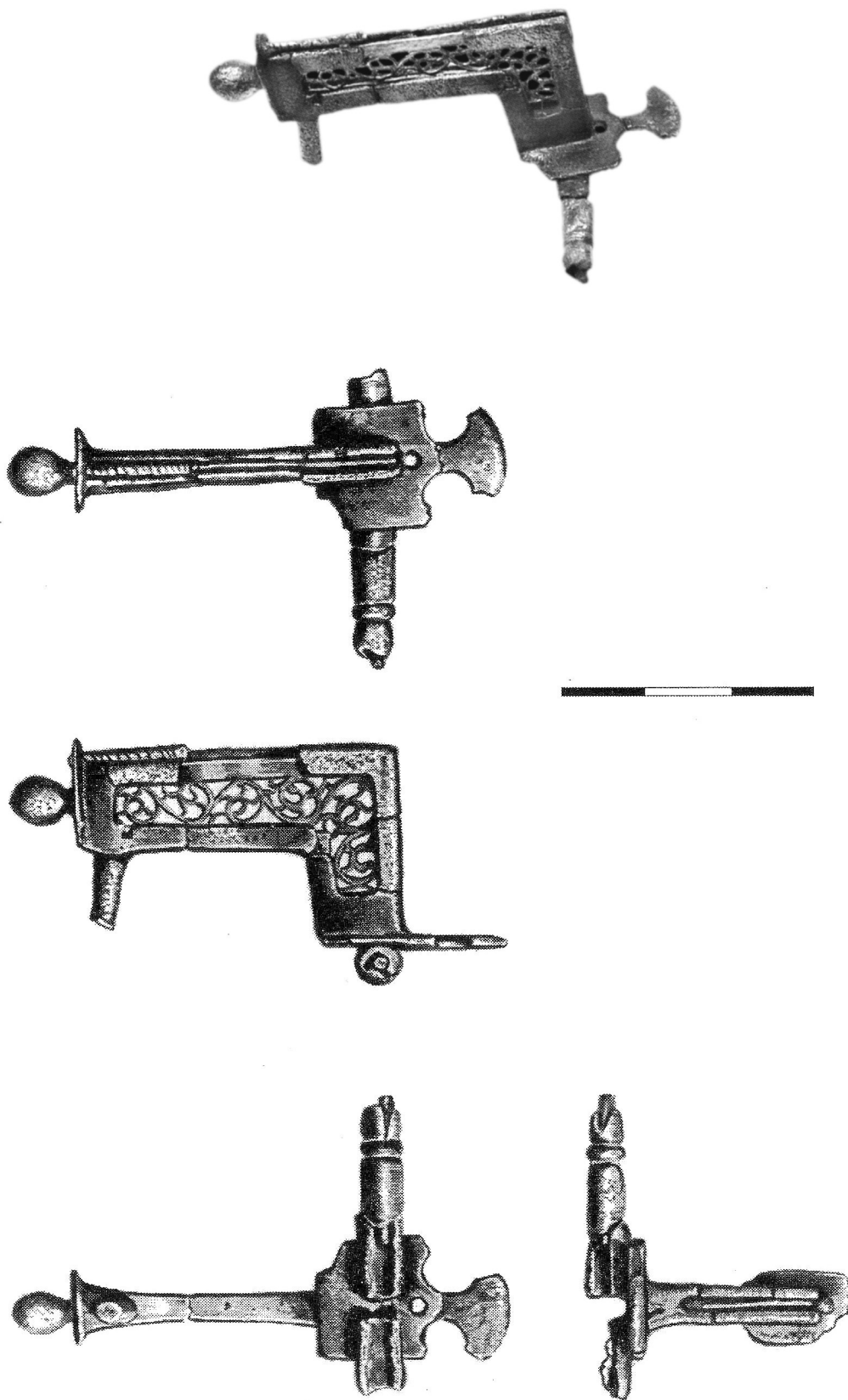
Sl. 106 – tip 34/E 4, Prilipac – Munjsko brdo

Sl. 107 – tip 34/F, Viminacium – «Pećine»

Varijanta F (kat. 1675 – 1679, T. LXXI, 1 – 2),⁶⁰¹ razvila se krajem IV veka iz varijante C i veoma joj je slična po tehnologiji izrade. Razlikuje se po kanelovanim lukovicama i veoma dugoj stopi, koja ima rubove profilisane peltama. Fibule ove varijante nađene su samo u Singidunumu i Viminacijumu, i to samo 5 primeraka. Među njima ističe se pozlaćena fibula sa Viminacijuma («Pećine», G – 1033), kojoj su luk i stopa ukrašeni motivom «jelove grančice» i kružnim medaljonima sa upisanim hristogramom u *niello* tehnici, a na trapezoidnom završetku stope, odnosno držača igle je kružni medaljon sa muškim portretom u $\frac{3}{4}$ profila na levo (kat. 1676, T. LXXI, 1). Fibula je nađena na desnom ramenu pokojnika, u predelu karlice su otkriveni delovi vojničkog pojasa od srebra, sa kopčom sa pravougaonim okovom i pređicom i vidu latiničnog slova B, a pored glave su konstatovani ostaci staklenog pehara. Inače, ova, kao i ostale fibule var. F datuje se na osnovu grobnih nalaza u kraj IV – prvu polovinu V veka (Tabela 10).

⁶⁰¹ Keller 1971, Typ 6, Abb. 11, 13; Pr`ttel 1988, 369 – 371, Typ 6, Abb. 8, 2 - 4.

Sl. 108 – 109 – tip 34/G, Timacum Minus «Ropinski potok»

Sl. 110 – tip 34/G, Blace – Jaz

Sl. 111 – tip 34/G, nepoznato nalazište (Podunavlje), Narodni muzej u Beogradu

Hronologija M. Buore za fibule tipa 34/F od kraja IV do početka VI veka, tačna je za zapadni deo Carstva.⁶⁰² Međutim, u istočnom delu Carstva, kome pripada naša teritorija, čini se da one prestaju da se koriste još u prvim decenijama V veka. Tako se i predstave ovog tipa fibula na mozaiku u San Vitale u Raveni, nastale sredinom VI veka i na fresci u katakombama San Đenaro u Napulju s početka tog veka, odnose na *Pars occidentalis*.⁶⁰³

Fibule var. G (1680 – 1684, T. LXXI, 3 – 6) predstavljaju hibridne oblike zglobnih T – fibula i krstoobraznih fibula, nastale na prelazu III u IV vek. Osim srebrnog primerka iz groba spaljenog pokojnika sa nekropole «Ropinski potok» u Timakum Minusu (kat. 1682, T. LXXI, 4), ni jedna od ovih fibula nema pouzdano datovan arheološki kontekst. Ova srebrna fibula nađena je u grobnjoj jami sa jednim srebrnim prstenom III veka i stopom bronzane krstoobrazne fibule

⁶⁰² Buora 1997, 254 – 257.

⁶⁰³ Pr`ttel 1988, 370, Abb. 9, 2.

var. A. Sobzirom na grobne nalaze i stratigrafiju ovog dela nekropole, može se datovati u kraj III – prvu četvrtinu IV veka.⁶⁰⁴

Zlatne fibule sa peltom umesto središnje lukovice sa Dunavskog limesa (kat. 1681, 1684, T. LXXI, 5 – 6) i segmentnu zlatnu fibulu, ukrašenu granulacijom iz Blaca (kat. 1683), analizirala je I. Popović u studiji o ovoj vrsti nalaza, te nema razloga ponavljati već rečeno.⁶⁰⁵ Međutim, fibula iz Viminacijuma je, kao i primerak iz Timakum Minusa, za sada nezabeležena forma krstoobraznih fibula (kat. 1680, T.LXXI, 3). Ova fibula ima glavu sa lukovicama sličnu tipu 34/B i luk trapezoidnog preseka ukrašen utisnutim trouglovima i punktacijom. Međutim, stopa fibule je pravougaona, sastavljena iz pet konveksnih segmenata. Generalno, ova fibula predstavlja hibrid zglobnih segmentnih fibula tipa 10/C i krstoobraznog tipa 34.

1330. Orašac – Ulice. Narodni muzej u Šapcu, inv. AA/760. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 7, 1 cm. Cela. Igla deformisana. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinije na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Ković 2003, kat. 55, T. X, 55.

1331. Glušci. Narodni muzej u Šapcu, inv. AA/880. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 6, 1 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinije na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Ković 2003, kat. 56, T. XI, 56.

1332. Glušci. Narodni muzej u Šapcu, inv. AA/881. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 7 cm. Cela. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinije, središnja na koničnoj, a bočne na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka ukrašen poprečnim urezima. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Ković 2003, kat. 57, T. XI, 57. T. LIII, 1

1333. Glušci. Narodni muzej u Šapcu, inv. AA/878. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 7, 6 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinije na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka ukrašen poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Ković 2003, kat. 58, T. XII, 58.

1334. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2483. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 5, 6 cm. Nedostaje jedna lukovica i igla. Cilindrična greda. Lukovice u vidu pinije na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 381, T. XL, 381.

1335. Ušće – Poljoprivredno dobro «Dragan Marković». Muzej grada Beograda, inv. AA/1926. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 6, 9 cm. Nedostaje jedna lukovica. Kanelovana greda. Lukovice u vidu kanelovanih pinija na dvostrukoj pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka na prelazu u stopu ukrašen pseudofiligranom. Pravougaona stopa fasetirana, na kraju ukrašena sitnim urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 387, T. XLI, 387. Dat: III – IV vek.

1336. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3953. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Nedostaje igla i bočne lukovice, a oštećena je greda. Kanelovana greda. Sferične lukovice na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa fasetirana i ukrašena urezom u vidu slova V na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 388, T. XLI, 388.

1337. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2616. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 5, 8 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda. Lukovice u vidu kanelovanih pinija na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka na prelazu u stopu ukrašen pseudofiligranom. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 383, T. XL, 383.

1338. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/321. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje jedna lukovica i igla. Kanelovana greda. Sferične lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 394, T. XLII, 394.

1339. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 5791/82. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje jedna bočna lukovica. Cilindrična greda. Sferične lukovice na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana:

⁶⁰⁴ Petković, Ružić 2005, 45 – 46, Pl. XIII, 3 – 4, Plan. 5.

⁶⁰⁵ Popović 2004, 225 i dalje.

Redžić 2006, kat. 353, T. XXXIV, 353. Dat: početak IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 2097 sa novcem Licinija iz 313 – 315. godine.

1340. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 11511/85. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 5, 7 cm. Cela. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinija na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka. Pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 354, T. XXXIV, 354. Nap: Nađena je u grobu G – 2033. T. LIII, 2

1341. *Viminacium* – «Lanci». Narodni muzej u Požarevcu, C 171/89. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje polovina grede sa bočnom lukovicom i igla. Cilindrična greda. Kanelovane lukovice u vidu pinija. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 355, T. XXXIV, 355.

1342. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 13207/90. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 3, 8 cm. Nedostaje polovina grede sa bočnom lukovicom, igla i stopa. Kanelovana greda. Sferične lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka. Publikovana: Redžić 2006, kat. 356, T. XXXIV, 356.

1343. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 11493/85. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Cela. Cilindrična greda ukrašena pseudofiligranom. Sferične lukovice na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 357, T. XXXIV, 357. Nap: Nađena u grobu G – 4423. T. LIII, 3

1344. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 11551/85. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje vrh igle. Kanelovana greda zaravnjena sa obe strane luka. Lukovice u vidu pinija na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 358, T. XXXIV, 358. Nap: Nađena u grobu G – 4525.

1345. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 662/67. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje igla i deo grede sa bočnom lukovicom. Kanelovana greda. Sferične lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka, ukrašen pseudofiligranom na kraju. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Černač 2001, kat. 32, T. VI, 2. Dat: kraj III – prva trećina IV veka.

1346. *Romuliana* – *Extra muros*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/254. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinije. Luk trougaonog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Nepublikovana.

1347. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/272. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinije na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Janković 1983, kat. 84. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1348. *Romuliana* – *Extra muros*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1027. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 4, 7 cm. Nedostaje igla i središnja lukovica. Kanelovana greda. Sferične lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Kratka pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Nepublikovana. Dat: kraj III – početak IV veka.

1349. *Romuliana* - Magura. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1575. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 5, 7 cm. Cela. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinije na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka. Kratka pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Živić 2003, kat. 413. Dat: kraj III – početak IV veka. T. LIII, 4; SI. 79.

1350. *Romuliana* – *Extra muros*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1603. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla istopa. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinije na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka. Publikovana: Živić 2003, kat. 421.

1351. *Romuliana* - Magura. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1654. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 4, 3 cm. Deo luka sa stopom. Luk trougaonog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Nepublikovana. Dat: kraj III – početak IV veka.

1352. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 672/02. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 6, 2 cm. Cela. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinije na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1353. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 733/02. Tip 34/A₁. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla, a stopa je oštećena. Kanelovana greda. Kanelovane lukovice u vidu pinije na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen urezanom valovnicom.

- Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka.
- 1354.** Braljina. Narodni muzej u Kruševcu. Tip 34/A₁. Bronza, zlato. Dim: 7, 5 cm. Cela. Pozlaćena. Kanelovana greda. Kanelovane lukovice u vidu pinija na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Rašković 1998, 179, Sl. 1.
- 1355.** Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1164. Tip 34/A₂. Bronza. Dim: 6, 6 cm. Cela. Kanelovana greda. Središnja lukovica u vidu pinije, a bočne sferične. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. XXI, G. 43, 1. Dat: prva trećina IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 43 sa Licinijevim votivnim novcem iz 320.god. **T. LIII, 5**
- 1356.** Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/311. Tip 34/A₂. Bronza, zlato. Dim: 6, 7 cm. Nedostaje središnja lukovica. Pozlaćena. Kanelovana greda. Bočne lukovice sferične na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka, grebena nazubljenog nizom ovalnih udubljenja. Pravougaona stopa fasetirana i uzdužno ukrašena nizom utisnutih kružića. Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 8, G. 1, 2. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u grobnici G. 1 sa novcem VRBS ROMA iz 330 – 333.god. i grobnim priložima druge polovine IV veka. **T. LIV, 1**
- 1357.** Glušci. Narodni muzej u Šapcu, inv. AA/879. Tip 34/A₂. Bronza. Dim: 6, 9 cm. Cela. Kanelovana greda. Kanelovane lukovice u vidu pinije, središnja na koničnoj, a bočne na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen motivom «jelove grančice». Duga pravougaona stopa fasetirana, na kraju ukrašena sa dva utisnuta kružića.. Publikovana: Ković 2003, kat. 59, T. XII, 59.
- 1358.** Glušci – Bubanja. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/24. Tip 34/A₂. Bronza. Dim: 7, 6 cm. Nedostaje igla Krupne kanelovane lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i fasetirana. Publikovana: Ković 2003, kat. 63, T. XIV, 63.
- 1359.** Štitar – Jasenovica. Narodni muzej u Šapcu, inv. AA/759. Tip 34/A₂. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda. Izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana i uzdužno ukrašena nizom ševrona. Publikovana: Ković 2003, kat. 61, T. XIII, 61.
- 1360.** Orašac – Ulice. Narodni muzej u Šapcu, inv. AA/759. Tip 34/A₂. Bronza. Dim: 4, 9 cm. Cela. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinije na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen nizom ševrona. Pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i poprečnim urezima. Publikovana: Ković 2003, kat. 54, T. X, 54.
- 1361.** Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2529. Tip 34/A₂. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Nedostaje igla i bočne lukovice, a oštećena je greda. Kanelovana greda. Sferične lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen motivom «jelove grančice». Pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sitnim urezima na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 386, T. XLI, 386.
- 1362.** Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/964. Tip 34/A₂. Bronza. Dim: 6, 9 cm. Nedostaje igla i jedna lukovica. Kanelovana greda. Sferične lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa punktacijom. Pravougaona stopa se sužava na kraju, ukrašena sa četiri poprečna žljeba. Publikovana: Bojović 1983, kat. 385, T. XLI, 385.
- 1363.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 11257/82. Tip 34/A₂. Bronza. Dim: 7, 1 cm. Nedostaje igla, a jedna bočna lukovica je oštećena. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinija na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa na kraju ukrašena sa dva poprečna žljeba. Publikovana: Redžić 2006, kat. 351, T. XXXIII, 351. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 4145 sa dva bronzana novčića IV veka i bronzanom pređicom sa ovalnim okovom i ovalnom pređicom iz druge polovine IV – početka V veka.
- 1364.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 6789/82. Tip 34/A₂. Bronza. Dim: 6, 2 cm. Cela. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinija na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka. Pravougaona stopa na kraju ukrašena sa dva poprečna žljeba i sitnim urezima na rubu. Publikovana: Redžić 2006, kat. 352, T. XXXIII, 352. Dat: IV vek. Nap: Nađena u grobu G – 2417 sa grobnim nalazima datovanim u IV vek (bronzana pojasna kopča, gvozdeni nož, gvozdeni strigil, koštana kockica za igru, ćilibarske perle). **T. LIII, 6**
- 1365.** Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 1829/69. Tip 34/A₂. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje igla i deo grede sa bočnom lukovicom. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinije na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka, uzdužno ukrašen nizom utisnutih trouglova. Pravougaona stopa se sužava na kraju, ukrašena poprečnim urezima na početku

i kraju. Publikovana: Černač 2001, kat. 33, T. VI, 3. Dat: kraj III – prva trećina IV veka.

1366. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 1854/69. Tip 34/A₂. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje igla i deo grede sa bočnom lukovicom. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinije na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa fasetirana i ukrašena urezanim X motivom na kraju. Publikovana: Černač 2001, kat. 31, T. VI, 1. Dat: kraj III – prva trećina IV veka.

1367. *Romuliana – Extra muros*. Narodni muzej u Zaječaru, C 1137/05. Tip 34/A₂. Zlato, bronza. Dim: 5, 9 cm. Nedostaje bronzana igla. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinija sa žljebom u osnovi u koji je umetnut prsten od granulirane zlatne žice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Na prelazu luka u stopu žljeb u koji je umetnut prsten od granulirane zlatne žice. Pravougaona stopa se sužava na kraju, ukrašena uzdužno na isti način kao luk i fasetirana na početku i kraju. Publikovana: Petković 2009; Živić 2009. Dat: kraj III – početak IV veka. Nap: Nađena u zidanoj grobnici vojnog velikodostojnika u sondi 1/05 sa novcem Aurelijana i Proba, vojnom opremom i drugim priložima.⁶⁰⁶ T. LIV, 2; SI. 80 - 82

1368. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 847/IV. Tip 34/A₂. Srebro, *niello*. Dim: 4, 9 cm. Cela. Kanelovana greda. Lukovice u vidu pinija na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom trouglova u *niello* tehnici, a na kraju pseudofiligranom. Na prelazu luka u stopu žljeb sa namotanom srebrnom žicom. Pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i fasetirana na početku i kraju. Publikovana: Kondić 1994 A, kat. 289. SI. 83.

1369. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 165/IV. Tip 34/A₂. Zlato, *niello*. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda. Lukovice u vidu bikoničnih pinija ukrašenih pseudofiligranom na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom trouglova u *niello* tehnici, a na kraju pseudofiligranom. Na prelazu luka u stopu žljeb sa namotanom zlatnom žicom. Pravougaona stopa ukrašena na početku i kraju poprečnim urezima. Publikovana: Popović 2001, 148, kat. 84. SI. 84.

1370. Vizić. Zavičajni muzej u Bačkoj Palanci. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Cela. Kanelovane lukovice. Pravougaona stopa fasetirana. Olučasti držač igle je imao osigurač. Publikovana: Dautova-Ruševljan 1995, T. II, 10. T. LIV 3

1371. Sremski Karlovci. Gradski muzej u Sremskim Karlovcima. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda. Kanelovane lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen urezanim motivom "jelove grančice", a na kraju pseudofiligranom. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Dautova-Ruševljan 1995, T. II, 11.

1372. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 7 cm. Cela. Kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sitnim urezima na kraju. Publikovana: Kovrig 1937, 85, T. XIX, 193.

1373. *Sirmium – Mala Mitrovica*. Narodni muzej u Beogradu, inv. 587/IV. Tip 34/B₁. Bronza, zlato. Dim: 4, 9 cm. Cela. Pozlaćena. Profilisana greda. Sferične lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sitnim urezima na kraju. Publikovana: Popović 2001, 147, kat. 82.

1374. Surduk (*Rittium*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Cela. Kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sitnim urezima na kraju. Publikovana: Kovrig 1937, 85, T. XIX, 193.

1375. Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/445. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje saredišnja lukovica. Izrazite, krupne kanelovane lukovice. Luk trougaonog preseka. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a na početku i na kraju fasetirana. Na samom kraju stope urez u vidu slova V i zadebljanje u vidu dve pinije. Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 20, G. 23, 1. Dat: prva trećina IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 23 sa votivnim novcem Konstantina I iz 324. god.

1376. Ušće – «Plantaža». Muzej grada Beograda, inv. AA/1964. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla, središnja lukovica i deo grede sa lukovicom. Lukovice u vidu kanelovanih pinija na prstenastoj osnovi. Luk trouganog preseka uzdužno ukrašen nizom utisnutih ševrona. Duga pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 405, T. XLV, 405.

1377. *Singidunum – Kalemegdan – Donji grad*. Muzej grada Beograda, ter. inv. 25/78. Tip 34/B

⁶⁰⁶ Petković 2009; Živić 2009.

¹. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje jedna lukovica i igla. Kanelovana greda. Lukovice u vidu kanelovanih pinijskih na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka fasetiran na početku. Pravougaona stopa fasetirana, na kraju ukrašena sitnim urezima. Publikovana: Bojović 1983, kat. 382, T. XL, 382. Dat: IV vek

1378. *Singidunum* – Ul. generala Ždanova br. 11. Muzej grada Beograda. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda, fasetirana sa obe strane luka. Središnja lukovica u vidu pinijske na prstenastoj osnovi, a bočne lukovice na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka. Duga pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Simić 1997, T. II, G. 32, 1. Dat: kraj III – početak IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 32 sa novcem Maksimijana Herkulija i Galerija iz 295 – 296. godine i šest novčića Dioklecijana iz 295 – 298. godine. **T. LIV, 4**

1379. Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1268. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 7, 3 cm. Nedostaje igla, središnja lukovica i držač igle. Sferične lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom utisnutih trouglova, a na prelazu u stopu pseudofiligranom i žljebom sa bronzanom žicom omotanom u 3 navoja. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 404, T. XLIV, 404.

1380. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4230. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 8, 5 cm. Nedostaje igla. Lukovice u vidu koničnih pinijskih na dršci na diskoidnoj osnovi ukrašenoj sitnim urezima. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom utisnutih trouglova. Na prelazu luka u stopu žljeb sa bronzanom žicom omotanom u 6 navoja. Duga pravougaona stopa zaobljena na kraju, fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 398, T. XLIII, 398. **T. LV, 1**

1381. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/3429. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda. Lukovice u vidu kanelovanih pinijskih na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka na prelazu u stopu ukrašen urezima. Na bočnim stranama luka natpis: levo – VTERE, desno – FELIX. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 400, T. XLIII, 400. Dat: prva polovina IV veka. **T. LV, 2**

1382. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/323. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom. Lukovice u vidu koničnih, kanelovanih pinijskih na dršci, središnja na pseudofiligranskoj, a bočne na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen punktacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 399, T. XLIII, 399.

1383. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2490. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Cela. Krupne, kanelovane lukovice na diskoidnoj osnovi ukrašenoj sitnim urezima. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen punktacijom. Duga pravougaona stopa, uzdužno ukrašena sa dva žljeba, fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat. 402, T. XLIV, 402. **T. LV, 3**

1384. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 2201/82. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 7, 3 cm. Cela. Kanelovana greda profilisana ptičjim protomima sa obe strane luka. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 359, T. XXXV, 359. Dat: prva polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 650 sa dva novčića Konstantina I, koji se datuju od 326 do 330. godine i novcem Konstantina II iz 335/336. godine. **T. LV, 4**

1385. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 2175/80. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 8 cm. Cela. Kanelovana greda profilisana ptičjim protomima sa obe strane luka. Krupne, kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom utisnutih kružića. Duga pravougaona stopa se sužava na kraju, uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 360, T. XXXV, 360. Nap: Nađena u grobu G – 614. **T. LVI, 1**

1386. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 4757/82. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Cela. Kanelovana greda profilisana ptičjim protomima sa obe strane luka. Krupne, kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 361, T. XXXV, 361. Dat: prva polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 1573 sa dva novčića Konstancija II, iz 325/326. i 330 – 333. godine.

1387. *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 455/83. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje središnja lukovica. Kanelovana greda profilisana ptičjim protomima sa obe strane luka. Kanelovane lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom utisnutih rombova sa tačkom u sredini i poprečnim urezima. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 362, T. XXXV, 362. Nap: Nađena u grobu G – 167.

- 1388.** *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu, C 450/77. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 8 cm. Cela. Kanelovana greda profilisana sa obe strane luka. Krupne, kanelovane lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 363, T. XXXV, 363.
- 1389.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 7129/83. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Cela. Kanelovana greda. Lukovice u vidu kanelovanih, koničnih pinija na dršci. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu listoliko zadebljanje ukrašeno sa tri utisnuta «okca». Duga pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 364, T. XXXV, 364. Dat: druga polovina IV. Nap: Nađena u grobu muškarca G – 2583 sa kopčom vojnog pojasa, tipa sa ovalnom predicom i ovalnim okovom, koja se može datovati u drugu polovinu IV – početak V veka. T. LVI, 2
- 1390.** Kladovo – Donje Butorke. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 7, 6 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda profilisana ptičjim protomima sa obe strane luka. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu žljeb sa jednim pseudofiligranskim prstenom i tri pseudonavoja. Duga pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Janković 1975, Sl. 2, 3. Dat: poslednja trećina IV veka.
- 1391.** Kladovo – Donje Butorke. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 7 cm. Cela. Kanelovana greda profilisana sa obe strane luka. Kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Janković 1975, Sl. 3, 8. Dat: poslednja trećina IV veka.
- 1392.** Mihajlovac – Blato (*Clevora*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 52/81. Tip 34/B₁. Bronza. Dim: 5, 3 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Kanelovana greda profilisana sa obe strane luka. Krupne, kanelovane lukovice na diskoidnoj osnovi. Trapezoidan luk sa dva uzdužna žljeba. Pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Tomović 1986, Fig. 21, 2. Dat: poslednja trećina IV – početak V veka.
- 1393.** Čalma. Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici. Tip 34/B₂. Bronza, zlato. Dim: 8, 5 cm. Cela. Greda profilisana sa obe strane luka ptičjim protomima. Krupne lukovice u vidu pinije ukrašene pseudofiligranom u osnovi. Luk ukrašen pseudofiligranom na kraju. Duga pravougaona stopa fasetirana, sa utisnutim parom kružića i sitnim urezima na kraju. Publikovana: Milošević 1973, Fig. 6, Pl. V, 1. Dat: prva četvrtina IV veka. Nap: Nađena u grobnici II sa novcem Konstantina I iz 319 – 321 god, Konstantina II i Krispa, kao cezara iz 320 – 321. god.
- 1394.** Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1109. Tip 34/B₂. Bronza. Dim: 7, 3 cm. Nedostaje središnja lukovica. Izrazite, krupne kanelovane lukovice. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen punktacijom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena žljebom, a na početku i na kraju fasetirana. Na samom kraju stope utisnut par kružića. Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. XV, G. 31, 1. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 31 sa novcem Konstantina II iz 330 – 335. god.
- 1395.** Orašac – Ulice. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/761. Tip 34/B₂. Bronza. Dim: 7, 1 cm. Nedostaje igla. Krupne kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka ukrašen poprečnim urezima i na prelazu u stopu pseudofiligranom. Na dugoj trapezoidnoj stopi uzdužni žljeb, fasetirana i nazubljenog kraja. Publikovana: Ković 2003, kat. 65, T. XV, 65.
- 1396.** Pričinovići – Kućište. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/817. Tip 34/B₂. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Cela. Krupne kanelovane lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana, ukrašena parom kružića na kraju.. Publikovana: Ković 2003, kat. 66, T. XVI, 66.
- 1397.** Nepoznato nalazište (Mačva?). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/824. Tip 34/B₂. Bronza. Dim: 8, 1 cm. Nedostaje igla. Krupne kanelovane lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa sa uzdužnim žljebom, fasetirana. Publikovana: Ković 2003, kat. 67, T. XVI, 67.
- 1398.** Brestovik. Narodni muzej u Beogradu, inv. 171/IV. Tip 34/B₂. Srebro. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje igla i deo grede. Kanelovana greda profilisana sa obe strane luka ptičjim protomima. Lukovice u vidu pinija na diskoidnoj osnovi ukrašenoj pseudofiligranom. Luk uzdužno ukrašen nizom utisnutih trouglova, a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa ukrašena na isti način kao luk i fasetirana. Publikovana: Kondić 1994 A, kat. 292. Dat: kraj III – početak IV veka.
- 1399.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4234. Tip 34/B₂. Bronza. Dim: 8, 1 cm. Nedostaje igla. Krupne, kanelovane lukovice na diskoidnoj osnovi ukrašenoj sitnim

urezima. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom poprečnih ureza. Duga pravougaona stopa sužava se na kraju, uzdužno ukrašena trakom sa punktacijom, fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat.401, T. XLIV, 401. T. LVI, 3

1400. Kladovo – Donje Butorke. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/B₂. Bronza. Dim: 7, 3 cm. Cela. Kanelovana greda profilisana ptičjim protomima sa obe strane luka. Kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen poprečnim urezima i punktacijom. Duga pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana i uzdužno ukrašena trakom sa urezanim motivom pletenice, punktacijom i kosim urezima. Publikovana: Janković 1975, Sl. 2, 4. Dat: poslednja trećina IV veka. T. LVI, 4

1401. Rtkovo – Glamija. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 34/B₂. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Kanelovana greda profilisana u vidu meandra sa obe strane luka. Lukovice u vidu pinijske na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Tuk trougaonog preseka. Pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sa dva para utisnutih kružića. Publikovana: Gabričević 1986, Fig. 19, 1. Dat: kraj IV – početak V veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Valentinijana I, Gracijana, Teodosija I, Honorija i Arkadija.

1402. Rtkovo – Glamija. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 34/B₂. Bronza. Dim: 6, 2 cm. Nedostaje središnja lukovica, deo grede sa jednom bočnom lukovicom i igla. Kanelovana greda profilisana ptičjim protomima sa obe strane luka. Kanelovane lukovice na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka, na kraju ukrašen prstenom od bronzane žice. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana i ukrašena sa dva para utisnutih kružića i volutama na kraju. Publikovana: Gabričević 1986, Fig. 19, 2. Dat: kraj IV – početak V veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Valentinijana I, Gracijana, Teodosija I, Honorija i Arkadija.

1403. Romuliana. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/689. Tip 34/B₂. Bronza. Dim: 5 cm. Glava je oštećena, a veći deo luka nedostaje. Krupne, kanelovane lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana i uzdužno ukrašena trakom sa punktiranim ukrasom. Nepublikovana. Dat: kraj III – početak IV veka.

1404. Horreum Margi. Zavičajni muzej u Jagodini. Tip 34/B₂. Bronza, zlato. Dim: 7 cm. Nedostaje središnje lukovica i igla. Pozlaćena. Greda četvorougaoanog preseka ukrašena sa obe strane luka ptičjim protomima. Luk trapezoidnog preseka, uzdužno ukrašen urezanim pletenicom. Duga pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana i uzdužno ukrašena na isti način kao luk. Nepublikovana.

1405. Naissus – Gradsko polje. Narodni muzej u Nišu, inv. 635/R. Tip 34/B₂. Dim: 7, 7. Nedostaje igla. Kanelovane lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana i uzdužno ukrašena trakom sa nizom utisnutih kružića i sitnim urezima. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 3, Sl. 3. Dat: prva polovina IV veka.

1406. Zaskok – Kamena. Muzej Kosova i Metohije u Prištini, inv. 1155. Tip 34/B₂. Srebro. Dim: 4, 7 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda zaravnjena i profilisana sa obe strane luka. Sferične lukovice na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom utisnutih trouglova, a na kraju pseudofiligranom. Pravougaona stopa se sužava na kraju, uzdužno ukrašena na isti način kao luk i fasetirana. Publikovana: Popović 1994 D, kat. 247; Fidanovski 1995, Fig. 5, 1. Dat: kraj III – početak IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca u zidanoj grobnici G. I.

1407. Sirmium. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 34/B₃. Bronza. Dim: 6, 2 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim motivom jelove grančice, a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena sa dva para pelti i volutama na kraju. Publikovana: Kovrig 1937, 96, T. XXXIII, 6.

1408. Sirmium. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 34/B₃. Bronza. Dim: 5, 4 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim motivom jelove grančice, a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena sa dva para pelti i volutama na kraju. Publikovana: Kovrig 1937, 96, T. XXXIII, 6.

1409. Mačvanska Mitrovica (Sirmium). Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici. Tip 34/B₃. Bronza, zlato. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Pozlaćena. Kanelovane lukovice. Luk uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima, a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa ukrašena uzdužno na isti način kao luk, a na početku i kraju sa po jednim parom pelti. Publikovana: Ercegović Pavlović 1980, Pl. XVII, 2. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u grobu G. 192 sa

- novcem Konstantina I iz 335 – 337. god. i grobnim priložima druge polovine IV veka. **T. LVII, 1**
1410. Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1185. Tip 34/B₃. Bronza, zlato. Dim: 7, 1 cm. Nedostaje igla. Pozlaćena. Kanelovana greda profilisana sa obe strane luka parom ptičjih protoma. Središnja lukovica u vidu pinije kanelovana, a bočno su izrazite, krupne lukovice, u osnovi ukrašene pseudofiligranom. Širok luk trapezoidnog preseka na prelazu u stopu ukrašen pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa duž rubova ukrašena nizom od po 3 pelte, a na početku i kraju volutama. Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. XXV, G. 46, 1. Dat: prva polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 46 sa novcem Konstancija II, kao cezara iz 328/9. god. **T. LVII, 2**
- 1411.** *Singidunum* – Ul. majke Jevrosime br. 47. Muzej grada Beograda, inv. AA/27. Tip 34/B₃. Bronza. Dim: 8, 2 cm. Nedostaje igla. Krupne kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa valovnicom, a na prelazu u stopu pseudofiligranom i žljebom sa bronzanom žicom namotanom u 4 navoja. Duga pravougaona stopa sa uzdužnim žljebom, fasetirana i ukrašena na sa dva para pelti i parom «okaca» na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 435, T. XLIII, 435. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u porodičnoj grobnici zidanoj od opeka sa dvojnomo sahranom žene i muškarca, sa grobnim priložima druge polovine IV veka. **T. LVII, 3**
- 1412.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4229. Tip 34/B₃. Bronza, zlato. Dim: 6, 6 cm. Cela. Pozlaćena. Kanelovana greda, profilisana sa obe strane luka ptičjim protomima. Krupne, izrazite lukovice na diskoidnoj osnovi. Kratak, širok luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa ukrašena fasetiranjem i sa dva para pelti. Publikovana: Bojović 1983, kat. 438, T. LIV, 438.
- 1413.** *Viminacium* - «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12726/87. Tip 34/B₃. Bronza, zlato. Dim: 8, 5 cm. Nedostaje igla. Pozlaćena. Cilindrična greda sa obe strane luka profilisana ptičjim protomima. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu žljeb sa pseudonavojima. Duga pravougaona stopa ukrašena sa dva para pelti. Publikovana: Redžić 2006, kat. 408, T. XLV, 408. **T. LVII, 4; Sl. 85.**
- 1414.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 2627/81. Tip 34/B₃. Bronza, zlato. Dim: 9, 1 cm. Nedostaje vrh igle. Pozlaćena. Cilindrična greda profilisana sa odbe strane luka ptičjim protomima. Krupne, izrazite lukovice na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sa dva para pelti. Kraj stope profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 402, T. XLIV, 402. Nap: Nađena u grobu G – 786. **T. LVIII, 1**
- 1415.** *Viminacium* – «Kod bresta». Narodni muzej u Požarevcu, C 834/88. Tip 34/B₃. Bronza, zlato, *niello*. Dim: 8, 7 cm. Nedostaje središnja lukovica. Pozlaćena. Kanelovana greda profilisana ptičjim protomima sa obe strane luka. Krupne, sferične lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka sa dva uzdužna žljeba. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena trakom sa motivom vreža izvedenim u *niello* tehnici i sa tri para pelti, a volutama na početku i na kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 401, T. XLIII, 401. **T. LVIII, 2; Sl. 86.**
- 1416.** Sapaja (*Transleiderata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/14679. Tip 34/B₃. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje igla i središnja lukovica. Greda četvorougaonog preseka profilisana sa obe strane luka ptičjim protomima. Sferične lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom «okaca». Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i sa tri para pelti. Publikovana: Kondić 1961, kat. 65, T. V, 45.
- 1417.** Kladovo – Donje Butorke. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/B₃. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Cela. Kanelovana greda profilisana ptičjim protomima sa obe strane luka. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima i punktacijom, a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa se sužava na kraju, uzdužno ukrašena trakom sa motivom pletenice i punktacijom i sa tri para pelti. Publikovana: Janковиć 1975, Sl. 2, 1. Dat: poslednja trećina IV veka. **T. LVIII, 3**
- 1418.** *Naissus* – Jagodin Mala. Narodni muzej u Nišu, inv. 422/V. Tip 34/B₃. Bronza, zlato. Dim: 5, 1 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Pozlaćena. Greda četvorougaonog preseka profilisana sa obe strane luka ptičjim protomima. Izrazite lukovice na diskoidnoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa se sužava na kraju, ukrašena sa tri para pelti. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 4, Sl. 4. Dat: kraj III - prva polovina IV veka.
- 1419.** *Horreum Margi*. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20272. Tip 34/B₃. Bronza, zlato. Dim: 8, 2 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Pozlaćena. Kanelovana greda profilisana sa obe strane luka

ptičjim protomima. Izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga, pravougaona stopa ukrašena sa tri para pelti i volutama na kraju. Nepublikovana.

1420. *Viminacium* – «Terme». Narodni muzej u Požarevcu, C 198/04. Tip 34/C_{1a}. Bronza, zlato, *niello*. Dim: 8 cm. Cela, oštećene lukovice. Pozlaćena. Krupne, izrazite lukovice Kratak, širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa motivom «jelove grančice» izvedenim u *niello* tehnici. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i sa tri para pelti, a na kraju volutama. Publikovana: Redžić 2006, kat.406, T. XLV, 406. Dat: poslednja trećina IV veka. Nap: Nađena u sloju sa devet primeraka novca IV veka, od kojih najmlađi primerci pripadaju kovanju Valentinijana I i Valensa. **T. LIX, 1**

1421. Ravna (*Camps*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 308/66. Tip 34/C_{1a}. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje jedna bočna lukovica i igla. Krupne, izrazite lukovice. Kratak, širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa motivom «jelove grančice» izvedenim u *niello* tehnici. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i sa tri para pelti. Nepublikovana. Dat: prva i druga trećina IV veka.

1422. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12909/88. Tip 34/C_{1b}. Bronza, zlato, *niello*. Dim: 8, 8 cm. Nedostaje igla. Pozlaćena. Krupne, izrazite lukovice Kratak, širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa dvostrukim motivom «jelove grančice» izvedenim u *niello* tehnici. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a duž rubova profilisana nizom od po 6 pari pelti. Dat: IV vek. Publikovana: Redžić 2006, kat. 417, T. XLVII, 417. Nap: Nađena je u grobu G – 5428 sa fibulom tipa 34/D₂ (kat.1509). **T. LIX, 3**

1423. Prahovo (*Aquae*). Narodni muzej u Beogradu, inv. 1519/IV. Tip 34/C_{1b}. Bronza, zlato, *niello*. Dim: 8, 7 cm. Nedostaje igla. Pozlaćena. Kratka, profilisana greda. Krupne lukovice na prstenastoj osnovi. Širok i kratak luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trostrukom trakom sa motivom «jelove grančice» u *niello* tehnici. Pravougaona stopa uzdužno ukrašena u *niello* tehnici na isti način kao luk i hrisogramom u kružnom medaljonu na kraju, a sa pet pari rudimentiranih pelti duž rubova. Publikovana: Jevremović 1988, Sl. 1 - 4. Dat: druga trećina IV veka. **T. LIX, 2; Sl. 87**

1424. Nepoznato nalazište (*Singidunum?*). Muzej grada Beograda, inv. AA/2648. Tip 34/C_{1b}. Bronza, *niello*. Dim: 4, 2 cm. Nedostaju igla i stopa. Kratka, profilisana greda. Krupne, sferične lukovice na prstenastoj osnovi. Širok i kratak luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa motivom «jelove grančice» u *niello* tehnici. Publikovana: Bojović 1983, kat. 452, T. LV, 452.

1425. Čičevac. Narodni muzej u Kruševcu. Tip 34/C_{1b}. Bronza. Dim: 5, 5 cm. Cela. Kratka profilisana greda. Krupne lukovice na prstenastoj osnovi. Širok i kratak luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa profilisana duž rubova nizom od po 6 pari pelti. Publikovana: Rašković 1998, 174 – 175, Sl. 3.

1426. *Idimum*. Narodni muzej u Beogradu, inv. 1535/IV. Tip 34/C_{2a}. Bronza, zlato. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje igla i stopa, a jedna bočna lukovica je oštećena. Pozlaćena. Kratka greda profilisana volutama sa obe strane luka. Krupne lukovice. Širok i kratak luk trapezoidnog preseka ukrašen trakom sa tri uzdužna žljeba, poprečnim urezima i punkcijom. Na kraju luka kvadratna pločica, pomoću koje je bila pričvršćena stopa. Dat: druga četvrtina – kraj IV veka. Publikovana: Popović 2001, 150 – 151, kat. 87.

1427. *Naissus* - Tvrđava, Narodni muzej u Nišu. Tip 34/C_{2a}. Bronza, srebro, *niello*. Dim: 8, 7 cm. Cela. Kratka, profilisana greda. Krupne lukovice. Širok i kratak luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom od srebrnog lima sa motivima listova i vreži u *niello* tehnici. Pravougaona stopa zaobljena na kraju i ukrašena urezanim hrisogramom, a uzdužno ukrašena na isti način kao luk i sa tri para pelti duž rubova. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 10, Sl. 7. Dat: treća četvrtina IV veka. Nap: Nađena u ostavi, najverovatnije pohranjenoj u vreme gotskih napada 378 – 383, sa bronzanim posudama i predmetima IV veka, kao i «kristobraznim» fibulama tipa 34/C₂ (kat. 1428 - 1429), 34/D₂ (kat. 1558) 34/D₄ (kat. 1591 – 1593), 34/E₁ (kat. 1636) 34/E₂ (kat. 1650) i 34/E₃ (kat. 1669).

1428. *Naissus* - Tvrđava, Narodni muzej u Nišu. Tip 34/C₂. Bronza, *niello*. Dim: 4, 9 cm. Nedostaje igla i stopa. Kratka, profilisana greda. Krupne lukovice. Širok i kratak luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa motivima rombova i vreži u *niello* tehnici. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 8. Dat: treća četvrtina IV veka. Nap: Nađena u ostavi, najverovatnije pohranjenoj u vreme gotskih napada 378 – 383, sa bronzanim posudama i predmetima IV veka, kao i «kristobraznim» fibulama tipa 34/C₂ (kat. 1427, 1429), 34/D₂ (kat. 1558) 34/D₄ (kat. 1591 – 1593), 34/E₁ (kat. 1636) 34/E₂ (kat. 1650) i 34/E₃ (kat. 1669).

- 1429.** *Naissus* - Tvrđava, Narodni muzej u Nišu. Tip 34/C₂. Bronza, *niello*. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla i deo luka sa stopom. Kratka, profilisana greda. Krupne lukovice. Širok i kratak luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa motivima rombova i vreži u *niello* tehnici. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 9. Dat: treća četvrtina IV veka. Nap: Nađena u ostavi, najverovatnije pohranjenoj u vreme gotskih napada 378 – 383, sa bronzanim posudama i predmetima IV veka, kao i «krstobraznim» fibulama tipa 34/C₂ (kat. 1427 - 1428), 34/D₂ (kat. 1558), 34/D₄ (kat. 1591 – 1593), 34/E₁ (kat. 1636) 34/E₂ (kat. 1650) i 34/E₃ (kat. 1669).
- 1430.** *Ulpiana*. Muzej Kosova u Prištini, inv. 935. Tip 34/C_{2a}. Bronza, zlato, *niello*. Dim: 8, 6 cm. Nedostaje igla. Pozlaćena. Kratka, profilisana greda. Krupne lukovice na prstenastoj osnovi. Širok i kratak luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa motivima rombova i vreži u *niello* tehnici. Stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i sa tri para pelti duž rubova, a volutama na početku i kraju. Publikovana: Čerškov, 1969, Sl. 17. Dat: IV vek. **Sl. 88.**
- 1431.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12751/87. Tip 34/C_{2b}. Bronza, zlato. Dim: 8, 8 cm. Nedostaje jedna bočna lukovica i držač igle, jako patinirana. Pozlaćena. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa motivom vreža, koja je oštećena patinom. Duga pravougaona stopa, rubova profilisanih sa tri para pelti, bila je najverovatnije ukrašena uzdužno kao luk, ali je oštećena patinom. Publikovana: Redžić 2006, kat. 412. T. XLVI, 412. Dat: poslednja četvrtina IV – početak V veka. Nap: Nađena u grobu G – 5382 sa grobnim nalazima vojne opreme, koju čine 1. delovi *cingullum militae*: jedna bronzana kopča sa pravougaonim okovom profilisanog kraja, D – pređicom, sa profilisanim trnom, koji prelazi okvir pređice, jedna bronzana D – pređica sa trnom koji prelazi okvir, bronzani amforasti jezičak sa ptičjim protomima, tri bronzane alke, 2. delovi obuće: jedna bronzana kopča sa D- pređicom, pravougaonim okovom i gvozdenim trnom, koji prelazi okvir pređice, 3. deo gvozdjenih konjskih žvala. **Sl. 89.**
- 1432.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 13442/90. Tip 34/C_{2b}. Bronza, zlato, gvožđe. Dim: 6, 6 cm. Gvozdjena igla fragmentovana. Pozlaćena. Krupne, izrazite lukovice. Kratak, širok luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena trakom sa vegetabilnim motivom (?), a duž rubova profilisana nizom od po 6 pari pelti. Publikovana: Redžić 2006, kat. 418, T. XLVII, 418. Dat: poslednja četvrtina IV – početak V veka. Nap: Nađena je u grobu G – 5594 sa delovima *cingullum militae* bronzanom pređicom u vidu slova B, sa profilisanim trnom, koji prelazi okvir i listolikim jezičkom. **T. LIX, 4**
- 1433.** *Naissus* – Jagodin Mala, Narodni muzej u Nišu, inv. 234/V. Tip 34/C_{3a}. Bronza, zlato, *niello*. Dim: 7, 7 cm. Nedostaje igla. Pozlaćena. Kratka, profilisana greda. Krupne lukovice na prstenastoj osnovi. Širok i kratak luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa motivima rombova između kojih su tri kružna medaljona sa muškim portretima *an face* u *niello* tehnici. Prikazani muškarci imaju krupne, hipertrofirane oči sa naglašenim trepavicama i kratku kosu predstavljenu vertikalnim urezima. Pravougaona stopa uzdužno ukrašena trakom sa motivima romba, kvadrata i meandra u *niello* tehnici i sa tri para pelti. Publikovana: Jovanović 1976, 43, Sl. 1. Dat: 337 – 340. god. Nap: Portreti u medaljonima najverovatnije predstavljaju sinove Konstantina I: Konstantina II, Konstancija II i Konstansa, a fibula je izrađena u čast njihovog proglašenja za avguste septembra 337. godine. **T. LX, 2; Sl. 90.**
- 1434.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, C 81 e/06. Tip 34/C_{3b}. Bronza, zlato, srebro, gvožđe. Dim: 8 cm. Nedostaje gvozdjena igla, a lukovice su oštećene. Krupne, izrazite, lukovice. Širok, kratak luk trapezoidnog preseka, uzdužno ukrašen trakom sa naizmenično postavljenim krugovima sa upisanim krstom i rombovima sa vrežama, izvedenim u *niello* tehnici. Na početku i na kraju luka su pravougaoni medaljoni sa predstavama muških figura izvedenih u *niello* tehnici. Na početku luka je predstavljena osoba *an face*, odevena u togu (?) sa širokom kapom ili nimbom oko glave. Na kraju luka je prikazana osoba u $\frac{3}{4}$ profila na levo, koja nosi paludamentum sa kružnom pločastom fibulom na desnom ramenu, ima «paž» frizuru ili neku vrstu široke kape na glavi. Duga pravougaona stopa, rubova profilisanih sa tri para pelti i volutama na početku i kraju, uzdužno je ukrašena umetnutom srebrnom trakom, sa dvostrukim motivom jelove grančice u *niello* tehnici. Na sredini stope je kvadratni medaljon sa muškim portretom u $\frac{3}{4}$ profila na levo izvedenim u *niello* tehnici. Predstava je identična onoj na kraju luka, ali mnogo bolje izvedena. Olučasti držač igle od srebra je trapezoidnog preseka. Publikovana: Petković 2009; Živić 2009. Dat: poslednja četvrtina IV veka. Nap: Fibula je nađena u grobu muškarca G. 6/06, sahranjenog uz stopu južnog bedema Romulijane, između kula 13 i 15, na ramenu pokojnika, sa ostacima paludamentuma od bele vune na luku. Na osnovu grobnih

priloga, pre svega bronzanog novčića cara Konstansa i šest novčića cara Valensa, među kojima su najmlađi kovani 378. godine, može se datovati u kraj IV veka ⁶⁰⁷. T. LX, 1; Sl. 91.

1435. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 156/IV. Tip 34/C_{3b}. Bronza, zlato, *niello*. Dim: 7, 8 cm. Nedostaje igla, a jedna bočne lukovice su oštećene. Pozlaćena. Kratka, profilisana greda. Krupne, izrazite lukovice. Širok i kratak luk trapezoidnog preseka ukrašen trakom sa plitko urezanim ukrasom (?). Duga pravougaona stopa, rubova profilisanih sa četiri para pelti, uzdužno ukrašena u *niello* tehnici trakom sa naizmenično postavljenim dva romboidna motiva i tri kružna medaljona sa muškim portretima i vrežama. Portreti su prikazani *an face*, sa očima prikazanim ubodima i urezanim detaljima lica i kose, koja je očešljana u neku vrstu «paž» frizure. Urezima je prikazana i njihova drapirana odeća (toga ili paludamentum). Olučasti držač igle trapezoidnog preseka. Dat: 340 god. ili 380 – 383. god.. Publikovana: Popović 2001, 150 – 151, kat. 87. Nap: Portreti u medaljonima najverovatnije predstavljaju sinove Konstantina I: Konstantina II, Konstancija II i Konstansa, a fibula je izrađena u periodu od njihovog proglašenja za avguste do smrti Konstantina II u prvoj polovini 340. godine. Međutim, tip stope profilisane peltama, možda ukazuje na period poslednje četvrtine IV veka, odnosno vreme vladavine Gracijana, Valentinijana II i Teodosija I ili potonje dvojice sa Arkadijem, Teodosijevim sinom od 383. godine. T.LX, 3; Sl. 92.

1436. Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1189. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Cela. Izrazite, krupne lukovice. Luk uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena žljebom, a na početku i kraju fasetirana. Stopa ukrašena parom kružića na kraju. Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. XXVI, G. 47, 1. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u grobu deteta G. 47 sa novcem Konstantina I i Konstantina II kao cezara iz 326 – 355. god. T. LXI, 1

1437. Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/562. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje saredišnja lukovica. Izrazite, krupne lukovice. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa sitnim kosim urezima. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena žljebom, a na početku i na kraju fasetirana. Na samom kraju stope utisnut par kružića. Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 25, G. 34, 3. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 34 sa grobnim priložima druge polovine IV veka.

1438. Glušci – Ribarice. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/727. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Nedostaje igla. Krupne kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima, a na prelazu u stopu ukrašen pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa fasetirana. Publikovana: Ković 2003, kat. 64, T. XV, 64. LXI, 2

1439. Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/873. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Nedostaje igla i središnja lukovica. Kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom poprečnih ureza, a na prelazu u stopu pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim rebrom fasetirana i ukrašena parom utisnutih kružića na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 406, T. XLV, 406.

1440. Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1316. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa dvostrukom urezanom cik – cak linijom. Duga pravougaona stopa sa uzdužnim žljebom fasetirana i ukrašena parom utisnutih kružića na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 413, T. XLVI, 413.

1441. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4235. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 6, 7 cm. Nedostaje igla i lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom utisnutih ševrona. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim rebrom fasetirana i ukrašena parom utisnutih kružića na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 409, T. XLV, 409.

1442. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3995. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 7, 9 cm. Nedostaje glava sa iglom. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom utisnutih motiva u vidu ležećeg slova X. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena parom utisnutih kružića na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 410, T. XLV, 410.

1443. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2613. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 5, 2 cm. Nedostaje igla i središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa sužava na kraju,

fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat.411, T. XLV, 411.

1444. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2561. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 8 cm. Cela. Krupne, kanelovane lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka na prelazu u stopu ukrašen pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa, fasetirana. Publikovana: Bojović 1983, kat.413, T. XLV, 413.

1445. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 3805/81. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 6, 6 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima, a na kraju pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena sitnim zarezima na kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 366, T. XXXVI, 366. Nap: Nađena u grobu G – 1039. **T. LXI, 3**

1446. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12366/87. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 8, 2 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen žljebom. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena parom punktiranih tačaka na kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 368, T. XXXVI, 368. Nap: Nađena u grobu G – 5121.

1447. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 10985/85. Tip 34/D₁. Bronza, zlato. Dim: 7 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Pozlaćena. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa se sužava na kraju, fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat.415, T. XLVII, 415. Nap: Nađena u grobu G – 3791.

1448. *Viminacium* – «Kod bresta». Narodni muzej u Požarevcu, C 62/85. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 8, 3 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga trapezoidna stopa fasetirana. Publikovana: Redžić 2006, kat. 367, T. XXXVI, 367.

1449. Čezava (*Castraum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 2112/69. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 8 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka, uzdužno ukrašen motivom «jelove grančice». Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena parom utisnutih kružića na kraju. Publikovana: Černač 2001, kat. 37, T. VII, 3. Dat: IV vek. **T.LXI, 4**

1450. Lepenski Vir. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaju lukovice i deo grede. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa sa uzdužnim rebrom fasetirana i ukrašena parom utisnutih kružića na kraju. Publikovana: Srejović 1984, T. I, 6. Dat: kraj III – IV vek.

1451. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 227. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla, središnja i jedna bočna lukovica, a luk je deformisan. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena parom utisnutih kružića na kraju. Publikovana: Grbić 1994, kat. 394, T. 44, 6. Dat: druga trećina IV veka.

1452. Kladovo – Donje Butorke. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla. Kanelovane lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim motivom «jelove grančice», a na kraju pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena parom utisnutih kružića na kraju. Olučasti držač igle ukrašen kosim urezima. Publikovana: Janković 1975, Sl. 4, 11. Dat: poslednja trećina IV veka. **T. LXI, 5**

1453. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 127/83. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 5, 8 cm. Nedostaje glava sa iglom. Luk trapezoidnog preseka, uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa fasetirana i uzdužno ukrašena sa tri žljeba, a na kraju sitnim urezima. Publikovana: Černač 2001, kat. 34, T. VI, 4. Dat: 380 – 410. god. Nap: Nađena u sloju koji pripada II limitanskoj fazi utvrđenja.

1454. Rtkovo – Glamija. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje središnja lukovica ideo grede sa bočnom lukovicom. Krupne, izrazite lukovice na diskoidnoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Gabričević 1986, Fig. 19, 7. Dat: poslednja četvrtina IV – početak V veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Valentinijana I, Gracijana, Teodosija I, Honorija i Arkadija.

1455. *Romuliana* – Kula 11. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1576. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje središnja lukovica. Izrazite, krupne lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim motivom «jelove grančice». Pravougaona stopa fasetirana. Nepublikovana. Dat: IV vek.

1456. *Naissus* – «Strelište». Narodni muzej u Nišu, inv. 938/R. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 8, 2. Nedostaje igla. Kanelovane lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Jovanović 1975,

236, kat. 2, Sl. 2. Dat: prva polovina IV veka.

1457. *Naissus* - Jagodin Mala. Narodni muzej u Nišu, inv. 511/R. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 6, 5. Nedostaje glava sa iglom. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Jovanović 1975, 236, kat. 16. Dat: prva polovina IV veka.

1458. Vinik. Narodni muzej u Nišu, inv. 625/R. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 6, 2 cm. Nedostaje središnja lukovica, polovina grede sa bočnom lukovicom i igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim rebrom, fasetirana na početku i kraju i ukrašena parom utisnutih kružića na kraju. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 15, Sl. 12. Dat: druga polovina IV veka.

1459. *Remesiana*. Narodni muzej u Nišu, inv. 937/R. Tip 34/D₁. Dim: 7, 6 cm. Nedostaje igla. Kanelovane lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa fasetirana. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 14, Sl. 11. Dat: prva trećina IV veka. Nap: Nađena u grobu sa novcem Konstantina I i Licinija.

1460. Sočanica (*Municipium DD*). Muzej Kosova u Prištini. Tip 34/D₁. Dim: 6 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana. Publikovana: Čerškov 1970, 30. Dat: druga četvrtina IV veka.

1461. Bjelin – Radoinja. Narodni muzej u Užicu, inv. 968 – a. Tip 34/D₁. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom i punktacijom. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim rebrom, fasetirana na početku i kraju. Publikovana: Jurišić 1961, Sl. 23. Dat: druga polovina IV – prva polovina V veka. Nap: Nađena u grobu G. 3/54 ispod nogu pokojnika zajedno sa četvorobridom strelicom i bikoničnom šoljom.

1462. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 5. Cela. Izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena sa po 2 para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Kovrig 1937, 82, T. XVIII, 188.

1463. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 6. Cela. Izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena sa po 2 para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Kovrig 1937, 82, T. XVIII, 188.

1464. Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1019. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9, 7 cm. Cela. Izrazite, krupne lukovice. Potporna greda ukrašena pseudofiligranom. Luk na početku i kraju ukrašen pseudofiligranom, a uzdužno urezanom valovnicom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a duž rubova nizom od po 12 «okaca». Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. V, G. 5, 1. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 5 sa grobnim priložima druge polovine IV veka. **T.LXII, 1**

1465. Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1086. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 6 cm. Nedostaje igla. Izrazite, krupne lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom ureza u vidu broja 8. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena trakom sa kosim urezima, a na početku i na kraju fasetirana i ukrašena sa dva i sa tri para «okaca». Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. XI, G. 27, 1. Dat: druga polovina IV – početak V veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 27 sa grobnim priložima druge polovine IV – prve polovine V veka.

1466. Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1102. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 4 cm. Cela. Izrazite, krupne lukovice. Luk uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena trakom sadva žljeba, a na početku i na kraju fasetirana i ukrašena sa po dva para «okaca». Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. XIV, G. 30, 1. Dat: druga polovina IV. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 30 sa novcem Konstansa iz 348 – 350.god.i Magnencija i grobnim priložima druge polovine IV veka. **T.LXII, 2**

1467. Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1145. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 4 cm. Cela. Izrazite, krupne lukovice. Luk uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. XVIII, G. 41, 3. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 41 sa novcem Maksimijana iz 300.god. i Konstancija II iz 340 – 355. god. i grobnim priložima druge polovine IV – početka V veka. **T. LXII, 3**

- 1468.** Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1334. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9 cm. Fragmentovana greda. Izrazite, krupne lukovice ukrašene pseudofiligranoim u osnovi. Trapezoidni luk. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena po jednim parom kružića. Stopa je duža od držača igle i na samom kraju ukrašena urezom u vidu slova V. Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. XXXVI, G. 56, 1. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 56 sa priložima druge polovine IV veka.
- 1469.** Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1373. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8 cm. Cela. Izrazite, krupne lukovice. Luk trapezoidnog preseka ukrašen trakom sa nizom urezanih položenih S motiva. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa dva i tri para "okaca". Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. XLVI, G. 81, 1. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 81 sa novcem Konstancija II iz 351 – 355. god. i priložima druge polovine IV veka. **T. LXII, 4**
- 1470.** Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/326. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje igla i središnja lukovica. Izrazite, krupne lukovice ukrašene u osnovi pseudofiligranom. Luk na početku i na kraju ukrašen pseudofiligranom, a uzdužno trakom sa nizom kosih ureza i punktiranom linijom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa dva i tri para "okaca". Olučasti držač igle, ukrašen kosim urezima, ima osigurač. Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 11, G. 6, 1. Dat: IV vek. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 6 sa grobnim priložima IV veka.
- 1471.** Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/396. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8 cm. Cela.. Izrazite, krupne, kanelovane lukovice ukrašene u osnovi pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para kružića. Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 15, G. 14, 1. Dat: prva polovina IV veka. Nap: Nađena u grobnici muškarca G. 14 sa novcem Licinija iz 313 – 315. god, Konstantina I iz 317 . 318. god. i Krispa iz 321 – 324. god. i keramičkim peharom druge polovine III – prve polovine IV veka.
- 1472.** Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/398. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 5 cm. Cela.. Izrazite, krupne lukovice ukrašene u osnovi pseudofiligranom. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima, a na kraju pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena žljebom, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa dva i tri para "okaca". Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 16, G. 15, 1. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u muškom grobu G. 15 sa novcem Konstansa iz 337 – 341. god. i grobnim priložima IV veka. **T. LXIII, 1**
- 1473.** Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/428. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje igla i središnja lukovica. Izrazite, krupne lukovice ukrašene u osnovi pseudofiligranom. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom utisnutih trouglova, a na kraju pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba između kojih je punktirana linija, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa dva i tri para "okaca". Olučasti držač igle ukrašen kosim urezima je imao osigurač. Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 18, G. 19, 1. Dat: druga polovina IV – početak V veka. Nap: Nađena u muškom grobu G. 19 sa novcem Konstansa iz 346 – 350. god. i grobnim priložima druge polovine IV – prve polovine V veka.
- 1474.** Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/916. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 10 cm. Nedostaje igla. Izrazite, krupne lukovice od kojih su bočne ukrašene u osnovi pseudofiligranom. Luk uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima, a na kraju pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa dva i tri para "okaca". Olučasti držač igle je imao osigurač. Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 40, G. 70, 1. Dat: druga polovina IV veka.
- 1475.** Vizić. Zavičajni muzej u Bačkoj Palanci. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9 cm. Cela. Krupne, sferične lukovice. Duga trapezoidna stopa fasetirana na početku i kraju, ukrašena sa jednim i dva para "okaca". Publikovana: Dautova-Ruševljan 1995, T. II, 9.
- 1476.** Vizić. Zavičajni muzej u Bačkoj Palanci. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Duž luka ukrašena trakom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana na početku i kraju, ukrašena sa po dva para "okaca". Publikovana: Dautova-Ruševljan 1995, T. III, 12.
- 1477.** Dumbovo. Muzej grada Novog Sada, ter. inv. 258. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8 cm. Cela.

Krupne, izrazite lukovice. Duž luka ukrašena trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana na početku i kraju, ukrašena sa dva i tri para "okaca". Publikovana: Dautova-Ruševljan 1995, T. III, 13.

1478. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/627. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 5 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Duž luka ukrašena trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana na početku i kraju, ukrašena sa jednim i dva para "okaca". Publikovana: Dautova-Ruševljan 1992, T. 13, 58. Dat: IV vek.

1479. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. A/2505. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9, 5 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice u osnovi ukrašene pseudofiligranom. Luk uzdužno ukrašen urezanim motivom "jelove grančice", a na kraju pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa fasetirana na početku i kraju, ukrašena sa dva i tri para "okaca". Publikovana: Dautova-Ruševljan 1992, T. 13, 59. Dat: IV vek.

1480. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. A/58. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana na početku i kraju, ukrašena sa dva i tri para "okaca". Publikovana: Dautova-Ruševljan 1992 A, T. 2, 2. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 4 sa grobnim priložima druge polovine IV veka.

1481. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. A/60. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice u osnovi ukrašene pseudofiligranom. Luk uzdužno ukrašen trakom sa urezanim motivom "jelove grančice". Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, fasetirana na početku i kraju, ukrašena sa dva i tri para "okaca". Olučasti držač igle je imao osigurač. Publikovana: Dautova-Ruševljan 1992 A, T. 7, 1. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 19.

1482. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. A/59. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 1 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk uzdužno ukrašen urezanim motivom "jelove grančice". Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena žljebom, fasetirana na početku i kraju, ukrašena sa dva i tri para "okaca". Publikovana: Dautova-Ruševljan 1992 A, T. 8, 2. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 22.

1483. Surduk (*Rittium*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 2. Cela. Izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena sa po 2 para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Kovrig 1937, 82, T. XVIII, 188.

1484. Novi Banovci (*Burgenae*). Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8. Cela. Izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena sa po 2 para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Kovrig 1937, 82, T. XVIII, 188.

1485. Zemun (*Taurunum*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4483. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 8 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen kosim urezima. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena trakom sa motivom «jelove grančice», fasetirana i na početku i kraju ukrašena sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 254.

1486. Mačvanski Metković – Crkvina. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/152. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Ković 2003, kat. 69, T. XVII, 69.

1487. Zminjak – Crkvina. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/571. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 3 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom ševrona, a na prelazu u luk pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim žljebom fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa po jednim parom «okaca». Publikovana: Ković 2003, kat. 74, T. XX, 74.

1488. Glušci – Ribarice. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/726. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 1 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen puntacijom, a na prelazu u luk pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim žljebom fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Ković 2003, kat. 75, T. XX, 75.

- 1489.** Glušci. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/882. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 2 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima, a na prelazu u luk pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim žljebom fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Ković 2003, kat. 80, T. XXIII, 80.
- 1490.** Glušci. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/883. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje vrh igle. Krupne, izrazite lukovice. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima, a na prelazu u luk pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim žljebom fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Ković 2003, kat. 81, T. XXIII, 81.
- 1491.** Glušci. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/886. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje igla. Krupne, kanelovane lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen motivom «jelove grančice». Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način, fasetirana i ukrašena sa tri para «okaca». Publikovana: Ković 2003, kat. 83, T. XXIV, 83.
- 1492.** Bogosavac. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/768. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 9 cm. Nedostaje glava sa iglom. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen punktacijom, a na prelazu u luk pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim žljebom fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Ković 2003, kat. 77, T. XXI, 77.
- 1493.** Ušće – Poljoprivredno dobro «Dragan Marković». Muzej grada Beograda, inv. AA/1835. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat. 416, T. XLVII, 416.
- 1494.** Surčin – Kaluđerske livade. Muzej grada Beograda, inv. AA/4456. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 4 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba, nazubljenog kraja, fasetirana i na početku i kraju ukrašena sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Petrović B. 1997, Sl. 3, 12. Dat: poslednja trećina IV veka. Nap: Nađena u sloju sa Valensovim novcem.
- 1495.** Banatska Palanka – «Haram». Narodni muzej u Vršcu. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 7 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen urezanim motivom «jelove grančice». Duga, trapezoidna stopa uzdužno ukrašena trakom sa kosim urezima, fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Barački et al. 1991, T. IX, 3.
- 1496.** *Singidunum* – Ugao ul. Tadeuša Koščuškog i Gospodar Jovanove. Muzej grada Beograda. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9, 7 cm. Cela. Greda ukrašena pseudofiligranom. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka sa uzdužnim žljebom između rebra ukrašenih punktacijom, a na prelazu u stopu ukrašen pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena trakom sa žljebom i poprečnim urezima, fasetirana i na početku i kraju ukrašena sa po tri para «okaca». Publikovana: Ivanišević – Kazanski 2002, Pl. IV, G. 78, 1. Dat: treća četvrtina IV veka. Nap: Nađena u grobu odrasle individue (?) G. 78, koji pripada najstarijoj fazi nekropole, datovanoj u treću četvrtinu IV veka.
- 1497.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1245. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 1 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen kosim urezima. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa po dva para «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat. 414, T. XLVI, 414.
- 1498.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4011. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 5, 7 cm. Nedostaje igla i bočne lukovice. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim rebrom fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa jednim parom «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat. 419, T. XLVII, 419.
- 1499.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3976. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 3, 7 cm. Očuvana stopa. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a duž rubova nizom od po 5 «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat. 455, T. LV, 455.
- 1500.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3996. Tip 34/D₂. Bronza.

Dim: 5, 4 cm. Nedostaje glava sa iglom i deo luka. Luk trapezoidnog preseka ukrašen uzdužno žljebom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa po dva para «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat. 458, T. LV, 458.

1501. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4000. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 5, 7 cm. Nedostaje glava sa iglom i deo luka. Luk trapezoidnog preseka ukrašen uzdužno nizom «okaca». Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašenatrkom sa kosim urezima, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa po dva para «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat. 459, T. LV, 459.

1502. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 5074/82. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 7 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen trakom sa motivom pletenice. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena sa po tri para «okaca» na početku i kraju. Olučasti držač igle ima osigurač. Publikovana: Redžić 2006, kat. 372, T. XXXVII, 372. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 1769 sa novcem Konstancija II kao cezara iz 336/337. godine. **T. LXIII, 2**

1503. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 4603/82. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena sa po dva para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 373, T. XXXVII, 373. Nap: Nađena u grobu G – 11459a.

1504. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12735a/87. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 7 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena sa po dva para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 376, T. XXXVII, 376.

1505. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 1846/80. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Nedostaje vrh igle. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom i puntacijom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena sa dva i tri para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 379, T. XXXVIII, 379. Nap: Nađena u grobu G – 407.

1506. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 1802/80. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 8 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka ukrašen urezanim mrežastim motivom. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim žljebom fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para «okaca» na početku i kraju. Kraj stope profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 382, T. XXXIX, 382. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 367 sa novcem Konstansa iz 337 - 340. godine. **T. LXIII, 3**

1507. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 2162/80. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 7 cm. Nedostaje središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima i puntacijom. Duga pravougaona stopa sa dva uzdužna žljeba fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para «okaca» na početku i kraju. Kraj stope profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 383, T. XXXIX, 383. Nap: Nađena u grobu G – 629.

1508. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 4958/82. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 2 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen žljebom i puntacijom, a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 384, T. XXXIX, 384. Nap: Nađena u grobu G – 1675.

1509. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12910/88. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 385, T. XL, 385. Nap: Nađena u grobu G – 5428 sa fibulom tipa 34/C_{1b} (kat. 1422).

1510. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12760/87. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 1 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom utisnutih «okaca». Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba ukrašena sa dva i tri para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 386, T. XL, 386. Nap: Nađena u grobu G – 5386.

- 1511.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12553/87. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 7 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana i ukrašena sa dva i tri para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 387, T. XL, 387. Nap: Nađena u grobu G – 5268.
- 1512.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 13021/89. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 5 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen valovnicom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena sa dva i tri para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 388, T. XL, 388. Nap: Nađena u grobu G – 5473.
- 1513.** *Viminacium* – «Kod bresta». Narodni muzej u Požarevcu, C 96/85. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa punktacijom i kosim urezima. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba ukrašena duž rubova nizom od po 7 «okaca». Publikovana: Redžić 2006, kat. 374, T. XXXVII, 374. T. LXIII, 4
- 1514.** *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 84/03. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 7 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom utisnutih trouglova. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a duž rubova nizom od po 8 utisnutih kružića i kosih ureza. Olučasti držač igle ukrašen kosim urezima. Publikovana: Redžić 2006, kat. 375, T. XXXVII, 375. T. LXIV, 1
- 1515.** *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 369/03. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 9 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena sa dva i tri para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 381, T. XXXIX, 381. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 137 sa konstantinijanskim novcem 330 – 337. godine.
- 1516.** *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 88/03. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana i ukrašena sa po dva para «okaca» na početku i kraju. Kraj stope profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 389, T. XLI, 389. Nap: Nađena u grobu G – 29.
- 1517.** *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 382/03. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9, 6 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom utisnutih rombova. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana i ukrašena sa dva i tri para «okaca» na početku i kraju. Kraj stope profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 390, T. XLI, 390. Nap: Nađena u grobu G – 141.
- 1518.** *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 413/03. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 5 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana i ukrašena sa po dva para «okaca» na početku i kraju. Kraj stope profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 391, T. XLI, 391. Dat: poslednja trećina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 146 sa novcem datovanim od 346. do 361. godine.
- 1519.** *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 560/04. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 8 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom utisnutih »okaca«. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena sa dva i tri para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 392, T. XLI, 392. Nap: Nađena u grobu G – 193.
- 1520.** *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 571/04. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom utisnutih trouglova. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana i ukrašena sa dva i tri para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 394, T. XLII, 394. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 202 sa novcem Konstancija II iz 346 - 354. godine.
- 1521.** *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 707/04. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim žljebom, fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para «okaca» na početku i kraju. Kraj stope profilisan.

Publikovana: Redžić 2006, kat. 396, T. XLII, 396. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 243 sa novcem Konstansa iz 337 – 340. godine.

1522. *Viminacium* – «Vila - Stig». Narodni muzej u Požarevcu, C 3/03. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 8 cm. Nedostaje igla. Izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen kosim urezima. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim rebrom, fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat. 400, T. XLIII, 400. Dat: poslednja trećina IV veka. Nap: Nađena u objektu (*villa suburbana* ?) sa 21 novčićem IV veka (ostava ?) kovanim od 330. do 361. godine.

1523. *Sapaja (Translederata?)*. Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/14680. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9, 3 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na diskoidnoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka sa dva uzdužna žljeba. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para «okaca». Olučasti držač igle imao je osigurač. Publikovana: Kondić 1961, kat. 66, T. V, 47.

1524. *Čezava (Castrum Novae)*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 1139/69. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla. Krupne lukovice u obliku čaure maka na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka, uzdužno ukrašen nizom utisnutih trouglova. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Černač 2001, kat. 36, T. VII, 2. Dat: IV vek. **T. LXIV, 2**

1525. *Čezava (Castrum Novae)*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 3059/70. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla, središnja lukovica i deo grede sa jednom bočnom lukovicom. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para utisnutih kružića. Publikovana: Černač 2001, kat. 39, T. VIII, 1. Dat: kraj IV – prva polovina V veka.

1526. *Čezava (Castrum Novae)*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 3087/69. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje glava sa iglom. Luk trapezoidnog preseka, uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima, a na kraju pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Černač 2001, kat. 40, T. VIII, 2. Dat: kraj IV – prva polovina V veka.

1527. *Lepenski Vir – Bunar*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 9 cm. Nedostaje igla. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen nizom poprečnih ureza. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim žljebom ukrašena duž rubova nizom od po 6 pari «okaca». Publikovana: Šljivar 1986, T. VI, 5. Dat: kraj III – IV vek.

1528. *Ravna (Camps)*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 180/67. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 5 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena sa dva i tri para «okaca» na početku i kraju. Nepublikovana. Nap: Nađena sa spoljne strane bedema, možda potiče iz nekropole.

1529. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1494. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje igla, a luk je deformisan. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa po dva para utisnutih kružića. Publikovana: Grbić 1994, kat. 395, T. 45, 2. Dat: druga trećina IV veka.

1530. *Kladovo – Donje Butorke*. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 5, 8 cm. Nedostaje igla. Izrazite lukovice na koničnoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom utisnutih trouglova, a na kraju pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba ukrašena sa 4 para «okaca». Publikovana: Janković 1975, Sl. 4, 10. Dat: poslednja trećina IV veka.

1531. *Kladovo – Donje Butorke*. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen poprečnim urezima i punktacijom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena žljebom sa poprečnim urezima, fasetirana i ukrašena sa dva i jednim parom «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Janković 1975, Sl. 4, 12. Dat: poslednja trećina IV veka.

1532. *Kladovo – Donje Butorke*. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 5, 3 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen poprečnim urezima i punktacijom. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para «okaca» na početku i kraju. Publikovana: Janković 1975, Sl. 4, 13. Dat: poslednja trećina IV veka.

1533. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 240/82. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 5 cm.

Nedostaje glava sa iglom. Luk trapezoidnog preseka. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa jednim i dva para utisnutih kružića. Publikovana: Černač 2001, kat. 35, T. VII, 1. Dat: prva polovina VI veka.

1534. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 100/82. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Nedostaje središnja lukovica, deo grede sa bočnom lukovicom i igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen dvostrukom urezanom valovnicom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Černač 2001, kat. 38, T. VII, 4. Dat: 380 – 410. god. Nap: Nađena u kući, koja pripada II limitanskoj fazi na utvrđenju.

1535. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 284/83. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 3, 1 cm. Duga trapezoidna stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa po dva para «okaca». Publikovana: Černač 2001, kat. 61, T. XI, 1. Dat: V vek

1536. Rtkovo – Glamija. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje središnja lukovica, deo grede sa bočnom lukovicom i igla. Krupne, izrazite lukovice na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga trapezoidna stopa sa dva izdužna žljeba, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Gabričević 1986, Fig. 19, 4. Dat: kraj IV – početak V veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Valentinijana I, Gracijana, Teodosija I, Honorija i Arkadija.

1537. *Timacum Minus* – “Slog”. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 669. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 5 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice u osnovi ukrašene pseudofiligranom. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen urezanim motivom “jelove grančice”. Duga trapezoidna stopa fasetirana na početku i kraju, ukrašena sa jednim i dva para “okaca”. Publikovana: Petković – Ružić 2004, 86, Fig. 15, Pl. VI, G. 44, 2. Dat: 350 – 380. god. Nađena u grobu muškarca G. 44, datovanom u I fazu nekropole “Slog”, sa novcem Konstancija II iz 337 – 348. god. **Sl. 93.**

1538. *Timacum Minus* – “Slog”. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 669. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 5, 2 cm. Nedostaje glava sa delom luka i igla. Luk preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa fasetirana na početku i kraju, ukrašena sa dva i tri para “okaca”. Publikovana: Petković – Ružić 2004, 122, Pl. XV, 3. Dat: druga polovina IV veka. Nađena u sloju, ispod srednjovekovnih grobova 70 – 73, najverovatnije pripada uništenom grobu I ili II faze nekropole “Slog”.

1539. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/206. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje igla i deo grede sa jednom lukovicom. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen motivom «jelove grančice», a na prelazu u stopu pseudofiligranom. Pravougaona stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para «okaca». Nepublikovana. Dat: kraj III – početak IV veka.

1540. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/462. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla, do grede sa lukovicom i središnja lukovica, a stopa je oštećena. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa jednim i dva (?) para «okaca». Nepublikovana. Dat: kraj IV – početak V veka.

1541. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/480. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Nedostaju glava i igla. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima, a na prelazu u stopu pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa dva i tri para «okaca». Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1542. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/581. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje igla, a stopa je oštećena. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para kružića. Publikovana: Janković 1983, 114, kat. 83. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1543. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/587. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen motivom «jelove grančice». Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Janković 1983, 114, kat. 82. Dat: prva polovina V veka. **Sl. 94.**

1544. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/591. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Ne-

dostaje igla, deo grede sa jednom lukovicom i središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom, oivičenom pseudofiligranom, sa urezanim pletenicom, a na prelazu u stopu pseudofiligranom. Duga trapezoidna stopa stopa uzdužno ukrašena trakom saurezanim motivom «jelove grančice», a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Živić 2003, kat. 425. Dat: poslednja četvrtina IV veka..

1545. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/599. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje igla i deo grede sa jednom lukovicom. Lukovice u vidu pinije na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para kružića. Publikovana: Živić 2003, kat. 416. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1546. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/652. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje igla i središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima, a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa po dva para kružića. Publikovana: Živić 2003, kat. 417. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1547. *Romuliana* - Istočna kapija. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/845. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 7 cm. Nedostaje igla i lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa zaobljenog kraja uzdužno ukrašena na isti način, a duž rubova nizom od 10 trougaonih i kružnih udubljenja. Nepublikovana. Dat: kraj III – početak IV veka.

1548. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1506. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje igla i središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen sa tri žljeba i poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa nazubljenog kraja uzdužno ukrašena žljebom, a duž rubova nizom od 7 «okaca». Publikovana: Živić 2003, kat. 419. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1549. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1756. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 7 cm. Nedostaje igla i lukovice. Luk trougaonog preseka Na prelazu luka u stopu pseudofiligran. Pravougaona stopa uzdužno ukrašena žljebom, a duž rubova nizom od 8 «okaca». Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1550. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 87/97. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 5 cm. Stopa sa delom luka. Luk trougaonog preseka. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa po dva para kružića. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1551. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 347/02. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 5, 1 cm. Nedostaje igla i središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen žljebom i nizom pelti. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a duž rubova nizom od 6 «okaca» povezanih tangentama. Publikovana: Petković 2006, Fig. 22. Dat: kraj IV – početak V veka.

1552. *Romuliana* - Terme. Narodni muzej u Zaječaru, C 593/05. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 3 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen sa dve punktirane linije između kojih je žljeb sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa dva i tri para «okaca». Nepublikovana. Dat: kraj IV – prva polovina V veka.

1553. *Horreum Margi* – Kasarna. Vojni muzej u Beogradu, inv. A/22941. Tip 34/D₂. Dim: 8 cm. Nedostaje igla i jedna lukovica. Krupne izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim vrežom, sastavljenom u gornjoj polovini od niza pelti, a u donjoj od niza S motiva. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa po dva para «okaca». Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV – početak V veka.

1554. *Horreum Margi*. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 1401. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 7. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka ukrašen kosim urezima. Duga, trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa po dva para «okaca». Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 106.

1555. Ostrikovac – Đula. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20270. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9, 7 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim pletenicom. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba,

fasetirana i na početku i kraju ukrašena sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Vetnić 1967, T. XXXVI, Sl. 2; Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 104. Dat: druga polovina IV veka. Nađena u zidanoj grobnici sa sledećim kat. br. i priložima druge polovine IV veka.

1556. Ostrikovac – Đula. Zavičajni muzej u Jagodini, inv. 20271. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima, između kojih je niz X motiva, i punktacijom. Duga trapezoidna stopa nazubljenog kraja, ukrašena uzdužno na isti način kao luk, fasetirana i na početku i kraju ukrašena sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Vetnić 1967, T. XXXVI, Sl. 4; Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 105. Dat: druga polovina IV veka. Nađena u zidanoj grobnici sa prethodnim kat. br. i priložima druge polovine IV veka.

1557. Niševac. Narodni muzej u Nišu, inv. 458/V. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9, 5 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima i punktacijom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Jovanović 1975, kat. 24, Sl. 18. Dat: druga polovina IV veka.

1558. *Naissus* – Tvrđava. Narodni muzej u Nišu. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom utisnutih trouglova. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana, a na početku i kraju ukrašena sa dva i tri para «okaca». Olučasti držač igle je imao osigurač. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 21, Sl. 15. Dat: treća četvrtina IV veka. Nap: Nađena u ostavi, najverovatnije pohranjenoj u vreme gotskih napada 378 – 383, sa bronzanim posudama i predmetima IV veka, kao i «krstobraznim» fibulama tipa 34/C₂ (kat. 1427 -1429), 34/D₄ (kat. 1591 – 1593), 34/E₁ (kat. 1636) 34/E₂ (kat. 1650) i 34/E₃ (kat. 1669).

1559. *Naissus* – «Most». Narodni muzej u Nišu, inv. 646/R. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 8 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom i punktacijom, a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana, a na početku i kraju ukrašena sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Jovanović 1975, kat. 23, Sl. 17. Dat: prva polovina IV veka.

1560. *Naissus* – «Hajdučka česma». Narodni muzej u Nišu, inv. 363/R. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 3 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom utisnutih kružića. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa po dva para «okaca». Publikovana: Jovanović 1975, kat. 25, Sl. 19. Dat: druga polovina IV veka.

1561. Malošiste. Narodni muzej u Nišu, inv. 351/V. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 8 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa sa tri uzdužna žljeba, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para «okaca». Olučasti držač igle ima osigurač. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 26, Sl. 20. Dat: druga polovina IV veka.

1562. Ražanj – Nišbair. Narodni muzej u Nišu. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Bronza, gvožđe. Nedostaje gvozdena igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka sa dva uzdužna žljeba. Duga pravougaona stopa sa dva uzdužna žljeba ukrašena duž rubova nizovima «okaca». Publikovana: Jurišić 1956, 134, Sl. 15, 9. Dat: poslednja četvrtina IV – prva polovina V veka. Nap: Nađena na nekropoli uništenoj građevinskim radovima, koja se na osnovu grobnih nalaza može datovati u poslednju četvrtinu IV – prvu polovinu V veka.

1563. Prilipac – Munjsko brdo. Narodni muzej u Užicu, inv.24 (105). Tip 34/D₂. Bronza, zlato. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje igla, deformisan luk. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana, a na početku i kraju ukrašena sa jednim poprečnim žljebom i dva para «okaca». Nepublikovana. Dat: IV vek. Nap:

1564. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2422. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 7 cm. Nedostaje igla i jedna lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena žljebom, fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat.415, T. XLVI, 415.

1565. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2609. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9 cm.

Nedostaje igla i jedna lukovica. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen sa dva žljeba. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena žljebom, fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa jednim i dva para kružića. Publikovana: Bojović 1983, kat.417, T. XLVII, 417.

1566. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/322. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje igla i jedna lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena žljebom, fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa jednim i dva para kružića. Publikovana: Bojović 1983, kat.421, T. XLVII, 421.

1567. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2562. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 9, 6 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom utisnutih trouglova. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat.429, T. L, 429.

1568. Nepoznato nalazište. Narodni muzej u Beogradu, inv. 1524/IV. Tip 34/D₂. Bronza. Dim: 8, 1 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa pletenicom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Kondić 1994, kat. 293.

1569. Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1004. Tip 34/D₃. Bronza. Dim: 10, 4 cm. Cela. Izrazite, krupne lukovice. Potporna greda ukrašena pseudofiligranom. Luk na početku i kraju ukrašen pseudofiligranom, a uzdužno parom punktiranih linija između kojih je urezana valovnica. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa po dva para pelti. Olučasti držač igle ima osigurač. Publikovana: Manojlović – Brukner 1983, T. II, 4. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u grobnici muškarca G. 2 sa novcem Konstantina I i Konstancija II iz 330 – 335. i grobnim priložima druge polovine IV veka. **T. LXIV, 3**

1570. Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/329. Tip 34/D₃. Bronza. Dim: 8, 2 cm. Cela. Izrazite, krupne lukovice u osnovi ukrašene pseudofiligranom. Luk na početku i kraju ukrašen pseudofiligranom, a uzdužno trakom sa punktiranom linijom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa po jednim parom pelti. Stopa na samom kraju ukrašena volutama i sitnim urezima. Olučasti držač igle ukrašen mrežastim urezima. Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 11, G. 7, 6. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobnici muškarca G. 7 sa novcem Konstancija II i grobnim priložima druge polovine IV veka. **T. LXIV, 4**

1571. Gomolava. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/71. Tip 34/D₃. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk uzdužno ukrašen trakom sa punktiranom cik – cak linijom. Duga pravougaona stopa ukrašena uzdužno na isti način kao luk i sa 5 parova pelti. Olučasti držač igle ukrašen urezanom valovnicom i kosim urezima, ima osigurač. Publikovana: Dautova-Ruševljan - Brukner 1992, T. 12, 57. Dat: IV vek. **T. LXV, 1**

1572. Starčevo. Kunsthistorisches Museum, Wien. Tip 34/D₃. Zlato. Dim: 8, 9 cm. Kanelovana greda. Krupne kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanom cik – cak linijom. Bočne strane luka ukrašene nizom krupnih granula. Duga pravougaona stopa se sužava na kraju, uzdužno je ukrašena trakom sa valovnicom, sa dva para pelti i volutama na kraju. Publikovana: Kenner 1867, 209 – 217; Kovrig 1937, 88, T. XXIV, 2; Vasić 2001, 178 i dalje, Sl. 1, b. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Fibula je nađena u ostavi, koja je sadržala srebrni (novac kovan od Vitelija do Septimija Severa) i zlatan novac (12 primeraka kovanih od 295 do 336/337. godine), zlatan torkves i par zlatnih narukvica (ranije opredeljenjih kao naušnice), srebrni tanjir u obliku školjke i još dve zlatne krstoobrazne fibule istog tipa (tip 34/D₃).

1573. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 4123/83. Tip 34/D₃. Bronza, zlato, *niello*. Dim: 10, 5 cm. Cela. Pozlaćena. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Širok, luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa motivom tekuće spirale u *niello* tehnici i punktacijom, a pseudofiligranom na kraju i pseudonavojima na prelazu u stopu. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i sa dva para pelti i volutom na početku i kraju. Kraj stope profilisan. Publikovana: Vasić 2001, 185., 35; Spasić - Đurić 2002, 96 – 98, Sl. 79. Dat: druga trećina IV veka.. Nap: Nađena u grobu G – 1178 sa novcem Konstantina I kovanim od 320. do

329/30. godine. T. LXV, 2; Sl. 95.

1574. Kladovo – Donje Butorke. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/D₃. Bronza. Dim: 7, 3 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena trakom sa urezanim motivom tekuće spirale i kosim urezima i sa tri para pelti. Publikovana: Janković 1975, Sl. 2, 2. Dat: poslednja trećina IV veka.

1575. Glušci. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/885. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na koničnoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom ševrona, a na bočnim stranama nizom od četiri «okca». Duga trapezoidna stopa sa tri uzdužna žljeba uz rubove ukrašena nizom od po 4 trougaona udubljenja. Publikovana: Ković 2003, kat. 82, T. XXIII, 82. T. LXVI, 1

1576. Ušće – «Plantaža». Muzej grada Beograda, inv. AA/2648. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a duž rubova nizom od po 6 trougaonih udubljenja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 444, T. LIII, 444.

1577. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2427. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen sitnim poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa ukrašena duž rubova nizom od po 8 trougaonih udubljenja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 448, T. LIV, 448. T. LXVI, 2

1578. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4040. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla i jedna bočna lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a duž rubova nizom od po 8 trougaonih udubljenja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 440, T. LII, 440.

1579. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2844. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7, 1 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a duž rubova nizom od po 8 trougaonih udubljenja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 443, T. LIII, 443.

1580. *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 698a/04. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka ukrašen uzdužnim žljebom između dve punktirane linije. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim žljebom duž rubova ukrašena nizom od po 5 ovalnih udubljenja. Olučasti držač igle je imao osigurač. Publikovana: Redžić 2006, kat. 409, T. XLVI, 409. Nap: Nađena u grobu G – 238. T. LXVI, 3

1581. *Viminacium* – «Velika kapija». Narodni muzej u Požarevcu, C 533/80. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom. Duga pravougaona stopa sa uzdužnim žljebom ukrašena duž rubova nizom od po 8 trougaonih udubljenja. Kraj stope profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 410, T. XLVI, 410. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 18 sa krčagom datovanim u drugu polovinu IV veka.

1582. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 2929/81. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena punktacijom, a duž rubova nizom od po 5 trougaonih udubljenja i kosim urezima. Kraj stope profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 411, T. XLVI, 411. Nap: Nađena u grobu G – 860. T. LXVI, 4

1583. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 13375/90. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Stopa sa delom luka. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom utisnutih trouglova. Duga pravougaona stopa sa dva uzdužna žljeba duž rubova ukrašena nizom od po 4 trougaonih udubljenja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 414, T. XLVII, 414.

1584. Sapaja (*Transleiderata?*). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/3991. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka, uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima i punktacijom. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba ukrašena duž rubova nizom od po 5 trougaonih udubljenja. Publikovana: Barački 1995, 22, kat. 1.

1585. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 18/70. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 4, 5 cm. Deo luka sa stopom. Luk trapezoidnog preseka, uzdužno ukrašen urezanim cik – cik linijom. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba ukrašena duž rubova nizom od po 7

četvorougao nih udubljenja. Publikovana: Černač 2001, kat. 45, T. VIII, 5. Dat: kraj IV – prva polovina V veka.

1586. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 378. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla i jedna bočna lukovica sa delom grede. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Duga trapezoidna stopa ukrašena duž rubova nizom od po 7 trougaonih udubljenja. Publikovana: Grbić 1994, kat. 398, T. 45, 5. Dat: druga polovina IV veka.

1587. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 1634. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 5, 9 cm. Nedostaje igla, središnja lukovica i jedna bočna lukovica sa delom grede. Krupne, izrazite lukovice na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanom pletenicom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, duž rubova nizom od po 7 trougaonih udubljenja. Publikovana: Grbić 1994, kat. 399, T. 45, 3. Dat: druga polovina IV veka.

1588. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 2198/88. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaju glava i igla. Luk trapezoidnog preseka. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, duž rubova nizom od po 8 trougaonih udubljenja. Publikovana: Grbić 1994, kat. 400, T. 45, 4. Dat: kraj IV veka.

1589. Kladovo – Donje Butorke. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa nizom uisnutih kružića i kosim urezima. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba ukrašena duž rubova nizom od po 4 trougaona udubljenja. Olučasti držač igle ukrašen kosim urezima i urezanom cik – cak linijom. Publikovana: Janković 1975, Sl. 4, 9. Dat: poslednja trećina IV veka. **T. LXVI, 5**

1590. *Timacum Minus* – Utvrđenje. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 141. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice. Luk uzdužno ukrašen trakom sa urezanim motivom “jelove grančice”. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a uz rubove nizom od po 6 trougaonih udubljenja. Publikovana: Petrović - Jovanović 1997, 88, kat. 6. Dat: druga polovina IV veka. **Sl. 96.**

1591. *Naissus* – Tvrđava. Narodni muzej u Nišu. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7, 7 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima i punktacijom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na izti način kao luk, a uz rubove nizom od po 6 trougaonih udubljenja. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 17, Sl. 13. Dat: treća četvrtina IV veka. Nap: Nađena u ostavi, najverovatnije pohranjenoj u vreme gotskih napada 378 – 383, sa bronzanim posudama i predmetima IV veka, kao i «krtobraznim» fibulama tipa 34/C₂ (kat. 1427 -1429), 34/D₂ (kat. 1558) 34/D₄ (kat. 1592 – 1593), 34/E₁ (kat. 1636 – 1637) 34/E₂ (kat. 1650) i 34/E₃ (kat. 1669).

1592. *Naissus* – Tvrđava. Narodni muzej u Nišu. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 6, 1 cm. Nedostaje igla, a stopa je oštećena. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima i punktacijom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na izti način kao luk, a uz rubove nizom trougaonih udubljenja. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 19. Dat: treća četvrtina IV veka. Nap: Nađena u ostavi, najverovatnije pohranjenoj u vreme gotskih napada 378 – 383, sa bronzanim posudama i predmetima IV veka, kao i «krtobraznim» fibulama tipa 34/C₂ (kat. 1427 -1429), 34/D₂ (kat. 1558) 34/D₄ (kat. 1591, 1593), 34/E₁ (kat. 1636) 34/E₂ (kat. 1650) i 34/E₃ (kat. 1669).

1593. *Naissus* – Tvrđava. Narodni muzej u Nišu. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7, 7 cm. Nedostaje polovina grede sa bočnom lukovicom i igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima i punktacijom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a uz rubove nizom od po 6 trougaonih udubljenja. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 20. Dat: treća četvrtina IV veka. Nap: Nađena u ostavi, najverovatnije pohranjenoj u vreme gotskih napada 378 – 383, sa bronzanim posudama i predmetima IV veka, kao i «krtobraznim» fibulama tipa 34/C₂ (kat. 1427 -1429), 34/D₂ (kat. 1558) 34/D₄ (kat. 1591 – 1593), 34/E₁ (kat. 1636) 34/E₂ (kat. 1650) i 34/E₃ (kat. 1669).

1594. Ražanj – Nišbair. Narodni muzej u Nišu. Tip 34/D₄. Bronza. Dim: 7 cm. Bronza, gvožđe. Nedostaje gvozdена igla. Krupne, izrazite lukovice. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa ukrašena uz rubove nizom od po 8 trougaonih udubljenja. Publikovana: Jurišić 1956, 134, Sl. 15, 8. Dat: poslednja četvrtina IV – prva polovina V veka. Nap: Nađena na nekropoli uništenoj građevinskim radovima, koja se na osnovu grobnih nalaza može datovati u poslednju četvrtinu IV – prvu polovinu V veka.

- 1595.** Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1019. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 8 cm.. Izrazite, krupne lukovice. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa po dva para "okaca". Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. IX, G. 17, 17. Dat: druga polovina IV – početak V veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 17 sa jedanaest novčića Konstancija II iz 351 – 361. god. i grobnim prilozima druge polovine IV – prve polovine V veka.
- 1596.** Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1076. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 9, 2 cm. Cela. Izrazite, krupne lukovice. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena sa dva žljeba, a duž rubova nizom od po 6 "okaca". Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. X, G. 18, 3. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u porodičnoj grobnici G. 18 sa grobnim prilozima druge polovine IV veka. **T. LXVII, 1**
- 1597.** Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/814. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 9 cm. Cela. Izrazite, krupne lukovice, od kojih su bočne u osnovi ukrašene pseudofiligranom. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima, a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa dva i četiri para kružića. Olučasti držač igle ima osigurač. Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 30, G. 44, 1. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u muškom grobu G. 44 sa novcem Konstancija II iz 341 – 346. god. i grobnim prilozima druge polovine IV – prve polovine V veka. **T. LXVII, 2**
- 1598.** Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/894. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Nedostaje igla. Izrazite, krupne lukovice, od kojih su bočne u osnovi ukrašene pseudofiligranom. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim valovnicom, a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena trakom sa urezanim motivom "jelove grančice", a na početku i kraju fasetirana i ukrašena sa dva i tri para "okaca". Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 37, G. 61, 1. Dat: druga polovina IV veka.
- 1599.** Slatina. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/112. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla i središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka sa dva uzdužna žljeba. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a uz rubove nizom od po 8 kružića i volutama na kraju. Publikovana: Ković 2003, kat. 73, T. XIX, 73.
- 1600.** Bogosavac - Okno. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/732. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 8, 2 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa po dva para «okaca» i volutama na kraju. Publikovana: Ković 2003, kat. 76, T. XXI, 76.
- 1601.** Glušci. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/887. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 8, 8 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa ukrašena žljebom sa poprečnim urezima, fasetirana i ukrašena parom «okaca» na kraju. Publikovana: Ković 2003, kat. 84, T. XXV, 84.
- 1602.** Glušci. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/889. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 7, 9 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa žljebom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Ković 2003, kat. 85, T. XXV, 85.
- 1603.** Nepoznato nalazište (Šabac?). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/16. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 9 cm. Nedostaje jedna lukovica. Krupne, izrazite lukovice. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga trapezoidna stopa sa dva uzdužna žljeba fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Ković 2003, kat. 71, T. XVIII, 71.
- 1604.** Nepoznato nalazište (Mačva). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/42. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 8, 7 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa sa dva uzdužna žljeba, zapbljena na kraju, fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Ković 2003, kat. 72, T. XIX, 72.
- 1605.** Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2538. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 7, 9 cm.. Cela. Krupne izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen motivom "jelove grančice". Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena po parom utisnutih kružića na početku i kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 431, T. L, 431.

- 1606.** *Singidunum* – Kalemegdan – Zapadno podgrađe. Muzej grada Beograda, inv. AA/1626. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 8, 8 cm. Nedostaje igla. Krupne izrazite lukovice na bikoničnoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom između dva niza utisnutih trouglova. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para utisnutih «okaca». Olučasti držač igle ima osigurač. Publikovana: Bojović 1983, kat. 424, T. XLVIII, 424. Dat: druga polovina IV – prva polovina V veka. **T.LXVII, 3**
- 1607.** *Singidunum* – Kalemegdan – *Castrum*. Muzej grada Beograda, ter. inv. 17/78. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 5, 7 cm. Deo luka sa stopom. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen pletenicom. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa jednim i dva para utisnutih «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat. 460, T.LV, 460. Dat: druga polovina IV veka.
- 1608.** *Singidunum* – Železnik – «Kalemi». Muzej grada Beograda. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 5, 7 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka. Duga trapezoidna stopa ukrašena sa 5 pari «okaca» Publikovana: Simić 1992, 59 - 62. Dat: poslednja trećina IV veka. Nap: Nađena u trojnom grobu G. 253 u kamenom sarkofagu sa novcem Valensa i grobnim priložima druge polovine IV veka.
- 1609.** Ritopek (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1262. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Nedostaje igla. Krupne izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen sa tri žljeba. Duga pravougaona stopa sa uzdužnim rebrom fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa po dva para utisnutih kružića. Publikovana: Bojović 1983, kat. 432, T. L, 432.
- 1610.** Ritopek – Plavnički potok (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1198. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 9, 2 cm. Nedostaje igla. Krupne izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para utisnutih «okaca». Olučasti držač igle je imao osigurač. Publikovana: Bojović 1983, kat. 422, T. XLVIII, 422.
- 1611.** Brestovik. Muzej grada Beograda, inv. AA/2468. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Sferične lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen sa dve urezane cik – cak linije. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para utisnutih kružića. Publikovana: Bojović 1983, kat. 426, T. XLIX, 426.
- 1612.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4232. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 9, 6 cm. Cela. Krupne izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim pletenicom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena trakom sa kosim urezima, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para utisnutih «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat. 425, T. XLIX, 425.
- 1613.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4231. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 8, 5 cm. Nedostaje igla. Krupne izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima, a na prelazu u stopu pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para utisnutih «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat. 423, T. XLVIII, 423.
- 1614.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4233. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 8, 5 cm. Nedostaje igla. Krupne izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa sa uzdužnim žljebom, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i četiri para utisnutih kružića. Publikovana: Bojović 1983, kat. 428, T. XLIX, 428.
- 1615.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4007. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 5, 1 cm. Deo luka sa stopom. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa po dva para utisnutih «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat. 456, T.LV, 456.
- 1616.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3999. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 5, 7 cm. Deo luka sa stopom. Širok luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para utisnutih «okaca». Publikovana: Bojović 1983, kat. 457, T.LV, 457.
- 1617.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3994. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 4, 8 cm. Deo luka sa stopom. Širok luk trapezoidnog preseka ukrašen poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para utisnutih «okaca».

Publikovana: Bojović 1983, kat. 461, T.LVI, 461.

1618. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4006. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 4, 3 cm. Deo luka sa stopom. Širok luk trapezoidnog preseka ukrašen trakom sa mrežastim motivom, a na prelazu u stopu pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa jednim i dva para utisnutih kružoća. Publikovana: Bojović 1983, kat. 462, T.LVI, 462.

1619. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2382. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje igla. Krupne izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen poprečnim urezima, a na prelazu u stopu pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena žljebom, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa dva i tri para utisnutih »okaca«. Publikovana: Bojović 1983, kat. 427, T. XLIX, 427.

1620. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/1661. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje igla. Krupne izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen sa dva žljeba. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na početku i kraju sa jednim i dva para utisnutih kružića. Publikovana: Bojović 1983, kat. 430, T. L, 430.

1621. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 4, 9 cm. Deo luka sa stopom. Širok luk trapezoidnog preseka ukrašen poprečnim urezima. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa jednim i dva para utisnutih »okaca«. Publikovana: Bojović 1983, kat. 463, T.LVI, 463.

1622. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 12858/87. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 7, 4 cm. Nedostaje središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok, luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena sa dva i tri para »okaca« na početku i kraju. Olučasti držač igle ima osigurač. Publikovana: Redžić 2006, kat.370, T. XXXVI, 370. Nap: Nađena u grobu G – 5417.

1623. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 6525/82. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 9 cm. Nedostaje središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Širok, luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa uzdužnim žljebom između dve cik – cak linije, a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sa dva i tri para »okaca« na početku i kraju. Olučasti držač igle ima osigurač. Publikovana: Redžić 2006, kat.371, T. XXXVII, 371. Nap: Nađena u grobu G – 13.

1624. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 1443/79. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 8, 1 cm. Nedostaje središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Širok, luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen punkcijom. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim žljebom, fasetirana i ukrašena sa dva i tri para »okaca« na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat.378, T. XXXVIII, 378. Nap: Nađena u grobu G – 231.

1625. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 1366/79. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok, luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana i ukrašena sa po dva para »okaca« na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat.380, T. XXXVIII, 380. Nap: Nađena u grobu G – 290.

1626. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 373/78. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 7, 5 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok, luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana i ukrašena sa jednim i tri para »okaca« na početku i kraju. Kraj stope profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat.398, T. XLIII, 398. Nap: Nađena u grobu G – 121.

1627. *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 49/03. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Širok, luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena žljebovima, fasetirana i ukrašena sa dva i tri para »okaca« na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat.377, T. XXXVIII, 377.

1628. *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 497/03. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 9 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok, luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanom dvostrukom valovnicom. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sa dva i tri para »okaca« na početku i kraju. Publikovana: Redžić 2006, kat.393, T. XLII, 393.

1629. *Viminacium* – «Pirivoj». Narodni muzej u Požarevcu, C 717/04. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 10 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok, luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim mrežastim motivom, a na kraju pseudofiligranom. Duga pra-

vougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena sa jednim i dva para «okaca» na početku i kraju.. Publikovana: Redžić 2006, kat.399, T. XLIII, 399. Nap: Nađena u grobu G – 235.T. LXVII, 4

1630. *Viminacium* – «Na rupi». Narodni muzej u Požarevcu, C 52/91. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 8, 9 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok, luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena sa po dva para «okaca» na početku i kraju.. Publikovana: Redžić 2006, kat.397, T. XLII, 397. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u porodičnoj grobnici G – 16 sa novcem Konstancija II i grobnim nalazima druge polovine IV veka (narukvice otvorenog tipa sa zmijskim glavama na krajevima i sfeični stakleni pehar).

1631. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 266. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje igla i središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim žljebom, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Grbić 1994, kat. 396, T. 45, 1. Dat: druga trećina IV veka.

1632. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.103. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 6, 7 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga trapezoidna stopa sa uzdužnim žljebom, fasetirana i ukrašena na početku i kraju sa jednim i dva para «okaca». Publikovana: Grbić 1994, kat. 397. Dat: druga trećina IV veka.

1633. Kladovo – Donje Butorke. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 8, 2 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen nizom utisnutih rombova. Duga pravougaona stopa sa dva uzdužna žljeba, fasetirana i ukrašena sa dva i tir para «okaca» na početku i kraju. Kraj stope profilisan. Publikovana: Janković 1975, Sl. 3, 6. Dat: poslednja trećina IV veka.

1634. Kladovo – Donje Butorke. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 9 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim mrežastim motivom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrašena sa dva i tri para «okaca» na početku i kraju. Kraj stope profilisan. Olučasti držač igle ima osigurač. Publikovana: Janković 1975, Sl. 3, 7. Dat: poslednja trećina IV veka.

1635. *Timacum Minus* – “Slog”. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 682. Tip 34/E₁. Bronza, gvožđe. Dim: 8 cm. Nedostaje vrh gvozdene igle. Krupne izrazite lukovica na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a uz rubove uzdužnim žljebom i nizom od 8 utisnutih kružića. Publikovana: Petković – Ružić 2004, 86, Fig. 16, Pl. VIII, G. 69 A, 2. Dat: 350 – 380.god. Nap: Nađena u grobu muškarca G. 69 A, datovanom u I fazu nekropole “Slog”, sa novcem Konstancija II iz 337 – 348. god. T. LXVIII, 1; Sl. 97.

1636. *Naissus* – Tvrđava. Narodni muzej u Nišu. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 6, 9 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim urezima i punkcijom. Duga trapezoidna stopa uzdužno ukrašena na izti način kao luk, fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa dva i tri para «okaca». Publikovana: Jovanović 1975, kat. 22, Sl. 16. Dat: treća četvrtina IV veka. Nap: Nađena u ostavi, najverovatnije pohranjenoj u vreme gotskih napada 378 – 383, sa bronzanim posudama i predmetima IV veka, kao i «krskobraznim» fibulama tipa 34/C₂ (kat. 1427 -1429), 34/D₂ (kat. 1558), 34/D₄ (kat. 1591 – 1593), 34/E₂ (kat. 1650) i 34/E₃ (kat. 1669).

1637. *Naissus* – Gradsko polje. Narodni muzej u Nišu, inv. 475/R. Tip 34/E₁. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim cik – cak linijom i poprečnim urezima. Pravougaona stopa uzdužno ukrašena na izti način kao luk, fasetirana na početku i kraju i ukrašena sa dva i tri para «okaca». Olučasti držač igle je imao osigurač. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 13, Sl. 10. Dat: druga trećina IV veka.

1638. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 34/E₂. Bronza, zlato. Dim: 9, 6 cm. Cela. Pozlaćena. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim motivima (?) i pseudofiligranom na kraju. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk (?), sa četiri para pelti i volutom na kraju. Publikovana: Kovrig 1937, 86, T. XIX, 198.

1639. *Sirmium*. Narodni muzej u Beogradu, inv. 163/IV. Tip 34/E₂. Bronza, zlato. Dim: 8, 7 cm. Cela. Pozlaćena. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka ukrašen pseudofiligranom na kraju. Duga pravougaona stopa fasetirana, ukrašena sa dva para pelti i volutom na kraju. Publikovana: Popović 2001, 149 – 150, kat. 85. **Sl. 98.**

1640. Beška - Brest. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/822. Tip 34/E₂. Bronza. Dim: 10, 3 cm. Cela. Greda profilisana sa dva para ptičjih protoma, ukrašena pseudofiligranom. Izrazite, krupne lukovice u osnovi ukrašene pseudofiligranom. Luk uzdužno ukrašen trakom sa poprečnim urezima i punktacijom, a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i sa dva para pelti, a na početku i kraju volutama. Olučasti držač igle ima osigurač. Publikovana: Marijanski Manojlović 1987, T. 31, G. 47, 1. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u muškom grobu G. 47 sa novcem Konstancija II iz 334 – 335. god. i grobnim prilozima druge polovine IV – prve polovine V veka. **T. LXVIII, 3**

1641. *Singidunum* – Karaburma. Muzej grada Beograda, inv. AA/1248. Tip 34/E₂. Bronza, zlato. Dim: 9, 3 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Pozlaćena. Krupne sferične lukovice na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen kosim urezima i punktacijom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a na početku i kraju volutama i po jednim parom pelti. Publikovana: Bojović 1983, kat. 437, T. LII, 437. Nap: Nađena u grobu (?), za sada neidentifikovane, kasnoantičke nekropole na Karaburmi. **T. LXVIII, 2**

1642. *Singidunum* – Karaburma. Muzej grada Beograda, inv. AA/1265. Tip 34/E₂. Bronza. Dim: 9, 4 cm. Nedostaje igla, a kraj stope je oštećen. Krupne kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka ukrašen na prelazu u stopu pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena na početku volutom i parom pelti. Publikovana: Bojović 1983, kat. 433, T. LI, 433. Nap: Možda. takođe grobni nalaz kao prethodni kat. br.

1643. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4227. Tip 34/E₂. Bronza. Dim: 8, 9 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Krupne kanelovane lukovice na diskoidnoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka ukrašen na prelazu u stopu pseudofiligranom i žljebom sa bronzanom žicom namotanom u dva navoja. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sa dva para pelti i volutom na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 434, T. LI, 434.

1644. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4228. Tip 34/E₂. Bronza. Dim: 7 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Krupne izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka ukrašen uzdužno žljebom sa poprečnim urezima, a na prelazu u stopu žljebom sa bronzanom žicom namotanom u 4 navoja. Duga pravougaona stopa fasetirana i ukrašena sa dva para pelti. Publikovana: Bojović 1983, kat. 439, T. LII, 439.

1645. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/1675. Tip 34/E₂. Bronza. Dim: 5, 3 cm. Deo luka sa stopom. Luk trapezoidnog preseka ukrašen uzdužno trakom sa valovnicom, a na prelazu u stopu pseudofiligranom i žljebom sa bronzanom žicom namotanom u 4 navoja. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, fasetirana i ukrapena sa dva para pelti i volutom na kraju. Publikovana: Bojović 1983, kat. 436, T. LI, 436.

1646. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 2236/80. Tip 34/E₂. Bronza, zlato. Dim: 9 cm. Cela. Pozlaćena. Krupne, izrazite lukovice, središnja na pseudofiligranskoj, a bočne na prstenastoj osnovi. Širok, luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa motivom jelove grančice. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i sa tri para pelti. Kraj stope profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 404, T. XLIV, 404. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 676 sa novcem IV veka kovanim od 330. do 337. godine. **T. LXIX, 1; Sl. 99.**

1647. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 9155/83. Tip 34/E₂. Bronza, zlato, *niello*. Dim: 10, 7 cm. Cela. Pozlaćena. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok, luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen u *niello* tehničar trakom sa motivom «jelove grančice», i dva romba sa tačkom u sredini između kojih su volute, koji predstavljaju par očiju. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena u *niello* tehničar trakom sa urezanom predstavom fantastičnog bića, demona zmijolikog tela i glave sa klempavim ušima ili naušnicama - karikama i parom rogova, koji na grudima ima torkves sa solarnim, zrakastim simbolom, okruženog bujnom vegetacijom. Stopa je fasetirana i ukrašena sa tri para pelti i volutama na kraju. Kraj stope profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 403, T. XLIV, 403. Dat: druga polovina IV – prva polovina V veka. Nap: Nađena u grobu G – 3123 sa grobnim prilozima (keramičkim kračagom i staklenim peharom) druge polovine IV – prve polovine V veka. **T. LXIX, 2; Sl. 100.**

1648. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 722. Tip 34/E₂. Bronza. Dim: 5, 1 cm. Nedostaje igla, središnja i jedna bočna lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa ukrašena sa tri para pelti. Publikovana: Grbić 1994, kat. 393, T. 44, 5. Dat: druga trećina IV veka.

1649. *Timacum Minus* – “Slog”. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 159. Tip 34/E₂. Bronza, zlato. Dim: 8, 2 cm. Nedostaje igla. Pozlaćena. Krupne izrazite lukovica na pseudofiligranskoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim motivom “jelove grančice”. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk i sa tri para pelti, a na početku i kraju volutama. Publikovana: Petrović – Jovanović 1997, 88, kat. 7. Dat: kraj III – prva polovina IV veka. Nap: Nađena u oštećenom grobu – cisti na nekropoli “Ropinski potok” datovanoj u kraj III – prvu polovinu IV veka. **Sl. 101.**

1650. *Naissus* – Tvrdava. Narodni muzej u Nišu. Tip 34/E₂. Bronza. Dim: 5, 8 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa ukrašena sa dva para pelti i volutama na početku i kraju. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 12, Sl. 9. Dat: treća četvrtina IV veka. Nap: Nađena u ostavi, najverovatnije pohranjenoj u vreme gotskih napada 378 – 383, sa bronzanim posudama i predmetima IV veka, kao i «krstobraznim» fibulama tipa 34/C₂ (kat. 1427 -1429), 34/D₂ (kat. 1558), 34/D₄ (kat. 1591 – 1593), 34/E₁ (kat. 1636), 34/E₂ (kat. 1650) i 34/E₃ (kat. 1669).

1651. *Naissus* – Jagodin Mala. Narodni muzej u Nišu, inv. 261/V. Tip 34/E₂. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje igla. Krupne, kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka, ukrašen pseudofiligranom na kraju. Duga pravougaona stopa ukrašena sa dva para pelti i volutama na početku i kraju. Publikovana: Jovanović 1975, kat. 11, Sl. 8. Dat: druga polovina IV veka.

1652. Mala Kopašnica. Narodni muzej u Leskovcu. Tip 34/E₂. Bronza, zlato. Dim: 5 cm. Nedostaje igla i veći deo stope. Pozlaćena. Krupne izrazite lukovica u osnovi ukrašene pseudofiligranom. Širok luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa ukrašena peltama. Publikovana: Jovanović 1978, kat. 55. Dat: prva polovina IV veka.

1653. *Ulpiana*. Muzej Kosova u Prištini, inv. 934. Tip 34/E₂. Bronza, zlato. Dim: 7 cm. Cela. Pozlaćena. Krupne izrazite lukovica u osnovi ukrašene pseudofiligranom. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim motivom “jelove grančice”. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, simetrično na početku i kraju sa po jednim parom «okaca» i pelti, a na kraju volutama. Publikovana: Arheološko blago Kosova i Metohije 1998, kat. 256. Dat: IV vek. **Sl. 102.**

1654. Prilipac – Munjsko brdo. Narodni muzej u Užicu, inv. 2373 - a. Tip 34/E₂. Bronza, zlato. Dim: 7, 7 cm. Nedostaje igla. Pozlaćena. Izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa motivom «jelove grančice», a na kraju pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa sa uzdužnim žljebom fasetirana, a na početku i kraju ukrašena sa po dva para «okaca». Publikovana: Bučić – Petrović 1985, 11 – 13. Dat: IV vek.

1655. Sviloš. Vojvođanski muzej u Novom Sadu, inv. AA/1290. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 6 cm. Cela. Greda kanelovana, a sa obe strane luka polukružno profilisana sa po jednom perforacijom. Izrazite, krupne lukovice u osnovi ukrašene pseudofiligranom. Luk trapezoidnog preseka na kraju ukrašen pseudofiligranom. Duga pravougaona stopa duž rubova ukrašena nizom od po 6 trougaonih udubljenja. Publikovana: Dautova-Ruševljan 2003, T. XXX, G. 49, 1. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu žene G. 49 sa novcem Konstantina I iz 330 - 335. god. i grobnim priložima druge polovine IV veka. **T. LXX, 1**

1656. Drenovac – Ušće. Narodni muzej u Šapcu, inv. A/852. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 7, 4 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena trakom sa poprečnim urezima, a uz rubove nizom od po 5 trougaonih udubljenja. Publikovana: Ković 2003, kat. 79, T. XXII, 79.

1657. Zemun (*Taurunum*) – Ugao Njegoševe i Sindelićeve ul. Muzej grada Beograda, inv. AA/4519. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 7, 3 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na diskoidnoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen mrežastim motivom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena trakom sa kosim urezima, a duž rubova nizom od po 7 trougaonih udubljenja. Publikovana: Petrović B. 1997 A, kat. 258. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u muškom grobu 1 sa grobnim priložima druge polovine IV veka.

- 1658.** Ritopek – Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1295. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 6, 9 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na koničnoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen motivom «jelove grančice». Duga pravougaona stopa ukrašena duž rubova nizom od po 6 četvorougaoih udubljenja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 449, T. LIV, 449. **T. LXX, 2**
- 1659.** Ritopek – Plavnički potok (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1197. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 6, 1 cm. Nedostaje središnja lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim uezima. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena trakom sa nizom utisnutih trouglova, a duž rubova nizom od po 10 ovalnih udubljenja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 446, T. LIV, 446.
- 1660.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4030. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje igla i bočna lukovica. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim uezima. Duga pravougaona stopa ukrašena duž rubova nizom od po 7 četvorougaoih udubljenja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 447, T. LIV, 447.
- 1661.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4005. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 4 cm. Deo luka sa stopom. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim uezima. Duga pravougaona stopa ukrašena duž rubova nizom od po 6 četvorougaoih udubljenja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 445, T. LIII, 445.
- 1662.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4003. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 5, 4 cm. Deo luka sa stopom. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa kosim uezima. Duga pravougaona stopa ukrašena duž rubova nizom od po 8 četvorougaoih udubljenja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 450, T. LIV, 450.
- 1663.** Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/4002. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 4, 4 cm. Deo luka sa stopom. Širok luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa ukrašena duž rubova nizom od po 8 četvorougaoih udubljenja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 451, T. LIV, 451.
- 1664.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/1796. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 6, 6 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa mrežastim motivom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a duž rubova nizom od po 7 trougaoih udubljenja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 441, T. LIII, 441.
- 1665.** Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2615. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 6, 6 cm. Nedostaje vrh igle. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa mrežastim motivom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a duž rubova nizom od po 7 trougaoih udubljenja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 442, T. LIII, 442.
- 1666.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 9359/83. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 11 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa dve tekuće spirale između kojih je žljeb. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a duž rubova nizom od po 7 četvorougaoih udubljenja. Kraj stope profilisan. Publikovana: Redžić 2006, kat. 405, T. XLIV, 405. Dat: kraj IV – prva polovina V veka. Nap: Nađena u grobu muškarca G – 3122 sa kopčom vojnog pojasa sa ovalnim okovom i pređicom u vidu slova D, koja se datuje u poslednju četvrtinu IV – prvu polovinu V veka.. **T. LXX, 3; Sl. 103.**
- 1667.** Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 1975/69. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka. Duga pravougaona stopa ukrašena duž rubova nizom od po 8 četvorougaoih udubljenja. Publikovana: Černač 2001, kat. 44, T. VIII, 4. Dat: kraj IV – prva polovina V veka.
- 1668.** Kladovo – Donje Butorke. Muzej Krajine u Negotinu. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 6, 6 cm. Nedostaje središnja lukovica i igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanom dvostrukom valovnicom. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena trakom sa nizom kosih ureza, a uz rubove nizom od po 6 trougaoih udubljenja. Publikovana: Janković 1975, Sl. 3, 5. Dat: poslednja trećina IV veka.
- 1669.** *Naissus* – Tvrdava. Narodni muzej u Nišu. Tip 34/E₃. Bronza. Dim: 7, 7 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok luk trougaoog preseka. Duga pravougaona stopa ukrašena sa dva uzdužna žljeba ukrašena duž rubova sa po 6 trougaoih udubljenja.

Publikovana: Jovanović 1975, kat. 8, Sl. 14. Dat: treća četvrtina IV veka. Nap: Nađena u ostavi, najverovatnije pohranjenoj u vreme gotskih napada 378 – 383, sa bronzanim posudama i predmetima IV veka, kao i «kristobraznim» fibulama tipa 34/C₂ (kat. 1427 -1429), 34/D₂ (kat. 1558), 34/D₄ (kat. 1591 – 1593), 34/E₁ (kat. 1636) i 34/E₂ (kat. 1650).

1670. Sočanica (*Municipium DD*). Muzej Kosova u Prištini, inv. 921. Tip 34/E₄. Bronza, srebro, *niello*. Dim: 5, 6 cm. Cela. Krupne, izrazite lukovica na prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom od srebrnog lima sa motivom vinove loze u *niello* tehnicu. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a uz rubove uzdužnim žljebom i nizom od 12 utisnutih «okaca». Na kraju stope utisnuto jedno «okce». Olučasti držač igle imao je osigurač. Publikovana: Arheološko blago Kosova i Metohije 1998, kat. 275. Dat: IV vek. **Sl. 104.**

1671. Nepoznato nalazište (Čičevica). Narodni muzej u Beogradu. Tip 34/E₄. Bronza, srebro. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje igla i držač igle. Krupne, izrazite lukovice na višestanoj prstenastoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom od srebrnog lima sa utisnutim motivom, koji čine 5 parova kružića povezanih tangentama. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena trakom od srebrnog lima sa motivom vinove loze u *niello* tehnicu. Kraj stope ima trapezoidni produžetak sa utisnutim motivom «okca». Publikovana: Ivanišević – Špehar 2006, 136, Fig. 1, 2.

1672. Prilipac – Munjsko brdo. Narodni muzej u Užicu, inv. 2372 -a. Tip 34/E₄. Bronza, srebro. Dim: 9, 1 cm. Nedostaje igla. Krupne, izrazite lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom od srebrnog lima sa utisnutim motivom vinove loze. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a uz rubove uzdužnim žljebom i nizom od 13 utisnutih «okaca». Publikovana: Bučić – Petrović 1985, 11, kat. 1, Sl. 10, a. Dat: IV vek. Nap: Nađena je u grobu G. 3/54 sa sledećim kat. br. **Sl. 105.**

1673. Prilipac – Munjsko brdo. Narodni muzej u Užicu, inv. 2374 a. Tip 34/E₄. Bronza, srebro. Dim: 8, 8 cm. Nedostaje igla, a oštećen je kraj stope. Krupne, kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Širok luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom od srebrnog lima sa utisnutim motivom vinove loze. Duga pravougaona stopa uzdužno ukrašena na isti način kao luk, a uz rubove uzdužnim žljebom i nizom od 12 utisnutih «okaca». Olučasti držač igle ima osigurač. Publikovana: Bučić – Petrović 1985, 11, kat. 1, Sl. 10, b. Dat: IV vek. Nap: Nađena je u grobu G. 3/54 sa prethodnim kat. br. **Sl. 106.**

1674. Ras – Gradina (*Arsa*). Narodni muzej u Novom Pazaru. Tip 34/E. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaju igla i deo luka sa stopom. Krupne izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Publikovana: Popović M. 1999, 110, Sl. 58, 5. Dat: kraj IV – prva polovina V veka.

1675. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda. Tip 34/F Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaju igla i stopa. Krupne, kanelovane lukovice na prstenastoj osnovi. Širok, kratak luk trougaonog preseka na prelazu luka u stopu žljeb. Publikovana: Bojović 1983, kat. 453, T. LV, 453.

1676. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 3783/81. Tip 34/F. Bronza, zlato, *niello*. Dim: 8, 8 cm. Cela. Pozlaćena. Krupne, kanelovane lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Širok, kratak luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa dvostrukim motivom «jelove grančice» i tri kružna medaljona sa Hristovim monogramom, na početku, sredini i kraju luka, izvedenim u *niello* tehnicu. Na prelazu luka u stopu žljeb sa pseudonavojima. Duga pravougaona stopa, rubova profilisanih sa tri para pelti i volutama na početku i kraju. Stopa je uzdužno ukrašena u *niello* tehnicu trakom sa motivom «jelove grančice» između dva niza poprečnih ureza i po jednim kružnim medaljonom sa Hristovim monogramom na početku i na kraju. Publikovana: Vasić 2001, 190, Nap. 48; Redžić 2006, kat. 419, T. XLVIII, 419. Dat: kraj IV – prva polovina V veka. Nap: Nađena je u grobu muškarca G – 1033 sa srebrnom kopčom vojnog pojasa, tipa sa pravougaonim okovom i trnom koji prelazi ram ovalne pređice. **T. LXXI, 1; Sl. 107.**

1677. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 2913/81. Tip 34/F. Bronza, zlato. Dim: 7 cm. Cela. Pozlaćena. Krupne, kanelovane lukovice. Širok, kratak luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen žljebom. Na prelazu luka u stopu žljeb sa pseudonavojima. Duga pravougaona stopa ukrašena trakom sa urezanim vegetabilnim motivom (?), rubova profilisanih sa tri para pelti. Publikovana: Redžić 2006, kat. 420, T. XLVIII, 420. Dat: poslednja trećina IV – prva polovina V veka. Nap: Nađena je u grobu muškarca G – 851 sa novcem Konstantina I, Konstantina II i Konstancija II, kovanog 335/6 - 361. godine i bronzanom kopčom vojnog pojasa, tipa sa pravougaonim okovom i trnom koji prelazi ram ovalne pređice. **T. LXXI, 2**

1678. *Viminacium* – «Terme». Narodni muzej u Požarevcu, C 187/04. Tip 34/F. Bronza, zlato.

Dim: 5 cm (luk) i 5, 3 cm (stopa). Fragment luka sa središnjom lukovicom i stopa fibule. Pozlaćena. Krupne, izrazite lukovice na prstenastoj osnovi. Širok, kratak luk trapezoidnog preseka. Na prelazu luka u stopu žljeb sa pseudonavojima. Duga pravougaona stopa ukrašena trakom sa urezanim ukrasom (?), rubova profilisanih sa tri para pelti. Publikovana: Redžić 2006, kat. 407 i 421, T. XLV, 407, T. XLVIII, 421. Dat: kraj IV –početak V veka. Nap: Nađena u sloju sa konstantinijanskim novcem iz 346 – 361. godine i novcem Valensa.

1679. Ravna (*Camps*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 432/67. Tip 34/F. Bronza. Dim: 3, 5 cm. Nedostaje igla i stopa. Konične, kanelovane lukovice. Kratak, širok luk trougaonog preseka. Nepublikovana.

1680. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 4878/82. Tip 34/G. Bronza. Dim: 7 cm. Cela. Trougaona greda, profilisana sa obe strane luka. Lukovice u obliku čaure maka na prstenastoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka uzdužno ukrašen trakom sa urezanim žljebom sa poprečnim urezima između dve punktirane linije. Duga pravougaona stopa pseudotordirana, tako što je podeljena poprečnim žljebovima sa punktacijom na 6 konveksnih segmenata. Olučasti držač igle. Publikovana: Redžić 2006, kat. 413, T. XLVI, 413. Nap: Nađena je u grobu G – 1662. Nap: Predstavlja hibridni oblik krstobraznih fibula tipa 34/D i zglobnih fibula sa segmentnim plastičnim ukrasom na luku i stopi grupe III, tipa 10/C. **T. LXXI, 3**

1681. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 34/G. Zlato. Dim: 4, 4 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda. Umesto središnje lukovice polukružno, pločasto zadebljanje u vidu palmete, ukrašeno radialnim urezima. Bočne lukovice u vidu pinija na prstenastoj osnovi. Trakast luk. Trapezoidna stopa fasetirana, ukrašena sitim urezima na kraju. Olučasti držač igle. Publikovana: Popović 2004, 67, Fig. 24. Nap: Predstavlja hibridni oblik zglobnih T – fibula tipa 32/D, 32/E i «krstobraznih» fibula tipa 34/A₁. **T. LXXI, 6**

1682. *Timacum Minus* – “Ropinski potok”. Narodni muzej u Knjaževcu, inv. 682. Tip 34/G. Srebro. Dim: 4, 9 cm. Nedostaje igla i stopa, a glava je oštećena. Cilindrična greda sa lukovicama u vidu pinija na prstenastoj osnovi. Na početku luka pravougaono pločasto proširenje sa kružnom perforacijom (za središnju lukovicu?) i pločastim zadebljanjem u vidu pelte iznad glave. Luk je u obliku rama od srebrnog lima, koji se lomi pod pravim uglom. U ramu je umetnut srebrni lim ukrašen u tehnici *opus interrasile* vegetabilnim motivom – nizom listova bršljana i spiralnih vreža. Greben luka je ukrašen tordiranom srebrnom žicom. Stopa je pločasto zaravnjena sa lukovičastim zadebljanjem. Izdužen poprečni držač igle. Publikovana: Petković – Ružić 2004, 85, kat. 2, Fig. 9, Fig. 14, Pl. XIII, G. I, 4, Pl. 3, 5. Dat: kraj III – početak IV veka. Nap: Nađena u grobu G – I spaljenog pokojnika sa stopom fibule tipa 34/A na nekropoli datovanoj u kraj III – prvu polovinu IV veka. Predstavlja hibridni oblik između zglobnih fibula sa oštro prelomljenim lukom, zglobnih T – fibula tipa 32/D i «krstobraznih» fibula tipa 34/A. **T. LXXI, 4; Sl. 108 - 109.**

1683. Blace – Jaz. Narodni muzej u Beogradu, inv. 1030/IV. Tip 34/G. Zlato. Dim: 5, 1 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda. Umesto središnje lukovice polukružno pločasto zadebljanje ukrašeno krupnim granulama. Bočne lukovice na dvostrukoj prstenastoj osnovi. Luk sastavljen od tri konkavna segmenta ukrašena krupnim granulama na spojevima. Početak luka, takođe ukrašen granulama. Na prelazu luka u stopu žljeb sa zlatnom žicom namotanom u 6 navoja. Pravougaona stopa fasetirana i ukrašena poprečnim žljebovima na kraju. Publikovana: Trbuhović 1979, Sl. 1. Dat: početak IV veka. Nap: Predstavlja hibridni oblik zglobnih fibula segmentnog luka grupe III, tipa 10/C, zglobnih T – fibula tipa 32/D i «krstobraznih» fibula tipa 34/A₂. **Sl. 110.**

1684. Nepoznato nalazište (Podunavlje). Narodni muzej u Beogradu, inv. 629/II. Tip 34/G. Zlato. Dim: 5, 2 cm. Nedostaje igla. Kanelovana greda pločasto zaravnjena sa obe strane luka. Umesto središnje lukovice polukružno, pločasto zadebljanje sa motivom pelte izvedenim filigranom. Bočne lukovice na pseudofiligranskoj osnovi. Luk trapezoidnog preseka. Pravougaona stopa fasetirana, ukrašena sitim urezima na kraju. Olučasti držač igle. Publikovana: Popović 1996, kat. 147. Nap: Predstavlja hibridni oblik zglobnih T – fibula tipa 32/D i «krstobraznih» fibula tipa 34/A₁. **T. LXXI, 5; Sl. 111.**

3. 9. 5. Tip 35 – lučne žičane fibule sa posuvraćenom stopom

Varijanta A – sa pravougaonom posuvraćenom stopom

Varijanta B – sa trapezoidnom posuvraćenom stopom

U tip 35 (T. LXXII, T. LXXIII, 1 – 3) svrstala sam dvodelne lučne fibule, sa mehanizmom opruge i lukom načinjenim od žice kružnog, polukružnog, trougaonog ili romboidnog preseka, čiji iskucani početak čini glavu, kroz koju je provučena osovina opruge, a iskucan kraj, posuvraćen na dole i obmotan, čini stopu sa držačem igle. Opruga ovih fibula sastavljena je od 5 – 12 navoja, sa unutrašnjom tetivom.⁶⁰⁸ Glava ovih fibula formirana je od početka luka, koji je iskucan i povijen na dole (T. LXXII, 1, 3, 5 – 6) ili na gore (T. LXXII, 2, 4), tako da čini cilindričan tulac za osovinu ili poprečno iskucan i perforiran (T. LXXII, 7 – 8, T. LXXIII, 1 - 3), za provlačenje iste. Stopa je vezana za luk, uglavnom, sa 2 – 3 navoja ili više, koji tada imaju ukrasnu funkciju (T. LXXII, 8).

Na osnovu oblika stope izdvojila sam dve varijante.

Varijantu A čine fibule sa oprugom od 5 - 12 navoja sa unutrašnjom tetivom i lukom polukružnog (T. LXXII, 1 – 3, 5 – 6), romboidnog (T. LXXII, 4) ili trougaonog preseka (kat. 1695, 1699 – 1700) i posuvraćenom, pravougaonom stopom, vezanom za luk sa dva (T. LXXII, 1 – 4, 6), tri (T. LXXII, 5) ili četiri navoja (kat. 1636). Dimenzije ovih fibula kreću se od 4 do 7 cm, premda ima i manjih primeraka.⁶⁰⁹ Izrađivane su od bronzе, veoma retko od gvožđa (kat. 1699).

Sl. 112 – tip 35/A, Romuliana

Fibule var. A su relativno retki nalazi u provincijama na tlu Srbije i predstavljaju «varvarski» import. Nađene su na sarmatskoj nekropoli «Najeva ciglana» u Pančevu (kat. 1685, T. LXXII, 5), na nekropolama Viminacijuma (kat. 1686 – 1689, T. LXXII, 1 – 2), u *mansio Idimum* (kat. 1690 – 1691, T. LXXII, 6) i u utvrđenjima na Dunavskom limesu: *Transdierna* (kat. 1692), *Diana* (kat. 1693 – 1695, T. LXXII, 3), *Pontes* (kat. 1696, T. LXXII, 4), u Romulijani (kat. 1697 – 1699), u Naisu (kat. 1700) i u dolini Mlave (kat. 1701 – 1702) (Karta 18).

Većina nalaza var. A iz Srbije je dobro datovana arheološkim kontekstom.

Na nekropoli «Najeva ciglana» u Pančevu, fibula tipa 35/A nađena je u grobu horizonta druge polovine III – IV veka (kat. 1685, T. LXXII, 5). Na viminacijumskim nekropolama jedan grobni nalaz potiče sa lokaliteta «Više grobalja», iz groba G – 303, koji pripada horizontu posle Markomanskih ratova, do sredine III veka (kat. 1686), a drugi sa «Pećina», iz groba G – 837, koji pripada horizontu druge polovine III – IV veka (kat. 1687, T. LXXII, 1).

⁶⁰⁸ Samo jedan primerak fibule tipa 35/B iz Sirmijuma ima oprugu od četiri navoja sa spoljnom tetivom (kat. 1703).

⁶⁰⁹ Malih dimenzija je fibula iz Dijane, 3, 3 cm (kat. 1694, T. LXXII, 3) i dve fibule iz Romulijane – 2, 4 cm (kat. 1697) i 3, 6 cm (kat. 1698).

Na lokalitetu «Burdelj» u Viminacijumu, fibula tipa 35/A nađena je u sloju s novcem sredine i druge polovine IV veka (kat. 1689, T. LXXII, 2). U utvrđenju *Idimum* nađene su dve fibule ove varijante – jedna, u sloju datovanom novcem Galerija, Konstantina I i Konstancija II u drugu trećinu IV veka (kat. 1690, T. LXXII, 6) i druga, datovana novcem Aurelijana, Konstantina i njegovih sinova u isti period (kat. 1691). U mlađem utvrđenju u Tekiji (*Transdierna*) fibula var. A konstatovana je u sloju prve polovine IV veka, u Dijani tri primerka su nađena u slojevima III veka (kat. 1693 – 1695, T. LXXII, 3), a na Pontesu u sloju druge trećine IV veka (kat. 1696, T. LXXII, 4). U horizontu koji je prethodio Galerijevoj palati *Felix Romuliana*, u sloju III veka, nađene su dve male bronzane fibule varijante A (kat. 1697 – 1698), a jedna gvozdena u sloju poslednje četvrtine IV veka u kuli 19 mlađeg utvrđenja (kat. 1699). Na nekropoli «Jagodin mala» u Nišu fibula iste varijante konstatovana je u sloju druge polovine III – IV veka (kat. 1700).

Sl. 113 – tip 35/A, nepoznato nalazište (dolina Mlave), Zavičajni muzej u Jagodini

luka je iskucan u stopu trapezoidnog oblika, koja se produžava u iskucan, trakast držač igle, koji je posuvraćen i obmotan oko luka sa dva navoja (T. LXXII, 7, T. LXXIII, 1). U jednom slučaju stopa je vezana za luk sa čak deset navoja (*Sic!*), koji se oslanjaju na bronzanu perlu navučenu na luk (T. LXXII, 8). Stopa može biti ukrašena duž rubova urezanom valovnicom (T. LXXII, 7) ili punktacijom (T. LXXIII, 8). Ove fibule, duge 5 - 7,5 cm, izrađene su od bronzne, a ponekad od gvožđa (kat. 1707 - 1708, T. LXXIII, 1 - 2).

Fibule tipa 35/A konstatovane su u Sirmijumu (kat. 1703), okolini Singidunuma (kat. 1704 – 1706, T. LXXII, 7 – 8), na nekropoli «Pećine» u Viminacijumu (kat. 1707, T. LXXIII, 1), u kuli 19 u Romulijani (kat. 1708, T. LXXIII, 2) i u dolini Mlave (kat. 1709) (Karta 17). Nažalost, samo dva gvozdena primerka mogu biti datovana arheološkim kontekstom: fibula iz groba G – 3912 na nekropoli *Viminacium* – «Pećine» pripada horizontu IV veka (kat. 1708, T. LXXIII, 1), a fibula iz Romulijane nađena je na nivou nastalom sredinom V veka u kuli 19 (kat. 1708, T. LXXIII, 2).

Fibule var. B iz Srbije mogu se datovati od IV do sredine V veka, što odgovara vremenu gotskih upada i naseljavanja u Donjoj Panoniji i Gornjoj Meziji. Smatram da one predstavljaju tragove širenja kulture Černjahov – Sintana de Mureš iz barbarikuma sa leve obale Dunava na teritoriju Carstva.

Analizom datovanih primeraka dolazi se do širokog hronološkog okvira tipa 35/A u Srbiji od kraja II do kraja IV veka. Međutim, najviše fibula ove varijante može se datovati od druge polovine III do druge trećine IV veka (Tabela 11).

Fibule varijante B imaju oprugu od 4 – 6 navoja sa unutrašnjom (T. LXXII, 7, T. LXXIII, 2 – 3) ili spoljašnjom (kat. 1703) tetivom. Početak luka je poprečno iskucan i perforiran za provlačenje osovine opruge (T. LXXII, 8). Luk je romboidnog (T. LXXII, 7), trougaonog (T. LXXII, 8, T. LXXIII, 1 – 2) ili kružnog preseka (T. LXXIII, 3). Kraj

Mišljenja o genezi fibula sa posuvraćenom stopom, razvijala su se od teze o njihovom nastanku u okviru severnoevropskog latena, na Baltiku i u dolini Elbe, do porekla iz stepa južne Rusije i srednjeg toka Dnjestra, da bi u novijoj literaturi prevladao stav o nastanku ovog tipa u okviru radionica na severnoj obali Crnog mora tokom I veka n. e.⁶¹⁰

Međutim, prototip žičanih fibula sa posuvraćenom nogom su fibule srednjelatenske sheme (laten II), odnosno «kopljaste» fibule II – I veka p. n.e. /I veka n. e., koje su, transformisane, nastavile da traju u prvim vekovima nove ere u okviru zarubinecke kulture. Ove fibule su prihvatili Sarmati na severnoj obali Crnog mora i preneli ih tokom kretanja ka zapadu, krajem I i u II veku, u srednju Evropu. Krajem II veka jednočlane žičane fibule sa posuvraćenom stopom proširile su se iz srednje Evrope duž toka Elbe do Baltičkog mora. Zatim sledi povratni proces, kada su nove forme ovih fibula, modifikovanih u okviru pševorske i vilbark kulture, Goti preneli u jugoistočnu Evropu sredinom III veka. Istovremeno, razvijale su se nove forme fibula sa posuvraćenom stopom u barbarikumu srednje Evrope, u rimskoj provinciji Dakiji i na teritoriji slobodnih Dačana u Karpatskom basenu. Rezultat ovog divergentnog procesa je niz formi lučnih, žičanih fibula sa posuvraćenom stopom, koje G. Đakonu razvrstava u četiri tipa: rimski, dački, sarmatski i gotski.⁶¹¹ Evidentno je i širenje fibula sa posuvraćenom stopom na Kavkaz, gde su pojedine forme trajale do VIII - IX veka,⁶¹² kao i formiranje donjepodunavskog i ranovizantijskog tipa ovih fibula na Balkanu od kraja V do početka VII veka.⁶¹³

Fibule tipa 35, nađene u provincijama na tlu Srbije, većim delom pripadaju rimskoj produkciji druge polovine III – prve polovine IV veka, za koju su karakteristični primerci od bronzne, sa lukom polukružnog preseka, sa poprečno iskucanim početkom luka sa perforacijom za osovinu i pravougaonom posuvraćenom stopom (kat. 1686 – 1688, 1690 – 1692, 1695, 1700 – 1702, T. LXXII, 1, 6).⁶¹⁴

Gotovo podjednak broj «dačkih» (kat. 1693 – 1694, 1696 – 1698, T. LXXII, 3 – 4) i «sarmatskih» (kat. 1685, 1703 – 1706, 1709, T. LXXII, 5, T. LXXIII, 7 – 8) bronzanih, žičanih fibula sa posuvraćenom stopom nađeno je u Srbiji.⁶¹⁵ Za prve je karakterističan iskucan, na gore spiralno zavijen početak luka, koji čini valjkasti tulac za osovinu opruge, a za druge trapezoidna posuvraćena stopa, ukrašena urezivanjem ili punktiranjem duž ruba i veći broj ukrasnih navoja, kojima je vezana za luk. Ove fibule su nalažene u slojevima druge polovine III i IV veka i svedoče o preseljenju stanovništva iz napuštene Dakije u pogranične provincije na desnoj obali Dunava, naročito u Priobalnu Dakiju (*Diana, Pontes, Romuliana*).

«Gotske» žičane fibule sa posuvraćenom stopom izrađene su od gvožđa, imaju luk trougaonog ili polukružnog preseka, poprečno iskucan početak luka sa perforacijom za osovinu i pravougaonu ili trapezoidnu posuvraćenu stopu (kat. 1689, 1699, 1707 – 1708, T. LXXII, 2, LXXIII, 1 – 2), i konstatovane su na Viminacijumu i Romulijani u horizontu druge polovine IV – prve polovine V veka.⁶¹⁶

⁶¹⁰ Almgren 1923, 71 - 74; Kuchenbuch 1954, 5 - 52; Kolnik 1965, 206 – 210; Ambroz 1966, 47 – 69, grupe 15 i 16; Diaconu 1971, 258 – 263; Peškar 1972, 108 – 118; IoniŰa 1998, 231 – 238.

⁶¹¹ Diaconu 1971, 240 – 253, T. I – VII.

⁶¹² Ambroz 1966, 55 - 57, serija V, var. 4, T. 9, 21, serija VI, var. 3 – 4, T. 10, 8 – 11.

⁶¹³ Janković 1981, 168 – 174.

⁶¹⁴ Diaconu 1971, T. VII, 1 – Var. I.

⁶¹⁵ Diaconu 1971, T. VII, 6, 11 – 16, T. IX, 2, 6 – 8; IoniŰa 1998, Abb. 1, 2 – 3, 5, 9, Abb. 2, 2.

⁶¹⁶ Diaconu 1971, T. VIII, 3; Schuster 1998, Abb. 2, 11 - 12, 14 – 17.

Različite varijante bronzanih fibula sa posuvraćenom stopom, sa oprugom ili zglobnim mehanizmom, žičanim ili trakastim lukom, konstatovane su u rimskoj Dakiji.⁶¹⁷ One su proizvedene u ovoj provinciji od 160. do 250. godine, odnosno do kraja III veka, odakle su izvožene u susedne oblasti Carstva i barbarikuma.⁶¹⁸ Takođe, zastupljenost fibula sa posuvraćenom stopom na nekropolama III – IV veka ukazuju na njihovu proizvodnju u «dačkom barbarikumu» posle rimskog napuštanja Dakije.⁶¹⁹

U Bugarskoj je, takođe, nađen znatan broj fibula sa posuvraćenom stopom, koji se datuje u drugu polovinu III – IV vek.⁶²⁰

1685. Pančevo – «Najeva ciglana». Narodni muzej u Pančevu. Tip 35/A. Bronza. Dim: 7, 7 cm. Cela. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovinu. Opruga od 12 navoja sa unutrašnjom tetivom. Pravougaona stopa vezana za luk sa 3 navoja. Publikovana: Đorđević 1994, T. V, 5. Dat: druga polovina III – IV vek. Nap: Nađena u grobu G – 4, na grudima pokojnika, koji je u desnoj ruci držao gvozdeni nož. U grobu je nađen novac Galbe i staklena perla. T. **LXXII, 5**

1686. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 3164/84. Tip 35/A. Bronza. Dim: 5, 8 cm. Nedostaje opruga. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za oprugu. Luk polukružnog preseka. Pravougaona stopa vezana za luk sa 4 navoja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 296, T. XXVI, 296. Dat: poslednja trećina II – prva polovina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 303.

1687. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 2832/81. Tip 35/A. Bronza. Dim: 4 cm. Cela. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za oprugu. Opruga od 7 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk polukružnog preseka. Pravougaona stopa vezana za luk sa 4 navoja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 297, T. XXVI, 297. Dat: druga polovina III – IV vek. Nap: Nađena u grobu G – 837. T. **LXXII, 1**

1688. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu, C 224/77. Tip 35/A. Bronza. Dim: 6, 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a stopa je oštećena. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za oprugu. Luk polukružnog preseka. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 299, T. XXVII, 299.

1689. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu, C 13/77. Tip 35/A. Bronza. Dim: 5, 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka iskucan i spiralno uvijen na gore. Luk polukružnog preseka. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 300, T. XXVII, 300. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem sredine – druge polovine IV veka. T. **LXXII, 2**

1690. *Idimum*. Narodni muzej u Beogradu, inv.1552/IV. Tip 35/A. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Nedostaje vrh igle. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovinu. Opruga od 8 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk polukružnog preseka. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Ilijašević 1988, kat. 1, T. I, 1. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem Galerija iz 308/9 godine i Konstantinijanskim novcem 330 – 341. godine. T. **LXXII, 6**

1691. *Idimum*. Narodni muzej u Beogradu, inv.1552/IV. Tip 35/A. Bronza. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovinu. Luk trouganog preseka. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Ilijašević 1988, kat. 2, T. I, 4. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u sloju sa Aurelijanovim novcem i Konstantinijanskim novcem 330 – 361. godine

1692. Tekija (*Transdierna*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 514/70. Tip 35/A. Bronza. Dim: 5, 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovinu. Luk polukružnog preseka. Pravougaona stopa vezana jednim navojem za luk. Publikovana: Cermanović-Kuzmanović – Jovanović 2004, 223, kat. 7. Dat: prva polovina IV veka.

1693. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.1852/87. Tip 35/A. Bronza. Dim 5, 6 cm.

⁶¹⁷ Coci 2004, 142 – 143, Type 37, Pl. CXXVIII – CXLV – ovaj tip odgovara mome tipu 35, žičane fibule sa posuvraćenom stopom i tipu 36, fibule trakastog luka sa posuvraćenom stopom.

⁶¹⁸ Coci 2004, 147.

⁶¹⁹ Palade 2005, 215 – 218; Öovan 2005, 151 – 154.

⁶²⁰ Genčeva 2004, 53 – 55, tip 19, T. XVI- ovaj tip odgovara mojim tipovima 35 – 36.

Nedostaje opruga sa iglom. Luk polukružnog preseka. Glavu formira početak luka savijen na gore. Pravougaona stopa vezana za luk sa 5 navoja. Publikovana: Grbić 1994, kat. 367, T. 40, 3. Dat: III vek.

1694. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 35/A. Bronza. Dim 3, 3 cm. Nedostaje igla, a opruga je deformisana. Glavu formira početak luka savijen na gore. Opruga od 5 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk polukružnog preseka poprečno ukrašen urezanim valovnicama, a na prelazu u stopu poprečnim žljebovima. Pravougaona stopa vezana za luk sa 5 navoja. Publikovana: Grbić 1994, T. 40, 5. Dat: III vek. **T. LXXII, 3**

1695. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 533. Tip 35/A. Bronza. Dim 5, 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za osovину. Luk trougaonog preseka. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Grbić 1994, kat. 360, T. 39, 7. Dat: prva polovina III veka.

1696. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 201/86. Tip 35/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje igla. Glavu formira početak luka savijen na gore. Opruga od 7 navoja sa unutrašnjom tetivom. Krajevi osovine dugmetasto zadebljani. Luk romboidnog preseka. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Černač 2001, kat. 46, T. IX, 1. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u nivelacionom sloju između podova kuća I /1 i I/2 limitanske faze utvrđenja. **T. LXXII, 4**

1697. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 35/A. Bronza. Dim: 2, 4 cm. Nedostaje igla. Glavu formira početak luka savijen na gore. Opruga od 5 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk polukružnog preseka. Pravougaona stopa vezana jednim navojem za luk. Publikovana: Petković – Živić 2006, T. I, 17, Sl. 9. Dat: III vek. **Sl. 112.**

1698. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru. Tip 35/A. Bronza. Dim: 3, 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na gore. Luk polukružnog preseka. Pravougaona stopa vezana za luk sa 3 navoja. Publikovana: Petković – Živić 2006, T. I, 16, Sl. 8. Dat: III vek.

1699. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 424/02. Tip 35/A. Gvožđe. Dim: 5 cm. Nedostaje igla i deo stope. Spiralna glava od osam navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk trougaonog preseka. Pravougaona, posuvraćena stopa oštećena. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1700. *Naissus* – Jagodin Mala. Narodni muzej u Nišu, inv. 179/V. Tip 35/A. Bronza. Dim: 5, 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za osovину. Luk trougaonog preseka uzdužno ukrašen urezanim cik – cak linijom. Duga pravougaona stopa vezana za luk sa 3 navoja. Publikovana: Jovanović 1978, kat. 20, Sl. 114. Dat: druga polovina III - IV vek. Nap: Nađena u sloju na nekropoli datovanoj u kraj III – IV vek.

1701. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv.20023. Tip 35/A. Bronza. Dim: 4, 2 cm. Cela. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za osovину. Opruga od 10 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk polukružnog preseka. Duga pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 88. **Sl. 113.**

1702. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, . Tip 35/A. Bronza. Dim: 4, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za osovину. Luk polukružnog preseka. Duga pravougaona stopa vezana za luk sa 3 navoja. Nepublikovana.

1703. *Sirmium*. Arheološki muzej u Zagrebu. Tip 35/B. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Cela. Luk polukružnog preseka poprečno iskucan na početku sa perforacijom za osovину. Opruga od 4 navoja sa spoljašnjom tetivom. Trapezoidna stopa uzdužno ukrašena sa dve punktirane linije, vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Kovrig 1937, 68, T. XII, 126.

1704. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/1660. Tip 35/B. Bronza. Dim: 6, 5 cm. Cela. Luk romboidnog preseka poprečno iskucan na početku, sa perforacijom za osovину. Opruga od 5 navoja sa unutrašnjom tetivom. Trapezoidna stopa duž rubova ukrašena urezanim valovnicom, vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 317, T. XXXII, 317. **T. LXXII, 7**

1705. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/299. Tip 35/B. Bronza. Dim: 6, 9 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk romboidnog preseka poprečno iskucan na početku, sa perforacijom za osovину. Trapezoidna stopa duž rubova ukrašena urezanim valovnicom, vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 318, T. XXXII, 318.

1706. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2793. Tip 35/B. Bronza. Dim: 6, 9

cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk trougaonog preseka poprečno iskucan na početku, sa perforacijom za osovinu. Trapezoidna stopa vezana za luk, ispod plastičnog prstena, sa devet navoja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 316, T. XXXII, 316. T. LXXII, 8

1707. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 11084/85. Tip 35/B. Gvožđe. Dim: 7, 4 cm. Oštećena je opruga i stopa, a nedostaje vrh igle. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za oprugu. Luk trougaonog preseka. Trapezoidna stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 298, T. XXVII, 298. Dat: IV vek. Nap: Nađena u grobu G – 3912 sa bronzanom karičicom. T. LXXIII, 1

1708. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 157/02. Tip 35/B. Gvožđe. Dim: 6 cm. Nedostaje držač igle. Spiralna glava od 6 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk trougaonog preseka. Duga trapezoidna stopa vazana za luk sa 2 navoja. Nepublikovana. Dat: sredina V veka. T. LXXIII, 2

1709. Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini. Tip 35/B. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje deo igle i držač igle. Spiralna glava od 6 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk kružnog preseka. Trapezoidna stopa ukrašena duž rubova nizovima sitnih ureza. Nepublikovana. T. LXXIII, 3

3. 9. 6. Tip 36 – lučne fibule trakastog luka sa posuvraćenom stopom

Varijanta A – sa glatkim lukom jednake širine sa posuvraćenom stopom

Varijanta B – sa lukom jednake širine sa posuvraćenom stopom, ukrašenim urezima, utiskivanjem ili fasetama

Varijanta C – sa lukom koji se sužava ka posuvračenoj stopi, sa urezanim ili utisnutim ukrasom, 1) sa zglobnim mehanizmom u cilindričnoj glavi ili 2) sa mehanizmom opruge

Fibule tipa 36 (T. LXXIII, 4 – 7, T. LXXIV – LXXV) imaju mehanizam opruge ili zglobov (T. LXXV, 1) za pričvršćivanje igle na glavi. Luk im je trakast, gladak ili ukrašen fasetiranjem, urezivanjem ili utiskivanjem, a stopa je pravougaonog oblika, posuvraćena i vezana navojima za luk.

Na osnovu oblika i ukrasa luka izdvojila sam tri varijante tipa 36.

Varijanta A (kat. 1710 – 1733, T. LXXIII, 4 – 6) je ujedno najjednostavnija forma tipa 36, koju čine fibule sa oprugom od 5 – 13 navoja i unutrašnjom tetivom, visoko izvijenim, glatkim, trakastim lukom, koji se nastavlja u pravougaonu stopu, vezanu sa 1 – 3 navoja za luk. Najčešće, početak luka je iskucan i spiralno savijen na dole, tako da formira tulac za osovinu opruge (T. LXXIII, 4, 7), ili je poprečno iskucan i perforiran za osovinu (T. LXXIII, 5 – 6). U jednom slučaju početak luka je savijen na dole u obliku latiničnog slova S (kat. 1725). Fibule ove varijante izrađivane su od bronzne (18 primeraka, odnosno 75%) i gvožđa (šest primeraka, odnosno 25%), a dimenzija su 3 – 8 cm. Jedna gvozdена fibula iz kule 19 u Romulijani ima bronzanu oprugu i iglu (kat. 1730), a par bronzanih fibula, najverovatnije iz oštećene ciste od opeka, kasnoantičkog groba ukopanog u grobnicu 1/05, ⁶²¹ ima gvozdenu oprugu sa iglom (kat. 1732 – 1733).

Fibule ove varijante konstatovane su u Mačvi (kat. 1710, T. LXXIII, 4), u Ušću (kat. 1711), na Kosmaju (kat. 1712), na nekropolama Viminacijuma (kat. 1713 – 1717, T. LXXIII, 5 – 6), u utvrđenjima na Limesu: Sapaja (Translederata ?) (kat. 1718), Čezava (*Castrum Novae*) (kat. 1719), Tekija (*Transdierna*) (kat. 1720), *Diana* (kat. 1721 – 1723, T. LXXIII, 7) i u kasnoantičkoj Romulijani (kat. 1724 – 1733) (Karta 17).

⁶²¹ Petković 2009, 257 – 258, Fig. 14.

Fibule sa lokaliteta «Pećine» (kat. 1713 – 1714, T. LXX, 5) i iz groba G – 1911 na «Više grobalja» (kat. 1717, T. LXXIII, 6) u Viminacijumu, datovane su novcem u poslednju trećinu III veka. U sloju III veka nađene su i fibule sa Tekije (kat. 1720) i Dijane (kat. 1721 – 1722, T. LXXI-II, 7). U utvrđenjima *Translederata* i *Castrum Novae* na Dunavskom limesu fibule var. A nađene su u sloju druge polovine IV – prve polovine V veka (kat. 1718 – 1719), a u Dijani na nivou iz sredine V veka (kat. 1723).

Sa Romulijane, pre svega iz kule 19 mlađeg utvrđenja palate, potiče veliki broj dobro datovanih primeraka tipa 36/A. Najmlađe su dve fibule iz oštećenog dečjeg groba od tegula, ukopanog u grobnicu s kraja III – početka IV veka, koje se mogu datovati u prvu polovinu IV veka (kat. 1732 – 1733). U sondi «Iza blagajne» u severozapadnom delu utvrđenja, jedna fibula je nađena u sloju IV veka (kat. 1731). U kuli 19, fibule var. A konstatovane su u slojevima od poslednje četvrtine IV do kraja V veka (kat. 1725 – 1730), dok je na sektoru termi jedan primerak nađen u ruševinskom sloju iz sredine V veka (kat. 1724).

Sl. 114 – tip 36/A, Romuliana

Fibule tipa 36/A, nađene u rimskim provincijama na tlu Srbije, mogu se datovati od sredine III do sredine V veka, uže u drugu polovinu IV – prvu polovinu V veka (Tabela 11). Zanimljivo je da iz celina druge polovine III veka potiče više primeraka nego iz celina prve polovine IV veka, što možda ukazuje na veći priliv stanovništva iz susedne Dakije tokom poslednje četvrtine III veka. Od sredine, odnosno poslednje četvrtine IV veka, broj nalaza var. A se opet povećava, što je možda uslovljeno doseljavanjem «varvara» sa leve obale Dunava.

Poreklo fibula ove varijante razmatrano je u okviru komentara tipa 35.⁶²² Treba napomenuti da fibule tipa 36/A pripadaju «dačkim» i «rimskim» fibulama sa posuvraćenom stopom, koje se mogu datovati od 160 do 270. godine, odnosno od Markomanskih ratova do napuštanja Dakije.⁶²³ Centar proizvodnje ovih fibula bio je u Dakiji, najverovatnije *Porolissum*, na šta ukazuju nalazi sa Limesa Gornje Mezije (kat. 1713 – 1723). Takođe, fibule tipa 36/A su najverovatnije izrađivane u kasnoantičkoj Romulijani, s obzirom na broj nađenih primeraka (kat. 1724 – 1733, deset primeraka, odnosno 41, 66% fibula tipa 36/A)

Sl. 115 – tip 36/ C 2, Ostružnica

Varijanta B (kat. 1734 – 1750, T. LXXIV) je veoma slična prethodnoj, osim što je visoko izvijeni, trakasti luk ukrašen fasetiranjem, ređe urezanim X motivima (T. LXXIV, 9) ili uzdužnom, punktiranom linijom (T. LXXIV, 4, 7). Ponekad, luk ima uzdužno rebro (T. LXXIV, 2). Početak luka, povijen na dole ili na gore ili poprečno iskucan sa perforacijom, formira glavu na koju je pričvršćena opruga. Stopa je pravougaona, vezana za luk sa dva ili više navoja. Fibule ove varijante izrađivane su od bronzne, retko gvožđa (T. LXXIV, 8), a duge su od 4 do 8, 5 cm.

⁶²² Videti: 3. 9. 5. Tip 35.

⁶²³ Ambroz 1966, 61 – 62, grupa 16, podgrupa 2, serija 1, var. 1, T. 11, 6 – 7; Diaconu 1971, 258, T. VII, 6, 10; Coci 2004, 147.

Fibule tipa 36/B rasprostranjene su na čitavoj teritoriji Srbije: u Ušću (kat. 1734, T. LXXIV, 1), na sarmatskoj nekropoli Vojlovica – Rafinerija nafte u Pančevu (kat. 1735 – 1736, T. LXXIV, 2 - 3), u Singidunumu i njegovoj okolini (kat. 1737 – 1738), u utvrđenjima na Dunavskom limesu: *Castra Tricornia* (kat. 1739), *Diana* (kat. 1740, T. LXXIV, 5), *Pontes* (kat. 1741 – 1742, T. LXXIV, 6), *Clevora* (kat. 1743, T. LXXIV, 7), i u unutrašnjosti provincije Gornje Mezije: *Timacum Minus* (kat. 1744, T. LXXIV, 8), *Romuliana* (kat. 1745 – 1746, T. LXXIV, 9), Dolina Mlave (kat. 1747), Čičevac (kat. 1748), Sv. Petka – Aleksinac (kat. 1749), *Ulpiana* (kat. 1750) (Karta 17).

Sl. 116 – tip 36/C 2, Romuliana

Za datovanje tipa 36/B značajni su grobni nalazi iz Pančeva, koji pripadaju vremenu od kraja III do kraja IV veka (kat. 1735 – 1736, T. LXXIV, 2 – 3), i Ulpijane, iz druge polovine IV veka (kat. 1750). Ostale fibule, sa poznatim uslovima nalaza, uglavnom se datuju u IV vek: iz Dijane u kraj IV veka (kat. 1740, T. LXXIV, 5), iz Pontesa u drugu trećinu IV veka (kat. 1741 – 1742, T. LXXIV, 6), iz Mihajlovca (*Clevora*) u drugu polovinu V veka (kat. 1743, T. LXXIV, 7), iz Ravne (*Timacum Minus*) u kraj IV – početak V veka (kat. 1744, T. LXXIV, 8), iz Romulijane u poslednju četvrtinu IV veka (kat. 1745 – 1746, T. LXXIV, 9), iz Aleksandrovca u kraj IV – prvu polovinu V veka (kat. 1749) i iz severne nekropole Ulpijane u drugu polovinu IV veka (kat. 1750).

Prema tome, fibule varijante B datuju se u IV vek, odnosno njegovu drugu polovinu (Tabela 11).

S obzirom da se ove fibule smatraju za «gotski» tip, karakterističan za kulturu Černjahov – Sintana de Mureš,⁶²⁴ vreme njihove upotrebe u rimskim provincijama na tlu Srbije može se povezati sa «varvarizovanjem» rimske vojske, naročito pograničnih jedinica (*limitanei*).

Varijantu C (kat. 1751 - 1763, T. LXXV) čine fibule sa posuvraćenom stopom i visoko izvijenim, trakastim, bogato ukrašenim lukom, koji se sužava ka stopi. Glavu formira početak luka, iskucan i spiralno uvijen na gore ili na dole. Podvarijanta 1 ima zglobni mehanizam u cilindričnoj glavi (kat. 1751, T. LXXV, 1). Kod podvarijante 2 opruga sa unutrašnjom tetivom može imati 4 – 6 navoja (kat. 1752 – 1753, 1758, T. LXXV, 3) ili 10 – 17 navoja (kat. 1755 – 1757, T. LXXV, 2). Luk je ukrašen urezivanjem žljebova duž rubova ili punktiranim linijama, urezanom uzdužnom cik–cak linijom (kat. 1751, 1757, T. LXXV, 1 – 2), urezanim poprečnim linijama (kat. 1758, T. LXXV, 3), urezanim valovnicama i pletenicama (kat. 1761 - 1763, T. LXXV, 5 – 6), utisnutim motivima kružića, elipsi (kat. 1752) i krstića (kat. 1753, kat. 1760, T. LXXV, 4). Pravougaona stopa, koja se sužava na kraju, vezana je za luk sa jednim ili dva navoja. Izrađivane su od bronzе ili srebra (kat. 1752 – 1753, 1758, T. LXXV, 3), dimenzija 4 – 11 cm.

Osim para srebrnih fibula iz Ostružnice, koje su najverovatnije pripadale uništenom ženskom grobu V veka (kat. 1752 – 1753), fibule var. C nađene su u sloju druge polovine IV veka u

⁶²⁴ Ambroz 1966, 63 – 66, grupa 16, podgrupa 2, serija 1, var. 2 – 4, T. 11, 8 – 19 ; Diaconu 1971, 251 – 253, T. VIII.

Viminacijumu (kat. 1751, T. LXXV, 1), na Limesu u *Castra Tricornia* (kat. 1754), na Sapaji (kat. 1755), u Dijani u sloju III veka (*Sic!*) (kat. 1756 – 1757, T. LXXV, 2), na Pontesu u horizontu prve polovine V veka (kat. 1758 – 1759, T. LXXV, 3) i na Romulijani u horizontu kraja IV – prve polovine V veka (kat. 1760 – 1763, T. LXXV, 4 – 6) (Karta 17).

Smatram da su nalazi fibula var. C povezani sa pograničnom vojskom limitana na Dunavskom limesu. U tom smislu, njihovo datovanje odgovaralo bi teodosijanskom periodu (380 – 450. godine). Zanimljivo je da se izuzetni primerci ovih fibula javljaju na Romulijani u slojevima s kraja IV – prve polovine V veka, a jedan poluproizvod (kat. 1763, T. LXXV, 6) nađen je u sloju paljevine iz 441/443. godine. Zato smatram da bi u Romulijani mogla da se identifikuje radionica, koja je izrađivala fibule tipa 36/C₂ tokom prve polovine V veka.

Varijanta C je rimski proizvod pod uticajem «varvarskog» ukusa ili za «varvarsko» tržište. Na ovim fibulama se po prvi put javlja utisnut hrišćanski simbol krsta (kat. 1753, 1760, kat. LXXV, 4), koji će biti omiljen motiv na ranovizantijskim fibulama VI veka u Donjem Podunavlju.

Uzori za ovakve fibule, sa zglobnim mehanizmom ili sa spiralnom glavom, mogu se naći među nalazima III veka iz rimske Dakije.⁶²⁵ Ove fibule evoluirale su u nove oblike IV veka i nastavile da traju sve do kraja VI – početka VII veka.⁶²⁶

Ranovizantijske fibule, slične našem tipu 36/C karakteristične su za Ilirik, odnosno dijecezu Dakiju u VI veku.⁶²⁷ Smatram da su se direktno razvile iz fibula tipa 36/C, u posljednjoj četvrtini V veka.⁶²⁸

Analiza uslova nalaza fibula tipa 36/C i ranovizantijskih fibula «donjepodunavskog» tipa na Romulijani ukazuje na kontinuitet ove forme. Posle hunske destrukcije kasnoantičkog naselja 441/443. godine, život se tokom druge polovine V veka nastavio u ruralnim naseljima u okolini palate na Gamzigradu, dok je utvrđenje služilo kao *refugium*.⁶²⁹ Fibule tipa 36/C konstatovane su u horizontu kraja IV – prve polovine V veka, kao i u sloju destrukcije iz sredine V veka. U sloju formiranom od sredine do poslednjih decenija V veka, ovaj tip nedostaje. Najverovatnije u vreme Anastazija (491 – 518) obnovljeno je utvrđenje naselje u Romulijani, u kome je podignut veliki metalurško–zanat-

Sl. 117 – tip 36/C 2, Romuliana

⁶²⁵ Diaconu 1971, 240, Var. II, V, T. VII, 2, 5, T. IX, 1, 5, 11; IoniŰa 1998, Abb. 1, 4, 6; Coci 2004, 144 – 147, Types 37a5f, 37b2b, Pl. CXXXIX, 1917 – 1923, Pl. CXLV, 1997 – 1999.

⁶²⁶ Diaconu 1971, 262; Vinski 1974, 39 – 41, T. XXXII, 5 – 13, T. XXXIII – XXXVI – autor smatra da su fibule sa posuvraćenom stopom vezanom navojima za luk starije od fibula sa izlivenom «pseudoposuvraćenom» stopom, koje su trajale i posle 600. godine.

⁶²⁷ Ljubenova 1981, 170 – 171, Sl. 109 – 110; Janković, 1981, 174 – 173, vizantijske varvarizovane fibule, Sl. 69 D, T. XV, 16 – 21. – nasuprot Z. Vinskom, autor smatra da su ove fibule najmlađi tip sa posuvraćenom stopom, proizvođen u Donjem Podunavlju tokom poslednja četvrtine VI i prvih decenija VII veka; Genčeva 2004, 56 – 57, tip 20 a, T. XVII, 2 – 4, 8 – 10 – u isti tip autorka svrstava i fibule našeg tipa 36/C (T. XVII, 5 – 7), pa čak i 36/B (T. XVII, 1) i sve ih datuje u VI vek, iako je samo jedan gvozdeni primerak iz Nova datovan novcem Justinijana I.

⁶²⁸ Uenze 1992, 150 – 151, T. 3, 5 – 6, T. 121, 5 – 6 – na osnovu arheološkog konteksta, autorka fibule iz utvrđenja u Sadovecu datuje u kraj V – VI vek.

⁶²⁹ Najnovijim istraživanjima na sektoru Galerijevih termi potvrđeno je postojanje sloja (sloj D) formiranog iznad nivoa paljevine (nivo d), odnosno horizonta hunske destrukcije 441/443. godine. U ovom horizontu konstatovane su i sahrane *imtra muros*, kao na primer grobovi – ciste od opeka u kuli 19, što svedoči o nesigurnim vremenima – Petković 2010 A, 174 – 175, Sl. 142, 178 – 182, Sl. 147 – 149.

ski kompleks, najverovatnije za izradu oružja i vojne opreme.⁶³⁰ Na nivou obnove s kraja V veka, formiran je sloj dobro datovan novcem Anastazija, Justina I i Justinijana I u prvu polovinu VI veka, u kome su nalažene i ranovizantijske fibule «donjepodunavskog» tipa.⁶³¹

Uz druge vrste arheoloških nalaza (grnčarija, staklo, predmeti od jelenjeg roga) i fibule sa posuvraćenom stopom svedoče o kontinuitetu kasnoantičke kulture IV – VI veka na Balkanu, bez obzira na brojne «varvarske» upade i naseljavanje germanskih i stepskih naroda na teritoriju Carstva.

1710. Nepoznato nalazište (Mačva). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/44. Tip 36/A. Bronza. Dim: 4, 4 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na dole. Opruga od 5 navoja sa unutrašnjom tetivom. Pravougaona stopa vezana za luk sa tri navoja. Publikovana: Ković 2003, kat. 47, T. XVIII, 47. T. LXXIII, 4

1711. Ušće. Muzej grada Beograda, inv. AA/2485. Tip 36/A. Gvožđe. Dim: 8, 1 cm. Igla nedostaje, a stopa je oštećena. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na dole. Opruga od 6 navoja sa unutrašnjom tetivom. Pravougaona stopa vezana za luk sa jednim navojem. Publikovana: Bojović 1983, kat. 321, T. XXXIII, 321.

1712. Nepoznato nalazište (Kosmaj). Muzej grada Beograda, inv. AA/3979. Tip 36/A. Bronza. Dim: 3, 7 cm. Oštećena stopa. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na dole. Opruga od 8 navoja sa unutrašnjom tetivom. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 315, T. XXXII, 315.

1713. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 3107/81. Tip 36/A. Bronza. Dim: 5, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za oprugu. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 291, T. XXVI, 291. Dat: poslednja trećina III veka. Nap: Nađena u sloju sa Galijenovim novcem kovanim 258 – 268. godine. T. LXXIII, 5

1714. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 5263/82. Tip 36/A. Bronza. Dim: 6, 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za oprugu. Luk se sužava ka stopi. Pravougaona stopa vezana za luk jednim navojem. Publikovana: Redžić 2006, kat. 292, T. XXVI, 292. Dat: druga polovina III veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem III veka.

1715. *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 1920/80. Tip 36/A. Bronza. Dim: 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom, deformisana. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za oprugu. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 294, T. XXVI, 294.

1716. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu, C 476/77. Tip 36/A. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za oprugu. Pravougaona stopa vezana za luk jednim navojem. Publikovana: Redžić 2006, kat. 293, T. XXVI, 293.

1717. *Viminacium* – «Više grobalja». Narodni muzej u Požarevcu, C 10659/81. Tip 36/A. Bronza. Dim: 6, 9 cm. Cela. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za oprugu. Opruga od 13 navoja sa unutrašnjom tetivom. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 295, T. XXVI, 295. Dat: poslednja trećina III veka. Nap: Nađena u grobu G – 1911. T. LXXIII, 6

1718. Sapaja (*Translederata* ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. T 10/69. Tip 36/A. Bronza. Dim: 5, 1 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a stopa je oštećena. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na dole. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Dimitrijević 1984, T. VIII. Dat: druga polovina IV – prva polovina V veka.

1719. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 36/A. Gvožđe. Dim: 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a glava je oštećena. Pravougaona stopa vezana za luk sa jednim navojem. Publikovana: Vasić 1984, Sl. 20, 5. Dat: kraj IV – prva polovina V veka.

1720. Tekija (*Transdierna*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 818/70. Tip 36/A.

⁶³⁰ Petković, Živić 2006, 146 – 147; Petković 2010 A, 182 – 184, Sl. 150 – 151.

⁶³¹ Petković, Živić 2005, 105 – 107; Petković 2010 A, 184, 152 – 154.

Bronza. Dim: 3, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i glava sa delom luka. Pravougaona stopa vezana jednim navojem za luk. Publikovana: Cermanović-Kuzmanović – Jovanović 2004, 223, kat. 7. Dat: III vek.

1721. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.1683. Tip 36/A. Bronza. Dim 5, 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka iskucan i savijen na dole. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Grbić 1994, kat. 363, T. 39, 4. Dat: III vek. T. LXXIII, 7

1722. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.1858. Tip 36/A. Bronza. Dim 4, 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a stopa je oštećena. Glavu formira početak luka iskucan i savijen na dole. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Grbić 1994, kat. 361, T. 39, 5. Dat: sredina III veka.

1723. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.121. Tip 36/A. Bronza. Dim 6, 1 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za osovину. Pravougaona stopa vezana za luk sa jednim navojem. Publikovana: Grbić 1994, kat. 362, T. 39, 6. Dat: III vek.

1724. *Romuliana* - Terme. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1714 Tip 36/A. Bronza. Dim: 6, 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovину opruge. Pravougaona stopa vezana za luk sa dva navoja. Nepublikovana. Dat: sredina V veka.

1725. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 36/02. Tip 36/A. Gvožđe. Dim: 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na dole u vidu slova S. Nepublikovana. Dat: kraj V – početak VI veka.

1726. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 98/02. Tip 36/A. Gvožđe. Dim: 7, 2 cm. Nedostaje igla. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na gore. Opruga od 10 navoja sa unutrašnjom tetivom. Pravougaona stopa vezana sa tri navoja za luk. Nepublikovana. Dat: sredina V veka.

1727. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 176/02. Tip 36/A. Bronza Dim: 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovину. Pravougaona stopa vezana za luk sa dva navoja. Nepublikovana. Dat: kraj IV – početak V veka.

1728. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 276/02. Tip 36/A. Bronza. Dim: 4 cm. Stopa sa delom luka. Pravougaona stopa vezana za luk sa dva navoja. Nepublikovana. Dat: kraj IV – početak V veka.

1729. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 687/02. Tip 36/A. Bronza. Dim: 5, 1 cm. Igla nedostaje. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na dole. Opruga od 7 navoja sa unutrašnjom tetivom. Pravougaona stopa vezana za luk sa tri navoja. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka. **Sl. 114.**

1730. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 734/02. Tip 36/A. Gvožđe, bronza Dim: 4, 5 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na dole. Bronzana opruga od 9 navoja sa iglom. Pravougaona stopa vezana za luk sa dva navoja. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

1731. *Romuliana* – «Iza blagajne». Narodni muzej u Zaječaru, C 887/04. Tip 36/A. Bronza Dim: 3 cm. Deo luka sa stopom. Pravougaona stopa vezana za luk sa dva navoja. Nepublikovana. Dat: IV vek.

1732. *Romuliana* – *Extra muros*. Narodni muzej u Zaječaru, C 1134/05. Tip 36/A. Bronza. Dim: 3, 1 cm. Nedostaje igla. Opruga od 5 navoja sa unutrašnjom tetivom. Pravougaona stopa vezana za luk sa dva navoja. Publikovana: Petković 2009; Živić 2009. Dat: IV vek. Nap: Nađena sa spoljne strane, uz ugao grobnice vojnog velikodostojnika u sondi 1/05. Najverovatnije je pripadala detetu inhumiranom u oštećenom grobu – cisti od tegula, koji je ukopan u istočnom uglu grobnice. Čini par sa sledećim kat.br.

1733. *Romuliana* – *Extra muros*. Narodni muzej u Zaječaru, C 1163/05. Tip 36/A. Bronza. Dim: 3 cm. Nedostaje igla, deformisana. Opruga od 5 navoja sa unutrašnjom tetivom. Pravougaona stopa vezana za luk sa dva navoja. Publikovana: Petković 2009; Živić 2009. Dat: IV vek. Nađena sa spoljne strane, uz ugao grobnice vojnog velikodostojnika u sondi 1/05. Najverovatnije je pripadala detetu inhumiranom u oštećenom grobu – cisti od tegula, koji je ukopan u istočnom uglu grobnice. Čini par sa sledećim kat.br.

1734. Ušće – «Plantaža». Muzej grada Beograda, inv. AA/2014. Tip 36/B Bronza. Dim: 4, 2 cm. Nedostaje igla. Glavu formira početak luka, iskucan i spiralno savijen na gore. Opruga od 12 navoja

sa unutrašnjom tetivom. Na krajevima osovine bikonična zadebljanja. Na luku dva uzdužna rebra, a početak i kraj fasetirani. Pravougaona stopa sa uzdužnim rebrom, fasetirana i vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 319, T. XXXIII, 319. Dat: III – IV vek **T. LXXIV, 1**

1735. Pančevo – Vojlovica – Rafinerija nafte. Narodni muzej u Pančevu. Tip 36/B. Bronza. Dim: 8, 4 cm. Nedostaje igla. Glavu formira početak luka, iskucan i poveijan na dole. Opruga od 6 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk ima uzdužno rebro, a na prelazu u stopu poprečni žljeb, ukrašen astragaloidnim kolencem i namotanom žicom. Stopa na kraju ukrašena sa dva poprečna ureza, vezana za luk jednim navojem. Publikovana: Batistić – Popadić 1985, 63, T. VII, 99. Dat: IV vek. Nap: Nađena u grobu G – 30 u visini kolena, levo od inhumiranog pokojnika sa tri bronzana novčića IV veka nađena u predelu karlice. **T. LXXIV, 2**

1736. Pančevo – Vojlovica – Rafinerija nafte. Narodni muzej u Pančevu. Tip 36/B. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i perforiran za osovinu. Opruga od 17 navoja bez tetive (?). Luk fasetiran, ukrašen uzdužno urezanom cik – cak linijom. Stopa uzdužno ukrašene sa tri ureza, vezana za luksa 4 navoja. Publikovana: Batistić – Popadić 1985, 64 – 65, T. VIII, 9. Dat: kraj III – prva polovina IV veka. Nap: Nađena u grobu G – 37 sa perlicama od staklene paste i lončićem sa dve drške, koji se može datovati u III – prvu polovinu IV veka. **T. LXXIV, 3**

1737. *Singidunum* – Jevrejska ul. br. 3. Muzej grada Beograda, ter.inv.7/78. Tip 36/B. Bronza. Dim: 6, 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na gore. Luk uzdužno ukrašen punktacijom. Duga pravougaona stopa vezana za luk sa 3 navoja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 322, T. XXXIII, 322. **T.LXXIV, 4**

1738. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/2845. Tip 36/B. Bronza. Dim: 7, 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a stopa je oštećena. Glavu formira početak luka, iskucan i spiralno savijen na gore. Na luku uzdužno rebro, a početak i kraj fasetirani. Duga pravougaona stopa fasetirana i vezana za luk sa 3 navoja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 320, T. XXXIII, 320.

1739. Ritopek – Kamenita glavica (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/1257. Tip 36/B. Bronza. Dim: 4, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za oprugu. Na luku dva uzdužna rebra. Pravougaona stopa fasetirana i vezana za luk sa 4 navoja. Publikovana: Bojović 1983, kat. 310, T. XXXII, 310.

1740. *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.659/82. Tip 36/B. Bronza. Dim 6, 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i perforiran za osovinu. Luk fasetiran na početku i kraju. Pravougaona stopa fasetirana na početku, vezana za luk sa 4 navoja. Publikovana: Grbić 1994, kat. 366, T. 40, 4. Dat: kraj IV veka. **T.LXXIV, 5**

1741. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 358/84. Tip 36/B. Bronza. Dim: 9, 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a stopa je oštećena. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na dole. Luk trapezoidnog preseka, na početku i kraju fasetiran. Pravougaona stopa fasetirana i ukrašena na kraju poprečnim žljebovima i sitnim urezima. Publikovana: Černač 2001, kat. 47, T. IX, 2. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u sloju koji pripada I/1 limitanskoj fazi utvrđenja. **T. LXXIV, 6**

1742. *Pontes*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 358/84. Tip 36/B. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a stopa je oštećena. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na dole. Na luku je uzdužno rebro, ukrašeno punktacijom sa obe strane. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Černač 2001, kat.50, T. IX, 5. Dat: druga trećina IV veka. Nap: Nađena u jami 431, koja pripada I/1 limitanskoj fazi utvrđenja.

1743. Mihajlovac – Blato (*Clevora*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 21/81. Tip 36/B. Bronza. Dim: 7, 3 cm. Nedostaje igla. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovinu. Krajevi osovine loptasto zadebljani. Opruga od 4 (?) navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk uzdužno ukrašen punktacijom. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Tomović 1986, Fig. 21, 5. Dat: druga polovina V veka. **T. LXXIV, 7**

1744. *Timacum Minus* – Utvrđenje. Zavičajni muzej u Knjaževcu, inv. 357. Tip 36/B. Gvožđe. Dim: 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a stopa je oštećena. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na dole. Duga pravougaona stopa pseudotordirana. Nepublikovana. Dat: kraj IV – početak V veka. **T. LXXIV, 8**

1745. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1049. Tip 36/B. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk na početku poprečno iskucan i perforiran za osovinu opruge. Fasetirana na početku luka i na kraju stope. Pravougaona stopa vezana za luk sa dva navoja. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka.

- 1746.** *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 544/02. Tip 36/B. Bronza. Dim: 4, 4 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na dole. Opruga od 7 navoja sa unutrašnjom tetivom. Na početku luka kvadratno pločasto proširenje ukrašeno poprečnim urezima i X motivom, a na kraju luka dva takva proširenja. Na početku pravougaone stope kvadratno pločasto proširenje ukrašeno poprečnim urezima i X motivom. Stopa vezana za luk sa tri navoja. Nepublikovana. Dat: poslednja četvrtina IV veka. **T. LXXIV, 9**
- 1747.** Nepoznato nalazište (Dolina Mlave). Zavičajni muzej u Jagodini, inv.19846. Tip 36/B. Bronza. Dim: 6, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i navoji stope. Glavu formira početak luka iskucan i savijen na dole. Luk uzdužno ukrašen punktiranom valovnicom i sa 4 utisnuta kružića. Stopa fasetirana. Publikovana: Dodić, Petrović, Aleksić– Petrović – Aleksić 2004, kat. 92.
- 1748.** Čičevac. Narodni muzej u Kruševcu. Tip 36/B. Bronza. Dim: 6, 4 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na gore. Opruga od 10 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk uzdužno ukrašen nizom utisnutih trouglova. Duga pravougaona stopa fasetirana i vezana za luk sa 3 navoja. Publikovana: Rašković 1998, 174, Sl. 2.
- 1749.** Sv. Petka – Aleksinac. Narodni muzej u Nišu, izgubljena za vreme II svetskog rata. Tip 36/B. Bronza. Dim: 6, 9 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i povijen na gore. Opruga od 5 navoja sa unutrašnjom tetivom. Na početku pravougaone stope tri poprečna ureza. Stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Jovanović 1978, kat. 36, Sl. 120. Dat: kraj IV – prva polovina V veka.
- 1750.** *Ulpiana* – Severna nekropola. Muzej Kosova u Prištini, inv. 944. Tip 36/B. Bronza. Dim: 7, 2 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na dole. Opruga od 12 navoja. Na krajevima osovine dugmetasta zadebljanja. Luk trapezoidnog preseka, na početku i kraju fasetiran. Duga pravougaona stopa fasetirana na početku i kraju i vezana za luk sa 5 navoja. Publikovana: Arheološko blago Kosova i Metohije 1998, kat. 247. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u G. 7 sa grobnim priložima druge polovine IV veka.
- 1751.** *Viminacium* – «Pećine». Narodni muzej u Požarevcu, C 3078/81. Tip 36/C₁. Bronza. Dim: 6 cm. Zglobni mehanizam u valjkastoj glavi. Luk uzdužno ukrašen urezanim cik – cak linijom i punktacijom, a duž rubova dvostrukom punktiranom linijom. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Redžić 2006, kat. 290, T. XXVI, 290. Dat: druga polovina IV veka. Nap: Nađena u sloju sa novcem druge polovine IV veka. **T. LXXV, 1**
- 1752.** Ostružnica. Narodni muzej u Beogradu, inv. 117/IV. Tip 36/C₂. Srebro. Dim: 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a stopa je oštećena. Glavu formira početak luka iskucan i spiralno uvijen na gore. Luk uzdužno ukrašen nizom urezanih elipsoidnih motiva za udužnim žljebom između kojih su utisnuti parovi kružića. Duga pravougaona stopa, koja se sužava na kraju, ukrašena na isti način kao luk. Publikovana: Tatić Đurić 1958, Sl. 3. Dat: V vek. **Sl. 115.**
- 1753.** Ostružnica. Narodni muzej u Beogradu, inv. 1117. Tip 36/C₂. Srebro. Dim: 11 cm. Nedostaje igla. Glavu formira početak luka iskucan i savijen na dole. Opruga od četiri navoja sa spoljašnjom tetivom. Luk uzdužno ukrašen nizom utisnutih motiva «malteškog krsta». Duga pravougaona stopa, koja se sužava na kraju, ukrašena na isti način kao luk, a na početku i kraju utisnutim kružićima, punktacijom i urezanim elipsoidnim motivima. Publikovana: Tatić Đurić 1958, Sl. 3. Dat: V vek.
- 1754.** Ritopek - Vodice (*Castra Tricornia*). Muzej grada Beograda, inv. AA/987. Tip 36/C₂. Bronza. Dim: 5, 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a stopa je oštećena. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovinu. Na luku uzdužno rebro, ukrašeno punktacijom. Publikovana: Bojović 1983, kat. 311, T. XXXII, 311.
- 1755.** Sapaja (Translederata ?). Narodni muzej u Vršcu, inv. Aa/12803. Tip 36/C₂. Bronza. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje igla i navoji stope. Glavu formira početak luka, iskucan i spiralno savijen na gore. Opruga od 17 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk ukrašen uzdužnim žljebom i sa šest parova utisnutih kružića. Publikovana: Kondić 1961, kat. 52, T. IV, 33.
- 1756.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv. 455/81. Tip 36/C₂. Bronza. Dim 5, 7 cm. Nedostaje vrh igle i navoji stope. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i savijen na dole. Opruga od 12 navoja sa tetivom na dole. Luk uzdužno ukrašen sa četiri žljeba. Publikovana: Grbić 1994, kat. 364, T. 40, 1. Dat: III vek.
- 1757.** *Diana*. Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, inv.280/88. Tip 36/C₂. Bronza. Dim: 4, 3 cm. Nedostaju navoji stope. Glavu formira početak luka poprečno iskucan i savijen na dole. Opruga od 10 navoja sa tetivom na dole. Luk uzdužno ukrašen dvostrukom urezanim cik – cak linijom i punktacijom, a duž rubova pseudogranulacijom. Publikovana: Grbić 1994, kat. 365, T. 40, 2. Dat: III

vek. T. LXXV, 2

1758. *Pontes.* Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 27/84. Tip 36/C₂. Srebro. Dim: 5, 9 cm. Cela. Glavu formira početak luka, iskucan i savijen na dole. Opruga od 6 navoja sa unutrašnjom tetivom. Luk ukrašen poprečnim urezima. Pravougaona stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Garašanin – Vasić 1987, Sl. 19. Dat: početak V veka. Nap: Nađena u kući 10, na nivou koji pripada III limitanskoj fazi utvrđenja. T. LXXV, 3

1759. *Pontes.* Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 24/86. Tip 36/C₂. Bronza. Dim: 5, 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, poprečno iskucan i perforiran za osovinu. Luk uzdužno ukrašen žljebom sa poprečnim urezima. Pravougaona stopa vezana za luk sa 3 navoja. Publikovana: Černač 2001, kat. 49, T. IX, 4. Dat: prva polovina V veka. Nap: Nađena u sloju koji pripada III limitanskoj fazi utvrđenja.

1760. *Romuliana* – Kula 20. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/287. Tip 36/C₂. Bronza. Dim: 8, 4 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, iskucan i spiralno uvijen na gore. Površina luka ispunjena utisnutim motivom krstića. Stopa vezana za luk jednim navojem. Publikovana: Janković 1983, 114, kat. 91. Dat: prva polovina V veka. T. LXXV, 4; Sl. 116.

1761. *Romuliana.* Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/354. Tip 36/C₂. Bronza. Dim: 7, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Glavu formira početak luka, iskucan i spiralno uvijen na gore. Luk uzdužno ukrašen urezanom valovnicom. Stopa vezana za luk sa 2 navoja. Publikovana: Janković 1983, 114, kat. 92. Dat: prva polovina V veka. T. LXXV, 5; Sl. 117.

1762. *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1932. Tip 36/C₂. Bronza. Dim: 8, 3 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a glava je oštećena. Luk duž rubova ukrašen žljebovima, a uzdužno utisnutim nizom motiva u vidu položenog slova S. Stopa vezana za luk sa dva navoja. Nepublikovana. Dat: kraj IV – početak V veka.

1763. *Romuliana* – Terme. Narodni muzej u Zaječaru, C 594/05. Tip 36/C₂. Bronza, gvožđe. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje igla. Nedovršena stopa. Gvozdjena opruga jako korodirana. Luk duž rubova ukrašen punktacijom, a uzdužno urezanom pletenicom. Stopa, posuvraćena na gore, nema iskucan kraj i nije vezana za luk. Nepublikovana. Dat: sredina V veka. Nap: Nađena u sloju intenzivne paljevine, koji označava hunsko razaranje Romulijane 441/443. godine. T. LXXV, 6

3. 9. 7. TIP 37 – LUČNE FIBULE SA SPIRALNOM GLAVOM I STOPOM POVIJENOM NA GORE

Varijanta A – sa lukom polukružnog ili trougaonog preseka i stopom povijenom na gore sa dugmetastim zadebljanjem na kraju

Varijanta B – sa lukom polukružnog ili trougaonog preseka, sa stopom povijenom na gore sa spiralno uvijenim krajem

Varijanta C – sa lukom osmougaonog preseka i pravougaonom stopom povijenom na gore sa spiralno uvijenim krajem

Varijanta D – sa trakastim lukom, sa stopom povijenom na gore sa spiralno uvijenim krajem

Tip 37 (T. LXXVI – LXXVII), poznat u stručnoj literaturi kao tip *Viminacium* – *Novae*, čine lučne fibule sa kratkom spiralnom glavom sa unutrašnjom tetivom, livenim lukom polukružnog (T. LXXVI, 1, 3, 5, T. LXXVII, 1 – 2), trougaonog (T. LXXVI, 2, 4, 6), osmougaonog (T. LXXVII, 3) ili pravougaonog (T. LXXVII, 4 – 6) preseka. Stopa je kratka, pravougaona i povijena na gore, sa krajem koji može biti dugmetasto zadebljan (T. LXXVI, 1 – 4) ili spiralno uvijen (T. LXXVI, 5 – 6, T. LXXVII). Držać igle je pločast, pravougaonog oblika.

Fibule tipa 37, nađene u Srbiji, uglavnom su izrađene od gvožđa (66, 6%), a trećina primeraka je od bronzne (33, 3%). Dimenzije ovih fibula su od 4 do 7 cm.⁶³²

Na osnovu preseka luka i različito oblikovanog kraja stope izdvojila sam četiri varijante u okviru tipa 37.

Fibule varijante A (kat. 1764 – 1784, T. LXXVI, 1 – 4) i varijante B (kat. 1785 – 1796, T. LXXVI, 5 – 6, T. LXXVII, 1 – 2) se razlikuju po obliku završetka stope: kod prve, kraj stope je povijen na gore i dugmetasto zadebljan, a kod druge je povijen na gore, iskucan u vidu trna i spiralno uvijen. Takođe, dok su fibule var. A uglavnom izrađene od gvožđa, odnos bronzanih i gvozdenih primaraka var. B, je gotovo podjednak (pet bronzanih i sedam gvozdenih).

Sl. 118 - tip 37/B, Romuliana

Varijanta C predstavljena je jednom bronзанom fibulom iz utvrđenja Čezava – *Castrum Novae* (kat. 1797, T. LXXVII, 3), koja ima uzdužno kanelovan luk osmougaoonog preseka i fasetiranu pravougaonu stopu sa krajem povijenim na gore i spiralno uvijenim.

U varijantu D svrstane su tri bronzane fibule (kat. 1798 – 1800, T. LXXVII, 4 – 6), trakastog luka sa kratkom spiralnom glavom i pravougaonom stopom, povijenom na gore i spiralno uvijenom. Fibula sa Romulijane je ukrašena duž rubova luka pseudogranulacijom, a kraj stope je poprečno iskucan, povijen na gore i srpasto uvijen.

Lučne fibule sa kratkom spiralnom glavom i stopom povijenom na gore, dugmetasto zadebljanog ili spiralno uvijenog kraja, poznate su kao tip *Viminacium – Novae*, rasprostranjen uglavnom duž kasnoantičkog Dunavskog limesa u provincijama *Pannonia Prima*, *Pannonia Secunda*, *Moesia Prima*, *Dacia Ripensis* i *Moesia Secunda*.⁶³³ M. Šulce-Dorlam datuje ove fibule, na osnovu analize nalaza iz nekropola i utvrđenja, u period od druge polovine IV do prve polovine VI veka, odnosno vremena Justinijana I.⁶³⁴ Međutim, postoje mišljenja da su fibule našeg tipa 37 nastale mnogo ranije, tokom druge polovine I – prve polovine II veka, odnosno da su se početkom I veka n.e. razvile iz «tračkih» fibula starijeg gvozdenog doba (Halštat).⁶³⁵ E. Genčeva navodi grobne nalaze bronzanih fibula, sa spiralnom glavom, trakastim lukom i spiralno uvijenim krajem stope, u grobovima 6 i 7 na nekropoli Čatalka, datovanim u drugu polovinu I veka, iz groba u Haskovu, datovanom u II vek, fibulu iz vile rustike u Madari, iz sloja s kraja I – prve polovine II veka i iz hrama Apolona i Dijane na Džendemtepe.⁶³⁶

U III – IV vek, datovane su fibule iz rimskog naselja u Perniku, koje imaju trakast, liveni luk, ponekad ukrašen utisnutim «okcima» ili urezima, spiralno uvijen kraj stope, ali i spiralno uvijen trn iznad poprečno iskucane glave, perforirane za osovinu opruge.⁶³⁷ Međutim, datovanje ovakvih fibula u Bugarskoj nije potpuno potvrđeno arheološkim kontekstom.⁶³⁸ Slične fibule, bez

⁶³² Osim bronzane fibule var. D sa Romulijane (kat. 1800, T. LXXVII, 6), koja je duga 8 cm.

⁶³³ von Patek 1942, 98 - 99, Karte 3; Schulze - D`rrlamm 1986, 605 – 606, 713, Abb. 12, Fundliste 3.

⁶³⁴ Schulze - D`rrlamm 1986, 606 – 608.

⁶³⁵ von Patek 1942, 98; Genčeva 2004, 22 – 23, tip 7 a, T. III, 5 – 7.

⁶³⁶ Videti prethodnu nap.

⁶³⁷ Ljubenova 1981, 168, Obr. 106, 1 – 6, Obr. 107, 1 – 6.

⁶³⁸ Genčeva 2004, 23, tip 7 b, T. III, 8 – 9.

zavijutka na glavi, rasprostranjene su na Krimu, u helenističkim gradovima na obali Crnog mora i na sarmatskoj teritoriji severno od crnomorske obale, gde se datuju se od I do III veka.⁶³⁹

U utvrđenjima Priobalne Dakije i Druge Mezije u Bugarskoj (*Almus, Iatrus, Novae*), konstatovan je veliki broj bronzanih i gvozdениh fibula tipa 37, datovanih u kraj IV – V vek.⁶⁴⁰ Jedna gvozdена fibula ovog tipa nađena je u utvrđenju *Novae* na podu kuće uništene u Hunskoj najezdi 441/443. godine.⁶⁴¹

Sl. 119 – tip 37/D, Romuliana

Zanimljivo je da su fibule tipa 37 retke u barbarikumu na levoj obali Dunava, ali se javljaju u Severnoj Osetiji na Kavkazu u periodu od IV do IX veka, što ih dovodi u vezu sa sarmatskim plemenom Alana.⁶⁴² Pretpostavka M. Šulce-Dorlam da su fibule tipa *Viminacium* – *Novae* iz Podunavlja na Kavkaz doneli istočni Germani, pripadnici vizantijske vojske, pri premeštanju trupa u Laziku na jugozapadnom Kavkazu, nije verodostojna. Kao prvo, ovakve fibule nosile su žene, u paru na ramenima, o čemu svedoče grobni nalazi iz Viminacijuma i Jakova. Pretpostavljam da čak ni germanске žene nisu bile pripadnice vizantijske

vojske. Drugo, fibule sa Kavkaza predstavljaju posebnu varijantu, rekla bih i poseban tip, koji se lokalno razvio u IV veku iz fibula sa spiralno uvijenim krajem stope, proizvođenih u crnomorskoj oblasti od I do III veka.⁶⁴³ Sklonija sam mišljenju da je put širenja ovog tipa fibula bio obratan, odnosno da su ih Alani u vreme rane Seobe naroda, pri kretanju na zapad sa Gotima, doneli u Podunavlje.⁶⁴⁴ Osim toga, u balkanskim provincijama postojala je lokalna tradicija izrade lučnih fibula sa pločastim, pravougaonim držačem igle i spiralno uvijenim krajem stope.⁶⁴⁵

U Srbiji su fibule tipa 37/A nađene na dve nekropole iz vremena rane Seobe naroda (Karta 18): u ženskom grobu G – 11, na lokalitetu Kormadin u Jakovu (kat. 1764), u paru sa fibulom tipa 37/B (kat. 1785) i na viminacijumskoj nekropoli «Burdelj», po jedna u grobu G – 3 (kat. 1765) i G – 7 (kat. 1766), a u paru u ženskim grobovima G – 14 (kat. 1767 – 1768, T. LXXVI, 1), G – 28 (kat. 1769 – 1770), G – 34 (kat. 1771 – 1772) i G – 38 (kat. 1773 – 1774, T. LXXVI, 2). Ove nekropole se generalno mogu datovati u drugu polovinu V veka, a možda i početak VI veka, i pripisuju se varvarskoj populaciji nekog plemena istočnih Germana (Ostrogoti, Gepidi ?). Smatram da ne treba isključiti prisustvo Alana, sahranjenih na nekropoli «Burdelj», o čemu svedoče grobni prilozi, naročito olovno ogledalo iz groba G – 38.⁶⁴⁶

⁶³⁹ Ambroz 1966, 45 – 46, grupa 13, tipovi 2 – 7, T. 5, 14 – 18, 20, T. 19, 3.

⁶⁴⁰ Genčeva 2004, 23 – 24, tip 7 v, T. III, 10 – 12.

⁶⁴¹ Genčeva 2004, 24.

⁶⁴² Ambroz 1966, 46 – 47, T. 6, 2 – 6, 8, T. 19, 3.

⁶⁴³ Ambroz 1966, 47, T. 19, 3.

⁶⁴⁴ Posle Hadrijanopoljske bitke 378. grupa Gota, Huna i Alana pod vođstvom Alateusa i Safraka upala je u Priobalnu Dakiju i Prvu Meziju, odakle su 380. poslali u provinciju Valeriju, gde su dobili *foedus*.

⁶⁴⁵ Tradicija izrade fibula sa pločastom pravougaonom stopom, sa na gore povijenim ili spiralno uvijenim krajem, može se pratiti na Balkanu od starijeg gvozdеноg doba (Videti: Vasić R. 1987. i u Vasić, R. 1999.).

⁶⁴⁶ Zotović 1980, T. IX, 5.

Međutim, fibule var. A su nalažene i na Dunavskom limesu u utvrđenjima Čezava – *Castrum Novae*, u sloju poslednje četvrtine IV veka (kat. 1775), Mihajlovac – Blato (*Clevora*), u sloju prve polovine V veka (kat. 1776, T. LXXVI, 3) i u Prahovu (*Aquis*). Takođe, u Romulijani je nađeno 5 fibula ove varijante, na sektoru termi, u slojevima datovanim u prvu i drugu polovinu V veka (kat. 1778 – 1782, T. LXXVI, 4) (Karta 18).

U južnom delu Gornje Mezije, u kasnoantičkoj provinciji Dardaniji, jedna bronzana fibula var. A, datovana u III – IV vek, nađena je u Naisusu (kat. 1783), a jedna u Ulpijani, u horizontu s kraja III – IV veka (kat. 1784) (Karta 18).

Može se zaključiti da se fibule tipa 37/A u Srbiji datuju od kraja III do početka VI veka (Tabela 12).

Fibule sa spiralno uvijenim krajem stope, var. B, osim pomenutog primerka iz Jakova iz groba G – 11 (kat. 1785), potiču sa lokaliteta na teritoriji Gornje Mezije (Karta 18). U Narodnom muzeju u Šapcu, čuvaju se tri gvozdene fibule var. B (kat. 1786 – 1788, T. LXXVI, 5). Dva bronzana primerka nalaze se u Muzeju grada Beograda, od kojih jedan potiče iz kasnoantičkog naselja druge polovine IV – prve polovine V veka u zapadnom podgrađu kastruma Singidunuma (kat. 1789), a drugi sa nepoznatog nalazišta (kat. 1790, T. LXXVI, 6). Jedna bronzana fibula var. B nađena je na Limesu u Ravni (*Campsia*) u sloju druge trećine IV veka (kat. 1791). U kasnoantičkoj Romulijani dve gvozdene fibule var. B nađene su u horizontu kraja IV – prve polovine V veka (kat. 1792 – 1793), a jedna u kuli 19 u sloju s kraja IV – početka V veka (kat. 1795, T. LXXVII, 2). Veoma je zanimljiva bronzana fibula iste varijante sa kratkom spiralnom glavom od četiri navoja i lukom ukrašenim kosim urezima, tako da imitira tordiranu žicu, koja je nađena na Sektoru termi u sloju formiranom tokom druge polovine, odnosno treće četvrtine V veka (kat. 1794, T. LXXVII, 1). Bronzana fibula ove varijante nađena je u Ulpijani u horizontu kraja III – IV veka (kat. 1796).

Smatram da fibule var. B iz Srbije treba datovati u drugu polovinu IV – prvu polovinu V veka, s mogućnošću da se javljaju od početka IV veka i da traju do poslednje četvrtine V veka (Tabela 12).

Fibula var. C iz Čezave (*Castrum Novae*) (kat. 1797, T. LXXVII, 3), nađena u horizontu poslednje četvrtine IV – prve polovine V veka, izrađena od bronzne, sa gvozdenom oprugom i iglom, jedinstvena je po oblikovanju luka i ukrasa na stopi fasetiranjem, što je karakteristično za kasnoantičke lučne fibule IV – V veka (Grupa IX, tipovi 31, 32, 34, 35 i 36). Slična fibula izrađena od srebra, sa fasetiranim lukom, potiče sa nepoznatog nalazišta, a čuva se u muzeju u Velikom Trnovu u Bugarskoj.⁶⁴⁷

Bronzane fibule trakastog luka, sa spiralno uvijenim krajem stope, var. D, potiču iz Singidunuma, jedna iz kasnoantičkog naselja druge polovine IV – prve polovine V veka u zapadnom podgrađu kastruma (kat. 1798, T. LXXVII, 4), a druga sa nepoznatog nalazišta (kat. 1799, T. LXXVII, 5), i iz Romulijane, iz sloja treće četvrtine V veka na sektoru termi (kat. 1800, T. LXXVII, 6) (Karta 18). Posebno je zanimljiva fibula iz Romulijane, sa livenim, trakastom lukom, duž rubova ukrašenim pseudogranulacijom i zavijutkom kraja stope u vidu srpa. Ova fibula slična je primerku nađenom u grobu 7, na nekropoli Čatalka, datovanom novcem Flavijevaca u kraj I – početak II veka.⁶⁴⁸

⁶⁴⁷ Genčeva 2004, III, 12.

⁶⁴⁸ Genčeva 2004, T. III, 5

Na osnovu datovanja nalaza iz Singidunuma i Romulijane, fibule var. D mogu se datovati u drugu polovinu IV – V vek (Tabela 12).

Evidentno je da su fibule tipa 37, osim u Viminacijumu, na nekropoli «Burdelj» najbrojnije u Romulijani. S obzirom da se na ovom nalazištu, na osnovu uslova nalaza, datuju u kraj IV – V vek, pretpostavljam da su bile karakteristika materjalne kulture «varvarske» populacije, naseljene posle 380. godine u zapustelu Romulijanu.⁶⁴⁹ Da su deo te populacije možda činili Alani, ukazuju nalazi češljeva od jelenjeg roga sa trostranom drškom ukrašenom konjskim protomima, koji su bili oznake konjičkih odreda, regrutovanih među varvarima na Balkanu krajem IV – početkom V veka.⁶⁵⁰

1764. Jakovo – Kormadin. Zavičajni muzej u Zemunu. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 4, 1 cm. Iгла fragmentovana. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Dimitrijević 1960, T. V, 10, T. VIII, 7. Dat: druga polovina V – početak VI veka. Nap: Nađena je u grobu G – 11 u paru sa fibulom tipa 37/B (kat. 1785).

1765. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu, C 32/77. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 4, 5 cm. Nedostaje igla. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Zotović 1980, T. I, 1. Dat: druga polovina V veka. Nap: Nađena u grobu G – 3.

1766. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu, C /77. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 4, 5 cm. Nedostaje vrh igle i stopa. Luk polukružnog preseka. Publikovana: Zotović 1980, T. II, 2. Dat: druga polovina V veka. Nap: Nađena u grobu G – 7.

1767. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu, C 52/77. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 5, 3 cm. Cela. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Zotović 1980, T. III, 3. Dat: druga polovina V veka. Nap: Nađena u grobu G – 14 u paru sa sledećim kat. br. **T. LXXVI, 1**

1768. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu, C 52 a/77. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 4, 2 cm. Cela. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Zotović 1980, T. III, 4. Dat: druga polovina V veka. Nap: Nađena u grobu G – 14 u paru sa prethodnim kat. br.

1769. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 5 cm. Nedostaje igla i vrh stope, a luk je fragmentovan. Luk polukružnog preseka. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Zotović 1980, T. VI, 6. Dat: druga polovina V veka. Nap: Nađena u grobu G – 28 u paru sa sledećim kat. br.

1770. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 4 cm. Nedostaju igla i stopa. Luk polukružnog preseka. Publikovana: Zotović 1980, T. VI, 6. Dat: druga polovina V veka. Nap: Nađena u grobu G – 28 u paru sa prethodnim kat. br.

1771. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu, C 167/77. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 4 cm. Nedostaje igla, a držač igle i stopa su oštećeni. Luk polukružnog preseka. Publikovana: Zotović 1980, T. IX, 3. Dat: druga polovina V veka. Nap: Nađena u grobu G – 34 u paru sa sledećim kat. br.

1772. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu, C 184/77. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk trougaonog preseka. Kraj stope izdužen i dugmetasto zadebljan. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Zotović 1980, T. IX, 3. Dat: druga polovina V veka. Nap: Nađena u grobu G – 34 u paru sa prethodnim kat. br.

1773. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu, C 184/77. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 4, 5 cm. Nedostaje vrh igle. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Zotović 1980, T. IX, 6. Dat: druga polovina V veka. Nap: Nađena u grobu G – 38 u paru sa sledećim kat. br.

1774. *Viminacium* – «Burdelj». Narodni muzej u Požarevcu, C 184/77. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 7 cm. Nedostaje igla. Luk trougaonog preseka. Kraj stope izdužen i dugmetasto zadebljan. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Zotović 1980, T. IX, 7. Dat: druga polovina V veka. Nap: Nađena u grobu G – 38 u paru sa prethodnim kat. br. **T. LXXVI, 2**

⁶⁴⁹ Videti: Petković 2004 A, 127 i dalje; Petković 2006, 29 i dalje.

⁶⁵⁰ Videti: Petković 1998, 227 – 228; Petković 2008, 355, 361 – 363..

1775. Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu. Tip 37/A. Bronza. Dim: 6 cm. Nedostaje igla. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Publikovana: Vasić 1984, Sl. 17, 7. Dat: poslednja četvrtina IV veka.
1776. Mihajlovac – Blato (*Clevora*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 40/81. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 6, 8 cm. Cela. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Publikovana: Tomović 1986, Fig. 21, 1. Dat: prva polovina V veka. **T. LXXVI, 3**
1777. Prahovo (*Aquae*) Muzej Krajine u Negotinu. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 6, 3 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Publikovana: Janković 1981, T. XIV, 6.
1778. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/825. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 5, 6 cm. Nedostaje igla. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Trapezoidni držač igle. Nepublikovana: poslednja četvrtina V veka.
1779. *Romuliana - Terme*. Narodni muzej u Zaječaru, C 666/04. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 5, 8 cm. Nedostaje igla. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Trapezoidni držač igle. Nepublikovana. Dat: sredina V veka. **T. LXXVI, 4**
1780. *Romuliana - Terme*. Narodni muzej u Zaječaru, C 186/05. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 6, 1 cm. Nedostaje igla. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Pravougaoni držač igle. Nepublikovana. Dat: prva polovina V veka.
1781. *Romuliana - Terme*. Narodni muzej u Zaječaru, C 217/05. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 5, 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a kraj stope je oštećen. Luk polukružnog preseka. Pravougaoni držač igle. Nepublikovana. Dat: sredina V veka.
1782. *Romuliana - Terme*. Narodni muzej u Zaječaru, C 827/05. Tip 37/A. Gvožđe. Dim: 5, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Pravougaoni držač igle. Nepublikovana. Dat: druga polovina V veka.
1783. *Naissus*. Narodni muzej u Nišu. Tip 37/A. Bronza. Dim: 6, 6 cm. Cela. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Jovanović 1978, kat. 9, Sl. 107. Dat: III – IV vek.
1784. *Ulpiana*. Muzej Kosova u Prištini. Tip 37/A. Bronza. Dim: 5, 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk polukružnog preseka. Kraj stope dugmetasto zadebljan. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Petković 2004, kat. 8, T. II, 1. Dat: kraj III – IV vek.
1785. Jakovo – Kormadin. Zavičajni muzej u Zemunu. Tip 37/B. Gvožđe. Dim: 4, 1 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Luk polukružnog preseka. Kraj stope spiralno uvijen. Publikovana: Dimitrijević 1960, T. V, 11, T. VIII, 7. Dat: druga polovina V – početak VI veka. Nap: Nađena je u grobu G – 11 u paru sa fibulom tipa 37/A (kat. 1764).
1786. Nepoznato nalazište (Mačva). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/45. Tip 37/B. Gvožđe. Dim: 4, 9 cm. Nedostaje igla i kraj stope. Luk polukružnog preseka. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 14, T. III, 14.
1787. Nepoznato nalazište (Mačva). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/46. Tip 37/B. Gvožđe. Dim: 5, 2 cm. Nedostaje igla. Luk polukružnog preseka. Kraj stope istanjen i povijen na gore. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 15, T. III, 15.
1788. Nepoznato nalazište (Mačva). Narodni muzej u Šapcu, inv. A/47. Tip 37/B. Gvožđe. Dim: 5, 5 cm. Nedostaje igla. Luk polukružnog preseka. Kraj stope spiralno uvijen. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Ković 2003, kat. 16, T. III, 16. **T. LXXVI, 5**
1789. *Singidunum* – Kalemegdan – Zapadno podgrađe. Muzej grada Beograda, inv. AA/1617. Tip 37/B. Bronza. Dim: 4, 7 cm. Nedostaje opruga sa iglom i spiralno uvijen kraj stope. Luk trougaonog preseka. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat.br. 157, T. XVIII, 157. Dat: druga polovina IV – prva polovina V veka
1790. Nepoznato nalazište. Muzej grada Beograda, inv. AA/1662. Tip 37/B. Bronza. Dim: 4, 7 cm. Nedostaje igla, a držač igle je oštećen. Luk trougaonog preseka. Na početku stope urez. Kraj stope spiralno uvijen. Publikovana: Bojović 1983, kat. 156, T. XVIII, 156. **T. LXXVI, 6**
1791. Ravna (*Campsia*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, ter. inv. 309/66. Tip 37/B. Bronza. Dim: 6, 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk polukružnog preseka. Kraj stope spiralno uvijen. Nepublikovana. Dat: prva i druga trećina IV veka.
1792. *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/815. Tip 37/B. Gvožđe. Dim: 6 cm. Nedostaje deo igle. Luk polukružnog preseka. Kraj stope spiralno uvijen. Trapezoidni držač igle. Publikovana:

- Janković 1983, kat. 89, Sl. 88, 2. Dat: kraj IV - prva polovina V veka. **Sl. 118.**
- 1793.** *Romuliana*. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/818. Tip 37/B. Gvožđe. Dim: 6, 1 cm. Nedostaje igla. Luk polukružnog preseka. Kraj stope spiralno uvijen. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Janković 1983, kat. 90, Sl. 88, 3. Dat: kraj IV - prva polovina V veka.
- 1794.** *Romuliana* - Terme. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1602. Tip 37/B. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje igla. Luk polukružnog preseka, ukrašen kosim urezima - pseudotordiran. Kraj stope spiralno uvijen. Pravougaoni držač igle. Nepublikovana. Dat: treća četvrtina V veka. **T. LXXVII, 1**
- 1795.** *Romuliana* – Kula 19. Narodni muzej u Zaječaru, C 241/02. Tip 37/B. Gvožđe. Dim: 4, 3 cm. Nedostaje igla. Luk polukružnog preseka. Kraj stope spiralno uvijen. Pravougaoni držač igle. Nepublikovana. Dat: kraj IV – početak V veka. **T. LXXVII, 2**
- 1796.** *Ulpiana*. Muzej Kosova u Prištini, Tip 37/B. Bronza. Dim: 5, 2 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a kraj stope je oštećen. Luk polukružnog preseka. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Petković 2004, kat. 9, T. II, 3. Dat: kraj III –IV vek.
- 1797.** Čezava (*Castrum Novae*). Arheološki muzej Đerdapa u Kladovu, C 1873/69. Tip 37/C. Bronza, gvožđe. Dim: 5, 5 cm. Gvozdena opruga, kojoj nedostaje igla. Luk osmougaonog preseka. Stopa fasetirana, na kraju ukrašena sa dva žljeba i spiralno uvijena. Publikovana: Černač 2001, kat. 30, T. V, 6. Dat: poslednja četvrtina IV – prva polovina V veka. **T. LXXVII, 3**
- 1798.** *Singidunum* - Kalemegdan – Zapadno podgrađe. Muzej grada Beograda, ter. inv. 40/71. Tip 37/D. Bronza. Dim: 2, 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom i deo luka. Pravougaoni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 337, T. XXXIV, 337. Dat: druga polovina IV – prva polovina V veka. **T. LXXVII, 4**
- 1799.** Nepoznato nalazište (*Singidunum?*). Muzej grada Beograda, inv. AA/4211. Tip 37/D. Bronza. Dim: 5 cm. Nedostaje opruga sa iglom, a kraj stope je oštećen. Trapezoidni držač igle. Publikovana: Bojović 1983, kat. 336, T. XXXIV, 336. **T. LXXVII, 5**
- 1800.** *Romuliana* - Terme. Narodni muzej u Zaječaru, inv. G/1754. Tip 37/D. Bronza. Dim: 8 cm. Nedostaje opruga sa iglom. Luk ukrašen duž rubova pseudogranulacijom. Kraj stope spiralno uvijen, srpast. Pravougaoni držač igle. Nepublikovana. Dat: treća četvrtina V veka. **T. LXXVII, 6, Sl. 119.**

**ZAKLJUČNA
RAZMATRANJA**

4

4. 1. IMPORT I LOKALNA PROIZVODNJA, RADIONICE

Fibule iz rimskih provincija na tlu Srbije tokom čitavog razmatranog vremenskog perioda, od I do V veka n.e. uvožene su iz drugih delova Carstva. Ovo se naročito odnosi na ranocarški period, I vek p.n.e. – prvu polovinu II veka n.e., odnosno vreme formiranja provincija Panonije, Dalmacije, Gornje Mezije i Dakije. Prve rimske fibule stizale su iz Galije i severne Italije u Panoniju. Među našim fibulama, najstariji import predstavljaju fibule sa «manžetnom» (grupa I, tip 1/D, T. II, 1 - 2) i «Nauheim» fibule (grupa I, tip 1/E, T. II, 3 – 4, Sl. 3). One su u I veku p.n.e. – I veku n.e. na tlo današnje Srbije dospele sa rimskom vojskom iz Galije, sa Rajnskog limesa i alpskih provincija.

Rani import iz navedenih oblasti mogu biti i «kašikaste» fibule (grupa I, tip 3, T. III, 5, Sl. 4 - 5) i «bojske» fibule (grupa I, tip 4, T. III, 6), ali ne treba odbaciti mogućnost da mogu biti i proizvodi lokalnog predrimskog stanovništva Skordiska i Dačana. Fibule tipa 4 je verovatno izrađivala radionica u Sisciji.

Fibule «poznolatske» sheme (grupa I, tip 1/A – C, T. I, 1 – 10, Sl. 1 - 2) su lokalno proizvođene na tlu Srbije u kontinuitetu od II veka p. n. e. do II veka n.e. Pojedini primerci mogu se datovati u prvu polovinu III veka, što svedoči o jako izraženoj autohtonoj kulturi.

Dva rana tipa fibula nastala su u Dalmaciji: zglobove fibule sa dve igle (grupa I, tip 2, T. III, 1 - 4) i fibule u obliku klješta (grupa II, tip 5, T. IV, 1 – 3, Sl. 6 - 8). U I i II veku n. e. fibule ovih tipova su se proširile u Donju Panoniju i Gornju Meziju, čemu je doprinelo osnivanje rudnih oblasti u ovim provincijama i preseljenje rudarskog stanovništva iz Dalmacije, kao i dovodenje vojnih kontingenata (legija *VII Claudia*) na Dunavski limes. Fibule tipa 5 su lokalno proizvođene u Donjoj Panoniji i Gornjoj Meziji od II do IV veka. Fibule tipa 2 uticale su na razvoj *Aucissa* fibula u severnoj Italiji, alpskim provincijama i Galiji.

«Okaste» fibule (grupa II, tip 6, T. IV, 4 – 6, Sl. 9), *Nertomarus* fibule (grupa II, tip 7, T. IV, 7, Sl. 10 - 12) i *Aucissa* fibule (grupa II, tip 8, T. V, 1 – 8, VI, 1 – 2, Sl. 13 - 14) karakterističan su import ranocarškog perioda u Donjoj Panoniji, Gornjoj Meziji i Dakiji krajem I – početkom II veka. Ove fibule su preko Akvileje stizale iz Galije i sa Rajnskog limesa. Fibule tipa 7 i 8, masovni proizvodi keltskih majstora iz centara u rimskoj Galiji, ubrzo su počele da se izrađuju i lokalno u Panoniji, Dalmaciji i Gornjoj Meziji, bilo u filijalama velikih radionica ili od strane putujućih majstora. O tome svedoči veliki broj *Aucissa* fibula iz Gornje Mezije bez signature majstora. One su najverovatnije izrađivane u radionicama u okviru legijskih logora Singidunuma i Viminacijuma, kao i u manjim utvrđenjima na Dunavskom limesu (Karta 1). Međutim, germanske «okaste» fibule nikad nisu uvožene u većem broju, niti su lokalno izrađivane, te se mogu posmatrati kao tragovi prisustva romanizovanih Germana u rimskoj vojsci I veka. U Gornjoj Meziji je konstatovan mali broj fibula tipa 6, dok su u Donjoj Meziji veoma dobro zastu-

pljene na Limesu, te postoji teza o njihovoj izradi u Apiariji. Međutim, od osvajanja Dakije početkom II veka, ovaj tip se potpuno gubi u Gornjoj i Donjoj Meziji, što se može objasniti širenjem konkurentnog tipa 8 na Balkanu.

Jednostavne zglobne fibule trakastog luka (grupa III, tip 9, T. VI, 3 – 7, T. VII, 1 - 5) imaju ishodište u tipu *Aucissa* fibula. Matično područje izrade ovog tipa su Gornje Mezija i Dakija. Nažalost, radionice za izradu ovih fibula nisu do sada konstatovane arheološkim iskopavanjima, ali se posredno mogu smestiti u Viminacijum, Dijanu, Drobeta i Timakum Minus, s obzirom na broj nađenih primeraka. Veliki broj ovakvih fibula potiče sa Kosmaja iz rudarskih naselja (Guberevac, Stojnik, Babe), te je logično pretpostaviti da su izrađivane u metalurškim centrima ove rudne oblasti (Karta 2).

Zglobne fibule sa lukom raščlanjene profilacije (grupa III, tip 10, T. VIII - IX, Sl. 15 - 16) su se takođe razvile iz *Aucissa* fibula. Iako predstavljaju tekovinu rimske kulture, zajedničku svim provincijama Carstva, pojedine varijante su karakteristične za određene oblasti. Tako, var. A tipa 10 (T. VIII, 1 – 2, Sl. 15) javlja se samo u Donjoj Panoniji i najverovatnije je nastala na poznolatskoj tradiciji. Fibule tipa 10/ B – E (T. VIII, 3 – 6, T. IX) su u Srbiji nađene u malom broju, predstavljaju import iz zapadnih provincija, Galije i Germanije, a istovremene su sa lokalnim tipom jednostavnih, zglobnih fibula (grupa III, tip 9). Hronološki, oba tipa slede *Aucissa* fibulama, odnosno mogu se datovati od druge polovine I do sredine III veka.

Najmlađi tip zglobnih fibula sa uzdužnim rebrom na luku i izduženim držačem igle (grupa III, tip 11, T. X, Sl. 17) nastao je u drugoj polovini II veka u donjem Podunavlju, najverovatnije u Dakiji, odakle se krajem II veka proširio u Gornju i Donju Meziju, a u manjoj meri u Panoniju i Dalmaciju. Tokom druge polovine II - III veka, ove fibule su karakteristični nalazi na Limesu i u rudnim oblastima Gornje Mezije. Fibule tipa 11 bile su u upotrebi i u tetrarhijskom periodu, krajem III – prvoj četvrtini IV veka. Do sada, radionice za izradu ovog tipa fibula nisu konstatovane na rimskim nalazištima u Srbiji, ali se na osnovu zastupljenosti nalaza mogu pretpostaviti: na Dunavskom limesu u Singidunumu, Viminacijumu i Dijani, a u rudnim oblastima u Romulijani i Ulpijani (Karta 3).

Zglobne fibule ukrašene emajlom (grupa III, tip 12, T. XI – XII, T. XIII, 1 – 7, Sl. 18) izrađivane su u radionicama Gornje Panonije (*Aquincum*, *Brigetio*) i predstavljaju import u rimskim provincijama na tlu Srbije. One su uvožene kao luksuzni predmeti, odnosno nakit, još u vreme kada je tehnika emajla nepoznata u većem delu carstva, krajem I – početkom II veka (var. A, T. XI, Sl. 18). Od sredine II do kraja III veka, zglobne fibule ukrašene emajlom uvožene su iz poznatih radionica (*Gallia Belgica*, Keln, Majnc, Trier, *Aquincum*, *Brigetio*).

Noričko–panonske izrazito profilisane fibule (grupa IV, tip 13, T. XIII, 8 – 10, T. XIV - XV, Sl. 19 - 20) nastale su, kako im ime govori, tokom poznog latena (laten III) u Noriku i severnim delovima Panonije. Već tokom I veka razne varijante (grupa IV, tip 13/B – D, T. XIV, 1 – 6, T. XV, 1 – 7, Sl. 19 - 20) izrađuju se u Panoniji (*Siscia*, *Brigetio*), a početkom II veka i u Dakiji (*Napoca*, *Porolissum*, *Micia*). U Gornjoj Meziji ove fibule predstavljaju import.

Međutim, crnomorski tip izrazito profilisanih fibula (grupa IV, tip 14, T. XVI - XVII, Sl. 21 - 22) je u stvari nastao na Dunavskom limesu Gornje Mezije na prelazu I u II vek. Na osnovu zastupljenosti nalaza ovog tipa fibula, pretpostavlja se postojanje radionica za njihovu izradu u utvrđenjima na Limesu (*Singidunum*, *Viminacium*, *Lederata*, *Drobeta*, *Pontes*) (Karta 4). Nažalost, arheološkim istraživanjima ovih nalazišta do sada nisu nađeni dokazi o proizvodnji fibula tipa 14, kao što su poluproizvodi, kalupi, matrice i slično. Iz Gornje Mezije fibule ovog tipa su

tokom II veka, posredstvom rimske vojske, prenešene u Dakiju, Donju Meziju i duž Dunava na Pont. Uskoro je u ovim provincijama počela lokalna proizvodnja fibula tipa 14, koje su na veliko izvožene u «sarmatski» barbarikum, gde su postale omiljene kod Sarmata i Karpa. Modifikovane varijante, nastale sredinom III veka pod uticajem «varvarskog» ukusa (var. A₂, C₂ i D, T. XVII, 6 - 8), predstavljaju prototip fibula u vidu «samostrela» (grupa IX, tip 31, T. XLIV – XLVII, Sl. 69 - 75).

«Sidraste» izrazito profilisane fibule (grupa IV, tip 15, T. XVIII – XIX, Sl. 23 - 27) razvile su se sredinom II veka iz noričko–panonskih izrazito profilisanih fibula tipa 13 u rimskim provincijama Donjoj Panoniji, Dakiji i Gornjoj Meziji (Karta 5). Kao granična područja prostiranja tipa, sa manjim brojem nalaza, mogu se označiti, na zapadu Dalmacija, na jugoistoku Donja Mezija i na severu Gornja Panonija. Pokušaji da se ovaj lokalni tip, nastao u potpuno romanizovanim provincijama, pripíše nekom predrimskom etnosu (Pirusti, Breuci), nemaju čvršću osnovu ni u arheološkim nalazima, niti u istorijskoj građi. U svakom slučaju, ovaj tip fibula nastao je u oblasti rimskih rudnika srebra, *argentariae Pannonicae*. Fibule tipa 15 su često i same izrađene od srebra, a nošene u paru, povezane srebrnim lancima upletenim u tehnicu «lisičjeg repa», sa privescima u obliku lista bršljana, činile su set ženskog nakita, omiljenog u severoistočnom delu provincije Dalmacije, u Gornjoj Meziji i Dakiji. Ove fibule su konstatovane u ostavama srebrnih predmeta iz druge polovine III veka (Nova Božurna, Bela Reka, Acel, Vartop, Bumblešti, Balačica, Salačka). Na osnovu analize ostave iz Nove Božurne, može se pretpostaviti i postojanje kulta nekog ženskog božanstva autohtone tradicije, povezanog sa opisanim nakitom i fibulama tipa 15. Nastanak i širenje ovih fibula može se objasniti afinitetom autohtonog stanovništva Donje Panonije, Gornje Mezije, Dakije i severoistočnog dela Dalmacije ka kulturnoj slici hipotetične boginje. Kulturno–socijalno prožimanje Ilira, Kelta, Tribala, Meza i Dačana, stvorili su na Balkanu jedinstven kulturno–idejni prostor još u predrimsko vreme, tokom mlađeg gvoždenog doba. Zato, nije moguće pripisati karakterističan srebrni nakit sa parom «sidrastih» fibula nijednom posebnom etnosu. Fibule tipa 15 nisu bile «nošnja», već moda u balkanskim provincijama druge polovine II i prve polovine III veka, zasnovana na kulturno–ideološkom konceptu, koji nam je, na žalost, nepoznat. Stilizovana glava jarca i predstava golubice na nekim primercima ovih fibula ukazuju na kulturni par Neptuna – Binda i Venere – Uranije, koji se sjedinjuju hijerogamijom. Veza ovih božanstava sa rudnicima srebra ostaje u domenu spekulacije.

Istom vremenu, drugoj polovini II – prvoj polovini III veka, pripada tip «trubastih» izrazito profilisanih fibula (grupa IV, tip 16, T. XX, Sl. 28 - 31), koje u Gornjoj Meziji i Dakiji predstavljaju panonski import. Fibule tipa 16 razvile su se u II veku u Noriku i Panoniji, pod uticajem germanskih «trubastih» fibula tipa Almgren 101, izrađivanih tokom I i početkom II veka na teritoriji slobodnih Germana i na Limesu Gornje Germanije i Recije. Osim panonskih varijanti (var. A, C – D, T. XX, 1 – 3, 5 – 8, Sl. 31) u Srbiji je konstatovana posebna, možda lokalna varijanta masivnih, srebrnih «trubastih» fibula (var. B – Kladovo, Nova Božurna, T. XX, 4, Sl. 28 - 30) i na sarmatskom nalazištu u Ečki jedna britanska «trubasta» fibula, ukrašena emajlom (var. E, T. XX, 9).

Izrazito profilisane fibule neobičnih, hibridnih formi (grupa IV, tip 17, T. XXI, Sl. 32 - 36) su proizvodi lokalnih radionica, najverovatnije na prostoru *argentariae Pannonicae*. Zoomorfne i antropomorfne izrazito profilisane fibule tipa 17 (var. A – B, T. XXI, 1 – 3, Sl. 32 - 34) karakteristične su za Donju Panoniju, a koncepcijom su srodne fibulama tipa 15. Zoomorfne fibule tipa 17 oblikovane su u vidu rogatih životinja (ovan, goveče) ili ptica (golub, paun), a an-

tropomorfne na kraju stope imaju portret muškarca sa bradom, što asocira na predstavu nekog muškog božanstva, možda Jupitera ili Neptuna, odnosno Libera (*Liber Pater*) ili Binda. Predstava glave muškarca sa bradom na stopi fibule javlja se na fibulama s početka mlađeg gvozdenog doba (laten I – II). Takođe, hibridne forme izrazito profilisanih i kolenastih fibula (var. C, T. XXI, 4 – 5, Sl. 35) su lokalno izrađene.

Kolenste fibule sa spiralnom glavom (grupa V, tip 18, T. XXII – XXIV, Sl. 37) su rimsko–provincijski tip karakterističan za čitavo Carstvo. Raznolikost tipova i varijanti kolenastih fibula u rimskim provincijama ukazuje, s jedne strane, na intenzivnu trgovinu sa susednim oblastima i drugim delovima Rimskog carstva, a s druge strane na razvijenu lokalnu proizvodnju. Na osnovu kalupa i poluproizvoda konstatovane su radionice za izradu fibula tipa 18/A (T. XXII, Sl. 37) u Panoniji i Dakiji (*Brigetio, Flavia Solva, Napoca*). Takođe, fibule varijante C (T. XXIII, 6 – 7) izrađivane su na Dunavskom limesu u Panoniji (*Carnuntum, Burgenae*), dok su fibule var. B (T. XXIII, 1 – 5) proizvođene u rudarsko-metalurškim oblastima Donje Panonije i Gornje Mezije (Karta 6).

Posebna lokalna varijanta gvozdenih, kolenastih fibula sa kratkom, spiralnom glavom (tip 18/G, T. XXIV, 10 - 11) nastala je na latenskoj tradiciji. Kratka spiralna glava od četiri navoja, sa unutrašnjom tetivom, podseća s jedne strane na poznolatenske fibule tipa 1/A – B, I v. p.n.e. – II veka (T. I, 1 – 6), a s druge na kasnoantičke fibule tipa *Viminacium – Novae* (grupa IX, tip 37, T. LXXVI – LXXVII, Sl. 118 - 119), IV – V veka. Možda ove fibule predstavljaju sponu između pomenutih tipova, na šta bi ukazivalo i njihovo datovanje u III – IV vek.

Kolenaste fibule sa zglobnim mehanizmom u valjkastoj glavi (grupa V, tip 19, T. XXV – XXVII, Sl. 38 - 39) predstavljaju lokalni tip, veoma rasprostranjen u Donjoj Panoniji i Gornjoj Meziji, najverovatnije nastao na području rudnika srebra *argentariae Pannonicae*. Prema zastupljenosti nalaza fibula ovog tipa (tip 19/A – C, T. XXV – XXVI, T. XXVII, 1 – 2, Sl. 38 - 39), mogu se izdvojiti mogući centri njihove proizvodnje: *Singidunum, Viminacium*, Kosmaj (Guberevac, Stojnik, Babe) i Ušće kod Obrenovca (Karta 7). Naročito su brojne fibule varijante C (T. XXVI, 5 – 8, T. XXVII, 1 – 2, Sl. 39), sa kanelovanim lukom, koje su gotovo sigurno izrađivane u Singidunumu i Viminacijumu. Varijante zglobnih fibula sa širokim trakastim lukom ili lukom raščlanjene profilacije (var. D – E, T. XXVII, 3 - 9), nisu lokalni proizvodi, već su donešene iz zapadnih provincija Carstva (Galija, Gornja Germanija, Recija).

Kolenaste fibule sa širokim, kratkim trakastim lukom i zglobnim mehanizmom u valjkastoj glavi (grupa V, tip 20, T. XXVIII, Sl. 40 - 44) nastale su u Panoniji, gde su zastupljene na Limesu (*Carnuntum, Gorsium, Aquincum, Dalj, Taurunum*). Istovremeno se javljaju u Posavini (*Siscia, Mursa, Ušće*), u utvrđenjima na severnoj granici Dakije (*Porolissum, Bućumi, Đerla*) i u unutrašnjosti ove provincije (*Ulpia Traiana, Apulum, Micia*). Konstatovane su u Donjoj Meziji (*Novae, Apiaria*). Zastupljene su i u Gornjoj Meziji i Dalmaciji (Karta 8). Najverovatnije je ovaj tip fibula i lokalno proizvođen u rimskim provincijama na tlu Srbije, ali za sada nije moguće identifikovati radionice za njihovu izradu.

Luksuzna varijanta C tipa 20 (Sl. 43 – 44), sa lukom ukrašenim trakom od srebrnog ili zlatnog lima sa utisnutim ukrasom, proizvođena je u radionici u kojoj je izrađivan apliciran ukras od plemenitih metala, u jugozapadnom delu Gornje Mezije, odnosno u Dardaniji, ili u istočnom delu Dalmacije. U istom centru izrađene su na isti način ukrašene bronzane krstoobrazne fibule tipa 34/E₄ (Sl. 104 – 106) iz Sočanice (*Municipium DD*), sa nepoznatog nalazišta na planini Čičevica na Kosovu i sa nekropole na lokalitetu Prilipac – Munjsko brdo u zapadnoj Srbiji. Ovo

možda ukazuje na postojanje radionice za izradu luksuznih fibula u rudnim oblastima severoistočne Dalmacije ili Dardanije.

Srebrna fibula tipa 20/C (Sl. 44), koja se čuva u Narodnom muzeju u Beogradu obložena je zlatnim limom, a cilindrična glava, luk i kraj stope su ukrašeni filigranom. Na luku je filigranom izveden natpis C “ 7 “ R / S “ V “ B, a na stopi je predstavljen srcoliki bršljanov list, što bi mogla biti signatura hipotetične radionice.

Pločaste, diskoidne fibule (grupa VI, tip 21, T. XXIX – XXX, Sl. 45 - 50) razvile su se na tradiciji poznolatenskih (laten III) keltskih fibula ukrašenih ćilibarom, koralom i emajlom u severnoj Galiji (*Gallia Belgica*), na Rajnskom limesu i u Panoniji. *Tutulus* fibule (var. A, T. XXIX, 1 – 5, Sl. 45 - 46) uvožene su u rimske provincije na tlu Srbije iz zapadnih delova Carstva. Isto važi za diskoidne pločaste fibule sa plastično ukrašenim lukom (var. B₁, T. XXIX, 6 - 8) i ukrasom izvedenim emajlom (var. C, T. XXX, 1 – 7, Sl. 47 - 48). Najstarije primerke doneli su pripadnici rimske vojske u vreme Flavijevaca ili Trajana, a tokom II – III veka ove fibule su uvožene, kao luksuzna roba, odnosno nakit (Karta 9).

Diskoidne fibule sa lukom u vidu kapsule (var. B₂, T. XXIX, 9 - 10) i fibule - broševi sa gemom u vidu «maske» u središtu (var. D₁, T. XXX, 8 - 10), karakteristične su za nalaze Sarmata u južnom Banatu. Ove fibule, nastale na tradiciji helenističkog zlatarstva, mogle su biti izrađivane u radionicama na Pontu, ali i u «sarmatskom» barbarikumu.

Luksuzne fibule – broševi sa reljefno izvedenim kulturnim predstavama (var. D₂, T. XXX, 11 – 12, Sl. 49 - 50), takođe su nastale na helenističkoj tradiciji. Ove fibule su mogle biti lokalno izrađene u radionicama velikih gradskih centara, kao što su Sirmijum, Singidunum, Viminacijum i Nais.

Pločaste fibule ukrašene prolamanjem (grupa VI, tip 22, T. XXXI – XXXII, T. XXXIII, 1 – 7, Sl. 51), rasprostranjene su u pograničnim provincijama širom Carstva. Ove fibule su nastale na Rajnskom i Dunavskom limesu na tradiciji poznolatenskih (laten III), keltskih diskoidnih fibula, agrafa, u vidu točka.

Varijante u vidu točka ili ukrašene peltama (var. A – B, T. XXXI, 1 – 11) mogu se povezati sa vojskom u podunavskim provincijama, gde su proizvođene lokalno u radionicama na Limesu.

Za varijantu diskoidnih fibula sa natpisom ROMA, izvedenim prolamanjem (var. C, T. XXXI, 12), pretpostavlja se da su izrađivane u nekoj radionici na Balkanu u vreme Severa, krajem II – početkom III veka. S obzirom da je veći deo stanovništva balkanskih provincija, Gornje i Donje Mezije i Dakije dobio pravo rimskih građana tek Karakalnim ediktom iz 212. godine, ove fibule su mogle biti sredstvo carske propagande upriličene za taj događaj. Tip 22/C se može precizno datovati u 212. godinu, s mogućnošću trajanja u narednih nekoliko godina Karakaline vladavine, najkasnije do 217. godine.

Fibule u vidu više vojnih truba (var. D, T. XXXII, Sl. 51) ili pločaste listolike fibule («u vidu pelte», var. E, T. XXXIII, 1 - 5) rasprostranjene su u čitavom Carstvu. U Srbiji su ove fibule nalažene u utvrđenjima, što ukazuje na njihov vojnički karakter (Karta 10).

Zanimljive pločaste fibule u obliku edikule, koja predstavlja rotundu sa tetrastilnom pročeljem (var. F, T. XXXIII, 6 - 7) nađene su na malom broju lokaliteta u donjem Podunavlju: na sarmatskoj nekropoli Vojlovica u Pančevu, u Gornjoj Meziji (*Singidunum*, *Idimum*) i Donjoj Meziji (*Oescus*). Nezavisno od tumačenja značenja predstave pročelja tetrastilnog hrama, izvesno je da su lokalno proizvođene.

Pločaste fibule u obliku svastike (grupa VI, tip 23, T. XXXIII, 8 – 11, XXXIV, 1 – 5, Sl. 52 - 55) su vojničke fibule karakteristične za produkciju pograničnih rimskih provincija duž Rajne i Dunava. Ovakve fibule sa zglobnim mehanizmom proizvedene su u Panoniji, Dakiji, Gornjoj i Donjoj Meziji. U rimskim provincijama u Srbiji nađen je relativno mali broj ovih fibula, te možda predstavljaju import iz Panonije ili sa Rajnskog limesa.

Posebno se izdvajaju fibule u vidu svastike, čiji se kraci završavaju konjskim protomima (tip 23/D, T. XXXIV, 1 – 5, Sl. 55), koje su izrađivane u Drugoj Panoniji, najverovatnije u utvrđenju *Burgenae* u Novim Banovcima (Karta 11). Ove fibule su rimski tip «sarmatskog» porekla, a nosili su ih Alani i drugi Sarmati u pomoćnim odredima rimske konjice (*equites pseudocomitatenses*), regrutovani među «varvarima» sa leve obale Dunava.

Pločaste fibule geometrijskih oblika (grupa VI, tip 24, T. XXXIV, 6 – 9, XXXV, Sl. 56 - 57) delom predstavljaju import iz zapadnih provincija (u vidu romba, kvadrata i lunule, var. A – B, D, T. XXXIV, 6 – 9, T. XXXV, 1 – 2, 7, Sl. 56), a delom su lokalni proizvodi (u vidu pelte i malteškog krsta, var. C, E, T. XXXV, 3 – 6, 8 – 9, Sl. 57).

Fibule u obliku pelte, ukrašene emajlom (var. C, T. XXXV, 3 – 6, Sl. 57) proizvodi su panonskih radionica, odakle su se proširile u Gornju Meziju i «sarmatski» barbarikum.

Pločaste fibule u obliku krsta (var. E, T. XXXV, 8 – 9) prvo su izrađivane u istočnom delu Mediterana, a u Dalmaciji (*Salona, Narona*) su delovale radionice za izradu primeraka od plemenitih metala. Nalazi fibula tipa 24/E iz Siscije, Sirmijuma i Naisa, možda ukazuju na kontinuitet radionica za izradu fibula u ovim gradovima tokom IV – VI veka. Zanatski centri za izradu predmeta od bronz, srebra i zlata, mogli su, posle hunske invazije prekinuti rad na nekoliko decenija, ali je njihova delatnost nastavljena u vreme cara Anastazija, krajem V – početkom VI veka.

Zoomorfne fibule (grupa VII, tip 25, T. XXXVI – XXXVIII, Sl. 58 - 65) javljaju se širom Carstva, kao vrsta nakita sa kultno–magijskom funkcijom. U provincijama na tlu Srbije omiljeni oblici su fibule u obliku konja (var. A, T. XXXVI, 1 – 6, Sl. 58 - 59), jelena ili srndaća (var. B, T. XXXVI, 7 - 8) i goluba (var. C, T. XXXVII, 1 - 8). Zoomorfne fibule tipa 25/A₁ i 25/B₁ konstrukcijski odgovaraju tipu zglobnih kolenastih fibula (grupa V, tip 19, T. XXV - XXVII), zglobnih T – fibula (grupa IX, tip 32, T. XLVIII - LI) i ranih lučnih krstobraznih fibula (grupa IX, tip 34/A, T. LIII, T. LIV, 1 – 2). Sigurno su lokalno proizvedene, od sredine II do početka IV veka, u radionicama koje su izrađivale i pomenute tipove (tipovi 19, 32 i 34/A). Plastične i pločaste fibule u obliku konja (var. A) nađene su u Novim Banovcima (*Burgenae*), gde je postojala radionica za izradu fibula u vidu svastike sa konjskim protomima (grupa VI, tip 23/D), što ukazuje na postojanje konjičkih odreda u ovom utvrđenju.

Fibule u obliku goluba (var. C) su izrađivane u Donjoj Panoniji i Gornjoj Meziji. Jedna olovna matrica za izradu kalupa za tip 25/C čuva se u Narodnom muzeju u Šapcu, a potiče iz Mačve, koja je delom pripadala rudnoj oblasti *argentariae Pannonicae*. Treba napomenuti da su ovakve fibule izrađivane od srebra. Takođe, na stopi «sidrastih» fibula tipa 15, javlja se predstava goluba, što potvrđuje simboličku vezu ove ptice sa kultom ženskog božanstva, poštovanog u II – III veku u Panoniji, Dakiji i Gornjoj Meziji (*Venus - Urania, Maia – Rosmetra, Epona – Orcia*).

Pločaste fibule u vidu orla raširenih krila (var. D, T. XXXVII, 9 – 10, Sl. 61 - 62), kao i fibule u obliku lava (var. F, T. XXXVIII, 4 -5, Sl. 63 - 64), karakteristične su za Galiju i Rajnski limes, te su verovatno donešene iz tih oblasti u Donju Panoniju i Gornju Meziju.

Fibule u obliku zeca (var. E, T. XXXVIII, 1 - 3) vezuju se za keltsku tradiciju i izrađivane su širom Rimskog carstva. U Dakiji je u radionici u Napoki pronađen kalup za izradu ovih fibula,

a u Donjoj Meziji, u legijskom logoru *Novae*, nađena je olovna matrica za izradu kalupa za tip 25/E. Najverovatnije su primerci nađeni u Srbiji lokalno izrađeni.

Zanimljiva fibula u obliku psa sa zečjom (*Sic!*) glavom (var. H, T. XXXVIII, 7) rad je domaćeg majstora, koji aludira na simboliku Hekate, kojoj su obe životinje posvećene, kao i na keltsku alegoriju životnog ciklusa, predstavljenog psom koji goni zeca.

Kolenaste fibule u obliku delfina (var. I, T. XXXVIII, 8 - 10) i pločaste fibule u vidu ribe (var. L, T. XXXVIII, 13), takođe mogu biti proizvod lokalnih radionica, dok su pločaste fibule u obliku leoparda i kornjače, ukrašene jamicama ispunjenim emajlom (var. G, K, T. XXXVIII, 6, 11 - 12, Sl. 65), najverovatnije rad galskih majstora.

Fibula u obliku cikade, ukrašena emajlom (var. M, T. XXXVIII, 14), izrađena je u radionici na Pontu ili u «sarmatskom» barbarikumu.

Za retke figuralne fibule u vidu kulturnih scena (grupa VII, tip 26, T. XXXIX, 1 - 3, Sl. 66 - 67) teško je odrediti gde su izrađene. Motiv jahača poznat je na fibulama iz Panonije i Galije, fibule u vidu božanstva koje stoji (*Luna*) iz Galije, dok je srebrna fibula iz Ulpijane sa predstavom Lede i labuda jedinstven primerak, izrađen u lokalnoj radionici, na tradiciji helenističkih majstora.

Fibule u vidu kulturnih predmeta – krčaga, dvostrukog tirsra, kaduceja i roga izobilja (grupa VII, tip 27, T. XXXIX, 4 - 7) najverovatnije su rad lokalnih majstora.

Fibula izrađena od jednog komada bronzne, u obliku mističnog kaduceja ili u vidu natpisa sastavljenog od dva slova C između kojih je I., koja se čuva u Muzeju grada Beograda, imala je za svog vlasnika posebno značenje i izrađena je lokalno na autohtonoj tradiciji mlađeg gvozdenog doba.

Prstenaste Ω – fibule (grupa VIII, tip 28, T. XL, Sl. 68) i prstenaste fibule spiralno uvijenih krajeva (grupa VIII, tip 29, T. XLI), nastale u Španiji i Galiji, te prenešene posredstvom rimske vojske na Rajnski i Dunavski limes, mogle su biti izrađivane i u provincijama na tlu Srbije.

Međutim, prstenaste fibule sa puno livenom stopom (grupa VIII, tip 30, T. XLII - XLIII) nastale su u Prvoj Panoniji, a radionice za njihovu izradu potvrđene su u ovoj provinciji (*Brigetio*, *Intercissa*). Iz Prve Panonije tip 30 se širi na severozapad u Norik i Reciju, a na jugoistok u Drugu Panoniju, Dakiju i Prvu Meziju. Konstatovana je njihova proizvodnja u Sisciji, a prema broju primeraka, može se pretpostaviti da su izrađivane i u Viminacijumu (Karta 12).

Lučne T – fibule sa spiralnom glavom (grupa IX, tip 31, T. XLIV – XLVII, Sl. 69 - 75) razvrstane su u više varijanti (var. A – F). Većina ovih varijanti karakteristična je za Dakiju i barbarikum na levoj obali Dunava. Pojava ovih fibula (var. A – C, T. XLIV, Sl. 69 - 73) u Gornjoj Meziji i Donjoj Panoniji povezana je sa doseljavanjem romanizovanog stanovništva iz Dakije, posle napuštanja ove provincije 272. godine. Takođe, ovakve fibule nosili su Goti angažovani u pograničnoj rimskoj vojsci (*limitanei*). Tokom druge polovine III i u IV veku, ovaj tip fibula izrađivan je u malim lokalnim radionicama na Dunavskom limesu.

Lučne T – fibule sa spiralnom glavom i jednom «lukovicom» (tip 31/D, Sl. 74 – 75, T. XLV - XLVI), koje su germanskog porekla, sigurno su izrađivane na tlu Srbije, o čemu svedoči veliki broj nalaza (Karta 13). One su najverovatnije institucionalizovane u jedinicama pogranične vojske na Rajnskom i Dunavskom limesu.

Vojnički karakter imaju i T – fibule u obliku trozupca (tip 31/E, T. XLVII, 1 - 3), koje su bile oznaka Dunavske flote u Drugoj Panoniji, Prvoj Meziji i Dakiji Ripenzis, *classis Flavia Pannonica* i *classis Flavia Moesiaca*. Lokalno su izrađivane na pomenutom sektoru Limesa. Fibule ove varijante su preteča razvoju «viljuškastih» zglobnih fibula (grupa IX, tip 33, T. LII).

T – fibule sa spiralnom glavom u čauri (grupa IX, tip 31/F, T. XLVII, 4 - 5) su prototip zglobnim T – fibulama (grupa IX, tip 32).

Lučne zglobne T - fibule sa valjkastom glavom (grupa IX, tip 32, T. XLVIII - LI, Sl. 76 - 78) konstatovane su u više varijanti (var. A – G) i velikom broju u rimskim provincijama na tlu Srbije (Karta 14). Varijanta A sa trougaonim proširenjem iznad glave, na kome može biti «lukovica», sa uzdužnim rebrom na luku, dvostrukim trouglastim zadebljanjem na prelazu luka u dugu pravougaonu ili romboidnu stopu, sa uzdužnim rebrom i olučastim držačem igle, karakteristična je za Donju Panoniju, Gornju Meziju i Dakiju.

S obzirom na broj nađenih primeraka, radionica za izradu fibula tipa 32 mogla je postojati u Ušću kod Obrenovca (*Ad Labores* ?), Singidunumu, Viminacijumu, u utvrđenjima *Castra Tricornia* i *Diana* na Limesu, i u Romulijani. Karakteristika domaće produkcije III veka su srebrni primerci, koji čine gotovo petinu svih fibula tipa 32 iz Srbije (19, 78%).

Lučne zglobne «viljuškaste» fibule (grupa IX, tip 33, T. LII) istovremeno su izrađivane sa prethodnim tipom, možda u istim radionicama (Karta 15). Fibule tipa 33/A – B (T. LII, 1 – 4) proizvedene su u Dakiji u prvoj polovini III veka, a u Donjoj Panoniji i Gornjoj Meziji od sredine III veka (*Singidunum*, *Viminacium*). Varijanta C (T. LII, 5) izrađivana je na Limesu za pripadnike Mezijske flote na Dunavu (*classis Flavia Moesiaca*), varijanta E (T. LII, 7) za Dunavsku flotu u Panoniji (*classis Flavia Pannonica*), a varijanta D (T. LII, 6) za Rajnsku flotu.

Lučne krstoobrazne fibule (grupa IX, tip 34, T. LIII – LXXI, Sl. 79 - 111) su zvanične insignije vojnih zapovednika i državnih službenika poznog Carstva i, kao takve, izrađivane su samo u carskim radionicama. Naravno, to ne isključuje repliciranje oficijelnih fibula u lokalnim radionicama, kao ni falsifikovanje istih. Na teritoriji Srbije nađen je veliki broj ovih fibula (Karta 16). Znatno broj primeraka potiče iz nekropola u Donjoj Panoniji (Beška, Sviloš), Gornjoj Meziji (*Singidunum*, *Viminacium*, *Naissus*, *Timacum Minus*, *Romuliana*) i Dalmaciji (Prilipac – Munjsko brdo, Bjelin – Radoinja), iz utvrđenja na Dunavskom limesu i unutrašnjosti (*Horreum Margi*, *Romuliana*, *Timacum Minus*), kao i gradskih centara (*Sirmium*, *Naissus*, *Municipium DD*).

U rimskim provincijama na tlu Srbije u kasnoantičkom periodu potvrđene su dve carske radionice u Sirmijumu i Naisu. Međutim, nije isključeno postojanje ekspozitura ovih radionica u Singidunumu, Viminacijumu i *Horreum Margi*. Veliki broj fibula tipa 34 u skladu je sa značajem provincija na tlu Srbije u periodu IV – prve polovine V veka. Najverovatnije je veći deo ovih fibula izrađen u navedenim carskim radionicama. S obzirom na tipološku uniformnost lučnih krstobraznih fibula u čitavom Carstvu, možda bi fizičko – hemijske analize naših primeraka dale podatke o njihovom poreklu.

Međutim, fibule tipa 34/E₄ (Sl. 104 – 106), ukrašene na specifičan način umetnutom srebrnom trakom sa iskucanim motivima vinove loze i vreža, koja može biti izvedena u *niello* tehnici, nađene su na nekropoli Prilioac – Munjsko brdo kod Požege, na planini Čičevica na Kosovu i u Sočanici (*Municipium DD*), mogu se smatrati lokalnom varijantom. One su, zajedno sa kolenastim fibulama tipa 20/C (Sl. 43 – 44), koje su ukrašene na isti način, izrađivane u nekom centru u severoistočnoj Dalmaciji, odnosno jugozapadnom delu Gornje Mezijske (Dardanija).

Krstoobrazne lučne fibule posebnih, hibridnih oblika, koje se datuju u kraj III – početak IV veka (tip 34/G, T. LXXI, 3 – 6, Sl. 108 - 111), takođe su mogle biti lokalno proizvedene. Srebrna fibula nađena u grobu spaljenog pokojnika na nekropoli Timakum Minusa (Sl. 108 – 109), ukrašena je retkom tehnikom *opus interrasile*, koja se primenjuje na zlatnom nakitu druge polovine III veka. Međutim, ovaj izuzetan rad ostaje bez analogije u nakitu Rimskog carstva. Takav

nivo izrade srebrnih predmeta mogla je imati samo carska radionica u Naisu. U prilog tome govori, na žalost, izgubljen nalaz gotovo identične srebrne fibule, otkrivene prilikom oranja na lokalitetu Crkvice u selu Niševac (*Timacum Maius* ?) kod Svrljiga, koja je ponuđena na otkup Slaviši Milivojeviću, kustosu Zavičajne muzejske zbirke Svrljig.⁶⁵¹

U *Naissusu* je mogla biti izrađena i krstoobrazna zlatna fibula iz Blaca, sa segmentnim lukom ukrašenim granulacijom (Sl. 110).

Sasvim je izvesno da su masivne krstoobrazne bronzane fibule, pozlaćene i ukrašene u *niello* tehnicu vegetabilnim i geometrijskim motivima i medaljonima sa «carskim» portretima (var. C, T. LIX – LX, Sl. 87 – 92) izrađivane u Naisu. O tome svedoči veliki broj fibula tipa 34/C nađenih u ovom gradu, kao i njihova zastupljenost u ostavi bronzanih predmeta sa Niške tvrđave, pohranjenoj neposredno posle Hadrijanopoljske bitke 378. godine. Ove fibule su izrađivane od bronzanog lima, koji je iskucavan na kalupima u željeni oblik lukovica, luka i stope. Zatim su delovi spajani, a fibula je ukrašavana cizeliranjem i nielom, da bi na kraju bila pozlaćena.

Na fibuli sa Romulijane (Sl. 91), ukras stope sa portretom, izveden je na srebrnoj pločici, koja je umetnuta u stopu, slično ukrasu fibula 34/E₄, te je i ona najverovatnije proizvod radionice u Naisu.

Zanimljiva je fibula tipa 34/E₂ sa Viminacijuma (T. LXIX, 2, Sl. 98), imitacija fibula tipa 34/C, na čijoj stopi je u *niello* tehnicu izvedena predstava božanstva sa rogovima i torkvesom (*Silvana*, demoni ?) između vreža bujne vegetacije, a na luku motiv «jelove grančice» i par očiju. Fibula je i pozlaćena. Međutim, ovakva predstava nije u skladu sa oficijelnim karakterom fibula tipa 34/C, te je ovo očigledan falsifikat.

Za mali broj lučnih žičanih fibula sa posuvraćenom stopom iz Srbije (grupa IX, tip 35, T. LXXII, Sl. 112 - 113) nije lako utvrditi mesto izrade (Karta 17). Najveći broj ovih fibula potiče iz Dakije i barbarikuma sa leve obale Dunava. Ovaj tip fibula doneli su na teritoriju Carstva doseljenici iz napuštene provincije Dakije, krajem III veka. Nije isključeno da su oni nastavili da lokalno izrađuju ovaj tip fibula u Gornjoj Meziji. Isto važi za «gotsku» varijantu ovih fibula, koju su doneli «varvari» angažovani u rimskoj vojsci.

Fibule trakastog luka sa posuvraćenom stopom (grupa IX, tip 36, T. LXXIII – LXXV, Sl. 114 - 117) delom predstavljaju import iz Dakije i barbarikuma (var. A – B, T. LXXIII – LXXIV, Sl. 114), a delom lokalne proizvode (var. C, T. LXXV, Sl. 115 - 117). Smatram da su nalazi potonje varijante povezani sa pograničnom vojskom limitana na Dunavskom limesu. Izuzetni primerci ovih fibula javljaju se na Romulijani u slojevima s kraja IV – prve polovine V veka, a jedan poluproizvod je nađen u sloju paljevine iz 441/443. godine, što svedoči o postojanju lokalne radionice tokom prve polovine V veka. Smatram da su ove fibule rimski proizvodi nastali pod uticajem «varvarskog» ukusa ili za «varvarsko» tržište. Ova varijanta je najviše zastupljena na Dunavskom limesu i u Priobalnoj Dakiji (Karta 17).

Tip lučnih fibula sa kratkom spiralnom glavom i stopom povijenom na gore, tip *Viminacium - Novae* (grupa IX, tip 37, T. LXXVI – LXXVII, Sl. 118 - 119), doneli su varvarski doseljenici, pre svega Goti i Alani, na teritoriju Carstva posle 380. godine. Ovaj tip je zastupljen u provincijama Prvoj i Drugoj Panoniji, Priobalnoj Dakiji i Prvoj i Drugoj Meziji od kraja IV do kraja V/početka VI veka. Osim koncentracije ovih fibula u Viminacijumu, veliki broj ih je nađen u kasnoantičkoj Romulijani (Karta 18). Može se pretpostaviti da su fibule tipa 37 i proizvođene na ovim nalazištima.

⁶⁵¹ Zahvaljujem se G. Slaviši Milivojeviću na obaveštenju i fotografijama, na žalost, vaoma lošeg kvaliteta

Bez obzira na činjenicu, da nijedna radionica za izradu rimskih fibula nije konstativana arheološkim istraživanjima u Srbiji, na osnovu svega iznetog mogu se identifikovati glavni centri za njihovu proizvodnju.

To su u Donjoj Panoniji *Sirmium*, *Burgenae* i Ušće kod Obrenovca (*Ad Labores* ?). U ovim centrima funkcionišu radionice za izradu fibula od I do kraja IV veka.

U Gornjoj Meziji radionice su smeštene pored legijskih logora, u Singidunumu i Viminacijumu. Tu su fibule takođe proizvođene tokom čitavog rimskog perioda. Na osnovu broja nađenih fibula i njihove raznovrsnosti, pretpostavljam postojanje radionica u utvrđenjima na Limesu, Ritopeku – *Castra Tricornia*, na ostrvu Sapaja – *Translederata*, na Karatašu – *Diana*, a u dolini Timoka u Romulijani i Timakum Minusu. U Pomoravlju, fibule su se mogle proizvoditi u *Horreum Margi*, Osim toga izvesno je postojanje carske radionice, a verovatno i niza privatnih zanatlija za izradu fibula u Naisu. Nova arheološka istraživanja će možda uskoro otkriti neku od ovih hipotetičnih radionica.

4. 2. DATOVANJE FIBULA IZ RIMSKIH PROVINCIJA NA TLU SRBIJE

Fibule iz rimskih provincija na tlu Srbije podelila sam u devet konstrukcionih i hronoloških grupa. Ove grupe, kao i tipovi i varijante u okviru njih, datovani su na osnovu podataka o uslovima nalaza pojedinih primeraka u arheološkim celinama: grobovima, ostavama, objektima, slojevima i nivoima. Broj pouzdano datovanih primeraka je bio dovoljan da se donesu verodostojni zaključci o hronološkim okvirima pojedinih tipova i varijanti.

Grupu I čine fibule latenoidne forme, karakteristične za period I veka p.n.e – I veka n.e. i II veka. Pojedini tipovi javljaju se do sredine III veka.

Tip 1, latenoidne fibule, datuje se široko od I veka p.n.e. do sredine III veka n.e. (var. A – D, T. I, 1 – 10, T. II, 1 – 2), a uže u I – II vek (var. E – F, T. II, 3 – 6).

Tip 2, zglobne fibule sa dve igle (T. II, 1 – 4), pripada vremenu od I veka p.n.e. do II veka n.e.

Tip 3, «kašikaste» fibule (T. III, 5), u Srbiji odgovara prelazu I u II vek, vremenu Domicijanovih i Trajanovih Dačkih ratova.

Tip «bojskih» fibula (tip 4, T. III, 6) datuje se u I vek p.n.e – početak I veka n.e. i prethodi noričko – panonskim izrazito profilisanim fibulama (tip 13).

Grupu II čine rane rimske fibule nastale u I veku p.n.e – I veku n.e., koje su karakteristične za period ranog carstva do druge polovine II veka. Generalna gornja granica trajanja tipova fibula ove grupe su Markomanski ratovi, odnosno početak vladavine Septimija Severa.

«Klještaste» fibule (tip 5, T. IV, 1 – 3), predstavljaju hronološki neosetljiv tip - nastale su u I veku n.e, a traju do IV veka, ipak, karakteristične su za II – prvu polovinu III veka.

«Okaste» fibule (tip 6, T. IV, 4 – 6), nastale na prelazu stare u novu eru trajale su do II veka i to, varijanta A tokom prve polovine I veka, a varijanta B od sredine I do kraja II veka.

Nertomarus fibule, odnosno «Langton – Down» varijanta (tip 7, T. IV, 7), koja se kod nas javlja, datuju se u I – II vek.

Aucissa fibule (tip 8, T. V, T. VI, 1 – 2) predstavljaju ranorimski, mediteranski tip druge polovine I veka p.n.e, koji se proširio na zapad, sever i istok u vreme vladavine Oktavijana Av-

gusta, posredstvom rimskih osvajачkih pohoda. U rimskim provincijama na tlu Srbije lokalne varijante se datuju od I do sredine III veka n.e.

Grupa III, zglobne fibule, razvila se iz pomenutih *Aucissa* fibula u II veku, a traje do kraja III veka.

Zglobne fibule glatkog luka (tip 9, T. VI, 3 – 7, T. VII) su lokalni tip u Gornjoj Meziji i Dakiji, proizvođen od početka II do kraja III veka (Tabela 1). Početak njihove proizvodnje koincidira sa Trajanovim osvajanjem Dakije i formiranjem rimske provincije sa istim imenom.

Fibule tipa 10, sa lukom raščlanjene profilacije (T. VIII, T. IX), takođe predstavljaju derivat *Aucissa* fibula, i datuju se u kraj I – II vek.

Zglobne fibule sa uzdužnim rebrom na luku (tip 11, T. X) su najmlađi tip ove grupe. U rimskoj Dakiji je izrađivan od sredine II do početka III veka, a u Gornjoj Meziji se duže proizvodi, od sredine II do kraja III veka, sa mogućnošću trajanja u prvoj četvrtini IV veka (Tabela 2).

Zglobne fibule ukrašene emajlom (tip 12, T. XI – XII, T. XIII, 1 - 7), uvožene iz zapadnih provincija Carstva, bile su omiljen nakit žena i muškaraca tokom II veka u provincijama na tlu Srbije.

Grupa IV, izrazito profilisane fibule, je veoma heterogena po sastavu, a hronološki raspon tipova se kreće od I do kraja III veka.

Sve varijante noričko-panonskih izrazito profilisanih fibula (tip 13, T. XIII, 8 – 10, T. XIV - XV) mogu se datovati u provincijama na tlu Srbije, gde uglavnom predstavljaju panonski import, u I – II vek.

Lokalni tip izrazito profilisanih fibula, poznat kao «crnomorski tip» (tip 14), izrađivan je u Gornjoj Meziji i Dakiji. Analiza datovanih primeraka tipa 14/A₁ (T. XVI) iz Gornje Mezi-je, pokazuje da je ova varijanta, nastala krajem I veka, intenzivno proizvođena tokom II i prve polovine III veka, a da se, u manjem obimu, javlja i tokom druge polovine III veka (Tabela 3). «Varvarizovana» varijanta A₂ (T. XVII, 6) datuje se u sredinu II veka, a viminacijumska varijan-ta B u čitav II vek. Jednodelne fibule tipa 14/C₁ (T. XVII, 4 – 5) pripadaju kraju I – početku II veka i predstavljaju prototip ovih izrazito profilisanih fibula. Varijanta C₂ sa dugom spiralnom glavom (T. XVII, 7), kao i varijanta D (T. XVII, 8), u obliku «samostrela», javljaju se od sredine II do sredine III veka i svedoče o kontaktima sa Dako-Sarmatima iz «barbarikuma» na levoj obali Dunava. Fibule tipa 14/D su prototip nekih lučnih T – fibula sa spiralnom glavom (grupa IX, tip 31, var. A – C, T. XLIV).

«Sidraste» fibule (tip 15) dobro su datovane arheološkim celinama u priod od II do kraja III veka, i to varijanta A (T. XVIII, 1 – 2) u kraj I – II vek, varijanta B (T. XVIII, 3 – 5, T. XIX, 1 – 2) u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka i varijante C – D (T. XIX, 3 – 6) u drugu po-lovinu III veka.

Panonske fibule sa «trubastom» glavom (tip 16, T. XX) datuju se u provincijama na tlu Srbije od početka II do sredine III veka.

Izrazito profilisane fibule hibridnih oblika (tip 17) pripadaju vremenu kraja I – prve polovi-ne II veka (varijante A – B, T. XXI, 1 - 3) ili druge polovine II – III veka (varijanta C, T. XXI, 4 - 5).

Grupa V sastavljena je od tipova kolenastih fibula sa spiralnom glavom ili sa zglobnim mehanizmom u valjkastoj glavi. Ona predstavlja izrazito rimsku grupu fibula, karakterističnu za produkciju II – III veka u svim delovima Carstva, naročito u pograničnim provincijama.

Kolenaste fibule sa spiralnom glavom (tip 18) generalno pripadaju II – III veku (Tabela 4).

Varijanta A (T. XXII) se u Srbiji datuje u II – prvu polovinu III veka, vreme Antonina i Severa. Varijante B – D (T. XXIII, T. XXIV, 1 – 3) pripadaju vremenu druge polovine II – III veka, a varijanta E (T. XXIV, 4 – 6) u kraj II – III vek. Hibridne kolenaste fibule sa spiralnom glavom (var. F, T. XXIV, 7 – 9) izrađivane su, takođe, u II – III veku. Najmlađa varijanta, gvozdene kolenaste fibule sa kratkom spiralnom glavom i izduženim držačem igle (var. G, T. XXIV, 10 - 11), na osnovu uslova nalaza, može se datovati u III – IV vek.

Fibule tipa 19, kolenaste zglobne fibule, lokalno su izrađivane na tlu Srbije od sredine II do početka IV veka (Tabela 5). Najstarija varijanta A (T. XXV, 1 – 5) datuje se od sredine II do sredine III veka, varijante B (T. XXV, 6 – 8, T. XXVI, 1 – 4) i C (T. XXVI, 5 – 8, T. XXVII, 1 – 2) pripadaju drugoj polovini II – III veku, varijanta D (T. XXVII, 3 – 5), koja predstavlja prelazni oblik ka zglobnim fibulama tipa 20, nađena je u sloju s kraja III – početka IV veka. Hibridne, izrazito profilisane, kolenaste zglobne fibule (var. E, T. XXVII, 6 - 9) karakteristične su za II vek.

Na osnovu analize datovanih primeraka, zglobne fibule sa širokim, trakastim lukom (tip 20, T. XXVIII) mogu se hronološki opredeliti od sredine II do kraja III veka, sa mogućnošću trajanja tokom prve polovine IV veka.

Grupa VI, pločaste fibule, obuhvata tipove sa pločastim lukom različitih oblika i mehanizmom opruge ili slobodnim («visećim») zglobnim mehanizmom na njegovoj poledini. Ova grupa fibula je potpuno hronološki neosetljiva, i kreće se u vremenskim okvirima od I do sredine V veka. Pločaste fibule kontinuirano traju i tokom ranog srednjeg veka (VI – VIII vek).

Tip 21, diskoidne pločaste fibule, se široko datuje, i to: var. A, *tutulus* fibule (T. XXIX, 1 – 5) u II – prvu polovinu III veka, var. B₁ sa plastično ukrašenim lukom (T. XXIX, 6 – 8), od sredine I do sredine III veka, «varvarizovana» var. B₂ (T. XXIX, 9 – 10), u vidu kapsule sa plastično ukrašenim lukom – poklopcem, od sredine III do početka V veka, var. C, ukrašena emajlom (T. XXX, 1 – 7), u III – početak IV veka, «sarmatska» varijanta D₁, sa umetnutom gemom u vidu portreta («maske») (T. XXX, 8 – 10), u kraj III – početak IV veka i varijanta fibula – broševa sa kulturnim predstavama, var. D₂ (T. XXX, 11 – 12), od kraja II do početka IV veka.

Pločaste fibule ukrašene prolamanjem (tip 22, T. XXXI – XXXII, T. XXXIII, 1 - 7) izrađivane su na tlu Srbije, u rimskim provincijama Donjoj Panoniji i Gornjoj Meziji od kraja II do sredine – druge polovine IV veka (Tabela 6).

Fibule u obliku svastike (tip 23), nađene na tlu Srbije, mogu se datovati u III – IV vek, odnosno od kraja II, vremena Septimija Severa, do prve decenije V veka, zaključno sa Arkadijevom vladavinom. Fibule varijante A i B (T. XXXIII, 8 – 9) pripadaju vremenu od kraja II do sredine IV veka, a varijante C i D (T. XXXIII, 10 – 11, T. XXXIV) od sredine III do početka V veka. Ovo je ujedno period intenzivnog prisustva rimske vojske u utvrđenjima na Dunavskom limesu i u unutrašnjosti duž važnih komunikacija u Gornjoj Meziji, što odgovara rasprostranjenosti fibula u obliku svastike.

Pločaste fibule tipa 24 datuju se na sledeći način: var. A, u vidu romba (T. XXXIV, 6 – 9), i var. B u obliku kvadrata (T. XXXV, 1 – 2), ukrašene emajlom, od kraja I do sredine III veka, var. C, u vidu pelte (T. XXXV, 3 – 6), od sredine II do sredine III veka, var. D, u obliku lunule (T. XXXV, 7), u I – II vek, a fibule u obliku krsta, var. E (T. XXXV, 8 – 10), od sredine IV do VI veka.

Grupa figuralnih fibula, grupa VII, takođe je karakteristična za čitav rimski period od I do IV veka.

Fibule tipa 25, zoomorfne fibule (T. XXXVI – XXXVIII), hronološki su neosetljive i opredeljuju se, zavisno od tipa konstrukcije, od II do kraja IV – početka V veka.

Tip 26, retke fibule u vidu kulturnih scena (T. XXXIX, 1 – 3), generalno se datuju u drugu polovinu II – prvu polovinu III veka.

Pločaste fibule u obliku kulturnih predmeta (tip 27, T. XXXIX, 4 - 7) pripadaju vremenu od kraja I do sredine III veka.

Grupu VIII u rimskim provincijama na tlu Srbije predstavljaju kasnoantički tipovi prstenastih, vojničkih fibula III – IV veka (Tabela 7):

Tip 28, prstenaste Ω – fibule (T. XL), pripadaju vremenu III – IV veka, s mogućnošću šire hronologije od kraja II do sredine V veka.

Tip 29, prstenaste fibule spiralno uvijenih krajeva (T. XLI), uglavnom se datuju u IV vek, iako se javljaju od druge polovine III veka i traju u prvim decenijama V veka.

Tip 30, prstenaste fibule sa puno livenom stopom (T. XLII – XLIII), mogu se datovati III – IV vek, sa mogućnošću trajanja do sredine V veka.

Grupu IX čine tipovi fibula nastali u III veku, koje karakteriše polukružno izvijen, visok luk i horizontalna stopa, najčešće kraća od luka. Tipovi u okviru grupe su izdvojeni, pre svega, na osnovu različitog oblika mehanizma za pričvršćivanje igle na glavi fibule, opruge ili zglobnog mehanizma.

Fibule tipa 31, T – fibule sa spiralnom glavom datuju se od kraja II do sredine V veka. Varijanta A (T. XLIV, 1) pripada drugoj polovini III – IV veku, varijanta B (T. XLIV, 2 – 4) drugoj polovini IV – prvoj polovini V veka, varijanta C (T. XLIV, 5 – 8) u poslednju četvrtinu IV – V vek, s mogućnošću ranije pojave tokom druge polovine III veka, varijanta D, sa jednom «lukovicom» (T. XLV – XLVI), koju su nosili pripadnici pograničnih jedinica (*limitanei*) na Rajnskom i Dunavskom limesu, od kraja III do sredine V veka (prva tetrarhija – Teodosije II), varijanta E, u vidu Neptunovog trozupca (T. XLVII, 1 – 3), od sredine III do sredine V veka, varijanta F, sa spiralnom glavom u čauri u III vek (Tabela 8).

Tip 32, zglobne T – fibule, karakteristične su za rimske provincije na tlu Srbije, a proizvođne su u III i početkom IV veka (Tabela 9). Većina fibula ovog tipa pripada III veku (var. A, C, F, G, T. XLVIII, T. L, 1 – 2, T. LI, 5 - 7). Nešto starije su fibule var. D, sa pločastim proširenjem iznad glave (T. L, 3 – 6), koje se datuju u prvu polovinu III veka. Fibule trakastog luka sa jednom «lukovicom» iznad glave, var. E (T. LI, 1 – 4), datuju se u kraj III – prvu polovinu IV veka, a najmasovnija varijanta B, sa lukovicom iznad glave i dugmetastim zadebljanjima na krajevima osovine (T. XLIX), koja je prototip krstobraznih lučnih fibula tipa 34, traje od sredine III do početka IV veka.

«Viljuškaste» fibule tipa 33 (T. LII), datuju se od kraja II do sredine IV veka i mogu se povezati sa Dunavskom flotom rimske vojske.

Hronološki najosetljivije rimske fibule pripadaju tipu 34. Lučne krstoobrazne fibule, sa više varijanti i podvarijanti, generalno se datuju u IV vek (Tabela 10). Likovne predstave ranovizantijskog perioda pokazuju dvorske velikodostojnike sa fibulama tipa 34 na desnom ramenu, za razliku od cara, koji nosi diskoidnu pločastu fibulu sa privescima. Međutim, među nalazima iz Srbije nisam našla potvrdu za datovanje krstoobraznih lučnih fibula posle sredine V veka. Njih su na ovom prostoru zamenile lučne fibule sa posuvraćenom stopom, «donjepodunavskog» i «ranovizantijskog» tipa.

Uz tabelarni prikaz primeraka krstobraznih fibula iz datovanih arheoloških celina, dajem spisak varijanti sa pretpostavljenom hronologijom u provincijama na tlu Srbije (Tabela 9):

- Tip 34/A (T. LIII, T.LIV, 1 – 2) - 293 – 324. godine, doba I tetrarhije – Konstantin I i Licinije.
- Tip 34/B (T. LIV, 3 – 4, T. LV – LVIII) – 306 – 361. godine, doba II tetrarhije – Konstan- cije II.
- Tip 34/C (T. LIX – LX) – 330 – 395. godine, Konstantinijanska dinastija – Teodosije I.
- Tip 34/D (T. LXI – LXVI) – 364 – 380. godine, Valentijan I i Valens – Hadrijanopoljska bitka (početak vladavine Teodosija I).
- Tip 34/E (T. LXVII – LXX) – 380 – 408. godine, Teodosije I – Arkadije /Stilihon.
- Tip 34/F (T. LXXI, 1 – 2) – 395 – 450. godine, Arkadije – Teodosije II.
- Tip 34/G (T. LXXI, 3 – 6) - 284 – 324. godine, Dioklecijan – Konstantin I i Licinije.

Žičane fibule sa posuvraćenom stopom, tipa 35 (T. LXXII, T: LXXIII, 1 – 3), generalno se datuju u III – IV vek (Tabela 11). Analizom datovanih primeraka dolazi se do širokog hronološkog okvira tipa 35/A u Srbiji, od kraja II do kraja IV veka, ali najviše fibula ove varijante pripada vre- menu od druge polovine III do druge trećine IV veka. Fibule var. B mogu se datovati od IV do sre- dine V veka, što odgovara vremenu gotskih upada i naseljavanja u Donjoj Panoniji i Gornjoj Meziji, te one predstavljaju tragove širenja kulture Černjahov – Sintana de Mureš na teritoriju Carstva.

Fibule trakastog luka sa posuvraćenom stopom, tipa 36, generalno pripadaju periodu od sredine III do sredine V veka, uže vremenu druge polovine IV – prve polovine V veka.

Fibule tipa 36/A, «dački» tip (T. LXXIII, 4 – 7), nađene u rimskim provincijama na tlu Sr- bije, mogu se datovati od sredine III do sredine V veka, uže u drugu polovinu IV – prvu polovinu V vrka. (Tabela 11). U arheološkim celinama druge polovine III veka nađeno je više primeraka, nego u onim iz prve polovine IV veka, što možda ukazuje na veći priliv stanovništva iz susedne Dakije u prvom periodu.

Fibule varijante B (T. LXXIV) datuju se u IV vek, odnosno njegovu drugu polovinu (Ta- bela 10). Vreme upotrebe ovog «gotskog» tipa u rimskim provincijama na tlu Srbije može se po- vezati sa «varvarizovanjem» rimske vojske, naročito pograničnih jedinica (*limitanei*).

Fibule tipa 36/C (T. LXXV) konstatovane su u horizontu s kraja IV i prve polovine V veka, kao i u slojevima destrukcije iz sredine V veka (441 - 443. godine). Njihovo trajanje tokom druge polovine V veka, za sada je hipotetično (Tabela 11).

Fibule tipa *Viminacium – Novae* (tip 37, T. LXXVI - LXXVII) pripadaju lokalnoj produk- ciji V veka u Srbiji. Ovaj tip se povezuje sa «varvarima» prispelim na teritoriju Carstva posle Ha- drijanopoljske bitke (Goti, Alani, Huni). Ove fibule se mogu datovati u Iliriku, na osnovu uslova nalaza, od poslednje četvrtine IV do kraja V / početka VI veka (Tabela 12).

Grupe fibula iz rimskih provincija na tlu Srbije mogu se dalje hronološki razvrstati u tri perioda:

1. ranocarskom periodu I – II veka pripadaju grupa I, grupa II i delom, grupa IV (tip 13);
2. periodu II – III veka pripadaju grupa III, grupa IV i grupa V;
3. poznocarskom periodu, od sredine III do sredine V veka, pripadaju grupa VIII i grupa IX.

Tokom čitavog rimskog perioda na tlu Srbije javljaju se fibule grupe VI i VII, te se mogu smatrati hronološki neosetljivim. Međutim, kao što je navedeno, pojedini tipovi i varijante u okviru ovih grupa mogu se pouzdano datovati u uže hronološke okvire.

U svakom slučaju, svako datovanje grupa fibula, kao i pojedinih tipova ili varijanti, daje u većini slučajeva generalne hronološke okvire, koji se moraju dopuniti čitavim arheološkim kontekstom nalaza: stratigrafskim podacima o arheološkoj celini u kojoj su nađene, analizom ostalih pokretnih i nepokretnih arheoloških nalaza, naročito novca i epigrafske građe, i podacima iz istorijskih izvora.

4. 3. KARAKTERISTIKE FIBULA IZ RIMSKIH PROVINCIIJA NA TLU SRBIJE

Evidentno je da u materijalu iz rimskih provincija na tlu Srbije preovlađuju kasnoantički tipovi fibula, što je posledica neravnomerne istraženosti starijih i poznijih nalazišta, pa čak i slojeva u korist ovih drugih. Kasnoantički, naročito tetrarhijski period na Limesu i u unutrašnjosti je prilično dobro istražen u Srbiji, što se ne može reći za naselja i utvrđenja iz vremena romanizacije I – II veka. Nalazi sa viminacijumskih nekropola unekoliko doprinose boljem sagledavanju nalaza ranocarskog perioda, I – II veka.

S druge strane, tokom kasnoantičkog perioda, od kraja III do sredine V veka, umnogome je porastao značaj rimskih provincija na tlu današnje Srbije. Tome su doprineli slavni "ilirski carevi", Klaudije II Gotski, Aurelijan i Prob, rodom iz ovih oblasti, koji su stabilizovali vojno – političke prilike u Carstvu zahvaljujući podršci podunavskih legija i rudnom bogatstvu mezijskih i donjopanonskih rudnika. Takođe, doba tetrahije je bilo period procvata balkanskih provincija, već činjenicom da su tetrarsi Dioklecijan, Konstancije Hlor, Galerije, Sever, Maksimin Daja, Licinije I Konstantin I poticali iz Ilirika. Veliki ekonomski i vojno-politički značaj u okviru Carstva zadržala je teritorija današnje Srbije kroz čitav IV vek, tokom vladavine Konstantinijanske i Valentinijanske dinastije, a i kasnije sve do hunske najezde 441. godine.

Ove istorijske okolnosti uslovile su bogatiju i raznovrsniju materijalnu kulturu, što se može pratiti na arheološkim nalazima kasnoantičkog perioda u Srbiji.

Ipak, pored navedenih prepreka, može se konstatovati da su u rimskim provincijama na tlu Srbije zastupljeni gotovo svi poznati tipovi rimskih fibula. Velika prednost naših nalaza leži u tome što uglavnom potiču sa arheoloških iskopavanja, te imaju poznate uslove nalaza, a teškoća je, što veoma dobro izvedena, obimna arheološka istraživanja, uglavnom nisu adekvatno objavljena.

Ovako veliki broj tipova svedoči o intenzivnom importu fibula iz drugih delova Rimskog carstva, ali i o obimnoj lokalnoj proizvodnji. Obe činjenice uslovljene su geografskim položajem razmatrane oblasti i njenim prirodnim resursima. Teritorija današnje Srbije, odnosno provincija Donje Panonije i Gornje Mezije, nalazi se na glavnim komunikacijama, koje spajaju srednju Evropu sa Grčkom, i dalje preko Mediterana sa Egiptom i Sirijom, s jedne strane i srednju Evropu sa Trakijom, Malom Azijom, Crnim morem i Bosforom kimerijskim, s druge. Takođe, poznata su rudna bogatstva ovih provincija, pre svega srebra, koje su Rimljani intenzivno eksploatisali. Novija istraživanja ukazuju i na eksploataciju gvozdениh ruda i razvijenu crnu metalurgiju tokom kasnoantičkog i ranovizantijskog perioda.

U svakom slučaju, broj srebrnih fibula, obrađenih u ovom radu, je veoma visok, preko 5% od svih fibula, dok su gvozdene fibule slabije zastupljene (oko 3% svih fibula). Dobro su zastupljene i zlatne ili pozlaćene fibule, koje se približavaju broju gvozdenih primeraka (oko 2,60%).

Može se zaključiti da su sve poznate rimske tehnike izrade fibula i njihovog ukrašavanja zastupljene na fibulama iz Srbije, uključujući i neke retke i neuobičajene, kao što su *opus interrasile* izveden u srebru (Sl. 108 – 109), umetanje srebrnih ili zlatnih traka i pločica sa utisnutim ili urezanim ukrasom na luk i stopu srebrnih i bronzanih fibula (Sl. 43 – 44, Sl. 91, Sl. 104 – 106) i umetanje gema (T. XXX, 8 – 10). Veoma često se javljaju ornamenti izvedeni filigranom, granulacijom (T. XXIX, 8 – 9, Sl. 13, 27, 80 – 82, 110 – 111) i nielom (Sl. 86 – 92, 100 – 101, 104, 107). Ponekad je na jednoj fibuli primenjeno više ornamentalnih tehnika i vrsta materijala (Sl. 44, 91).

Istorijske prilike u rimskim provincijama na tlu Srbije dobro se prate kroz razvoj fibula. Pre svega, vojni karakter pograničnih provincija Donje Panonije, Gornje Mezije i Dakije ogleda se u nizu tipova vojničkih fibula (kolenastih, tipa 18 – 19, pločastih, tipa 21 – 22, lučnih T – fibula, tipa 31 – 33 i lučnih krstoobraznih fibula, tipa 34). Takođe, doseljavanje stanovništva iz Dakije, napuštene 272. godine, i invazije i naseljavanje «varvara» sa leve obale Dunava posle Hadrijanopoljske bitke 378. godine, dva su ključna istorijska događaja, koja se mogu pratiti na nalazima fibula, kada se javljaju «varvarski» tipovi (fibule sa posuvraćenom stopom, tipa 35 – 36 i fibule *Viminacium – Novae*, tipa 37).

U okviru kulturne istorije, na fibulama se prati razvoj rimske religije u provincijama na tlu Srbije, koja je, sudeći prema ovom arheološkom materijalu, pretrpela jak uticaj autohtonih kultova, keltske, ilirske, tračke i dako–mezijske tradicije. Pomenuti narodi su već u predrimskom periodu, tokom poznog latena (laten III), oformili jedinstven kulturni prostor na Balkanu, gde je došlo do ideološko–socijalnih i religijskih prožimanja i simbioza. Ova kulturna snaga, izražena je kroz simboliku srebrnih «sidrastih» fibula i odgovarajućih setova nakita, rasprostranjenih od Dalmacije do Dakije i od Dardanije do Panonije.

Procvat rimskih provincija na tlu Srbije bio je uslovljen eksploatacijom rudnika, trgovinom i saobraćajem dolinama velikih reka i još više vodenim putem Dunavom (*Danubius*), Velikom Moravom (*Margus*), Savom (*Savus*) i Timokom (*Timacus*), kao i izraženim vojnim elementom u populaciji ove oblasti. Od kraja II veka do poslednje četvrtine IV veka u pomenutim provincijama vladalo je blagostanje, koje se odražavalo i na navike u odevanju stanovništva. Ovo je omogućilo izradu velikog broja luksuznih fibula od plemenitih metala u lokalnim radionicama.

Na kraju, gotovo je sigurno da su velike radionice za izradu fibula delovale od II do kraja IV – početka V veka u Singidunumu, Viminacijumu, Sirmijumu i Naisu, iako nisu nađene dosadašnjim arheološkim iskopavanjima. Hunska najezda 441 – 443. godine prekinula je zanatske aktivnosti na nekoliko decenija, da bi krajem V veka većina radionica bila obnovljena i nastavila proizvodnju, ali novih, ranovizantijskih tipova fibula.

Nova arheološka istraživanja, ali još više objavljivanje rezultata ranijih iskopavanja, kao i sistematska, kataloška obrada i publikovanje muzejskih zbirki, doprinela bi boljem sagledavanju fibula u rimskim provincijama na tlu Srbije. Takođe, obimna građa data u ovom radu otvara niz pitanja i problema, koji su obimom i hronološkim odrednicama prevazilazili njegove okvire. Uopšte, fibule, kao tema istraživanja daju neiscrpne mogućnosti posmatranja iz različitih uglova.

Sledeći neke od naznačenih aspekata istraživanja fibula u daljem radu, nadam se da neću ostati usamljena na tom putu.

U obilju pitanja i mogućih odgovora, koje je ogromna građa fibula iz rimskih provincija na tlu Srbije postavila pred mene, pokušala sam da pronađem Arijadninu nit u lavirintu tipova, varijanti i hronoloških zamki. Smatram uspehom, ukoliko sam se bar malo približila izlazu.

SCHLUSSFOLGERUNGEN

5

5. 1. IMPORT UND LOKALE HERSTELLUNG, WERKSTÄTTEN

Die Fibeln aus den römischen Provinzen im Gebiet des heutigen Serbiens wurden während der gesamten besprochenen Periode, vom 1. bis zum 5. Jh., aus anderen Reichteilen importiert. Dies bezieht sich vor allem auf die frühkaiserzeitliche Periode, das 1. Jh.v.Chr. und die erste Hälfte des 2. Jh.n.Chr., bzw. auf die Zeit, als die Provinzen Pannonien, Dalmatien, Obermoesien und Dakien gegründet wurden. Die ersten römischen Fibeln kamen aus Gallien und Norditalien nach Pannonien. Unter unseren Fibeln stellen die ältesten Importstücke die sog. Fibeln mit „Manschette“ (Gruppe I, Typ 1/D, Taf. II, 1 - 2) und die Nauheimer Fibeln (Gruppe I, Typ 1/E, Taf. II, 3 - 4, Abb. 3). Sie kamen in der Zeit zwischen dem 1. Jh.v.Chr. und 1. Jh.n.Chr. ins Gebiet des heutigen Serbiens mit dem römischen Militär aus Gallien, vom rheinischen Limes und aus den Alpenprovinzen.

Als früher Import aus den genannten Gebieten können auch Löffelfibeln (Gruppe I, Typ 3, Taf. III, 5, Abb. 4 - 5) und Boische Fibeln (Gruppe I, Typ 4, Taf. III, 6) betrachtet werden, obwohl man auch die Möglichkeit miteinbeziehen darf, dass sie Produkte der lokalen, vorrömischen Bevölkerung, der Skordisker oder der Daker, darstellen könnten. Die Fibeln vom Typ 4 wurden wahrscheinlich in der Werkstatt in Siscia hergestellt.

Die Fibeln vom Spätlatèneschema (Gruppe I, Typ 1/A-C, Taf. I, 1 - 10, Abb. 1 - 2) wurden lokal im Gebiet des heutigen Serbiens kontinuierlich vom 2. Jh.v.Chr. bis zum 2. Jh.n.Chr. hergestellt. Einige Exemplare können sogar in die erste Hälfte des 3. Jh. datiert werden, was für eine sehr ausgeprägte einheimische Kultur spricht.

Zwei frühe Fibeltypen entstanden in Dalmatien: Scharnierfibeln mit zwei Nadeln (Gruppe I, Typ 2, Taf. III, 1 - 4) und Zangenfibeln (Gruppe II, Typ 5, Taf. IV, 1 - 3, Abb. 6 - 8). Im 1. und 2. Jh.n.Chr. verbreiteten sich diese zwei Fibeltypen in Unterpannonien und Obermoesien, wozu die Gründung von Bergbaugebieten in diesen Provinzen und das Umziehen der Bergleute aus Dalmatien, sowie die Stationierung neuer Militärlegionen (die Legion *VII Claudia*) am Donaulimes beitrug. Die Fibeln vom Typ 5 wurden lokal in Unterpannonien und Obermoesien vom 2. bis zum 4. Jh. hergestellt. Die Fibeln vom Typ 2 beeinflussten die Entwicklung der *Aucissa* Fibel in Norditalien, Alpenprovinzen und Gallien.

Die Augenfibeln (Gruppe II, Typ 6, Taf. IV, 4 - 6, Abb. 9), die *Nertomarus* Fibeln (Gruppe II, Typ 7, Taf. IV, 7, Abb. 10 - 12) und die *Aucissa* Fibeln (Gruppe II, Typ 8, Taf. V, 1 - 8, VI, 1 - 2, Abb. 13 - 14) stellen einen charakteristischen Import der frühkaiserzeitlichen Periode in Unterpannonien, Obermoesien und Dakien am Ende des 1. und Anfang des 2. Jh. dar. Solche Fibeln kamen aus Gallien und vom rheinischen Limes über Aquileia. Die Fibeln von Typen 7 und 8, Massenprodukte keltischer Meister aus Zentren im römischen Gallien, wurden bald akzeptiert und auch lokal in Pannonien, Dalmatien und Obermoesien hergestellt, entweder in Filialen grö-

ßer Werkstätten oder von reisenden Meistern. Darüber zeugt eine große Zahl an *Aucissa* Fibeln aus Obermoesien ohne Herstellersignatur. Sie wurden wahrscheinlich in Werkstätten innerhalb Legionslager Singidunum und Viminacium gefertigt, sowie in kleineren Festungen am Donaulimes (Karte 1). Doch wurden germanische Augenfibeln weder in einer größeren Zahl importiert, noch lokal hergestellt, und sie dürfen deswegen als Spuren romanisierter Germanen beim römischen Militär des 1. Jh. betrachtet werden. In Obermoesien wurde eine kleine Zahl an Fibeln vom Typ 6 festgestellt, während sie in Unetrmoesien am Limes viel vertreten sind, und deswegen entstand eine Theorie, dass sie in Apiaria hergestellt wurden. Doch ging bis zur Eroberung Dakiens am Anfang des 2. Jh., dieses Typ in Ober- und Untermoesien völlig verloren, was sich mit Verbreitung des konkurrenzen Fibeltyps 8 auf dem Balkan erklären lässt.

Die einfachen Scharnierfibeln mit bandförmigem Bügel (Gruppe III, Typ 9, Taf. VI, 3 – 7, Taf. VII, 1 - 5) entwickelten sich aus den *Aucissa* Fibeln. Das Ursprungsgebiet der Herstellung dieses Typs sind Obermoesien und Dakien. Leider wurden Werkstätten für die Herstellung dieses Fibeltyps im Laufe unterschiedlicher bisheriger archäologischer Ausgrabungen nicht entdeckt, doch können sie hypothetisch mit Viminacium, Diana, Drobeta und Timacum Minus, wegen der Zahl an dort gefundenen Exemplaren, in Zusammenhang gebracht werden. Eine große Exemplarenzahl stammt aus Kosmaj, aus Bergleutesiedlungen (Guberevac, Stojnik, Babe), und deswegen darf auch vermutet werden, dass sie in metallurgischen Zentren dieses Gebietes hergestellt wurden (Karte 2).

Scharnierfibeln mit einem Bügel mit gegliederter Profilation (Gruppe III, Typ 10, Taf. VIII - IX, Abb. 15 - 16) entwickelten sich ebenso aus *Aucissa* Fibeln. Obwohl sie eine Erbe römischer Kultur darstellen, die für alle Provinzen des römischen Reiches gemeinsam ist, sind einige Varianten für einige Gebiete typisch. So erscheint Variante A des Typs 10 (Taf. VIII, 1 – 2, Abb. 15) nur in Unterpannonien und entstand wahrscheinlich in spätlatènezeitlicher Tradition. Die Fibeln vom Typ 10/ B – E (Taf. VIII, 3 – 6, Taf. IX) wurden in Serbien nur in einer kleinen Zahl entdeckt und stellen Importstücke aus westlichen Provinzen, Gallien und Germanien, dar. Sie erscheinen gleichzeitig mit einem lokalen Typ der einfachen Scharnierfibeln (Gruppe III, Typ 9). Chronologisch betrachtet, erscheinen die beiden Fibeltypen nach den *Aucissa* Fibeln, bzw. sie werden in die Zeit zwischen der zweiten Hälfte des 1. bis zur Mitte des 3. Jh. datiert.

Der jüngste Typ der Scharnierfibeln mit einem länglichen Rippen auf dem Bügel und länglichem Nadelhalter (Gruppe III, Typ 11, Taf. X, Abb. 17) entstand während der zweiten Hälfte des 2. Jh. im unteren Donaauraum, höchstwahrscheinlich in Dakien. Am Ende des 2. Jh. verbreitete sich dieser Typ in Unter- und Obermoesien und in einem kleineren Umfang in Pannonien und Dalmatien. Während der zweiten Hälfte des 2. und im 3. Jh. gehörten solche Fibeln zu den üblichen Funden am Limes und in Bergbaugebieten Obermoesiens. Die Fibeln vom Typ 11 waren auch während der Tetrarchie in Gebrauch, am Ende des 3. und im ersten Viertel des 4. Jh. Bisher wurden auf serbischen Fundstellen keine Werkstätten für Herstellung dieses Fibeltyps festgestellt, obwohl sie aufgrund Fundmenge vermutet werden können: am Donaulimes in Singidunum, Viminacium und Diana und in Bergbaugebieten in Romuliana und Ulpiana (Karte 3).

Mit Email verzierte Scharnierfibeln (Gruppe III, Typ 12, Taf. XI – XII, Taf. XIII, 1 – 7, Abb. 18) wurden in Werkstätten Oberpannoniens hergestellt (*Aquincum*, *Brigetio*) und stellen in römischen Provinzen im Gebiet Serbiens Importstücke dar. Sie wurden als Luxusgüter, bzw. Schmuckstücke, importiert, schon zur Zeit, als die Emailtechnik in vielen Teilen des Reiches noch unbekannt war – am Ende des 1. und am Anfang des 2. Jh. (Variante A, Taf. XI, Abb. 18).

Seit der Mitte des 2. bis zum Ende des 3. Jh. wurden mit Email verzierte Scharnierfibeln aus bekannten Werkstätten importiert (*Gallia Belgica*, Köln, Mainz, Trier, *Aquincum*, *Brigetio*).

Norisch – pannonische kräftig profilierte Fibeln (Gruppe IV, Typ 13, Taf. XIII, 8 – 10, Taf. XIV - XV, Abb. 19 - 20) entstanden, wie auch ihr Name erklärt, während der Spätlatènezeit (La Tène III) in Noricum und in nördlichen Pannonienteilen. Schon während des 1. Jh. wurden unterschiedliche Varianten (Gruppe IV, Typ 13/B – D, Taf. XIV, 1 – 6, Taf. XV, 1 – 7, Abb. 19 - 20) in Pannonien hergestellt (*Siscia*, *Brigetio*) und am Anfang des 2. Jh. auch in Dakien (*Napoca*, *Porolissum*, *Micia*). In Obermoesien stellen solche Fibeln Importstücke dar.

Doch entstand eigentlich der pontische Typ von kräftig profilierten Fibeln (Gruppe IV, Typ 14, Taf. XVI - XVII, Abb. 21 - 22) am Donaulimes in Obermoesien am Übergang vom 1. ins 2. Jh. Aufgrund Fundmengen dieses Typs können auch Werkstätten für deren Herstellung in Limesbefestigungen vermutet werden (*Singidunum*, *Viminacium*, *Lederata*, *Drobeta*, *Pontes*) (Karte 4). Leider wurden während archäologischer Ausgrabungen keine Beweise für eine Herstellung vom Fibeltyp 14 nachgewiesen, wie etwa Halbfabrikate, Gussformen u.ä. Während des 2. Jh. wurden solche Fibeln durch Vermittlung vom römischen Militär aus Obermoesien nach Dakien, Untermoesein und die Donau entlang bis zum Schwarzen Meer übertragen. Bald fing auch in diesen Provinzen eine lokale Herstellung vom Fibeltyp 14 an, der in großen Mengen ins „sarmatische“ Barbaricum exportiert wurde. Er wurde von Sarmaten und Karpen sehr gerne getragen. Modifizierte Varianten, die in der Mitte des 3. Jh. unter Barbarengeschmackeinflüssen entstanden (Var. A₂, C₂ und D, Taf. XVII, 6 - 8), stellen einen Prototyp der Armbrustfibeln dar (Gruppe IX, Typ 31, Taf. XLIV – XLVII, Abb. 69 - 75).

«Ankerförmige» kräftig profilierte Fibeln, die Ankerfibeln (Gruppe IV, Typ 15, Taf. XVIII – XIX, Abb. 23 - 27), entwickelten sich in der Mitte des 2. Jh. aus norisch-pannonischen kräftig profilierten Fibeln des Typs 13 in römischen Provinzen Unterpannonien, Dakien und Obermoesien (Karte 5). Als Grenzgebiete für die Verbreitung dieses Typs, mit einer kleineren Fundzahl, können im Westen Dalmatien, im Südosten Untermoesien und im Norden Oberpannonien genannt werden. Versuche, diesen Typ, der in völlig romanisierten Provinzen entstand, einem vorrömischen Volk (Pirusten, Breuken) zuzuschreiben, können wissenschaftlich nicht begründet werden, weder mit archäologischen, noch mit historischen Quellen. Auf jeden Fall entstand dieser Fibeltyp in Gebieten römischer Silberbergwerke, *argentariae Pannonicae*. Die Fibeln vom Typ 15 wurden häufig aus Silber gefertigt. Wenn sie paarweise, mit einer in der Technik eines „Fuchschwanzes“ verflechtender Kette verbunden und mit efeublattförmigen Anhängern, getragen wurden, stellten sie Frauentrachtteile dar, die im nordöstlichen Teil der Provinzen Dalmatien, Obermoesien und Dakien sehr beliebt waren. Solche Fibeln wurden in Silberhortfunden aus der zweiten Hälfte des 3. Jh. festgestellt (Nova Božurna, Bela Reka, A el, Vârtop, Bumbe ti, B l c i a, Salaczka). Aufgrund Hortfundanalysen aus Nova Božurna kann auch die Existenz einer weiblichen Gottheit mit einheimischer Tradition nachgewiesen werden, die mit beschriebenem Schmuck und Fibeln vom Typ 15 in Verbindung stand. Das Vorkommen und Verbreitung dieser Fibeln kann mit Zuneigung der einheimischen Bevölkerung Unterpannoniens, Obermoesiens, Dakiens und des nordöstlichen Teil Dalmatiens zu einem Kultbild einer hypothetischen Gottheit erklärt werden. Schon zur vorrömischen Zeit, während der Späteisenzeit, führte das kultur-gesellschaftliches Durchdringen der Illyrer, Kelten, Tribalen, Moesen und Daker auf dem Balkan zu einem einheitlichen kultisch-ideologischen Raum. Deswegen ist es auch nicht möglich, typischer Silberschmuck mit paarweise getragenen Ankerfibeln einem bestimmten Volk zuzuschreiben. Die Fibeln vom Typ 15 waren

keine „Tracht“ in den Balkanprovinzen der zweiten Hälfte des 2. und der ersten Hälfte des 3. Jh., sondern eher Mode, die ihre Gründe in einem kultisch-ideologischen Konzept hatte, das uns unbekannt bleibt. Stilisierter Steinbockkopf und Taubendarstellungen auf einigen Exemplaren solcher Fibeln weisen auf das Kultpaar Neptun-Bindus und Venus - Urania hin. Eine Verbindung dieser Gottheiten mit Silberminen bleibt eine Spekulation.

Derselben Zeit, der zweiten Hälfte des 2. und der ersten Hälfte des 3. Jh., gehört der Typ von Trompetenkopffibeln (Gruppe IV, Typ 16, Taf. XX, Abb. 28 - 31), die in Obermoesien und Dakien Import aus Pannonien darstellen. Die Fibeln vom Typ 16 entwickelten sich im 2. Jh. im Norikum und Pannonien unter Einflüssen germanischer Trompetenkopffibeln vom Typ Almgren 101, die während des 1. und am Anfang des 2. Jh. auf dem Territorium der *Germania Libera* und am obergermanischen und raetischen Limes hergestellt wurden. Neben pannonischen Varianten (Var. A, C - D, Taf. XX, 1 - 3, 5 - 8, Abb. 31) wurde in Serbien eine besondere, vielleicht lokale Variante massiver Trompetenkopffibeln festgestellt (Var. B - Kladovo, Nova Božurna, Taf. XX, 4, Abb. 28 - 30) und auf der sarmatischen Fundstelle in Ečka eine mit Email verzierte britische Trompetenkopffibel (Var. E, Taf. XX, 9).

Kräftig profilierte Fibeln in außergewöhnlichen Hybridformen (Gruppe IV, Typ 17, Taf. XXI, Abb. 32 - 36) stellen Produkte lokaler Werkstätten dar, wahrscheinlich im Raum der *argentariae Pannonicae*. Tier- und menschenförmige kräftig profilierte Fibeln vom Typ 17 (Var. A - B, Taf. XXI, 1 - 3, Abb. 32 - 34) sind für Unterpannonien charakteristisch und nach ihrer Konzeption mit Fibeln vom Typ 15 verwandt. Tierförmige Fibeln vom Typ 17 wurden in Form von Horntieren (Widder, Rind) oder Vögeln (Taube, Pfau) gefertigt, während die menschenförmige am Fußende einen bärtigen Männerkopf tragen, was auf Darstellungen einer männlichen Gottheit hinweist, vielleicht Jupiter oder Neptun, bzw. *Liber Pater* oder Bindus. Darstellungen bärtiger Männerköpfe auf Fibelfüßen kommen auch auf Fibeln vom Anfang der Späteisenzeit (La Tène I - II) vor. Hybridformen kräftig profilierter und knieförmiger Fibeln (Var. C, Taf. XXI, 4 - 5, Abb. 35) wurden ebenso lokal hergestellt.

Kniefibeln mit Spiralkopf (Gruppe V, Typ 18, Taf. XXII - XXIV, Abb. 37) stellen einen provinzialrömischen Typ dar und sind für das gesamte Reich typisch. Eine Vielfalt an Typen und Varianten von Kniefibeln weist einerseits auf einen intensiven Handel mit Nachbargebieten und anderen Imperiumsteilen hin, andererseits aber auf eine entwickelte lokale Herstellung. Aufgrund Gussformen und Halbfabrikaten des Fibeltyps 18/A (Taf. XXII, Abb. 37) konnten Werkstätten in Pannonien und Dakien festgestellt werden (*Brigetio, Flavia Solva, Napoca*). Ebenso wurden Fibeln von Variante C (Taf. XXIII, 6 - 7) am Donaulimes in Pannonien (*Carnuntum, Burganae*) hergestellt, während die Fibeln der Variante B (Taf. XXIII, 1 - 5) in Bergbaugebieten Unterpannoniens und Obermoesien gefertigt wurden (Karte 6).

Eine besondere Lokalvariante eiserner Kniefibeln mit kurzem Spiralkopf (Typ 18/G, Taf. XXIV, 10 - 11) entstand in einer späteisenzeitlichen Tradition. Der kurze Spiralkopf mit vier Windungen und mit einer Innensehne erinnert einerseits auf späteisenzeitliche Fibeln vom Typ 1/A-B aus dem 1. Jh.v.Chr. bis 2. Jh. (Taf. I, 1 - 6), andererseits aber auf spätantike Fibeln vom Typ *Viminacium - Novae* (Gruppe IX, Typ 37, Taf. LXXVI - LXXVII, Abb. 118 - 119) aus dem 4. bis 5. Jh. Vielleicht stellen gerade solche Fibeln eine Verbindung zwischen den genannten Typen, worauf ihre Datierung in das 3. und 4. Jh. hinweisen könnte.

Kniefibeln mit einem Scharniermechanismus im zylindrischen Kopf (Gruppe V, Typ 19, Taf. XXV - XXVII, Abb. 38 - 39) stellen einen lokalen Typ dar, der in Unterpannonien und

Obermoesien sehr verbreitet war und wahrscheinlich im Gebiet der Silberminen *argentariae Pannonicae* entstand. Aufgrund Vertretungsgebieten dieses Fibeltyps (Typ 19/A – C, Taf. XXV – XXVI, Taf. XXVII, 1 – 2, Abb. 38 – 39), können mögliche Herstellungszentren bestimmt werden: *Singidunum*, *Viminacium*, Kosmaj (Guberevac, Stojnik, Babe) und Ušće bei Obrenovac (Karte 7). Vor allem sind die Fibeln von Variante C (Taf. XXVI, 5 – 8, Taf. XXVII, 1 – 2, Abb. 39), mit kanneliertem Bügel, zahlreich, die mit hoher Wahrscheinlichkeit in *Singidunum* und *Viminacium* hergestellt wurden. Scharnierfibelvarianten mit breitem bandförmigem Bügel oder Bügel mit gegliederter Profilierung (Var. D – E, Taf. XXVII, 3 – 9), stelle keine lokale Produkte dar, sondern Importstücke aus Westprovinzen (Gallien, Obergermanien, Raetien).

Kniefibeln mit breitem, kurzem, bandförmigem Bügel und Scharniermechanismus in zylindrischem Kopf (Gruppe V, Typ 20, Taf. XXVIII, Abb. 40 – 44) entstanden in Pannonien, wo sie auch am Limes vertreten sind (*Carnuntum*, *Gorsium*, *Aquincum*, Dalj, *Taurunum*). Gleichzeitig erscheinen sie im Savatal (*Siscia*, *Mursa*, Ušće), in Festungen an der Nordgrenze Dakiens (*Porolissum*, *Buciumi*, *Gherla*) und im Inneren dieser Provinz (*Ulpia Traiana*, *Apulum*, *Micia*). Sie wurden in Untermoesien festgestellt (*Novae*, *Apiaria*), ebenso in Obermoesien und Dalmatien (Karte 8). Höchstwahrscheinlich wurde dieser Fibeltyp auch lokal, in Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens hergestellt, obwohl es bisher nicht möglich war, solche Werkstätten zu identifizieren.

Eine Luxusvariante C des Typs 20 (Abb. 43 – 44), die einen mit einem Silber- oder Goldblechband verzierten Bügel trägt, wurde in einer Werkstatt hergestellt, in der ebenso angebrachte Edelmetallverzierung hergestellt wurde, im südwestlichen Teil Obermoesiens bzw. in Dardanien, oder aber im östlichen Dalmatienteil. In demselben Zentrum wurden in derselben Art verzierte kreuzförmige Fibeln vom Typ 34/E₄ (Abb. 104 – 106) aus Sočanica (*Municipium DD*), aus einer unbekannt Fundstelle auf dem Berg Čičevica auf dem Kosovo und aus der Nekropole der Fundstelle Prilipac – Munjsko brdo in Westserbien hergestellt. Dies könnte darauf hinweisen, dass in Erzgebieten des nordöstlichen Dalmatiens oder in Dardanien eine Werkstatt für die Herstellung von Luxusfibeln existierte.

Die Silberfibel vom Typ 20/C (Abb. 44), die im Nationalmuseum in Belgrad aufbewahrt wird, wird mit Goldblech umgeben, während der zylindrische Kopf, der Bügel und Fußendung mit Filigran verziert sind. Auf dem Bügel befindet sich mit Filigran ausgeführte Inschrift C „ 7 „ R / S „ V „ B, während auf dem Fuß ein Efeublatt dargestellt wird, was auf die Signatur einer hypothetischen Werkstatt hinweisen könnte.

Scheibenfibeln (Gruppe VI, Typ 21, Taf. XXIX – XXX, Abb. 45 – 50) entwickelten sich aus der Spätlatènetradition (La Tène III) der mit Bernstein, Koralle oder Email verzierten Keltenfibeln in Nordgallien (*Gallia Belgica*), am rheinischen Limes und in Pannonien. *Tutulus* Fibeln (Var. A, Taf. XXIX, 1 – 5, Abb. 45 – 46) wurden in die Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens vom Westen des Reiches importiert. Dasselbe gilt für Scheibenfibeln mit plastisch verziertem Bügel (Var. B₁, Taf. XXIX, 6 – 8) und mit Emailverzierung (Var. C, Taf. XXX, 1 – 7, Abb. 47 – 48). Die ältesten Exemplare wurden in flavischer und traianischer Zeit vom römischen Heer hierher gebracht, während im Laufe des 2. und 3. Jh. solche Fibeln als Luxusgüter bzw. Schmuck importiert wurden (Karte 9).

Scheibenfibeln mit kapselförmigem Bügel (Var. B₂, Taf. XXIX, 9 – 10) und Broschenfibeln mit maskenförmiger Gemme in der Mitte (Var. D₁, Taf. XXX, 8 – 10), sind für Sarmatenfundstellen in Südbanat charakteristisch. Solche Fibeln, die in der Tradition hellenistischer

Goldschmiede entstanden, konnten auch in Werkstätten am Schwarzen Meer, aber auch im sarmatischen „Barbaricum“ hergestellt werden.

Prunkvolle Broschenfibeln mit reliefartigen Kultdarstellungen (Var. D₂, Taf. XXX, 11 – 12, Abb. 49 - 50) entstanden ebenso in hellenistischer Tradition. Solche Fibeln wurden vielleicht lokal in Werkstätten größerer Stadtzentren, wie etwa *Sirmium*, *Singidunum*, *Viminacium* und *Naissus*, hergestellt.

Scheibenfibeln mit durchgebrochener Verzierung (Gruppe VI, Typ 22, Taf. XXXI – XXII, Taf. XXXIII, 1 – 7, Abb. 51) waren in allen Grenzgebieten des Reiches verbreitet. Solche Fibeln entstanden am Rhein- und Donaulimes, auf einer Spätlatènetradition (La Tène III) keltischer Scheibenfibeln, der radförmigen Agraffe.

Radförmige oder mit Pellten verzierte Varianten (Var. A – B, Taf. XXXI, 1 – 11) können mit dem römischen Heer in Donauprovinzen in Zusammenhang gebracht werden, wo sie auch in Werkstätten am Limes hergestellt wurden.

Für die Variante der Scheibenfibeln mit der durchgebrochenen Inschrift ROMA (Var. C, Taf. XXXI, 12) wird vermutet, dass sie zur Severerzeit, am Ende des 2. und am Anfang des 3. Jh, in einer Werkstatt auf dem Balkan hergestellt wurden. Da der größte Bevölkerungsteil in Balkanprovinzen, Ober- und Untermoesien und Dakien, erst nach dem Edikt Caracallas im Jahre 212. ihr Bürgerrecht bekam, könnten solche Fibeln als Teil einer kaiserlichen Propaganda gelten, die für die Gelegenheit hergestellt worden sind. Der Typ 22/C kann ganz genau in das Jahr 212. datiert werden, mit der Vermutung, dass sie auch weiter während der Regierung Caracallas in Gebrauch waren, spätestens aber bis zum Jahr 217.

Fibeln in der Form mehrfacher Heerestrompeten (Var. D, Taf. XXXII, Abb. 51) oder blattförmige Scheibenfibeln («pelltenförmige» Fibeln, Var. E, Taf. XXXIII, 1 - 5) waren im ganzen Römerreich verbreitet. In Serbien kamen solche Fibeln in Festungen zutage, was auf ihren militärischen Charakter hinweist (Karte 10).

Interessante durchgebrochener aedicula-förmige Scheibenfibeln (Var. F, Taf. XXXIII, 6 - 7) wurden in einer kleinen Zahl auf einigen Fundstellen im unteren Donautal gefunden: auf der sarmatischen Nekropole Vojlovica in Pančevo, in Obermoesein (*Singidunum*, *Idimum*) und in Untermoesien (*Oescus*). Ohne einer weiteren Deutung der Vorderseite eines tetrastylen Tempels ist es gewiss, dass sie lokal hergestellt wurden.

Swastikaförmige Scheibenfibeln (Gruppe VI, Typ 23, Taf. XXXIII, 8 – 11, XXXIV, 1 – 5, Abb. 52 - 55) stellen Soldatenfibeln dar, die für eine Produktion in Grenzgebieten, entlang des Rheines und der Donau, typisch sind. Solche Fibeln mit Scharniermechanismus wurden in Pannonien, Dakien, Ober- und Untermoesien hergestellt. In römischen Provinzen im heutigen Serbien kam eine relativ kleine Zahl solcher Fibeln zutage, so dass man einen Import aus Pannonien oder vom rheinischen Limes vermuten kann.

Besonders heben sich swastikaförmige Scheibenfibeln hervor, deren Arme mit Pferdeprotomen enden (Typ 23/D, Taf. XXXIV, 1 – 5, Abb. 55), die in Pannonien II, höchstwahrscheinlich in der Festung *Burgenae* (Karte 11) gefertigt wurden. Eigentlich stellen diese Fibeln einen «sarmatischen» Typ dar, der von Alanen und anderen, unter „Barbaren“ vom linken Donauufer rekrutierten und in Hilfstruppen der römischen Reiterei dienenden Sarmaten getragen wurde (*equites pseudocomitatenses*).

Scheibenfibeln in geometrischen Formen (Gruppe VI, Typ 24, Taf. XXXIV, 6 – 9, XXXV, Abb. 56 - 57) stellen teilweise Import aus den Westprovinzen dar (rhomben-, quadrat- oder

mondförmig, Var. A – B, D, Taf. XXXIV, 6 – 9, Taf. XXXV, 1 – 2, 7, Abb. 56), während sie teilweise auch zu den lokalen Produkten gehören (pelltenförmige oder in der Form vom Malteserkreuz, Var. C, E, Taf. XXXV, 3 – 6, 8 – 9, Abb. 57).

Pelltenförmige, mit Email verzierte Scheibenfibeln (Var. C, Taf. XXXV, 3 – 6, Abb. 57) stellen Produkte panonischer Werkstätten dar und wurden von dort aus in Obermoesien und ins „sarmatische“ Barbaricum verbreitet.

Kreuzförmige Scheibenfibeln (Var. E, Taf. XXXV, 8 – 9) wurden zuerst im ostmediterranen Raum hergestellt, während in Dalmatien (*Salona, Narona*) Werkstätten für die Herstellung solcher Stücke aus Edelmetallen tätig waren. Fibelfunde vom Typ 24/E aus *Siscia, Sirmium* und *Naissus* weisen vielleicht auf eine kontinuierliche Tätigkeit in der Fibelherstellung in diesen Städten während des 4. bis 6. Jh. hin. Handwerkszentren für die Herstellung von Objekten aus Bronze, Silber und Gold konnten nach der hunnischen Invasion für eine gewisse Zeit geschlossen bleiben, ihre Tätigkeit wurde aber zur Zeit des Imperators Anastasius, am Ende des 5. und am Anfang des 6. Jh., fortgesetzt.

Tierförmige Fibeln (Gruppe VII, Typ 25, Taf. XXXVI – XXXVIII, Abb. 58 - 65) treten im ganzen Imperium auf, als beliebteste Schmuckform mit religiös-magischer Funktion. In den Provinzen auf dem Territorium des heutigen Serbiens waren pferdeförmige Fibeln (Var. A, Taf. XXXVI, 1 – 6, Abb. 58 - 59), weiter hirsch- oder rehformige (Var. B, Taf. XXXVI, 7 - 8) und taubenförmige Fibeln (Var. C, Taf. XXXVII, 1 - 8) sehr beliebt. Tierförmige Fibeln vom Typ 25/A - B, die nach ihrer Konstruktion dem Typ der Kniefibeln mit Scharniermechanismus (Gruppe V, Typ 19, Taf. XXV - XXVII), Armbrustscharnierfibeln (Gruppe IX, Typ 32, Taf. XLVIII - LI) und frühen Zwiebelknopffibeln (Gruppe IX, Typ 34/A, Taf. LIII, Taf. LIV, 1 – 2) entsprechen, wurden sicherlich seit der Mitte des 2. bis zum Anfang des 4. Jh. lokal hergestellt, in Werkstätten in denen erwähnte Fibeltypen (Typen 19, 32 und 34/A) gefertigt wurden. Plastische und flache pferdeförmige Fibeln (Var. A₁₋₂) wurden in Novi Banovci (*Burganae*) gefunden, wo eine Werkstatt für die Herstellung von swastikaförmigen Fibeln mit Pferdeköpfen existierte (Gruppe VI, Typ 23/D).

Taubenförmige Fibeln (Var. C) wurden in Unterpannonien und Obermoesien hergestellt. Eine bleierne Matrix für die Herstellung von Gussformen für den Typ 25/C wird im Nationalmuseum in Šabac aufbewahrt. Sie stammt aus Mačva, die teilweise dem Bergbaugebiet *argentariae Pannonicae* gehörte. Es soll erwähnt werden, dass solche Fibeln aus Silber gefertigt wurden. Auf dem Fuß der Ankerfibeln vom Typ 15 kommen ebenso Taubendarstellungen vor, was eine symbolische Verbindung dieses Vogels mit dem Kult einer weiblichen Gottheit belegt, die im 2. und 3. Jh. in Pannonien, Dakien und Obermoesien (*Venus - Urania, Maia – Rosmetra, Epona – Orcia*) verehrt wurde.

Scheibenfibeln in der Form von Adler mit ausgebreiteten Flügeln (Var. D, Taf. XXXVII, 9 – 10, Abb. 61 - 62), sowie löwenförmige Fibeln (Var. F, Taf. XXXVIII, 4 -5, Abb. 63 - 64), sind für Gallien und den Rheinischen Limes charakteristisch und wurden wahrscheinlich aus diesen Gebieten in Unterpannonien und Obermoesien gebracht.

Hasenförmige Fibeln (Var. E, Taf. XXXVIII, 1 - 3) werden mit keltischer Tradition in Zusammenhang gebracht und wurden im ganzen Imperium hergestellt. In Dakien, in einer Werkstatt in Napoca, kam eine Gussform für die Herstellung von solchem Fibeltyp zutage, während in Untermoesien, im Legionslager *Novae*, eine bleierne Matrix für die Gussformherstellung vom Typ 25/E gefunden wurde. Wahrscheinlich wurden die in Serbien gefundene Exemplare lokal gefertigt.

Eine interessante hundenförmige Fibel mit Hasenkopf (*Sic!*) (Var. H, Taf. XXXVIII, 7) stellt das Werk eines lokalen Meisters dar, das auf Hekatensymbolik hinweist, der beide Tiere gewidmet waren, sowie auf eine keltische Allegorie des Lebenszyklus, die mit einem hasenjagenden Hund dargestellt wird.

Kniefibeln in Delphinform (Var. I, Taf. XXXVIII, 8 - 10) und fischförmige Scheibenfibeln (Var. L, Taf. XXXVIII, 13) können ebenso Produkte lokaler Werkstätten darstellen, während leoparden- und schildkrötenförmige Fibeln mit Löchern, die mit Email ausgefüllt worden waren (Var. G, K, Taf. XXXVIII, 6, 11 – 12, Abb. 65) höchstwahrscheinlich von gallischen Meistern hergestellt worden waren.

Eine zikadenförmige, mit Email verzierte Fibel (Var. M, Taf. XXXVIII, 14) wurde in einer Werkstatt am Schwarzen Meer oder im „sarmatischen“ Barbarikum gefertigt.

Für seltene figurenförmige Fibeln mit Darstellungen einiger Kultszenen (Gruppe VII, Typ 26, Taf. XXXIX, 1 – 3, Abb. 66 - 67) ist es schwer, ihren Herstellungsort zu bestimmen. Reitermotiv ist auf Fibeln aus Pannonien und Gallien bekannt, das Motiv einer stehenden Gottheit (*Luna*) aus Gallien, während eine Silberfibel aus Ulpiana, mit dargestellten Leda mit Schwan ein Unikum ist, das in einer lokalen Werkstatt, in hellenistischer Tradition, hergestellt worden ist.

Fibeln in der Form kultischer Gegenstände – Krug, doppeltes Tyris, Caduceus und Cornucopia (Gruppe VII, Typ 27, Taf. XXXIX, 4 – 7) stellen höchstwahrscheinlich Produkte lokaler Werkstätte dar.

Eine, aus einem Bronzestück gefertigte Fibel, in der Form vom mystischen Caduceus oder in der Form einer Inschrift, die aus zwei „C“ Buchstaben zwischen denen ein „I“ stand bestand und im belgrader Nationalmuseum aufbewahrt wird, könnte für ihren Besitzer eine besondere Bedeutung gehabt haben. Sie wurde lokal, in einer späteisenzeitlichen Tradition, gefertigt.

Ringförmige Ω – Fibeln (Gruppe VIII, Typ 28, Taf. XL, Abb. 68) und Ringfibeln mit spiralförmigen Endungen (Gruppe VIII, Typ 29, Taf. XLI) entstanden in Spanien und Gallien und wurden durch das römische Militär auf den Rhein- und Donaulimes gebracht. Sie könnten auch in den Provinzen auf dem Gebiet des heutigen Serbiens hergestellt worden.

Doch entstanden Ringfibeln mit voll gegossenem Fuß (Gruppe VIII, Typ 30, Taf. XLII - XLIII) in Pannonia Prima, während Werkstätte für die Herstellung von solchem Fibeltyp in dieser Provinz belegt wurden (*Brigetio, Intercissa*). Aus der *Pannonia Prima* wurde der Typ 30 in Richtung Nordwesten, in Norikum und *Raetien*, verbreitet und in Richtung Südosten in *Pannonia Secunda*, Dakien und *Moesia Prima*. Ihre Herstellung wurde in *Siscia* belegt, während aufgrund Exemplarenzahl ein Herstellungsort auch in *Viminacium* vermutet werden kann. (Karte 12).

Armbrustfibeln mit Spiralenkopf (Gruppe IX, Typ 31, Taf. XLIV – XLVII, Abb. 69 - 75) werden in mehrere Varianten gegliedert (Var. A – F). Die Mehrheit der Varianten ist für Dakien und den Barbarikum am linken Donauufer typisch. Das Auftreten dieser Fibeln in Obermoesien und Unterpannonien wird mit hinzugezogener romanisierter Bevölkerung aus Dakien in Zusammenhang gebracht, die hierher nach dem Verlassen der Provinz gekommen war (Var. A – C, Taf. XLIV, Abb. 69 - 73). Solche Fibeln wurden auch von Goten, die in Militäreinheiten an der Imperiumsgrenze tätig waren (*limitanei*), getragen. Während der zweiten Hälfte des 3. und im 4. Jh. wurde dieser Fibeltyp in kleinen Werkstätten am Donaulimes hergestellt.

Bügelknopffibeln (Typ 31/D, Abb. 74 – 75, Taf. XLV - XLVI), die einen germanischen Herkunft haben, wurden mit Sicherheit auf dem Territorium Serbiens hergestellt, worüber eine

große Fundzahl zeugt (Karte 13). Sie wurden wahrscheinlich in Militäreinheiten an der Imperiumsgrenze am Rhein- und Donaulimes institutionalisiert.

Vom militärischen Charakter sind ebenso Armbrustfibeln in der Form vom Dreizack (Typ 31/E, Taf. XLVII, 1 - 3), der ein Kennzeichen der Donauflotte in Pannonia Secunda, Moesia Prima und Dacia Ripensis, der *classis Flavia Pannonica* und *classis Flavia Moesiaca* war. Sie wurden lokal im erwähnten Limesteil hergestellt. Die Fibeln von solchem Typ stellen eine Herkunftsform für die Entwicklung der „gabelförmigen“ Scharnierfibeln (Gruppe IX, Typ 33, Taf. LII).

Armbrusthülenspiralfibeln (Gruppe IX, Typ 31/F, Taf. XLVII, 4 - 5) stellen eine Prototyp für Armbrustscharnierfibeln (Gruppe IX, Typ 32).

Armbrustscharnierfibeln (Gruppe IX, Typ 32, Taf. XLVIII - LI, Abb. 76 - 78) konnten in mehreren Varianten (Var. A - G) und einer großen Fundzahl in römischen Provinzen im heutigen Gebiet Serbiens beobachtet werden (Karte 14). Die Variante A, mit einer dreieckigen Verbreitung oberhalb der Kopfes, auf dem sich ein „Zwiebelknopf“ befinden kann, mit einem länglichen Rippen auf dem Bügel, verdoppelter dreieckiger Verdickung am Übergang des Bügels in einen länglichen rechteckigen oder rhomboiden Fuß, mit einem länglichen Rippen und zylindrischem Nadelhalter, ist für Unterpannonien, Obermoesien und Dakien typisch.

Aufgrund der gefundenen Exemplarenzahl, könnten Werkstätte für die Herstellung des Fibeltyps 32 in Ušće bei Obrenovac (*Ad Labores* ?), Singidunum, Viminacium, weiterhin in den Befestigungen *Castra Tricornia* und *Diana* und in Romuliana existiert haben. Ein Charakteristikum der einheimischen Produktion des 3. Jh. sind Silberexemplare, die fast ein Fünftel der Gesamtzahl des Fibeltyps 32 in Serbien ausmachen (19,78%).

„Gabelförmige“ Armbrustscharnierfibeln (Gruppe IX, Typ 33, Taf. LII) wurden gleichzeitig mit dem oben genannten Typ hergestellt, vielleicht sogar in denselben Werkstätten (Karte 15). Fibeln vom Typ 33/A - B (Taf. LII, 1 - 4) wurden in der ersten Hälfte des 3. Jh. in Dakien hergestellt und seit der Mitte des 3. Jh. in Unterpannonien und Obermoesien (*Singidunum*, *Viminacium*). Variante C (Taf. LII, 5) wurde am Limes für die Mitglieder der Donauflotte in Moesien (*classis Flavia Moesiaca*) hergestellt, Variante E (Taf. LII, 7) für die Donauflotte in Pannonien (*classis Flavia Pannonica*) und Variante D (Taf. LII, 6) für die rheinische Flotte.

Zwiebelknopffibeln (Gruppe IX, Typ 34, Taf. LIII - LXXI, Abb. 79 - 111) stellten offizielle Kennzeichen der Befehlshaber und staatlicher Beamter des späten Imperiums dar und wurden deswegen nur in kaiserlichen Werkstätten gefertigt. Dies schließt natürlich das Kopieren offizieller Fibeln in lokalen Werkstätten und deren Fälschungen nicht aus. Auf dem Gebiet des heutigen Serbiens kam eine große Zahl solcher Fibeln zutage (Karte 16). Eine bedeutende Fundzahl stammt aus den Nekropolen Unterpannoniens (Beška, Sviloš), Obermoesiens (*Singidunum*, *Viminacium*, *Naissus*, *Timacum Minus*, *Romuliana*) und Dalmatiens (Prilipac - Munjsko brdo, Bjelin - Radoinja), aus den Befestigungen am Donaulimes und aus dem Provinzinneren (*Horreum Margi*, *Romuliana*, *Timacum Minus*), sowie aus unterschiedlichen Stadtzentren (*Sirmium*, *Naissus*, *Municipium DD*).

In Römerprovinzen auf dem Territorium des heutigen Serbiens wurden zwei kaiserlichen Werkstätten aus der Spätantike belegt und zwar in *Sirmium* und *Naissus*. Die Existenz einiger Exposituren dieser Werkstätte in *Singidunum*, *Viminacium* und *Horreum Margi* ist auch nicht ausgeschlossen. Die große Fundzahl an Fibeln vom Typ 34 entspricht der Bedeutung der Provinzen im Gebiet des heutigen Serbiens vom 4. bis zur ersten Hälfte des 5. Jh. Höchstwahrscheinlich wurde die Mehrheit dieser Fibeln in den oben genannten kaiserlichen Werkstätten gefertigt. Mit

Rücksicht auf eine typologische Einheit Zwiebelknopffibeln im gesamten Imperium, könnten physikalisch-chemische Analysen Angaben über deren Herkunft anbieten.

Trotzdem können Fibeln vom Typ 34/E₄(Abb. 104 – 106), die auf einer besonderen Weise, mit eingelegtem Silberband mit ausgeschlagenem Weinrebe- und Tamariskenmotiv, verziert waren, als eine lokale Variante betrachtet werden. Die Verzierung wurde oft in Niello-Technik ausgeführt. Sie wurden auf der Nekropole Prilipac – Munjsko brdo bei Požega, auf dem Čičevica Berg auf dem Kosovo und in Sočanica (*Municipium DD*). Zusammen mit knieförmigen Fibeln vom Typ 20/C(Abb. 43 – 44), die auf derselben Weise verziert waren, wurden sie in einem Zentrum in Nordostdalmatien, bzw. Im südwestlichen Teil Obermoesiens (Dardanien) hergestellt.

Zwiebelknopffibeln von besonderen, hybriden Formen, die ans Ende des 3. und an den Anfang des 4. Jh. datiert werden (Typ 34/G, Taf. LXXI, 3 – 6, Abb. 108 - 111), können ebenso lokal hergestellt werden. Eine Silberfibel aus einem Brandgrab auf der Nekropole Timacum Minus(Abb. 108 – 109), wurde in einer selten angewandten Technik, der *opus interrasile*, verziert, die sonst auf dem Goldschmuck aus der zweiten Hälfte des 3. Jh. verwendet wurde. Doch bleibt dieses außergewöhnliches Werk ohne Analogien im Schmuck des Römerimperiums. Ein so hohes Herstellungsniveau konnte nur die kaiserliche Werkstatt in *Naissus* gehabt haben. Dafür spricht ebenso eine leider verloren gegangene, fast identische Silberfibel, die während Landbebauung auf der Fundstelle Crkvice im Dorf Niševac (*Timacum Maius* ?) bei Svrlijig zutage kam und die von Slaviša Milivojević, Kustos der Heimatssammlung im Museum in Svrlijig abgekauft wurde.⁶⁵²

In derselben Werkstatt konnte auch die goldene Zwiebelknopffibel aus Blace hergestellt worden, mit segmentenförmigem und mit Granulation verziertem Bügel(Abb. 110).

Es ist gewiss, dass massive Zwiebelknopfbronze fibeln, vergoldet und in *niello* Technik mit floralen und geometrischen Motiven und Medaillons mit „kaiserlichen“ Porträts verziert (Var. C, Taf. LIX – LX, Abb. 87 – 92), in *Naissus* gefertigt wurden. Darüber zeugt eine große Zahl an Fibeln vom Typ 34/C, die in dieser Stadt gefunden wurden, sowie ihr Vertreten in einem Hortfund mit Bronzegegenständen aus der Festung Niš, der unmittelbar nach dem Schlacht bei Hadrianopolis in 378. vergraben wurde. Solche Fibeln wurden aus Bronzeblech gefertigt, das auf Formen in eine beliebte „Zwiebel“- , Bügel- und Fußform ausgehämmert wurde. Danach wurden alle diese Teile miteinander verbunden und die Fibel durch Ziselierung und *niello* verziert, um am Ende vergoldet zu werden.

Auf der Fibel aus Romuliana(Abb. 91) wurde das Ornament mit Porträt auf dem Fibelfuß auf einem Silberplättchen ausgeführt, das im Fuß eingelegt wurde, ähnlich wie bei der Verzierung beim Fibeltyp 34/E₄.

Eine Imitation einer Fibel vom Typ 34/C aus Viminacium ist sehr interessant (Taf. LXIX, 2, Abb. 98), da auf dem Fibelfuß vom Typ 34/E₂, in *niello* Technik eine göttliche (dämonische) Darstellung mit Hörnern und Torques zwischen prächtigen Tamarisken und auf dem Bügel das Tannenmotiv und ein Augenpaar ausgeführt wurden. Die Fibel ist vergoldet. Trotzdem entspricht diese Darstellung nicht dem offiziellen Charakter des Fibeltyps 34 und es ist offensichtlich, dass es sich um eine Fälschung handelt.

Für die kleine Zahl an Spiralfibeln mit umgeschlagenem Fuß aus Serbien (Gruppe IX, Typ 35, Taf. LXXII, Abb. 112 - 113) ist es nicht einfach, ihren Herstellungsort zu bestimm-

⁶⁵² Ich bedanke mich beim Herrn Slaviša Milivojević für die Information und Fotos, die leider von sehr schlechten Qualität sind.

men (Karte 17). Die Mehrheit dieser Fibeln kommt aus Dakien und aus dem Barbarikum vom linken Donauufer. Dieser Fibeltyp wurde am Ende des 3. Jh. ins römische Reich von hinzugezogener Bevölkerung aus der verlassenen Dakien gebracht. Es ist nicht ausgeschlossen, dass sie diesen Fibeltyp auch lokal in Obermoesien weiter hergestellt haben. Dasselbe gilt für die „gotische“ Variante dieser Fibeln, die von den beim römischen Militär engagierten „Barbaren“ gebracht wurde.

Spiralfibeln mit bandförmigem Bügel und umgeschlangenen Fuß (Gruppe IX, Typ 36, Taf. LXXIII – LXXV, Abb. 114 - 117) stellen teilweise Import aus Dakien und aus dem Barbarikum (Var. A – B, Taf. LXXIII – LXXIV, Abb. 114), teilweise aber lokale Produkte (Var. C, Taf. LXXV, Abb. 115 - 117). Ich glaube, dass die Funde der Variante C in Verbindung mit Militäreinheiten an der Grenze am Donaulimes stehen. Vereinzelt Funde dieser Fibeln treten in Romuliana auf, in den Schichten vom Ende des 4. und aus der ersten Hälfte des 5. Jh., während ein Halbfabrikat aus der Brandschicht aus dem Jahr 441/443 stammt, was über die Existenz einer lokalen Werkstatt während der ersten Hälfte des 5. Jh. zeugt. Ich glaube, dass solche Fibeln römische Produkte sind, die unter Einflüssen vom „Barbarengeschmack“ oder für den barbarischen Markt entstanden. Diese Variante ist überwiegend am Donaulimes und in Dacia Ripensis vertreten (Karte 17).

Der Typ der Armbrustfibeln mit kurzem Spiralenkopf und nach oben gebogenem Fuß, Typ *Viminacium - Novae* (Gruppe IX, Typ 37, Taf. LXXVI – LXXVII, Abb. 118 - 119), wurde nach dem Jahre 380. von barbarischen Einwanderern, vor allem Goten und Alanen, ins römische Reich gebracht. Dieser Typ war seit dem Ende des 5. und Anfang des 6. Jh. in den Provinzen Pannonia Prima und Pannonia Secunda vertreten, weiterhin in Dacia Ripensis und in Moesia Prima und Moesia Secunda. Neben einer großen Konzentration solcher Fibeln in *Viminacium* wurde eine große Zahl in der spätantiken *Romuliana* gefunden (Karte 18). Es kann vermutet werden, dass dieser Fibeltyp auf den erwähnten Fundstellen gefertigt wurde.

Obwohl bisher keine Werkstatt für die Herstellung römerzeitlicher Fibeln während archäologischer Ausgrabungen in Serbien entdeckt wurde, kann aufgrund aller Angaben die Hauptzentren für deren Herstellung identifiziert werden.

In Unterpannonien sind dies *Sirmium*, *Burgenae* und Ušće bei Obrenovac (*Ad Labores* ?). In diesen Zentren wurden Fibeln vom 1. bis zum Ende des 4. Jh. hergestellt.

In Obermoesien lagen solche Werkstätten neben Legionslagern, in *Singidunum* und *Viminacium*. Hier wurden Fibeln ebenso während der ganzen Römerzeit gefertigt. Aufgrund der gefundenen Fibelzahl und deren Vielfältigkeit vermute ich, dass Werkstätten auch in Befestigungen am Donaulimes existiert haben, in Ritopek – *Castra Tricornia*, Sapaja – *Translederata*, Karataš – *Diana*, und im Timoktal in *Romuliana* und *Timacum Minus*. Im Moravatal konnten Fibeln in *Horreum Margi* hergestellt werden. Dazu ist es auch gewiss, dass eine kaiserliche Werkstatt existiert hat und wahrscheinlich eine Reihe an privaten Fibelhersteller in Naissus. Bei neuen archäologischen Ausgrabungen werden hoffentlich einige dieser hypothetischer Werkstätten entdeckt.

5. 2. DATIERUNG DER FIBELN AUS DER RÖMERPROVINZEN IM HEUTIGEN GEBIET SERBIENS

Die Fibeln aus der Römerprovinzen im heutigen Serbien habe ich aufgrund deren Konstruktion und Nutzungszeit in neun Gruppen unterteilt. Diese Gruppen, sowie Untertypen und Varianten innerhalb deren, wurden aufgrund Angaben über Fundumständen in archäologischen Kontexten, wie Gräber, Hortfunden, Bauten, Schichten und Niveaus, datiert. Die Zahl der sicher datierbaren Exemplare war genügend, um glaubwürdige Schlüsse über chronologische Rahmen einzelner Typen und Varianten zu ziehen.

Die Gruppe I besteht aus Fibeln mit einer latènezeitlichen Form, die für die Zeit zwischen dem 1. Jh. v. Chr. und dem 1. und 2. Jh. n. Chr. typisch sind. Einige Typen kommen bis zur Mitte des 3. Jh. vor.

Der Typ 1, späteisenzeitliche Fibeln, werden weitgehend vom 1. Jh. v. Chr. bis zur Mitte des 3. Jh. n. Chr. datiert (Var. A – D, Taf. I, 1 – 10, Taf. II, 1 - 2), geringer aber in das 1. und 2. Jh. (Var. E – F, Taf. II, 3 - 6).

Der Typ 2, Scharnierfibeln mit zwei Nadeln (Taf. II, 1 – 4), gehört der Zeit vom 1. Jh. v. Chr. bis zum 2. Jh. n. Chr.

Der Typ 3, Löffelfibeln (Taf. III, 5), entsprechen in Serbien chronologisch dem Übergang vom 1. in das 2. Jh., eigentlich der Zeit der Dakerkriege Domitians und Traians.

Der Typ „boischer“ Fibeln (Typ 4, Taf. III, 6) wird in das 1. Jh. v. Chr. und an den Anfang des 1. Jh. n. Chr. datiert und stellt die Ursprungsform für die norisch-pannonische kräftig profilierte Fibeln (Typ 13) dar.

Die Gruppe II besteht aus frührömischen Fibeln, die im 1. Jh. v. Chr. und im 1. Jh. n. Chr. entstanden und für die Frühkaiserzeit, bis zur zweiten Hälfte des 2. Jh., typisch sind. Generell stellen die zeitliche Obergrenze für die Nutzung dieser Fibeln Markomannenkriege dar, bzw. der Regierungsanfang Septimius Severus'.

Zangenfibeln (Typ 5, Taf. IV, 1 - 3) stellen einen chronologisch unempfindlichen Typ dar. Sie entstanden im 1. Jh. n. Chr. und blieben bis zum 4. Jh. in Gebrauch. Sie sind für das 2. und die erste Hälfte des 3. Jh. typisch.

Augenfibeln (Typ 6, Taf. IV, 4 – 6) entstanden zur Zeitwende und blieben bis zum 2. Jh. in Gebrauch. Die Variante A wurde während der ersten Hälfte des 1. Jh. benutzt, und die Variante B seit der Mitte des 1. bis zum Ende des 2. Jh.

Nertomarus Fibeln, bzw. die „Langton – Down“ Variante (Typ 7, Taf. IV, 7), die in unserem Gebiet erscheint, wird ins 1. und 2. Jh. datiert.

Aucissa Fibeln (Typ 8, Taf. V, Taf. VI, 1 - 2) stellen einen frührömischen, mediterranen Typ aus der zweiten Hälfte des 1. Jh. v. Chr. dar, der sich zur Regierungszeit Oktavians' und im Laufe römischer Feldzüge in den Westen, Norden und Osten verbreitete. In Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens werden lokale Varianten vom 1. bis zur Mitte des 3. Jh. datiert.

Gruppe III, die Scharnierfibeln, entwickelten sich im 2. Jh. aus den erwähnten *Aucissa* Fibeln und blieben bis zum Ende des 3. Jh. in Gebrauch.

Scharnierfibeln mit glattem Bügel (Typ 9, T. VI, 3 – 7, Taf. VII) stellen einen lokalen Typ in Obermoesien und Dakien dar, der seit dem Anfang des 2. bis zum Ende des 3. Jh. hergestellt

wurde (Tabelle 1). Der Anfang ihrer Herstellung fällt gleichzeitig mit der Trajans' Eroberung Dakiens und Gründung der Römerprovinz mit dem gleichen Namen.

Die Fibeln vom Typ 10 (Taf. VIII, Taf. IX), mit Bügeln mit gegliederter Profilation, stellen ebenso eine Leitform der *Aucissa* Fibeln dar und werden ans Ende des 1. und in das 2. Jh. datiert.

Scharnierfibeln vom einer länglichen Rippe auf dem Bügel (Typ 11, Taf. X) sind der jüngste Typ dieser Gruppe. In römischer Dakien wurden sie seit der Mitte des 2. bis zum Anfang des 3. Jh. hergestellt, während sie in Obermoesien länger hergestellt wurden, von der Mitte des 2. bis zum Ende des 3. Jh.. Vielleicht wurden sie sogar im ersten Viertel des 4. Jh. gefertigt (Tabelle 2).

Mit Email verzierte Scharnierfibeln (Typ 12, Taf. XI – XII, Taf. XIII, 1 - 7), die aus den westlichen Provinzen importiert wurden, gehörten zu den beliebtesten Frauen- und Männer schmuckformen im Laufe des 2. Jh. in den Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens.

Die Gruppe IV, kräftig profilierte Fibeln, ist nach ihrer Zusammensetzung sehr heterogen und die zeitliche Typenspanne umfasst die Zeit vom 1. bis zum Ende des 3. Jh.

Alle Varianten norisch-pannonischer kräftig profilierter Fibeln (Typ 13, Taf. XIII, 8 – 10, Taf. XIV - XV) können in Römerprovinzen des heutigen Serbiens, wo sie überwiegend einen pannonischen Import darstellen, in das 1. und 2. Jh. datiert werden.

Der lokale Typ der kräftig profilierten Fibeln, als pontischer Typ bekannt (Typ 14) wurde in Obermoesien und Dakien hergestellt. Die Analyse datierbarer Exemplare vom Typ 14/A₁ (Taf. XVI) aus Obermoesien zeigt, dass diese Variante am Ende des 1. Jh. entstand und intensiv während des 2. Jh. und der ersten Hälfte des 3. Jh. hergestellt wurde (Tabelle 3). Eine „barbarisierte“ Variante A₂ (Taf. XVII, 6) wird in die Mitte des 2. Jh. datiert und die viminaciumer Variante B in das gesamte 2. Jh. Einteilige Fibeln vom Typ 14/C₁ (Taf. XVII, 4 – 5) gehören dem Ende des 1. und dem Anfang des 2. Jh. und stellen einen Prototyp dieser kräftig profilierter Fibeln dar. Die Variante C₂ mit langem Spiralkopf (Taf. XVII, 7), sowie die „armbrustförmige“ Variante D (Taf. XVII, 8), erscheinen seit der Mitte des 2. bis zur Mitte des 3. Jh. und zeugen über Kontakte mit Dako-Sarmaten aus dem „Barbarikum“ am linken Donauufer. Die Fibeln vom Typ 14/D stellen Prototypen der Armbrustfibeln mit Spiralkopf dar (Gruppe IX, Typ 31, Var. A – C, Taf. XLIV).

Ankerfibeln (Typ 15) sind durch archäologische Kontexte seit dem 2. Bis zum Ende des 3. Jh. sehr gut datierbar. Die Variante A (Taf. XVIII, 1 – 2) wird an das Ende des 1. und in das 2. Jh. datiert, die Variante B (Taf. XVIII, 3 – 5, Taf. XIX, 1 – 2) in die zweite Hälfte des 2. und die erste Hälfte des 3. Jh. und die Varianten C – D (Taf. XIX, 3 – 6) in die zweite Hälfte des 3. Jh.

Pannonische Trompetenkopffibeln (Typ 16, Taf. XX) werden in den Römerprovinzen aus dem Gebiet des heutigen Serbiens seit dem Anfang des 2. bis zur Mitte des 3. Jh. datiert.

Kräftig profilierte Fibeln in hybriden Formen (Typ 17) gehören der Zeit am Ende des 1. und der ersten Hälfte des 2. Jh. (Varianten A – B, Taf. XXI, 1 - 3) oder aber der zweiten Hälfte des 2. und dem 3. Jh. (Variante C, Taf. XXI, 4 - 5).

Die Gruppe V besteht aus unterschiedlichen Knifibeln mit Spiralkopf oder mit Scharniermechanismus in zylindrischem Kopf. Sie stellt eine ausgeprägt römische Fibelgruppe, die für die Produktion des 2. und des 3. Jh. in allen Imperiumsteilen typisch war, vor allem aber in den Grenzprovinzen.

Kniefibeln mit Spiralkopf (Typ 18) gehören generell dem 2. und 3. Jh. (Tabelle 4).

Die Variante A (Taf. XXII) wird in Serbien in das 2. und in die erste Hälfte des 3. Jh. datiert, in die antoninische und severische Zeit. Die Varianten B – D (Taf. XXIII, Taf. XXIV,

1 – 3) gehören der Zeit der zweiten Hälfte des 2. und dem 3. Jh. und die Variante E (Taf. XXIV, 4 – 6) dem Ende des 2. und dem 3. Jh. Hybride Kniefibeln mit Spiralenkopf (Var. F, Taf. XXIV, 7 – 9) wurden ebenso in 2. und 3. Jh. hergestellt. Die jüngste Variante, eiserne Kniefibeln mit kurzem Spiralenkopf und länglichem Nadelhalter (Var. G, Taf. XXIV, 10 – 11), können aufgrund Fundumständen in das 3. und 4. Jh. datiert werden.

Die Fibeln vom Typ 19, Kniescharnierfibeln, wurden lokal von der Mitte des 2. Bis zum Anfang des 4. Jh. im Gebiet des heutigen Serbiens hergestellt (Tabelle 5). Die älteste Variante A (Taf. XXV, 1 – 5) wird in die Zeit zwischen der Mitte des 2. bis zur Mitte des 3. Jh. datiert, die Varianten B (Taf. XXV, 6 – 8, Taf. XXVI, 1 – 4) und C (Taf. XXVI, 5 – 8, Taf. XXVII, 1 – 2) gehören der zweiten Hälfte des 2. und dem 3. Jh., während die Variante D (Taf. XXVII, 3 – 5), die eine Übergangsform zu Scharnierfibeln des Typs 20 darstellt, in einer Schicht vom Ende des 3. Und Anfang des 4. Jh. zutage kam. Hybride, kräftig profilierte, Kniescharnierfibeln (Var. E, Taf. XXVII, 6 – 9) sind für das 2. Jh. typisch.

Aufgrund Analysen datierbarer Exemplare, können Scharnierfibeln mit breitem, bandförmigem Bügel (Typ 20, Taf. XXVIII) chronologisch der Zeit von der Mitte des 2. bis zum Ende des 3. Jh., vielleicht auch noch der ersten Hälfte des 4. Jh., zugeordnet werden.

Die Gruppe VI, Scheibenfibeln, umfasst Typen mit flachem Bügel unterschiedlicher Formen und einem Spiralmechanismus oder freiem („hängenden“) Scharniermechanismus auf der Rückseite. Diese Gruppe war chronologisch völlig unempfindlich und gehört der breiten Zeitspanne vom 1. bis zur Mitte des 5. Jh. Scheibenfibeln dauern ununterbrochen auch während des frühen Mittelalters (6. bis 8. Jh.).

Der Typ 21, Scheibenfibel, werden in eine breite Zeitspanne datiert: die Variante A, die *tutulus* Fibeln (Taf. XXIX, 1 – 5) in das 2. und in die erste Hälfte des 3. Jh., die Var. B₁ (Taf. XXIX, 6 – 8) mit plastisch verziertem Bügel seit der Mitte des 1. bis zur Mitte des 3. Jh., die „barbarisierte“ B₂ Variante (Taf. XXIX, 9 – 10), hülsenförmig und mit plastisch verziertem Bügel – Deckel seit der Mitte des 3. bis zum Anfang des 5. Jh., die Variante C (Taf. XXX, 1 – 7), mit Email verziert, in das 3. und an den Anfang des 4. Jh., die „sarmatische“ D₁ Variante (Taf. XXX, 8 – 10), mit eingelegerter Gemme mit Porträt („Maske“) an das Ende des 3. bis zum Anfang des 4. Jh., und die Variante von Broschenfibeln mit kultischen Darstellungen, die Variante D₂ (Taf. XXX, 11 – 12), vom Ende des 2. bis zum Anfang des 4. Jh.

Scheibenfibeln mit durchgebrochener Verzierung (Typ 22, Taf. XXXI – XXXII, Taf. XXVIII, 1 – 7) wurden in Gebiet des heutigen Serbiens, in Römerprovinzen Unterpannonien und Obermoesien, vom Ende des 2. Bis zur Mitte und der zweiten Hälfte des 4. Jh. gefertigt (Tabelle 6).

Swastikaförmige Scheibenfibeln (Typ 23), die in Serbien gefunden wurden, können in das 3. und 4. Jh. datiert werden, bzw. in die Zeit vom Ende des 2. Jh., der Zeit Septimius Severus', bis zum ersten Jahrzehnt des 5. Jh., bis zur Regierungszeit Arkadius'. Die Fibeln der Varianten A und B (Taf. XXXIII, 8 – 9) gehören der Zeit vom Ende des 2. bis zur Mitte des 4. Jh., und die Varianten C und D (Taf. XXXIII, 10 – 11, Taf. XXXIV) der Zeit von der Mitte des 3. bis zum Anfang des 5. Jh. Dies ist gleichzeitig die Periode einer intensiven Anwesenheit des römischen Militärs in den Befestigungen am Donaulimes, sowie im Landesinneren, entlang wichtiger Landeswege in Obermoesien, was den Fundorten swastikaförmiger Fibeln entspricht.

Scheibenfibeln vom Typ 24 werden auf folgender Weise datiert: die rhombenförmige Variante A (Taf. XXXIV, 6 – 9) und die quadratische Variante B (Taf. XXXV, 1 – 2), mit Email verziert, werden vom Ende des 1. Bis zur Mitte des 3. Jh. datiert, die pelltenförmige Variante C

(Taf. XXXV, 3 – 6), von der Mitte des 2. bis zur Mitte des 3. Jh., die mondformige Variante D (Taf. XXXV, 7) in das 1. und 2. Jh. und die kreuzformige Fibeln, die Var. E (Taf. XXXV, 8 – 10), von der Mitte des 4. bis zum 6. Jh.

Die Fibelgruppe mit figuralen Darstellungen, die Gruppe VII, ist ebenso für die gesamte Römerzeit, vom 1. bis zum 4. Jh., typisch.

Die tierformige Fibeln vom Typ 25 (Taf. XXXVI – XXXVIII) sind chronologisch unempfindlich und werden, vom Typ und Konstruktion abhängig, vom 2. bis zum Ende des 4. und Anfang des 5. Jh. datiert.

Der Typ 26, seltene Fibelformen mit kultischen Szenen (Taf. XXXIX, 1 – 3), werden generell in die zweite Hälfte des 2. und in die erste Hälfte des 3. Jh. datiert.

Scheibenfibeln in der Form kultischer Gegenstände (Typ 27, Taf. XXXIX, 4 - 7) gehören der Zeit vom Ende des 1. bis zur Mitte des 3. Jh.

Die Gruppe VIII wird in den Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens mit spätantiken Ringfibeln des 3. und 4. Jh. vertreten (Tabelle 7):

Der Typ 28, die ringförmigen Ω – Fibeln (Taf. XL), gehören der Zeit des 3. und 4. Jh., wobei sie auch breiter vom Ende des 2. bis zur Mitte des 5. Jh. datiert werden können.

Der Typ 29, Ringfibeln mit Spiraleendungen (Taf. XLI), werden überwiegend ins 4. Jh. datiert, obwohl sie schon in der zweiten Hälfte des 3. Jh. vorkommen und noch in den ersten Jahrzehnten des 5. Jh. in Gebrauch waren.

Der Typ 30 (Taf. XLII – XLIII), Ringfibeln mit vollgegossenem Fuß aus Serbien können ins 3. und 4. Jh. datiert werden, obwohl sie auch noch bis zur Mitte des 5. Jh. in Gebrauch gewesen sein konnten.

Die Gruppe IX besteht aus im 3. Jh. entstandenen Fibeln, für die ein bogenförmiger, hoher Bügel und ein horizontaler Fuß, häufig kürzer als Bügel, typisch sind. Unterschiedliche Typen innerhalb dieser Gruppe werden überwiegend aufgrund unterschiedlicher Formen des Nadelbefestigungsmechanismus auf dem Kopf, Spirale- oder Scharniermechanismus unterscheidet.

Die Fibeln vom Typ 31, Armbrustfibeln mit Spiralkopf, werden vom Ende des 2. bis zur Mitte des 5. Jh. datiert. Die Variante A (Taf. XLIV, 1) gehört der zweiten Hälfte des 3. und dem 4. Jh., die Variante B (Taf. XLIV, 2 – 4) der zweiten Hälfte des 4. und der ersten Hälfte des 5. Jh., die Variante C (Taf. XLIV, 5 – 8) dem letzten Viertel des 4. und dem 5. Jh., wozu sie auch früher, während der zweiten Hälfte des 3. Jh., in Gebrauch gekommen wären. Die Variante D, Bügelknopffibeln (Taf. XLV – XLVI), die von Grenzsoldaten (*limitanei*) am Rhein- und Donaulimes getragen wurde, war vom Ende des 3. bis zur Mitte des 5. Jh. in Gebrauch. (die erste Tetrarchie – Theodosius d. II), während die Variante E, in der Form vom Dreizack Neptuns' (T. XLVII, 1 – 3), ebenso von der Mitte des 3. bis zur Mitte des 5. Jh. hergestellt wurde. Die Variante F, Hülsenspiralarmbrustfibeln, ist für das 3. Jh. typisch (Tabelle 8).

Der Typ 32, Scharnierarmbrustfibeln, sind für die Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens typisch und wurden im 3. und am Anfang des 4. Jh. hergestellt (Tabelle 9). Die Mehrheit dieser Fibeln gehört dem 3. Jh. (Var. A, C, F, G, Taf. XLVIII, Taf. L, 1 – 2, Taf. LI, 5 - 7). Etwas ältere Fibeln der Var. D, mit plattenförmiger Verbreitung oberhalb des Kopfes (T. L, 3 – 6), werden in die erste Hälfte des 3. Jh. datiert. Armbrustfibeln mit bandförmigem Bügel und einem „Zwiebelknopf“ oberhalb des Kopfes, die Var. E (Taf. LI, 1 – 4), werden ans Ende des 3. und in die erste Hälfte des 4. Jh. datiert. Die weitestverbreitete Variante B, mit einem „Zwiebelknopf“ oberhalb des Kopfes und knopfförmigen Verdickungen an Achsenenden (Taf. XLIX), die einen

Prototyp für Zwiebelknopffibeln des Typs 34 darstellt, dauert von der Mitte des 3. bis zum Anfang des 4. Jh.

„Gabelförmige“ Armbrustscharnierfibeln vom Typ 33 (Taf. LII) werden vom Ende des 2. bis zur Mitte des 4. Jh. datiert und können mit der Donauflotte des römischen Militärs in Zusammenhang gebracht werden.

Die chronologisch empfindlichsten römischen Fibeln gehören dem Typ 34. Dies sind Zwiebelknopffibeln mit einer Vielfalt an Varianten und Subvarianten und werden generell in das 4. Jh. datiert (Tabelle 10). Bildliche Darstellungen der frühbyzantinischen Zeit zeigen Hofleute mit Fibeln vom Typ 34 an der linken Schulter, im Gegensatz zum Kaiser, der eine diskus- und plattenförmige Fibel mit Anhängern trägt. Doch habe ich unter Funden aus Serbien keinen Beleg für eine Datierung der Zwiebelknopffibeln nach der Mitte des 5. Jh. In diesem Gebiet wurden sie von den Fibeln mit umgeschlungenem Fuß des „niederdonauischen“ und „frühbyzantinischen“ Typs ersetzt.

Neben tabellarer Darstellung der Exemplare Zwiebelknopffibeln aus datierbaren archäologischen Kontexten gebe ich hier eine Variantenliste mit einer vermuteten chronologischer Gliederung in den Provinzen im Gebiet des heutigen Serbiens an (Tabelle 9):

- Typ 34/A (Taf. LIII, T.LIV, 1 – 2) - 293 – 324, die Zeit der ersten Tetrarchie – Konstantin d. I und Licinius
- 34/B (Taf. LIV, 3 – 4, Taf. LV – LVIII) – 306 – 361, die Zeit der zweiten Tetrarchie – Konstantius d. II
- Typ 34/C (Taf. LIX – LX) – 330 – 395, Konstantinische Dynastie – Theodosius d. I
- Typ 34/D (Taf. LXI – LXVI) – 364 – 380, Valentinianus d. I und Valens – die Schlacht bei Hadrianopel (der Beginn der Regierung Theodosius' d. I)
- Typ 34/E (Taf. LXXVII – LXX) – 380 – 408, Theodosius d. I – Arkadius /Stilicho
- Typ 34/F (Taf. LXXI, 1 – 2) – 395 – 450, Arkadius – Theodosius d. II
- Typ 34/G (Taf. LXXI, 3 – 6) - 284 – 324, Diokletian – Konstantin d. I und Licinius

Drahtförmige Fibeln mit umgeschlungenem Fuß vom Typ 35 werden generell in das 3. und 4. Jh. datiert (Tabelle 11). Nach einer Analyse datierbarer Exemplare kam man in Serbien zu einer breiten Zeitspanne für den Typ 35/A (Taf. LXXII, T: LXXIII, 1 – 3), vom Ende des 2. bis zum Ende des 4. Jh., wobei die Mehrheit der Fibeln dieser Variante der Zeit zwischen der zweiten Hälfte des 3. und dem zweiten Drittel des 4. Jh. gehört. Die Fibeln der Var. B können vom 4. bis zur Mitte des 5. Jh. datiert werden, was der Zeit gotischer Einfälle und Ansiedlung in Unterpannonien und Obermoesien entspricht. Dadurch stellen diese Fibeln Verbreitungsspuren der Sintana de Mures – Chernyachow Kultur auf dem Imperiumsgebiet dar.

Fibeln mit bandförmigem Bügel und umgeschlungenem Fuß vom Typ 36 gehören generell der Periode von der Mitte des 3. bis zur Mitte des 5. Jh. und eine genauere Zeitspanne umfasst die zweite Hälfte des 4. und die erste Hälfte des 5. Jh.

Die Fibeln vom Typ 36 A, der „dakische“ Typ (Taf. LXXIII, 4 – 7), die in den ehemaligen Römerprovinzen in Serbien zutage kamen, können von der Mitte des 3. bis zur Mitte des 5. Jh. datiert werden, genauer in die zweite Hälfte des 4. und in die erste Hälfte des 5. Jh. (Tabelle 11). In archäologischen Kontexten der zweiten Hälfte des 3. Jh. kamen mehrere Exemplare zutage als in den Kontexten der ersten Hälfte des 4. Jh., was auf einen größeren Bevölkerungszustrom aus der benachbarten Dakien in der ersten Periode hinweisen könnte.

Die Fibeln der Variante B (Taf. LXXIV) werden in das 4. Jh. datiert, bzw. in seine zweite Hälfte (Tabelle 10). Die Nutzungszeit dieses „gotischen“ Typs in den Römerprovinzen im Gebiet Serbiens kann mit einer „Barbarisation“ des römischen Militärs in Zusammenhang gebracht werden, vor allem in Grenzeinheiten (*limitanei*).

Die Fibeln des Typs 36/C (Taf. LXXV) wurden im Horizont vom Ende des 4. und vom Anfang des 5. Jh. festgestellt, sowie in den Zerstörungsschichten aus der Mitte des 5. Jh. (441/443). Es ist noch hypothetisch, ob sie auch in der zweiten Hälfte des 5. Jh. in Gebrauch blieben (Tabelle 11).

Die Fibeln vom Typ *Viminacium – Novae* (Typ 37, Taf. LXXVI - LXXVII) gehören der lokalen Produktion des 5. Jh. in Serbien. Dieser Typ wird in Verbindung mit „Barbaren“ gebracht, die ins Imperiumsgebiet nach der Schlacht bei Hadrianopolis zugekommen sind (Goten, Alanen, Hunnen). Diese Fibeln können aufgrund Fundumständen in Illyricum vom letzten Viertel des 4. bis zum Ende des 5. und Anfang des 6. Jh. datiert werden (Tabelle 12).

Die Fibelgruppen aus den Römerprovinzen im heutigen Serbien können chronologisch weiter in drei Perioden aufgeteilt werden:

1. der frühkaiserzeitlichen Periode des 1. und 2. Jh. gehören die Gruppen I, II und teilweise die Gruppe IV (Typ 13);
2. der Periode des 2. und 3. Jh. gehören die Gruppen III, IV und V;
3. der Spätkaiserzeit, von der Mitte des 3. bis zur Mitte des 5. Jh., gehören die Gruppen VIII und IX.

Während der gesamten Römerzeit kommen im Gebiet Serbiens die Fibelgruppen VI und VII vor und deswegen können sie als chronologisch unempfindlich bezeichnet werden. Doch, wie es schon erwähnt wurde, können einzelne Typen und Varianten innerhalb dieser Gruppen genau in engere chronologische Rahmen datiert werden.

Auf jeden Fall ergibt jede Datierung der Fibelgruppen, sowie einzelner Typen und Varianten, in den meisten Fällen generelle chronologische Rahmen, die mit gesamten archäologischen Fundumständen ergänzt werden müssen: mit stratigraphischen Angaben über den archäologischen Kontext in dem sie zutage kamen, einer Analyse anderer Kleinfunde und Befunde, vor allem Münzen und epigraphischen Funden, sowie mit Angaben aus historischen Quellen.

5. 3. DIE MERKMALE RÖMERZEITLICHER FIBELN AUS DEM GEBIET SERBIENS

Es ist ersichtlich, dass unter den römerzeitlichen Fibeln aus dem Gebiet Serbiens die spätantiken Fibeltypen die Mehrheit ausmachen, was eine Folge früherer und späterer Fundstellen ist und sogar jüngerer und älterer Fundschichten. Die spätantike Periode und vor allem die Periode der ersten Tetrarchie ist am Limes und im Landesinneren in Serbien relativ gut erforscht, im Gegenteil zu Siedlungen und Festungen aus der Romanisierungszeit des 1. und 2. Jh. Fibelfunde aus viminaciumer Nekropolen tragen teilweise einer besseren Übersicht der Funde aus der frühkaiserzeitlichen Periode des 1. und 2. Jh. bei.

Auf der anderen Seite, gewannen während der Spätantike, vom der Mitte des 3. bis zur Mitte des 5. Jh., Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens sehr viel an Bedeutung. Dazu trugen berühmte „illyrische Kaiser“ bei, Claudius d. II Gothicus, Aurelianus und Probus, die in dieser Gegend geboren wurden und die, dank Unterstützung der Donaulegionen und Erzreichtum moesischer und unterpannonischer Bergwerke, die militärisch-politische Situation des Reiches stabilisierten. Die Zeit der Tetrarchie war ebenso eine Blütezeit der Balkanprovinzen, schon durch die Tatsache, dass die Tetrarchen Diokletianus, Konstantius Chlorus, Galerius, Severus, Maximinus Daia, Licinius und Konstantin d. I aus dem Illyricum stammten. Eine große wirtschaftliche und militärisch-politische Bedeutung innerhalb des Reiches behielt das Gebiet des heutigen Serbiens durch das gesamte 4. Jh., während Regierungszeiten der Konstantinischen und Valentinischen Dynastie und später, bis zum Hunneneinfall in 441.

Diese historische Umstände bewirkten und reichere und vielfältigere materielle Kultur, was auf spätantiken Fundstellen in Serbien festgestellt werden kann.

Doch kann, neben den genannten Hindernisse festgestellt werden, dass in allen Römerprovinzen des heutigen Serbiens fast alle bekannte römerzeitliche Fibeltypen vertreten sind. Ein großer Vorteil unserer Funde liegt in der Tatsache, dass sie überwiegend aus archäologischen Ausgrabungen stammen und dadurch genaue Fundangaben besitzen. Eine Schwierigkeit stellt dagegen die Tatsache, dass gut ausgeführte, umfangreiche Ausgrabungen meistens nicht entsprechend veröffentlicht sind.

Eine so große Fibelzahl zeugt von einem intensiven Fibelimport aus anderen Imperiumsteilen, aber auch von einer umfangreichen lokalen Produktion. Beide Tatsachen sind durch die geographische Lage des betreffenden Territoriums und ihre natürlichen Ressourcen bedingt. Das Gebiet des heutigen Serbiens, bzw. der ehemaligen Provinzen Unterpannonien und Obermoesien, liegt an Hauptkommunikationen, die Mitteleuropa mit Griechenland und weiter über das Mittelmeer mit Ägypten und Syrien verbinden, sowie Mitteleuropa mit Thrakien, Kleinasien, mit dem Schwarzen Meer und kimmerischem Bosphorus. Erzreichtum dieser Provinzen ist ebenso bekannt, vor allem an Silber, das von den Römern intensiv abgebaut wurde. Neuere Forschungen weisen auf einen Abbau von Eisenerzen hin, sowie eine entwickelte Schwarzmetalurgie während der spätantiken und frühbyzantinischen Zeit.

Auf jeden Fall ist die Zahl an Silberfibeln, die in dieser Arbeit bearbeitet wurden, sehr hoch, über 5% der Gesamtzahl, während Eisenfibeln weniger vertreten sind (etwa 3% an der Gesamtzahl). Goldene und vergoldete Fibeln sind gut vertreten, die der Zahl an Eisenfibeln nahe kommen (etwa 2, 60%).

Man kann feststellen, dass alle bekannte Römertechniken an Fibelherstellung und –verzierung auch auf den Fibeln aus Serbien vertreten sind, einschließlich einige seltene und außergewöhnliche Exemplare, wie etwa *opus interrasile*, der in Silber ausgeführt wurde (Abb. 108 – 109), Einlegen von Silber- und Goldbändern und Platten mit eingelegter oder eingeritzter Verzierung auf Bügeln oder Füßen (Abb. 43 – 44, Abb. 91, Abb. 104 – 106), Einlegen von Gemmen (Taf. XXX, 8 – 10). Sehr häufig kommen Verzierungen in Filigran, Granulation (Taf. XXIX, 8 – 9, Abb. 13, 27, 80 – 82, 110 – 111) und *niello* (Abb. 86 – 92, 100 – 101, 104, 107) Techniken vor. Manchmal wurden auf einer Fibel mehrere Verzierungstechniken und Materialien verwendet (Abb. 44, 91).

Historische Umstände in den Römerprovinzen auf dem Territorium des heutigen Serbiens können durch Fibelentwicklung gut verfolgt werden. Vor allem spiegelt sich der militärische Charakter der Grenzprovinzen Unterpannonien, Obermoesien und Dakien in einer Reihe

militärischer Fibeltypen wider (Kniefibeln, Typen 18 – 19, Scheibenfibeln, Typen 21 - 22, Armbrustfibeln von Typen 31 – 33 und Zwiebelknopffibeln vom Typ 34). Der Bevölkerungszuzug aus Dakien, die in 272. Verlassen wurde, sowie die Invasion und Ansiedlung von „Barbaren“ vom linken Donauufer nach der Schlacht bei Hadrianopel in 378, stellen zwei Hauptereignisse dar, die durch Fibelfunde verfolgt werden können, als die sog. „barbarischen“ Typen zum Vorschein kommen (Fibeln mit umgeschlangenen Fuß, Typen 35 – 36 und die Fibeln *Viminacium* – *Novae* vom Typ 37).

Innerhalb der Kulturgeschichte kann auf Fibeln die Entwicklung römischer Religion in den Provinzen auf dem Gebiet des heutigen Serbiens verfolgt werden, die aufgrund diesen archäologischen Funden unter starken Einflüssen keltischer, illyrischer, thrakischer und dako-moesischer Tradition stand. Die genannten Bevölkerungen haben schon während der vorrömischen Zeit, während der Späteisenzeit (La Tène III), einen einheitlichen Kulturraum auf dem Balkan geformt, in dem es zu ideologisch-sozialen und religiösen Symbiosen und einem Zusammenleben kam. Diese kulturelle Kraft, kommt durch die Symbolik silberner Ankerfibeln und entsprechender Schmucksets zum Ausdruck, die von Dalmatien bis Dakien und von Dardanien bis Pannonien verbreitet waren.

Die Blüte der Römerprovinzen auf dem Territorium des heutigen Serbiens war durch Bergwerkenexploitation, Handel und Verkehr entlang große Flüsse und noch mehr Flusswege an der Donau (*Danubius*), Velika Morava (*Margus*), Sava (*Savus*) und Timok (*Timacus*) bedingt, sowie durch ein ausgeprägtes militärisches Element in der Bevölkerung dieses Gebietes. Seit dem Ende des 2. bis zum letzten Viertel des 4. Jh. herrschte in den erwähnten Provinzen Wohlstand, der sich in Gewohnheiten in Kleidungswesen der Bevölkerung widerspiegelte. Dies führte zu einer umfangreichen Herstellung von Luxusfibeln aus Edelmetallen in lokalen Werkstätten.

Letztendlich ist es fast sicher, dass große Werkstätten für Fibelherstellung vom 2. bis zum Ende des 4. und Anfang des 5. Jh. in *Singidunum*, *Viminacium*, *Sirmium* und *Naissus* tätig waren, obwohl sie im Laufe bisheriger archäologischer Forschungen nicht entdeckt waren. Der Hunneneinfall in 441/443. brach diese Tätigkeiten für einige Jahrzehnten unter, aber am Ende des 5. Jh. wurde die Mehrheit dieser Werkstätten erneuert und setzte ihre Herstellung alter und ebenso neuer, frühbyzantinischer Fibeltypen, fort.

Neue archäologische Forschungen, aber noch mehr eine Erneuerung der Resultate früherer Forschungen, sowie eine systematische, katalogisierte Bearbeitung und Veröffentlichung von Museumssammlungen, würden einer besseren Übersicht an Fibeln aus der Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens beitragen. Die umfangreiche Fundmenge, die in dieser Arbeit gegeben wird, öffnet ebenso viele Fragen und Problemen, die wegen ihres spezifischen Umfangs und chronologischen Rahmen die Rahmen dieser Arbeit überschreiten. Generell geben Fibeln als Forschungsthema zahlreiche Möglichkeiten und Forschungsaspekten. Einigen den Aspekten der Fibelforschung folgend, hoffe ich, in meiner weiteren Arbeit nicht auf diesem Weg für mich allein zu bleiben.

In der Menge an Fragen und möglichen Antworten, die die riesige Fibelmeng aus den Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens vor mir stellte, versuchte ich, den Faden Ariadnas' in einem Labyrinth an Typen, Varianten und chronologischen Fallen zu finden. Ich glaube, dass ich erfolgreich war, wenn ich mich sogar ein Bisschen dem Ausgang genähert habe.

ZUSAMMENFASSUNG

6

Als archäologische Forschungsobjekte stellen Fibeln eine der ältesten Manifestationen materieller Kultur dar. Sie gehören ebenso zur Gruppe der meist vertretenen archäologischen Funde und sie besitzen gleichzeitig die reichste Formenvielfalt.

Die Idee der Fibel entstand in der Bronzezeit, um während der Eisenzeit völlig entwickelt zu werden, als schon die Formenvielfalt vermutet werden konnte, die in historischen Perioden völlig zum Ausdruck kommt.

In unserer Archäologie existierte schon lange Bedürfnis für eine wissenschaftliche Arbeit, in der alle bekannte Fibeln aus den ehemaligen Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens, als äußerst wichtige archäologische Funde, dargestellt werden sollten. Die römischen Fibeln aus Serbien wurden teilweise in wissenschaftlicher Literatur aus dem In- und Ausland veröffentlicht, aber ungenügend und ungleichmäßig wenig in Vergleich mit Monographien und Studien aus den Nachbarländern Ungarn, Rumänien und Bulgarien. So blieb das Territorium Serbiens in wissenschaftlicher Literatur über Fibeln als eine Art *terra incognita*.

Die ersten Arbeiten über römischen Fibeln aus Serbien waren Museumssammlungen gewidmet. Darunter hebt sich die monographische Studie Dragoljub Bojović' über die römischen Fibeln Singidunums, aus der Sammlung des Stadtmuseums Belgrad, die mir als Anregung und Basis bei der Arbeit über dieses Thema diente.⁶⁵³ Dazu kommen die Monographie des Prof. Dr. Aleksandara Jovanović über den römischen Schmuck in Dardanien, sowie seine Arbeiten über römischen Fibeln⁶⁵⁴ und ebenso zahlreiche Studien und Monographien Dr. Ivana Popović's zum Thema „römischer Schmuck“⁶⁵⁵, die alle zusammen eine feste Basis für meine Arbeit darstellen.

Es ist auch nötig, Magisterarbeiten Deana Grbić – Ratković's und Snežana Černač-Ratković's⁶⁵⁶ sowie Saša Redžić's⁶⁵⁷ hervor zu heben, in denen eine umfangreiche Zahl an Fibeln mit zuverlässigen archäologischen Kontexten aus Festungen am Donaulimes angegeben wurde: Čezava - *Castrum Novae*, *Diana*, *Pontes* und aus den Nekropolen *Viminacium*.

In den letzten Jahren wurden Fibeln aus den archäologischen Sammlungen des Nationalmuseums in Šabac und aus dem Heimatsmuseum in Jagodina veröffentlicht.⁶⁵⁸

Das Ziel der Monographie *Römische Fibeln in Serbien vom 1. bis zum 5. Jh. n. Chr.* war, in einem umfangreichen Gesamtwerk veröffentlichte und unveröffentlichte Funde aus Serbien zu bearbeiten, um ein möglichst vollständiges Bild mit einer Typologie und einer möglichst präzisen Chronologie aus diesem Gebiet zu bekommen. Da eine große Zahl an Neufunden aus archäo-

⁶⁵³ Bojović 1983.

⁶⁵⁴ Siehe: 8. Bibliographie, unter Jovanović.

⁶⁵⁵ Siehe: 8. Bibliographie, unter Popović.

⁶⁵⁶ Grbić 1996; Černač 2000.

⁶⁵⁷ Die Magisterarbeit S. Redžić's, die mehrmals in diesem Buch zitiert wird, wurde in einer unveränderten Form veröffentlicht (Redžić, S. *Nalazi rimskih fibula na nekropolama Viminacijuma*, Beograd 2007).

⁶⁵⁸ Ković 2003; Dodić, Petrović, Aleksić 2005.

logischen Grabungen stammt, aus geschlossenen Komplexen oder datierbaren Kulturschichten, wird diese Arbeit eine breitere regionale Bedeutung beim der Forschung römischer materieller Kultur tragen.

Das Fibelkorpus, das in dieser Arbeit bearbeitet wurde, beinhaltet 1800 Exemplare aus Serbien, die unveröffentlicht oder in der Fachliteratur veröffentlicht wurden. Leider besitzt eine große Zahl an Fibeln aus Museumssammlungen neben Fundort keine andere Angaben über einen archäologischen Kontext. Doch kam fast die Hälfte der bearbeiteten Fibeln (46, 95 %) aus zuverlässigen archäologischen Befunden, was eine genügende Probe für statistische Analyse chronologischer und stratigraphischer Angaben darstellt.

Die hauptfunktion einer Fibel ist Kleidungsbefestigung, worüber auch ihr Name zeugt (lat. *fibula*, -ae, vom lat. Verb *figere*, *figo*, -xi, -xum, befestigen, zumachen). Obwohl ein entsprechendes Wort im serbischen eher *kopča*, *pređica* oder *spona* wäre, wurde in unserer und ebenso in ausländischer Archäologie das Wort „Fibel“ akzeptiert. Zur Römerzeit konnten Fibeln, neben Kleidungsbefestigung auch zur Haarenzusammenbinden in komplizierten Frauenfriseurinnen dienen, sowie zum Zuschallen von Soldatenüberziehern (*paludamentum*, *sagum*) und Gürteln (*cingulum*).

Nach ihrer Konstruktion können alle Fibeln auf ein- und zweiteilige unterteilt werden.

Die einteiligen Fibeln sind älter und wurden aus einem Kupfer- oder Bronzedraht gefertigt, der auf solcher Weise gebogen wurde, um eine Nadel, einen Kopf – Spange, Bügel und Fuß mit Nadelhalter zu formen.

Die zweiteiligen Fibeln bestehen aus einem Körper, der gegossen oder aus einem Draht oder Blechstück ausgehämmert werden konnte, sowie aus einer Nadel, die durch eine Spirale, mit der Hilfe von einer Achse, mit dem Fibelkörper verbunden wurde. Die Nadel kann auf dem Fibelkopf mit einem Scharniermechanismus befestigt werden.

Neben Mechanismusformen, durch die Nadel mit Fibelkörper zusammenverbunden wird, können Fibeln, ohne Rücksicht auf ihre ein- oder zweiteilige Konstruktion, aufgrund der Form des Nadelhalters unterteilt werden.

Das Hauptmaterial, aus dem Fibeln gefertigt wurden, ist Metall. Das Vorkommen erster Fibeln wird mit Anfängen der Bronzemetallurgie in Zusammenhang gebracht. Ein der ersten funktionalen Bronzegegenständen war die Fibel. Fibeln wurden am häufigsten aus Farbmعادallen und ihren Legierungen hergestellt, wie Kupfer, Silber, Gold, Blei, Bronze und Zinn. Seit der Eisenzeit wurden Fibeln immer mehr aus Eisen gefertigt.

Als Statussymbole wurden vorgeschichtliche Fibeln auf vielen Weisen verziert: zur Bronzezeit wurden Ornamente auf dem Bügel oder spiralen Nadelenden oder auf dem Kopf eingegraben, während zur Eisenzeit eine ganze Reihe an bogenförmigen gegossenen Fibeln mit plastischen Ornamenten, Einritzungen, Granulation oder Perlen aus unterschiedlichen Materialien (Bronze, Bernstein, Glas, Muscheln) verziert wurde.

Römische Fibeln wurden, in ihrer milleniumslangen Geschichte, auf unterschiedlichsten Weisen gefertigt und verziert. Zwei Haupttechniken für die Herstellung römischer Fibeln waren Biegen und Aushämmern eines Drahtstückes oder aber Gießen in Gußformen. Fibelkörper wurde überwiegend durch Zusammenbinden mehrerer einzeln hergestellter Teile (Kopf, Bügel, Fuß

und Nadelhalter) gefertigt. Häufig wurden bei der Herstellung einer Fibel mehrere Techniken verwendet und es ist auch häufig passiert, dass einzelne Fibelteile aus unterschiedlichen Metallen gefertigt wurden.

Zur Republik- und Frühkaiserzeit waren Einflüsse spätlatènezeitlicher Fibeltypen immer noch sehr stark, während sich die späteren Römerfibeln durch das Verarbeiten des Imperiums, im Kontakt mit „barbarischer“ materieller Kultur, modifizieren.

Die einfachsten, einteiligen Typen, wurden aus einem Drahtstück gefertigt, aus dem durch Biegen eine Spirale mit einer Nadel auf einem Ende entstand und auf dem anderen ein Bügel mit einem Fuß. Einige Fibelteile (Bügel, Fuß) wurden durch Aushämmern verbreitet und modelliert.

Zweiteilige Fibeln wurden auf einer ähnlichen Weise gefertigt, nur wurde Spirale mit Nadel getrennt gefertigt und danach mit Fibelkopf verbunden, der durch Aushämmern und Biegen oder aber Bohren gefertigt wurde.

Fibelgießen und Gießen einzelner Fibelteile schloß grössere Geschicktheit ein und ebenso zwei gründliche technologische Prozesse: Metallvollgießen (Eisen, Kupfer, Bronze, Silber oder Gold) nach einem bestehenden Modell oder Hohlgießen von Bronze in der *cire perdue* Technik. Nachdem die Fibel gegossen wurde, wurde die Nadel mit einem Gelenkmechanismus oder eine einzeln gefertigte Spirale mit Nadel befestigt.

Fibelverzierung konnte eingeritzt, punziert, eingesetzt, ausgehämmert, facettiert oder in einer Form gegossen werden. Auf unseren Fibeln kommt überwiegend eine eingeritzte Verzierung und ein mit einem besonderen Instrument eingesetztes Ornament vor, das dreieckige, kreis- oder augenförmige u.a. Motive bildet. Häufig kommen auch punzierte Ornamente vor, die durch Einstechen mit einem spitzförmigen Instrument ausgeführt wurden. Facettieren kommt auch vor, eine endgültige Bearbeitung gegossener Fibeln durch Abschnitten einzelner Teile, bzw. durch „Schleifen“. Plattenförmige Fibeln wurden häufig mit einem durchgebrochenen Ornament, das nach dem Giessen in einer Gussform ausgeführt wurde, geschmückt. Danach wurden die perforierten Motive nachträglich mit Feilen bearbeitet.

Auf römischen Fibeln wurden goldschmiedliche Verzierungstechniken verwendet, wie Filigran und Granulation, Einsetzen von Edel- und Halbedelsteinen oder Glaspaste, Email und *niello*. Die genannten Techniken setzen einerseits die Tradition hellenistischer Werkstätten fort und führen andererseits neue Verzierungsweisen ein, die für „barbarische“ Maister charakteristisch sind. Dies bezieht sich vor allem auf Email, das für den keltischen Kulturkreis typisch ist.

Doch wurde auf den römerzeitlichen Fibeln aus dem Gebiet des heutigen Serbiens Verzierung mit Filigran und Granulation am häufigsten mit Pseudofiligran und -granulation ersetzt, einer Verzierung, die die erwähnten goldschmiedlichen Spitzentechniken nachahmt und die durch kleine Einritzungen oder Gießen in einer Gussform ausgeführt wurde.

Verzierung mit *niello*-Technik schließt Einritzung des Ornamentes ein, das später mit einer geschmolzenen Silber-, Blei- und Schwefelmasse ausgefüllt wurde. Nach dem Abkühlen wird das Gegenstand geglättet und bekommt eine schwarzfärbige Verzierung mit einer glänzenden, glasartige Struktur. Obwohl diese Technik schon in der Mykenischen Kultur bekannt war, blieb sie während der gesamten Antike wenig bekannt und als eine der seltenen Geheimnisse goldschmiedlicher Technologie erhalten.

Eine besonderes verfeinerte Verzierungsstechnik ist *opus interrasile*, Verzierung vom Gold- oder Silberblech mit einem Netz unterschiedlicher Motive, mit dem man einen Spitzeneffekt bekommt und der auch auf einigen Zwiebelknopffibeln verwendet wurde.

Neben ihren Hauptzweck zum Kleidungsbefestigung, dienten Fibeln zur Römerzeit auch als Schmuck und Statussymbole und deswegen waren sie prächtig und unterschiedlich verziert.

Der Status- und Militäraspekt von Fibeln kann schon seit Vorgeschichte verfolgt werden. So wurden einzelne Fibeltypen im Militär der Spätkaiserzeit institutionalisiert, wie etwa Zwiebelknopffibeln und einzelne Varianten der Scheiben- und Ringfibeln.

Einige römischer Fibeln können als wertvolle Schmuckstücke betrachtet werden, wie etwa Scheibenfibeln mit Filigran und Granulation, mit eingelegter Goldpaste, Edelsteinen oder Gemmen oder aber mit Email verziert. Sie sind überwiegend von kleinen Dimensionen. Eine Sondergruppe machen die Typen römerzeitlicher Fibeln aus, die figural geformt, aus Bronze oder Silber gefertigt und in entsprechenden Formen gefertigt wurden: tierförmige, in der Form von figurale Gruppen vom kultischen Charakter oder in der Form unterschiedlicher Kultgegenstände oder göttlichen Attribute. Neben einer kultisch-magischer Funktion, wurden solche Fibeln, wegen ihres ästhetischen Wertes, als Schmuck getragen.

Es kann festgestellt werden, dass einige Typen römischer Fibeln ausschließlich von Männern getragen wurden und die anderen ausschließlich von Frauen, was mit Grabfunden belegt wurde. Doch wurde die Mehrheit einfacher, funktionaler Typen von beiden Geschlechtern getragen. Wegen Unterschiede in Männer- und Frauenbekleidung, trugen Frauen überwiegend ein oder mehrere Fibelpaare an ihren Schultern, während Männer ihre Kleidungen, Tuniken, Togen oder Überzieher mit einer Fibel befestigten. Fibeln wurden überwiegend mit ihrem Fuß nach oben getragen, mit der Nadel auf der Kleidungsfalte befestigt, damit die verzierte Fibelkörperoberfläche sichtbar blieb.

Von mehreren Standpunkten beobachtet, stellen Fibeln wertvolle archäologische Funde dar.

Zuerst sind römerzeitliche Fibeln ausgezeichnete chronologische Indikatoren, wenn sie aus archäologischen Kontexten stammen. Relativ häufige stilistische Typen- und Variantenänderungen, sowie eine Vielzahl dieser Fundgattung erlauben eine statistische Bearbeitung chronologischer Anzeiger. Die Typologie römischer Fibeln hat in wissenschaftlicher Literatur eine sehr lange Geschichte. Am häufigsten werden römerzeitliche Fibeln nach ihrer Form unterteilt, die chronologisch bestimmt ist. Da sie häufig in geschlossenen archäologischen Befunden zutage kamen, manchmal zusammen mit Münzfunden, war es möglich, ihre relative und absolute Chronologie zu bestimmen.

Zur Frühkaiserzeit, sowie während der Spätantike, bzw. früher Völkerwanderungszeit, können einzelne „barbarische“ oder „romanisierte“ Fibeltypen verfolgt werden, die über Wanderungen einzelner ethnischer Gruppen auf dem Territorium des Imperiums zeugen, sowohl wenn es um kriegerische Auseinandersetzungen oder einfacher Ansiedlung geht. Fibeln waren bei den „Barbaren“ Trachtteile, was eine ethnische Bestimmung einzelner charakteristischer Typen erlaubt. Doch waren Fibeln als Kleidungsstücke auch Modegegenstände und so wurden einige „barbarische“ Typen gerne unter den Römern akzeptiert und umgekehrt, wurden römische Fibeltypen

von „Barbaren“ hoch geschätzt. Durch Fibeln können Handelsbeziehungen und kulturelle Beziehungen verfolgt werden, die Verbindungen Roms zu *barbaricum*, sowie Romanisierungswege in einzelnen Gebieten.

Auf solcher Weise betrachtet können Fibeln als Anzeiger wirtschaftlicher und gesellschaftlicher Bewegungen im Imperium Romanum dienen, sowie des ökonomischen und gesellschaftlichen Standes einzelner Bevölkerungen oder Gebiete innerhalb des Reiches. Aufgrund Herstellungsqualität einzelner Fibeln und ihrer Vertretung auf einem bestimmten archäologischen Fundort oder Gebiet, können Schlüsse über den ökonomischen Stand derjenigen Bevölkerung gezogen werden. Fibeln können ebenso bei der Bestimmung einzelner Bergwerksgebiete und metallurgischen Zentren des römischen Reiches nützlich sein, sowie bei der Bestimmung technologischer Gänge in römischer Metallurgie.

Fibeln können auch vom Standpunkt militärischer und politischer Geschichte betrachtet werden. Einzelne Typen können bei der Forschung des römischen Militärs nützlich sein, weil sie als militärische Zeichen oder Medaillen, bzw. als Teile römischer Soldatenausrüstung einzelner Einheiten oder Ränge getragen wurden. Da sie massenweise im gesamten Römerreich hergestellt, dienten sie als gut geeignete Medienmittel kaiserlicher politischer Propaganda.

Letztendlich stellen Fibeln ebenso, als *artes minores* Produkte, kunstgeschichtliche Forschungsobjekte dar. Einzelne Fibeln sind Werke ausgezeichneter Goldschmiede und gehören tatsächlich zu den Objekten der angewandten Kunst von hoher Ästhetik und Design.

Während der Frühkaiserzeit befand sich auf dem größeren Teil des heutigen Serbiens die römische Provinz Obermoesien (*Moesia Superior*), im Westen ein Teil der Provinz Dalmatien (*Dalmatia*), im Norden ein Teil der Provinz Unterpannonien (*Pannonia Inferior*) und im Osten ein Teil der Provinz Dakien (*Dacia*).

Im 1. Jh. kommen in diesem Raum, neben importierten römischen Typen, wie *Aucissa* Fibeln (Typ 8, Taf. V; Taf. VI, 1 – 2) und Scharnierfibeln (Typ 10, Taf. VIII – IX), auch Fibeln vom Spätlatèneschema (Taf. I – II), sowie lokale Varianten der *Aucissa* Fibeln mit einer (Typ 9, Taf. VI, 3 – 7; Taf. VII) oder zwei Nadeln (Typ 2, Taf. III, 1 – 4) vor.

Während der ersten Hälfte des 2. Jh. kommen in Gebiet des heutigen Serbiens norisch-pannonische und pontische Typen kräftig profilierter Fibeln unterschiedlicher Varianten vor (Typ 13, Typ 14, Taf. XIII, 8 – 9; Taf. XIV – XVII). Der letzte Typ wurde höchstwahrscheinlich auch lokal in Obermoesien und Dakien hergestellt.

Seit der Mitte des 2. und im Laufe des 3. Jh. kommen in Gebiet des heutigen Serbiens neue Typen vor, die mit lokalen Werkstätten in Zusammenhang gebracht werden können. Dies sind vor allem silberne Ankerfibeln (Typ 15, Taf. XVIII – XIX) im Drinatal, Unterpannonien und Dakien, die paarweise mit einem Halsring aus verflochtenem Silberdraht und herzförmigen Anhängern getragen wurden, worüber Darstellungen auf einzelnen Grabsteinen zeugen. Solche Fibeln waren Frauentrachtbestandteile in einer Bevölkerung, die in Erzgebieten Dalmatiens, Pannoniens und Dakiens lebte, vielleicht Nachkommen illyrischer Pirusten und pannonischer Breuken. Ankerfibeln wurden häufig in Silberhortfunden aus der Mitte und zweiten Hälfte des 3. Jh. gefunden.

Zu den lokalen Typen gehören Scharnierfibeln mit einer Kante auf dem Bügel, die von der Mitte des 2. bis zum Ende des 3. Jh. am Donaulimes Obermoesiens und Dakiens (Typ 11, Taf. X) gefertigt wurden.

Im 2. und 3. Jh. treten Scharnierfibeln und Scheibenfibeln auf, die mit Email, Filigran, Granulation und Einlegen von Glaspaste, Halbedelsteinen oder Gemmen verziert wurden und unter Einflüssen keltischer und sarmatischer materieller Kultur lokal in Pannonien und nordöstlichen Dakien hergestellt wurden (Typen 12 und 21, Taf. XI – XII; Taf. XIII, 1 – 7, Taf. XXIX – XXX).

Während der Spätkaiserzeit wurde das Gebiet des heutigen Serbiens in Provinzen *Pannonia Secunda*, *Moesia Prima*, *Dacia Ripensis*, *Dacia Mediterranea*, *Dardania* und einen Teil Dalmatiens (*Dalmatia*) unterteilt.

Im 3. und 4. Jh. dominiert in diesem Raum lokale Fibelherstellung und so erscheinen hier lokale Varianten römischer Typen von Knie-, Armbrust- und Scheibenfibeln. Sehr interessant ist der swastikaförmige Scheibenfibeltyp mit Pferdeköpfen, der in Zusammenhang mit bestimmten Einheiten des römischen Militärs (*equites pseudocomitatenses*) gebracht wird und während der zweiten Hälfte des 4. und am Anfang des 5. Jh. am Donaulimes in Pannonia Secunda hergestellt wurde (Typ 23/D, Taf. XXXIV, 1 – 5). Ebenso wurden während des ersten Drittels des 4. Jh. bestimmte Varianten von Armbrust- und Zwiebelknopffibeln in einer der kaiserlichen Werkstätten Konstantins' im Gebiet des heutigen Serbiens (*Naissus*, *Sirmium*) gefertigt.

Am Ende sollen auch Fibeln mit umgeschlagenem Fuß erwähnt werden, die mit der Černyahov – Sintana de Mure Kultur in Zusammenhang gebracht werden und die in einer größeren Zahl unter unseren Funden aus der zweiten Hälfte des 4. und der ersten Hälfte des 5. Jh. vertreten sind (Typ 35 – 36, Taf. LXXII – LXXV). Dieser Fibeltyp, der der Kultur der „freien Dakier“, Karpen, Sarmaten und Goten zugeschrieben wird, kommt seit dem Ende des 3. Jh. im Gebiet des heutigen Serbiens im Raum des ehemaligen vor, weil die Römer in 272. Dakien verlassen haben. Solche Funde können mit einem Zuziehen der Flüchtlinge aus Dakien auf den rechten Donauufer erklärt werden, aber auch mit römischen Handelsbeziehungen mit „Barbaren“. Im Gebiet des heutigen Serbiens wurden Fibeln mit zurückgezogenem Fuß in lokale Typen umwandelt, die während des 4. und 5. Jh., vor allem in den Werkstätten der *Dacia Ripensis* (*Romuliana*, *Aquae*) hergestellt wurden (z.B. Typ 36/C, Taf. LXXV). Während des 6. Jh. entwickelten sie sich zum frühbyzantinischen Fibeltyp mit Scheinumwicklung und umgeschlagenem Fuß, der für das untere Donautal charakteristisch ist.

Unter den spätantiken lokalen Typen sind Armbrustfibeln mit kurzem Spiralkopf, knopförmiger oder spiraler Fußendung und rechteckigem plattenförmigem Nadelhalter interessant, die als *Viminacium – Novae* Typ bekannt sind (Typ 37, T. LXXVI – LXXVII). Dieser Fibeltyp ist für die Römerprovinzen im unteren Donautal vom 4. bis zum Anfang des 6. Jh. typisch. Sie wurden aus Bronze oder Eisen gefertigt. Als sie paarweise getragen wurden, gehörten sie zur Frauentracht der Goten oder Alanen, worüber Funde aus der Viminaciumer Nekropole „Burdelj“ zeugen. Der *Viminacium – Novae* Fibeltyp wurde in Festungen am Donaulimes gefunden, sowie im serbischen Landesinneren (*Romuliana*, *Aquae*).

Es ist ersichtlich, dass unter Fibelfunden aus den Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens spätantike Fibeltypen überwiegen, was als Folge ungleichmäßiger Forschungen früherer und späterer Fundstellen ist und sogar jüngerer und älterer Fundschichten. Die spätantike Periode und vor allem die Tetrarchienperiode ist am Limes und im Landesinneren in Serbien relativ gut erforscht, im Gegenteil zu Seidlungen und Festungen aus der Romanisierungszeit des 1. und 2. Jh. Fibelfunde aus viminaciumer Nekropolen tragen teilweise einer besseren Übersicht der Funde aus der frühkaiserzeitlichen Periode des 1. und 2. Jh. bei.

Auf der anderen Seite, gewannen während der Spätantike, vom der Mitte des 3. bis zur Mitte des 5. Jh, Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens sehr viel an Bedeutung. Dazu trugen berühmte „illyrische Kaiser“ bei, Claudius d. II Gothicus, Aurelianus und Probus, die in dieser Gegend geboren wurden und die, dank Unterstützung der Donaulegionen und Erzeichtum moesischer und unterpannonischer Bergwerke, die militärisch-politische Situation des Reiches stabilisierten. Die Zeit der Tetrarchie war ebenso eine Blütezeit der Balkanprovinzen, schon durch die Tatsache, dass die Tetrarchen Diokletianus, Konstantius Chlorus, Galerius, Severus, Maximinus Daia, Licinius und Konstantin d. I aus dem Illyrikum stammten. Eine grosse wirtschaftliche und militärisch-politische Bedeutung innerhalb des Reiches behielt das Gebiet des heutigen Serbiens durch das gesamte 4. Jh., während Regierungszeiten der Konstantinischen und Valentinischen Dynastie und später, bis zum Hunneneinfall in 441.

Diese historische Umstände bewirkten und reichere und vielfältigere materielle Kultur, was auf spätantiken Fundstellen in Serbien festgestellt werden kann.

Doch kann, neben den genannten Hindernisse festgestellt werden, dass in allen Römerprovinzen des heutigen Serbiens fast alle bekannte römerzeitliche Fibeltypen vertreten sind. Ein grosser Vorteil unserer Funde liegt in der Tatsache, dass sie überwiegend aus archäologischen Ausgrabungen stammen und dadurch genaue Fundangaben besitzen. Eine Schwierigkeit stellt dagegen die Tatsache, dass gut ausgeführte, umfangreiche Ausgrabungen meistens unentsprechend veröffentlicht sind.

Eine so grosse Fibelzahl zeugt von einem intensiven Fibelimport aus anderen Imperiumsteilen, aber auch von einer umfangreichen lokalen Produktion. Beide Tatsachen sind durch die geographische Lage des betreffenden Territoriums und ihre natürlichen Ressourcen bedingt. Das Gebiet des heutigen Serbiens, bzw. der ehemaligen Provinzen Unterpannonien und Obermoesien, liegt an Hauptkommunikationen, die Mitteleuropa mit Griechenland und weiter über das Mittelmeer mit Ägypten und Syrien verbinden, sowie Mitteleuropa mit Thrakien, Kleinasien, mit dem Schwarzen Meer und kymerischem Bosphorus. Erzeichtum dieser Provinzen ist ebenso bekannt, vor allem an Silber, das von den Römern intensiv abgebaut wurde. Neuere Forschungen weisen auf einen Abbau von Eisenerzen hin, sowie eine entwickelte Schwarzmetallurgie während der spätantiken und frühbyzantinischen Zeit.

Auf jeden Fall ist die Zahl an Silberfibeln, die in dieser Arbeit bearbeitet wurden, sehr hoch, über 5% der Gesamtzahl, während Eisenfibeln weniger vertreten sind (etwa 3% an der Gesamtzahl). Goldene und vergoldete Fibeln sind gut vertreten, die der Zahl an Eisenfibeln nahe kommen (etwa 2, 60%).

Man kann feststellen, dass alle bekannte Römertechniken an Fibelherstellung und -verzierung auch auf den Fibeln aus Serbien vertreten sind, einschließlich einige seltne und außergewöhnliche Exemplare, wie etwa *opus interrasile* (Taf. LXXI, 4, Abb. 108 - 109), der in Silber ausgeführt wurde, Einlegen von Silber- und Goldbändern und Platten mit eingelegter oder eingeritzter Verzierung auf Bügeln oder Füßen (Abb. 43 - 44, 91, 104 - 106), Einlegen von Gemmen (Taf. XXX, 8 - 10), Filigran, Granulation (Abb. 13, 27, 80 - 82, 110 - 111) und *niello* (Abb. 86 - 92, 100 - 101, 104, 107). Manchmal wurden auf einer Fibel mehrere Verzierungstechniken und Materialien verwendet (Abb. 44, 91).

Historische Umstände in den Römerprovinzen auf dem Territorium des heutigen Serbiens können durch Fibelentwicklung gut verfolgt werden. Vor allem spiegelt sich der militärische Charakter der Grenzprovinzen Unterpannonien, Obermoesien und Dakien in einer Reihe militärischer Fibeltypen wider (Kniefibeln, Typen 18 - 19, Scheibenfibeln, Typen 21 - 22, Armbrustfibeln von Typen 31 - 33 und Zwiebelknopffibeln vom Typ 34). Der Bevölkerungszuzug aus Dakien, die in 272. Verlassen wurde, sowie die Invasion und Ansiedlung von „Barbaren“ vom linken Donauufer nach der Schlacht bei Hadrianopel in 378. god., stellen zwei Hauptereignisse dar, die durch Fibelfunde verfolgt werden können, als die sog. „barbarischen“ Typen zum Vorschein kommen (Fibeln mit umgeschlangenen Fuß, Typen 35 - 36 und die Armbrustfibeln vom Typ *Viminacium - Novae*, Typ 37).

Innerhalb der Kulturgeschichte kann auf Fibeln die Entwicklung römischer Religion in den Provinzen auf dem Gebiet des heutigen Serbiens verfolgt werden, die aufgrund diesen archäologischen Funden unter starken Einflüssen keltischer, illyrischer, thrakischer und dako-moesischer Tradition stand. Die genannten Bevölkerungen haben schon während der vorrömischen Zeit, während der Späteisenzeit, einen einheitlichen Kulturraum auf dem Balkan geformt, in dem es zu ideologisch-sozialen und religiösen Symbiosen und einem Zusammenleben kam. Diese kulturelle Kraft, kommt durch die Symbolik silberner Ankerfibeln und entsprechender Schmucksets zum Ausdruck, die von Dalmatien bis Dakien und von Dardanien bis Pannonien verbreitet waren und im Zusammenhang mit der weiblichen Gottheit des Typs *Magna Mater* steht.

Die Blüte der Römerprovinzen auf dem Territorium des heutigen Serbiens war durch Bergwerkenexploitation, Handel und Verkehr entlang grosse Flüsse und noch mehr Flusswege an der Donau (*Danubius*), Velika Morava (*Margus*), Sava (*Savus*) und Timok (*Timacus*) bedingt, sowie durch ein ausgeprägtes militärisches Element in der Bevölkerung dieses Gebietes. Seit dem Ende des 2. bis zum letzten Viertel des 4. Jh. herrschte in den erwähnten Provinzen Wohlstand, der sich in Gewohnheiten in Kleidungswesen der Bevölkerung widerspiegelte. Dies führte zu einer umfangreichen Herstellung von Luxusfibeln aus Edelmetallen in lokalen Werkstätten.

Vom 2. bis zum Ende des 4. und Anfang des 5. Jh. waren wahrscheinlich grosse Werkstätten für Fibelherstellung in Singidunum, Viminacium, Sirmium und Naisus tätig, obwohl aufgrund Gussformen bisher nur Werkstätten für die Herstellung vom Fibeltyp 11 auf Karatašu (*Diana*) und vom Typ 36 in Gamzigrad (*Romuliana*) belegt wurden. Der Hunneneinfall in 441/443. brach diese Tätigkeiten für einige Jahrzehnten unter, aber am Ende des 5. Jh. wurde die Mehrheit dieser Werkstätten erneuert und setzte ihre Herstellung alter und ebenso neuer, frühbyzantinischer Fibeltypen, fort.

Neue archäologische Forschungen, aber noch mehr eine Erneuerung der Resultate früherer Forschungen, sowie eine systematische, katalogisierte Bearbeitung und Veröffentlichung von Museumssammlungen, würden einer besseren Übersicht an Fibeln aus der Römerprovinzen im Gebiet des heutigen Serbiens beitragen. Die umfangreiche Fundmenge, die in dieser Arbeit gegeben wird, öffnet ebenso viele Fragen und Problemen, die wegen ihres spezifischen Umfangs und chronologischen Rahmen die Rahmen dieser Arbeit überschreiten. Generell geben Fibeln als Forschungsthema zahlreiche Möglichkeiten und Forschungsaspekten. Einigen den Aspekten der Fibelforschung folgend, hoffe ich, in meiner weiteren Arbeit nicht auf diesem Weg für mich allein zu bleiben.

BIBLIOGRAFIJA

7

SKRAĆENICE

Acta AH	Acta Archaeologica Hungarica, Budapest.
Acta MN	Acta Musei Napocensis, Cluj - Napoca
Acta MP	Acta Musei Porolissensis, Zallu.
Antaeus	Antaeus, Communiones ex Instituto archaeologico Academiae scientarum Hungaricae, Budapest
AP	Arheološki pregled, Beograd – Ljubljana.
Apulum	Apulum, Anualur Muzeul National al Uniri din Alba Iulia, Alba Iulia
Arch. Aust.	Archaeologia Austriaca, Wien.
Arch. Hung.	Archaeologia Hungarica, Budapest
Arch. Iug.	Archaeologia Iugoslavica, Beograd.
Arch. Korr.	Archäologische Korrespondenz – Blatt,
AV	Arheološki vestnik, Ljubljana.
BJb	Bonner Jahrbuch, Bonn.
BJbVF	Berlinerer Jahrbuch für Vor – und Frühgesichte, Berlin
BRGK	Berichte des R`misch-Germanische Komission, Berlin – Frankfurt/Main.
Dacia N.S.	Dacia, Nouvel serie, Bucuresti.
Diss. Pann.	Dissertationes Pannonicae, Budapest.
Eph.Nap.	Ephemeris Napocensis, Cluj – Napoca.
IMS	Inscriptiones de la Moesie Superioure, Beograd.
GMK	Glasnik Muzeja Kosova i Metohije, Priština.
GZMS	Glasnik Zmajskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo.
GCBI	Glasnik Centra za balkanološka ispitivanja u Sarajevu, Sarajevo.
JRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanische Museum Mainz, Mainz.
MAA	Macedoniae Acta Archaeologica, Skopje.
MBV	Münchener Betrag zur Vor- und Frühgeschichte, München
Museum	Museum, Гласник Народног музеја у Шапцу, Шабац.
PBF	Pr@historische Bronze Funde aus Europa, Frankfurt/Main.
RGA	<i>Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Begründet von Johannes Hoops, Zweite v`llig neu bearbeitete und stark erwiterte Auflage unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelerter</i> , Hrsg. Beck, H. Bonn, Jankuhn, H. G`ttingen – Steruer, H. Freiburg, Wenskus, R. G`ttingen, Band 8, 5/6, Berlin – New York, 411– 608.
SJ	Saalburg Jahrbuch, Bericht des Saalburg Museums, Berlin – New York.
Slov. Arch.	Slovensk< archeol`gia, Nitra.
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku, Split
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb.
VVM	Vesnik Vojnog muzeja, Beograd.
Археологиѡ	Археологиѡ, Софиѡ.
Археологѡѡ	Археологѡѡ, Кзев.
Арх. Сбор.	Археологически Сборник, Ленинград (Санкт–Петербург).
ГГБ	Годишњак музеја града Београда, Београд.
ГЗФФ	Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, Скопје.
ГСАД	Гласник Српског археолошког друштва, Београд.

ИГ	Историјски гласник, Београд.
ИНМВ	Известив на Народен музеб Варна, Варна
Развитак	Развитак, часопис за уметност и културу, Зајечар.
РВМ	Рад војвођанских музеја, Нови Сад.
РМВ	Рад музеја Војводине, Нови Сад.
ЗНМ	Зборник Народног музеја, Београд.
ЗМПУ	Зборник Музеја примењене уметности, Београд.
ЗРФФ	Зборник радова Филозофског факултета у Београду, Београд.
ЖА	Жива антика, Скопје.

Adam, Feugère 1982

A.M Adam, M. Feugère, Un aspect de l'artisanat du bronze dans l'Arc Alpine Oriental et en Dalmatie au Ier S.AV.J-C.: Les fibules du tip dit "De Jezerine", *Aquilea Nostra LIII/1982*, Aquilea 1982, 129 – 188.

Alföldi 1957

M. Alföldi, Schmucksachen, in: *Intercisa II. Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Archeologia Hungarica 36, Budapest 1957, 399-476.

Almgren 1923

O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziell-miscigen und sibirischen Formen*, Mannus Bibliothek 32, Berlin 1923.

Ambroz 1966

A.K. Амброз, *Фибулы в европею части СССР*, Свод археологических источников, выпуск Д1 – 30, Москва 1966.

Andrejić 1986

Ž. Andrejić, Šumadija, novi nalazi, *AP 25/1986*, Beograd 1986, 109 – 113.

Antička bronza 1969

Antička bronza u Jugoslaviji. Katalog, Narodni muzej, Beograd 1969.

Arheološko blago Đerdapa 1978

Археолошко благо Ђердапа. Каталог, Народни музеј, Београд 1978.

Arheološko blago Kosova i Metohije 1998

Археолошко благо Косова и Метохије од неолиџа до средњеј века. Каталог. Галерија САНУ, Београд 1998.

Babović 1986

Lj.Babović, «Zbradila – Fund», Korbovo. Compte – rendu des fouilles, *Cahiers des Portes de Fer III (Ђердајске свеске III)*, Beograd 1986, 116 – 132.

Barački 1961

C. Барачки, Сарматски налази из Вршца, *РВМ 10/1961*, Нови Сад 1961, 117 – 143.

Barački 1972

С. Барачки, *Археолошки налази Сармаѿа у јужном Банаѿу*, Вршац 1972.

Barački 1975

С.Барачки, *Накиѿ Сармаѿа у Банаѿу са ѿрељедом сармаѿских налазишѿа*, Вршац 1975.

Barački 1991

С. Барачки, Римско – провинцијско доба, сеоба народа и рани средњи век, *Археолошки налази јуѿоисточноѿ Банаѿа*, Вршац 1991, 28 – 32.

Barački 1995

С. Барачки, *Археолошко налазишѿе на дунавској ади крај Сѿаре Паланке*, Вршац 1995.

Basler 1969

Ђ. Basler, Nekropola na Velim ledinama u Gostilju (Donja Zeta), *GZMS XXIV/1969*, Sarajevo 1969, 5 - 107.

Basler 1977

Ђ. Basler, Rimski metalurški pogon i naselje u dolini Japre, *GZMS XXX – XXXI/1975 – 1976*, Sarajevo 1977, ...

Batistić-Popadić 1985

Д. Батистић-Попадић, Сарматска некропола Војловица – Панчево, *PBM 29/1984 – 1985*, Нови Сад 1985, 59 – 83.

Bechert 1973

Т. Bechert, *R`mische Fibeln des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr.*, Funde aus Asciburgium, Heft 1, Duisburg 1973.

Becker 1998

М. Becker, Armbrustfibeln der Gruppe Almgren VI, 2, in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: J. Kunow, Wünsdorf 1998, 263 – 270.

Behrens 1950

Г. Behrens, R`mische Fibeln mit Inschrift, *Reinecke Festschrift, zum 75. Geburtstag von Paul Reinecke am 25. September 1947*, Mainz 1950, 1 - 12.

Behrens 1954

Г. Behrens, Zur Typologie und Technik der provinzialr`mischen Fibeln, *JRGZM 1/1954*, Mainz 1954, 220 – 236.

Behrens 1957

Г. Behrens, Zangenibeln, *VAHD LVI – LIX/1954 – 1957*, Split 1957, 67 – 73.

Bemmann 1998

Ј. Bemmann, Ammerkungen zu einigen Fibeln mit umgeschlangenenem Fu8 (Almgern Gruppe VI, Serie 1), in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: J. Kunow, Wünsdorf 1998, 255 – 262.

Sofija Petković

Berciu 1981

D. Berciu, *Buridava dacica*, Bucure ti 1981.

Bichir 1973

Gh. Bichir, *Cultura carpic>*, BucureŃti 1973.

Bichir 1984

Gh. Bichir, *Geto – dacii din Muntenia Tn epoca romana*, BucureŃti 1984.

Bikić, Nkolić-Đorđević, Simić 2002

V. Bikić, S. Nikolić-Đorđević, Z. Simić, Istraživanja na lokalitetu Studentski trg br. 9, *Singidunum* 3, Beograd 2002, 183 – 220.

Bjelajac 1990

Lj. Bjelajac, *Terra sigillata u Gornjoj Meziji*, Beograd 1990.

Bjelajac, Ivanišević 1991

Lj. Bjelajac, V. Ivanišević, Les tJmoignanes archJologiques des Grandes Invasions B Singidunum, *Starinar XLII/1991*, Beograd 1991, 123 – 139.

Bjelajac, Simić 1991

Љ. Бјелајац, З. Симић, Резултати заштитних истраживања на простору улице Кнеза Михајла, ГГБ XXXVIII, Beograd 1991, 17 – 34.

Bode 1998

M. J. Bode, Germanische Scheibenfibeln – ein kurzer gberblick hber den Forschungsstand ausgew@ lter Formen, in: *100 Jahrefibelformen nach Oscar Almgem, international Arbeitstagung 25 – 28 Mai 1997, Kleinmachow, Land Branderburg*, Hrsg. J. Kunow, Wünsdorf 1998, 321 – 338.

Bodor, Winkler 1976

A. Bodor, I. Winkler, Un atelier de artinazat la Dierna, *Acta MN XVI*, Cluj – Napoca 1976, 141 – 155.

Bojović 1973

D. Bojović, *Rimska keramika Singidunuma*, Beograd 1973.

Bojović 1983

D. Bojović, *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983.

Bojović 1996

D. Bojović, La camp de la legion IV Flavia a Singidunum, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed. P. Petrović, Beograd 1996, 53 – 68.

B`hme 1972

A. B`hme, Die Fibeln der Kastele Saalburg und Zugmantel, *SJ XXIX*, Berlin – New York 1972, 5 – 112.

B`hme-Sch`nberger 1998

A. B`hme-Sch`nberger, Die Fibeln Algrem 101, in: *100 Jahrefibelformen nach Oscar Almgem, international*

Arbeitstagung 25 – 28 Mai 1997, Kleinmachow, Land Branderburg, Hrsg. Kunow, J. Wünsdorf 1998, 175 – 185.

B`hme-Sch`nberger 1998 A

A. B`hme-Sch`nberger, Die provinzialrömischen Fibeln bei Algrem, in: *100 Jahrefibelformen nach Oscar Almgren, international Arbeitstagung 25 – 28 Mai 1997, Kleinmachow, Land Branderburg*, Hrsg. J. Kunow, Wünsdorf 1998, 351 – 366.

Božič 1993

D. Božič, Slovenija in srednja Evropa v poznolatenskem obdobju, *AV 44*, Ljubljana 1993, 137 – 152.

Bren 1966

J. B e , *T ísov – keltské oppidum (T ísov – The Celtic Oppidum)*, Praha 1966.

Brukner 1981

O. Brukner, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd 1981.

Brukner 1990

O. Brukner, Rimski nalazi u jugoslovenskom delu Barbarikuma, Banat i Bačka, *AV 41*, Ljubljana 1990, 199 – 217.

van Buchem 1966

H.J.H. van Buchem, De gouden speld van Julianus, *Numaga 13*, 50 – 61.

van Buchem 1973

H.J.H. van Buchem, Die Zwiebelknopffibel, in: Braat, W. C. Et al. *Der Fund von Deurne, Holland*, MBV 15, Mhnchen, 63 – 70.

Bučić, Petrović 1985

J. Бучић, П. Петровић, Римски и терме у Прилипцу, *Ужички зборник 14*, Ужице 1985, 5 – 22.

Burger 1966

A.Sz. Burger, The Late Roman Cemetery at Ságvár, *Acta AH XVIII/1- 4*, Budapest 1966.

Buora 1992

M. Buora, Note on the Diffusion of Swastika Fibulae with Horse – Head decorations in the Late Roman Period, *AV 43*, Ljubljana 1992, 105 – 110.

Buora 1994

M. Buora, Fibeln germanischen Ursprungs im Arch@ologischen Museum Aquilea, *Germania 72, 2*, 606 – 618.

Buora 1997

M. Buora, «Zwiebelkopffibeln» dell tipo Keller 6 da Aquilea, *AV 48*, Ljubljana 1997, 247 – 260.

Buora, Candussio 1990

M. Buora, A. Candussio, Fibule tipo Jobst 13 B nel Friuli Venezia, Giulia, *AV 41*, Ljubljana 1990, 177 – 182.

Buora, Candussio, Demetz 1991

M. Buora,– A. Candussio, St. Demetz, Fibule «ad arpa», o del tipo Almgren 65 in Friauli, *Aquilea Nostra 61/1990*, Aquilea 1991, 77 – 94.

Buora, Werner 2002

Roma sul Danubio. Da Aquileia a *Carnuntum* lungo la via dell' ambra, ed. M. Buora, J. Werner, *Cataloghi e monografie archeologiche del Civici musei di Udine 6*, Udine – Roma 2002.

Cermanović-Kuzmanović 1968

A. Цермановић-Кузмановић, Ситни налази из Доклеје, *ЖА XVIII*, Скопје 1968, 279 – 293.

Cermanović-Kuzmanović 1995

A. Цермановић-Кузмановић Предмети и накит од сребра из Коловрата, у: *Радиоониоце и ковнице сребра (Silver Workshops and Mints)*, ур. И. Поповић, Београд 1995, 227 – 230.

Cermanović Kuzmanović 1997

A. Цермановић-Кузмановић, Накит од племенитог метала са некропола у Коминима – *Municipium S...*, у: *Узгарје Драгославу Срејовићу (Αντιδωρον Dragoslavo Srejić)*, ур. М. Лазвић, Београд 1997, 385 - 392.

Cermanović-Kuzmanović 1998

A. Цермановић-Кузмановић, *Комини – municipium S... Некрополе (Komini – municipium S... Cemeteries)*, Београд 1998.

Cermanović-Kuzmanović, Srejić, Žižić 1975

A. Цермановић-Кузмановић, Д. Срејовић, О. Велимировић -Жижич Анџичка Дукља. Некрополе, Цетиње 1975.

Cermanović-Kuzmanović, Srejić 1979

A.Цермановић Кузмановић, Д. Срејовић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979.

Cermanović-Kuzmanović, Stanković 1986

A. Cermanović-Kuzmanović, S. Stanković, La forteresse antique Mora Vagei pres de Mihajlovac, *Cahiers de Porte de FJr III (Ђергајске свеске III)*, Beograd 1996, 453 – 466.

Cermanović-Kuzmanović, Jovanović 2004

A.Cermanović-Kuzmanović, A.Jovanović, *Tekija*, Beograd 2004.

Chevalier, Gheerbrant 1983

J. Chevalier, A. Gheerbrant *Rječnik simbola (mitovi, sni, običaji, geste. oblici, likovi, boje, brojevi)*, ur. B. Donat, prev. A. Buljan, D. Bućan, F. Vučak, M. Vekarić, N. Grujić, Zagreb 1983.

CosiŃ 1986 A

CociŃ, S. *Fibule emailate din Dacia roman>, Apulum XXIII*, Alba Iulia 1986, 159 - 168.

CociŃ 1987

CoŃcis, S. Fibule cu iscripŃie din Dacia roman>, *Acta MP XI*, Zalju 1987, 169 – 162.

CociŃ 1995

S. CociŃ, Strongly Profiled Broches with Trapezium Form Foot in the Roman Province of Dacia, *Eph. Nap. V*, Cluj – Napoca 1995, 93 – 104.

CociŃ 1995 A

S. CociŃ, Ateliere de bronzieri din Dacia roman>, *Acta MN 32/ 1995, I*, Cluj – Napoca 1995, 383 – 391.

CociŃ 2004

S. CociŃ, *Fibulele din Dacia romana (The Brooches from Roman Dacia)*, Cluj – Napoca 2004.

CociŃ, Opreanu 1998

S. CociŃ, C. Opreanu, Barbarische Fibeln aus dem R`mische Dakien, Ihre Historische Bedeutung, *Acta MN 35/ I*, Cluj – Napoca 1998, 195 – 228.

CriŃan 1959

I. H. CriŃan, Le trJsor d' AŃel et ses relations balkano – danubiene, *Dacia N. S. III/1959*, Bucure ti 1959, 353 – 367.

Curta 1992

F. Curta, Die Fibeln der Sammlung «V. Culica», *Dacia N.S. XXXVI/1992*, Bucure ti 1992, 37 – 97.

Cvjetićanin 1992

T. Cvjetićanin, *Keramika jugoslovenskog dela provincije Dakije Ripensis*, Magistarski rad, Beogradski univerzitet, Filozofski fakultet, Odeljenje za arheologiju, Beograd 1992.

Cvjetićanin 1997

T. Cvjetićanin, *Gledosana keramika Mezije, Dakije Ripensis, Dakije Mediteraneje i Dardanije*, Doktorska teza, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za arheologiju, Beograd 1997.

Černač 2000

S. Černač, *Bronzani predmeti iz Nova i Pontesa od I do VI veka*, Magistarski rad, Beogradski univerzitet, Filozofski fakultet, Odeljenje za arheologiju, Beograd 2000.

Čerškov 1969

Чершков, Е. *Римљани на Косову и Метохији*, Beograd 1969.

Čerškov 1970

E. Čerškov, *Municipium DD kod Sočanice*, Priština – Beograd 1970.

Čremošnik 1963

I. Čremošnik, Nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i Hercegovini, *GZMS XVIII/1963*, Sarajevo 1963,...

Dabrowska 1998

T. Dabrowska, Die kr@ftig profilierte Fibeln Almgren Gruppe IV, Fig. 74 – 84 (Trompetenfibeln) mit

Sofija Petković

einem Ausblick auf die östlichen Formen, in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: Kunow, J., Wünsdorf 1998, 149 – 156.

Dautova-Ruševljan 1977

V. Даутова-Рушевлан, *Римске бронзане фибуле. Каталог*, Нови Сад 1977.

Dautova-Ruševljan 1990

V. Даутова-Рушевлан, Досадашњи резултати истраживања и проблеми при проучавању сарматске културе у Војводини, *РВМ 32/1989 – 1990*, 81 – 94, Нови Сад 1990.

Dautova-Ruševljan 1995

V. Даутова-Рушевлан, Римски сребрни предмети у Музеју Војводине, у: *Радионице и ковнице сребра (Silver Workshops and Mints)*, ур. И. Поповић, Београд 1995, 243 – 258.

Dautova-Ruševljan 1995 A

V. Даутова-Рушевлан, Занатски производи и нумизматички налази, *Фрушка Гора у античко доба*, Нови Сад 1995, 111 – 170.

Dautova-Ruševljan 2002

V. Даутова-Рушевлан, Villa rustica на локалитету Врањ код Хртковаца, *РМВ 41 – 42/2001 – 2002*, Нови Сад 2002, ... – 28.

Dautova Ruševljan 2003

V. Dautova-Ruševljan, *Kasnoantička nekropola kod Sviloša u Sremu*, Novi Sad 2003.

Dautova-Ruševljan, Brukner 1992

V. Dautova-Ruševljan, O. Brukner, *Gomolava 3. Rimski period*, Novi Sad 1992.

Demetz 1998

S. Demetz, Almgren Gruppe IV, Fig. 65 – 67: Zum Beginn der kräftig profilierte Fibeln, in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: J. Kunow, Wünsdorf 1998, 137 – 148.

Diaconescu 1999

A. Diaconescu, Ornamenta dignitatis: Gradabzeichen und Symbole des sozialen Status bei den lokalen Eliten von Dakien nahe dem Aurelianische Rhckzug, *Acta MN 36/I*, Cluj – Napoca 1999, 203 – 243.

Diaconu 1965

Gh. Diaconu, *Tirgsor – necropola complex din secolele III – IV e. n.*, Bucure ti 1965.

Diaconu 1971

Gh. Diaconu, gber die Fibeln mit umgeschlangenen Fu8, *Dacia N. S. XV/1971*, Bucure ti 1971, 239 – 267.

Dimitrijević 1960

Д. Димитријевић, Гепидска некропола «Кормадин» код Јакова, *РВМ 9/1960*, Нови Сад 1960, 5-50.

Dimitrijević 1966

D. Dimitrijević, Vojka – Ugrinovci, Stara Pazova – Zemun lok. »Brestove međe« - rimsko utvrđenje sa civilnim naseljem, *AP 8/1966*, Београд 1966, 124 – 127.

Dimitrijević 1984

Д. Димитријевић, Сапаја, римско и средњовековно утврђење на острву код Старе Паланке, *Сџаринар XXXIII – XXXIV/1982 – 1983*, Београд 1984, 29 – 62.

Dimitrijević 1996

D. Dimitrijević, Die Häffen der Classis Flavia Pannonica des Donausektors von Bassianae, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed. P. Petrović, Beograd 1996, 143 – 157.

Dimitrijević, Kovačević, Vinski 1962

D. Dimitrijević, J. Kovačević, Z. Vinski, *Seoba naroda. Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja*, Zemun 1962.

Dimitrioska 1979

Г. Димитроска, Група доцноримски гробови од Камник, *МАН 5*, Скопје 1979, 131-139.

Dodić, Petrović, Aleksić 2004

С. Додић, Р. Петровић, – М. Алексић, *Накић и праисторије до данас из збирки Завичајног музеја у Јајоцима*, Јагодина 2004.

Drča 1983

С. Дрча, *Naicusus – Sirmium, обрада метала*, Ниш 1983.

Drescher 1959

Drescher, Ein Beitrag zur Technik der römische Zwiebelknopffibel, *Germania 37*, 170 – 179.

Dušanić 1980

С. Душанић, Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији, *ИГ 1 – 2*, Београд 1980.

Dušanić 1991

С. Душанић, Из историје касноантичког рударства у Шумадији, *Сџаринар XL - XLI/1989 – 1990*, Београд 1991, 217 – 224.

Dušanić 1995

S. Dušanić, Late Roman Mining in Illyricum: Historical Observation, in: *Ancient Mining and Metallurgy of Southeast Europe, Proceedings of International Symposium, Donji Milanovac, May 10 – 25, 1990*, ed. P. Petrović, S. Đurđeković, Beograd – Bor 1995, 219 – 225.

Dušanić 1996

S. Dušanić, The Frontier and the Hinterland: The Role of Scupi in Domitians Wars on the Danube, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed. P. Petrović, Beograd 1996, 41 – 51.

Dorđević 1994

M. Ђорђевић, Налази некропола римског периода у југозападном Банату, *ПМВ 36/1994*, Нови Сад 1994, 41 – 61.

Dorđević 1996

M. Đorđević, Contributions to the Study of the Roman Limes in South Banat, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed. P. Petrović, Beograd 1996, 125 – 133.

Eliade 1991

M. Eliade, *Istorija verovanja i religijskih ideja, I – II* (M. Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses, I – II*, Paris 1980.), prev. B. Lukić, Prosveta: Beograd 1991.

Ettlinger 1973

E. Ettlinger, *Die römischen Fibeln in der Schweiz*, Bern 1973.

Ercegović Pavlović 1980

С. Ерцеговић Павловић, Римске и средњовеновне некрополе у Мачванској Митровици, *Sirmium XII*, Београд 1980.

Exner 1941

K. Exner, Die provinziell römischen Emailfibeln der Rheinlande, *BRGK 29/1939*, 31 – 123.

Feugère 1985

M. Feugère, *Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve siècle après J.-C.*, *Revue Archéologique du Narbonnaise*, Supplément 12, Paris 1985.

Fidanovski 1995

S. Fidanovski, Late Roman Graves from Zaskok, in: *The Age of Tetrarchs*, ed. D. Srežović, Beograd 1995, 100 – 110.

Fischer 1966

F. Fischer, Frühzeitige Fibeln aus Aquileia, *Aquileia nostra XXXVII/1966*, Aquileia 1966, 8 – 26.

Fuchs, Werner 1950

S. Fuchs, J. Werner, *Die langobardische Fibeln aus Italien*, Berlin 1950.

Furmanska 1953

A. Фурманска, Фбули с разкопок Олвзз, *Археологизм VIII*, Кев 1953, 76 – 94.

F. Fülep 1977

F. Fülep, *Roman Cemeteries on the Territory of Pecs (Sopianae)*, Budapest 1977.

Gabričević 1986

M. Gabričević, Rtkovo - Glamija I, Une forteresse de la basse antiquité, fouilles de 1980-1982, *Cahiers des Portes de Fer III (Ђергајске свеске III)*, Beograd 1986, 71 - 91.

Гацовић 2002

С. Гацовић, Petrecltura, песма за испраћај покојника у Влаха Унгуријана, Зајечар 2002.

Garašanin, Vasić 1980

М. Гарашанин, М. Васић, Трајанов мост – Кастел Понтес. Претходни извештај 1979, *Ђергајске свеске I (Cahiers de Portes de Fer I)*, Београд 1980, 7 – 41.

Garašanin, Vasić, Marjanović-Vujović 1984

М. Гарашанин, М. Васић, Г. Марјановић-Вујовић, Трајанов мост – Castrum Pontes. Извештај о археолошким истраживањима у 1980. години, *Ђергајске свеске II (Cahiers de Portes de Fer II)*, Београд 1984, 25 – 84.

Garašanin, Vasić 1987

М. Гарашанин, М. Васић, Извештај о ископавањима у 1981. и 1982. години, *Ђергајске свеске IV (Cahiers de Portes de Fer IV)*, Београд 1987, 72 – 97.

Garbsch 1965

J. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht im I – II Jahrhundert*, MBV 11, Mhuchen 1965.

Garbsch 1966

J. Garbsch, *Der Moosberg bei Murnau*, MBV 12, Mhuchen 1966.

Genčeva 2004

Ев. Генчева, *Римскиџе фибуле оџ БХліаруб, оџ краб на I в. џр. н. е. до краб на VI в. на н. е* (E. Genčeva, *Les fibules romaines de Bulgarie, de la fin du I er s. av. J. – C. À la fin du VI e s. ap. J. – C.*), Софиб 2004.

Gerharz 1987

R.R. Gerharz, *Fibeln aus Afrika*, SJ XLIII, Berlin – New York 1987, 77 – 107.

Gilles 1984

K. J. Gilles, *Germanische Fibeln und K@mmе des Trierer Landes*, *Arch. Korr.* 11/1981, 255 – 293.

Gorohovskij, Son 1989

Е.Л. Гороховскиб, Н.О. Сон, ФзбулЗ з Тзри, *Археологзб/1989*, 3, К ев 1989, 69 – 77.

Grbić 1930

М. Грбић, Неке римске сребрне фибуле Народног музеја у Београду, *Сџаринар III – V*, Београд 1930,

Grbić 1994

D. Grbić, *Predmeti od bronce iz vojnog utvrđjenja Diana*, Magistarski rad, Beogradski univerzitet, Filozofski Fakultet, Odeljenje za arheologiju, Beograd 1994.

Grbić 1996

D. Grbić, *Fibulae as Products of Local Workshops at Diana*, in: *Roman Limes on the Middle and Lowe Danube*, ed. P. Petrović, Beograd 1996, 87 – 91.

Grevs 1974

R. Grevs, *Grčki mitovi I – II* (R. Graves, *The Greek Myths*, Penguin Books 1972), prev. G. Mitrinović, Nolit: Beograd 1974.

Gschwind, Ortisi 2001

K.Gschwind, S. Ortisi, Zur kulturellen Eingeständigkeit der Provinz Rätien – Almgren 86, die rätische Form der sog. Pannonischen Trompetenfibeln, *Germania* 79, 2, 401 – 416.

Gudea 2002

N. Gudea, gber römische Hakenkreuzfibeln mit Pferdköpfen, *Arch.Korr.* 32, 1, 101 – 104.

Guštin 1987

M. Guštin, La Tene Fibulae from Istria, *Arch. Jug. XXIV*, Ljubljana, 43 – 56.

Haralambieva 1990

A. Хараламбиева, Луковични фибули вХв Варненски музе6, *ИНМВ 26(41)*, Варна 1990, 29 – 41.

Haralambieva 1993

A. Хараламбиева, Провинциалноримски фибули от Северноизточна БХлгария, *ИНМВ 29(44)*, Варна 1993, 87 – 102.

Haralambieva 1997

A. Хараламбиева, Фибули с «очички», тип III 44 – 64 по Алмгрен на `г от Долниб Дунав, *ИНМВ 32 – 33(47 – 48)*, Варна 1997, 31 – 42.

Haralambieva 1998

A. Haralambieva, Darstellungen christlicher Symbole, Inschriften und Heiligen auf Trachtzubeh`r des 4. – 7. Jhs. Aus heutigem Bulgarien, *VHAD 87 – 89, Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae, vol. I – III*, Split - Vatikan 1998, 367 – 373.

Haralambieva, Andreeva 1995

A. Хараламбиева, Е. Андреева, Провинциалноримски коленчати фибули вХв Варненскиб археологически музе6, *ИНМВ 30 – 31(45 – 46)*, Варна 1995, 5 – 17.

Hoerdт 1973

K. Hoerdт, Die Dakischen Silberfunde, *Dacia N.S. XVII/1973*, Bucure ti 1973, 127 – 167.

Пијашевић 1988

Е. Илијашевић, Каталог предмета са локалитета Идимум, у: Ј. Ранков, Идимум. Касноантичке терме (ископавања 1960 – 1962), *ЗНМ XIII/1*, Београд 1988, 118 – 124.

ИониЏ| 1998

I. IoniЏ|, Die Fibeln mit umgeschlangenen Fu8 Almgren Gruppe VI, 1, in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: Kunow, J. , Wünsdorf 1998, 231 – 240.

Иванишевић – Никوليћ-Ђорђевић 1997

V. Ivanišević, S. Nikolić-Ђorđević, Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu, lokalitet Knez Mihajlova 30, *Singidunum 1*, Beograd 1997, 65 – 150.

Иванишевић, Kazanski 2002

V. Ivanišević, M. Kazanski, La necropole de l ' Jpoque des Grandes Migrations B Singidunum, *Singidunum 3*, Beograd 2002, 101 – 157.

Ivanišević, Špehar 2006

V. Ivanišević, P. Špehar, Early Byzantine Finds from Čečan and Gornji Streoc (Kosovo), *Starinar LV/2005*, Beograd 2006, 133 – 159.

Ivanov 1972

Т. Иванов, Образите на Константин и синовете му вХрху луковичните фибули от БХлгария, *Археологич/1972*, 4, Софиб 1972, 9-29.

Ivanovski 1987

M. Ivanovski, The Grave of Warrior from the Period of Licinius I Found at Taraneš, *AI / 24*, Ljubljana 1987, 81 – 90.

Iványi 1935

D. Iványi, *Die pannonischen Lampen*, Diss. Pann. II, 2., Budapest

Ivčević 2001

S. Ivčević, Lukovičaste fibule iz Salone u Arheološkom muzeju u Splitu, *VAHD 92/2000*, Split 2001, 125 – 187.

Janes 1998

D. Janes, Brooches and Insignia and Loyalty to the Late Roman State, *VHAD 87 – 89, Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae, vol. I – III*, Split - Vatikan 1998, 387 – 394.

Janković 1975

Ђ. Јанковић, Покретни налази са некрополе и утврђења код Кладова, *Старинар XXIV-XXV/1973-1974*, Београд 1975, 201-226.

Janković 1981

Ђ. Јанковић, *Подоунавски гео обласии Аквиса у VI и почетком VII века (Résumé: Le partie danubienne de la région d' Aquis au VIe et au début du VIIe siecle)*, Београд 1981.

Janković 1983

Ђ. Јанковић, У сутону антике, у: *Гамзиџрад. Касноантички царски дворац*, ур. Д. Срејовић, Београд 1983, 98 - 119 .

Janković M. 1997

М. Јанковић, Сеоба народа, у: *Античка бронза Сингидунума (Summary: Antique Bronze from Singidunum)*, ур. С. Крунић, Београд 1997, 305 - 340.

Jevremović 1988

Н. Јевремовић, Крстага фибула са Христовим монограмом из Народних музеја у Београду, *ЗНМ XIII/ 1*, Београд 1988, 165 – 169.

Jobst 1975

W. Jobst, *Römischen Fibeln aus Lauriacum*, Forschungen in Lauriacum 10, Linz 1975.

Jockenh`vel 2001

A. Jockenh`vel, Frhhe Zangen, in: *Festschrift fhr Fritz-Rudolf Herrmann zum 65. Geburtstag*, hrsg. Hansen, S. – Pingel, V., Arch@ologie in Hessen, Neue Funde und Befunde, Rahden/Westf. 2001, 91 – 102.

Jordović 1963

Č. Jordović, Horreum Margi, Ćuprija, II, *AP 5/1963*, Beograd 1963, 90 – 93.

Josifovska 1960

Б. Јосифовска, Една римска гробница од Рокомија, *ГЗФФ 12*, Скопје 1960, 197-212.

Jovanović 1975

А. Јовановић, Крстобразне фибуле из античке збирке Народног музеја у Нишу, *ЗНМ VIII*, Београд 1975, 235 – 245.

Jovanović 1976

А. Јовановић, О проблему фибула са портретима, *ЗРФФ XIII, 1*, Београд 1976, 43 – 51.

Jovanović 1978

А. Јовановић, *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Београд 1978.

Jovanović 1984

А. Јовановић, Хајдучка Воденица, касноантичко и рановизантијско утврђење, *Сџаринар XXXIII – XXXIV/1982 – 1983*, Београд 1984, 319 – 331.

Jovanović 1995

А. Јовановић, A Contribution to the Studies of the Late Roman Culture in Serbia, in: *The Age of Tetrarchs*, ed. D. Srejić, Београд, 159 – 165.

Jovanović 1995 A

А. Јовановић, Прилог проучавању експлоатације сребра код Бреука, у: *Радионице и ковнице сребра (Silver Workshops and Mints)*, ур. И. Поповић, Београд 1995, 111 – 115.

Jovanović 1997

А. Јовановић, Жидовар у римском периоду, у: *Жидовар. Насеље бронзаног и гвозденог доба (Židovar. Bronze Age and Iron Age Settlement)*, ур. М. Лазић, Београд - Вршац, 70 – 79.

Jovanović 1999

А. Јовановић, Налази из Нове Божурне. Карактер и функција у: *Прокупиље у праисторији, антици и средњем веку*, ур. М. Васић, Д. Маринковић, Београд – Прокупље 1999, 63 – 71.

Jovanović 2004

А. Јовановић, Бор и околина у античком периоду, у: *Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку (The Bor area in Prehistory, Antiquity and the Middle Age period)*, ур. Мирослав Лазић, Бор – Београд 2004, 165 -229.

Jovanović 2006

А. Јовановић, *Тло Србије, завичај римских царева*, Београд 2006.

Jovanović 2007

A. Јовановић, *Оілеги из античкоі кулћа и иконографіје*, Београд 2007.

Jurišić 1961

A. Јуришић, Заштитна ископавања у селу Радоињи, *Саопштења IV*, Београд 1961, 163 – 180.

Kasparova 1977

К.В. Каспарова, О фибулах зарубинецког типа, *Арх. Сбор. 18*, Ленинград (Санкт–Петербург) 1977, 68 – 78.

Kasparova 1984

К.В. Каспарова, Зарубинецка култура в хронолошкој системе култур похи латена, *Арх. Сбор. 25*, Ленинград (Санкт–Петербург). 1984, 108 – 117.

Kazanski 1998

M. Kazanski, Les fibules germaniques orientales et danubiennes en Gaule (périodes C 2 – D 2), in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: J. Kunow, Wünsdorf 1998, 375 – 386.

Keller 1971

E. Keller, *Die sp@tr`mischen Gr@bfunde in Shdbayern*, MBV 14, Mhuchen.

KolnRk 1964

T. KolnRk, HonosnJ spony Mladšej doby rimskej vo svetle n<lezov z juhoz<padnJho Slovenska, *Slov.Arch. XII, 2*, Nitra 1964, 408 – 439.

KolnRk 1965

KolnRk, T. K typologii a chronologii niektozych spon z mladšej doby rimskej juhoz<padnom Slovensku, *Slov. Arch. XIII, 1*, Nitra 1965, 183 – 231.

Kondić 1961

V. Кондић, Збирка римских фибула из Вршачког музеја, *PBM 10/1961*, Нови Сад 1961, 201 – 216.

Kondić 1994

Кондић, В. Равна (Camps), римско и рановизантијско утврђење, *Старинар XXXIII – XXXIV/1982 – 1983*, Београд 1984, 231 – 251.

Kondić J. 1994

J. Кондић, Касноантичко сребро, у: *Античко сребро у Србији (Antique Silver from Serbia)*, ур. И. Поповић, Београд 1994, 55 – 67.

Konrad 1994

M. Konrad, Ein Fibel – Depotfund aus Bregenz (Brigantium). Weihefund in einem Tempel ?, *Germania 72, 1*, 217 – 229.

Koščević 1975

R. Koščević, Die Werkst@te kr@ftig profilirter Fibeln in Siscia, *Arch.Iug. XVI*, Београд 1975, 51 – 61.

Sofija Petković

Koščević 1980

R. Koščević, *Antičke fibule s područja Siska*, Zagreb 1980.

Kovačević 1960

J. Kovačević, *Varvarска колонизација јужнословенских обласћи*, Нови Сад 1960.

Ković 2003

Г. Ковић, Фибуле из античке збирке Народног музеја у Шапцу, *Museum 4*, Шабац 2003, 47 – 100.

Kovrig 1937

I. Kovrig, *Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, Diss. Pann. II, 4. Budapest 1937.

Kr@mer 1971

W. Kr@mer, Silberene Fibeln – Paare aus dem letzten vorchrist. Jh., *Germania 49*, 111 – 132.

Kuchenbuch 1954

F. Kuchenbuch, Die Fibel mit umgeschlangenen Fuss. Studien zur Chronologie der Jhngerenkaiserzeit im freien Germanien, *SJ XIII*, Berlin – New York 1845, 5 – 52.

Kunow 1998

J. Kunow, Die Hauptserie der Augenfibeln: Gruppe III, Fig. 45 – 54, in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: J. Kunow, Wünsdorf, 93 – 118.

Lalović, Jovanović 1981

А. Лаловић, С. Јовановић, Рготина, античко налазиште, *Стиаринар XXXI/1980*, Београд 1981, 81 - 85.

Lamiov<-Schmiedlov< 1961

M. Lamiov<-Schmiedlov<, Spony z doby rimskej na Slovensku, *Študijne zvesti AUSAV 5*, Nitra 1961.

Lànyi 1972

V. Lànyi, Das spätantiken Gr@berfelder von Pannonien, *Acta AH XXIV*, Budapest 1972, 53 – 214.

Lànyi 1981

V. Lànyi, Das spätrömische Graberfeld, in: *Die spätrömische Festung und das Graberfeld von Tókod*, Hrsg. A. Mocsy, Budapest 1981.

Laur-Belart 1959

R. Laur – Belart, Ein frhhchristliche Grab aus Bazel, *Ur-Schweiz XXIII*, Bazel 1959, 4, 57 – 71.

Lekić 1963

M.Lekić, Carina – Kladovo, *AP 5/1963*, Beograd 1963, 115 – 116.

Letica 1984

З. Летица, Велике Ливадице, праисторијско, античко и средњовековно налазиште, *Стиаринар XXXIII – XXXIV/1982 – 1983*, Београд 1984, 179 – 181.

Ljubenova 1981

В. Л`бенова, СелиВето от римската и ранновизантибската епоха, *Перник I*, Софиб 1981, 107 – 200.

Ljubenova 1985

V. Л`бенова, Античен производствен и тХрговински центХр краб Радомир, Археологив/1985, 3, Софив 1985, 26 – 37.

Ludajić, Popović, Milinković 1986

Н. Лудајић, С. Поповић, М. Милинковић, Резултати истраживања вишеслојног налазишта на локалитету Јеринин Град – Горња Црнућа код Горњег Милановца, *Зборник радова Народној музеја* XVI/1986, Чачак 1986, 81 – 93.

Marić R. 1933

Р. Марић, *Анђички кулишови у нашој земљи*, Београд 1933.

Marić 1963

Z. Marić, Keltski elementi u mlađem željeznom dobu Bosne i Hercegovine, *GZMS XVIII*, Sarajevo 1963, 63 – 83.

Marić 1968

Z. Marić, Japodske nekropole u dolini Une, *GZMS XXIII*, Sarajevo 1968, 5 – 80.

Marijanski – Manojlović 1987

М. Маријански – Манојловић, *Rimska nekropola kod Beške u Sremu*, Novi Sad 1987.

Maroti - Topal 1980

T. Maróti, J. Topál, Szentendre római kori temet je, *Studia Comitatus 9/1980*, 95-178.

Marović 1961

I. Marović, Fibeln mit Inschrift von Typus Aucissa in den arch@ologischen Museen von Zagreb, Zadar und Split, *JRGZM 8*, Mainz 1961, 106 – 120.

Marović 1963

I. Marović, Iskopavanja kamenih gomila oko vrela Cetine godine 1953, 1954 i 1958, *VHAD LXI/1959*,

Martin 1994

М. Мартин, Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frhhmittelalterische Frauenkleidung, *JRGZM 38/1991*,

Maxfield 1981

V. Maxfield, *The Military Decoration of the Roman Army*, London 1981.

Medović 1969

P. Medović, Brza Vrba, Malo Bavanište, Kovin – praistorijsko i antičko naselje, *AP11/1969*, Beograd 1969, 161 – 163.

Migotti 2008

B. Migotti, *Lukovičaste fibule s portretima na području Rimskog carstva (The Crossbow Brooches with Portraits in the Roman Empire)*, Zagreb 2008.

Sofija Petković

Mikl – Curk 1976

I. Mikl-Curk, *Poetovio*, Ljubljana 1976.

Mikulčić 1974

И. Микулчиќ, Доцноримски гробови од Скупи, *ГЗФФ 26*, Скопје 1974, 109-143.

Mikulčić 1975

И. Микулчиќ, Раноримски скелетни гробови из Скупа, *Сџаринар XXIV – XXV/1973 – 1974*, Београд 1975, 89-102.

Miletić 1963

N. Miletić, *Nakit u Bosni i Hercegovini od kasne antike do najnovijeg doba*, Sarajevo 1963.

Minić 1984

Д. Минић, Манастир – праисторијско, античко и средњовековно налазиште, *Сџаринар XXXIII – XXXIV/1982 – 1983*, Београд 1984, 153 – 157.

Milošević 1973

P. Milošević, Fourth Century Tombs from Čalma near Sremska Mitrovica, *Sirmium III*, Beograd 1973, 85 - 96 .

Mirković 1968

М. Мирковић, *Римски трагови на дунаву у Горњој Мезији*, Београд 1968.

Mirković 1971

М. Мирковић, Sirmium – Its History from the I Century to 582 A.D., *Sirmium I*, Beograd 1971, 5 – 90.

Мирковић 1974

М. Мирковић, Нека питања владе Константина и Лицинија, *ЗФФ XII*, Београд 1974, 145 – 150.

Mirković 1986

М. Мирковић, *Viminacium et Margum*, *IMS II*, Beograd 1986.

Mirković 1989

М. Мирковић, Натписи на «царским» фиалама и фибулама и Лицинијева пропаганда, 316 – 322. године, *ЗФФ XVI*, Београд 1989, 37 – 44.

Mirković, Dušanić 1976

М. Мирковић, S. Dušanić, *Singidunum et le nord-ouest de la province*, *IMS I*, Beograd 1976.

Mitrea, Preda 1966

В. Mitrea, V. Preda, *Necropole din secolul al IV –lea e. n. în Muntenia*, Bucure ti 1966.

Mocsy 1974

А. Mocsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London 1974.

Mrkobrad 1980

D. Mrkobrad, *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*, Beograd 1980.

Noll 1952

R. Noll, R`merzeitlichen Fibelinschriften, *Germania* 30/3 - 4, 395 – 399.

Noll 1974

R. Noll, Einige goldene «Kaiserfibel» aus Niederemmel vom Jahre 316., *BJb* 174, Bonn 1974, 221 – 244.

Nowakowski 1998

W. Nowakowski, Die Nebenformen Almgren 133 und 137 aus heutiger Sicht, in: *100 Jahrefibelformen nach Oscar Almgren, international Arbeitstagung 25 – 28 Mai 1997, Kleinmachow, Land Branderburg*, Hrsg. J. Kunow, Wünsdorf 1998, 197 – 201.

Palade 2004

V. Palade, *AŃezarea Ńi necropola de la B>rlad – Valea Seaca, secolele III – V*, BucureŃti 2004.

Papazoglu 1969

F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969.

Papazoglu 1978

F. Papazoglu, *The Central Balkan Tribes in Pre Roman Times*, Amsterdam 1978.

Parducz 1944

M. A P<rducz, Sarmatakor emlékei Magyarorsz<gon II (Denkm@ler der Sarmatenzeit Ungarns II), *Arch. Hung.* 28, Budapest 1944.

Parducz 1950

P<rducz, M. A Sarmatakor emlékei Magyarorsz<gon III (Denkm@ler der Sarmatenzeit Ungarns III), *Arch. Hung.* 30, Budapest 1950.

Parducz 1956

P<rducz, M. Beitr@ge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn in II und III Jahrhundert, *Acta AH VII*, Budapest 1956, 139 – 182.

Parović – Pešikan 1971

M. Parović-Pešikan, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium. Part I, *Sirmium II*, Beograd 1971, 15 – 49.

Parović-Pešikan 1973

M. Parović-Pešikan, Excavations of a Late Roman Villa at Sirmium. Part II, *Sirmium III*, Beograd 1973, 1 – 44.

Pašalić 1965

E. Pašalić, Production of Roman Mines and Iron – works in West Bosnia, *Arch.Iug.* VI,

Sofija Petković

von Patek 1942

E. von Patek, *Verbreitung und Herkunft der Fibeltypen in Pannonien*, Diss. Pann. II, 19, Budapest 1942.

Pejović 1990

З. Пејовић, Остава из Буђановаца, *РВМ XXXII/1989 - 1990*, Нови Сад 1990, 95 – 98.

Peschek 1953

Ch. Peschek, Zur Shdausbereitung der Fibel mit umgeschlangenen Fuss, *Pr@historische Zeitschrift 34/35*, Berlin 1953, 255 – 266.

Peškar 1972

I. Peškar, *Fibeln aus r`mische Kaiserzeit in M@hren*, Praha 1972.

Petković 1998

S. Petković, Meaning and Provenance of Horses' Protomes Decoration on the Roman Antler Combs, *Starinar XLIX/1998*, Beograd 1998, 215 – 228.

Petković 2004

S. Petković, Roman Fibulae from *Ulpiana* (Archaeological investigations 1981 – 1987.), *Starinar LIII - LIV/2003- 2004*, Beograd 2004, 241 – 253.

Petković 2006

S. Petković, Study of Stratigraphy of Cultural Layers of Late Roman Romuliana; Case Study: South Tower of West Gate of Later Fortification, in: *Felix Romuliana. 50 Years of Archaeological Excavations, Papers from the International Conference, Zaječar, 27th – 29th October 2003*, ed: M.Vasić, Beograd 2006, 29 – 45.

Petković 2008

S. Petković, Unilateral Antler Combs from *Romuliana*, *Starinar LVI/2006*, Beograd 2008, 353 – 366.

Petković 2008 A

С. Петковић, Ископавања на локалитету Гамзиград – *Romuliana*, 2004. године (Archaeological Excavation in Gamzigrad – *Romuliana*, 2004.), Археолошки преглед, нова серија, 2/3 (2004/2005), Београд 2008, 61 – 63.

Petković 2008 B

С. Петковић, Ископавања на локалитету Гамзиград – *Romuliana*, 2005. године (Archaeological Excavation in Gamzigrad – *Romuliana*, 2005.), Археолошки преглед, нова серија, 2/3 (2004/2005), Београд 2008, 64 – 67.

Petković 2009

Petković, S. Late Roman Necropolis of *Romuliana* – Area South of the Fortres (research 2005 – 2006), *Starinar LVII/2007*, Beograd 2009, 251 - 275.

Petković 2010

С. Петковић, Римски Гамзиград пре царске палате, у: *Felix Romuliana* – Гамзиград, ур. И. Поповић, Београд 2010, 33 - 42.

Petković 2010 A

С. Петковић, Ромулијана у време после царске палате, у: *Felix Romuliana* – Гамзиград, ур. И. Поповић, Београд 2010, 167 - 199.

Petković, Jovanović 2001

С. Петковић, С. Јовановић, Археолошка ископавања римског утврђења *Timacum Minus* код села Равна, општина Књажевац током 1997 – 1998. године – Сектор јужне капије, *Сџаринар L/2000*, Београд 2001, 275 - 280.

Petković, Ružić 2005

S.Petković, M. Ružić, Introduction, in: *Roman and Medieval Necropolis in Ravna near Knjaževac*, Beograd 2005.

Petković, Ružić 2005 A

S.Petković, M. Ružić, Roman Necropolis, in: *Roman and Medieval Necropolis in Ravna near Knjaževac*, Beograd 2005.

Petković, Živić 2005

S. Petković, M. Živić, Early Byzantine Metallurgical Object at Gamzigrad – *Romuliana* in Eastern Serbia, *Proceedings of the 3rd International Symposium »Metallurgy in Southeast Europe from Ancient Times till the End of 19th Century«, 26th – 30th Septembar, Sozopol, Bulgaria, Report I*, ed. Prof. Dr. A. Avramov, Union of Bulgarian Metallurgists (БУМ), Sofia 2005, 101 - 108.

Petković, Živić 2006

С. Петковић, М. Живић, Група бронзаних фибула са Ромулијане, *ЗНМ XVIII/ 1*, Београд 2006, 439 - 458.

Petković, Živić 2006 A

С. Петковић, М. Живић, Трагови металуршких активности у касноантичкој Ромулијани: Истраживања 2002 - 2005, *Гласник САД 22/ 2006*, Београд 2006, 135 – 148.

Petrović 1976

П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш 1976.

Petrović 1979

P. Petrović, *Naissus – Remesiana – Horreum Margi, IMS IV*, Beograd 1979.

Petrović 1986

P. Petrović, *Timacum Minus und die Kastelle in Timok – tal, 13 Limeskongress, Aalen 1986*, 514 – 518.

Petrović 1991

П. Петровић, *Classis Flavia Moesica* на Дунаву у Горњој Мезији, *Сџаринар XL – XLI/1989 – 1990*, Београд 1991, 207 – 215.

Petrović 1995

P. Petrović, *Timacum Minus – Romuliana, IMS III-2*, Beograd 1995.

Petrović 1995 A

P. Petrović, Der Römische Bergbau in Ravna. Einige archäologische Notizen, in: *Ancient Mining and Metallurgy of Southeast Europe, Proceedings of International Symposium, Donji Milanovac, May 10 – 25, 1990*, ed. P. Petrović, S. Đurđekanić, Beograd – Bor 1995, 195 – 202.

Petrović 1997

П. Петровић, Римљани на Тимоку, у: *Археологија источне Србије (Archaeology of Eastern Serbia)*, ур. М. Лазић, Београд 1997.

Petrović, Jovanović 1997

П. Петровић, С. Јовановић, *Културно блато књажевачког краја, Археологија*, Београд 1997.

Petrović, Vasić 1996

P. Petrović, M. Vasić, The Roman Frontier in Upper Moesia: Archaeological Investigations in the Iron Gate Area – Main Results, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed. P. Petrović, Beograd 1996, 15 – 26.

Petrović B. 1997

Б. Петровић, Римски метални налази са локалитета Калуђерске ливаде у Сурчину, *ГГБ XLIII*, Београд 1997, 13 – 32.

Petrović B. 1997 A

Б. Петровић, Накит, у: *Античка бронза Синигунума (Summary: Antique Bronze from Singidunum)*, ур. С. Крунић, Београд 1997, 85 – 157.

Petrović D. 1965

Д. Петровић, Средњовековна некропола на Донићком брду (Градац код Крагујевца), *Старинар XIII – XIV/ 1962 – 1963*, Београд 1965, 276 – 291.

Petru 1972

S. Petru, *Emonske nekropole*, Ljubljana 1972.

Petru – Petru 1978

S. Petru, P. Petru, *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*, Ljubljana 1978.

Plesničar-Gec 1972

Lj. Plesničar-Gec, *Severno emonsko grobišče*, Ljubljana 1972.

Pop-Lazić 2002

Pop-Lazić, S. Nekropole rimskog Singidunuma, *Singidunum 3*, Beograd 2002, 7 – 100.

Popescu 1938

D. Popescu, Fibules en bronze des collections du Musée National des Antiquités, *Dacia VI – VII/ 1935 – 1936*, Bucure ti 1938, 239 – 246.

Popescu 1945

D. Popescu, Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in Bucuresti, *Dacia IX-X/ 1941 – 1944*, Bucure ti 1945, 485 – 505.

Popilian 1976

Gh. Popilian, Un quartier artisanal B Romula, *Dacia N.S. XX*, Bucure ti 1976, 221 – 250.

Popović 1988

И. Поповић, *Античко оруђе од твозђа у Србији*, Београд 1988.

Popović 1994

И. Поповић, Налаз сребрног накита из околине Кладова, *ЗНМ XV/1*, Београд 1994, 63 – 70.

Popović 1994 A

И. Поповић, Експлоатација сребрне руде и пут до финалних производа, у: *Античко сребро у Србији (Antique Silver from Serbia)*, ур. И. Поповић, Београд 1994, 13 – 18.

Popović 1994 B

И. Поповић, Аутохтоне и римске традиције на римском накиту I до III века, у: *Античко сребро у Србији (Antique Silver from Serbia)*, ур. И. Поповић, Београд 1994, 25 – 31.

Popović 1994 C

И. Поповић, Продукција сребра у периоду раног царства: локални производи и импорт, у: *Античко сребро у Србији (Antique Silver from Serbia)*, ур. И. Поповић, Београд 1994, 45 – 54.

Popović 1994 D

И. Поповић, Каталог, у: *Античко сребро у Србији (Antique Silver from Serbia)*, ур. И. Поповић, Београд 1994, 151 – 371.

Popović 1995

И. Поповић, Почети локалне производње сребрног посуђа у Горњој Мезији, у: *Рагионице и ковнице сребра (Silver Workshops and Mints)*, ур. И. Поповић, Београд 1994, 145 – 161.

Popović 1996

I. Popović, Notes topographiques sur la rJgion limitrophe entre la Pannonie Seconde et la MJsie PremiPre, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed. P. Petrović, Beograd 1996, 137 – 142.

Popović 1996 A

И. Поповић, *Римски накити у Народном музеју у Београду II. Златан накити (Les bijoux romains du Musée National de Belgrad. II Les bijoux d' or)*, Београд 1996.

Popović 1996 B

I. Popović, Certain Traits of Roman Silwer Jewellery Manufactured in the Central Balkans, *Starinar XLVII/1996*, Belgrade 1996, 139 – 154.

Popović 1997

I. Popović, Les production officielles et priveJs des ateliers d' orfJuverie de Naissus et de Sirmium, *AntiquitJ tardive 5*, 133 – 144.

Popović 1997 A

I. Popović, Miscellanea Argentea, *Starinar XLVIII/1997*, Belgrade 1997, 73 – 90.

Popović 1999

И. Поповић, Галски елементи у остави из Нове Божурне, у: *Прокупиње у праисторији, антици и средњем веку*, ур. М. Васић, Д. Маринковић, Београд – Прокупље 1999, 75 – 84.

Popović 2001

И. Поповић, *Касноантички и рановизантијски накит од злата у Народном музеју у Београду (Late Roman and Early Byzantine Jewellery in National Museum in Belgrade)*, Београд 2001.

Popović 2002

И. Поповић, *Накит са Јухора. Основа или сакрални тезаурус (Jewelry from Juhor. Hoard or Sacred Treasure)*, Београд 2002.

Popović 2002 A

И. Поповић, *Imitatio deorum* као мотив на накиту из Горње Мезије, у: *Vestigatio vetustatis Александрина Цермановић-Кузмановић, од пријатеља, сарадника и ученика*, ур. М. Лазић, Београд 2002, 375 – 389.

Popović 2004

I. Popović, Specific Variants of Gold and Silver Early «Zwiebelkopf» Fibulae from Eastern Serbia, *Starinar LIII – LIV/ 2003 – 2004*, Belgrade 2004, 225 – 239.

Popović 2009

I. Popović, Gilt Fibula with Christogram from Imperial Palace in Sirmium, *Starinar LVII/2007*, Belgrade 2009, 101 – 112.

Popović, Borić-Brešković 1994

И. Поповић, Б. Борић-Брешковић, *Основа из Беле Реке (The Bela Reka Hoard)*, Београд 1994.

Popović, Borić-Brešković 1996

И. Поповић, Б. Борић-Брешковић, *Основа из Бара (The Bare Hoard)*, Београд 1996.

Popović M. 1999

М. Поповић, *Тврђава Рас*, Београд 1999.

Popović P. 2001

Popović V. 1987

V. Popović, Die Süddanubischen Provinzen in der in der Spätantike vom Ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts, in: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhunderts*, München 1987, 95 - 139.

Popović V. 1994

V. Поповић, Украсни делови ношње и накит од сребра у периоду сеобе народа, у: *Античко сребро у Србији (Antique Silver from Serbia)*, ур. И. Поповић, Београд 1994, 69 - 76.

Pröttel 1988

P. M. Pröttel, Zur Chronologie de Zwiebelknopffibeln, *JRGZM 35/ 1*, Mainz 1988, 347 - 372.

Rašković 1998

Рашковић, Д. Рекогносцирање античких локалитета и комуникација на подручју Мојсињских и Послонских планина, *Гласник САД* 14/1998, Београд 1998, 171 – 195.

Redžić 2006

S. Redžić, *Nalazi rimskih fibula na nekropolama Viminacijuma*, Magistarski rad, Beogradski univerzitet, Filozofski fakultet, Odeljenje za arheologiju, Beograd 2006.

Redžić 2007

S. Redžić, *Nalazi rimskih fibula na nekropolama Viminacijuma*, Arheologija i prirodne nauke, Posebna izdanja 2, Beograd 2007.

RGA

Fibel und Fibeltracht, in: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Begründet von Johannes Hoops, Zweite v`llig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelerter*, Hrsg. Beck, H. Bonn, Jankuhn, H. G`ttingen – Steruer, H. Freiburg, Wenskus, R. G`ttingen, Band 8, 5/6, Berlin – New York, 411 – 608.

Rieckhoff 1975

S. Rieckhoff, Mhnzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hhfingen (Schwarzwald Baar Kreis), *SJ XXXII*, Berlin – New York 1975, 3 – 104.

Rieckhoff-Pauli 1977

S. Rieckhoff-Pauli, Die Fibeln aus dem r`mischen Vicus von Sulz am Neckar, *SJ XXXIV*, Berlin – New York 1977, 5 – 28.

Riha 1979

E. Riha, *Die römischen Fibeln aus August und Kaiseraugust*, Forschungen in August 3, August 1979.

Rode 1991

E. Rode, *Psyche. Kult duše i vera u besmrtnost kod Grka*, prev. Sremski Karlovci – Novi Sad 1991.

Ružić 1994

M. Ružić, *Rimsko staklo u Srbiji*, Beograd 1994.

Sagadin 1979

M. Sagadin, Antične pasne spone in garniture v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 33, Ljubljana 1979, 294-338.

Sági 1981

K. Sági, *Das römische Gräberfeld von Keszthely - Dobogo*, Budapest 1981.

Salamon, Barkoczi 1971

A Sálamon, L. Barkóczi, Bestattungen von Csákvár, *Alba Regia* XI, 35-80.

Saria 1928

B. Saria, Fibel mit Sperrvorrichtungen, *VHAD XV*, Split 1928, 73 – 80.

Schulte 1998

L. Schulte Die Fibeln mit hohem Nadelhalter in Deutschland – Forschungsgeschichte und Forschungsansätze, in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: J. Kunow, Wünsdorf 1998, 285 – 298.

Schulze–Dörrlamm 1986

M.Schulze–Dörrlamm, Romanisch oder Germanisch ? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. aus den Gebieten westlich des Rheins und südlich der Donau, *JRGZM 33, 2*, Mainz 1986, 593 - 720.

Schuster 1998

J. Schuster, Die „klassischen“ Fibeln Almgren Fig. 181, in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: J. Kunow, Wünsdorf 1998, 249 – 253.

Sellye 1939

I. Sellye, *Les bronzes Jmailles de la Pannonie romaine*, Diss. Pann. II, 8, Budapest 1939.

Sellye 1970

I. Sellye, Beiträge zu der Geschichte des Metallgewerbes in Arrabona, *Arrabona 12*, 69 – 82.

Sellye 1990

I. Sellye, Ringfibeln mit Ansatz aus Pannonien, *Savaria 19, 1*, 17 – 103.

Simić 1997

Z. Simić, Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja na prostoru jugoistočne nekropole Singidunuma, *Singidunum 1*, Beograd 1997, 21 – 56.

Simoni 1989

K. Simoni, Funde aus der Völkerwanderungszeit in den Sammlungen des archäologischen Museums in Zagreb, *VAMZ XXII*, Zagreb 1989, 107 – 134.

Simovljević 1956

H. Симовљевић, Археолошки материјал из римског доба у Народном музеју у Панчеву, *PBM 5/1956*, Нови Сад 1965, 235 – 241.

Simovljević 1961

H. Симовљевић, Ковачица – сарматска некропола и насеље, *Старинар XII/1961*, 276.

Simpson 1979

G. Simpson, Some British and Iberian Penannular Brooches and Other Early Types in the Rheinland and the “Decumates agri“, *Antiquaries Journal LIX, 2*, 319 – 342.

Ōovan 2005

O.L. Ōovan, *Necropola de tip Sântana de MureŌ - Ōernjachov de la Mihăleni (JudeŌul BotoŌani)*, TârgoviŌte: Cetatea de Scaun 2005.

Spasić-Đurić 2002

D. Spasić-Đurić, *Viminacium glavni grad rimske provincije Gornje Mezije*, Požarevac 2002.

Srejović 1983

Д. Срејовић, Римско пољско имање, у: *Гамзиград. Касноантички царски дворац*, Галерија САНУ, ур. Д. Срејовић, Београд 1983, 21 – 23.

Srejović 1983 A

Д. Срејовић, Царски дворцац, у: *Гамзиград. Касноантички царски дворац*, Галерија САНУ, ур. Д. Срејовић, Београд 1983, 24 – 95.

Srejović 1984

Д. Срејовић, Лепенски вир, римска кула, *Сџаринар XXXIII – XXXIV/1982 – 1983*, Београд 1984, 197 – 199.

Srejović 1985

Д. Срејовић, *Felix Romuliana*, Галеријева палата у Гамзиграду, *Сџаринар XXXVI/1985*, Београд 1995, 51 – 67.

Srejović 1986

Д. Срејовић, *Felix Romuliana*: царска палата или ...?, *Сџаринар XXXVII/1986*, Београд 1986, 87 – 102.

Srejović 1986 A

Д. Срејовић, Гроб угледне Трачанке из Улпијане, *Сџаринар XXXVII/1986*, Београд 1986, 179 – 189.

Srejović, Vasić 1994

Д. Срејовић, Џ. Васић, *Imperial Mausolea and Consecration Memorials in Felix Romuliana – Gamzigrad, East Serbia*, Београд 1994.

Srejović, Vukadin 1988

Д. Срејовић, О. Вукадин, Благо из Крушевице, *Рашка баштина 3*, Рашка 1988, 7 - 14.

Sretenović 1984

М. Сретеновић, Мокрањске стене, вишеслојно насеље. Извештај о археолошким истраживањима у 1980. години, *Ђергајске свеске II (Cahiers des Portes de Fer II)*, Београд 1984, 221 – 230.

Sretenović, Trbuhović 1988

М. Сретеновић, Л. Трбуховић, Археолошка збирка музеја у Гроцкој, *ЗНМ XIII/1*, Београд 1988, 103 – 110.

Stojić 2003

М. Стојић, *Veliki Vetren*, Београд 2003.

Strong , Brown 1976

Д. Strong, D. Brown, *Roman Crafts*, London 1976.

Szydłowski 1979

Ј. Szydłowski, Die eingliedringen Fibeln mit umgeschlangenen Fu8 in _sterreich im Rahmen ihres Vorkommens in Mitteleuropa, *Arch. Aust.* 63, Wien 1979, 21 – 29.

Šljivar 1986

Д.Шљивар, «Лепенски Вир» – локалитет «Бунар», *ЗНМ XII/1*, Београд 1986, 85 – 95.

Thomas 1966

S. Thomas, Die provinziāl`mische Scheibenfibeln der R`mischen Kaiserzeit im freien Germanien, *BJbVF* 6, 119 – 178.

Thomas 1967

S. Thomas, Die germanischen Scheibenfibeln der R`mischen Kaiserzeit im freien Germanien, *BJbVF* 7, 1 – 187.

Tatić-Đurić 1970

М. Татић-Ђурић, Збирка фибула и апликација са емајлом, *ЗМПУ 14*, Београд 1970, 81 – 90.

Teegen 1998

W. R. Teegen, Die germanischen Ringfibeln der römischen Zeit, in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: J. Kunow, Wünsdorf 1998, 339 – 349.

Tejral 1998

J. Tejral, Die Grundprobleme der kaiserzeitlichen Fibelforschung im norddanubischen Raum, in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: J. Kunow, Wünsdorf 1998, 387 – 398.

Theune – Grosskopf 1995

B. Theune – Grosskopf, Zwiebalcknopffibeln und ihre Träger – Schmuck und Rangabzeichen, in: *Die Schraube zwischen Macht und Pracht, Das Gewinde in der Antike*, Sigmaringen 1995, 77 – 112.

Todorović 1968

J. Todorović, *Kelti u Jugoistočnoj Evropi*, Beograd 1968.

Todorović 1971

J.Тодоровић, *Каталог праисторијских металних предмета. Музеј прага Београда*, Београд 1971.

Tomović 1986

М. Tomović, Mihajlovac – «Blato» - Une fodtresse da la Basse Antiquite, *Cahiers de Portes de Fer III (Бергајске свеске III)*, Beograd, 401 – 431.

Tomović 1995

М. Томовић, Римско рударство и металургија сребра у Горњој Мезији – археометалуршки подаци, *Рагионице и ковнице сребра (Silver Workshops and Mints)*, ур. И. Поповић, Београд 1995, 117 – 130.

Tomović 1995 A

М. Tomović, Roman Mines and Mining in the Mount of Kosmaj, in: *Ancient Mining and Metallurgy of Southeast Europe, Proceedings of International Symposium, Donji Milanovac, May 10 – 25, 1990*, ed. P. Petrović, S. Đurđekanić, Begrade – Bor 1995, 203 – 212.

Tomović 1996

M. Tomović, Ravna – The Roman and Early Byzantine Fortification, *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed. P. Petrović, Beograd 1996, 73 – 80.

Томовић 1997

М. Томовић, О једној горњомезијској скулпторској представи «тетрархијског цара», у: *Узгарје Драгославу Срејовићу* (А Драгославо Срејовић), ур: М. Лазић, Београд 1997, 475 – 482.

Tomović 2001

M. Tomović, Kraku lu Jordan and Gold Mining and Metallurgy in Antiquity, *Starinar L/2000*, Belgrade 2001, 155 – 186.

Topál J. 1993

J. Topál, *Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia, The Western Cemetery (Bécsi Road) I*, Budapest 1993.

Trbuhović 1979

Л. Трбуховић, Златна фибула из Блага, *ЗНМ IX – X/ 1*, Београд 1979, 67 – 72.

Trbuhović 1983

Л. Трбуховић, Фибуле са посувраћеном ногом из збирке Народног музеја у Београду, *ЗНМ XI/1*, Београд 1983, 41 – 56.

Trbuhović 1987

L. Trbuhović, Kurvingrad – Comptes – rendu des fouilles, *Cahiers des Portes de Fer III (Бергајске свеске III)*, Beograd 1987, 59 – 61.

Trbuhović 1988

Л. Трбуховић, Неки налази из Подунавља у касноантичкој збирци Народног музеја, *ЗНМ XIII/1*, Београд, 155 – 163.

Uenze 1992

S. Uenze, *Die spätantiken Befestungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der Deutsch – Bulgarisch – Österreichischen Ausgrabungen 1934 – 1937*, München 1992.

Vaday 1989

A.H. Vaday, Die sarmatischen Denkmäler des komitats Szolnok, *Antaeus 17-18/ 1988*. –Budapest 1989.

Vaday 1994

A.H. Vaday, Late Sarmatian Graves and their Connections within the Great Hungarian Plain, *Slov. Arch. XLII/1994*, 105 – 124.

Vago, Bona 1976

E.B. Vágó, I. Bóna, *Die Gräberfelder von Intercisa I. Der spätrömische Südostfriedhof*, Budapest 1976.

Vasić 1984

М. Васић, Чезава – Castrum Novae, *Спаринар XXXIII – XXXIV/ 1982 – 1983*, Београд 1984, 91 – 122.

Vasić 1990

M. Vasić, *Nalazi rimskog bronzanog novca IV i V veka iz municipijuma Horreum Margi (Ćuprija)*, Beograd 1990.

Vasić 1997

M. Васић, Представа «мазулеја» на новцу императора Максенција, у: *Узгарје Драгославу Срејовићу (Αντιδωρον Dragoslavo Srejović)*, ур. М. Лазић, Београд, 463 – 474.

Vasić 2001

М. Васић, Осврт на налаз IV века из Старчева, *ЗНМ XVII/1*, Београд 2001, 175 - 201.

Vasić 2002

М. Васић, Нека питања о фибулама са царским натписима, *Vestigatio Vetustatis Aleksandrini Cermanović-Kuzmanović od prijatelja, saradnika i učenika*, ур. М. Лазић, Београд 2002, 91 – 107.

Vasić 2009

M.Vasić, Findings of Coins from *Romuliana* excavated *extra muros* in 2005 – 2006, *Starinar LVII/2007*, Beograd 2009, 309 – 314.

Vasić et al. 1989

M.Vasić, J. Kavajin-Mundrić, S. Popović, *Horreum Margi - Ravno – Ćuprija*, *VVM* 33, 7 – 36.

Vasić, Milošević 2000

Vasić, M. – Milošević, G. *Mansio Idimum*, Beograd.

Vasić et al. 2009

М. Васић, С. Петковић, В. Манојловић–Николић, М. Крижанец, Резултати истраживања вишеслојног налазишта *Horreum Margi* - Равно – Ћуприја у 1989. години, *Весник Војног музеја* 36, Београд 2009, 133 – 143.

Vasić, Petković 2010

М. Васић, С. Петковић, Резултати истраживања вишеслојног налазишта *Horreum Margi* - Равно – Ћуприја у 1990. години, *Весник Војног музеја* 37, Београд,

Vasić R. 1984

Р. Васић, Бараће код Трајанове табле, праисторијско и античко насеље, *Сџаринар XXXIII – XXXIV/1982 – 1983*, Beograd 1984, 355 – 356.

Vasić R. 1986

Vasić, R. *Compte – rendu des fouilles du site prehistorique a Velesnica 1981 – 1982*, *Cahiers des Portes de Fer III (Ђергајске свеске III)*, Beograd 1986, 264 – 285.

Vasić R. 1987

R. Vasić, *Prilog proučavanju lučnih fibula sa pravougaonom nogom na Balkanu*, *AV* 38,

Vasić R. 1999

R. Vasić, *Die Fibeln im Zentralbalkan*, PBF XIV/12, Stuttgart 1999.

Vasić, Ercegović-Pavlović, Minić 1984

P. Vasić, S. Ercegović-Pavlović, D. Minić, Velесница. Извештај о сондажним рекогносцирањима у 1980. години, *Бергајске свеске II (Cahiers des Portes de Fer II)*, Београд 1984, 125 – 132.

Vetnić 1967

S. Vetnić, Đula, Ostrikovac, Svetozarevo – kasnoantička nekropola, *AP 9/1967*, Београд 1967, 111 – 112.

Vetnić 1967 A

S. Vetnić, Ilinjača, Dragovo, Svetozarevo – antički period – mitrej, *AP 9/1967*, Београд 1967, 116 – 118.

Viminacijum 1980

Виминацијум. Главни град римске провинције Горње Мезије, каталој изложбе, Народни музеј, Београд 1980.

Vinski 1957

Vinski, Z. Zikadenschmuck aus Jugoslawien, *JRGZM 4*, Mainz 1957, ...

Vinski 1968

Vinski, Z. Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji, *VAMZ III*, Zagreb 1968, 103 – 168.

Vinski 1974

Z. Vinski, Kasnoantički starosjedeoci u salonitanskoј regiji prema arheološkoј ostavštini predslavenskog supstrata, *VAHD LXIX/1967*, Split 1974, 5-86.

Volbach 1958

V. Volbach, *Frhhchristliche Kunst. Die Kunst der Sp@tantike in West – und Ostrom*, Mhnchen 1958.

V`llig 1998

T. V`llig, Die Fibeln Almgren Fig. 2, 18, 19 und 22, in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: J. Kunow, Wünsdorf 1998, 39 – 51.

Vo8 1998

H. U. Vo8, Die Bhgelknopffibeln, Almgren Gruppe VI, 2, Fig. 185 und 186, in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Hrsg: J. Kunow, Wünsdorf, 271 – 282.

Vučković-Todorović 1958

D. Vučković-Todorović, Римски двојни гроб из Доброг Дола, *Старинар VII-VIII/ 1956 -1957*, Београд 1958, 289-298.

Vujović 1998

M. Vujović, *Naoružanje i oprema rimskog vojnika u Gornjoj Meziji i jugoistočnom delu Panonije*, Magistarski rad, Београдски универзитет, Филозофски факултет, Оделjenje за археологију, Београд 1998.

Vujović 2006

M. Vujović, *Гласник САД 22/2006*, Београд 2006

Sofija Petković

Werner 1955

J. Werner, Die Nauheimer Fibeln, *JRGZM 2/1955*, Mainz 1955, 170 – 195.

Werner 1969

J. Werner, *Der Lorenzberg bei Epfach 2*, MBV 8, Mhuchen.

Werner 1989

J. Werner, Zu den römischen Mantelfibeln zweiter Kriegergräbern von Leune, *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschicht 72/1989*, Halle/Saale 1989, 121 – 134.

Zahbelicky 1980

H. Zahbelicky, Zwiebelknopffibeln als Kennzeichchen von Soldaten, in: *Roman Frontier Studies 1979*, ed: W. S. Hanson, L. J. F. Keppie, B. A. R. Int.Ser. 71, Oxford 1980, 1099 – 1111.

Zotović 1964

Zotović, Lj. Mala Kopašnica, Leskovac – rimska nekropola spaljenih pokojnika, *AP 6/1964*, Beograd 1964, 106.

Zotović 1968

Зотовић, Љ. Некрополе спаљених покојника са територије Горње Мезије, *Лесковачки зборник VIII/1968*, Лесковац 1968, 19 – 30.

Zotović 1981

Љ. Зотовић, Некропола из времена сеобе народа са уже градске територије Виминацијума, *Старинар XXXI/1980*, Београд 1981, 95 - 115.

Zotović, Jordović 1990

Љ.Зотовић, Ч. Јордовић, *Viminacium 1. Некропола «Више Гробаља»*, Београд 1990.

Zotović R. 1994

Р. Зотовић, Римски камени лавови из збирке Народног музеја у Ужицу, *Саопштења XXVI/1994*, Београд 1994, 123 – 130.

Zotović R. 1994 A

R. Zotović, A Relief of Silvan and Some Aspects of His Cult, *Starinar XLIII-XLIV/1992 – 1993*, Beograd 1994, 177 – 184.

Živić 2003

М. Живић, *Felix Romuliana. L година одјонећања (Felix Romuliana. L Years of Solving)*, Beograd 2003.

Živić 2009

М. Živić, Catalogue of Small Finds from excavations *extra muros* in Romuliana (2004 – 2007), *Starinar LVII/2007*, Beograd 2009, 277 – 307.

PRILOZI

8

RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

vek	Tip 9/A	Tip 9/B	Tip 9/C	ukupno
kraj I – 1/ 2 II	1		1	2
1/ 2 II	1		1	2
II	1	1	1	3
2/2 II			2	2
II – 1 / 2 III		1		1
II – III		3		3
2 / 2 II – 1 / 4 III	1			1
2 / 2 II – 1 / 2 III			2	2
2 / 2 II – III			1	1
4 / 4 II – 1 / 4 III	1			1
4 / 4 II – 1 / 2 III	1			1
1 / 2 III	1	1		2
2 / 3 III	1		1	2
III		3		3
2 / 2 III		1		1
II - IV	1			1
4 / 4 III – 1 / 4 IV		1		1
1 / 2 V	2	1		3
ukupno	11	9	9	29

Tabela 1 – analiza datovanih primeraka fibula tipa 9
(zglobne fibule trakastog, glatkog luka)

vek	Tip 11/A	Tip 11/B	Tip 11/C	ukupno
II	1			1
2 / 2 II	1			1
II – 1 / 2 III		3		3
2 / 2 II – III			1	1
4 / 4 II – 1 / 4 III		1		1
1 / 2 III		1		1
III		2	1	3
2 / 3 III		1		1
2 / 2 III	1	1	2	4
III – 1 / 2 IV			1	1
4 / 4 III - IV			1	1
ukupno	3	9	6	18

Tabela 2 – analiza datovanih primeraka fibula tipa 11
(zglobne fibule sa uzdužnim rebrom)

vek	Tip 14/A ₁	Tip 14/A ₂	Tip 14/B	Tip 14/C ₁	Tip 14/C ₂	Tip 14/D	ukupno
2 / 2 I	2						2
/ 4 I – 1 / 2 II	3		2				5
1 / 2 II	5						5
II	7		1			1	9
2 / 3 II		1					1
2 / 2 II	1		1				2
II – 1 / 2 III	2						2
2 / 2 II – 1 / 4 III	1		1				2
2 / 2 II – 1 / 2 III	1					2	3
2 / 2 II – III						2	2
II – III	1				1		2
1 / 2 III	1						1
2 / 3 III	1						1
III	3						3
2 / 2 III	2						2
ukupno	30	1	5		1	5	42

Tabela 3 – analiza datovanih primeraka tipa 14
(crnomorske izrazito profilisane fibule)

vek	Tip 18/A	Tip 18/B	Tip 18/C	Tip 18/D	Tip 18/E	ukupno
4 / 4 I – 1 / 2 III				1		1
1 / 2 II	1	2				3
II	8	2		1	1	12
2 / 2 II	1					1
II – 1 / 2 III	1					1
II – III	6	2		1		9
2 / 2 II – III		3		1		4
4 / 4 II – 1 / 4 III	1					1
4 / 4 II – III	1					1
1 / 2 III	1	2				3
III	1					1
2 / 2 III	1				1	2
III – 1 / 2 IV	2					2
III – IV					1	1
4 / 4 IV – 1 / 2 V	1					1
ukupno	25	11		4	3	43

Tabela 4 – analiza datovanih primeraka fibula tipa 18
(kolenaste fibule sa spiralnom glavom)

RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

vek	Tip 19/A	Tip 19/B	Tip 19/C	Tip 19/D	ukupno
1 / 2 II	2				2
2 / 3 II	1				1
II			1		1
2 / 2 II		1	2		3
3 / 3 II			1		1
II – 1 / 2 III	1		1		2
II - III			10		10
2 / 2 II – 1 / 4 III			4		4
2 / 2 II – 1 / 2 III	4		1		5
2 / 2 II – III			16		16
1 / 2 III	4		1		5
III	1	2	1		4
2 / 2 III	1	3	2		6
4 / 4 III– 1 / 4IV				1	1
4 / 4 IV			1		1
ukupno	14	6	41	1	62

Tabela 5 – analiza datovanih primeraka fibula tipa 19
(zglobne kolenaste fibule)

vek	Tip 22/A	Tip 22/B	Tip 22/D 1	Tip 22/D 2	Tip 22/D 3	Tip 22/E 1	Tip 22/F	ukupno
2 / 2 II		1			1			2
II – 1 / 2 III	1							1
2 / 2 II – 1 / 4 III	1					1		2
2 / 2 II – 1 / 2 III	1							1
II - III	1			1				2
4 / 4 II - III		1						1
1 / 2 III	2							2
III - IV		1						1
2 / 2 III- 1 / 4IV			1			1	1	3
2 / 2 III - IV	1							1
4 / 4 III - IV					1			1
IV	1							1
3 / 3 IV	1							1
ukupno	9	3	1	1	2	2	1	19

Tabela 6 – analiza datovanih primaraka fibula tipa 22
(pločastih fibula ukrašenih prolamanjem)

vek	Tip 28	Tip 29	Tip 30/B	Tip 30 / C	ukupno
II - III	2				2
1 / 2 III			1		1
III	1				1
2 / 2 III	1	2			3
III - IV		1			1
2 / 2 III- 1 / 4 IV		1			1
4 / 4 III - IV		1			1
4 / 4 III – 1 / 4 IV			1		1
1 / 2 IV	1	1		1	3
IV	1	2		1	4
4 / 4 IV	1	2			3
2 / 2 IV – 1 / 2 V	1				1
4 / 4 IV – 1 / 2 V		6		1	7
ukupno	8	15	2	3	28

Tabela 7 – analiza datovanih primerka fibula tipova 28 – 20
(prstenaste fibule)

vek	Tip 31/A	Tip 31/B	Tip 31/C	Tip 31/D	Tip 31/E	ukupno
4 / 4 II – 1 / 4 III					1	1
1 / 2 III					1	1
III		1		3		4
2 / 2 III			1	2		3
III – IV	1			1		2
2 / 2 III – 1 / 2 IV	1			2	2	5
1 / 2 IV				1		1
IV		2		9	1	12
2 / 3 IV	1			1		2
2 / 2 IV		2			1	3
4 / 4 IV			2	5		7
2 / 2 IV – 1 / 2 V				1		1
4 / 4 IV – 1 / 4 V			1	2		3
4 / 4 IV – 1 / 2 V		2	1	2		5
1 / 2 V		1	1	2		4
3 / 4 V			2	1	1	4
ukupno	3	8	8	32	7	58

Tabela 8 - analiza datovanih primeraka fibula tipa 31
(lučne T – fibule sa spiralnom glavom)

RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

vek	Tip 32/A	Tip 32/B	Tip 32/C	Tip 32/D	Tip 32/E	Tip 32/F	ukupno
2 / 2 II – 1 / 2 III		1		1		1	3
1 / 2 III	1	2		1			4
III	1	1		2			4
2 / 2 III		8	1				9
2 / 2 III – 1 / 4 IV		2					2
2 / 2 III – IV		1					1
4 / 4 III – 1 / 2 IV	1	1			1		3
4 / 4 III - IV		1		1			2
1 / 2 IV		4					4
4 / 4 IV		2					2
4 / 4 IV – 1 / 2 V		3					3
1 / 2 V					1		1
ukupno	3	26	1	5	2	1	38

Tabela 9 – analiza datovanih primeraka tipa 32
(lučne zglobne T – fibule)

vek	TIP 34/ A1	TIP 34/ A2	TIP 34/ B1	TIP 34/ B2	TIP 34/ B3	TIP 34/ C1	TIP 34/ C2	TIP 34/ C3	TIP 34/ D1	TIP 34/ D2	TIP 34/ D3	TIP 34/ D4	TIP 34/ E1	TIP 34/ E2	TIP 34/ E3	TIP 34/ F	TIP 34/ G	ukupno
4 / 4III-	2	1	1	3						2								9
1 / 4 IV				1														2
1 / 4 IV	1			1														6
1 / 3 IV	1	3	1			1												28
2 / 3 IV	1	1	1	1	1	2	3	2	3	6	3	1	3	2				10
1 / 2 IV			2	1	2				2	2				1				10
3 / 4 IV										3		3	2	1	1			15
3 / 3 IV			3	1	1	1			3	1	1		3		1			16
4 / 4 IV	3							2		10		1						36
2 / 2 IV	1	1			2		1			15	1	4	7	2	2			13
IV	1					1	1		3	5	1		1	1				3
2 / 2 IV - 1									1				1	1				
/ 2V																		
4 / 4 IV - 1				2		2	2		2	5						1	1	13
/ 4V																		
4 / 4 IV - 1										5		2			2	2		11
/ 2V																		
1 / 2 V										1								1
ukupno	7	7	8	9	6	4	7	4	15	57	6	11	16	8	6	3	1	175

Tabela 10 – analiza datovanih primaraka fibula tipa 34
(lučne krstobrazne fibule)

vek	TIP 34/A1	TIP 34/A2	TIP 34/B1	TIP 34/B2	TIP 34/B3	TIP 34/C1	TIP 34/C2	TIP 34/C3	TIP 34/D1	TIP 34/D2	TIP 34/D3	TIP 34/D4	TIP 34/E1	TIP 34/E2	TIP 34/E3	TIP 34/F	TIP 34/G	ukupno
4/4III - 1/4 IV	2	1	1	3						2								9
1/4 IV	1			1														2
1/3 IV	1	3	1					1										6
2/3 IV	1	1	1	1	1	2	3	2	3	6	3	1	3	2				28
1/2 IV		2	2	1	2			2		2				1				10
3/4 IV			3	1	1	1			3	3	1	3	2	1	1			10
3/3 IV								2	3	1	1	1	3		1			15
4/4 IV	3									10		1						16
2/2 IV		1	1		2		1			15	1	4	7	2	2			36
IV		1				1	1		3	5	1		1	1				13
2/2 IV - 1/2 V				2			2		1	5			1					3
4/4 IV - 1/4 V									2	5						1	1	13
4/4 IV - 1/2 V										5		2			2	2		11
1/2 V										1								1
ukupno	7	7	8	9	6	4	7	4	15	57	6	11	16	8	6	3	1	175

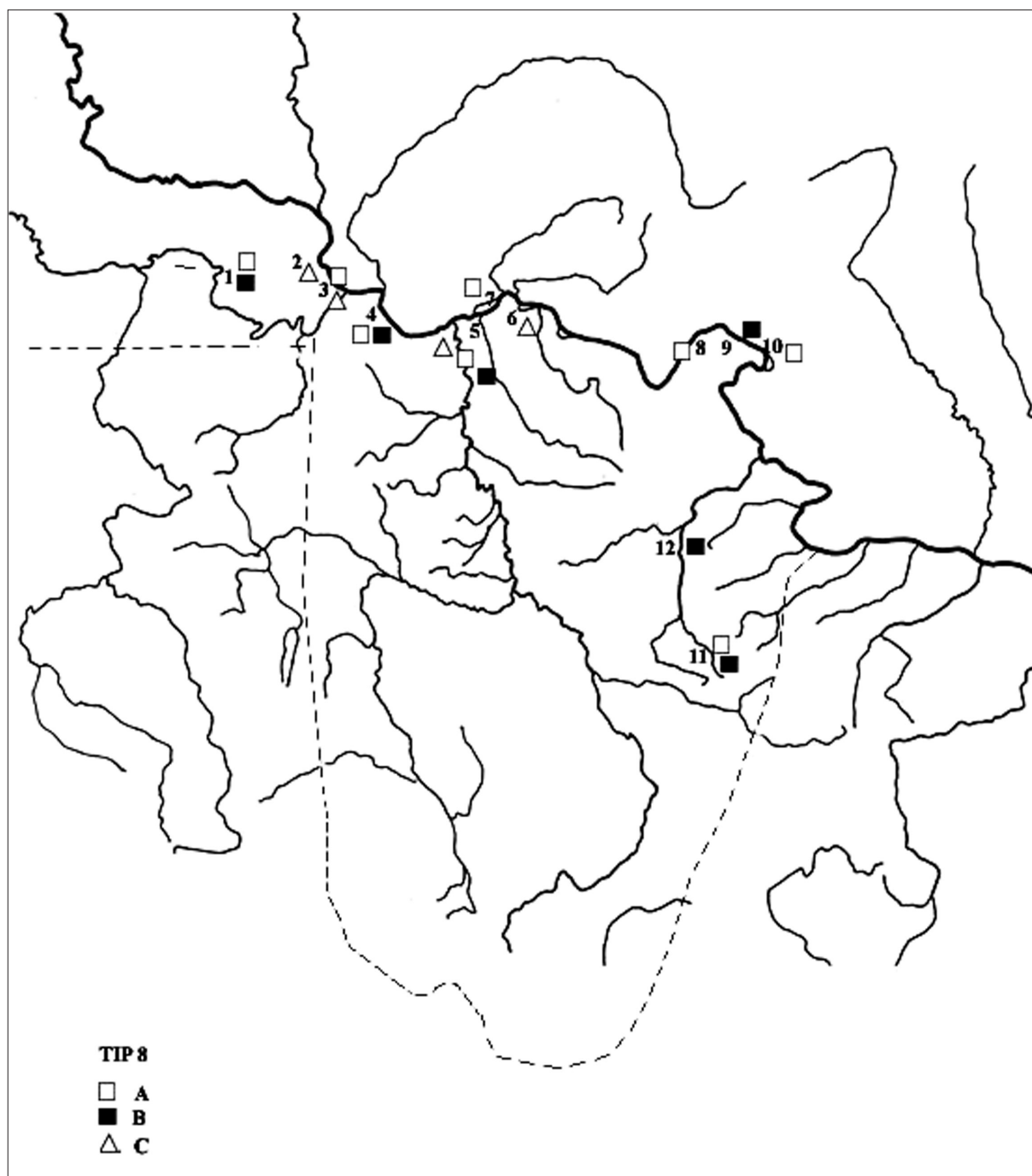
Tabela 10 – analiza datovanih primaraka fibula tipa 34
(lučne krstobrazne fibule)

vek	tip 35/A	tip 35/B	tip 36/A	tip 36/B	tip 36/C	ukupno
1 / 2 III	1					1
III	4		2			6
2 / 2 III			1			1
3 / 3 III			2			2
2 / 2 III – IV	3	1		1		5
1 / 2 IV	1		2		1	4
2 / 3 IV	3			2		5
IV				1		1
2 / 2 IV	1			2		3
2 / 2 IV – 1 / 2 V			1	1		2
4 / 4 IV	1			4		5
4 / 4 IV – 1 / 2 V			3	2	1	6
1 / 2 V		1	3		4	8
2 / 2 V				1	2	3
ukupno	14	2	14	14	8	52

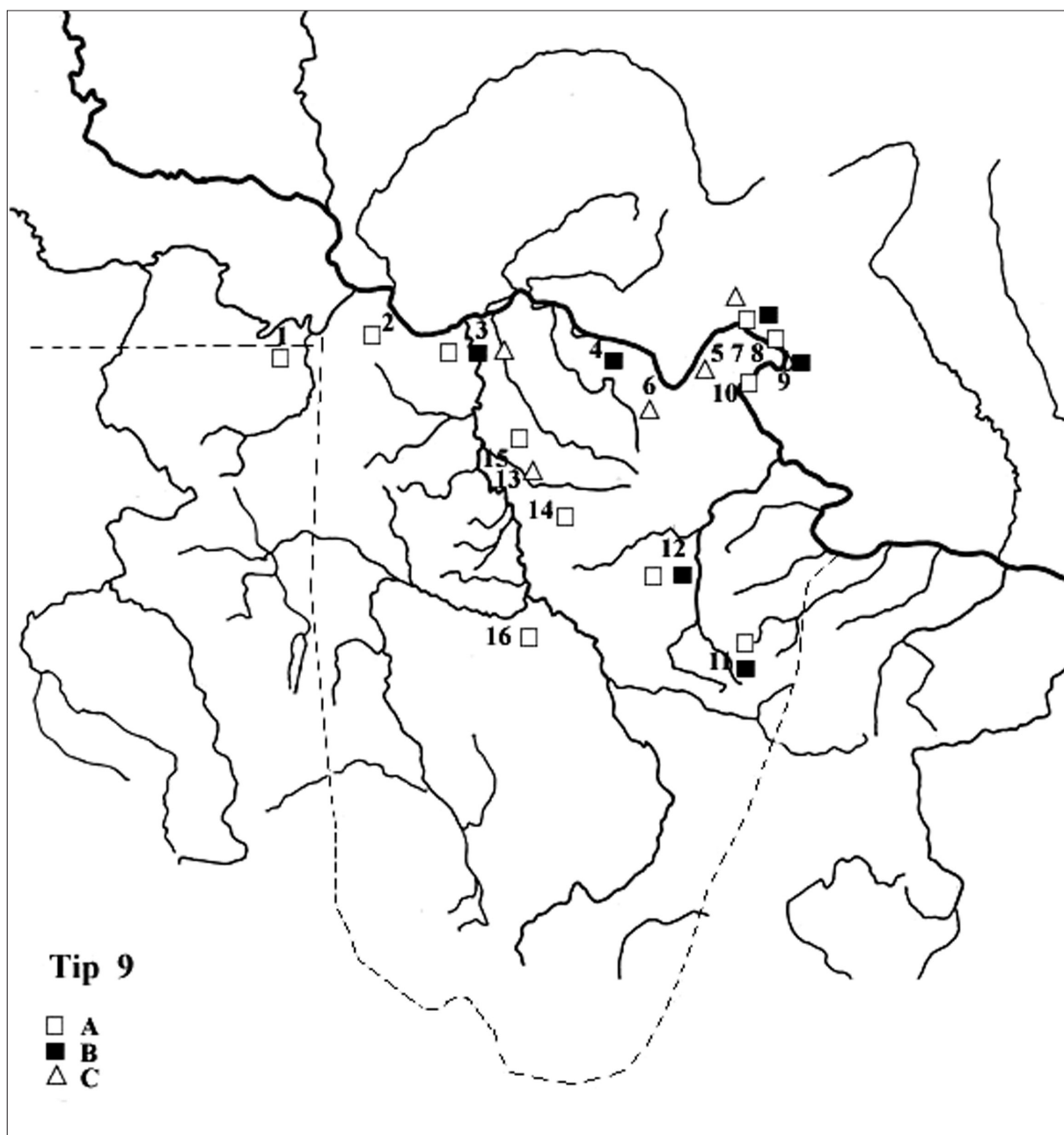
Tabela 11 – analiza datovanih primeraka fibula tipova 35 – 36
(lučne fibule sa posuvraćenom stopom)

vek	tip 37/A	tip 37/B	tip 37/C	tip 37/D	ukupno
III - IV	1				1
4 / 4 III - IV	1	1			2
3 / 4 IV				1	1
4 / 4 IV	1				1
2 / 2 IV – 1 / 2 V		1		1	2
4 / 4 IV – 1 / 4 V		1			1
4 / 4 IV – 1 / 2 V		1	1		2
1 / 2 V	1				1
2 / 3 V	2				2
3 / 4 V		1			1
2 / 2 V	11				11
2 / 2 V- 1 / 4 VI	1	1			2
1 / 2 VI		1			1
ukupno	18	7	1	2	28

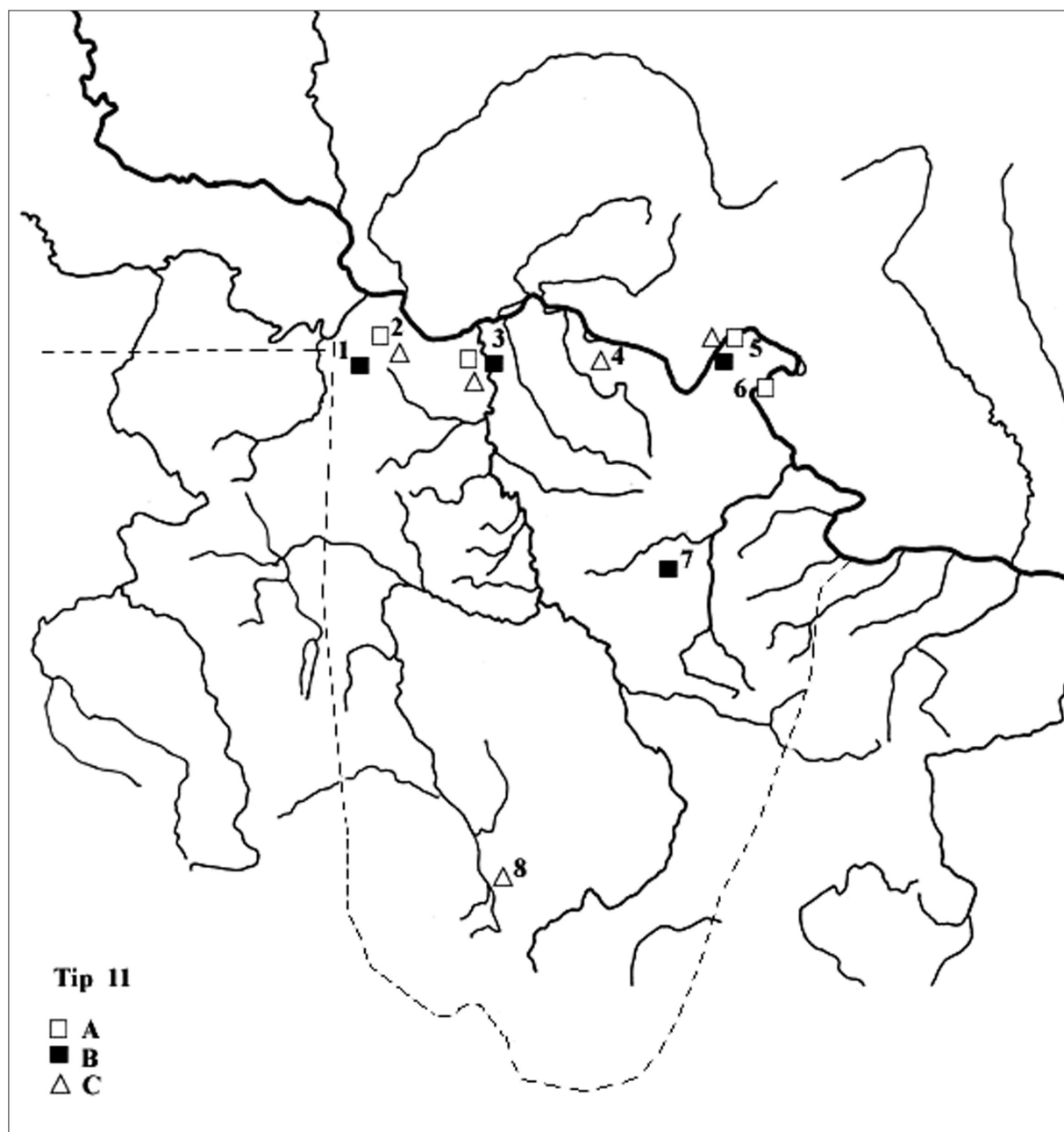
Tabela 12 – analiza datovanih primeraka fibula tipa 37
(fibule tipa *Viminacium* – *Novae*)

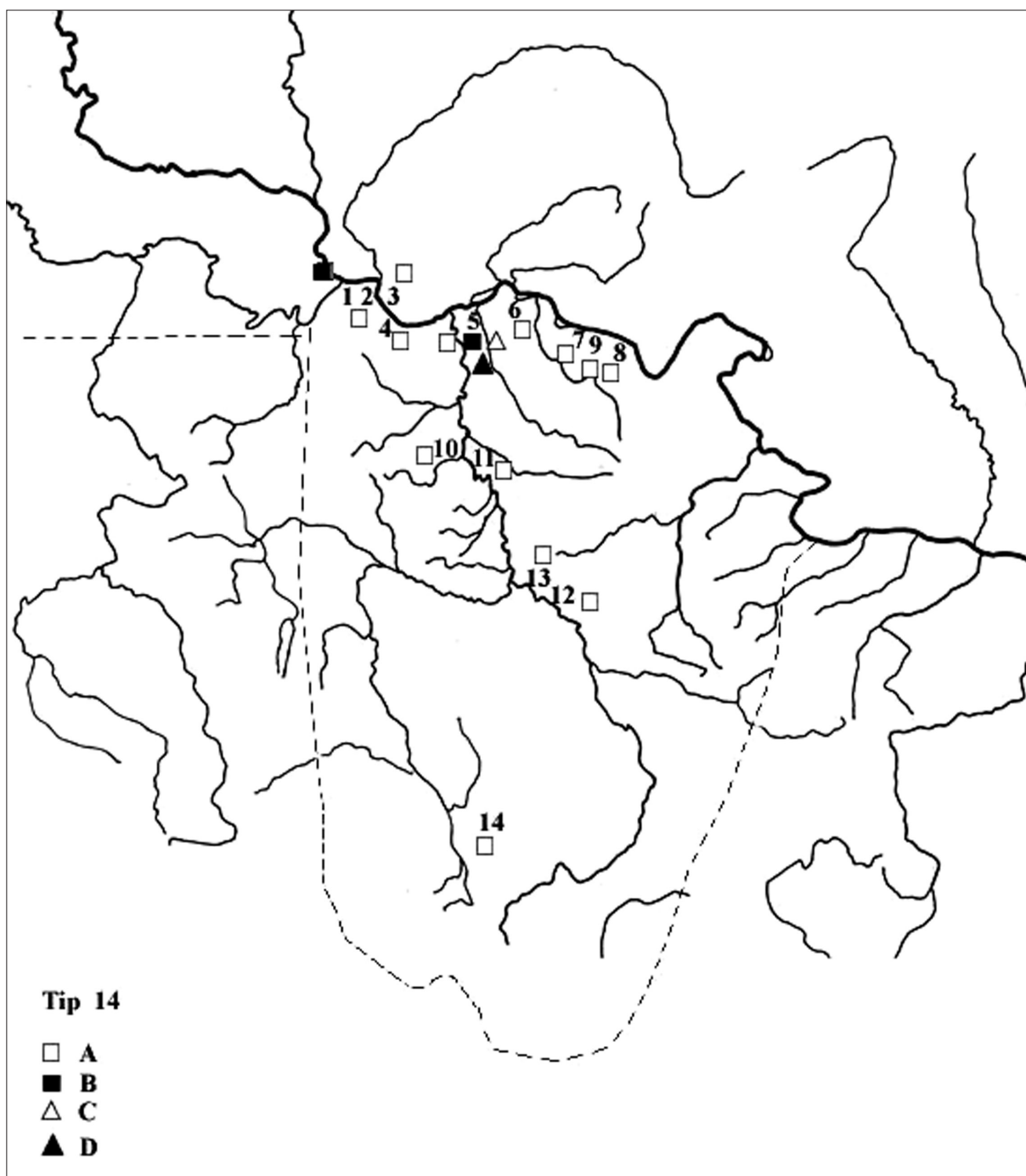
Karta 1 – distribucija fibula tipa 8 (*Aucissa fibula*) u Srbiji

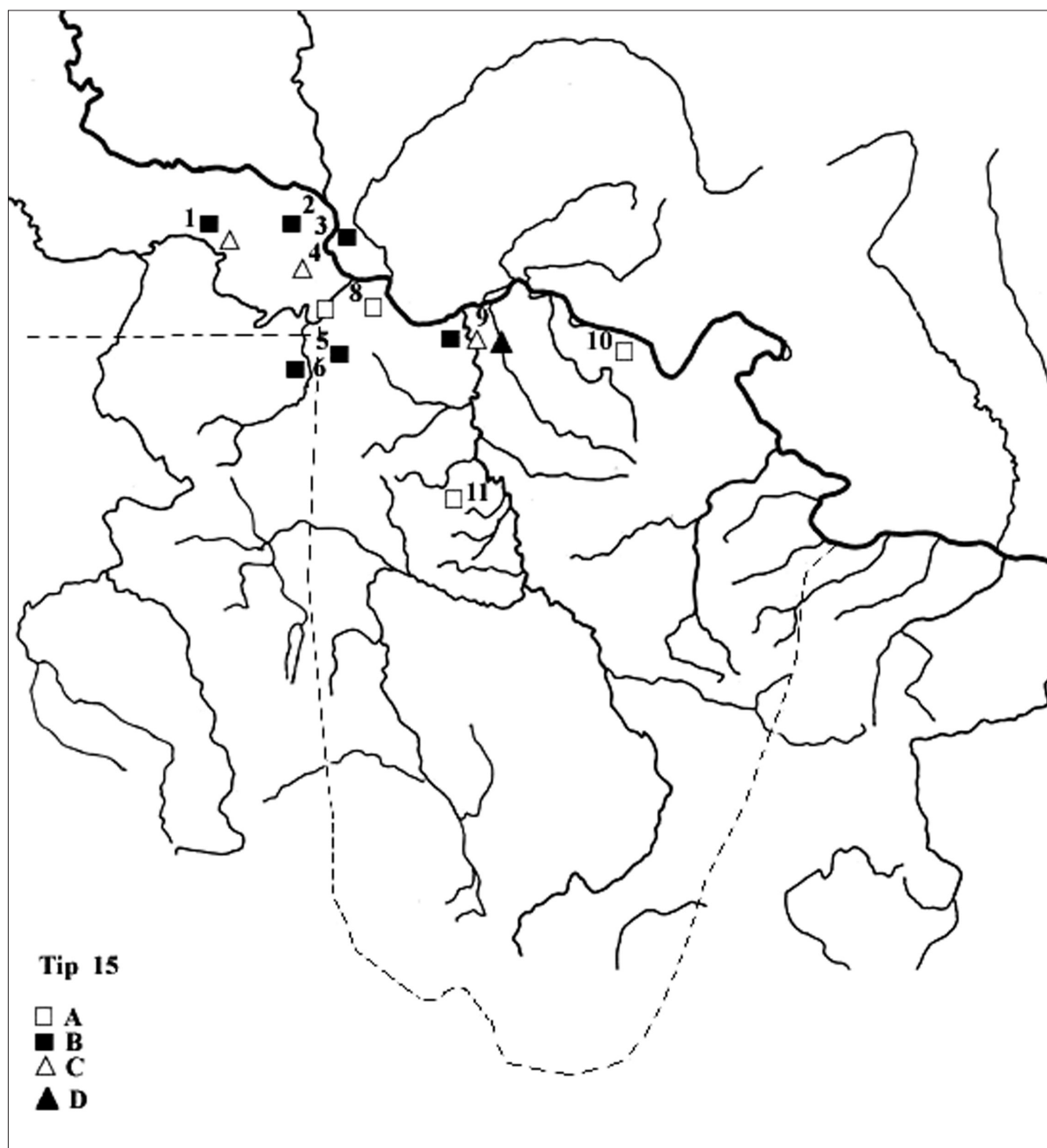
Karta 2 – distribucija fibula tipa 9 (zglobnih fibula trakastog, glatkog luka) u Srbiji

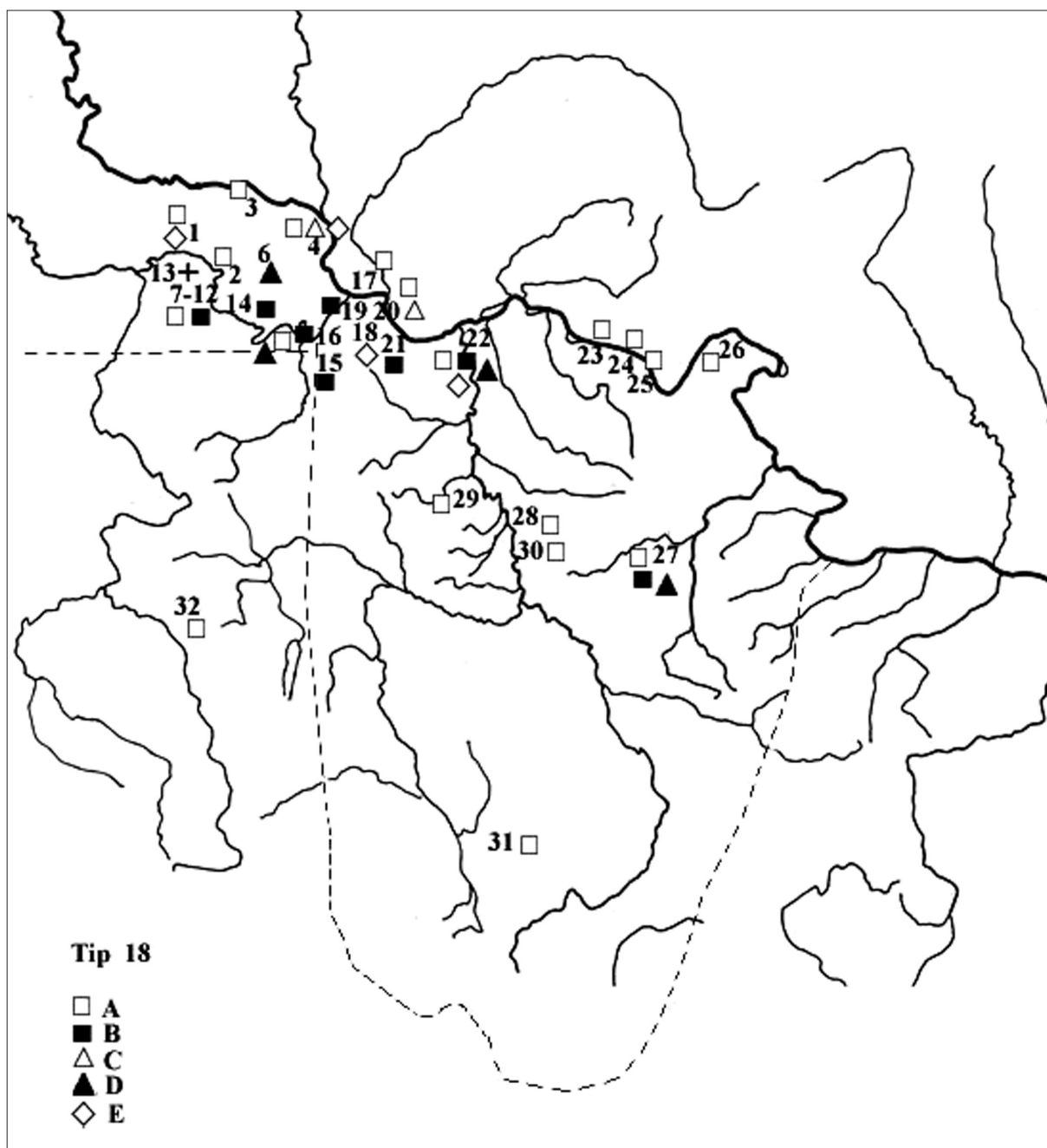
Karta 3 – distribucija fibula tipa 11 (zglobnih fibula sa uzdužnim rebrom) u Srbiji

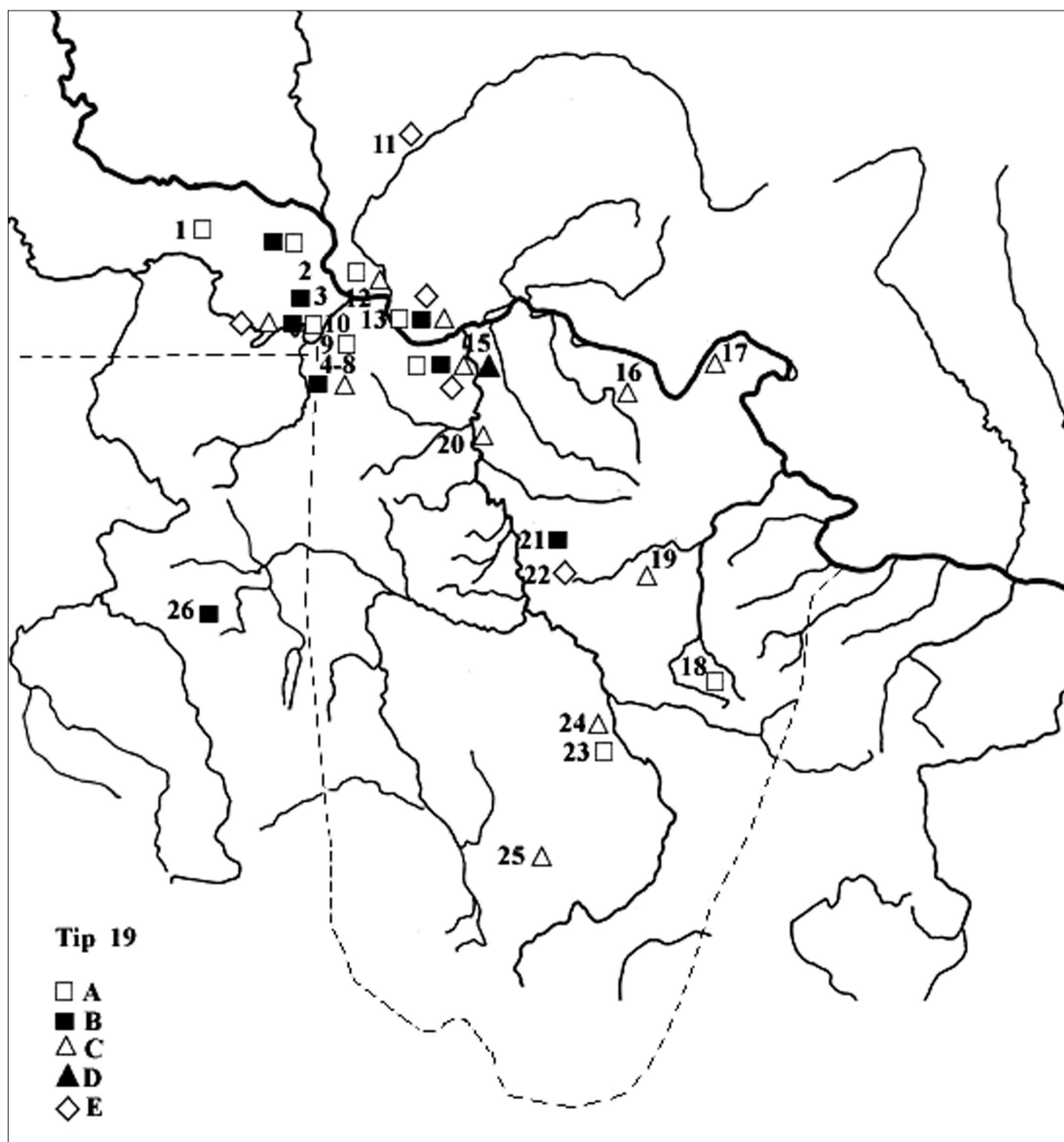
Karta 4 – distribucija fibula tipa 14 (crnomorskih izrazito profilisanih fibula) u Srbiji

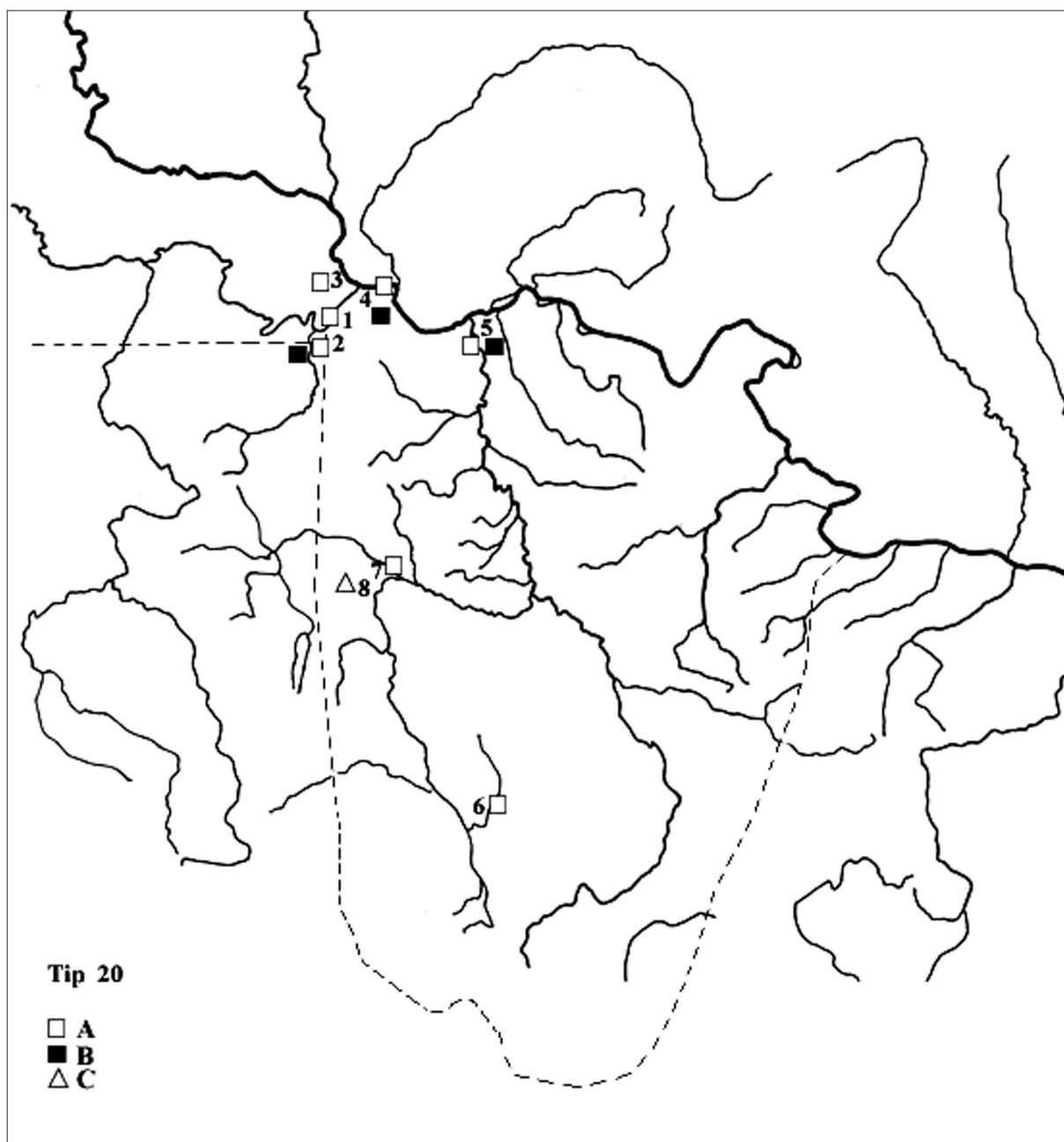
Karta 5 – distribucija fibula tipa 15 («sidrastih» fibula)u Srbiji

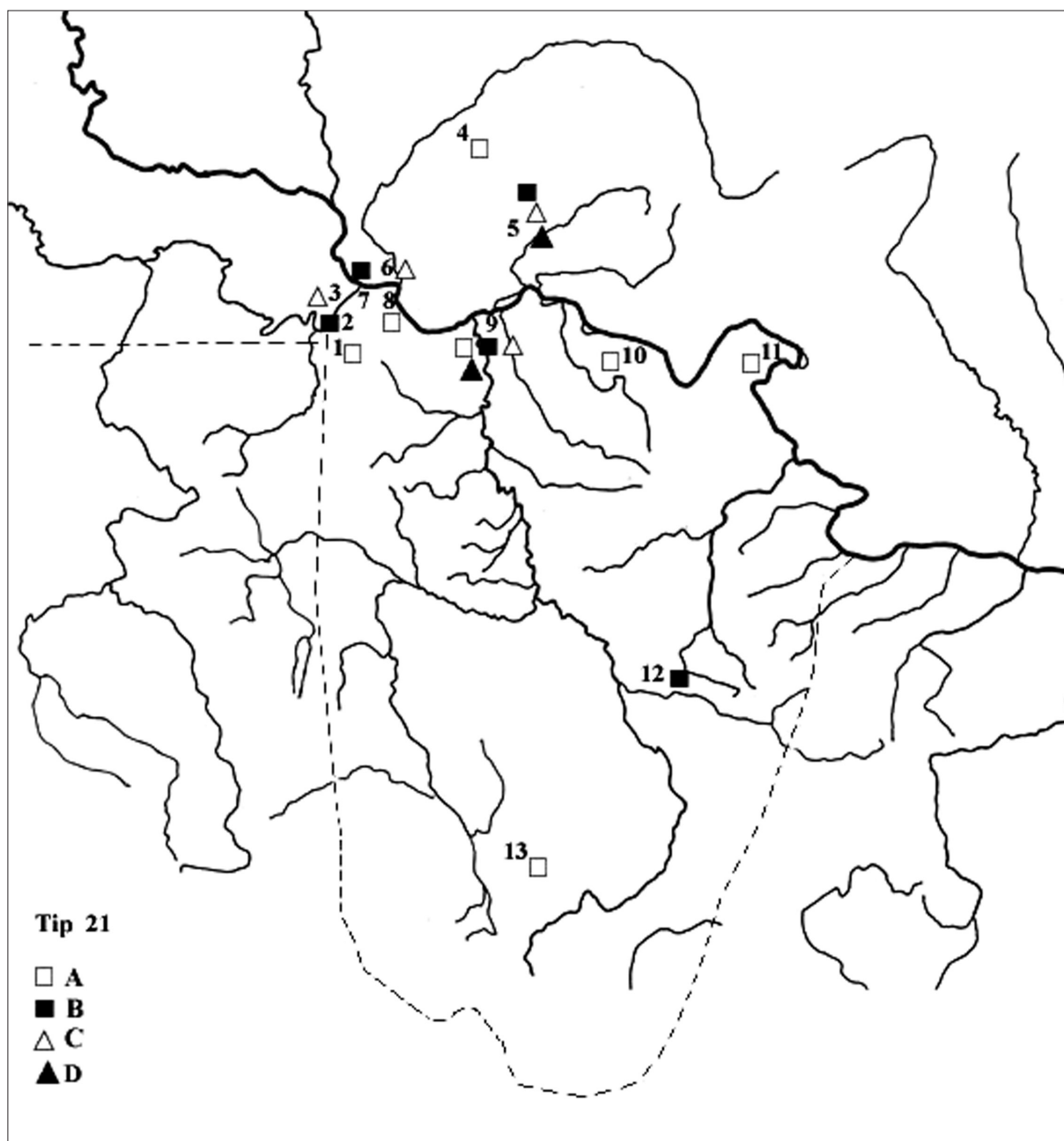
Karta 6 – distribucija fibula tipa 18 (kolenastih fibula sa spiralnom glavom) u Srbiji

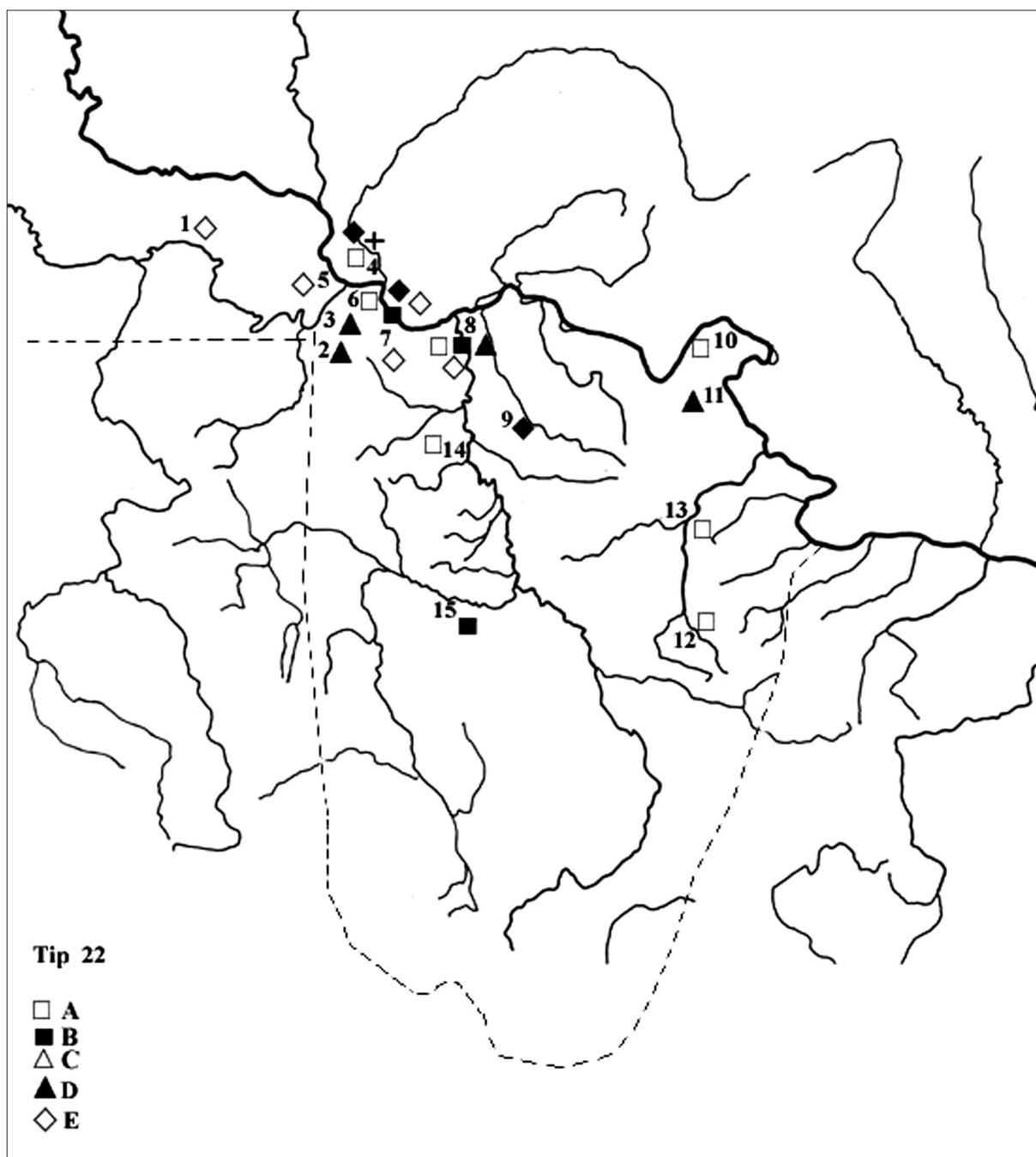
Karta 7 – distribucija fibula tipa 19 (kolenastih zglobnih fibula) u Srbiji

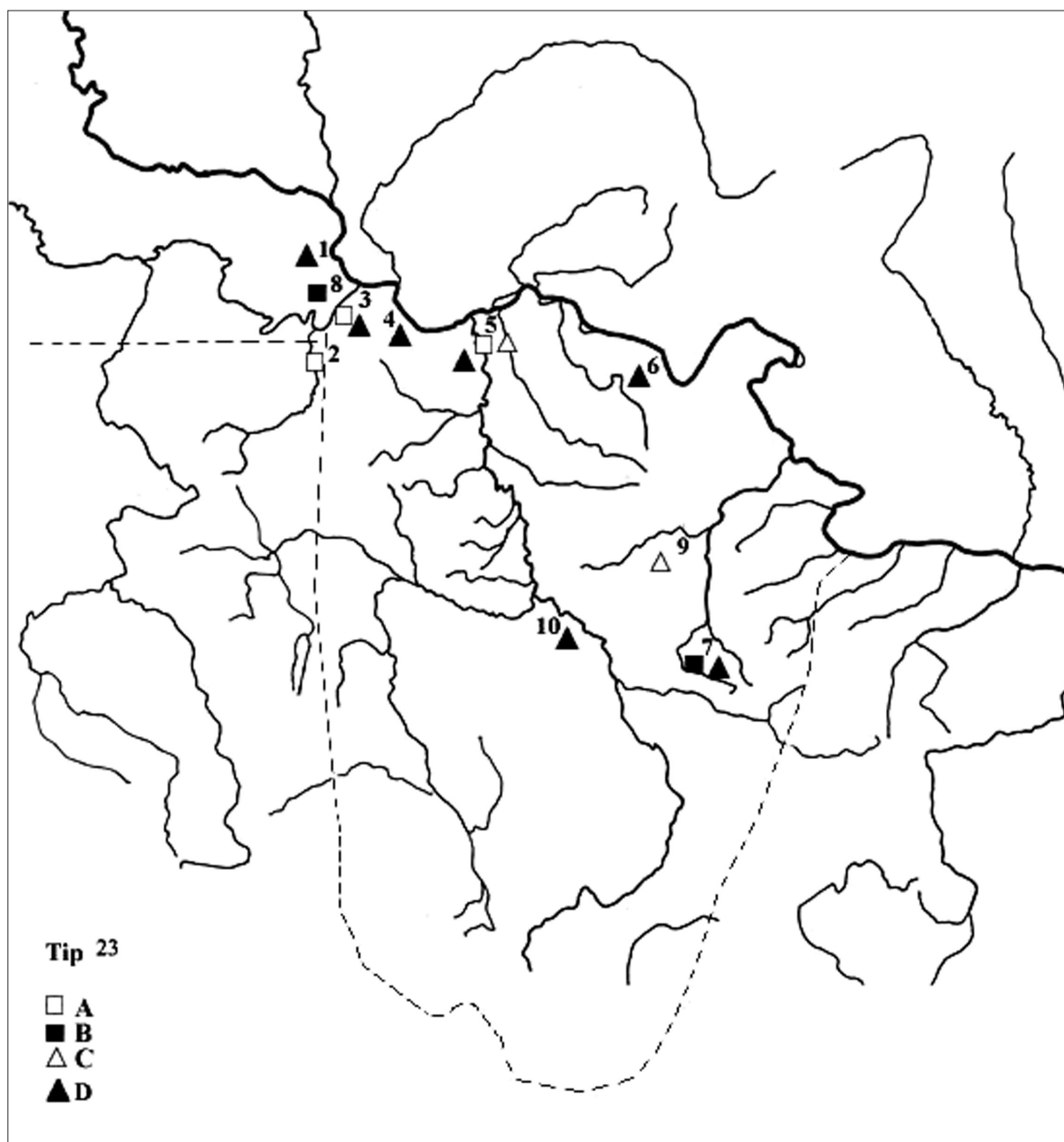
Karta 8 – distribucija fibula tipa 20 u Srbiji
(zglobnih fibula sa kratkim, širokim, trakastim lukom)

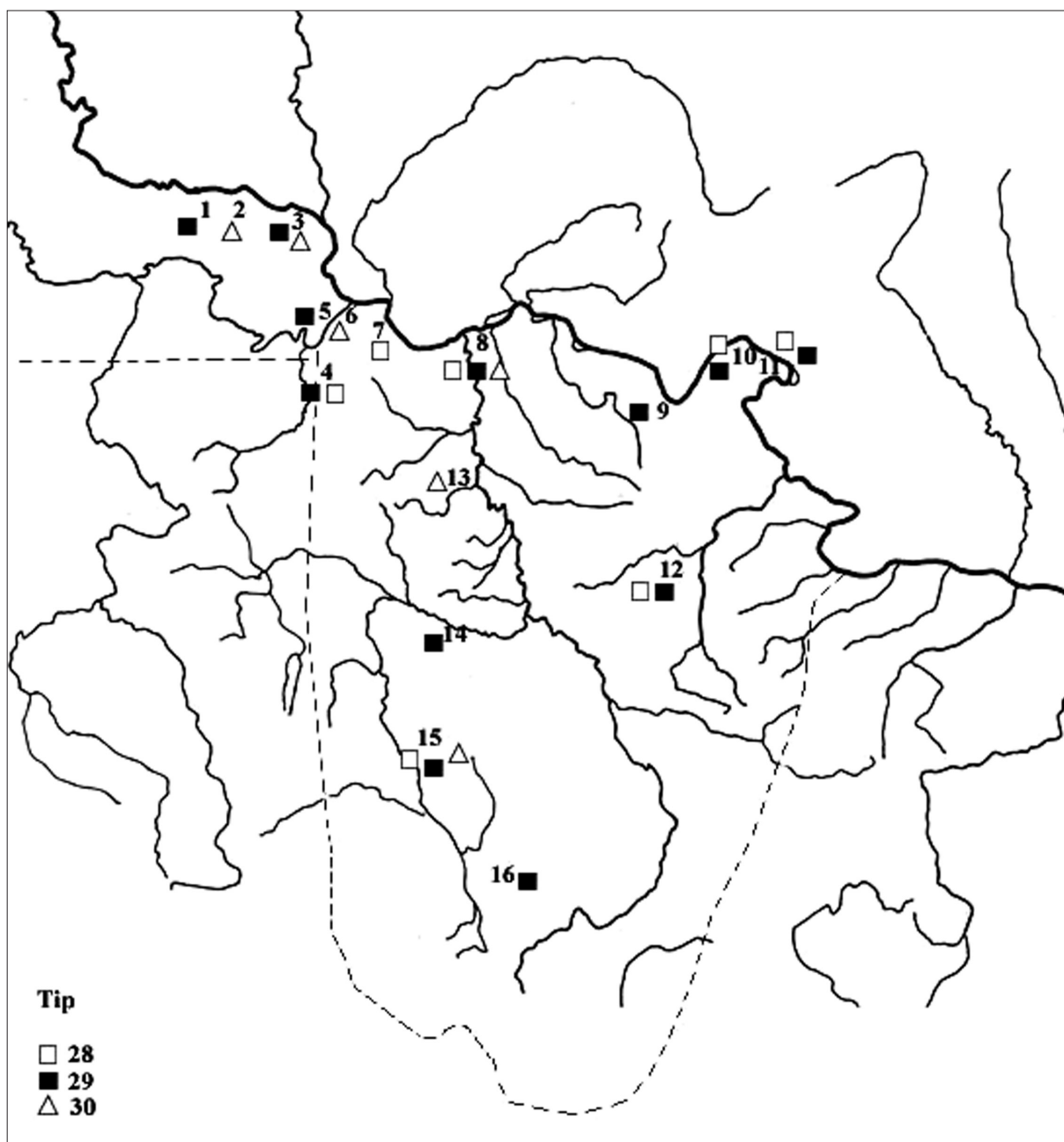
Karta 9 – distribucija fibula tipa 21 (pločastih, diskoidnih fibula) u Srbiji

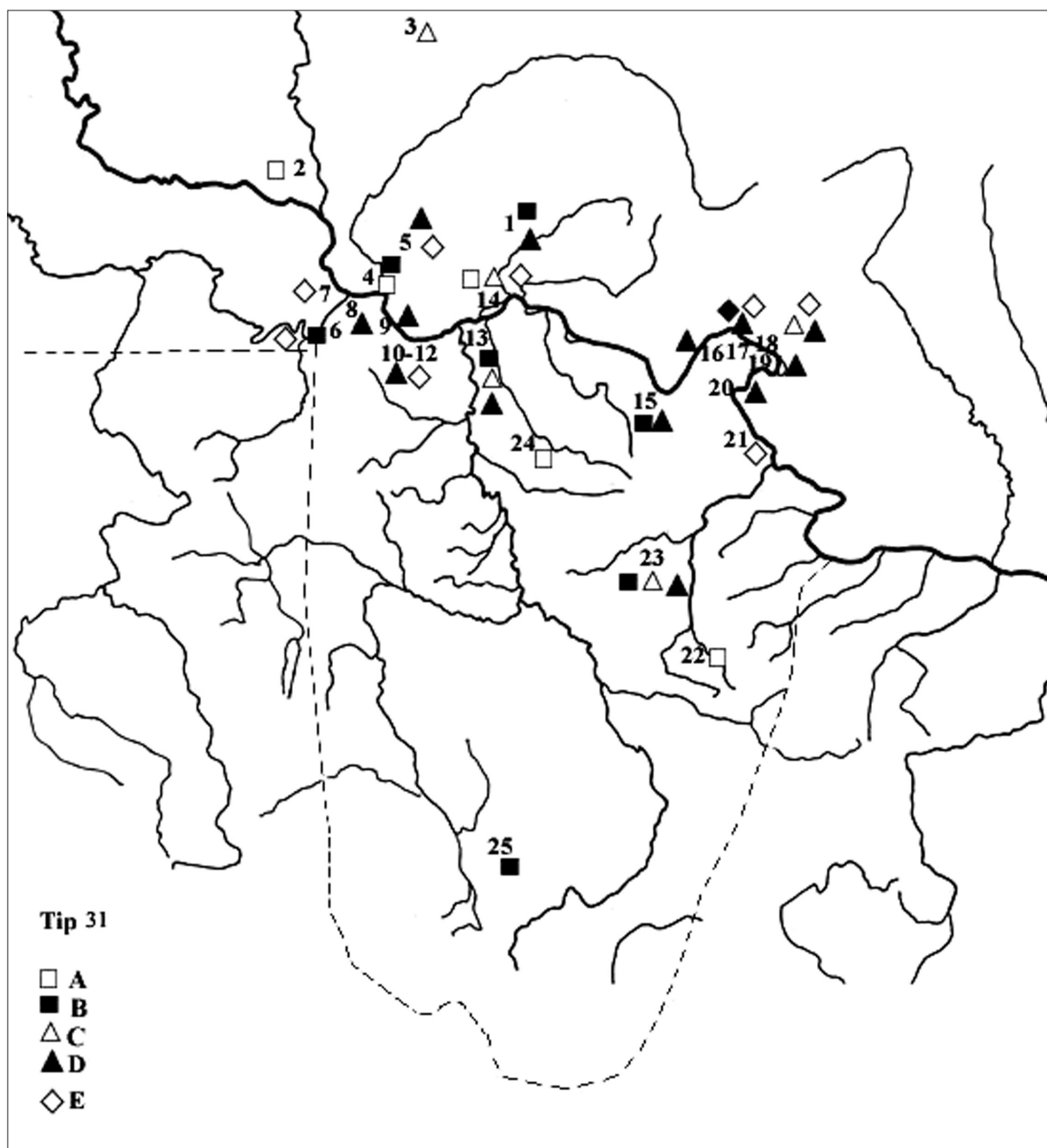
Karta 10 – distribucija fibula tipa 22 (pločastih fibula ukrašenih prolamanjem) u Srbiji

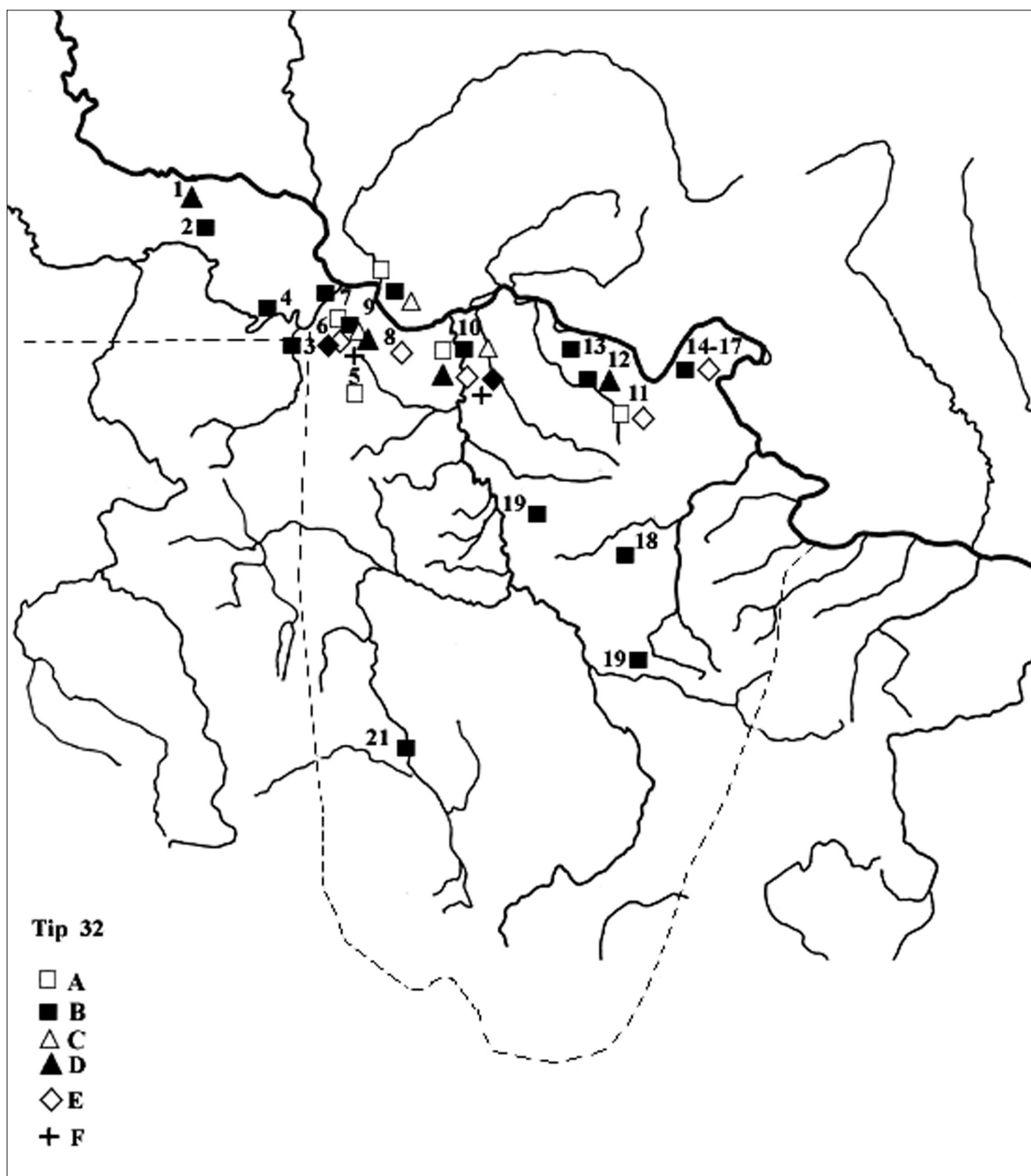
Karta 11 – distribucija fibula tipa 23 (fibula u vidu svastike) u Srbiji

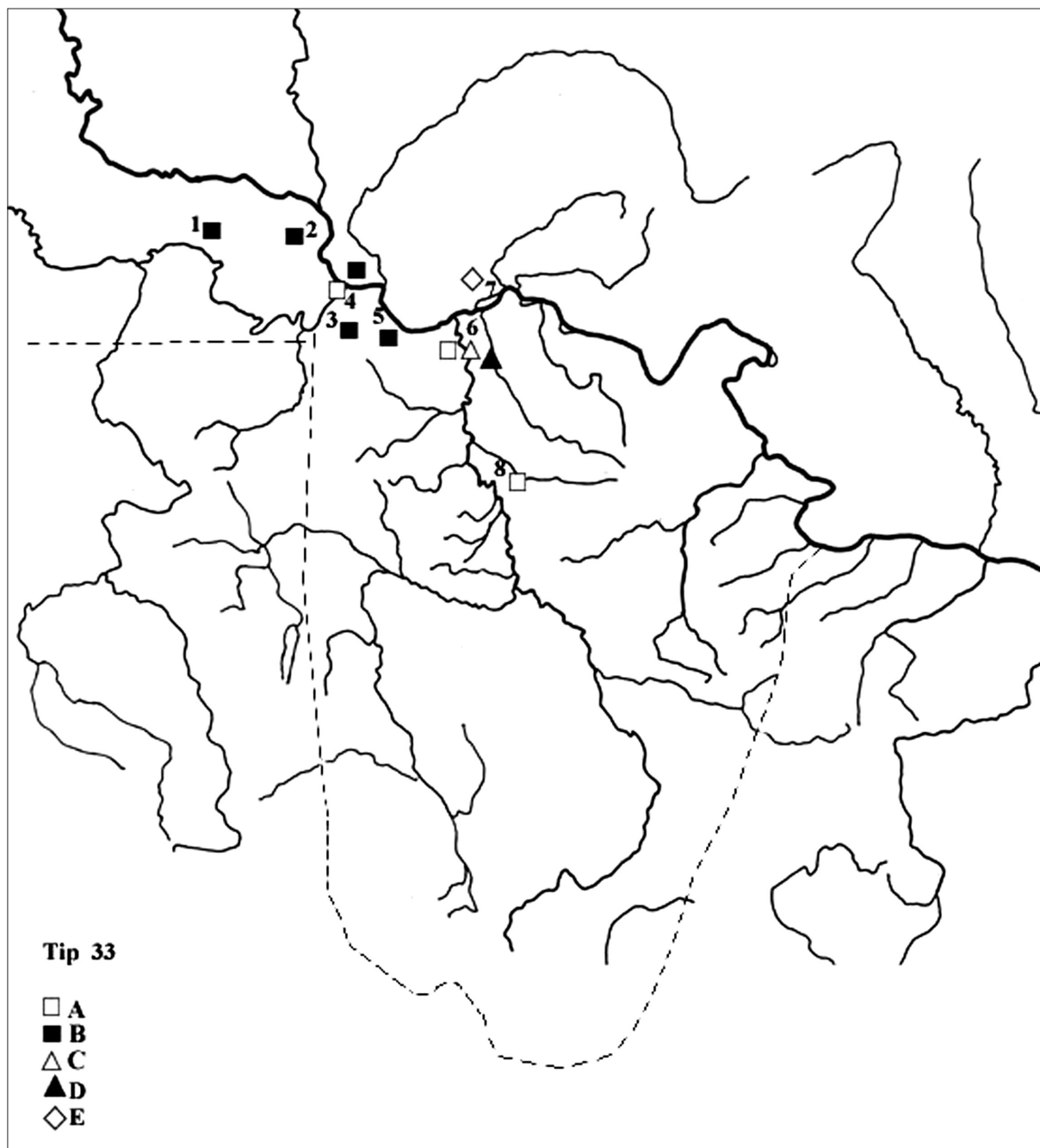
Karta 12 – distribucija fibula tipa 28, 29 i 30 (prstenastih fibula) u Srbiji

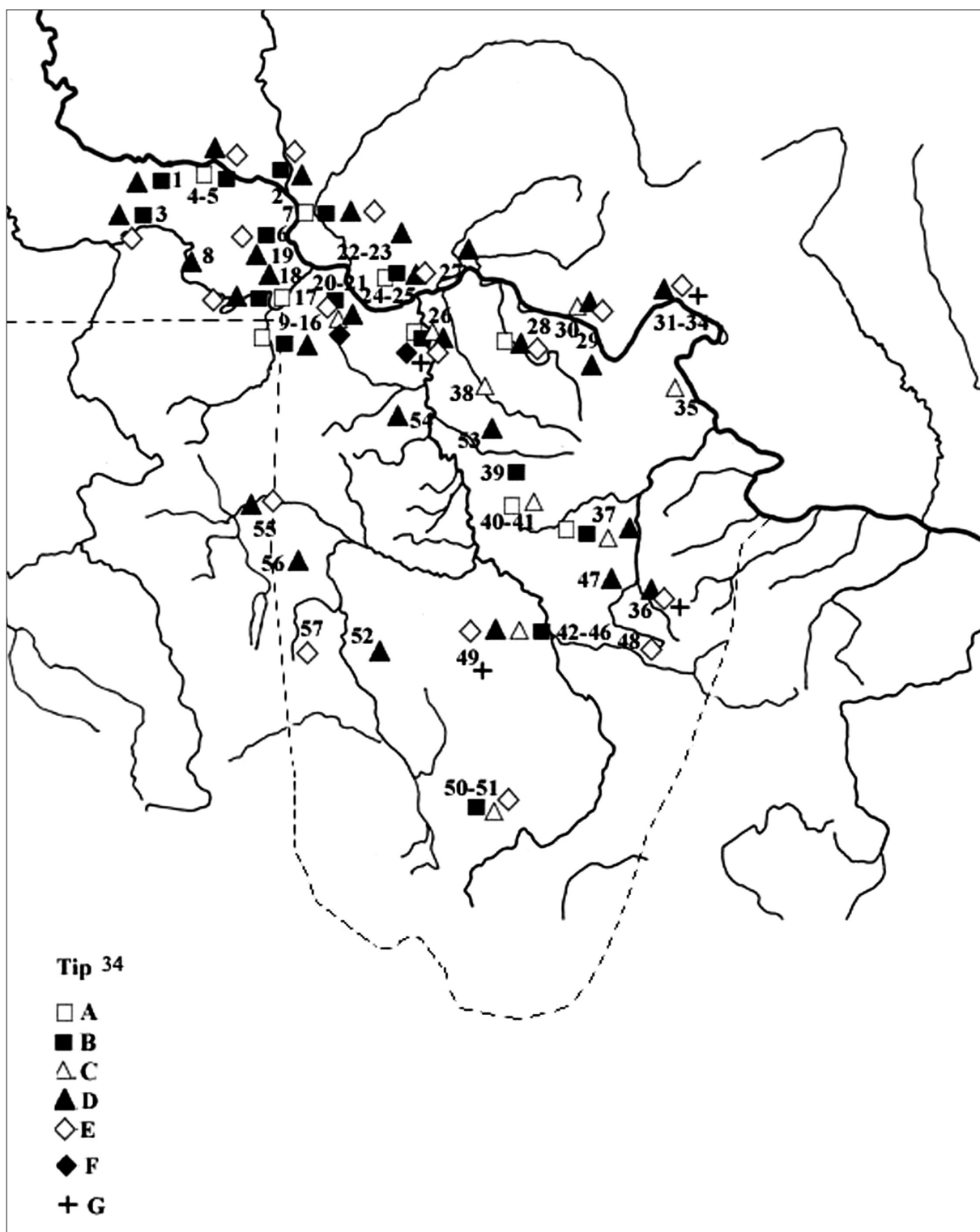
Karta 13 – distribucija fibula tipa 31 (lučnih T – fibula sa spiralnom glavom) u Srbiji

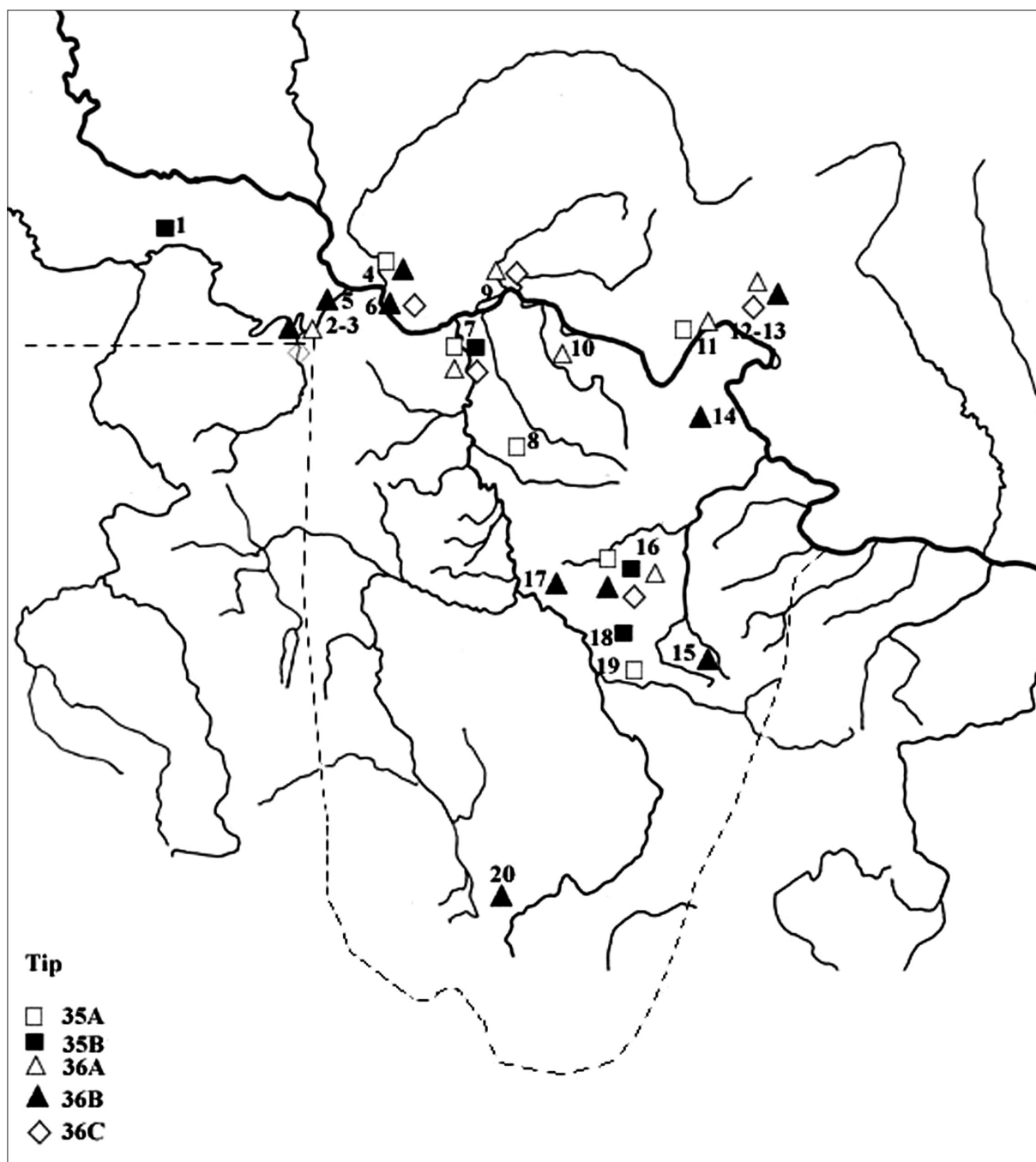
Karta 14 – distribucija fibula tipa 32 (lučnih zglobnih T – fibula) u Srbiji

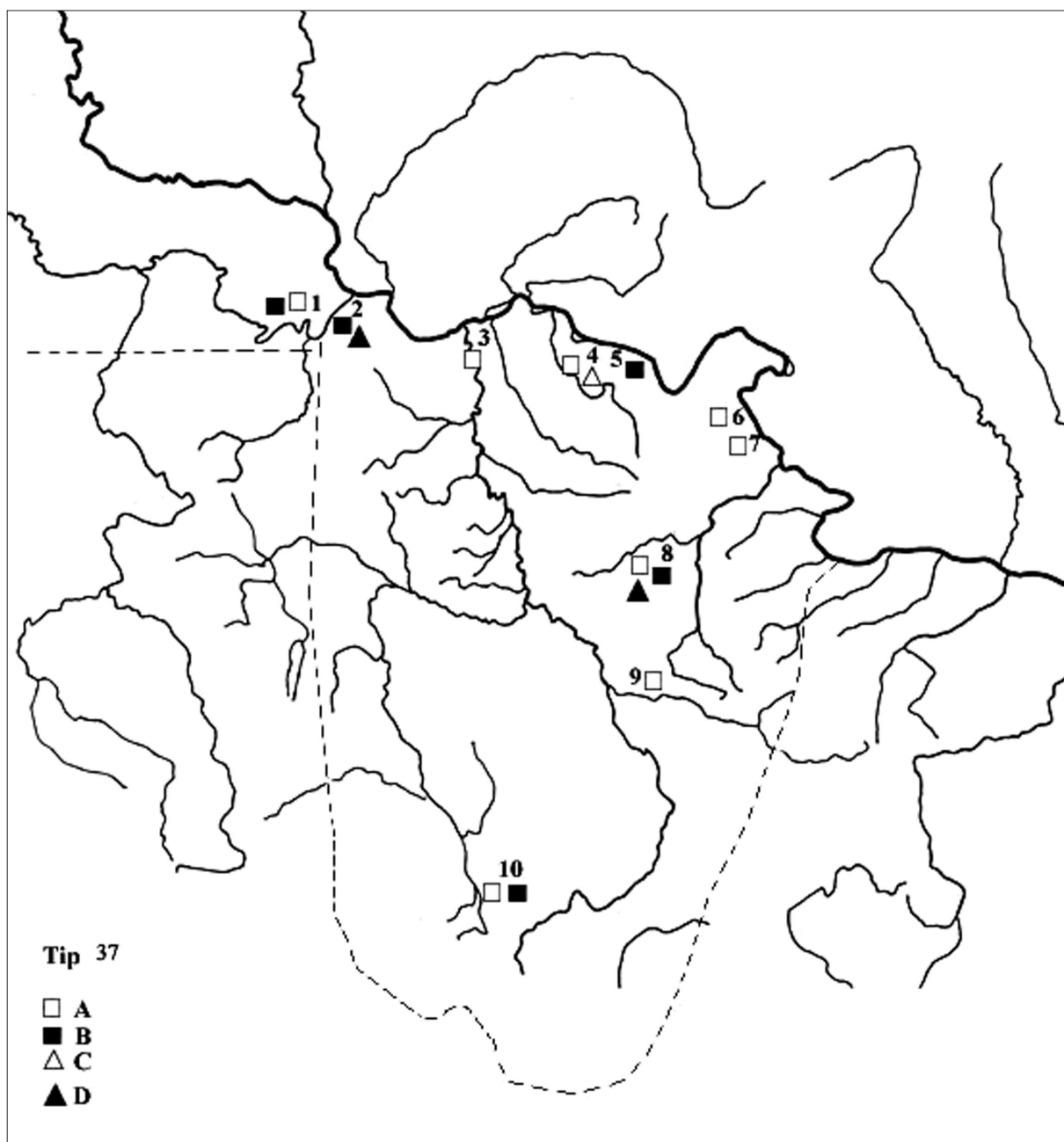
Karta 15 – distribucija fibula tipa 33 (lučnih «viljuškastih» fibula) u Srbiji

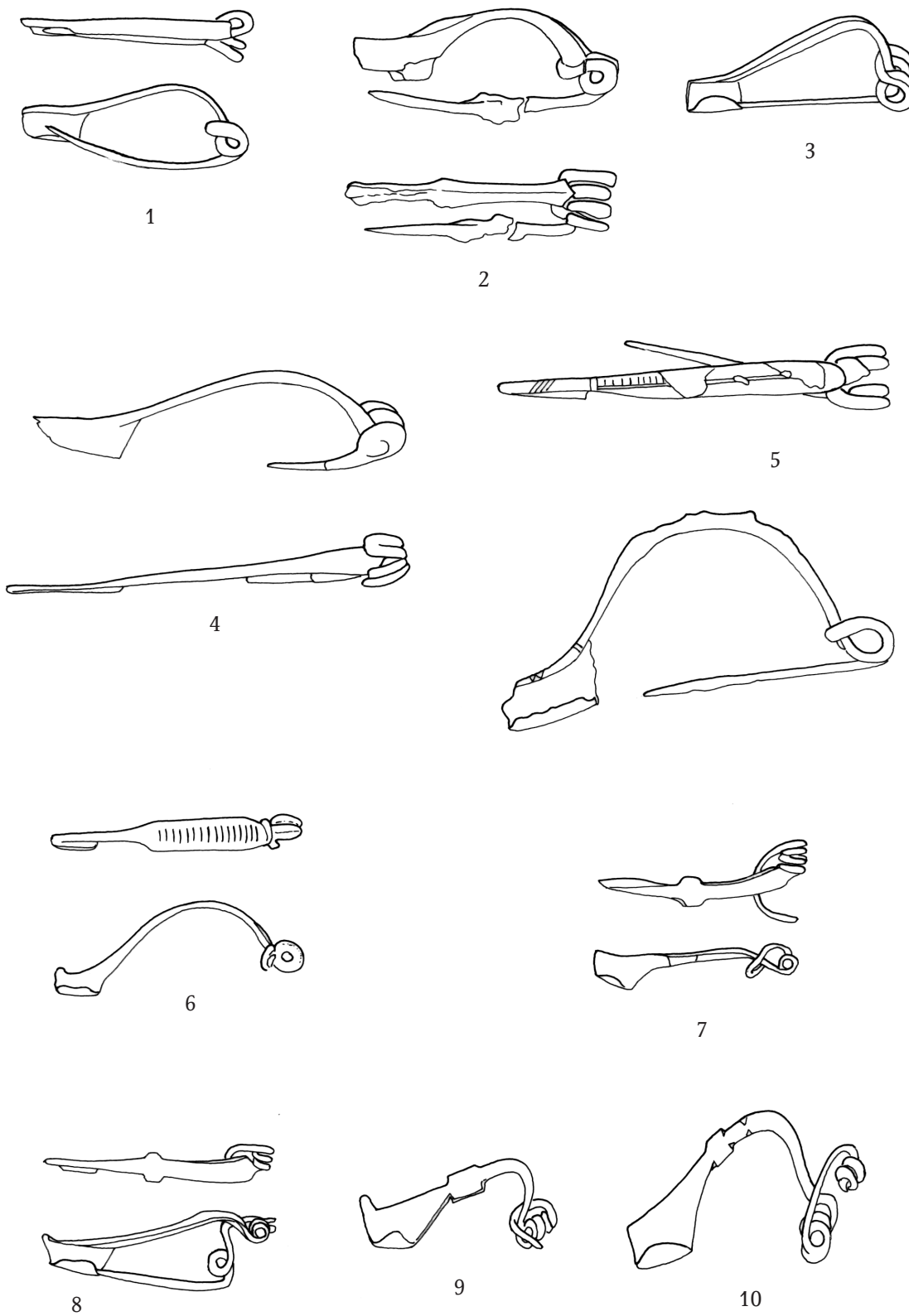
Karta 16 – rasprostranjenost fibula tipa 34 (lučnih krstobraznih fibula) u Srbiji

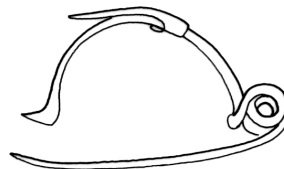
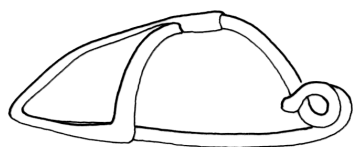
Karta 17 – distribucija fibula tipa 35 i 36 u Srbiji (lučnih fibula sa posuvraćenom stopom)

Karta 18 – distribucija fibula tipa 37 (fibula tipa *Viminacium* – *Novae*) u Srbiji

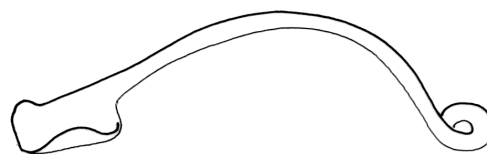
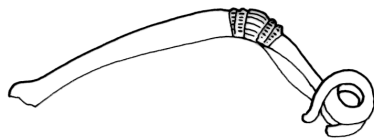
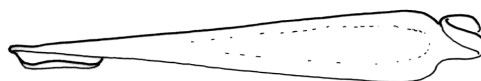
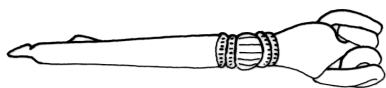

T. I : 1 – 5 - tip 1/A, 6 – tip 1/B, 7 – 10 – tip 1/C

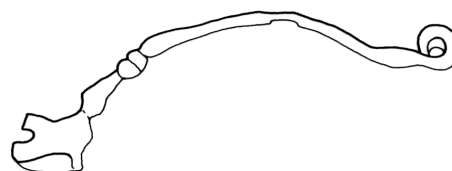
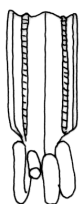
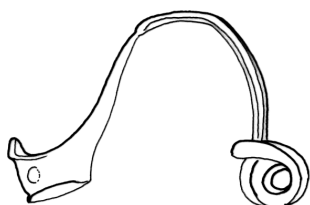
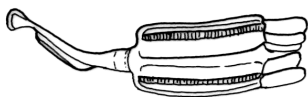
1

2

3

4

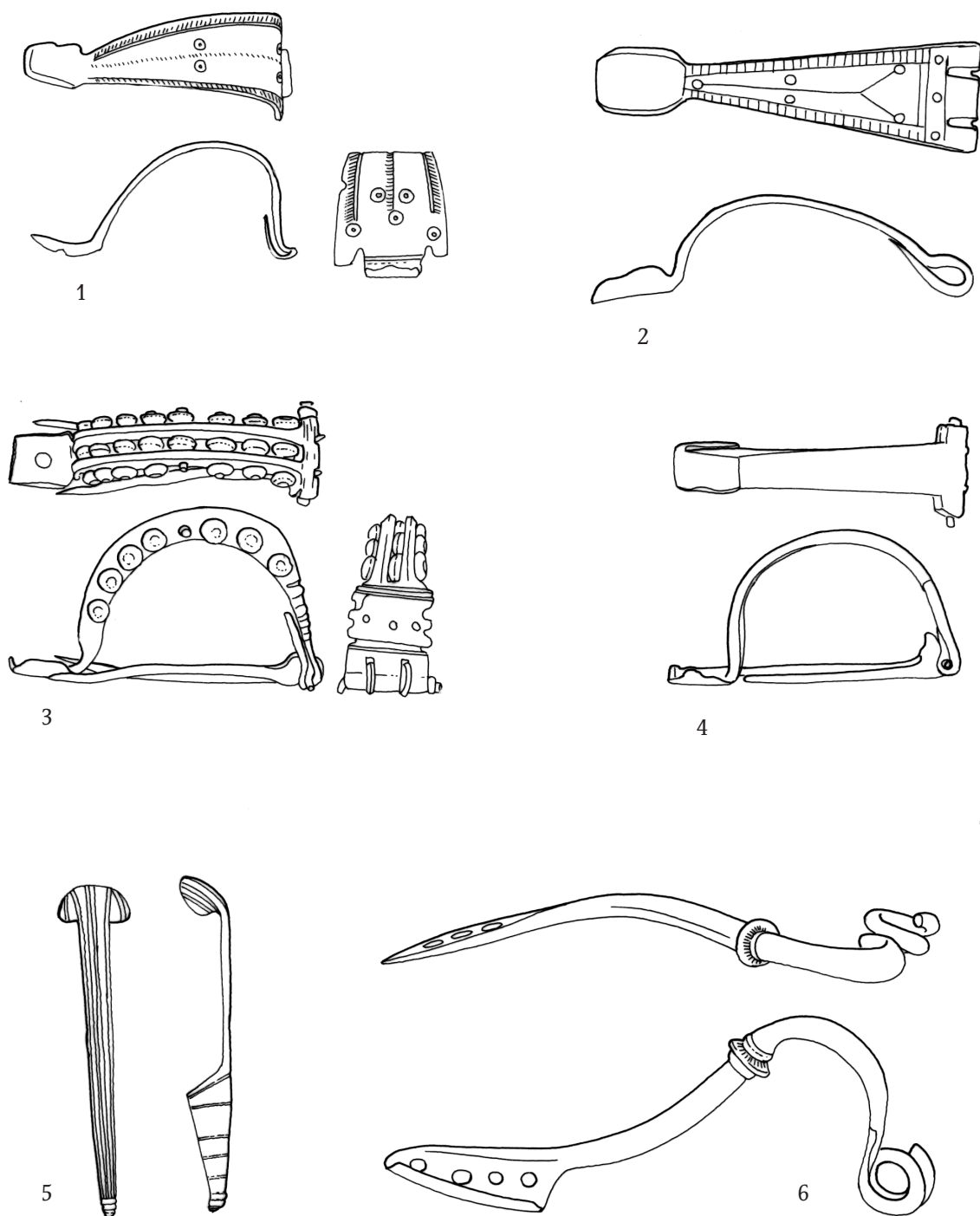

5

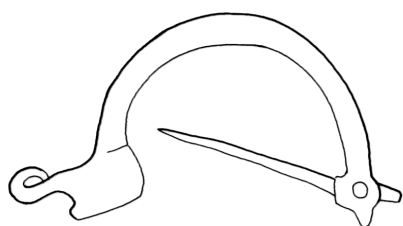
6

T. II: 1 – 2 - tip 1/D, 3 – 4 - tip 1/E, 5 – 6, tip 1/F

RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

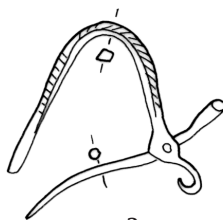
T. III: 1 – 2 - tip 2/A, 3 – tip 2/B, 4 – tip 2/C, 5 – tip 3, 6 – tip 4

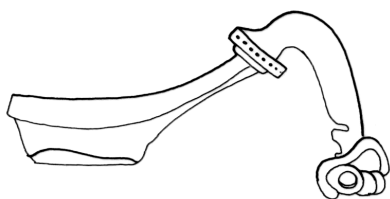
1

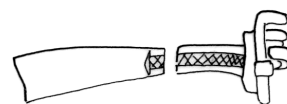
2

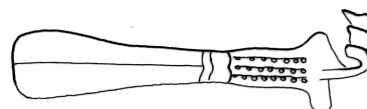
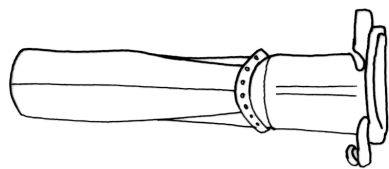
3

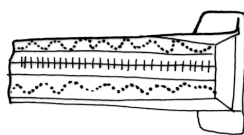
4

5

6

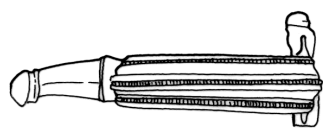

7

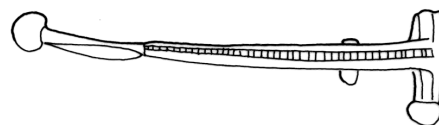
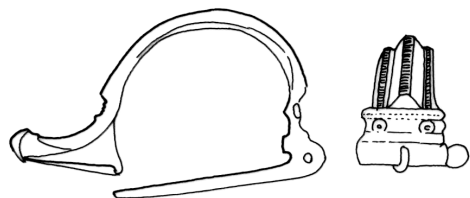

T. IV: 1 – 3, tip 5, 4 – tip 6/A, 5 – tip 6/C, 6 – tip 6/B, 7 – tip 7

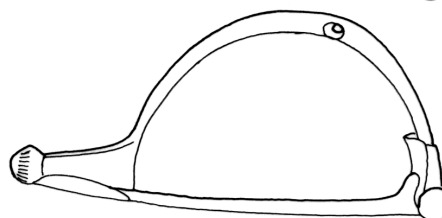
RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

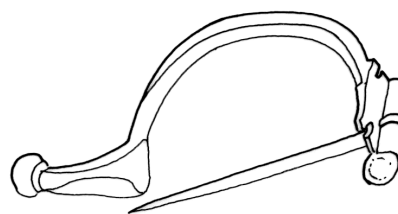
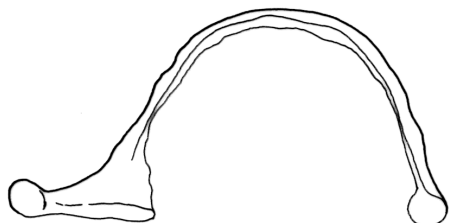
1

2

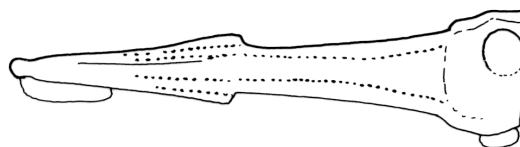
3

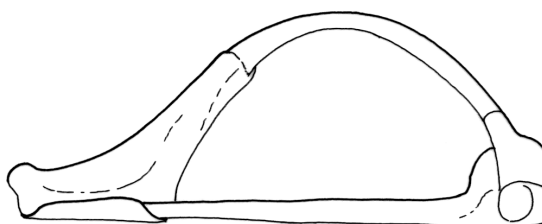
4

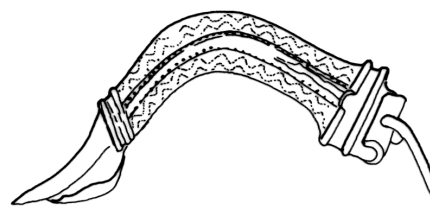
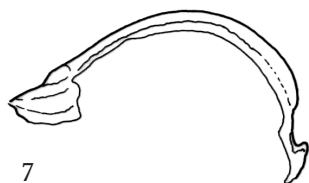
5

6

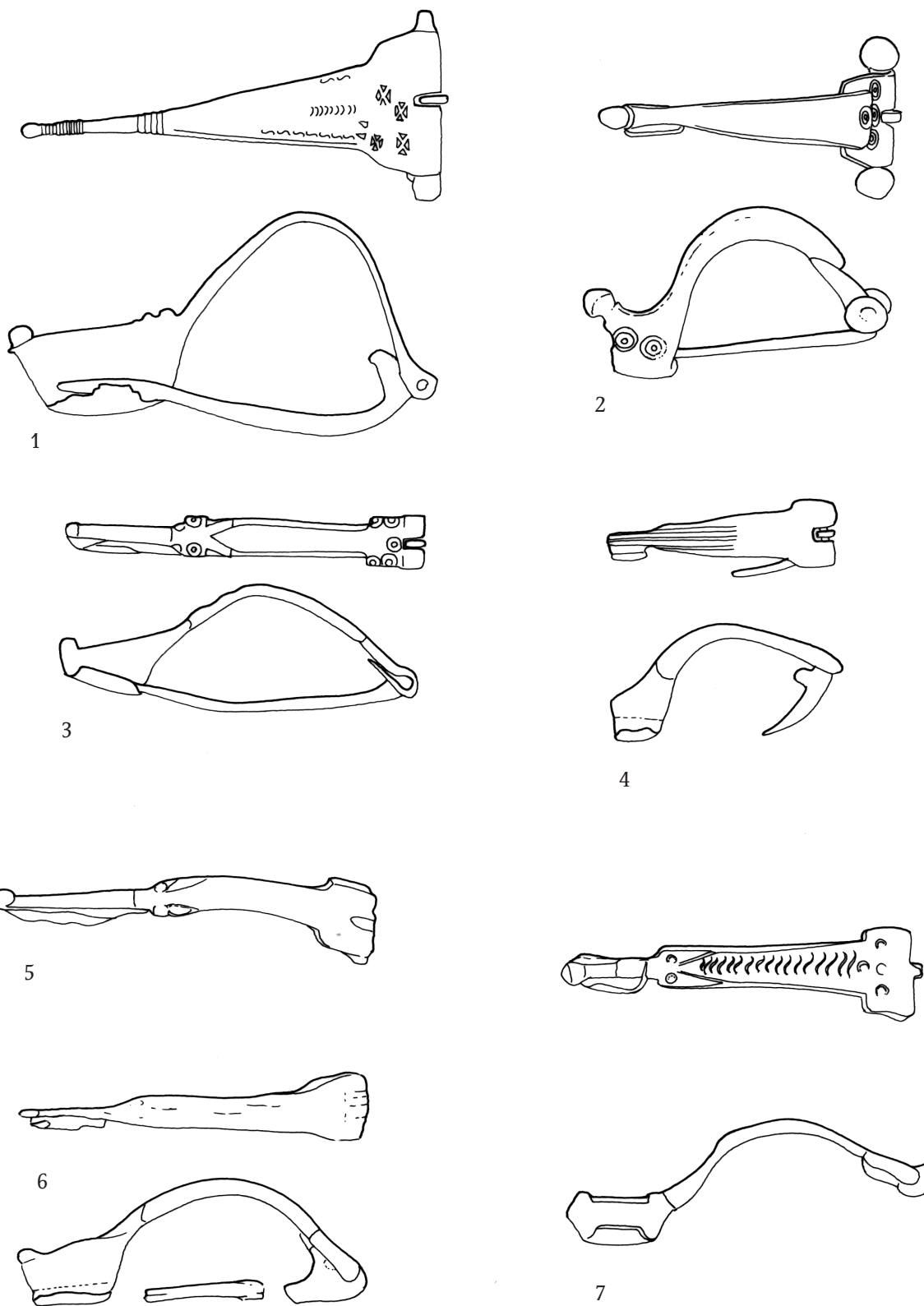

7

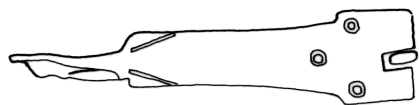

8

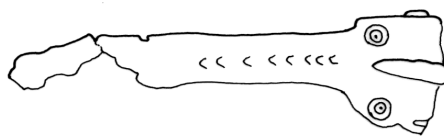
T. V: 1 – 4 - tip 8/A, 5 – 8 - tip 8/B

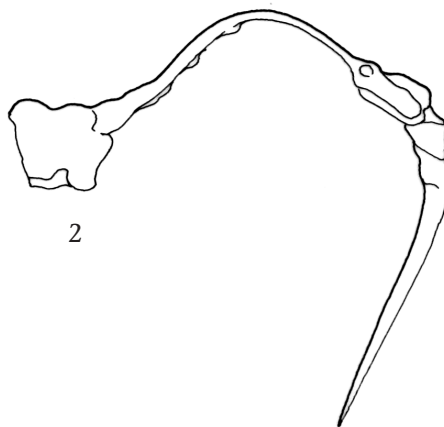
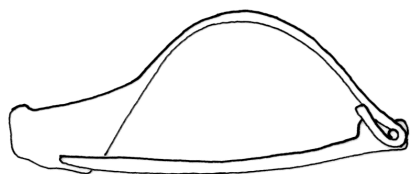
T. VI: 1 – 2 - tip 8/C, 3 – 5 - tip 9/A, 6 – 7 – tip 9/B

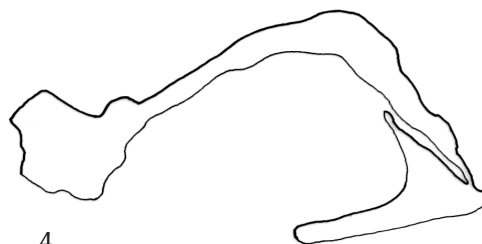
1

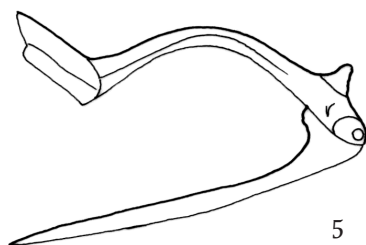
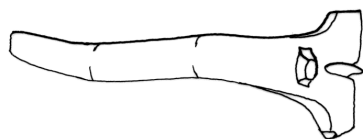
2

3

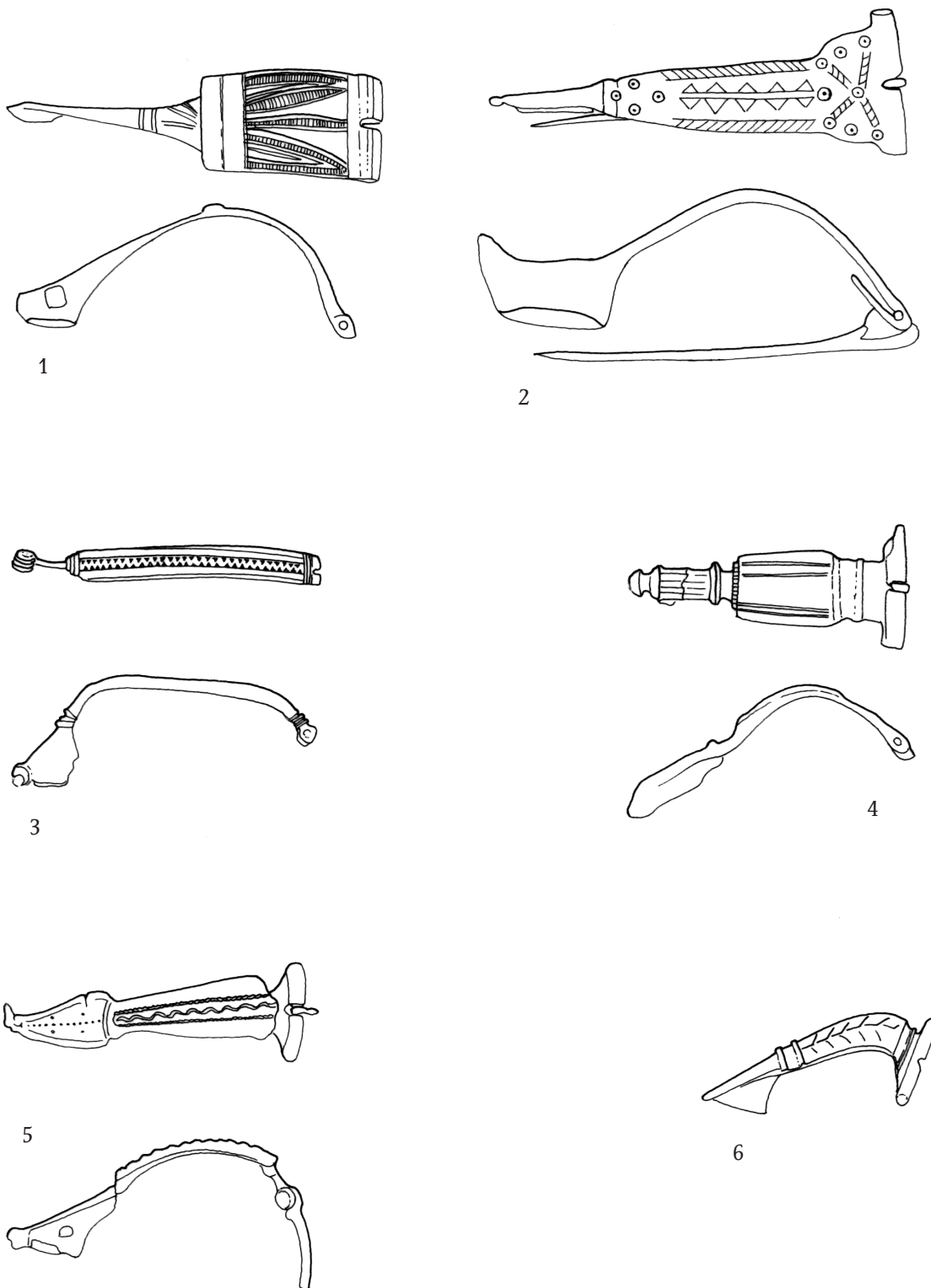

4

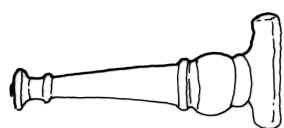

5

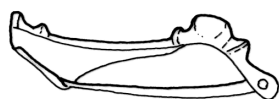
T. VII: 1 – 2 – tip 9/B, 3 – 5 – tip 9/C

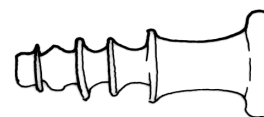
T. VIII: 1 – 2 – tip 10/A, 3 – 6 - tip 10/B

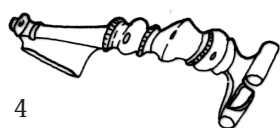
1

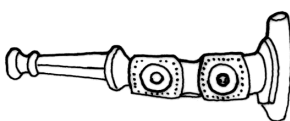
2

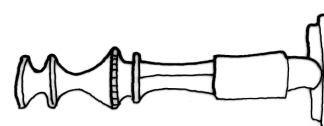
3

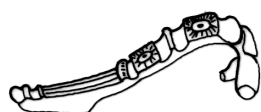
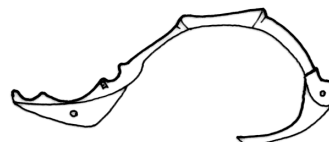
4

5

6

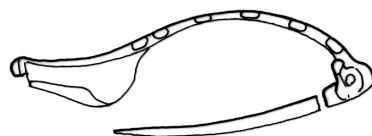
7

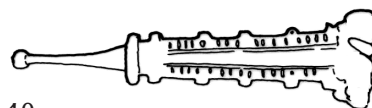
8

9

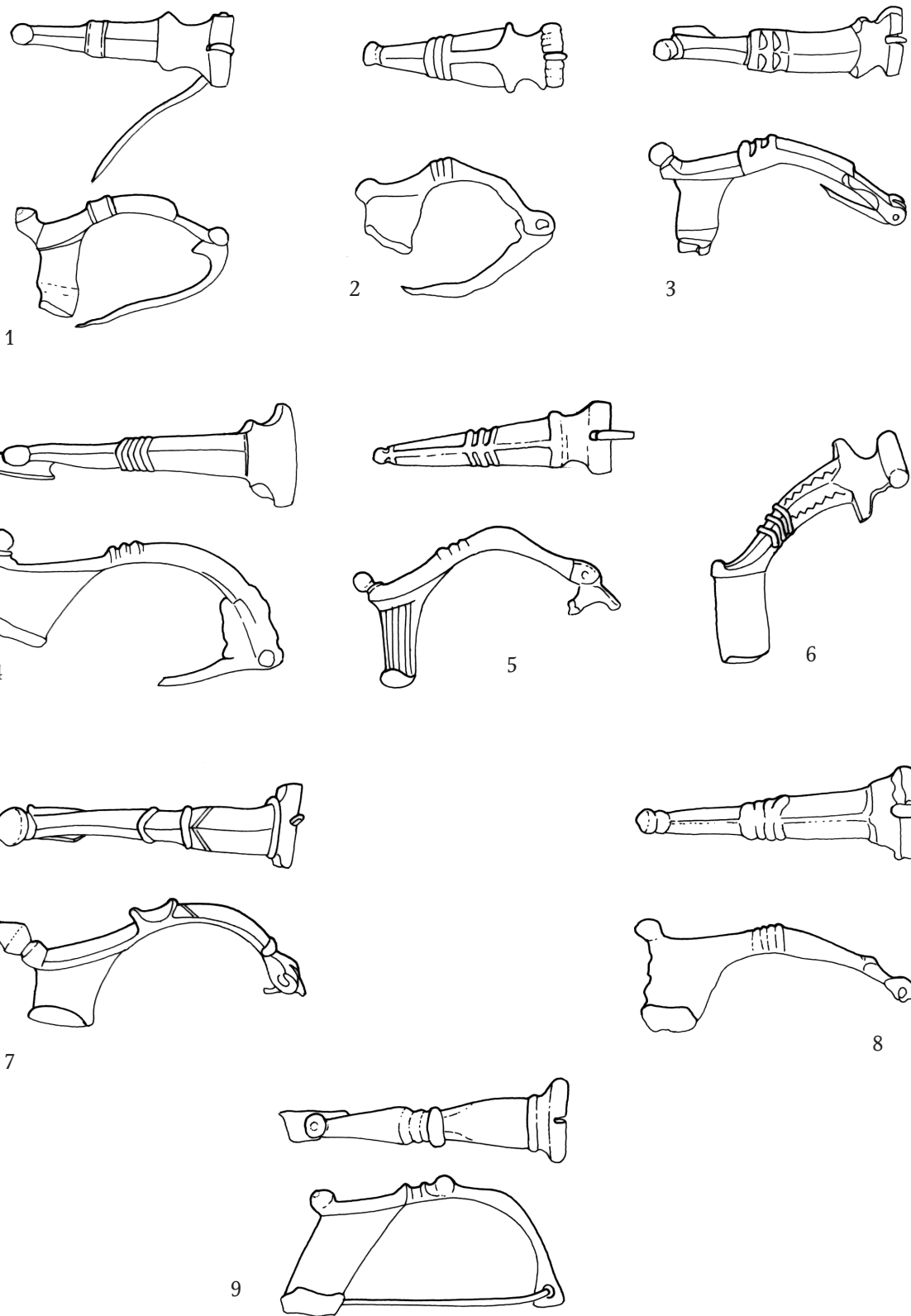
10

11

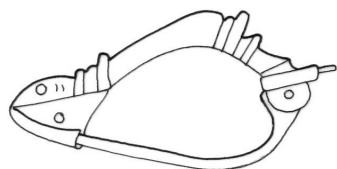
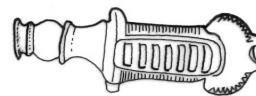
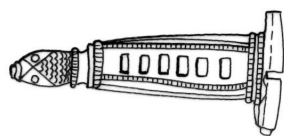
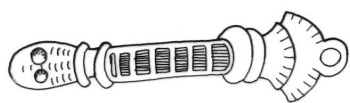

T. IX: 1 – 4 – tip 10/C 1, 5 – 7 – tip 10/C 2, 8 – 9 – tip 10/D, 10 – 11 – tip 10/E

T. X: 1 – 2 – tip 11/A, 3 – 6 – tip 11/B, 7 – 10 – tip 11/C

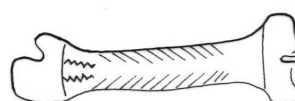
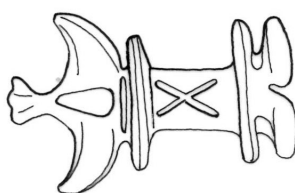
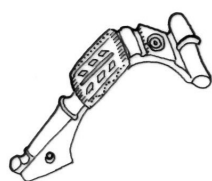
RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

1

2

3

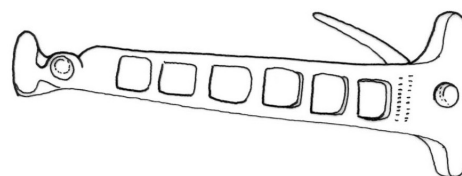

4

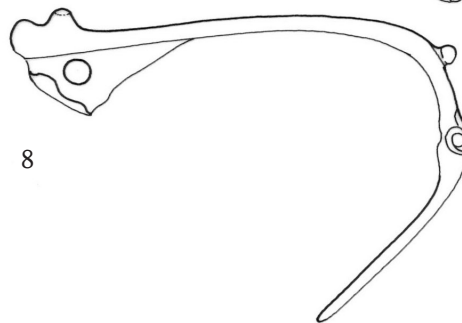

5

6

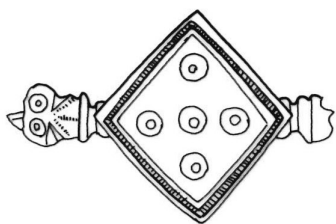

7

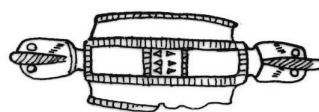

8

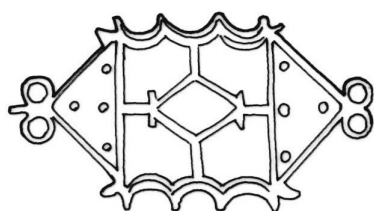
T. XI: tip 12/A

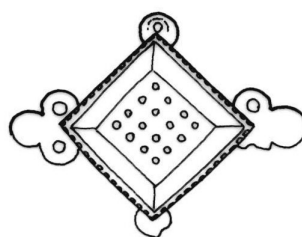
1

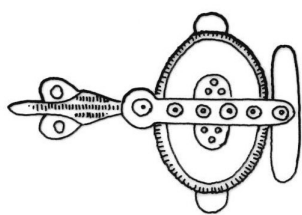
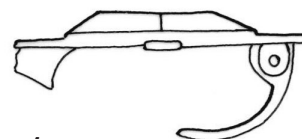
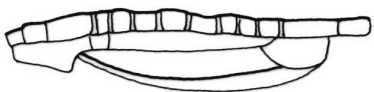
2

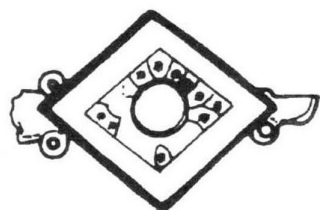
3

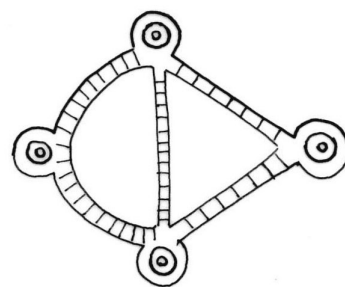
4

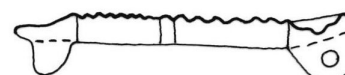
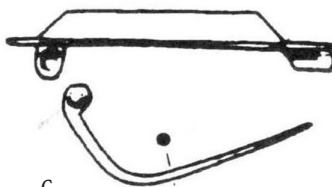
5

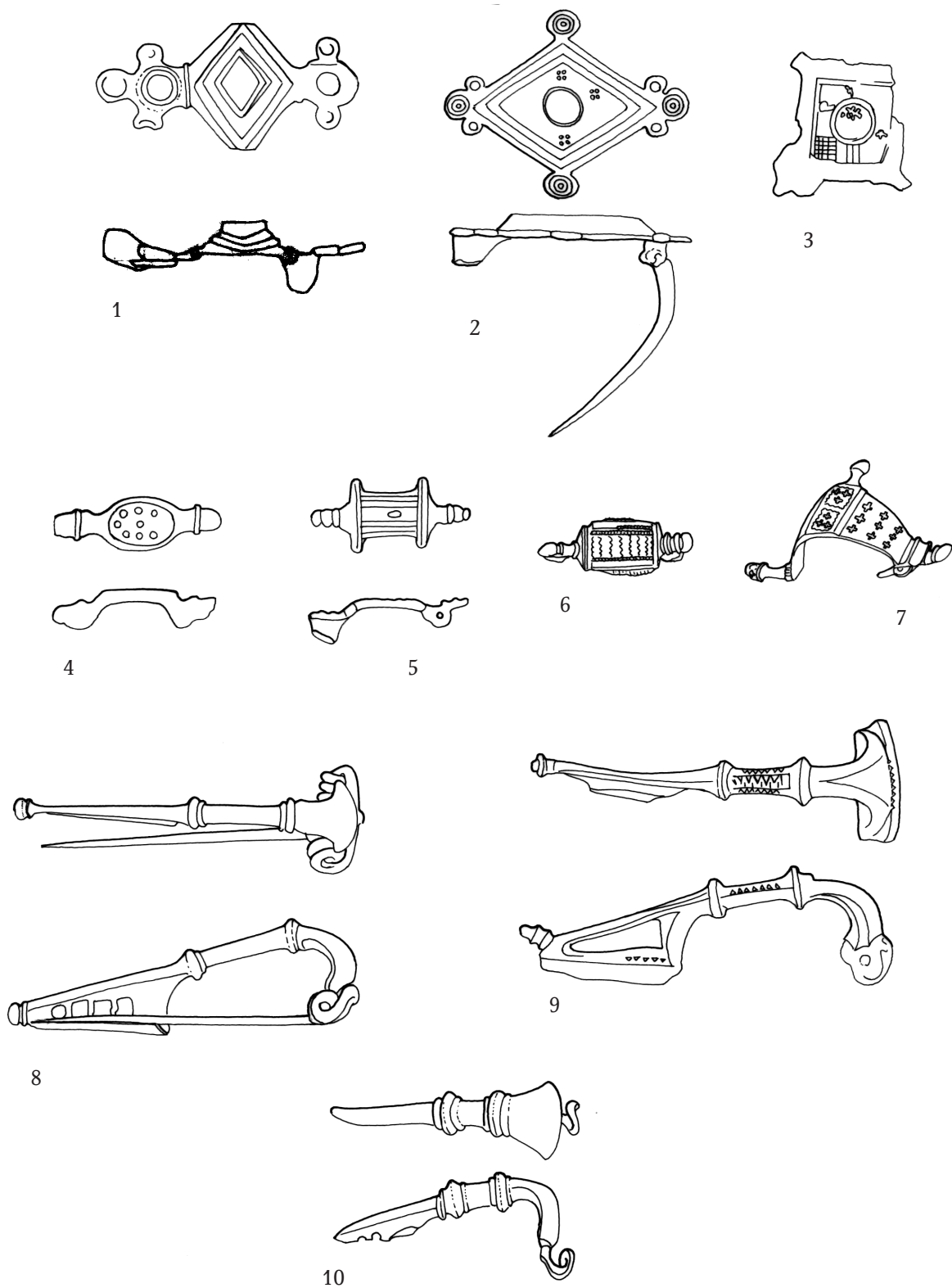
6

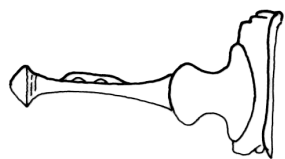
7

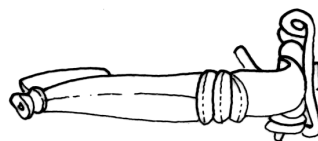
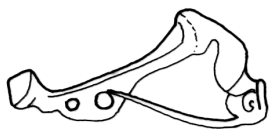
T. XII: 1 – 5 – tip 12/B, 6 – 7 – tip 12/C

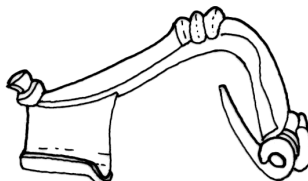
T. XIII: 1 – 7 – tip 12/C, 8 – 10 – tip 13/A

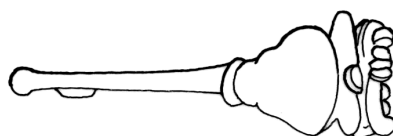
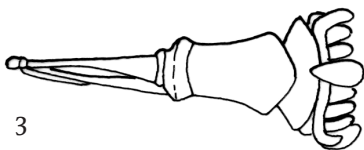
1

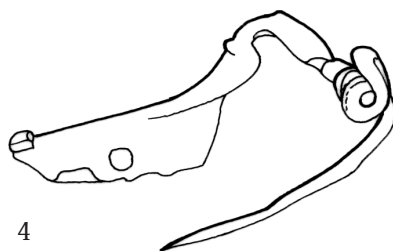
2

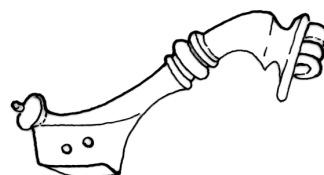
3

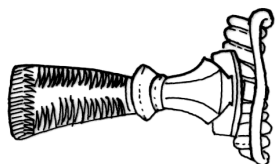
4

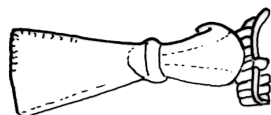
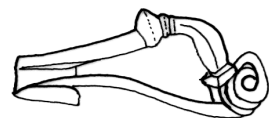
5

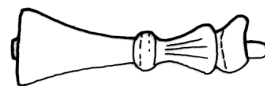
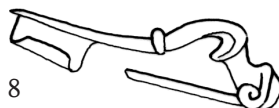
6

7

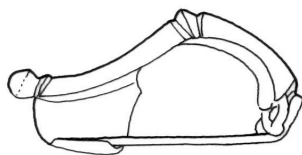
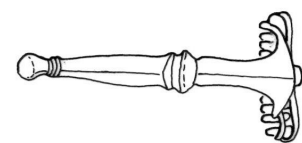
8

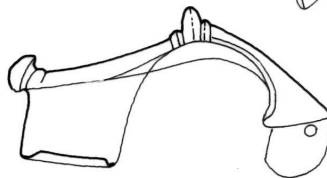
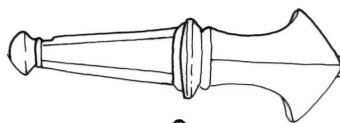
9

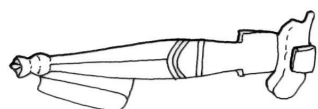
T. XIV: 1 – 6 – tip 13/B, 7 – 9 – tip 13/C

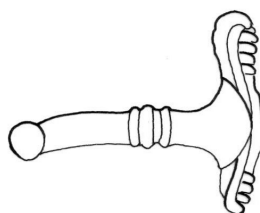
1

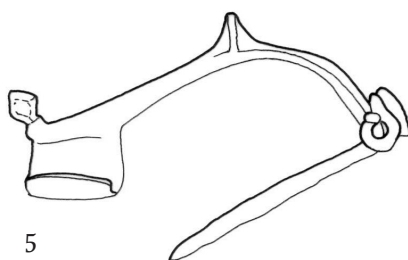
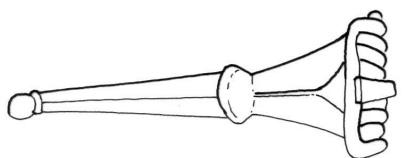
2

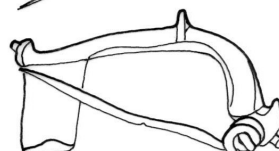
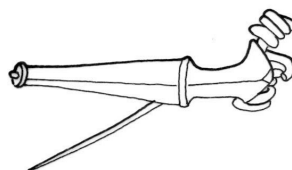
3

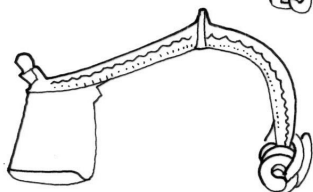
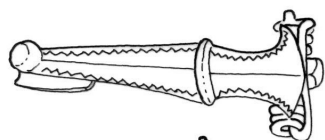
4

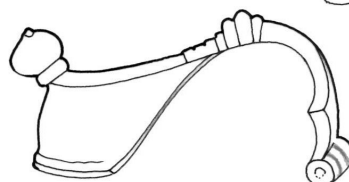
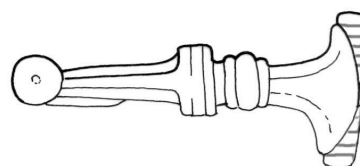
5

6

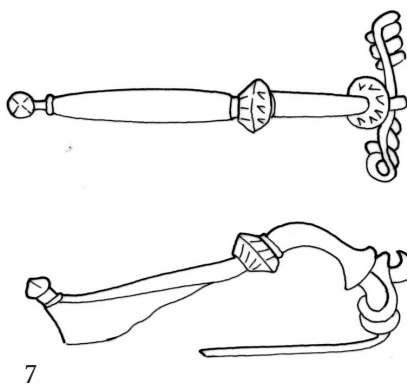
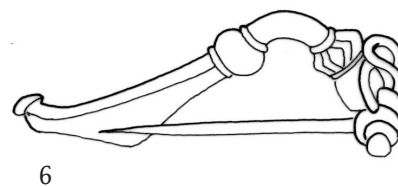
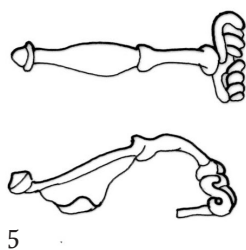
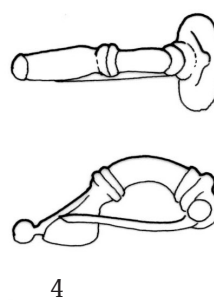
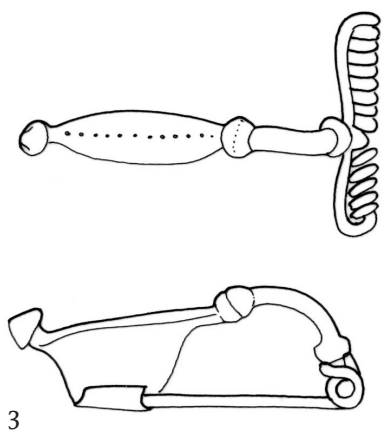
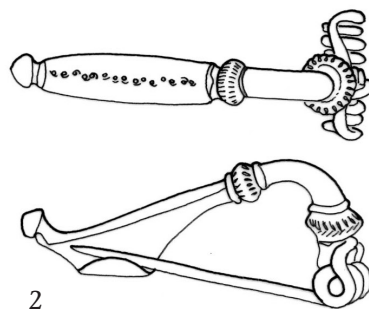
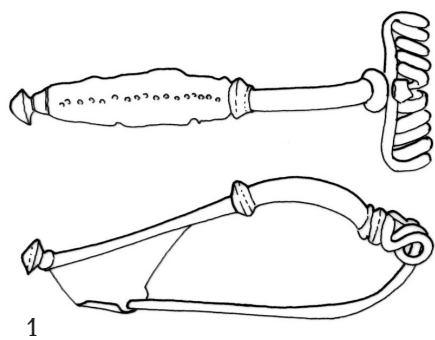

7

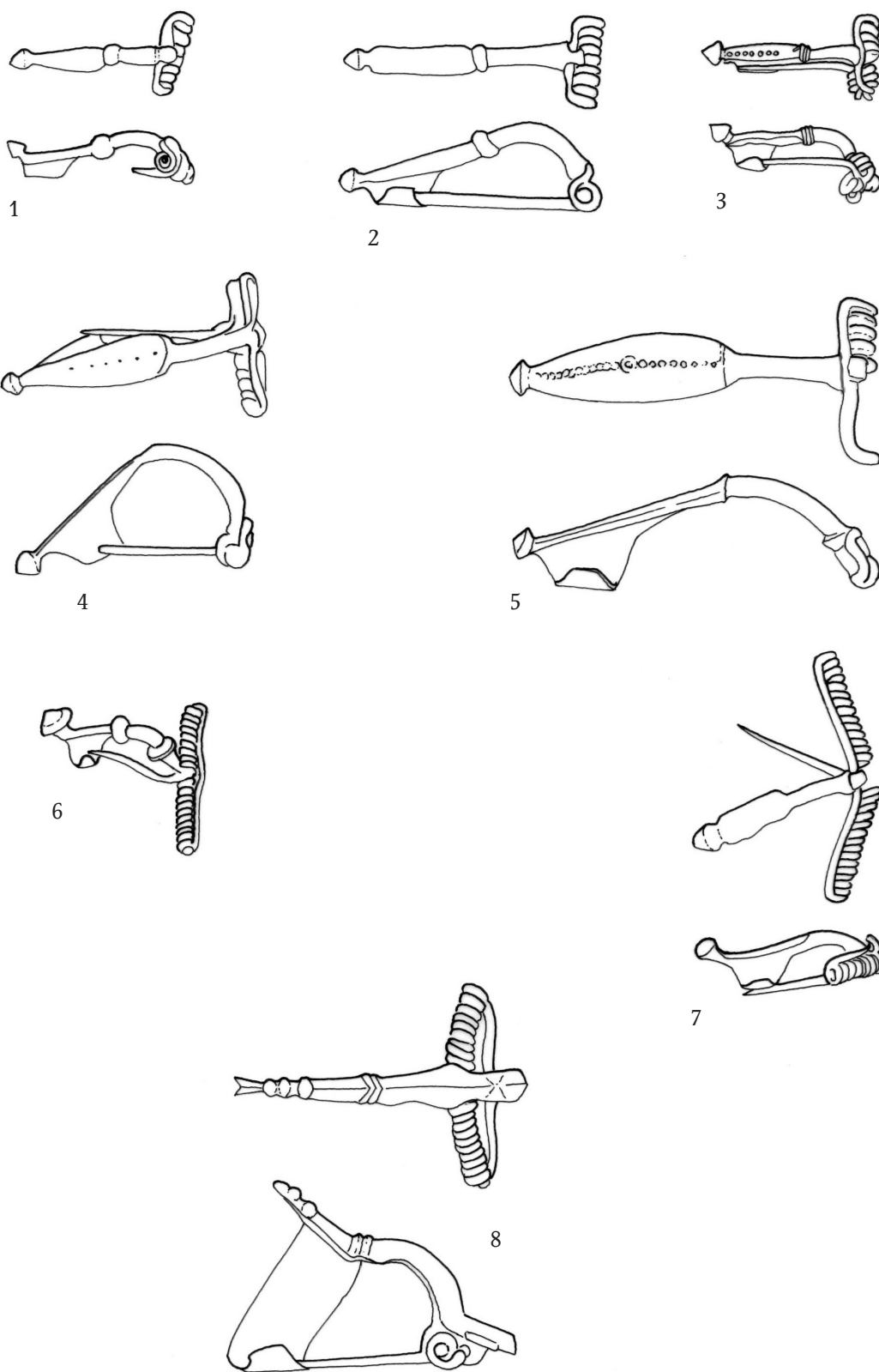

8

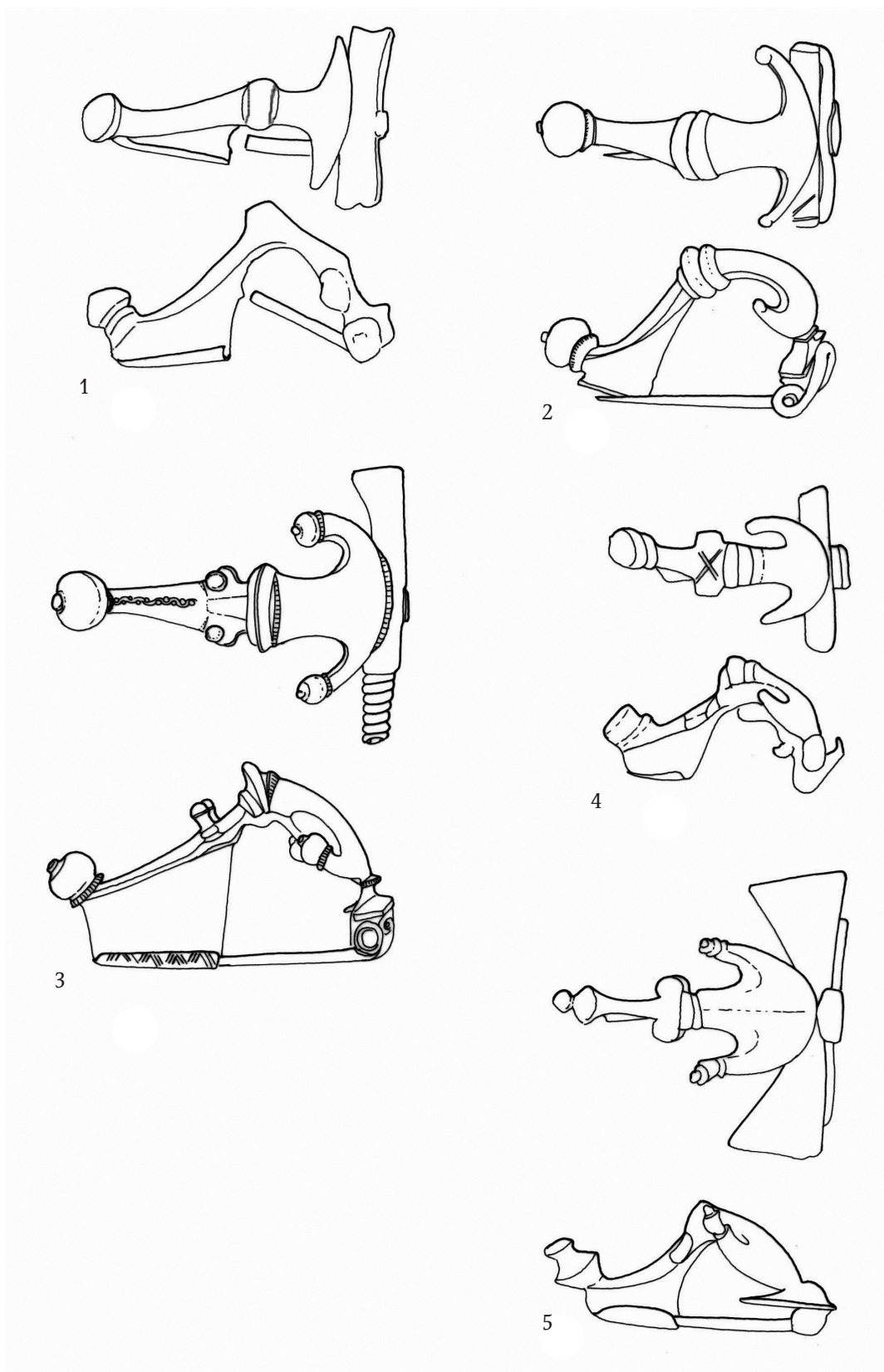
T. XV: 1 – 7 – tip 13/D, 8 – tip 13/E

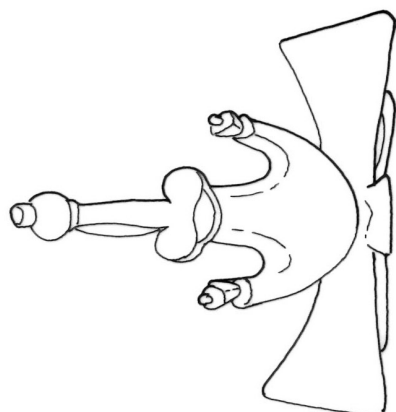
T. XVI: tip 14/A₁

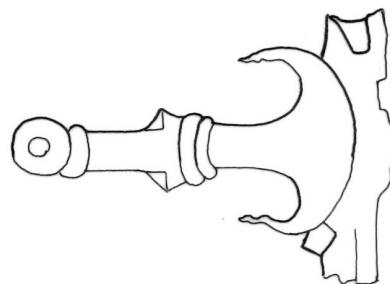
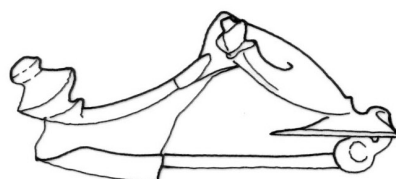
T. XVII: 1 – 3 – tip 14/B, 4 – 5 – tip 14/C₁, 6 – tip 14/A₂, 7 – tip 14/C₂, 8 – 14/D

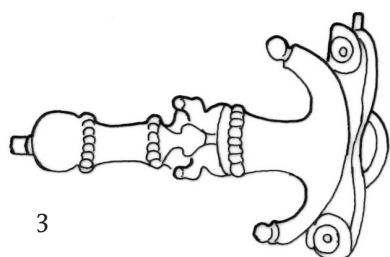
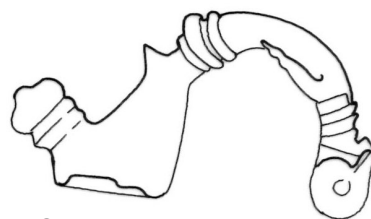
T. XVIII: 1 – 2 – tip 15/A, 3 – 5 – tip 15/B

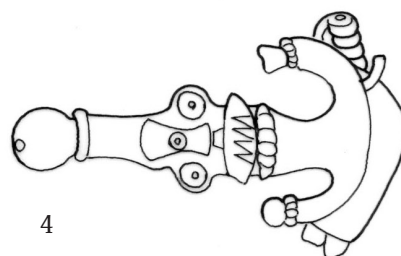
1

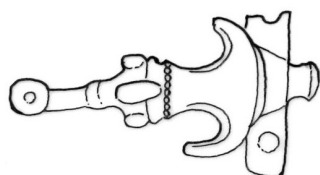
2

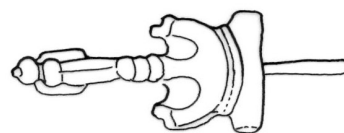
3

4

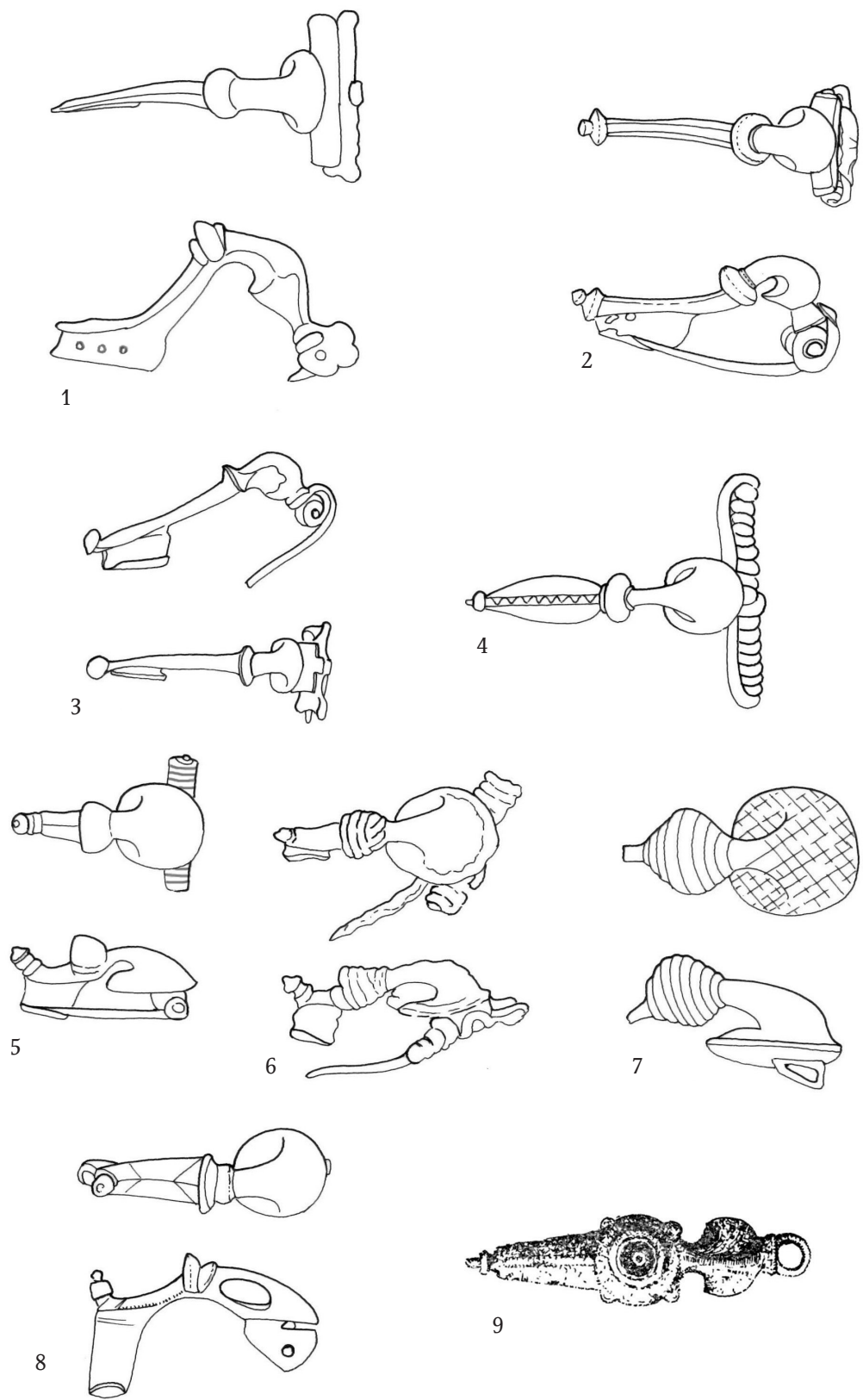

5

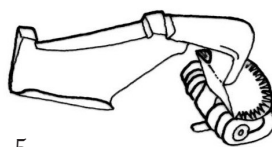
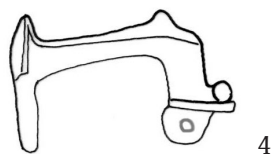
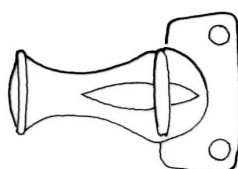
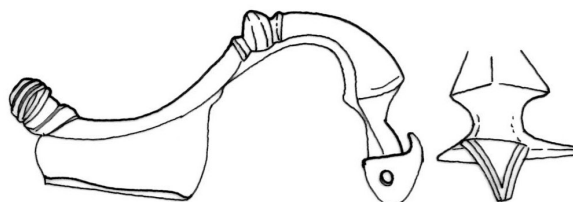
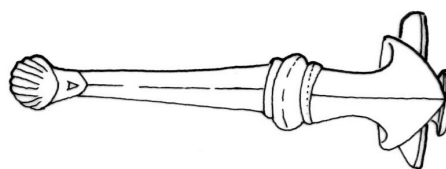
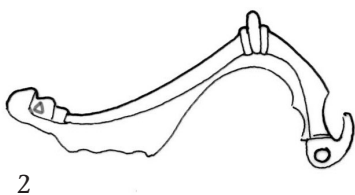
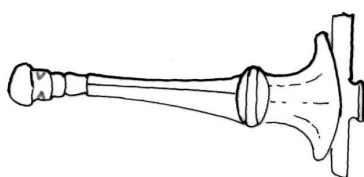
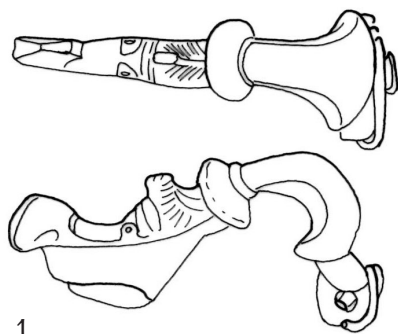

6

T. XIX: 1 – 2 – tip 15/B, 3 – 5 - tip 15/C, 6 – tip 15/D

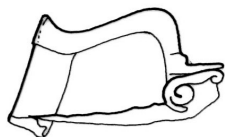
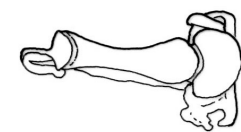

T. XX: 1 – 3 – tip 16/A, 4 – tip 16/B, 5 – 7 – tip 16/C, 8 – tip 16/D, 9 – tip 16/E

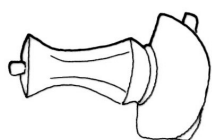

5

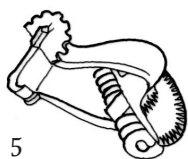
T. XXI: 1 – tip 17/A, 2 – 3 – tip 17/B, 4 – 5 – tip 17/C

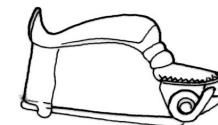
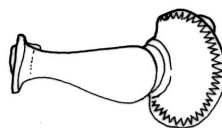
1

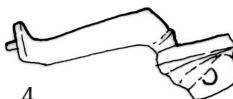
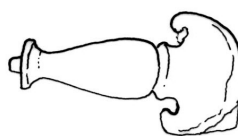
3

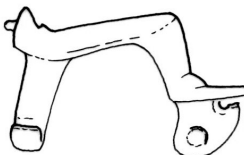
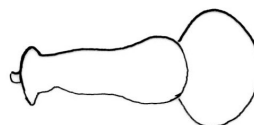
5

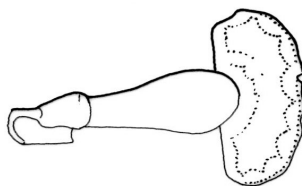
2

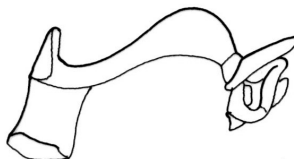
4

6

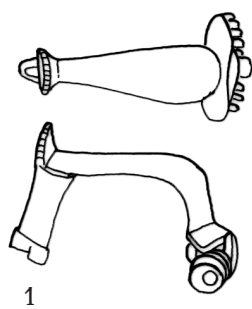

7

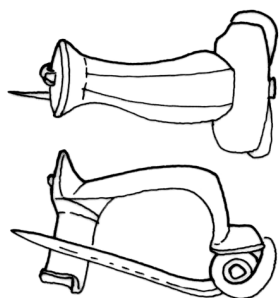

T. XXII: tip 18/A

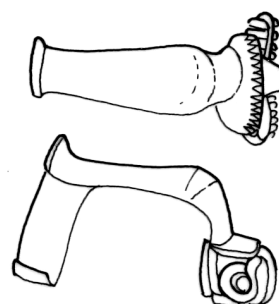
RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

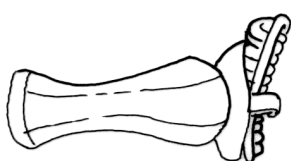
1

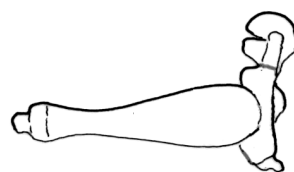
2

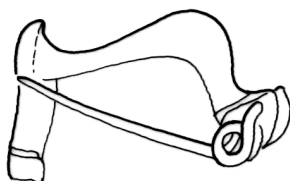
3

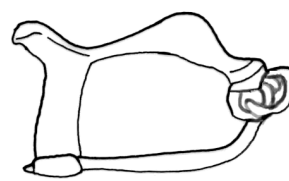
4

5

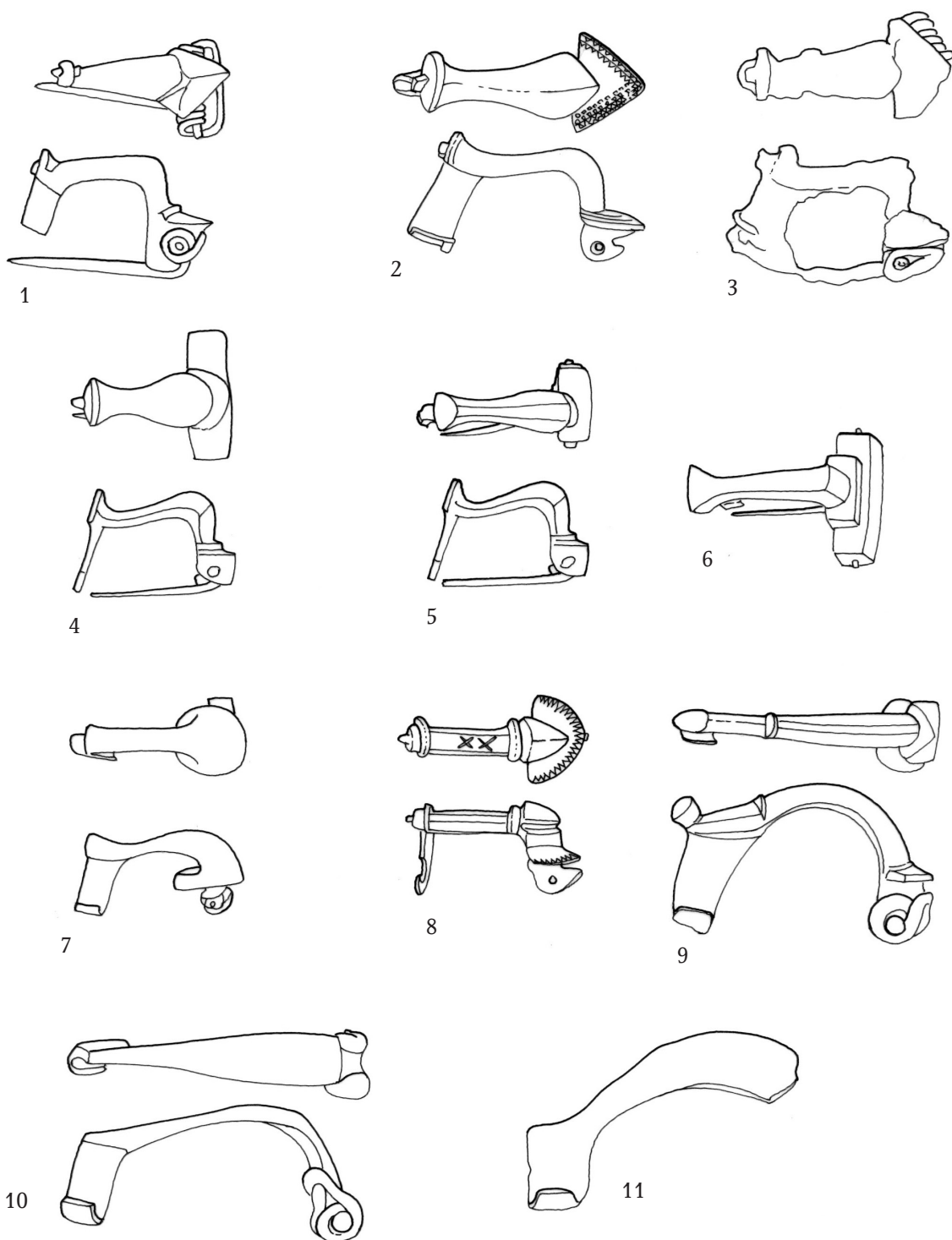

6

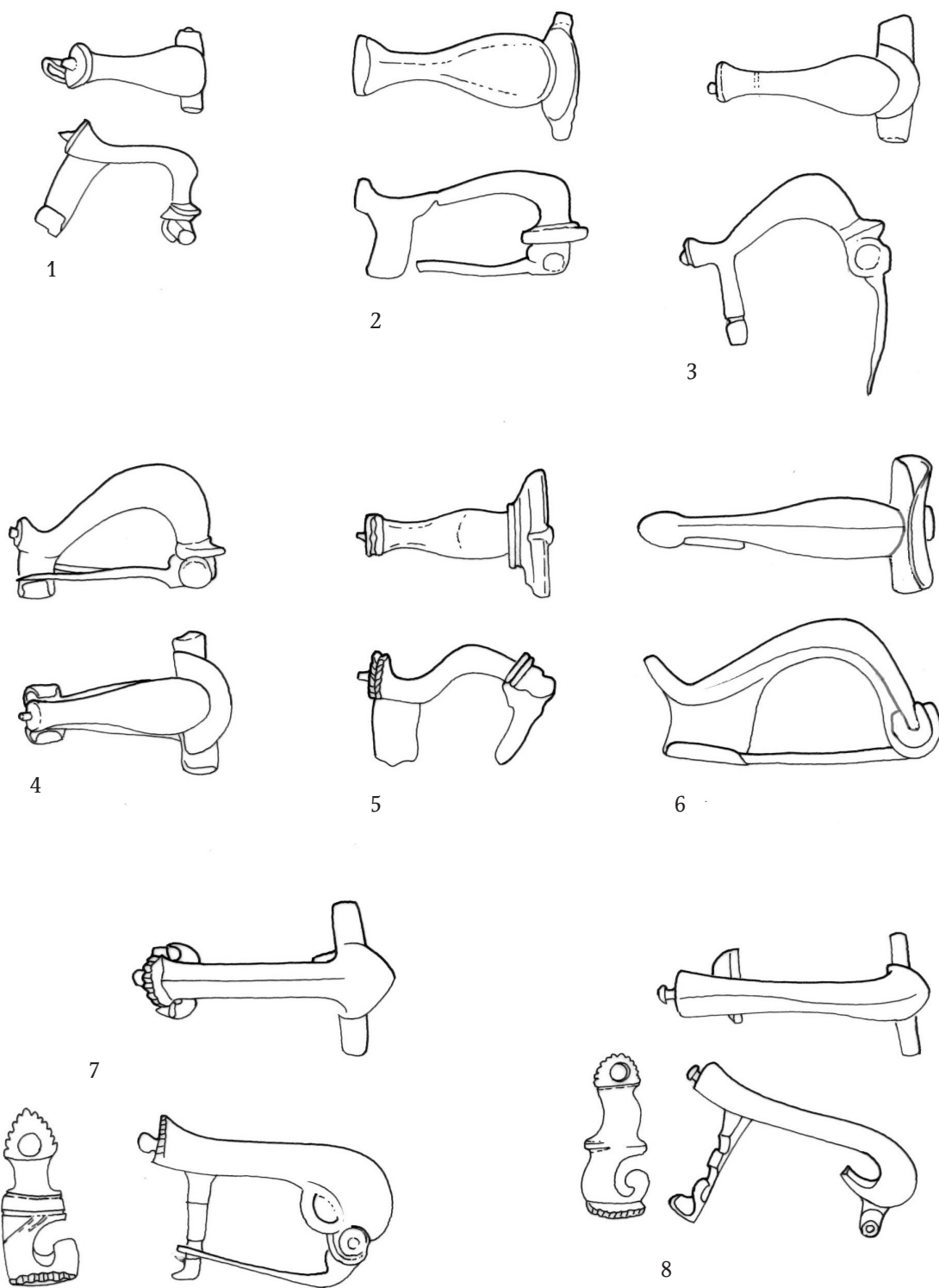

7

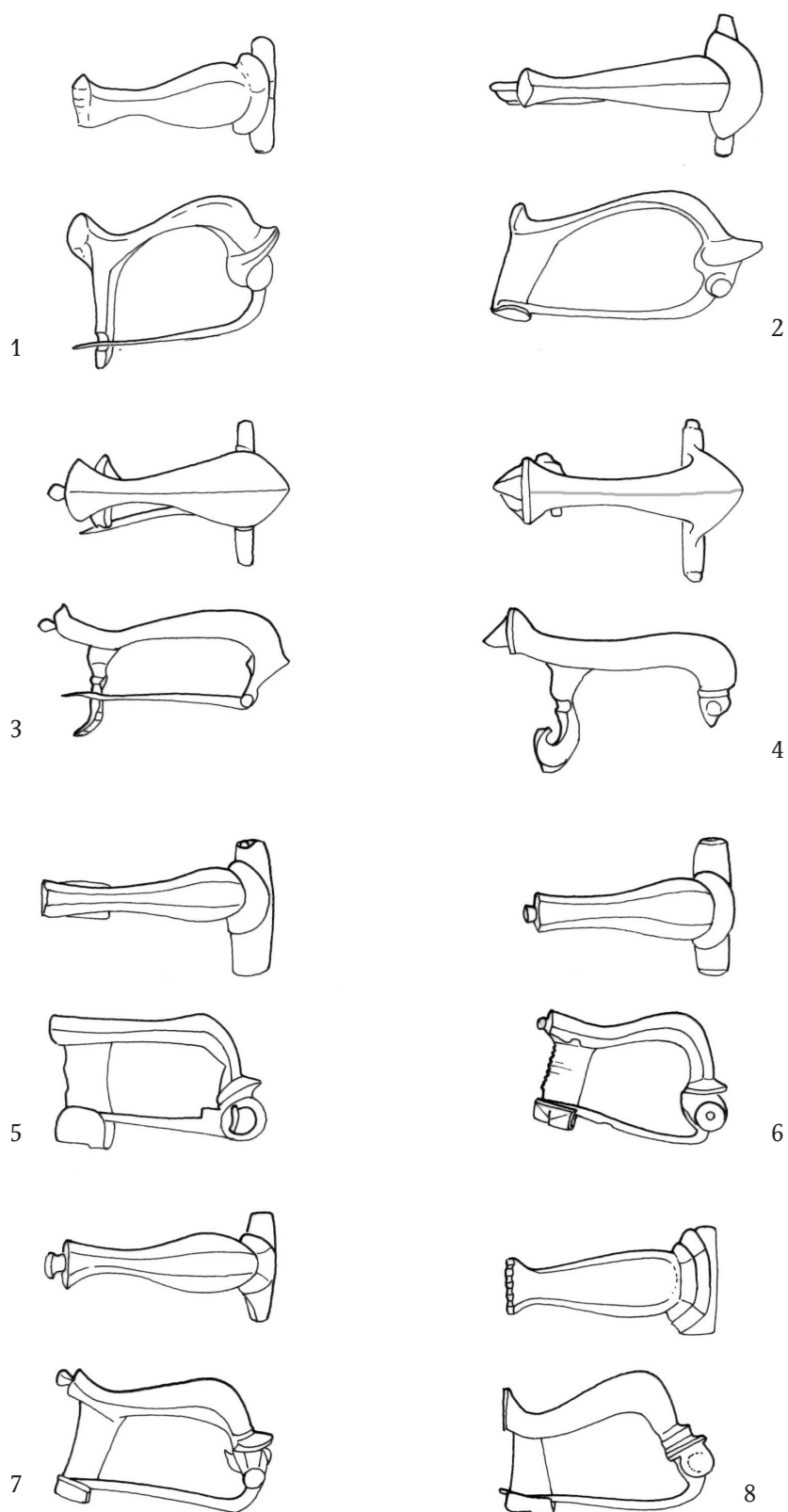
T. XXIII: 1 – 5 – tip 18/B, 6 – 7 – tip 18/C

T. XXIV: 1 – 3 – tip 18/D, 4 – 6 – tip 18/E, 7 – 9 – tip 18/F, 10 – 11 – tip 18/G

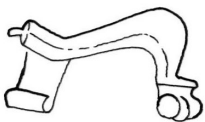
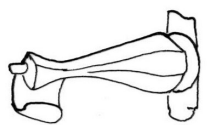

T. XXV: 1 – 5 – tip 19/A, 6 – 8 – tip 19/B

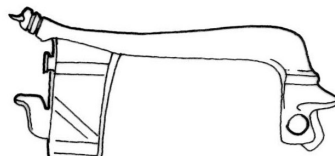
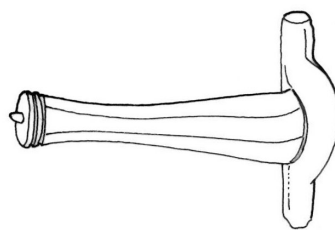

T. XXVI: 1 – 4 – tip 19/B, 5 – 8 – tip 19/C

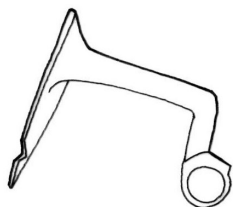
RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

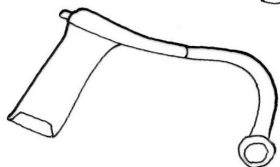
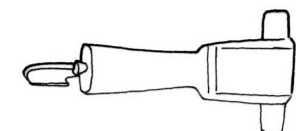
1

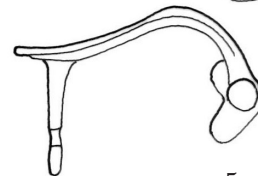
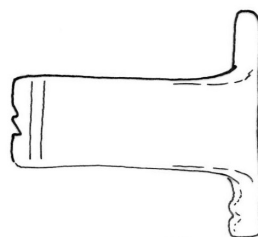
2

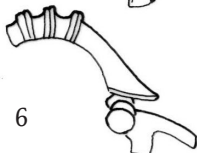
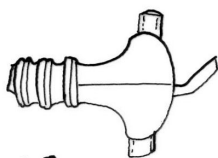
3

4

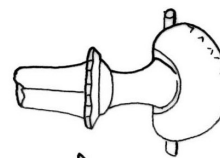
5

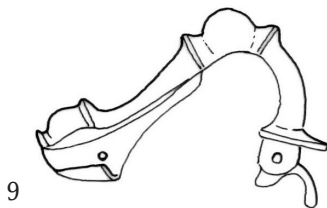
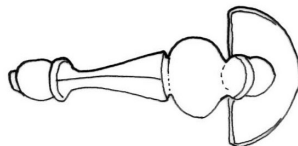
6

7

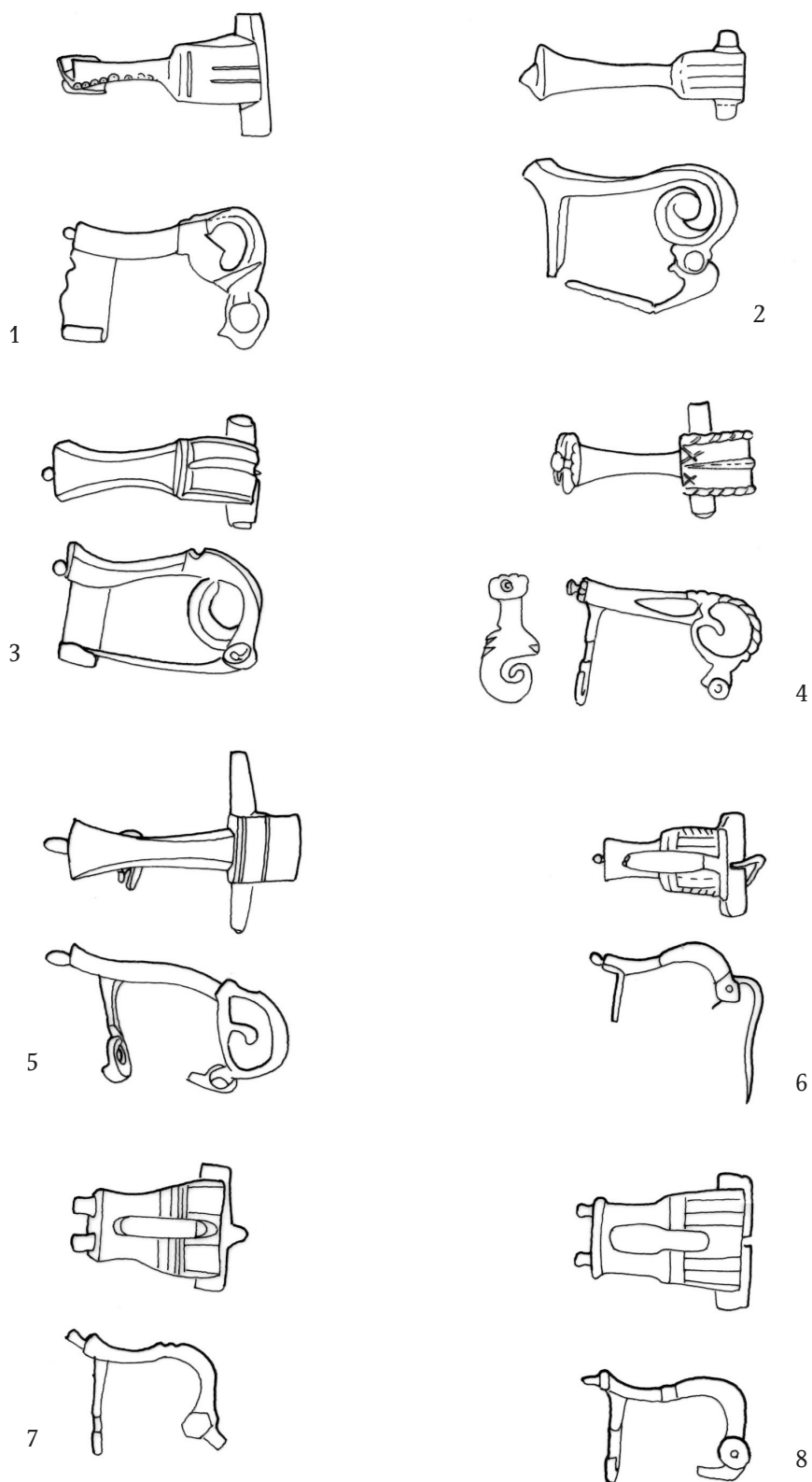

8

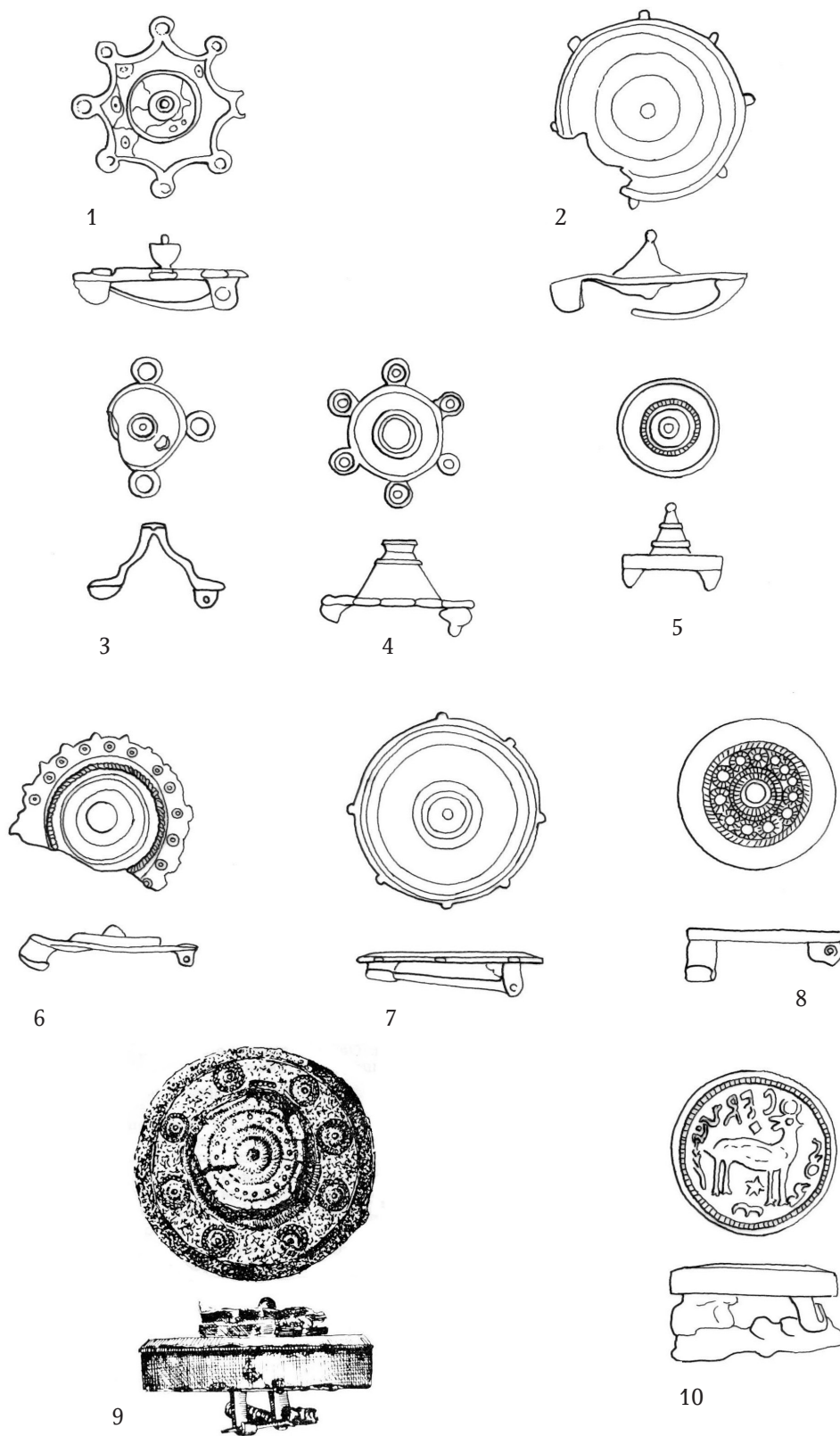
9

T. XXVII: 1 – 2 – tip 19/C, 3 – 5 – tip 19/D, 6 – 9 – tip 19/E

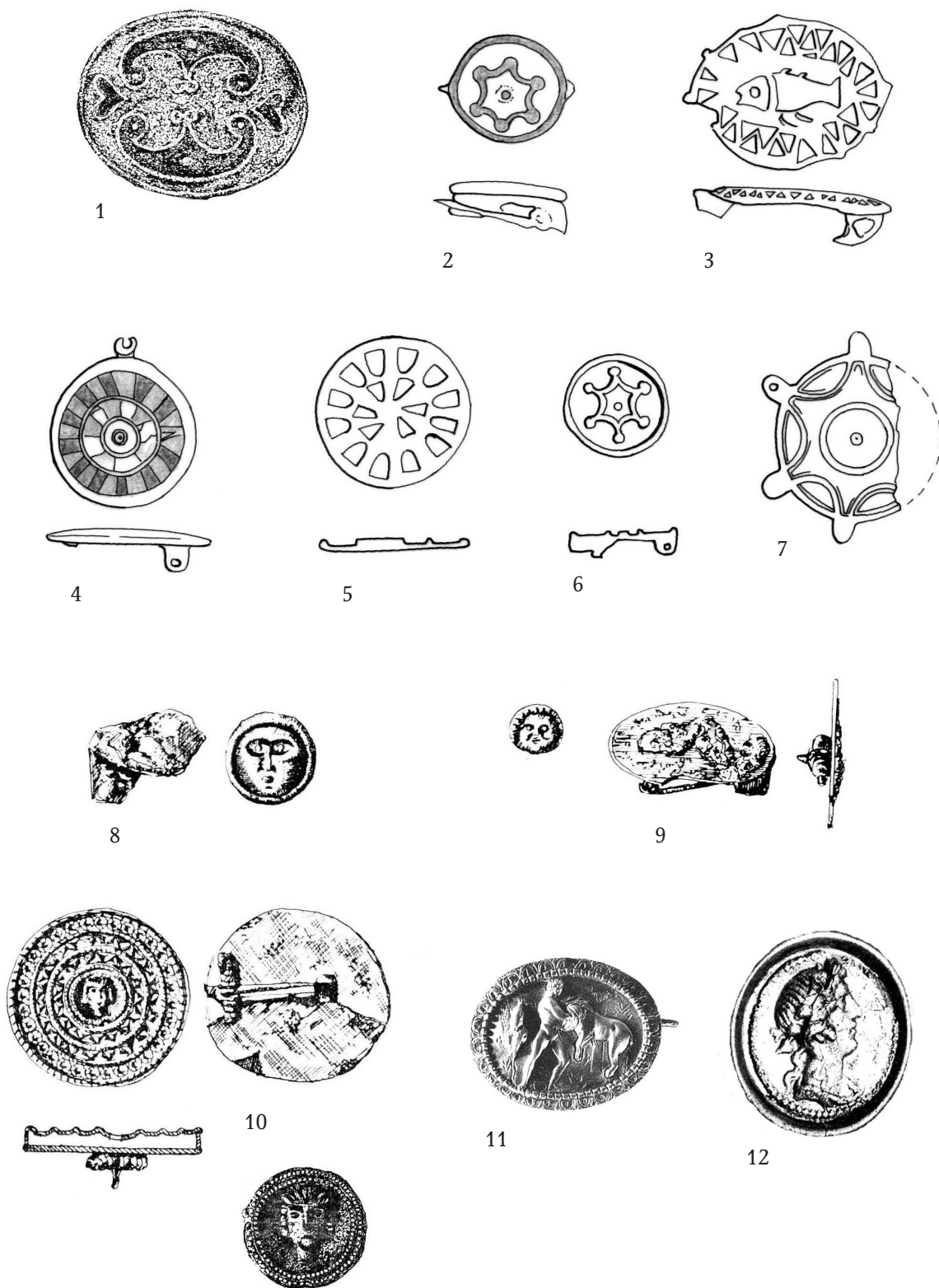

T. XXVIII: 1 – 5 – tip 20/A, 6 – 8 – tip 20/B

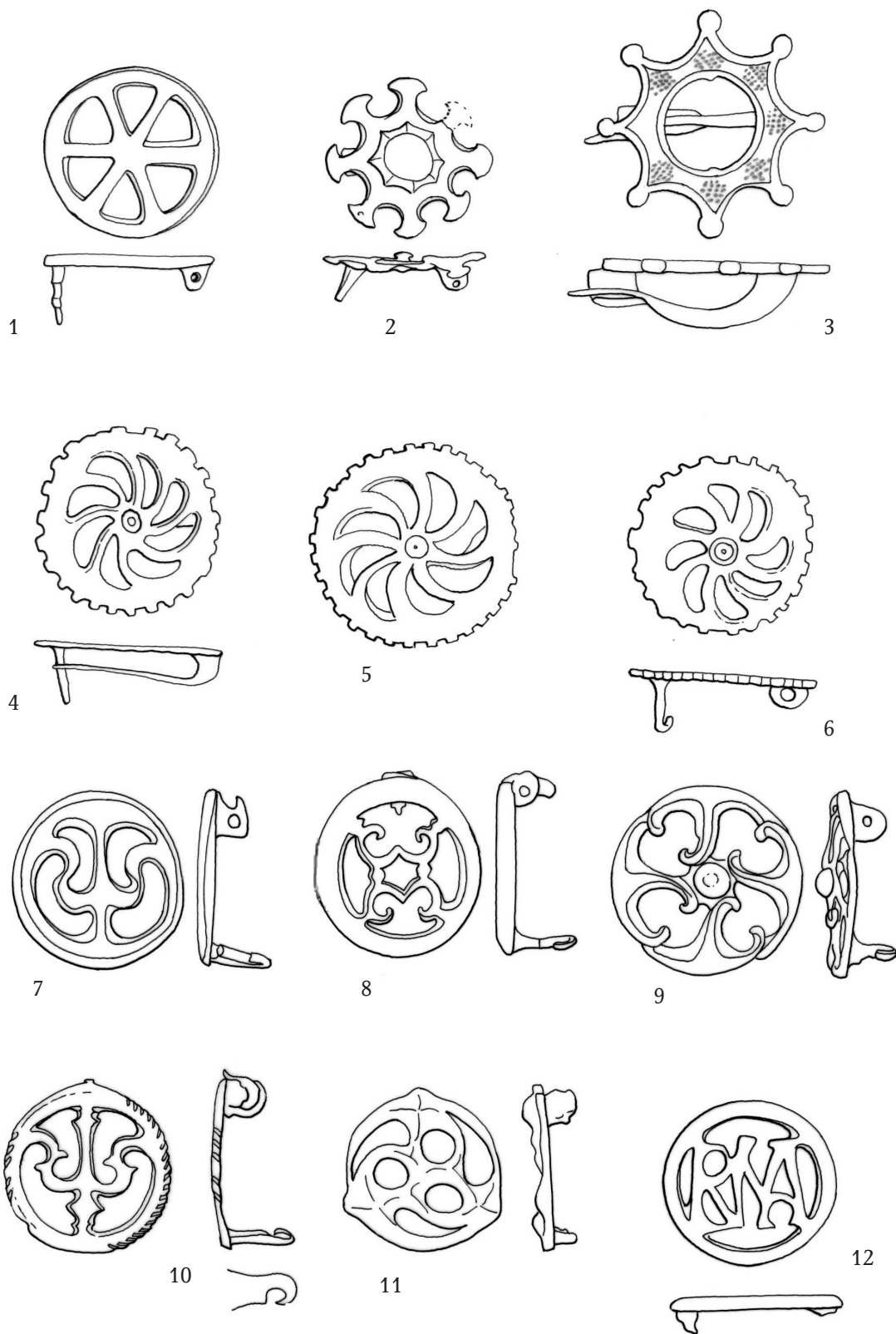
RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

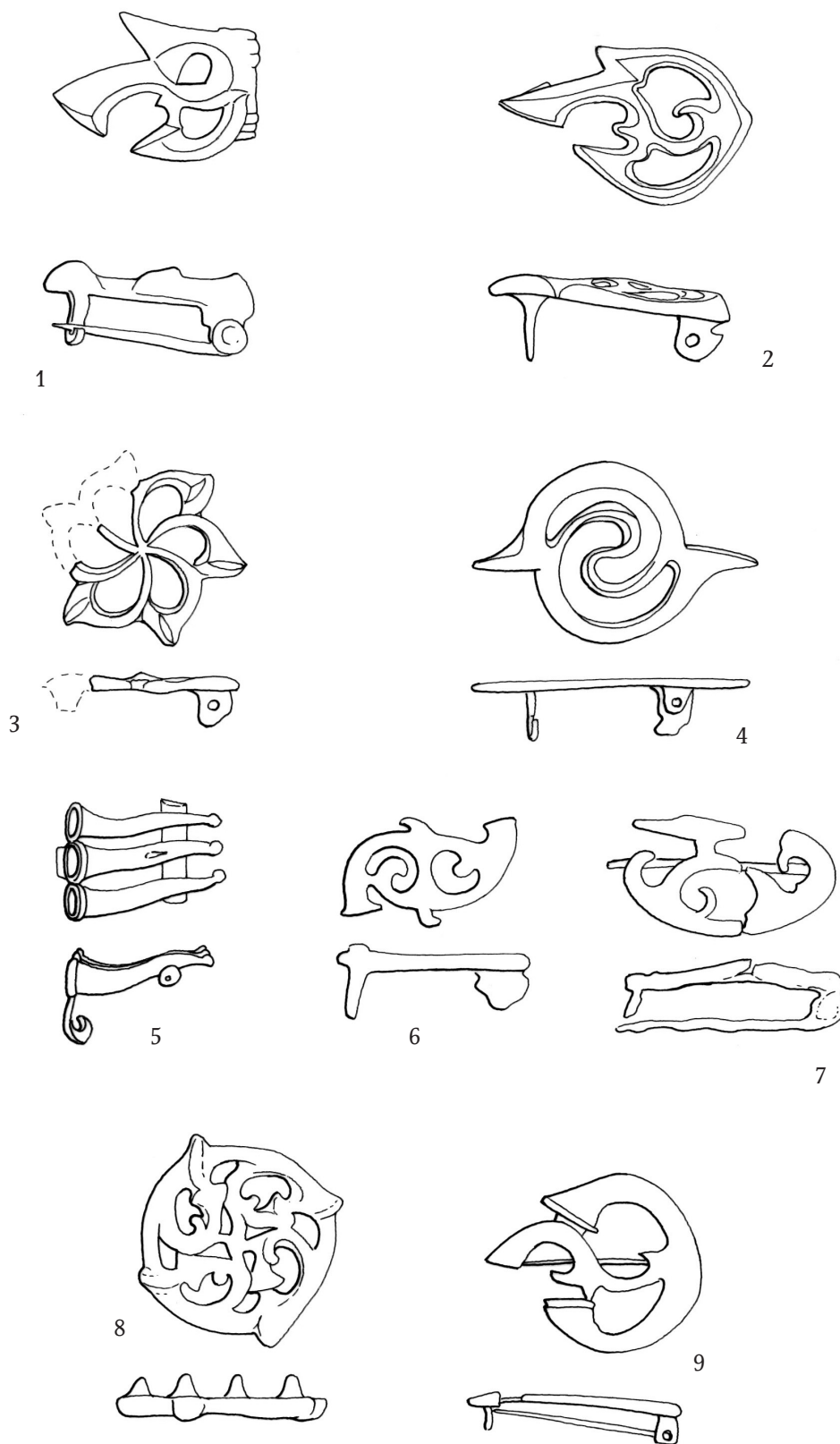
T. XXIX: 1 – 5 – tip 21/A, 6 – 8 – tip 21/B₁, 9 – 10 – tip 21/B₂

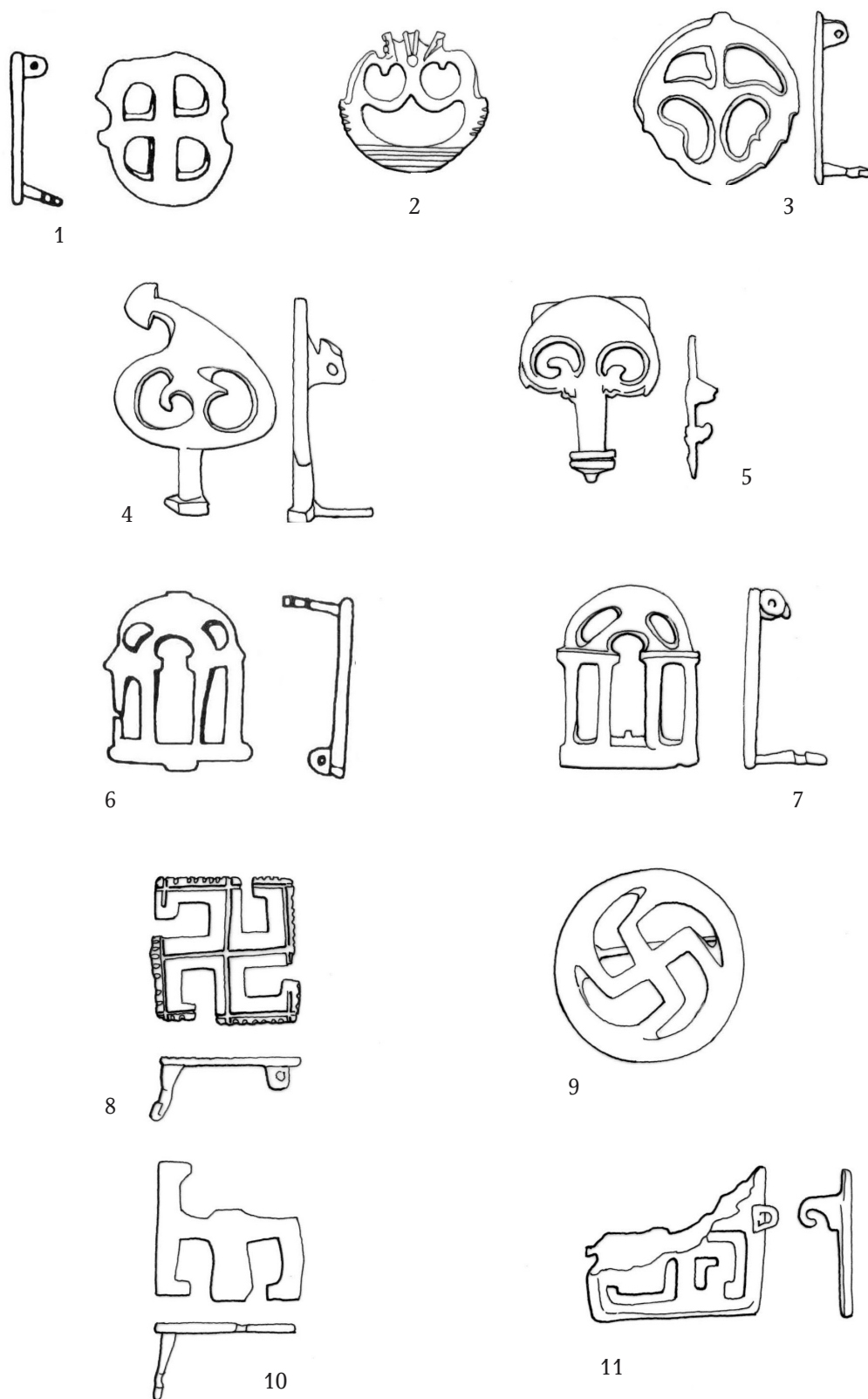
T. XXX: 1 – 7 – tip 21/C, 8 – 10 – tip 21/D₁, 11 – 12 – tip 21/D₂

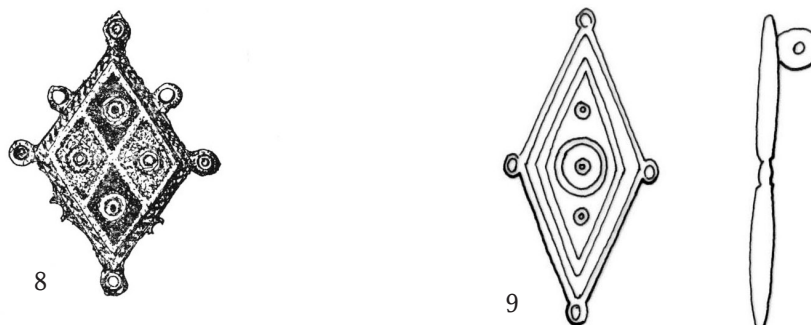
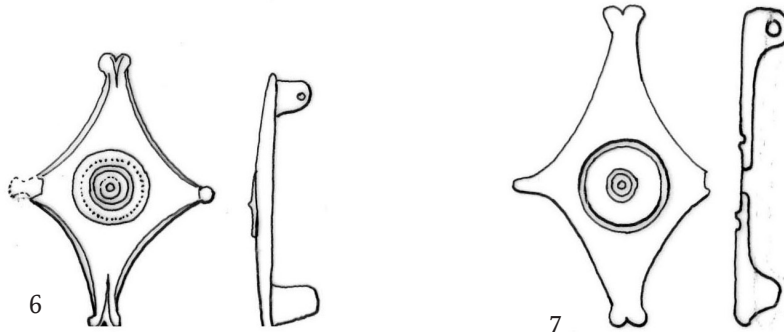
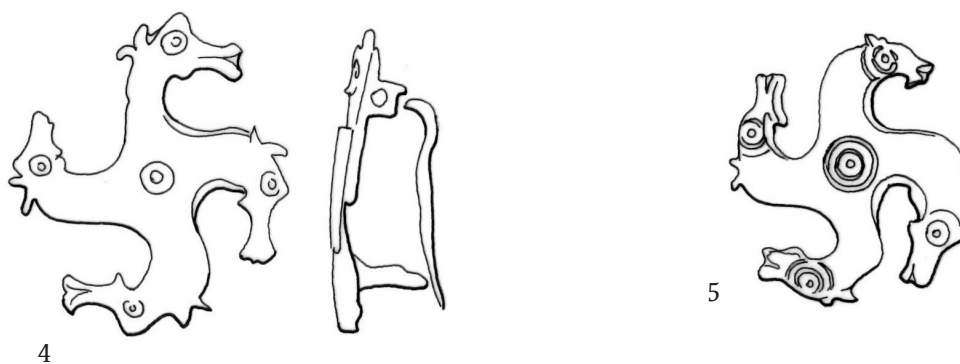
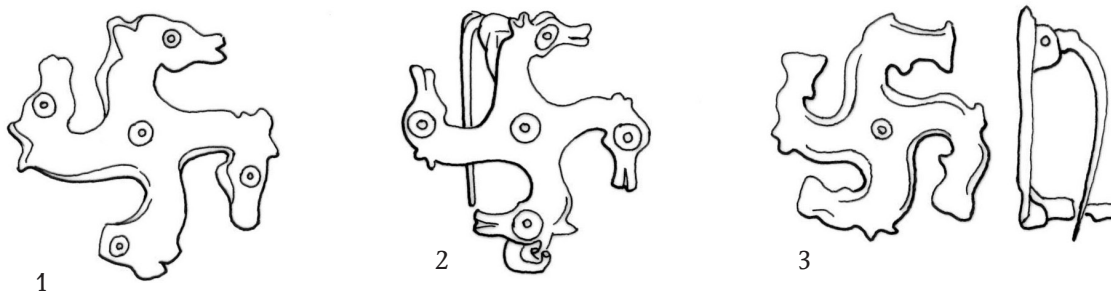
T. XXXI: 1 – 6 – 22/A, 7 – 11 – 22/B, 12 – 22/C

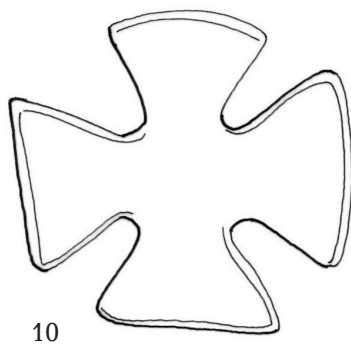
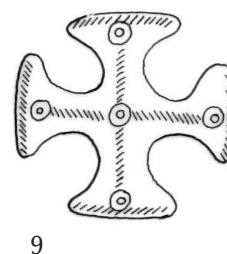
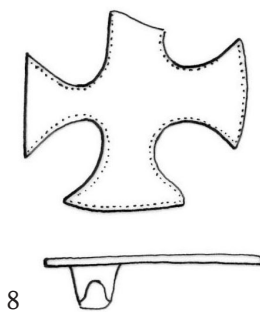
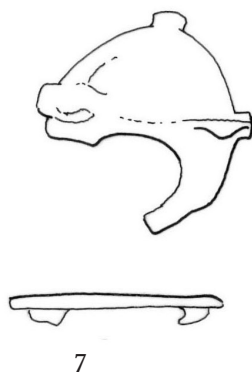
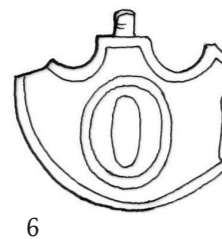
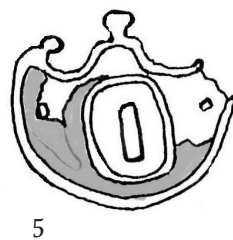
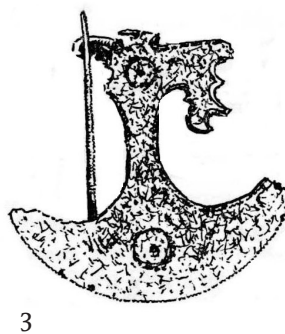
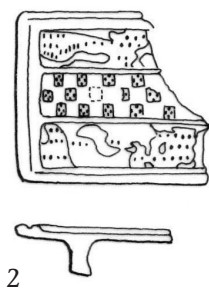
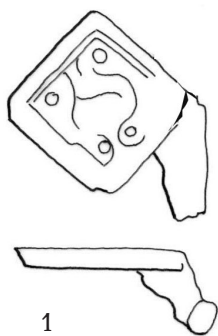
T. XXXII: 1 – 2 – tip 22/D₂, 3 – tip 22/D₃, 4 – tip 22/D₁, 5 – tip 22/D₂,
6 – tip 22/D₁, 7 – 8 – tip 22/D₃, 9 – tip 22/D₂

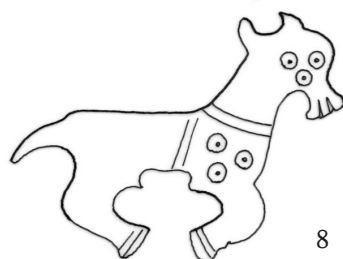
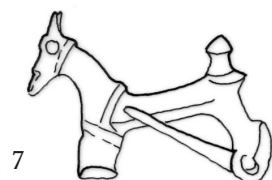
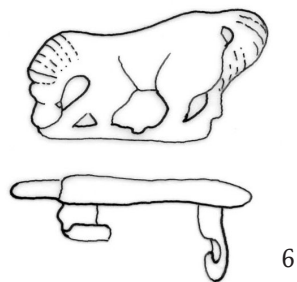
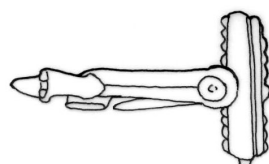
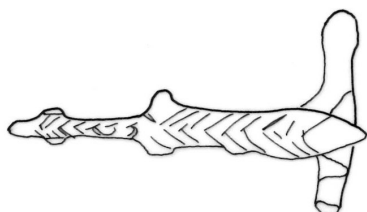
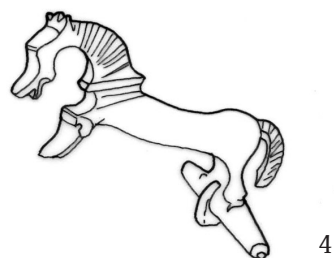
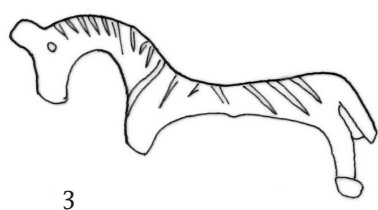
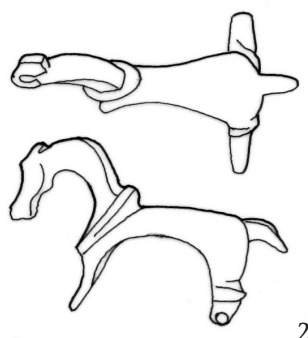
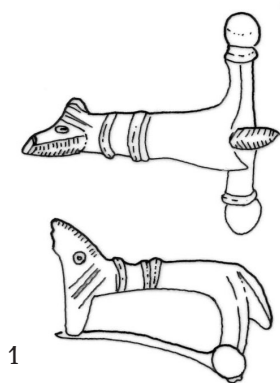
T. XXXIII: 1 – 3 – tip 22/E₁, 4 – 5 – tip 22/E₂, 6 – 7- tip 22/F, 8 – tip 23/A,
9 – tip 23/B₁, 10 – 11 – tip 23/C

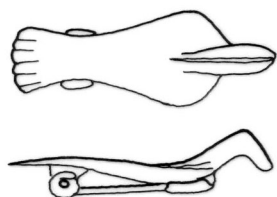
T. XXXIV: 1 – 5 – tip 23/D, 6 – 7 – tip 24/A₁, 8 – 9 – tip 24/A₂

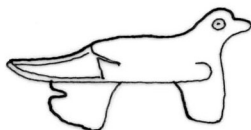
T. XXXV: 1 – 2 – tip 24/B, 3 – 6 – tip 24/C, 7 – tip 27/D, 8 – 10 – tip 24/E

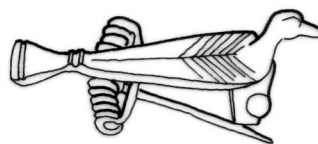
T. XXXVI: 1 – 4 – tip 25/A₁, 5 – 6 – tip 25/A₂, 7 – tip 25/B₁, 8 – tip 25/B₂

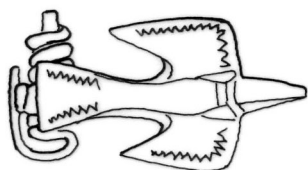
1

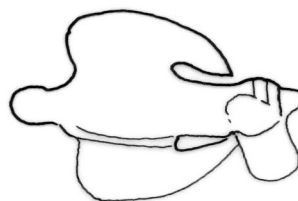
2

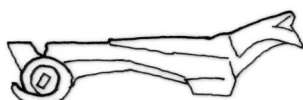
3

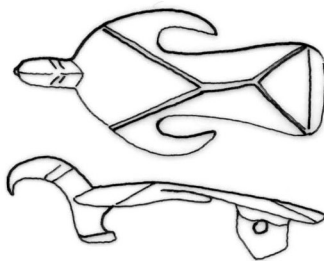
4

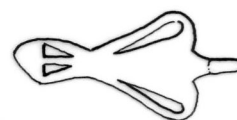
5

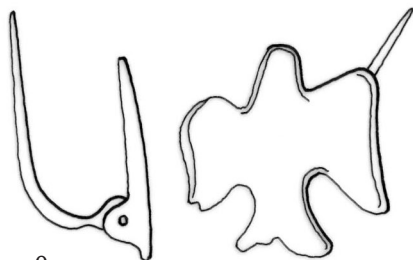
6

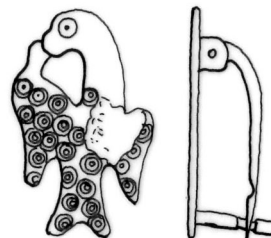
7

8

9

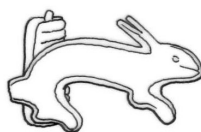
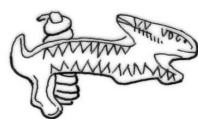

10

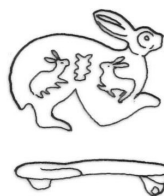
T. XXXVII: 1 – 8 – tip 25/C, 9 – 10 – tip 25/D

1

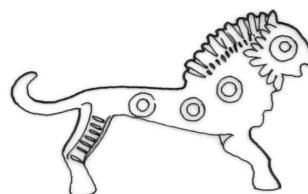
2

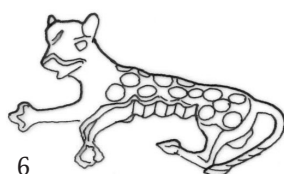
3

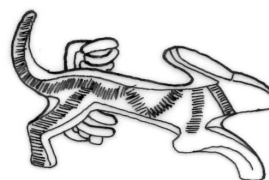
4

5

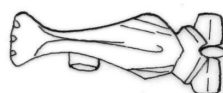
6

7

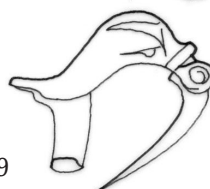
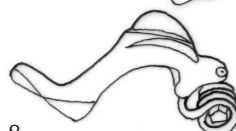
8

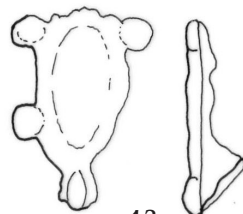
9

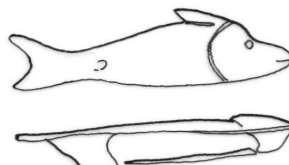
10

11

12

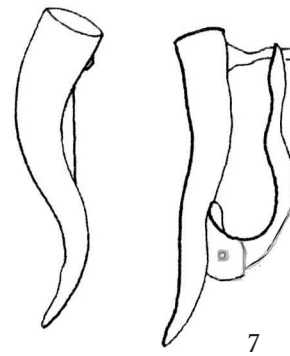
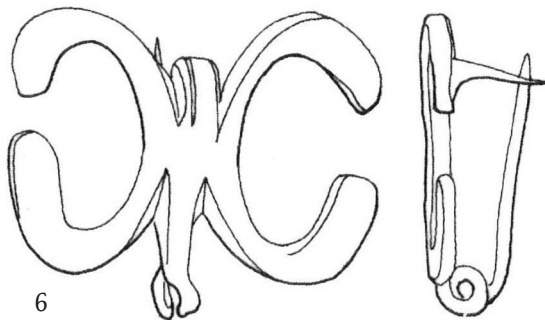
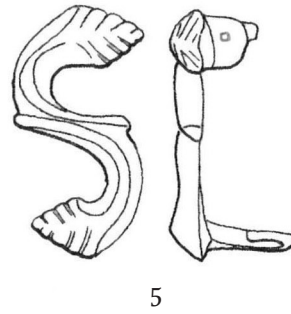
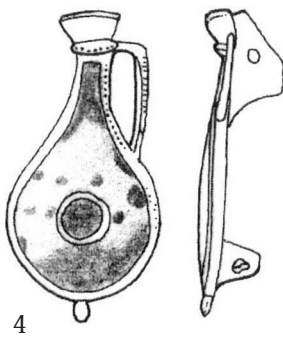
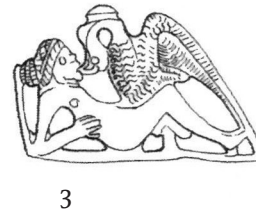
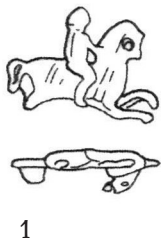

13

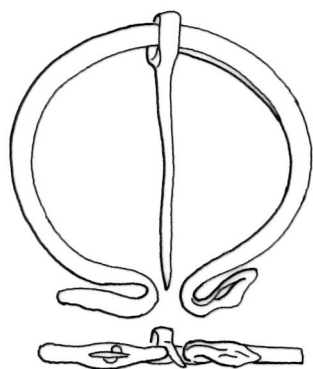

14

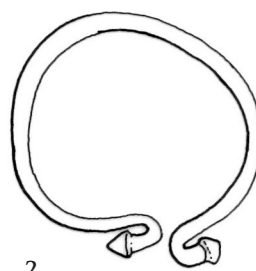
T. XXXVIII: 1 – 3 – tip 25/E, 4 – 5 – tip 25/F, 6 – tip 25/G, 7 – tip 25/H,
8 – 10 – tip 25/I, 11 – 12 – tip 25/K, 13 – tip 25/L, 14 – tip 25/M

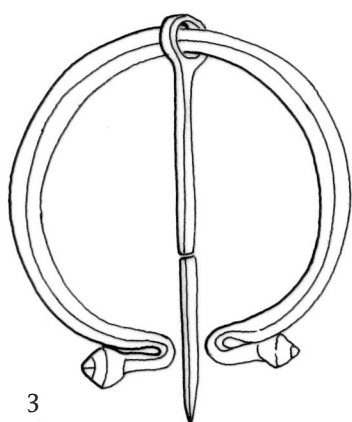
T. XXXIX: 1 – 3 – tip 26, 4 – tip 27/A, 5 – tip 27/B, 6 – tip 27/C, 7 – tip 27/D

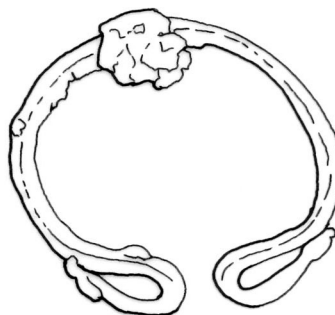
1

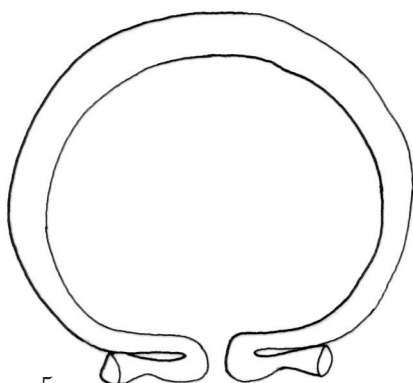
2

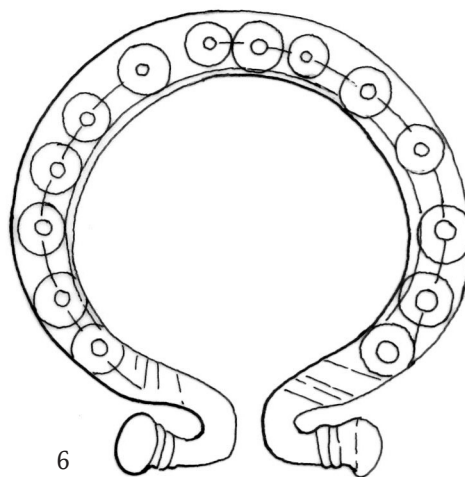
3

4

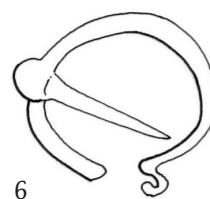
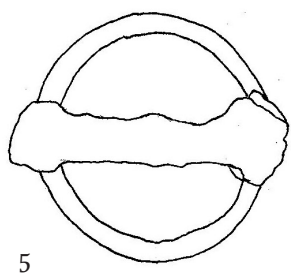
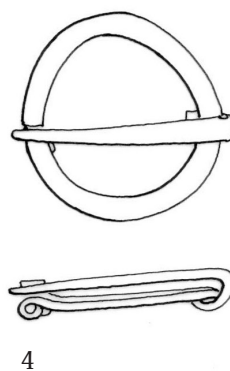
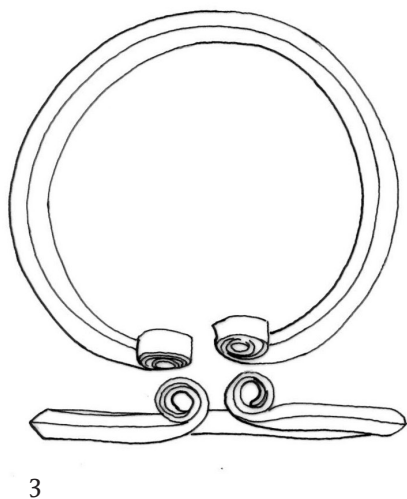
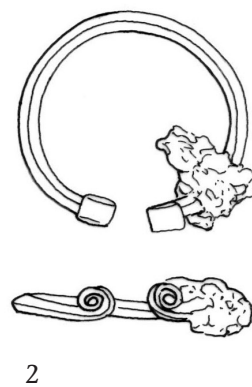
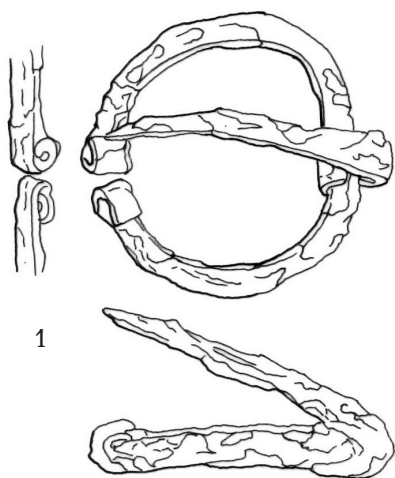

5

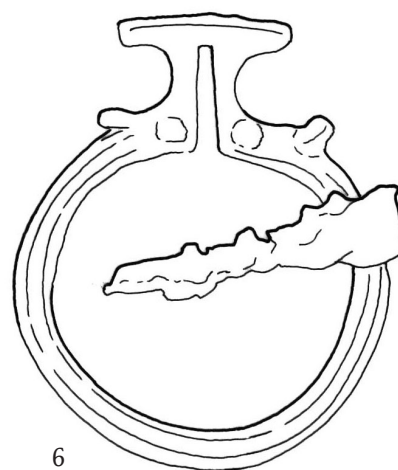
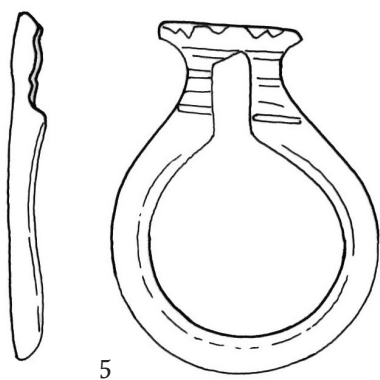
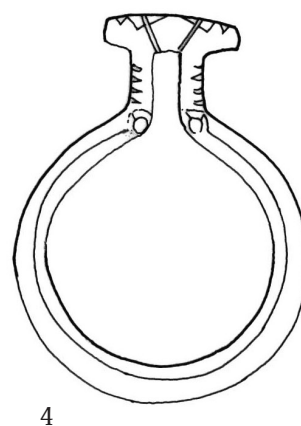
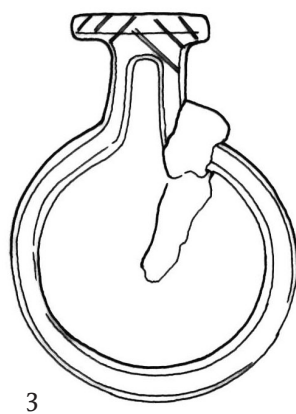
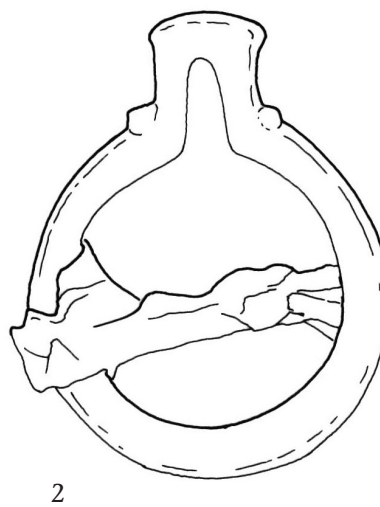
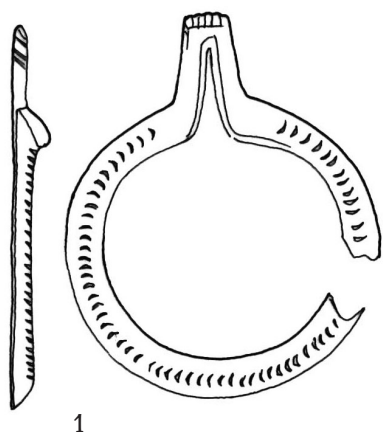

6

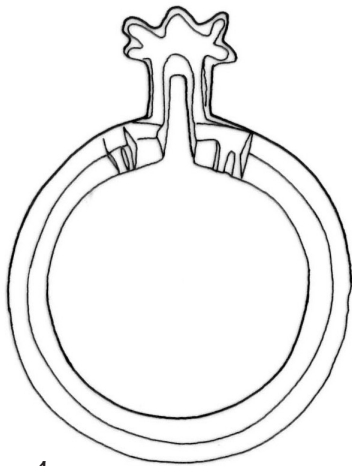
T. XL: tip 28

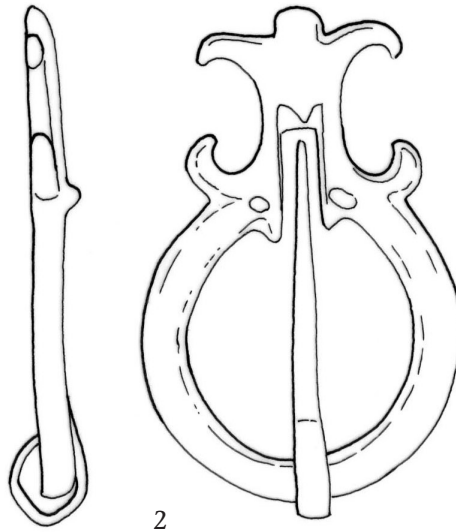
T. XLI: tip 29

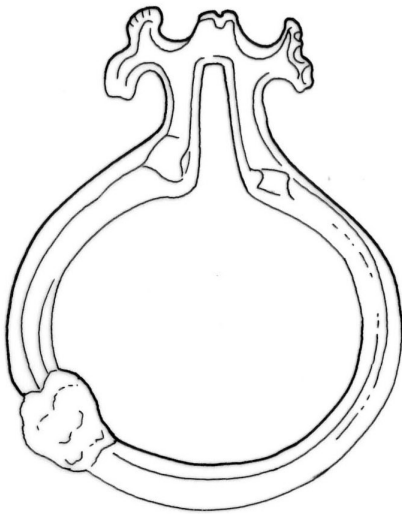
T. XLII: 1 – 2 - tip 30/A, 3 – 6 – tip 30/B

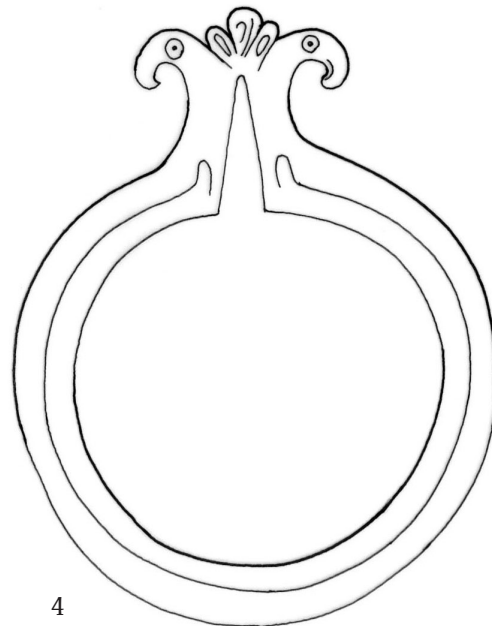
1

2

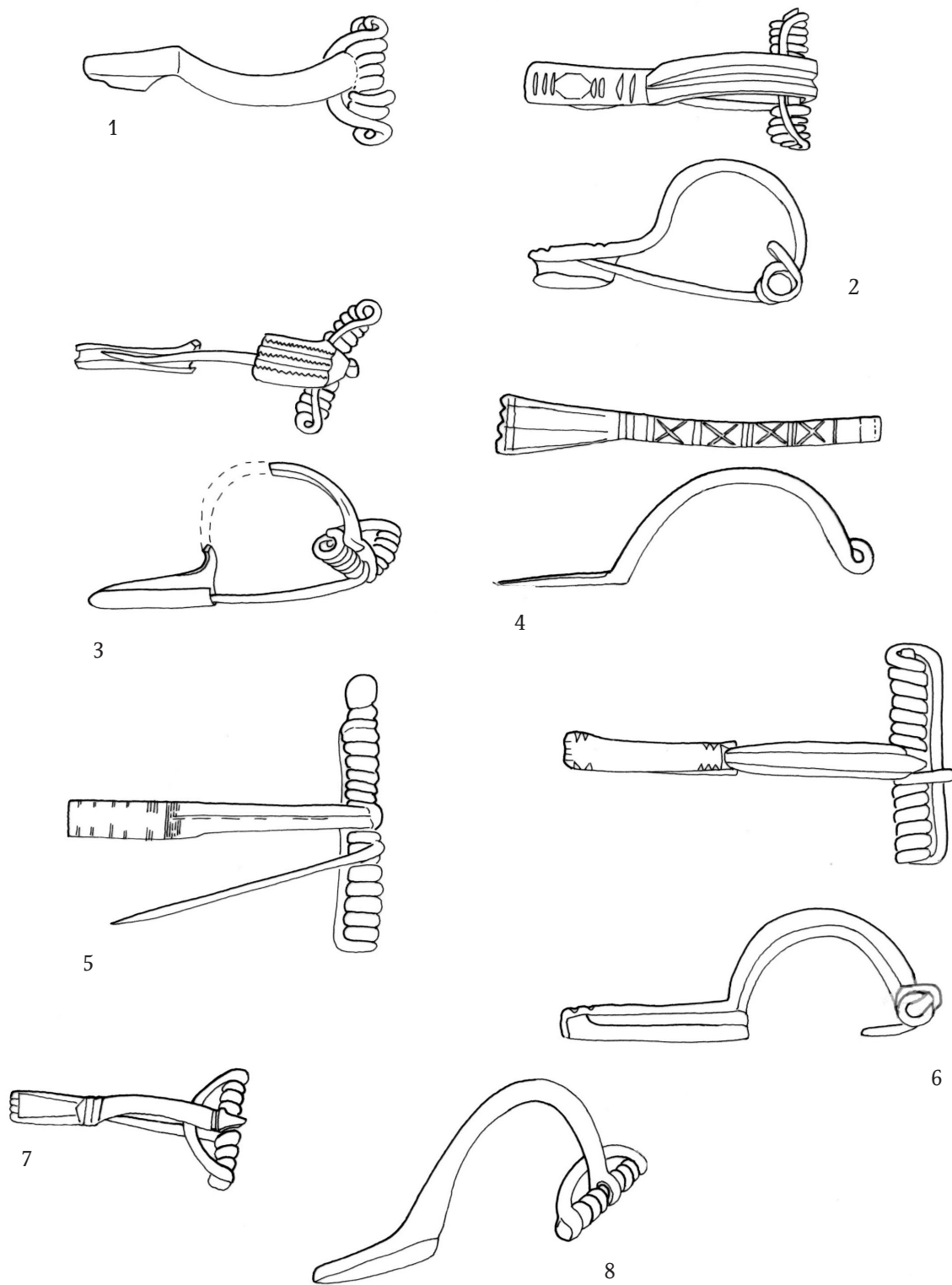

3

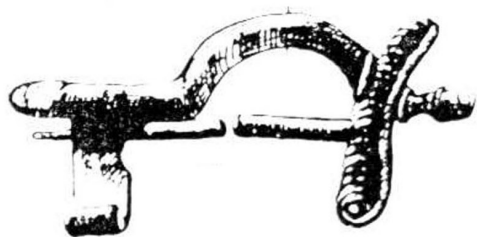
4

T: XLIII: tip 30/C

T. XLIV: 1 - tip 31/A, 2 - 4 - tip 31/B, 5 - 8 - tip 31/C

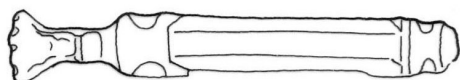
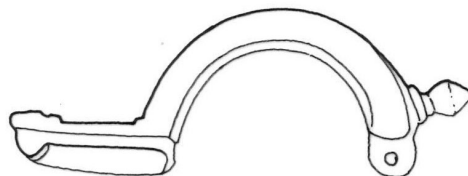
RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

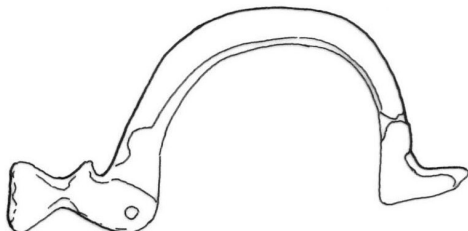
1

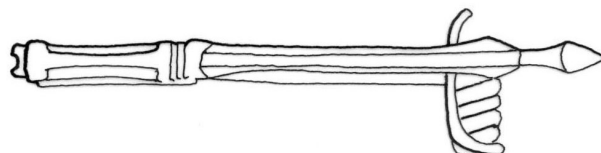
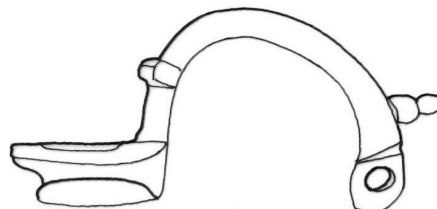
2

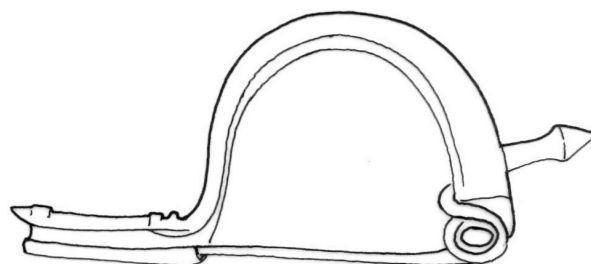
3

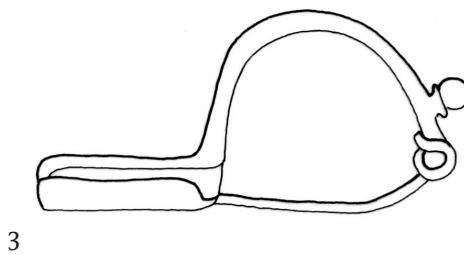
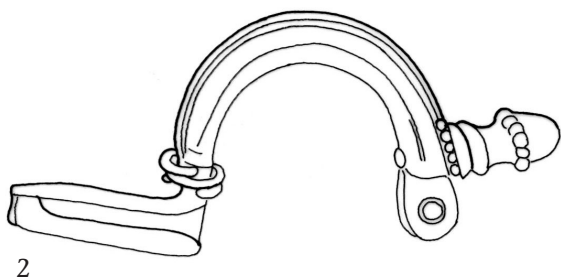
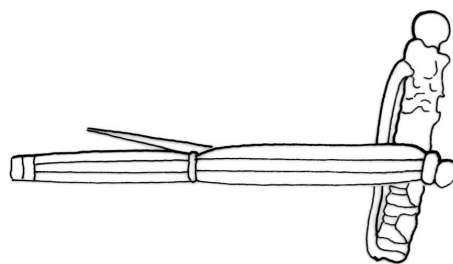
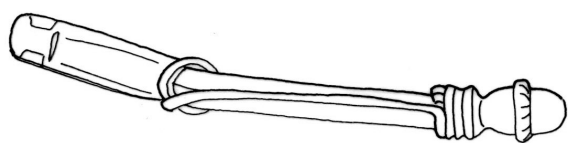
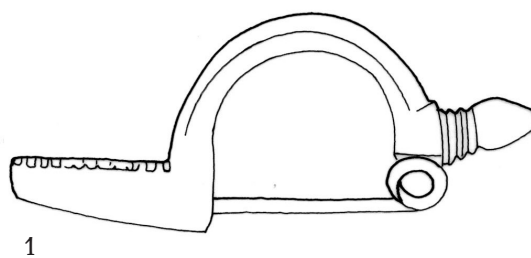
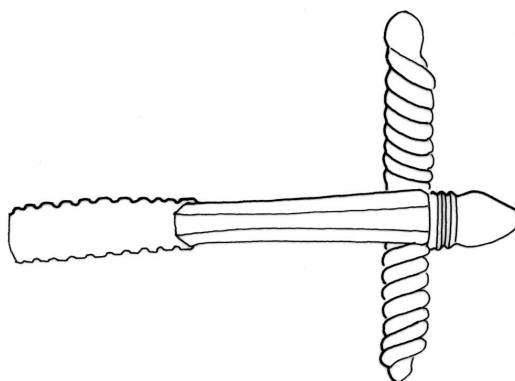
4

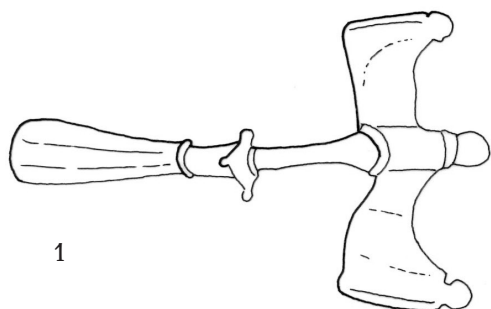
5

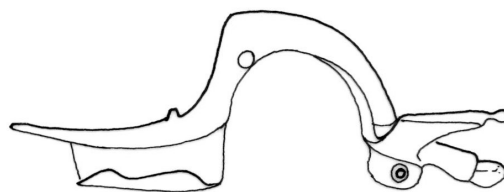
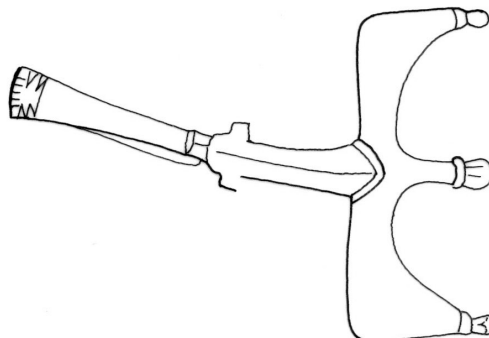
T. XLV: tip 31/D

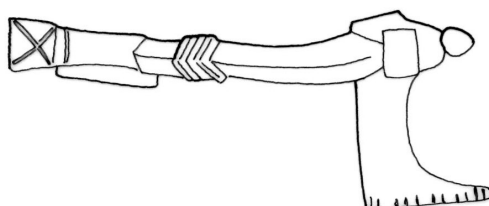
T. XLVI: tip 31/D

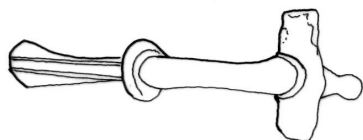
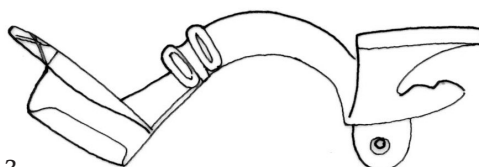
1

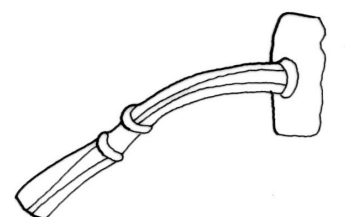
2

3

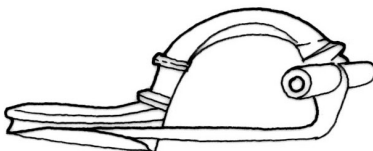
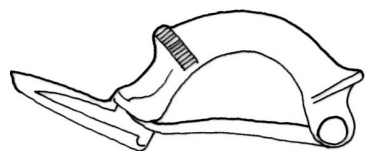
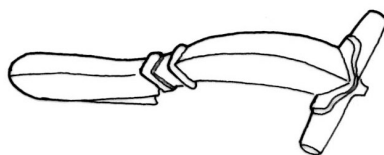
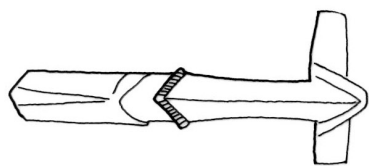
4

5

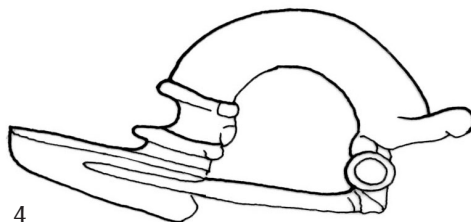
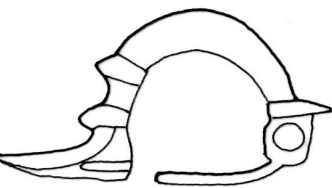
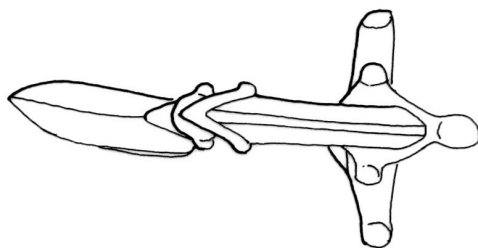
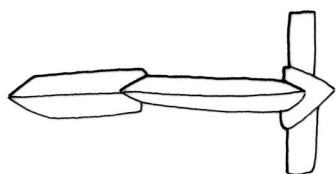

T. XLVII: 1 – 3 – tip 31/E, 4 – 5 – tip 31/F

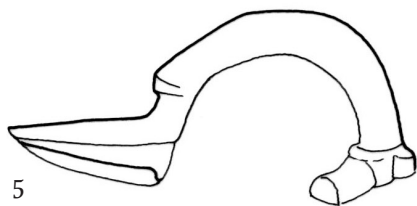
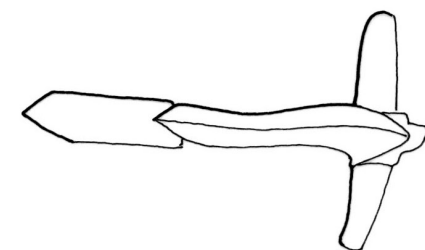
1

2

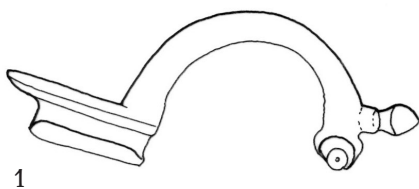
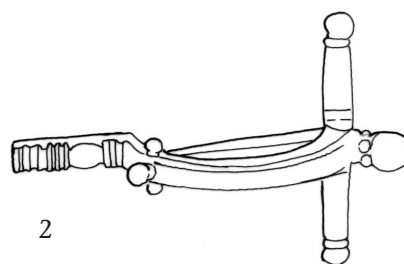
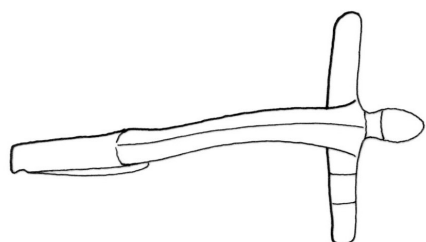
3

4

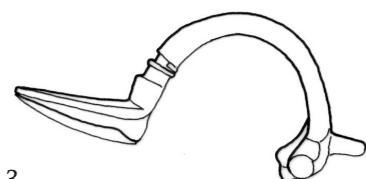
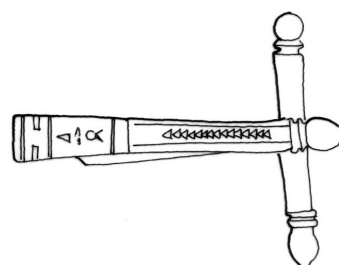
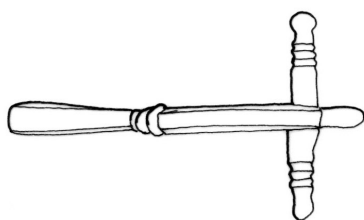

5

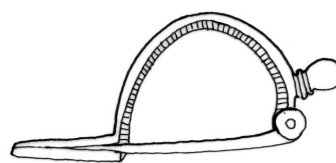
T: XLVIII: tip 32/A

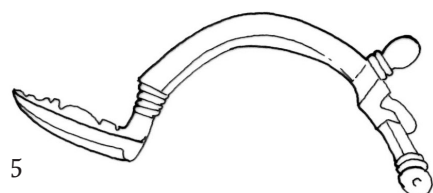
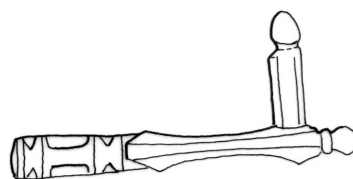
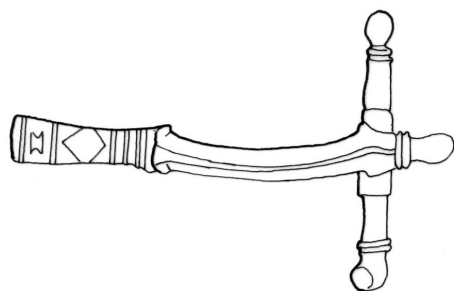
1

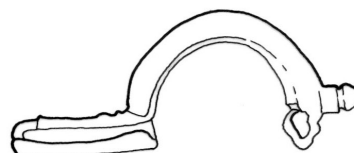
3

4

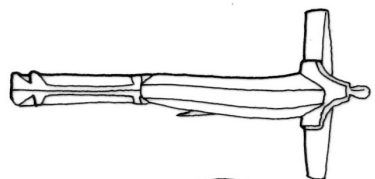

5

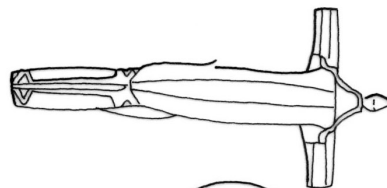
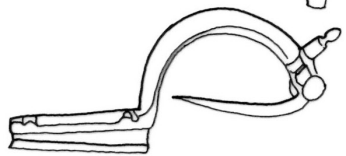

6

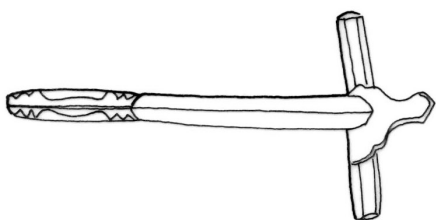
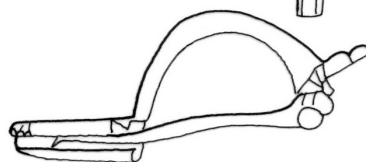
T.XLIX: tip 32/B

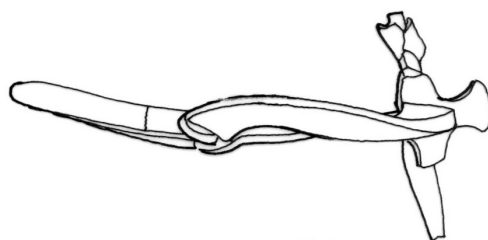
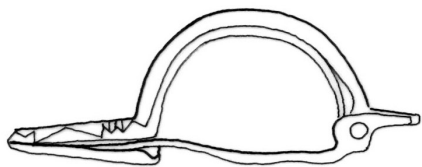
1

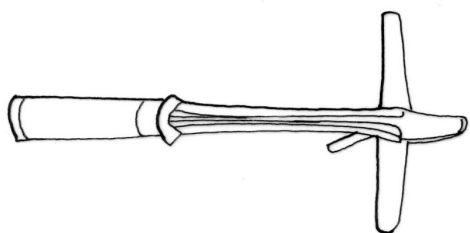
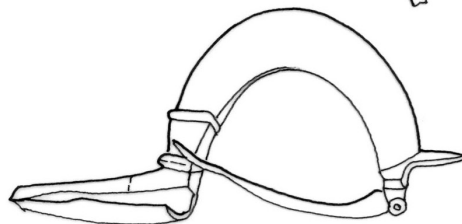
2

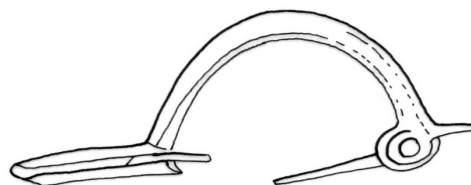
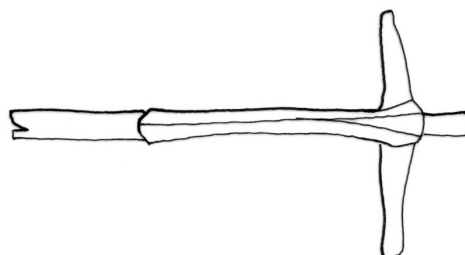
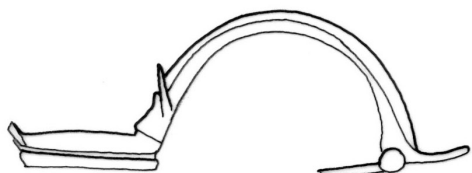
3

4

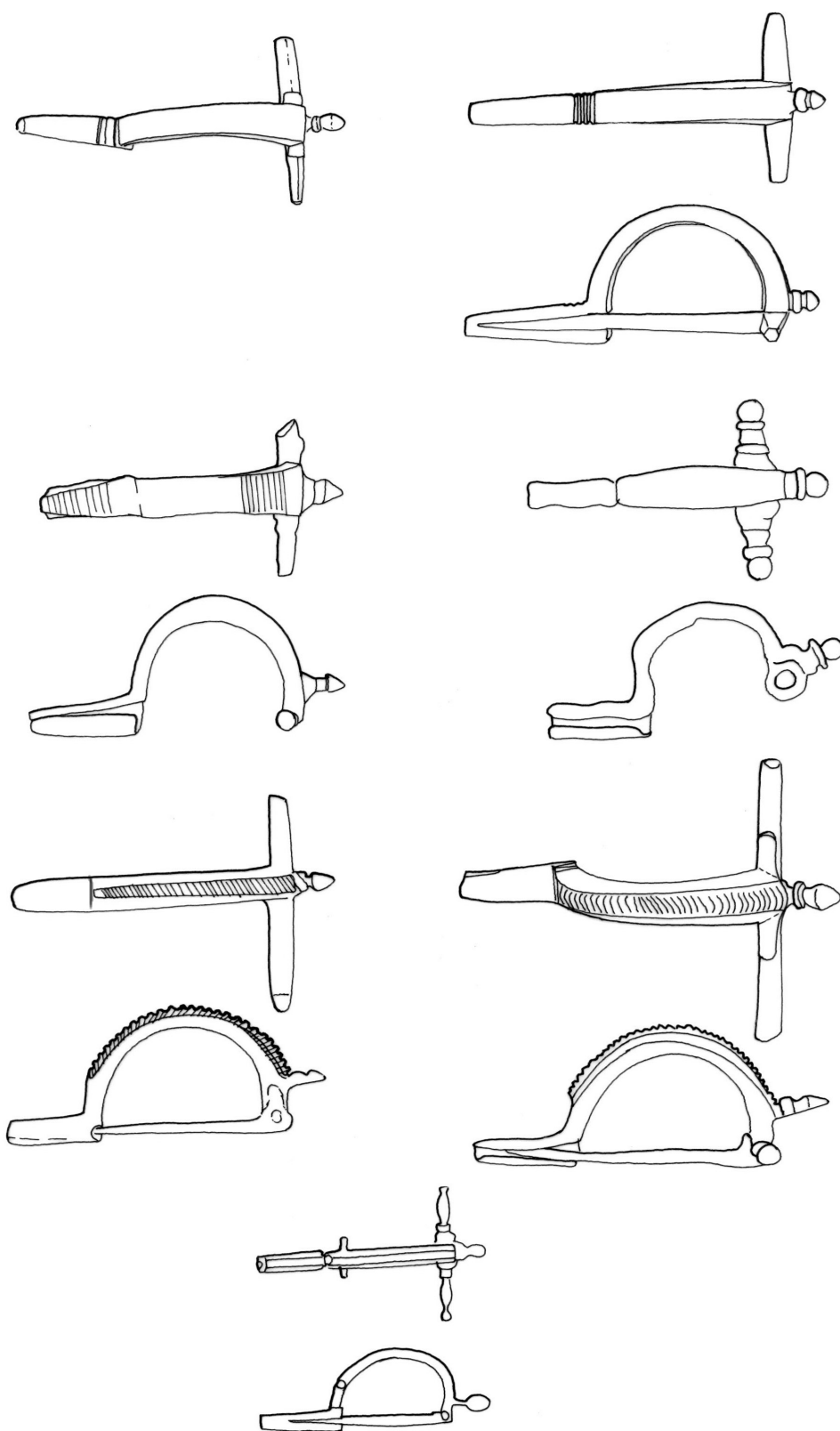

5

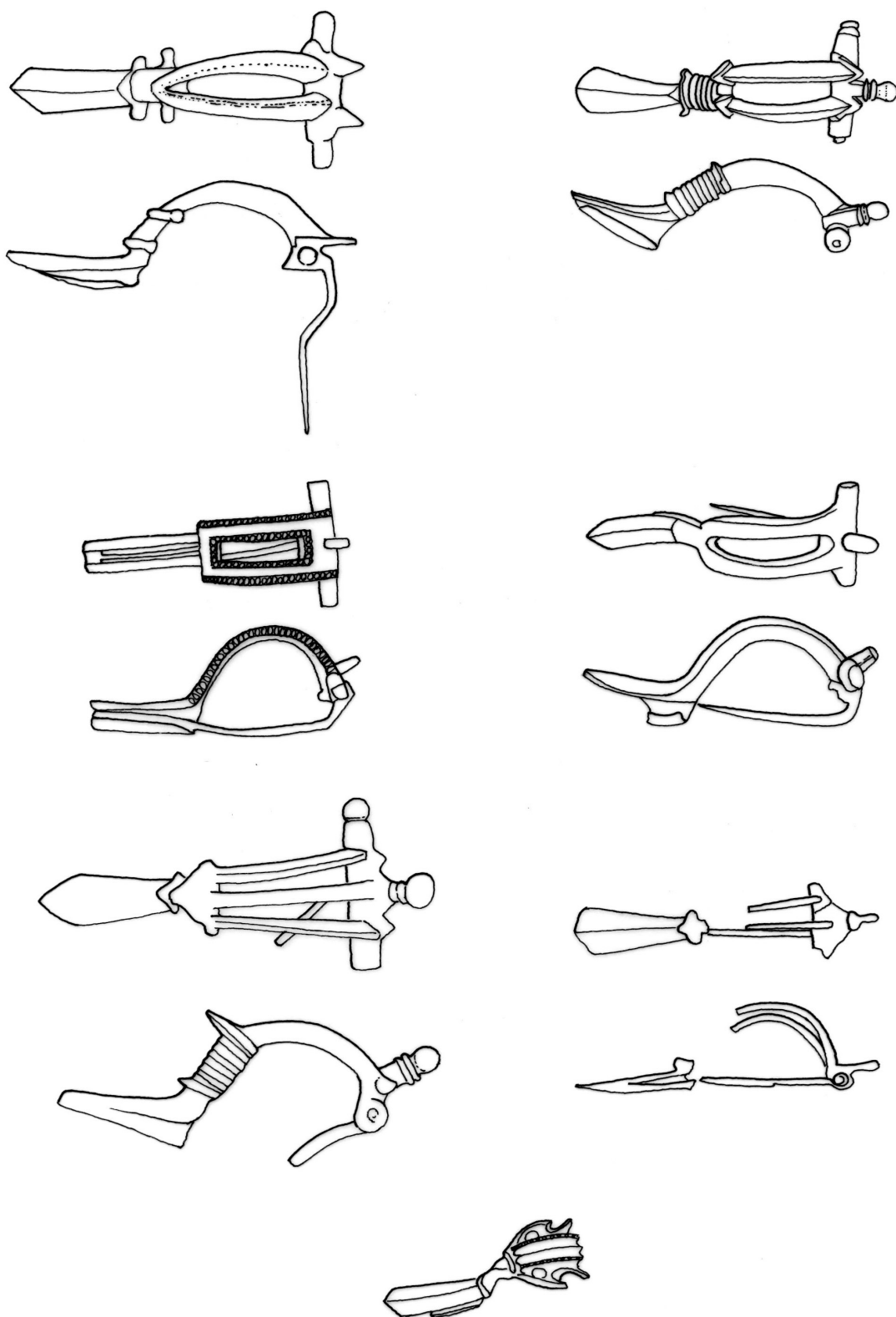

6

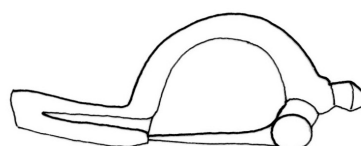
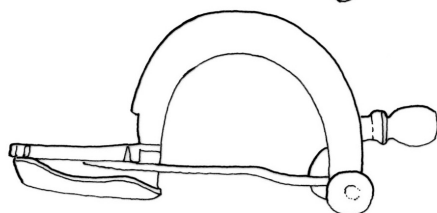
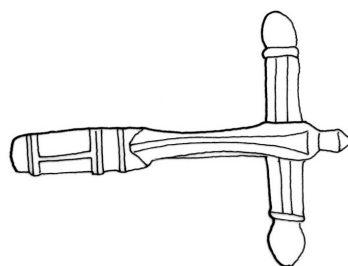
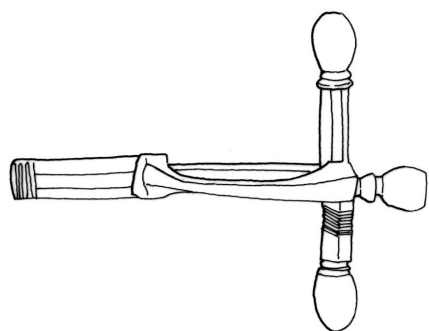
T.L: 1 – 2 – tip 32/C, 3 – 6 – tip 32/D

T. LI:1 – 4 – tip 32/E, 5 – 6 – tip 32/F, 7 – tip 32/G

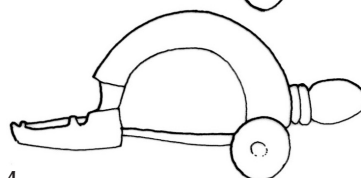
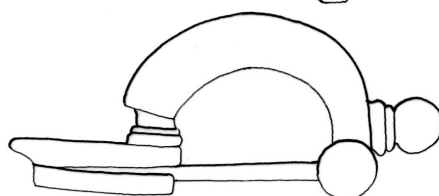
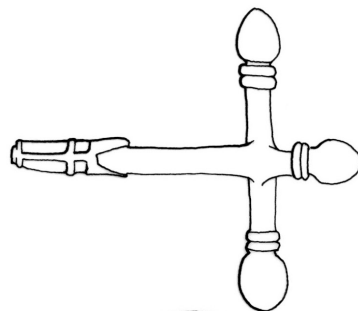
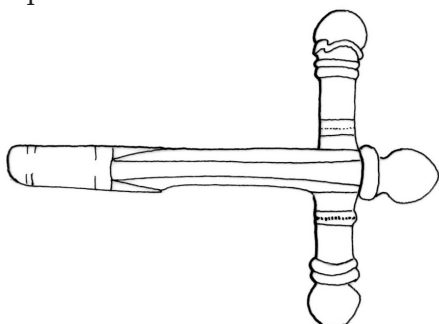

T. LII: 1 – 2 – tip 33/A, 3 – 4 – tip 33/B, 5 – tip 33/C, 6 – tip 33/D, 7 – tip 33/E

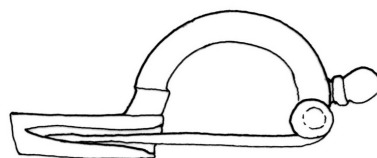
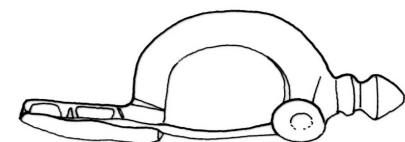
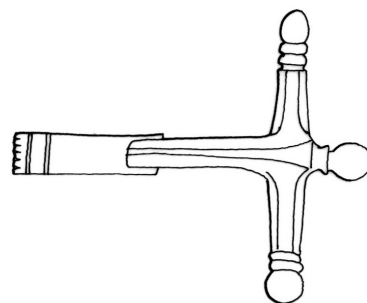
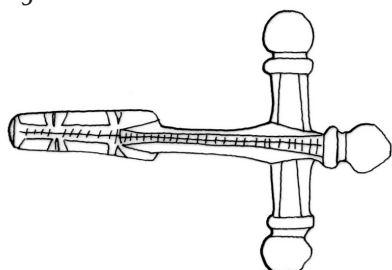
1

2

3

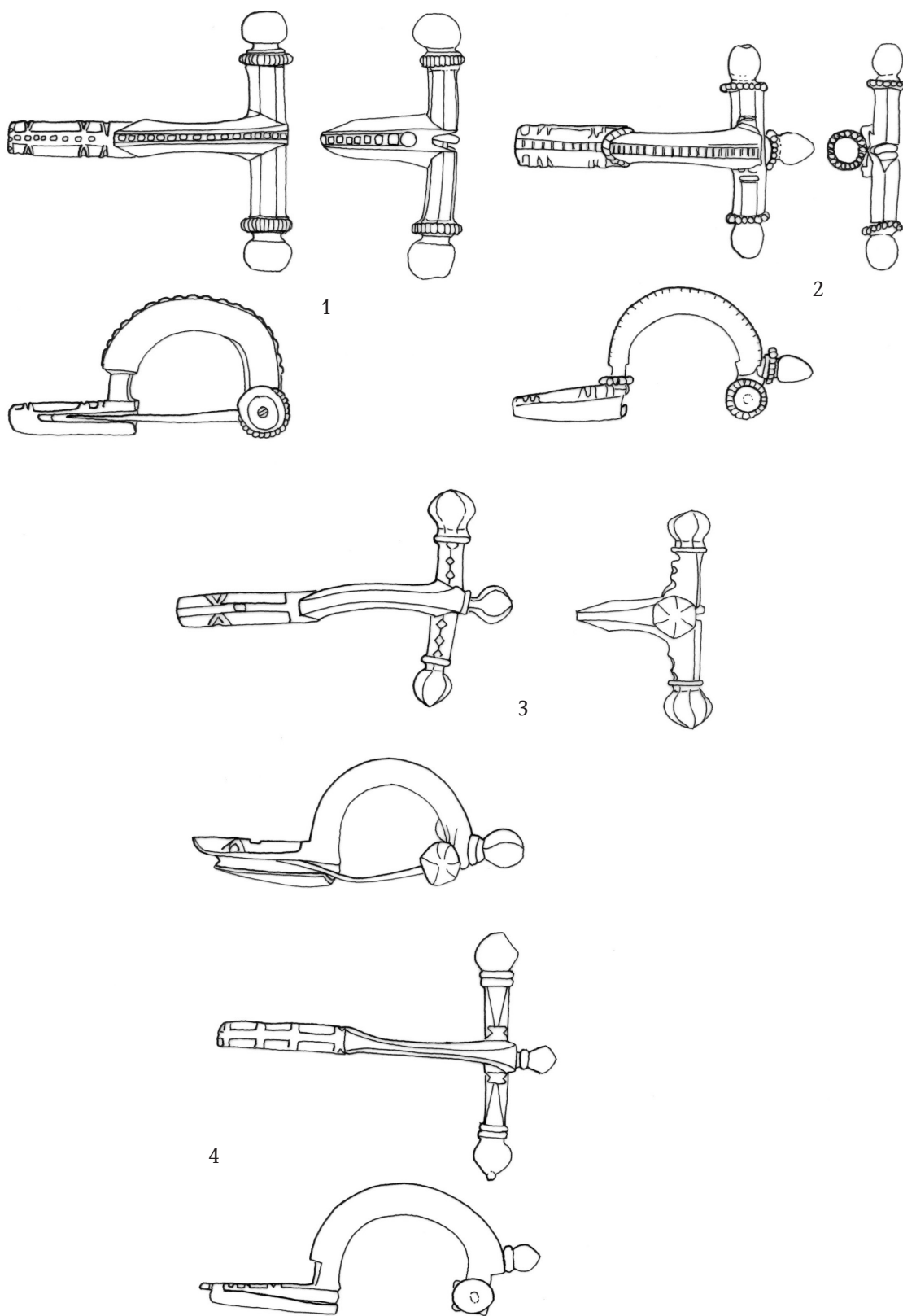
4

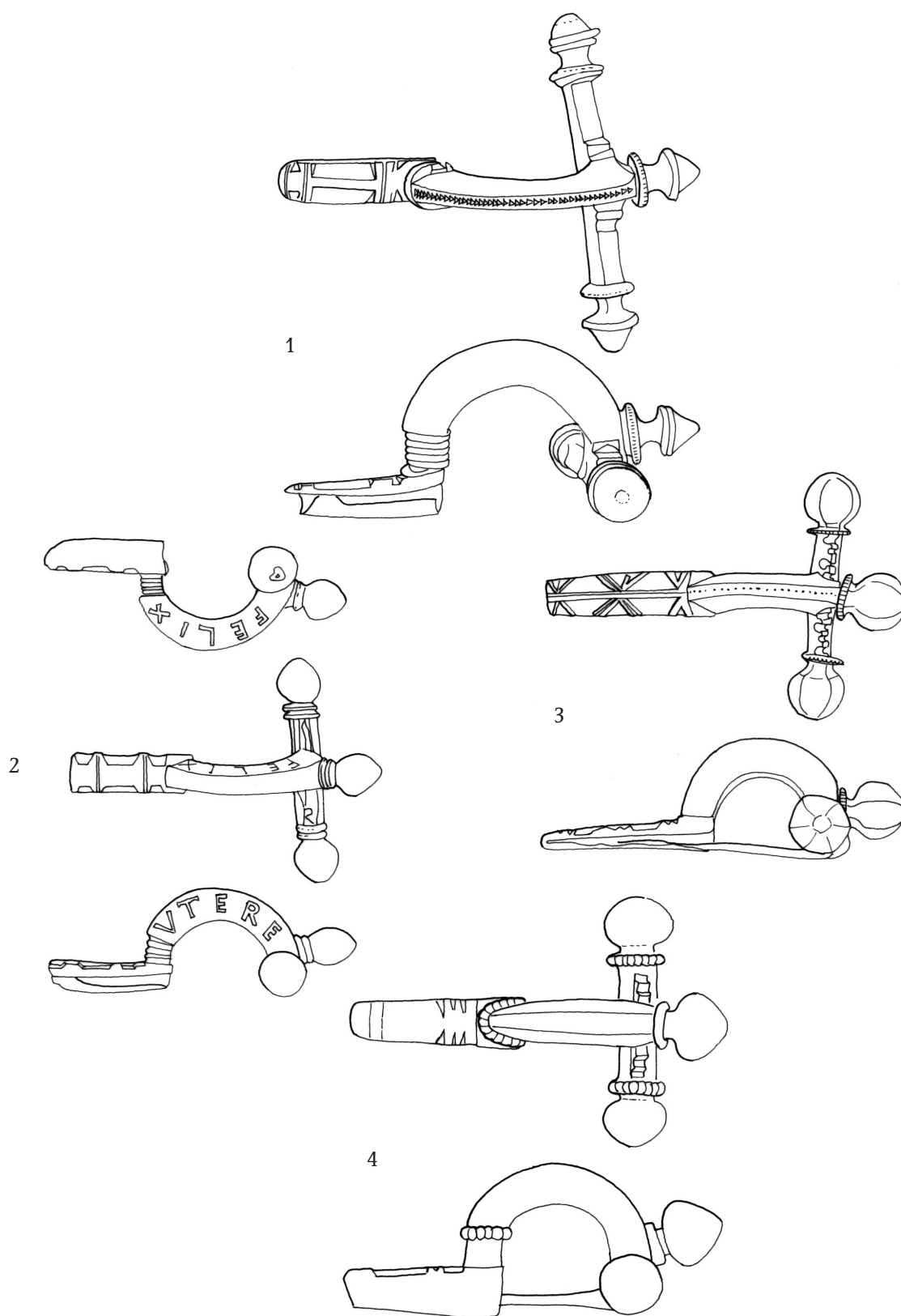
5

6

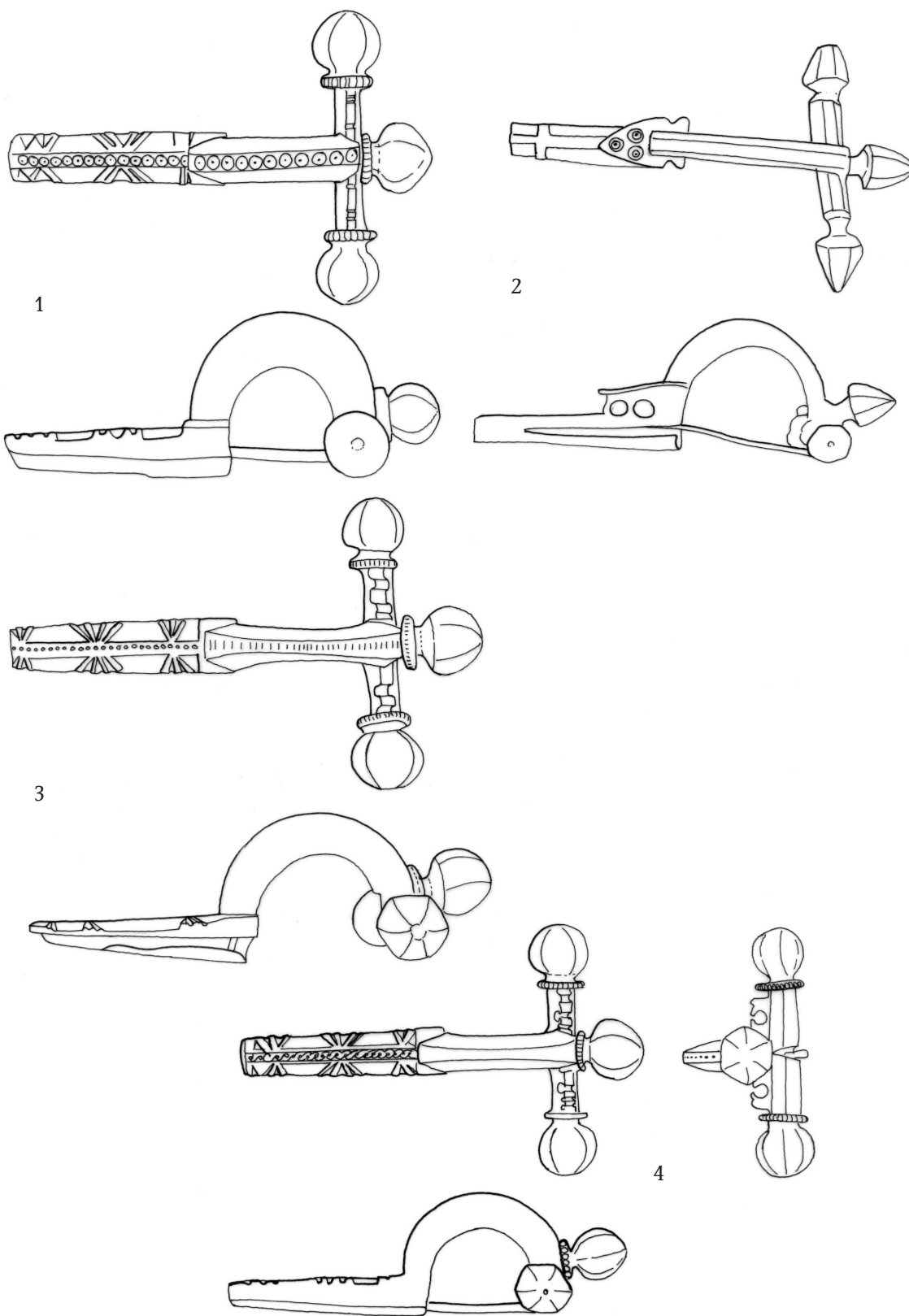
T. LIII: tip 34/A₁

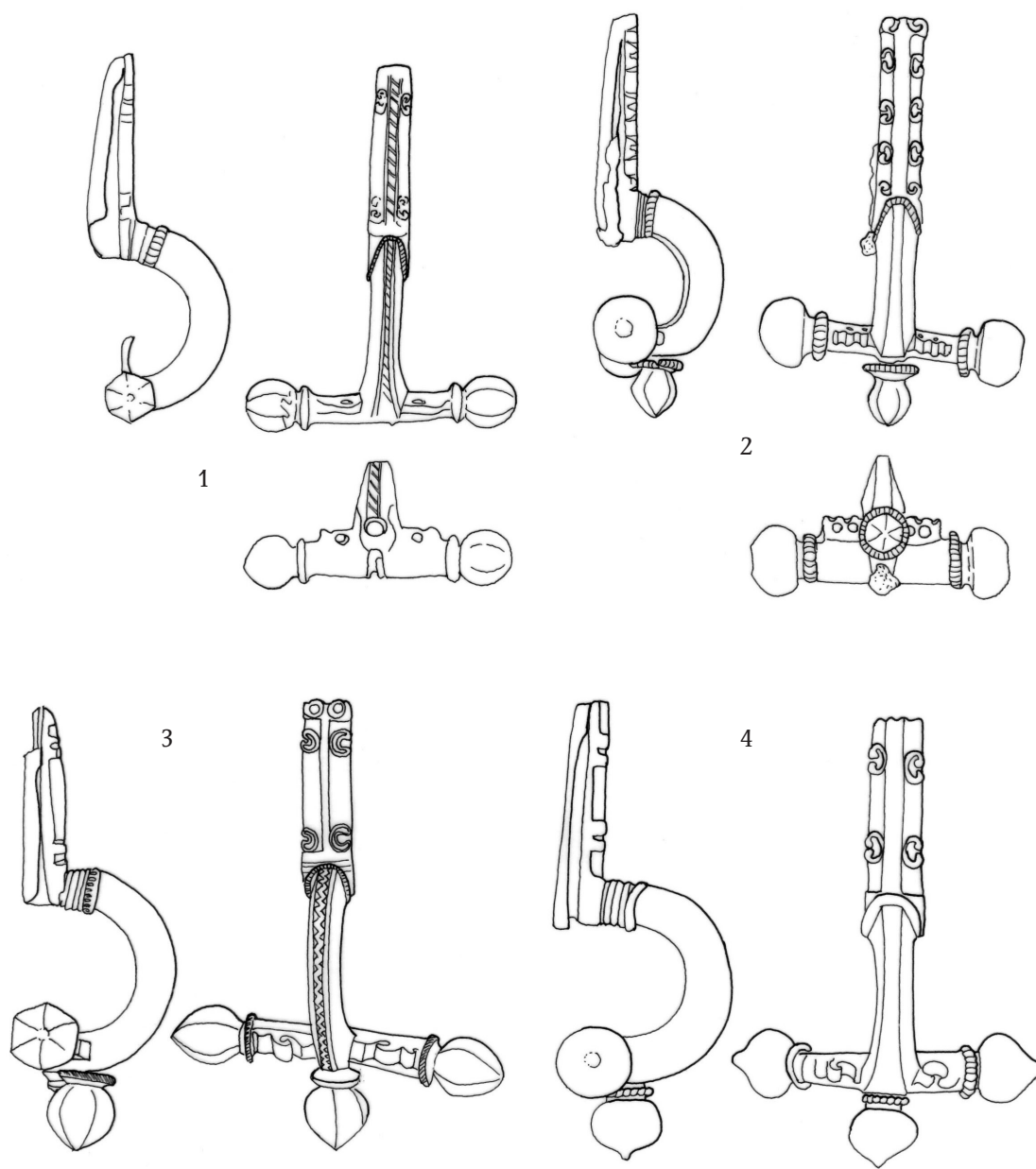
T. LIV: 1- 2 – tip 34/A₂, 3 – 4 – tip 34/B₁

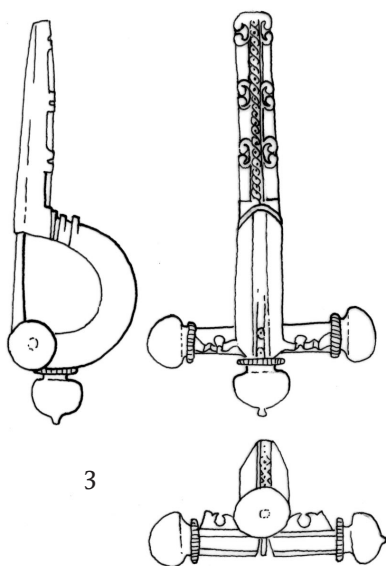
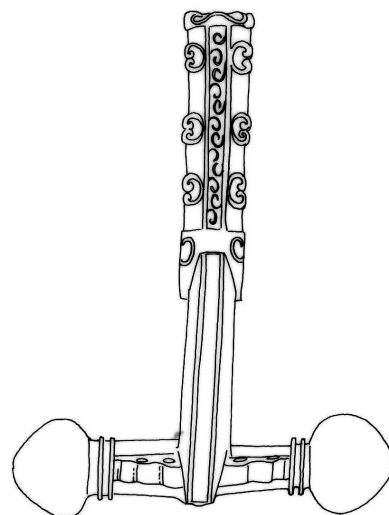
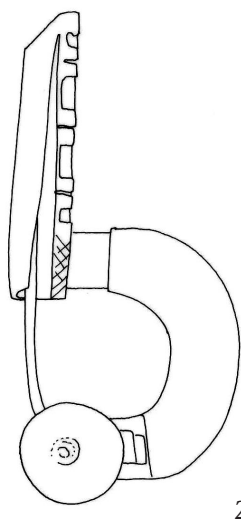
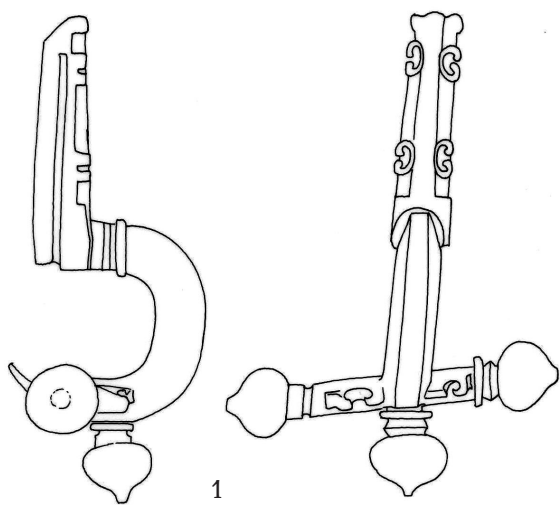
T. LV: tip 34/B₁

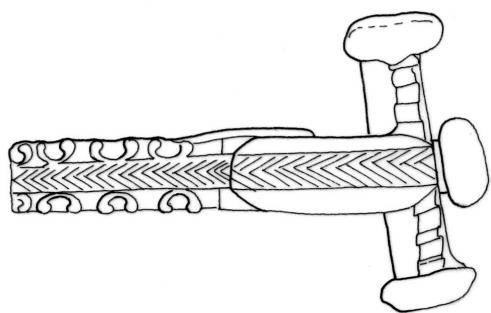
T. LVI: 1 – 2 – tip 34/B₁, 3 – 4 – tip 34/B₂

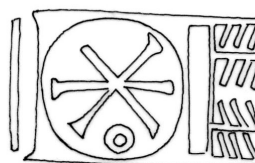
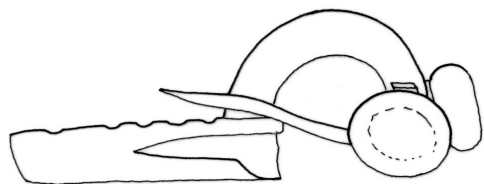
T. LVII: tip 34/B₃

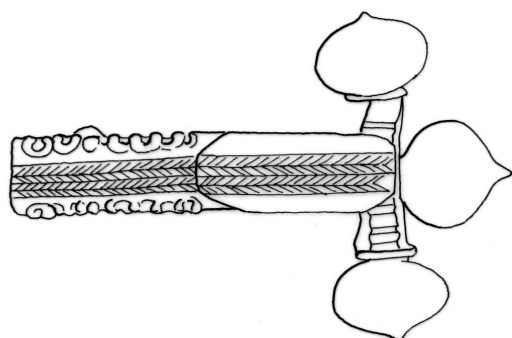
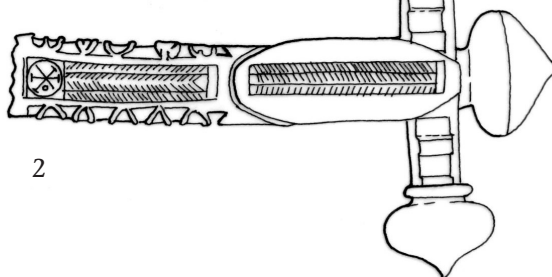
T. LVIII: tip 34/B₃

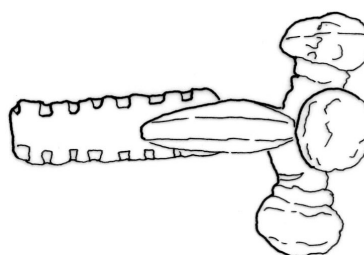
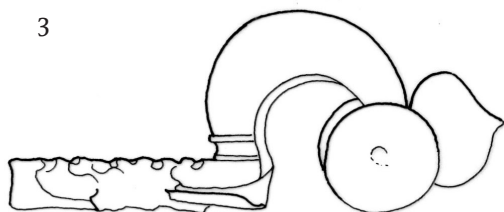
1

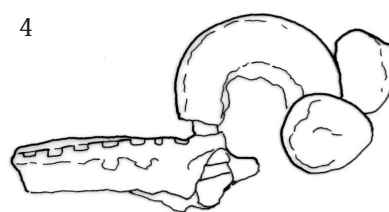
2

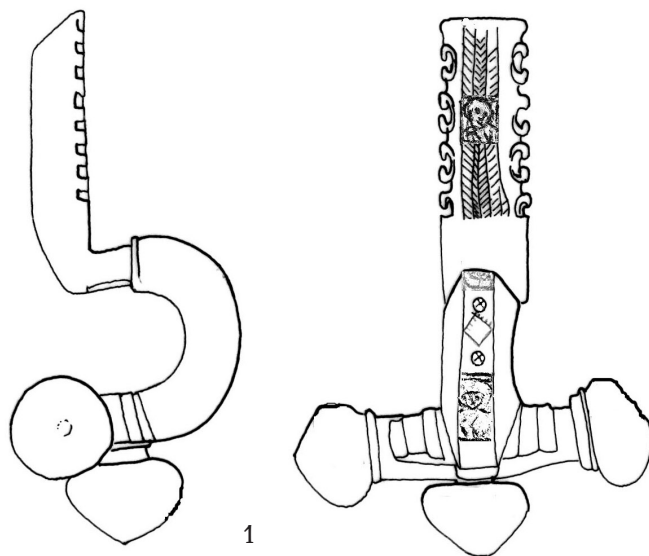
3

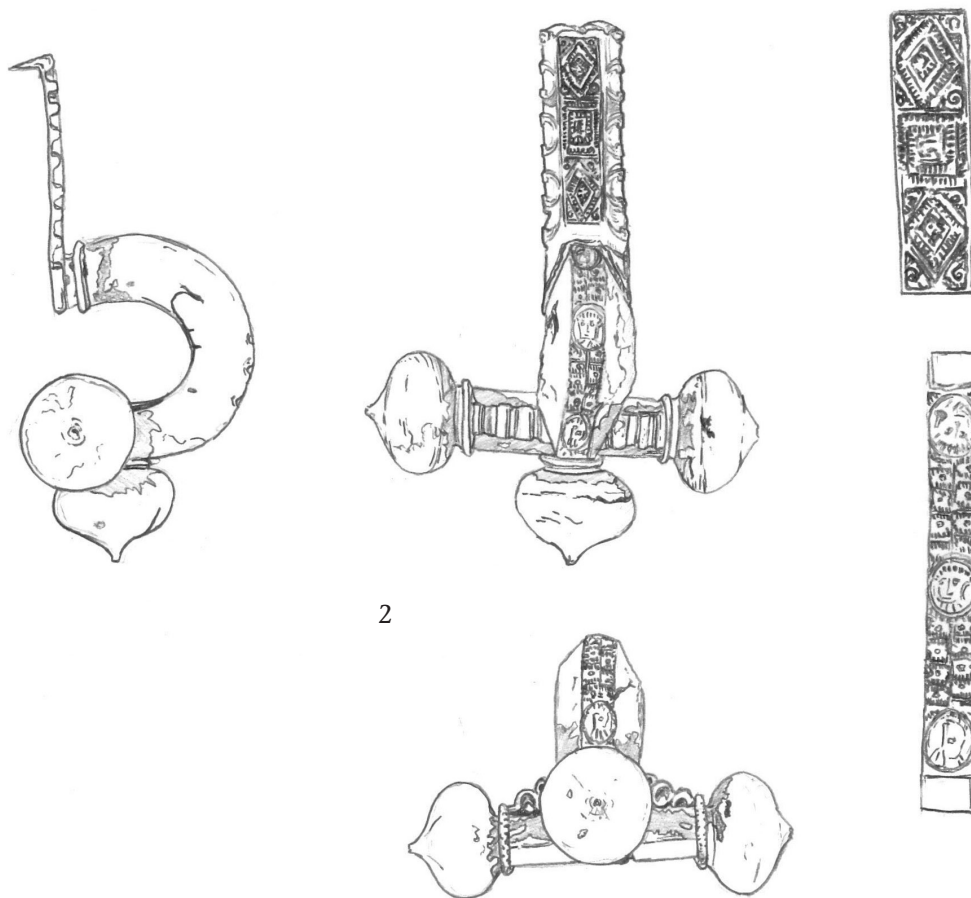
4

T. LIX: tip 34/C₁

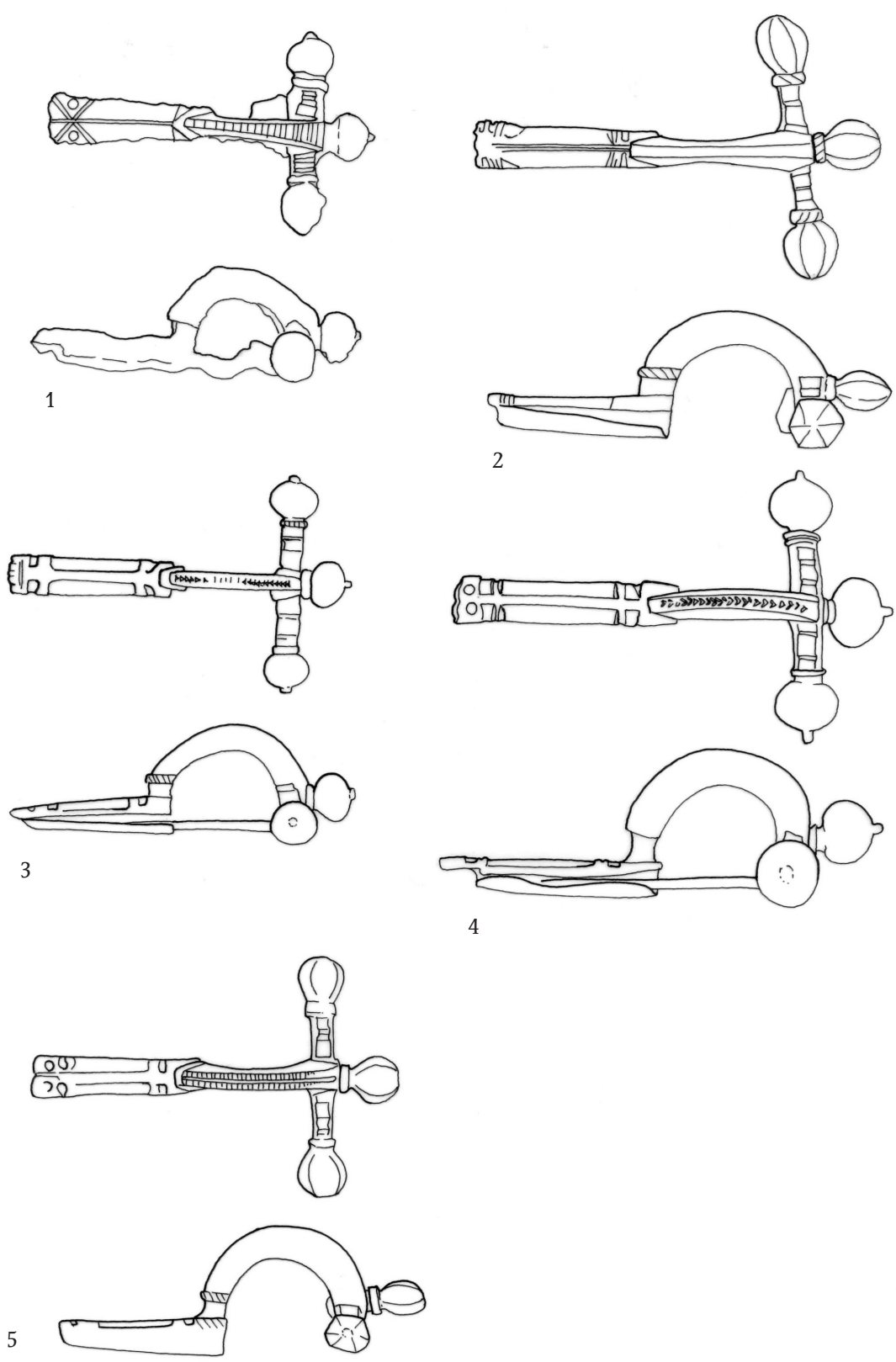

1

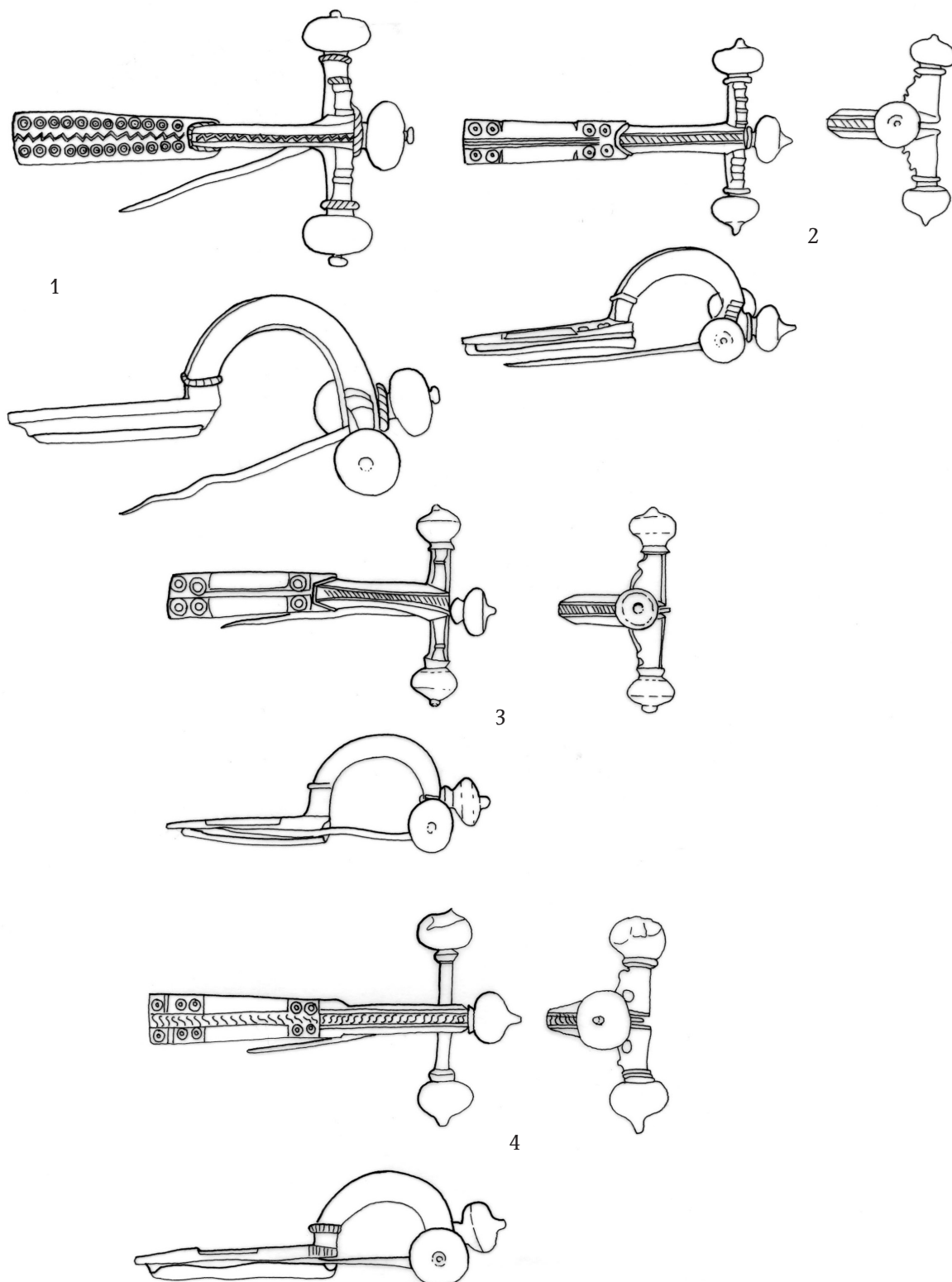

2

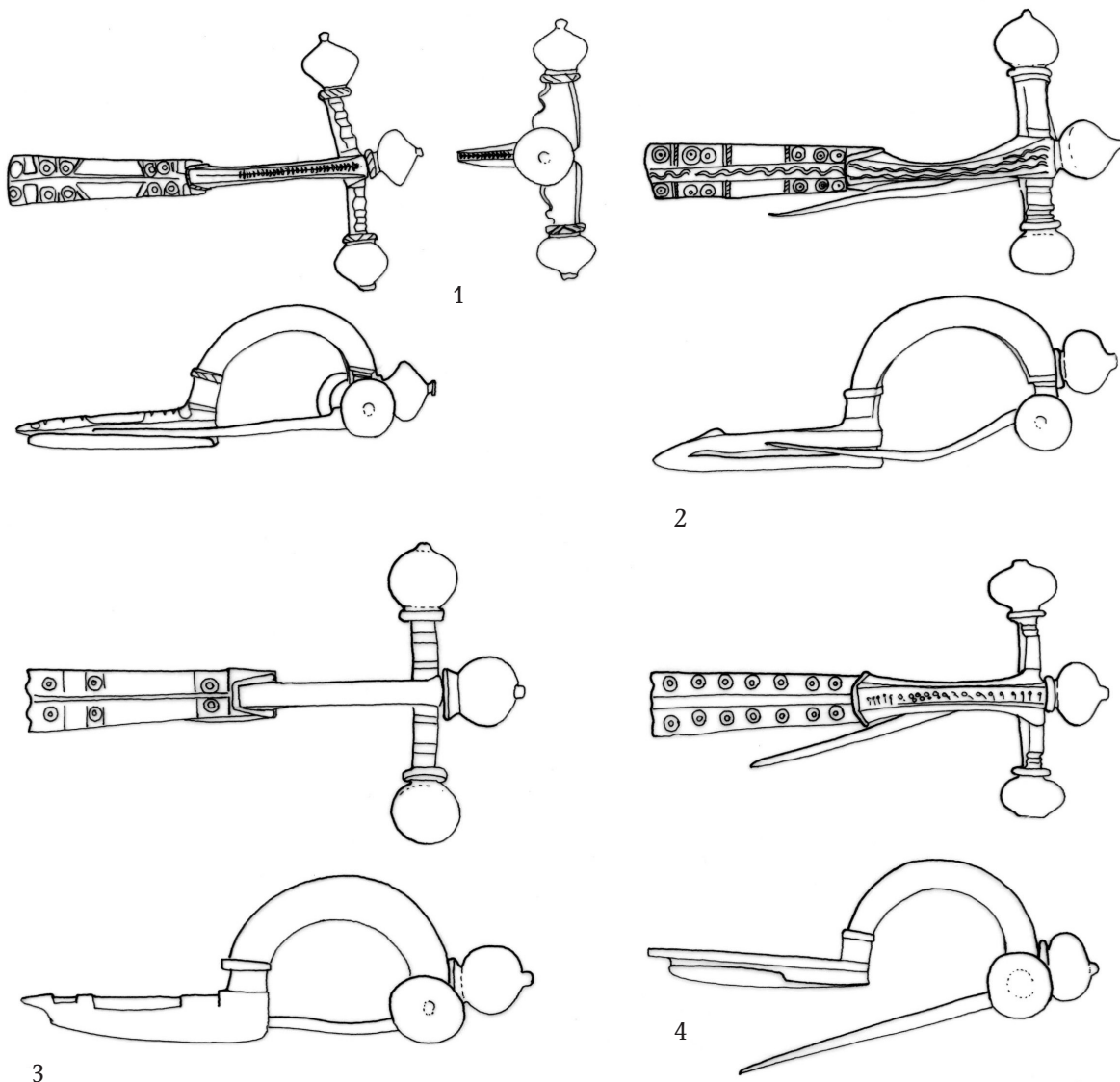
T. LX: tip 34/C₃

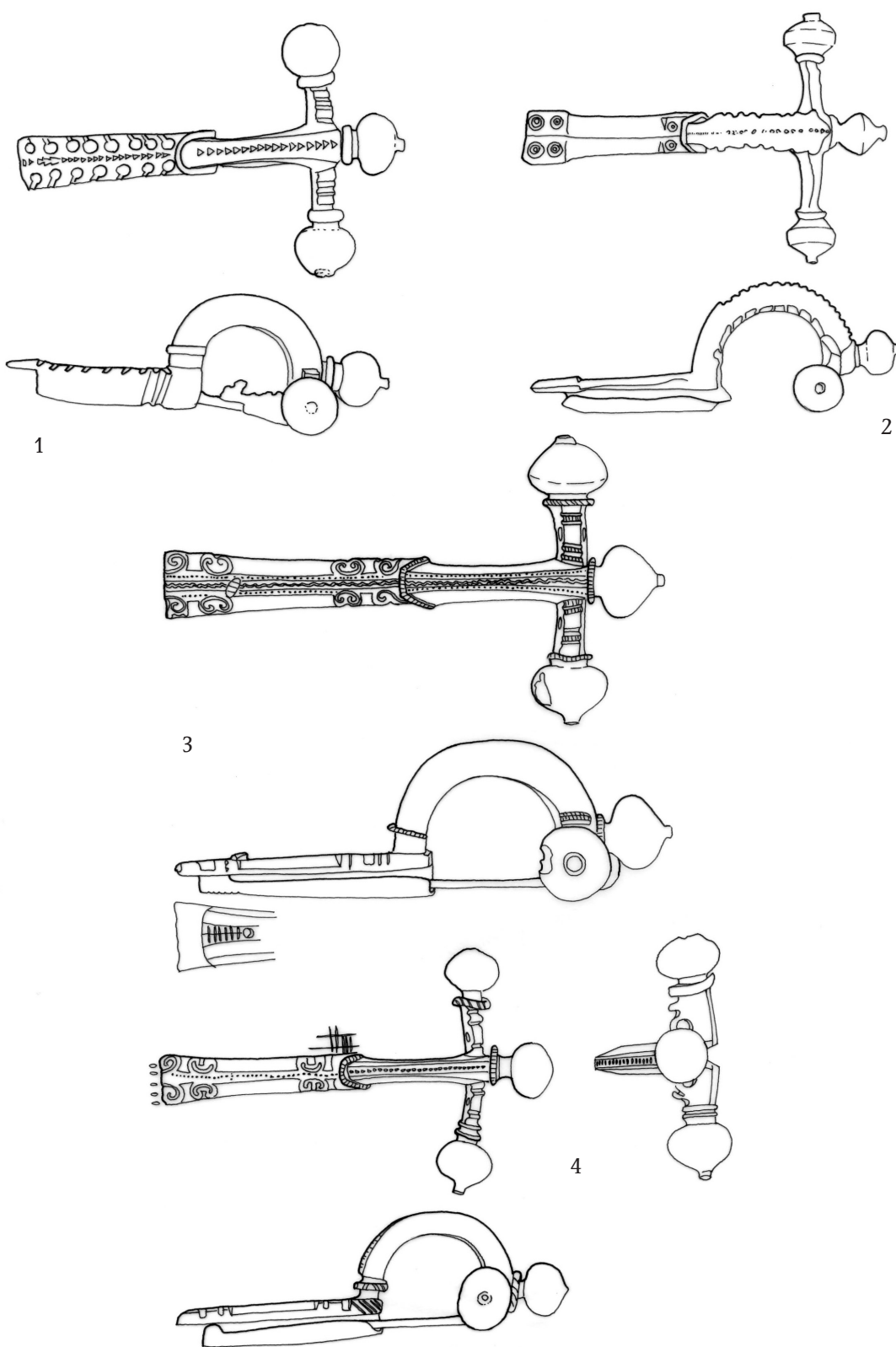
T. LXI: tip 34/D₁

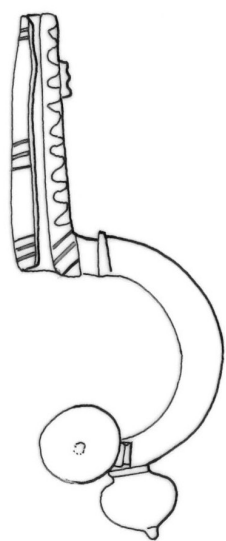
T. LXII: tip 34/D₂

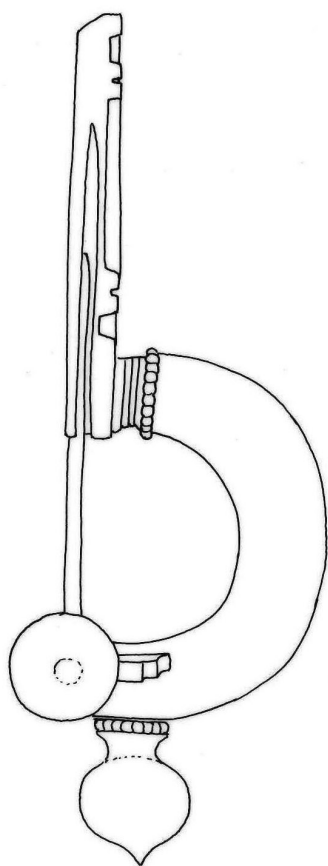
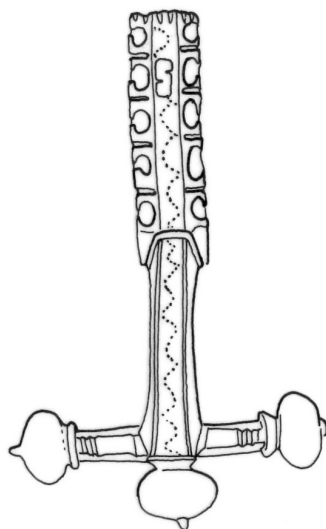
T. LXIII: tip 34/D₂

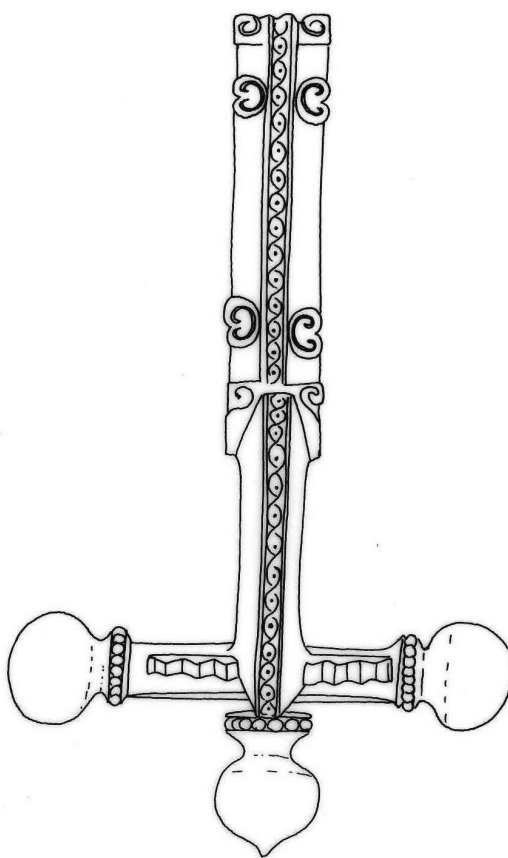
T. LXIV: 1 – 2 - tip 34/D₂, 3 – 4 – tip 34/D₃

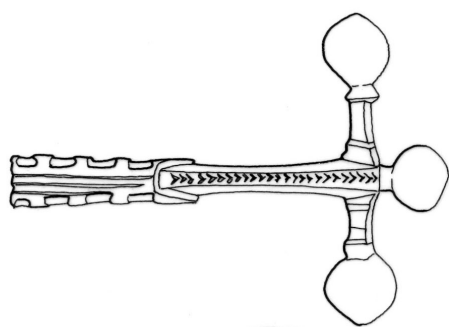
1

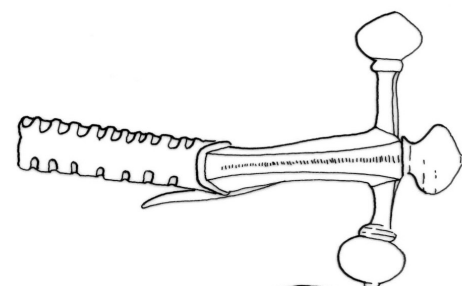
2

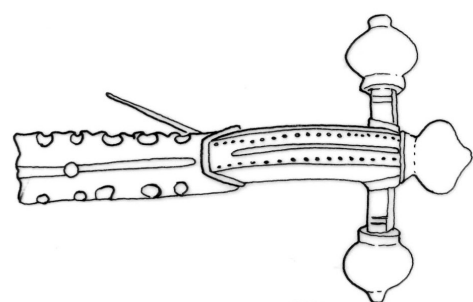
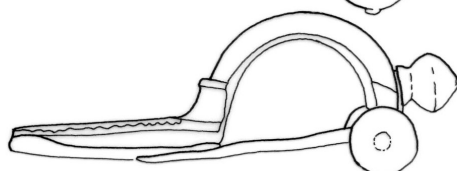
T. LXV: tip 34/D₃

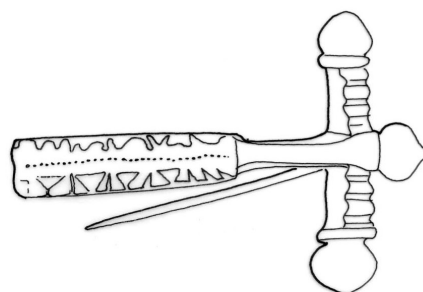
1

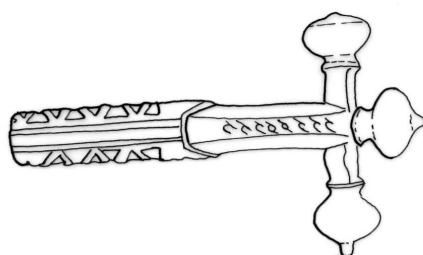
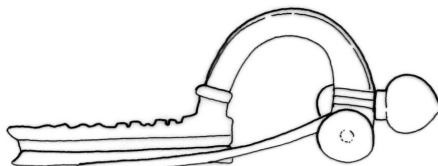
2

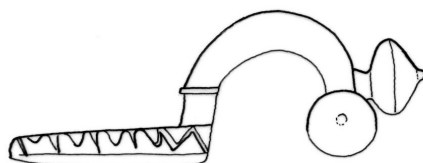
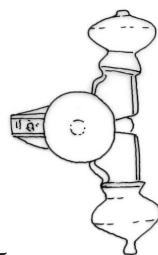
3

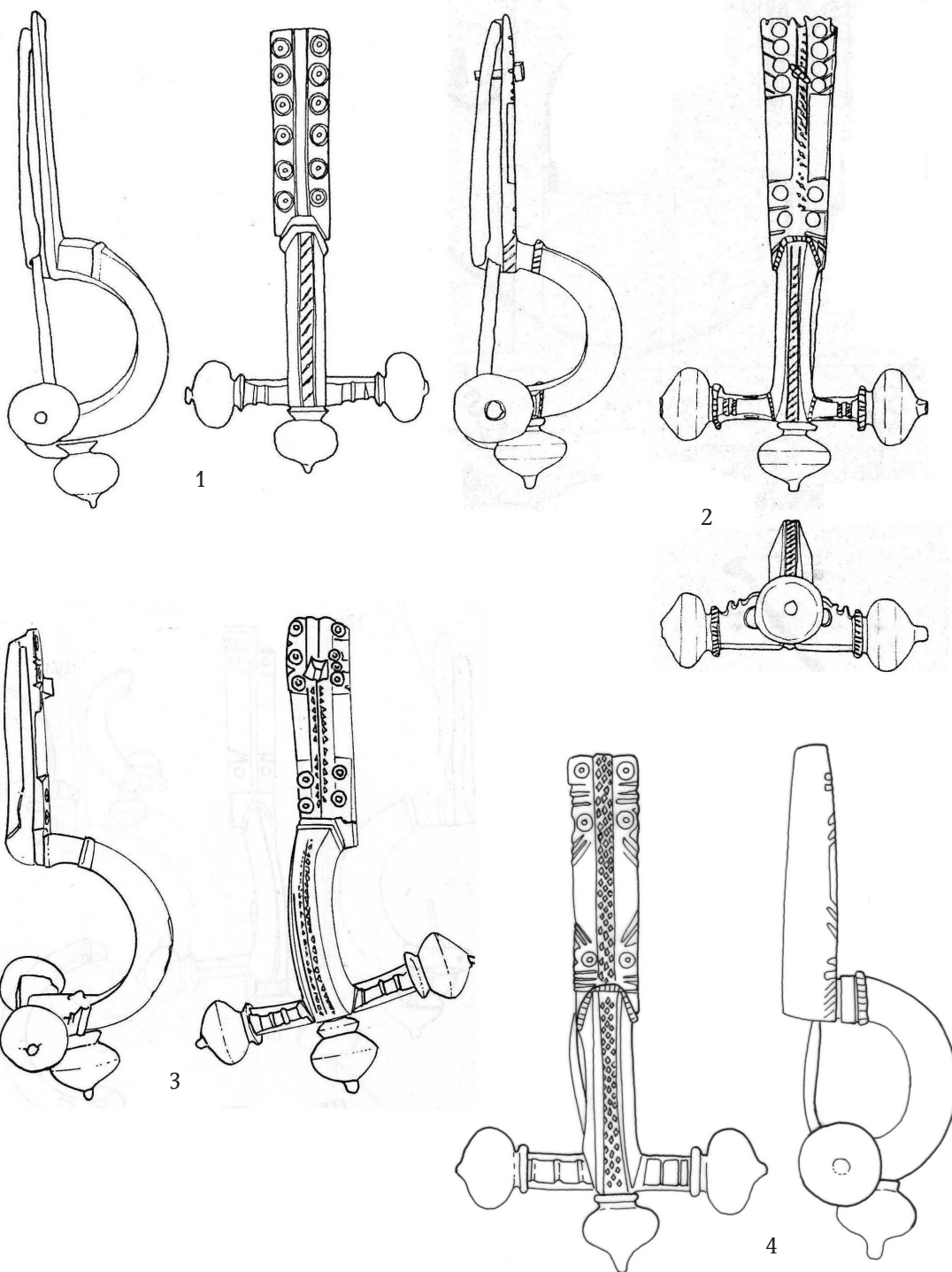
4

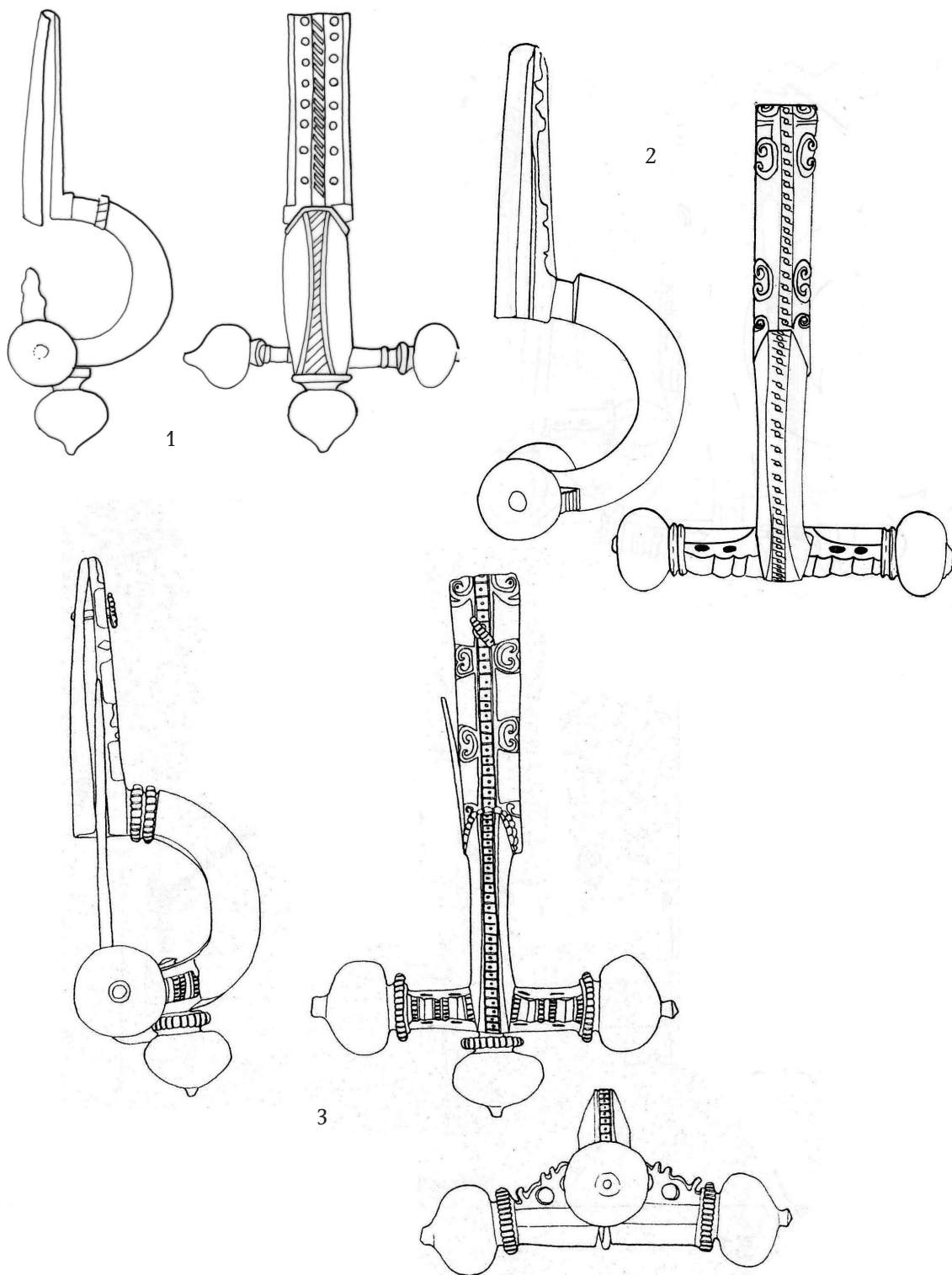
5

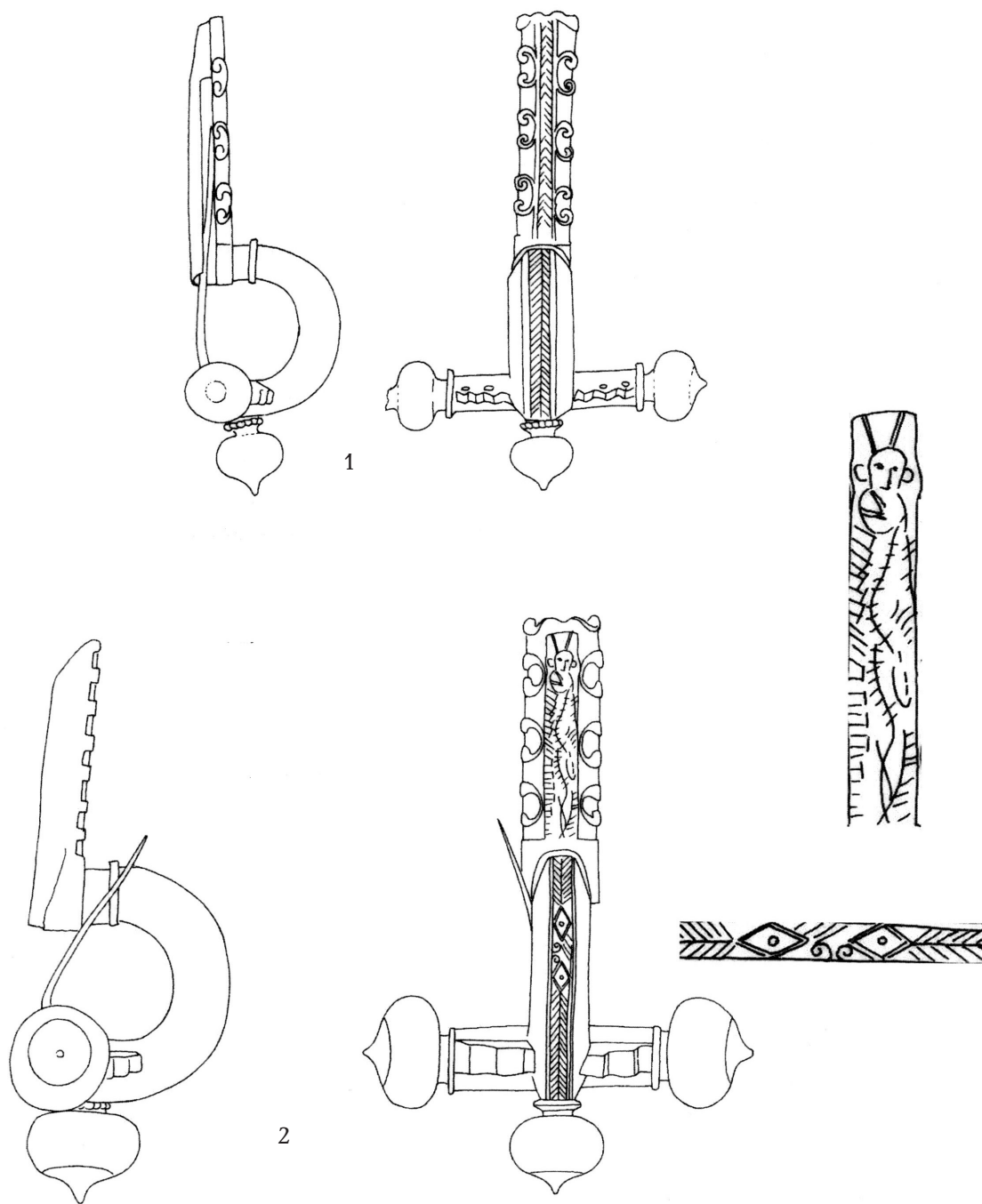
T. LXVI: tip 34/D₄

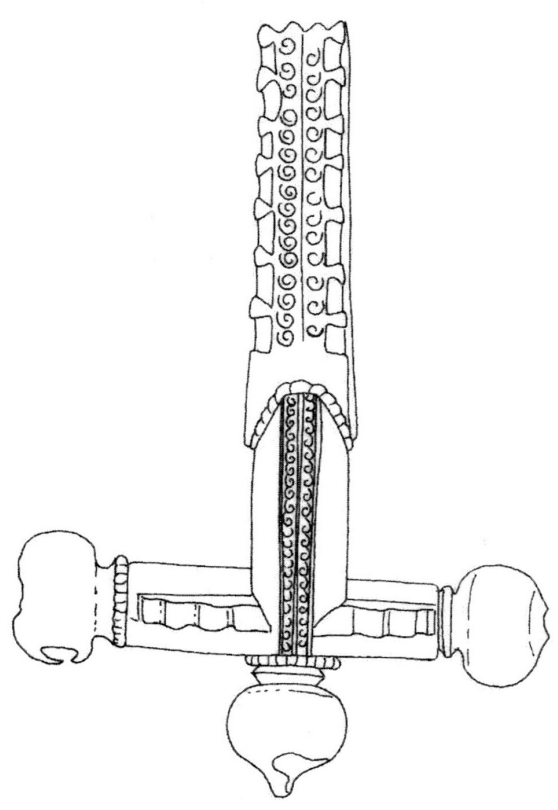
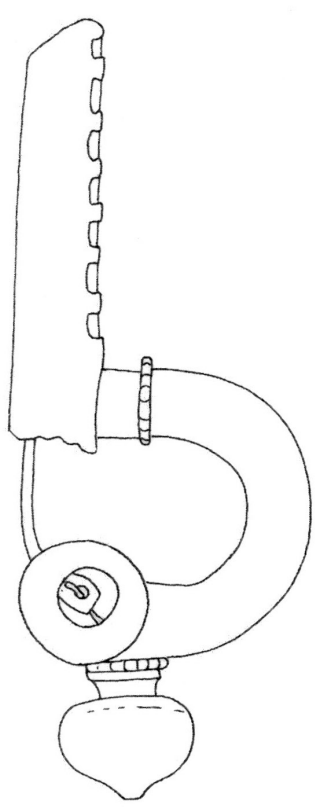
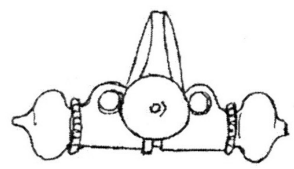
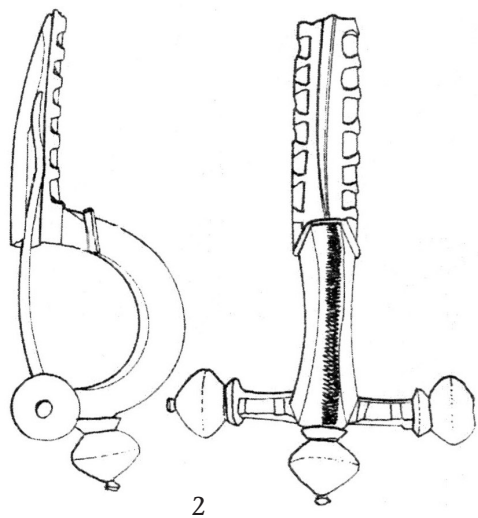
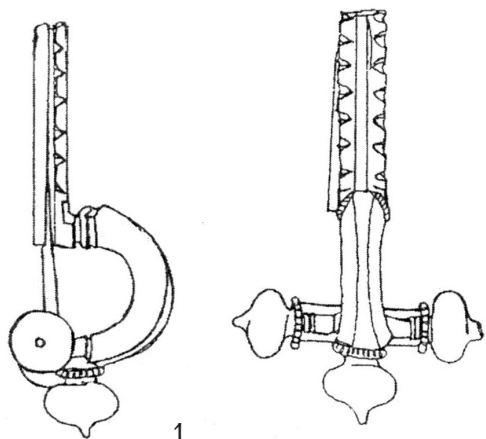
T. LXVII: tip 34/E₁

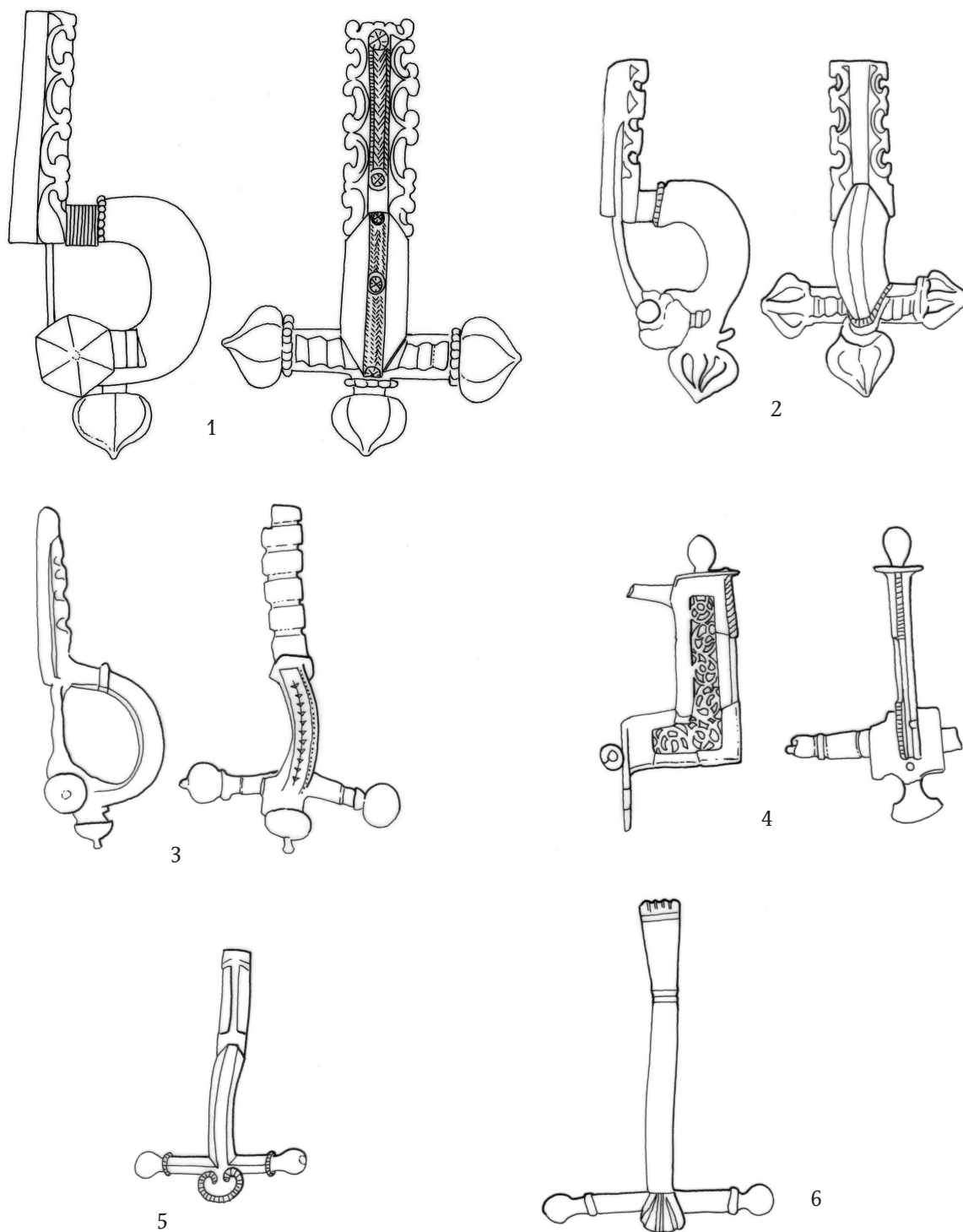
T. LXVIII: 1 - tip 34/E₁, 2 - 3 - tip 34/E₂

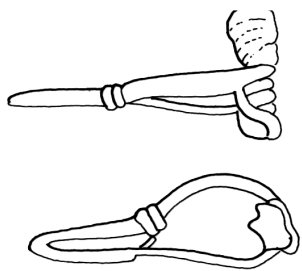
T. LXIX: tip 34/E₂

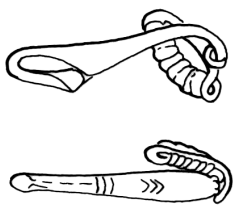
T. LXX: tip 34/E₃

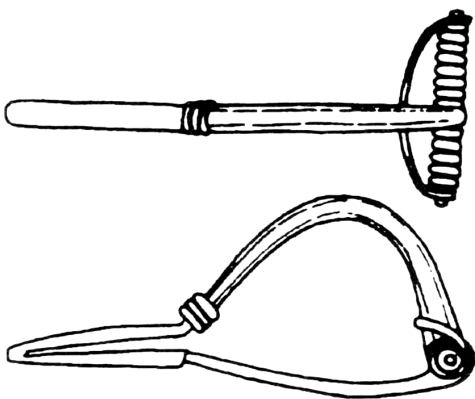
T. LXXI: 1 – 2 - tip 34/F, 3 – 6 – tip 34/G

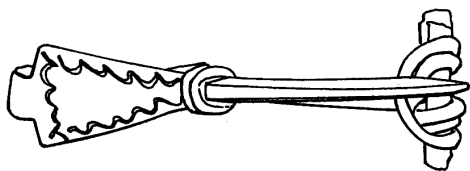
1

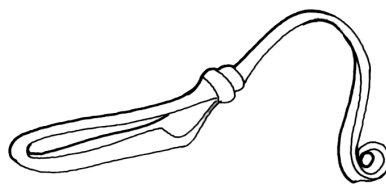
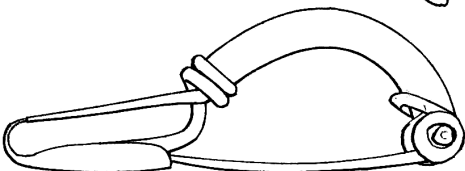
3

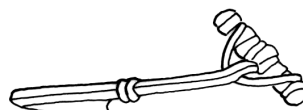
5

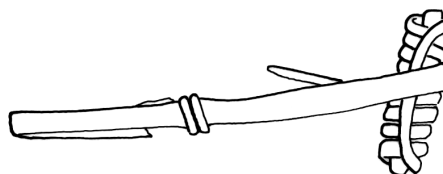
7

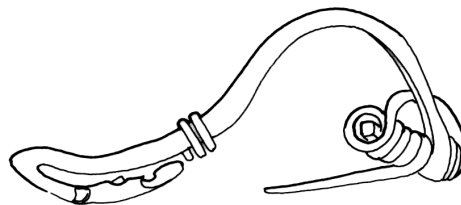
2

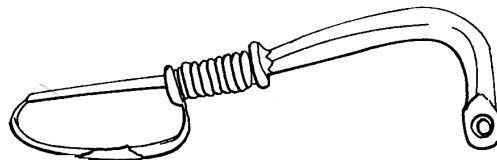
4

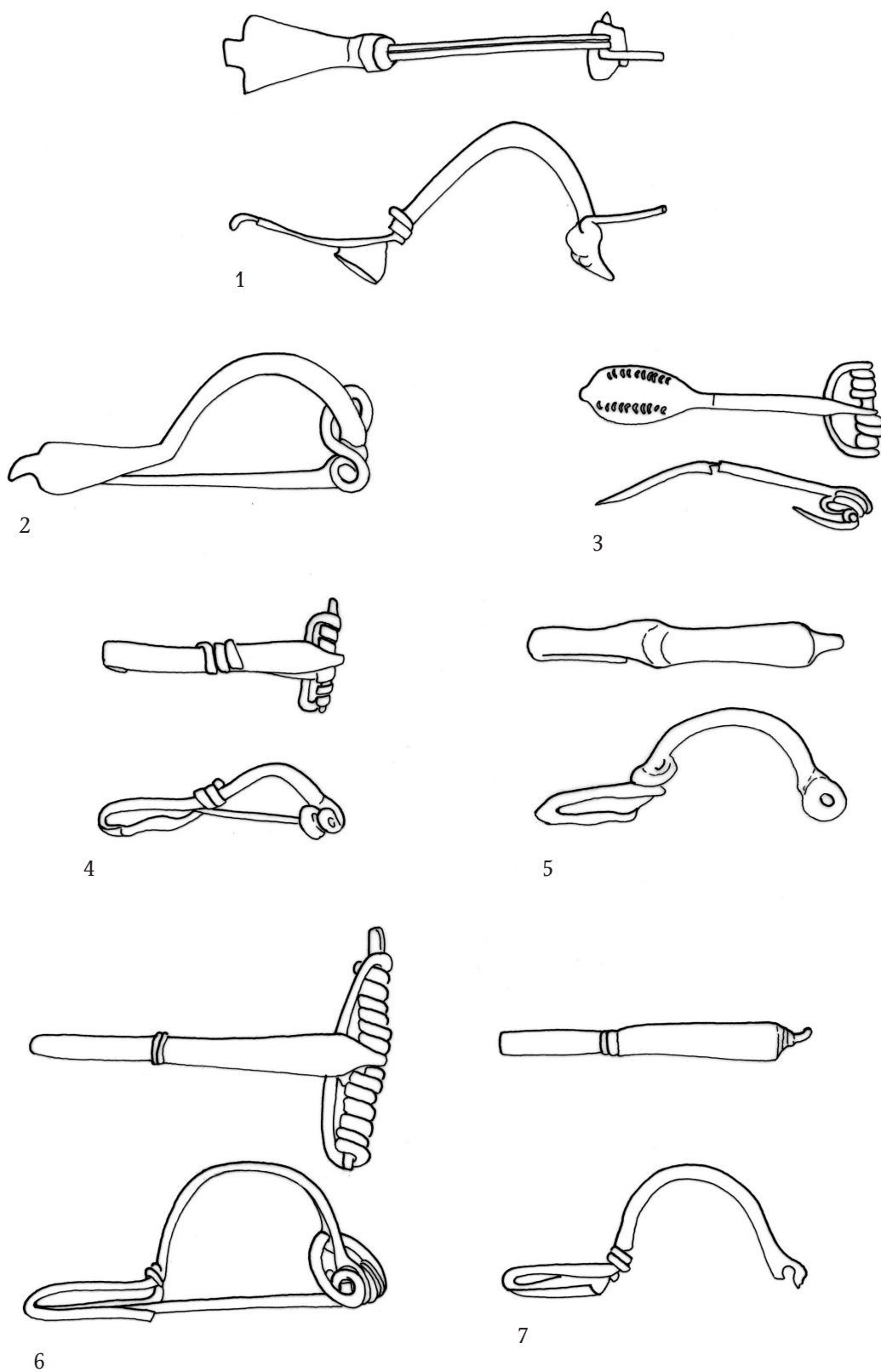
6

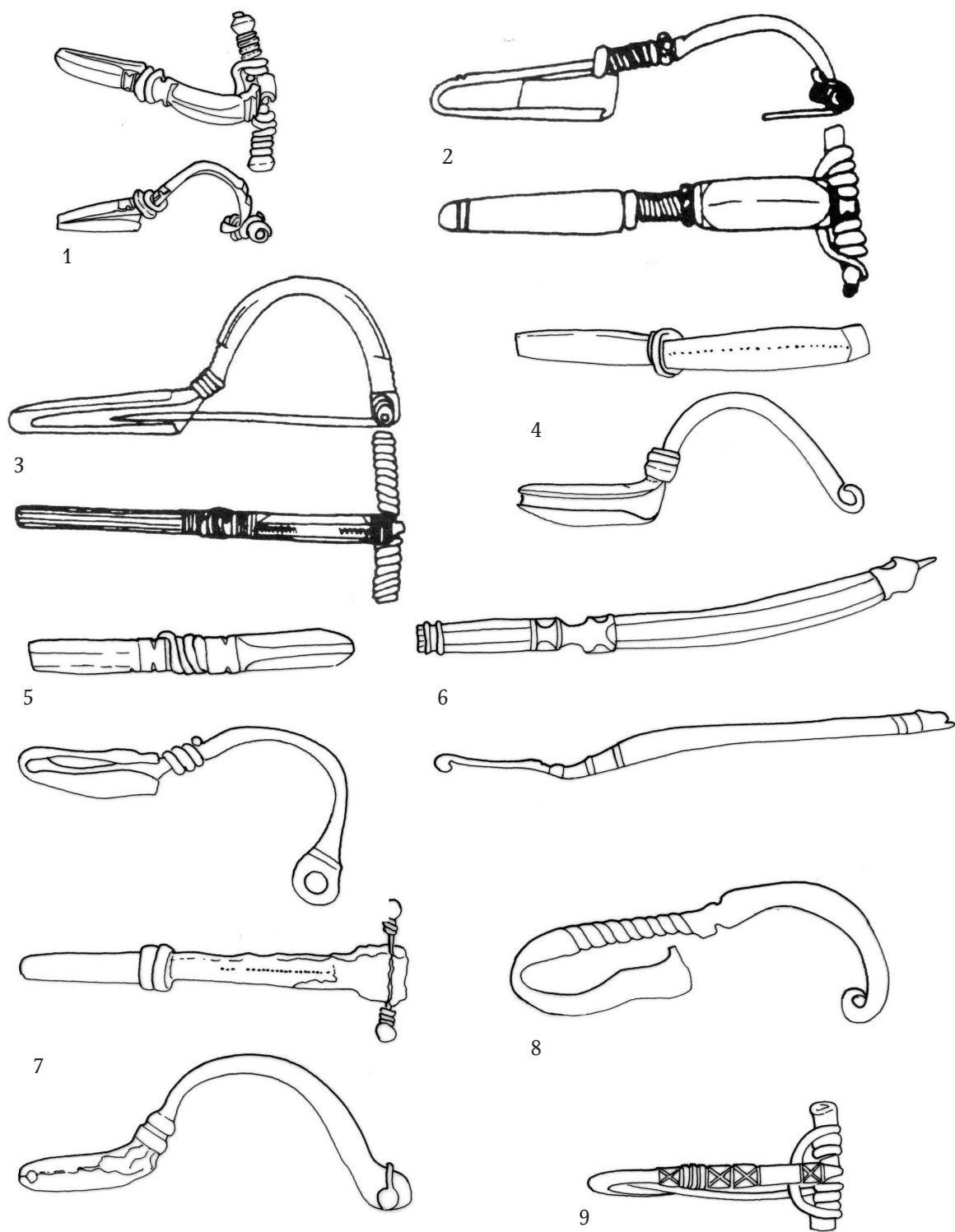
8

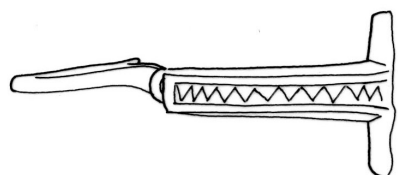
T. LXXII: 1 – 6 – tip 35/A, 7 – 8 - tip 35/B

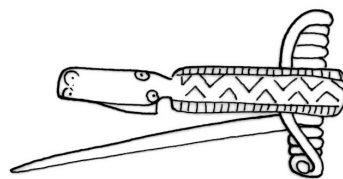
T. LXXIII: 1 – 3 – tip 35/B, 4 – 7 – tip 36/A

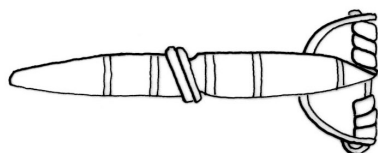
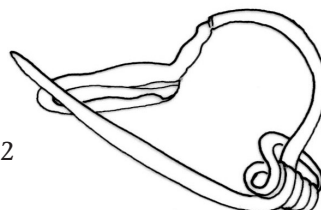
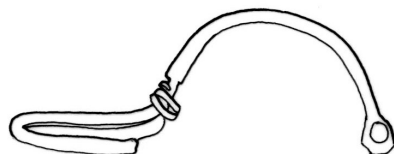
T. LXXIV: tip 36/B

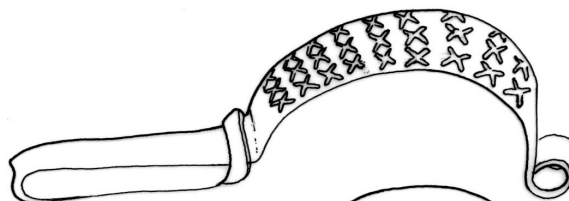
1

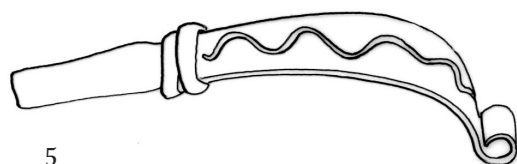
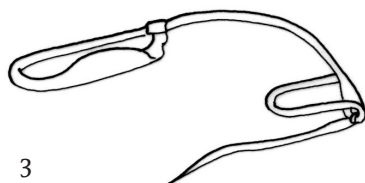
2

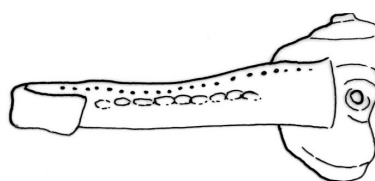
3

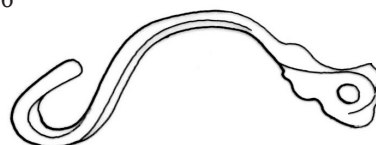
4

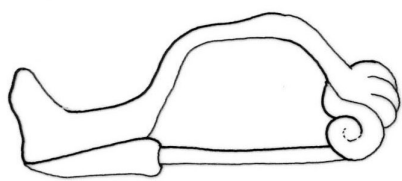
5

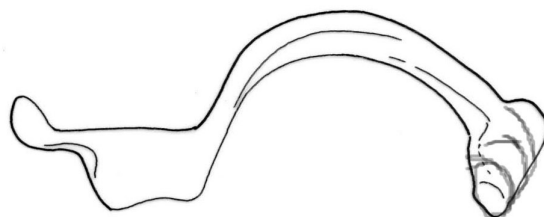
6

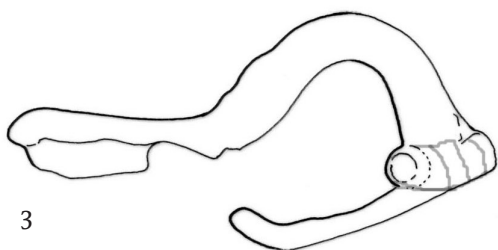
T. LXXV: tip 36/C

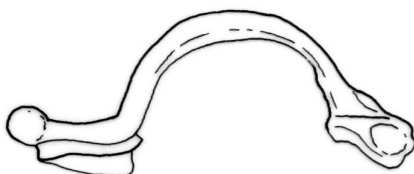
1

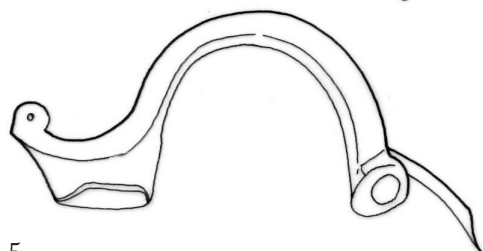
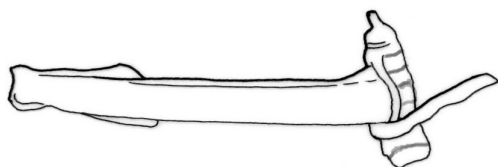
2

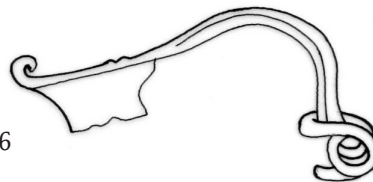
3

4

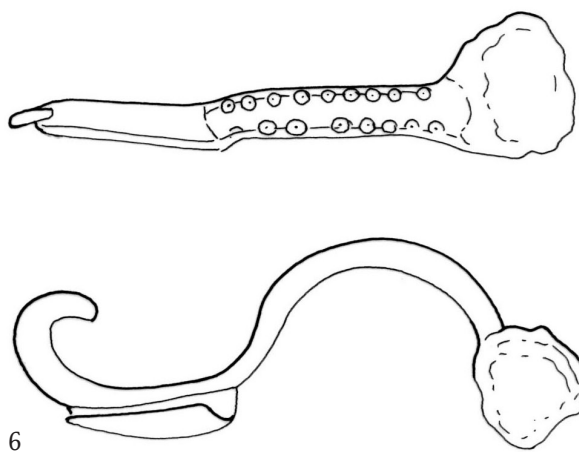
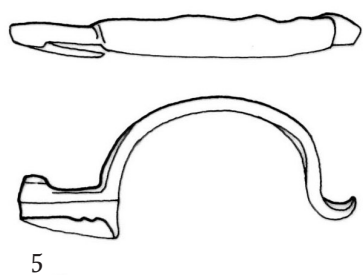
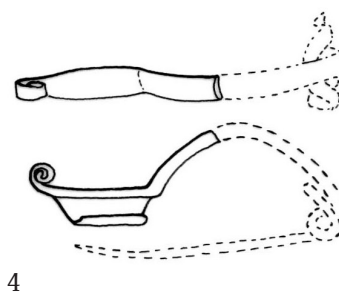
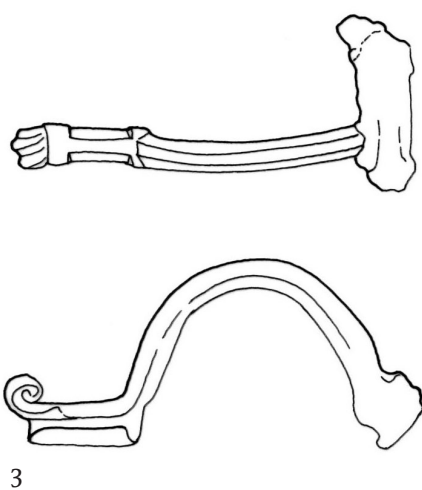
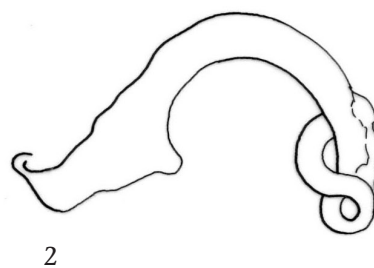
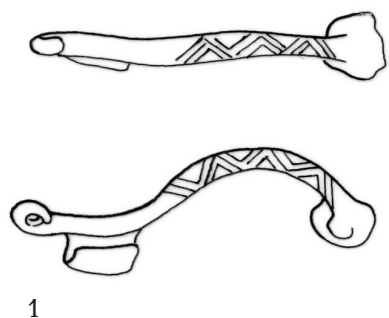

5

6

T. LXXVI: 1 – 4 – tip 37/A, 5 – 6 – tip 37/B

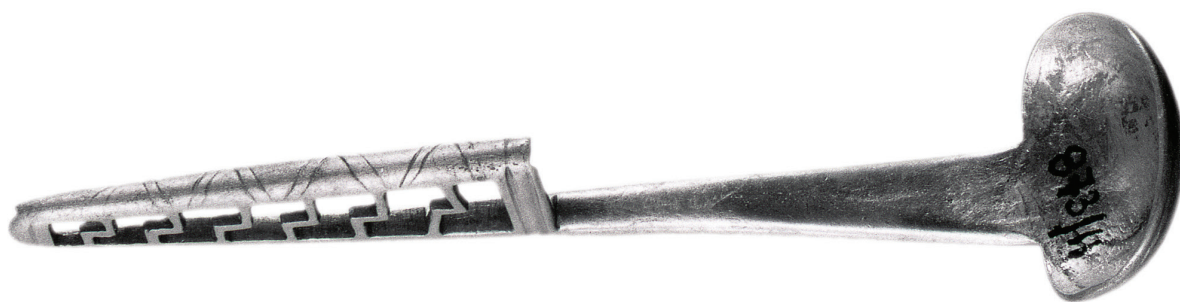

T. LXXVII: 1 – 2 – tip 37/B, 3 – tip 37/C, 4 – 6 – tip 37/D

Sofija Petković

Kat. br. 61, Tip 3, nepoznato nalazište

Kat. br. 61, Tip 3, nepoznato nalazište

Kat. br. 102, Tip 8/B, *Romuliana*

Kat. br. 566, Tip 15/A, nepoznato nalazište

RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

Kat. br. 615, Tip 17/A, nepoznato nalazište

Kat. br. 583, Tip 15/C, *Viminacium*

Kat. br. 912, Tip 20/C, Užice

Kat. br. 913, Tip 20/C, nepoznato nalazište

Kat. br. 950, Tip 21/D 2, nepoznato nalazište

Kat. br. 1027, Tip 24/B, nepoznato nalazište

Kat. br. 1017, Tip 23/D, Boljetin -
Smorna

Kat. br. 1094, Tip 26, *Ulpiana*

RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

Kat. br. 1250, Tip 32/B,
nepoznato nalazište

Kat. br. 1368, Tip 34/A 2, nepoznato nalazište

Kat. br. 1367, Tip 34/A 2, *Romuliana*

Kat. br. 1415, Tip 34/B 3, *Viminacium*

Kat. br. 1369, Tip 34/A 2, nepoznato nalazište

Kat. br. 1423, Tip 34/C 1 b, *Aquae*

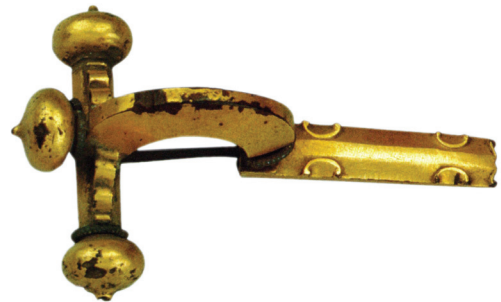

Kat. br. 1434, Tip 34/C 3 b, *Romuliana*

Kat. br. 1435, Tip 34/C 3 b, nepoznato nalazište

Kat. br. 1639, Tip 34/E 2, *Sirmium*

Kat. br. 1646, Tip 34/E 2, *Viminacium*

Kat. br. 1537, Tip 34/D 3, *Viminacium*

Kat. br. 1647, Tip 34/E 2, *Viminacium*

Kat. br. 1670, Tip 34/E 4, *Municipium DD*

Kat. br. 1672, Tip 34/E 4, *Prilipac*

Kat. br. 1649, Tip 34/E 2, *Timacum Minus*

RIMSKE FIBULE U SRBIJI
od I do V veka n.e.

Kat. br. 1673, Tip 34/E 4, Prilipac

Kat. br. 1682, Tip 34/G, *Timacum Minus*

Kat. br. 1676, Tip 34/F, *Viminacium*

Kat. br. 1683, Tip 34/G, Blace

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

904:739.2(497.11)''00/04''

ПЕТКОВИЋ, Софија, 1960-

Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n.
e. / Sofija Petković ; [crteži i karte,
Zeichnungen und Mappe Aleksandar Kapuran,
Nikola Ivanković ; fotografije, Photos
Nebojša Borić ... et al.]. - Beograd :
Arheološki institut, 2010 (Beograd : Alta
nova). - 530 str. : ilustr. ; 30 cm. -
(Posebna izdanja / Arheološki institut ;
#knj.# 50)

Na spor. nasl.: Römische Fibeln in Serbien
von 1. bis 5. Jh. nach Chr. - Tiraž 400. -
Napomene i bibliografske reference uz tekst.
- Zusammenfassung. - Bibliografija: str.
383-416.

ISBN 978-86-80093-74-1

а) Фибуле - Србија - 1-5в
COBISS.SR-ID 180943116